

Ιστορία της Πληροφορίας: Από τον πάπυρο στο ηλεκτρονικό έγγραφο

Μαρία Κανελλοπούλου-Μπότη

Ερευνητική ομάδα, Πληροφορία: Ιστορία, Ρύθμιση, Πολιτισμός

Μέλη (2014): Νίκος Κούτρας, Αναστασία Μιχαλάκη,

Ιωάννα Τσουκαλά, Βιχελμίνια Ζάχου, Μαρία Σιταρά,

Ελένη Βουλιγέα, Βίκυ Γκανάτσιου

ISBN 978-960-562-270-1

Σύμφωνα με το Ν. 2121/93 για την Πνευματική Ιδιοκτησία απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, η αποθήκευσή του σε βάση δεδομένων, η αναμετάδοσή του σε ηλεκτρονική ή οποιαδήποτε άλλη μορφή και η φωτοαντιτύπωσή του με οποιονδήποτε τρόπο, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

ΔΗΛΩΣΗ ΕΚΔΟΤΙΚΟΥ ΟΙΚΟΥ

Το περιεχόμενο του παρόντος έργου έχει τύχει επιμελούς και αναλυτικής επισημονικής επεξεργασίας. Ο εκδοτικός οίκος και οι συντάκτες δεν παρέχουν διά του παρόντος νομικές συμβουλές ή παρεμφερείς συμβουλευτικές υπηρεσίες, ουδεμιά δε ευθύνη φέρουν για τυχόν ζημία τρίτου λόγω ενέργειας ή παράλειψης που βασίστηκε εν όλω ή εν μέρει στο περιεχόμενο του παρόντος έργου.

Art Director:	Θεόδωρος Μαστρογιάννης
Υπεύθυνος Παραγωγής:	Ανδρέας Μενούνος
Φωτοστοιχειοθεσία:	Λάμπρος Μαντζαβίνος
Παραγωγή:	NB Production AM120514M23

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Μαυρομικάλη 23, 106 80 Αθήνα

Τηλ.: 210 3678 800 • Fax: 210 3678 819

<http://www.nb.org> • e-mail: info@nb.org

Αθήνα: Μαυρομικάλη 2, 106 79 • Τηλ.: 210 3607 521

Πειραιάς: Φίλωνος 107-109, 185 36 • Τηλ: 210 4184 212

Πάτρα: Κανάρη 28-30, 262 22 • Τηλ.: 2610 361 600

Θεσ/νίκη: Φράγκων 1, 546 26 • Τηλ.: 2310 532 134

number of Europe's 500
dynamic enterprises

Committed to excellence

© 2014, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΕΒΕ

Ερευνητική ομάδα, Πληροφορία: Ιστορία, Ρύθμιση, Πολιτισμός

Ιστορία της Πληροφορίας

Από τον πάπυρο στο ηλεκτρονικό έγγραφο

Επιστημονική εποπτεία - Γενική επιμέλεια: **Μαρία Κανελλοπούλου-Μπότη**

Επιμελητής: **Ανδρέας Γιαννακουλόπουλος**

Ιόνιο Πανεπιστήμιο - E-themis

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

The history of Information: From papyrus to the electronic document
Maria Bottis

ISBN 978-960-562-270-1

COPYRIGHT

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, without the prior permission of NOMIKI BIBLIOTHIKI S.A., or as expressly permitted by law or under the terms agreed with the appropriate reprographic rights organisation. Enquiries concerning reproduction which may not be covered by the above should be addressed to NOMIKI BIBLIOTHIKI S.A. at the address below.

DISCLAIMER

The content of this work is intended for information purposes only and should not be treated as legal advice. The publication is necessarily of a general nature; NOMIKI BIBLIOTHIKI S.A. makes no claim as to the comprehensiveness or accuracy of the information provided; Information is not offered for the purpose of providing individualized legal advice. Professional advice should therefore be sought before any action is undertaken based on this publication. Use of this work does not create an attorney-client or any other relationship between the user and NOMIKI BIBLIOTHIKI S.A. or the legal professionals contributing to this publication.

NOMIKH BIBΛIOΘΗKH

23, Mavromichali Str., 106 80 Athens Greece
Tel.: +30 210 3678 800 • Fax: +30 210 3678 819
<http://www.nb.org> • e-mail: info@nb.org

© 2014, NOMIKI BIBLIOTHIKI S.A.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	XIII
----------------	------

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

I. Η ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟΝ 21ο ΑΙΩΝΑ

«Στήλαι ενθάδε τυπούνται και χαράσσονται»: Νομικές και κοινωνικές προεκτάσεις της διάδοσης της πληροφορίας μέσω της γραφής στο χθες	3
<i>Καλλιόπη Κ. Παπακωνσταντίνου</i>	

Οργάνωση και διαχείριση της πληροφορίας στη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία: Η συμβολή των παπύρων	11
<i>Μυρτώ Μαλούτα</i>	

Το αρχαίο νόμισμα ως πηγή πληροφόρησης	19
<i>Γουλιέλμα-Κυριακή Αυγερινού</i>	

Η ελληνική Επιγραφική και η σημασία της για τη μελέτη της Ιστορίας. Μια σύντομη εισαγωγή και παρουσίαση των επιγραφών της Κέρκυρας	39
<i>Σελήνη Ψωμά</i>	

Η σπαρτιατική σκυτάλη: Από το αρχαίο κείμενο στη σύγχρονη υλοποίηση	49
<i>Έρη Δημητριάδη, Αγγελος Κιαγιάς, Αλεξανδρος Πετειναρέλης</i>	

Μια ερμηνεία του Πλατωνικού Σοφιστή υπό το πρίσμα των σύγχρονων σημασιολογικών σχέσεων	61
<i>Μάρκος Δενδρινός</i>	

Χαρτί και τυπογραφία στην Ασία και τη Δύση	67
<i>Μαρίνος Βλέσσας, Μαρία Μαλακού</i>	

Ιστορική επισκόπηση της Διπλωματικής ως επιστήμης	75
<i>Ζάχου Βιχελμίνια</i>	

Από το χειρόγραφο στο έντυπο: πως οι κωδικογράφοι ασχολήθηκαν με την τυπογραφία. Το παράδειγμα του Μιχαήλ Αποστόλη	87
<i>Ιωάννα Τσουκαλά</i>	

Ο Ελληνικός Κωνσταντινουπολιτικός περιοδικός τύπος για παιδιά και νέους στις αρχές του εικοστού αιώνα	105
<i>Ζαχαρούλα Καραβά</i>	
Το περιοδικό του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως. Συμβολή στην ιστορία των ελληνικών επιστημονικών περιοδικών	111
<i>Γιώργος Α. Γιαννακόπουλος</i>	
Η ιστορία της εξέτασης των εγγράφων ως τη σημερινή ψηφιακή εποχή	125
<i>Ιωάννης Δημ. Μακρής</i>	

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

II. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟ

Law and information: a “love-hate” relationship	141
<i>Maria Bottis</i>	
Η δικαιοκή θεματοποίηση της πληροφορίας	153
<i>Αλέξης Τάττης</i>	
Ιστορία της θεματικής οργάνωσης της πληροφορίας	163
<i>Δάφνη Κυριάκη-Μάνεση</i>	
Η ιστορία της προστασίας του εμπορικού σήματος από την αρχαιότητα έως τον νέο Ν. 4072/2012	173
<i>Αριστέα Σινανιώτη-Μαρούδη</i>	
Μια μικρή ιστορία των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας	185
<i>Μαρία Κανελλοπούλου-Μπότη</i>	
Πληροφορία και κοινωνικά δίκτυα: Η ιστορία του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας σε σχέση με την ιστορία της εξέλιξης του Παγκόσμιου Ιστού	205
<i>Αρχοντούλα Καψή</i>	
Ψηφιοποίηση και διαχείριση πνευματικών δικαιωμάτων - τα «ορφανά» έργα και η ιστορία τους	221
<i>Βασιλική Στρακαντούνα</i>	

Η ιστορία των βάσεων νομικών δεδομένων	233
<i>Γιώργος Ν. Γιαννόπουλος</i>	
Η ιστορία της νομικής πληροφορικής.....	241
<i>Ιωάννης Δ. Ιγγλεζάκης</i>	
Ιστορία της αποδεικτικής λειτουργίας του εγγράφου	247
<i>Ζάχου Βιχελμίνα</i>	
Το δικαίωμα στην ιδιωτικότητα κατά την εξέλιξη του διαδικτύου	259
<i>Μαρία Γιαννακάκη</i>	
Από το CUDOS και το Semion στον οργανισμό Creative Commons και στο Open Knowledge Foundation.....	273
<i>Μαρίνος Παπαδόπουλος</i>	
The social media in the history of information: Privacy violations and security mechanisms	283
<i>Dimitris Gritzalis, Miltiadis Kandias, Vasilis Stavrou, Lilian Mitrou</i>	
Οι επιδράσεις που ασκεί το υπόστρωμα της πληροφορίας στους διοικητικούς θεσμούς	311
<i>Διονύσης Μοσχόπουλος</i>	
Κώδικας Δεοντολογίας για τους βιβλιοθηκονόμους των ειδικών συλλογών	341
<i>Αναστασία Ι. Μιχαηλάκη</i>	
A brief history of the anticommunist surveillance in Greece and its lasting impact	347
<i>Minas Samatas</i>	
Η ιστορία των κοινωνικών δικτύων σε παγκόσμιο επίπεδο με την προσέγγιση του Συγκριτικού Συνταγματικού Δικαίου	365
<i>Παναγιώτα Κιορτσή</i>	
Από το έντυπο στο ηλεκτρονικό διαδραστικό βιβλίο και οι νέες μορφές παρουσίασης της γνώσης	381
<i>Δημήτριος Κουής, Νικόλαος Μήτρου</i>	

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

III. Η ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑ ΣΗΜΕΡΑ

Η πρόσβαση στην πληροφορία: εξέλιξη και ψηφιακό χάσμα.....	397
<i>Ηλιάνα Αρακά, Νίκος Κούτρας, Ελίζα Μακρίδου</i>	
Εξερευνώντας την πληροφορία στο περιβάλλον της ανοικτής πρόσβασης	417
<i>Μαρία Δουκατά, Δημήτρης Πολίτης</i>	
Δικαίωμα στην πληροφορία και ανοικτά κυβερνητικά δεδομένα.....	449
<i>Αικατερίνη Γιαννουκάκου</i>	
Έρευνα σε ιστορικές πηγές και προστασία της πληροφορίας	469
<i>Φερενίκης Παναγοπούλου-Κουτνατζή</i>	
Το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας ως λόγος περιορισμού του δικαιώματος γνώσης εγγράφων της Διοίκησης.....	483
<i>Μαρία-Δάφνη Παπαδοπούλου</i>	
Using social networking sites: legal or a social Liability	515
<i>Spiros Tassis</i>	
Πρώθηση της Ανοικτής Πρόσβασης στο Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου: αποτελέσματα έρευνας.....	525
<i>Σταμάτιος Γιαννουλάκης, Μάριος Ζέρβας, Πέτρος Αρτέμης</i>	
Μια ιστορία για την Πληροφορική: Ο οπτικός εγγραμμιατισμός σε μαθητές μεταναστευτικού υποβάθρου αξιοποιώντας την εικόνα και το διαδίκτυο	543
<i>Κωνσταντίνος Καλέμης, Άννα Κωσταρέλου, Νεφέλη Γκάτσου, Μαρία Γεωργοπούλου</i>	
Από τα ηλεκτρονικά στα ψηφιακά εμπλουτισμένα βιβλία (enriched e-books): Εργαλεία ψηφιακού εμπλουτισμού στην εκπαίδευση	555
<i>Αλέξανδρος Καπανιάρης</i>	
Οι δρόμοι της ψηφιακής διατήρησης και της ψηφιακής αρχαιολογίας	571
<i>Σαράντος Καπιδάκης</i>	

Διαστάσεις της πληροφορίας στη Μετάφραση: Ακολουθώντας σημαντικούς σταθμούς στην ιστορία και τη διάδοση της πληροφορίας	587
<i>Γωγώ Κωστοπούλου</i>	
Η ψηφιακή βιβλιοθήκη Europeana ως σημείο συγκέντρωσης Ευρωπαϊκού πολιτιστικού αποθέματος	607
<i>Αλέξανδρος Κουλούρης</i>	
Ευκαιρίες και προβλήματα που προκύπτουν κατά τη μετάβαση από τον πολιτισμό του χαρτιού στον πολιτισμό του ψηφιακού υποστρώματος	623
<i>Μάνθος Σαντοριναίος</i>	
Απόπειρα νευροψυχολογικής εξήγησης της διαστρέβλωσης της πληροφορίας	633
<i>Κωνσταντίνος Δημουλάς</i>	
Ανοικτή πρόσβαση και αρχαιολογικά δεδομένα	651
<i>Ελένη Βουλιγέα, Μαρία Σιταρά</i>	

Εισαγωγή

Ο ανά χείρας τόμος επιχειρεί να διηγηθεί μια σειρά από ιστορίες για την πληροφορία.

Την άνοιξη του 2013, όταν σχεδιάζαμε μαζί με την ερευνητική ομάδα 'Πληροφορία: Ιστορία, ρύθμιση, πολιτισμός' το διεπιστημονικό συνέδριο για την ιστορία της πληροφορίας, δεν είχαμε ακόμη μια ευκρινή ιδέα για το ποιες θα κατέληγαν να είναι οι θεματικές του ή τα θέματα που θα επέλεγαν οι ομιλητές να διαπραγματευτούν κάτω από τον τίτλο του.

Η ιδέα ήταν να μιλήσουμε για την πληροφορία και την ιστορία της, από κάθε δυνατή σκοπιά ει δυνατόν, καταρχήν ως μικρές διαφορετικές ιστορίες για την πληροφορία, που ξεκινούσαν και τελείωναν σε διάφορα σημεία του χρόνου (παράδειγμα: η ιστορία της θεματικής οργάνωσης της πληροφορίας, από την Καθηγήτρια Δάφνη Κυριάκη-Μάνεση). Κατά δεύτερον, μας ενδιέφεραν εισηγήσεις για την πληροφορία ως εντοπιζόμενα σημεία αναφοράς, σε κάποιο συγκεκριμένο χρόνο από τον πάπυρο μέχρι το ηλεκτρονικό έγγραφο (παράδειγμα: η έρευνα της πληροφορίας μέσα στο περιβάλλον της ανοικτής πρόσβασης, από τους βιβλιοθηκονόμους Μαρία Δουκατά και Δημήτρη Πολίτη, ως σύγχρονο σημείο αναφοράς, και η συμβολή των παπύρων στην οργάνωση και διαχείριση της πληροφορίας στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, από τη Λέκτορα Μυρτώ Μαλούτα, ως παλιότερο σημείο αναφοράς).

Για να δώσω, όμως, μια παρομοίωση από αυτό που θέλαμε να κάνουμε, ζητήσαμε από τους ομιλητές είτε μικρές 'ταινίες' για την πληροφορία, είτε 'φωτογραφίες' της, από μια μόνο εικόνα της, σε συγκεκριμένο χρόνο, του παρελθόντος ή του παρόντος.

Τα δύο 'είδη', ας πούμε, αυτά δεν είναι στεγανά. Δεν πιστεύω ότι μπορείς να μιλήσεις 'στατικά', 'κλειστά', μεμονωμένα, για ένα μόνο σημείο αναφοράς (μια 'φωτογραφία') για την ιστορία της πληροφορίας (π.χ. πάπυροι), οσοδήποτε σημαντικό, χωρίς να πρέπει να ξέρεις και έστω, να υπαινιχθείς, δεδομένα από τη δυναμική γενικότερη ιστορία της πληροφορίας (από ολόκληρη την 'ταινία' της 'βιογραφίας' της πληροφορίας). Δεν ξέρω εάν οι ομιλητές είχαν κατανοήσει από την αρχή αυτή τη διάσταση, καθώς ο καθένας ασφαλώς έπρεπε να εστιάσει στο θέμα της ειδικότητάς του (π.χ. η Επίκουρη Καθηγήτρια Σελήνη Ψωμά στην επιγραφική στον αρχαίο ελληνικό κόσμο). Πιστεύω όμως ότι μετά το συνέδριο και είτε απλά διαβάζοντας το πρόγραμμά του από την αρχή ως το τέλος, είτε πολύ περισσότερο, ελπίζω, μετά την ανάγνωση των πρακτικών, η διάσταση αυτή να έγινε περισσότερο κατανοητή.

Και πραγματικά, οι ομιλητές είτε 'κινηματογράφησαν' και μας προέβαλαν μικρές ιστορίες για την πληροφορία σε διάφορες μορφές της, είτε 'φωτογράφησαν' και ανέλυσαν μια εικόνα της σε συγκεκριμένο χρόνο. Πιθανώς μερικοί ομιλητές από συγκεκριμένες ειδικότητες να απόρρησαν, βλέποντας να μιλούν μετά από εκείνους

ομιλητές από εντελώς διαφορετικές ειδικότητες-τι σχέση μπορεί να έχει άραγε η παπυρολογία με τη νομική, την ψυχολογία, τη ζωγραφική; Οι ευρεσιτεχνίες ζωής με το περιοδικό του ελληνικού φιλολογικού συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως; Το 'φεστιβάλ ταινιών και φωτογραφιών' της πληροφορίας που ήταν αυτό το συνέδριο σίγουρα προβληματίσε αρκετούς από τους ομιλητές και τους συμμετέχοντες.

Παρατηρώ σήμερα με διασκεδαστικό ενδιαφέρον ότι από τους 47 ομιλητές σε συνέδριο με τίτλο 'ιστορία της πληροφορίας', μόνο μια, η Δρ. Βιχελμίνια Ζάχου, είναι 'καθαροίαιμη' ιστορικός! (Ο Μαρίνος Βλέσσας και η Μαρίνα Μαλακού, είναι βέβαια ιστορικοί του χαρτιού, αλλά και αρχιτέκτονες). Παρόμοια διασκεδαστική διασπορά ειδικοτήτων είδαμε και στις ιδιότητες των συμμετεχόντων στο συνέδριο, όπως μας τις δήλωσαν στις εγγραφές μας-από εκπαιδευτικοί, πληροφορικοί, φιλόλογοι, νομικοί, κοινωνιολόγοι, ιατροί και πολλοί άλλοι. Αλλά όπως και η ίδια η Βιχελμίνια Ζάχου παρατηρεί στο άρθρο της ότι 'τα έγγραφα ενδιαφέρουν πολλούς ειδικούς: νομικούς, οικονομολόγους, γεωγράφους, ιστορικούς, παλαιογράφους, χρονολογιστές φιλολόγους...'.

Η πληροφορία, επομένως, αποδεικνύεται ότι ενεργεί σαν κόλλα, σαν συνδετικός κρίκος στις διαφορετικές αναζητήσεις των ανθρώπων. Ή (μια πολύ πιο φιλόδοξη σκέψη) στην εποχή μας, έχουμε ίσως μια κρυφή ανάγκη, όσο αδύνατο κι εάν είναι, να επιστρέψουμε στη συνθετική ανάλυση των πραγμάτων κατά το μοντέλο ενός *homo universalis*-κάποιου που επιχειρεί να τα γνωρίζει όλα και να τα κοιτά με αποπλητιστική άνεση από μακριά. Σε μια εποχή όπου συχνά οι καρδιοχειρουργοί π.χ. στις ΗΠΑ εκτελούν όλη τους τη ζωή μόνο ένα είδος εγχείρησης καρδιάς, ας πούμε μόνο επιδιορθώσεις βαλβίδων, γεγονός που εμπορικά ενισχύει τον επαγγελματισμό τους, η σκέψη ενός σύγχρονου Λεονάρντο ντα Βίντσι ως υπόδειγμα του πολίτη της Κοινωνίας της Πληροφορίας μπορεί να είναι απλά παράλογη. Επειδή κάθε κοινωνία, όμως, υπήρξε κοινωνία της πληροφορίας, εάν το εξετάσουμε ελάχιστα προσεκτικότερα, ίσως αντίστοιχα να πρέπει να ξανασκεφτούμε και το υπόδειγμα πολίτη που μας εκπροσωπεί.

1. Σημεία εκκίνησης της ανάλυσης για την πληροφορία

Ο σκοπός ήταν να τονιστούν μέσα από τις εισηγήσεις του συνεδρίου κυρίως:

- α. η διεπιστημονικότητα της διαπραγμάτευσης της 'πληροφορίας' και θεμάτων στενά συνδεδεμένων με αυτή, οι πολλές και διαφορετικές μορφές της και έννοιές της
- β. ο τρόπος με τον οποίο η πληροφορία εξελίχθηκε από νομικής, αλλά όχι μόνο, πλευράς μέσα στον χρόνο
- γ. το σοβαρό σφάλμα να βλέπει κανείς τα ζητήματα σχετικά με την πληροφορία αποκλειστικά μέσα από τα μάτια της σύγχρονης τεχνολογίας της πληροφορίας και μόνο σε σχέση με αυτήν

δ. η ανάγκη να συνδεθεί η ιστορία της σύγχρονης πληροφορίας με το απώτατο παρελθόν της, σύμφωνα με ένα αρχικά περίεργα αθέατο, αλλά, κατόπιν μελέτης, πασιφανές *déjà vu* και

ε. τα χιλιάδες, και περισσότερα, σημεία αναφοράς σε σχέση με την πληροφορία και την εξέλιξή της, από τον πάπυρο μέχρι σήμερα.

2. Αρχικές σκέψεις για τα σημεία εκκίνησης της ανάλυσης για την πληροφορία

Σε σχέση με τη διεπιστημονικότητα, κι επειδή ο Ομότιμος Καθηγητής και Αντεπιστέλλον Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών Πάνος Λιγομενίδης είχε χαρίσει στο κοινό ήδη από το 2002 το μαγευτικό βιβλίο του 'Η φλούδα του βερίκοκου', όπου ανέλυε τη σημασία και το νόημα της πληροφορίας στη σύγχρονη φυσική και όχι μόνο, τον κάλεσα ηλεκτρονικά να προεδρεύσει σε μια συνεδρία του συνεδρίου. Είχα μάλιστα την ελπίδα ότι το συνέδριο θα μπορούσε να επωφεληθεί και από μια συνεδρία για την πληροφορία, όπως αυτή έχει εξελιχθεί σε σχέση με τη σύγχρονη φυσική και τα μαθηματικά. Ο έγκριτος ακαδημαϊκός δάσκαλος, τον οποίο είχαμε απολαύσει στην ομιλία του παλαιότερα στην Αναγνωστική Εταιρεία Κερκύρας, δεν μου απάντησε ποτέ και η ειδική συνεδρία που ονειρευόμουν δεν έγινε. Μένει, λοιπόν, στα σχεδιάσματα του μέλλοντος, ενός συνεδρίου για την Ιστορία της Πληροφορίας II, γιατί όχι; Η ιστορία της πληροφορίας δεν είναι κάτι που μπορεί, ασφαλώς, να τελειώσει.

Αυτό που θέλω εδώ να πω είναι ότι δεν είναι ίσως εύκολα κατανοητό γιατί η ιστορία της πληροφορίας πρέπει για τον μελετητή της να ερευνάται από την οπτική γωνία όσο το δυνατό περισσότερων επιστημών. Είναι όμως τόσο αναγκαίο, όσο και βασισμένο στην ορθή, συμπαγή, θεωρία που πρέπει να αναπτύξουμε για την πληροφορία. Ο Σαντοριναίος, για παράδειγμα, στο άρθρο του τονίζει ότι '...είναι σκόπιμο να μη σταθούμε στα εντυπωσιακά αποτελέσματα του τελευταίου σταδίου της ψηφιακής εποχής, αλλά να εξετάσουμε κάποιες λεπτομέρειες οι οποίες δεν έχουν τόσο μελετηθεί, ή για να είμαι ακριβής, δεν έχουν μελετηθεί μέσα από διεπιστημονικές ομάδες, οι οποίες θα μπορούσαν να διατυπώσουν συμπεράσματα με μεγαλύτερο εύρος σε πεδία ενδιαφέροντος, κάτι που είναι ιδιαίτερα χρήσιμο για έναν μηχανισμό που επηρεάζει την κοινωνία σε όλα τα επίπεδα...'. Αλλά και ο Καθηγητής του Πανεπιστημίου του Princeton, James Gleick, στο βιβλίο του 'The information-a history, a theory, a flood', εξετάζει το 2011 ανά κεφάλαιο την πληροφορία και την εξέλιξή της όχι απλά διαχρονικά, εκκινώντας από τα αφρικανικά τύμπανα που μιλούν (πρώτο κεφάλαιο) ως μια από τις παλιές, βέβαια, τεχνολογίες της πληροφορίας (σελ. 24), και φτάνοντας στο σήμερα (δέκατο πέμπτο κεφάλαιο), αλλά και εντελώς διεπιστημονικά, αφιερώνοντας κεφάλαιο για την πληροφορία στη φυσική (δέκατο τρίτο κεφάλαιο), στην πληροφορική (όγδοο κεφάλαιο), στη βιολογία (δέκατο κεφάλαιο) κ.λπ. Ο Gleick σημειώνει πως τώρα μπορούμε να δούμε ότι η πληροφορία είναι το θεμέλιο της λειτουργίας του κόσμου μας: το αίμα και το καύσιμο, η ζωτική αρχή...ακόμη και η βιολογία έχει γίνει μια επιστήμη της

πληροφορίας, ένα γνωστικό αντικείμενο από μηνύματα, εντολές και κώδικα (Πρόλογος, σελ. 18). Αλλά και η ίδια η Ιστορία, σημειώνει παρακάτω ο Gleick (σ. 24) δεν είναι παρά 'η εξέλιξη της πληροφορίας που συνειδητοποιεί τον εαυτό της'.

Με την έννοια αυτή, του Gleick, ίσως η Ιστορία να είναι η κορωνίδα των επιστημών της πληροφορίας και δίπλα σε αυτήν, η Παπυρολογία (βλ. άρθρο Μαλούτα), αλλά και η Νομισματική (βλ. άρθρο Αυγερινού) και η Διπλωματική, όμως μας την περιγράφει η ιστορικός Βιχελμίνα Ζάχου στο δικό της άρθρο. Περνώντας στη διοικητική επιστήμη, στο άρθρο του Μόνιμου Επίκουρου Καθηγητή Διονύση Μοσχόπουλου (ο οποίος δεν μίλησε στο συνέδριο, αλλά είχε την καλοσύνη να μας παραχωρήσει το άρθρο του για δημοσίευση) ο συγγραφέας παρατηρεί ότι '...η σύγχρονη διοικητική θεωρία έχει επικεντρώσει το ενδιαφέρον της στη διοικητική πληροφορία και την επεξεργασία της. Σύμφωνα με τον Cleveland, η διοίκηση είναι πληροφορία. Οι υπάλληλοί της είναι εργάτες της πληροφορίας, οι πρώτες της ύλες είναι εισερχόμενες πληροφορίες, τα προϊόντα της είναι αυτές οι εισερχόμενες πληροφορίες που διαμορφώνονται σε πολιτικές...'. Πιο κάτω στον τόμο, ο Αλέξης Τάπης μιλώντας για τη δικαιική θεματοποίηση της πληροφορίας αναφέρεται στην υπέρβαση της αμιγώς εργαλειακής συλληψης του δικαίου κατά την εμπλοκή του με τον κόσμο της πληροφορίας και στην ανάδειξη της δυνατότητάς του να παραγάγει το ίδιο πληροφοριακό υλικό (δικαιική πληροφορία), ως αυτοαναφορικό, κοινωνικό σύστημα.

3. Πληροφορία και υπόστρωμα

‘Σταδιακά, αφήνουμε πίσω την εποχή του χαρτιού σαν υπόστρωμα της μνήμης, καταγραφής της σκέψης και κοινωνικής σύμβασης (ταυτότητα, πλούτος, ιδιοκτησία) και βαδίζουμε προς ένα νέο υπόστρωμα, το ψηφιακό υπόστρωμα. Είναι μια αθόρυβη επανάσταση, της οποίας τα αποτελέσματα δεν φαίνονται καθαρά...’ (Σαντορινάιος).

Για τη δύναμη, πάντως, της πληροφορίας σε εντελώς άλλο υπόστρωμα, ήδη από τον αρχαίο κόσμο, αρκεί να διαβάσουμε με προσοχή το άρθρο της Λέκτορος Καλλιόπης Παπακωνσταντίνου (‘*Στήλαι ενθάδε τυπούνται και χαράσσονται*’-νομικές και κοινωνικές προεκτάσεις της διάδοσης της πληροφορίας μέσω της γραφής στο χτες) ειδικά εκεί που αναφέρεται στην ισχύ μιας συμφωνίας πχ μεταξύ συμμαχικών πόλεων: ‘...Η τήρηση των συμφωνηθέντων, η ίδια η ισχύς μιας συνθήκης συμμαχίας, συνδέεται με τη χάραξη της σχετικής επιγραφής. Η καθαίρεση της επιγραφής συνεπάγεται τη λύση της συμμαχίας...’. Και λίγο παρακάτω: ‘...στην αρχαία Αθήνα, η έγερση ενός ενδίκου βοηθήματος συνδεόταν με την καταγραφή του. Εάν η καταγραφή σβηνόταν, έπαυε να υπάρχει και το ένδικο βοήθημα...’. Έτσι, η ενσωμάτωση της πληροφορίας σε υλικό υπόστρωμα γινόταν τελικά, η ίδια η πληροφορία-χωρίς την ύλη, η πληροφορία ‘εξαφανιζόταν’, δεν είχε καμία σημασία, ακόμη κι όταν, όπως στην περίπτωση των συμφωνιών μεταξύ των συμμαχικών πόλεων, είναι σαφές ότι η συμφωνία είχε συντελεσθεί και υπήρχαν πάμπολλες μαρτυρίες για αυτήν.

Η διάκριση μεταξύ της πληροφορίας και του υποστρώματός της κάνει την εμφάνισή της με πολλές διαφορετικές μορφές μέσα στον χρόνο. Για τη Διπλωματική, π.χ., και τα έγγραφα, ο Flicker διακρίνει τη νομική πράξη (*negotium*) από τη σύνταξη του εγγράφου (*beurkundung*) που εμπεριέχει τη νομική πράξη, διάκριση που όπως σημειώνει η Ζάχου, είναι ασφαλώς λεπτή. Για το δίκαιο της διανοητικής ιδιοκτησίας, η διάκριση μεταξύ της άυλης πληροφορίας (έργου/εφεύρεσης/εμπορικού σήματος) και του υποστρώματός της (ο,τιδήποτε την ενσωματώνει και επιτρέπει τη διάδοσή της) είναι όχι μόνο πολύ σαφέστερη, αλλά αποτελεί πυλώνα του συστήματος της προστασίας της. Βέβαια, η εξωτερίκευση της πληροφορίας-έργου ως προϋπόθεση προστασίας του έργου με δικαίωμα δημιουργού έχει άλλη ερμηνεία σε μερικά δίκαια: ο προφορικός λόγος για το αγγλοαμερικανικό δίκαιο σημαίνει αυτόματα και την πλήρωση της προϋπόθεσης του 'fixation' (βλ. ενδεικτικά τον αγγλικό νόμο Copyrights, Patents and Designs Act 1988, sec. 48¹) και άρα, προστασία (αναγνώριση ότι η πληροφορία δεν έμεινε στον εγκέφαλο του ομιλητή, αλλά 'βγήκε', έστω προφορικά στο κοινό). Αυτό όμως δεν ισχύει για άλλα δίκαια, που αποκαλούν 'μορφή' έργου (ως προϋπόθεση προστασίας του) μόνο την ενσωμάτωση της πληροφορίας σε ένα υλικό αντικείμενο π.χ. ένα βιβλίο, από τον δημιουργό).

Η σημασία που δίνει κανείς στη διάκριση αυτή από ουσιαστικής πλευράς όμως διαφοροποιείται. Για τον Μοσχόπουλο, για παράδειγμα, ο οποίος αναφέρεται στην πληροφορία και τους διοικητικούς θεσμούς, είναι αλήθεια ότι '...όπως δεν μπορεί να υπάρξει νους χωρίς σώμα, έτσι δεν μπορεί να υπάρξει η έννοια της πληροφορίας χωρίς το υπόστρωμά της' (σημειώνει ότι για αυτόν ακριβώς τον λόγο, εξετάζει και τη μεταφορά του υποστρώματος της πληροφορίας). Πραγματικά, για τη διοικητική επιστήμη, η διοικητική πληροφορία που δεν έχει ενσωματωθεί σε έγγραφο στερείται οποιασδήποτε σημασίας. Δεν έχει κανένα ενδιαφέρον ούτε αναγνωρίζεται η ύπαρξή της. Πόσο όμως μακριά είναι αυτό από την ιατρική π.χ. πληροφορία, η οποία πρέπει νομικά να μεταδοθεί από τον ιατρό στον ασθενή, για την οποία συχνότατα δεν υπάρχει κανένα άλλο στοιχείο από τις προφορικές μαρτυρίες ιατρού και ασθενούς-κι όμως, πόσο σημαντική είναι αυτή η πληροφορία για το ιατρικό δίκαιο και για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Παραλληλίζοντας με την πνευματική ιδιοκτησία, η ιατρική πληροφορία εδώ, στην ενημέρωση των ασθενών, έχει πάντως ήδη αποκτήσει μια μορφή-την προφορική, κι έχει ξεφύγει από τον εγκέφαλο του αποστολέα της. Ο Gleick, πάντως, στο βιβλίο του έχει ένα ολόκληρο κεφάλαιο (το 13) με τίτλο 'η πληροφορία είναι φυσική', δηλαδή έχει, απαραίτητως φυσική υπόσταση-κάπου βρίσκεται ('...η πληροφορία δεν είναι

---

1. Βλ. Ενδεικτικά για το γερμανικό δίκαιο *Urheberrechtsgesetz* [Copyright Law] (Germany) § 2(1)1; Ulrich Loewenheim, '§ 2 Geschützte Werke' in Gerhard Schricker and Ulrich Loewenheim (eds), *Urheberrecht* (Verlag C H Beck, 4th ed, 2010) 93, 102 [20]. Για τη Γαλλία, βλ. *Code de la Propriété Intellectuelle* [Code of Intellectual Property] (France) art. L112-2.

απλώς μια αφηρημένη έννοια. Απαιτεί ένα φυσικό φορέα και αυτός ο φορέας είναι -κατά προσέγγιση- εντοπισμένος. Σε τελική ανάλυση, ήταν δουλειά της τηλεφωνικής εταιρείας Bell να μεταφέρει πληροφορία από ένα τηλέφωνο σε άλλο σε διαφορετικό τόπο...'). Το κεφάλαιο διαπραγματεύεται την πληροφορία κυρίως σε σχέση με την κβαντική φυσική. Οποσδήποτε μας βάζει σε γενικότερες σκέψεις.

Συγκεκριμένα: αν στη φυσική, μια θετική επιστήμη, δεν έχει διευκρινισθεί με ασφάλεια εάν η πληροφορία είναι ύλη ή ενέργεια (για να δανειστώ από τη σκέψη του Nobert Wiener που υποστηρίζει πάντως ότι δεν είναι τίποτε από τα δύο), ή εάν μπορεί ή δεν μπορεί να απωλεσθεί μέσα στο σύμπαν (ο Gleick περιγράφει αναλυτικά τη διαφωνία αυτή μεταξύ του Χόκινγκ και του Πρέσκιλ, το στοίχημα μεταξύ τους που ο Χόκινγκ έχασε δηλώνοντας ότι η πληροφορία μένει αμετάκλητα στο Σύμπαν μας, πάντοτε διατηρείται) τότε οι απαιτήσεις που έχουμε από τις λεγόμενες θεωρητικές επιστήμες (που δεν έχουν στη διάθεσή τους την πιθανή αυταπάτη της επιστημονικής ακρίβειας του συμπεράσματος ενός πειράματος) για τη φύση της πληροφορίας δεν μπορεί παρά να είναι πολύ χαμηλότερες.

Η 'φιξαρισμένη' (fixed), πάντως, πληροφορία των εμπορικών σημάτων, ορατή επί των υλικών προϊόντων, υπήρξε σταθερή και, βέβαια, πολύτιμη ήδη από τον αρχαίο κόσμο. Στο άρθρο της Καθηγήτριας Αριστέας Σινανιώτη-Μαρούδη για την ιστορία των εμπορικών σημάτων βλέπουμε σε ένα τεμάχιο υφάσματος και μόνο να υπάρχουν '...τα εξής τέσσερα διαφορετικά σήματα: το σήμα του τεχνίτη που κατασκεύασε το ύφασμα, το σήμα του βαφέα που το έβαψε, το σήμα των εξεταστών που το είχαν εξετάσει στο εργαστήριο, από όπου και η ονομασία 'σήμα εργοστασίου', και τέλος, το σήμα του υφασματέμπορου...'. Στο ίδιο άρθρο βλέπουμε τον πρώτο νόμο στην Ελλάδα για τα σήματα, του 1893, να αναγνωρίζει ως νόμιμο σήμα '...παν σημείο χρήσιμον προς διάκρισιν των προϊόντων...', έτσι το σήμα μπορεί, αν ερμηνεύσουμε τη λέξη 'παν' ευρέως, να είναι ο,τιδήποτε-δηλαδή, ο,τιδήποτε μας δίδει εδώ διακριτική πληροφορία.

Παραπάνω από εκατό χρόνια μετά, ο νόμος 2239/1994 για τα εμπορικά σήματα αναγνώρισε και στην πράξη τη διεύρυνση της έννοιας του σήματος και ανέδειξε ως σήματα επιδεκτά κατάθεσης και τους ήχους, τις μουσικές φράσεις (ηχητικό σήμα), τα σήματα υπηρεσιών (όχι μόνο αγαθών), τα σχέδια, τα σχήματα των προϊόντων ή της συσκευασίας τους. Κάθε πληροφορία, με οποιαδήποτε μορφή, γίνεται σήμα, προστατευτέο κατά τον νόμο. Μάλιστα, όπως έχει δηλωθεί από τον Ruiz Jarabo Colomer, Advocate General, European Court of Justice στη Γνωμοδότησή του C-273-00 Ralf Sieckmann, το 2001, 'ένα σήμα είναι στην πραγματικότητα επικοινωνία' (με την έννοια της μετάδοσης πληροφορίας από ένα μέλος σε άλλο. Συνεπώς, κάθε πράξη επικοινωνίας απαιτεί έναν αποστολέα, ένα μήνυμα, ένα μέσο ή κανάλι για τη μετάδοσή του και έναν δέκτη ο οποίος μπορεί να αποκωδικοποιήσει το μήνυμα. Ο κώδικας με τον οποίο το μήνυμα μπορεί να εκφραστεί εξαρτάται από

τον τύπο του αποκωδικοποιητή που χρησιμοποιεί ο δέκτης για να το λάβει, να το καταλάβει και να το εσωτερικεύσει. Homo sapiens είναι λοιπόν ένας δέκτης με μια ευρεία ποικιλία αποκωδικοποιητών. Όλο το ανθρώπινο σώμα είναι ένας αισθητηριακός δέκτης, δηλαδή η αντίληψη των καταναλωτών για τα σήματα ποικίλλει ανάλογα με τις αισθήσεις που διαθέτουν...’.

Ποιος θα πίστευε ότι το παραπάνω κείμενο προέρχεται όχι από ένα βιβλίο σαν του Gleick, αλλά από μια δικαστική γνωμοδότηση για το εμπορικό σήμα, το σήμα ως πληροφορία, ως επικοινωνία, από το European Court of Justice, μια γνωμοδότηση τελικά για ένα θέμα αθέμιτου ανταγωνισμού εμπορικών προϊόντων; Ένα άρωμα, άλλωστε είναι επίσης φορέας πληροφορίας, όπως είναι όλα τα σήματα (βλ. Maniatis, ‘Scents as Trademarks: Propertisation of Scents and Olfactory Property’²). (Τη σχηματική αναπαράσταση της ιδέας του Colomer, πάντως, για τον δέκτη/μήνυμα/αποκωδικοποίηση, βλέπουμε ανάγλυφα στο άρθρο των Αρακά/Κούτρα/Ηλιάδη). Παράλληλα, όπως σημειώνει ο Τάττης στο δικό του άρθρο, ‘...το (ίδιο το) δίκαιο είναι ένα αυτοαναφορικό, κοινωνικό σύστημα επικοινωνίας...ο κώδικας του δικαίου είναι η διάκριση μεταξύ νόμιμου και παράνομου...τα στοιχεία του νομικού συστήματος είναι επιμέρους επικοινωνιακά ενεργήματα...η δικαιοκή πληροφορία δημιουργείται με τη μορφή επικοινωνιακών ενεργημάτων εντός του δικαίου, τα οποία προϋποθέτουν περιβαλλοντολογικά ερεθίσματα και συνδέονται με προϋφιστάμενα νομικά επικοινωνιακά ενεργήματα...’. (Αυτά τα περιβαλλοντικά ερεθίσματα αποκαλεί πολύ εύστοχα ο Τάττης παρακάτω ως απροσδιόριστο ‘θόρυβο’). Με απλά λόγια: το ίδιο το δίκαιο είναι επικοινωνία, το ίδιο το δίκαιο είναι πληροφορία-το δίκαιο δεν ρυθμίζει, απλά, την επικοινωνία-δεν ρυθμίζει, απλά, την πληροφορία.

Με βάση αυτή τη γενική ιδέα για την πληροφορία, τις παραπάνω πέντε ‘θέσεις’, ‘σημεία’, όχι μόνο ως σημείο εκκίνησης της συζήτησης, αλλά και ως κάτι που πρέπει να αποδειχθεί, σχεδιάσθηκε το συνέδριο ‘Ιστορία της Πληροφορίας’. Ήδη είχε δοθεί στο διεθνές συνέδριο International Conference on Information Law and Ethics την ευρύτητα αυτή στις θεματικές του, εκεί συνδεδεμένες πάντως με το δίκαιο και τη δεοντολογία της πληροφορίας, και φτάνοντας μέχρι την ψυχολογία σε σχέση με την πληροφορία, αλλά και τη φιλοσοφία της πληροφορίας. Στο ‘call for papers’ αναφέρεται ότι δεχόμαστε να δούμε και προτάσεις εκτός των συγκεκριμένων θεματικών, ούτως ή άλλως. Η επιμονή πάντως στη θέαση της πληροφορίας ως όχι απαραίτητως αγκιστρωμένη σε καμία τεχνολογία ήταν και είναι σταθερή για το ICIL, όπως και για το συνέδριο ‘Ιστορία της Πληροφορίας’.

Το δίκαιο της πληροφορίας, άλλωστε, αναπτύχθηκε τις τελευταίες δεκαετίες με εκκίνηση τη σύνδεση της πληροφορίας με την τεχνολογία, όπως οι ηλεκτρονικοί

---

2. *Law and The Senses* (Sensational Jurisprudence), επιμέλεια: L. Bently & L. Flynn, Pluto Press, London-Chicago, 1996, σσ. 217 με 235).

υπολογιστές, έτσι ώστε να θεωρείται για μερικούς συνώνυμο με το ‘δίκαιο των νέων τεχνολογιών’, το ‘δίκαιο της πληροφορικής’ κ.λπ. Είναι σαφές, βέβαια, όπως περιγράφει ο Capurro, η αρχική διαφοροποίηση στη Γερμανία μεταξύ του ‘Informationsrecht’ και του ‘Rechtsinformatik’ (δίκαιο της πληροφορίας-νομική πληροφορική). Το άρθρο του Γιώργου Γιαννόπουλου, Επίκουρου Καθηγητή Νομικής Πληροφορικής στη Νομική Σχολή Αθηνών, για την ιστορία των βάσεων νομικών δεδομένων είναι ένα από παράδειγμα μιας μικρής μελέτης της νομικής πληροφορικής (η μεγάλη σημασία της οποίας αντανακλάται, μερικά βέβαια, στο συμπέρασμα του άρθρου, ‘...αν...το έργο της κωδικοποίησης και της παρουσίασης της ισχύουσας νομοθεσίας...ανατίθεται κατά παραχώρηση σε ιδιωτικούς φορείς, θα πρέπει να επιδιώκονται τα ίδια εχέγγυα ποιότητας (με εκείνα που θα εξασφάλιζε ο κρατικός φορέας), αφού δεν πρόκειται για απλή τεχνική αναγκαιότητα, ούτε για απλή ‘εξυπηρέτηση’ του νομικού κόσμου, αλλά για την εξασφάλιση της γνώσης (και της ερμηνείας) του ισχύοντος δικαίου...’.

Έχει γίνει πάντως αντιληπτό, νομίζω, σχετικά σύντομα, ότι ακόμη και οι επιγραφές των αρχαίων Ελλήνων όπου βρίσκουμε χαραγμένους τους νόμους αποτέλεσαν μια από τις αρχικές τεχνολογίες της πληροφορίας. Οι βάσεις νομικών δεδομένων που περιγράφει ο Γιαννόπουλος είναι οι σύγχρονοι απόγονοί τους. Αλλά παλιά τεχνολογία της πληροφορίας ήταν και τα τύμπανα που μιλούν, που αναφέρει ο Gleick. Ο Καθηγητής Θεόδωρος Παππάς του TABM, άλλωστε, ήταν και ο πρώτος που μου επισήμανε πως η πώση της Τροίας, ως γεγονός, μεταδόθηκε στην Ελλάδα με βάση τις φωτιές στις κορυφές των βουνών, όπως περιγράφει ο Αισχύλος στην τραγωδία Αγαμέμνων. Αν και ο αγαπητός συνάδελφος δεν κατάφερε να ανοίξει το συνέδριο, όπως του ζήτησα, με αυτό ακριβώς το θέμα, μπορεί να δει κανείς, όπως διαπίστωσα μετά τη συζήτησή μου με τον κ. Παππά, και πάλι στο βιβλίο του Gleick (σελ. 29-30) μια ακριβή περιγραφή της μετάδοσης του μηνύματος με τις φωτιές όπως την μεταφέρει η Κλυταιμνήστρα στον Χορό, στον Αγαμέμνονα (ο Gleick παραπέμπει και στον Γερμανό ιστορικό Hennig ο οποίος επιβεβαίωσε ότι η περιγραφή της Κλυταιμνήστρας μπορούσε πράγματι να είχε συμβεί, από τεχνικής πλευράς- ‘...η αλυσίδα από πυρές ήταν εφικτή...’).

Μια παράλληλη τεχνολογία της πληροφορίας για τον αρχαίο κόσμο υπήρξε η σκυτάλη: όπως μας περιγράφει σε λεπτομέρεια ο Άγγελος Κιαγιάς, με την Έρη Δημητριάδη και τον Αλέξανδρο Πετειναρέλη, η σκυτάλη περιέχει το μήνυμα (την πληροφορία) κρυπτογραφημένο με αριστοτεχνική πονηριά, ενώ ‘η σκυτάλη είναι τελικά και ταυτόσημη με το μήνυμα που περιέχει’. Αλλά και στον ρωμαϊκό κόσμο, από το άρθρο της Μυρτούς Μαλούτα μαθαίνουμε ότι για να μπορεί ο Αύγουστος να λαμβάνει νέα γρήγορα και αποτελεσματικά από τις επαρχίες του, είχε τοποθετήσει σταθμούς σε κομβικά σημεία του εκτενούς δικτύου της αυτοκρατορίας ‘...με άνδρες που βρίσκονταν σε ετοιμότητα να μεταφέρουν αλληλογραφία και ειδήσεις από κάθε περιοχή προς τον αυτοκράτορα, καθώς και απαντήσεις του προς τους

υπηκόους του...'. Έτσι, αντί για τύμπανα, φωτιές ή σκυτάλες, οι ίδιοι οι άνθρωποι χρησιμοποιούνταν ως αγγελιοφόροι μετάδοσης των μηνυμάτων από και προς τον αυτοκράτορα 'μέσο' που ασφαλώς υπήρξε και ο αρχαιότερος τρόπος επικοινωνίας, με αρχαιότερη ίσως 'τεχνολογία' της πληροφορίας, την ανθρώπινη φωνή-ή πιο απλά, την κίνηση.

Ο Capurro, περιγράφοντας το πεδίο της δεοντολογίας της πληροφορίας στην ιστοσελίδα του International Center for Information Ethics ξεκινά την ιστορία του πεδίου αυτού (για τον δυτικό βέβαια πολιτισμό) με την αρχαία Ελλάδα και την παρρησία της, την ελευθερία του λόγου στην αρχαία ελληνική Αγορά (<http://icie.zkm.de/research>). (Για μια Ελληνίδα ερευνήτρια, η αναδρομή της έρευνας από τους ξένους συναδέλφους της ιστορίας της πληροφορίας κατά τρόπον ώστε να 'πέφτει', άμεσα, απλά και αναντίρρητα, 'πάνω' στην αρχαία Ελλάδα, είναι φυσικά τιμητική). Ο Capurro σημειώνει επίσης ότι η πληροφορία σημαίνει μια μορφή/ιδέα (form/morphe/idea) που 'γεμίζει' (informs) την ύλη- '...εκείνο που 'πατεντάρει' δεν είναι η ιδέα, αλλά η ιδέα που τίθεται σε μια πολύ συγκεκριμένη ύλη η οποία κάνει φανερό (patent=patere=φανερώνω) αυτό που η καθαρή ιδέα έχει σκοπό να σημαίνει μέσα στον αισθητό κόσμο...'³.

Η δήθεν απολύτως απαραίτητη για μερικούς σύνδεση της πληροφορίας με την εξελισσόμενη τεχνολογία, η οποία προκάλεσε την κατ' εμέ (και άλλους) πλάνη για την ίδια τη φύση της, αλλά και τη ρύθμισή της, παραγνώνει το ότι για το δίκαιο, όπως σημειώνει ο Τάττης, '...αυτό που ενδιαφέρει είναι ότι η τεχνολογική εξέλιξη συνιστά ένα παράδειγμα ριζικής αύξησης της πολυπλοκότητας του περιβάλλοντος του δικαίου, η οποία έχει σημαντικές συνέπειες, γιατί το δίκαιο καλείται να επανοργανώσει τη σχέση του με το περιβάλλον...'. Όντως, η τεχνολογική εξέλιξη, η πληροφορική επανάσταση εάν θέλετε, εδώ δεν είναι για το δίκαιο παρά μια πρόσκληση αναγκαίας επανοργάνωσης της σχέσης του με το εξωτερικό περιβάλλον, ένα περιβάλλον πλέον πολύ περισσότερο, αλλά και διαφορετικά, σε σχέση με το παρελθόν, τεχνολογικό-αλλά τίποτε περαιτέρω από αυτό: δεν αλλάζει, βέβαια, την ουσία της δομής του ή της λειτουργίας του, ή, ασφαλώς, τις αξίες που καλείται αυτό να προστατεύσει.

Έτσι, επανερχόμενος κανείς στην πνευματική ιδιοκτησία και τη σχέση της με την τεχνολογία, μπορεί να θεωρήσει τη θέση της Αρχοντούλας Καψή στο άρθρο της ότι '...η ιστορία απέδειξε μέχρι σήμερα ότι το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας όχι μόνο εξαρτάται από την εξέλιξη της τεχνολογίας, όχι απλά βασίζεται σε αυτό, αλλά και διαμορφώνεται με βάση αυτό, σε μια συνεχή προσπάθεια να προλάβει τις νέες μορφές προσβολών που εμφανίζονται ολοένα και συχνότερα στο ψηφιακό περιβάλλον...' ως θέση που συμμερίζονται πολλοί σπουδαίοι ερευνητές, αλλά που δεν

---

3. Προσωπική επικοινωνία.

είναι απαραίτητα απόλυτη. Στην πραγματικότητα, η ουσία του δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας, οι αξίες που προστατεύει, τα δικαιώματα που στέργει να θωρακίσει, τα εκατέρωθεν αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα που επιδιώκει να συγκεράσει, δεν έχουν αλλάξει σε τίποτε από τον 1709 του Νόμου της Βασίλισσας Άννας-για παράδειγμα, μας ενδιαφέρει καίρια η ποθητή εξισορρόπηση των συμφερόντων του κοινού, του δημιουργού και του εκδότη. Μπορεί να διαβάσει κανείς όλες τις αγορεύσεις των Λόρδων στις υποθέσεις *Millar v. Taylor*⁴ και *Donaldson v. Beckett*⁵ και χωρίς να αλλάξει ουσιαστικά τίποτε, να νομίσει ότι πρόκειται για σύγχρονες γνώμες στις αποφάσεις του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ σε υποθέσεις όπως η *Eldred v. Ashcroft*⁶ ή η *Feist Publications, Inc. v. Rural Telephone Service Co*⁷.

Είναι λοιπόν σημαντικό και δεν γίνεται να τονιστεί υπερβολικά ότι η σχέση της πληροφορίας με την εκάστοτε τεχνολογία που την αφορά, από πολλές πλευρές και σε σχέση με πολλές επιστήμες, φαίνεται πως έχει ιδιαίτερα υπερεκτιμηθεί. Πάλι σε σχέση με τις δυνατότητες και τη σημασία της τεχνολογίας της πληροφορίας, η Μυρτώ Μαλούτα παρατηρεί στο άρθρο της για την οργάνωση και διαχείριση της πληροφορίας στον ρωμαϊκό κόσμο: ‘...είναι εύκολο να θεωρήσουμε ότι η δυνατότητα δημιουργίας σύνθετων συστημάτων οργάνωσης και διαχείρισης της πληροφορίας, στα οποία βασίζεται η αποτελεσματική διοίκηση, εξαρτάται από την ύπαρξη τεχνολογικών μέσων που να τα υποστηρίζουν. Η περίπτωση της ρωμαϊκής διοίκησης δείχνει ότι η διαδικασία αυτή εξαρτάται κυρίως από την πολιτική βούληση ενός ηγεμονικού συστήματος...’. Έτσι, η βούληση των κυβερνώντων να οργανώσουν και να δημιουργήσουν, ασφαλώς ξεπερνά σε σημασία κάθε τεχνολογία οργάνωσης της πληροφορίας.

Η τεχνολογία της πληροφορίας που μας έχει δώσει θαύματα όπως το διαδίκτυο, μας έχει επίσης αποτελεσματικά πλημμυρίσει με πληροφορία, μας έχει ‘πνίξει’ ο χείμαρρος του Gleick του καταιγισμού πληροφοριών, του ‘information overload’, ενός χείμαρρου που πρέπει, με κάποιον τρόπο, αλλά περισσότερο γρηγορότερα παρά αργότερα, να μη μας κατατροπώσει. Ένα μικρό παράδειγμα αποτυχίας του θαύματος της τεχνολογίας της πληροφορίας αναφέρουν οι Καλέμης/Κωσταρέλου/Γκάτσου/Τεωργοπούλου στο άρθρο τους για τον οπτικό εγγραμμιατισμό: ‘...χαρακτηριστικές περιπτώσεις αναφέρουν οι Anderson και Anderson, 1998, όπου έχει δημιουργηθεί μια ουρά από φοιτητές που περιμένουν να χρησιμοποιήσουν μια βάση δεδομένων online ενώ ακριβώς δίπλα τους βρίσκεται το ίδιο υλικό σε έντυπη μορφή...’. Οι ίδιοι ερευνητές σημειώνουν ότι οι νέοι φαίνεται να δυσκολεύο-

---

4. (1769) 4 Burr. 2303, 98 ER 201.

5. (1774) 2 Brown’s Parl. Cases 129, 1 Eng. Rep. 837; 4 Burr. 2408, 98 Eng. Rep. 257.

6. 537 U.S. 186 (2003) 239 F.3d 372, affirmed.

7. 499 U.S. 340 (1991).

νται να διακρίνουν τις διαφορές αξιοπιστίας ανάμεσα σε πηγές που ‘δημοσιεύονται’ στο διαδίκτυο και στις παραδοσιακές έντυπες πηγές...το κριτήριο επιτυχίας συχνά αφορά το πόσες πληροφορίες βρίσκεις και όχι εάν αυτές είναι κατάλληλες ή αξιόπιστες...’. Αλλά και η Δάφνη Κυριάκη-Μάνεση συμπληρώνει εδώ, ειδικά για τη μηχανή αναζήτησης Google, σήμα κατατεθέν ασφαλώς της τεχνολογίας της πληροφορίας, ότι διαπιστώνεται πως η ανάκτηση έγκυρης πληροφορίας από τη Google είναι πολύ απλά, αμφίβολη. Έτσι έχουμε τον εξής συνδυασμό: οι νέοι ενδιαφέρονται περισσότερο να βρискουν πολλές πληροφορίες από το να βρίσκουν αξιόπιστες πληροφορίες στο διαδίκτυο, ενώ και το ίδιο το διαδίκτυο, ‘απαντώντας’ κατά κάποιον τρόπο σε αυτό που επιθυμούν οι νέοι, και γιατί όχι και οι μεγαλύτεροι, περιέχει την πληροφορία σε ικανοποιητική ποσότητα (Κυριάκη-Μάνεση), αλλά όχι σε εγκυρότητα.

Δεν είχαν, ούτε έχουν βέβαια όλοι τις ίδιες ιδέες με μένα για το θέμα, ασφαλώς. Είναι ενδεικτικό, για παράδειγμα, όπως αναφέρει ο Luciano Floridi στο βιβλίο του ‘The Cambridge Handbook of Information and Computer Ethics’, πως ο όρος ‘δεοντολογία της πληροφορίας’ έχει φτάσει να σημαίνει διαφορετικά πράγματα στους ερευνητές που εργάζονται σε μια σειρά διαφορετικών πεδίων, όπως ‘...computer ethics, business ethics, computer science, the philosophy of information, social epistemology and library and information science...’, και συμπληρώνει πως ‘... αυτό δεν είναι περίεργο...’ (σελ. 77). Ο Terry Bynum, διάσημος πρωτοπόρος στον χώρο της δεοντολογίας σε σχέση με τους υπολογιστές, στο άρθρο του για τη δεοντολογία της πληροφορίας για την Stanford Encyclopedia συνέδεε αρχικά τη δεοντολογία της πληροφορίας με την ηθική των επαγγελματιών της πληροφορικής (μετά από παρατήρηση, πάντως, του Capurro ότι αυτή είναι μια πολύ στενή άποψη, διαφοροποίησε το κείμενό του)⁸.

4. Τελικές σκέψεις

Ο Ομότιμος Καθηγητής και Αντεπιστέλλον Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών Λάμπρος Κοτσιρής (που μας έκανε για πολλοστή φορά τη μεγάλη τιμή να προεδρεύσει σε μια από τις συνεδρίες μας) τόνισε εξ αρχής ότι το συνέδριο θα έχει νόημα μόνον εφόσον κάποιος θα μπορέσει μελετώντας και συνδυάζοντας το υλικό του να εξαγάγει κάποια γενικά συμπεράσματα για την πληροφορία, το παρελθόν της και το μέλλον της. Δεν θα μπορούσε να συμφωνήσω περισσότερο. Αυτό όμως μπορεί να επιχειρηθεί μόνον όταν κάποιος έχει τις εισηγήσεις στα χέρια του και τις διαβάσει σε βάθος, με άξονα αυτή την επιθυμία εξαγωγής γενικής φύσης συμπερασμάτων. Με τον στόχο αυτόν, δημοσιεύουμε σήμερα τον τόμο των πρακτικών, που φιλοξενεί 45 εισηγήσεις αρκετές νομίζω για να ξεκινήσει μια συζήτηση προς στήριξη ή και απόρριψη, βέβαια, των παραδοχών που ανέφερα παραπάνω.

---

8. Προσωπική επικοινωνία.

Μιλώντας για ένα από τα πολύ αγαπημένα μου θέματα στο συνέδριο, για την ιστορία των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, προσπάθησα δίνοντας το καλό παράδειγμα βέβαια, να βρω κάποια κοινά χαρακτηριστικά της ιστορίας αυτής. Έτσι, μίλησα για τη διαρκή επέκταση της δέσμευσης με νόμους και κατόπιν κυρίως με διεθνείς Συνθήκες και παρόμοια νομοθετικά κείμενα, της πληροφορίας ως έργο και του αντίστοιχου περιορισμού του δημόσιου κτήματος, σημειώνοντας και τις αντίθετες κινήσεις του παρόντος βέβαια. Άλλο σταθερό σημείο της ιστορία των δικαιωμάτων αυτών είναι, νομίζω, η συνεχής διαφοροποίηση των απόψεων, όπως αποδεικνύεται άλλωστε και στις δικαστικές αποφάσεις μέσα στον χρόνο, και για τη νομική φύση της δέσμευσης της πληροφορίας εδώ, αλλά και για τα θεμιτά όριά της.

Απομακρυνόμενος κανείς λίγο πιο πέρα από την πνευματική ιδιοκτησία, δεν μπορεί παρά να διακρίνει τις ίδιες τάσεις όσον αφορά τη δέσμευση της πληροφορίας στις εφευρέσεις και τα σήματα. Το άρθρο της Καθηγήτριας Αριστέας Σινανιώτη-Μαρούδη για την εξέλιξη της νομικής προστασίας του εμπορικού σήματος, αν και δεν γράφτηκε έχοντας υπόψη τις παραπάνω σκέψεις περί ιστορίας κ.λπ., συντείνει στα ίδια συμπεράσματα: η προστασία του σήματος μέσα στην ιστορία, όταν άλλαζε, πάντοτε μέχρι σήμερα γινόταν ευρύτερη και ισχυρότερη, ποτέ το αντίθετο ('... Αναμφίβολα, διαφαίνεται η σταδιακή τάση διεύρυνσης του προστατευτικού βεληνεκούς του σημαντικότητας αυτού άυλου αγαθού...').

Η διεύρυνση όμως αυτή πουθενά, νομίζω, δεν είναι πιο εύγλωττη και πικρή από το δίκαιο των ευρεσιτεχνιών: στην ομιλία του Λέανδρου Λεφάκη, Επίκουρου Καθηγητή, αναδείχθηκε αυτό το συμπέρασμα πολύ εκφραστικά, καθώς μας περιέγραψε πως από τη δέσμευση της πληροφορίας στις ευρεσιτεχνίες γενικά φτάσαμε στις ευρεσιτεχνίες ζωής, και πως από την προστασία βακτηρίων 'κατασκευασμένων' στο μικροβιολογικό εργαστήριο ως βιοτεχνολογικές εφευρέσεις φτάσαμε στα κουνέλια και σε άλλα ζώα-όχι βέβαια, χωρίς σοβαρότατες αντιπαραθέσεις. Πάντως, δικαιώματα σε έργα, σε σήματα και σε εφευρέσεις μέσα στον χρόνο συνεχώς ενισχύθηκαν νομικά. Από αυτό μπορεί κανείς ασφαλώς να προχωρήσει και σε άλλες σκέψεις, όχι μόνο σχετικά με το δίκαιο, αλλά την εξέλιξη της κοινωνίας, της τεχνολογίας και βέβαια, του πολιτικοοικονομικού συστήματος.

Οι άνθρωποι πολύ απλά, από πάντα, κατέγραφαν τα πάντα: επιχειρούσαν να ελέγξουν, επίσης, την αυθεντικότητα των εγγράφων με κάθε δυνατό τρόπο-ο Bohmer συνέκρινε τα στοιχεία χρονολόγησης ενός διπλώματος με τα στοιχεία πορείας του ηγεμόνα που εφάρμοζε να χορηγεί το δίπλωμα (Ζάχου, Μακρής).

Ευχαριστίες

Για τη διοργάνωση του συνεδρίου θερμές ευχαριστίες οφείλονται στη Νομική Βιβλιοθήκη και ειδικότερα, στην εκδότρια κ. Λίλα Καρατζά και στο Τμήμα Αρχαιονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας της Σχολής Επιστημών της Πληροφο-

ρίας και Πληροφορικής του Ιονίου Πανεπιστημίου για την έγκρισή του συνεδρίου και τη χρηματοδότησή του.

Ευχαριστώ από καρδιάς τα μέλη της ερευνητικής ομάδας με τίτλο *‘Πληροφορία: Ιστορία, Ρύθμιση, Πολιτισμός’* Νίκο Κούτρα, Νατάσα Μιχαηλάκη, Ιωάννα Τσουκαλά, Βικελμίνα Ζάχου, Ελένη Βουλιγέα και Μαρία Σιπαρά, μέλη και της οργανωτικής επιτροπής του συνεδρίου, με τα οποία ξεκινήσαμε στην Κέρκυρα, μπροστά στο γνωστό μας, πλέον, παράθυρο του καφέ Downtown, το ταξίδι του σχεδιασμού και της διοργάνωσης του συνεδρίου αυτού, αναγράφοντας στον πρώτο κατάλογό μας τρεις μόνο επιβεβαιωμένους ομιλητές (για να φτάσουμε τους 46, οπότε αναγκαστικά βάλαμε όριο για λόγους χρόνου στο συνέδριο!).

Ευχαριστώ τον συνεπιμελητή του τόμου και ομιλητή στο συνέδριο, Λέκτορα του Ιονίου Πανεπιστημίου, Ανδρέα Γιαννακούλοπουλο.

Ευχαριστώ τους προέδρους των συνεδριών για τον χρόνο και τη σημαίνουσα συμβολή τους (τον Ομότιμο Καθηγητή Λάμπρο Κοτσιρή, την Επίκουρη Καθηγήτρια Σελήνη Ψωμά, τον Ομότιμο Καθηγητή Γεώργιο Μπώκο, την Καθηγήτρια Σοφία Δημελή, τον Καθηγητή Βασίλη Χρυσικόπουλο, τον Καθηγητή Δημήτρη Γκρίτζαλη, την Καθηγήτρια Διονυσία Καλλινίκου) καθώς επίσης και όλους τους ομιλητές που συνέβαλαν τα μέγιστα στους σκοπούς του συνεδρίου.

Για την πολύτιμη βοήθεια της στην κατασκευή και διαρκή ενημέρωση της ιστοσελίδας του συνεδρίου ευχαριστώ θερμά τη Ρουμπίνη Οικονομίδου, MSc. Χωρίς τη βοήθεια αυτή είναι βέβαιο ότι δεν θα πετυχαίναμε τίποτε.

Ευχαριστώ θερμότητα τον Ανδρέα Μενούνο, υπεύθυνο παραγωγής της Νομικής Βιβλιοθήκης για όλα.

Ευχαριστώ τους εγγεγραμμένους και συμμετέχοντες στο συνέδριο για τη ζωντανή τους παρουσία και τη στήριξή τους.

Τέλος, ευχαριστώ τον Επίκουρο Καθηγητή του TABM Διονύση Μοσχόπουλο, ο οποίος αν και δεν ήταν ομιλητής στο συνέδριο, μου έδωσε το άρθρο του για να συμπληρώσουμε τον τόμο μας, καθώς επίσης και τη Λέκτορα Καλλιόπη Παπακωνσταντίνου για το δικό της άρθρο που μας το παραχώρησε για αναδημοσίευση από τον τόμο των πρακτικών του συνεδρίου *‘Νομικές και Κοινωνικές Προεκτάσεις του διαδικτύου’* (Θεσσαλονίκη, 7-8.6.2013, επιμέλεια Ιωάννη Ιγγλεζάκη). Αναδημοσιεύεται εδώ κι ένα δικό μου άρθρο για τη σχέση αγάπης-μίσους μεταξύ του δικαίου και της πληροφορίας, επίσης για λόγους πληρότητας του τόμου αυτού.

Η δική μου συμβολή στο έργο αφιερώνεται στα παιδιά μου, Ανδρέα και Μαριάννα.

Μαρία Κανελλοπούλου-Μπότη,
Συντονίστρια - Κύρια επιμελήτρια του τόμου

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Ι. Η ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟΝ 21ο ΑΙΩΝΑ

«Στήλαι ενθάδε τυπούνται και χαράσσονται»: Νομικές και κοινωνικές προεκτάσεις της διάδοσης της πληροφορίας μέσω της γραφής στο χθες

Καλλιόπη Κ. Παπακωνσταντίνου

Έγγραφα γράφονταν και στην αρχαιότητα για διάφορους σκοπούς: για την έκδοση νόμων, την κατοχύρωση δικαιωμάτων, τη συνομολόγηση υποχρεώσεων, τη διάδοση γνώσεων και πληροφοριών. Οι άνθρωποι έδιναν με τη γραφή το στίγμα τους μέσα στον κόσμο που τους περιέβαλε. Μοιράζονταν πληροφορίες, γνώσεις, μηνύματα. Γίνονταν κοινωνοί, μέτοχοι, επικοινωνούσαν.

Στην εισήγησή μου¹ θα επιχειρήσω μέσα από σταχυολόγηση κειμένων νομικού κατά κύριο λόγο ενδιαφέροντος να εντοπίσω τις κοινωνικές ανάγκες που οδηγούν τους ανθρώπους να θέλουν να επικοινωνούν. Ποιες συνέπειες επέφερε η διάδοση της πληροφορίας και της γνώσης μέσω της γραφής στον αρχαίο και τον μεσαιωνικό κόσμο και πώς το δίκαιο σχετίζεται με αυτές;

Θα ξεκινήσω με την επιγραφή, από την οποία δανείστηκα τον τίτλο της εισήγησής μου. Πρόκειται για επιγραφή του 1ου αιώνα μ.Χ. και προέρχεται από την Πάνορμο της Σικελίας (το σημερινό Παλέρμο). Σύμφωνα με μαρτυρία του Θουκυδίδη (6, 2, 6), πρόκειται για φοινικική αποικία του 7ου αιώνα που χρησίμευε ως βάση ανεφοδιασμού στους καρχηδονίους στις μάχες που διεξήγαν κατά ρωμαίων και ελλήνων. Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο γνώρισε άνθιση λόγω του θαλασσίου εμπορίου. Ήταν μια από τις πέντε *civitates sine foedere immunes ac liberae* της Σικελίας. Επί Αυγούστου ιδρύθηκε εκεί το έτος 20 π.Χ. ρωμαϊκή αποικία² που γνώρισε μεγάλη οικονομική άνθιση, όπως μαρτυρείται από επιγραφές, αλλά κυρίως από πολυάριθμα νομίσματα που βρέθηκαν στις ανασκαφές.

Στην Πάνορμο λοιπόν της Σικελίας βρέθηκε και η εν λόγω επιγραφή CIL X 7296. Πρόκειται για μαρμάρινη επιγραφή, δίγλωσση, στα ελληνικά και λατινικά με διαστάσεις 15,5 x 14,5 x 3 cm, η οποία φυλάσσεται στο μουσείο του Παλέρμο.

-
1. Η παρούσα εισήγηση προέρχεται από το Συνέδριο με τίτλο «Νομικές και κοινωνικές προεκτάσεις του διαδικτύου σήμερα» που έγινε στη Θεσσαλονίκη 7-8 Ιουνίου 2013, διοργάνωση της E-themis, του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και της Νομικής Σχολής Θεσσαλονίκης.
  2. Στράβων 6, 2, 5: 'Πάνορμος δε και Ρωμαίων έχει κατοικίαν'.

Το ρήμα «τυπουν» που σημαίνει «σχηματίζω δια πίεσεως» (τύπος είναι ο κτύπος, το κτύπημα) και μεταφράζεται *ordinare* στα λατινικά (δηλαδή βάζω σε τάξη, ευθυγραμμίζω), δηλώνει την προκαταρκτική φάση στη διαδικασία χάραξης μιας επιγραφής: ένας καλλιγράφος έγραφε ή σχεδίαζε, αδιάφορο αν με αιχμηρό όργανο ή με κιμωλία ή κάρβουνο, τις λέξεις του κειμένου, το οποίο στη συνέχεια ο τεχνίτης χάραζε πάνω στη σκληρή ύλη. Ο καλλιγράφος μπορεί να ήταν και ο ίδιος ο χαράκτης.

Η συγκεκριμένη επιγραφή προέρχεται προφανώς από το εργαστήρι κάποιου λιθοξόου που ανελάμβανε χαράξεις επιγραφών για ναούς και δημόσια έργα. Αποτελεί δηλαδή στην ουσία ένα είδος διαφημιστικής αφίσας της εποχής.

Στη βιβλιογραφία υπάρχουν πολλές επισημάνσεις και διαφωνίες, σε ό,τι αφορά την ανάγνωση του δεύτερου κυρίως μέρους της επιγραφής, καθώς και τη γραμματική ορθότητα της ελληνικής φράσης³. Η αναλυτική αναφορά σε γλωσσικές παρατηρήσεις ξεπερνά ωστόσο τα όρια της σημερινής μου εισήγησης. Αρκούμαι προς το παρόν να πω ότι η πιθανότερη ερμηνεία που έχει υποστηριχθεί στη βιβλιογραφία είναι ότι ο γραφέας της συγκεκριμένης επιγραφής δεν ήταν ελληνόγλωσσος, ενδεχομένως κάποιος ρωμαίος ή καρχηδόnius.

Οι επιγραφές που χαράσσονταν σε πέτρα ήταν ακριβές, πόσο μάλλον οι επιγραφές που χαράσσονταν σε μάρμαρο, και χρησιμοποιούνταν για τη δημοσιοποίηση σημαντικών κειμένων, π.χ. ψηφισμάτων συνελεύσεων, συμμαχιών, εμπορικών συμφωνιών, νόμων, καταλόγων αρχόντων κ.τ.λ. Η συγκεκριμένη διαφημιστική επιγραφή από την Πάνορμο διαφημίζει χαράξεις επιγραφών που προορίζονταν για ναούς και για δημόσια έργα.

Οι επιγραφές οι ίδιες προέβλεπαν πολλές φορές μέτρα εναντίον εκείνων που θα τις έφθειραν. Το περιεχόμενο της επιγραφής ήταν τόσο στενά συνδεδεμένο με το σώμα της επιγραφής, τη χάραξη πάνω σε πέτρα, προκειμένου να διαιωνισθεί το περιεχόμενο, που αν η επιγραφή εξαφανιζόταν, εξαλειφόταν και το περιεχόμενό της.

Η σύνδεση της γραφής με την επενέργεια νομικών αποτελεσμάτων, συνάγεται και από τον λόγο του Δημοσθένη υπέρ Μεγαλοπολιτών (16), 27, όπου αναφέρεται ότι εάν οι Μεγαλοπολίτες επιθυμούν να συνάψουν συμμαχία με τους Αθηναίους, πρέπει πρώτα να καθαιρέσουν τις στήλες, τις επιγραφές δηλαδή, στις οποίες χαράχθηκε η προγενέστερη συμμαχία τους με τους Θηβαίους. Και μάλιστα, στο αντιπικέρισμα των Μεγαλοπολιτών ότι οι φιλικές τους σχέσεις με άλλες πόλεις δεν πηγάζει από τις επιγραφές, αλλά βασίζεται στο αμοιβαίο όφελος, οπότε και θεωρούν συμ-

3. Βλ. ενδεικτικά: G. Susini, *Il lapicida romano. Introduzione all'epigrafia latina*, Bologna 1966, 18 f.G. Alfoeldy, *Epigraphische Notizen aus Italien III: Inschriften aus Nursia (Norcia)*, *Zeitschrift fuer Papyrologie und Epigraphik* 77 (1988), 155 – 180/167 ff. (κυρίως 175 f.). PETER KRUSCHWITZ *DIE SPRACHLICHEN ANOMALIEN DER WERBEINSCRIFT CIL X 7296*, σε: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 130 (2000) 239–240.

μάχους εκείνους που τους παρέχουν βοήθεια, αντιτείνεται ότι αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση να καταστραφούν πρώτα οι σπίλεις της καταγγελλόμενης συμμαχίας. Σε περίπτωση άρνησης των Μεγαλοπολιτών να συμμορφωθούν προς την απαίτηση αυτή, οι Αθηναίοι απορρίπτουν τη σύναψη συμμαχίας μαζί τους:

Η τήρηση των συμφωνηθέντων, η ίδια η ισχύς μιας συνθήκης συμμαχίας, συνδέεται με τη χάρση της σχετικής επιγραφής. Η καθαίρεσή της συνεπάγεται τη λύση της συμμαχίας.

Στην αρχαία Αθήνα, η έγερση ενός ενδίκου βοηθήματος συνδεόταν με την καταγραφή του. Εάν η καταγραφή σβηνόταν, έπαυε να υπάρχει και το ένδικο βοήθημα, ήταν σα να μην ασκήθηκε ποτέ. Στις Νεφέλες του Αριστοφάνη η σχετική αναφορά γίνεται φυσικά εν είδει αστεισμού, είναι χαρακτηριστική ωστόσο για την πρόσδωση μέσω της γραφής νομικής επενέργειας σε ένα ένδικο βοήθημα.

Νεφέλαι Αριστοφάνη, 759 -772: Ο Στρεψιάδης συζητώντας με το Σωκράτη αναζητά εναγωνίως έναν τρόπο να απαλλαγεί από την οφειλή ενός χρέους από δάνειο που συνήψε. Μεταξύ άλλων, καταλήγει στην εξής ιδιοφυή κατά τη γνώμη του λύση: Μια που τα ένδικα βοηθήματα χαράσσονται πάνω σε επικερωμένες πλάκες, ο Στρεψιάδης σκέφτεται να στρέψει τον γραμματέα την ώρα που χαράσσει τη σε βάρος του αγωγή, προς την κατεύθυνση του ήλιου, ώστε το κερί να λιώσει και τα γράμματα να σβηστούν.

Η γραφή, όσο ήταν προσιτή σε μικρό μόνο κύκλο προσώπων και αποτελούσε μονοπώλιο ολίγων ισχυρών, λειτουργούσε ως εργαλείο εξουσίας. Όσοι την κατείχαν μπορούσαν να διαφυλάξουν γνώση που η ανθρώπινη μνήμη δεν μπορούσε συγκρατούσε μέσα στο χρόνο. Μπορούσαν να επιβλέψουν τη διακίνηση αγαθών, να καταγράφουν τα αποκτήματα των μελών της κοινότητας, ακόμα και να επηρεάζουν την απονομή της δικαιοσύνης, όπως συνέβαινε στην αρχαία Ρώμη.

Η απονομή της δικαιοσύνης αρχικά βρισκόταν στα χέρια των *pontifices*, των ανώτατων δηλαδή ιερέων της Ρώμης.

Αυτοί ήταν οι γνώστες και οι εφαρμοστές του δικαίου, διότι η ερμηνεία του θετού δικαίου ήταν διαποτισμένη με θρησκευτικές εντολές. Όποιος επιθυμούσε να καταρτίσει δικαιοπραξία ή να διεξαγει δίκη έπρεπε να ζητήσει οδηγίες από τους *pontifices*.

Στο αρχαϊκό ρωμαϊκό δίκαιο, η μορφή του δικαστικού αγώνα ήταν η *legis actio sacramento*. Επρόκειτο για μια διαδικασία διάγνωσης του δικαίου με τη μορφή στοιχήματος μεταξύ των διαδίκων που ορκίζονταν στα θεία σχετικά με την πειθάρχησή τους στη διαδικασία. Η σύμπραξη ιερέα ήταν αναπόφευκτη.

Και μετά τη Δωδεκάδελτο πάντως (450 π.Χ.), τη γραπτή δηλαδή κωδικοποίηση των νόμων, παραμένει η διαδικασία απονομής της δικαιοσύνης στα χέρια των

pontifices. Μόνο κατά τη διάρκεια του τρίτου αιώνα απαγκιστρώνεται σταδιακά η διαδικασία απονομής δικαιοσύνης από τη δικαιοδοσία των *pontifices*. Οι *pontifices* διατηρούν το μονοπώλιο της γνώσης, σε ό,τι αφορά τους δικαιοπρακτικούς και δικονομικούς τύπους που εφαρμόζουν το δίκαιο στην πράξη. Για πρώτη φορά το έτος 304 δημοσιοποιούνται οι δικονομικοί τύποι. Σύμφωνα με την παράδοση, ο Cnaeus Flavius, ένας γραφέας του κίνσορα Appius Claudius Caecus, σπάζει το μονοπώλιο της γνώσης των *pontifices* και σαν άλλος Προμηθέας - εκπολιτιστής ήρωας - καταγράφει και δημοσιοποιεί έτσι τα δικονομικά εργαλεία απονομής της δικαιοσύνης βάζοντας τέλος στην καταχρηστική άσκηση αρμοδιοτήτων των *pontifices*, θέτει με άλλα λόγια φραγμό στην αυθαιρεσία της εξουσίας. Pomp. D. 1, 2, 2, 7. Χάρη στον Cnaeus Flavius ανοίγει πλέον ο δρόμος για τη δημόσια απονομή της δικαιοσύνης.

Pomp. D. 1.2.2.7 (*Pomponius libro singulari enchiridii*)

Postea cum Appius Claudius proposuisset et ad formam redegisset has actiones, Gnaeus Flavius scriba eius libertini filius subreptum librum populo tradidit, et adeo gratum fuit id munus populo, ut tribunus plebis fieret et senator et aedilis curulis. Hic liber, qui actiones continet, appellatur ius civile Flavianum, sicut ille ius civile Papirianum: nam nec Gnaeus Flavius de suo quicquam adiecit libro. Augescente civitate quia deerant quaedam genera agendi, non post multum temporis spatium Sextus Aelius alias actiones composuit et librum populo dedit, qui appellatur ius Aelianum.

Κατόπιν όταν ο Άππιος Κλαύδιος συνέθεσε και διατύπωσε τις αγωγές αυτές, ο Cnaeus Flavius, γραφέας αυτού, υιός απελεύθερου, υπέκλεψε το βιβλίο αυτό και το παρέδωσε στο λαό. Τόσο πολύ ευχαρίστησε αυτόν τον λαό που εκείνος έγινε δήμαρχος και συγκλητικός και αγορανόμος. Το βιβλίο αυτό που περιέχει τις αγωγές καλείται Φλαβιανό αστικό δίκαιο, όπως το άλλο αστικό δίκαιο καλείται Παπιριανό. Διότι ούτε ο Cnaeus Flavius πρόσθεσε κάτι στο βιβλίο. Καθώς επεκτεινόταν η πόλη, επειδή έλειπαν κάποια είδη αγωγών, όχι μετά από πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, ο Sextus Aelius συνέθεσε άλλες αγωγές και έδωσε στο λαό βιβλίο που καλείται Αιλιανό.

Την εποχή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, πριν από την *constitutio Antoniniana* (212 μ.Χ.) που απένειμε την ιδιότητα του ρωμαίου πολίτη σε όλους τους πολίτες της αυτοκρατορίας, εφαρμόζονταν η αρχή της προσωπικότητας. Με βάση την αρχή αυτή, που προφανώς ίσχυε σε όλες τις αρχαίες κοινωνίες, κάθε πολίτης κρινόταν με βάση το δίκαιο της πόλης καταγωγής του, όπου και αν βρισκόταν ή διέμενε.

Στις ρωμαϊκές επαρχίες είχαν διασωθεί δικαιοκοί θεσμοί των μη ρωμαίων πολιτών (*peregrini*). Με την εφαρμογή ρωμαϊκού δικαίου από τους ρωμαίους αξιωματούχους, διάφορα στοιχεία εννόμων τάξεων βρίσκουν ταυτόχρονα εφαρμογή και

αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα συμβόλαια αγοραπωλησίας που έχουν διασωθεί σε παπύρους κατά κύριο λόγο στην Αίγυπτο και μαρτυρούν την ελληνιστικής καταγωγής προτίμηση στην έγγραφη κατάρτιση δικαιοπραξιών. Η αλληλεπίδραση αυτή άλλωστε οδήγησε και στη διαμόρφωση του ρωμαϊκού *ius gentium*, με ιδιαίτερα έντονη την επίδραση «εθνικών», μη ρωμαϊκών δικαιοκτών στοιχείων.

Η εφαρμογή τοπικών δικαιοκτών πρακτικών μεταξύ μη Ρωμαίων πολιτών, κυρίως στις επαρχίες της Ανατολής, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις ιδιωτικού δικαίου, γινόταν ανεκτή από τους Ρωμαίους, εφόσον δεν παρενοχλούσε την κυριαρχία τους. Αυτό άλλωστε δε σήμαινε απόκρουση του ρωμαϊκού δικαίου από τους μη Ρωμαίους πολίτες, απλώς ενδεχόμενη άγνοια αυτού για νομικούς και γλωσσικούς λόγους.

Η σύνταξη εγγράφου στις ελληνικές επαρχίες της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας ήταν κατά πάσα πιθανότητα αρκετή για την κατάρτιση μιας δικαιοπραξίας μεταξύ Ελλήνων κατοίκων, ακόμη και χωρίς την τήρηση του αυστηρού πανηγυρικού ρωμαϊκού τύπου. Οι συναλλασσόμενοι στην ανατολή χρησιμοποιούσαν τον έγγραφο συστατικό τύπο που απαιτούσε η εθιμική συναλλακτική πρακτική. Προκειμένου η σύμβαση να έχει ισχύ και έναντι των ρωμαϊκών διοικητικών αρχών (και γενικά έναντι παντός) ήταν σύνθηες να προστίθενται κατά τη σύνταξη του εγγράφου οι τυπικές εκφράσεις της ρωμαϊκής δικαιοπραξίας. Υπάρχουν πολυάριθμες σχετικές παπυρολογικές μαρτυρίες ιδιωτικών συμβολαίων από την περιοχή κατά κύριο λόγο της Αιγύπτου, αλλά και άλλων ελληνόφωνων επαρχιών⁴.

Στο ήδικο του Διοκλητιανού *de pretiis rerum venalium* του έτους 301 μ.Χ. περιλαμβάνεται και η γραφική ύλη⁵. Ειδικότερα, το κεφάλαιο XVIII, 11 - 13, επιγράφεται περί καλάρων και μελανίου, το κεφάλαιο XXXV *de chartis* και αναφέρεται στις τιμές των διαφόρων ποιοτήτων παπύρου⁵.

Η εξαγωγή παπύρου από την Αίγυπτο εξακολούθησε να ανθεί ως την εποχή του Ιουστινιανού, στη συνέχεια όμως, οι βαρβαρικές επιδρομές και η κατάκτηση της Αιγύπτου από τους Άραβες (641) περιόρισαν τις εξαγωγές και δυσκόλεψαν τον τακτικό ανεφοδιασμό της αγοράς. Αναγκαστικά, τον πάπυρο άρχισε να υποκαθιστά η περγαμνή, παρόλο που ήταν ακριβότερο υλικό. Η χρήση της περγαμνής επιβλήθηκε και γενικεύθηκε τον 7ο αιώνα και η κυριαρχία της κράτησε ως τον 13ο αιώνα, οπότε άρχισε να τη συναγωνίζεται το χαρτί⁶.

4. Edictum Diocletiani de pretiis rerum venalium (301 μ.Χ.), σε: CIL III, 1928, XVIII de marmoribus, XXXV de chartis.

5. Βλ. και Diocletianus, Der Maximaltarif des Diocletian/Edictum Diocletiani de pretiis rerum venalium (ed. Th. Mommsen), σελ. 146 επ..

6. Elpidio Mioni, Εισαγωγή στην ελληνική παλαιογραφία, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1998, σελ. 34.

Σε ό,τι αφορά τα νομοθετικά κείμενα, ενδεικτικά θα αναφερθώ στην αρχαία Αθήνα και στα χρυσόβουλα των βυζαντινών αυτοκρατόρων:

Στην αρχαία Αθήνα, ήδη από τα τέλη του 5ου αιώνα ο όρος «νόμος» συνδέεται εννοιολογικά σχεδόν απόλυτα με τον γραπτό κανόνα δικαίου:

Δημοσθένης κατά Τιμοκράτους (24), 20:

Χαρακτηριστική είναι η αναφορά στο λόγο του Ανδοκίδα περί μυστηρίων (1), 86, όπου ως αντίθετο του «άγραφος νόμος» αναφέρεται ο «αναγεγραμμένος νόμος» (η νομοθεσία του Δράκοντα και του Σόλωνα αναφέρονται ως θεσμοί, όχι νόμοι). Διαπιστώνεται με άλλα λόγια η τάση, η νομοθεσία να είναι καταγεγραμμένη, αποψιλώνεται από κάθε μη νομική νοηματοδότηση ή αυθαίρετη ερμηνεία. Νόμος είναι πλέον ο γραπτός κανόνας δικαίου, ο θεσμοθετημένος με ορισμένη τυπική διαδικασία⁷:

Αναφορά γίνεται στην επανακαταγραφή («αναχάραξη») των νόμων επί άρχοντος Ευκλείδη το έτος 403 π.Χ. , μέσα στο πλαίσιο βεβαίως της αποκατάστασης της δημοκρατίας μετά την τυραννία των τριάκοντα.

Στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, οι *leges generales* έπρεπε πριν από τη δημοσίευσή τους να εξετάζονται κατά το περιεχόμενο και τη μορφή από το *consistorium* και τη Σύγκλητο, όπως καθόρισε ο Θεοδόσιος ο Β΄.

Κατόπιν ο αυτοκράτορας έθετε ιδιοχείρως υποσημείωση με κόκκινη μελάνη, η χρήση της οποίας απαγορευόταν σε τρίτους.

Η υποσημείωση του αυτοκράτορος συνίστατο είτε στον τελικό χαιρετισμό με διάφορες μάλιστα μορφές, π.χ. C. 1, 1, 8, 24 (533 μ.Χ.) ‘*divinitas te servet per multos annos*’, είτε στη διαταγή δημοσιεύσεως του διατάγματος, π.χ. Nov.Just. 13 (535 μ.Χ.) ‘*proponatur Constanopoli civibus nostris*’, είτε τέλος από τον 6ο αιώνα στην εγγραφή από τον αυτοκράτορα της λέξης ‘*legi*’ , ‘*legimus*’ (*lego, legi, lectum, legere*).

Από τον 9ο αιώνα το ‘*Legimus*’ εγκαταλείπεται από τον αυτοκράτορα, ο οποίος χρησιμοποιεί πλέον ονομαστική υπογραφή. Το πρώτο δείγμα ονομαστικής υπογραφής αποτελεί ο ‘Τράγος’ του Αγίου Όρους (972 μ.Χ.). Πρόκειται για το ιστορικότερο μνημείο του Αγίου Όρους. Φυλάσσεται στο αρχαιοφυλάκιο του Πρωτάτου και περιλαμβάνει το Α΄ τυπικό του Αγίου Όρους υπογεγραμμένο ιδιοχείρως απ’ τον αυτοκράτορα Ιωάννη Τσιμισκή και τον Αγίο Αθανάσιο τον Αθωνίτη. Επονομάσθηκε Τράγος, διότι είναι γραμμένο σε δέρμα τράγου. Ρυθμίζει τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες της κεντρικής διοίκησης του Αγίου Όρους, δηλ. του Πρώτου, των αξιωματούχων του Πρωτάτου, καθώς και της Συνάξεως των Καρυών, οριοθετεί τις

7. Βλ. Martin Ostwald, *Nomos and the Beginnings of the Athenian Democracy*, Oxford 1969, σελ. 1επ.

σχέσεις τους με τους μοναχούς και προσδιορίζει τις σχέσεις μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών μοναχών. Προστατεύει το αρχαίο καθεστώς των αναχωρητών, αναγνωρίζει ωστόσο ως υπερέχουσα μέθοδο ασκητικού βίου το κοινοβιακό σύστημα.

Πιθανόν η υιοθέτηση της ιδιόχειρης υπογραφής από τον αυτοκράτορα να είναι αποτέλεσμα δυτικής επιδράσεως, δεδομένου ότι στα δυτικά έγγραφα απαντά ήδη από τον 6ο -7ο αιώνα.

Τα αυτοκρατορικά έγγραφα γενικά γράφονταν με ειδική γραφή που διέφερε από τη γραφή των άλλων εγγράφων. Χρήση της αυτοκρατορικής γραφής για άλλους σκοπούς ή απόπειρα απομίμησης της γραφής που χαρακτηριζόταν *litterae caelestes* (σε αντίθεση με την άλλη γραφή *litterae communes*), απαγορευόταν αυστηρώς και αποτελούσε παραχάραξη, πλαστογράφηση.

Ο χρυσόβουλος λόγος είναι η πανηγυρικότερη μορφή αυτοκρατορικών εγγράφων. Το παλαιότερο δείγμα ανάγεται στο έτος 1052 (του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου για τη Μονή Αγίας Λαύρας). Ο χρυσόβουλος λόγος αποτελεί την κατ' εξοχήν έκφραση της μεγαλειότητας του βυζαντινού αυτοκράτορα. Συνίστατο από πολλά ορθογώνια φύλλα χαρτιού, κολλημένα κατά τη στενή πλευρά τους και έφθανε σε επιβλητικό μήκος, σα να ήθελε και με τις διαστάσεις του ακόμη να καταστήσει αισθητό το μεγαλείο της αυτοκρατορικής αρχής. Έτσι για παράδειγμα, χρυσόβουλος λόγος του Μιχαήλ Στ' Στρατιωτικού για τη Μονή της Αγίας Λαύρας έχει διαστάσεις 3,47 x 0,41μ. Πελώριος είναι ο χρυσόβουλος λόγος του Κωνσταντίνου Ι' Δούκα, πάλι για τη Μονή Μεγίστης Λαύρας, οι διαστάσεις του οποίου ήταν 7,00x0,41μ.

Το κείμενο γραφόταν, όπως είπαμε, με ιδιαίτερη φροντισμένη και ποικιλημένη γραφή, με ιδιαίτερο τύπο γραμμιάτων, της λεγόμενης γραφής της αυτοκρατορικής γραμματείας.

Στο κείμενο αφήνονταν κενά, προκειμένου να γραφεί ως επί το πλείστον η λέξη 'λόγος', η οποία άλλωστε χαρακτηρίζει και το έγγραφο (χρυσόβουλος λόγος). Η αναγραφή της παρένθετης λέξης γραφόταν κατά κανόνα τρεις φορές μέσα στο κείμενο. Τη λέξη αυτή έγραφε ειδικός υπάλληλος, ο επί του κανικλείου, με κόκκινη μελάνη, αφού προηγουμένως παρέβαλε το προσκομιζόμενο έγγραφο που είχε γράψει ο γραφέας προς το σχέδιο του χρυσοβούλου. «Κανίκλειον» σήμαινε το μελανοδοχείο του αυτοκράτορα (το πιθανότερο να προέρχεται από το λατ. *canicula* =το καλαμάρι).

Ο επί του κανικλείου συμπλήρωνε τη χρονολογία του εγγράφου, ορισμένα στοιχεία της οποίας γράφονταν με κόκκινη μελάνη και προσέθετε επίσης με κόκκινη μελάνη τη λέξη 'legimus'. Με τον τρόπο αυτόν πιστοποιούσε την καλή σύνταξη του εγγράφου και βεβαίωνε ότι αυτό απέδιδε επακριβώς την αυτοκρατορική βούληση. Στο κείμενο ορισμένων χρυσοβούλων παρατηρείται προσθήκη λέξεων ή διαγραφές άλλων με κόκκινη μελάνη, πράγμα που σημαίνει ότι ο χρησιμοποιών τη μελάνη αυτή, πράγματι ήλεγχε και διόρθωνε το περιεχόμενο του εγγράφου.

Προκειμένου να αποτραπεί η παράνομη προσθήκη και άλλου φύλλου στο έγγραφο ενός χρυσόβουλου λόγου ετίθεντο επί του *verso* του εγγράφου και μάλιστα επί των κολλημάτων σημειώσεις, αποτελούμενες από την υπογραφή του ανωτάτου υπαλλήλου ή της ημερομηνίας της εκδόσεως του εγγράφου ή απλώς συμπλέγματος τριών σταυρών επί του κατώτατου κολλήματος.

Επίσης, στο *verso* υπήρχαν και οι σημειώσεις καταχωρισμού του εγγράφου στις διάφορες αυτοκρατορικές υπηρεσίες, οι οποίες έπρεπε να λάβουν γνώση των οικονομικών διατάξεων του εγγράφου με την τυπική έκφραση «κατεστρώθη εν τω σεκρέτω».

Από τις αρχές του 12ου αιώνα στο *recto* του εγγράφου και κάτω από την υπογραφή του αυτοκράτορα εμφανίζονται οι σημειώσεις εισηγητών που αναγράφουν το όνομα και τον τίτλο του αξιωματούχου του εισηγηθέντος στον αυτοκράτορα την έκδοση του χρυσόβουλου.

Έτσι έτοιμος ο χρυσόβουλος λόγος εκομίζετο στον αυτοκράτορα για υπογραφή. Η επικύρωση των εγγράφων ήταν, όπως είπαμε, από τον 9ο ή 10ο αιώνα, ανατεθειμένη στον επί του κανικλείου, ο οποίος παρίστατο και κατά την υπογραφή του εγγράφου από τον αυτοκράτορα.

Μετά την υπογραφή, το χρυσόβουλο διπλωνόταν συνήθως στο κάτω μέρος του, μετά την υπογραφή του αυτοκράτορα και τη σημείωση του εισηγητή, εάν υπήρχε αυτή, μία, δύο ή τρεις φορές και εναλλάξ μπρος-πίσω (*plica*). Υστερα, δια δύο, τριών, τεσσάρων ή πέντε μικρών οπών που άνοιγαν εκεί, περνούσαν μεταξωτή ταινία ερυθρού ή ιώδους χρώματος, τη «μήρινθον».

Τα άκρα της μήρινθου πλέκονταν σε λεπτό σχοινί και πάνω σε αυτό στερέωναν με ειδικό εργαλείο, το βουλωτήριο, τη χρυσή βούλα με τέτοιον τρόπο ώστε η μήρινθος να διαπερνά διαμετρικώς τη βούλα κατά μήκος των δύο παραστάσεων της βούλας που εικόνιζαν τον αυτοκράτορα από τη μια πλευρά και το Χριστό από την άλλη.

Τέλος, το χρυσόβουλο τυλιγόταν σε σχήμα κυλίνδρου και ήταν έτοιμο να αποσταλεί στον αποδέκτη του.

Οργάνωση και διαχείριση της πληροφορίας στη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία: Η συμβολή των παπύρων

Μυρτώ Μαηούτα

Σε μια Αυτοκρατορία που εκτεινόταν από την Ιβηρική χερσόνησο μέχρι τα βάθη της Ανατολίας και από τη Βόρεια Αφρική μέχρι τη Βρετανία, πώς μπορούσε μια απόφαση του Αυτοκράτορα να φτάσει, και να τεθεί σε εφαρμογή, σε κάθε άκρη της επικράτειάς της; Πώς μπορούσε να λειτουργήσει ένα φορολογικό σύστημα που απαιτούσε διαρκή εποπτεία του υποτελούς πληθυσμού χωρίς υποστήριξη στοιχειώδους τεχνολογίας;

Η απάντηση βρίσκεται στον πρωταρχικό ρόλο που έπαιζε ο γραπτός λόγος στη διοικητική διαδικασία. Οι πολιτικές αφομοίωσης και προσεταιρισμού που ακολούθησαν οι Ρωμαίοι δημιούργησαν ένα δίκτυο τοπικών ελίτ σε όλη την επικράτεια, οι οποίες διεκπεραίωναν τις τοπικές διοικητικές διαδικασίες, δίνοντας πάντα αναφορά στη Ρώμη. Η γραφή ήταν το μέσο που επέτρεπε την επικοινωνία μεταξύ των διαφόρων επιπέδων της αυστηρής διοικητικής ιεραρχίας και έκανε εφικτό τον καταμερισμό των διοικητικών λειτουργιών ακόμη και σε τεράστια γεωγραφική απόσταση. Μέσω των τοπικών διοικητικών αρχών διενεργούνταν ανά περιφέρεια η καταγραφή και οργάνωση πάσης φύσεως δεδομένων για κάθε κάτοικο. Τα δεδομένα αυτά χρησιμοποιούνταν από τις ανώτατες αρχές για να συντάξουν φορολογικούς καταλόγους, να επιλύσουν όποιες διαφορές ξεπερνούσαν τις δυνάμεις των τοπικών δικαστηρίων και να προβούν σε αναγκαίες νομοθετικές ρυθμίσεις.

Ο ιστορικός Σουητώνιος, τον 2ο αιώνα, στη βιογραφία του Αυτοκράτορα Αυγούστου, μας δίνει μια ιδέα για το σύστημα με το οποίο είχε οργανωθεί η επικοινωνία μεταξύ των επαρχιών και της Ρώμης. Μας λέει ότι ο Αύγουστος, για να μπορεί να λαμβάνει νέα γρήγορα και αποτελεσματικά από τις επαρχίες του, είχε τοποθετήσει σταθμούς σε κομβικά σημεία του εκτενούς οδικού δικτύου της αυτοκρατορίας, με άνδρες που βρίσκονταν σε ετοιμότητα να μεταφέρουν αλληλογραφία και ειδήσεις από κάθε περιοχή προς τον αυτοκράτορα, καθώς και τις απαντήσεις του προς τους υπηκόους του [Σουητώνιος, Αύγουστος 49, 3].

Εξαιρετικό παράδειγμα αυτής της διαδικασίας αποτελεί η υπηρεσιακή αλληλογραφία του ιστορικού Πλίνιου του Νεότερου, την εποχή που ασκούσε τα καθήκοντά του ως κυβερνήτης της Βιθυνίας, στις αρχές του 2ου αιώνα. Την αλληλογραφία αυτή εξέδωσε ο ίδιος ο Πλίνιος. Οι επιστολές του προς τον Τραιανό και οι απαντήσεις του Αυτοκράτορα, ακόμη και αν έχουν προσαρμοστεί στις ανάγκες ενός

λογοτεχνικού πονήματος, μας δίνουν μια ρεαλιστική εικόνα των δυνατοτήτων επικοινωνίας της εποχής καθώς και της λειτουργίας της διοίκησης των επαρχιών στο ανώτατο επίπεδο [Sherwin-White 1966: 11-16, Marchesi 2008].

Εκτός όμως από τις γραμματειακές αναφορές στο σύστημα επικοινωνίας των Ρωμαίων, στους παπύρους της ρωμαϊκής Αιγύπτου που έχουν επιβιώσει ως τις μέρες μας έχουμε πρωτότυπα έγγραφα που παράγονταν στο πλαίσιο της λειτουργίας της ρωμαϊκής διοικητικής μηχανής. Αυτά μας προσφέρουν τη δυνατότητα να εξετάσουμε από πρώτο χέρι τον τρόπο που συλλέγονταν, οργανώνονταν και χρησιμοποιούνταν πάσης φύσεως πληροφορίες την εποχή εκείνη. Η ρωμαϊκή Αίγυπτος παίζει εξαιρετικά σημαντικό ρόλο στη ρωμαϊκή ιστορία ακριβώς γιατί εκεί, λόγω κλίματος, έχουν διατηρηθεί οι περισσότεροι πάπυροι. Έτσι, πολλές γνώσεις μας για τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία συνολικά προέρχονται από προσεκτική και συστηματική γενίκευση πληροφοριών που αντλούμε από τις πηγές αυτές και που αρχικά αφορούν στη ρωμαϊκή Αίγυπτο. Η αντίληψη ότι η Αίγυπτος αποτελεί εξαίρεση ως προς την ένταση της γραφειοκρατικής δραστηριότητας σε σχέση με άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας είναι πλέον παρωχημένη: Έγγραφα που βρέθηκαν στη Βιντολάντα της Βρετανίας και την Πέτρα της Ιορδανίας δείχνουν ότι αντίστοιχες δομές υπήρχαν και αλλού, απλώς τα τεκμήρια συνήθως δεν σώζονται [Bowman 1994, Gascou 2009]. Βέβαια, ακόμη και οι εκατοντάδες χιλιάδες πάπυροι που βρέθηκαν σε ανασκαφές και φυλάσσονται σήμερα σε βιβλιοθήκες και πανεπιστήμια σε όλο τον κόσμο είναι σταγόνα στον ωκεανό σε σχέση με την παραγωγή σχετικών εγγράφων κατά τη ρωμαϊκή εποχή.

Συνήθως μια εισαγωγική ομιλία σχετική με τα παπυρικά έγγραφα εστιάζει στη χρήση που τους κάνουν οι ιστορικοί σήμερα. Στη σύντομη αυτή παρέμβαση προσπαθώ να εξετάσω όχι τη χρησιμότητα που έχουν οι πάπυροι για μας ως πηγές, αλλά την αρχική τους χρήση ως μέσων οργάνωσης και διαχείρισης πληροφορίας στο πλαίσιο της ρωμαϊκής διοίκησης και της διαρκούς -και υποχρεωτικής- επικοινωνίας των υπηκόων με τη διοίκηση αυτή. Ουσιαστικά βεβαίως, οι δύο αυτές αναζητήσεις δεν είναι τόσο αυστηρά διαχωρισμένες όσο τις παρουσιάζω εδώ, γιατί οι ρωμαϊκές αρχές, έχοντας στα χέρια τους τις ίδιες κατηγορίες δεδομένων που έχουμε σήμερα, ασφαλώς σε πληρότητα που απέχει πάρα πολύ από την πραγματικότητα που αντιμετωπίζουν οι ιστορικοί, είχε τη δυνατότητα να προβεί σε αντίστοιχες ποσοτικές αναλύσεις των δεδομένων που επιχειρούμε σήμερα. Η διαφορά βρίσκεται στο ζητούμενο των μελετών αυτών.

Για παράδειγμα, μια συνολική μελέτη των δηλώσεων απογραφής της ρωμαϊκής Αιγύπτου επιτρέπει στους ιστορικούς να υπολογίσουν το προσδόκιμο επιβίωσης ή το επίπεδο βρεφικής θνησιμότητας. Αντίστοιχη διαδικασία ακολουθούσαν οι ρωμαϊκές αρχές για να συντάξουν καταλόγους κεφαλικού φόρου [ενδεικτικά βλ. Bagnall και Frier 1994, Scheidel 2001]. Η συλλογή πρακτικών και αποφάσεων

δικών είναι σήμερα πολύτιμη πηγή κοινωνικής ιστορίας και ιστορίας του δικαίου, ενώ στα ίδια στοιχεία βάσιζαν οι Ρωμαίοι νομοθετικές ρυθμίσεις και αυτοκρατορικά διατάγματα [Jördens 2010].

Πρωταρχική σημασία για τη Ρωμαϊκή διοίκηση είχε ο διαρκής έλεγχος της πυκνότητας και της κατανομής του πληθυσμού. Αυτός επιτυγχάνονταν μέσω της απογραφής (*census*, κατ' *οικίαν απογραφή*), η οποία γινόταν συστηματικά και με πολλούς μηχανισμούς ελέγχου και διασταύρωσης των στοιχείων που δίνονταν. Τα γενικά στοιχεία που προέκυπταν συμπληρώνονταν και από συγκεκριμένες αναφορές που καλούνταν να υποβάλουν όλοι οι υπήκοοι σχετικά με τα περιουσιακά τους στοιχεία, την οικογενειακή τους κατάσταση και τις δραστηριότητές τους. Ο αναλφαβητισμός δεν αποτελούσε εμπόδιο [Kraus 2000]. Σε αυτές τις διαδικασίες υποχρεούνταν να συμμετέχουν όλοι οι ελεύθεροι κάτοικοι της αυτοκρατορίας, ανεξαρτήτως του αν ήξεραν γράμματα, κάνοντας χρήση επαγγελματιών γραφέων.

Η καταγραφή και διακίνηση τέτοιου είδους πληροφοριών αφορούσε και τις συναλλαγές των υπηκόων με το κράτος, αλλά και μεταξύ τους. Συμβόλαια και αποδείξεις καταβολής διασφάλιζαν την ισχύ δικαιοπραξιών και μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε περίπτωση αμφισβήτησης. Συμπεραίνουμε από τους παπύρους ότι αντιδικίες προέκυπταν πολύ συχνά και επιλύονταν με την προσκόμιση των απαραίτητων εγγράφων (τίτλων ιδιοκτησίας, διαθηκών, αντιγράφων δηλώσεων απογραφής κ.ά.). Τέτοια έγγραφα ή αντίγραφά τους φυλάσσονταν από τους ιδιώτες τους οποίους αφορούσαν, ενώ καταχωρούνταν και στο αρμόδιο αρχειοφυλακείο της πόλης ή του χωριού ή, ανάλογα με τη φύση του κάθε εγγράφου, ακόμη και σε κεντρικά αρχεία της Αλεξάνδρειας ή και της Ρώμης [Vandorpe 2009].

Σε όλα τα αρχειοφυλακεία, τοπικά και κεντρικά, φαίνεται πως η μέθοδος αρχειοθέτησης ήταν λίγο-πολύ η ίδια: Τα ομοειδή παπυρικά έγγραφα συγκολλούνταν μαζί διαδοχικά και σχημάτιζαν ογκώδεις κυλίνδρους, τους λεγόμενους *τόμους συγκολλησίμους*, που συχνά ξεπερνούσαν τα δέκα μέτρα. Μπορούσαν να περιλαμβάνουν περισσότερα από 400 φύλλα, το καθένα αριθμημένο με ταξινομικό αριθμό. Η λέξη *πρωτόκολλο* έχει τις ρίζες της σε αυτή τη διαδικασία και αναφέρεται στο πρώτο φύλλο κάθε τόμου, που έμενε κενό για να προστατεύει το περιεχόμενο. Αντίγραφα, περιλήψεις ή και τα δύο των πληροφοριών που συγκεντρώνονταν στα τοπικά αρχειοφυλακεία αποστέλλονταν στο κεντρικό Αρχειοφυλακείο στην Αλεξάνδρεια. Αυτό είχε δύο τμήματα, τη *Βιβλιοθήκη Εγκτήσεων* (όπου φυλάσσονταν τα αρχεία τα σχετικά με ακίνητη περιουσία, κάτι σαν κτηματολόγιο δηλαδή) και τη *Δημοσία Βιβλιοθήκη* όπου συγκεντρώνονταν όλα τα άλλα έγγραφα [Clarysse 2003].

Οι αρχές έδιναν τεράστια σημασία στην ασφαλή και λειτουργική αρχειοθέτηση των εγγράφων που καταχωρούνταν στα δημόσια αρχεία, και επέβαλλαν αυστηρές κυρώσεις στους υπαλλήλους που ευθύνονταν για καταστροφές ή απώλειες στα αρχεία τους. Ένα οικογενειακό αρχείο του δεύτερου αιώνα από την Τεβτύνη του Φαγιούμ,

για παράδειγμα, περιλαμβάνει έγγραφα σχετικά με τη διένεξη που ακολούθησε την απώλεια εγγράφων, ενώ αρμόδιος υπάλληλος ήταν κάποιος Ηρακλείδης. Η υπόθεση εξακολούθησε να απασχολεί τη δικαιοσύνη -και τους κληρονόμους του Ηρακλείδη- για μεγάλο διάστημα μετά τον θάνατό του [van Groningen 1950]. Τα πολλαπλά αντίγραφα που φυλάσσονταν από ιδιώτες, αλλά και σε δημόσια αρχεία δεν είχαν απλώς ως στόχο να διαφυλάξουν σημαντικά έγγραφα από το ενδεχόμενο να χαθούν. Σχετικοί νόμοι, οι οποίοι υπήρχαν και επαναλαμβάνονταν σε επιγραφές [π.χ. SEG xxxiii 1177] αλλά και νομοθετικές ρυθμίσεις που κυκλοφορούσαν σε παπύρους, ιδίως σε σχέση με διαθήκες, καταδεικνύουν ότι υπήρχε πρόβλημα πλαστογραφίας εγγράφων [Champlin 1991: 82-102].

Η συγκέντρωση όλων αυτών των πληροφοριών από τις ρωμαϊκές αρχές αποσκοπούσε πρωτίστως στην όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερη διασφάλιση σταθερών εσόδων για το αυτοκρατορικό ταμείο. Οι αρμόδιοι υπάλληλοι της ρωμαϊκής διοίκησης καλούνταν να διεκπεραιώσουν μια περίπλοκη διαδικασία επεξεργασίας των πληροφοριών που συνέλεξαν, με στόχο να μετατρέψουν τον καταγισμό διαφορετικών δεδομένων σε φορολογικούς καταλόγους. Πολύ σχηματικά: Η επιβολή του κεφαλικού φόρου, της *λαογραφίας*, βασιζόταν στις δηλώσεις απογραφής. Όσοι υπήκοοι όμως ανήκαν σε προνομιούχες κατηγορίες, που εξαιρούνταν από τον κεφαλικό φόρο, όπως οι Ρωμαίοι πολίτες, οι Αλεξανδρείς και οι κάτοικοι των ελληνικών πόλεων της Αιγύπτου, της Ναύκρατης, της Πτολεμαϊδος και της Αντινοπόλης, όπως και άλλες κατηγορίες που είχαν μερική φοροαπαλλαγή, έπρεπε να προσκομίσουν τα σχετικά δικαιολογητικά, σύμφωνα με τα οποία προσαρμοζόταν η οφειλή τους [Nelson 1979].

Βεβαίως, η ρωμαϊκή διοίκηση έπρεπε να ενημερώνεται εγκαίρως με δηλώσεις γεννήσεων και θανάτων, ώστε να προσθέσει ή αφαιρέσει φορολογούμενους από τους καταλόγους της. Παράλληλα, ο σημαντικός θεσμός των *λειτουργιών*, δηλαδή προσφοράς αμισθί υπηρεσιών στο κράτος εν είδει φορολογίας, απαιτούσε επίσης αντίστοιχο «φακέλωμα» κάθε ενήλικου άνδρα, ώστε, ανάλογα με τις οικονομικές του δυνατότητες και την όποια επαγγελματική του εξειδίκευση, να του ανατεθεί και η κατάλληλη *λειτουργία* [Lewis 1997]. Δηλώσεις περιουσίας και αποδείξεις πληρωμών στους παπύρους φανερώνουν σωρεία φόρων και δασμών που αφορούσαν κινητή και ακίνητη περιουσία, εισοδήματα από επαγγέλματα και υπηρεσίες, γαιοκτησία και εκμετάλλευση της γης, αγοραπωλησίες και μεταφορές.

Η διαρκής επιτήρηση του πληθυσμού κατ' αυτό τον τρόπο και η συνακόλουθη παρέμβαση στις αγροτικές, κυρίως, δραστηριότητές του, οδήγησε στη συγκρότηση ενός φορολογικού συστήματος μοναδικής ακρίβειας και αποτελεσματικότητας. Παράλληλα, η εποπτεία των περιουσιακών στοιχείων του κάθε υπηκόου έδινε στη Ρώμη μια επιπλέον πηγή άντλησης πόρων σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης. Για παράδειγμα, η λεπτομερής καταγραφή όλων των ιδιοκτητών καμύλων στην Αίγυπτο και

του αριθμού ζώων που διέθετε ο καθένας επέτρεπε να επιστρατευθούν ανά πάσα στιγμή όσες καμήλες χρειαζόνταν, όταν έπρεπε να σταλούν εφόδια στις λεγεώνες στα ανατολικά σύνορα της Αυτοκρατορίας [Adams 2007: 124-127, 138-155].

Η καταγραφή όλων αυτών των πληροφοριών και η επεξεργασία τους για τις ανάγκες του φορολογικού συστήματος ήταν εξαιρετικά σύνθετη διαδικασία, από την οποία μοιραία δεν έλειπαν τα λάθη. Ανάμεσα στους παπύρους σώζονται αποφάσεις και πρακτικά δικαστικών υποθέσεων σχετικών με φορολογούμενους που θεώρησαν ότι αδικήθηκαν ως προς το ύψος του κεφαλικού φόρου που κλήθηκαν να καταβάλουν ή το είδος της λειτουργίας που τους ανατέθηκε.

Λεπτομερή πρακτικά τηρούνταν από όλες τις δίκες, όχι μόνο τις σχετικές με τη φορολογία, αλλά και αυτές που σήμερα θα κατατάσσαμε στην κατηγορία των ιδιωτικών διαφορών. Τα επίσημα έγγραφα που προσκομίζονταν ως τεκμήρια, και φυλάσσονταν και αυτά σε αρχεία [βλ. μια χαρακτηριστική περίπτωση από την υστερορωμαϊκή περίοδο στο Gagos & van Minnen 1994]. Όπως ένα καλοστημένο φορολογικό σύστημα εξασφάλιζε στην ρωμαϊκή κυβέρνηση οικονομικούς πόρους, έτσι και ένα οργανωμένο, συγκεντρωτικό σύστημα δικαιοσύνης εξασφάλιζε διαρκή επιτήρηση του πληθυσμού και κρατική παρέμβαση στις δραστηριότητές του, αφού δεν τίθεται θέμα διαχωρισμού εξουσιών: Ο Αυτοκράτορας είναι η ανώτατη δικαστική αρχή, και εκπρόσωπός του σε κάθε επαρχία είναι ο Ρωμαίος Έπαρχος. Έτσι οι αρχές έχουν μονίμως το χέρι τους στον σφυγμό του πληθυσμού και αντιλαμβάνονται τις όποιες δυσαρέσκειες πριν αποκτήσουν μαζικό χαρακτήρα. Με αυτό τον τρόπο σε ένα βαθμό επιτυγχάνεται προληπτική καταστολή χωρίς την ανάγκη στρατιωτικής παρέμβασης.

Ενδεικτικό είναι ότι πρακτικά σημαντικών δικών φυλάσσονταν και σε κεντρικά αρχεία στη Ρώμη και αργότερα στην Κωνσταντινούπολη και έχουν πολιτική σημασία. Ο Θεοδόσιος ο Α΄, μετά τη νίκη του το 388 κατά του Μάγνου Μάξιμου, που είχε σφετεριστεί την ηγεμονία στη Δύση, διέταξε να ακυρωθούν όλες οι αποφάσεις που πάρθηκαν από δικαστές που είχε ορίσει ο Μάξιμος και να αφαιρεθούν τα πρακτικά από τα δημόσια αρχεία [Θεοδοσιανός Κώδικας XV.14.8]. Οι σημαντικές υποθέσεις που ξεπερνούσαν το τοπικό επίπεδο και παραπέμπονταν στον Έπαρχο της Αιγύπτου, ο οποίος έκανε περιοδικά ταξίδια στην επικράτεια γι' αυτό τον σκοπό, ήταν εξαιρετικά πολυάριθμες. Πάπυρος του 208 μ.Χ. [P. Yale 61] αναφέρει ότι μέσα σε δύομιση μέρες ο Έπαρχος έλαβε 1804 έγγραφα με υποθέσεις που του ζητούσαν να αναλάβει! Οι αξιωματούχοι έπαιρναν μαζί τους τα έγγραφα αυτά στην Αλεξάνδρεια και τα έστελναν πίσω σε περίπου δύο μήνες, μαζί με την απόφασή τους.

Μπορούμε να φανταστούμε πόσο βιαστικά κρίνονταν οι υποθέσεις αυτές αλλά και πόσο σημαντικές θα ήταν οι λίγες αράδες που θα έγραφε ο έπαρχος ή μάλλον κάποιος βοηθός του, πάνω στην κόλλα με την αίτηση, ως απόφαση, που θα χρησίμευε και ως αποδεικτικό για όποιον αμφισβητούσε το αποτέλεσμα. Πολλές φορές η απά-

ντηση ήταν απλώς παραπομπή σε κάποιον τοπικό αξιωματούχο, που επιφορτιζόταν να επιλύσει τη διαφορά ή να διερευνήσει το θέμα περισσότερο. Οι αποφάσεις καταγράφονταν επίσης σε κατάστιχα που διατηρούσε το δημόσιο αρχείο.

Εντυπωσιάζει σήμερα το γεγονός ότι με τα λιγοστά μέσα της εποχής, χωρίς δηλαδή τις σημερινές τεχνολογίες επικοινωνίας και τις δυνατότητες υπολογισμού και οργάνωσης, οι Ρωμαίοι είχαν καταφέρει να στήσουν μία τόσο αποτελεσματική διοικητική δομή, βασισμένη στη συνεχή ροή πληροφορίας με τη μορφή του γραπτού λόγου. Είναι εύκολο να θεωρήσουμε ότι η δυνατότητα δημιουργίας σύνθετων συστημάτων οργάνωσης και διαχείρισης πληροφορίας, στα οποία βασίζεται η αποτελεσματική διοίκηση, εξαρτάται από την ύπαρξη τεχνολογικών μέσων που να τα υποστηρίζουν. Η περίπτωση της ρωμαϊκής διοίκησης δείχνει ότι η διαδικασία αυτή εξαρτάται κυρίως από την πολιτική βούληση ενός ηγεμονικού συστήματος. Η αποτελεσματική δημιουργία δικτύου μέσω πολιτικών προσεταιρισμού και αφομοίωσης επέτρεψε τη συνεχή ροή πληροφορίας από τη Ρώμη προς τις επαρχίες της και αντιστρόφως. Η σημασία που απέδιδαν οι Ρωμαίοι στην οργάνωση και διαχείριση της πληροφορίας και οι πόροι που διέθεταν για το σκοπό αυτό οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η Pax Romana δεν ήταν μόνο -ούτε ίσως κυρίως- επίτευγμα των λεγεώνων.

Βιβλιογραφία

Bagnall R.S. & Frier B.W. (1994), *The Demography of Roman Egypt*, Cambridge University Press.

Bowman A.K. (1994), *Life and Letters from the Roman Frontier*, The British Museum Press.

Champlin E. (1991), *Final Judgements: Duty and Emotion in Roman Wills*, University of California Press.

Clarysse W. (2003), *Tomoi Syncollesimoi*, στο M. Brosius (επιμ.), *Ancient Archives and Archival Traditions*, Oxford University Press.

Gagos T. & van Minnen P. (1994), *Settling a Dispute*, The University of Michigan Press.

Gascou J. (2009), *The Papyrology of the Near East*, στο R.S. Bagnall (επιμ.), *The Oxford Handbook of Papyrology*, Oxford University Press, 473-494.

Jördens A. (2010), *Öffentliche Archive und römische Rechtspolitik*, στο K. Lembke, M. Minas-Nerpel και S. Pfeiffer (επιμ.), *Tradition and Transformation: Egypt under Roman Rule*, Brill, 159-179.

Kraus T.J. (2000), (Il)literacy in Non-Literary Papyri from Graeco-Roman Egypt: Further Aspects of the Educational Ideal in Ancient Literary Sources and Modern Times, *Mnemosyne*, Τέτατη σειρά, 53, 322-342.

Lewis N. (1997), *The Compulsory Public Services of Roman Egypt*, Edizioni Gonnelli.

Marchesi I. (2008), *The Art of Pliny's Letters*, Cambridge University Press.

Nelson C.A. (1979), *Status Declarations in Roman Egypt*, A.M. Hakkert.

Scheidel W. (2001), *Death on the Nile: Disease and the Demography of Roman Egypt*, Brill.

Sherwin-White A.N. (1966), *The Letters of Pliny*, Oxford University Press.

van Groningen B.A. (1950), *A Family-Archive from Tebtunis*, Brill.

Vandorpe K. (2009), Archives and Dossiers, στο R.S. Bagnall (επιμ.), *The Oxford Handbook of Papyrology*, Oxford University Press, 216-255.

Το αρχαίο νόμισμα ως πηγή πληροφόρησης

Γουλιέλμα-Κυριακή Αυγερινού

“εν τω νομίσματι τρία ζητούνται:
Μέταλλον, τύπος και βάρος. Αν λείψη
τι εκ τούτων δεν είναι νόμισμα”.
Ισίδωρος (1 ος αι. π.Χ.)

Το νόμισμα αποτελεί πρωτογενή πηγή ιστορικής πληροφόρησης. Παρουσιάζει πλεονεκτήματα απέναντι στα υπόλοιπα υλικά κατάλοιπα της ανθρώπινης δραστηριότητας, αφού τεκμηριώνει την οικονομική κατάσταση ενός κράτους, τη νομισματική πολιτική του και προσφέρει μαρτυρία για ιστορικά γεγονότα, άγνωστα πολλές φορές από άλλες μαρτυρίες. Παράλληλα, πληροφορεί για πολιτειακές αλλαγές, για μετακινήσεις στρατευμάτων, για εμπορικές επαφές, αλλά συντροφεύει και ανθρώπους στην τελευταία τους κατοικία και έτσι χρονολογεί και τα έθιμα ταφής της εκάστοτε ιστορικής περιόδου. Τοποθετείται στα θεμέλια οικιών και ναών ως αποτρόπαιο αντικείμενο. Θάβεται σε μέρη κρυφά, ως αποταμίευση του κόπου απλών ανθρώπων. Μάχες, πολιορκίες, επιδρομές τεκμηριώνονται από τους θησαυρούς που βρέθηκαν στα πεδία των αναμετρήσεων. Συμβάλλει, με τις παραστάσεις του, στη γνώση και την κατανόηση χαμένων αριστουργημάτων της τέχνης, αφανισμένων αρχιτεκτονημάτων, μυθολογικών προσώπων και επεισοδίων, καθώς και στην προσωπογραφία βασιλέων και πολιτικών ανδρών.

Η απόδοση της πατρότητας της εφεύρεσής του αποκλειστικά στους Έλληνες παραμένει αδιευκρίνιστη, η αναγωγή όμως και η καθιέρωσή του ως καλλιτεχνικού είδους της μικροτεχνίας τους ανήκει αδιαμφισβήτητα.

Από την πρώτη του εμφάνιση στην περιοχή του ανατολικού Αιγαίου, προς το τέλος του 7ου αιώνα π.Χ. και τουλάχιστον έως τη ρωμαϊκή εποχή, το νόμισμα αποτέλεσε πρόσφορο πεδίο για την άσκηση και επίδειξη της επιδεξιότητας των αρχαίων Ελλήνων, που εξωράισαν το μικροσκοπικό αυτό χρηστικό αντικείμενο, προσδίδοντάς του ομορφιά και καλλιτεχνική αξία.

Πριν από το νόμισμα, η ανταλλαγή προϊόντων, ο αντιπραγματισμός, υπήρξε η πιο διαδεδομένη πρακτική εξασφάλισης των βασικών αναγκών των ανθρώπων. Οι συναλλαγές σε είδος διευκόλυναν τις πρώτες κοινωνίες των ανθρώπων στην επιβίωσή τους. Γεωργικά προϊόντα διατροφής, δέρματα, ζώα, κοχύλια ήταν τα αποδεκτά μέσα συναλλαγής. Το πιο πολύτιμο ήταν το πιο σπάνιο. Ανάλογα με την αφθο-

νία, τη χρησιμότητα και τον ρόλο του κάθε προϊόντος σε κάθε κοινωνία προσδιορίζονται και η τιμή του.

Η μορφή αυτή ανταλλαγής, που είναι και η πρώτη μορφή εμπορίου, υπάγεται κατά τον Αριστοτέλη στην «κατά φύσιν κτητική» και, όπως ο ίδιος αναφέρει, η χρήση κάθε πράγματος είναι διττή, η μία δηλ. χρήση αφορά την εκπλήρωση του φυσικού προορισμού του αγαθού, ενώ η άλλη αποβλέπει σε διαφορετικό σκοπό (Πολιτικά, 12571 5, κ.ε.).

Με την ανακάλυψη και τη διάδοση των μετάλλων, ένα νέο μέσο συναλλαγής προστέθηκε παράλληλα με τα ζώα. Η χρήση του μετάλλου στις εμπορικές συναλλαγές τεκμηριώνεται από τα τέλη της 3ης χιλιετίας π.Χ. στη Μεσοποταμία. Επιγραφές αναφέρουν νόμους, πληρωμές, συμβόλαια τα οποία πραγματοποιούνταν με βάση ζυγισμένο άργυρο, μερικές φορές σε συνδυασμό με κριθάρι ή άλλα σιτηρά.

Τα μέταλλα, άργυρος, χρυσός, αλλά και σίδηρος και χαλκός, χρησιμοποιήθηκαν σε κομμάτια ακατέργαστα, σε ράβδους, ορθογώνια σχήματα, με τη μορφή λεπτού σύρματος ή ακόμα και ολόκληρα μεταλλικά χρηστικά αντικείμενα, όπως τρίποδες, λέβητες, πελέκες. Σύμφωνα με τον Γάλλο ιστορικό και νομισματολόγο Théodore Reinach, επρόκειτο για τα «σκεύη-νομίσματα». Σε επιγραφή του 3ου αιώνα π.Χ. από τη Γόρτυνα της Κρήτης, όπου υπάρχουν αναφορές στο νομικό κώδικα, που ίσχυε τον 6ο αιώνα π.Χ., αναγράφεται ότι τα πρόστιμα και οι καταθέσεις έπρεπε να υπολογίζονται σε λέβητες, δηλαδή σε μεταλλικά δοχεία.

Σε πολλά σημεία του Ελλαδικού χώρου έχουν βρεθεί σκεύη-νομίσματα, ενώ σε τοιχογραφίες στον τάφο του «πρωθυπουργού» του Τούθιμωσι Γ΄ της Αιγύπτου (1482-1450 π.Χ.) εικονίζονται Αιγαίοι να προσφέρουν εκτός των άλλων δώρων και χάλκινα τάλαντα.

Στον Ελλαδικό χώρο, από την 2η χιλιετία π.Χ. φαίνεται να χρησιμοποιούνται ως μέσο συναλλαγής τα τάλαντα, δηλαδή πλάκες μετάλλου που το σχήμα τους, για πολλούς μελετητές, αναπαράγει αυτό της τετρωμένης δοράς βοδιού και για άλλους ήταν πιο πρακτικό στη μεταφορά. Τάλαντα έχουν βρεθεί σε διάφορες περιοχές της Μεσογειακής λεκάνης, στα νότια παράλια της Μικράς Ασίας, στη Σαρδηνία, στην Κύπρο, στις Μυκήνες, στην Κύμη, στην Κρήτη και σε άλλα νησιά του Αιγαίου. Ο Όμηρος αναφέρει συχνά έπαθλα αγώνων ή αξίες με αντιστοιχία σε χάλκινα όπλα, τρίποδες αλλά και αγγεία και ζώα.

Οι πραγματικοί, όμως πρόδρομοι του νομίσματος είναι οι σιδερένιοι οβελοί.

Στα τέλη του 8ου και τις αρχές του 7ου π.Χ. αιώνα, ένα ακόμα χρηστικό αντικείμενο, ο σιδερένιος οβελός (σουβλα ψησίματος) χρησιμοποιήθηκε ως μέσο συναλλαγής. Έξι οβελοί, όσοι δηλαδή χωράει να κρατήσει η παλάμη του ανθρώπου, είχαν αξία μίας δραχμής. Από εκεί προέρχεται η ονομασία της, (δράττομαι = κρατώ, δραξ = παλάμη) δραχμή.

Σύμφωνα με τον Πausανία (VI, 22,2), ο νεωτερισμός αυτός έγινε το 748 π.Χ. από το βασιλιά του Άργους, Φεΐδωνα. Μία δέσμη 180 οβελών, που βρέθηκε το 1894 στο Ηραίο του Άργους έγινε ο συνδετικός κρίκος ανάμεσα στις φιλολογικές πηγές και την υλική πραγματικότητα του παρελθόντος. Είναι βέβαια αυτονόητο ότι και αυτός ο τρόπος συναλλαγής παρουσίαζε σοβαρά τεχνικά προβλήματα.

Η υπερπόντια αποικιακή εξάπλωση των Ελλήνων (770-550 π.Χ.), η ανάπτυξη του εμπορίου και η δημιουργία των πόλεων επέφεραν μεγάλες κοινωνικο-οικονομικές εξελίξεις, με αποτέλεσμα να προκύψει η αναγκαιότητα ενός εύχρηστου μέσου συναλλαγής και σταθερού μέσου μέτρησης για την εξυπηρέτηση, τόσο του εμπορίου, όσο και της σχέσης κράτους και πολιτών. Έτσι, το μέταλλο άρχισε να χρησιμοποιείται με τη μορφή συγκεκριμένης μονάδας βάρους, αποκτώντας την έννοια του χρήματος, όπως αυτή είναι κατανοητή στην εποχή μας.

Τέλος, από τη στιγμή που το μέταλλο σφραγίστηκε με κάποιο έμβλημα έγινε νόμισμα, η δε χρήση του ανάλογη με τη σημερινή.

Σε ανασκαφή στο ναό της Αρτέμιδος στην Έφεσο το 1904/5 βρέθηκαν τα παλαιότερα νομίσματα, φτιαγμένα από ήλεκτρο, ένα κράμα χρυσού και αργύρου. Τα νομίσματα αυτά κυκλοφόρησαν στα μικρασιατικά παράλια στα τελευταία χρόνια του 7ου αιώνα π.Χ., εποχή έντονων Λυδικο-ελληνικών σχέσεων. Επειδή όμως δεν φέρουν κάποια επιγραφή που να δηλώνει την προέλευσή τους, ορισμένοι μελετητές, ασπάζόμενοι τον Ηρόδοτο, (Α, 94), ο οποίος δηλώνει ότι «Οι Λυδοί πρώτοι κάπηλοι εγένεντο» θεώρησαν ότι ήταν λυδικής κοπής.

Κατασκευασμένο από ήλεκτρο, άργυρο, χρυσό ή χαλκό, το νόμισμα υπήρξε αντιπροσωπευτικός πρέσβης των πόλεων, συμπολιτειών ή ηγεμόνων που το εξέδιδαν, καθώς η θεματολογία των τύπων του - θεότητα, έμβλημα, πορτραίτο- συνδεόταν άμεσα με το μυθικό, θρησκευτικό ή ιστορικοπολιτικό περίγυρο του εκδότη.

Η εικονογραφία του, πέρα από αδιάψευστο στοιχείο της ταυτότητας και πολιτικής οντότητας της εκδότριας αρχής, αλλά και πηγή πληροφόρησης για τη μυθολογία, γλυπτική και αρχιτεκτονική της αρχαιότητας, επιβεβαιώνει την καλλιτεχνική εφευρετικότητα, εξαιρετη δεξιοτεχνία και υψηλή αισθητική των αρχαίων Ελλήνων· τόσο των χαρακτών που συχνά ανέδειξαν το νόμισμα σε αριστουργηματικό έργο τέχνης, όσο και των χρηστών που αυτονόητα αξίωναν αυτό το καθημερινό, απλό μέσο συναλλαγής να τέρπει τις αισθήσεις τους και να πληροί ικανοποιητικά την καλαισθησία και τις πολιτιστικές τους προδιαγραφές γενικότερα.

1. Η εξέλιξη του νομίσματος κατά την αρχαιότητα

A. Αρχαϊκή εποχή (650-520 π.Χ.)

Οι πρώτες νομισματικές εκδόσεις δεν ακολούθησαν συγκεκριμένο τύπο, ήταν δηλαδή άτυπες. Στον εμπροσθότυπο χαράζονταν διάφορα βαθουλώματα ή πολλές

μικρές γραμμές, η μία δίπλα στην άλλη, ή διάφορα ασαφή σχήματα. Στον οπισθότυπο παρέμενε η σφραγίδα του κεντητηρίου ή χαρακτήρα, δηλαδή το έγκοιλο τετράγωνο ή ορθογώνιο, η μορφή του οποίου ποίκιλε ανάλογα με τα εργαστήρια.

Σταδιακά, όπως αναφέρει ο Αριστοτέλης (Πολιτικά, 1257 α 39-40) ετέθη και η σφραγίδα (ο χαρακτήρ), ως βεβαιωτικό σύμβολο της πόλης. Έτσι η Φώκαια απεικόνισε μια φώκια, το έμβλημά της, που εδώ είναι και «σήμα λαλούν» (Φώκη-Φώκαια), η δε Έφεσος ένα ελάφι με ραδινό σώμα που βόσκει. Πρόκειται για το αγαπημένο ζώο της Άρτεμης, που προστάτευε την πόλη.

Στη μητροπολιτική Ελλάδα πρώτη η Αίγινα, γύρω στο 570 π.Χ., έκοψε νομίσματα, τις περίφημες «χελώνες», ενώ λίγο μετά, την εποχή του Πεισιστράτου (560-527 π.Χ.) κόπηκαν τα εραλδικά ή «Warrenmünzen», με ποικιλία τύπων, που ονομάστηκαν έτσι, επειδή οι περισσότεροι μελετητές πιστεύουν ότι συνδέονται με εμβλήματα σημαντικών οικογενειών.

Στη συνέχεια κατά την περίοδο της Τυραννίδας του Ιππία (527-510 π.Χ.) κυκλοφόρησαν, ως αργυρά τετράδραχμα, οι πρώτες «γλαύκες» της Αθήνας, και οι «πώλοι» της Κορίνθου, ισχυρών κέντρων της περιόδου.

Ακολούθησαν και άλλες πόλεις, οι οποίες ανέπτυξαν αξιόλογη νομισματοκοπία όπως η Χαλκίς, η Ερέτρια, η Θήβα, η Ποτεΐδα, η Συκιώνη, η Δικαία και τα νησιά των Κυκλάδων. Γύρω στο 550 π.Χ., θα χαραχθεί και στην οπίσθια πλευρά, μέσα στο έγκοιλο, κάποιο διακοσμητικό θέμα, ενώ την ίδια εποχή ή λίγο νωρίτερα έχουμε και την απεικόνιση της πρώτης ανθρώπινης μορφής σε νόμισμα.

Είναι χαρακτηριστικό του Ελληνικού πνεύματος ότι, ακριβώς τη στιγμή που πρωτοεμφανίζεται η ιδέα της νομισματικής εικόνας, η εικόνα αυτή δεν αρκείται στο να αποτελέσει απλώς ένα κάποιο σύμβολο, αλλά κατακτά με καλλιτεχνική δημιουργική πνοή τα πιο ποικίλα θέματα. Τότε, στα Αθηναϊκά τετράδραχμα, στις πρώτες δηλαδή «γλαύκες», εμφανίζεται η κεφαλή της Αθηνάς, στη Νάξο της Σικελίας στα τέλη του 6ου, το κεφάλι του Διονύσου στεφανωμένο με φύλλα κισσού, ενώ στη Δικαία Θράκης ο διπλός στατήρας φέρει κεφαλή Ηρακλή με λεοντή, που θεωρείται μια λεπτή αγαλματική δημιουργία.

Αγαπητή κατά την αρχαϊκή εποχή ήταν και η απόδοση της ανθρώπινης μορφής με τρόπο αποκρουστικό, όπως π.χ. η απεικόνιση της Γοργούς, η οποία ακριβώς συμβόλιζε το αποτρόπαιο. Η διαστροφή και η υπερβολή στο πλάσιμο της ανθρώπινης μορφής, με σκοπό να δημιουργηθεί μια δραματική εντύπωση, είναι ένα από τα πιο αξιοπρόσεκτα τεχνοτροπικά γνωρίσματα των πρώτων χρόνων της αρχαίας ελληνικής νομισματοκοπίας.

Το επόμενο βήμα ήταν η παρουσίαση ολόκληρου του ανθρώπινου σώματος, καθώς στα τέλη του 6ου π.Χ. οι στατήρες της Ποσειδωνίας και της Καυλωνίας στην Κ.

Ιταλίας, απεικονίζουν τον Ποσειδώνα να εκσφενδονίζει την τρίαινα ή τον Απόλλωνα να εξακοντίζει ένα κλαδί δάφνης.

Τέλος, στα τέλη του 6ου αρχές - 5ου αι. π.Χ. τα νομίσματα της Β. Ελλάδας καθιερώνουν μια ακόμη ιδιόμορφη και ενδιαφέρουσα εικονογραφία, που περιλαμβάνει απεικονίσεις παρμένες από την αγροτική ζωή, παραστάσεις εντυπωσιακών ιππέων ή συμπλεγμάτων ανθρώπων ή θεϊκών μορφών με ζώα ή τέλος σκηνές που έχουν σχέση με τη λατρεία του Διονύσου.

Η Κέρκυρα, σαν ένδειξη της ανεξαρτητοποίησής της (6ος αιώνας π.Χ.), έκοψε δικό της νόμισμα, τους αργυρούς στατήρες, οι οποίοι διαφέρουν ως προς το βάρος και τον τύπο από τα νομίσματα της υπόλοιπης Ελλάδας.

B. Κλασική εποχή (5ος-4ος αιώνας π.Χ.)

Ακολουθώντας τη μεγάλη πλαστική και τις άλλες εικαστικές τέχνες, η νομισματοκοπία, κατά την κλασική εποχή, έχει να παρουσιάσει και εκείνη πλήθος σημαντικών έργων. Την ίδια περίοδο καθιερώνεται η διακόσμηση και των δύο όψεων, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, όπως στα αιγινήτικα νομίσματα, στα οποία παραμένει το έγκοιλο τετράγωνο στον οπισθότυπο.

Τα ανεξάντλητα μεταλλεία του Λαυρίου είχαν θεμελιώσει από την εποχή των Πεισιστρατιδών τον πλούτο και τη δύναμη της πόλης των Αθηνών. Τα μεταλλεία αυτά προσέφεραν τη δυνατότητα συνεχούς και απεριόριστης κοπής, που έφτασε σε ένα πρώτο κορύφωμα γύρω στο 483 π.Χ. Αυτός ήταν ο λόγος που το αθηναϊκό τετράδραχμο, από το 500 π.Χ. περίπου έως την πώση των Αθηνών το 404 π.Χ., έγινε το νόμισμα του αρχαίου κόσμου. Χάρη στην αυθεντικότητα του μίγμάτος του και την ακρίβεια του βάρους του, το αθηναϊκό τετράδραχμο είχε πάντα την ίδια νομισματική αξία.

Τα πιο εντυπωσιακά δείγματα της νομισματοκοπίας της κλασικής εποχής χρονολογούνται στο τελευταίο τέταρτο του 5ου αιώνα π.Χ. και προέρχονται από τις ελληνικές αποικίες της Σικελίας και της Κάτω Ιταλίας, και ιδιαίτερα από τις Συρακούσες. Τα νομίσματα αυτά ξεχωρίζουν για την απaráμιλλη τεχνική και την πρωτοτυπία τους.

Ο συνεχής αγώνας των σικελικών πόλεων για ανανέωση των νομισμάτων τους οφείλεται κατά πρώτον στο γεγονός ότι τα σικελικά νομίσματα ήταν, ως ένα βαθμό τουλάχιστον, απαλλαγμένα από την εμπορική σκοπιμότητα και κατά δεύτερον στο ότι, με τη δημιουργία δικών τους τύπων, οι πόλεις αυτές επιθυμούσαν να δηλώσουν, εμμέσως πλην σαφώς, τη διακοπή των οικονομικών δεσμών τους με τη μητροπολιτική Ελλάδα.

Στα νομίσματα της Σικελίας και της Κάτω Ιταλίας, δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στη χάραξη των νομισματικών σφραγίδων, ενώ στη διακόσμησή τους ακολουθείται το ύφος των έργων της γλυπτικής.

Μέχρι την κλασική εποχή, οι μορφές στους εμπροσθότυπους απεικονίζονταν σε πλάγια όψη, γιατί τα νομίσματα άντεχαν έτσι περισσότερο στη φθορά και ταυτόχρονα η χάραξή τους ήταν πιο εύκολη.

Αντίθετα, στα νομίσματα που προέρχονται από την Μεγάλη Ελλάδα, οι μορφές απεικονίζονται μετωπικά, ενώ οι χαρακτές προσθέτουν σε αυτά, σταδιακά, και την υπογραφή τους, ή τα αρχικά γράμματά τους, με ή χωρίς το «εποίει αυτό». Ο Κίμων, ο Ευαίνετος, ο Ευμένης, ο Μύρων, ο Ευκλείδης, είναι μερικοί από τους εξέχοντες καλλιτέχνες, τα ονόματα των οποίων επέζησαν.

Η Σικελική νομισματοκοπία άσκησε επιδράσεις, τόσο στον ελλαδικό χώρο, όσο και σε περιοχές, όπως η Καρχηδόνα και η Λυκία, κυρίως μέσω των μισθοφόρων που επέστρεφαν ή των μελών διαφόρων διπλωματικών ή εμπορικών αντιπροσωπειών.

Σε αντίθεση με ό,τι συνέβη στη Σικελία και την Κάτω Ιταλία, όπου οι καλλιτέχνες αναζητήσαν νέους τρόπους χάραξης, αποδεσμευμένοι από περιορισμούς και δεσμεύσεις, οι χαρακτές της Αθήνας, λόγω της μεγάλης εμπορικής σημασίας των νομισμάτων της, δεν επεδίωξαν ιδιαίτερες αλλαγές στην εικονογραφία και ως ένα βαθμό έμειναν αυστηρά προσηλωμένοι στα αρχαϊκά πρότυπα. Ο ίδιος συντηρητισμός επικρατούσε την περίοδο αυτή και στα περισσότερα νομισματοκοπεία του ελλαδικού χώρου.

Οι πολιτικές μεταβολές που συντελέστηκαν στον ελληνικό κόσμο τον 4ο αιώνα π.Χ. επηρέασαν και τη νομισματοκοπία. Η «Βασίλειος Ειρήνη» του 387 π.Χ., με την οποία ο Πέρσης βασιλιάς ετέθη «εγγυητής» της αυτονομίας και της ελευθερίας των Ελληνικών πόλεων και η ήττα των Σπαρτιατών στα Λεύκτρα (371 π.Χ.), σηματοδότησαν την έναρξη ενός νομισματικού οργανισμού, αφού κάθε πόλη της μητροπολιτικής Ελλάδας και της Μικράς Ασίας έκοψε νόμισμα.

Οι πιο συνταρακτικές αλλαγές συντελέστηκαν μετά τα μέσα του αιώνα, όταν πια, με την άνοδο των δυναστικών οίκων της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας, κόπηκαν νομίσματα με τα ονόματα των βασιλέων τους (Φιλίππου Β΄, Μεγάλου Αλεξάνδρου).

Από τα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ. περίπου και μετά, οι χαρακτές άρχισαν να αναζητούν ανανέωση στον τρόπο της χάραξης, απεικονίζοντας μορφές και σύμβολα που είχαν άμεση σχέση με τις θεότητες που λατρεύονταν στην πόλη, στην οποία κοβόταν το νόμισμα.

Οι κοπές της Ήλιδας με μια σειρά από Νίκες, στενά συνδεδεμένες με τους ολυμπιακούς αγώνες, ή με το κεφάλι του Διός και τα ιερά του σύμβολα, όπως τον αετό στην οπίσθια όψη, θεωρούνται ως οι σημαντικότερες της ηπειρωτικής Ελλάδας. Άσκησαν δε, έντονη επίδραση στη νομισματοκοπία των άλλων ελληνικών πόλεων.

Γ. Ελληνιστική περίοδος (3ος-2ος αιώνας π.Χ.)

Με την κατάλυση του περσικού κράτους από τον Μέγα Αλέξανδρο ενοποιήθηκε οικονομικά μια τεράστια περιοχή από τη δυτική Μεσόγειο έως τις Δυτικές Ινδίες και από την Κασπία και τον Εύξεινο Πόντο έως την Κυρηναική, την Αίγυπτο και τον Περσικό Κόλπο.

Ιδρύθηκαν δεκάδες νέες πόλεις και εμπορεία. Τα αργυρά τετράδραχμα με την κεφαλή του Ηρακλή στον εμπροσθότυπο και τον Δία ένθρονο στον οπισθότυπο, αλλά και οι χρυσοί στατήρες με την κεφαλή της Αθηνάς που φέρει κορινθιακό κράνος στην πρόσθια όψη και Νίκη που κρατάει στεφάνι στον οπισθότυπο, έγιναν το κύριο μέσο των διεθνών συναλλαγών. Μετά τον θάνατο όμως του μεγάλου Έλληνα βασιλιά και την κυριαρχία στην εξουσία των διαδόχων του, η τέχνη του χαράκτη στρέφεται προς την προσωπογραφία. Ενώ στους παλαιότερους χρόνους τα νομίσματα μιας πόλης κοσμούσαν με την εξιδανικευμένη μορφή ενός θεού ή μιας τοπικής θεότητας, τώρα πλέον συναντάμε το πορτραίτο ενός ηγεμόνα ή των μελών της οικογένειάς του, καθώς το νόμισμα γίνεται φορέας προβολής και ανάδειξης του ηγεμόνα των ανεξάρτητων Ελληνικών κρατών.

Πριν από την εποχή αυτή, για λόγους θρησκευτικούς και πολιτικούς, ήταν αδιανόστο να χαραχτεί η προσωπογραφία ενός ηγέτη πάνω σε νομίσματα πόλεως ή συμμάχιας. Από θρησκευτική άποψη θα ήταν προσβολή και ασέβεια στους θεούς, από πολιτική δε, θα εκλαμβάνονταν ως ιδιοποίηση της εξουσίας.

Ούτε ο ίδιος ο Μέγας Αλέξανδρος δεν είχε τολμήσει τη χάραξη του προσώπου του πάνω στα νομίσματα που έθεσε σε κυκλοφορία. Η χρήση του πορτραίτου αποτελεί επομένως μία έμμεση μαρτυρία για την παρακμή της πόλης-κράτους και του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Δ. Ρωμαϊκή περίοδος

Με την καταστροφή της Κορίνθου (146 π.Χ.) ολοκληρώθηκε η υποταγή της Ελλάδας στους Ρωμαίους.

Οι τελευταίοι, θέλοντας να επιδείξουν ένα φιλελεύθερο προπαγανδιστικό πνεύμα, επέτρεψαν σε πολλές Ελληνικές πόλεις να κόβουν τα δικά τους νομίσματα.

Στα νομίσματα αυτά, τα οποία στην πληθώρα τους ήταν χάλκινα, οι Έλληνες χαράκτες προσπάθησαν να αναβιώσουν το ένδοξο παρελθόν της πατρίδας τους, απεικονίζοντας ερειπωμένα αρχιτεκτονήματα, όπως π.χ. το ναό του Απόλλωνα και το λατρευτικό άγαλμα του θεού στην Κέρκυρα, φημισμένα έργα της γλυπτικής, όπως το χρυσελεφάντινο άγαλμα του Διός στην Ολυμπία, ή διάφορες μυθολογικές παραστάσεις, διασώζοντας έτσι πολύτιμες πληροφορίες.

Διατηρήθηκε πάντως η συνήθεια να απεικονίζεται στον εμπροσθότυπο η κεφαλή του άρχοντος.

Με την εγκαθίδρυση της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, το 30 π.Χ., ετέθη τέλος στην παραγωγή ελληνικών νομισμάτων.

2. Συμμαχικά και κοινά νομίσματα

Στη διάρκεια της ελληνικής αρχαιότητας συνάφθηκαν διάφορες στρατιωτικές συμμαχίες πόλεων ή εθνών, προκειμένου να αντιμετωπίσουν συλλογικά ένα προβλεπόμενο κίνδυνο (π.χ. Α' Αθηναϊκή Συμμαχία) ή να απαλλαγούν από άλλης μορφής υποτέλεια, όπως η αθηναϊκή ηγεμονία, που προάσπιζε τα αθηναϊκά κυρίως συμφέροντα με αφόρητο για τους λοιπούς Έλληνες τρόπο. Σε κάποιες περιπτώσεις το κοινό νόμισμα αποτελούσε μέρος της ενιαίας τακτικής της συμμαχίας.

Επίσης, ιδρύθηκαν Συμπολιτείες και Κοινά, πολιτικό -στρατιωτικές και πολιειακές ενώσεις των πόλεων σε διάφορες περιοχές (Ευβοϊκή Συμπολιτεία, Κοινόν των Βοιωτών, Δελφική Αμφικτυονία, Κοινόν των Αιτωλών, Κοινόν των Ακαρνάνων, Κοινόν Ηπειρωτών, Κοινόν των Θεσσαλών και Αχαϊκή Συμπολιτεία), που μεταξύ των άλλων κοινής αποδοχής δεσμεύσεων, ήταν η έκδοση κοινού νομίσματος. Οι κοπές αυτές σε πολλές περιπτώσεις ήταν βραχύβιες ή περιστασιακές, ακολουθώντας την τύχη και το χαρακτήρα των ίδιων των συμμαχιών.

3. Η τεχνική κοπής των νομισμάτων

Η τεχνική της παραγωγής αρχαίων νομισμάτων ήταν απλή και απαιτούσε ελάχιστα εργαλεία.

Αρχικά ο τεχνίτης θέρμαινε σε καμίνι ένα κράμα μετάλλων, το οποίο όταν έλιωνε διοχετευόταν σε ημισφαιρικά δοχεία (μήτρες) από άργιλο με κοιλότητες, για την παρασκευή των «πετάλων» (άμορφη μάζα αρχικής μορφής του νομίσματος).

Στη συνέχεια τοποθετούσε το «πέταλο» με μια λαβίδα σε μια ορειχάλκινη μήτρα (κάτω μήτρα), που ήταν ενσωματωμένη στο αμόνι και είχε χαραγμένο στην επιφάνειά της το εμπροσθότυπο, δηλαδή το σύμβολο που φέρει ένα νόμισμα στην πρόσθια όψη του. Τέλος, τοποθετούσε πάνω από το πέταλο το χαρακτήρα, μια δεύτερη κινητή μήτρα, στην κάτω πλευρά της οποίας υπήρχε ο οπισθότυπος, δηλαδή το σύμβολο που φέρει ένα νόμισμα στην οπίσθια όψη του.

Ο τεχνίτης χτυπούσε με τη σφύρα το χαρακτήρα και το άμορφο κέρμα στις δύο μήτρες διαμορφωνόταν σε «παιστό», δηλαδή χτυπητό νόμισμα.

Οι μήτρες των νομισμάτων ήταν ικανές να παράγουν χιλιάδες νομίσματα. Το σχήμα και το πάχος των νομισμάτων παρουσίαζε διακυμάνσεις κατά περιόδους και ήταν εξαρτημένο από τις περισσότερες ή λιγότερες τελειοποιημένες μεθόδους πα-

ραγωγής. Επηρεάστηκε ωστόσο σε πολλές περιπτώσεις και από τις τεχνοτροπίες που επικρατούσαν σε κάθε περίοδο (π.χ. τα πεπλατυσμένα αργυρά τετράδραχμα των ελληνιστικών χρόνων. Η απλή αυτή τεχνική της κοπής νομισμάτων με κάποιες παραλλαγές διατηρήθηκε κατά βάση ίδια έως τον 17ο αιώνα, οπότε άρχισαν να χρησιμοποιούνται μηχανήματα.

4. Η νομισματοκοπία της κέρκυρας μέσα από τα ιστορικά της δεδομένα

Η εξέχουσα γεωγραφική θέση της Κέρκυρας στο Βόρειο Ιόνιο και στην είσοδο της Αδριατικής, είχε ως αποτέλεσμα το νησί από πολύ νωρίς να γίνει ένα από τα σπουδαιότερα αρχαία εμπορικά κέντρα στο βορειοδυτικό ελλαδικό χώρο.

Την αναγκαιότητα της γεωγραφικής θέσης της Κέρκυρας γνώριζε ήδη ο προϊστορικός άνθρωπος, ο οποίος την είχε χρησιμοποιήσει κατά τις μετακινήσεις του. Από την εποχή των πρώτων «συντονισμένων» εξερευνητικών αποστολών που έγιναν με τη ναυσιπλοΐα, η Κέρκυρα ήταν πάντοτε η γέφυρα από την οποία πέρασε ο άνθρωπος και ο πολιτισμός του.

Ο εμπορικός ανταγωνισμός με την Κόρινθο, της οποίας από το 734 π.Χ. ήταν αποικία και η μόνιμη θέληση της Κέρκυρας για ανεξαρτητοποίηση, κατέληξε το 664 π.Χ. στην πρώτη μεταξύ τους σύγκρουση. Στην παλαιότερη αυτή ελληνική ναυμαχία μεταξύ Ελλήνων, όπως αναφέρει ο Θουκυδίδης, υπέρισχυσαν οι Κερκυραίοι.

Η νίκη τους είχε σαν συνέπεια την πτώση των Βακχιαδών στην Κόρινθο, που κατέφυγαν στην Κέρκυρα, τη Σπάρτη και την Ιταλία. Τους Βακχιάδες διαδέχτηκαν στην εξουσία οι Κυψελίδες.

Ο Κύψελος θεώρησε σαν πρώτη σημαντική φροντίδα του, την υποταγή της Κέρκυρας. Με σκοπό την αναζωογόνηση του εμπορίου, και για να μην δημιουργηθούν κερκυραϊκές αποικίες στις απέναντι Ηπειρωτικές και Ιλλυρικές ακτές, ο ίδιος ίδρυσε αποικίες στο Ανακτόριο (625 π.Χ.), την Αμβρακία και στη Λευκάδα (Στράβων, Χ 2, 8.452), με σκοπό τα Κερκυραϊκά πλοία να μη μπορούν πλέον να πλέουν μέσω του Αράχθου και να μεταφέρουν προσκυνητές την Δωδώνη, ή εμπορεύματα στην Ηπειρωτική ενδοχώρα.

Οι Κερκυραίοι αντέδρασαν και σε συνεργασία με ορισμένους εξόριστους Κορίνθιους, ίδρυσαν την Επίδαμνο στην Ιλλυρική ηπειρωτική χώρα, στο ακρωτήριο Δυρράχιο, όνομα με το οποίο έγινε ύστερα γνωστή και η ίδια αποικία (Θουκ. Ι 24.2). Η νεοϊδρυθείσα αποικία, η οποία εξελίχθηκε σε δυναμική πόλη, παρήγαγε το «ίρινον», ένα από τα φημισμένα αρωματικά έλαια της αρχαιότητας, που σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, παρασκευαζόταν από τα κρίνα (ίριδες) και αποτελούσε την κύρια πηγή του εμπορίου της. (Ιστορ. Α,24).

Τον Κύψελο διαδέχτηκε ο γιος του, Περίανδρος (627-585 π.Χ.), όπου κατά τη διάρκεια της ισχύος του, η νήσος περιήλθε εκ νέου στη Μπτρόπολη με διοικητή το υιό του Περίανδρου, Λυκόφρονα. Ο Περίανδρος, έδειξε την πυγμή του ως απάντηση στην ίδρυση της Επιδαμνίου, ιδρύοντας λίγο νοτιότερα την Απολλωνία.

Η Κέρκυρα μέχρι την εποχή του Περίανδρου χρησίμευε στην Κόρινθο ως βάση που εξασφάλιζε στη Μπτρόπολη τον έλεγχο της ηπειρωτικής ακτής και τον διάπλου των πλοίων της προς την Κάτω Ιταλία και Σικελία όπου είχε μεγάλα οικονομικά συμφέροντα. Μετά τον θάνατο του Περίανδρου μια άλλη ισχυρή πόλη, η Αθήνα, προσπάθησε να καταλάβει την θέση της Κορίνθου εισχωρώντας εμπορικά στην Κέρκυρα και μέσω αυτής στη Δύση. Η αθηναϊκή επιρροή στην Κέρκυρα ενδυναμώθηκε ακόμη περισσότερο στα χρόνια του Θεμιστοκλή εξαιτίας της φιλοκερκυραϊκής πολιτικής του. Μια άλλη διείσδυση στην Κέρκυρα είναι αυτή των Σαμίων και άλλων Ιώνων, όπως τεκμηριώνεται από τις ανακαλύψεις.

Παρά ταύτα η Κέρκυρα μετά τον Περίανδρο (585 π.Χ.) και μέχρι τους πρώιμους κλασικούς χρόνους σχηματίζει δικό της ισχυρό στόλο, αναπτύσσει σημαντική εμπορική και αποικιακή δραστηριότητα και έχει επαφές με διάφορους λαούς της εποχής. Γίνονται ανακαινίσεις σε παλαιά μεγάλα ιερά, όπως π.χ., η αντικατάσταση της πύλινης σίμης και των ακροκεράμων του ναού της Αρτέμιδος με λίθινη. Κατασκευάζονται καινούργιοι ναοί όπως του Καρδακίου, της Ρόδας και του Διονύσου.

Ενώ για μεγάλο χρονικό διάστημα, η Κέρκυρα χρησιμοποίησε το κορινθιακό νόμισμα, κατά το γ' τέταρτο του 6ου π.Χ. αιώνα φθάνει σε τέτοια οικονομική ακμή και αυτάρκεια, ώστε εισάγει δικό της νομισματικό τύπο και νέο σταθμιστικό σύστημα, διαφορετικό από αυτό της Μπτρόπολης, το οποίο υιοθετήθηκε από πόλεις του Ιονίου (μετά τη διακοπή των οικονομικών σχέσεων τους με την Κόρινθο, από την Κεφαλληνία και τη Ζάκυνθο), της Σικελίας και της Κάτω Ιταλίας (Νάξος, Ρήγιο, Ζάγκλη και Ιμέρα).

Τα πιο παλιά νομίσματα της Κέρκυρας εμφανίζονται σε ένα «θησαυρό» που βρέθηκε στον Τάραντα, και σε έναν άλλο που αποκαλύφθηκε στο Asynt της Αιγύπτου, και κάποια που βρέθηκαν στην Κέρκυρα.

Το τυπικό βάρος αυτών των νομισμάτων (περί τα 11,8 γραμμάρια) είναι μάλλον ασύνηθες και απαντάται μόνο στα πρώτα νομισματικά συστήματα μερικών σικελικών, κατωϊταλιωτικών και ετρουσκικών πόλεων, που θα ήταν δυνατόν να συσχετιστεί με την ευβοϊκή τους προέλευση ή με τις εμπορικές σχέσεις αυτών των «χαλκικών» πόλεων με την Ετρουρία και κατά συνέπεια με την Κέρκυρα.

Οι κερκυραϊκοί στατήρες αφενός ήταν εύκολα μετατρέψιμοι στα νομίσματα της Μπτρόπολης (καθώς το βάρος ενός κορινθιακού στατήρα αντιστοιχεί με τέσσερις κορινθιακές δραχμές, 4 x 2,9 γραμμ.) και αφετέρου ήταν μετατρέψιμοι στα ειδικά ευβοϊκά νομίσματα (δηλ. και με τα δύο τρίτα του βάρους ενός Ευβοϊκού στατήρα,

2/3 x 17,4=11.6), που κυκλοφορούσαν στις αποικίες. Βέβαια, είναι κατανοητό ότι το ασύννηθες βάρος, είχε σαν σκοπό την ικανοποίηση συγκεκριμένων αναγκών του διαμετακοσμητικού εμπορίου.

Τα κερκυραϊκά είναι τα μοναδικά από τα νομίσματα των βορειοδυτικών Κορινθιακών αποικιών που αντί να παριστάνουν τον Πήγασο, φέρουν την Ευβοϊκή παράσταση αγελάδας, που θηλάζει μόσχο και θυμίζουν τον τύπο της Ερέτριας και της Καρύστου. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι η Κέρκυρα, από αντίδραση προς τη Μητρόπολη, επιστρέφει στις ρίζες της και κατά κάποιο τρόπο, ανασύρει από τη μνήμη τους πρώτους, κατά τις πηγές, αποίκους της, τους Ευβοείς. Το ανθεμωτό κόσμημα του οπισθότυπου παριστάνει πιθανότατα τους κήπους του Αλκινόου, επισημαίνοντας το ένδοξο μυθολογικό παρελθόν του νησιού.

Στην αρχή κυκλοφόρησαν χωρίς επιγραφή, ενώ μετά το 450 π.Χ. έφεραν την επιγραφή ΚΟΡ (=ΚΟΡΚΥΡΑ). Από τον 4ο αι. π.Χ. και μετά αφενός μεν συνέχισαν να απεικονίζουν την αγελάδα ή τμήματά της, αφετέρου δε χρησιμοποιούσαν την παράσταση μίας θεότητας, όπως π.χ. της Ήρας.

Η Κέρκυρα στην αρχαιότητα στηρίχτηκε και σε δύο ακόμη δικά της προϊόντα, το λάδι και τον οίνο, που εξαγόταν μέσα στους κερκυραϊκούς αμφορείς, τα «αδριανά κεράμια», τα οποία αναφέρουν οι αρχαίοι συγγραφείς. Επειδή η οικονομία της κατ' ένα σημαντικό μέρος βασιζόταν στην αμπελοκαλλιέργεια.

Εκτός από την παραγωγή του φημισμένου «μελίφρονα και άνθοσμου» κερκυραϊκού οίνου, στην οικονομία του νησιού σημαντικό ρόλο έπαιξε και το εμπόριό του, γεγονός που δηλώνεται ξεκάθαρα και στα νομίσματα, στα οποία απεικονίζονται σταφύλια, αμφορείς και ποικίλα διονυσιακά σύμβολα. Ορισμένα μάλιστα νομίσματα φέρουν και συνδυασμούς αγγείων μεταξύ τους, όπως η αργυρή δραχμή του 3ου αι. π.Χ., όπου ένας κάνθαρος και μία οινοχόη πλαισιώνουν έναν ελικωτό κρατήρα.

Η μεγάλη οικονομική δύναμη και ναυτική υπεροχή, όξυνε ακόμη περισσότερο τις ήδη κακές σχέσεις της Κέρκυρας με την Κόρινθο. Στην προσπάθεια που καταλάμβανε για να αποκτήσει απόλυτη αυτονομία, ώστε να επιτύχει πλήρη έλεγχο των προνομίων που της παρείχε η στρατηγική γεωγραφική της θέση στο δρόμο για τη Δύση, αλλά και των ισχυρών δυνατοτήτων της στο εξαγωγικό και στο διαμετακομιστικό εμπόριο, η Κέρκυρα γύρω στα 435 π.Χ., συγκρούστηκε και πάλι με την Κόρινθο, στα Σύβοτα, με αφορμή την κοινή αποικία της Επιδάμνου.

Η ναυμαχία αυτή η οποία αποτέλεσε μία από τις αφορμές του Πελοποννησιακού πολέμου, (431-404 π.Χ.) που συγκλόνισε την Ελλάδα για τριάντα περίπου χρόνια, αλλά κυρίως ο κερκυραϊκός εμφύλιος πόλεμος του 427-425 π.Χ., που ακολούθησε και ο οποίος, όπως περιγράφει ο Θουκυδίδης (Ιστορ. Γ' 70-82), ήταν οξύτατος και χωρίς προηγούμενο, είχαν σαν αποτέλεσμα σταδιακά να συρρικνωθεί η δύναμη του νησιού. Εντούτοις, υπό την επίδραση των ανανεωμένων εμπορικών και

πολιτικών σχέσεων της Κορίνθου με τη Δύση, η οποία απέστειλε τον Κορίνθιο Τιμολέοντα και απελευθέρωσε τις Συρακούσες από τους Καρχηδονίους μετά το 344 π.Χ., η Κέρκυρα συμμετείχε στην προσπάθεια, και ένδειξη του γεγονότος είναι ότι έκοψε νομίσματα με τον κορινθιακό Πήγασο, όπως και άλλες κορινθιακής προέλευσης πόλεις. Έχει υποστηριχθεί και δικαίως ότι τα νομίσματα αυτά σχετίζονται με τη Σικελική Εκστρατεία και τη συλλογική πολεμική προσπάθεια, που σχεδιάστηκε ως μια ελληνική συμπαράσταση, στην οποία πρωτοστάτησε η Κόρινθος, για να αντιμετωπισθεί ο βαρβαρικός κίνδυνος κατά των Ελλήνων στις Συρακούσες, που ήταν αποικία των Κορινθίων.

Την Ελληνιστική εποχή, χαρακτηρίζει η έντονη νομισματική παραγωγή και η κοπή ως επί των πλείστον χάλκινων νομισμάτων. Τα κερκυραϊκά νομίσματα, φέρουν κυρίως ονόματα πρυτάνεων και παραστάσεις πλοίων, για να τονιστεί προφανώς κατανοητότερα η κυριαρχία του νησιού στο διαμετακομιστικό εμπόριο στις θάλασσες της Μεσογείου, γεγονός που άλλωστε επιβεβαιώνουν και τα πολλά κερκυραϊκά νομίσματα αυτού του τύπου, που βρέθηκαν στην Ήπειρο, Ιλλυρία, Δήλο, Νότια Ιταλία και σε άλλες πόλεις.

Η περίοδος αυτή ήταν για την Κέρκυρα ιδιαίτερως ασταθής, αντιμετώπισε ισχυρές, εξωτερικές επεμβάσεις και πολιτικές μεταβολές. Σε μικρό χρονικό διάστημα άλλαξε πολλούς κυριάρχους διαδοχικά, Σπαρτιάτες, Μακεδόνες, Συρακούσιους, Ηπειρώτες, τον Δημήτριο τον Πολιορκητή και τέλος του Ιλλυριούς. Οι συνεχείς αγώνες διήρκεσαν εκατό χρόνια και είχαν ως αποτέλεσμα τη μείωση του πληθυσμού, ο οποίος είχε ήδη ελαττωθεί και από τους ονομαστούς για την αγριότητά τους εμφύλιους αγώνες.

Οι εσωτερικές έριδες, αλλά και οι αλληπάλληλες πειρατικές επιδρομές Ιλλυρίων, ανάγκασαν τους Κερκυραίους το 229 π.Χ. να παραδοθούν στους Ρωμαίους οικιοθελώς (Πολύβιος, ΙστορίαΙΙ, 11-12). Έτσι η Ρώμη εγκαινιάζει την παρουσία της στην Ελλάδα και είναι η Κέρκυρα με την οποία ξεκινάει για πρώτη φορά την επαφή της.

Μετά την προσχώρηση της Κέρκυρας στη Ρώμη στο νησί παράγονται νομίσματα βάρους 3,85 γρ., που συμβαδίζουν με τη ρωμαϊκή μετρολογία.

Στα νομίσματα αυτά επικρατεί στην οπίσθια όψη η παράσταση του Κάσσιου Ζεους, της σημαντικότερης θεότητας που λατρευόταν στην περιοχή της Κασσιόπης στο βορειοανατολικό τμήμα του νησιού, που αναπτύχθηκε μετά την καταστροφή της αρχαίας πόλης στην χερσόνησο του Κανονιού από τον Αγρίππα το 31 π.Χ. Στα νομίσματα αυτά ο Ζεус απεικονίζεται συνήθως σε θρόνο και φέρει την επιγραφή Zeuc-Kacioc.

Η αυτονομία του Κερκυραϊκού νομισματικού συστήματος θα διατηρηθεί μέχρι την εποχή των Σεβήρων (3ος αι. μ.Χ.), μετά δε το 270 μ.Χ. θα κυκλοφορήσει ενιαίο νόμισμα σε ότι αφορά την τυπολογία και μορφολογία για ολόκληρη τη Ρωμαϊκή επικράτεια.

5. Κυκλοφορία των ξένων νομισμάτων στην Κέρκυρα

Η αυξημένη παρουσία ξένων νομισμάτων που βρέθηκαν στις ανασκαφές της Κέρκυρας φανερώνει την ακμή του Κερκυραϊκού εμπορίου σε ολόκληρη σχεδόν τη Μεσόγειο και κυρίως στη Σικελία και την Κάτω Ιταλία.

Τα νομίσματα, η πρωτογενής αυτή πηγή γνώσης του παρελθόντος, μας παρέχουν επίσης και πλήθος πληροφοριών για τις διαχρονικές επαφές, που είχε η Κέρκυρα με πολλές περιοχές του Ελλαδικού χώρου, αλλά και της Δύσης με την Ανατολή.

Σε όλη τη διάρκεια της Ρωμαιοκρατίας (μέσα 2ου αιώνα π.Χ.- 4ου αιώνα μ.Χ.), ο πρωταγωνιστικός ρόλος που έπαιξε η Κέρκυρα σε σχέση με τις διασταυρούμενες θαλάσσιες διαδρομές του αρχαίου κόσμου συνεχίστηκε, καθώς τα ιστιοφόρα πλοία εξακολούθησαν να προτιμούν να πλέουν κατά μήκος των ακτών της, ώστε σε περίπτωση κακοκαιρίας να μπορούν να καταφεύγουν στους φυσικούς όρμους και τα οργανωμένα λιμάνια της. Είναι ξεκάθαρο μάλιστα πως είχαν καθιερωθεί και συγκεκριμένες ναυτικές διαδρομές.

Ο Λουκανός (Lucan. II 622-24), αναφέρεται άμεσα στην Κέρκυρα και τα λιμάνια της, που χρησιμοποιούνται για εμπορικά κυρίως ταξίδια, από και προς το Μπρίντζι, και κάνει ιδιαίτερη μνεία και σε ένα πολυσύχναστο σημείο του διάπλου αυτής της θαλάσσιας οδού, στα Κεραύνια Όρη.

Ο γεωγράφος Στράβωνας (Strabo II 4,3), καθορίζει μάλιστα και την διαδρομή ναυσιπλοΐας Κέρκυρα-Κεραύνια Όρη-Άκρα Υαπυγία. Ο Κικέρωνας στο έργο του *Epistulae ad familiars*, (XVI, 9, 1-2) κάνει γνωστή τη χρήση του λιμανιού της Κασσιόπης ως τελευταίου σταθμού προς την Ιταλία.

Η προνομιούχα θέση της Κασσιόπης σε ότι αφορά την Ιταλία και το ασφαλές λιμάνι της, γοργά την κατέστησαν σπουδαίο λιμάνι και πόλη. Ο Πλίνιος (*Historia Naturalis*, IV, 19) σχετικά με την Κασσιόπη αναφέρει την ύπαρξη ναού, ο δε Σουητώνιος (Nero 2.2-3) και βωμού του Κασίου Ζεους.

Ο εμπορικός ρόλος του νησιού κατά τους Ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους αποδεικνύεται με την εύρεση στην Κέρκυρα όλων των επίσημων ρωμαϊκών νομισματικών κοπών, ακόμη και εκείνων που έγιναν από αυτοκράτορες όπως ο Florianus, Delmatius και Quintilus που κυβέρνησαν λίγα χρόνια.

Τα χρόνια ύστερα από τη ρωμαϊκή παρουσία, αλλά και ολόκληρη τη βυζαντινή περίοδο, χαρακτηρίζουν συνεχείς βαρβαρικές επιδρομές στο νησί και αδιάκοπες εχθρικές διεκδικήσεις.

Η κομβική γεωγραφική θέση της Κέρκυρας στο βόρειο Ιόνιο και την είσοδο της Αδριατικής, καθόρισαν αποφασιστικά την ιστορική της μοίρα, καθώς εκείνος ο κατακτητής που την είχε, εξασφάλιζε τον έλεγχο ολόκληρης της περιοχής. Γι' αυτό τη

διεκδικούσαν επιδρομές από Ανατολή και Δύση. Έτσι, έως και τον 11ο αι., την Κέρκυρα απείλψαν Ούνοι, Βάνδαλοι, Γότθοι και Άραβες. Μάρτυρας αυτών των επιθέσεων είναι ο «θησαυρός» των 26 χάλκινων νομισμάτων της εποχής των Βανδαλικών επιδρομών, που βρίσκονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κέρκυρας.

Μετά τη διαίρεση του Ρωμαϊκού κράτους, το 395 μ.Χ., η Κέρκυρα αποτέλεσε μέρος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, μέχρι το 1204, οπότε πέρασε στο μερίδιο των Βενετών, σύμφωνα με τη συνθήκη *Partitio Terrarum Imperii Romaniae*.

6. Η πληροφορία των «θησαυρών»

Οι νομισματικοί «θησαυροί» δηλαδή το σύνολο νομισμάτων που βρέθηκαν μαζί σε συγκεκριμένο σημείο μας δίνουν τη δυνατότητα να αποκρυπτογραφήσουμε τις ιστορικοπολιτικές παραμέτρους της εποχής στην οποία χρονολογείται η απόκρυψη του «θησαυρού».

Οι «θησαυροί» διακρίνονται σε:

α) αποθησαυρισμούς αναγκαστικής απόκρυψης, δηλ. σύνολο νομισμάτων το οποίο κρύφτηκε σκόπιμα από τον κάτοχό του, συνήθως μέσα στη γη, κατά τη διάρκεια κάποιας εμφύλιας ή εξθρικής σύρραξης, με την ελπίδα μετά την πάροδο των παραχών ο κάτοχός του να επιστρέψει για να το αναζητήσει. Συνήθως τα σύνολα αυτής της κατηγορίας αντικατοπτρίζουν άμεσα την τρέχουσα νομισματική πραγματικότητα μιας περιοχής σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή αφού ο κάτοχος δεν έχει το χρόνο και τη δυνατότητα να επιλέξει τι θα αποκρύψει.

Σ' αυτήν την κατηγορία ανήκουν και οι δύο μεγάλοι «θησαυροί» που έμειναν θαμμένοι στην κερκυραϊκή γη, για περίπου 25 αιώνες και συγκεκριμένα:

Ο «θησαυρός» 158 στατήρων και μιας δραχμής, που βρέθηκε μέσα σε μικρό πήλινο αγγείο (πρόχους), σε οικόπεδο στον οικισμό «Στρατιά», κοντά στην καρδιά της αρχαίας πόλης της Κέρκυρας. Τα νομίσματα απεικονίζουν στον εμπροσθότυπο αγελάδα που θηλάζει μοσχάρι και στον οπισθότυπο έγκοιλα τετράγωνα σε δύο διαχωριστικά ορθογώνια με φυτικό κόσμημα. Ο «θησαυρός», που βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κέρκυρας, μας πληροφορεί έμμεσα τόσο για τη ζωή του ανθρώπου που τον έκρυψε όσο και για την κατάσταση που επικρατούσε στο νησί. Ο χρόνος απόκρυψής του χρονολογείται γύρω στο 480 π.Χ., μια δύσκολη εποχή, καθώς στη Δύση εμφανίζεται ο καρχηδονικός κίνδυνος και στην Ανατολή ο περσικός. Οι Κερκυραίοι μπορεί να μην έλαβαν μέρος στους περσικούς πολέμους, σύμφωνα όμως με τον Ηρόδοτο (VII, 168, 1-4), έστειλαν στόλο ο οποίος λόγω θαλασσοταραχής που συνάντησε στο Ακρωτήριο του Μαλέα δεν έφτασε ποτέ στη Σαλαμίνα. Επομένως υπήρχε παντού διάχυτος ο αέρας της ανασφάλειας και της ενδεχόμενης επιστράτευσης. Στην ίδια θέση είχε βρεθεί κατά τις ανασκαφές των Γάλλων το 1812-1813 και άλλος «θησαυρός» αργυρών νομισμάτων του 4ου-2ου π.Χ.

αι. μέσα σε χάλκινο αγγείο, σύμφωνα με δημοσίευμα της εφημερίδας *Moniteur Universel*, 20 Mars 1813, No 79, σ. 294, η τύχη του οποίου παραμένει άγνωστη. Ένας ακόμη «θησαυρός» με 12 Κερκυραϊκούς στατήρες του 5ου π.Χ. που ανακαλύφθηκε το 1914, σώζεται σήμερα στο Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

Ένας άλλος «θησαυρός» που πρόσφατα αποκαλύφθηκε και αυτός στην περιοχή της Παλαιόπολης στο οικοπέδο Κασφίκη, εκεί που σήμερα βρίσκονται τα ερείπια των ρωμαϊκών λουτρών αποτελείται από 508 αργυρά νομίσματα. Μεταξύ των οποίων περιέχονται κορινθιακές δραχμές, που απεικονίζουν στον εμπροσθότυπο τον Πήγασο και στον οπισθότυπο την Νύμφη Πειρήνη, και κερκυραϊκά ημίδραχμα, που απεικονίζουν στον εμπροσθότυπο τον Πήγασο και στον οπισθότυπο την Αφροδίτη. Είναι γνωστό ότι οι Κερκυραίοι το 344 π.Χ., παρά τις μακροχρόνιες διαμάχες τους με του Κορίνθιους έκοψαν νόμισμα με την παράσταση του Πήγασου σαν Ένδειξη Ελληνικής συμπαράστασης στους βαρβαρικούς κινδύνους (Καρχηδόνιους).

β) αποθησαυρισμούς συνόλων νομισμάτων που αποταμιεύτηκαν σταδιακά για κάποια δύσκολη στιγμή. Για το λόγο αυτό τα νομίσματα ενός τέτοιου «θησαυρού» έχουν συνήθως μεγάλη αξία καθώς είναι συνήθως από πολύτιμα μέταλλα, μεγάλες υποδιαίρεσεις και από σπάνιες κοπές και συνήθως βρίσκονται σε τοίχους οικιών, κόγχες κουφωμάτων ή κάτω από τα δάπεδα. Σε αυτό τον τύπο ανήκουν πιθανότατα και οι τρεις άλλοι «θησαυροί» που ήρθαν στο φως κατά τη διάρκεια ανασκαφών στην Κέρκυρα και συγκεκριμένα στην περιοχή του οικοδομικού ιστού της αρχαίας πόλης. Πρόκειται για ένα «θησαυρό» 206 αργυρών νομισμάτων του τέλους του 4ου και των αρχών του 3ου αι. π.Χ., που εντοπίστηκε στο οικοπέδο αφών Αργυρού. Μεταξύ των οποίων υπήρχαν τετράδραχμο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, δραχμή του Λυσίππου, κορινθιακές δραχμές, στατήρες Κορίνθου, στατήρες Κέρκυρας, στατήρες Δυρραχίου, νομίσματα του Βαλπίου και του Μονούνιου.

Ένας μικρότερος «θησαυρός» νομισμάτων, ο οποίος και βρέθηκε στον τοίχο της υπό ανασκαφή αρχαίας οικίας του οικοπέδου Παχή, μέσα σε σπασμένο πήλινο αγγείο (όλπη) και αποτελείται από δραχμή Μεταποντίου, δίδραχμο Μακεδονικό, Αμφιπόλεως, Αλεξάνδρου ΙΙΙ, στατήρα Απολλωνίας, στατήρες Κέρκυρας, χάλκινα νομίσματα Κέρκυρας, στατήρες Κορίνθου, δραχμές Κορίνθου και ημίδραχμο Κορίνθου, του 5ου-3ου αι. π.Χ., με χρόνο απόκρυψης στα τέλη του 3ου π.Χ. αι.

Τέλος ο «θησαυρός» 25 αργυρών νομισμάτων, ενός χρυσού, καθώς και ενός αργυρού ενωτίου, που βρέθηκε στο ορθογώνιο δωμάτιο, στο ύψος των θεμελίων των τοίχων αγροικίας, μέσα σε μικρό πήλινο μόνωτο αγγείο σε ανεσκαμμένο οικοπέδο στον Άγιο Γεώργιο Πάγων της Κέρκυρας. Τα νομίσματα, εκ των οποίων κανένα δεν είναι κερκυραϊκό, χρονολογούνται στα τέλη του 4ου-αρχές 3ου αι π.Χ. Αποτελείται από ένα χρυσό Σικελο-Καρχηδονιακό στατήρα, δέκα στατήρες Κορίνθου, δέκα στατήρες Λευκάδας, ένα στατήρα Ανακτορίου, δύο αργυρά δίδραχμα Τάραντα, μία δραχμή Κορίνθου. Το χρυσό νόμισμα που προέρχεται από σικελική αποικία των

Καρχηδονίων, δηλώνει τις σχέσεις της αγροτικής-εμπορικής οικογένειας των Πάγων με τις πόλεις της Ν. Ιταλίας.

γ) εγκαταλελειμμένους «θησαυρούς», δηλ. σε σύνολα νομισμάτων που δόθηκαν χωρίς πρόθεση επιστροφής. Τέτοιοι είναι οι ταφικοί, τίμημα για τον Χάροντα όπως άλλωστε και ο οβολός στο στόμα του νεκρού ή οι αναθηματικοί, οι οποίοι δωρίζονταν συνήθως σε κάποιο ιερό ως τάμα. Τέτοιου είδους «θησαυρός» μόνον ένας έχει εντοπισθεί, μέχρι σήμερα στην Κέρκυρα.

δ) τυχαίες απώλειες, δηλ. τα νομίσματα που περιείχε το πουγκί ή ο σάκκος ενός ταξιδιώτη, που χάθηκε κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού, ή τα νομίσματα από ένα ναυάγιο στο βυθό της θάλασσας. Ανάλογα με την περίπτωση, τα νομίσματα είναι δυνατόν να έχουν μεγάλη ή μικρή αξία. Οπωσδήποτε, η μελέτη τους αποκτά ιδιαίτερη σημασία από το γεγονός και μόνο ότι αυτά κατά κανόνα δεν συγκεντρώθηκαν για έναν ορισμένο ειδικό σκοπό. Τις περισσότερες φορές προσφέρουν μια άμεση πληροφορία για τις τάσεις της τρέχουσας νομισματικής κυκλοφορίας και γιατί όχι και της ζωής της ίδιας, σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή, στην περιοχή που βρέθηκαν. Τέτοιου είδους «θησαυροί» δεν έχουν μέχρι σήμερα εντοπισθεί στην Κέρκυρα.

7. Η κιβδηλεία και ο έλεγχος των κιβδηλών νομισμάτων

Η κιβδηλεία είναι ένα φαινόμενο σχεδόν σύγχρονο με την επινόηση του νομίσματος και αφορούσε, είτε την αλλοίωση του μετάλλου, (επίχρυσες ή επάργυρες εκδόσεις), είτε την κυκλοφορία ελλιποβαρών νομισμάτων. Τα μέτρα που έπαιρναν πολλές πόλεις στον αρχαίο Ελληνικό κόσμο για την αντιμετώπιση της κιβδηλείας, ήταν αυστηρότατα, ενώ οι παραχαράκτες τιμωρούνταν υποδειγματικά.

Ο παλαιότερος τρόπος για να εξακριβωθεί η γνησιότητα των νομισμάτων, ήταν να χαράσσουν βαθιά το νόμισμα και να εξακριβώνουν το υλικό σε βάθος. Ένας άλλος τρόπος ήταν να κτυπούν το νόμισμα με ένα πιστόνι, ούτως ώστε να κάνουν ένα βαθούλωμα. Με αυτόν τον τρόπο εξακρίβωναν εάν το νόμισμα ήταν ομοιογενές ή αποτελείτο από ευτελές μέταλλο που είχε απλώς ένα περικάλυμμα ευγενούς μετάλλου.

Με την πάροδο του χρόνου, θεσμοθετήθηκε το αξίωμα του Δοκιμαστού ή Αργυρογνώμονα, για τον έλεγχο των νομισμάτων. Ο αρχαίος συγγραφέας Επίκτιπος (55-135 π.Χ.), αναγράφει παραστατικά πως διενεργούσε τον έλεγχο ο Αργυρογνώμονας. Αναφέρει ότι ο Δοκιμαστής χρησιμοποιεί την όραση, την αφή, την όσφρηση και τέλος την ακοή και αφού ρίξει το δηνάριο προσέχει τον ήχο και δεν ικανοποιείται σε αυτό μια φορά, αλλά το επαναλαμβάνει, τόσες φορές, με αποτέλεσμα από την πολλή προσοχή να γίνεται μουσικός.

Μεταγενέστερα καθιερώθηκε ο έλεγχος με την «λυδία λίθο», την οποία οι αρχαίοι Έλληνες την ονόμαζαν βάσανον και οι Ρωμαίοι *Lydius Iapis*. Η πέτρα αυτή χρησιμοποιείτο ευρύτατα για τον έλεγχο της καθαρότητας του χρυσού. Επάνω στην εν

λόγω πέτρα έτριβαν το κόσμημα ή το νόμισμα, ώστε να αποτυπωθεί μια γραμμή και έριχναν μία σταγόνα νιτρικού οξέος, οπότε η γραμμή λέπταινε ανάλογα με την καθαρότητα του υλικού. Οι ειδικευμένοι χρυσοχόοι προσέχοντας την λέπτυνση της γραμμής προσδιόριζαν την καθαρότητα του χρυσού αντικειμένου.

Ο αρχαίος συγγραφέας Θεόφραστος (372-288 π.Χ.), αναφέρει ότι βρέθηκε και δεύτερο είδος λίθου, πολύ καλύτερο του προηγούμενου, που δείχνει την καθαρότητα όχι μόνο του χρυσού, αλλά και την αναλογία του χρυσού και αργύρου, ή αν υπήρχε πρόσμιξη χαλκού. Εξιστορεί ακόμη ότι τέτοιες πέτρες βρίσκονται στο ποταμό Τμώλο και είναι λείες, πλατιές, όχι στρογγυλές και σε μέγεθος διπλάσιες της μέγιστης ψήφου.

Πολύ ενδιαφέρον είναι το ψήφισμα που εξέδωσαν οι Αθηναίοι για τον έλεγχο των κίβδηλων νομισμάτων που κυκλοφορούσαν στην Αθήνα. Ως τις αρχές του 4ου αιώνα π.Χ. οι σχέσεις μεταξύ των συναλλασσόμενων ήταν αρκετά περίπλοκες, καθώς τα κίβδηλα νομίσματα κυκλοφορούσαν ανακατεμένα με τα γνήσια. Τα νομίσματα των Αθηνών (οι κουκουβάγιες), είχαν διεθνή αναγνώριση. Οπότε, αρκετά νομισματοκοπεία στην Ιταλία, στην Αφρική, στην Μικρά Ασία, αλλά και στην Κεντρική Ελλάδα έκοβαν απομιμήσεις των Αθηναϊκών νομισμάτων με όμοια ή παρόμοια θεματολογία. Μερικές από τις κόπιες ήταν από κανονικό άργυρο και είχαν κανονικό βάρος και το μόνο ελάττωμά τους ήταν ότι δεν είχαν κτυπηθεί με την γνήσια Αθηναϊκή σφραγίδα. Άλλες είχαν πυρήνα από μπρούτζο, χαλκό ή μόλυβδο και ήσαν επικαλυμμένες με άργυρο. Ακόμη και η ίδια η πόλη των Αθηνών σε κάποια περίοδο κρίσης (στο τέλος του 5ου αιώνα π.Χ.) έκοψε δραχμές και τετράδραχμα από φτηνό μέταλλο επικαλυμμένο με άργυρο.

Για να αντιμετωπίσει αυτή την κατάσταση η πόλη των Αθηνών το 375 π.Χ., επί άρχοντος Ιπποδάμαντος, ψήφισε διάταγμα για τον τρόπο ελέγχου των κίβδηλων νομισμάτων. Στις 4 Αυγούστου 1970 στις ανασκαφές της Αγοράς Αθηνών βρέθηκε μαρμάρινη στήλη ύψους 1,26 μέτρων, στην οποία αναγραφόταν το ψήφισμα αυτό. Το ψήφισμα είναι τέλεια διατυπωμένο και δεν υστερεί σε τίποτα από ένα σύγχρονο νόμο. Αναφέρει ποια νομίσματα θα γίνονται πλέον δεκτά και ποια όχι, πού θα κάθεται ο Δοκιμαστής, ποιος θα τον επιβλέπει, τι κυρώσεις θα επιβάλλονται στους παρανομοούντες, τι ποινή θα έχει ο Δοκιμαστής, εάν δεν κάνει καλά την δουλειά του, πώς θα γίνονται οι καταγγελίες, ποιοι θα επιλαμβάνονται των καταγγελιών, πως θα διορίζεται ο Δοκιμαστής, πώς θα πληρώνεται, πώς θα κοινοποιηθεί το ψήφισμα κ.λπ. Δεν παραλείπει να αναφέρει ότι εάν υπάρχει άλλο αντίθετο ψήφισμα, τότε το παλαιότερο είναι άκυρο.

Η κιβδηλεία, παρόλα αυτά δεν κατάφερε να εξαλειφθεί και διατηρείται μέχρι τις μέρες μας με σκοπό την επιδίωξη του εύκολου και γρήγορου κέρδους.

Εν κατακλείδι, η κυκλοφορία του νομίσματος στον αρχαίο ελληνικό κόσμο ήταν μεγάλη. Περίπου 1.500 πόλεις εξέδωσαν δικό τους νόμισμα. Η κοπή νομίσματος απέφερε κέρδος στην πόλη με την είσπραξη φόρου 5% στην αξία του.

Όπως όμως γράφει η Μαντώ Οικονομίδου στο έργο της (Αρχαία Νομίσματα) «εάν η αρχική ιδέα για την επινόνηση του νομίσματος ήταν Ελληνική ή Λυδική, δεν θα διευκρινιστεί ποτέ. Η εξέλιξη όμως της νομισματοκοπίας είναι αναμφίβολα έργο της Ελληνικής διανόησης».

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αριστοτέλης: Ηθικά Νικομάχεια, Αρχαία Ελληνική Γραμματεία, Έλληνες, Εκδ. Κάκτος.

Αριστοτέλης: Πολιτικά I-III, Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων, Εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος.

Ηρόδοτος: Ιστοριών Α' & Δ', Βιβλιοθήκη Αρχαίων Κλασικών, Εκδ. Γκοβότοπ.

Νομισματικό Μουσείο, Νομίσματα και Νομισματική, Αθήνα 1996.

Οδηγός Αρχαίων Ελληνικών νομισμάτων, Βιβλιοθήκη των Ελλήνων, εκδ. Γεωργιάδη 1992.

Οικονομίδου, Μ., Ελληνική τέχνη-Αρχαία νομίσματα, Εκδοτική Αθηνών, 1996.

Όμηρος: Ιλιάδα, Ζ', Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων, Εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος.

Παυσανίας: Ελλάδος Περιήγησης, VI, 22, 2, Εκδοτική Αθηνών.

Τουράτσογλου, Ι.-Τσούρτη, Η.-Ράλλη, Ε.-Στόγιας, Ι., Προσκτήματα του Νομισματικού Μουσείου, 1994-2000, στο Ιλίου Μέλαθρον 2000. Το νομισματικό Μουσείο στο κατώφλι του 21ου αιώνα, Αθήνα 2001, 39-100.

Τσούρτη, Η., Η νομισματική συλλογή των Ιονίων Νήσων του Παύλου Λάμπρου και ο πρίγκιπας Αλέξανδρος Μουρούζης, στο: Πρακτικά ΣΤ' Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου (23-27 Σεπτεμβρίου 1997), τ. Α', Θεσσαλονίκη 2000, 439-451.

Χωρέμη, Α., «Θησαυρός» αργυρών κερκυραϊκών στατήρων, Αρχαιολογική Εφημερίς, 1981.

Ειδικά για τα Κερκυραϊκά και τα Κορινθιακά:

B.V. Head, Catalogue of Greek Coins, in the British Museum. Corinth, Colonies of Corinth, τομ. 6, London 1883, (επανάδοση Bologna 1963).

Historia Nummorum. A Manual of Greek Numismatics, New and enlarged edition, Amsterdam 1991, σ. 325-328.

Ξενόγλωσσον*Γενική*

Carradice, I. and M. J. Price, Coinage in the Greek Word, (1988).

Carradice, I., Greek Coins (1995).

FRIED, S., The Autonomous Silver Coinage of Korkyra from the Earliest Strikings through 229 B.C., Providence, Brown University 1982.

Grierson, P., Numismatics (1975).

Grierson, P., Roman Coins and their Values, London 1974.

Howgego, C., Ancient History from Coins (1995).

Kraay C.M. and M. Hirmer, Greek Coins (1966).

Kraay, C.M., Archaic and Classical Greek Coins, London 1976.

Melville Jones, J.R., Testimonia Numaria, London 1993.

Preka-Alexandri, C., Kerkyra. From Nausica to Europe, Athens 1994.

Αρχαϊκή Εποχή

Bammer, A., A Peripteros of the Geometric Period in the Artemisium at Ephesus, Anatolian Studies XL (1990): 137-160.

Price, M.J. and N. Waggoner, Archaic Greek Silver Coinage: The "Asyut" Hoard (1975).

Wallace, R.W., The Origin of Electrum Coinage, American Journal of Archaeology, 91 (1987): 385-397.

Κλασική Εποχή

Lewis, D.M., The Athenian Coinage Decree, in I. Carradice (ed.). Coinage and Administration in the Athenian and Persian War, (1987, BAR 343): 53-63.

Rutter, K.N., The Greek coinages of Southern Italy and Sicily (1977).

Seltman, C., Greek Coins, London 1955.

Starr, C.G., Athenian Coinage 480-449 B.C. (1970).

Ελληνιστική Εποχή

Davies, N. and C.M. Kraay, The Hellenistic Kingdoms: Portrait Coins and History (1973).

Morkholm, O., Early Hellenistic Coinage (1991).

Morkholm, O., Some Reflections on the Production and Use of Coinage in Ancient Greece, Historian 31 (1982): 290-305.

Η ελληνική Επιγραφική και η σημασία της για τη μελέτη της Ιστορίας. Μια σύντομη εισαγωγή και παρουσίαση των επιγραφών της Κέρκυρας

Σελήνη Ψωμά

«Η ελληνική Επιγραφική είναι η μελέτη των επιγραφών που έχουν γραφεί επάνω σε σκληρό υλικό, με ελληνικά γράμματα, και με περιεχόμενο στην ελληνική γλώσσα. Οι επιγραφές στα νομίσματα θεωρούνται ότι ανήκουν στη δικαιοδοσία του νομισματικού και οι ενεπίγραφές ταινίες στις μούμιες και τα κείμενα γραμμένα με μελάνι επάνω σε όστρακα (θραύσματα αγγείων), πολυάριθμα και χαρακτηριστικά στην Αίγυπτο, διεκδικούνται από τον παπυρολόγο. Οι γραπτές (ζωγραφιστές με χρωστήρα) επιγραφές, που αποτελούν τμήμα της αρχικής διακόσμησης των αγγείων, ανήκουν στον τομέα της κεραμικής, παρόλο που τα κείμενα τα οποία μεταγενέστερα χαράσσονται ή γράφονται επάνω σε αγγεία, καθώς και οι σφραγίδες σε ροδιακούς ή άλλης προέλευσης αμφορείς, συχνά θεωρούνται επιγραφικό υλικό. Η μελέτη καλύπτει μια ευρύτατη περιοχή, που συμπίπτει με τα μέρη που κατοικήθηκαν από τους Έλληνες ή μέρη τα οποία αυτοί επισκέφθηκαν και άφησαν πίσω τους γραπτές μαρτυρίες, και μια περίοδο, που διαρκεί πάνω από χιλιετία, από την εμφάνιση των πρωιμότερων σωζόμενων παραδειγμάτων ελληνικής γραφής μέχρι το τέλος του 4ου μ.Χ. αι. και ακόμη πιο πέρα, στο μεταίχμιο της Αρχαιότητας με το Βυζάντιο»¹.

Αυτός είναι ο κλασσικός ορισμός της Επιγραφικής από τον σημαντικό Βρεταννό μελετητή της M. N. Tod. Στον ορισμό περιλαμβάνει και τα άλλα είδη κειμένων, όπως αυτά κατατάσσονται με βάση το υλικό στο οποίο είναι γραμμένα. Αυτό που θα

Βραχυγραφίες:

Bechtel, HPN = *Fr. Bechtel*, Die historischen Personennamen der Griechischen bis zur Kaiserzeit (Halle 1917).

LSJ = *H.G. Liddell*, *R. Scott*, *H. St. Jones* and *R. McKenzie*, A Greek-English Lexicon (Oxford 1969).

Masson, OGS I-III = *O. Masson*, *Onomastica Graeca Selecta I-III* (Paris 1990-2000)

1. *M.N. Tod*, στο λ. "Greek Epigraphy", στο *M. Cary et al.* (επιμ.), *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford 1949, 327 (327-330). Για την μετάφραση βλ. *Ε. Κουρίνου* και *Φλ. Πίκουλα* στο *A. G. Woodhead*, *Η μελέτη των ελληνικών επιγραφών*, μτφρ. *Ε. Κουρίνου* και *Φλ. Πίκουλα*, επιμ. *Γ. Α. Πίκουλας*, Αθήνα 2009, σελ. 24 σημ. 5.

μας απασχολήσει σήμερα θα είναι κυρίως οι πληροφορίες που μπορούμε να συλλέξουμε από κείμενα γραμμένα κυρίως σε λίθο.

Η μελέτη των αρχαίων ελληνικών και λατινικών επιγραφών προσπορίζει στην ιστορική έρευνα καρπούς πολύτιμους. Η καταγραφή σε λίθο δημόσιων κειμένων καθώς και κειμένων ιδιωτικού χαρακτήρα ήταν διαδεδομένη κατά την Αρχαιότητα, και αποτελούσε και έναν τρόπο δημοσίευσής τους και γνωστοποίησής τους στο πολιτικό σώμα στο πλαίσιο της ευνομούμενης πολιτείας. Γραμμένες οι παλαιότερες *ἐπὶ τὰ λαία* (από τα δεξιά προς τα αριστερά) ή *βουστροφηδόν* (Παυσ. 5. 17.6), δηλ. κατά την πορεία του βοδιού, και κατά την Κλασσική περίοδο στοιχηδόν (τα γράμματα των διαφορετικών σειρών το ένα κάτω από το άλλο) μας πληροφορούν για τα διαφορετικά αλφάβητα και τις διαλέκτους, την εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας, την υιοθέτηση της κοινής ελληνιστικής. Κατατάσσονται σε δημόσιες και ιδιωτικές². Οι μεν δημόσιες είναι τα επίσημα έγγραφα του κράτους ή οι αντίστοιχες πράξεις των υποδιαιρέσεων του, των δήμων ή των φυλών, ψηφίσματα, νόμοι, διατάγματα, τιμητικές αφιερώσεις, οικονομικοί απολογισμοί, λόγοι ταμιών, οικοδομικές, δημόσιες αναθέσεις στους θεούς, τιμητικές σημαντικών προσώπων, δημόσια μνημεία των πεσόντων *ἐν πολέμῳ* κ.λπ., επιγραφές σε αντικείμενα δημόσιου χαρακτήρα (δημόσια δελτία και ψήφοι, κηρύκεια, όστρακα, μολυβδίδες, μέτρα και σταθμά, λαβές αμφορέων, κεραμικά δομικά υλικά)³. Απαντούν κείμενα που αφορούν στον διεθνή βίο, συμμαχίες και συνθήκες, διαιτησίες, επιστολές βασιλέων, Ρωμαίων διοικητών και αυτοκρατόρων. Αλλά και στον θρησκευτικό βίο: ιεροί νόμοι, αναθέσεις πανελλήνιες, δημόσιες και ιδιωτικές, προσκυνηματικές, χρησμοί, ιάματα και ιάσεις, κατάλογοι ιερέων και συνεργατών. Από τις ιδιωτικού χαρακτήρα οι πλέον πολυάριθμες είναι οι επιτύμβιες, και ακολουθούν ιδιωτικά αναθήματα, κείμενα με νομικό περιεχόμενο, όπως διαθήκες, απελευθερωτικές πράξεις, διαθέσεις (*ώναι*), και υποθήκες (*πράξεις ἐπὶ λύσει*), όροι ιδιοκτησίας, κατάδεσμοι⁴. Τις γνώσεις μας συμπληρώνουν επιγραφές σε κεράμους, μολύβδινα ελάσματα και αγγεία.

2. Για την Επιγραφική και τη σημασία της για την Ιστορία και την Αρχαιολογία βλ. *M. Guarducci*, Η ελληνική επιγραφική από τις απαρχές ως την Ύστερη Ρωμαϊκή περίοδο, μτφρ. *Κ. Κουρεμένος*, επιμ. *Σ. Ανεζήρη, Χ. Κρηζάς, Κ. Μπουραζέλης*, Μ.Ι.Ε.Τ. Αθήνα 2008, 21-25· *A. G. Woodhead*, Η μελέτη των ελληνικών επιγραφών, μτφρ. *Ε. Κουρίνου* και *Φλ. Πίκουλα*, επιμ. *Γ. Α. Πίκουλας*, Αθήνα 2009, 21-9. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικές με τα κατά τόπους και πόλεις συντάγματα επιγραφών, θεματικές ενότητες, φορείς που ευθύνονται για την δημοσίευση, κριτική και βιβλιογραφική παρουσίαση επιγραφικών κειμένων, νέες δημοσιεύσεις κ.λπ. βλ. τη σειρά *Fr. Bérard et al., Guide de l'épigraphiste* (Paris - 2010).

3. Βλ. υποσημείωση 2.

4. Βλ. υποσημείωση 2.

Τη σημασία των επιγραφών για την πληροφόρησή μας σχετικά με πολλές εκφάνσεις του πολιτικού και θρησκευτικού βίου των αρχαίων, τη διοικητική οργάνωση πόλεων, εθνών και βασιλείων και τον καθημερινό βίο θα προσπαθήσω να επιδείξω με εργαλείο το πλέον πλήρες σώμα των επιγραφών της Κέρκυρας⁵. Πριν όμως εκθέσω τις εκ του σώματος των επιγραφών της Κέρκυρας πληροφορίες, ας μου επιτραπεί να παραθέσω τρία χαρακτηριστικά παραδείγματα του πλούτου των γνώσεων που η μελέτη των επιγραφών εξασφαλίζει για την πολιτική ιστορία του αρχαίου κόσμου.

Το παλαιότερο από αυτά που θα αναφέρω σχετίζεται με τη συμπεριφορά των Αθηναίων απέναντι στους Μηλίους. Η σφαγή της Μήλου το θέρος του 416 π.Χ. είναι μία από τις μελανές σελίδες της Ιστορίας της Α' Αθηναϊκής Συμμαχίας⁶. Η μήνις των Αθηναίων εξηγείται, όμως δεν δικαιολογείται, εξ όσων γνωρίζουμε από την περίφημη *ἐπίδοσιν* χρημάτων και εφοδίων φίλα προσκείμενων προς τους Λακεδαιμονίους. Πρόκειται για το παλαιότερο δημόσιο έγγραφο από τη Σπάρτη⁷. Μεταξύ άλλων εμφανίζονται και οι Μήλιοι, οι οποίοι χρηματοδοτούν τους Λακεδαιμονίους για τις ανάγκες του πολέμου κατά των Αθηναίων, και ταυτοχρόνως διατείνονται ότι είναι ουδέτεροι και εμμένουν στην επιθυμία τους να παραμείνουν ουδέτεροι⁸.

Η συνθήκη αμυντικής συμμαχίας μεταξύ του βασιλέως Αμύντα Γ' της Μακεδονίας και των Χαλκιδέων της Θράκης, η οποία βρέθηκε στην Όλυνθο, την πλέον σημαντική πόλη των Χαλκιδέων της Θράκης, αποτελεί το δεύτερο παράδειγμα⁹. Αυτή περιλαμβάνει αμυντική συμφωνία και την εκχώρηση του δικαιώματος εξαγωγής και εμπορίας της μακεδονικής ξυλείας παντός τύπου στους Χαλκιδείς, πλην των ελατίνων, η οποία χρoσίμεινε στην κατασκευή των ιστίων των πλοίων. Οι Χαλκιδείς είχαν πρόσβαση και σε αυτήν με την υποχρέωση να έχουν ενημερώσει τον βασιλέα σχετικώς με τον αγοραστή, όπερ και του εξασφάλιζε την μη διάθεση της ξυλείας σε εχθρούς του. Η συνθήκη αυτή συμπληρώνει τις πληροφορίες του Διοδώρου του Σικελιώτη, του Εφόρου δηλ.: (14.92.3) *Κατὰ δὲ τὴν Μακεδονίαν Ἀμύντας ὁ Φιλίππου πατὴρ Ἰλλυριῶν ἐμβαλόντων εἰς Μακεδονίαν ἐξέπιπτεν ἐκ τῆς χώρας· ἀπογνοὺς δὲ τὴν ἀρχὴν Ὀλυνθίοις μὲν τὴν σύνεγγυς χώραν ἐδωρήσατο, αὐτὸς δὲ τότε μὲν ἀπέβαλε τὴν βασιλείαν, μετ' ὀλίγον δὲ χρόνον*

5. IG IX 1² 786-1230.

6. Θουκ. 5.84.2-114.2· 5.116.2-4.

7. IG V 2, 1.

8. Για την επιγραφή αυτή βλ. W. T. Loomis, *The Spartan War Fund*: IG V 1, 1, and a New Fragment, *Historia Einzelschriften* 74, Stuttgart 1992; Α.Π. Ματθαίου - Γ.Α. Πίκουλας, «Ἐδον Λακεδαιμονίους ποττὸν πόλεμον», *Ἡόρος* 7 (1989) 77-124 κυρίως 104-105.

9. M.B. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions under the Kings. A Historical and Epigraphic Study*, vol. II. Epigraphic Appendix. ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 22. Athens 1996, no 1.

ὑπὸ Θετταλῶν καταχθεὶς ἀνεκτήσατο τὴν ἀρχήν, καὶ ἐβασίλευσεν ἔτη εἴκοσι τέτταρα. Ἡ συνέχεια τῆς ιστορίας εἶναι ἡ ἐπέμβαση μετὰ ἀπὸ ἐκκλιση τοῦ βασιλέως καὶ ἐχθρικών πρὸς τοὺς Χαλκιδεῖς πόλεων, τῶν Λακεδαιμονίων καὶ ὁ λεγόμενος ολυνθιακὸς πόλεμος¹⁰.

Λίγα χρόνια αργότερα, ἡ ἐπιδρομὴ τοῦ Σφοδρία, αἰτία πολέμου μεταξύ Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων, ἐπιτάχυνε τὴ διαδικασία σύμπτυξης τῆς Β' Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας¹¹. Ὁ σύγχρονος μετὰ τὰ γεγονότα φιλολάκων Ξενοφών, τὰ Ἑλληνικά του οὐοίου εἶναι καὶ ἡ πλέον ἐγκυρη πηγή γιὰ τὴν ιστορία τῆς περιόδου, δὲν ἀναφέρει καθόλου τὴν ἰδρυση τῆς συμμαχίας. Μερικὲς πληροφορίες μας παρέχει ὁ Ἐφορος δια τοῦ Διοδώρου: (15.29.5-8) *Τοῖς δὲ Λακεδαιμονίοις καὶ τοῖς Ἀθηναίοις σπονδὰς πεπονημένοις ἐν τοῖς ἐπάνω χρόνοις συνέβαινε μένειν τὴν εἰρήνην μέχρι τῶνδε τῶν καιρῶν. μετὰ δὲ ταῦτα Σφοδριάδου τοῦ Σπαρτιάτου τεταγμένου μὲν ἐφ' ἡγεμονίας, φύσει δ' ὄντος μετεώρου καὶ προπετοῦς, ἔπεισεν αὐτὸν Κλεόμβροτος ὁ βασιλεὺς τῶν Λακεδαιμονίων ἄνευ τῆς γνώμης τῶν ἐφόρων καταλαβέσθαι τὸν Πειραιᾶ. ὁ δὲ Σφοδριάδης ἔχων στρατιώτας πλείους τῶν μυρίων ἐπεβάλετο μὲν τῆς νυκτὸς καταλαβέσθαι τὸν Πειραιᾶ· καταφανὴς δὲ γενόμενος Ἀθηναίοις καὶ διαμαρτῶν τῆς ἐπιβολῆς ἄπρακτος ἐπανήλθεν. κατηγορηθεὶς δ' ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν Σπαρτιατῶν, καὶ συναγωνιστὰς ἔχων τοὺς βασιλεῖς, ἀδίκως ἀπελύθη. διόπερ οἱ Ἀθηναῖοι χαλεπῶς φέροντες ἐπὶ τοῖς γεγονόσιν, ἐψηφίσαντο λελύσθαι τὰς σπονδὰς ὑπὸ Λακεδαιμονίων. κρίναντες δὲ πολεμεῖν αὐτοῖς, στρατηγούς τρεῖς εἵλαντο τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν πολιτῶν, Τιμόθεον καὶ Χαβρίαν καὶ Καλλίστρατον. ἐψηφίσαντο δὲ στρατιώτας μὲν ὀπλίτας καταλέξει δισμυρίους, ἵππεῖς δὲ πεντακοσίους, ναῦς δὲ πληρῶσαι διακοσίας. προσελάβοντο δὲ καὶ τοὺς Θηβαίους ἐπὶ τὸ κοινὸν συνέδριον ἐπὶ τοῖς ἴσοις πᾶσιν. ἐψηφίσαντο δὲ καὶ τὰς γενομένας κληρουχίας ἀποκαταστήσαι τοῖς πρότερον κυρίοις γεγονόσι, καὶ νόμον ἔθεντο μηδένα τῶν Ἀθηναίων γεωργεῖν ἐκτὸς τῆς Ἀττικῆς. διὰ δὲ ταύτης τῆς φιλανθρωπίας ἀνακτησάμενοι τὴν παρὰ τοῖς Ἑλλησιν εὐνοίαν, ἰσχυροτέραν ἐποιήσαντο τὴν ἰδίαν ἡγεμονίαν.*

Το ψήφισμα τοῦ Ἀριστοτέλους τοῦ ἐτους 378/7 π.Χ. το οὐοῖο βρέθηκε σὲ εἴκοσι θραύσματα σὴν Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν ἀποτελεῖ τὸ καταστατικὸ τῆς Β' Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας¹². Περιλαμβάνει τὸν σκοπὸ τῆς σύμπτυξῆς τῆς, δηλ. τὴν ἐξασφάλιση τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς προστασίας ἀπὸ τὴν αὐθαίρετη πολιτικὴ τῶν Λακεδαιμονίων. Περαιτέρω, καθιστᾶ σαφές ὅτι δὲν ἀφορᾶ πόλεις οἱ οὐοῖες

10. Ξεν. Ἑλληνικά 5.2.12-5.3.26.

11. Γιὰ τὴν ἐπιδρομὴ τοῦ Σφοδρία βλ. Ξενοφ. Ἑλληνικά 5.4.16, 20, 23-26, 29, 31-33· Διοδ. Σικ. 15.29.5-6 (Σφοδριάδας)· Πλουτ. Πελ. 14.3.6· Ἀγησ. 24.3-4, 6· 25.1, 4-5· 26.1· 28.6· Ἡθ. 807F4· 808B4.

12. IG II/III² 43.

εμπίπτουν στην δικαιοδοσία του Μεγάλου Βασιλέως και ορίζει: πολιτ[ενομέν]ωι πολιτείαν ἤν ἂν βόληται μήτε [φρορ]ὰν εἰσδεχομένωι μήτε ἄρχοντα ὑπο[δεχ]ομένωι μήτε φόρον φέροντι, ἐπὶ δὲ τ[οῖς] αὐτοῖς ἐφ' οἷσπερ Χίοι καὶ Θηβαῖοι κα[ὶ] οἱ ἄλλοι σύμμαχοι τοῖς δὲ ποιησσαμέν[οις] συμμαχίαν πρὸς Ἀθηναίος καὶ τὸς συμ[μ]άχος ἀφείναι τὸν δῆμον τὰ ἐγκτήματα ὅπο' ἂν τυγχάνηι ὄντα ἢ ἴδια ἢ [δ]ημόσια Ἀθ[η]ναίων ἐν τῇ χ[ώ]ρῃ τῶν ποιο[μ]ένων τὴν συμμαχίαν κ[αὶ] περὶ τούτων π[ί]στιν δοναὶ αὐτοῖς. ἔαν δὲ τωι τ[υ]γχάν[η]ι τῶν πόλεων [τῶν ποιομένων] τὴν συμμαχίαν πρὸς Ἀθην[αί]ος σ[τ]ῆλαι ὅσαι Ἀθήνησι ἀνεπιτήδει-οι, τ[η]μ βολὴν τὴν αἰεὶ βολεῦσαν κυρίαν εἶν[αι] καθαιρεῖν· ἀπὸ δὲ Ναυσινίκο ἄρχον[τ]ος μὴ ἐξεῖναι μήτε ἰδία μήτε δημοσ[ί]αι Ἀθηναίων μηθενὶ ἐγ κτήσα-σθαι ἐν τ[α]ῖς τῶν συμμάχων χώραις μήτε οἰκίαν μήτε χωρίον μήτε πριαμένωι μήτε ὑποθεμένωι μήτε ἄλλωι τρόπῳ ἢ μηθενί· ἔαν δὲ τις ὠνήται ἢ κτᾶται ἢ τι θῆται τρόπῳ ὅτιον.

Μεταξύ των συμμάχων των Αθηναίων ήταν και οι Κερκυραίοι από το έτος 375/4 και εξής¹³. Έτσι στρεφόμαστε προς το σύνταγμα των επιγραφών της Κέρκυρας¹⁴. Αυτό περιλαμβάνει 300 περίπου κείμενα που χρονολογούνται από το 600 π.Χ. έως τον 6ο μ.Χ. αι. Κατά τα διεθνώς ορισμένα πρότυπα παρατίθενται κατά αυστηρή σειρά: τιμητικά ψηφίσματα της πόλεως της Κέρκυρας για πολίτες άλλων πόλεων (IG IX 1² 786-92), συμβόλαια για δημόσια έργα, επιστολές ανώτατων αξιωματούχων της δημόσιας διοικήσεως (IG IX 1² 793-97), διαπιστεύματα, όπως εκείνο του ζεύγους Αριστομένη και Ψύλλας για την εξασφάλιση των απαραίτητων χρημάτων για την διοργάνωση εορτών προς τιμήν του Διονύσου με τη συμμετοχή Τεχνιτών του Διονύσου (IG IX 1² 798), διαθήκες (IG IX 1² 799), κατάλογοι (IG IX 1² 800) και κατάλογοι πληρωμάτων πλοίων (IG IX 1² 801), αναθέσεις αγαμάτων πολιτών στους θεούς (IG IX 1² 802-807), τιμητικές αναθέσεις προς Ρωμαίους αυτοκράτορες και μέλη των οικογενειών τους (IG IX 1² 808-814).

Ακολουθούν κείμενα που σχετίζονται με τον θρησκευτικό βίο της πόλεως (IG IX 1² 822): κτητορικές επιγραφές (IG IX 1² 848-50), αναθηματικές της συναρχίας των πρυτάνεων είτε στην Αρτέμιδα είτε στους θεούς (IG IX 1² 837-41), αναθέσεις στον Δία Κάσσιο της Κασσιώπης λατινόφωνων και ελληνόφωνων ναυτικών, μεταξύ των οποίων και ένας Εφέσιος (IG IX 1² 842-47), άλλες αναθέσεις στην Υγιεία (IG IX 1² 851), την Αρτέμιδα (IG IX 1² 852), τους πάντας θεούς (IG IX 1² 853), τον Δία Ύψιστο (IG IX 1² 855), τον Ερμή και τον Ηρακλή (IG IX 1² 854), οι οποίοι είναι και οι θεοί του γυμνασίου, κορυφαίου θεσμού της πόλεως κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους, τους Αιγυπτίους θεούς (IG IX 1² 857), την Αφροδίτη (IG IX 1² 859-60), και τους Διοσκούρους (883 II). Απαντούν ακόμη οροθετικές επιγραφές ιερών, όπως εκείνο της Ακραίας (IG IX 1² 862), μάλλον της Ήρας, και του

13. IG II/III² 97 του έτους 375/4.

14. IG IX 1² 786-1230.

Πυθίου Απόλλωνος (IG IX 1² 863?). Ιδιωτικά συμφωνητικά περί δανείων (συγγραφαί: IG IX 1² 865-72), απογραφές και απολογισμοί μας πληροφορούν για τις συναλλαγές μεταξύ των ανθρώπων (IG IX 1² 873-6), ενώ για τις θρησκευτικές δοξασίες οι πληροφορίες μας προέρχονται από έναν κατάδεσμο (IG IX 1² 877), στον οποίο εκτοξεύονται κατάρες για συγκεκριμένους άνδρες και γυναίκες.

Από τις παραπάνω επιγραφές προσκομίζουμε στοιχεία για τους θεσμούς της πόλεως, την οργάνωση σε φυλές και τα μέρη αυτών, το ημερολόγιο, την έκκληση Κερκυραίων ως δικαστών σε υποθέσεις που αφορούν άλλες πόλεις, τις σχέσεις με τους Ρωμαίους αυτοκράτορες και την ευεργετική τους παρέμβαση. Οι θεσμοί της πόλεως που αναφέρονται στις επιγραφές είναι η *άλια* και η *βουλή*. Το πολιτικό σώμα, το σύνολο δηλαδή των πολιτών διαχωρίζεται σε φυλές, μεταξύ των οποίων η παλαιά δωρική φυλή των Υλλέων (IG IX 1² 798). Οι άλλες φυλές είναι οι εξής: *Αμφινεῖς*, *Φιλο...* (;), *Μαχχίδαι*, *Αωρείς* και *Πολίται* (;)¹⁵. Εικάζουμε και την ύπαρξη των άλλων δύο παραδοσιακών δωρικών φυλών, των *Δυμάνων* και των *Παμφύλων*. Μαθαίνουμε ακόμη για την οργάνωση σε πάτρας, μικρότερες υποδιαιρέσεις των φυλών. Η πάτρα των Χερσικρατιδών και τα μέλη της, οι πατριωσταί, αναφέρονται σε επιγραφή (IG IX 1² ###). Υπενθυμίζουμε ότι ο Χερσικράτης ήταν ο Κορίνθιος οικιστής της Κέρκυρας¹⁶. Πληροφορίες λαμβάνουμε και για το ημερολόγιο της πόλεως, που περιελάμβανε τους μήνες *Ψυδρέα*, *Φοινικαῖον*, *Πάναμον*, *Μαχανέα*, *Αρτεμίτιον*, *Εὐκλείον*¹⁷. Σημειώνουμε ότι η εορτή των *Εὐκλείων* στην μητρόπολη της Κέρκυρας, την Κόρινθο, ελάμβανε χώρα τον τελευταίο μήνα του έτους, και στην εορτή αυτή στην Κόρινθο αναφέρεται ο Ξενοφών στα *Ελληνικά* του¹⁸. Το έτος άρχιζε κατά τον μήνα Αρτεμίτιον, στα τέλη του Χειμώνα, αρχές της Άνοιξης¹⁹.

Ο επώνυμος άρχων της πόλεως ήταν από τον 4ο π.Χ. αι. ο *πρύτανης*. Ο *προστάτης* των *προβούλων* ήταν ο δεύτερος πιο σημαντικός άρχων της πόλεως. Οι *πρόβουλοι* και οι *πρόδοικοι* αποφάσιζαν για τον τόπο έγερσης του κάθε τιμητικού ψηφίσματος. Από τον 2ο π.Χ. αι. οι *πρόβουλοι* και οι *πρόδοικοι* συνεργάζονται με το σώμα των *στρατηγών*. Οι *πρόξενοι* ορίζονταν μετά από απόφαση της *άλιας*, η οποία επίσης

15. Για τις φυλές βλ. N.F. Jones, *Public Organization in Ancient Greece: A Documentary Study*, Philadelphia 1987, 159-61.

16. Στρ. Γεωγρ. 6.2.4· FGrHist 566 F 80 (Τίμαιος). Πρβλ. Πλουτ. Ηθ. 293.A.8-B.7, όπου αναφέρεται εκ παραδρομής ως Χαρικράτης.

17. Για το ημερολόγιο της Κορίνθου και των αποικιών της βλ. C. Trümper, *Untersuchungen zu den altgriechischen Monatsnamen und Monatsfolgen*, Heidelberg 1997, 155-64.

18. 4.4.2: οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι, καὶν νόμῳ τις καταγνώσθῃ, οὐκ ἀποκτινύνουσιν ἐν ἐορτῇ ἐκεῖνοι δ' Εὐκλείων τὴν τελευταίαν προείλοντο, ὅτι πλείους ἂν ᾤοντο λαβεῖν ἐν τῇ ἀγορᾷ, ὥστε ἀποκτεῖναι.

19. C. Trümper (υποσημ. 18) 163-4.

παραχωρούσε το δικαίωμα της *ἐγκτήσεως*, της απόκτησης δηλ. εγγείου ιδιοκτησίας σε ξένους²⁰. Οι τιμήσεις ψηφίζονταν είτε από την αλία είτε από τον δήμο. Τα χρήματα για την ανέγερση των τιμητικών σπλών θα έπρεπε να δίνονται από τον *ταμίαν*.

Πληροφορίες για το Ονομαστικό της πόλεως, το σύνολο δηλ. των ονομάτων που φέρουν οι Κερκυραίοι και οι Κερκυραίες, μας παραδίδονται και από τις προαναφερθείσες επιγραφές, κυρίως όμως από τον μεγάλο αριθμό των επιτύμβιων²¹. Το παλαιότερο από αυτά είναι το ενεπίγραφο κιονόκρανο με το επιτύμβιο επίγραμμα για τον Αρνιαδά σε ιαμβικό εξάμετρο που υιοθετεί ομηρική φρασεολογία και μας πληροφορεί για τον θάνατό του στις όχθες του ποταμού Αράχθου, όχι μακριά από την άλλη αποικία της Κορίνθου, την Αμβρακία (IG IX 1² 880). Το πατρώνυμο του Ξενάρως (IG IX 1² 881), *Μεϊξίς*, αποτελεί το μοναδικό κατάλοιπο του ευβοϊκού, και πιο συγκεκριμένα του ερετριακού υποστρώματος της πόλεως, για το οποίο οι εκ των φιλολογικών πηγών πληροφορίες μας είναι αρκετά αποσπασματικές²².

Το πλούσιο ονομαστικό της πόλεως περιλαμβάνει 415 ονόματα, 565 προσώπων, εκ των οποίων τα 86 είναι γυναίκες. Από τα 68 γυναικεία ονόματα τέσσερα απαντούν σε ουδέτερο: Εὐφρόσυνον, Λεόντιον, Ξένιον, Ρόδιον, και ένα ακόμη, Ἀμεμπτον, σε θέση παρωνυμίου (*cognomen*)²³. Τα περισσότερα ονόματα απαντούν μόνον μία φορά. Ωστόσο, υπάρχουν και ορισμένα ονόματα που ήταν πιο δημοφιλή. Έξι φορές βρίσκουμε το όνομα Παρμενίσκος, που προκύπτει από το υποκοριστικό του Παρμένων, εκ του ουσιαστικού *παραμονή*, το οποίο σημαίνει τη μετά την απελευθέρωση υποχρεωτική παραμονή δούλου στον οίκο του πρώην κυρίου του για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Τα ονόματα Μολώτας, Φιλώτας και Στρά-

20. D. Hennig, «Immobilienwerb durch Nichtbürger in der klassischen und hellenistischen Polis», Chiron 24 (1994) 305-344.

21. Για τη μελέτη και τη σημασία των ονομάτων βλ. E. Matthews, στο λ. "Names, Greek and Roman", στο S. Hornblower (επιμ.), Oxford Classical Dictionary⁴, Oxford 2012, 995-6· S. Hornblower and E. Matthews, Greek Personal Names: Their Value as Evidence, Oxford New York 2000.

22. Για το όνομα αυτό βλ. Bechtel, HPN 303 σπριζόμενος και στον U. v. Wilamowitz, Hom. Unters. VIII 178. Για το ευβοϊκό υπόστρωμα της πόλεως βλ. Πλουτ. ΗΘ. 293.A.8-B.7: «Τίνες οί ἀποσφενδόνητοι;» Κέρκυραν τὴν νῆσον Ἑρετρίεις κατῴκουν· Χαρικράτους δὲ πλευσάντος ἐκ Κορίνθου μετὰ δυνάμεως καὶ τῷ πολέμῳ κρατοῦντος ἐμβάντες εἰς τὰς ναῦς οἱ Ἑρετρίεις ἀπέπλευσαν οἴκαδε. (293.B) προαισθόμενοι δ' οἱ πολῖται τῆς χώρας εἶργον αὐτοὺς καὶ ἀποβαίνειν ἐκώλυον σφενδονῶντες. μὴ δυνάμενοι δὲ μῆτε πείσαι μῆτε βιάσασθαι πολλοὺς καὶ ἀπαραιτήτους ὄντας ἐπὶ Θοράκης ἔπλευσαν καὶ κατασχόντες χωρίον, ἐν ᾧ πρότερον οἰκῆσαι Μέθωνα τὸν Ὀρφῆως πρόγονον ἱστοροῦσι, τὴν μὲν πόλιν ὠνόμασαν Μεθώνην, ὑπὸ δὲ τῶν προσοίκων «ἀποσφενδόνητοι» προσωνομάσθησαν.

23. Για τα γυναικεία ονόματα που απαντούν σε ουδέτερο γένος βλ. Masson OGS III 133.

των απαντούν πέντε φορές. Έντεκα ονόματα απαντούν τέσσερις φορές, άλλα έντεκα τρεις φορές και 54 ονόματα δύο φορές. Μεταξύ αυτών και το άλλοθεν αμάρτυρο Χλεμύτας. Για να αντιληφθούμε τον πλούτο των ονομάτων και προσώπων που μας εξασφαλίζουν οι επιγραφές, πρέπει να αναφέρουμε ότι από τις φιλολογικές μαρτυρίες διαθέτουμε στοιχεία για είκοσι μόνον Κερκυραίους και Κερκυραίες, εκ των οποίων δύο είναι πρόσωπα μυθικά (αρ. 1, 3, 14, 59, 108, 132, 187, 193, 227, 282, 339, 357, 417, 431, 503, 515, 533, 537, 547, 557). Από το επιγραφικό υλικό έχουμε πληροφορίες για άλλα πεντακόσια πενήντα δύο άτομα.

Μεταξύ των ονομάτων αυτών πολυάριθμα είναι, όπως και στον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο, τα θεοφόρα, τα οποία προκύπτουν από ονόματα ή λατρευτικά επίθετα, επικλήσεις θεών²⁴. Αθηνίων, Απέλλιχος, Απολλόδοτος, Απολλόδωρος και Απολλώνιος, Ασκληπιόδωρος, Αφροδισία, Αρτεμόκλεια, Δημήτριος και δωριστί Δαμίτριος, ακόμη Διογένης, θεοφόρο σύνθετο εκ τους Διός και -γένης. Από τον πλέον δημοφιλή ως προς την ονοματοδοσία Διόνυσσο, τον θεό του οίνου, κυρίου παραγωγικού προϊόντος της Κέρκυρας, περί του ιερού του οποίου μαθαίνουμε από τον Θουκυδίδη (3.81.5), προέρχονται τα ονόματα Διονυσία, Διονύσιος και Διονύσις και ακόμη Θύρσος, Ίακχος, Σάτυρος και Σατύρα. Τα ονόματα Έρμαϊος, Έρμαίων, Έρμίας και το σύνθετο Έρμοκλής παραπέμπουν στον Ερμή. Την Ήρακλεια και τον Ήρακλειτον τα συσχετίζουμε με τον Ηρακλή, τον Ήρᾶ και τον Ήρῶδη με την Ήρα, που τα περίφημα Ήραία της αναφέρει ο Θουκυδίδης (3.75.5). Το όνομα Πειθίας προέρχεται από την Πειθῶ, και τα Πυθίων και Πυθόδωρος από την επίκληση Πύθιος του Απόλλωνος των Δελφών, του θεού των καθαρμών²⁵. Το όνομα Νύμφιος παραπέμπει στις Νύμφες. Πολλά είναι τα ονόματα που προκύπτουν από το ουσιαστικό Θεός: Θεαίπτος, Θέδορος, Θεκλῆς, Θεμίσιων, Θεογένης, Θεόγνωτος, Θεοδώρα, Θεόδωρος, Θεομήδης, Θεόμναστος, Θεόφιλος, Θευγένης και Θεύδωρος. Από την Νίκη, Νίκα δωριστί, προκύπτουν τα Νίκα, Νικώ, Νίκη, Νίκων, Νικαγόρας, Νικάνδρος, Νικάνωρ, Νίκαρχος, Νικασίβι[ος], Νικόδαμος, Νικόμαχος, Νικομήδης, Νικόπολις, Νικόστρατος, Νικοτέλης. Από την Μητέρα των Θεών έχουμε το όνομα Ματρόδωρος. Η ασιατική θεότητα Μην τιμάται επίσης με τα Μνηοφιλίς και Μνηόφιλος, πατέρας και κόρη στην περίπτωση μας, προφανώς δούλοι²⁶. Να σημειώσουμε ακόμη το όνομα Πανδιονίδας και τα ονόματα που προκύπτουν από το Σωτήρ, επίθετο του Διός και άλλων θεών: Σωτήριχος, Σωτηρίων και Σώτηρος. Βρίσκουμε ακόμη τα ονόματα Σωτέλης και Σωτίων.

24. Bl. R. Parker, "Theophoric Names and the History of Greek Religion", στο *Greek Personal Names: Their Value as Evidence*, Oxford New York 2000, 53-79.

25. J.K. Davies, "Pythios and Pythion. The spread of a Cult Title", στο I. Malkin, Chr. Konstantakopoulou and K. Panagopoulou (επιμ.), *Greek and Roman Networks in the Mediterranean*, London - New York 2009, 57-69.

26. O. Masson, OGS III 101, 64.

Αξιοσημείωτος είναι και ο αριθμός των ονομάτων που παραπέμπουν σε ζώα (33): Ἀρνιάδας από το ἄρνος, Βοῖλλα και Βοῖσκος από το βοῦς, Βούβαλος, Κάρχαξ, Κέρκα, Κερκῖνος και Κερκίων από το κarkῖνος, Κοσσούφα²⁷, Κυνίσκος²⁸, Λεοντᾶς, Λεόντιον και Λέων²⁹, Λυκίσκα³⁰, Λυκίσκος, Λύκος³¹ και Λυκώτας³², Μελισσίς³³ και Μέλισσος³⁴, Μοσχίδας και Μοσχίων³⁵, Νεβρίσκα³⁶, Παρδαλῖς³⁷, Πιτθύλος από το πίθηκος³⁸, Σκύλαξ³⁹, Ταυρίσκος⁴⁰, Χοιρίνα⁴¹, Ψύλλα⁴², και τα Ἴππίας, Ἴππαρχος, Ἴππόνικος, Σθένιππος, Φίλιππος. Απαντά επίσης το όνομα Δράκων.

Τέλος πρέπει να σημειωθεί ότι συχνότατα είναι τα ονόματα που προέρχονται από την ρίζα ἄριστο- του επιθέτου ἄριστος: Ἀρίστα, Ἀρίστας, Ἀριστέας, Ἀριστίων, Ἀρίστων και τα σύνθετα Ἀρίστανδρος, Ἀριστοδάμας, Ἀριστόθεμις, Ἀριστοκλῆς, Ἀριστοκράτης, Ἀριστολαΐδας, Ἀριστόλοχος, Ἀριστομέδων, Ἀριστομένης και Ἀριστόξενος. Απαντούν και ονόματα που προκύπτουν από την ρίζα Δαμο- και Δημο- του δῆμος: Δαμαίνετος, Δαμάρετος, Δαμόδοκος, Δαμονίκα, Δαμοξένα, Δαμοσθένης, Δαμόστρατος, Δαμουχίδας, Δαμόφιλος⁴³. Ίσως η επιλογή των ονομάτων αυτών να έχει άμεση σχέση με τις αντίπαλες παρατάξεις που απαντούν στην Κέρκυρα, τις συχνές στάσεις των πηγών, και την αποφασιστικότητα με την οποία και η μία πλευρά και η άλλη ξιφούλκησαν για την προώθηση των θέσεών τους.

Απαντούν ακόμη ονόματα που προκύπτουν από αφηρημένες έννοιες, όπως τα Αφέλεια, Διάνοια, Δόξα, Εἰράνα, Ἐπικαρπία, Ἐπίκησις, Εὐπραξίς και Σό-

---

27. *Bechtel*, HPN 583.

28. Βλ. προηγούμενη υποσημείωση.

29. *O. Masson*, OGS III 101, 227, 257, 273.

30. OGS III 84, 101, 228.

31. OGS III 227.

32. OGS III 84.

33. *Bechtel*, HPN 590.

34. *Bechtel*, HPN 584.

35. Βλ. προηγούμενη υποσημείωση.

36. OGS III 101.

37. OGS III 101.

38. *Masson*, OGS II 554.

39. OGS III 11, 29.

40. Πρβλ. *Masson*, OGS II 503.

41. *Masson*, OGS III 227.

42. *Masson*, OGS III 227.

43. Εκ του δαμείν Δαμίας, Δαμῖς και Δάμων.

φιος, και τα λεγόμενα Wünschnamen τα οποία αποδίδουν μιαν ευχή που στοχεύει στην επίτευξη μίας κατάστασης: Ἀλύπητος, Ἀμαχιος και Ἀμεμπτον⁴⁴. Δεν λείπουν τα ονόματα που προέρχονται από ονομασίες αντικειμένων, όπως Ἀρπαλὶς από το ἄρπη, Κόνδων από το κόνδος⁴⁵, Κωθίων από το κώθων⁴⁶, Λόφιος από το λόφος⁴⁷, και Στέφανος. Θα πρέπει να αναφέρουμε και εκείνα που προκύπτουν από άνθη και καρπούς, όπως τα Κάρπος⁴⁸, Μύρτα και Μυρτίλος⁴⁹, και Ῥόδιον, από εθνικά, όπως Ἀνθηδών, Ἑλλάδιος, Ἑλλην, Κορίνθιος, Μακεδών⁵⁰, αλλά και Μέμφις και Φαίαξ, το ποταμωνύμιο Νεῖλος⁵¹ και ονόματα που αποδίδουν χαρακτηριστικά και ιδιότητες, όπως Αἰσιμίδαας από το αἴσιμος, Βλόσων από το βλοσυρός⁵², Γλαῦκος από το γλαυκός, Γνάθιος από την γνάθον, Δίδυμιος, Κύλλα από το επίθετο κυλλός, Μικιάδας, Μικίνας, Μικκίνας από το μικρός, Σιμάδας και Σιμίας από το σιμός κ.λπ.

Αντιλαμβάνεται κανείς ότι οι εκ των επιγραφών προερχόμενες πληροφορίες αποτελούν τόσο στην περίπτωση της Κέρκυρας όσο και σε άλλες περιπτώσεις πραγματικό θησαυρό, εμπλουτίζοντας και συμπληρώνοντας τις γνώσεις μας αλλά και απαντώντας σε ερωτήματα δύσκολα. Από τα έμμετρα επιτύμβια των Αρχαϊκών χρόνων, και τα ψηφίσματα των ἑλληνίδων πόλεων, έως τα διατάγματα Ρωμαίων αυτοκρατόρων και διοικητών, ο ιστορικός της Αρχαιότητας αρύεται πλήθος στοιχείων που καθοριστικά συμβάλλουν στην πληρέστερη γνώση του αρχαίου ελληνικού και ρωμαϊκού κόσμου.

---

44. Βλ. υποσημ. 23.

45. *Bechtel*, HPN 611.

46. Λακωνικό ποτήριον κατά το LSJ στο λ.

47. *Bechtel*, HPN 287.

48. *Masson*, OGS II 333, III 67, 127 and 161.

49. *Masson*, OGS III 101.

50. *P. M. Fraser*, «Ethnics as Personal Names», στο *Greek Personal Names: Their Value as Evidence*, Oxford New York 2000, 149-57.

51. *Masson*, OGS I 151.

52. *O. Masson*, OGS II 493-6.

Η σπαρτιατική σκυτάλη: Από το αρχαίο κείμενο στη σύγχρονη υλοποίηση

Έρη Δημητριάδη, Άγγελος Κιαγιάς, Αλέξανδρος Πετειναρέλης

---

1. Εισαγωγή

Η σκυτάλη είναι ένας αρχαίος Ελληνικός κρυπτογραφικός μηχανισμός που φέρεται να έχει χρησιμοποιηθεί στην Αρχαία Σπάρτη από την εποχή του Πελοποννησιακού πολέμου και έπειτα. Η ετυμολογία της λέξης προέρχεται από τη λέξη «σκύτος», που σημαίνει δέρμα ζώου κατεργασμένο και την κατάληξη «-αλη» η «-αλον» που υποδηλώνει εργαλείο. Η λέξη «σκυτάλη» χρησιμοποιείται και για να υποδηλώσει μια ράβδο ή ρόπαλο. Αυτός ο προσδιορισμός φαίνεται, παραδείγματος χάριν, από τη «σκυτάλη αγριέλαιο» που αναφέρεται στο ρόπαλο του Ηρακλή και το ρήμα «σκυταλίζω» που αναφέρεται στην πράξη του ξυλοκοπήματος, όπως παραδείγματος χάριν στον «σκυταλισμό του Άργους» (370 π.Χ.). Η σκυτάλη βέβαια είναι φορέας μηνυμάτων, όπως για παράδειγμα στην «αχνυμένη σκυτάλη» - μια παρομοίωση που χρησιμοποιεί ο ποιητής Αρχίλοχος (680-630 π.Χ.) για να αναφερθεί στον εαυτό του και την δραματική εξιστόρηση που θα επιχειρήσει (από το επίθετο «αχνύμενος» που σημαίνει θλιμμένος). Η σκυτάλη είναι τελικά και ταυτόσημη με το μήνυμα το οποίο φέρει. Η φράση «έστειλε σκυτάλη» συχνά έχει χρησιμοποιηθεί για να δηλώσει μια επίσημη επικοινωνία ιδιαίτερα από τους υψηλά ιστάμενους Εφόρους της αρχαίας Σπάρτης.

Οι παραπάνω χρήσεις δείχνουν τη σύνθεση των βασικών στοιχείων του κρυπτογραφικού αυτού μηχανισμού: μήνυμα, δέρμα, ράβδος. Σε αυτό το άρθρο θα παρουσιάσουμε αναλυτικά την κρυπτογραφική λειτουργία της σκυτάλης. Κατόπιν, θα δώσουμε μια ιστορική ανάδρομη του αντικειμένου δια μέσου των αναφορών σε πρωτογενείς πηγές, αλλά και σε σύγχρονες ιστορικές μελέτες. Τελικά, θα παρουσιάσουμε την προσπάθεια σχεδιασμού και υλοποίησης του αντικειμένου στη σύγχρονη εποχή καθώς και τις προκλήσεις που παρουσιάστηκαν κατά την κατασκευή του.

Το έναυσμα για την υλοποίηση της σκυτάλης ήταν το 32ο συνέδριο θεωρίας και εφαρμογών της κρυπτογραφίας (γνωστό και ως Eurocrypt) το οποίο έγινε στην Ελλάδα τον Μάιο του 2013. Το συνέδριο έγινε υπό τη διεύθυνση του δεύτερου από τους γράφοντες, ο οποίος, ως πρόεδρος του συνεδρίου, πήρε την πρωτοβουλία να συνδέσει το διεθνές κοινό των συνέδρων με ένα αντικείμενο κρυπτογραφικού ενδιαφέροντος από την ελληνική ιστορία. Το άρθρο περιγράφει την ιστορική και υλικο-

τεχνική έρευνα που έγινε από την ομάδα των συγγραφέων του παρόντος με τελικό στόχο την κατασκευή και διανομή 400 σπαρτιάτικων σκυταλών στους συνέδρους.

2. Ο κρυπτογραφικός μηχανισμός της σκυτάλης

Από κρυπτογραφική σκοπιά, η σκυτάλη υλοποιεί μια μετάθεση (transposition) των συμβόλων του μηνύματος. Μετάθεση είναι μια πράξη πάνω σε μια ακολουθία συμβόλων η οποία αλλάζει τη σειρά των συμβόλων με ένα προκαθορισμένο τρόπο. Ο τρόπος καθορίζεται από τον μηχανισμό που έχουν προεπιλέξει οι δύο πλευρές που επιθυμούν να επικοινωνήσουν με μυστικότητα. Η πράξη της μετάθεσης εξακολουθεί να είναι βασικό συστατικό σύγχρονων κρυπτογραφικών αλγόριθμων, οι οποίοι υλοποιούνται δια μέσω σύνθετων ακολουθιών βασικών πράξεων (όπως η μετάθεση) που εφαρμόζονται διαδοχικά στο αρχικό μήνυμα.

Σαν ένα παράδειγμα κρυπτογράφησης χρησιμοποιώντας μια σκυτάλη ας υποθέσουμε ότι έχουμε το εξής μήνυμα:

ΗΣΥΝΑΝΤΗΣΗΘΑΓΙΝΕΙΣΤΗΝΠΛΑΤΕΙΑΣΤΙΣΟΚΤΩ

Το κρυπτοκείμενο που θα προκύψει από μια σκυτάλη με μια διάμετρο που σε κάθε σπείρα του δέρματος μπορούν να περιέχονται ακριβώς έξι γράμματα θα είναι το εξής:

ΗΤΤΤΤΙΣΗΙΗΕΣΥΣΝΝΙΟΝΗΕΠΑΚΑΘΙΛΣΤΝΑΣΑΤΩ

Αυτό που κάνει τη σκυτάλη να ξεχωρίζει σε σχέση με άλλους αρχαίους κρυπτογραφικούς μηχανισμούς είναι ότι η μετατροπή του μηνύματος στο αντίστοιχο «κρυπτοκείμενο» γίνεται με βάση μιας από πολλές δυνατές μεταθέσεις που ορίζει ο μηχανισμός την οποία πρέπει να έχουν προσυμφωνήσει οι πλευρές που επικοινωνούν. Η μετάθεση είναι το «κλειδί» της μυστικής επικοινωνίας το οποίο διαχωρίζεται από τη μέθοδο. Αυτό προκύπτει από το ότι η διάμετρος της ράβδου ορίζει τη μετάθεση και κάθε διαφορετική διάμετρος ορίζει μια διαφορετική μετάθεση. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα η περιτύλιξη του κρυπτοκειμένου σε ράβδο διαφορετικής διαμέτρου να μη δίνει σαν αποτέλεσμα το αρχικό μήνυμα και να πρέπει να χρησιμοποιηθεί μια ράβδος με διάμετρο ίση της αρχικής ώστε να εμφανιστεί το μήνυμα σωστά. Η ιδιότητα κάνει δυναμικά εφικτή επίσης την κατασκευή κρυπτοκειμένων τα οποία εμφανίζουν διαφορετικό μήνυμα ανάλογα με την σκυτάλη πάνω στην οποία τυλίγονται - αυτό είναι ένα παράδειγμα μη δεσμευτικής κρυπτογράφησης (non-committing encryption βλ. Canetti και σύν. 1996. Θα εκμεταλλευτούμε το χαρακτηριστικό αυτό στη σύγχρονη υλοποίηση μας όπως περιγράφεται στην ενότητα 4.

Σε αντίθεση με τη σκυτάλη, άλλοι αρχαίοι κρυπτογραφικοί μηχανισμοί δεν είχαν αυτή την ιδιότητα και η μέθοδος της κρυπτογράφησης ήταν ταυτόσημη με το κλειδί. Επομένως, αν κάποιος γνωρίζει τη μέθοδο, μπορεί να αποκρυπτογραφήσει και το μήνυμα. Τέτοιες μέθοδοι, για παράδειγμα, είναι ο κώδικας «atbash» που χρησι-

μποιοιείται σε διάφορες Ιουδαϊκές πηγές όπως το βιβλίο του Ιερεμία. Παράλληλα με τη σκυτάλη, ο κρυπτογραφικός μηχανισμός της αντικατάστασης (substitution) μέσω ολίσθησης του αλφάβητου εμφανίζεται και χρησιμοποιείται ευρέως στην αρχαία Ρώμη, από σημαντικά ιστορικά πρόσωπα, όπως ο Ιούλιος Καίσαρας. Αυτός ο μηχανισμός επίσης επιτρέπει τη δημιουργία διαφορετικών κλειδιών (δια μέσου διαφορετικού βαθμού ολίσθησης) και η χρήση του φτάνει ως και τον 20ο αιώνα [Kahn 1967].

Στο παραπάνω παράδειγμα, το κλειδί είναι ο αριθμός 6 που καθορίζει τον βαθμό της μετάθεσης. Είναι εύκολο για τον αναγνώστη να διαπιστώσει ότι, αν ένα γράμμα ή σύμβολο βρίσκεται σε μια θέση X (όπου η αρχική θέση θεωρείται η θέση 0) στο αρχικό κείμενο, τότε στο κρυπτοκείμενο το γράμμα θα βρεθεί στη θέση $X+6$ εφόσον ο αριθμός αυτός δεν υπερβαίνει τον μέγιστο αριθμό γραμμάτων που μπορεί να γραφούν στη δερμάτινη λωρίδα. Μόλις το όριο αυτό ξεπεραστεί, η παράθεση των γραμμάτων στο κρυπτοκείμενο εξακολουθεί με την ίδια λογική ξεκινώντας πάλι από την αρχή, αλλά με μια ολίσθηση ενός συμβόλου προς τα δεξιά.

Η κρυπτογραφική ασφάλεια του μηχανισμού της σκυτάλης με τη σημερινή οπτική και τεχνική κατάρτιση είναι αδιαφιλονίκητα μηδαμινή. Με γνώση του μηχανισμού και ελάχιστο χρόνο στη διάθεση του, είναι δυνατόν για οποιονδήποτε εξαγάγει το κρυπτοκείμενο μαντεύοντας πρώτα την περίοδο της μετάθεσης που ορίζεται από τη διάμετρο της ράβδου και μεταθέτοντας τα γράμματα αντίστοιχα. Ωστόσο, είναι πιθανό ο μηχανισμός να ήταν αποτελεσματικός από πλευράς μυστικότητας εναντίον ενός αναλφάβητου ή ημιμαθή μεταφορέα, ο οποίος έχει λίγο χρόνο στη διάθεση του (όπως πιθανώς να ήταν ένας αναμενόμενος αντίπαλος στην εποχή χρήσης της σκυτάλης).

Πέρα από τη μυστικότητα σαν βασικό στόχο του μηχανισμού της σκυτάλης, είναι πιθανό ο μηχανισμός να είχε τον εναλλακτικό στόχο της προστασίας της ακεραιότητας (integrity) του μηνύματος. Αυτό λειτουργικά προκύπτει, διότι είναι δύσκολο να αλλάξει κανείς το κρυπτοκείμενο μιας σκυτάλης προσθέτοντας μια λέξη ή ακόμη και ένα γράμμα, χωρίς αυτό να γίνει αντιληπτό. Πράγματι, ακόμη και αν υπάρχουν κενά στο δέρμα, ο παραχαράκτης που θέλει να αλλάξει το μήνυμα θα πρέπει να λάβει υπ' όψη τον τρόπο με τον οποίο τυλίγεται το δέρμα πάνω στη σκυτάλη συγκεκριμένης διαμέτρου, ώστε να κάνει οποιοδήποτε πρόσθετο κείμενο να εμφανίζεται σωστά, χωρίς να ξεχωρίζει από το ήδη υπάρχον κείμενο. Με αυτόν τον τρόπο, η σκυτάλη θα μπορούσε να έχει τον διττό ρόλο της αυθεντικοποίησης του αποστολέα και της μυστικότητας του μηνύματος.

3. Ιστορική αναδρομή

Η πρώτη αναφορά στην σκυτάλη σαν κρυπτογραφικό μηχανισμό στα αρχαία κείμενα προέρχεται έμμεσα από τους «Δειπνοσοφιστές» του Αθήναιου (βλ. Βιβλίο 10,

παρ. 451) όπου η σκυτάλη αναφέρεται σαν κρυπτογραφικός μηχανισμός και η εξήγηση της λειτουργίας της αποδίδεται σε κείμενο του Απολλωνίου του Ρόδιου το οποίο δεν σώζεται. Αυτό τοποθετεί την κρυπτογραφική χρήση της σκυτάλης τουλάχιστον στην εποχή του Απολλωνίου (μέσα του 3ου αιώνα π.Χ.) και καθορίζει ότι η χρήση της είναι από τους Σπαρτιάτες. Αυτή είναι η μόνη λεπτομέρεια που διασώζεται από τον Αθήναιο σε σχέση με το κείμενο του Απολλωνίου.

Ο Απολλώνιος επικεφαλής της βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας είχε στη διάθεση του πληθώρα από πηγές, πολλές από τις οποίες δεν είναι διαθέσιμες σήμερα. Η Σπάρτη την εποχή του Απολλωνίου είχε πάψει να είναι σημαντικός ρυθμιστής των πολιτικών πραγμάτων στον Ελληνικό χώρο. Πράγματι, μετά την ήττα της από την Θήβα στη μάχη των Λεύκτρων το 371 π.Χ. η Σπάρτη έπαψε ουσιαστικά να συμμετέχει σε μεγάλες επιχειρήσεις εκτός Λακεδαιμονίας και επομένως η ανάγκη χρήσης κρυπτογραφίας θα ήταν μικρότερη σε σχέση με την εποχή του Πελοποννησιακού πολέμου. Έτσι, είναι πιθανό ότι ο Απολλώνιος γράφει αντλώντας από πηγές αναφορικά με την κρυπτογραφική χρήση της σκυτάλης οι οποίες είναι ταυτόχρονες με τον Πελοποννησιακό πόλεμο και δεν είναι διαθέσιμες σε μας. Αυτό συνάδει με τις πολύ μετέπειτα αναφορές του Πλουτάρχου σε σχέση με την κρυπτογραφική χρήση της σκυτάλης, ο οποίος emphaticά αποδίδει την κρυπτογραφική χρήση της κατά τον 5ο αιώνα π.Χ. κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου.

Η παραπάνω είναι κρίσιμη επιχειρηματολογία διότι από καμιά πηγή που είναι σύγχρονη του Πελοποννησιακού πολέμου και είναι διαθέσιμη σήμερα δεν είναι δυνατόν να συμπεράνει κανείς χωρίς αμφιβολία τη χρήση της σκυτάλης σαν κρυπτογραφικό μηχανισμό. Από αναφορές αρχαιότερες του Απολλωνίου, πάντως, αυτό που αναντίρρητα μπορεί κανείς να συμπεράνει είναι ότι η σκυτάλη είναι μηχανισμός για τη μεταφορά μηνυμάτων. Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα σε κείμενα όπως του Θουκυδίδη (Ιστορία Πελοποννησιακού Πολέμου, 1.131), Ξενοφώντα (Ελληνικά 3.3.8) και ακόμη και σε ποιητικά ή σατυρικά κείμενα όπως του Αριστοφάνη (Λυσιστράτη, 991), του Αρχίλοχου (απόσπασμα 82) ή του Πίνδαρου (Επινίκιες ωδές, 6.90-91).

Η παραπάνω έλλειψη της κρυπτογραφικής διάστασης σε αναφορές σύγχρονες του Πελοποννησιακού πολέμου έχει οδηγήσει κάποιους σύγχρονους μελετητές [Kelly, 1998] να αμφισβητήσουν τη σκυτάλη σαν κρυπτογραφικό μηχανισμό, ενώ άλλοι με χρήση της ίδιας βιβλιογραφίας δεν έχουν καταλήξει καταφατικά στο να απορρίψουν ή να ενστερνιστούν την κρυπτογραφική λειτουργία της σκυτάλης [Collard, 2004]. Πράγματι ο Kelly [1998] χρησιμοποιεί την έλλειψη αναφορών σαν βάση του συμπεράσματος ότι ο μηχανισμός της σκυτάλης ήταν απλώς ένας τρόπος μεταφοράς μηνυμάτων, ο οποίος δεν έχει στόχο τη μυστικότητα. Κάτι που λείπει από την επιχειρηματολογία του Kelly είναι η αποδοχή ότι η λέξη «σκυτάλη» μπορεί να αναφέρεται γενικά στη ράβδο που μεταφέρει το μήνυμα. Ενώ, το μήνυμα σε κάποιες πε-

ριπτώσεις μπορεί να ήταν κρυπτογραφημένο, σε άλλες όχι, ανάλογα με το επίπεδο προστασίας του μηνύματος. Η έννοια της διαβάθμισης είναι συνήθης σε σύγχρονες στρατιωτικές επικοινωνίες. Ενώ δεν υπάρχει σχετική αναφορά σε αρχαία κείμενα η οποία να μας είναι γνωστή, η ύπαρξη διαβάθμισης είναι μια εύλογη θεωρία που μπορεί να εξηγεί την ασάφεια της βιβλιογραφίας σχετικά με τη χρήση της σκυτάλης σαν κρυπτογραφικό μηχανισμό με στόχο τη μυστικότητα του μηνύματος.

Ο Διοσκουρίδης μας αναφέρει μια εναλλακτική χρήση της σκυτάλης που γινόταν στη Σπάρτη από τους δανειστές. Αυτοί χώριζαν τη σκυτάλη σε δύο μέρη και έγραφαν το συμβόλαιο σε δύο τμήματα τα οποία κρατούσαν τα δύο εμπλεκόμενα μέρη [Φώτιος Α', 1822]. Καθώς η σημασία της μυστικότητας μοιάζει δευτερεύουσα σε αυτή την εφαρμογή θα μπορούσε κανείς να εξαγάγει το συμπέρασμα ότι ο κρυπτογραφικός μηχανισμός της σκυτάλης, εδώ έχει σαν στόχο την ακεραιότητα του μηνύματος και όχι τη μυστικότητα.

Το συμπέρασμα αυτής της σύντομης ιστορικής αναδρομής στην έννοια της σκυτάλης είναι ότι η σκυτάλη είναι αδιαφιλονίκητα ένας μηχανισμός μεταφοράς μηνυμάτων ο οποίος δεν ήταν αποκλειστικά προσανατολισμένος στη μυστικότητα και ακεραιότητα του μηνύματος. Σαν μηχανισμός, χρησιμοποιείται ευρέως στην αρχαία Σπάρτη. Είναι πιθανό ότι η χρήση της ράβδου ξεκίνησε απλώς σαν ένας τρόπος μεταφοράς του δέρματος ή του πάπυρου με στόχο το μήνυμα να φτάνει σε καλή κατάσταση. Κάποια στιγμή μπορεί να έγινε η παρατήρηση ότι είναι δυνατόν το μήνυμα να γραφεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε για να διαβαστεί θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί ράβδος ίσης διαμέτρου, αφού το δέρμα τυλιχτεί σπειροειδώς. Αυτή η μέθοδος πιθανολογούμε ότι χρησιμοποιήθηκε για κάποια διαβαθμισμένα στρατιωτικά κείμενα στην εποχή του Πελοποννησιακού πολέμου και αργότερα. Αυτό έφτασε στον Απολλώνιο τον Ρόδιο με κάποιο τρόπο ο οποίος και το κατέγραψε. Παράλληλα με αυτό, είναι πιθανό να έγινε και η αναγνώριση της δυνατότητας του κρυπτογραφικού μηχανισμού με στόχο την ακεραιότητα του μηνύματος και αυτό να έφερε και την εφαρμογή της σε εμπορικές δραστηριότητες όπως τη συγγραφή συμβολαίων.

4. Σχεδιασμός και υλοποίηση

Ο επανασχεδιασμός της σκυτάλης είχε τον τελικό στόχο της κατασκευής 400 κομματιών στα οποία οι ράβδοι να είναι διαφορετικών διαμέτρων και να έχουν την ιδιότητα ότι ένα κοινό κρυπτοκείμενο αποκρυπτογραφείται με διαφορετικό τρόπο σε κάθε μία από τις διαφορετικές διαμέτρους.

Το εγχείρημα του επανασχεδιασμού και στη συνέχεια της υλοποίησης δεν ήταν ούτε εύκολο, αλλά ούτε και προφανές. Αυτό οφείλεται κυρίως στην ανάδειξη των σωστών παραμέτρων του προβλήματος σχεδιασμού και τελικά στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο συνδέονται. Πέρα από τις θεωρητικές επιλύσεις μέσα στο πλέγμα των παραμέτρων υπήρχαν και περιορισμοί σχετικά με το ποιες λύσεις

παραμένουν μέσα σε αποδεκτά όρια χρήσης. Δεν θα μπορούσε για παράδειγμα η ράβδος να ξεπερνάει κάποιο πάχος ή μήκος για να παραμείνει εύχρηστη καθώς επίσης και η λωρίδα του δέρματος δεν θα έπρεπε να είναι πολύ μεγάλη σε μήκος όταν ξετυλίγεται.

Προσανατολιστήκαμε σε τρεις διαφορετικές διαμέτρους. Με αυτό το δεδομένο, το πλέγμα των παραμέτρων θα έπρεπε να μπορεί να λειτουργεί (και να παράγει φυσικά εύλογο αποτέλεσμα) σε τρία παράλληλα επίπεδα μιας και ένα σωστό αποτέλεσμα για τη μία σκυτάλη δεν σημαίνει απαραίτητα το ίδιο και για τις άλλες δύο.

Ενας βασικός περιορισμός ήταν η ύπαρξη μιας και μόνης λωρίδας, ώστε να αποδοθεί με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη σαφήνεια η λειτουργία του μηχανισμού και η λειτουργία της μη δεσμευτικής κρυπτογράφησης του μηχανισμού. Η εφαρμογή της ίδιας λωρίδας σε κάθε μία από τις διαφορετικές διαμέτρους θα αποκάλυπτε κάθε φορά και ένα νέο μήνυμα. Έτσι αναδεικνύεται ευθέως και με επιφανικό τρόπο ότι το κλειδί του μηχανισμού δεν είναι άλλο από τη διάμετρο της ράβδου και το ότι χωρίς το σωστό κλειδί, είναι αδύνατον να είναι κανείς απόλυτα πεπεισμένος για την ορθή αποκρυπτογράφηση του μηνύματος.

Η σχέση του μηχανισμού της σκυτάλης με τη γεωμετρία και η ακρίβεια που απαιτούσε ο σχεδιασμός μάλλον δεν θα μπορούσε να περιγραφεί καλύτερα παρά μόνο με τη χρήση παραδειγμάτων στα οποία ο συνδυασμός των παραμέτρων κατέληγε συχνά σε μη αποδεκτά αποτελέσματα. Παραδείγματος χάρη, μικρές μειώσεις στο πλάτος της λωρίδας όπως από 2 εκατοστά σε 1.5εκ., φέρουν ριζικότερες αλλαγές στο μήκος του δέρματος που απαιτείται για να καλύψει τη ράβδο. Στην περίπτωση ράβδου 22 εκατοστών και διαμέτρου 1.3 εκ. το μήκος της λωρίδας πρέπει να αυξηθεί κατά περίπου 30 εκ.

Αφειρητία του σχεδιασμού στάθηκε ο προσδιορισμός της σχέσης μήκους και διαμέτρου του ξύλινου στελέχους της σκυτάλης σε συνδυασμό με το πλάτος και το τελικό μήκος της δερμάτινης λωρίδας. Στη συνέχεια, το πλάτος της λωρίδας μετά την κατά προσέγγιση επιλογή του μήκους της ράβδου θα προσδιορίσει το πλήθος των χαρακτών του μηνύματος προς κρυπτογράφηση.

5. Στοιχεία και μεθοδολογία επίλυσης σε βήματα

Τα βασικά υλικά για την κατασκευή της σκυτάλης είναι τα εξής:

- Ράβδος από υλικό σταθερής κυλινδρικής διατομής με διάμετρο d και μήκος s .
- Λωρίδα από μικρής ελαστικότητας υλικό σταθερού πάχους z πλάτους m και μήκους l .

Οι παράμετροι-μεταβλητές που έπρεπε να συνδυαστούν ήταν:

- α. διατομή ράβδου d

β. μήκος ράβδου s

γ. μήκος λωρίδας l

δ. πλάτος λωρίδας m

ε. πάχος λωρίδας z

στ. μήκος τόξου a

Επιλέγεται διάμετρος ράβδου d και πάχος λωρίδας z από το άθροισμα των οποίων προέκυψε το dol ράβδου. Για τον καθορισμό του μήκους της λωρίδας l προσδιορίζεται το πλήθος των ψηφίων σε σειρά ώστε να σχηματιστεί το μήνυμα σε μία ή περισσότερες ευθείες. Έπειτα επιλέγεται το πλάτος λωρίδας m βάση προτίμησης, το οποίο θα καθορίσει και τις περιελίξεις της λωρίδας και άρα το πλήθος των χαρακτήρων. Το πλάτος αυτό επηρεάζει το τελικό μήκος s της ράβδου. Τέλος προσδιορίζουμε τις σειρές της ράβδου για να σχηματιστεί το μήνυμα βάση προτίμησης (εάν αυτό είναι μίας σειράς ή παραπάνω) και έτσι προκύπτει κυκλικό τόξο a το οποίο είναι η διάσταση καθ' ύψος της γραμματοσειράς. Κατά τη σπειροειδή περιέλιξη της λωρίδας οι χαρακτήρες-γράμματα συνέρχονται από την ίδια ευθεία ανά 6 διαστήματα.

Εικόνα 1. Η τελική εμφάνιση μιας από τις σκυτάλες που κατασκευάστηκαν.

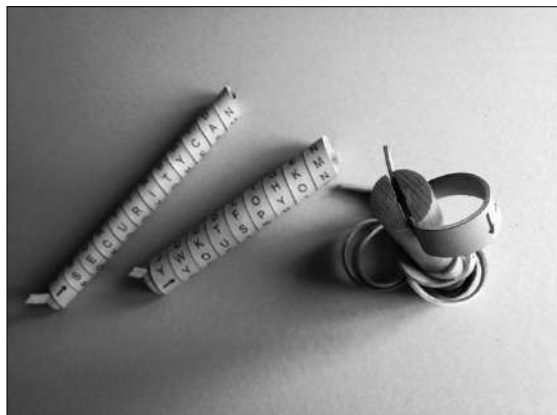

7. Υλικά και τρόπος κατασκευής

Τα υλικά, δέρμα και ξύλο, επιλέχθηκαν σύμφωνα με μια πρόθεση επαναφοράς της αρχικής Σπαρτιάτικης σκυτάλης στο σήμερα δίχως μετατροπές. Από τις πηγές μας, ο Aulus Gellius αναφέρει το δέρμα σαν τον φορέα του μηνύματος (και όχι τον πάπυρο όπως αναφέρει ο Πλούταρχος). Επιλέξαμε το δέρμα σαν το πιο ανθεκτικό υλικό από τα δύο. Η ξυλεία που επιλέχθηκε ήταν οξιά, λόγω των ιδιοτήτων της, διαστασιακή σταθερότητα, αντοχή σε καταπονήσεις, καθώς και για την όμορφη επιφάνεια που διαμορφώνεται ύστερα από την επεξεργασία της. Το τελείωμα που προτιμήθηκε είναι το κερί, το οποίο διατηρεί σε ικανοποιητικό ποσοστό το χρώμα της ξυλείας, παρέχοντας προστασία από το νερό και δημιουργεί ευχάριστη αίσθηση αφής στον χρήστη. Το μειονέκτημα αυτού του φυσικού υλικού, είναι η ανάγκη συχνής επανεφαρμογής του, σε σύγκριση με τα βερνίκια ξύλου, που χρησιμοποιούνται σε περιπτώσεις ξύλινων κατασκευών που εκτίθενται στις καιρικές συνθήκες ή σε πιο ισχυρές καταπονήσεις από το χρήστη. Το δέρμα που επιλέχθηκε ήταν βοδινό φυτικής δέψεως, επειδή είναι το πιο κατάλληλο για χάραξη και σε σύγκριση με τις υπόλοιπες επεξεργασίες δερμάτων, η φυσική δέψη παραμένει η πιο φιλική προς το περιβάλλον.

Οι σκυτάλες κατασκευάστηκαν σε τόρνο και μετά την κυλινδρική τους διαμόρφωση, χαράχτηκε ο τίτλος του συνεδρίου, κατά μήκος της σκυτάλης σε λέιζερ CNC. Η χάραξη και κοπή του δέρματος έγινε και αυτή σε λέιζερ CNC, το οποίο δίνει τη δυνατότητα μεγάλης ακρίβειας και παράλληλα οικονομίας υλικού σε σχέση με την παραδοσιακή κοπή και χάραξη δερμάτων.

Με την ολοκλήρωση της κατασκευής παρατηρήθηκαν οι παρακάτω προκλήσεις, που δεν μπορούσαν να προβλεφτούν στο στάδιο της προτυποποίησης. Η παραγωγή 400 τεμαχίων σε τόρνο, δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί με ακρίβεια χιλιοστού, λόγω της συγκεκριμένης τεχνολογίας επεξεργασίας σε συνδυασμό με την παράδοση εντός λογικού χρονοδιαγράμματος (το οποίο στην περίπτωση ήταν δύο μήνες συνολικά). Το δέρμα γενικότερα δεν μπορεί παραχθεί με σταθερό πάχος σε πολύ μεγάλες επιφάνειες. Αυτό και για να μην υπάρχει σπατάλη πρώτης ύλης έχει σαν αποτέλεσμα τη χάραξη και κοπή λωρίδων που δεν διατηρούν το ίδιο πάχος σε όλο το μήκος τους. Παράλληλα, ενώ το δέρμα φυτικής δέψεως έχει ως ιδιότητα τη μικρή ελαστικότητα, παρατηρήθηκε ότι στην επιφάνεια δέρματος προς κοπή, η ιδιότητα της ελαστικότητας δεν κρατάει σταθερή τιμή. Όλα τα παραπάνω συμβάλλουν στο να αντιμετωπίζονται πολλές σκυτάλες ίδιας διαμέτρου, με την αντίστοιχη δερμάτινη λωρίδα τους, η κάθε μια ως μοναδική περίπτωση, η κάθε μία με τις αποκλίσεις της ως προς τις διαστάσεις. Στην περίπτωση δε των 400 κομματιών όπου όμοιες λωρίδες εφαρμόζονται σε τρεις διαφορετικές διαμέτρους η πρόκληση ήταν ακόμα μεγαλύτερη.

Εικόνα 3. Οι τρεις σκυτάλες με 2 τα 3 αποκρυπτογραφημένα μηνύματα: “SECURITYCAN” και “YOUSPYON”. Το άλλο μήνυμα (που δεν φαίνεται) είναι το “BEAMYTHOS”. Τα τρία μηνύματα έχουν επιλεγεί ώστε η σύνθεσή τους να είναι το μήνυμα: “security can be a mythos you spy on.”

8. Το παιχνίδι των τριών σκυταλών

Η εύρεση ενός κρυπτογραφήματος το οποίο να μπορεί να γραφεί ταυτόχρονα και στις τρεις σκυτάλες είναι ένα πρόβλημα το οποίο παρομοιάζει τη λύση ενός σύνθετου σταυρόλεξου. Παρουσιάζουμε κάτω τον οδηγό του προβλήματος ο οποίος δόθηκε στους συνέδρους σαν διαγωνισμός - παιχνίδι.

```

s e c u r i t y c a n
— — — X — — ♥ # — — —

b e a m y t h o s
— — — — — ♥ — ◇ —

y o u s p y o n
— — X — — # ◇ —

```

Εικόνα 4. Το παιχνίδι των τριών σκυταλών. Μια φράση 28 γραμμάτων που μπορεί να σπάσει σε 3 μέρη (με 11, 9 και 8 γράμματα). Σε κάθε μέρος τα γράμματα υπακούουν στους περιορισμούς που φανερώνουν τα κόκκινα σύμβολα

9. Ευχαριστίες

Η ερευνητική δραστηριότητα αυτή υποστηρίχθηκε εν μέρει από τα ερευνητικά προγράμματα ERC - CODAMODA και Marie Curie - RECUP που διαχειρίζεται ο

δεύτερος από τους συγγραφείς. Οι συγγραφείς επίσης ευχαριστούν θερμά τους Αμαλία Βογιατζή, Φωτεινή Γρίβα, Κωνσταντίνο Εμμανουήλ, Άννα Μαραγκουδάκη και Νίκο Τζαρτζάνη για τη συμμετοχή τους σε διάφορα στάδια του εγχειρήματος της κατασκευής και διανομής των σκυταλών στο συνέδριο. Η ομάδα, τέλος, δίνει ιδιαίτερη ευχαριστία στον Γιάννη Κιαγιά για την συνδρομή του στη συλλογή των βιβλιογραφικών αναφορών καθώς και για πολλές χρήσιμες παρατηρήσεις και σχόλια.

Βιβλιογραφία

Αθήναιος, Δειπνοσοφιστές, Εκδόσεις Κάκτος, 1998.

Φώτιος Α΄, (1822), Λέξεων Συναγωγή, Εκδοση Richard Porson, Ed. London.

Canetti, R., Feige, U., Goldreich, O., Naor, (1996), M. Adaptively Secure Multi-Party Computation. Symposium on the Theory of Computing, STOC 1996, ACM Press, σ. 639-648.

Collard, B. (2004), Les Langues Secrets Dans l'Antiquité Gréco-Romaine». FEC - Folia Electronica Classica (Louvain-la-Neuve) - Numéro 7 - janvier-juin. Διαθέσιμο στο <http://bcs.fltr.ucl.ac.be/FE/07/CRYPT/Intro.html> [πρόσβαση 14.3.2014].

Kahn, D. (1967), The Codebreakers - The story of secret writing. Scribner.

Kelly, T. (1998), The Myth of the Skytale. Cryptologia, vol. 22, no. 3, σ. 244-260.

Μια ερμηνεία του Πλατωνικού Σοφιστή υπό το πρίσμα των σύγχρονων σημασιολογικών σχέσεων

Μάρκος Δενδρινός

1. Εισαγωγή

Το αντικείμενο αυτού του κειμένου είναι μια επανάγνωση των Πλατωνικών διαλόγων υπό την οπτική των σημασιολογικών σχέσεων (καθαρά εκφρασμένων ή υπονοούμενων) μεταξύ των βασικών Πλατωνικών ιδεών.

Στον Σοφιστή παρουσιάζονται πέντε βασικές έννοιες: το *ον*, η *στάσις*, η *κίνησις*, το *ταυτὸν* (ταυτόσημο) και το *θάτερον* (διαφορετικό). Οι τρεις πρώτες είναι όντως έννοιες, αλλά οι άλλες δυο είναι στην πραγματικότητα σχέσεις μεταξύ εννοιών.

Κάποιες λέξεις όπως *εστί* (*είναι*) φαίνεται ότι χρησιμοποιούνται με πολλαπλές σημασίες (σχέση στενότερου/ευρύτερου ή σχέση ταυτοσημίας) και κάποιες άλλες όπως *μετέχει*, η μετοχή αυτή μπορεί να υποδηλώνει συμμετοχή σε ιδέες αλλά και σε σχέσεις (όπως στις σχέσεις του ταυτού και του θατέρου).

Συνεπώς, είναι καθήκον του αναγνώστη των Πλατωνικών κειμένων ο προσδιορισμός του υπονοούμενου νοήματος κάποιων κρίσιμων προτάσεων ώστε να προκύψει μια συνολική εικόνα κατά το δυνατόν εσωτερικά συνεπής. Η συνολική συνέπεια είναι ένα εύλογο κριτήριο της ορθής ερμηνείας των μερών, υπό την προϋπόθεση και την ελπίδα ότι το όλο Πλατωνικό οικοδόμημα έχει πράγματι μια εσωτερική ενότητα και ότι δεν πάσχει από εσωτερικές αντιφάσεις.

2. Σχέσεις εννοιών (ιδεών) στον Πλατωνικό Σοφιστή

Περίπτωση 1.

Συσχέτιση της έννοιας *όλον* με την έννοια *εν*.

Το *όλον* είναι *εν*. Αλλά πώς νοείται αυτό το *είναι*; Είναι το *όλον* μια υποκλάση (subclass) του ενός, πρόκειται δηλ για μια σχέση *είναι* κάτι (is-a) ή στενότερου προς ευρύτερο όρο (narrower term in relation to broader term, NT/BT);

Ή μήπως το *όλον* ταυτίζεται με το *εν* (σχέση ταυτότητας);

τὸ ὅλον ἕτερον τοῦ ὄντος ἑνὸς ἢ ταὐτὸν φήσουσι τούτῳ; (Σοφιστής 244d)

πῶς γὰρ οὐ φήσουσιν τε καὶ φασίν; (Σοφιστής 244e)

Αρχικά η απάντηση κλίνει προς την ταυτότητα όλου και ενός. Η συνέχεια όμως ανατρέπει την αρχική υπόθεση.

εἰ τοῖνυν ὅλον ἐστίν, ὥσπερ καὶ Παρμενίδης λέγει ... τοιοῦτόν γε ὄν τὸ ὄν μέσον τε καὶ ἔσχατα ἔχει, ταῦτα δὲ ἔχον πᾶσα ἀνάγκη μέρη ἔχειν (Σοφιστής 244e)

δηλαδή το ὅλον είναι ένα ον μεμερισμένον

ἀμερὲς δῆπου δεῖ παντελῶς τό γε ἀληθῶς ἔν (Σοφιστής 245a)

αλλά το εν είναι αμερές, οπότε αποκλείεται η ταύτιση όλου και ενός, με συνέπεια την αποδοχή τελικά της σχέσης is-a μεταξύ των εννοιών ὅλον και εν. Το ὅλον είναι (is-a) εν.

Περίπτωση 2.

Συσχέτιση της έννοιας μεμερισμένον με την έννοια εν.

Το μεμερισμένον είναι εν. Το είναι εδώ σημαίνει υποκλάση ή ταυτότητα;

ἀλλὰ μὴν τό γε μεμερισμένον πάθος μὲν τοῦ ἐνὸς ἔχειν ἐπὶ τοῖς μέρεσι πᾶσιν, οὐδὲν ἀποκαλύει, καὶ ταύτῃ δὴ πᾶν τε ὄν καὶ ὅλον ἔν εἶναι (Σοφιστής 245a)

Χρησιμοποιώντας την έκφραση πάθος έχειν (έχει την ιδιότητα) μεταξύ των εννοιών μεμερισμένον και εν, υπονοεί σχέση is-a και όχι σχέση ταυτότητας. Για την ακρίβεια κάθε μέρος του μεμερισμένου έχει την ιδιότητα του ενός, οπότε και συνολικά το μεμερισμένον έχει την ιδιότητα του ενός. Πράγματι το μεμερισμένον είναι ταυτόσημο με το παν, το παν είναι ταυτόσημο με το ὅλον και το ὅλον είναι (is-a) εν, οπότε το μεμερισμένον είναι (is-a) εν.

Περίπτωση 3.

Συσχέτιση της έννοιας ον με την έννοια εν και της έννοιας ον με την έννοια ὅλον

Το ον είναι εν. Πώς νοείται εδώ αυτό το είναι;

πεπονθός τε γὰρ τὸ ὄν ἔν εἶναί πως οὐ ταὐτὸν ὄν τῷ ἐνὶ φανεῖται (Σοφιστής 245b)

Χρησιμοποιώντας την έκφραση πεπονθός είναι πως μεταξύ των εννοιών ον και εν (η ιδιότητα του ενός επιβάλλεται στο ον), υπονοείται σχέση is-a και όχι σχέση ταυτότητας, γεγονός που δηλώνεται ξεκάθαρα στη συνέχεια ότι το ον δεν φαίνεται ταυτόσημο με το εν.

πότερον δὴ πάθος ἔχον τὸ ὄν τοῦ ἐνὸς οὕτως ἔν τε ἔσται καὶ ὅλον, ἢ παντάπασιν μὴ λέγωμεν ὅλον εἶναι τὸ ὄν; (Σοφιστής 245b)

Χρησιμοποιώντας την έκφραση πάθος ἔχον μεταξύ των εννοιών ον και εν (το ον έχει την ιδιότητα του ενός), υπονοείται σχέση is-a και όχι σχέση ταυτότητας.

Στη συνέχεια διερωτάται αν είναι ορθό ότι το *ον* είναι *όλον* ή μήπως δεν πρέπει να λέμε ότι το *ον* είναι *όλον*; Δηλαδή εδώ αμφισβητείται ακόμη και η σχέση *is-a* μεταξύ των εννοιών *ον* και *όλον*.

ἐάν γε τὸ ὄν ἢ μὴ ὅλον διὰ τὸ πεπονθέναι τὸ ὑπ' ἐκείνου [ένος] πάθος, ἢ δὲ αὐτὸ τὸ ὄλον, ἐνδεὲς τὸ ὄν ἑαυτοῦ συμβαίνει. (Σοφιστής 245c)

Η φράση αυτή έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς ανακαλεί και την προαναφερθείσα σχέση μεταξύ *όντος* και *ένος*. Θα μπορούσε κάποιος να υποθέσει (χωρίς όμως αυστηρή λογική ακολουθία) ότι επειδή τον *ον* είναι *εν* και το *εν* δεν ταυτίζεται με το *όλον*, ότι το *ον* δεν είναι *όλον*, αλλά αυτό θα ίσχυε μόνο στην περίπτωση ακολουθίας αποκλειστικά ταυτοτήτων. Επειδή όμως το *όλον* υπάρχει δηλαδή είναι το *όλον* είναι *ον*, προκύπτει η αντίφαση ότι το *ον* δεν είναι *ον*. Συνεπώς το *ον* είναι (*is-a*) *όλον* και μάλιστα επειδή και το *όλον* είναι *ον*, η σχέση τους καθίσταται ταυτότητα, το *ον* είναι ταυτόσημο με το *όλον*.

Περίπτωση 4.

Συσχέτιση των εννοιών *κίνησις* και *στάσις* με την έννοια *ον*

Η *κίνησις* είναι *ον* και η *στάσις* είναι *ον*. Πώς νοείται εδώ αυτό το είναι;

οὐκ ἄρα κίνησις καὶ στάσις ἐστὶ συναμφότερον τὸ ὄν ἀλλ' ἕτερον δὴ τι τούτων (Σοφιστής 250c)

Η φράση αυτή δείχνει με πολύ εύγλωττο τρόπο την ιεραρχία του δέντρου, όπου οι έννοιες - παιδιά μιας γονικής έννοιας δεν εξαντλούν το πλάτος της, όντας υποσύνολα της. Δηλαδή η *κίνησις* είναι *ον* και η *στάσις* είναι *ον*, αλλά το *ον* δεν σχηματίζεται ως ένωση της *κινήσεως* και της *στάσεως* αλλά είναι κάτι διαφορετικό από αυτά, κάτι ευρύτερο αυτών.

οὐκοῦν δὴ σαφῶς ἡ κίνησις ὄντως οὐκ ὄν ἐστὶ καὶ ὄν, ἐπείπερ τοῦ ὄντος μετέχει; (Σοφιστής 256d)

Η φαινομενικά αντιφατική πρόταση ότι η *κίνησις* δεν είναι *ον* και είναι *ον* εξηγείται στη συνέχεια από τη φράση ότι η *κίνησις* μετέχει του *όντος*. Η λέξη *μετέχει* δείχνει σαφώς ότι η *κίνησις* συνδέεται με το *ον* μέσω της σχέσης *is-a*, οπότε ως έννοια - παιδί της γονικής έννοιας *ον* είναι μεν το *ον* αλλά ταυτόχρονα δεν εξαντλεί το *ον*, και συνεπώς δεν είναι *ον* ως προς εκείνες τις εκφάνσεις του *όντος* πέραν της *κινήσεως*.

Περίπτωση 5.

Η διαφορετική λειτουργικότητα των εννοιών ταυτών και θάτερον.

ἀλλ' οὐ τι μὴν κίνησις γε καὶ στάσις οὐθ' ἕτερον οὔτε ταυτόν ἐστι ... κίνησις τε στήσεται καὶ στάσις αὖ κινήσεται (Σοφιστής 255a)

Με τη φράση αυτή ο Πλάτων κάνει τη μεγάλη τομή μεταξύ εννοιών και σχέσεων. Παρόλο που τοποθετεί το *ταυτόν* και το *θάτερον* στη χορεία των εννοιών μαζί με τις έννοιες *στάσις* και *κίνησις*, εν τούτοις τα διαφοροποιεί από την *κίνηση* και τη *στάση*. Και πράγματι έχουν εντελώς διαφορετική λειτουργικότητα, καθώς αποτελούν σχέσεις εννοιών και όχι έννοιες. Και αναπόφευκτα η αντιμετώπιση τους ως εννοιών θα οδηγούσε σε αντιφάσεις τύπου *η κίνησις σταματά* και *η στάσις κινείται*.

[κίνησις] οὐχ ἕτερον ἄρ' ἐστί πη καὶ ἕτερον (Σοφιστής 256c)

Και εδώ βέβαια δεν θα πρέπει να εκλάβουμε τη φράση αυτή ως συνθήκη κατηγορήσεως αλλά και πάλι ως μια δήλωση διαφοροποίησης του ετέρου ως σχέση) από την κίνηση ως έννοια.

τῶν ὄντων τὰ μὲν αὐτὰ καθ' αὐτά, τὰ δὲ πρὸς ἄλλα αἰεὶ λέγεσθαι (Σοφιστής 255c)

Στη φράση αυτή θα μπορούσε κάποιος να διακρίνει τα όντα σε δυο γενικές κατηγορίες: τις έννοιες (*όντα καθ' αὐτά*) και τις σχέσεις (*όντα πρὸς ἄλλα*).

3. Περαιτέρω έρευνα - Συμπεράσματα

Ο διάλογος Σοφιστής είναι ένας διάλογος πλούσιος σε αναφορές σχέσεων ιδεών. Οι υπόλοιποι διάλογοι, και κυρίως οι Φαίδων, Πολιτεία, εμπεριέχουν επίσης αναφορές στη μετοχή αντικειμένων σε ιδέες, κάνοντας χρήση εκφράσεων όπως *μετέχει, κοινωνεί, επιφέρει, προσαγορευτέον είναι* ή ομιλούν με χαρακτηριστικό τρόπο για τις ιδέες ως *αυτό καλόν* ή *αυτό αγαθόν* ή *ό εστιν* ή *ουσία*.

Αλλά και ο Αριστοτέλης αναφέρεται σε μεγάλη έκταση στη σχέση *is-a* καθώς αυτή είναι η βασική δομή των προτάσεων που αναλύει στο πλαίσιο των συλλογισμών. Η αναφορά του στη σχέση αυτή γίνεται μέσω των εκφράσεων *υπάρχει και κατηγορείται (κατά)*.

Το Α τω Β υπάρχει (το Β είναι Α)

εἰ δὲ παντὶ τὸ Α τῶι Β, καὶ τὸ Β τινὶ τῶι Α ὑπάρξει (Αναλ. Πρότερα 25a)

Το Α (κατά) του Β κατηγορείσθαι (το Β είναι Α)

Ὅρον δὲ καλῶ εἰς ὃν διαλύεται ἡ πρότασις, οἷον τό τε κατηγορούμενον καὶ τὸ καθ' οὗ κατηγορεῖται (Αναλ. Πρότερα 24b)

μήτε τοῦ Ν μήτε τοῦ Ξ μηδενὸς κατηγορεῖται τὸ Μ (Αναλ. Πρότερα 27a)

Η λεπτομερής ανάλυση όλων των πλατωνικών διαλόγων υπό αυτό το πρίσμα θα οδηγήσει σε ακριβέστερους θεματικούς χάρτες (topic maps) των φιλοσοφικών εννοιών, καθώς και σε ορθότερες αποδόσεις - μεταφράσεις φιλοσοφικών προτάσεων, όπου συχνά συναντώνται μεγάλες αβλεψίες που οδηγούν σε λανθασμένη κα-

τανόηση των κειμένων και παρουσία προφανών αντιφάσεων, οι οποίες δεν υπάρχουν στο αρχικό αρχαίο κείμενο.

Καθώς το περιβάλλον της οντολογίας (OWL Protégé κ.λπ.) δίνει τη δυνατότητα καθορισμού μιας ταξινομίας εννοιών (concept hierarchy) συνδεδεμένων με τη σχέση NT/BT (narrower term/broader term), καθώς και οποιασδήποτε επιπρόσθετης σχέσης μεταξύ των καθορισμένων εννοιών (object properties), θα ήταν χρήσιμη η εισαγωγή των εννοιών και των σχέσεων μεταξύ τους σε ένα τέτοιο σχήμα αναπαράστασης γνώσης. Πέραν των σχέσεων μεταξύ των εννοιών αυτό το περιβάλλον δίνει επίσης τη δυνατότητα εισαγωγής αντικειμένων ως ατόμων (individuals) ή περιπτώσεων (instances) μιας έννοιας ως κατηγορίας (class).

Η όλη αυτή διαδικασία αφενός θα επέτρεπε την εξαγωγή διαγραμμάτων εννοιών για κάθε πλατωνικό διάλογο αλλά και το πλατωνικό έργο συνολικά και αφετέρου θα έδινε τη δυνατότητα εξαγωγής επιπρόσθετων σημασιολογικών σχέσεων μέσω τεχνικών αυτόματου συμπερασμού περιγραφικών λογικών (description logics automatic reasoning techniques).

Αναφορές

Plato dialogues in Perseus Tufts database (2013), <http://www.perseus.tufts.edu> [Πρόσβαση: 14/3/2014].

OWL Protégé Tutorial (2013), http://owl.cs.manchester.ac.uk/tutorials/protegeowl-tutorial/resources/ProtegeOWLTutorialP3_v1_0.pdf [Πρόσβαση: 14/3/2014].

OWL Protégé 3.4.8 (2013) <http://protege.stanford.edu/download/download.html> [Πρόσβαση: 14/3/2014].

Χαρτί και τυπογραφία στην Ασία και τη Δύση

Μαρίνος Βλέσσας, Μαρία Μαλακού*

«... Ξέρω πως απεχθάνεσαι τα τυπωμένα φύλλα
με τις μωρίες των πολλών, και τα ορθά πρεσβεύεις,
κι όχι πως διόλου σ' αφορούν εσένα όσα λέω,
αλλά τους βάρβαρους αυτούς που απ' τη φωλιά τους διώχνουν
άξιους γραφείς, όπως εγώ, ο δούλος σου, που κλαίω
για το κακό που προξενούν οι άθλιοι που τυπώνουν
αναίσχυντα και σ' ευτελή τιμή ό,τι κεντρίζει,
αλί, τους νέους κι άμυαλους, ενώ οι γραφείς
πεθαίνουν της πείνας...»¹

Η τυπογραφία των κινητών στοιχείων δεν είναι ακριβώς ευρωπαϊκή παρθενογένεση, όπως συχνά αναφέρεται στα σχολικά εγχειρίδια. Λίγο νωρίτερα από τον Ιωάννη Γουτεμβέργιο, η Κορέα έκανε το αποφασιστικό βήμα προς αυτή την κατεύθυνση, αξιοποιώντας προγενέστερη κινέζικη τεχνογνωσία, η οποία όμως μέχρι τότε δεν είχε οδηγήσει σε ιδιαίτερα επιτυχή αποτελέσματα. Από τα γραπτά του χρονικογράφου Σεν Κούα γνωρίζουμε ότι, γύρω στα 1045, ο σύγχρονός του σιδηρουργός και αλχημιστής Πι Σενγκ εκτύπωνε με μεμονωμένα λεπτά πηλίνα στοιχεία. Η στοιχειοθέτηση γινόταν σε μεταλλικό δίσκο επαλειμμένο με μείγμα ρητίνης, κεριού και στάχτης χαρτιού, όπου τοποθετείτο πλαίσιο εγκιβωτισμού μέσα στο οποίο πιέζονταν οι χαρακτήρες, ώστε να έλθουν όλοι στο ίδιο επίπεδο. Επειδή όμως ο πηλός θρυμματιζόταν εύκολα, έγιναν και απόπειρες με άλλα υλικά. Γύρω στο 1298 ο κρατικός λειτουργός Γουάνγκ Τσεν θα χρησιμοποιήσει 60.000 ξύλινα κινητά στοιχεία για την εκτύπωση 100 αντιτύπων μιας πραγματείας για την αγροτική οικονομία σε διάστημα μικρότερο του ενός μήνα. Με την επινόηση περιστρεφόμενης ραφιάρας με θήκες για τον γρήγορο εντοπισμό των χιλιάδων διαφορετικών στοιχείων κατέστησε τη μέθοδο σχετικά πρακτική. Το 1313 την περιέγραψε σε μελέτη του. Ας σημειωθεί ότι η δυσκολία για γρήγορη επιλογή του σωστού τυπογραφικού στοιχείου παρέμενε ένας από τους κύριους ανασχετικούς παράγοντες ανάπτυξης της τυ-

---

* Αναδημοσίευση με άδεια του 7ου Κεφαλαίου, από το βιβλίο των Μ. Βλέσσα - Μ. Μαλακού: Ιστορία του Χαρτιού: μια ιστορική και πολιτισμική διαδρομή δύο χιλιετιών - Εκδόσεις ΑΙΩΡΑ 2010.

1. Ποίημα-διαμαρτυρία του γραφέα Φιλίππο ντε Στράτα, προς τον Δόγη Νικόλαο Μάρκελλο της Βενετίας, γύρω στο 1470. Βλ. Φιλίππο ντε Στράτα. Λίβελος κατά της Τυπογραφίας (μετάφραση: Αντιγόνη Φιλιπποπούλου), MIET 2007.

πογραφίας κινητών στοιχείων στην Κίνα. Πειραματισμοί θα γίνουν και αργότερα, επί των δυναστειών Μινγκ (1368-1644) και Μαντσού (1644-1911), με μπρούντζινα και πορσελάνινα στοιχεία, ωστόσο τα προβλήματα παρέμεναν. Η τεχνολογία εκτύπωσης με κινητά στοιχεία δεν προσφερόταν ιδιαίτερα για μιαν ιδεογραμματική γραφή με χιλιάδες διαφορετικούς χαρακτήρες. Εκτός αυτού υπήρχε ακόμη μία δυσκολία, καθώς οι Κινέζοι λόγιοι συχνά ανέσυραν άλλους χαρακτήρες, ξεχασμένους από τα βάθη της κινέζικης ποιητικής γραμματείας, για να εμπλουτίσουν την έκφραση και την καλλιγραφία τους. Η τυποποίηση των τυπογραφικών στοιχείων ερχόταν συνεπώς σε σύγκρουση με πανάρχαιες πολιτισμικές συνήθειες και παραδόσεις. Για κάθε έργο, ακόμη κι αν ήταν εγκυκλοπαιδικό ή ιστορικό κι όχι ποιητικό, έπρεπε να φιλοτεχνούνται πολλοί νέοι χαρακτήρες, κάτι που δεν βοηθούσε τη μαζική παραγωγή τους και αποθάρρυνε την έρευνα για βελτιώσεις. Κατά δεύτερο λόγο θα ήταν λογικό, μετά την πρώτη εκτύπωση ενός βιβλίου, τα στοιχειοθετημένα σύνολα να διαλυθούν για να επαναχρησιμοποιηθούν αλλού, όπως θα γινόταν αργότερα στην Ευρώπη, αλλά η επίπονη διαδικασία της αναστοιχειοθέτησης δεν ενθάρρυνε ιδιαίτερα κάτι τέτοιο. Αν λοιπόν έπρεπε οι στοιχειοθετημένες διατάξεις μεμονωμένων στοιχείων να αποθηκευτούν ως είχαν για μελλοντική επανεκτύπωση, τότε ήταν καταλλήλότερες οι διαδεδομένες από αιώνες στην Κίνα ξύλινες πλάκες (woodblocks). Έτσι τα πλεονεκτήματα των κινητών χαρακτήρων πρακτικά εκμηδενίζονταν. Δεν είναι τυχαίο ότι επί των μεταγενέστερων δυναστειών Μινγκ και Μαντσού τυπώθηκαν πολύτομες εγκυκλοπαίδειες με χυτούς μπρούντζινους χαρακτήρες, οι οποίοι μετά την εκτύπωση ενός και μόνο έργου οδηγήθηκαν στο χυτήριο. Κατά τα φαινόμενα, λοιπόν, η τυπογραφία των κινητών στοιχείων στην Κίνα λειτούργησε κυρίως για την παραγωγή ενός μοναδικού έργου, συνήθως λόγω προσωπικής εμμονής αυτοκρατόρων ή ανήσυχων λογίων, χωρίς να ενσωματωθεί με ιδιαίτερη επιτυχία στο εγχώριο τεχνικό σύστημα.

Στη χερσόνησο της Κορέας τον 14ο αιώνα τα πράγματα εξελίχθηκαν κάπως διαφορετικά. Το χαρτί είχε και εδώ προηγηθεί, με την εισαγωγή του από την Κίνα, και οι μέθοδοι κατασκευής του είναι παραπλήσιες με τις κινέζικες και τις ιαπωνικές. Γίνεται εκτεταμένη χρήση της χαρτομουργιάς (κορεάτικα: τακ) και του «βυθιζόμενου καλουπιού» με το εύκαμπο πλέγμα από μπαμπού, όπως σε όλη την Ανατολική Ασία. Μερικά φύλλα κορεάτικης πρωτο-παραγωγής που έχουν σωθεί, φανερώνουν πολύ καλή ποιότητα προϊόντος. Σε ό,τι αφορά την τυπογραφία, η υιοθέτηση της τεχνικής των ξύλινων πλακών θα γίνει λίγο μετά το 700 μ.Χ. επί δυναστείας Σίλλα και θα έχει έκτοτε ταχύτατη διάδοση. Επιβοηθητικός παράγοντας για την ανάπτυξη της στην Κορέα υπήρξε η απροθυμία των Κινέζων να εξάγουν έτοιμα βιβλία, κάτι που ευνόπησε πολύ τις εγχώριες εκτυπώσεις. Η αρχική εμπειρία αποκτήθηκε κι εδώ με την έκδοση βουδιστικών κειμένων και κομφουκιανών κλασικών. Ήδη το 1042 τυπώθηκαν με αυτοκρατορική εποπτεία τρία κινέζικα ιστορικά έργα και τρία χρόνια αργότερα δύο κομφουκιανοί κλασικοί, καθώς επίσης και ιατρικά βιβλία.

Η πρώτη κορεάτικη Τριπίτακα (Τριμερής βουδιστικός κανόνας) τυπώθηκε μεταξύ 1011 και 1082 με 5.924 ξύλινες πλάκες, αλλά καταστράφηκε το 1232 με την εισβολή των Μογγόλων στη χώρα. Ας σημειωθεί ότι λίγο μετά, στο διάστημα 1237-51, έγινε νέα διάσημη έκδοση, η «Τριπίτακα των 80.000», από 81.258 πλάκες που σήμερα φυλάσσονται σχεδόν άθικτες στο ναό Χαεϊν-σα, στο όρος Κάγια της Νότιας Κορέας.

Από τον 13ο έως τον 15ο αιώνα η Κορέα έθεσε τις βάσεις ενός φιλοπροόδου κράτους. Η μακρόχρονη δυναστεία Γιοσεόν (1392-1910) εγκαινίασε μια δυναμική κοινωνία, της οποίας θεμελιώδες έμβλημα έγινε η σχεδόν εξ ολοκλήρου αλφαβητική γραφή «χανγκούλ», η πρώτη στην Ανατολική Ασία. Η εξέλιξη προς το αλφάβητο και ο εκτοπισμός της κινέζικης ιδεογραμματικής γραφής είχαν αξιοσημείωτες συνέπειες, με κορυφαία τη διάδοση του εγγραμματοισμού πέρα από τα όρια των ανώτερων στρωμάτων. Στο εξής όλοι μπορούσαν να γράφουν όπως μιλούσαν. Η εξέλιξη ενός συστήματος κινητών τυπογραφικών χαρακτήρων θα εντείνει ακόμη περισσότερο αυτήν την τάση διάχυσης των πνευματικών αγαθών. Η εισαγωγή της γενικής ιδέας για εκτύπωση με κινητούς χαρακτήρες πιστεύεται ότι έγινε γύρω στα τέλη του 11ου αιώνα, την εποχή των πειραματισμών του Πι Σενγκ στην Κίνα, πιθανώς μέσω ενός Κορεάτη πρίγκιπα-μοναχού ονόματι Γκιτάν, ο οποίος ταξίδεψε στη μεγάλη γείτονα και εγκαταστάθηκε επί μακρόν στο Χανγκτσού. Ωστόσο οι πρώτες εφαρμογές της τυπογραφίας κινητών στοιχείων στην Κορέα δεν θα έχουν την επιτυχία των μεταγενέστερων, από το 1400 και μετά.

Για την κορεάτικη τυπογραφία ο 15ος αιώνας υπήρξε, όπως και στη Δύση, αποφασιστικός. Είναι γνωστές τουλάχιστον δύο εκδόσεις πολιτικών κειμένων με ξύλινα κινητά στοιχεία, το 1395 και το 1397, ωστόσο το ξύλο ως υλικό κατασκευής τους δεν θα έχει πολύ μέλλον σ' αυτήν την πολλά υποσχόμενη εγχώρια τεχνική. Το 1403 ιδρύεται η «Υπηρεσία Έγχυσης Μεταλλικών Χαρακτήρων» για να πλαισιώσει την «Υπηρεσία Εκδόσεων» και την «Υπηρεσία Χαρτοποιητικής», επανδρωμένη με 2.000 χαρτοποιούς και τεχνίτες συναφών ειδικοτήτων, όπως κατασκευαστές χαρτοποιητικών καλουπιών. Οι κρατικοί αυτοί θεσμοί πραγματοποιούν ελέγχους ποιότητας και επιβάλλουν κυρώσεις (30 ραβδισμοί για κάθε λάθος ή έπαινοι και τίτλοι ως επιβράβευση καλών επιδόσεων), έτσι οι εκδόσεις της Κορέας θα έχουν πάντα υψηλό επίπεδο. Την ίδια χρονιά ο βασιλιάς Ταετζόνγκ δίνει εντολή για χύτευση εκατό χιλιάδων μπρούντζινων στοιχείων. Η πρώτη αυτή οικογένεια χαρακτήρων, γνωστή ως «γκιεμί», έχει γεννηθεί. Έτσι, ελάχιστα χρόνια πριν από τη «Βίβλο των 42 στίχων» του Γουτεμβέργιου, θα γίνει στην Κορέα η πρώτη εκτύπωση με αλφαβητική -εν μέρει- γραφή. Το 1434 ο βασιλιάς Σετζόνγκ, που φέρεται επισήμως ως ο εφευρέτης της «χανγκούλ», ιδρύει το Εθνικό Πανεπιστήμιο και εισάγει μείζονες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις, μεταξύ των οποίων το κινέζικης έμπνευσης σύστημα εξετάσεων για τους δημόσιους λειτουργούς, καθώς στην Κορέα ο κομφουκιανισμός σταδιακά εκτόπιζε το βουδισμό ως κρατική ιδεολογία. Η

εκλεπτυσμένη ελίτ της χώρας έχει ακόρεστη δίψα για βιβλία: «Σχεδόν κάθε τι να τυπώνεται» ήταν το σύνθημα της Υπηρεσίας Έγχυσης Μεταλλικών Χαρακτήρων. Στα 1420 ιδρύεται χυτήριο για μια νέα τυπογραφική οικογένεια στοιχείων, τη «γκι-εοντζία», τεχνικά πιο προηγμένη από την «γκιεμί». Στο δεύτερο μισό του ίδιου αιώνα θα προστεθούν και άλλες τυπογραφικές οικογένειες, όπως η «εουχάε» με γραφή ανάμικτη (χανγκούλ και κινέζικοι χαρακτήρες). Το 1484 θα ακολουθήσει η «γκα-πιζίν» με 300.000 μεταλλικά στοιχεία και τους επόμενους τέσσερις αιώνες άλλες τριάντα περίπου γραμματοσειρές, από 60.000 έως 300.000 στοιχεία η καθεμιά, κυρίως -αλλά όχι αποκλειστικά- από μπρούντζο. Κατά την ιαπωνική εισβολή του 1592-8, Κορεάτες τεχνίτες μεταφέρθηκαν στην Ιαπωνία εγκαινιάζοντας εκεί την εκτύπωση με κινητά στοιχεία. Πρόκειται για μία ακόμη περίπτωση μεταφοράς τεχνολογίας με βίαιη μετεγκατάσταση ξένων τεχνιτών.

Η Κορέα εισήγαγε λοιπόν τη γενική ιδέα των κινητών χαρακτήρων από την Κίνα και την τελειοποίησε, χρησιμοποιώντας ως βάση την προηγμένη μέθοδο έγχυσης νομισμάτων του 12ου αιώνα, επίσης κινέζικης προέλευσης. Ο υψηλής ποιότητας χαλκός που εξορυσσόταν στη χώρα έδωσε τη δυνατότητα να παραχθούν καλύτερης ποιότητας στοιχεία². Αν και στην Κορέα είχαν από παλαιότερα γίνει αρκετές εκτυπώσεις με ξύλινες πλάκες, το μεγάλο επίτευγμα αυτής της χώρας παραμένουν οι μεταλλικοί κινητοί χαρακτήρες. Η διαδικασία παραγωγής των στοιχείων μιας τυπογραφικής οικογένειας είναι σε γενικές γραμμές η ακόλουθη: κάθε μεμονωμένο στοιχείο φιλοτεχνείται σε τακάκι ξύλου οξιάς, ως πατρότυπο³, και πιέζεται πάνω σε μαλακό πηλό για να γίνει το καλούπι, στο οποίο χύνεται στη συνέχεια λιωμένο κράμα με βάση τον χαλκό. Λίγο αργότερα, οι Κορεάτες χρησιμοποίησαν μήτρα από πράσινη άμμο -αντί του προαναφερθέντος πηλού- η οποία προσφέρεται, επειδή μέσω της πορώδους υφής της απάγονται τα αέρια και αποτρέπεται ο σχηματισμός φυσαλλίδων στο μέταλλο. Η συνέχεια της διαδικασίας χύτευσης περιγράφεται στην εικόνα 7.1⁴. Για τη στοιχειοθέτηση οι μεταλλικοί αυτοί χαρακτήρες τοποθετούνταν σε ξύλινο πλαίσιο στερεωμένοι με κερί. Επειδή γλιστρούσαν, δοκιμάστηκαν κι άλλες μέθοδοι με σφήνες από μπαμπού και χαρτί, αλλά το αποτέλεσμα δεν θα φτάσει ποτέ στην τελειότητα που θα πετύχαινε ελάχιστα χρόνια αργότερα ο Γουτεμβέργιος.

2. Στην παραδοσιακή κορεάτικη τυπογραφία μία μέση αναλογία του κράματος για τα μεταλλικά στοιχεία ήταν 80% χαλκός και το υπόλοιπο 20% μοιρασμένο σε μικρότερα ποσοστά ψευδαργύρου, μόλυβδου, σιδηρού και κασσίτερου. Ο χαλκός παρέμεινε το κυρίαρχο μέταλλο του κράματος μέχρι τον 18ο αιώνα, αλλά έκτοτε ο σίδηρος αυξήθηκε σχεδόν στο 80%.

3. Πατρότυπο (punch): παραλληλεπίπεδη χαλύβδινη ράβδος, στη μία άδρα της οποίας φιλοτεχνείται το (κατοπτρικό) ανάγλυφο ενός γράμματος. Με χτύπημα σε μαλακότερο μέταλλο κατασκευάζονται εσώγλυφες μήτρες, για πολλαπλή εν συνεχεία παραγωγή μολύβδινων τυπογραφικών στοιχείων.

4. Για τον σχεδιασμό της διαδικασίας χύτευσης μεταλλικών τύπων χρησιμοποιήθηκε το εικονογραφικό υλικό από τον μνημειώδη τόμο του Sohn Pow-Key (1982), σελ. 8-9.

Η μέθοδος εκτύπωσης στην Κορέα ήταν η παραδοσιακή ανατολικοασιατική. Το κάθε φύλλο τοποθετείτο πάνω στη μελανωμένη ξύλινη τυπογραφική πλάκα και πιεζόταν με βούρτσα, κάτι που ήταν χρονοβόρο και περιόριζε την εκτύπωση στη μία μόνο όψη. Τον 15ο και 16ο αιώνα, παράγονταν κατά μέσο όρο περί τα 40 τυπωμένα φύλλα ημερησίως στην Ανατολή, ενώ την ίδια εποχή στη Δύση περί τα 300. Αυτό δείχνει ότι, παρά τις αναμφισβήτητες προόδους της, η κορεάτικη τυπογραφία δεν μπόρεσε να υπερβεί τα όρια του τεχνικού συστήματος της Ανατολικής Ασίας. Τα επιμέρους στοιχεία, τα γράμματα δηλαδή, δεν προσαρμόζονταν καλά δίπλα-δίπλα και δεν βρίσκονταν στο ίδιο ακριβώς ύψος - ελάττωμα που δεν κατέστη δυνατόν να ξεπεραστεί λόγω της ανυπαρξίας ισχυρής πρέσας (σημειώνουμε ότι ο κοχλίας δεν ήταν γνωστός στην Ανατολική Ασία και διαδόθηκε εκεί από τους Ευρωπαίους μετά τον 15ο αιώνα). Στη Γερμανία του 1450 αυτά τα προβλήματα θα λυθούν εξαρχής με απόλυτη επιτυχία, δίνοντας οριστική μορφή σε μια τυπογραφική τεχνική που θα αναπτυχθεί ταχύτατα και θα μεταμορφώσει ριζικά τον κόσμο της επικοινωνίας και της γνώσης.

Ένα από τα ερωτήματα που δεν έχουν πάψει να τίθενται μέχρι σήμερα, είναι αν η ευρωπαϊκή τυπογραφία έχει τις ρίζες της στα επιτεύγματα της Ασίας. Πολλές ενδείξεις παραπέμπουν στη μετάδοση της τεχνογνωσίας ή έστω στη «μετάδοση γενικής ιδέας» (stimulus diffusion) από την Ανατολή στη Δύση με ευδιάκριτους ενδιάμεσους σταθμούς. Για το δρομολόγιο διάδοσης των ξύλινων τυπογραφικών πλακών στη Δύση -όπου κυριαρχούν τον 14ο αιώνα- έχουμε ορισμένες ενδείξεις. Η Κεντρική Ασία κατοικείτο, τότε όπως και σήμερα, από τουρκόφωνες εθνότητες, μεταξύ των οποίων οι Ουιγούροι, που από τα μέσα του 8ου αιώνα είχαν αναπτύξει μια αυτοκρατορία με πρωτεύουσα το κοσμοπολίτικο Τουρφάν, ανθηρό κέντρο μέχρι τον 13ο αιώνα, οπότε υπέκυψε στους Μογγόλους. Από ευρήματα του Τουρφάν προκύπτει ότι οι Ουιγούροι έκαναν χρήση τόσο των ξύλινων πλακών όσο και των κινητών στοιχείων στο τοπικό σογδιανό αλφάβητο. Μια πλήρης γραμματοσειρά κινητών στοιχείων του 1300 μ.Χ. περίπου έχει ανακαλυφθεί στο Νιουνχουάνγκ. Έτσι ο πιθανός δίαυλος μετάδοσης της ιδέας των ξύλινων πλακών (αλλά και των κινητών στοιχείων, στην πιο πρωτόγονη κινέζικη εκδοχή τους και όχι στην εξελιγμένη κορεάτικη), είναι: Κίνα - Κεντρική Ασία - νότια Ρωσία - Ευρώπη. Αυτό το είχε από νωρίς υποθέσει ο Ιταλός διπλωμάτης Πάουλος Τζόβιους (1483-1552), ο οποίος το 1546 επισημαίνει στο βιβλίο του *Historia sui temporis*:

Υπάρχουν εκεί [στην Καντόνα] τυπογράφοι οι οποίοι τυπώνουν με τις δικές μας μεθόδους βιβλία που περιέχουν ιστορικά γεγονότα και έθιμα, σε μεγάλα φύλλα διπλωμένα προς τα μέσα σε τετράγωνες σελίδες... Απ' αυτό εύκολα συμπεραίνουμε ότι τέτοια δείγματα, ήλθαν σ' εμάς μέσω Σκυθίας και Μόσχας πριν οι Πορτογάλοι φτάσουν στην Ινδία...

Προς τα τέλη του 19ου αιώνα άρχισε να προβάλλεται η άποψη ότι ο χαράκτης Παμφίλο Καστάλντι (1398-1490), από την πόλη Φέλτρε κοντά στη Βενετία, ήταν ο

πρώτος Ευρωπαίος που πειραματίστηκε με ασιατικές τυπογραφικές τεχνικές. Είχε, όπως λέγεται, την ευκαιρία να δει κινέζικα βιβλία του Μάρκο Πόλο και το 1426 τύπωσε με ξύλινα κινητά στοιχεία πάνω σε χαρτί, στη μία μόνο πλευρά. Στη βικτωριανή ιστοριογραφία η αφήγηση αυτή θα προβληθεί ιδιαίτερα, καθώς θα συνδυαστεί με τη βενετική καταγωγή της συζύγου του Γουτεμβέργιου. Ο επιφανής Γάλλος στοχαστής Μισέλ ντε Μοντιέν (1533-92) έχει επίσης επιχειρηματολογήσει υπέρ της ανατολικοασιατικής προέλευσης της τυπογραφίας. Συνεπώς όλες οι ενδείξεις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι, εκτός από τις ξύλινες τυπογραφικές πλάκες, και οι τεχνικές των κινητών στοιχείων -έστω και όχι στη μέγιστη εκτέλει τους- προήλθαν από την Ανατολή. Ωστόσο αυτό δεν υποβαθμίζει στο ελάχιστο τη λάμψη του ευρωπαϊκού επιτεύγματος. Ο Ντάγκλας ΜακΜόρτρι, σύγχρονος ιστορικός της τυπογραφίας, έχει αποδεχτεί και αυτός την ασιατική προέλευση της ιδέας της τυπογραφίας, δεν παραλείπει όμως να τονίσει ότι η απλή μετάδοση ιδέας δεν συνιστά εφεύρεση. Πράγματι μια εφεύρεση χαρακτηρίζεται από την πλήρη επεξεργασία μιας τεχνικής διαδικασίας, την προσαρμογή της στο τεχνικό σύστημα της χώρας υποδοχής και στις ώριμες ανάγκες της αντίστοιχης κοινωνίας, στοιχεία τα οποία εν τέλει ορίζουν το πλαίσιο και το είδος των βελτιώσεων που κάθε εφεύρεση απαιτεί για να εξελιχθεί και να διαδοθεί σε διαφορετικά περιβάλλοντα.

Το χαρτί, για παράδειγμα, σε αντίθεση με την τυπογραφία, δεν μπορεί παρά να πιστωθεί εξ ολοκλήρου στην Κίνα. Αν και, όπως είδαμε στο έκτο κεφάλαιο, στην Ευρώπη εγκαινιάστηκαν αμέσως σημαντικές καινοτομίες (υδροκίνηση, σταθερό συρμάτινο πλέγμα στο καλούπι, υδατόσημα), η απουσία τους στην Ασία δεν εμπόδισε το τοπικό χαρτί, να εξελιχθεί από τους πρώτους κιόλας αιώνες σε ανεπτυγμένο τέχνημα με ποιότητες απαράμιλλες και χρήσεις ευρύτατου φάσματος. Στην τυπογραφία, όμως, οι ευρωπαϊκές καινοτομίες υπήρξαν καθοριστικές για την ποιότητα, το κόστος και τη διάδοσή της, ακόμη και συγκρινόμενες με το πιο συγγενές της αντίστοιχο, την τυπογραφία της Κορέας. Η Ευρώπη του 15ου αιώνα ήταν ώριμη γι' αυτό το εγχείρημα. Διέθετε μεταξύ άλλων λαμπρή παράδοση χρυσοχόων, καθοριστική για τη σμίλευση μικροσκοπικών χαρακτήρων και ραγδαία αναπτυσσόμενη τεχνογνωσία γύρω από τα κράματα. Η μεταλλουργία, βέβαια, ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένη και στην Κορέα, δεν υπάρχουν όμως ενδείξεις ότι η τεχνογνωσία αυτή μεταλαμπαδεύτηκε στην Ευρώπη. Μερικές ιδέες αναπτύχθηκαν επομένως ανεξάρτητα, αλλά η πραγματικά παγκόσμια ιστορία της τυπογραφίας άρχισε στην Ευρώπη. Η κορυφαία συμβολή του Γουτεμβέργιου ήταν η μέθοδος της πολλαπλής και φθηνής έγχυσης απολύτως όμοιων στοιχείων. Όλα τα στοιχεία είχαν όμοιο ορθογώνιο παραλληλεπίπεδο στέλεχος, ώστε να εφαρμόζουν ακριβώς το ένα δίπλα στο άλλο. Επειδή είχαν το ίδιο ύψος, ήταν αρκετή η άσκηση πίεσης σε ολόκληρη την τυπογραφική πλάκα μία και μόνη φορά με την ισχυρότατη ευρωπαϊκή κοχλιωτή πρέσα, την οποία ο ίδιος σκέφτηκε να αξιοποιήσει στην τυπογραφία. Τα αποτελέσματα υπήρξαν τόσο άμεσα και οφθαλμοφανή, ώστε πολλοί ειδικοί θεωρούν ποιοτικά

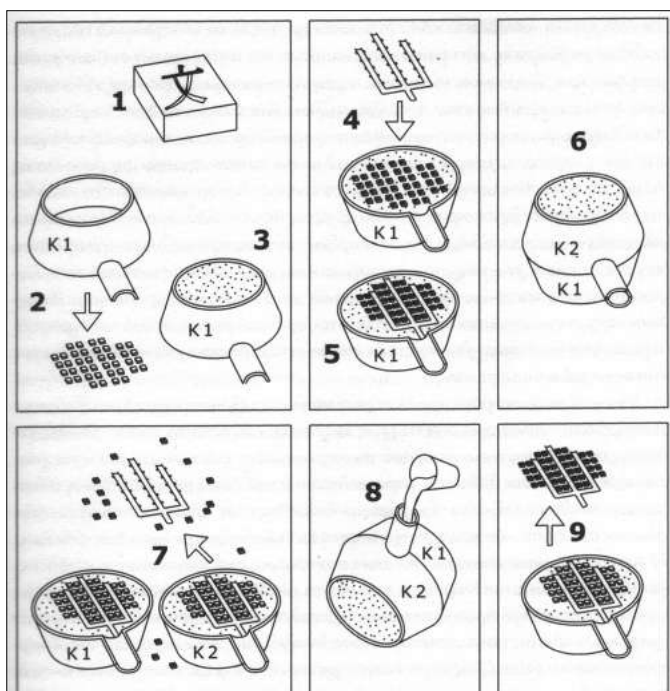
αξεπέραστη την πρώτη κιόλας ολοκληρωμένη τυπογραφική εφαρμογή, τη «Βίβλο των 42 στίχων», με τα μέτρα οποιασδήποτε εποχής.

Ο Ιωάννης Γουτεμβέργιος γεννήθηκε στο Μάιντς, ανάμεσα στα 1394 και 1400, από πατέρα χρυσοκόο και νομισματοκόπο του Επισκόπου. Αφού τέλειωσε το Πανεπιστήμιο της Ερφούρτης στη Θουριγγία, εργάστηκε ως χρυσοκόος στο Στρασβούργο κατασκευάζοντας καθρέφτες για να πωλούνται στα θρησκευτικά προσκυνήματα. Αργότερα, σπριγμένος σε κάποια κληρονομιά και με την ενθάρρυνση του Γερμανού υπουργού Οικονομικών, προχώρησε σε έρευνες που τον οδήγησαν σε νέα μείγματα χύτευσης. Το 1448 επέστρεψε στο Μάιντς, όπου συνεταιρίστηκε με τον Γιόχαν Φουστ σε πειραματικό τυπογραφείο. Αρχικά τύπωσαν μικρά κείμενα και συγχωροχάρτια, δηλαδή έτοιμες φόρμες όπου η εκκλησία -με το αζημίωτο- συμπλήρωνε το όνομα του ευσεβούς δωρητή, με αντάλλαγμα την τελεσφόρα μεσολάβησή της για τη σωτηρία της ψυχής του. Το μεγάλο έργο όμως των φιλόδοξων εταίρων δεν θα αργήσει. Η δίτομη Βίβλος των 42 στίχων στη λατινική μετάφραση του Αγίου Ιερώνυμου (345-420), το πρώτο πλήρες τυπωμένο βιβλίο εκδίδεται στα 1455 από τέσσερα πιεστήρια και με εντατική εργασία έξι στοιχειοθετών, σε 180 αντίτυπα (τα 45 σε περγαμνή) και με έκδηλη την τάση να μιμείται τα ζωγραφισμένα χειρόγραφα της εποχής. Το χαρτί αυτού του τυπογραφικού αριστουργήματος αξίζει ιδιαίτερης μνείας. Είναι το ίδιο σε όλα τα αντίτυπα: ανοικτό κρεμ, μακρόνιο και πολύ διαφορετικό από το σύνθετες χαρτί του 1450, στο οποίο κατά κανόνα παρατηρούνται ίχνη από «σταγόνες», τρίχες, θρόμβοι ινών και διακυμάνσεις στο πάχος. Το εξαιρετικής ποιότητας χαρτί της Βίβλου, με διάσταση 43×62 cm (ρόγιαλ φύλλο), φέρει διάφορα υδατόσημα -όπως τη «βοϊδοκεφαλή» και το «τσαμπί σταφύλι»- και έχει κατασκευαστεί σε χαρτοποιητικό πλέγμα αρκετά πυκνό, με 11 σύρματα ανά εκατοστό (βλ. περί χαρτοποιητικού καλουπιού στο όγδοο κεφάλαιο). Σήμερα είναι σχεδόν καθολικά αποδεκτό ότι τα πενήντα χιλιάδες περίπου φύλλα που απαιτήθηκαν⁵ έφτασαν από την Ιταλία διασχίζοντας τα περάσματα των Άλπεων στις ράχες υποζυγίων, μέσα σε βαρέλια για να προστατεύονται από την υγρασία. Σήμερα σώζονται 48 αντίτυπα της «Βίβλου των 42 στίχων», από τα οποία μόνο τα 21 είναι πλήρη.

Η οικονομική επιτυχία του Γουτεμβέργιου δεν υπήρξε εντυπωσιακή, λόγω του μεγάλου κόστους παραγωγής της Βίβλου αλλά και των διενέξεων ανάμεσα στους συνεταιρείους, που θα οδηγήσουν αργότερα στη διακοπή της συνεργασίας τους. Ο Γουτεμβέργιος πέθανε το 1468, αλλά η επιχείρηση επιβίωσε για ένα διάστημα κατά το οποίο τυπώθηκαν ακόμη μερικά βιβλία σε περγαμνή, πρακτική που θα εκλείψει σε λίγα χρόνια. Γρήγορα θα ακολουθήσει η ίδρυση πολυάριθμων τυπογραφικών εργαστηρίων στη Λυών, στο Στρασβούργο και αλλού, όπου παράγονται τα περίφημα «αρχέτυπα» (incunabula), όπως ονομάζονται τα προ του 1501 τυπωμένα βιβλία

5. Κάθε ένα από τα 135 αντίτυπα σε χαρτί αποτελείτο από 1.272 σελίδες, δηλαδή 318 διπλωμένα φύλλα Royal folio, που μετά το δίπλωμα και το ξάκρισμα έδιναν τελική διάσταση βιβλίου 40 x 28 εκ.

στην Ευρώπη. Έχει υπολογιστεί ότι από το 1455 έως το 1501 περί τα 1.100 τυπογραφικά εργαστήρια σε 255 πόλεις παράγαγαν γύρω στους 30.000 τίτλους σε συνολικά 15 εκατομμύρια αντίτυπα, με χρήση 4.000 διαφορετικών τυπογραφικών στοιχείων. Με την αυγή του 16ου αιώνα το δίδυμο χαρτί-τυπογραφία (που θα διατηρήσει πλέον ουσιαστικά αναλλοίωτες τις τεχνικές του ως το κατώφλι του 19ου αιώνα) είναι έτοιμο να πάρει την οριστική του θέση στον εκρηκτικά αναπτυσσόμενο ευρωπαϊκό πολιτισμό, αν και όχι χωρίς κάποιες αντιδράσεις συντεχνιών, μεμψιμοιρίες λογίων ή αγανακτισμένων γραφέων όπως ο Φίλιππο ντε Στράτα, που χαρακτηριστικό απόσπασμα ποιήματός του αναφέρεται στην αρχή αυτού του κεφαλαίου.

Εκ. 7.1 Κατασκευή κινητών τυπογραφικών στοιχείων στην παραδοσιακή κορεάτικη τυπογραφία. Οι χαρακτήρες φιλοτεχνούνται ένας-ένας σε πηλό (1). Το μισό καλούπι χωρίς πάτο (K1) καλύπτει τους ανεστραμμένους χαρακτήρες (2). Το καλούπι (K1) γεμίζει με ειδικά άμμο (3), αναστρέφεται και τοποθετείται μεταλλικό στοιχείο, που θα αφήσει αποτύπωμα για το κανάλι έγχυσης (4 και 5). Το καλούπι (K1) σκεπάζεται με το άλλο ήμισυ (K2), το οποίο γεμίζει και αυτό με άμμο (6). Τα δύο τμήματα θα απομακρυνθούν, ώστε να αφαιρεθούν οι πλάνοι χαρακτήρες και το μεταλλικό κανάλι (7), θα ενωθούν και πάλι και από το σχηματισμένο στόμιο θα χυθεί το κράμα, που μέσω του καναλιού θα διοχετευτεί στους χαρακτήρες (8). Όταν το κράμα σταθεροποιηθεί, το καλούπι ανοίγει, το μεταλλικό σύνολο αποσπάται (9) και ο κάθε χαρακτήρας αποκόπτεται.

Ιστορική επισκόπηση της Διπλωματικής ως επιστήμης

Βιχελμίνια Ζάχου

Η Διπλωματική είναι βοηθητική επιστήμη της Ιστορίας και του Δικαίου. Η έννοια της βοήθειας που δίδεται σε αυτή την επιστήμη δεν ακυρώνει καθόλου την αναγκαιότητά της. Δεν πρόκειται για την επιστήμη των διπλωματών, δηλαδή των καλών τρόπων που πρέπει να υιοθετούνται στις διαπροσωπικές σχέσεις εκ μέρους των πρέσβειων, αλλά για τη μελέτη των λεγόμενων *διπλωμάτων*, όπως αυτά εξετάζονται ως προς την εξωτερική τους μορφή και το περιεχόμενό τους με σκοπό να διασφαλιστεί η αυθεντικότητά τους. Αυτή η επιστήμη ξεκίνησε συστηματικά το 17ο αιώνα και αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19ου αι. και παρά την ταραγμένη περίοδο του πρώτου μισού του 20ου αι. συνέχισε την πορεία της.

Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον να έχουμε στην κατοχή μας ένα χειρόγραφο το οποίο περιέχει μια νομική πράξη μεγάλης σημασίας και να αφιερώσουμε χρόνο στη μελέτη της αυθεντικότητάς του και γενικότερα, στη μελέτη των εγγράφων που φυλάσσονται στα αρχεία μας. Επιπλέον, στις μέρες μας παρουσιάζονται διάφορα προβλήματα, όπως για παράδειγμα τα έγγραφα που παράγονται από εξαιρετική τηλεομοιοτυπική αναπαραγωγή χειρογράφων, καθώς και από τη χρήση της ψηφιακής φωτογραφίας και του διαδικτύου. Ζούμε σε μια εποχή που η εξέλιξη της επικοινωνίας και κυρίως του διαδικτύου, είναι ιδιαίτερα αισθητή. Όλες οι πληροφορίες μας φθάνουν μέσω μιας μικρής οθόνης. Κατά μια έννοια, θα μπορούσαμε να λέγαμε ότι τείνουμε να δώσουμε την επιβεβαίωση της αλήθειας σε όλα εκείνα που μας παρουσιάζονται μέσω των συστημάτων πολυμέσων. Υπάρχει ο κίνδυνος εξίσωσης των εικονικών παραστάσεων και των πραγματικών. Για να αξιοποιήσουμε όλα τα δεδομένα του παρελθόντος θα πρέπει να προσεγγίσουμε τα έγγραφα λαμβάνοντας υπόψη την συγκεκριμένη «τυπολογία» τους, όρος στον οποίο περιλαμβάνεται όχι μόνο η εξωτερική τους μορφή, αλλά και οι «κρυμμένοι κωδικοί» οι οποίοι καθορίζουν την εσωτερική τους μορφή. Συχνά το περιεχόμενο ενός εγγράφου αντανακλά τον τύπο του.

Κύριο μέλημά μας είναι να γνωρίσουμε τα διπλώματα και τα άλλα γραπτά κείμενα, τα λεγόμενα έγγραφα (documents). Η Διπλωματική επιστήμη εξετάζει τα έγγραφα έτσι όπως μας έχουν φθάσει, με σκοπό να εξακριβωθεί η αυθεντικότητά τους. Εξετάζει τα εξωτερικά χαρακτηριστικά τους, τις υλικές δηλ. εκφάνσεις τους, όπως τη γραφική ύλη, το γραφικό υπόστρωμα, τη μελάνη, τον τύπο γραφής, τις σφραγίδες, τα γραφικά σημάδια που βρίσκονται στα διάφορα μέρη του εγγράφου, αλλά και τα εσωτερικά τους χαρακτηριστικά, δηλ. τη γλώσσα, τη διάταξη του κει-

μένου, τις επικυρώσεις, τις υπογραφές και γενικά τα διάφορα μέρη του εγγράφου. Στο *Vocabulaire international de la Diplomatie* (2a ed., σ. 21, αρ.1) δίδεται ο ορισμός της διπλωματικής επιστήμης: «*La Diplomatie est la science qui étudie la tradition, la forme et l'élaboration des actes écrits. Son objet est d'en faire la critique, de juger de leur sincérité, d'apprécier la qualité de leur texte, de dégager des formules tous les éléments du contenu susceptibles d'être utilisés par l'historien, de les dater, enfin de les éditer*». Σε αυτή τη μελέτη του εγγράφου «*in facto esse*», δηλ. στην τελική του μορφή, θα πρέπει να προσθέσουμε τη μελέτη του έγγραφου «*in fieri*», δηλ. στην πραγμάτωσή του. Γίνεται προσπάθεια να ακολουθήσουμε την πορεία του εγγράφου από την αρχή έως τη στιγμή της παράδοσής του στον αποδέκτη, με άλλα λόγια ακολουθείται η πορεία της γένεσής του. Ποια ήταν η νομική πράξη γένεσής του εγγράφου και ποιο το νομικό πρόσωπο, ποια ήταν τα πρόσωπα που συμμετείχαν στην σύνταξη του εγγράφου και σε ποια διοικητική αρχή ανήκαν; Όλα αυτά είναι ερωτήματα που βρίσκουν απάντηση καθώς γίνεται η εξέταση του εγγράφου.

Σύμφωνα με τον Α. Pratesi (Pratesi 1973), κατά τη διάρκεια και αμέσως μετά το β' Παγκόσμιο Πόλεμο (1939-1945) υπήρξε μια σχετική παύση στην ενασχόληση με την διπλωματική. Εντούτοις, κατά τα επόμενα χρόνια (1945-1973), σημειώθηκε ιδιαίτερη πρόοδος στην παραγωγή νέων μελετών. Συνεπώς, ο ίδιος θεωρούσε πως μαζί με τις παλιές τεχνικές έρευνας προστέθηκαν και νέες μεθοδολογίες. Υπήρχε όμως ο κίνδυνος να καταλήξουμε σε ένα τεχνικό μηχανισμό ή σε μια υπερβολική λεπτολογία και τα δυο πολύ μακριά από το πραγματικό νόημα της Διπλωματικής (Bartoloni, 1953). Για την αποφυγή όλων αυτών των λανθασμένων τακτικών μίλησε ο Αυστριακός μελετητής Η. Fichtenau (Fichtenau, 1961) σύμφωνα με τον οποίο θα πρέπει να μελετήσουμε ένα έγγραφο με τη νοοτροπία του συγκεκριμένου προσώπου που του έδωσε ζωή και το εξέτασε σφαιρικά ως προς τον τύπο και το περιεχόμενο του, μέσα στο θρησκευτικό, ηθικό, πολιτικό και κοινωνικό κλίμα στο οποίο γεννήθηκε, λαμβάνοντας υπόψη όχι μόνο τις νομικές του συνέπειες, αλλά και τις πολιτιστικές. Βέβαια, μια βαθιά μελέτη όλων αυτών των τομέων θα μπορούσε να δώσει στην έρευνα κοινωνιολογική, ιστορική, νομική, γλωσσική, φιλολογική ή άλλη χροιά, δεδομένου ότι είναι αρκετά δύσκολο να μελετήσουμε όλες αυτές τις πτυχές στο σύνολό τους.

Στη συνέχεια, το αντικείμενο της Διπλωματικής διευρύνθηκε προς κάθε είδος «πράξεις», όχι μόνο προς τις πράξεις νομικής φύσεως, αλλά γενικότερα προς τις διοικητικές πράξεις (*cartae*) γιατί αυτές συντάχθηκαν στο πλαίσιο της προετοιμασίας, της κοινοποίησης ή της εκτέλεσης κάποιας απόφασης. Πρόκειται για πράξεις που έχουν στενή σχέση με τη γένεση των εγγράφων (R.-H. Bautier, 1961).

Πράγματι, ο ορισμός του εγγράφου από τον C. Paoli (C. Paoli, 1942 - G.C. Bascapè, 1987) ως «γραπτή μαρτυρία ενός γεγονότος νομικής φύσεως που έχει

συνταχθεί σύμφωνα με καθορισμένους τύπους, οι οποίοι δίνουν ισχύ απόδειξης και αποτελεσματικότητας σε αυτή» σε σχέση με το διευρυμένο πεδίο της Διπλωματικής του R.-H. Bautier φαίνεται αρκετά περιορισμένος. Εντούτοις, πολλοί ήταν οι διπλωματιστές που από καιρό είχαν διεξάγει διπλωματικές έρευνες θεωρώντας ως πεδίο αυτής της επιστήμης όχι μόνο τα διπλώματα, τα *privilegi*, τα *mandati* και τις νοταριακές πράξεις, αλλά ολόκληρο το ποικίλο φάσμα των προπαρασκευαστικών πράξεων των νομικών εγγράφων (π.χ. αιτήσεις, αποδείξεις πληρωμών, απογραφές αγαθών κ.α.). Στην πραγματικότητα, όταν περάσει κανείς τα σύνορα, αν υπάρχουν βέβαια, μεταξύ του Μεσαίωνα και της νεότερης εποχής, τα έγγραφα που πολλαπλασιάζονται δεν είναι τόσο τα νομικής φύσεως όσο οι διοικητικές πράξεις. Απ' την άλλη μεριά λίγα χειρίδια διπλωματικής αναφέρονται σε ειδική μεθοδολογία για τη μελέτη και την έρευνα διοικητικών πράξεων, αφού η ενασχόληση τους προϋποθέτει και γνώσεις άλλων επιστημών, όπως της στατιστικής, της δημογραφίας και της κυβερνητικής.

Στη σύγχρονη εποχή το έγγραφο έχασε, κατά μεγάλο ποσοστό, την τυπική συμβολική αξία του και έγινε καθαρά διαμεσολαβητής, απόδειξη εννόμων σχέσεων (A. Petrucci, 1963). Συνεπώς, τα σύγχρονα έγγραφα δεν συνδέονται ιδιαίτερα με τους αυστηρούς νόμους των μεσαιωνικών εγγράφων. Αυτό το είδος εσωτερικού και εξωτερικού ικρώματος που σήμερα θα μπορούσαμε να του δώσουμε τον τεχνικό όρο της «μορφοποίησης», χρησιμοποιήθηκε με ακρίβεια μέχρι το τέλος της μεσαιωνικής εποχής και αποτελούσε εγγύηση για την αυθεντικότητα των εγγράφων, όμως στη σύγχρονη εποχή έχει μειωθεί αισθητά η χρήση του. Επομένως, ο διπλωματιστής θα μπορούσε να αναρωτηθεί εάν το πεδίο μελέτης του περιορίστηκε, και συνδέεται με μερικές όψεις της δημόσιας διοίκησης και του εμπορίου.

Η αυστηρή υποταγή των εγγράφων σε ένα επίσημο διπλωματικό πλαίσιο κατά το Μεσαίωνα αφορούσε μόνο στα έγγραφα που απολύονταν από τις καγκελαρίες (αυτοκρατορικές και εκκλησιαστικές), ενώ για τις μεσαιωνικές νοταριακές πράξεις υπήρχε τέτοια πληθώρα που οι ερευνητές μπορούσαν να ακολουθήσουν μεθοδολογικές εξαιρέσεις. Η ποικιλία των εγγράφων εντάθηκε τόσο με την έλευση της σύγχρονης εποχής και έτσι υπήρξε σημαντική αύξηση στη δουλειά των διπλωματιστών ειδικευμένων στα σύγχρονα έγγραφα. Όπως αναφέρει και ο Pratesi «η ανακατασκευή σε ενόπιες πολλαπλών φαινομένων είναι δουλειά του ιστορικού στον οποίο ο διπλωματιστής έχει προσκομίσει όλα τα κομμάτια του σύνθετου μωσαϊκού» (A. Pratesi, 1973).

Είναι λοιπόν ξεκάθαρο η διάκριση του ιστορικού από τον διπλωματιστή. Μερικοί μελετητές θεωρούσαν ότι η κοινωνική λειτουργία των εγγράφων διαδραματίζει εξέχοντα ρόλο. Σύμφωνα με τον J. Sebánek η κοινωνική τάξη στην οποία ανήκουν οι συντάκτες των εγγράφων, επηρεάζει το ίδιο το έγγραφο με καθοριστικό τρόπο. Άρα, ο σωστός τρόπος προσέγγισης ενός εγγράφου είναι καταρχήν η μελέτη της

κοινωνικής λειτουργίας του. Σύμφωνα με τη μαρξιστική θεωρία, ένα έγγραφο όχι μόνο εξαρτάται ή επηρεάζεται, αλλά και καθορίζεται κατά κάποιο τρόπο από την κοινωνική τάξη των προσώπων που εμπλέκονται (J. Sebánek, 1962).

Ωστόσο, ακόμη και αν η κοινωνική ερμηνεία των φαινομένων είναι βασικός σταθμός για την ερμηνεία των εγγράφων, αυτό δεν σημαίνει ότι αποτελεί άμεσα μέρος της διπλωματικής μεθοδολογίας. Αφού ο διπλωματιστής καθορίσει την παράδοση, τη γένεση, τη φύση, τη γνησιότητα και τις σχέσεις με τα υπόλοιπα έγγραφα ίδιας προέλευσης, θα ασχοληθεί με την κοινωνική ερμηνεία του εγγράφου από την πλευρά όμως του ιστορικού. Επίσης, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η κοινωνική αυτή θεωρία ακυρώνει την κλασική διπλωματική μέθοδο στην οποία καθιερώνεται μια διάκριση μεταξύ των εγγράφων που απολύθηκαν από μια καγκελαρία (δημόσια έγγραφα) και εκείνων που απολύθηκαν έξω από αυτήν (ιδιωτικά έγγραφα). Ακολουθώντας την παράδοση της Διπλωματικής, ο Pratesi (Pratesi, 1973) υποστηρίζει ότι το διαφορετικό σημείο που επηρεάζει τα μεθοδολογικά όργανα που χρησιμοποιούμε για την ανάλυση των εγγράφων είναι εκείνο ανάμεσα στο δημόσιο και στο ιδιωτικό έγγραφο. Η νομική πράξη του ίδιου ηγεμόνα έχει διαφορετικά χαρακτηριστικά αν γεννηθεί μέσα στην ίδια την καγκελαρία ή έξω απ' αυτήν.

Η μεθοδολογία που χρησιμοποιείται από τους διπλωματιστές ήδη από το 19ο αι. στοχεύει ακριβώς σε αυτό που υποστήριζε και ο ίδιος ο ιησουΐτης Daniel Van Papenbroeck το 1675. Σκοπός δηλ. της διπλωματικής είναι «*veri ac falsi discrimen in vetustis membranis*» καθώς επίσης το να ερμηνεύσει το ίδιο το έγγραφο στο σύνολο του, ακολουθώντας την ιστορικο-νομική εισήγηση των τύπων του, αλλά και του περιεχομένου του.

Ο τρόπος με τον οποίο συνδέεται η Διπλωματική με την Ιστορική επιστήμη γίνεται σαφές αν αναλύσουμε το αντικείμενο της Διπλωματικής με το αντίστοιχο της Ιστορίας. Αντικείμενο λοιπόν της Διπλωματικής είναι η κριτική προσέγγιση των εγγράφων που σκοπό έχει να αποδείξει την αυθεντικότητά τους και να ταυτοποιήσει τη διαδικασία γένεσής τους. Η Ιστορία απ' την άλλη έχει ως αντικείμενο τη μελέτη των γεγονότων του παρελθόντος. Ως ανθρωπιστική επιστήμη δεν ασχολείται τόσο με την ερμηνεία των γεγονότων όσο με την κατανόηση τους: απαντά περισσότερο στο γιατί παρά στο πώς. Η ιστορική επιστήμη επιτυγχάνει το στόχο της από μέσα από τη μελέτη των πηγών (μνημειακών ή αρχαϊκών) που μαρτυρούν αυτά τα οποία είδε ο άνθρωπος. Η Διπλωματική μπορεί να βοηθήσει την ιστορία στην προσπάθειά της να κατανοήσει το παρελθόν ακολουθώντας δύο τρόπους: α) είτε προσφέροντας στην Ιστορία τα αποτελέσματα της έρευνας, δηλ. μέσω της κριτικής μελέτης των εγγράφων θα μπορεί, για παράδειγμα, να παρουσιάσει την πράξη-συμβάν που σε ένα συγκεκριμένο τόπο και χρόνο και για ποικίλους λόγους δυο πρόσωπα ή δύο οργανισμοί έδρασαν και παρήγαγαν ένα έγγραφο και να αποδείξει την γνησιότητά του (εδώ είναι ο ρόλος της Διπλωματικής) και β) το έγγραφο μπορεί να γίνει

αρωγός στην ιστορία από την οπτική της ιστορικής μαρτυρίας είτε συγκεκριμένης περιόδου είτε οικονομικής, πολιτικής, διοικητικής, πολιτιστικής και θρησκευτικής πτυχής της. Συμπερασματικά λοιπόν θα λέγαμε ότι η Διπλωματική ως επιστήμη βρίσκεται δίπλα στην Ιστορία, αλλά και η Ιστορία θα μπορούσε να αποτελέσει βοηθητική επιστήμη της Διπλωματικής, εφόσον της προσφέρει τις γενικές συντεταγμένες για να προσεγγίζει τα έγγραφα.

Κατά την περίοδο του Ανθρωπισμού και της Αναγέννησης, τα έγγραφα απέκτησαν μια ιδιαίτερη αξία, γιατί άλλαξε η οπτική θεώρησής τους και έγινε πιο ορθολογιστική. Από την απλή πίστη περάσαμε στην αναζήτηση της επιστημονικής απόδειξης. Τον 15ο αι. ο Αλφόνσο Ε΄ ο Μεγαλόψυχος, βασιλιάς της Αραγονίας, της Σικελίας και της Νάπολης, ζήτησε από τον ανθρωπολειτουργό Lorenzo Valla τη γνώμη του πάνω στη λεγόμενη Donatio Costantini στη Ρωμαϊκή Εκκλησία. Πρόκειται για την παραχώρηση των δυτικών επαρχιών της αυτοκρατορίας από το Μέγα Κωνσταντίνο στον πάπα Σιλβέστρο. Αποδείχθηκε ότι το προνόμιο του Μέγα Κωνσταντίνου ήταν πλαστό. Ο Valla απορρίπτει την αυθεντικότητα του κειμένου πάνω σε φιλολογικές και πολιτικές βάσεις (D. Maffel, 1980).

Σημαντική ώθηση στην κριτική του εγγράφου δόθηκε από τις πιέσεις της Μεταρρύθμισης των Προτεσταντών και της Καθολικής Αντι-Μεταρρύθμισης. Οι χριστιανοί μεταρρυθμιστές του 16ου αι. δίνοντας μεγάλη σημασία στη θετική θεολογία, πέρα από τη θεωρητική, ευνόησαν την τριβή των μελετητών με την ιστορική έρευνα, κυρίως στην Εκκλησιαστική Ιστορία. Αυτή η έρευνα δεν μπορούσε να στηριχθεί σε λαϊκές παραδόσεις, γεμάτες φαντασία, αλλά στην σοβαρότητα των πηγών. Γνωστοί είναι οι Centuriatores Magdeburgenses, Γερμανοί προτεστάντες μελετητές, οι οποίοι, αφού συνέλεξαν και εξέτασαν διάφορα έγγραφα, έγραψαν μια *Εκκλησιαστική Ιστορία* ανά αιώνα (εξ ου και το όνομα Centurie) σε 13 τόμους (*Ecclesiastica historia*, 1559-1574). Από την καθολική πλευρά, ο Baronio απάντησε με τα *Annali* (*Annales ecclesiastici*, 1588-1607). Όλοι στηρίχθηκαν στα έγγραφα σαν ιστορικές πηγές, πεπεισμένοι ότι η ιστορία της Εκκλησίας δεν θα έπρεπε να γράφεται με διαφορετικό τρόπο από την πολιτική ιστορία όσον αφορά στη μεθοδολογία. Η δημοσίευση των εγγράφων χάρη στον τύπο διαδιδόταν όλο και περισσότερο. Οι πολιτισμικές συνθήκες ευνόησαν την ανάπτυξη της διπλωματικής.

Στις αρχές του 17ου αι. ιδρύθηκαν δύο κέντρα έρευνας διπλωμάτων: το ένα λειτούργησε στους Βενεδικτίνους της Κοινότητας του San Mauro, στο μοναστήρι του Saint Germain-des-Près στο Παρίσι και το άλλο στους Βέλγους Ιησουΐτες Πατέρες τους λεγόμενους Βολλανδιστές, οι οποίοι πήραν το όνομα τους από τον P. Jean Bolland (1596-1665), που συμμετείχε στην επιτροπή της έκδοσης των *Acta Sanctorum*.

Αλλά οι διχόνοιες συνεχίστηκαν σε πολιτικό επίπεδο, στα πεδία της μάχης και εκ νέου στις δικαστικές αρένες. Έτσι φθάσαμε σε αυτές που αργότερα ονομάζονται

bella diplomatica. Στην Γαλλία αφορμή για την εξέλιξη αυτή έδωσαν η ανάγκη επιχειρηματολογίας σχετικά με ζητήματα γαιοκτησίας, εκκλησιαστικής και κοσμικής, καθώς επίσης οι αγώνες του θρόνου κατά των ευγενών και οι προσπάθειες των τελευταίων να τεκμηριώσουν βάσει εγγράφων την παλαιότητα της ευγένειάς τους. Στη Γερμανία ήταν οι αντιδικίες για ζητήματα δημοσίου δικαίου αυτές που οδήγησαν στην ανάπτυξη της διπλωματικής. Καθώς οι εκάστοτε αντιδίκιοι, λόγου χάριν μια μονή, μια επισκοπή, ένας φεουδάρχης, ένας τοπικός ηγεμόνας, επεδίωκαν να αποδείξουν την πλαστότητα των προσκομιζομένων από τους αντιδίκους εγγράφων (*diplomata*) (M. Simonetti - E. Prinzivalli, 1996), οι αντιδικίες αυτές είναι γνωστές ως *bella diplomata* (Urkundenkriege).

Όλα αυτά οδήγησαν σε μια καλύτερη γνώση των εγγράφων, αλλά και της τυπολογίας σύμφωνα με την οποία κρινόταν η αυθεντικότητά τους. Γνωστό ήταν το *bellum Lindaviense*, δηλ. της πόλης Lindau, στην ανατολική όχθη της λίμνης Κωστάντιας στην Ελβετία. Με αφορμή αυτή τη διαμάχη διατυπώθηκαν κανόνες επαλήθευσης της γνησιότητας των διπλωμάτων των καρολίδειων αυτοκρατόρων (H. Conring, 1672 - H. Bresslau, 1998). Εν τούτοις η αφετηρία για την ανάδειξη της Διπλωματικής σε επιστήμη ανάγεται σε άλλη αιτία. Το 1659 ο ιησουΐτης μοναχός Daniel van Papenbroeck (Papenbroeck, 1675), που συμμετείχε στην επιτροπή έκδοσης των *Acta Sanctorum* των Βολλανδιστών, ανέλαβε μαζί με άλλους να ερευνήσει τα στοιχεία τα σχετικά με τους βίους των Αγίων επί τόπου, στα μοναστηριακά αρχεία. Κατά την έρευνά του οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι πολλά έγγραφα που μέχρι τότε θεωρούνταν αυθεντικά, ήταν προφανώς πλαστά. Για το λόγο αυτό θεώρησε σκόπιμο να ασχοληθεί συστηματικά με το αρχειακό αυτό υλικό, ώστε να διατυπώσει γενικά κριτήρια διάκρισης των νόθων από τα γνήσια έγγραφα (Th. Kölzer, 2000). Η εργασία του όμως αυτή δεν υπήρξε μεθοδολογικά ορθή και κατέληξε σε υπερβολικά συμπεράσματα, αφού αμφισβητούσε την γνησιότητα μεγάλου αριθμού εγγράφων των μοναστηριακών αρχείων.

Για τον παραπάνω λόγο ένας βενεδικτίνος μοναχός, ο Jean Mabillon (1632-1707), (Jean Mabillon, 1913 - Mabillon, 1789), μετά από εξαετή επιστημονική έρευνα σε μοναστηριακά αρχεία της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Γερμανίας παρουσίασε το 1681 το έργο *De re diplomatica libri sex*. Στο έργο αυτό έγινε χρήση μεγάλου αριθμού εγγράφων, εφαρμόστηκε αναλυτική επιστημονική μεθοδολογία, κατηγοριοποίηση των εγγράφων και μεθοδική εξέταση των επιμέρους στοιχείων τους, όπως της γραφικής ύλης, της μελάνης, της γραφής, της στίξης, της γλώσσας, των εκφράσεων, των σφραγίδων, των επιγραφών και των χρονολογικών ενδείξεων.

Η Γαλλική Επανάσταση το 1789 χαρακτηρίζεται από μια μεταβολή. Οι εκκλησίες και τα μοναστήρια έχασαν εδάφη και άλλες κτήσεις τους· πολλά μάλιστα μοναστήρια καταργήθηκαν. Συνεπώς τα έγγραφα (τα «*tituli iuris*») έχασαν την πρακτικο-νομική σημασία τους. Συνέβη το ίδιο και στα γερμανικά εδάφη μέσω της

κοσμικοποίησης που έλαβε χώρα κατά τα πρώτα έτη του 19ου αιώνα. Τα αρχεία των εκκλησιών και των μοναστηριών πέρασαν στην ιδιοκτησία του κράτους και μεταφέρθηκαν στα κρατικά αρχεία. Έτσι γεννήθηκαν στην Γαλλία τα «Archives départementales», στη Γερμανία περιφερειακά «Landesarchiv» (Baviera, Baden, Württemberg). Χρειάστηκε να τακτοποιήσουν και να φυλάξουν όλη αυτή την αρχειακή μάζα. Για να εκπαιδευτεί το απαραίτητο προσωπικό, δημιουργήθηκαν ειδικές σχολές.

Πράγματι, η ιστορική χρήση του διπλωματικού εγγράφου εξαπλώθηκε το 19ο αι., όταν στα ευρωπαϊκά κράτη και στο κλίμα του ρομαντισμού με αισθητά τα σημάδια επιστροφής στον Μεσαίωνα, ιδρύονται μεγάλες ιστορικές σχολές για την ανάκτηση πηγών, όπως για παράδειγμα η *Societas aperiendis fontibus rerum Germanicarum* το 1819 (όπου έγινε η έκδοση των *Monumenta Germaniae Historica*) ή η *Ecole des chartes* στη Γαλλία το 1821. Η έκδοση των MGH έγινε πρότυπο για άλλες τέτοιου είδους εκδόσεις στη κεντρική Ευρώπη, σε μεγάλο μέρος της Γαλλίας, στην Ιταλία και στην Ιβηρική χερσόνησο. Αυτή η περίοδος χαρακτηρίζεται από την εξαιρετική συμβολή Γερμανών, ιστορικών και διπλωματιστών, στην επιστήμη αυτή. Πέρα από τις εκδόσεις και συλλογές πηγών (*Regesta*), μπαίνει για πρώτη φορά στο προσκήνιο η έννοια του εθνικού δικαίου και του κανονισμού της καγκελαρίας (*Kanzleimässigkeit*), το πρόβλημα της μορφής του εγγράφου και της διάκρισης μεταξύ νομικής πράξης και τεκμηρίωσής της· επίσης τίθενται μεθοδολογικά κριτήρια ανάλυσης, όπως η σύγκριση της γραφής και η σύγκριση της τυπολογίας, καθώς και το πρόβλημα του εγγράφου με λειτουργία «διάταξης», όπου η βούληση εκφράζεται εγγράφως (G. Pugliese, 1938 - F. Carnelutti, 1957). Οι μελέτες και οι εκδόσεις όχι μόνο συνεχίστηκαν, αλλά και διαδόθηκαν ευρύτερα κατά τον 20ο αιώνα. Απόδειξη αυτής της ευρείας διάδοσης υπήρξε η σύσταση στη Ρώμη το 1971 της Διεθνούς Επιτροπής της Διπλωματικής (*Commission internationale de diplomatique*) (W. Prevenier, 2000).

Σημαντική υπήρξε η συμβολή ενός από τους πρώτους συνεργάτες των εκδόσεων MGH, ο J. - F. Böhrmer (1795-1863), ο οποίος, πριν δημοσιεύσει τα διπλώματα ενός μονάρχη, έκρινε ότι έπρεπε να εξακριβώσει πόσα και ποια ήταν τα διπλώματα που αποδίδονταν σε ένα συγκεκριμένο ηγεμόνα. Ο Böhrmer δημιούργησε έναν κατάλογο εγγράφων των Γερμανών βασιλέων και αυτοκρατόρων, ο οποίος στη συνέχεια ονομάστηκε *Regesta Imperii* (*Regesta chronologico - diplomatica*, 1831). Αυτά τα «regesta» προσφέρουν σε χρονολογική σειρά τον πλήρη κατάλογο, με ενδείξεις περιεχομένου και βασικούς διπλωματικούς χαρακτήρες. Πρόκειται για μια προσπάθεια που έκανε πιο ποιοτική τη διπλωματική μεθοδολογία (Leo Santifaller, 1958).

Ο Böhrmer αντιμετώπισε ένα πρόβλημα: πώς να τακτοποιήσει χρονολογικά τα διπλώματα που δεν συμφωνούσαν απόλυτα στη χρονολόγηση. Σχεδίασε λοιπόν μια χρονολογική κατάσταση ακολουθώντας την πορεία του αντίστοιχου μονάρχη,

ο οποίος δεν είχε σταθερή μόνιμη κατοικία, αλλά κινούνταν συνεχώς από το ένα παλάτι στο άλλο. Σύμφωνα με τον Böhmer ήταν δυνατό να διαπιστωθεί η χρονολόγηση των διαφόρων εγγράφων, χρησιμοποιώντας όχι μόνο διπλώματα, αλλά και αναφορές από τη ιστοριογραφική λογοτεχνία και έτσι να εντοπιστεί η πορεία των ηγεμόνων προσεγγίζοντας κατά το πλείστον την αλήθεια. Εάν τα στοιχεία χρονολόγησης ενός διπλώματος συμφωνούσαν με εκείνα της πορείας του ηγεμόνα, τότε τα έγγραφα υπό εξέταση θεωρούνταν αυθεντικά. Εάν αντίθετα, δεν υπήρχε αυτή η συμφωνία, υπέθετε ότι η χρονολόγηση του εγγράφου ήταν εσφαλμένη ή ότι το ίδιο το έγγραφο ήταν πλαστό. Δυστυχώς, και ο Böhmer έπεσε με τον τρόπο του σε έναν άλλο τύπο του «*circulus vitiosus*» αφού, για να ανασκευάσει την πορεία ενός ηγεμόνα, χρησιμοποιούσε σε μεγάλο βαθμό ιστοριογραφικές αναφορές που του φαίνονταν αυθεντικές.

Ένας μαθητής του Böhmer, ο J. Ficker (1867-1902), διάδοχός του στη σύνταξη των *Regesta*, αντιλήφθηκε το λάθος. Οι διαδρομές, επομένως, δεν έπρεπε να θεωρούνται βασικό κριτήριο διαπίστωσης της αυθεντικότητας της χρονολόγησης των ηγεμονικών εγγράφων. Ο J. Ficker αντιλήφθηκε την ιστορικο-γενετική οδό, δηλ. τη θεώρηση των διπλωμάτων όχι μόνο ως προς το *facto esse*, αλλά και ως προς το *in fieri*, αναζητώντας το πώς φθάσαμε στη σύνταξη του πλήρους κειμένου, μέσα από διάφορα γραφεία (*scrinia*) και πρόσωπα. Στη γένεση ενός εγγράφου ο Ficker διέκρινε δύο χρονικά σημεία:

1. τη νομική πράξη - *negotium* (*Handlung*), και
2. τη σύνταξη του εγγράφου (*Beurkundung*)

Αυτή η διάκριση μπορεί να φαίνεται λεπτή, αλλά είναι πολύ χρήσιμη. Πολλές προφανείς αντιφάσεις μεταξύ των διαφόρων κατευθύνσεων, καθώς και η χρονολόγηση βρίσκουν ερμηνεία στην παραπάνω διάκριση. Πράγματι, τα στοιχεία της χρονολόγησης μπορούσαν να αναφέρονται: α) στη στιγμή της νομικής πράξης β) στη στιγμή της σύνταξης του εγγράφου γ) στη στιγμή της παράδοσης του εγγράφου στον αποδέκτη.

Ο Ficker δεν αποδέχθηκε τη λειτουργία της καγκελαρίας με απόλυτους κανόνες. Σύμφωνα με τη θεωρία του, όπως η ζωή δεν έχει προκαθορισμένους κανόνες, έτσι και τα έγγραφα κατά τη γένεσή τους εξαρτώνται από πολλούς παράγοντες. Παρόλη τη πεποίθηση του Ficker, έμενε ανοικτό το ζήτημα σχετικά με το πώς φθάσαμε στην εξακρίβωση της αυθεντικότητας των εγγράφων. Αρκετοί μελετητές στηριζόμενοι στη μέθοδο του Ficker, προσπάθησαν να εξηγήσουν κάποιες ανομοιομορφίες των εγγράφων, θεωρώντας τις ως «αθώες παρεκκλίσεις» από τους κανόνες, ακόμα κι αν βρίσκονταν μπροστά σε έναν ολοκληρωτικά νόθο έγγραφο.

Απάντηση σε αυτό το πρόβλημα της αυθεντικότητας των εγγράφων έδωσε ο Th. von Sickel. Σύμφωνα με αυτόν, αντικείμενο μελέτης των εγγράφων είναι τα εξω-

τερικά και εσωτερικά χαρακτηριστικά τους, η γένεσή τους, η ιστορία τους, καθώς και η ερμηνεία τους ως προϊόν παιδείας και πολιτισμού. Πέρα από την παραπάνω μεθοδολογική τεχνική, εξετάζεται η γλώσσα της μεσαιωνικής περιόδου. Επομένως τα έγγραφα ενδιαφέρουν πολλούς ειδικούς: νομικούς, οικονομολόγους, γεωγράφους, ιστορικούς, παλαιογράφους, χρονολογιστές, φιλόλογους (J. Ficker, 1877-78). Αυτή η μέθοδος ανήκει στο Sickel ο οποίος υιοθέτησε ένα βέβαιο κριτήριο για την απόδειξη της αυθεντικότητας των διπλωμάτων χωρίς να πέφτει σε «*circulus vitiosus*». Η επιχειρηματολογία του ήταν η ακόλουθη: αν ένας συγκεκριμένος αριθμός εγγράφων που έχει παραχθεί από την ίδια αρχή και έχει ως αποδέκτες διαφορετικά πρόσωπα που δεν συνδέονται μεταξύ τους προκύπτει ότι έχει συνταχθεί από τον ίδιο συντάκτη - *rogatarius* (και αυτό αποδεικνύεται αναλύοντας τα στοιχεία γραφής), τότε οδηγούμαστε στην πεποίθηση ότι όλα εκείνα τα έγγραφα έχουν συνταχθεί και απολυθεί από την ίδια καγκελαρία. Σε περίπτωση απώλειας του πρωτοτύπου, η ίδια διαδικασία βασισμένη σε αντίγραφα ή μεταγραφές θα μπορούσε να οδηγήσει σε ανάλογο αποτέλεσμα. Για να αποδείξει, για παράδειγμα, ο Sickel (H. Bresslau - H.-W. Klewitz, 1912-1932) την αυθεντικότητα των εγγράφων ενός ηγεμόνα, βασιζόταν στην Παλαιογραφία ή σε γλωσσο-τυπολογικά στοιχεία. Έχοντας λοιπόν σαν αφετηρία του διπλώματα αυθεντικά, ο von Sickel μπόρεσε να οδηγηθεί με ευκολία στα χαρακτηριστικά τους τα οποία έγιναν στη συνέχεια κριτικά στοιχεία για άλλα διπλώματα των οποίων έπρεπε να αποδείξει την προέλευση (*Diplomata regum et imperatorum Germaniae*, 1879-1893).

Με τη μέθοδο του Sickel υπάρχει βέβαια ο κίνδυνος οι διπλωματιστές να εστιάζουν την έρευνα τους στον τύπο των εγγράφων παραμελώντας έτσι το περιεχόμενο τους. Αλλά δεν νοείται να διαχωριστεί η φυσική ενότητα μεταξύ τύπου και περιεχομένου που είναι τα δύο βασικά μέρη του εγγράφου. Η Διπλωματική δεν είναι μόνο μια τεχνική επιστήμη, αλλά προσεγγίζει πολλές άλλες όψεις. Η μέθοδος του Sickel είναι πολύ χρήσιμη για τα έγγραφα που προέρχονται από τις μεγάλες καγκελαρίες. Συνεπώς, αυτή η μέθοδος ίσως παρουσιάζει κάποια αδυναμία στη μελέτη των ιδιωτικών εγγράφων ή στα έγγραφα που είχαν παραχθεί και απολυθεί σε μικρές καγκελαρίες. Σε αυτή την περίπτωση, θα πρέπει να χρησιμοποιηθούν άλλες μέθοδοι έρευνας, διαφορετικές ανάλογα με τον τόπο και το χρόνο. Ωστόσο η διπλωματική μεθοδολογία έχει φθάσει στις μέρες μας σε ένα επίπεδο πληρότητας. Μετά τον Mabillon, τον Ficker και τον Sickel τελειοποιούνται τα εργαλεία κριτικής και προστίθενται νέα στοιχεία. Ουσιαστικά όμως δεν υπήρξε ένα σημείο καμπής, μια νέα προσέγγιση στην επιστήμη (F. Bartoloni, 1953).

Μια διαφορετική διάσταση θα δώσει η Γαλλική Σχολή με τον Bautier το 1961 ο οποίος υπογραμμίζει τη στενή σχέση της διπλωματικής με την ιστορία του δικαίου και των θεσμών (R.H. Bautier, 1961). Πολλές έννοιες όπως αυτή της *διπλωματικής πηγής* (*sources diplomatiques*) και της *έγγραφης πράξης* (*acte écrit*) είναι δύσκολο να διαφοροποιηθούν. Παραμένουν λοιπόν στενές οι σχέσεις των εννοιών και

η χρήση του λεξικού της διπλωματικής ή ενός γαλλικού εγχειριδίου διπλωματικής κρίνεται απαραίτητη (*Vocabulaire international de la Diplomatie*, 1994 - O. Guyotjeannin, J. Pycke, B. M. Tock, 1993).

Αυτή η πορεία της Διπλωματικής, έχοντας ως αφετηρία τον Mabillon, συνδέεται με το έγγραφο ως αποδεικτικό μέσο και ως ιστορική μαρτυρία. Ακολούθησαν διάφοροι ορισμοί του εγγράφου. Αναφέρουμε ενδεικτικά κάποιους που ενδεχομένως άλλαξαν την αρχική φύση του εγγράφου:

- έγγραφα είναι οι γραπτές μαρτυρίες που έχουν συνταχθεί σύμφωνα με μια καθορισμένη τυπολογία και πρόκειται να χρησιμοποιηθούν ως μαρτυρίες γεγονότων νομικής φύσεως (H. Bresslau - H.-W. Klewitz, 1912-1932)
- έγγραφα είναι οι γραπτές μαρτυρίες γεγονότων νομικής φύσεως, με καθορισμένη τυπολογία ούτως ώστε να έχουν αποδεικτική ισχύ (C. Paoli, 1942)
- η διπλωματική εξετάζει το έγγραφο με σκοπό να καθορίσει την αξία του ως ιστορική μαρτυρία (A. Pratesi, 1986)

Οι έννοιες προφανώς εμπλέκονται στενά, δεν σημαίνει ότι το γνωστικό τους πεδίο μπορεί να προσδιοριστεί είτε με την αρωγή άλλων επιστημών, όπως την ιστορία του δικαίου και των θεσμών, είτε μέσω ενός εξωτερικού παράγοντα όπως είναι η πραγματικότητα του αρχείου. Όπως συνέβη με την παλαιογραφία (V.G. Cencetti, 1948) έτσι και η διπλωματική μπορεί να ανακαλύψει στο εσωτερικό της το άμεσο γι' αυτήν αντικείμενο, θεωρώντας δηλαδή το τεκμήριο ως μία οντότητα, ως ένα σύνολο. Πράγματι, δίπλα στο *instrumentum* το οποίο έχει συνταχθεί «ut instruat iudex et ostendat quod factum est» και αργότερα, δίπλα στην ιστορική πηγή, τα έγγραφα γεννιούνται και παράγονται για άλλους σκοπούς, το *scriptum*-η γραφή, η σύνταξη *in scriptis* αφορούν και σε διάφορα άλλα νομικά στοιχεία που εκφράζονται αποκλειστικά σε τύπους εγγράφων.

Βιβλιογραφία

Annales ecclesiastici (1588-1607), 12 voll., Romae.

Bartoloni F. (1953), *Lezioni inaugurali del Corso di Paleografia e Diplomatica*, Università di Roma, (28 novembre 1951), *Notizie degli archivi di Stato* 13, 123.

Bartoloni F. (1953), *Paleografia e diplomatica: conquiste di ieri, prospettive per il domani*, *Notizie degli archivi di Stato*, XIII, σ. 123.

Bascapè G.-C. (1987), *Manuali di filologia e storia*, serie I, τομ. I, Casa editrice Le Lettere.

Bautier R.-H. (1961), *Leçon d'ouverture du cours de diplomatie a l'École des chartes*, BEC CXIX, σσ. 194-225.

Bautier R.H. (1961), *Leçon d'ouverture du cours de diplomatique à l' Ecole des chartes* (20 octobre 1961), στο «Bibliothèque de l'ecole des chartes», CXIX, σ. 201.

Bresslau H.-Klewitz H.-W. (1912-1932), *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, I, Lipsia (ανατυπ. Βερολίνo 1958), σ. 41 (στην ιταλ. έκδοσιν: *Manuale di Diplomatica per la Germania e l'Italia*, a cura di A.M. Voci-Roth, Roma 1999 (Pubblicazioni degli Archivi di Stato. Sussidi, 10), σσ. 43-44.

Carnelutti F. (1957), *Documento (teoria moderna)*, *Novissimo Digesto Italiano*, VI, σ. 87.

Cencetti V.G. (1948), *Vecchi e nuovi orientamenti nello studio della paleografia* στο *Tou Ιδίου*, *Scritti di paleografia*, επιμ. G. Nicolaj, Dietikon-Zürich 1995, σσ. 26-27.

Conring H. (1672), *Censura diplomatis quod a Ludovico imperatore fert acceptum coenobium Lindaviense: Qua simul res Imperii & Regni Francorum Ecclesiasticae ac Civiles, seculi cumprimis Carolovingici*, Helmstadii, Mullerus.

Diplomata regum et imperatorum Germaniae, 2 voll., MGH, Hannover 1879-1893, αvar. 1956-1957.

Fichtenau H. (1961), *La situation actuelle des études de diplomatique en Autriche*, BEC CXIX, σσ. 5-20.

Ficker J. (1877-78), *Beiträge zur Urkundenlehre*, 2 vol., Innsbruck.

Guyotjeannin O. - Pycke J. - Tock B.M. (1993), *Diplomatique médiévale*, Turnhout: Brepols.

Kölzer Th. (2000), *Tra tarda antichità e Medioevo. L'edizione critica dei diplomi merovingi. Inaugurazione del Corso biennale della Scuola Vaticana di Paleografia, Diplomatica e Archivistica 1998-2000*, Città del Vaticano, σ. 48.

Mabillon J. (1789), *De re diplomatica* (1681), Naples.

Mabillon J. (1913), *Catholic Encyclopedia*, New York: Robert Appleton Company.

Maffel D. (1964, 1980), *La donazione di Costantino nei giuristi medievali*, στο *Annuario dell'Università degli Studi di Macerata 1960-196*, σσ. 345-346.

Paoli C. (1942), *Diplomatica*, εκδ. Sansoni, Firenze.

Paoli C. (1942), *Diplomatica*, v. έκδ. G.C. Bascapè (αvar. Firenze, Le Lettere, 1969), σ. 18.

Papenbroeck D. (1675), S.I., *Acta Sanctorum. Mens Aprilis*, II, Prologus.

Petrucci A. (1963), *Diplomatica vecchia e nuova*, StMed 3a serie, IV, σ. 796.

Pratesi A. (1973), *Diplomatica in crisi?*, Miscellanea in memoria di GIORGIO CENCETTI (Università degli Studi di Roma, Scuola Speciale per archivisti e bibliotecari), ed. Bottega d' Erasmo.

Pratesi A. (1986), *Genesi e forme del documento medievale*, Roma, σ. 8.

Prevenier W. (2000), *La Commission internationale de diplomatique (1965-200)*, XIXe congrès international des sciences historiques, Oslo, Turnhout.

Pugliese G. (1938), *La simulazione nei negozi giuridici*. Studio di diritto romano, Padova: Cedam, Casa Ed. Dott. A. Milani, 1938 (Città di Castello, Tip. Leonardo da Vinci), σσ. 164-165.

Regesta chronologico - diplomatica regum atque imperatorum romanorum inde a Conrado I ad Henricum VII (911-1313), Francofurtii 1831.

Santifaller L. (1958), *Neuere Editionem mittelalterlicher Königs-und Papsturkunden*. Eine übersich, Wien, σ. 14.

Sebánek J. (1962), *Das Verhältnis zur Urkunde als methodischer Faktor der diplomatischen Arbeit*, Sbornik filosofické university, 1959, 1ss.; Praefatio al Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae..., IV, ...Ediderunt Jindrich Sebánek et Sása Dusková, Praegae, σσ. 7-47.

Sickel Th.V. (2012), *Beiträge Zur Diplomatik*, 8 voll., 1861-1882, Paperback.

Simonetti M. - Prinzivalli E. (1996), *Letteratura Cristiana antica*. Antologia di testi, I, Dalle origini al terzo secolo, Casale Monferrato, σσ. 248, 786.

Vocabulaire international de la Diplomatie, επιμ. της Commission international de Diplomatie (Comité international des sciences historiques), εκδ. M. Milagros Càrcel Ortí, València 1994, σ. 21, άρ. 2, 3.

Ecclesiastica historia...congesta per aliquot studiosos et pios viros in urbe Magdeburgica, 13 voll., Basileae 1559-1574.

Από το χειρόγραφο στο έντυπο: πως οι κωδικογράφοι ασχολήθηκαν με την τυπογραφία. Το παράδειγμα του Μιχαήλ Αποστόλη

Ιωάννα Τσουκαλά

Εισαγωγή

Στο παρόν άρθρο γίνεται μια προσπάθεια σύντομης παρουσίασης και περιγραφής της διαδρομής από το χειρόγραφο στο έντυπο βιβλίο. Μέσα από αυτή τη διαδρομή επικεντρωνόμαστε, κυρίως, στο πως οι κωδικογράφοι συνέβαλαν, ασχολήθηκαν και συμμετείχαν στην εξέλιξη της τυπογραφίας. Ειδικότερα, μετά την παρουσίαση του ευρύτερου πλαισίου, μέσα από τη βιβλιογραφική έρευνα, εστιάζουμε στο παράδειγμα του κωδικογράφου Μιχαήλ Αποστόλη. Το σκεπτικό της δομής του άρθρου είναι η παράθεση του ιστορικού πλαισίου και ταυτόχρονα, η παράθεση ενός παραδείγματος, πράγμα που μας οδηγεί από το θεωρητικό κομμάτι στο απτό παράδειγμα. Με τον τρόπο αυτό έχουμε στο μυαλό μας μια πιο καθαρή εικόνα για τη μετάβαση από το χειρόγραφο στο έντυπο.

Τόσο στη διεθνή, όσο και στην εθνική βιβλιογραφία το υλικό το οποίο υπάρχει για το κομμάτι που σχετίζεται με τη μετάβαση από το χειρόγραφο στο έντυπο βιβλίο είναι επαρκές. Ενδεικτικά, μερικοί ξένοι συγγραφείς που έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα αυτό είναι οι Eisenstein¹, Febvre-Martin², Layton³, Baldacchini⁴ κ.ά. Όσον αφορά στην ελληνική βιβλιογραφία, οι προσπάθειες αυτές είναι πιο συλλογικές, έρχονται δηλαδή μέσα από εκδόσεις συλλογικών τόμων και πρακτικών συνεδρίων και είναι αξιόλογες.

-
1. Βλ. Eisenstein, Elizabeth (2004), Η τυπογραφική Επανάσταση στις απαρχές της νεότερης Ευρώπης, μτφρ. Βασίλης Τομανάς, Θεσσαλονίκη: Τυποφιλία.
  2. Βλ. Febvre, L. - Martin H. J. (1990), The Coming of the Book. The impact of Printing. 1450-1800, London - New York: Verso (1st edition, 1956).
  3. Βλ. Layton, Evro (1994), The Sixteenth Century Greek Book in Italy. Printers and Publishers for the Greek World, Venice: Hellenic Institute of Byzantine and Postbyzantine Studies.
  4. Βλ. Baldacchini, Lorenzo (1995-1996), "Dal manoscritto al incunabolo. Continuità o rottura? Note su qualche studio recente", in Metodologia bibliografica e storia del libro. Atti del seminario sul libro antico offerti a Dennis E. Rhodes, (a cura di) A. Scarsella, Miscellanea Marciana di Studi Bessarionei, X-XI (1995-1996), σ. 105-119.

Σχετικά με τον κωδικογράφο Μιχαήλ Αποστόλη η διαθέσιμη βιβλιογραφία είναι πολύ περιορισμένη. Υπάρχουν κάποιες αναφορές σε πρακτικά συνεδρίων, που αφορούν κυρίως τη ζωή του, και λίγες πληροφορίες σε διάφορες σειρές και εγκυκλοπαίδειες. Στο κομμάτι αυτό η βιβλιογραφία δεν είναι επαρκής.

Συμπερασματικά για το δεύτερο από τα εξεταζόμενα θέματα χρειάζεται εμπλουτισμός της βιβλιογραφίας. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η συγκέντρωση όσων δυνατών περισσότερων πληροφοριών σχετικά, κυρίως, με την επαγγελματική δραστηριότητα του κωδικογράφου Μιχαήλ Αποστόλη.

Από το χειρόγραφο στο έντυπο

Η τυπογραφία εμφανίστηκε στη Δύση τον 15ο αιώνα, την ίδια περίπου περίοδο που το Βυζάντιο παραδινόταν στα χέρια των Τούρκων. Ο αιώνας αυτός αποτελεί μεταβατικό στάδιο από τον Μεσαίωνα στους νέους χρόνους. Στο διάστημα αυτό παρατηρούνται ανακατατάξεις και μετασχηματισμοί, οι άνθρωποι αφυπνίζονται, προσπαθούν να βρουν νέους τρόπους στην εργασία και τις συναλλαγές τους, έχουν διάθεση εξερεύνησης και κατάκτησης του κόσμου. Μέσα από τις προσπάθειες αυτές γεννιέται η τυπογραφία, επίτευγμα ανυπέρβλητο για τον άνθρωπο και εξαιρετικά χρήσιμο για την εξυπηρέτηση των αναγκών του, αλλά και για τη διάδοση των ιδεών του. Στα πρώτα πενήντα χρόνια της τυπογραφίας, ο αριθμός των εκδόσεων έφτασε περίπου τις 35.000 και ο αριθμός των αντιτύπων ανερχόταν περίπου στα 15 με 20 εκατομμύρια. Από τους αριθμούς αυτούς συμπεραίνουμε την ταχεία εξάπλωσή της τυπογραφίας και τη διεύρυνση του κοινού. Η γνώση και η αποτύπωση ιδεών δεν αποτελούσαν προνόμιο των λίγων. Το έντυπο βιβλίο δεν είχε μόνο διδακτικό χαρακτήρα στα πρώτα του χρόνια, αλλά χρησιμοποιήθηκε και ως μέσο πολεμικής και προπαγάνδας.

Το χειρόγραφο, ακριβό από τη φύση του, λόγω της ύλης του, που ήταν συνήθως περγαμνή, αλλά και εξαιτίας της επιδεξιότητας και της ακρίβειας που απαιτούνταν για τη δημιουργία του, δύσκολα έφτανε στα χέρια ενός μη ειδικού αναγνώστη. Κύριοι χρήστες του ήταν δάσκαλοι, σπουδαστές και λόγιοι. Ακόμα και γι' αυτούς, η πρόσκτηση του ήταν δυσχερής. Επομένως, η ανεύρεση ενός τρόπου απόκτησης του ήταν απαραίτητη. Η λύση στο πρόβλημα αυτό ήταν η καταβολή προσωπικής εργασίας, αντιγραφή δηλαδή των χειρογράφων από τους ίδιους. Πράγμα απλό και εφικτό. Μέσω της διαδικασίας αυτής πολλοί λόγιοι, στη συνέχεια, έγιναν επαγγελματίες αντιγραφείς κειμένων.

Από τον 9ο κίόλας αιώνα είχε αναβιώσει στο Βυζάντιο η παράδοση της κλασικής παιδείας. Τα ελληνικά γράμματα άρχισαν να καλλιεργούνται, ακόμα και μέσω της εκκλησίας, ύστερα από τη νίκη της απέναντι στους εικονοκλάστες. Πολλοί ήταν εκείνοι που βρέθηκαν στην ηγεσία της και συνέβαλαν στην καλλιέργεια των ελληνικών γραμμάτων. Όλοι τους έδωσαν κύρος στον πρώτο βυζαντινό ουμανισμό και

προετοίμασαν το έδαφος για την αναδιοργάνωση Σχολών, με την αναβίωση κυρίως των φιλολογικών και νομικών σπουδών. Επίσης, τον 9ο αιώνα, η καθιέρωση της μικρογράμματος γραφής, καθιστά το χειρόγραφο πιο εύχρηστο και λιγότερο δαπανηρό, αφού μειώνει τον όγκο του και αυξάνει την παραγωγή του. Στην παραπάνω καινοτομία συνεπικουρεί και η εμφάνιση του χαρτιού, όπου μειώνει το κόστος του χειρογράφου και αυξάνει την παραγωγή, καθώς το νέο αυτό υπόστρωμα υπάρχει σε αφθονία στις αγορές της Δύσης.

Στα μεγάλα μοναστικά κέντρα του Βυζαντίου, υπήρχαν εργαστήρια στα οποία μοναχοί αντιγραφείς ανέγραφαν χειρόγραφα με σκοπό τον εμπλουτισμό της βιβλιοθήκης τους. Κυρίαρχη θέση κατείχαν τα χειρόγραφα που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες της εκκλησίας. Με τον καιρό η αντιγραφή χειρογράφων επεκτείνεται και σε κοσμικά χειρόγραφα, εκτός από θεολογικά.

Μετά την Άλωση, πολλοί βυζαντινοί λόγιοι, διαθέτοντας την ανάλογη πείρα, κλήθηκαν να ασκήσουν το επάγγελμα του αντιγραφέα για βιοποριστικούς λόγους, εκτός της Βασιλεύουσας, σε άλλες ελληνικές περιοχές ή σε πόλεις της Δύσης. Κατά τον 15ο και 16ο αιώνα παρατηρείται αύξηση του αριθμού των κωδίκων με έργα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Η ερμηνεία του φαινομένου αυτού πηγάζει και μέσα από την αύξηση του ρυθμού παραγωγής των αντιγραφικών εργαστηρίων στον ελλαδικό χώρο, κυρίως στη Κρήτη και στη Κύπρο, αλλά και σε πόλεις της Δύσης.

Τα εργαστήρια αυτά λειτουργούσαν και πριν την Άλωση. Αυτό το αποδίδουμε στις πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και θρησκευτικές εξελίξεις του Βυζαντίου. Η αυτοκρατορία αντιμετώπιζε προβλήματα, η «εσωτερική κρίση» του Βυζαντίου υπήρχε και πριν εμφανιστεί η τουρκική απειλή. Οι εσωτερικές διαμάχες και αντιπαραθέσεις ήταν πολλές, όπως και οι έριδες. Όλα αυτά αποδυνάμωναν το κράτος. Πέρα από τα εσωτερικά αυτά ζητήματα παρατηρείται σημαντική άνθηση της πνευματικής ζωής την περίοδο εκείνη. Μέσα από την άνθηση αυτή επήλθε στροφή στην ελληνική παιδεία και στον ελληνικό πολιτισμό, ενώ η αυτοκρατορία υπέκυπτε στους Φράγκους. Πολλά ήταν τα μέτωπα που η αυτοκρατορία έπρεπε να αντιμετωπίσει και που συνέβαλαν στην τελική της πτώση. Ένα από αυτά υπήρξε ο ρόλος της ορθοδοξίας που μέσα από το Σχίσμα των Εκκλησιών καθόρισε σε μεγάλο ποσοστό την τύχη της αυτοκρατορίας.

Ύστερα από όλες αυτές τις αναταραχές οι λόγιοι έπρεπε να πάρουν την απόφαση μετεγκατάστασής τους, με σκοπό την προαγωγή του πνεύματος και των δραστηριοτήτων τους, αλλά και για βιοποριστικούς λόγους. Στην επιλογή των τόπων μετακίνησης τους συνέβαλαν φυσικά και οι πνευματικές κλίσεις του καθενός και η στάση που κανείς κρατούσε απέναντι σε σχήματα κοινωνικά, πολιτισμικά, πολιτικά. Μερικοί επιλέγουν να εγκατασταθούν σε ελληνικές περιοχές που τελούν υπό την κυριαρχία δυτικών. Με τον τρόπο αυτό συνδύαζαν την ελληνικότητά τους με τη Δύση. Άλλοι εγκαταστάθηκαν οριστικά στη Δύση, όπου σταδιοδρόμησαν. Αυτοί αναγκά-

στηκαν να συνδυάσουν και τον λατινικό πολιτισμό, κατάφεραν όμως να προάγουν μέσω των δραστηριοτήτων τους και τις ελληνικές σπουδές. Λίγοι έμειναν στην αυτοκρατορία, συνέχισαν την δραστηριότητα τους, κράτησαν την παράδοση και αποτέλεσαν τον πυρήνα που αναζητούσε την αναβίωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Στη Κρήτη και στη Κύπρο, που τελούν υπό ενετική κτήση πολλοί από τους λόγιους που εγκαταστάθηκαν εκεί ασκούν την τέχνη του αντιγραφέα. Ιδρύουν νέα εργαστήρια, αποκτούν φήμη και προχωρούν με αυξανόμενη παραγωγή. Μερικοί ασχολούνται με το εμπόριο κωδίκων. Τους μεταφέρουν στη Δύση και τους πουλούν σε πηγμένους που θέλουν να εμπλουτίσουν τις συλλογές τους. Ένας από τους πιο γνωστούς αντιγραφείς χειρογράφων ήταν ο Μιχαήλ Αποστόλης, ο οποίος διατηρούσε εργαστήριο στην Κρήτη.

Την εποχή της Αναγέννησης, όταν το βιβλίο άρχισε να παράγεται μέσω της τεχνικής της τυπογραφίας, τα αντιγραφικά εργαστήρια δεν έχασαν τη σημασία τους. Το χειρόγραφο εξακολουθούσε να αντιγράφεται και κυκλοφορούσε παράλληλα με το βιβλίο, το οποίο δεν είχε δικό του χαρακτήρα, αλλά ήταν πανομοιότυπο με το χειρόγραφο. Στα πρώτα αυτά χρόνια οι τυπογράφοι δεν προβαίνουν σε νεωτερισμούς αλλού μιμούνται το χειρόγραφο. Την περίοδο αυτή, των αρχετύπων, δούλεψαν στα τυπογραφικά εργαστήρια πολλοί από αυτούς που είχαν απασχοληθεί στο παρελθόν ως αντιγραφείς. Ήταν φυσικό αυτό, διότι έμεναν κοντά σε τρόπους εργασίας που είχαν εφαρμόσει και μάλιστα είχαν επιτύχει. Στη συνέχεια, έπρεπε να λαμβάνουν υπόψη τις αντιδράσεις του κοινού στο οποίο απευθυνόταν, είτε ήταν συλλέκτες ή απλοί χρήστες. Αν το κοινό ήταν συλλέκτες, τότε απαιτούσε ιδιαίτερη προσοχή η εικόνα και η υπόσταση του βιβλίου. Οι παραπάνω ανήκαν σε αριστοκρατικά περιβάλλοντα και απαιτούσαν το βιβλίο που θα συμπεριελάμβαναν στη συλλογή τους να έχει άρτια και καλλιτεχνική εμφάνιση. Συνεπώς, οι τυπογράφοι έπρεπε να προσαρμόσουν την καινούρια τεχνική με τις ανάγκες του εκλεπτυσμένου αυτού και απαιτητικού κοινού, το οποίο μπορεί να ήταν μικρό σε αριθμό, αλλά διόλου ευκαταφρόνητο καθότι ενθάρρυνε και συντηρούσε την αναπαραγωγή των βιβλίων. Συνεπώς, η εμφάνιση της τυπογραφίας δεν προϋποθέτει και την άμεση επανάσταση στην εμφάνιση του βιβλίου⁵.

Η διαδικασία αποδέσμευσης του έντυπου βιβλίου από το χειρόγραφο ήταν αρκετά μακρόχρονη. Γύρω στα μέσα του 16ου αιώνα, 100 χρόνια μετά την εμφάνιση του, το έντυπο βιβλίο άρχισε να προσομοιάζεται με το σημερινό.

5. Βλ. για το θέμα αυτό: Μπάνου, Χριστίνα (2008), «Η βιβλιοδεσία ως μέσο προώθησης του ελληνικού εντύπου βιβλίου, 15ος - 16ος αιώνας», Βιβλιοαμφιάσσης, τ. Γ', σ. 77-90 και Μπάνου, Χριστίνα (2004), «Αντιλήψεις των Ιταλών τυπογράφων για την διακόσμηση του βιβλίου ελληνικής γλώσσας, 16ος - 17ος αι.», Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Το έντυπο ελληνικό βιβλίο (15ος - 19ος αιώνας), Δελφοί, 16-20/5/2001, Αθήνα: Κόρινθος, σσ. 97-116.

Ακόμα μια ένδειξη επίδρασης των αντιγραφικών εργαστηρίων στην τέχνη της τυπογραφίας εμφανίζεται σε σχέση με τους τυπογραφικούς χαρακτήρες. Την εποχή που γεννιόταν η τυπογραφία, γύρω στο 1450, στα χειρόγραφα χρησιμοποιούσαν διαφορετικούς τύπους γραφής, ανάλογα με το είδος και τον προορισμό τους. Μια από αυτές τις γραφές είναι αυτή που θα αποτελέσει στο μέλλον τη φυσική, γνώριμη γραφή των έντυπων κειμένων. Μια ακόμα γραφή που επικράτησε στο έντυπο είναι η γραφή που χρησιμοποίησε το Βατικανό. Τα στοιχεία αυτά αργότερα ονομάστηκαν «ιταλικά». Επίσης, το χειρόγραφο υπήρξε το πρότυπο χάραξης των πρώτων τυπογραφικών στοιχείων.

Η εξάρτηση του έντυπου από το χειρόγραφο πρότυπο παραμένει στενή αρκετά χρόνια μετά, εφόσον το έντυπο μιμείται αυτούσια τη γραφή του πρωτοτύπου. Τα παραδείγματα είναι πολλά με πρώτο αυτό του Άλδου Μανούτιου που χρησιμοποίησε ελληνικούς τυπογραφικούς χαρακτήρες βασισμένους σε ελληνικά χειρόγραφα. Λόγω των παραπάνω, το 16ο αιώνα δούλεψαν αρκετοί Έλληνες αντιγραφείς σε δυτικές χώρες.

Εντούτοις, το χειρόγραφο συνυπήρξε για μεγάλο χρονικό διάστημα με το έντυπο και κοσμούσε τις βιβλιοθήκες πολλών βασιλιάδων και ηγεμόνων, οι οποίοι είχαν το προφίλ του απαιτητικού συλλέκτη από πλευράς τέχνης και ομορφιάς του χειρογράφου. Με το πέρας του χρόνου και όταν η τυπογραφία άρχισε να εδραιώνεται, τα αντιγραφικά εργαστήρια άρχισαν να φθίνουν. Τα βιβλία άρχισαν να αλλάζουν μορφή. Αυτά που προοριζόταν για εκλεκτές βιβλιοθήκες και συλλογές είχαν χαρτί πολυτελείας, δέρμα, πολυτελή δεσίματα, ήταν περίτεχνα στολισμένα με δέρμα, πολυτελή υφάσματα και μέταλλα.

Παρόλα ταύτα, η αναζήτηση και το εμπόριο του χειρογράφου συνεχίζονται και τα επόμενα χρόνια. Ενδιαφερόταν γι' αυτά εκλεκτό κοινό, όπως λόγιοι, πρεσβευτές, ιερωμένοι, ειδικοί απεσταλμένοι και τα ποσά που έδιναν ήταν αδρά. Η αναζήτηση του χειρογράφου σε χώρες της Ανατολής αποτέλεσε ισχυρή έλξη για τους δυτικούς. Ειδικές αποστολές χρηματοδοτούνταν από κυβερνήσεις και ηγεμόνες και κατά τους επόμενους αιώνες. Κύριοι διαπραγματευτές για την πώληση χειρόγραφων κωδίκων υπήρξαν πρόξενοι στα λιμάνια της Μεσογείου και την Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Στην Ιταλία υπήρξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για ανεύρεση κωδίκων, έγιναν πολλές αποστολές και μεταφέρθηκαν πολλοί κώδικες. Υπήρξε στροφή στη μελέτη των αρχαίων γλωσσών, καθώς οι λόγιοι στα χέρια των οποίων έφταναν οι κώδικες, ήθελαν να γνωρίσουν το κείμενο από το πρωτότυπο. Ανάμεσα στις γλώσσες αυτές ήταν και η ελληνική, η γνώση της θεωρήθηκε απαραίτητη και συστηματοποιήθηκε η ανεύρεση δασκάλων. Πολλοί λόγιοι που επισκέπτονταν ευρωπαϊκές αυλές εργάστηκαν ως δάσκαλοι για την εκμάθηση αρχαίων ελληνικών και προσπάθησαν να εξοικειώσουν ένα εκλεκτό κοινό στο βαθύτερο νόημα των αρχαίων κειμένων.

Η διδασκαλία των ελληνικών ξεκινά με τον Χρυσολωρά, διπλωματικό απεσταλμένο στη Φλωρεντία από το 1397. Οι Ιταλοί ουμανιστές χρησιμοποίησαν την γνώση της λατινικής, καθότι τους ήταν οικεία, για να γνωρίσουν τα αρχαία κείμενα. Τις μεταφράσεις τις έκαναν Έλληνες λόγιοι. Για να μάθουν ελληνικά, οι Ιταλοί λόγιοι ταξίδευαν στην Κωνσταντινούπολη και απέβλεπαν στην πρόσκτηση χειρογράφων.

Η διάδοση της τυπογραφίας επιτεύχθηκε με την μετακίνηση Γερμανών τεχνιτών σε ευρωπαϊκές χώρες (Ιταλία, Γαλλία, Ισπανία). Έγινε με γοργούς ρυθμούς, και έφερε αναστάτωση στον τρόπο διάδοσης του γραπτού λόγου. Οι λύσεις που έδωσε στα προβλήματα της τυπογραφικής τέχνης κάλυπτε την ανάγκη τριών αιώνων. Τα πρώτα χρόνια παρέμενε κλειστό κοινωνικό κύκλωμα, που στόχευε στο να διαφυλάξει τη νέα εφεύρεση. Η πολεμική αναστάτωση που είχε ως αποτέλεσμα τη λεηλασία της Μαγεντίας, της πόλης που εργάστηκε ο Γουτεμβέργιος, είχε ως αποτέλεσμα τον διασκορπισμό των τεχνιτών-τυπογράφων και έτσι, τον διασκορπισμό της τεχνολογίας τους.

Οι τεχνίτες - τυπογράφοι μετέφεραν πλέον την τέχνη τους εκτός της χώρας τους, σε χώρες της Ευρώπης, κυρίως στην Ιταλία.

Η μετάβαση αυτή δεν ήταν αστραπιαία, αλλά χρειάστηκε τον απαραίτητο χρόνο ώστε να προσαρμοστεί στις καινούριες συνθήκες εργασίας και στο περιβάλλον. Η εκμάθηση της τέχνης πέρασε από διάφορες φάσεις μέχρι να φτάσει στην ολοκληρωμένη της μορφή. Ένα παράδειγμα είναι οι περιπλανώμενοι τυπογράφοι, οι οποίοι κουβαλούσαν τον εξοπλισμό τους και τον έστηναν από πόλη σε πόλη, όπου υπήρχε ανάγκη. Τύπωναν για να εξυπηρετήσουν τις μικρές, συνήθως, ανάγκες του κάθε τόπου. Τα κίνητρα των τυπογράφων ήταν οικονομικά και επαγγελματικά. Χρησιμοποιούσαν την τεχνική τους γνώση και επιδεξιότητα. Ο τυπογράφος είναι υπεύθυνος για τη διακίνηση των βιβλίων στην αγορά. Αυτός τα επιλέγει με κριτήριο το οικονομικό του όφελος. Ανεξάρτητα, βέβαια, από τον τυπογράφο υπήρχε και ο κεφαλαιούχος, ο οποίος με την οικονομική του δυνατότητα εξασφάλιζε την ικανοποιητική παραγωγή και την συναγωνίσιμη τιμή του βιβλίου. Όλα αυτά τα προβλήματα είχαν προεκτάσεις και αντίκτυπο στην αγορά, διότι την επηρέαζαν και την κατεύθυναν. Φυσικό επακόλουθο ήταν να μεταφερθεί η παραγωγή σε μεγάλα αστικά και εμπορικά κέντρα. Εκτός των εμπορικών τρόπων κίνησης της παραγωγής, υπήρχαν και αυτοί που συνέβαλλαν σε αυτή με σκοπό το συμφέρον. Πρίγκιπες, ηγεμόνες, εκκλησιαστικοί και λαϊκοί χρηματοδοτούσαν εκδόσεις με τις οποίες κατύθουναν τις προτιμήσεις του κοινού για ίδιους σκοπούς.

Αφού ξεπεράστηκαν και οι πρώτες δυσκολίες, το έντυπο τείνει να αντικαταστήσει το χειρόγραφο κυρίως σε πανεπιστημιακά και μοναστηριακά κέντρα. Το κοινό άρχισε να προσαρμόζεται με την ιδέα του εντύπου και να εκτιμά τα πλεονεκτήματά του, δηλαδή την ομοιομορφία των αντιτύπων, την έλλειψη ορθογραφικών λαθών, τη γρήγορη εκτύπωση και την αναπαραγωγή του σε μεγαλύτερους αριθμούς.

Αν στα πλεονεκτήματα αυτά προσθέσουμε και το μειωμένο κόστος, τότε η δημοτικότητα του εντύπου εκτοξεύεται, καθώς δίνει λύσεις κυρίως στις ανάγκες των πανεπιστημίων, των εκκλησιών και των μοναστηριακών κέντρων. Με τον καιρό έρχονται εκδόσεις κειμένων νομικών, ιατρικών, φιλολογικών και άλλων. Επίσης, η συγκρότηση βιβλιοθηκών από εύπορους δίνει ακόμα ένα πλεονέκτημα στην τέχνη του έντυπου βιβλίου. Ήταν επόμενο, λοιπόν, η εξάπλωση της τυπογραφίας να επιταχυνθεί με ραγδαίο ρυθμό. Η εξάπλωση της σε κάθε χώρα της Ευρώπης δείχνει τη σημαντικότητα της. Παντού υπήρχε ένα τυπογραφικό εργαστήριο.

Το παράδειγμα του κωδικογράφου Μιχαήλ Αποστόλη⁶

Ο Μιχαήλ Αποστόλης δεν είναι από τις σημαντικότερες μορφές της εποχής εκείνης. Είναι, όμως, ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα κωδικογράφου της εποχής. Ο Αποστόλης με την ισόβια νοσταλγία του, με τη μεγάλη φτώχεια του και τη διαρκή προσπάθειά του να εξασφαλίσει μια θέση δασκάλου στη Δύση, αντιπροσωπεύει την πολυάριθμη τάξη των λιγότερων γνωστών και ευνοημένων από την τύχη Ελλήνων λογίων που αποδήμησαν μετά την Άλωση. Επίσης, ο Αποστόλης είναι ο σημαντικότερος από αυτούς που έδρασαν στην Κρήτη, διότι δαπάνησε τη ζωή του αντιγράφοντας και ψάχνοντας για χειρόγραφα στο βενετοκρατούμενο αυτό νησί, το οποίο υπήρξε ο συνδετικός κρίκος του παλιού βυζαντινού κόσμου και των ιταλικών κέντρων της Αναγέννησης.

Η εποχή στην οποία έζησε ήταν περίοδος ταραχών και αναστατώσεων. Ο μεγάλος όγκος αλληλογραφίας του μας βοηθά στη γνώση στοιχείων του βίου του σε γενικές γραμμές. Όσοι έχουν ασχοληθεί με τη ζωή του, δεν έχουν καταλήξει και δεν συμφωνούν στον ακριβή τύπο του επωνύμου του, εάν ήταν Αποστόλιος ή Αποστόλης. Οι περισσότεροι τείνουν στην πρώτη επιλογή. Ο δεύτερος τύπος, όμως, συναντάται συχνότερα στα γραπτά του και φαίνεται πιο αυθεντικός. Από τα έργα του, επίσης, μαθαίνουμε, ότι προτιμούσε να γράφει το όνομα του με την εξελληνισμένη του μορφή, δηλαδή Μιχαήλος αντί Μιχαήλ.

---

6. Με τον Μιχαήλ Αποστόλη έχουν ασχοληθεί ο Noiret στο *Lettre inedites de Michel Apostolis*, σσ. 17-27 και ο Legrand στο *Bibliographie Hellenique*, I, σ. LXVI-LXX. Και οι δύο έχουν εκδώσει επιστολές του Αποστόλη μέσα από τις οποίες αντλούμε τα περισσότερα, γι' αυτόν, στοιχεία. Επίσης, ο Legrand έχει εκδώσει και κατάλογο των έργων του. Ο Mohler στο *Aus Bessarions Gelehrtenkreis*, σ. 478-484 εξέδωσε έξι ανέκδοτες επιστολές του Βησσαρίωνα προς τον Μιχαήλ. Ακόμη, αρκετά έργα του εξέδωσε ο Λαούρδας στα *Κρητικά Παλαιογραφικά*. Για τη σπουδαιότητα του έργου του Μιχαήλ Αποστόλη μίλησε στα «Κρητικά Χρονικά» (II, 1948, 376) ο Κουκουλές. Αξιόλογο είναι και το άρθρο του Πατρινέλη, Νόθα, ανύπαρκτα και συγχεόμενα προς άλλα έργα του Μιχαήλ Αποστόλη, στο οποίο αποδεικνύεται ότι πολλά από τα έργα που αποδίδονται στο Μιχαήλ δεν είναι δικά του. Μερικοί παλιοί ανολοκλήρωτοι κατάλογοι των έργων του Αποστόλη έχουν γίνει από τους Boener, Fabricius, Ζαβίρα και Σάθα.

Για το χρόνο και τον τόπο γέννησης του δεν έχουμε ασφαλείς ενδείξεις. Η προσωινία Βυζάντιος, που είχε υποθετήσει μας υποψιάζει ότι γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Η οικογένεια του ήταν μάλλον πελοποννησιακής καταγωγής. Ο χρόνος γέννησης του τίθεται περίπου στο 1422, αν σπριχτούμε σε μια επιστολή του Βησσαρίωνα που χρονολογείται το 1462, στην οποία ο Αποστόλης χαρακτηρίζεται «νέος»⁷. Η οικογένεια του, αν και δεν ήταν πλούσια, είχε τα επαρκή μέσα για να τον μορφώσει. Ύστερα από τη γνωριμία του με το φιλόσοφο Γεμιστό-Πλήθωνα επηρεάστηκε και εξέφρασε από νωρίς την επιθυμία να γίνει λόγιος. Γνωρίστηκαν μάλλον στην Κωνσταντινούπολη ή στο Μυστρά, όπου ο φιλόσοφος είχε ιδρύσει τη φιλοσοφική του σχολή. Δεν είναι όμως βέβαιο ότι υπήρξε μαθητής του. Γνωρίζουμε, όμως, ότι ο Αποστόλης ασπάστηκε τις ιδέες του Νεοπλατωνισμού, τις οποίες διατήρησε σε όλη τη ζωή του.

Το 1448 συναντάμε τον Αποστόλη οριστικά εγκατεστημένο στην Κωνσταντινούπολη ως μαθητή του φημισμένου διδασκάλου Ιωάννη Αργυρόπουλου. Ο τελευταίος είχε μόλις επιστρέψει από την Ιταλία, μετά από σπουδές αρκετών χρόνων, για να αναλάβει τη διδασκαλία ως φιλόλογος των ελληνικών στο ανώτερο εκπαιδευτήριο του Βυζαντίου το Μουσείον του Ξενώνας⁸. Στο πλευρό του Αργυρόπουλου ο Μιχαήλ επιδόθηκε σε σπουδές ανώτερου επιπέδου, αφού το 1452 φαίνεται, ότι ο Αργυρόπουλος επέστρεψε στην Ιταλία και ο Μιχαήλ διαδέχθηκε την έδρα του. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω η κατάσταση στην Κωνσταντινούπολη ήταν κρίσιμη. Παρά την κρισιμότητα της κατάστασης οι σχολές στην Πόλη συνέχισαν να λειτουργούν. Η ζωή των ανθρώπων ήταν γεμάτη αβεβαιότητα, για τον λόγο αυτό έβρισκαν διαφυγή στις πνευματικές ενασχολήσεις, κυρίως στη μελέτη αρχαίων κειμένων. Μέσα σε όλη αυτή την ταραχώδη κατάσταση ο Αποστόλης δεν ήταν δυνατόν να μείνει άπραγος. Το 1449 απεύθυνε ένα λόγο στον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο μέσω του οποίου προσπαθούσε να τον πείσει ότι δεν ήταν λάτρης των αρχαίων ελληνικών θεών⁹.

Το Νοέμβριο του 1452, ο Έλληνας ιεράρχης Ισίδωρος, καρδινάλιος της Ρωμαϊκής εκκλησίας, έφτασε στην Κωνσταντινούπολη για να ανακοινώσει δημόσια στο λαό της βασιλεύουσας τον Ενωτικό όρο της Συνόδου της Φλωρεντίας, τον οποίο υποστήριξαν ο Αποστόλης και ο Αργυρόπουλος¹⁰. Ο Αποστόλης συνέχισε να στηρίζει τις φιλενωτικές του ιδέες και μετά την Άλωση. Αυτό που δεν γνωρίζουμε είναι εάν

7. Την επιστολή αυτή, καθώς και την αναφορά στη νεαρή του ηλικία, μπορούμε να την βρούμε στο Migne, στ. 688-92.

8. Σχετικά με τον Αργυρόπουλο και τη διδασκαλία του εκεί, καθώς και τη σταδιοδρομία του βλ. Cammelli, Giovanni Argiropulo, 30-33.

9. Εκδόθηκε από τον Σπ. Λάμπρο, Παλαιολογία και Πελοποννησιακά, IV, 83-87.

10. Για τα γεγονότα αυτά μπορεί κανείς να συμβουλευτεί τον ιστορικό Χαλκοκονδύλη, στην έκδοση της Βόννης, βιβλίον 6,155.

η στάση του αυτή προέκυψε από προσωπική του πεποίθηση ή επηρεάστηκε αρχικά από τον Αργυρόπουλο και αργότερα από το Βησσαρίωνα. Γνωρίζοντας τον χαρακτήρα του Μιχαήλ μέσω των επιστολών του και κρατώντας τη φράση με την οποία τον χαρακτηρίζει ο Noiret¹¹ ως «ένα μεγάλο παιδί με καλή καρδιά, αλλά χωρίς κρίση», καταλήγουμε στο συμπέρασμα, ότι ακολούθησε παθητικά τα όσα πίστευαν οι φίλοι του.

Κατά τη λεηλασία της Πόλης ο Μιχαήλ πιάστηκε αιχμάλωτος και παρέμεινε για ένα περίπου χρόνο δέσμιος στην ασιατική ακτή του Ευξείνου¹². Το πώς απέκτησε την ελευθερία του δεν είναι γνωστό, ή δραπέτευσε ή εξαγοράστηκε από το Βησσαρίωνα. Μετά την απελευθέρωση του μετέβη αρχικά στην Ιταλία και στη συνέχεια στην Κρήτη. Στις αρχές του 1454 ήταν οριστικά εγκατεστημένος εκεί, όπου παντρεύτηκε την κόρη ενός ορθόδοξου ιερέα¹³. Εάν τα χρονικά δεδομένα είναι ορθά, το φθινόπωρο του ίδιου έτους πήγε στην Ιταλία για να συναντήσει τον Βησσαρίωνα στην Μπολόνια. Από το 1450 ο τελευταίος ήταν διοικητής και παπικός λεγάτος σε μια πόλη της Ρωμανίας. Προσέφερε πολλά στο μέρος αυτό, ανοικοδόμησε το Πανεπιστήμιο, έφερε διάσημους καθηγητές που τους πλήρωνε ο ίδιος και παρότρυνε τη μελέτη της κλασικής φιλολογίας. Αυτή ήταν η πρώτη συνάντηση του Αποστόλη με τον Βησσαρίωνα, μετά την οποία, ο τελευταίος, αποτέλεσε καθοδηγητής και προστάτης του Αποστόλη. Σκοπός του Αποστόλη ήταν να κατακτήσει την εύνοια του πιο ισχυρού Έλληνα της Δύσης, με σκοπό την ίδρυση ενός σχολείου υπό την εποπτεία του στην Κρήτη ή καλύτερα στην Ιταλία. Αυτή η σκέψη ναυάγησε, όμως του ανατέθηκε το έργο της αναζήτησης και αντιγραφής κωδίκων ή αγοράς τους για λογαριασμό του προστάτη του¹⁴.

Το φθινόπωρο του 1455 ο Μιχαήλ είχε επιστρέψει στην Κρήτη και εγκαταστάθηκε στον Χάνδακα (Ηράκλειο), όπου πέρασε το υπόλοιπο της ζωής του. Στα τέλη του έτους αυτού η σύζυγος του πέθανε και έμεινε χήρος με δύο μικρά παιδιά¹⁵. Την ίδια εποχή έχασε και τον πατέρα του (έμενε στην Πελοπόννησο), ο οποίος του κληροδότησε μια μικρή περιουσία. Δεν είναι γνωστό πώς, αλλά ο Αποστόλης έχασε την περιουσία και μια ελπίδα για την καλύτερευση των οικονομικών του κατέρρευσε¹⁶.

11. Noiret, ό.π., 24, 26.

12. Σχετικά με την αιχμαλωσία του Αποστόλη βλ. Legrand, ό.π. II στις επιστολές 4, 26 και 46.

13. Βλ. Λαούρδας, Κρητικά Παλαιογραφικά, VI, 58.

14. Σε μια επιστολή του Βησσαρίωνα, που εκδόθηκε από τον Σπ. Λάμπρο, εκφράζεται η αγωνία του για τη διατήρηση των αρχαίων κλασικών έργων, τα οποία μετά την Άλωση της Πόλης νιώθει την υποχρέωση να διαφυλάξει λόγω της καταγωγής του, βλ. Σπ. Λάμπρος, Ανέκδοτος επιστολή του Βησσαρίωνος, 393.

15. Βλ. Noiret, ό.π. στην επιστολή 83, 103-4.

16. Βλ. Noiret, ό.π., στην επιστολή 86, 18.

Για τα επόμενα έτη λίγες είναι οι πληροφορίες που έχουμε. Γνωρίζουμε, ότι παντρεύτηκε ξανά, παρά τις συμβουλές του Βησσαρίωνα, την κόρη του κόμπος Θεοδοσίου του Κορινθίου, Έλληνα από τη Μονεμβασιά¹⁷. Ο γάμος αυτός προκάλεσε την οργή του πρώτου πεθερού του και για να την κατευνάσει ο Αποστόλης του απιύθυνε μια μακρά πραγματεία φιλοσοφικού χαρακτήρα περιεχομένων πλατωνικών ιδεών.

Ο Μιχαήλ δεν αισθανόταν οικείο το περιβάλλον στην Κρήτη εξαιτίας των φιλενωτικών του ιδεών. Το αίσθημα ανασφάλειας ενδυναμωνόταν με τον φόβο επίθεσης των Τούρκων στο νησί¹⁸. Επιπλέον, δεν μπορούσε να ξεχάσει και τα σχέδια του για την ίδρυση σχολείου στην Κρήτη ή στην Ιταλία για τη διδασκαλία της ελληνικής φιλολογίας και φιλοσοφίας. Στην Κρήτη δεν υπήρχαν δυνατότητες πραγματοποίησης του σχεδίου αυτού. Δικά του κεφάλαια δεν είχε, μόνη ελπίδα ήταν ο Βησσαρίωνας. Σε όλη του τη ζωή ο Μιχαήλ τον παρακαλούσε να τον βοηθήσει να φύγει από εκεί και να του δώσει μια έδρα διδασκάλου. Ο ίδιος ο εξομολογείται ότι θα μετέβαινε οπουδήποτε υπήρχε μια θέση.

Ο Βησσαρίωνας δεν τον βοήθησε στην πραγματοποίηση αυτών των σχεδίων. Ίσως τον έκρινε ακατάλληλο. Τον χρησιμοποιούσε όμως για την αγορά χειρογράφων και του χορηγούσε ετήσιο επίδομα για να ζήσει την οικογένεια του και να αγοράζει παλιά χειρόγραφα. Ο Αποστόλης δεν ήταν ο μόνος προστατευόμενος του στην Κρήτη, Γνωρίζουμε, ότι από το ετήσιο εισόδημα των εκκλησιαστικών κτημάτων πληρωνόταν 12 με 16 άτομα, κυρίως Έλληνες ιερείς οι οποίοι ήταν φιλενωτικοί¹⁹.

Ο Μιχαήλ έπαιρνε ως επίδομα το ποσό των είκοσι δουκάτων κατά έτος από τον πληρεξούσιο του καρδινάλιου στην Κρήτη τον Lorenzo-Δάφνιν Quirino²⁰. Το ποσό αυτό όμως δεν του επαρκούσε και παραπονιόταν συνεχώς για τη φτώχεια του χαρακτηρίζοντας τον εαυτό του «βασιλέα των πενήτων». Από χειρόγραφα που έχουν βρεθεί σήμερα σε διάφορες βιβλιοθήκες στον κόσμο κατανοούμε πως ο Αποστόλης δεν ζούσε μόνο από το επίδομα του Βησσαρίωνα, αλλά αντέγραφε χειρόγραφα και για λογαριασμό άλλων επιφανών προσώπων. Αν και δεν κατάφερε να ιδρύσει σχολείο, δίδασκε ιδιωτικά παραδίδοντας μαθήματα σε μικρό κύκλο μαθητών από τους οποίους ξεχώρισαν ο Λαόνικος, ο μετέπειτα εκδότης του πρώτου ελληνικού βιβλίου στη Βενετία και ο Μανουήλ Αδραμυττηνός, ένας προικισμένος νέος που αργότερα εξέδιδε στην Ιταλία τον Άλδο Μανούτιο στα ελληνικά²¹. Βέβαια,

17. Βλ. Noiret, ό.π., στην επιστολή 11, 17.

18. Βλ. Noiret, ό.π., στις επιστολές 73, 90, 91 και 105.

19. Σχετικά με το θέμα βλ. Cornelius, Creta Sacra, II, 35-36.

20. Βλ. Noiret, ό.π. στην επιστολή 40.

21. Βλ. Vogel - Gardthausen, Die griechischen Schreiber, 305-310.

αυτές οι πηγές εισοδημάτων ήταν μικρές και αβέβαιες και ελάχιστα συνέβαλλαν στην ενδυνάμωση των οικονομικών του Αποστόλη.

Έχοντας την ελπίδα ότι θα μεγάλωνε η εύνοια του Βησσαρίωνα προς αυτόν έλαβε μέρος στην περίφημη διαμάχη μεταξύ των πλατωνικών και των αριστοτελικών. Η συζήτηση αυτή είχε ευρεία κλίμακα και έλαβε οξύ τόνο μετά την επιστροφή της ελληνικής αντιπροσωπείας από το Βυζάντιο. Ξέσπασε μια μεγάλη διαμάχη μεταξύ επιφανών ανθρώπων για την επικράτηση των ιδεών τους αντιπαραβάλλοντας τα αποφθέγματα του Αριστοτέλη και του Πλάτωνα. Ο Βησσαρίων έλαβε θέση υπέρ του Πλάτωνα. Ο Μιχαήλ με πρόθεση να υπερασπιστεί τον προσάτη του επιτέθη με βιαιότητα στον Γαζή, οπαδό του αριστοτελισμού. Έγινε μια μεγάλη και μακρά σύγκρουση μέσω γραπτών κειμένων και κατέληξε με την επίπληξη του Βησσαρίωνα προς τον Αποστόλη για την υβριστική του διάθεση προς τον Αριστοτέλη, τον οποίο του δήλωσε ότι εκτιμά όσο και τον Πλάτωνα. Με τον τρόπο αυτό ο Μιχαήλ εξέλαβε την αυστηρότητα του προσάτη του και όχι μεγαλύτερη εύνοια και απολαβές όπως περίμενε.

Οι σχέσεις τους δεν σταμάτησαν. Ο Μιχαήλ συνέχισε την αντιγραφή και αναζήτηση χειρογράφων για λογαριασμό του. Για την έρευνα του αυτή έκανε δύο ταξίδια στην Κωνσταντινούπολη το ένα το 1460-61 και το άλλο το 1463-64²². Στην πρώτη του επίσκεψη κατάφερε να αντιγράψει έναν κώδικα του Θουκυδίδη και το αντίγραφο το πήρε μαζί του στην Κρήτη. Κατά την παραμονή του στην πόλη εξέτασε τη δυνατότητα ίδρυσης σχολείου εκεί. Με την σταθεροποίηση της κατάστασης στην πόλη οι συνθήκες επέτρεψαν την έρευνα για ανακάλυψη κωδίκων. Οι Τούρκοι ήταν αγράμματοι, δεν γνώριζαν την αξία τους και μεγάλο μέρος αυτών τους κατέστρεψαν χρησιμοποιώντας τα ως καύσιμη ύλη. Πολλά ακόμα τα φόρτωσαν σε άμαξες και τα μετέφεραν σε γύρω περιοχές πουλώντας τα για λίγα «άσπρα»²³. Έτσι χάθηκαν πολλοί κώδικες, μεγάλης αξίας για εμάς. Όταν όμως σταθεροποιήθηκε η κατάσταση σταμάτησε αυτή η καταστροφή και μεγάλο μέρος κωδίκων υπήρχε πλέον στις βιβλιοθήκες των μονών. Ο Αποστόλης τις επισκεπτόταν με σκοπό την ανεύρεση χειρογράφων. Σε μια επιστολή του προς το Βησσαρίωνα το περιγράφει τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε και τις μεθόδους που χρησιμοποιούσε για να αγοράσει ή να αντιγράψει τους κώδικες.

Μετά την επιστροφή του από το δεύτερο ταξίδι αναχώρησε ξανά για την Ιταλία (1465-66), προφανώς για να δώσει στο Βησσαρίωνα τα χειρόγραφα που προμηθεύτηκε από την Ανατολή. Ανεξαρτήτως βέβαια αυτού, αναμφίβολα προσπάθησε να εκμεταλλευτεί την κατάσταση με απώτερο σκοπό την εκεί εγκατάστασή του. Το ταξίδι από την Κρήτη στη Βενετία διαρκούσε ένα μήνα και οι ενδιάμεσοι προορι-

22. Βλ. *Noiret*, ό.π., στην επιστολή 32, 22.

23. Βλ. *Δούκας*, στην έκδοση της Βόννης 312.

σμοί ήταν η Κορώνη και οι Δαλματικές ακτές. Στην περιγραφή των ταξιδιών του τα λόγια του είναι πολύ ζωηρά και ενεπλέκει τους αρχαίους θεούς και άλλα πολλά. Περιγράφει σε ένα ταξίδι του προς τη Βενετία τις περιπέτειες των ενδιάμεσων σταθμών, της Κέρκυρας, της Μεθώνης και της Ιθάκης. Το 1466 ενώ πήγαινε στη Ρώμη, θέλησε να σταματήσει στη Σκούταρη, στη Δαλματική ακτή, για να συναντήσει το θείο του Μανουήλ που ήταν επίσκοπος εκεί. Πληροφορήθηκε όμως, ότι λίγο καιρό πριν πέθανε και αναζήτησε την περιουσία του για μια καλύτερη τύχη. Μάταια όμως ήλπιζε, διότι τον ενημέρωσαν ότι την είχε σπαταλήσει με πόρνες²⁴. Είναι περίεργο, πως ο Αποστόλης δεν έδωσε πολλές πληροφορίες για το ταξίδι του στη Ρώμη. Περιέγραφε μεν τον πολύ σημαντικό κύκλο του Βησσαρίωνα που αποτελούνταν από Έλληνες και Λατίνους λογίους, οι οποίοι έκαναν εξαιρετικές συζητήσεις. Την περίοδο όμως εκείνη η έριδα μεταξύ πλατωνικών και αριστοτελικών ήταν στο απόγειο της.

Το 1464 ο Κρητικός Γεώργιος Τραπεζούντιος επιτέθηκε πάλι στο Βησσαρίωνα, ο οποίος του απάντησε. Το 1467, λίγο αργότερα, ο Αποστόλης είχε επιστρέψει στην Κρήτη και επιτέθηκε με τον λόγο του αυτή τη φορά στον Δημήτριο Χαλκοκονδύλη, καθηγητή της ελληνικής στην Πάδοβα. Αλλά ο τελευταίος δεν του απάντησε²⁵. Στη διαμάχη αυτή μεταξύ Ελλήνων, παίρνουν πλέον μέρος και ηγέτες του ιταλικού ουμανισμού. Όλες αυτές οι διαμάχες οδήγησαν στη μετάφραση των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων στη λατινική γλώσσα.

Αν εξαιρέσουμε την άτυχη αυτή παρέμβαση του στη φιλοσοφική αυτή έριδα, η κύρια ενασχόληση του Αποστόλη, από την επιστροφή του στη Κρήτη και έπειτα, είναι η αναζήτηση και αντιγραφή χειρογράφων. Το πεδίο δραστηριοποίησης του δεν περιοριζόταν στη Κρήτη, αλλά επεκτεινόταν μέχρι τη Κύπρο, τη Κωνσταντινούπολη και άλλες χώρες της Ανατολής. Αυτό δηλώνεται και μέσα από μια επιστολή που έστειλε στο Βησσαρίωνα το 1467, στην οποία αναφέρει ότι έχει εντοπίσει ενδιαφέροντα βιβλία και σκοπεύει να τα αντιγράψει για να του τα αποστείλει²⁶.

Η έλλειψη χρημάτων όμως δεν ήταν η μόνη δυσκολία για τον Μιχαήλ, διότι αντιμετώπιζε και πολλές δυσκολίες στην ανεύρεση χειρογράφων. Χωρίς καμιά αμφιβολία η επιμονή του Μιχαήλ ήταν αποτελεσματική. Την εποχή εκείνη, παρ' όλες τις δυσκολίες που μπορούμε να κατανοήσουμε, η βιβλιοθήκη του Βησσαρίωνος ήταν η καλύτερη και πλουσιότερη συλλογή κωδίκων σε όλης την Ευρώπη. Ο Βησσαρίωνας πριν το θάνατο του δώρισε στους Βενετούς 746 χειρόγραφα εκ των οποίων τα 482 ήταν ελληνικά²⁷. Το μεγαλύτερο μέρος των κωδίκων αυτών γρά-

24. Βλ. Noiret, ό.π., στην επιστολή 61.

25. Βλ. Καμπούρογλου, Οι Χαλκοκονδυλαιοί, 195-196.

26. Βλ. Noiret, ό.π., στην επιστολή 76.

27. Βλ. Omont, Manuscripts grecs et latins données à Saint - Marc, 129-87.

φτηκαν από τον Μιχαήλ²⁸, καθώς και από άλλους Κρήτες αντιγραφείς. Σε αυτούς οφείλτε η παράδοση μέχρι και σήμερα σημαντικού αριθμού αρχαίων ελληνικών κειμένων.

Μετά την επιστροφή του από τη Ρώμη το 1467, ο Μιχαήλ εξακολούθησε να αισθάνεται ξένος στην κοινωνία της Κρήτης. Η παραμονή του στη παπική πρωτεύουσα τον είχε κάνει λατινόφιλο. Έκανε επιθέσεις εναντίον των ορθοδόξων της Κρήτης, διότι τους θεωρούσε αιρετικούς²⁹. Χαρακτήριζε με άσχημα λόγια ακόμα και τον μετέπειτα προκαθήμενο της ορθόδοξου εκκλησίας, τον οικουμενικό πατριάρχη Μάρκο Ξυλοκαράβην³⁰. Ήταν τόσο φανατισμένος που κατήγγειλε δύο ορθόδοξους μοναχούς στη βενετική κυβέρνηση, η οποία τους εξόρισε. Μετά από αυτό η ζωή του έγινε ακόμα δυσκολότερη, ήταν όλοι εχθρικοί απέναντί του, πράγμα που το περιγράφει και στον Βησσαρίωνα σε επιστολή του³¹.

Το 1468 μετέβη πάλι στην Ιταλία για να συναντήσει τον Βησσαρίωνα. Τότε ο αυτοκράτορας Φρειδερίκος είχε έλθει στη Ρώμη. Εκεί έκανε δεκτό τον Βησσαρίωνα και άκουσε τα αιτήματά του για τη Σταυροφορία. Ο Μιχαήλ με την ευκαιρία αυτή ήρθε σε επαφή με την αυλή του Φρειδερίκου και προσπάθησε να περάσει και τις δικές του απόψεις πλαισιώνοντας τα όσα είπε ο Βησσαρίωνας. Ο λόγος του είχε ως πρότυπο την αρχαία δημηγορία. Ήταν πομπώδης, αλλά περιείχε και μερικές ενδιαφέρουσες προτάσεις. Δεν γνωρίζουμε ποτέ αν έφτασε στα χέρια του αυτοκράτορα.

Σε μια από τις επισκέψεις του στη Ρώμη ο Αποστόλης είχε υποσχεθεί στο γραμματέα του Βησσαρίωνα, τον Gaspar Zacchi επίσκοπο του Osimo, ότι θα έφτιαχνε για χάρη του μια συλλογή αποφθεγμάτων, ανθολογημένων από Έλληνες κλασικούς συγγραφείς³². Πράγματι το 1471-72 αποπεράτωσε το έργο αυτό, το επέγραψε ως Ιωνία και το έστειλε στον επίσκοπο ζητώντας συγγνώμη για την καθυστέρηση, με τη δικαιολογία, ότι προσέθεσε και την προέλευση των περισσότερων παροιμιών. Η συλλογή αυτή αποτελεί ένα από τα γνωστότερα έργα του και έχει λάβει μεγάλη αξία.

Κατά το ταξίδι του στη Ρώμη το 1468 ο Αποστόλης συναντήθηκε για τελευταία φορά με τον Βησσαρίωνα ο οποίος λίγο καιρό μετά πέθανε. Ο θάνατος του ήταν μεγάλο πλήγμα για τον Αποστόλη ο οποίος έγραψε και επικήδειο λόγο για αυτόν στην Κρήτη³³. Η τελευταία ελπίδα του για εγκατάσταση στην Ιταλία έσβησε. Η χρηματοδότηση όλο και λιγόστευε, πράγμα που τον κάνει να στείλει επιστολή στη βενετική

---

28. Βλ. Noiret, ό.π., στην επιστολή 43.

29. Βλ. Noiret, ό.π., στην επιστολή 93.

30. Βλ. Noiret, ό.π., στην επιστολή 95.

31. Βλ. Noiret, ό.π., στην επιστολή 70.

32. Βλ. Noiret, ό.π., στην επιστολή 126.

33. Εκδόθηκε στο Migne, τ. 156, στ. 127.

διοίκηση της Κρήτης με τα παράπονα του. Τα παράπονα του δεν εισακούστηκαν και ο νέος αρχιεπίσκοπος Κρήτης Ιερώνυμος Landi κόβει εντελώς την επιχορήγηση του καθιστώντας τον σε πλήρη ένδεια.

Ο Μιχαήλ έκανε μια τελευταία προσπάθεια να εγκατασταθεί στη Δύση. Έγραψε μια μεγάλη, πλούσια, αλλά ανιαρή πραγματεία για τη διδασκαλία της ελληνικής με τίτλο «Λόγος παραινετικός προς Ιταλούς εκ Γορτύνης εις Ιταλίαν Ρώμης»³⁴. Ήλπιζε, με τον τρόπο αυτό, ότι κάποιο ιταλικό πανεπιστήμιο θα τον καλέσει να διδάξει. Ενδιαφερόταν ειλικρινά για την εφαρμογή του προγράμματος του, που απέβλεπε σε έναν αποτελεσματικό τρόπο διδασκαλίας της ελληνικής. Ο ζήλος του όμως αυτός σχετιζόταν με την επιδίωξη της καλύτερευσης της οικονομικής του κατάστασης και την εξασφάλιση καλύτερης σταδιοδρομίας. Αν λάβουμε τα παραπάνω υπόψη μας, μας δημιουργούνται αμφιβολίες για τις εξομολογήσεις του, πως είχε πολλούς μαθητές, περισσότερους κι από έμπειρους πολύ δασκάλους και πως ήταν διευθυντής ενός κανονικά λειτουργούντος σχολείου στο νησί. Προκαλεί αντιδράσεις και το γεγονός πως απειλεί του Ιταλούς, πως αν δεν του δώσουν τη θέση που ζητά θα ιδρύσει ο ίδιος μόνος του σχολείο εκεί.

Ανεξάρτητα από τους λόγους που έκαναν τον Αποστόλη να συγγράψει την πραγματεία αυτή, πρέπει να παραδεχτούμε, πως κάποιες απόψεις του είναι σοβαρές και πρωτότυπες, καθώς και η πρόταση διδασκαλίας της ελληνικής μέσω της ελληνικής γλώσσας και όχι μέσω της λατινικής, όπως συνηθιζόταν³⁵.

Η αλληλογραφία του μας δίνει ελάχιστα στοιχεία για τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Υποθέτουμε, ότι συνέχισε να ζει στη Κρήτη φυτοζώνοντας για μερικά ακόμα χρόνια, πηγαίνοντας εκδρομές σε όλο το νησί σε φίλους και συμμετέχοντας στις λαϊκές γιορτές και θρησκευτικές πανηγύρεις. Ο γιός του Αρσένιος μας δίνει συγκινητικές λεπτομέρειες για το τέλος της ζωής του, κατά το οποίο ο Μιχαήλ ταλαιπωρήθηκε πολύ από μια ανίατη ασθένεια που δεν του επέτρεπε πλέον να εργαστεί, πράγμα πολύ σκληρό για έναν άνθρωπο που ζούσε από το συγγραφικό του ταλέντο. Η τελευταία σωζόμενη μαρτυρία για τον Μιχαήλ προέρχεται από ένα χειρόγραφο του 1474 που αντέγραψε ο ίδιος³⁶.

Ο χρόνος του θανάτου του είναι άγνωστος. Ο Noiret, ο Salaville και άλλοι μελετητές του, χωρίς να έχουν επαρκείς ενδείξεις, τοποθετούν το τέλος της ζωής του περίπου το 1480. Οι ερευνητές όμως παραβλέπουν το γεγονός, ότι σίχοι του εμφανί-

34. Βλ. Noiret, ό.π., στην επιστολή 110, όπου πληροφορεί τον φίλο του Τρώιλο, ότι συνέθεσε και απύθυνε ένα λόγο του στους Ιταλούς σε λατινική μετάφραση.

35. Βλ. Rossi, *Il Quattrocento*, 91-92

36. Βλ. Noiret, ό.π., 27.

ζονται στη «Βατραχομυομαχίαν», που εκδόθηκε το 1486 από το μαθητή του Λαόνικο τον Κρητικό στην Βενετία³⁷. Αυτό ίσως αποτελεί ένδειξη ότι ζούσε ακόμα τότε.

Συμπεράσματα

Τι θα μπορούσαμε να πούμε για το έργο του Μιχαήλ Αποστόλη; Ζούσε πάντοτε υπό τη σκιά επιτυχημένων Ελλήνων λογίων και χαρακτηρίζεται ως μια εξέχουσα προσωπικότητα. Δεν κατάφερε να πραγματοποιήσει τη φιλοδοξία του να εγκατασταθεί στη Δύση, ούτε κατάφερε να εφαρμόσει τις παιδαγωγικές του ιδέες. Η έκκληση του για Σταυροφορία δεν απέφερε καρπούς. Εάν δεν σωζόταν η αλληλογραφία του, θα ήταν στην αφάνεια. Θα τον γνωρίζαμε μόνο ως αντιγραφέα πολυάριθμων χειρογράφων, που παλιότερα ανήκαν στο Βησσαρίωνα και σήμερα σε διάφορες ευρωπαϊκές βιβλιοθήκες. Δεν διακρίθηκε μόνο ως συλλέκτης και αντιγραφέας σπουδαίων κωδίκων, αλλά και ως συγγραφέας της περίφημης συλλογής παροιμιών και ως ο κορυφαίος ενός σημαντικού κύκλου κωδικογράφων που σχηματίστηκε γύρω από τον Χάνδακα. Υπήρξε δάσκαλος, τουλάχιστον, δύο Κρητών, τα ονόματα των οποίων συνδέονται στενά με την ανάπτυξη των ελληνικών σπουδών στη Βενετία, του πρωτοπόρου εκδότη Λαονίκου και του διδασκάλου του Άλδου Εμμανουήλ Αδραμυττηνού.

Ο Αποστόλης ήταν ένας σημαντικός συνδετικός κρίκος μεταξύ του Ελληνισμού της Κρήτης και της εξελισσόμενης σε κέντρο ελληνικών σπουδών Βενετίας. Ήταν ένας χαρακτηριστικός αντιπρόσωπος της μεταβατικής εποχής. Και ο ίδιος μέσα από τα έργα του έχει τη συναίσθηση, ότι ζει σε μια εποχή καμψής της ιστορίας. Πίστευε στην ιδέα πως η πνευματική ηγεσία του Βυζαντίου μεταβιβαζόταν πλέον στα ουμανιστικά κέντρα της Ιταλίας. Κατά τη γνώμη του, οι Ιταλοί, προμήνυαν την αρχή μιας νέας εποχής και ήταν απλοί κληρονόμοι του ανυπέρβλητου ελληνικού πολιτισμού. Σε απόσπασμα ενός λόγου του, στην τελευταία παράγραφο, η οποία είναι πολύ ιδιάιτερη, διακρίνουμε διαφορετικό τόνο από αυτόν που συνήθιζε να χρησιμοποιεί και τον βλέπουμε να μιλά για τον εαυτό του λέγοντας για την παράδοση ζωή του, τη ζωή ενός πτωχού βυζαντινού λογογράφου, κάπως υπερβολικού, αλλά ευγενικού στα αισθήματα, που έμεινε μετέωρος μεταξύ του παλαιού και του νέου κόσμου, με δυσκολία να προσαρμοστεί στην πραγματικότητα των νέων συνθηκών. Ανεξάρτητα από όλα, ο Αποστόλης, από το καταφύγιο του την Κρήτη, συνέβαλε τα μέγιστα στη δημιουργία της πολιτιστικής σύνθεσης που συνδύασε και συνένωσε την παλιά βυζαντινή παιδεία με το νεανικό πνεύμα της ιταλικής Αναγέννησης.

37. Βλ. *Legrand*, I, 7. Βλ. επίσης *Noiret*, ό.π., 24.

Γενική Βιβλιογραφία

Aalberts, Joke (1995), «Νέα στοιχεία για τον Μιχαήλ Αποστόλη και τον Γεώργιο Γρηγορόπουλο στην Κρήτη», *Θησαυρίσματα*, τ. 16-25, σ. 143-159.

Baldacchini, Lorenzo (1995-1996), "Dal manoscritto al incunabolo. Continuità o rottura? Note su qualche studio recente", in *Metodologia bibliografica e storia del libro. Atti del seminario sul libro antico offerti a Dennis E. Rhodes, (a cura di) A. Scarsella*, *Miscellanea Marciana di Studi Bessarionei*, X-XI (1995-1996), σσ. 105-119.

Eisenstein, Elizabeth (2004), *Η τυπογραφική Επανάσταση στις απαρχές της νεότερης Ευρώπης*, μτφρ. Βασίλης Τομανάς, Θεσσαλονίκη: Τυποφιλία.

Febvre, L. - Martin H. J. (1990), *The Coming of the Book. The impact of Printing. 1450-1800*, London - New York: Verso (1st edition, 1956).

Gemert, A. F. Van (1986), «Ο Μιχαήλ Αποστόλης ως δάσκαλος των ελληνικών», *Ελληνικά*, 37, σσ. 141-145.

Layton, Evro (1994), *The Sixteenth Century Greek Book in Italy. Printers and Publishers for the Greek World*, Venice: Hellenic Institute of Byzantine and Postbyzantine Studies.

Legrand, Emile (1894-1903), *Bibliographie hellenique :ou description raisonnee des ouvragespublies par des Grecs au dix-septiemesiècle*, Paris: Culture et Civilisation. (Ανέμν)

Dölger, Franz (1943), «Mohler L., "Aus Bessarions Gelehrtenkreis, Abhandlungen, Reden, Briefe von Bessarion, Theodoros Gazes, Michael Apostolios, Andronikos Kallistos, Georgios Trapezuntios, Niccolò Perotti, Niccolò Capranica", *Byzantinische Zeitschrift*, 42, σσ. 227-233.

Noiret, Hyppolite (1889), *Lettresinedites de Michel Apostolis :publiees d' apres les manuscrits du Vatican*, Paris: E. Thorin (Ανέμν).

[Το] Βιβλίο στις Προβιομηχανικές Κοινωνίες Πρακτικά του Α΄ Διεθνούς Συμποσίου του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών, (1982), Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.

Γιαννακόπουλος, Κ. Ι. (1965), Έλληνες λόγιοι εις την Βενετίαν. Μελέται επί της διαδόσεως των ελληνικών γραμμάτων εις την Δυτικήν Ευρώπην, μτφρ. Χ. Γ. Πατρινέλης, Αθήνα.

Δρούλια, Λουκία (2001), *Η ιστορία του ελληνικού βιβλίου. Προσεγγίσεις και σύγχρονες κατευθύνσεις της έρευνας. Βιβλιογραφία των ελληνικών εργασιών (1965-2000)*, Αθήνα: Κόρινθος.

[Το] Έντυπο Ελληνικό Βιβλίο, 15ος - 19ος αιώνας, (2004) Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου. Δελφοί, 16-20 Μαΐου 2001, Αθήνα: Κότινος.

Κουμαριανού, Αικατερίνη - Δρούλια, Λουκία - Layton, Evro (1986), Το Ελληνικό Βιβλίο. 1476-1830, Αθήνα: Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.

Λαούρδας Β. (1950), «Κρητικά παλαιογραφικά. 6. Η Γόρτυνα και ο Μιχαήλ Αποστόλης», Κρητικά Χρονικά, τ. 4, σσ. 240-242.

Λαούρδας Β (1950), «Κρητικά παλαιογραφικά. 9. Μιχαήλ Αποστόλη, Επικήδειοι εις Καλοτάρην και Γαλατίνον», Κρητικά Χρονικά, τ. 4, σσ. 251-256.

Λαούρδας Β. (1952), «Κρητικά Παλαιογραφικά. 17. Μιχαήλ Αποστόλη, Μενέξενος», Κρητικά Χρονικά, τ. 6, σσ. 51-58.

Μπάνου, Χριστίνα (2008), «Η βιβλιοδεσία ως μέσο προώθησης του ελληνικού εντύπου βιβλίου, 15ος - 16ος αιώνας», Βιβλιοαμφιάστis, τ. Γ', σσ. 77-90.

Μπάνου Χριστίνα (2004), «Αντιλήψεις των Ιταλών τυπογράφων για την διακόσμηση του βιβλίου ελληνικής γλώσσας, 16ος - 17ος αι.», Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Το έντυπο ελληνικό βιβλίο (15ος - 19ος αιώνας), Δελφοί, 16-20/5/2001, Αθήνα: Κότινος, σσ. 97-116.

Παπαδιά-Αάλα, Α. (1977), «Ο Αρσένιος Μονεμβασίας ο Αποστόλης και η Ελληνική Αδελφότητα Βενετίας (1534-1535)», Θησαυρίσματα, 14, σσ. 110-126.

Πατρινέλης, Χρήστος Γ. (1961), «Μιχαήλ Αποστόλη Προσφώνημα Ανέκδοτον εις τον Καρδινάλιον Βησσαρίωνα », Αθήνα, 65, σσ. 129-137.

Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Το έντυπο ελληνικό βιβλίο (15ος - 19ος αιώνας), Δελφοί, 16-20/5/2001, Αθήνα: Κότινος, σσ. 97-116.

Σάθας, Κωνσταντίνος (1868), Νεοελληνική Φιλολογία: Βιογραφία των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων Ελλήνων, από της καταλύσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι της Ελληνικής εθνεγερσίας (1453-1821), Αθήνα: Τυπογραφείο των τέκνων Ανδρέου Κορομπλά. (Ανέμην)

Σκλαβενίτης, Τριαντάφυλλος (1982), «Η δυσπιστία στο έντυπο βιβλίο και η παράλληλη χρήση του χειρογράφου», στο Το βιβλίο στις προβιομηχανικές κοινωνίες. Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών - Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, σσ. 283-293.

Στάικος, Κ. Σπ. (1989), Χάρτα της Ελληνικής τυπογραφίας: η εκδοτική δραστηριότητα των Ελλήνων και η συμβολή τους στην πνευματική αναγέννηση της Δύσης, Αθήνα: Κότινος.

Ο Ελληνικός Κωνσταντινουπολιτικός περιοδικός τύπος για παιδιά και νέους στις αρχές του εικοστού αιώνα

Ζαχαρούλα Καραβά

Με το συγκεκριμένη εισήγηση θα επιχειρήσω τη γνωριμία του ακροατηρίου με πέντε έντυπα για παιδιά και νέους που εκδόθηκαν στην Κωνσταντινούπολη κατά την πρώτη εικοσαετία του προηγούμενου αιώνα. Τα περιοδικά αυτά έρχονται να καλύψουν το επιστημονικό κενό που εντοπίστηκε στη συγκεκριμένη κατηγορία εντύπων, μετά από έρευνα στην αντίστοιχη βιβλιογραφία. Συγκεκριμένα, παρατηρήθηκε ότι, ενώ υπήρχαν ειδικές μελέτες και δημοσιεύματα για τον τοπικό ημερήσιο τύπο της Πόλης, ελάχιστες και ελλιπείς ήταν οι αναφορές για τα περιοδικά για παιδιά και νέους, όπως εντοπίστηκαν σε βιβλία και δημοσιεύσεις, που σημειωτέον, δεν είχαν ως κύριο αντικείμενο πραγμάτευσής τους τα εξεταζόμενα έντυπα¹.

Προς αποφυγή οποιασδήποτε σύγχυσης, διευκρινίζω εξ αρχής ότι θα αναφερθώ σε έντυπα για παιδιά και νέους και όχι σε παιδικά έντυπα, καθώς η σημασιολογική και κατ' ουσίαν διαφορά τους σχετίζεται όχι τόσο με το αναγνωστικό κοινό όσο με τη συντακτική επιτροπή. Η δυσκολία που αρχικά εντοπίσαμε, ήταν στη συγκέντρω-

---

1. Τα βιβλία και τα άρθρα που αρχικά χρησιμοποιήθηκαν ως βιβλιογραφία για τη διατριβή ήταν τα εξής:

α) Κώστας Μάγερ, *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*, τ. Α': 1790-1900 και τ. Γ': Εφημερίδες και περιοδικά 1901-1959, Α. Δημόπουλος, Αθήναι 1957-1960.

β) Μάρθα Καρπόζηλου, *Ελληνικός Νεανικός Τύπος (1830-1914) Καταγραφή*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς 12, Αθήνα 1987, σ. 146-151, 163-170.

γ) Κώστα Τοικνάκη, *Ελληνικός Νεανικός Τύπος (1915-1936) Καταγραφή*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας 5, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1986, σ. 78-79.

δ) Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Ελληνικά περιοδικά για παιδιά και εφήβους (1836-1944)*, Ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, Μάρτιος 1983 [πολυγραφημένο].

ε) Υπουργείον Εσωτερικών, *Ο Τύπος εν Ελλάδι*, Αθήνα 1900.

στ) Χ. Α. Καραόγλου, *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940)*. Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση, τ. Α' Αθηναϊκά περιοδικά (1901-1925), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996.

ζ) Emile Legrand, *Bibliographie Ionienne. Description raisonnée des ouvrages publiés par les Grecs des Sept-Iles ou concernant ces îles du quinzième siècle à l' année 1900*, Paris 1910 (reimpression anastatique, Bruxelles, Culture et Civilization, 1963).

η) Β. Δ. Αναγνωστόπουλος, «Παιδικά-Νεανικά Περιοδικά», *Διαδρομές, Στο χώρο της λογοτεχνίας για παιδιά και νέους, Αφιέρωμα στα περιοδικά για παιδιά και νέους*, τχ. 32 (Χειμώνας 1993), σ. 311-316.

ση του πρωτογενούς υλικού, καθώς οι κατά καιρούς επιθέσεις των Τούρκων στο ελληνικό στοιχείο της Πόλης επέφεραν σοβαρές απώλειες στην πολιτιστική κληρονομιά του. Αυτό επιβεβαιώνεται από την ανύπαρκτη καταλογογράφησή τους στο σύνολο των πηγών της Κωνσταντινούπολης όπου και αναζητήθηκαν.

Το ευτύχημα ήταν ότι στις βιβλιοθήκες της Ελλάδας δεν επικράτησε η ίδια κατάσταση. Συγκεκριμένα, στους καταλόγους των περισσότερων από αυτές εντοπίστηκαν κάποιοι τόμοι ή άδετα τεύχη των περιοδικών, αλλά σε καμιά δεν εντοπίστηκαν αυτά στο σύνολό τους. Το πρόβλημα αυτό ξεπεράστηκε με τη βοήθεια ιδιωτή συλλέκτη², στα αρχεία του οποίου εντοπίστηκαν τόμοι των περιοδικών ανύπαρκτοι για το σύνολο των ελληνικών βιβλιοθηκών, κάτι που ανατρέπει τη εικόνα της κυκλοφορίας του και καθιστά αναγκαία την εκ νέου βιβλιογράφησή τους.

Μετά τη σύντομη αυτή εισαγωγή, το ενδιαφέρον μας θα εστιαστεί στην αναλυτική προσέγγιση των περιοδικών, όπου λίγο πριν από την αρχή του εικοστού αιώνα, και συγκεκριμένα το 1898 εντοπίζουμε την έκδοση του πρώτου κατά σειρά και μακροβιότερου εξαταζόμενου εντύπου, του *Παιδικού Κόσμου*. Η κυκλοφορία του εν λόγω περιοδικού αποτελεί από μόνη της ένα ιδιαίτερα ξεχωριστό και ενδιαφέρον κεφάλαιο, καθώς σηματοδοτήθηκε από τέσσερις διαφορετικές εκδοτικές περιόδους, με ισάριθμους εκδότες. Συγκεκριμένα, η πρώτη περίοδος εκτείνεται από το 1898-1900, με εκδότη τον Τομάζο Α. Δεπάστα, η δεύτερη περίοδος από το 1901-1905 με εκδότη τον Ι. Γ. Σακελλαρίδη, η τρίτη περίοδος το 1906 με εκδότη τον Ι. Π. Ιωαννίδη, Βοσπορίτη και η τέταρτη περίοδος από το 1907-1908 με εκδότη τον Γ. Καρατζά. Ακολούθησε ο *Φάρος* από το 1909-1912, με εκδότη τον Τομάζο Α. Δεπάστα, ο οποίος στη συνέχεια εξέδωσε και τη *Μέλισσα* του 1912, όταν η τουρκική λογοκρισία έπαυσε την κυκλοφορία του *Φάρου* με το πρόσχημα ότι δύο μυθιστορημάτα του, η «*Άρτεμις της Μεσογείου*» και ο «*Λέων Καρύκης*», περιείχαν εμπρηστικά κείμενα, τα οποία υποδαύλιζαν την ειρηνική συνύπαρξη των μειονοτήτων με το τουρκικό στοιχείο³. Το 1917 ο Θ. Καβαλιέρος Μαρκουίζος θα εκδόσει ένθετο παιδικό τεύχος με τον τίτλο *Απ' Όλα* στην ομότιτλη εφημερίδα του, ενώ το 1918, θα εκδοθεί και το τελευταίο κατά σειρά εξαταζόμενο έντυπο, η *Μέλισσα* του

2. Συγκεκριμένα, αναφερόμαστε στο συλλέκτη κ. Στρατή Ταρίνα, ο οποίος μας παραχώρησε προς μελέτη το προσωπικό αρχείο του.

3. *Μέλισσα* Τ. Δεπάστα, έτος Α', φυλλ. 2(13) (5 Μαΐου 1912), σ. 19. Δημοσιεύτηκε η απόφαση από το γραφείο Τύπου του Υπουργείου των Εσωτερικών της Τουρκίας σχετικά με τους λόγους της παύσης του *Φάρου*: «Επειδή τα δύο μυθιστορήματα υπό τους τίτλους “Λέων Καρύκης” και “Άρτεμις της Μεσογείου” τα εν επιφυλλίδι του περιοδικού “Φάρου” δημοσιευθέντα υπό χρονολογίαν 25 Φεβρ. 327 και 3 Μαρτίου 328, πραγματευόμενα περί αλώσεως της Κωνσταντινιούπολεως και αποστασίας της Κρήτης, προξενούσιν εξέγερσιν των πνευμάτων, διά ταύτα, συμφώνως τω έκτω άρθρω του Στρατιωτικού νόμου, εξεδόθη απόφασις του Στρατοδικείου δι' ης παύεται το περιοδικόν σας. Η απόφασις αύτη διά μαζβατά σταλέντος διά τεσκερέ του υπουργείου των Στρατιωτικών, γνωστοποιεί ότι από σήμερον επαύθη ο “Φάρος”».

Δημητρίου Δαμασκηνού, με διάρκεια κυκλοφορίας μέχρι τουλάχιστον και τον Ιούλιο του 1919.

Από τη μελέτη των προαναφερόμενων εντύπων προέκυψαν ενδιαφέροντα στοιχεία για τον τύπο του περιοδικού που καθιερώθηκε στον παροικιακό ελληνικό περιοδικό τύπο για παιδιά και νέους της Κωνσταντινούπολης την αντίστοιχη χρονική περίοδο, αλλά και για τον ιδεολογικό και πολιτικό προσανατολισμό του. Ξεκινώντας από τα στοιχεία της ταυτότητάς τους, παρατηρήθηκε ότι αναγραφόταν πάντα το όνομα του εκδότη, το έτος και ο τόπος έκδοσης των εντύπων, η περίοδος (όπου υπήρχε), η ημερομηνία έκδοσής τους, ο τίτλος τους, οι υπότιτλοι και το μότο (όπου υπήρχε).

Όσον αφορά στη διάρθρωση των θεματικών ενοτήτων, ακολουθείτο ενιαία τακτική, σύμφωνα με την οποία ως πρώτο θέμα δημοσιευόταν συνήθως κείμενο θρησκευτικού ή διδακτικού περιεχομένου. Ακολουθούσαν τα διηγήματα και τα μυθιστορήματα σε συνέχειες, τα οποία και πάλι κατατάσσονταν στο «ηθικό» μέρος της ύλης τους. Ενδιαμέσως, παρεμβάλλονταν τραγούδια ή ανέκδοτα, ύλη ψυχαγωγική προς τέρψη των αναγνωστών, προκειμένου να διακόπτεται η συνεχής ροή μεγάλων σε έκταση κειμένων, που κουράζει τον αναγνώστη. Ακολουθούσαν οι «Διαγωνισμοί» και στη συνέχεια η στήλη της «Αλληλογραφίας», η οποία και αποτελούσε τη μοναδική ουσιαστική δίοδο επικοινωνίας των περιοδικών με το αναγνωστικό κοινό τους. Τέλος, δημοσιευόταν και η ενότητα υπό τον τίτλο «Πνευματικά Ασκήσεις», που αποσκοπούσε στη βελτίωση των γνωστικών δεξιοτήτων και του μαθησιακού επιπέδου των αναγνωστών.

Επιπρόσθετα, εντοπίστηκαν σημαντικά στοιχεία για την εξαγωγή συμπερασμάτων που αφορούσαν στο κοινωνικό πλαίσιο της εποχής έκδοσης των εντύπων. Από την ανάλυση αυτών των δεδομένων προέκυψαν πληροφορίες και για την κοινωνική διαστρωμάτωση της Κωνσταντινούπολης το πρώτο τέταρτο του 20ού αιώνα, σύμφωνα με την οποία οι εκδότες των περιοδικών αυτής της κατηγορίας προέρχονταν στην πλειονότητά τους από τη μέση και ανώτερη κοινωνική τάξη, σε αντίθεση με τα έντυπά τους, που απευθύνονταν και στη λαϊκή τάξη.

Όπως διαπιστώθηκε από την έρευνα, τα παραπάνω άτομα δεν εξέδιδαν παιδικά έντυπα για απόκτηση οικονομικών πόρων, αφού από δηλώσεις τους στα περιοδικά επιβεβαιωνόταν η οικονομική δυσπραγία που αντιμετώπιζαν οι εκδόσεις τους και γενικότερα οι εκδόσεις αυτής της κατηγορίας. Επιπλέον, κάποιοι από αυτούς, όπως ο Ι. Π. Ιωαννίδης, Βοσπορίτης και ο Θεόδωρος Καβαλιέρος Μαρκουίζος, πέθαναν φτωχοί και παραμελημένοι, σύμφωνα με στοιχεία της βιογραφίας τους.

Παρόλες τις δυσκολίες, πολιτικές και οικονομικές, που είχαν να αντιμετωπίσουν οι εκδότες, κίνητρο της δημιουργικής διάθεσής τους ήταν η αγάπη τους για το έντυπο και γενικότερα για τη μόρφωση, αφού κάποιοι από αυτούς είτε λόγω οικογενειακού

περιβάλλοντος, όπως ο Τ. Δεπάστας που η οικογένειά του είχε ιδρύσει ένα από τα μεγαλύτερα βιβλιοπωλεία της Κωνσταντινούπολης, είτε λόγω προσωπικών αναζητήσεων, όπως ο Μαρκουίζος που από την ηλικία των έντεκα χρόνων εξέδιδε δικό του περιοδικό, είχαν ασχοληθεί από τα παιδικά κιόλας χρόνια τους με τα έντυπα. Το ζήλο τους για πνευματική δημιουργία μετέδωσαν και στους συνεργάτες τους, πολλοί από τους οποίους, όπως ο Τέρπανδρος Αναστασιάδης, ο Ναπολέων Λαπαθιώτης, ο Π. Παναγόπουλος, η Μαρία Παπαριστείδου, η Αθηνά Γαϊτάνου-Γιαννιού⁴, η Νοεμή Ζωηρού, ο Ιωακείμ Βαλαβάνης, ο Αν. Φ. Ασημακόπουλος, ο Αθ. Ιωάννου κ.ά., ήταν ήδη γνωστοί στο λογοτεχνικό στερέωμα της Πόλης και της Αθήνας.

Παρόλη όμως τη διάθεση κοινωνικής προσφοράς και συμπίεσης με τα ευρωπαϊκά δεδομένα που χαρακτήριζε τους εκδότες των περιοδικών αλλά και τους συνεργάτες τους, και παρά το υψηλό μορφωτικό τους επίπεδο, δε στάθηκε δυνατό, ιδιαίτερα κατά την πρώτη δεκαετία έκδοσης των εντύπων τους, να ασχοληθούν ή ακόμα και να σχολιάσουν θέματα που άπτονταν κοινωνικά ευαίσθητων ζητημάτων, όπως αυτό της γυναικείας εκπαίδευσης και χειραφέτησης. Έτσι, παρατηρήθηκε περιορισμένος αριθμός γυναικών που φέρονταν ως νικήτριες στους διαγωνισμούς που προκήρυσσαν τα έντυπα, σε σχέση με την πληθώρα γυναικείων συμμετοχών που σημειώθηκε στη στήλη της «Παιδικής Αλληλογραφίας». Αυτό είχε τις βάσεις του στο μικρό ποσοστό μορφωμένων κοριτσιών την εποχή εκείνη, σε αντίθεση με τα αγόρια που η μόρφωσή τους κρινόταν αναγκαία και επιβεβλημένη. Παρόλα αυτά, υπήρξε παρότρυνση εκ μέρους των υπευθύνων των εντύπων προς τις συνδρομητρίδες τους για ένταξη και συμμετοχή τους στην εκπαιδευτική πράξη.

Η αντίληψη αυτή περνούσε μέσα στα περιοδικά, καθώς σε μία κοινωνία, όπως αυτή της Κωνσταντινούπολης τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, η θέση της γυναίκας ήταν εκ των προτέρων περιορισμένη στα όρια του σπιτιού, με κοινωνικό ρόλο την επιτέλεση οικοκυρικών και θρησκευτικών καθηκόντων. Άλλωστε, είναι γνωστό ότι στην Ελλάδα η γυναικεία χειραφέτηση στις αρχές του 20ού αιώνα βρισκόταν ακόμα σε εμβρυϊκή κατάσταση και ήταν λίγες οι φωνές που καλούσαν τις γυναίκες σε αντίδραση. Θα περάσουν αρκετά χρόνια, έως ότου η εκπαίδευση των κοριτσιών αποτελέσει κεκτημένο δικαίωμα και των κατώτερων κοινωνικών τάξεων, κάτι που θα επιτρέψει στη γυναίκα να ενταχθεί στο εργατικό δυναμικό και να αντιμετωπισθεί ως ισότιμη με τον άντρα πολίτη.

Κατά την αναλυτική προσέγγιση των θεματικών ενοτήτων καθενός περιοδικού ξεχωριστά, διαπιστώθηκαν αξιοσημείωτα στοιχεία που επιβεβαιώνουν την επιρροή που ασκούσαν σε αυτά τα αθηναϊκά περιοδικά και ιδιαίτερα *Η Διάπλασις των Παί-*

4. Ίρις Αυδή-Καλκάνη, *Μια αντάρτισσα της Πόλης στην ταραγμένη Αθήνα*, Αθηνά Γαϊτάνου-Γιαννιού (1880-1952), Ε.Λ.Ι.Α, Αθήνα 1997.

δων⁵. Οι ίδιες οι διευθύνσεις των περιοδικών ιδιοποιήθηκαν τίτλους αγγελιών του αθηναϊκού περιοδικού, τύπους ασκήσεων και το γενικό πνεύμα των περιεχομένων του, με απώτερο στόχο τη δημιουργία του «ιδανικού» περιοδικού και στο ανατολικότερο κέντρο του ελληνισμού που εθεωρείτο η Κωνσταντινούπολη. Με τη συμπαράσταση τόσο του Οικουμενικού Πατριαρχείου⁶ όσο και του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων της Ελλάδας επεδίωκαν τη δημιουργία ελληνοπρεπών χριστιανικών προσωπικοτήτων που θα στήριζαν την ύπαρξη της ελληνικής μειονότητας στην οθωμανική πανσπερμία.

Ωστόσο, στα περιοδικά αποτυπωνόταν, άλλοτε συγκαλυμμένα και άλλοτε ξεκάθαρα, και το πολιτικό κλίμα που επικρατούσε στην Κωνσταντινούπολη πριν και μετά τους Βαλκανικούς πολέμους, κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου και πριν από τη Μικρασιατική καταστροφή. Συγκεκριμένα, μέσα από δημοσιευμένα κείμενα των εντύπων διαφαινόταν η έντονη αντιπαράθεση των Ελλήνων με τους Βουλγάρους. Αυτό ήταν αναμενόμενο, εξαιτίας της επεκτατικής διάθεσης των τελευταίων, αποτελεσμα της οποίας ήταν ο Μακεδονικός αγώνας στη διάρκεια του οποίου θρηνήθηκαν πολλές χιλιάδες θύματα. Στην πραγματικότητα, επρόκειτο για θέση που υποστηρίχθηκε από το σύνολο του ελληνικού έθνους, όπως φάνηκε και από τα βιβλία παιδικής λογοτεχνίας της Πηνελόπης Δέλτα που εκδόθηκαν την εποχή εκείνη, αλλά και από άρθρα εφημερίδων φιλοκυβερνητικών και μη που κυκλοφορούσαν τόσο στην Αθήνα όσο και στην Πόλη την αντίστοιχη χρονική περίοδο.

Με βάση τα στοιχεία που αποδελτιώθηκαν κατά τη διάρκεια της έρευνας και μετά την ολοκληρωμένη μελέτη της ύλης των εντύπων, η προσωπική εκτίμησή μας είναι ότι με το πέρασμα των χρόνων αυτά δε στράφηκαν προς τη γενικότερη μορφή του οικογενειακού-φιλολογικού περιοδικού⁷ που έτεινε την εποχή εκείνη να επικρατήσει στον εκδοτικό χώρο, παρά την εμφάνιση κοινών στοιχείων στη δομή τους. Το ύφος γραφής των κειμένων, τα πρώτα κυρίως χρόνια έκδοσης των εξεταζόμενων εντύπων, χαρακτηριζόταν από το διδακτισμό, που στόχο είχε να κατευθύνει τη συμπεριφορά των μικρότερων ηλικιακά παιδιών με βάση τα πρότυπα ατόμων που θεωρούνταν κοινωνικώς αποδεκτά.

Ωστόσο, αλλαγή στο ύφος γραφής των δημοσιευμένων κειμένων των περιοδικών, αλλά και στις θεματικές των περιεχομένων τους είχε παρουσιαστεί αρχικά στον

5. Βίκυ Πάτσιου, *Η Διάπλασις των Παίδων (1879-1922)*, Το πρότυπο και η συγκρότησή του, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1995.

6. Αντώνης Παυλίδης, «Οικουμενικό Πατριαρχείο και Οθωμανικό κράτος, κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Όψεις της Εκπαίδευσης του Μικρασιατικού Ελληνισμού», Πρακτικά 2ου Συμποσίου, *Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας από την Αρχαιότητα μέχρι τη Μεγάλη Έξοδο, Παιδεία - Εκπαίδευση στις αλπομόντες πατρίδες της Ανατολής*, ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ., Ν. Ιωνία 2006, σ. 93-109.

7. Μάρθα Καρπόζηλου, *Τα Ελληνικά Οικογενειακά-Φιλολογικά Περιοδικά (1847-1900)*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Επιστημονική Επετηρίδα του Π.Τ.Δ.Ε, Παράρτημα Αρ. 1, Ιωάννινα 1991, σ. 95-99.

Παιδικό Κόσμο του 1906, όπου ο εκδότης του, Ι. Π. Ιωαννίδης Βοσπορίτης, έχοντας ζήσει δέκα χρόνια στην Αθήνα, προσπάθησε να γνωρίσει στο αναγνωστικό κοινό της Πόλης το έργο γνωστών Αθηναίων δημιουργών, τους οποίους μέχρι τότε αυτό αγνοούσε ή γνώριζε ελάχιστα, λόγω των περιορισμών που επέβαλλε η τουρκική λογοκρισία. Στη συνέχεια, η αλλαγή εντοπίστηκε και πάλι στο *Απ' Όλα* για να γίνει αισθητή στο τελευταίο από χρονολογικής άποψης εξεταζόμενο έντυπο, τη *Μέλισσα* του Δημητρίου Π. Δαμασκηνού, όπου το πατριωτικό και εθνικό στοιχείο υπερτερούσαν της θρησκευτικής αγωγής και του διδακτισμού.

Το ενδιαφέρον τέλος, με τα συγκεκριμένα έντυπα είναι ότι αυτά δεν εκδίδονταν ταυτόχρονα, με μόνη εξαίρεση την ολιγόμηνη ταυτόχρονη έκδοση των δύο τελευταίων εντύπων, του *Απ' Όλα* και της *Μέλισσας* του Δ. Δαμασκηνού. Και αυτό γιατί οι πολιτικές συγκυρίες της εποχής και συγκεκριμένα, ο Μακεδονικός αγώνας, οι Βαλκανικοί πόλεμοι και λίγο αργότερα ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος, σε συνδυασμό με τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζαν τα περιοδικά και την έντονη τουρκική λογοκρισία, δεν ευνοούσαν τις πολλαπλές εκδόσεις. Ο συνδυασμός αυτών των δεδομένων, με κορύφωση τη Μικρασιατική καταστροφή, οδήγησε στην εκδοτική παύση των περιοδικών αυτής της κατηγορίας.

Στο σημείο αυτό, αφ' εαυτού τίθεται το ερώτημα σχετικά με την εξελικτική πορεία του περιοδικού τύπου για παιδιά και νέους στην Κωνσταντινούπολη και μετά τη Μικρασιατική καταστροφή. Αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει αφορμή για τη συνέχιση της έρευνας και σε γενικότερα θέματα που συνδέονται με το χώρο της Ιστορίας του παροικιακού ελληνικού τύπου.

Το περιοδικό του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως. Συμβολή στην ιστορία των ελληνικών επιστημονικών περιοδικών

Γιώργος Α. Γιαννακόπουλος

---

1. Ο Σύλλογος και το περιοδικό του

Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (ΕΦΣΚ), πρωτοπόρος μιας εντυπωσιακής πνευματικής κίνησης, που εκδηλώθηκε με τη δημιουργία μεγάλου αριθμού παρόμοιων σωματείων, ιδρύθηκε το 1861 στο Πέραν (Σταυροδρόμι). Στα εξήντα χρόνια λειτουργίας του κατόρθωσε να αναδειχθεί στον σημαντικότερο εξωεκκλησιαστικό θεσμό (προσφυώς ονομάστηκε «υπουργείον παιδείας») του οθωμανικού Ελληνισμού. Βασιζόμενος στην αρχαία κληρονομιά και στην ευρωπαϊκή εμπειρία αγωνίστηκε για την ανάπτυξη της εκπαίδευσης και τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας και πολιτισμού σε κάθε γωνιά της αυτοκρατορίας. Με όπλα την παιδεία και την επιστήμη επιχείρησε την ενδυνάμωση ή και τη θεμελίωση της εθνικής συνείδησης των ορθόδοξων πληθυσμών, προετοιμάζοντας ένα ευοίωνο για τον ελλνισμό μέλλον. Ψυχή και ιθύνων νους του Συλλόγου υπήρξε ο ηγέτης στην καταγωγή ιατροφιλόλογος Κωνσταντίνος Ηροκλής Βασιάδης, ενώ κύριος χρηματοδότης του ο επίσης Ηπειρώτης οικονομικός παράγων της αυτοκρατορίας Χρυστάκης Ζωγράφος [Γιαννακόπουλος 1998 και 2002].

Ο πρώτος τόμος του περιοδικού κυκλοφόρησε το 1863 και έφερε τίτλο απολύτως συνώνυμο του σωματείου που το εξέδιδε: *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος*. Το περιοδικό του ΕΦΣΚ αποτέλεσε από άποψη κύρους και διάρκειας το σημαντικότερο ελληνικό σύγγραμμα της εποχής και τον κύριο πρεσβευτή του ιδρύματος, αλλά και των ελληνικών γραμμάτων στη διεθνή επιστημονική κοινότητα. Στη διάρκεια των περίπου πενήντα χρόνων κυκλοφορίας του (ο τελευταίος 33ος τόμος που αφορά την περίοδο 1910-11 τυπώθηκε στα 1914) το περιοδικό διατήρησε αξιοσημείωτη ομοιομορφία τόσο ως προς τα εξωτερικά του γνωρίσματα όσο και ως προς το περιεχόμενό του. Οι τριάντα τρεις τόμοι και τα είκοσι ένα συνολικά παραρτήματα δεν αποτελούν μόνο τον καθρέπτη λειτουργίας του Συλλόγου, αλλά παρέχουν επίσης σημαντικότερες πληροφορίες για το επίπεδο και τους προβληματισμούς της ελληνικής εγγράμματης κοινότητας καθ' όλη την περίοδο από το 1863 ως το 1912. Πρόκειται για ένα από τα πρώτα ελληνικά επιστημονικά περιοδικά, το οποίο επιπλέον περιέχει ανακοινώσεις που καλύπτουν ένα ευρύτατο φάσμα επιστημών. Αυτό αναδεικνύει την επετηρίδα του ΕΦΣΚ ως εξαιρετικά σημαντική βιβλιογραφική βάση για πολλούς ερευνητικούς τομείς.

Η σπανιότητα ολοκληρωμένων σειρών, το είδος, αλλά και ο όγκος του δημοσιευμένου υλικού, σε συνδυασμό με την απώλεια του αρχείου του ΕΦΣΚ, προσδιορίζουν το περιοδικό ως “πρωτογενή” πηγή [Γιαννακόπουλος 1998].

2. Μορφή και περιεχόμενο

Το περιοδικό είδε το φως της δημοσιότητας δυο μόλις χρόνια μετά την ίδρυση του Συλλόγου. Όπως επισημαίνει η συντακτική επιτροπή, στον πρόλογο του πρώτου τεύχους, ο ΕΦΣΚ «επιθυμών να κοινοποιήσῃ τοις φιλομούσοις τα κυριώτερα των έργων αυτού, απεφάσισεν την έκδοσιν ομωνύμου περιοδικού». Στον κανονισμό της έκδοσης αναφέρεται ότι το περιοδικό σκοπεύει να «καταστήσῃ γνωστά εις το κοινόν τα αξιολογώτερα έργα του Φ. Συλλόγου και ν’ αναπληρώσῃ την παρ’ ἡμῖν ἑλειψιν σπουδαίου φιλογολογικού φύλλου» [ΕΦΣΚ, Α΄ (1863), δ΄].

Η αρχική απόφαση για έκδοση σε τεύχη, που είχαν συνεχή ελληνική αρίθμηση, διατηρήθηκε σε όλη τη πρώτη περίοδο λειτουργίας του Συλλόγου (έως το 1870). Στο διάστημα αυτό εκδόθηκαν δεκαπέντε τεύχη τα οποία αποτέλεσαν τρεις τόμους. Μόνο ο πρώτος τόμος αποτελείται από έξι αυτόνομα τεύχη. Από τον δεύτερο αρχίζουν να τυπώνονται δύο ή τρία τεύχη μαζί, ενώ ο τρίτος εκδίδεται με τρία μόνο τεύχη, αφού μεσολαβεί η καταστρεπτική πυρκαγιά της 25ης Μαΐου 1870. Μέρος της ύλης που θα αποτελούσε το δεύτερο μέρος του τρίτου τόμου εντάχθηκε στον τέταρτο. Ο τόμος αυτός, που εκδόθηκε το 1871, καλύπτει την περίοδο «Από 1865 Δεκεμβρίου μέχρι 1870 Μαΐου» και φέρει τον υπότιτλο *Τα περισωθέντα*. Τα τεύχη συνενώνονταν σε έναν τόμο με ενιαία αρίθμηση και αναλυτικό πίνακα περιεχομένων. Η ετήσια συνδρομή έφθανε τα 80 γρόσια (18 φράγκα), ενώ τη τιμή εκάστου τεύχους τα 15 γρόσια (3,5 φράγκα). Επικρατεί η μορφή ενός ενιαίου τόμου αλλά ο τόμος αυτός ο τόμος τυπωνόταν όλος μαζί. Αντίθετα, η εκτύπωση γινόταν σταδιακά και συχνά διαρκούσε αρκετούς μήνες. Στην καλύτερη περίπτωση ολοκληρωνόταν την επόμενη συλλογική περίοδο.

Τα πεντακόσια αντίτυπα που ορίζονταν στον κανονισμό έκδοσης σύντομα αυξήθηκαν σε επακόσια πενήντα [ΕΦΣΚ, Β΄ (1864), 268]. Η διακίνηση τους γινόταν από τον ίδιο το Σύλλογο μέσω των βιβλιοπωλείων της Πόλης. Την πρακτόρευση του περιοδικού στο εξωτερικό είχε αναλάβει το διεθνές βιβλιοπωλείο Lorenz und Keil, που βρισκόταν στην Μεγάλη Οδό αριθ. 457. Παρότι ο Σύλλογος δεν διέθετε την επετηρίδα του με το σύστημα των συνδρομητών, στην ουσία εφάρμοζε κάτι ανάλογο. Τα τακτικά μέλη είχαν την υποχρέωση να καταβάλουν ετήσια συνδρομή μιας τουρκικής λίρας, έχοντα ως μόνο υλικό όφελος τους τόμους του περιοδικού. Μάλιστα, αν συνυπολογίσουμε τους τόμους που λάμβαναν τα μέλη, αυτούς που δίδονταν επ’ ανταλλαγή σε πλήθος επιστημονικών ιδρυμάτων και εκείνους που στέλνονταν σε σχολεία και συλλόγους της αυτοκρατορίας, θα δούμε ότι λίγα αντίτυπα απέμεναν προς πώληση. Πάντως ο Σύλλογος φαίνεται ότι διέθετε απόθεμα

αντιτύπων, αφού η μόνη σχετική αναφορά που εντοπίστηκε, μας πληροφορεί ότι, στα τέλη του 1884, δεν υπήρχαν πλέον αντίτυπα του πρώτου και δεύτερου τόμου [ΕΦΣΚ, Θ' (1875), 88]. Η σημερινή σπανιότητα ολοκληρωμένων σειρών μπορεί να εξηγηθεί μόνο από το ότι εκδόθηκε ικανός αριθμός τόμων, στη διάρκεια μεγάλου χρονικού διαστήματος. Όσον αφορά τον ελλαδικό χώρο, αρκετά ιδρύματα θα έπρεπε να διαθέτουν πλήρεις σειρές του περιοδικού, αφού διατηρούσαν τακτικές ανταλλαγές με τον ΕΦΣΚ. Ειδικά για την Εθνική Βιβλιοθήκη υπάρχει η πληροφορία ότι το 1891 της απέστειλαν εις διπλούν τους τόμους, [ΕΦΣΚ, ΚΒ' (1891), 130] ενώ το 1909 συμπληρώθηκε η σειρά της Βιβλιοθήκης της Ελληνικής Βουλής [ΕΦΣΚ, ΚΗ' (1904), 42].

Το προεδρείο του ΕΦΣΚ αναζητώντας κάθε φορά τους πιο συμφέροντες οικονομικούς όρους, σε συνδυασμό με το αριότερο τεχνικό αποτέλεσμα, [ΕΦΣΚ, ΙΔ' (1884), 185] συνεργάστηκε με τα πιο γνωστά τυπογραφεία της Κωνσταντινούπολης. Ο πρώτος τόμος βγήκε από το τυπογραφείο της *Βυζαντίδος*, ενώ στο τυπογραφείο του *Νεολόγου* εκτυπώθηκαν οι περισσότεροι τόμοι του περιοδικού, όπως φαίνεται και από τον παρακάτω πίνακα.

Τυπ. Βυζαντίδος	Α, Β
Τυπ. Ι Παλλαμάρη (Οδός Γιουκσέκ-καρδινί, αρ. 44)	Γ, Εικοσιπενταετηρίς, ΚΑ, ΚΒ, ΚΔ, ΚΕ, ΚΣΤ
Τυπ. Ι. Α. Βρετού	Δ, Ε
Τυπ. Α. Κορομπλά (Οδός Πεμποπαζάρου αριθ, 11/Εναντι της Οθωμ. Τραπεζής, αρ. 11)	ΣΤ, Ζ, Η, Θ, ΙΗ, Κ, Μαυροκορδάτειος Βιβλιοθήκη τχ. 4
Τυπ. Βουτυρά και Σας/Σ. Ι. Βουτυρά/Νεολόγου (Οδός: Αρμ. Εκκλησίας, αριθ. 23/οδός Κιουτσούκ-Χενδέκ, αρ. 29, 31).	Ι, ΙΑ, ΙΒ, ΙΓ, ΙΔ, ΙΕ, . Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη τχ. 1-3, ΙΣΤ, ΙΖ, ΙΘ, ΚΓ
Τυπ. Αδελφών (Α. και Κ.) Γεράρδων (Οδός Κιουτσούκ Χενδέκ, αρ. 29, 31/Οδός Πεμποπαζάρου αρ. 18, 19.)	ΚΖ, ΚΗ, ΚΘ, Λ, ΛΑ, ΛΒ, ΛΓ, Πεντηκονταετηρίς
Πατριαρχικόν τυπογραφείον	Πρακτικά Εκπαιδευτικών Συνεδριών τχ. Α (1907-08)
Τυπ. Ανατολής	Πρακτικά Εκπαιδευτικών Συνεδριών τχ. Β (1908-09)
Τυπ. Καλλιτεχνικόν	Εργασίαι του Βιολογικού τμήματος 1915 (2 τχ.)

Στον πίνακα δεν αναφέρονται τα παραρτήματα, που τυπώνονται κατά κανόνα στον ίδιο τυπογραφείο με τον τόμο του οποίου αποτελούν παράρτημα. Εξαίρεση αποτελεί το παράρτημα του ΙΘ' τόμου με τις εργασίες της Αρχαιολογικής επιτροπής που βγήκε από το τυπογραφείο Ι. Παλλαμάρη, ενώ ο αντίστοιχος τόμος από αυτό του *Νεολόγου*. Επίσης δεν αναφέρεται ο *Ζωγράφειος Αγών*, που τυπώθηκε και αυτός στις

εγκαταστάσεις του Ι. Παλαμάρη, ο οποίος όμως δεν αποτελεί παράρτημα του περιοδικού αλλά αυτόνομη έκδοση. Αντίθετα αναφέρονται οι δύο επετειακοί τόμοι (για τα εικοσιπέντε και τα πενήντα χρόνια του Συλλόγου), ο κατάλογος ελληνικών χειρογράφων με τίτλο *Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη* (παραρτήματα των ΙΕ΄-ΙΗ΄ τόμων), τα δύο τεύχη των *Εκπαιδευτικών Συνεδριών* και οι *Εργασίες του Βιολογικού τμήματος* για τα δύο εξάμηνα του 1915 (παραρτήματα του μηδέποτε εκδοθέντος ΛΔ΄ τόμου).

Το περιοδικό διατηρεί, σε όλο το διάστημα της έκδοσης του, αξιοσημείωτη ομοιομορφία. Όλοι σχεδόν οι τόμοι και τα παραρτήματα κυκλοφορούν σε μεγάλο (4ο) σχήμα και τα κείμενα τυπώνονται σε δύο στήλες. Εξαιρέση αποτελούν οι τελευταίες εκδόσεις: *Πρακτικά Εκπαιδευτικών Συνεδριών*, *Εργασίες Βιολογικού Τμήματος* και *Πεντηκονταετηρίς*, που εκδόθηκαν σε μικρότερο σχήμα και με τη συνηθισμένη διάταξη σελίδας. Πολλοί τόμοι περιέχουν παρένθετους πίνακες εκτός σελιδαρίθμησης, αλλά και εικονογράφηση εντός κειμένου. Σε κάποιους τόμους περιλαμβάνεται έγχρωμη εικονογράφηση, ενώ στην Πεντηκονταετηρίδα υπάρχουν επικολλημένες δύο φωτογραφίες (η μια απεικονίζει το κτήριο του Συλλόγου). Η φωτογραφία έχει θέση προμετωπίδας και αποτελεί τη μόνη γνωστή απεικόνιση του κτιρίου του Συλλόγου κατά τον 19ο αιώνα. Αν και ολόκληρο το περιοδικό είναι τυπογραφικά άρτιο, ο Αρχαιολογικός Χάρτης των Χερσαίων τειχών Κωνσταντινουπόλεως αξίζει ιδιαίτερας μνείας. Εκτός από τον αναδιπλούμενο χάρτη υπάρχουν πέντε πίνακες, με είκοσι συνολικά λιθογραφημένα σχέδια, που απεικονίζουν λεπτομέρειες των τειχών.

Για την εκτύπωση του περιοδικού χρησιμοποιήθηκε καλό χαρτί αλλά τα οικονομικά προβλήματα οδήγησαν τη συντακτική επιτροπή να στρέψει την προσοχή της «εις το ποιόν της ύλης, ουχί δ' εις το ποιόν του χάρτου» [ΕΦΣΚ, ΚΣΤ΄, 107]. Καλής ποιότητας πρέπει να ήταν και το χαρτί του εξωφύλλου το οποίο κάποιες φορές παραγγέλθηκε από την Ευρώπη [ΕΦΣΚ, ΙΣΤ΄ (1884), 379 και ΙΖ΄ (1886), 198]. Το εξώφυλλο έφερε συμβολικά (;) κυανούν χρώμα, ενώ τα παραρτήματα είχαν συνήθως εξώφυλλα σε αποχρώσεις του πράσινου. Πρέπει να σημειώσουμε ότι σε ελάχιστα αντίτυπα έχει διασωθεί η αυθεντική βιβλιοδεσία.

Μια τυπική σελίδα τίτλου του περιοδικού φέρει στο επάνω μέρος, σε δυο αράδες τον τίτλο: Ο ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ, και αμέσως μετά τον υπότιτλο: «σύγγραμμα περιοδικόν». Ακολουθούν η ένδειξη τόμου και συλλογικού έτους και τέλος η τοποχρονολογία και η ένδειξη τυπογραφείου. Το έμβλημα του ΕΦΣΚ, ένα λυχνάρι με αρχαιοελληνικό μαιάνδρο στη βάση του, συμπληρώνει την εικόνα. Επίσης στη σελίδα τίτλου υπάρχει πάντα η στρογγυλή σφραγίδα του ΕΦΣΚ, αφού με αυτήν σφράγιζαν όλα τα αντίτυπα.

Το περιεχόμενο των τόμων μπορεί να χωριστεί σε τρία τμήματα: Το πρώτο περιλαμβάνει τους καταλόγους των μελών (τακτικών, επίτιμων και αντεπιστελλόντων), τους κοσμήτορες και τα μέλη των τακτικών επιτροπών για το συγκεκριμένο συλλογικό έτος, τους ευεργέτες και δωρητές και τους διατελέσαντες προέδρους.

Το δεύτερο μέρος περιέχει τα αναγνώσματα, τις επιστημονικές δηλαδή ανακοινώσεις των μελών. Στους τόμους της πρώτης περιόδου (ως το 1870) δημοσιεύονται επίσης ερανίσματα ξένων περιοδικών και βιβλιογραφία (κυρίως περιγραφή χειρογράφων), πράγμα που ατονεί στα επόμενα χρόνια. Τα αναγνώσματα καλύπτουν όλους σχεδόν τους επιστημονικούς τομείς και αποκτούν ιδιαίτερη σημασία από το γεγονός ότι εισηγητές ήταν οι κατά τεκμήριον οι σημαντικότερες προσωπικότητες την Κωνσταντινουπολίτικης λογιόσύνης.

Το τρίτο μέρος περιλαμβάνει τα πρακτικά των συνεδριάσεων του Συλλόγου και είναι καταχωρισμένα κατά χρονολογική σειρά. Τα πρακτικά, εξαιρετικά λεπτομερή στην αρχή, γίνονται περιληπτικότερα με την πάροδο του χρόνου για λόγους τεχνικούς και οικονομικούς. Μετά τον ΙΑ΄ τόμο (συλλογικό έτος 1876-77), με λίγες εξαιρέσεις, δε δημοσιεύονται στα πρακτικά περιλήψεις αναγνωσμάτων. Οι ανακοινώσεις των μελών ή δημοσιεύονται αυτούσιες στον οικείο χώρο ή καθόλου. Στο τμήμα αυτό παρουσιάζονται επίσης οι ετήσιοι απολογισμοί των επιτροπών και των κοσμητόρων, που είχαν την ευθύνη συγκριμένου τομέα λειτουργίας του ΕΦΣΚ, όπως και οι προεδρικές λογοδοσίες.

Ο τόμος τελειώνει με τον κατάλογο των περιεχομένων, ο οποίος σε αρκετούς τόμους συνοδεύεται από «κατάλογον καθ' ύλην των εν τοις πρακτικοίς περιεχομένων». Δεν λείπει, φυσικά, και η απαραίτητη «παροραμάτων διόρθωσις», ή ο «έλεγχος τινών των ημαρτημένων».

3. Η πορεία της έκδοσης

Μετά το 1870 η ζωή του συλλόγου τίθεται σε πιο οργανωμένη βάση και αυτό φαίνεται και στην έκδοση του περιοδικού. Ο τέταρτος τόμος, συνοψίζει την περίοδο 1865-1870 και αποτελεί ταυτόχρονα μια νέα αρχή. Από εκεί και πέρα η έκδοση ακολουθεί σταθερή πορεία ως το 1880, αφού η ύλη κάθε συλλογικού έτους εκδίδεται, κατά κανόνα, το επόμενο ή ακόμη και το ίδιο έτος. Τα προβλήματα εμφανίζονται το 1882 όταν το τυπογραφείο, που έχει αναλάβει την εκτύπωση του ΙΔ΄ τόμου, ειδοποιεί την συντακτική επιτροπή ότι «ουδέν προς εκτύπωσιν δέχεται άνευ εγγράφου αδείας της Αυτοκρατορικής κυβερνήσεως». Ενώ μέχρι τώρα το περιοδικό κυκλοφορούσε χωρίς πρόβλημα, από δω και μπρος η έκδοση του μπλέκεται στα πλοκάμια της λογοκρισίας, αφού «προς έκδοσιν της αδείας απαιτείται η προαποστολή της δημοσιευθησομένης ύλης απάσης εις το επί της δημοσίας εκπαιδεύσεως Υπουργείον ίνα εξετασθεί» [ΕΦΣΚ, ΙΣΤ΄ (1884), 379]. Η άδεια εκδόθηκε τελικά το

1884 στο όνομα του εταίρου Ιάκωβου Αρτεμιάδη, ο οποίος ήταν και ο υπεύθυνος απέναντι στις αρχές (Γραφείο του τύπου) [ΕΦΣΚ, ΙΗ΄ (1888), 94].

Το 1884 είναι έτος εκδοτικού οργανισμού, αφού κυκλοφορούν οι ΙΔ (ξανατυπώθηκαν κατ' εντολή του Γραφείου τύπου, ορισμένα τυπογραφικά και τα εξώφυλλα), [ΕΦΣΚ, ΙΗ΄ (1888), 68] ΙΕ΄, ΙΣΤ΄ τόμοι, ο *Χάρτης των χειρσαίων τειχών* και πρώτο τεύχος της Μαυρογορδατείου Βιβλιοθήκης. Ο τιμητικός τόμος [Εικοσιπενταετηρίς, 1988] με δημοσιεύματα που προορίζονταν για το ματαιωθέν συνέδριο επ' ευκαιρία των εικοσιπέντε χρόνων του ΕΦΣΚ προχωρεί με αργούς ρυθμούς, «διότι μετά μείζονος προσοχής δέον να εκτυπωθεί και διότι και διορθώσεις εις το εξωτερικόν πέμπονται». Ο εισηγητής της συντακτικής σημειώνει στον απολογισμό της επιτροπής, «ότι το έκτακτον τεύχος, όπερ της εικοσιπενταετηρίδος απεκλήθη, πρωτοφανές έσται βιβλίον εν τη ελληνική φιλολογία διότι υπό το κυανούν περικάλυμμα περιληφθήσονται έργα διανοητικά Ελλήνων και Γάλλων, Άγγλων και Ρώσων, Δανών και Ούγγρων, Γερμανών και Αμερικανών κτλ. Το δε τοιοούτον συνέδριον διαφόρων σοφών το πρώτον εστί εν τω ημετέρω έθνει» [ΕΦΣΚ, ΚΑ΄ (1891), 208].

Ενώ ο Σύλλογος επιχειρούσε να συνεχίσει την έκδοση της επετηρίδας του με ταχύ ρυθμό, ώστε «ενήμερος να καταστή εν τοις δημοσιεύμασιν αυτού», αναγκάστηκε να ανατυπώσει το ήμισυ σχεδόν του ΙΘ΄ τόμου, του οποίου η κυκλοφορία απαγορεύθηκε από τις αρχές [ΕΦΣΚ, ΚΒ΄ (1891), 117]. Ανάλογα, μικρότερης όμως έκτασης, προβλήματα αντιμετώπισε και το 1894, όταν η συντακτική επιτροπή αναγκάστηκε να αντικαταστήσει το εκτενές ανάγνωσμα του Ματθαίου Παρανίκα “περί της θρακικής Αδριανουπόλεως”, που θα περιλαμβανόταν στον ΚΓ΄ τόμο, με δύο άλλα [ΕΦΣΚ, ΚΔ΄ (1895), 96].

Ο τακτικός ρυθμός έκδοσης που διατηρείται από το 1891 μέχρι το 1896, με την έκδοση των τόμων Κ΄ έως ΚΣΤ΄, διακόπτεται. Ο ΚΖ΄ τόμος θα κυκλοφορήσει το 1900 και θα περιλαμβάνει, για πρώτη φορά μετά από τον Δ΄ τόμο, την ύλη πέντε συλλογικών ετών. Τα προηγούμενα χρόνια υπήρξαν περιπτώσεις που ένας τόμος περιείχε τις εργασίες δύο συλλογικών ετών, αλλά η περίπτωση του 28ου τόμου δείχνει το μέγεθος των προβλημάτων που αντιμετωπίζει η έκδοση. Ένα από αυτά είναι η «έλλειψις του χρήματος της κινητηρίου ταύτης μηχανής» [ΕΦΣΚ, Λ΄ (1908), 32], το οποίο παρουσιάζεται με αξιοσημείωτη συχνότητα στην πορεία του περιοδικού. Για οικονομικούς λόγους αποφασίζεται, το 1878, «όπως το Ι΄ τεύχος περιορισθή εις τριάντα μόνον τυπογραφικά» [ΕΦΣΚ, ΙΒ΄ (1879), 123] ενώ στην ίδια αιτία αποδίδεται η καθυστέρηση της έκδοσης του ΙΣΤ τόμου [ΕΦΣΚ, ΙΘ΄ (1888), 127]. Το 1906 εκτός των οικονομικών και άλλες σοβαρές δυσκολίες καθυστέρησαν την έκδοση του περιοδικού, αλλά ξεπεράστηκαν με την επέμβαση του Οικουμενικού Πατριάρχη [ΕΦΣΚ, τ. Λ΄ (1908), 34 και 43]. Είναι η εποχή που ο Ιωακείμ Γ΄ ενισχύει οικονομικά το περιοδικό [ΕΦΣΚ, ΚΘ΄ (1907), 97] και

φροντίζει να εξασφαλίσει, ακόμη μια φορά, άδεια για την έκδοση του [ΕΦΣΚ, τ. ΚΘ' (1907), σ. 27].

Το καλό κλίμα στις σχέσεις Πατριαρχείου και Συλλόγου θα αποφέρει και την συνεργασία στην έκδοση των *Πρακτικών των Εκπαιδευτικών Συνεδριών*, των επιστημονικών συναντήσεων που οργάνωσε ο Σύλλογος για να εξεταστούν εκπαιδευτικά θέματα της ελληνορθόδοξων της αυτοκρατορίας. Το παράρτημα μάλιστα με τις συνεδρίες του 1907-08 θα βγει από το Πατριαρχικό τυπογραφείο.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθούμε και στα δύο κύρια παραρτήματα του περιοδικού: το Αρχαιολογικό και το Βιολογικό, η έκδοση των οποίων χαρακτηρίζει δύο εποχές του Φιλολογικού Συλλόγου. Το Αρχαιολογικό πρωτοεμφανίζεται το 1875 ως παράρτημα του Θ' τόμου και ακολουθεί η έκδοση επτά ακόμη τευχών. Το παράρτημα τυπώνεται μαζί με το υπόλοιπο υλικό του τόμου και φαίνεται να ενσωματώνεται σε αυτόν. Έχει πάντως όλα τα χαρακτηριστικά αυτόνομης έκδοσης (ιδιαίτερη σελίδα τίτλου και ανεξάρτητη σελιδαρίθμηση) και είναι βέβαιο ότι τα τεύχη του κυκλοφόρησαν και αυτοτελώς. Το πρώτο βιολογικό παράρτημα συμπληρώνει τον ΚΖ' τόμο (1900) και ως το 1912 ακολουθούν άλλα πέντε. Παρόλο που οι γιατροί του ΕΦΣΚ επιθυμούν την παρουσίαση των εργασιών τους σε μηνιαία βάση, αυτό δεν γίνεται δεκτό από τον υπεύθυνο έκδοσης του περιοδικού. Έτσι, αποφασίζεται να ζητηθεί ειδική άδεια από τις αρχές, αλλά στο μεταξύ το παράρτημα εκδίδεται σε τριμηνιαία τεύχη των δύο τυπογραφικών φύλλων έκαστο [ΕΦΣΚ, ΚΘ' (1907), 27].

Τη δαπάνη για την έκδοση του βιολογικού παραρτήματος είχαν αναλάβει τα μέλη του αρμοδίου τμήματος [ΕΦΣΚ, ΛΑ' (1909), 78] και για το λόγο αυτό η εκτύπωση του ολοκληρωνόταν εγκαίρως. Σχετικά με τον τρόπο που το τεύχος με τις εργασίες του βιολογικού τμήματος θα ενσωματωνόταν στο Περιοδικό, «απεφασίσθη να μη χαρακτηρισθί ως παράρτημα και ως τοιούτον να ενούται εις το σώμα του Περιοδικού κατά την έκδοσιν αυτού» [ΕΦΣΚ, ΛΑ' (1909), 53-54]. Όσον αφορά το χώρο που είχε παραχωρηθεί για την δημοσίευση των εργασιών του βιολογικού τμήματος, βλέπουμε ότι για το παράρτημα του ΚΘ τόμου, ορίστηκε σε 15 από τα 60 συνολικά τυπογραφικά του περιοδικού [ΕΦΣΚ, Λ' (1908), 34]. Το 1914 συμβαίνει το παράδοξο να εκδοθούν σε δύο ιδιαίτερα τεύχη οι εργασίες του βιολογικού τμήματος ως παραρτήματα του ΛΔ' τόμου, ο οποίος όμως δεν είδε ποτέ το φως της δημοσιότητας.

Ο τριακοστός τέταρτος τόμος δεν κατέστη δυνατό να εκδοθεί ούτε κατά την περίοδο της τελευταίας αναλημψής του Συλλόγου. Η έκδοση, το 1921, του πολύτιμου, λόγω του πλήθους των στοιχείων που περιέχει, τόμου της *Πεντηκονταετηρίδος* αποτέλεσε το κύκνειο άσμα του Συλλόγου στον τομέα αυτό.

Στον πίνακα που ακολουθεί καταγράφεται συνοπτικά η πορεία έκδοσης των τόμων του περιοδικού:

	ΣΥΛΛΟΓΙΚΑ ΕΤΗ	ΕΤΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ
Τόμος Α´	1861 - 1863	1863
Τόμος Β´	1863 - 1865	1864
Τόμος Γ´	1865	1867
Τόμος Δ´	1865 - 1870	1871
Τόμος Ε´	1870 - 1871	1872
Τόμος ΣΤ´	1871 - 1872	1873
Τόμος Ζ´	1872 - 1873	1874
Τόμος Η´	1873 - 1874	1874
Τόμος Θ´	1874 - 1875	1875
Τόμος Ι´	1875 - 1876	1877
Τόμος ΙΑ´	1876 - 1877	1878
Τόμος ΙΒ´	1877 - 1878	1879
Τόμος ΙΓ´	1878 - 1879	1880
Τόμος ΙΔ´	1879 - 1880	1884
Τόμος ΙΕ´	1880 - 1881	1884
Τόμος ΙΣΤ´	1881 - 1882	1884
Τόμος ΙΖ´	1882 - 1883	1886
Τόμος ΙΗ´	1883 - 1884	1888
Τόμος ΙΘ´	1884 - 1885	1888
Τόμος Κ´	1885 - 1887	1891
Τόμος ΚΑ´	1887 - 1889	1891
Τόμος ΚΒ´	1889 - 1891	1891
Τόμος ΚΓ´	1891 - 1892	1893
Τόμος ΚΔ´	1892 - 1893	1895
Τόμος ΚΕ´	1893 - 1894	1895
Τόμος ΚΣΤ´	1894 - 1895	1896
Τόμος ΚΖ´	1895 - 1899	1900
Τόμος ΚΗ´	1899 - 1902	1904
Τόμος ΚΘ´	1902 - 1905	1907
Τόμος Λ´	1905 - 1907	1908
Τόμος ΛΑ´	1907 - 1908	1909
Τόμος ΛΒ´	1908 - 1910	1911
Τόμος ΛΓ´	1910 - 1911	1914

4. Η Συντακτική Επιτροπή

Με τον κανονισμό του 1871, ο οποίος όριζε την εκλογή διαρκών επιτροπών, η ευθύνη για την έκδοση του περιοδικού ανατίθεται σε αιρετή συντακτική επιτροπή. Με τον κανονισμό, όμως, του 1899 ο τρόπος ανάδειξης της συντακτικής επιτροπής αλλάζει. Σύμφωνα με το άρθρο 58, η συντακτική επιτροπή, γίνεται οκταμελής αποτελούμενη από τους δύο γραμματείς του συλλόγου, των γραμματέων των πέντε διαρκών επιτροπών και ενός εκ των τακτικών μελών που εκλέγεται για να φροντίζει τα της εκδόσεως του περιοδικού και των άλλων δημοσιευμάτων του συλλόγου [ΕΦΣΚ, ΚΖ' (1900), 10]. Μετά την ψήφιση των επομένων δύο καταστατικών χαρτών, τα μέλη της επιτροπής αυξάνονται -ανάλογα με τον αριθμό των τμημάτων του ΕΦΣΚ- σε εννέα και κατόπιν σε δέκα. Ωστόσο η συγκρότηση της από άτομα που είχαν ταυτόχρονα αναλάβει και άλλα καθήκοντα δυσκόλεψε την λειτουργία της [ΕΦΣΚ, τ. Α' (1908), 52].

Η επιμέλεια της έκδοσης ήταν έργο εξαιρετικά απαιτητικό και επίπονο. Όπως σημειώνεται στην έκθεση του 1874, «η επιτροπή το καθ' εαυτήν ουδενός κόπου εφείσθη, μέχρι πόρρω των νυκτών συνεδριάζουσα, παραβάλλουσα τας μεταφράσεις προς το πρωτότυπον, ζητούσα τα χωρία συγγραφέων και ποιητών μνημονευόμενων άνευ παραπομπών, διορθούσα τα κακώς έχοντα» [ΕΦΣΚ, Η' (1874), 330]. Σε κάποιες περιπτώσεις πάντως η επιτροπή επικουρείται από άλλα πρόσωπα σε επαγγελματική ή εθελοντική βάση. Έτσι βλέπουμε ότι το 1876 «η διόρθωσις των τυπογραφικών δοκιμίων ανετέθη, τη ομοφώνω αποφάσει της επιτροπής, προς τον κ. Αλ. Σεμιτέλον επί τη αντιμισθία ενός αργυρού μεδζιτιέ δι' έκαστον τυπογραφικόν φύλλον» [ΕΦΣΚ, Ι' (1877), 170], ενώ το 1906 ότι ο Χρ. Πανταζίδης «πάνυ προθύμως ανέλαβε τη παρακλήσει της επιτροπής, όπως επιθεωρή την ύλην του περιοδικού προ της στοιχειοθετήσεως αυτής» [ΕΦΣΚ, τ. Α' (1908), 34]. Στο διάστημα 1888-92 προήδρευε στην συντακτική επιτροπή ο Θεμιστοκλής Σαλιτέλης ο οποίος, σε βάρος της υγείας του, επιμελήθηκε μόνος τις διορθώσεις της Εικοσιπενταετηρίδος, πέντε τόμων του περιοδικού και του τόμου των Ζώντων Μνημείων [ΕΦΣΚ, ΛΒ' (1911), 156]. Κατά την περίοδο μετά τον παγκόσμιο πόλεμο η συντακτική επιτροπή ουσιαστικά δεν λειτουργεί. Η επιμέλεια για την έκδοση της *Πεντηκονταετηρίδος*, του μόνου εντύπου που παρήγαγε ο ΕΦΣΚ στο διάστημα αυτό, οφείλεται στον φιλόλογο Δημήτριο Σάρρο.

Αναμφισβήτητα, το βασικό πρόβλημα της εκδοτικής δραστηριότητας, αν εξαιρεθούν οι επεμβάσεις της κρατικής λογοκρισίας, ήταν η ανεπάρκεια των οικονομικών πόρων [ΕΦΣΚ, ΚΕ' (1895), 127]. Έτσι η επιτροπή «συμμέτρως προς τας καιρικές του ταμείου του Συλλόγου φερομένην», προσπαθεί με κάθε τρόπο να συμπίσει το κόστος έκδοσης. Όπως είναι φυσικό η τακτική αυτή έχει επιπτώσεις και στην δημοσιευόμενη ύλη. Τα πρακτικά συντομεύονται, η έκταση των τόμων

περιορίζεται, περισσότερα του ενός συλλογικά έτη αντιπροσωπεύονται από έναν και μόνο τόμο. Η προσπάθεια περιστολής των οικονομικών δαπανών αποφέρει αποτελέσματα. Είναι χαρακτηριστικό, για παράδειγμα, ότι οι ΙΔ' και ΚΗ' τόμοι στοίχισαν περίπου το ίδιο (για την ακρίβεια 120 και 125 τουρκικές λίρες αντίστοιχα), με τη διαφορά ότι ο πρώτος αποτελείται από σαράντα ενώ ο δεύτερος από εξήντα τυπογραφικά [ΕΦΣΚ, ΙΖ' (1886), 196 και ΚΘ' (1907), 51].

Σχετικά με το κόστος μπορούμε να σημειώσουμε ότι τα τυπογραφικά έξοδα, καθ' όλη σχεδόν την περίοδο κυκλοφορίας του περιοδικού, κυμαίνονταν από 1,25 έως 1,75 και ξεπερνούν τις 2 τουρκικές λίρες ανά τυπογραφικό στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 20ου αιώνα [ΕΦΣΚ τ. ΚΑ' (1891), 257]. Μετά τον πόλεμο το τυπογραφικό κόστος υπερτριπλασιάζεται και το γεγονός αυτό αποτελεί ένα επιπλέον εμπόδιο στην στη συνέχιση της έκδοσης του περιοδικού.

Η τακτική κυκλοφορία της επετηρίδας, ήταν ασφαλώς ζήτημα υψίστης σημασίας για τον Σύλλογο, αφού «η μεν διακοπή ακαταλογίστου ηθικής και υλικής ζημίας γίνεται ημίν πρόξενος, η δε τακτική δημοσίευσις διατηρεί από πολλού ακμαίον τα του Συλλόγου γόπτρον και θερμιάς τας προς αυτόν συμπαθείας του πεπολιτισμένου κόσμου» [ΕΦΣΚ, ΙΖ' (1886), 145]. Έτσι, είχε προτεραιότητα στη διάθεση των αναγκαίων πιστώσεων από το ταμείο του ιδρύματος. Από αυτούς που ενίσχυσαν την έκδοση δεν θα πρέπει να παραλείψουμε τον μέγα ευεργέτη του ΕΦΣΚ Χρηστάκη Ζωγράφο [ΕΦΣΚ, ΚΑ' (1891), 216]. Ανεκτίμητη, όμως, ήταν και η επίσημη δεκάληρη προσφορά του έμπορου Δημητρίου Ταμβάκου, που κάλυπτε τη δαπάνη για την αγορά του χαρτιού [ΕΦΣΚ, ΙΒ' (1879), 124 και ΙΔ' (1884), 185].

5. Το περιοδικό ως αντιστάθμισμα του απολεσθέντος αρχείου

Το περιοδικό, όπως είδαμε, κατείχε εξέχουσα θέση στη συλλογική ζωή. Δεν αποτελούσε μόνο απόδειξη του έργου του Συλλόγου, αλλά και τον καλύτερο πρεσβευτή των ελληνικών γραμμάτων στην διεθνή επιστημονική κοινότητα. Αναφέρει ο πρόεδρος Σπ. Μαυρογένης στον απολογισμό του 1881-82 [ΕΦΣΚ, ΙΣΤ' (1884), 402]: «αρξώμεθα από του Περιοδικού, ως του μόνου της πραγματικής υπάρξεως του Συλλόγου εν τε τω έσω και τω έξω κόσμω προ πάντων, αποδεικνύον». Συνδεόταν επίσης με όλους τους τομείς της λειτουργίας του ΕΦΣΚ, αφού σε αυτό δημοσιεύονταν, οι ανακοινώσεις των εταίρων, τα έργα και δραστηριότητες των επιτροπών, ενώ μέσω του πλήθους των ανταλλαγών πλουτιζόταν το υλικό της βιβλιοθήκης. Σήμερα το περιοδικό αποτελεί μοναδική πηγή για κάθε ζήτημα σχετικό με τον Σύλλογο, αφού παραμένει το μόνο τεκμήριο της ύπαρξης και της λειτουργίας του ιδρύματος. Η απώλεια του αρχείου στο οποίο θα πρέπει με το πέρασμα του χρόνου να είχε συγκεντρωθεί μεγάλος όγκος εγγράφων αναδεικνύει, έτι περισσότερο, το περιοδικό ως πηγή μοναδική και αναντικατάστατη.

Στις πρώτες σελίδες του περιοδικού, όπως προαναφέραμε, υπάρχουν ενδιαφέρουσες πληροφορίες για όλους τους ανθρώπους του Συλλόγου. Οι κατάλογοι των μελών του ΕΦΣΚ, μας δίνουν μια εικόνα της απήχησης του Συλλόγου στα κοινωνικά στρώματα, ενώ η σύνθεση του σώματος των κοσμητόρων, όπως και των επιτροπών ή τμημάτων, καταγράφουν το ανθρώπινο δυναμικό του ιδρύματος, ανά τομέα εργασίας, σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Μια απόπειρα να συγκεντρωθούν τα μέλη καθ' όλη την περίοδο 1961-1911 με ενδείξεις για την επαγγελματική απασχόληση και το χρόνο που διατήρησαν την ιδιότητα του μέλους του ΕΦΣΚ, παρουσιάζεται στο παράρτημα που ακολουθεί. Πρέπει να σημειώσουμε, πάντως, ότι τα στοιχεία, ιδιαίτερα τα σχετικά με το χρόνο εκλογής ή αποχώρησης από τον Σύλλογο, δεν είναι πάντα ακριβή. Όπως πολλές φορές αναφέρεται στις εκθέσεις της συντακτικής επιτροπής ο σχετικός κατάλογος παρουσιάζεται χωρίς τις αναγκαίες προσθήκες ή διαγραφές. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμη και ο κατάλογος των ιδρυτών μεταβάλλεται συνεχώς και τελικά επανέρχεται σε χρήση αυτός που δημοσιεύθηκε στον πρώτο τόμο του περιοδικού. Ακριβείς είναι οι κατάλογοι με τους κοσμητόρες και τα μέλη των επιτροπών και τμημάτων -εξαιρέσει κάποιων αντικαταστάσεων που δεν καταγράφονται πάντα-, οι οποίοι δημοσιεύονται επίσης στην παρούσα εργασία. Διαφωτιστικός είναι και ο κατάλογος των ευεργετών και δωρητών, που περιλαμβάνει τους σημαντικότερους χρηματοδότες του Συλλόγου.

Τα πρακτικά των συνεδριών, όπως είναι φυσικό, δημοσιεύονται περιληπτικά. Προϊόντος του χρόνου η τάση αυτή γίνεται εντονότερη για οικονομικούς, και όχι μόνο, λόγους. Το αρχείο στην περίπτωση αυτή θα μπορούσε να δώσει την πλήρη εικόνα της λειτουργίας του ιδρύματος και να φωτίσει πολλά ασαφή σημεία της ιστορίας του. Ωστόσο, ακόμη και αν είχαμε στη διάθεση μας το αρχείο, η σημασία των δημοσιευμένων πρακτικών δεν θα υποβαθμιζόταν, αφού αυτά συνθέτουν την εικόνα που ο ΕΦΣΚ ενέκρινε να παρουσιαστεί προς τα έξω. Στα πρακτικά καταγράφονται πληροφορίες για τα θέματα που απασχολούσαν μια συνεδρίαση όπως: ανάγνωση και επικύρωση των πρακτικών της προηγούμενης γενικής συνεδρίας, ανάγνωση της αλληλογραφίας, ανακοίνωση προσφορών βιβλίων, προτάσεις και επερωτήσεις όπως και συζήτηση επ' αυτών. Πολλές σημαντικές επιστολές δημοσιεύονται αυτούσιες στα πρακτικά, ενώ ακριβείς πληροφορίες για τον όγκο της εισερχόμενης και εξερχόμενης αλληλογραφίας περιέχονται στις εκθέσεις που του καθ' ύλην αρμόδιου γενικού γραμματέα (κυρίως κατά την δεκαετία του 1870). Η ανακοίνωση των βιβλίων που δωρίζονται στην βιβλιοθήκη τηρείται σε μεγάλο βαθμό και έτσι είναι δυνατό να ανασυντεθεί μέρος της βιβλιοθήκης βάσει των αναφορών αυτών. Από το 1882 παύει η ανακοίνωση των δωρεών βιβλίων και αυτές συνοψίζονται σε καταλόγους στο τέλος των τόμων.

Τη δράση των επιτροπών πληροφορούμαστε από τις συνοπτικές, επίσης εκθέσεις τους. Βέβαια, οι επιτροπές λειτουργούσαν αυτόνομα και η εργασία τους καταγραφόταν στα πρακτικά των συνεδριάσεων τους, τα οποία δυστυχώς δεν έχουμε στην δι-

άθεση μας. Επίσης δεν μπορούμε να ανατρέξουμε στο υλικό που ήταν συγκεντρωμένο χάρη στην εργασία των επιτροπών, όπως για παράδειγμα: τις εκθέσεις των κοινοτήτων της αυτοκρατορίας για την εκπαιδευτική τους κατάσταση, τον κώδικα της αρχαιολογικής επιτροπής (όπου καταγράφονταν οι επιγραφές) και τον κατάλογο με τα αντικείμενα του «μουσείου» του ΕΦΣΚ, τα προς κρίσιν χειρόγραφα των συμμετεχόντων στα ποικίλα διαγωνίσματα. Για όλα αυτά, πάντως, οι πληροφορίες από τις επίσεις εκθέσεις των επιτροπών, έστω όχι αναλυτικές ή και αποσπασματικές, αμβλύνουν την αίσθηση της απώλειας. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι προεδρικές λογοδοσίες, που συνοψίζουν την τη ζωή και τη δράση της κοινότητας του ΕΦΣΚ κατά τη διάρκεια εκάστου συλλογικού έτους (από Μάιο σε Μάιο).

Το λαογραφικό υλικό των «ζώντων μνημείων» μπορούμε να πούμε ότι διασώθηκε, αφού μέγα μέρος του εκδόθηκε στους τόμους του περιοδικού ή στο ιδιαίτερο βιβλίο του *Ζωγραφείου Αγνός*, ενώ ανέκδοτο υλικό αναπαράχθηκε φωτογραφικά και απόκειται στην Ακαδημία Αθηνών. Επίσης, πολλές επιγραφές δημοσιεύθηκαν στους τόμους του περιοδικού ή στο Αρχαιολογικό παράρτημα, ενώ στο αντίστοιχο Βιολογικό παρουσιάζεται η επιστημονική εργασία του τμήματος με τη μορφή πρακτικών των συνεδριάσεων τους. Στις σελίδες του περιοδικού βρίσκονται ακόμη οι προκηρύξεις όλων των διαγωνισμάτων του ΕΦΣΚ και φυσικά ο κανονισμός του ιδρύματος, ο οποίος ανανεώνεται περίπου κάθε δεκαετία.

Τα αναγνώσματα των μελών αποτελούν την ραχοκοκαλιά του περιοδικού, αφού αυτά το χαρακτηρίζουν ως επιστημονικό. Οι πρωτότυπες αυτές δημοσιεύσεις σημαντικών επιστημόνων της εποχής, κατά κανόνα, δεν ανευρίσκονται ανατυπωμένες σε μεταγενέστερα βιβλία ή περιοδικά. Όμως, ούτε στο περιοδικό υπάρχουν τα όλα αναγνώσματα. Κάποια από αυτά δημοσιεύονται περιληπτικά, ενώ άλλα καθόλου. Θεωρητικά άπαντα τα αναγνώσματα θα πρέπει να υπήρχαν κατατεθειμένα στο αρχείο του συλλόγου, όπως άλλωστε όριζε ο κανονισμός. Εκεί θα πρέπει να υπήρχαν και τα κείμενα των δημοσίων διαλέξεων, τα οποία δεν περιλαμβάνονται στο περιοδικό, αλλά ορισμένα δημοσιεύθηκαν στον Κωνσταντινουπολίτικο τύπο της εποχής ή κυκλοφόρησαν σε ανεξάρτητα τεύχη. Πλήρης κατάλογος των πραγματιών που περιέχονται στο περιοδικό και των τίτλων των δημοσίων διαλέξεων, της περιόδου 1871-1920, δημοσιεύονται στον τόμο της Πεντηκονταετηρίδος [439-468 και 469-487].

Το περιοδικό αποτελεί ένα πλούσιο μεταλλείο πληροφοριών κάθε είδους, οι οποίες πάντως είναι εξαιρετικά δύσκολο να ανακτηθούν καθώς καλύπτουν ένα ευρύτατο φάσμα και συμπεριλαμβάνονται σε έναν τεράστιο όγκο υλικού. Αρκεί και μόνο να αναλογιστούμε ότι το έντυπο αυτό αποτελεί την κιβωτό ενός τόσο δραστήριου παραγωγικού και μακρόβιου ιδρύματος.

Βιβλιογραφία

Η εισήγηση αποτελεί συντομευμένη και επεξεργασμένη μορφή του κειμένου του δεύτερου τεύχους της διδακτορικής μου διατριβής.

Γιώργος Α. Γιαννακόπουλος (1992), *Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (1861-1922). Η ελληνική παιδεία και επιστήμη ως εθνική πολιτική στην οθωμανική αυτοκρατορία*, Αθήνα 1998. τχ. Β΄: Το περιοδικό του Φιλολογικού Συλλόγου ως πρωτογενής βιβλιογραφική πηγή. [Διδακτορική διατριβή].

Γιώργος Α. Γιαννακόπουλος (2002), *Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (1861 -1922) = Hellenic Litterary Society of Constantinople (1861-1922)*, στο *Κωνσταντινούπολη. Η πόλη των πόλεων = Costantinople. City of Cities*, 135-158.

Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος: Σύγγραμμα περιοδικόν, τομ. Α΄-ΛΓ΄ (1863-1914).

Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος. Εικοσιπενταετηρίς 1861-1886. Παράρτημα ΙΗ΄ τόμου (1988), Εν Κωνσταντινουπόλει.

Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος. Πεντηκονταετηρίς 1861-1911. Παράρτημα του ΛΔ΄ τόμου (1913-1921), Εν Κωνσταντινουπόλει.

Η ιστορία της εξέτασης των εγγράφων ως τη σημερινή ψηφιακή εποχή

Ιωάννης Δημ. Μακρής

---

1. Ιστορικές αναφορές έως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο

Στους ρωμαϊκούς χρόνους, περίπου το 80 π.Χ., υπήρχε νόμος που απαγόρευε την πλαστογραφία των εγγράφων, με τα οποία μεταβιβαζόταν η γη στους κληρονόμους. Στην ίδια εποχή αναφέρεται ότι νόμος εξασφάλιζε την αποδοχή της μαρτυρίας «ειδικών» για την αυθεντικότητα των εγγράφων¹.

Ιστορικά αναφέρεται διαδικασία διασφάλισης της αυθεντικότητας εγγράφου, με τη χρήση υφασμάτινης κορδέλας που συνδεόταν με το χαρτί (δια σχισμής) και επί της οποίας εναπόθεταν κηρώδη ουσία με αυτοσχέδια σφραγίδα συγκεκριμένου μοτίβου, που προσδιόριζε την προέλευση του εγγράφου και συνεπώς την αυθεντικότητά του.

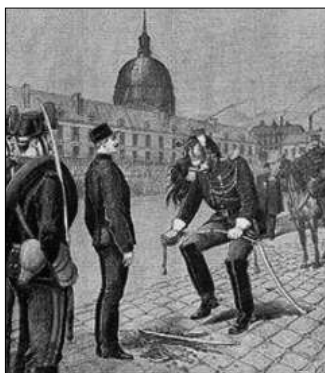
Στην πορεία του χρόνου, με την ανάπτυξη και καθιέρωση πρωτόλειων -επί του θέματος- δικαστικών «διαδικασιών», πολλά σχετικά ζητήματα εξελίσσονταν, με αποτέλεσμα να αρχίσει να αναγνωρίζεται η αξία της μαρτυρίας «ειδικών», που γνώριζαν -δια της παρατηρήσεως- τη γραφή κάποιου (recognition witness). Οι μάρτυρες αυτοί έγιναν το «όχημα» δια του οποίου δειγματικό υλικό γραφής (handwriting standard) θεωρήθηκε αποδεκτό σαν αποδεικτικό μέσο στη δικαστική διαδικασία. Ο βαθμός αξιολόγησης της ικανότητας εξοικείωσης του μάρτυρα αυτού με τη γραφή και ο τρόπος που αυτός αποκτούσε τη συγκεκριμένη ικανότητα, δεν είχε με ακρίβεια καθοριστεί και πολλές φορές οι σχετικές «μαρτυρίες» των ειδικών δεν ήταν αξιόπιστες.

Σε εκείνες τις περιόδους, κάθε άτομο που είχε παρατηρήσει τη γραφή κάποιου, ακόμη και για μία φορά ή πριν από πολλά χρόνια, είχε τη δυνατότητα να «μαρτυρήσει» (testify) σχετικά με την αυθεντικότητα της γραφής.

Ιστορικά αναφέρεται ότι περί το έτος 1672, στην Ευρώπη είχαν ασχοληθεί με το θέμα της ταυτοποίησης της χειρόγραφης γραφής.

---

1. R.A. Huber - A.M. Headrick, Handwriting Identification: Facts and Fundamentals, CRC Press 1999, USA, σ. 3.

Πίνακας που εικονίζει την καθαίρεση του Alfred Dreyfus, την 5η Ιανουαρίου 1895

Η δικαστική υπόθεση *Coodttitle d. Revett v. Braham* το 1792 λέγεται ότι είναι η πρώτη υπόθεση όπου ειδικευμένος μάρτυρας πραγματοποίησε απευθείας σύγκριση γραφών, όντας αποδεκτός από αγγλόφωνα δικαστήρια.

Το 1854 στην Αγγλία καθιερώθηκε νόμος, “the Common Law Procedure Act”, όπου η πρακτική εξέτασης χειρόγραφων γραφών με σύγκριση κατέστη αποδεκτή, με δυνατότητα εξέτασης και δειγματικών γραφών, που όμως είχαν ήδη γίνει αποδεκτά ως πειστήρια στην δικογραφία. Άλλα δειγματικά γραφής δεν μπορούσαν να συμπεριληφθούν και να εξεταστούν.

Το 1894-1906 απασχόλησε (έως και δίχασε) την κοινωνία της Γαλλίας η υπόθεση «Dreyfus», όπου στο λοχαγό Alfred Dreyfus επιβλήθηκε (αρχικά) η ποινή της ισόβιας κάθειρξης, κατηγορούμενος ότι παρέδιδε -με χειρόγραφα κείμενα- στρατιωτικά μυστικά στη Γερμανική Πρεσβεία στο Παρίσι. Ο Dreyfus μετά από πολυετή δικαστική ταλαιπωρία τελικώς αθωώθηκε, καθώς όπως λέγεται τα έγγραφα ήταν πλαστά (με γραφή άλλου ατόμου).

Δικαστικές αποφάσεις στα τέλη του 19ου αιώνα (1870-1900) καταδεικνύουν ότι η μαρτυρία ειδικών (οιονεί Πραγματογνωμόνων κατά τη σημερινή ορολογία) σε υποθέσεις εξέτασης γραφής, κατέστη πια μια συνήθης και αποδεκτή δικαστική πρακτική.

Περί το 1874 στη Νέα Υόρκη, υπήρξε δικαστική απόφαση σε δίκη [*Frank v. Chemical National Bank*], όπου έγιναν δεκτές φωτογραφίες χειρόγραφης γραφής ως αξιόπιστο αποδεικτικό υλικό. Την ίδια περίοδο υπάρχουν στις Η.Π.Α. και άλλες δικαστικές υποθέσεις, όπου συμπληρωματικά με την εξέταση της γραφής έγιναν αποδεκτά τεστ μελάνης (ink tests), όπως επίσης και «μαρτυρία» ειδικού [επισκευαστή γραφομηχανών], σχετικά με την ταυτοποίηση γραφομηχανής (typewriter identification). Ανάλογες υποθέσεις υπήρχαν και στις αρχές του

20ου αιώνα, όπου στα δικαστήρια κατέθεταν επαγγελματίες, όπως ταμίες τράπεζας (tellers) ή δάσκαλοι καλλιγραφίας (penmanship teachers), ωστόσο όχι ακόμα επαγγελματίες εξεταστές εγγράφων (forensic document examiners). Την ίδια περίοδο (1870-1887) εφευρέθηκε ο πολύγραφος (stencil duplicator ή mimeograph machine²), που ουσιαστικά ήταν μία από τις κύριες μεθόδους αναπαραγωγής εγγράφων.

Στις Η.Π.Α. στα τέλη του 19ου αιώνα, έγιναν οι πρώτες δημοσιεύσεις βιβλίων σχετικών με την εξέταση των εγγράφων, όπως εκείνο του William E. Hagan με τίτλο «Disputed Handwriting», του Daniel T. Ames με τίτλο «Ames on Forgery» και του Persifor Frazer με τίτλο «A Manual for the Study of Documents» (το οποίο ανατυπώθηκε με τον τίτλο «Bibliotics: A Manual of the Study of Documents»).

Dr. Albert S. Osborn (USA)

Το σημαντικότερο όμως βιβλίο της εποχής γράφτηκε από τον Albert Osborn (1858-1946), που θεωρείται έως και σήμερα ο πατέρας της επιστήμης της εξέτασης των εγγράφων (document examination) στις Η.Π.Α. Το βιβλίο του «Questioned Documents» εκδόθηκε αρχικά το 1910 (1η έκδοση) και συμπληρώθηκε με πολύ πιο ανανεωμένη ύλη (2η έκδοση) το 1929, περιλαμβάνοντας κάτω από την ομπρέλα της συγκεκριμένης ειδίκευσης (που ως τότε αναφερόταν κύρια στην εξέταση της χειρόγραφης γραφής) και νέα επιστημονικά αντικείμενα, όπως η εξέταση των γραφομηχανών, της μελάνης και του χάρτου.

Ο Α. Osborn ασχολήθηκε με όλο το φάσμα της συγκεκριμένης ειδίκευσης, που αφορά στις μεθόδους εξέτασης, τις νέες τεχνικές και την παρουσίαση στο δικαστήριο (μαρτυρία), επηρεάζοντας σημαντικά τις δικαστικές αποφάσεις της εποχής του, που με τη σειρά τους επηρέαζαν την ίδια την ειδικότητα. Το 1922 δημοσίευσε το βιβλίο του «The Problem of Proof», στο οποίο αναφερόταν επαρκώς η διαδικασία στο δικαστήριο, μέσα από την οπτική του ειδικού εξεταστή.

Με την έντονη δράση του προξένησε το ενδιαφέρον του καθηγητή της Νομικής John H. Wigmore (Northwestern University School of Law), ο οποίος αφού αναγνώρισε την αξία της επιστημονικής εξέτασης των επίδικων στοιχείων γραφής, ως συγγραφέας νομικών κειμένων [πέραν από καθηγητής], επηρέασε θετικά την αξιοπιστία της ειδικότητας και την αποδοχή της κατάθεσης -στο δικαστήριο- του ειδικού «πραγματογνώμονα» για τα συγκεκριμένα θέματα.

Εκείνη περίπου την περίοδο (1915-1916), ξεκίνησε και επίσημα (από το 1913 ανεπίσημα) η Αμερικανική Κοινότητα των Εξεταστών Εγγράφων (γνωστή ως

2. <http://en.wikipedia.org/wiki/Mimeograph>.

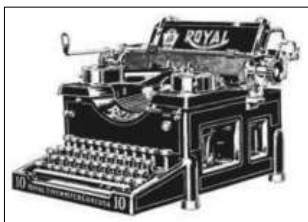

American Society of Questioned Documents Examiners - ASQDE), που υφίσταται έως και σήμερα. Με τα χρόνια ιδρύθηκαν και άλλες επαγγελματικές Ενώσεις, όπως η Αμερικανική Ακαδημία Εγκληματολογικών Επιστημών (American Academy of Forensic Sciences, AAFS³, 1948), που σήμερα αριθμεί 6.000 μέλη διαφόρων ειδικοτήτων.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1930 άρχισαν οι πρώτες προσπάθειες να οργανωθούν ομοσπονδιακά εργαστήρια εγγράφων του FBI (Federal Bureau of Investigation) σε διάφορες πόλεις.

Συγχρόνως στην Αγγλία, ο φυσικοχημικός Wilson R. Harrison, εξέδωσε το βιβλίο «Suspect Documents, Their Scientific Examination», που ουσιαστικά αποτελεί το πρώτο επί του αντικείμενου βιβλίο της Ευρώπης, το οποίο και ανατυπώθηκε το 1958. Το βιβλίο ουσιαστικά βασίζεται σε πραγματικές υποθέσεις εγκλημάτων, που αντιμετώπισε ο συγγραφέας κατά την 24ετή υπηρεσία του στο Home Office Forensic Science Laboratory, στο Cardiff (Wales, UK), όπου ήταν διευθυντής από το 1938.

Ουσιαστικά μετά τα μέσα του 1930 αρχίζει η πιο σύγχρονη προσέγγιση της ειδικότητας, στην οποία τόσο ιδιώτες εξεταστές όσο και κρατικά εργαστήρια, άρχισαν να αναπτύσσονται και να πληθαίνουν, με τη βοήθεια και συμμετοχή επιστημόνων από τα Πανεπιστήμια.

Η εξέλιξη της τεχνολογίας, κύρια όσον αφορά στα εργαλεία γραφής (γραφικά μέσα, γραφομηχανές, γραφικά συστήματα, μελάνι και χαρτί), επηρέασε εν πολλοίς την εργασία των εξεταστών, οι οποίοι μετέθεσαν την εστίασή τους από την εξέταση της χειρόγραφης γραφής στην εξέταση του εγγράφου ως ενιαίο πλέον πειστήριο. Η ανάπτυξη της σύγχρονης αυτής επιστημονικής ειδίκευσης, αρχικά βασίστηκε στις προσπάθειες ιδιωτών (private document examiners), οι οποίοι και ουσιαστικά κατάφεραν να γίνουν αποδεκτοί από τα δικαστήρια.

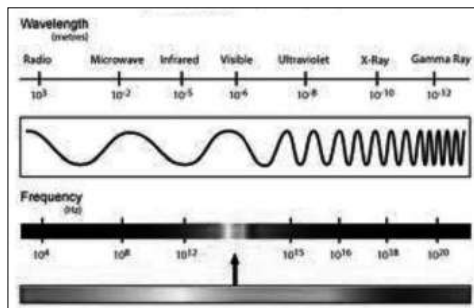
Εκτός από την εξέταση της γραφής, καθιερώθηκε η ταυτοποίηση της γραφομηχανής, η χρησιμοποίηση στην εξέταση⁴ της υπεριώδους ακτινοβολίας, οι μέθο-

3. http://en.wikipedia.org/wiki/American_Academy_of_Forensic_Sciences.

4. Stein, E.W., 'Ultra Violet Light and Forgery', Scientific American, Oct. 1932.

δοι στην επαναφορά της αποσβησθείσας γραφής⁵, η φωτογραφία στο υπέρυθρο (Infrared Photography) και η προσέγγιση του προσδιορισμού της αλληλουχίας των γραμμώσεων με μολύβι ή μελάνη.

Ηλεκτρομαγνητικό φάσμα

Η εξέταση των εγγράφων -πλέον- με την παραπάνω έννοια, κατέστη με τη βοήθεια τέτοιων επιστημόνων, αναμφισβήτητη, μία επιστημονική διαδικασία και υιοθετήθηκε ως εφαρμοσμένη εγκληματολογική επιστήμη (forensic science) από τις νέες τότε εγκληματολογικές Υπηρεσίες και τα δικαστήρια της εποχής.

Στους πρώτους αυτούς επιστημονικούς πλέον βηματισμούς της ειδίκευσης (περίοδο της δεκαετίας 1930), κύρια στις ΗΠΑ, οι εμπλεκόμενοι επιστήμονες ήταν άνδρες. Ωστόσο και γυναίκες άρχισαν να ασχολούνται με τη συγκεκριμένη ειδικότητα, όπως η Catherine Applegate Keller (Northwestern University Laboratory), η Elizabeth McCarthy (Boston) και η Mary Beacom (Atlanta).

2. Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο

Κατά τη διάρκεια του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου υπήρξε μια δικαιολογημένη αδράνεια στην πορεία όλης της ειδικότητας. Μετά το τέλος του, άρχισε μία ραγδαία ανάπτυξη, αφού νέα γραφικά μέσα ανακαλύφθηκαν, νέοι τύποι γραφομηχανών και «συσκευών αναπαραγωγής» εγγράφων δημιουργήθηκαν, κάτι που επέκτεινε το μέχρι τότε επιστημονικό αντικείμενο.

Παράλληλα, αυξήθηκαν οι περιπτώσεις των συναφών εγκλημάτων, κάτι που επέβαλλε τη δημιουργία νέων κρατικών εργαστηρίων, στα οποία πλέον υπηρετούν πολύ περισσότεροι και πιο εξειδικευμένοι εξεταστές εγγράφων.

Οι αλλαγές που επηρέασαν καθοριστικά τις εξετάσεις των εγγράφων, μεταπολεμικά, αφορούν:

5. O' Neil, M.E., 'Restoration of Obliterated Ink Writing', Journal of Criminal Law & Criminology, vol. 27, No. 4, Nov/Dec. 1936.

– στην αλλαγή του συστήματος γραφής⁶ (μετά τη δεκαετία 1930) και του τρόπου διδασκαλίας της στο δημοτικό σχολείο (από το hand-lettering (στο)-> cursive writing),

– στην εφεύρεση του στυλογράφου σφαιριδίου (ball point pen⁷), το 1945, που ευρέως κυκλοφόρησε περί τις αρχές του 1950 και κατέστη κυρίαρχο γραφικό μέσο, επηρεάζοντας τις επιστημονικές εξελίξεις και δίνοντας περαιτέρω έμφαση σε νέα επιστημονικά και δικαστικά θέματα,

– στην ανακάλυψη, γύρω στο 1960, του μαρκαδόρου (fiber tip pen),

– στην εξέλιξη της γραφομηχα-

νής⁸ με τη δημιουργία ενός νέου τύπου, ηλεκτρικής, γραφομηχανής «μονού στοιχείου» (Typeball or single element typewriter, IBM Selectric-typewriter⁹, 1961),

– στη δημιουργία άλλου νεότερου τύπου ηλεκτρονικής (με μνήμη) -πλέον- γραφομηχανής, εκείνης με τη «μαργαρίτα» [type wheel typewriter], στην οποία υπήρχε η δυνατότητα αλλαγής «βήματος», που ουσιαστικά επέτρεπε την «κατασκευή» πιο «επαγγελματικών», σε εμφάνιση, δακτυλογραφημένων κειμένων, στα οποία υπήρχε και η δυνατότητα διορθώσεων (typewriter erasers).

Αυτές οι επιστημονικές ανακαλύψεις έφεραν νέα δεδομένα στην εργασία του εξεταστή των εγγράφων, αν και σκοπός της εξέτασης παραμένει ακόμη και σήμερα ο ίδιος, η ανακάλυψη της αυθεντικότητας του εγγράφου.

Επιπλέον θέματα προέκυψαν από την εφεύρεση, περίοδο 1939-1944, των μηχανημάτων φωτοαναπαραγωγής (photocopying machines¹⁰) με δυνατότητα παραγωγής πολλαπλών αντιγράφων.

6. http://en.wikipedia.org/wiki/Writing_system.

7. http://en.wikipedia.org/wiki/Ball_point_pen.

8. <http://en.wikipedia.org/wiki/Typewriter>.

9. http://en.wikipedia.org/wiki/IBM_Selectric_typewriter.

10. <http://en.wikipedia.org/wiki/Photocopier>.

Η εξέλιξη των Η/Υ (personal computers¹¹), των λειτουργικών τους συστημάτων (operating systems¹²) και του λογισμικού (software¹³), καθώς και η μετάδοση δεδομένων με συσκευές τηλεομοιοτυπίας (fax machines¹⁴), ολοένα και περισσότερο τροποποιούσαν τα δεδομένα και προσέθεταν νέα στοιχεία, που έπρεπε να τύχουν της κατάλληλης εργαστηριακής προσέγγισης και έρευνας, με δυνατότητα εξετάσεως και ταυτοποιήσεως των εγγράφων και των επιμέρους στοιχείων τους, για δικαστικές υποθέσεις.

Άρχισε να γίνεται κατανοητό ότι η αλματώδης αυτή εξέλιξη των μέσων γραφής και των μέσων μετάδοσης και αναπαραγωγής εγγράφων, δημιουργούσε μεγάλο όγκο επιστημονικών δεδομένων με πολλές επιμέρους ειδικεύσεις. Γι' αυτό άλλωστε θέματα που άπτονται των μεθόδων εκτύπωσης (τυπογραφία¹⁵ κ.ά.), των μέσων διασφάλισης των εγγράφων (για την παραγωγή εγγράφων «ασφαλείας», όπως διαβατηρίων, δελτίων αστυνομικής ταυτότητας, μετοχών, εισιτηρίων, χαρτονομισμάτων κ.ά.) έχουν δημιουργήσει μία επιμέρους ειδικότητα, η βάση της οποίας στηρίζεται στα θεμέλια της ειδικότητας του εξεταστή των εγγράφων.

Τα τελευταία πενήντα χρόνια και άλλα επιστημονικά δεδομένα επηρέασαν επίσης την εξέταση των εγγράφων, όπως η χρησιμοποίηση της υπεριώδους ακτινοβολίας (short-wave, mid-wave, long-wave), οι συσκευές σύγκρισης εικόνας (Video Spectral Comparators - VSC), τα μικροσκόπια, η έγχρωμη φωτογραφία, η χρήση φίλτρων στη φωτογράφιση και εξέταση χρωμάτων ή εγχρωμων ουσιών, οι χρωματογραφικές μέθοδοι (Thin Layer Chromatography, Gas Chromatography, Liquid Chromatography κ.ά.) και άλλες φυσικοχημικές τεχνικές και διαδικασίες, που χρησιμοποιούνται σύγχρονα σε πολύ εξειδικευμένα θέματα διερεύνησης της γνησιότητας των εγγράφων.

11. http://en.wikipedia.org/wiki/Personal_computer.

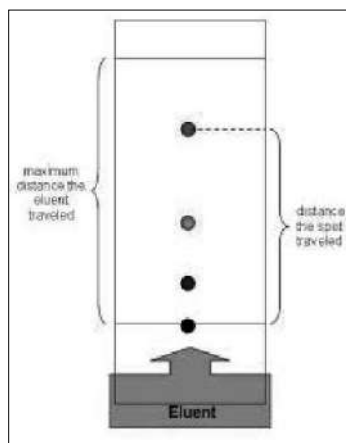
12. http://en.wikipedia.org/wiki/Operating_system.

13. <http://en.wikipedia.org/wiki/Software>.

14. http://en.wikipedia.org/wiki/Fax_machine.

15. <http://en.wikipedia.org/wiki/Typography>.

Η ειδικότητα του εξεταστή των εγγράφων προσδιορίζεται επακριβώς στο πρωτόκολλο ASTM¹⁶ E444-09 (Standard Guide for Scope of Work of Forensic Document Examiner), όπου αναφέρεται -μεταξύ των άλλων- ότι ο εξεταστής των εγγράφων πραγματοποιεί επιστημονικές τάσεις, συγκρίσεις και αναλύσεις εγγράφων, προκειμένου να διαπιστώσει τη γνησιότητα τους ή την πλαστότητά τους (με αλλοιώσεις, προσθήκες ή διαγραφές), την ταυτοποίηση ή τον αποκλεισμό γραφής ατόμων, την ταυτοποίηση ή τον αποκλεισμό χρησιμοποιηθέντων (στη σύνταξη του εγγράφου) συσκευών μηχανικής γραφής, έχοντας παράλληλα την υποχρέωση να παρουσιάζει τα ευρήματά του ενώπιον αρμοδίων Αρχών.

Ανάλογες προσπάθειες οριοθέτησης των εγκληματολογικών ειδικοτήτων, προώθησής τους με έρευνες και επιστημονικές συνεργασίες, έχουν καταβάλλει στο χώρο της Ευρώπης τόσο το Forensic Science Society¹⁷ (FSSoc, 1959, UK) όσο και το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Υπηρεσιών Εγκληματολογικής Επιστήμης (European Network of Forensic Science Institutes, ENFSI¹⁸, 1993).

Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η Ένωση Εξεταστών Χειρόγραφης Γραφής (Gesellschaft fuer Forensische Schriftuntersuchung -GFS¹⁹) στη Γερμανία, ιδρυθείσα το 1951.

3. Η ελληνική πραγματικότητα

Ιστορικά στοιχεία για την ίδρυση της Διεύθυνσης Εγκληματολογικών Υπηρεσιών (η μετέπειτα Διεύθυνση Εγκληματολογικών Ερευνών).

Στην Ελλάδα όλα άρχισαν το 1923, με την ίδρυση από τον καθηγητή Εγκληματολογίας της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών Κωνσταντίνο Γαρδίκια (1896-

16. American Society for Testing and Materials, International (<http://www.astm.org/>).

17. <http://www.forensic-science-society.org.uk/home>.

18. <http://www.enfsi.eu/>.

19. http://www.gfs2000.de/entstehungsgeschichte_en.html.

1984), της Υπηρεσίας Εγκληματολογικής Σημάνσεως, τη μετέπειτα Διεύθυνση Εγκληματολογικών Υπηρεσιών, στην οποία διετέλεσε Διευθυντής για πολλά χρόνια.

Σταθμός στην ιστορία της ως άνω Υπηρεσίας είναι το 1977, έτος που κυρώθηκε ο Κανονισμός Λειτουργίας της, με το ΠΔ 342/1977, σύμφωνα με τον οποίο η εν λόγω Υπηρεσία υπάγεται απευθείας στον Υπουργό Δημοσίας Τάξεως, με το κεντρικό Τμήμα της στην Αθήνα και Υπηρεσίες περιφερειακά.

Κωνστ. Γαρδίκας, (1896-1984)

Στην κεντρική Υπηρεσία ιδρύθηκαν άμεσα με το ΠΔ, τα ακόλουθα τμήματα:

- Διοικητικό-Οικονομικό,
- Δακτυλοσκοπικό,
- Φωτογραφικό,
- Εργαστηρίων-Χημείου, με τέσσερα [4] Εργαστήρια (Γραφεία):
  - 1ον-Εργαστήριο (Γραφείο) Χημικό & Βιοχημικό,
  - 2ον-Εργαστήριο (Γραφείο) Πυροβόλων Όπλων και Ιχνών Εργαλείων,
  - 3ον-Εργαστήριο (Γραφείο) Εξετάσεως και Συγκρίσεως Χειρόγραφων Κειμένων (Γραφολογίας) και Δακτυλογραφημένων εγγράφων,
  - 4ον-Εργαστήριο (Γραφείο) Παραχαράξεως-Κιβδηλείας και Πλαστογραφίας Αξιών & Εντύπων εν γένει,
- Καταδιωκτικών,
- Εξερευνήσεως,
- Εθνικού Γραφείου Ελλάδος INTERPOL,
- Στατιστικής,
- Αρχείων,
- Μεθοδικοτήτων (MODUS OPERANDI).

Με το ΠΔ 223/2002 αναδιοργανώθηκε η ήδη μετονομασθείσα σε Δνση Εγκληματολογικών Ερευνών- ανωτέρω Υπηρεσία, στο 5ο Τμήμα της οποίας (Τμήμα Εργαστηρίων Δικαστικής Γραφολογίας και Πλαστότητας Εντύπων και Αξιών) ιδρύονται:

– α. Εργαστήριο Δικαστικής Γραφολογίας, με τους Τομείς:

- Τομέας Εξέτασης Εγγράφων και Γραφής
- Τομέας Εξέτασης Ψηφιακών Πειστηρίων
- Τομέας Εξέτασης Φωνής και Ήχου

– β. Εργαστήριο Διερεύνησης Παραχάραξης - Κιβδηλείας και πλαστότητας Εντύπων και Αξιών, με τους Τομείς:

- Τομέας Εξέτασης Εντύπων Ασφαλείας
- Τομέας Εξέτασης Χαρτονομισμάτων, Νομισμάτων & λοιπών Αξιών
- Τομέας Επιστημονικοτεχνικής Υποστήριξης των Ελέγχων Διαβατηρίων της Χώρας

Το ανωτέρω ΠΔ (223/2002) ουσιαστικά έρχεται να επισφραγίσει την εξέλιξη της Δνσης Εγκληματολογικών Ερευνών, με τη δημιουργία (από το 1992) ενός Εργαστηρίου, όπου το έγγραφο εξετάζεται πλέον πιο ολοκληρωμένα, με γνώμονα την έννοια που αυτό έχει στο άρθρο 13 παρ. γ του Ποινικού Κώδικα, όπου:

«γ) έγγραφο είναι κάθε γραπτό που προσδιορίζεται ή είναι πρόσφορο να αποδείξει γεγονός που έχει έννομη σημασία, όπως και κάθε σημείο που προορίζεται να αποδείξει ένα τέτοιο γεγονός, έγγραφο είναι και κάθε μέσο το οποίο χρησιμοποιείται από υπολογιστή ή περιφερειακή μνήμη υπολογιστή, με ηλεκτρονικό, μαγνητικό ή άλλο τρόπο, για εγγραφή, αποθήκευση, παραγωγή ή αναπαραγωγή στοιχείων, που δεν μπορούν να διαβαστούν άμεσα, όπως επίσης και κάθε μαγνητικό ηλεκτρονικό ή άλλο υλικό στο οποίο εγγράφεται οποιαδήποτε πληροφορία, εικόνα, σύμβολο ή ήχος αυτοτελώς ή σε συνδυασμό εφόσον τα μέσα και τα υλικά αυτά προορίζονται ή είναι πρόσφορα να αποδείξουν γεγονότα που έχουν έννομη σημασία».

Κατά την έννοια αυτή, το έγγραφο αντιμετωπίζεται ενιαία, από ομάδα συνεργαζόμενων ειδικών με διαφορετικές (αλλά συμπληρωματικές) ειδικότητες, γνώσεις και εμπειρίες, με γνώμονα την πιο αποτελεσματική και σε βάθος αξιοποίηση των δεδομένων που τα έγγραφα μπορούσαν να παρέχουν, ώστε να δώσουν τη μέγιστη δυνατή «πληροφορία» για το έγκλημα ή το αδίκημα με το οποίο φέρονται να συσχετίζονται ή στο οποίο αναφέρονται.

Η ανωτέρω Υπηρεσία (Δ.Ε.Ε.), μέσα από τη διαδρομή της, ουσιαστικά από το 1977 έως και σήμερα, έχει εκσυγχρονιστεί σε μεγάλο βαθμό, διαθέτοντας ένα υπερπλήρες -από την άποψη των τεχνικών υποδομών- κτίριο, ειδικά σχεδιασμένο για της ανάγκες της με επαρκή τεχνολογικό εξοπλισμό, ενώ παράλληλα έχει στελε-

χωθεί με Αξιωματικούς τόσο Γενικών όσο και Ειδικών καθηκόντων (πτυχιούχους, με μεταπτυχιακές ειδিকেύσεις), αποτελώντας μία σύγχρονη και διαπιστευμένη (με ISO) Εγκληματολογική Υπηρεσία.

Παράλληλα με την ανωτέρω Αστυνομική Υπηρεσία, στο πλαίσιο της εξέτασης των εγγράφων λειτουργούν (κατά τα τελευταία 40 περίπου έτη) και ιδιώτες Πραγματογνώμονες με διάφορες ειδিকেύσεις, όπως απόστρατοι Αξιωματικοί της Αστυνομίας (εκπαιδευμένοι στη ΔΕΕ) και άλλοι ιδιώτες πτυχιούχοι Πανεπιστημίων, άπαντες εγγεγραμμένοι στους Πίνακες Πραγματογνομόνων Δικαστηρίων της Χώρας.

Είναι σαφές ότι ο κάθε Πραγματογνώμονας ή Τεχνικός Σύμβουλος, ακόμη και παραπλήσιας ειδίκευσης, σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να θεωρείται ότι διαθέτει τις ίδιες γνώσεις, ειδিকেύσεις και εμπειρίες, αφού ο καθένας έχει διατρέξει διαφορετική εκπαιδευτική «διαδρομή», έχοντας εμπειρίες ανάλογες με τον επαγγελματικό χώρο από τον οποίο προέρχεται ή την εκπαίδευση την οποία έχει υποστεί. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και στις προηγμένες χώρες της αλλοδαπής, όπου συνυπάρχουν όλες οι ειδικότητες, η κάθε μία των οποίων αντιμετωπίζει το έγγραφο από διαφορετική οπτική.

Με δεδομένα τα ανωτέρω, δημιουργήθηκε πρόσφατα στην Ελλάδα η «Ελληνική Ένωση Εγκληματολογικών Επιστημών» [Hellenic Association of Forensic Sciences], με σκοπό την ανάπτυξη νόμιμων δραστηριοτήτων, που έχουν στόχο την προαγωγή και περαιτέρω καθιέρωση των εφαρμοσμένων εργαστηριακών εγκληματολογικών επιστημών (Forensic Sciences), του ρόλου των εγκληματολογικών Υπηρεσιών (Forensic Sciences Service/Institutes) και του επιμέρους ρόλου των Δικαστικών Πραγματογνομόνων και των Τεχνικών Συμβούλων στην απονομή της Δικαιοσύνης.

4. Η σύγχρονη εξέταση των εγγράφων

Με δεδομένη τη ραγδαία εξέλιξη της ψηφιακής τεχνολογίας, η εξέταση των εγγράφων προσεγγίζεται με πιο σύγχρονα μέσα, μεθόδους και διαδικασίες.

Οι ειδικοί σήμερα, αφού διακριβώσουν το υπό διερεύνηση θέμα (διατυπωμένο ερώτημα), είναι σε θέση να σχεδιάσουν το πλάνο των δυνατών (ανάλογα με την περίπτωση) επιστημονικών εξετάσεων, οι οποίες στο σύνολό τους θα δώσουν όλες εκείνες τις απαραίτητες «πληροφορίες», συνδράμοντας στην ανακάλυψη της επιστημονικής «αλήθειας» (που μπορεί να θεμελιωθεί επιστημονικά) ή στην απόδειξη ενός ισχυρισμού ή μίας συγκεκριμένης εκδοχής των πραγμάτων κ.λπ.

Για λόγους κατανοήσεως, παραθέτουμε κατωτέρω ένα θεωρητικό σενάριο ανεύρεσης και εξέτασης πρωτότυπου χειρόγραφου συμφωνητικού μισθώσεως, έτους

1944, που φέρεται -κατά τα ισχυριζόμενα- να βρέθηκε σε οικία και να διατηρήθηκε ανέπαφο σε σφραγισμένο φάκελο, αποτελούμενο από:

- επιστολικό φάκελο,
- μονό φύλλο ριγωτού χάρτου με υδατογράφημα,
- δακτυλογραφημένο κείμενο,
- δύο χειρόγραφες υπογραφές με τα ονοματεπώνυμα των φερομένων ως συμβαλλομένων,
- αποτύπωση σφραγίδας,

με το ερώτημα: «Είναι το ανωτέρω συμφωνητικό γνήσιο;»

Σήμερα μία τέτοια εξέταση, μπορεί να περιλαμβάνει:

1. εξέταση ιχνών προσδιορισμού DNA (στον επιστολικό φάκελο, αλλά και στο χαρτί του συμφωνητικού),
2. εξέταση για την ανεύρεση τυχόν αποτυπωμάτων (στον επιστολικό φάκελο, αλλά και στο χαρτί του συμφωνητικού),
3. εξέταση για τυχόν ύπαρξη λανθάνουσας γραφής (στον επιστολικό φάκελο, αλλά και στο χαρτί του συμφωνητικού),
4. εξέταση επιστολικού φακέλου, όσον αφορά στο χρόνο παραγωγής του και την εν γένει προέλευσή του («ηλικία» του),
5. εξέταση χάρτου, όσον αφορά στο χρόνο παραγωγής του και την εν γένει «ηλικία» του,
6. εξέταση υδατογραφήματος τόσο για την ταυτοποίησή του όσο και την προέλευσή του (στοιχεία προσδιορισμού του εργοστασίου και του έτους κατασκευής),
7. εξέταση μελάνης της γραφής, των υπογραφών και της σφραγίδας, για τον προσδιορισμό στοιχείων «αναγνώρισης» και «ηλικίας» της, σε συνδυασμό,
8. εξέταση της σφραγίδας για την ταυτοποίησή της με άλλες σφραγίδες της εποχής,
9. εξέταση δακτυλογραφημένου κειμένου, για τον προσδιορισμό του μέσου γραφής (γραφομηχανής, εκτυπωτής, φωτοαντιγραφικό κ.λπ.), του τύπου αυτού, καθώς και της «συμφωνίας» των στοιχείων του με τη φερόμενη «ηλικία» του εγγράφου,
10. γλωσσολογική και υφολογική εξέταση του κειμένου,
11. εξέταση υπογραφών, για την ταυτοποίησή τους με εκείνες των φερομένων ως υπογραφόντων,
12. εξέταση γραφής, για την ταυτοποίησή της με εκείνες των φερομένων ως γραφόντων,

13. εξέταση άλλων ιχνών (όπως λεκέδων κ.λπ.).

Με γνώμονα τα ανωτέρω, καθίσταται προφανής η ιδιαιτερότητα και η πολυπλοκότητα μιας τέτοιας εργαστηριακής προσέγγισης.

Αν σ' όλα αυτά προσθέσουμε:

- τις εξετάσεις ψηφιακών εγγράφων (H/Y, tablets, USD, CD, κινητών τηλεφώνων κ.ά.),
- τις εξετάσεις ηχητικών εγγράφων, όπως ηχογραφημένων καταγραφών για ακουστικές αναλύσεις, βελτιώσεις και φωνητικές συγκρίσεις,
- τις εξετάσεις εγγράφων εικόνας (από CCTV, H/Y, Internet, Emails κ.ά.),

αντιλαμβάνεται κανείς το ευρύ φάσμα του αντικειμένου στο σύνολό του και την αναγκαιότητα συνεργασιών (των ειδικών) για να διερευνηθεί εργαστηριακά το «έγγραφο» κατά την έννοια του νόμου (αρ. 13 παρ. γ ΠΚ).

Βιβλιογραφία

Wilson R. Harrison, "Suspect Documents, Their Scientific Examination", Nelson Hall Inc., 1958.

James V.P. Conway, "Evidential Documents», Charles C. Thomas, 1959.

Ordway Hilton, "Scientific Examination of Questioned Documents", Revised Edition, CRC Press, 1992.

Roy A. Huber - A.M. Headrick, "Handwriting Identification": Facts and Fundamentals", CRC Press, 1999.

Jan Seaman Kelly - Brian S. Lindblom, "Scientific Examination of Questioned Documents", 2nd edition, CRC Taylor & Francis, 2006.

David Ellen, "Scientific Examination of Documents, Methods and Techniques", 3rd edition, CRC Taylor & Francis, 2005.

Billy Prior Bates, "Typewriting Identification" (I.S.Q.T.), Charles C. Thomas Publisher, 1971.

Richard L. Brunelle - Robert W. Reed, "Forensic Examination of Ink and Paper", Charles C. Thomas Publisher, 1984.

Richard L. Brunelle - Kenneth R. Crawford, "Advances in the Forensic Analysis and Dating of Writing Ink", Charles C. Thomas Publisher, 2003.

Ordway Hilton, "History of Questioned Document Examination in United States", Journal of Forensic Sciences, Oct. 1979, vol. 24, No. 4.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

II. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟ

Law and information: a “love-hate” relationship

Maria Bottis

---

1. Introduction

Tensions between law and information have been exceptionally strenuous¹. Information has proven an incredibly unruly horse for law to tame. Simultaneously, there is a deep connection between law and information. The article presents a short “history” of this connection, of law and information, the various domains where we see law regulating information, what the main principles are when it does, and lastly, a perspective of the future of law and information.

2. Some historical notes in information law: the signs of a ‘hate’ side

Information law as a term is quite modern. It definitely did not exist fifty years ago in the legal world, in neither civil nor common law jurisdictions. Even today, we see ‘information law’ to be used as a term describing a legal field under no consensus whatsoever about what it really covers-and what not. We see, for example, even today, diverse expressions (in books’ titles, in the titles of legal courses, in the titles of research centers world wide, in the thematic research terms of legal databases like WESTLAW): “Information and Computer Law²” (expressing a separation between them, in the sense that there is a computer law *apart* of information law³), “Information Law and Intellectual Property⁴” (again,

---

1. The paper stems from a lecture at the Heinrich Heine University of Germany, Information Science Department, held at January 26, 2011. Thank you Pr. Stock for this wonderful opportunity. The text here is a reprint from TEKMHPION, 2011-2012.

2. Example: the John Marshall Journal of Computer and Information Law. www.jcil.org.

3. See for example the title of a book by Cambridge University Press edited by *Luciano Floridi*, “The Cambridge Handbook of Information and Computer Ethics”, 2010. *Floridi* speaks of computer and information ethics as a new branch of applied ethics that investigates the transformations brought about by ICT and their implications for the future of human life and society, for the evolution of moral values and rights and for the evaluation of agency behaviours”, *id.*, p. ix. That he speaks of ethics (and not law) makes no difference for the needs of our discussion here.

4. Example: the Center for Intellectual Property and Information Law of the University of Cambridge (CIPIL). www.cipil.law.cam.ac.uk.

expressing that Intellectual Property is not a part of Information Law) and “Information and Communication Technology Law”/“Information Technology Law”⁵ (expressing that there is a branch of law connected to technology which forms an entirely separate field of law). We also see some somewhat different from the above terms like “Internet Law”, “Cyber Law”⁶ and others-those aiming, of course, at including all law dealing with Internet and/or the cyber world. On the other hand, we also have what I think is correct from a scientific point of view, one field, information law, covering the whole of this domain, without a need for additions in its title; this is the position taken, for example, by the New York University “Institute for Information Law”⁷ and the Dutch “Institute for Information Law” (IVIR⁸)-and I should mention, the annual international conference we hold in Greece under the same title⁹.

What is apparent, from the very beginning, is that in its recent origin, information law has been centered around the concept of “information” as a technological sort of concept, ‘information’ as used in computer/information science, lately as digital (information), information as in “Information Revolution”-in any case, not “information” as a general, even a philosophical term, for example, as meaning “a reduction of uncertainty” (no more, no less)¹⁰ or even as “not matter nor energy”¹¹. This phrase comes from the creator of the modern field of control and communication systems; but modern physicists also use similar definitions of information. For example, *Bekenstein*, a famous physicist, supported that the current trend in physics is to sustain that the entire universe is made of information¹².

5. There is a Rutledge journal under this title, see www.tand.law.uk. See also, JILT, the Journal of Information, Law and Technology, one of the ‘oldest’ journals of the field, from the University of Warwick, UK.

6. In relation to this, the debate between Judge Estabrook (Easterbrook, *Cyberspace and the Law of the Horse*, 1996 U. Chi. Legal F. 207.) and Lawrence Lessig (What Cyberlaw Might Teach, available at http://www.harvard.edu/publications/1999/The_Law_of_the_Horse) is intriguing.

7. www.law.nyu.edu/centers/ili/index.htm.

8. www.ivir.nl/index-english.html.

9. The site of this years’ conference is <http://conferences.ionio.gr/icil2014>.

10. This is supported by Kenneth Arrow, a Nobel laureate in Economics of 1972, who sustained that “the meaning of information is precisely a reduction of uncertainty”. See *Perelman M.*, Information, Social relations and the economics of high technology, 1991.

11. This is a quote by *Nobert Wiener*, in his book *Cybernetics*, where he continues: “No materialism which does not admit this can survive at the present day”, see extracts in <http://www.informationphilosopher.com/solutions/scientists/wiener>, last access January 14, 2014.

12. *Bekenstein J.D.*, Information in the Holographic Universe. *Scientific American*, Volume 289, Number 2, August 2003, p. 61.

Anyway, at the beginnings of the exploration of the impact of information and communication technologies in our lives from a legal and ethical point of view, information was seen only from its technological side-as something “inside” the new, then, technologies: TV, radio, telephone, telegraph, even electricity and electromagnetic radiation. The theoretical development of law dealing with these new technologies advanced -slowly- along with the “information revolution”. Evidence of this phenomenon was the discovery of a vast information and communication artifacts (main frame, laptop, mini, desktop and palmtop computers, software, databases, word processors, spread sheets, electronic games, the Internet, email and more¹³). These were the new technologies that created a new source of danger to people’s interests, so the law first had to redress this new source of danger. And second, the law had to accommodate interests in the new information products, in a new Information Age, within existing legal categories. Was this easy?

Not at all. The law is by nature conservative, ‘attempting to bring order out of chaos only as fast as consensus can be reached among social groups willing to conform to what they believe are fair and workable rules...’¹⁴ But in what has to do with information, the usual chaos demanding order becomes even harder to organize: people simply do not agree on solutions, information is by nature something almost impossible to regulate and most importantly, information technology runs so fast that the law usually lumbers along like “an unwieldy dinosaur.”¹⁵

3. Three “hate” stories in the ‘love-hate’ relationship

3.1. *Software and copyright*

I will offer here, initially, an example of the early and severe embarrassment lawyers felt, when they found themselves in front of the necessary selection of a legal “tool” to protect interests in information products, when these begun to be produced. This is the story of the legal protection of software. As widely report-

---

13. See Bynum T., Philosophy and the Information Revolution, Proceedings of the 8th Computer Ethics: Philosophical Enquiry International Conference, Corfu 2009, Nomiki Bibliothiki, 2009, pp. 3-20.

14. Branscomb A., Who Owns Information? From Privacy to Public Access, New York: Basic Books, 1994, 5.

15. Branscomb A., id, 5. See also the case, *MGM Studios, Inc. v. Grokster, Ltd.*, 545 US 913 (2005) which was adjudicated by the US Supreme Court and is considered by many to be the sequel to the Napster case, another technology that “outpaced” the law.

ed in the relevant bibliography¹⁶, lawyers in the early days of the information revolution did not quite well understand not only what kind of an “object” (for sale) or “product” software was, but also which kind of intellectual property protection was best for it¹⁷: copyright, patent, both, none or even, an entirely new “tool”¹⁸, either a mechanism such as a new *sui generis* right over (here), software or else. (As lawyers know, we create creatures like *sui generis* rights when we just don’t know and can’t validly guess what other, already existing right, is suitable or best for our case. When this unfortunate situation occurs in the context of medicine, we call a disease “*idiopathic*” - meaning that we don’t know what caused it or what it exactly is). This is one example of the “hate” part of the “love-hate relationship” of law and information: after endless discussions, both in the US and Europe, the verdict was issued that software could indeed be treated like any other written work and achieve the protection by copyrights. But there is no doubt that, no matter what, a series of 0 and 1s¹⁹ is just not original and expressive as a novel-it has nothing to do with people’s feelings and it cannot elevate anyone’s soul from a clearly aesthetic point of view²⁰.

We offer now, throughout Europe, and the US, a life of the author plus seventy years term of a copyright over the author’s software-time, which for these particular “authors” is most certainly ridiculous, as we know that after five years from its first sale, a particular software product almost lacks any reason to exist-this being admittedly, an exaggeration²¹. Academics, among others, who lament this

---

16. See for example *Branscomb A*, id., “Who Owns Computer Software?” p. 138.

17. The whole field of intellectual property (exclusive rights over information in essence) was severely underdeveloped until very lately: as one of the most famous IP scholars in the United States notes, Jane Ginsburg, in her introduction to the book “Intellectual Property Stories”, a book she co-edited with *Rochelle Cooper Dreyfuss* in 2006, “...twenty years ago, it would have been difficult to obtain the participation of fifteen nationally-recognized full-time members of the intellectual property professorate. This book reflects the emergence of intellectual property as an academic subject...” (p. 1).

18. See *ThurrowL.*, A New System of Intellectual Property Rights, Harvard Business Review 95 (Sept. Oct. 1995).

19. No intention to undermine software programs here whatsoever.

20. I admit that this is not current copyright law, that works are protected by copyright only when they present these characteristics; however, this is so, perhaps *because* we have had, in the past, to accommodate products like software programs and databases within copyright protection.

21. A similar argument could also stand for books e.tc., properly adapted, of course, to this kind of works. “...Most books go out of print within a year. The same is true for music and film. Commercial culture is shark-like. It must keep moving. And when a commercial work falls out of favour with the commercial distributors, the commercial life ends..”. *Lessig L.*, Free

pathetic situation, do not fail to note that exclusive rights to software (copyrights or patents or whatever), had they been enforced earlier, would have perhaps almost stopped Internet technology²².

3.2. *Law against information piracy*

The second example also comes from the IP domain. Piracy is thriving. It is common knowledge that copyrighted works are being pirated daily by the thousands via illegal Internet downloading, films, books, musical works, everything. The law was internationally rather slow to answer these provocations, but still, in the United States, the Digital Millennium Copyright Act and in Europe, the Information Society Directive (2001/29/EC 22 May 2001) and the Directive for the enforcement of intellectual property rights (2004/48/EC 29 April 2004) especially on the enforcement of all IP rights were implemented, as concrete legislative instruments of a clear supranational nature to fight against information piracy.

There is no evidence, however, that this legislation had any really significant influence on the reduction of piracy, even when criminalization of piracy reached unprecedented measures. Additionally, what we have seen in the past is that when one form of information piracy is finally declared illegal and is punished, instantly information technology alters the means, the technique of information piracy, so that even the so young rule may not anymore be applicable to a new technology²³. To accentuate the problem, it makes us think, for example, that the most important US Supreme Court decisions on information have been resolved under the slightest majority (like 5-4, example: *Diamond v. Chakrabarty*,² the case allowing the patenting of living organisms in the US).

3.3. *A data protection laws story*

Leaving for a while the paradigm of intellectual property, if we check the data protection information laws, we see that internationally, we face major differences of data protection regimes. In Europe, the data protection Directive of

---

Culture. How Big Media Uses Technology and the Law to Lock Down Culture and Control Creativity. The Penguin Press, 2004, 225.

22. See Zittrain J., "... the framers of the Internet did not design the network with visions of mainstream dominance. Instead, the very unexpectedness of its success was a critical ingredient. The Internet was able to develop quietly and organically for years before it became widely known, remaining outside the notice of those who would have insisted on more cautious structures had they only suspected how ubiquitous it would become..". The Future of Internet and How to Stop It, Yale University Press, 2008, p. 7.

23. See the *Napster* case in peer-to-peer networks and copyright contributory liability of ISPs. 239 F.3rd 1004, 2001.

1995, the Directive on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (95/46/EC October 24, 1995) provided for a sweeping protection of data, in both private and public law fields. On the contrary, in the US, only safe harbor regimes offer protection for data. Europe is supposed to be allowed to send data over to the US only under the same conditions of legislation equal to the strict provisions of the data protection Directive. What makes the situation impossible from a unitary information law perspective is the universal nature of data (information), the immense transferability, the impossibility to enclose by the strictest technological means.

Example: in Greece, because of the data protection Directive, the names of litigants in a controversy are considered personal data, not to be published without the consent of the litigants themselves. All judicial decisions are anonymized before they can be legally published in the law reports. And the court clerks, before they give copies of judicial decisions to interested lawyers, are obliged at least in theory—as in many cases this is not followed—to delete the names of the litigants throughout the decision. In one case, an attorney who had won an important trademark case, published it in Greece, having deleted the names of the litigants. However, he also sent it to an American journal, which published the opinion keeping the names intact, as American law and legal tradition of centuries dictates. The e-mailing of the judgment with the names intact to the US was declared by the Greek Data Protection Authority as illegal, under the Directive, which prohibits processing (sending is processing) data of this kind without the consent of the data subject.

What are we taught? When it comes to information, it may very well have a character superseding national boundaries; data (information) flow from one country to another in a second and what is illegal transfer for the sender, is perfectly legal for the recipient. So, this is a “hate” side of the “love-hate” relationship law and information, as we know it is close to impossible to achieve the same regulation of information in all the countries of the world, so we are just trying to catch something that is impossible to confine.

What legal tools can we use for information? This brings us to the next, closely related to the above question: which (existing) legal concepts can we use, when we deal with information? In classic civil law dealing with obligations (this branch has a history more than 2.000 years and begins with the Romans), we use the model of *property*, as a set of rules to protect the owner's exclusive right over a thing. A thing can be a house, a horse, a book, a computer and so on. But can we own information? Is “property” a suitable tool for information? Are we already using property over information anyway?

Returning to history, what Jefferson has stated so eloquently in a 1813 letter over a patent sought by a private citizen, was that an idea (=information) can't be owned: it is like light and like fire, expandable without the possibility of human restriction²⁴. Moreover, as he declared, when I share an idea with you, I still have it; when I give you something I own (=property over a chattel), I have it no more. These are the differences that led Jefferson to denounce the use of a legal tool like a patent over ideas/information. I tie "idea" with "information" in the context of patent law, as I believe there can be no doubt that what we patent, in the end, is information (a utility patent protects in fact *the idea* of a structure or the utilitarian features or steps, a design patent protects *the idea* of appearance features and so on-of course, *after* these ideas are expressed in words and filed with the competent Patent Office).

In 1813 Jefferson called the granting of a patent an embarrassment; certainly we continue, as lawyers, being embarrassed today, as patents are granted to information by thousands daily. Also, while it may be true, admittedly that information is not an object, nor it has intrinsic value in and by itself²⁵, again we do grant

---

24. This part of his letter has been quoted extensively: "... If nature has made any one thing less susceptible than all others of exclusive property, it is the action of the thinking power called an idea, which an individual may exclusively possess as long as he keeps it to himself; but the moment it is divulged, it forces itself into the possession of every one, and the receiver cannot dispossess himself of it. Its peculiar character, too, is that no one possesses the less, because every other possesses the whole of it. He who receives an idea from me, receives instruction himself without lessening mine; as he who lights his taper at mine, receives light without darkening me. That ideas should freely spread from one to another over the globe, for the moral and mutual instruction of man, and improvement of his condition, seems to have been peculiarly and benevolently designed by nature, when she made them, like fire, expansible over all space, without lessening their density in any point, and like the air in which we breathe, move, and have our physical being, incapable of confinement or exclusive appropriation. Inventions then cannot, in nature, be a subject of property. Society may give an exclusive right to the profits arising from them, as an encouragement to men to pursue ideas which may produce utility, but this may or may not be done, according to the will and convenience of the society, without claim or complaint from any body. Accordingly, it is a fact, as far as I am informed, that England was, until we copied her, the only country on earth which ever, by a general law, gave a legal right to the exclusive use of an idea. In some other countries it is sometimes done, in a great case, and by a special and personal act, but, generally speaking, other nations have thought that these monopolies produce more embarrassment than advantage to society; and it may be observed that the nations which refuse monopolies of invention, are as fruitful as England in new and useful devices..." . For the whole letter see <http://www.red-bean.com/kfogeljefferson-macpherson-letter.html>. Last access January 13, 2014.

25. See argumentation against treating information as property by *Druey N.*, Information cannot be owned, at <http://cyber.law.harvard.edu/sites/cyber.law.harvard.edu/files/Druey.pdf>.

proprietary rights to information such as software. We certainly have the same troubles with granting proprietary rights in the biotechnology sector (gene sequences e.tc.).

4. The emerged principles of information law-the “love” part

So, is the situation so intolerable? Is there no way to achieve a uniform regime for information, as we have to face the above difficulties? Perhaps not. It would be helpful to return to the roots of this story, that is, to the fundamental principles of information law. If these exist, and can be universally agreed, then the “hate” side of the relationship may be at least, a little ‘less hateful’. I will offer here a very small account of the fundamental principles of information law, as they seem to have emerged until today.

One of them is the principle of respect for *privacy*: new technologies must be designed in order to take into account people’s interests in privacy (privacy is a constitutional right in both civil and common law worlds). Again, the issue of privacy surpasses the discussion of the threats by ICTs; it is a very old subject of legal discussion.

Another fundamental principle is respect for personal autonomy: ICTs may threaten interests in the free development of personality, in the own construction of identity and our sense of self. Again, obviously this issue of autonomy is a very old subject of legal discussion. For example, data protection laws, a sub-set of information law, protect both interests in informational privacy and informational self-determination.

The protection of intellectual property is also a stable and current theme-respect for people’s IP rights (copyrights, patents, trademarks and other) also forms a principle in both modern information law and ethics²⁶.

We must add here the principle of freedom of speech and protection against censorship: whereas the safeguarding of people’s right to speak in the digital (example: cyber) world is paramount²⁷, again, there is no difference whatsoever in essence from our old discussions on freedom of speech and protection of censorship.

Last access January 13, 2014.

26. On information ethics, see one of the first works on principles, *Severson R.*, *The Principles of Information Ethics*, M.E. Sharpe publications, 1997. An analytical exposition of all themes on information ethics can be found in the important site of the groundbreaking International Center for Ethics site, www.icie.org.
27. For example, defamation by a publication in the Internet certainly bears greater dangers to harm a person, due to the medium of this defamation (intensity of harm, unknown number

Also, information law dictates freedom of information in the sense of securing access to public (initially and under certain circumstances, also private) documents. Again, this information (documents the citizen demands access to) may most probably be electronic governmental records, but the laws on freedom of information worldwide do not in principle make any special reference to the nature of the information sought. Freedom of information is, anyway, a main principle of information law.

As we see, principles of information law are, in fact, the expression of human rights in information-a human right to be protected from undue interference with one's personal information privacy), the right to control who has access to our information (autonomy), the right to have rights over information (works) (IP rights), the right to have access to other kinds of information (freedom of information) and the like. This is the domain where I see the 'love' part of the 'love-hate' relationship of law and information. The law is 'used' to protect, in some cases for centuries, this kind of human rights: autonomy, privacy, freedom of speech, freedom of information, and further more, the right to read, the right to know, the right to be a citizen with access to as much information as possible, *technologically* possible that is-the right, therefore, to the free enjoyment of new technologies like the Internet, a right which in Greece today is a constitutional right. These are the rights that "demand", for example, that:

-a governmental website be accessible to people with disabilities -a public domain work be not "locked" in a database "negating" any notion of fair use, again due to technology

-a new rule on orphan works be instituted, so that the dream of the greatest digital library of the world may one day become a reality

-no one is deprived of the chance to *learn how* to access information on the first place-to learn how to read.

In this aspect, we have in the modern world come to embrace the main human rights dealing (also) with information, as rights protecting fundamental conditions of a free human existence. And it is so interesting to discover that, people from the information ethics field (a field so closely connected to information law), such as Professor *Rafael Capurro*²⁸ in Germany, founder of the International Centre for Information Ethics, have long time ago started the description of the

---

and location of recipients, impossibility to ascertain total deletion of the defamatory content from all sites forever e.tc.).

28. The first article of *Capurro* on information ethics appeared as far back as 1981, *Capurro, Zur Frage der Ethik in Fachinformation und-kommunikation* (1981) (in German) available at <http://www.capurro.de/infoethik81.html>, last access January 15, 2014.

field of information ethics at the very beginning: with the ancient Greek civilization, when «παρρησία», freedom of speech in the ancient Greek Agora was absolutely essential for democracy and where also freedom of printed works first originated²⁹. For the information ethics world, it seems that the field originates at a time where technology was, modernly speaking, practically *non-existent*³⁰. And this is so because, the center of the discussion is human rights related to information and not technology. Information law scholars have, I think, much to learn from their colleagues of the information ethics world.

5. Information v. technology

The idea, therefore, that ICTs are a main feature of information law, that there can be no information law unless it resolves a question with a clear technological side, is plainly inadequate. The weight must be given not to technology, but to information-the information revolution did give rise to a new set of dilemmas, but not to a new set of rights, of legal concepts, of legal ideas, to be discovered in order to accommodate these dilemmas. Even dealing with the very notion of

---

29. "... In the Western tradition, information ethics has its roots in the oral culture of ancient Greece. Agora (marketplace and meeting place) and freedom of speech (Greek: parrhesia) were essential to Athenian democracy. The cynics cultivated freedom of speech as a special form of expression. Socrates (469-399 B.C.) practised his thinking in public places and never published his arguments. Plato (427-347 B.C.) discusses in his dialogues the transition from an oral to a written culture. Under the influence of Christianity a book culture was developed which was mainly centered on one book, namely the Bible.." From www.icie.zkm.de/research, The Field. Last Access January 14, 2014. On the history of information ethics see <http://icie.zkm.de/research>.

30. I mean technology such as the printing press. (Not in the sense that carving a message on marble is also technology). See also Bynum T., The historical roots of information and computer ethics, in *The Cambridge Handbook of Information and Computer Ethics*, 2010, ed. Luciano Floridi, p. 20, who traces the roots of information ethics in Aristotle, more than two thousand years ago, in the sense that he was a founder of a detailed theory of the nature of the Universe and in particular, and who also was the first one to declare that individual entities in the Universe are made out of matter and forms and forms are or at the very least, contain information. (Note, however, the previous footnote of Socrates and Plato, who preceded Aristotle). At the same time, however, we must acknowledge that ethics scholars are not in a perfect agreement over the nature and scope of the field of information ethics, see Floridi L. in *The Cambridge Handbook of Information and Computer Ethics*, 2010, ed. Luciano Floridi, p. 77, who notes in his chapter "Information Ethics" that "...Information ethics has come to mean different things to different researchers, working in a variety of disciplines, including computer ethics, business ethics, computer science, the philosophy of information, social epistemology and library and information science. This is not surprising."

information, the law must learn from science that “each creature on earth is a creature of information; information sits at the entrance of our cells and information rattles around in our brains...”³¹—the meaning science gives to information is of paramount importance to every other discipline, law, of course, included. *Information*, not technology, is the fundamental and core concept³²: a “concept as fundamental and important as being, knowledge, life, intelligence, meaning, of good and evil—all pivotal concepts with which it is interdependent—and so equally worthy of autonomous investigation...”³³.

One can detect, therefore, not only in ethics or physics, but even in law, a uniform concept of information as wide as just described. Experts worldwide have come to understand and stress this unity inherent in the concept, perhaps sometimes even without realizing it. For example, we see intellectual property to be described in a unifying way:

“...doctrines usually included in intellectual property include among others, copyright, patent, trademark, trade secrecy, rights in tomography of integrated circuits, rights in industrial design, plant breeder rights, rights of publicity, database rights, rights against misappropriation. Each doctrine involves restraining people from using or duplication a pattern...’ (information³⁴) ‘...that is owned by, or associated with another party. The range of potentially covered patterns is wide, including for example, patterns in words, symbols, gene segments, the settings of computer switches, physical structures, processes, colours and sounds. The patterns are thought of as valuable intangibles, capable of being embodied in, and replicated by, physical media...”³⁵.

What Gordon says “patterns” is in fact, information and more importantly, information not necessarily related to technology in any significant way. What early researchers like the Dutch *Dommering* more than twenty years ago had envisaged as information law³⁶, under a unitary approach is slowly becoming detectable to-

---

31. Seiffe C., 2006, *Decoding the Universe: How the New Science of Information is Explaining Everything in the Cosmos, from our Brains to our Souls*, New York: Viking Penguin.

32. See also Bull H.P., Was Ist Informationsrecht? In *Informatik und Recht*, 1986, Heft 1/8, 287.

33. Floridi L. What is the Philosophy of Information? In Moore J.H., & Bynum T.W., eds., *Cyberphilosophy: the information of computing and philosophy*, Oxford, UK, Blackwell, 115-138 (a metaphilosophy), at p. 134.

34. The parenthesis is mine.

35. See Gordon W., *Intellectual Property*, The Oxford Handbook of Legal Studies, Peter Cane and Mark Tushnet, eds., Oxford University Press, pp. 617-646, October 2003, at p. 1.

36. See *Dommering*, *Information law and Themes of this Book* in Atles, *Dommering, Hugenholtz & Kabel*, eds., *Information Law Towards the 21st Century*, The Hague, Kluwer Law Interna-

day³⁷, if not directly, at least as indirectly as *Gordon's* unitary view of IP and IP-related rights.

Academics are not alone in their unitary views on information: lawmakers also have attempted to follow it. For example, the draft Article 2B of the Uniform Commercial Code of the US dealing with information defined information as follows:

“(22) Information means data, text, images, sounds and works of authorship, including computer programs, databases, literary or musical works, audiovisual works, motion pictures, mask works, or the like and any intellectual property or other rights in information”.

This is a definition that encompasses raw data which have been possessed and embodied in some medium³⁸.

In conclusion, in order to enhance the “love” side of the information and law relationship and to shrink as much as possible the “hate” side, we need to:

- a. agree upon a unitary definition of information when it comes to information law, freeing information as we need to understand it here from its struggle with technology and
- b. to return and explore the basic principles of information law, as they have in fact evolved during the centuries, and not specifically after the Information Revolution.

This will, perhaps, allow in the future the delineation of a robust system of information law, designed to adequately protect people's most fundamental interests in connection to information.

---

tional and *Dommering*, *An Introduction in Information Law: Works of Fact at the Crossroads of Freedom and Protection in Dommering & Hugenholtz* (eds), *Protecting Works of Fact: Copyright Freedom of Expression and Information Law*, The Hague, Kluwer Law International.

37. See *Mock W.*, *On the Centrality of Information Law: a Rational Choice Discussion of Information Law and Transparency*, *Journal of Computer and Information Law*, vol, XVII, 1069.

38. See *Mock*, *id.*, at 1076.

Η δικαιοική θεματοποίηση της πληροφορίας

Αλέξης Τάττης

---

1. Εισαγωγή

Ο Ronald Dworkin έχει εύστοχα παρατηρήσει ότι η νεωτερικότητα είναι η ιστορική περίοδος της «αυτοκρατορίας του δικαίου», η εποχή όπου το δίκαιο βρίσκεται παντού και διατρέχει το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων [Dworkin, 1998]. Έτσι, δεν πρέπει να αποτελεί έκπληξη τότε το δίκαιο εμπλέκεται εντόνως και πολυσχιδώς και στον κόσμο της πληροφορίας.

Η εμπλοκή αυτή έχει κινητοποιήσει έναν πλούσιο ακαδημαϊκό διάλογο, ο οποίος κατά κανόνα εστιάζει σε δύο διακριτά ζητήματα: αφενός στη νομική ρύθμιση του ιστορικά εξελισσόμενου πληροφοριακού σύμπαντος (ρύθμιση αρχείων, προσωπικών δεδομένων, ελευθερίας του λόγου κ.λπ.), και αφετέρου στη χρήση, εκ μέρους του δικαίου, εκείνου του πληροφοριακού υλικού που είναι αναγκαίο για την παραγωγή κανόνων που αφορούν στην εκάστοτε ρυθμιστέα κοινωνική ύλη¹.

Στη διφυή αυτή ανάλυση υπολανθάνουν και συμπλέκονται μια εργαλειακή σύλληψη του δικαίου, καθώς το δίκαιο γίνεται νοητό ως ένας εξωτερικός μηχανισμός ρύθμισης, και μια οντολογική σύλληψη της πληροφορίας, υπό την έννοια ότι θεωρείται ότι αυτή υφίσταται καθ' εαυτή και ρυθμίζεται ή χρησιμοποιείται από το δίκαιο κατά το δοκούν. Η εξέλιξη της τεχνολογίας και ιδίως της τεχνολογίας πληροφοριών (π.χ. διαδίκτυο, κοινωνικά δίκτυα κ.λπ.) αναδεικνύει καινοφανείς δυνατότητες και επαναπροσδιορίζει συνεχώς το πλαίσιο εντός του οποίου τίθενται τα ανωτέρω ζητήματα, που αποκτούν έτσι ιδιαίτερως δυναμικό χαρακτήρα.

Αντικείμενο των σκέψεων που ακολουθούν είναι η επέκταση της συζήτησης αυτής μέσω της ανάδειξης μια τρίτης νοητής εκδοχής ως προς τη σχέση του δικαίου -πληροφορίας. Η εκδοχή αυτή εστιάζει στην ικανότητα του δικαίου να *θεματοποιεί* και τελικά να *παράγει* πληροφορίες, οι οποίες εμφανίζονται εν πρώτοις στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Η τρίτη αυτή εκδοχή υπερβαίνει τόσο την εργαλειακή σύλληψη του δικαίου, όσο και την εμμονή στην ιδιαίτερη οντολογική αυτοτέλεια της πληροφορίας. Η διερεύνηση, επομένως, της δικαιοικής θεματοποίησης της πληροφορίας δεν μπορεί παρά να εκκινεί από μια θεωρητική επαναπροσέγγιση της οντολογίας της πληροφορίας.

---

1. Για τη σχέση δικαίου και πληροφορικής βλ. Bottis M., Law and Information: A love-hate relationship, Τεκμήριον, 2012, σσ. 187-200, αναδημοσίευση στον παρόντα τόμο.

2. Η πληροφορία ως στοιχείο επικοινωνίας

Η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο το δίκαιο παράγει πληροφοριακό υλικό όντως προϋποθέτει την υπέρβαση της εμμονής στην αυταπόδεικτη οντολογική υπόσταση της πληροφορίας. Η υπέρβαση αυτή καθίσταται εφικτή αν εννοήσουμε την πληροφορία ως επιμέρους συστατικό στοιχείο της επικοινωνίας ή μάλλον, ως διακριτή πτυχή μιας οποιασδήποτε επικοινωνιακής απόπειρας μεταξύ υποκειμένων. Πράγματι, εκκινώντας από την έννοια της επικοινωνίας μπορούμε να θεωρήσουμε ότι κάθε επικοινωνιακή απόπειρα συντίθεται από τρία στοιχεία και συγκεκριμένα την *εκφορά*, το *πληροφοριακό περιεχόμενο* και την *κατανόηση* [Christodoulidis, 1998]. Ιδίως το στοιχείο της κατανόησης αποδίδει στην επικοινωνιακή απόπειρα έναν έντονα δυναμικό και ασταθή χαρακτήρα, καθώς δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι ο αποδέκτης του πληροφοριακού περιεχομένου θα το κατανοήσει αντιστοίχως με τον πομπό κατά την χρονική στιγμή της εκφοράς.

Εστιάζοντας περαιτέρω στο στοιχείο της κατανόησης, μπορούμε να διακρίνουμε δύο περιπτώσεις «μη κατανόησης», διάκριση που συνήθως εμφανίζεται στην κοινωνιολογική έρευνα με τον όρο «διπλή ενδεχομενικότητα» [Parsons, 1951· Luhmann, 1995]. Ο δέκτης είναι νοητό να κατανοεί τη δήλωση του πομπού, διαφωνώντας παραλλήλως ως προς το ακριβές περιεχόμενό της (π.χ. η δήλωση του πομπού *βρέχει* γίνεται πλήρως κατανοητή από τον αποδέκτη, πλην όμως αυτός θεωρεί ότι *δεν βρέχει*). Στην περίπτωση αυτή (διαφωνία πρώτου επιπέδου), η διαφωνία των εμπλεκόμενων δεν είναι απαραίτητα προβληματική ούτε συνεπάγεται την κατάρρευση της επικοινωνιακής απόπειρας: είναι απολύτως νοητό, μέσω της ανταλλαγής επιχειρημάτων, τα εμπλεκόμενα μέρη να καταλήξουν σε μια κοινή άποψη, ή έστω να αποδεχτούν αμοιβαίως ότι εξακολουθούν να διαφωνούν.

Αντιθέτως, η κατάρρευση της επικοινωνιακής απόπειρας προϋποθέτει ένα βαθύτερο πρόβλημα, μια βαθύτερη διαφωνία, η οποία έχει να κάνει με την απόλυτη αδυναμία του αποδέκτη να κατανοήσει το μήνυμα του πομπού όχι γιατί διαφωνεί ως προς το συγκεκριμένο επικοινωνιακό περιεχόμενο, αλλά γιατί δε συμμερίζεται το πλαίσιο εντός του οποίου το περιεχόμενο αυτό εκφέρεται (στο ανωτέρω παράδειγμα ο αποδέκτης δεν διαφωνεί ως προς το αν βρέχει ή όχι, αλλά αδυνατεί πλήρως να κατανοήσει το πλαίσιο εντός του οποίου η δήλωση «βρέχει» έχει νόημα). Η κατάσταση αυτή περιγράφεται συνήθως με τον όρο «διαφωνία δεύτερου επιπέδου», καθώς έχει να κάνει με μια θεμελιακή ένσταση του αποδέκτη που σχετίζεται με το επικοινωνιακό πλαίσιο καθ' εαυτό και όχι με ένα συγκεκριμένο πληροφοριακό περιεχόμενο.

Σε ό,τι αφορά στο αντικείμενο που συζητάμε, το πρόβλημα της διπλής ενδεχομενικότητας και η διάκριση μεταξύ διαφωνιών πρώτου και δεύτερου επιπέδου, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον εξής λόγο: στο πρώτο επίπεδο διαφωνίας, ανεξαρτή-

τως της στάσης του αποδέκτη, παράγεται πληροφορία, ενώ αντιθέτως το δεύτερο επίπεδο διαφωνίας καθιστά αδύνατη την ολοκλήρωση της επικοινωνιακής απόπειρας οδηγώντας στην πλήρη αποτυχία της προσπάθειας του πομπού να μεταδώσει πληροφοριακό υλικό. Αυτή η δομική κατάρρευση της επικοινωνίας (ο αποδέκτης δεν διαφωνεί απλώς ως προς το πληροφοριακό περιεχόμενο, αλλά αδυνατεί πλήρως να το κατανοήσει), ανάγεται στην αδυναμία σταθεροποίησης ενός δεδομένου σημασιολογικού πλαισίου, μόνο εντός του οποίου είναι δυνατή η δημιουργία πληροφορίας. Με άλλη διατύπωση, για την διαχείριση της διαφωνίας πρώτου επιπέδου και συνεπώς για τη γένεση πληροφορίας προϋποτίθεται η αντιμετώπιση της διαφωνίας δεύτερου επιπέδου, μέσω της σταθεροποίησης ενός κοινά αποδεκτού σημασιολογικού πλαισίου.

Συνεπώς, η κατανόηση (και άρα η πληροφορία) εξασφαλίζεται μέσω της επίλυσης του προβλήματος της διπλής ενδεχομενικότητας, ιδίως ως προς τις διαφωνίες δεύτερου επιπέδου. Η κρίσιμη παραδοχή μας, στο σημείο αυτό, είναι ότι μόνο εντός σταθερών σημασιολογικών πλαισίων είναι νοητή η δημιουργία πληροφορίας.

3. Περί κοινωνικών συστημάτων

Η ανάγκη επίλυσης του προβλήματος της διπλής ενδεχομενικότητας (και άρα η υπέρβαση της εγγενούς ασάφειας της εκάστοτε επικοινωνιακής απόπειρας) έχει απασχολήσει επί μακρόν την κοινωνιολογική έρευνα. Οι σκέψεις που ακολουθούν, στηρίζονται στα πορίσματα της θεωρίας των κοινωνικών συστημάτων [Luhmann, 1995· von Forster, 1981], η οποία και επιλύει το πρόβλημα διά της επίκλησης της θεμελιώδους έννοιας του *συστήματος*, η ταυτότητα του οποίου συγκροτείται μέσω της σαφούς διάκρισής του από το περιβάλλον του.

Η βασική θέση της θεωρίας των κοινωνικών συστημάτων έγκειται στο ότι η σταθεροποίηση σημασιολογικών πλαισίων εντός των οποίων η επικοινωνία είναι δυνατή επιτυγχάνεται μέσω της ιστορικής ανάδυσης αυτοτελών και αυστηρά δομημένων κοινωνικών συστημάτων. Τα συστήματα αυτά είναι συστήματα επικοινωνίας, τα οποία χρησιμοποιούν ως βασικό μέσο το *νόημα* και συνεπώς συμβάλλουν στην παραγωγή και αναπαραγωγή του. Περαιτέρω, συστατικά στοιχεία και άρα στοιχειώδεις μονάδες των κοινωνικών συστημάτων είναι μεμονωμένα επικοινωνιακά ενεργήματα, μεμονωμένες επικοινωνιακές στιγμές που νοηματοδοτούνται ως τέτοιες στο εσωτερικό του εκάστοτε κοινωνικού συστήματος. Υπό αυτό το πρίσμα, τα κοινωνικά συστήματα αποκτούν την ιδιαίτερη ταυτότητά τους μέσω της χρονικής αλληλουχίας των επιμέρους επικοινωνιακών ενεργημάτων που τα απαρτίζουν. Η αλληλουχία αυτή είναι συνεχής και αυστηρά δομημένη, καθώς τόσο το είδος και το περιεχόμενο των επικοινωνιακών ενεργημάτων, όσο και η δομή και οι προϋποθέσεις της σύνδεσής τους εξαρτώνται από το εκάστοτε σύστημα. Η ταυτότητα του συστήματος εξαρτάται από τα συνδεδεμένα, στο χρόνο, επικοινωνιακά ενεργήμα-

τα, ενώ αντιστρόφως η σύνδεση αυτή εξαρτάται από την ταυτότητα του συστήματος που μέσω αυτής διατηρείται στο χρόνο [Murphy, 1994· Luhmann, 1988].

Εξυπακούεται ότι για τη θεωρία των κοινωνικών συστημάτων, η στοιχειώδης μονάδα του κοινωνικού γίνεσθαι είναι η επικοινωνία και όχι η δράση [Christodoulidis, 1998]. Μάλιστα, αφ' ης στιγμής το κάθε σύστημα εξαρτά την ταυτότητα του από τα επικοινωνιακά ενεργήματα που το συγκροτούν ως στοιχεία του, αυτό που ουσιαστικά χρήζει διερεύνησης είναι η συστημική ιδιαιτερότητα των ενεργημάτων αυτών, το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που ενσωματώνει κάποια επικοινωνιακά ενεργήματα σε συγκεκριμένα κοινωνικά συστήματα και όχι σε άλλα. Η αποσαφήνιση του ζητήματος αυτού ανάγεται στη διάκριση μεταξύ συστήματος και περιβάλλοντος, η οποία με τη σειρά της ανάγεται στον ιδιαίτερο κώδικα που κάθε σύστημα χρησιμοποιεί.

Στο βαθμό που τα κοινωνικά συστήματα ορίζονται ως συστήματα νοήματος, η βασική λειτουργία τους είναι η παραγωγή νοήματος μέσω της συνεχούς παρατήρησης του κόσμου [Luhmann, 2002]. Η παρατήρηση αυτή έχει αμιγώς συστημικό χαρακτήρα, υπό την έννοια ότι εξαρτάται πλήρως από τις εσωτερικές παραμέτρους του εκάστοτε συστήματος. Πιο συγκεκριμένα, εξαρτάται από τον βασικό κώδικα που το κάθε σύστημα χρησιμοποιεί, δηλαδή από τη βασική διάκριση βάσει της οποίας το σύστημα αντιλαμβάνεται τον κόσμο [Spencer - Brown, 1972]. Η χρήση συγκεκριμένου κώδικα συνδέεται άμεσα με την ταυτότητα του κάθε κοινωνικού συστήματος αφού το κοινωνικό σύστημα χρησιμοποιεί τον δικό του κώδικα· ιδού γιατί η παρατήρηση (και άρα η νοηματοδότηση του κόσμου) είναι πάντοτε συστημικά προσδιορισμένη. Εξάλλου, μέσω της μοναδικότητας του κώδικα που χρησιμοποιείται, το σύστημα διακρίνεται από το περιβάλλον του (ο,τιδήποτε δεν χρησιμοποιεί τον ίδιο κώδικα), διάκριση που με τη σειρά της είναι κομβικής σημασίας για την κατανόηση του τρόπου λειτουργίας των κοινωνικών συστημάτων. Από τη στιγμή που τα συστήματα διακρίνονται από το περιβάλλον τους, αντικείμενο της συστημικής παρατήρησης και άρα, μήτρα για την παραγωγή νοήματος και τελικά πληροφορίας είναι ακριβώς το περιβάλλον του κάθε συστήματος: το κάθε κοινωνικό σύστημα εισπράττει ερεθίσματα από το περιβάλλον του, σε σχέση με τα οποία παράγει επικοινωνιακά ενεργήματα κατ' εφαρμογή του κώδικά του και της θεμελιώδους διάκρισης που αυτός ενσωματώνει [Teubner, 1989]. Έτσι, η ανάδυση και σταθεροποίηση κωδίκων νοήματος είναι το κλειδί για την κατανόηση της ικανότητας των κοινωνικών συστημάτων να σταθεροποιούν σημασιολογικά πλαίσια: μέσω της συνεχούς εφαρμογής και αναγωγής στον θεμελιώδη κώδικα, το κάθε σύστημα εξασφαλίζει την επίλυση της διαφωνίας δευτέρου επιπέδου που το πρόβλημα της διπλής ενδεχομενικότητας θέτει, με αποτέλεσμα να καθίσταται δυνατή η διαχείριση της διαφωνίας πρώτου επιπέδου και να εξασφαλίζεται η «επιτυχία» της επικοινωνίας.

Για την κατανόηση της διαχείρισης της διαφωνίας του πρώτου επίπεδου από τα κοινωνικά συστήματα, το κρίσιμο στοιχείο είναι ότι ο κώδικας του κάθε συστήματος ενσωματώνει μια θεμελιώδη διάκριση, που έχει *αντιθετική μορφή*. Ας χρησιμοποιήσουμε το σύστημα της αισθητικής ως παράδειγμα, και ας υποθέσουμε ότι αυτό χρησιμοποιεί ως κώδικα τη διάκριση όμορφο - άσχημο. Το περιβάλλον του αισθητικού συστήματος (ο,τιδήποτε δεν χρησιμοποιεί αυτή τη θεμελιώδη διάκριση) εκπέμπει συνεχώς πάσης φύσεως ερεθίσματα τα οποία εισπράττονται από το αισθητικό σύστημα και νοηματοδοτούνται μέσω επικοινωνιακών ενεργημάτων (τα στοιχεία του αισθητικού συστήματος), κατά την εφαρμογή του κώδικα: υπό την ιδιαίτερη οπτική γωνία του αισθητικού συστήματος κάτι μπορεί να είναι μόνο όμορφο ή άσχημο και τίποτε άλλο. Από τη σκοπιά του συστήματος, η απόδοση της μιας ή της άλλης τιμής του κώδικα δεν έχει σημασία: αυτό που αποδίδει στο σύστημα την ιδιαίτερη ταυτότητά του είναι ο κώδικας ως σύνολο και όχι οι επιμέρους τιμές του [Luhmann, 2004]. Η εφαρμογή του κώδικα εξασφαλίζει την σταθερότητα του σημασιολογικού πλαισίου, ενώ η απόδοση των επιμέρους τιμών του σχετίζονται με τη διαχείριση της διαφωνίας πρώτου επιπέδου: είναι πράγματι νοητό να διαφωνούμε για τον αν ένας ζωγραφικός πίνακας είναι όμορφος ή ασχήμος (διαφωνία ως προς την συγκεκριμένη εφαρμογή του κώδικα), αλλά είναι σαφές στους εμπλεκόμενους ότι αυτή είναι μια αισθητική διαφωνία η οποία και θα καταλήξει σε ένα συμπέρασμα αισθητικού χαρακτήρα και μόνο. Άλλες ιδιότητες του πίνακα (π.χ. αν έχει οικονομική αξία ή όχι) είναι αδιάφορες για το σύστημα της αισθητικής ακριβώς γιατί δεν ανάγονται στον κώδικά του και άρα εκφεύγουν του συστημικού σημασιολογικού πλαισίου.

Η απονομή της μίας ή της άλλης όψης του κώδικα εξαρτάται από ενδοσυστημικά κριτήρια, τα οποία, εν συνόλω, ενσωματώνονται στο πλαίσιο του εσωτερικού «προγραμματισμού» του συστήματος [Christodoulidis, 1998]. Ο προγραμματισμός συνιστά την εσωτερική δομή του συστήματος ακριβώς γιατί ρυθμίζει την *ad hoc* εφαρμογή του κώδικα, με όρους συνέπειας και εσωτερικής λογικής. Παράλληλα, κομβικής σημασίας είναι και ο βαθμός πολυπλοκότητας του συστημικού περιβάλλοντος. Το σύστημα προϋποθέτει το περιβάλλον του για την διαχρονική αναπαραγωγή του και είναι εξ ορισμού προσανατολισμένο και ευαίσθητο σε αυτό, διότι μόνο το περιβάλλον εκπέμπει ερεθίσματα, βάσει των οποίων το σύστημα προχωρά στην παραγωγή επικοινωνιακών ενεργημάτων, αναπαράγει επομένως τα στοιχεία του κατ' εφαρμογήν του κώδικά του. Ο βαθμός πολυπλοκότητας του περιβάλλοντος επηρεάζει την εσωτερική δόμηση του συστήματος, επιρροή που αποτυπώνεται τόσο στον προγραμματισμό του συστήματος, όσο και στις δομές σύνδεσης των επιμέρους στοιχείων του συστήματος. Υπό αυτό το πρίσμα, ένα σχετικά σταθερό εξωτερικό περιβάλλον είναι εύκολα διαχειρίσιμο από το σύστημα, ενώ αντιθέτως ένα ιδιαίτερα δυναμικό περιβάλλον δημιουργεί εσωτερικές δυσχέρειες στο σύστημα, εφόσον αυτό καλείται να επανοργανώσει τον εσωτερικό του ορίζοντα και τις δομές

τους ώστε να μπορέσει να διαχειρισθεί την αύξηση της πολυπλοκότητας του περιβάλλοντος. Εξυπακούεται ότι η «εκτίμηση» της περιβαλλοντικής πολυπλοκότητας ανάγεται στο σύστημα και μόνο σε αυτό: μέσω των μηχανισμών του πλεονασμού (redundancy) και της μεταβλητότητας (variation), το σύστημα επαναλαμβάνει ή ανανεώνει τις εσωτερικές δομές του ώστε να διαχειρίζεται στατικά ή δυναμικά περιβάλλοντα [Atlan, 1989· Luhmann, 2004· Smith, 1995].

Ας ανακεφαλαιώσουμε. Το κάθε κοινωνικό σύστημα αυτονομείται από το περιβάλλον βάσει του ιδιαίτερου κώδικα που συγκροτεί την ταυτότητά του. Ο κώδικας και η εφαρμογή του εξασφαλίζουν τη συστημική σταθεροποίηση σημασιολογικών πλαισίων, και άρα την επίλυση της πιθανότητας διαφωνίας δευτέρου επιπέδου. Αφ' ης στιγμής το σημασιολογικό πλαίσιο σταθεροποιείται, η γένεση πληροφορίας είναι εφικτή μέσω της διαχείρισης διαφωνιών πρώτου επιπέδου. Η διαχείριση αυτή είναι εξ ορισμού συστημική, καθώς η περιβαλλοντική «εκπομπή» ερεθισμάτων κινητοποιεί συστημικές διαδικασίες παραγωγής επικοινωνίας, κατ' εφαρμογή του κώδικα και μέσω της αναγωγής στο επίπεδο του προγραμματισμού (κριτήρια εφαρμογής του κώδικα) αλλά και στους μηχανισμούς του πλεονασμού και της μεταβλητότητας. Υπό το ανωτέρω πρίσμα, η γένεση πληροφορίας έχει πάντοτε συστημικό χαρακτήρα και άρα η οντολογία της πληροφορίας ανάγεται πάντοτε στο κρίσιμο, κατά περίπτωση, κοινωνικό σύστημα.

4. Το δίκαιο ως κοινωνικό σύστημα - η δικαϊκή πληροφορία

Από ανωτέρω γενικότατη παρουσίαση της θεωρίας των κοινωνικών συστημάτων, μπορούμε τώρα να καταλήξουμε σε συγκεκριμένες θέσεις ως προς τη νοματοδότηση του νομικού συστήματος ως κοινωνικού συστήματος και άρα ως συστήματος ικανού να σταθεροποιεί σημασιολογικά πλαίσια και να παράγει πληροφορίες [Luhmann, 2004. Teubner, 1993]. Ας μας επιτραπεί να εμφανίσουμε τις θέσεις αυτές σε επιγραμματική μορφή:

- Το δίκαιο (ακριβέστερα το νομικό σύστημα) είναι ένα αυτοαναφορικό, κοινωνικό σύστημα επικοινωνίας.
- Η βασική διάκριση που το νομικό σύστημα χρησιμοποιεί (ο κώδικάς του) είναι η διάκριση μεταξύ νόμιμου - παράνομου.
- Η απόδοση της μίας ή της άλλης τιμής του κώδικα (η κατάφαση αν κάτι είναι νόμιμο ή παράνομο) ανάγεται στον προγραμματισμό του νομικού συστήματος. Ο προγραμματισμός ενσωματώνεται στους ισχύοντες κανόνες δικαίου, που αποτελούν συστημικές δομές βάσει των οποίων αποδίδεται ο χαρακτηρισμός «νόμιμο» ή «παράνομο». Κατά κανόνα, οι κανόνες δικαίου έχουν την μορφή υποθετικών προγραμμάτων.

– Τα στοιχεία του νομικού συστήματος είναι επιμέρους επικοινωνιακά ενεργήματα της μορφής «το Χ είναι παράνομο ή νόμιμο».

– Ως περιβάλλον του νομικού συστήματος νοείται οτιδήποτε δεν ανήκει στο σύστημα, ο,τιδήποτε, δηλαδή, δεν προχωρά σε παραγωγή νοήματος βάσει της θεμελιώδους διάκρισης του νομικού συστήματος (νόμιμο - παράνομο). Το περιβάλλον αυτό παρέχει ερεθίσματα στα οποία το δίκαιο ανταποκρίνεται εφαρμόζοντας τον κώδικά του, παράγοντας νομικό νόημα.

– Οι θεμελιώδεις αρχές του δικαίου, οι συνταγματικές ρήτρες, τα βασικά μεθοδολογικά εργαλεία ερμηνείας της νομικής δογματικής κ.λπ. συνιστούν δομές σύνδεσης των επικοινωνιακών ενεργημάτων του δικαίου. Μέσω αυτών εξασφαλίζεται η διατήρηση της εσωτερικής συνέπειας και τελικά, της ταυτότητας του νομικού συστήματος σε βάθος χρόνου.

– Η νομοθετική και η δικαστική λειτουργία αποτελούν θεσμούς που κινητοποιούν τους μηχανισμούς της μεταβλητότητας και του πλεονασμού ώστε να δύναται το δίκαιο να αναπαράγεται σε σχέση με ένα αενάως μεταβλητό και δυναμικό περιβάλλον.

Βάσει των ανωτέρω επισημάνσεων, το νομικό σύστημα παράγει πληροφορία όπως κάθε άλλο αυτοαναπαραγωγικό, κοινωνικό σύστημα. Το δίκαιο εισπράττει ερεθίσματα από το περιβάλλον του, το οποίο και παρατηρεί, κινητοποιώντας τον κώδικά του και τη θεμελιώδη διάκριση μεταξύ νομίμου και παρανόμου. Η εφαρμογή του νομικού κώδικα εξασφαλίζει τη σταθεροποίηση ενός συγκεκριμένου σημασιολογικού πλαισίου, εντός του οποίου παράγεται δικαιοκή πληροφορία. Πιο συγκεκριμένα, η δικαιοκή πληροφορία δημιουργείται με τη μορφή επικοινωνιακών ενεργημάτων εντός του δικαίου, τα οποία προϋποθέτουν περιβαλλοντικά ερεθίσματα και συνδέονται με προϋφιστάμενα νομικά επικοινωνιακά ενεργήματα. Το ακριβές πληροφοριακό περιεχόμενο της δικαιοκής πληροφορίας προκύπτει από τον προγραμματισμό (κανόνες δικαίου) και τις λοιπές δομές του νομικού συστήματος σε συνάρτηση με το θεμελιώδη κώδικα του συστήματος. Εξάλλου, ο καινοφανής ή όχι χαρακτήρας της δικαιοκής πληροφορίας στηρίζεται και εξαρτάται από την αλληλεπίδραση των μηχανισμών της μεταβλητότητας και του πλεονασμού, που με τη σειρά τους σχετίζονται και με τις εσωτερικές δομές του νομικού συστήματος και με τον στατικό ή δυναμικό χαρακτήρα του εξωτερικού περιβάλλοντος.

5. Καταληκτικές επισημάνσεις

Η σύντομη ανάλυση που προηγήθηκε είχε ως αντικείμενο την υπέρβαση της αμιγώς εργαλειακής σύλληψης του δικαίου κατά την εμπλοκή του με τον κόσμο της πληροφορίας και την ανάδειξη της δυνατότητάς του να παράγει το ίδιο πληροφοριακό υλικό (δικαιοκή πληροφορία), ως αυτοαναφορικό, κοινωνικό σύστημα. Η παραγωγή δικαιοκής πληροφορίας στηρίζεται στο σημασιολογικό πλαίσιο που το

ίδιο το δίκαιο χρησιμοποιεί και έχει ως κινητήριο δύναμη την επεξεργασία περιβαλλοντικών ερεθισμάτων: το δίκαιο δεν χρησιμοποιεί, αλλά ούτε και ρυθμίζει το πληροφοριακό σύμπαν του έξω κόσμου, αυτό καθ' εαυτό. Για το δίκαιο, τα περιβαλλοντικά ερεθίσματα γίνονται νοητά ως απροσδιόριστος «θόρυβος» και μόνο· ο θόρυβος αυτός κινητοποιεί εσωτερικές νομικές διεργασίες που με τη σειρά τους μπορούν να έχουν ως αποτέλεσμα την παραγωγή συγκεκριμένων νομικών επικοινωνιακών ενεργημάτων, συγκεκριμένων δηλαδή δικαιοκτών πληροφοριών.

Η ανάπτυξη του θεωρητικού επιχειρήματος μας θα κλείσει με δύο πιο «πρακτικές» συνέπειες της σύλληψης του δικαίου που παρουσιάσαμε ανωτέρω. Η πρώτη σχετίζεται με την ταχεία εξέλιξη των τεχνολογιών πληροφορίας, εξέλιξη η οποία πράγματι εμφανίζει καινοφανή ζητήματα. Η αντιμετώπισή τους είναι πιθανό να απαιτεί την εμπλοκή του δικαίου και τη ρυθμιστική παρέμβασή του. Ωστόσο, από την εδώ συζητούμενη σκοπιά, αυτό που κυρίως ενδιαφέρει είναι ότι η τεχνολογική εξέλιξη συνιστά ένα παράδειγμα ριζικής αύξησης της πολυπλοκότητας του περιβάλλοντος του δικαίου. Η αύξηση της περιβαλλοντικής πολυπλοκότητας έχει σημαντικές συνέπειες, καθώς το δίκαιο καλείται να επανοργανώσει τη σχέση του με το περιβάλλον. Η επανοργάνωση αυτή επιτάσσει την κινητοποίηση μηχανισμών μεταβλητότητας εις βάρος μηχανισμών πλεονασμού (π.χ. δημιουργία νέων κανόνων δικαίου, επανεκτίμηση θεμελιωδών νομικών αρχών κ.λπ.). Αυτό θα μπορούσε να έχει ως δυνητικό αποτελέσματα μια ουσιαστική εσωτερική μετεξέλιξη του νομικού συστήματος.

Η δεύτερη συνέπεια έχει να κάνει με τη γενική ρυθμιστική ικανότητα του δικαίου. Σε ένα κόσμο που συγκροτείται από κοινωνικά συστήματα, η παραγωγή πληροφορίας δεν είναι αποκλειστικό προνόμιο του δικαίου, αλλά του οποιουδήποτε κοινωνικού συστήματος, το οποίο νοηματοδοτεί τον κόσμο και παράγει πληροφορίες βάσει του δικού του κώδικα και της δικής του εσωτερικής δομής. Η παραδοχή της πολλαπλότητας των κοινωνικών συστημάτων συνιστά μια εντονότατη πρόκληση ως προς τη ρυθμιστική ικανότητα του δικαίου, αφ' ης στιγμής η παραδοχή αυτή εξ ορισμού εντάσσει το δίκαιο στο περιβάλλον των λοιπών κοινωνικών συστημάτων. Η ένταξη αυτή αναιρεί την πιθανότητα της απευθείας νομικής ρύθμισης του οποιουδήποτε κοινωνικού συστήματος: επί της ουσίας, το κάθε (μη νομικό) κοινωνικό σύστημα εισπράττει τη νομική ρύθμιση ως περιβαλλοντικό θόρυβο τον οποίο και διαχειρίζεται κατά το δοκούν βάσει της δικής του εσωτερικής λογικής και δομής. Συνεπώς, η ρυθμιστική επιτυχία ή όχι του δικαίου εξαρτάται πλήρως από εσωτερικές παραμέτρους του υπό ρύθμιση συστήματος, επί των οποίων η οποιαδήποτε ευθεία παρέμβαση είναι αδύνατη. Η μελέτη του κατά πόσο μια τόσο ασταθής σχέση μεταξύ δικαίου και ρυθμιζόμενων πεδίων είναι αποδεκτή ή όχι εκφεύγει των ορίων της παρούσης συζήτησης. Ας ολοκληρώσουμε, λοιπόν, εδώ.

Βιβλιογραφία

Atlan H. (1989), Noise, Complexity and Meaning in Cognitive Systems, *Revue Internationale de Systemique*, 3, 237.

Bottis M., Law and Information: A love-hate relationship, *Τεκμήριον*, 2012, pp. 187-200, αναδημοσίευση στον παρόντα τόμο.

Christodoulidis E. (1998), *Law and Reflexive Politics*, Kluwer Academic Publishers.

Dworkin R. (1998), *Law's Empire*, Hart Publishing.

von Forster H. (1981), *Observing Systems*, Intersystems Publications.

Luhmann N. (2004), *Law as a Social System*, Oxford University Press.

Luhmann N. (2002), *Theories of Distinction*, Stanford University Press.

Luhmann N. (1995), *Social Systems*, Stanford University Press.

Luhmann N. (1998), The Unity of the Legal System, in Teubner G. (ed.), *Autopoietic Law: A New Approach to Law and Society*, de Gruyter.

Murphy W.T. (1994), Systems of Systems: Some Issues in the Relationship Between Law and Autopoiesis, *Law and Critique*, 5(2), 241.

Parsons T. (1951), *The Social System*, Routledge and Kegan Paul.

Smith S.C. (1995), The Redundancy of Reasoning, in Z. Bankowski et al. (ed.), *Informatics and the Foundation of Legal Reasoning*, Kluwer Academic Publishers, 191-204.

Spencer - Brown G. (1972), *Laws of Form*, Julian.

Teubner G. (1993), *Law as an Autopoietic System*, Blackwell.

Teubner G. (1989), How the Law Thinks: Toward a Constructivist Epistemology of Law, *Law and Society Review*, 23(5), 727.

Ιστορία της θεματικής οργάνωσης της πληροφορίας

Δάφνη Κυριάκη-Μάνεση

---

1. Από τον Αριστοτέλη και τη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας ως το Βυζάντιο

Η έννοια της οργάνωσης της γνώσης είναι τόσο παλιά, όσο και η γνώση. Το ανθρώπινο μυαλό ταξινομεί με μια ακούσια διαδικασία πληροφορίες που πήρε και επεξεργάστηκε σε τομείς που συνδέονται μεταξύ τους με έννοιες, ονόματα, γεωγραφικά σημεία, μυρωδιές, γεύσεις ή συναισθήματα. Όλα αυτά αποθηκεύονται ως αναμνήσεις και δημιουργούν τις εμπειρίες. Στον κόσμο της καταγεγραμμένης γνώσης η διαδικασία αυτή διασπάται σε λογικά μέρη που απαρτίζουν ενότητες. Η διάσπαση αυτή καθεαυτή αποτελεί από μόνη της μια επιστημονική διαδικασία και η σύνδεση των μερών και οι συνάψεις μεταξύ των στοιχείων είναι αποτέλεσμα λογικών και γνωσιακών διεργασιών.

Για να εξηγήσουμε αυτή τη σύνθετη διαδικασία παραθέτουμε ως σημεία αναφοράς μερικούς επιλεγμένους σταθμούς στην ιστορία της οργάνωσης της γνώσης. Οι σταθμοί αυτοί σηματοδότησαν την απαρχή, την εξέλιξη, αλλά και κάποιες φορές την οπισθοδρόμηση, ως τη σημερινή αντίληψη μας για τη γνώση και την οργάνωσή της. Έτσι, ξεκινώντας από την αρχαία Ελλάδα και συνεχίζοντας με τους Αλεξανδρινούς φιλολόγους και τα μοναστήρια της Δύσης μέχρι τις βιβλιοθήκες του 19ου και του 20ου αιώνα, θα καταλήξουμε στις σύγχρονες προσπάθειες για την οργάνωση του ψηφιακού μας κόσμου. Πρώτος σταθμός η σκέψη του Αριστοτέλη για την οργάνωση των στοιχείων που απαρτίζουν τη φιλοσοφική και γνωσιακή του αντίληψη.

1.1. Ο Αριστοτέλης

Ο Αριστοτέλης αποτελεί ίσως τον θεμελιωτή της θεματικής οργάνωσης της γνώσης και της ταυτόχρονης διατύπωσης των συσχετισμών των θεματικών εννοιών μεταξύ τους. Η Αριστοτελική αντίληψη της οργάνωσης των επιστημών δεν είναι στεγανή, όπως αυτή που ακολούθησε αργότερα στις μεσαιωνικές βιβλιοθήκες, αλλά έχει την ευρύτητα της επικοινωνίας μεταξύ των θεματικών πεδίων και της συνοχής της γνώσης και των τομέων που επεξεργάζεται ο άνθρωπος νους.

Το έργο του Αριστοτέλη διακρίνεται σε επιστημονικές κατηγορίες. Κάθε μία από αυτές περιλαμβάνει έργα που στην ουσία αποτελούν υποκατηγορίες της αρχικής κατηγορίας τους.

Φυσικά	Πολιτικά	Φυσικο ιστορικά/ (Βιολογικά)	Φιλοσοφικά	Λογικά/ Όργανον
Φυσική ακρόασις (γενικοί νόμοι της φύσης)	Πολιτική ακρόασις (σκοπός της πολιτείας, πολιτεύματα, αγωγή)	Περί ζώων ιστορίες	Ηθικά Νικομά- χεια	Κατηγορίες (θεμελι- ώδεις έννοιες)
Περί ουρανού	Οικονομικά	Περί ζώων μορίων	Μετά τα φυσικά	Περί ερμηνείας
Περί γεννέσεως και φθοράς		Περί ζώων γεννέσεως	Περί ψυχής (ψυχολογία)	Αναλυτικά πρότερα και ύστερα (περί συμπερασμάτων και αποδείξεων)
Μετεωρολο- γικά		Φυσιολογι- κές πραγμα- τείες		Τοπικά (περί ευρέ- σεως αποδείξεων γενικά)
Ανέμων θέσεις και προ- σηγορίες				Περί σοφιστικών ελέγχων
Περί ατόμων γραμμών				Τέχνη ρητορική
Μηχανικά προβλήματα				Περί ποιητικής
Προβλήματα				Προβλήματα

Πίνακας 1. Απεικόνιση της θεματικής οργάνωσης του έργου του Αριστοτέλη

Στις επιστημονικές τάξεις που διαχωρίζει ο Αριστοτέλης στο έργο του, η επικοινωνία μεταξύ των επιστημών και η ολότητα της γνώσης διαφυλάσσεται μέσα από την προσέγγιση που δίνουν τα έργα που περιλαμβάνουν οι δύο τελευταίες κατηγορίες: η Φιλοσοφία και η Λογική ή το Όργανον. Με τα έργα αυτά ο Αριστοτέλης δίνει τα εργαλεία προσέγγισης των επιστημών και της δεοντολογίας τους. Βλέπει, δηλαδή, τις επιστήμες ως τμήματα μιας ενιαίας γνώσης που η μία συνεπικουρεί την άλλη.

Η διάκριση των επιστημών στην Αριστοτελική σκέψη είναι λογική και πηγάζει από τη γνώση των πραγμάτων. Από την άποψη αυτή, ο Αριστοτέλης δεν μπορεί να θεωρηθεί με τη στενή έννοια «ταξινόμος» ή «βιβλιοθηκονόμος», αλλά γνώστης των πραγμάτων που επιθυμεί να δημιουργήσει μια τάξη στους επιστημονικούς χώρους που τον απασχολούν, ώστε να μπορεί να οργανώνει τα πράγματα για επιστημονική έρευνα και χρήση κατ' αποκλειστικότητα.

Στην πορεία των αιώνων που ακολούθησαν, αυτό που χάθηκε σταδιακά είναι η σύνθεση και η ολότητα των επιστημών. Τα ταξινομικά συστήματα που αναπτύξαμε, με βάση τα οποία δούλεψαν οι βιβλιοθήκες, ήταν θεμελιωμένα στα στεγανά όρια μεταξύ τομέων και εξειδικεύσεων. Σήμερα, χάρη στην εξέλιξη των τεχνολογιών πληροφόρησης έχουμε τη δυνατότητα να υπερβαίνουμε τα συστηματικά χωρισμένα επιστημονικά πεδία και να επαναφέρουμε τις αριστοτελικές νοηματικές συνδέσεις μεταξύ τους.

1.2. Οι Αλεξανδρινοί

Η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας συγκεντρώνει συγγραφείς και λόγιους οι οποίοι αποτελούν τη συνέχεια της Αριστοτελικής σκέψης, κυρίως σε σχέση με τις φιλολογικές πρακτικές που αφορούν τη διαχείριση των κειμένων.

Η Βιβλιοθήκη από τον τρίτο αιώνα προ Χριστού συγκεντρώνει όλη την καταγεγραμμένη γνώση. Οι συγγραφείς αντιμετωπίζουν τα κείμενα της βιβλιοθήκης τόσο ως αντικείμενα της έρευνάς τους, όσο και ως εργαλεία για τη συγκέντρωση γνώσης. Στη διαδικασία αυτή δημιουργούν καταγραφές, καταλόγους και συλλογές. Οι Αλεξανδρινοί φιλόλογοι - συγγραφείς - βιβλιοθηκονόμοι ανασύρουν μέσα από τα κείμενα που έχουν στη διάθεσή τους στη Βιβλιοθήκη πληροφορίες κάθε είδους και δημιουργούν νέα τεχνητά κείμενα, φτιαγμένα από τις δικές τους παρατηρήσεις και σχόλια. Παίρνουν μέσα από τα κείμενα λέξεις, φράσεις, γνωμικά, αστρονομικές μετρήσεις και γεωγραφικές παρατηρήσεις, ονόματα και γεγονότα και τα μεταφέρουν σε νέα τεχνητά κείμενα που ονομάζουν «υπομνήματα» και «λήμματα». Οι πληροφορίες αυτές συχνά χάνουν την αρχική τους έννοια καθώς μεταφέρονται έξω από το αρχικό νοηματικό περιεχόμενο, άλλοτε γίνονται απλά πληροφοριακά μεταδεδομένα και άλλοτε αλλοιώνονται.

Οι Αλεξανδρινοί, όπως και οι σημερινοί βιβλιοθηκονόμοι, αντιμετωπίζουν το πρόβλημα μεταφοράς της πληροφορίας από το αρχικό της υπόστρωμα σε ένα άλλο και βρίσκονται μπροστά στο αναπόφευκτο δεδομένο της αλλοίωσης της. Ποιοι είναι οι Αλεξανδρινοί συγγραφείς, φιλόλογοι, βιβλιοθηκονόμοι που διαβάζουν τα κείμενα, αποφασίζουν τι πρέπει να επιλέξουν για να δώσουν πρόσβαση στην πληροφορία που εμπεριέχεται στο κείμενο και πως το μεταφέρουν αυτό; Ποια είναι τα πολιτιστικά, φιλοσοφικά και ιδεολογικά - θρησκευτικά ή φιλοσοφικά τους πιστεύω; Ποιες είναι οι πολιτιστικές επιδράσεις και ποια η περιρρέουσα ατμόσφαιρα της Αλεξανδρινής Βιβλιοθήκης που ωθεί ή απωθεί την αποδόμηση σε νοηματικές έννοιες και την επανασύνθεση των μεγάλων έργων που περικλείονται στη Βιβλιοθήκη; Πως παίρνουν τις αποφάσεις για το ποια θέματα θα κρίνουν ως ενδιαφέροντα και απαραίτητα για καταγραφή και πως γίνεται η απόδοση αυτών των θεμάτων; Η διαδικασία, δύο σχεδόν χιλιετίριδες αργότερα, εμπεριέχει τους ίδιους προβληματισμούς και τους ίδιους κινδύνους.

Οι βιβλιοθηκονόμοι της Αλεξάνδρειας και οι βιβλιοθηκονόμοι του 21ου αιώνα έχουν τους ίδιους προβληματισμούς, επηρεάζονται από τις αντίστοιχες κοινωνικές και πολιτιστικές συνθήκες της εποχής τους και με τον ίδιο τρόπο δημιουργούν τεχνητές καταγραφές για να δίνουν πρόσβαση στην πληροφορία. Έτσι, οι Αλεξανδρινοί συγγραφείς- βιβλιοθηκονόμοι δημιουργούσαν υπομνήματα και λήμματα, οι σύγχρονοι βιβλιοθηκονόμοι δημιουργούν μεταδεδομένα.

Ένα «λήμμα» της Αλεξανδρινής εποχής περιλαμβάνει τη βιβλιογραφική αναφορά στο αρχικό κείμενο. Ακολουθεί μια σύντομη ανάπτυξη του θέματος που πραγματεύεται οδηγώντας σε περαιτέρω σημεία και αναφορές για το θέμα. Από την άποψη αυτή το «λήμμα» συνδέει το αρχικό κείμενο με άλλα συναφή κείμενα που περιείχε η βιβλιοθήκη. Λειτουργεί με τον ίδιο τρόπο όπως ένα DublinCore πεδίο «σχετίζεται με» σε μια ψηφιακή βιβλιοθήκη ή ένα hypertext στον ψηφιακό κόσμο. Διαγραμματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η θεματική οργάνωση της Αλεξανδρινής βιβλιοθήκης δεν έχει μόνο κάθετους ιεραρχικούς συσχετισμούς που επιτρέπουν την αναγωγή εργασιών κάτω από μεγάλες επιστημονικές ενότητες, αλλά επιτρέπει και την ανάπτυξη παράλληλων συνδέσεων που συσχετίζουν συναφείς νοηματικές ενότητες.

Οι προηγμένες αυτές διαδικασίες σβήνουν μαζί με τις φλόγες της Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας. Οι φτωχές πρακτικές θεματικής οργάνωσης που ακολούθησαν στα μοναστήρια της Δύσης δεν είναι παρά απλοϊκές κατατάξεις, χωρίς φιλοσοφική υπόσταση ή συνολική θεώρηση της δυναμικής της οργάνωσης της γνώσης.

2. Από τις Μοναστικές Βιβλιοθήκες ως τις Θεματικές πύλες του Διαδικτύου

2.1. Θεματική οργάνωση στις Μοναστικές Βιβλιοθήκες της Δύσης

Οι Βιβλιοθήκες του Δυτικού Κόσμου τον Μεσαίωνα δεν έχουν τη λαμπρότητα, τον πλούτο και την αίγλη των βιβλιοθηκών της αρχαιότητας. Η οργάνωση που έφερε τα «λήμματα» των Αλεξανδρινών στη σημερινή αντιμετώπιση των πληροφοριών και στην παραγωγή σύνθετων επιστημονικών «μεταδεδομένων» έχει εξανεμιστεί μαζί με τη στάχτη της Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας. Ο Δυτικός μεσαίωνας έχει περιορισμένα θέματα, στενόμυαλες προσεγγίσεις και δεν δείχνει να δυσκολεύεται να βρει την πληροφορία στην καταγεγραμμένη γνώση που διαθέτει για τον απλούστατο λόγο ότι η καταγεγραμμένη γνώση είναι λίγη. Είναι μια εντυπωσιακή καμπί σε σχέση με τον πλούτο της αρχαιότητας. Τα μοναστήρια αριθμούν λίγες δεκάδες που φθάνουν μέχρι λίγες εκατοντάδες χειρόγραφα που δεν απαιτούν σύνθετα σχήματα για την αναζήτησή τους, ούτε έχουν ανάγκη από σύνδεση των θεμάτων. Ο μεσαιωνικός νους, μέσα στα στενά όρια της θρησκείας δημιουργεί απλούς καταλόγους που αποτυπώνουν συγγραφέα, ένα γενικό θέμα και τη μορφή των τεκμηρίων (πάπυρος ή κώδικας). Ένας θεματικός κατάλογος, για παράδειγμα, προέρχεται από τον συγκερασμό των καταλόγων τεσσάρων μοναστηριών της Δύσης

του Reichenau (822 μ.Χ.), του StRiquier (831 μ.Χ.), του StGaul (9ος αιώνας) και του Μοναστηριού του Bobbio (10ος αιώνας) όπως αυτοί καταγράφηκαν από τον Buford Scrivner (1980)¹.

Η θεματολογία δείχνει τη λογική οργάνωσης μιας μοναστικής βιβλιοθήκης τον 9ο με 10ο αιώνα και αποτυπώνει τα ενδιαφέροντα και το θεματικό περιεχόμενο των έργων. Τα βιβλία ομαδοποιούνται στους καταλόγους κατά ενότητες θρησκευτικές που συμπυκνώνουν τους Βίους των Αγίων και των Μαρτύρων, τα Λειτουργικά Βιβλία, τις Γραφές και την Εκκλησιαστική Ιστορία. Η θρησκεία είναι κυρίαρχη και είναι η μόνη που παρουσιάζει υποδιαίρεσεις. Η ανάπτυξη της θεματολογίας της θρησκείας επιτρέπει υποδιαίρεσεις, ενώ αντίθετα η μικρή εκπροσώπηση των άλλων επιστημών αφήνει μια γενική ενότητα για την καθεμία.

Ο B. Scrivner (1980)² παρουσιάζει τη φιλοσοφία οργάνωσης της γνώσης στα μοναστήρια του Μεσαίωνα, με βάση την κοινωνική και την πολιτισμική θεώρηση της εποχής. Η οργάνωση των κωδίκων και η δημιουργία των καταλόγων έχουν τη ρίζα τους στη χριστιανική αντίληψη της τάξης του κόσμου και τη βάση της χριστιανικής θρησκείας που αποτελούν οι γραφές.

Η επιστήμη είναι αποκλειστικά στην υπηρεσία της θρησκείας και κάθε απόκλιση είναι αμαρτία και επισύρει ποινή. Στο τέλος των καταλόγων αυτών βλέπουμε τις ενότητες της γραμματικής, της ρητορικής και της ποίησης. Η γραμματική και ρητορική υποστηρίζουν την ικανότητα της ανάγνωσης και κατανόησης των ιερών κειμένων. Η ποίηση υποστηρίζει την προσευχή και τη λειτουργία. Η ιστορία είναι κυρίως εκκλησιαστική και η «κοσμική» ιστορία στοχεύει και πάλι στην ανάδειξη της υπεροχής των χριστιανικών λαών έναντι των «απίστων» ή στην γραφή της ιστορίας από την κτίση του κόσμου, ώστε αυτό να καταδεικνύει το μεγαλείο του Θεού. Η κοσμοθεωρία λοιπόν του Χριστιανισμού επηρεάζει τη θεματική οργάνωση των βιβλίων.

2.2. Βιβλιοθήκες 19ου και 20ού αιώνα: θεματική οργάνωση των βιβλίων

Κάνοντας ένα μεγάλο άλμα και εξετάζοντας τώρα τις βιβλιοθήκες του 19ου και 20ου αιώνα βλέπουμε ότι χρησιμοποίησαν την οργάνωση των επιστημών σε ομάδες για να δημιουργήσουν αντίστοιχες κατηγορίες του υλικού τους. Οι βιβλιοθήκες του 19ου και 20ου αιώνα είναι περήφανες για τους καταλόγους τους που δίνουν συγγραφείς, τίτλους και θέματα παρουσιασμένα αρχικά σε μακριές λίστες εννοιών,

---

1. B. Scrivner, "Carolingian Monastic Library Catalogs and Medieval Classification of Knowledge", *Journal of Library History*, vol. 15:4 (Fall 1980): 427-444, <http://www.jstor.org/stable/25541140>. Ανακτήθηκε 15/4/2014.

2. B. Scrivner, "Carolingian Monastic Library Catalogs and Medieval Classification of Knowledge", *Journal of Library History*, vol. 15:4 (Fall 1980): 440, <http://www.jstor.org/stable/25541140>. Ανακτήθηκε 15/4/2014.

στη συνέχεια σε βιβλιογραφικές κάρτες και τέλος, σε βάσεις δεδομένων που στα πρώτα χρόνια αντέγραφαν με θρησκευτική ευλάβεια τη δομή και την παρουσίαση των καρτών του καταλόγου.

Οι βιβλιοθήκες γίνονται υπερμεγέθεις αριθμώντας εκατομμύρια τίτλους και τα ράφια μετριούνται πλέον με χιλιόμετρα. Ο βιβλιοθηκονόμος δεν είναι ένα, αλλά ομάδα ατόμων με εξειδικεύσεις. Η εύρεση ενός βιβλίου με βάση το θέμα γίνεται πρωταρχικής σημασίας. Η εποχή αυτή συμπίπτει και με την ανάπτυξη της βιβλιοθηκονομίας ως επιστήμης και την εισαγωγή των σπουδών στα πανεπιστήμια της εποχής. Η ίδια εποχή είναι η εποχή της ανάπτυξης των μεγάλων ταξινομικών συστημάτων που στοχεύουν στην οργάνωση και στους συσχετισμούς των εννοιών.

Οι κυριότερες θεωρίες που αφορούν τη θεματική οργάνωση της γνώσης είναι αυτές του Melvil Dewey (1851-1931) και του Henry Bliss (1870-1955). Ο Dewey δεν αναλώνεται σε θεωρητικές προσεγγίσεις για την οργάνωση της γνώσης και προτείνει δέκα μεγάλες θεματικές κατηγορίες. Οδηγός στην ανάπτυξή τους δεν είναι η ανάπτυξη και η εξέλιξη των επιστημών, αλλά αντίθετα οι μεγάλες συλλογές της βιβλιοθήκης που έπρεπε να οργανώσει. Ο Dewey³ εστιάζει στο να αναπτύξει ένα σύστημα που να μπορεί να εφαρμοστεί σε όλες τις βιβλιοθήκες, να εξυπηρετήσει συλλογές και πάνω από όλα να είναι αυστηρά τυποποιημένο. Διαγραμματικά:

Συλλογή Βιβλιοθήκης ⇒ Ταξινομικό Σύστημα ⇒ Οργάνωση επιστήμης

Αντίθετα, η θεωρία του Henry Bliss⁴ στρέφεται αρχικά στις επιστήμες και στη φύση των επιστημών και στο πως αυτές εξελίσσονται και πιστεύει ότι η οργάνωση των επιστημών στις βιβλιοθήκες πρέπει να αντικατοπτρίζει αυτή τη φυσική ροή των πραγμάτων. Η έμφασή του είναι διαφορετική. Διαγραμματικά:

Φύση της επιστήμης ⇒ Ταξινομικό Σύστημα ⇒ Συλλογή Βιβλιοθήκης

Κατά τον Bliss, η συλλογή της βιβλιοθήκης πρέπει να εκφράζει τη γνώση όπως αυτή απορρέει από τη φύση της επιστήμης και αυτή να καθοδηγεί την ταξινόμηση και κάθε είδους οργάνωσή της. Η θεματική οργάνωση της γνώσης, κατά τον Bliss, πρέπει να είναι λογική και να παρακολουθεί την επιστημονική και φυσική ροή των θεμάτων, ώστε να είναι και επιστημονικά αποδεκτή. Ο Bliss κατακρίνει το ταξινομικό σύστημα του Dewey και το χαρακτηρίζει ως μη αποδεκτό, ακριβώς γιατί μέσα στο σύστημα αυτό δεν διακρίνεται η φυσική εξέλιξη των επιστημών. Αυτή βέβαια η θεωρία, προϋποθέτει ότι οι βιβλιοθηκονόμοι πρέπει να γνωρίζουν καλά τη φύση κάθε επιστήμης που φιλοξενεί η βιβλιοθήκη. Η επίδραση αυτής της θεωρίας στην εκπαίδευση των βιβλιοθηκονόμων υπήρξε μεγάλη, αλλά αναποτελεσματική. Ο

3. <http://www.oclc.org/dewey/resources/biography/>.

4. Vanda Broughton. Henry Evelyn Bliss: the other immortal, or a prophet without honour? *Journal of Librarianship and Information Science*, 2008, 40: 45. DOI: 10.1177/0961000607086620.

Bliss πιστεύει επίσης ότι το περιβάλλον και οι κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες επηρεάζουν την οργάνωση της γνώσης, κάτι που ήδη έχουμε δει και στις προγενέστερες θεωρίες. Αυτό το «σύστημα» Bliss, καίτοι έχει ισχυρές επιστημονικές και θεωρητικές ρίζες δεν επεκράτησε των διαχειριστικών συστημάτων του Dewey ή των διαχειριστικών συστημάτων του LC, ούτε των τεχνολογικά αναπτυσσόμενων οντολογιών. Ωστόσο, αποτελεί τη συνέχιση των θεωριών της οργάνωσης της γνώσης των Αλεξανδρινών και του Αριστοτέλη.

3. Το Διαδίκτυο και η αμφισβήτηση της θεματικής οργάνωσης: το φαινόμενο Google

Η σημερινή τεχνολογική εξέλιξη δημιουργεί μια νέα πραγματικότητα. Οι χρήστες των βιβλιοθηκών βρίσκουν πλέον τις πληροφορίες ή και τα βιβλία που θέλουν έξω και πέρα από τους καταλόγους. Η χρήση των ισχυρών μηχανών αναζήτησης όπως η Google επιτρέπει σε κάθε χρήστη από οποιαδήποτε γλώσσα, οποιοδήποτε σημείο και με οποιοδήποτε εκπαιδευτικό επίπεδο να ψάχνει και να ανακτά πληροφορία. Από την άποψη αυτή, η Google επιτυγχάνει την ένταξη του πληροφοριακού γίνεσθαι στη θεωρία του Blissπου την τοποθετεί μέσα στο κοινωνικό, εκπαιδευτικό και πολιτιστικό περιβάλλον. Επιτυγχάνει την προσπάθεια των Αλεξανδρινών να συνδέουν την πληροφορία με βάση το νοηματικό της περιεχόμενο χωρίς στεγανά όρια μεταξύ των επιστημών.

Αυτό όμως που δεν επιτυγχάνει η Google είναι την ακρίβεια και την απόλυτη ανταπόκριση στις ζητούμενες πληροφορίες που επετύχαιναν τα ταξινομικά συστήματα τύπου Dewey. Αυτά τα συστήματα πετύχαιναν την προσέγγιση του ειδικότερου πλοηγώντας τον χρήστη από το γενικό στο ειδικό, με διαδοχικά εξειδικευόμενα βήματα και καθοδηγούσαν με ακρίβεια στη ζητούμενη πληροφορία.

Εφόσον η Google μπορεί να αποδώσει τη ζητούμενη πληροφορία με την απλή πληκτρολόγηση ενός θέματος σε φυσική γλώσσα και με οποιοδήποτε τρόπο, ακόμα και ανορθόγραφο ή αμφίβολης γλωσσικής προέλευσης, τότε σε τι αλήθεια χρησιμεύει η θεματική οργάνωση της γνώσης και η κοπιδής εργασία της ανάλυσης των νοημάτων; Σε τι χρησιμεύει η ανάπτυξη πολύπλοκων συστημάτων θεματικής πρόσβασης και ελεγχόμενων λεξιλογίων;

Αρκετοί επιστήμονες υποστήριξαν και υποστηρίζουν ότι στη «μετά τη Google εποχή» οι διαδικασίες αυτές είναι άχρηστες. Ήδη από τη δεκαετία του 1990 οι επιστήμονες της πληροφόρησης αμφισβήτησαν την αναγκαιότητα των συστημάτων και ενστερνίστηκαν τις νέες τεχνολογίες που ξαφνικά απελευθέρωναν το επάγγελμα από μια σειρά κοπιδών διαδικασιών και έδιναν χώρο για την ανάπτυξη άλλων δραστηριοτήτων. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε την άποψη της K. Sparck Jones

(2005)⁵ η οποία γράφει: «η λειτουργία της Google στη συνάφεια των αποτελεσμάτων ουσιαστικά ακυρώνει κάθε ανάγκη για την οργάνωση θεματικής πρόσβασης». Αναφέρουμε δε το απόσπασμα από το άρθρο του G. Salton (1996)⁶ «με το να λειτουργούμε, σαν να έχουμε κολλήσει στο 19ο αιώνα με ελεγχόμενα λεξιλόγια, θησαυρούς και όλες τις συναφείς κακομοιρίες, σίγουρα δεν προσθέτουμε κάτι στο σύγχρονο επιστημονικό πεδίο της πληροφόρησης». Η γλώσσα της είναι σκληρή και απόλυτη και θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε την πραγματικότητα αυτή με ανοιχτό μυαλό και έτοιμοι να «χτίσουμε» πάνω στη δυνατότητα που μας δίνει η τεχνολογία ώστε να δημιουργήσουμε νέους τρόπους ανάκτησης πληροφοριών και σύνδεσης των επιστημονικών πεδίων.

Κοιτάζοντας με περισσότερη προσοχή τη μηχανή αναζήτησης Google διαπιστώνουμε ότι:

- Η ανάκτηση της επιθυμητής πληροφορίας είναι σχεδόν πάντα εφικτή.
- Η ανάκτηση έγκυρης πληροφορίας είναι αμφίβολη.
- Η ανάκτηση συναφών και συνδεόμενων πληροφοριών είναι πολύ ικανοποιητική.
- Η ανάκτηση ομαδοποιημένης πληροφορίας είναι εφικτή, αλλά χωρίς συνειδητή ομαδοποίηση συναφών ή συσχετιζόμενων τεκμηρίων. Αυτό εξυπηρετείται κυρίως μέσα από δομημένα ηλεκτρονικά τεκμήρια που διαθέτουν «υπερσυνδέσεις» (hyperlinks) που θυμίζουν τα υπομνήματα των Αλεξανδρινών.

Η επιστήμη της πληροφόρησης υπηρετείται σίγουρα πολύ καλύτερα από ότι στο παρελθόν και έχει στη διάθεσή της εργαλεία που δεν είχε ποτέ πριν.

Ωστόσο, η ένταξη των τεκμηρίων σε θεματικές κατηγορίες που δεν αναφέρονται απαραίτητα μέσα στα κείμενα, εξακολουθεί να δημιουργεί την ανάγκη της δόμησης. Οι βιβλιοθήκες προσπαθώντας σήμερα να καλύψουν αυτό το κενό, αλλά και να δημιουργήσουν υποκατάστατα των ταξινομικών συστημάτων που δεν θα απαιτούν χρόνο, χρησιμοποιούν τεχνολογικές εφαρμογές που προσομοιάζουν ταξινομικές διαδικασίες. Για παράδειγμα, η σηματοδότηση (tagging) λέξεων που αντιπροσωπεύουν θεματικές κατηγορίες ή έννοιες είναι μια κοινή πρακτική.

Άλλες τεχνικές είναι η ανάπτυξη συστημάτων θεματικής πρόσβασης του τύπου των οντολογιών και τέλος, ο συνδυασμός τεχνολογικών εφαρμογών και ανθρώπινης νοημοσύνης για τη δημιουργία των «υπέρ-συστημάτων» θεματικής οργάνωσης, ό-

5. Sparck Jones, K. (2005), "Revisiting classification for retrieval", *Journal of Documentation*, Vol. 61, No. 5, σ. 598-601.

6. Salton, G. (1996), "Letter to the editor. A new horizon for information science", *Journal of the American Journal for Information Science*, vol. 47, No. 4, σ. 333.

πως οι θεματικές χαρτογραφήσεις, δείχνουν ότι θα αποτελέσουν το μέλλον της θεματικής οργάνωσης στο ψηφιακό περιβάλλον.

Βιβλιογραφία

Αριστοτελικός Όμιλος Αθηνών. http://www.aoa.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=28&Itemid=62. (Ανακτήθηκε 14/4/2014).

Αριστοτέλης. <http://el.wikipedia.org/wiki/Αριστοτέλης>. (Ανακτήθηκε 14/4/2014).

Αριστοτέλης. <http://www.mikrosapoplous.gr/dl/dl05.html#aristotelispar>. 22-27. (Ανακτήθηκε 14/4/2014).

Bliss, H. (1929) *Bibliographic Classification*, 1929, σ. 16.

Boyne, Roy (2006). "Classification" *Theory, Culture & Society*, SAGE Publications.

London, Thousand Oaks, CA and New Delhi) Vol. 23(2-3): 21-50. DOI: 10.1177/0263276406062529.

Broughton, Vanda (2008). "Henry Evelyn Bliss: the other immortal, or a prophet without honour?" *Journal of Librarianship and Information Science*, 2008, 40: 45. DOI: 10.1177/0961000607086620.

Guthrie, Lawrence Simpson II. (2003) "Monastic Cataloging and Classification and the Beginnings of "Class B" at The Library of Congress" *Cataloging & Classification Quarterly*, vol. 35, No. 3/4, 2003, σ. 447-465.

Hjørland, Birger (2011). "Is classification necessary after Google?" *Journal of Documentation*, vol. 68 No. 3, 2012, σ. 299-312. DOI 10.1108/00220411211225557.

Jacob, Christian (1997). "The Library and the Book: Forms of Alexandrian Encyclopedism", *Diogenes* 178, 45:2 (Summer 1997): 63-82.

Labarrière, Jean-Louis (1997). "The Articulation and Hierarchy of Knowledge in Aristotle's Thought", *Diogenes* 178, vol. 45:2, Summer 1997, σ. 23-31. London, Thousand Oaks, CA and New Delhi. Vol. 23(2-3): 21-50. DOI: 10.1177/0263276406062529.

OCLC. Melvil Dewey. <http://www.oclc.org/dewey/resources/biography/>. (Ανακτήθηκε 14/4/2014).

Salton, G. (1996). "Letter to the editor. A new horizon for information science", *Journal of the American Journal for Information Science*, vol. 47, No. 4, σ. 333.

Scrivner, B. (1980) "Carolingian Monastic Library Catalogs and Medieval Classification of Knowledge", *Journal of Library History*, vol. 15:4 (Fall 1980): 440 <http://www.jstor.org/stable/25541140>. (Ανακτήθηκε 14/4/2014).

Sparck Jones, K. (2005), "Revisiting classification for retrieval", *Journal of Documentation*, vol. 61, No. 5, σ. 598-601.

Η ιστορία της προστασίας του εμπορικού σήματος από την αρχαιότητα έως τον νέο Ν. 4072/2012

Αριστέα Σινανιώτη-Μαρούδη

I. Ιστορική αναδρομή

Από την προϊστορική εποχή το σήμα εμφανίζεται προς διάκριση της ατομικότητας του ανθρώπου, των πράξεών του καθώς και των πραγμάτων αυτού και αποτελεί τρόπον τινά την υπογραφή του. Τα ζώα έφεραν το σήμα του ιδιοκτήτη τους προς αποφυγή συγχύσεως και καθένας αποτύπωνε το σήμα του πάνω στο όπλο του. Ακόμη, οι πάσσαλοι, επί των οποίων στηρίζονταν οι καλύβες δίπλα στις λίμνες, έφεραν το σήμα του ιδιοκτήτη¹.

Γενικά, το σήμα έπαιξε σημαντικό ρόλο στον συμβολικό μυστικισμό των διαφόρων φιλοσοφικών συστημάτων από τη θρησκεία των Ινδών, Χαλδαίων, Ασσυρίων, Αιγυπτίων, Φοινίκων, Εβραίων μέχρι τη Χριστιανική θρησκεία. Ας μην ξεχνάμε και το σήμα πάνω από την πόρτα κάθε σπιτιού, το οποίο διέταξε ο Μωυσής να θέσουν όλοι οι Εβραίοι την πρώτη νύκτα της Εξόδου, έθιμο που υφίσταται κατά το Πάσχα και σήμερα σε πολλά μέρη της Ελλάδας. Αλλά και τα μυστήρια της εκκλησίας δεν είναι παρά τέτοια σύμβολα «ορατά της αοράτου χάριτος» κατά τα αποδιδόμενα στον Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη συγγράμματα. Έτσι το σήμα, ως υλική διακριτική παράσταση, προηγήθηκε της γραφής και είναι σύγχρονο, αν όχι αρχαιότερο του ονόματος.

Στις βιομηχανικές και εμπορικές συναλλαγές, τα διάφορα αριστουργήματα, όπως οι πορσελάνες της Κίνας και της Ιαπωνίας, τα έργα της κεραμικής τέχνης της ελληνικής και ρωμαϊκής εποχής, τα οποία κοσμούν σήμερα τα διάφορα μουσεία του κόσμου, έφεραν σημείο διακριτικό της προέλευσής τους. Επιγραφές που απαντώνται συνηθέστατα στα περισσότερα μνημεία της αρχαιότητας είναι “ο δείνα με εποίησεν” ή “Πραξιτέλης εποίησεν” κ.τ.λ.²

Εξάλλου, διάφορα σήματα που βρίσκονται στο βάθος των αρχαίων αγγείων και στις λαβές των αμφορέων και παριστάνουν προσωπίο, άγκυρα, τρίαινα, δελφίνι, λύρα, δεν μπορούν να εξηγηθούν παρά μόνο ως εμπορικά ή βιομηχανικά σήματα. Κατά τον Braun, 6.000 ρωμαϊκά σήματα χρησιμοποιούνταν στη βιοτεχνία των αγ-

---

1. Βλ. Σόκολη Κ., Περί Εμπορικών και Βιομηχανικών Σημάτων, 1902, σελ. 1.

2. Βλ. Σόκολη Κ., ό.π., σελ. 2.

γείων. Τα σήματα αυτά προσδιόριζαν τον τόπο ή το όνομα του κατασκευαστή των αγγείων ή των κεραμικών αντικειμένων. Αντίστοιχα σήματα εμπορών βρέθηκαν πάνω σε αμφορείς που περιείχαν κρασί, λάδι ή αλοιφές και τα οποία αποδεικνύουν ότι υπήρχε ένα μεγάλο ρεύμα εμπορικών συναλλαγών στη Μεσόγειο, το οποίο έφτανε μέχρι τη σημερινή Σουηδία και τη Νορβηγία³. Άλλη λειτουργία που επιτελούσαν τότε τα σήματα ήταν η τοποθέτηση επί των προϊόντων για την προστασία των ιδιοκτητών από την κλοπή στα εργαστήριά τους.

Ακόμη, σημεία που βρίσκονταν στα κτίρια, ιδίως στο παλάτι του Διοκλετιανού και στα τείχη της Ρώμης και της Πομπηίας θεωρήθηκαν εμπορικά και βιομηχανικά σήματα. Επιπλέον, διάφορες σφραγίδες που φυλάσσονται σήμερα σε μουσεία, όπως μεταξύ άλλων στο μουσείο της Λυών, θεωρούνται ότι χρησίμευσαν για την επίθεση σημάτων επί υφασμάτων, ξύλων και αγγείων.

Οι πορφύρες της Φοινίκης, τα αρώματα της Αραβίας και εν γένει όλα εκείνα τα εξωτικά προϊόντα, που κατανάλωναν οι αγορές της Κορίνθου, της Αθήνας, της Ρώμης, τα μύρα με τις ελληνικές επιγραφές κατά τον συρμό της εποχής, όλα αυτά είναι αδύνατον να τα φανταστεί κανείς χωρίς σήμα ενδεικτικό της προέλευσής τους. Αναμφίβολα η Φρύνη, η Κλεοπάτρα και η Μεσσαλίνα θα ζητούσαν σημείο διακριτικό προς αναγνώριση των προμηθευτών τους. Εν τούτοις, οι συγγραφείς δεν αναφέρουν κάτι συγκεκριμένο για τη χρήση των σημάτων⁴.

Ο Ηρόδοτος ομιλεί περί επισήμου των βασιλέων της Περσίας, αλλά αυτό δεν ήταν παρά οικόσημο. Ο Βαλέριος Μάξιμος δεν αναφέρεται σε εμπορικά σήματα, αλλά σε σήματα έργων τέχνης. Στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, της οποίας η πρωτεύουσα υπήρξε το διαμετακομιστικό κέντρο της Υψηλίου, αναμφίβολα το σήμα έπαιζε σημαντικό ρόλο στις εμπορικές συναλλαγές, όμως δεν διεσώθη σχετική νομοθεσία⁵.

Κατά τον Μεσαίωνα το βιομηχανικό σήμα ήταν υποχρεωτικό και δεν είχε την έννοια του σήματος της σύγχρονης εποχής. Για πρώτη φορά ρυθμίζεται το δίκαιο των εμπορικών σημάτων από τα CORPORATIONI και STATUTI των ιταλικών πόλεων της Μόντσα (1331) και της Βερόνα (1393, 1454). Το σήμα είχε τον χαρακτήρα της παροχής εγγύησης για καλή κατασκευή του προϊόντος και προστατευόταν με βάση τις γενικές αρχές του κοινού δικαίου, επιτρέποντας δικαστική αξίωση σε περίπτωση κακής εργασίας. Γινόταν διάκριση ανάμεσα, αφενός στο δημόσιο ή βιομηχανικό σήμα, που ήταν αυτό της επαγγελματικής συντεχνίας και αποτελεί το ιστορικό πρότυπο του συλλογικού σήματος, και αφετέρου στο ιδιωτικό σήμα, δηλαδή στο προσωπικό σήμα κάθε τεχνίτη που εισερχόταν στη συντεχνία “signum

3. Βλ. Σακελλαρίδη Ι./Σακελλαρίδη Α., Το Εμπορικό Σήμα, Δημοκρατία Πολιτών, Αθήνα 1995, σελ. 13.

4. Βλ. Σόκολη Κ., ό.π., σελ. 3.

5. Βλ. Σόκολη Κ., ό.π., σελ. 4.

collegii signo private distinctum est, sed conjungitur”⁶. Έτσι, παρατηρούμε σε ένα τεμάχιο υφάσματος να υπάρχουν τα εξής τέσσερα διαφορετικά σήματα: το σήμα του τεχνίτη που κατασκεύασε το ύφασμα, το σήμα του βαφέα που το έβαψε, το σήμα των εξεταστών που το είχαν εξετάσει στο εργαστήριο, απ’ όπου και η ονομασία «σήμα εργοστασίου», και τέλος το σήμα του υφασματέμπορου. Στα αντικείμενα που προορίζονταν για εξαγωγή, προστίθετο και το σήμα του εμπόρου-εξαγωγέα, επιτρέποντας έτσι την αναγνώριση και ανάκτηση των προϊόντων που εκλάμπσαν στην ξηρά ή τη θάλασσα από πειρατές⁷.

Εκτός από τα κοινά σήματα, υπήρχαν και τα τιμητικά σήματα των εργοστασίων και των παραγωγών που προμήθευαν προϊόντα στα βασιλικά ανάκτορα. Στη Γαλλία όμως, επειδή έγινε μεγάλη κατάχρηση αυτών των τιμητικών σημάτων και όλοι ήθελαν να εμφανίζονται ως προμηθευτές των βασιλικών ανακτόρων για ευνόμτους λόγους διαφήμισης των προϊόντων τους, ο Λουδοβίκος 15ος εξέδωσε διάταγμα του Κυβερνητικού Συμβουλίου για να σταματήσει αυτή η κατάχρηση των τιμητικών σημάτων. Με το διάταγμα αυτό κατασχέθηκαν όλα τα προϊόντα που έφεραν το «τιμητικό σήμα» χωρίς την ειδική εξουσιοδότηση, την λεγόμενη «LETTRE PATENTE» (αποδεικτική επιστολή).

Κατά τη Γαλλική επανάσταση, το επαναστατικό δίκαιο διακήρυξε την ελευθερία του εμπορίου και της βιομηχανίας ερχόμενο σε πλήρη αντίθεση με τους συντεχνιακούς αυστηρούς κανονισμούς και τις προδιαγραφές ποιότητας. Στη συνέχεια όμως με τη χρήση του τυπογραφείου στις εφημερίδες και στα περιοδικά άρχισαν να δημοσιεύονται οι πρώτες ανακοινώσεις των κατασκευαστών προϊόντων.

Το 1857, η Γαλλική κυβέρνηση με νόμο θέσπισε την προστασία όλων των σημάτων γενικώς. Δόθηκε προτεραιότητα αποκλειστικής χρήσης στον πρώτο που χρησιμοποιούσε ένα σήμα. Ήταν πλέον η εποχή που τα εμπορικά σήματα προβάλλονταν από τη διαφήμιση στα έντυπα και τις αφίσες και γίνονταν γρήγορα γνωστά στους καταναλωτές ως διακριτικά του συγκεκριμένου προϊόντος.

Όμως, ο συγκεκριμένος τρόπος προστασίας απεδείχθη ανεπαρκής. Όταν ένας βιομήχανος επένδυε κεφάλαια για να προβάλλει ένα νέο προϊόν με ένα νέο σήμα, δεν ήταν ποτέ σίγουρος ότι αυτό το σήμα δεν προϋπήρχε μεμονωμένα για κάποια τοπική χρήση, χωρίς να είναι γνωστό σε όλο το κράτος⁸.

Κατά την περίοδο της αύξησης των εμπορικών συναλλαγών και της μεγάλης βιομηχανικής ανάπτυξης του 19ου αιώνα, ο προσδιορισμός της προέλευσης των προϊόντων και των εμπορευμάτων μέσω σήματος έλαβε σημαντικές διαστάσεις και

6. Βλ. *Roubier Paul*, *Le droit de la propriété industrielle*, Paris, 1952, σελ. 78 επ.

7. Βλ. *Σακελλαρίδη*, ό.π., σελ. 15.

8. Βλ. *Σακελλαρίδη*, ό.π., σελ. 17.

έτσι παρουσιάστηκε η ανάγκη θέσπισης ειδικότερης νομοθετικής αναγνώρισης και ρύθμισης των υφιστάμενων πραγματικών γεγονότων και καταστάσεων της οικονομικής και συναλλακτικής ζωής, καθώς και των διακριτικών γνωρισμάτων. Γι' αυτό τον λόγο, όλες οι ισχύουσες νομοθεσίες περί εμπορικών και βιομηχανικών σημάτων χρονολογούνται από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και μετά⁹.

II. Ο Νόμος ΒΠΝΣΤ/1893

Στη νεότερη Ελλάδα, η πρώτη ελληνική νομοθετική ρύθμιση για την προστασία του σήματος προϊόντος βρίσκεται σε διατάξεις φορολογικού δικαίου το 1884¹⁰. Ο πρώτος νόμος ο οποίος ρύθμισε διεξοδικά την προστασία των σημάτων είναι ο νόμος ΒΠΝΣΤ της 10ης Φεβρουαρίου 1893 και το από 18 Δεκεμβρίου 1893 εκτελεστικό διάταγμα. Στην Αιτιολογική Έκθεση του νόμου αναφέρεται ότι συντάχθηκε με βάση τις νομοθεσίες της Γαλλίας, του Βελγίου, της Ιταλίας και της Γερμανίας, ιδίως δε με βάση το νομοσχέδιο της γαλλικής Γερουσίας του 1887. Ο ιστορικός νομοθέτης του Ν ΒΠΝΣΤ/1893 ακολούθησε κατά κύριο λόγο τις αντίστοιχες αντιλήψεις της εποχής που είχαν σηματοδοτήσει την Γαλλική Επανάσταση και που στηρίζονταν στο δόγμα του φυσικού δικαίου και της προστασίας της ιδιοκτησίας. Κατά το άρθρο 1 του Ν ΒΠΝΣΤ/1893, θεωρείται σήμα «παν σημείον χρήσιμον προς διάκρισιν των προϊόντων της βιομηχανίας, της γεωργίας και της κτηνοτροφίας και εν γένει των αντικειμένων του εμπορίου». Σαφέστατα ο ορισμός αυτός εκφράζει τον σκοπό του σήματος, που είναι να διακρίνει τα προϊόντα ενός από τα προϊόντα άλλου βιομηχάνου ή εμπόρου ή παραγωγού¹¹. Από τον ορισμό προκύπτει ότι ο νόμος προστατεύει κατά πρώτο λόγο τον παραγωγό, χωρίς όμως να παραβλέπει τον καταναλωτή που αναμφίβολα ενδιαφέρεται για την ποιότητα και την προέλευση των προϊόντων¹².

Το δικαίωμα στο σήμα, ως εκδήλωση του απόλυτου δικαιώματος της προσωπικότητας, κτάται από και με τη χρήση του σήματος στις συναλλαγές κατά το ουσιαστικό σύστημα γενέσεως του δικαιώματος και παρέχει στον δικαιούχο εξουσίες αντίστοιχες με εκείνες του κυρίου πράγματος. Έτσι, ο δικαιούχος έχει δικαίωμα για αποκλειστική χρήση του σημείου και δικαίωμα εναντίωσης σε τρίτους που παραποιούν ή απομυμούνται το σήμα¹³.

Παράλληλα με την ειδική αυτή νομοθεσία έβαιναν οι διατάξεις των άρθρων 247, 335, 396, 432 και 433 του Ποινικού Νόμου. Η ειδική επί του ελέγχου του εμπο-

9. Βλ. Μουμούρη Μ., Η διαγραφή του Σήματος, σελ. 17-18.

10. Βλ. Χαρίση Η., Η διαδικασία κτήσεως του δικαιώματος στο σήμα, 1998, σελ. 19.

11. Βλ. Σόκολη Κ., ό.π., σελ. 24.

12. Βλ. Πέρδικα Π., Εγχειρίδιον Εμπορικού Δικαίου, Τόμος Ι, εκδ. β', 1952, σελ. 447.

13. Βλ. Χαρίση Η., ό.π., σελ. 20.

ρίου της σταφίδας νομοθεσία που καθιερώθηκε με τον νόμο ΒΜΕ της 27ης Ιουλίου 1892, όπως τροποποιήθηκε με τον νόμο ΒΥ της 31ης Μαρτίου 1896 και περιέχει διατάξεις για την επισήμανση της σταφίδας, έχει μεγαλύτερη σχέση όχι με τα σήματα αλλά με τις ενδείξεις προελεύσεως¹⁴.

III. Ο Αναγκαστικός Νόμος 1998/1939 και ο Νόμος 3205/1955

Ο ΑΝ 1998/1939 «περί σημάτων» κατήργησε τον προηγούμενο Ν ΒΠΝΣΤ/1893 και αποτέλεσε θεμέλιο λίθο της ιστορίας του ελληνικού δικαίου των σημάτων, καθώς καθιερώθηκε το τυπικό σύστημα γενέσεως του δικαιώματος στο σήμα (αρχή της καταθέσεως του σήματος)¹⁵. Περαιτέρω, διευρύνθηκε η ήδη προβλεπόμενη από τον Ν ΒΠΝΣΤ/1893 αρμοδιότητα της διοίκησης για ουσιαστικό προέλεγχο της καταθεσιμότητας του σήματος και εισήχθη η υποχρέωση της χρήσεως του σήματος για τη διατήρηση του δικαιώματος σε αυτό (άρθρο 15 παρ. 1 στοιχ. α, β και γ ΑΝ 1998/1939). Προστασία κατά τον νόμο των σημάτων παρεχόταν μόνο σε κατατεθειμένα ως σήματα σημεία, ενώ η προστασία των μη κατατεθειμένων σημάτων, δηλαδή εκείνων που είχαν επικρατήσει στις συναλλαγές ως διακριτικά γνωρίσματα προϊόντος ή εμπορεύματος, επαφίονταν στις διατάξεις του Ν. 146/1914 περί αθέμιτου ανταγωνισμού¹⁶.

Κατά τον ΑΝ 1998/1939 διατηρήθηκε ο επιχειρησιοπαγής χαρακτήρας του σήματος και μάλιστα ως στοιχείο της έννοιάς του. Ο άρρηκτος σύνδεσμος της επιχείρησης με το σήμα συναγόταν από αρκετές διατάξεις, όπως από τις διατάξεις για τη μεταβίβαση, την κληρονομική διαδοχή και την εκποίηση του σήματος λόγω κατάσχεσης ή πτώχευσης, πράξεις οι οποίες μπορούσαν να συντελεσθούν μόνο μαζί με την επιχείρηση (άρθρα 20-23 ΑΝ 1998/1939), από τη διάταξη κατά την οποία το σήμα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί μόνο για τα εμπορεύματα του σηματούχου (άρθρο 17 παρ. 1 και 5 ΑΝ 1998/1939) και από το ότι η μη λειτουργία της επιχείρησης ήταν λόγος διαγραφής του σήματος (άρθρο 15 παρ. 1 στοιχ. γ ΑΝ 1998/1939). Επίσης, παρά την έλλειψη αντίστοιχης σαφούς διάταξης, ο καταθέτης σήματος έπρεπε να έχει επιχείρηση, ενώ ο σηματούχος χωρίς επιχείρηση δεν προστατευόταν.

Ο λόγος της διαμόρφωσης του σήματος κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να λειτουργεί ως υποτελές δικαίωμα, ήταν η προστασία των καταναλωτών. Κατά την αντίληψη του νομοθέτη, μόνο τότε αποκλείονταν η παραπλάνηση του καταναλωτικού κοινού, όταν

14. Βλ. Σόκολη Κ., ό.π., σελ. 13.

15. Το σύστημα της αρχής της κατάθεσης του σήματος είχε ήδη εισαχθεί με την τροποποίηση του Ν ΒΠΝΣΤ/1893 από τα διατάγματα της 9/18.9.1925 και 2.11.1927 και τον Ν 3462/1928 σε μια λιγότερο αυστηρή, πλην όμως, ασαφή μορφή.

16. Βλ. Χαρίση Η., ό.π., σελ. 21.

δηλαδή ήταν εξασφαλισμένο ότι τα εμπορεύματα που φέρουν το σήμα προέρχονται από την ίδια πάντοτε επιχείρηση. Έτσι, έπρεπε κατά αναγκαστικό δίκαιο ο φορέας της επιχείρησης και ο δικαιούχος του σήματος να είναι πάντα το ίδιο πρόσωπο¹⁷.

Παρ' όλα αυτά, το σύστημα αυτό αποδείχτηκε αναποτελεσματικό σε πρακτικό επίπεδο και η συνταγματικά εκπνεφρασμένη βούληση για ανάπτυξη των επενδύσεων με την προσέλκυση αλλοδαπών κεφαλαίων στην ελληνική αγορά οδήγησαν στην τροποποίηση και συμπλήρωση του ΑΝ 1998/1939 με τον Ν. 3205/1955. Βασικές ρυθμίσεις του νόμου αυτού αποτελούν η αναγνώριση του συλλογικού σήματος, καθώς και η καθιέρωση της παράλληλης κατάθεσης και παραχώρησης χρήσης του σήματος υπό τις προϋποθέσεις που εξασφαλίζουν την προστασία του κοινού από τον κίνδυνο παραπλανήσεως και μετά από διοικητικό έλεγχο της συνδρομής των προϋποθέσεων αυτών¹⁸.

IV. Ο Νόμος 2239/1994

Τροποποιήσεις στη νομοθεσία περί σημάτων επέφερε το ΠΔ 317/92, που ενσωμάτωσε στο ελληνικό δίκαιο την Οδηγία 89/104 ΕΟΚ¹⁹ και στη συνέχεια, ο μέχρι πρότινος ισχύσας νόμος 2239/1994. Ο Ν. 2239/1994, στον οποίο ενσωματώθηκε η Οδηγία 89/104/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 21ης Δεκεμβρίου 1988 για την προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών μελών περί σημάτων²⁰, κωδικοποίησε σε ενιαίο κείμενο τη νομοθεσία περί σημάτων και παράλληλα έδωσε στον έλληνα νομοθέτη την ευκαιρία να επιλύσει ορισμένα ζητήματα που παρέμεναν εκκρεμή για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Έτσι, ο Ν. 2239/1994 «περί σημάτων» κατήργησε τον επιχειρησιοπαγή χαρακτήρα του σήματος και με το άρθρο 22 επέτρεψε τη μεταβίβαση του σχετικού δικαιώματος και χωρίς την επιχείρηση, σε αντίθεση με ό,τι ίσχυε στο προϊσχύσαν δίκαιο. Το ίδιο καθιερώθηκε και για τη σύμβαση παραχωρήσεως άδειας χρήσης, καθώς στο άρθρο 16 παρ. 2 που αφορά στην παραχώρηση άδειας χρήσης δεν απαιτείται η ύπαρξη στοιχειώδους οικονομικού δεσμού για την παραχώρηση²¹.

Μια ακόμη καινοτομία του Ν. 2239/1994, εντοπίζεται στο άρθρο 7 εδ. α', όπου ορίζεται ότι, μέχρι της ενώπιον του Διοικητικού Εφετείου συζήτησεως, ο καταθέ-

17. Βλ. Ρόκα Ν., Λειτουργικές Μεταβολές του Δικαιώματος στο Σήμα, ΕΕμπΔ 1997, 443-444.

18. Βλ. Χαρίση Η., ό.π., σελ. 22.

19. Βλ. Σινανιώτη Α., Η εναρμόνιση των νομοθεσιών περί Σημάτων στα κράτη-μέλη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ΝοΒ 1993, 596επ.

20. Η Οδηγία 89/104/ΕΟΚ έχει ήδη αντικατασταθεί με την Οδηγία 2008/95/ΕΚ της 22ας Οκτωβρίου 2008.

21. Βλ. Ρόκα Ν., Βιομηχανική Ιδιοκτησία, 2011, σελ. 98, Λιακόπουλο Θ., Εξελίξεις και προοπτικές του δικαίου της βιομηχανικής ιδιοκτησίας, ΔΕΕ 1995, 820.

της μπορεί να προβεί σε δήλωση μη διεκδικήσεως δικαιωμάτων επί ορισμένων μη ουσιωδών στοιχείων του δηλωθέντος σήματος. Με τη διάταξη αυτή εισάγεται η αρχή της «ελαστικότητας περί την κατάθεση» (ο όρος είναι διεθνώς γνωστός ως disclaimer) και παρέχεται η δυνατότητα στον δικαιούχο να περιορίζει τη γραφική παράσταση που συνιστά σήμα (τροποποίηση σήματος). Ακόμα, στο εδ. β', ορίζεται ότι μέχρι της ενώπιον του Διοικητικού Εφετείου συζητήσεως ο καταθέτης μπορεί να προβεί σε δήλωση περιορισμού προϊόντων ή υπηρεσιών ακόμη και εάν δεν αναφέρονται κατά λέξη στη δήλωση²².

Περαιτέρω, ο νόμος αυτός εισήγαγε καινοτομία στο άρθρο 4 παρ. 4. Κατά το άρθρο αυτό, η έγγραφη συναίνεση του δικαιούχου προγενέστερου σήματος που περιέχει και τυχόν όρους και η οποία κατατίθεται στην υπηρεσία σημάτων, αίρει το κώλυμα καταχωρίσεως του σήματος που ομοιάζει, αλλά δεν ταυτίζεται με το προγενέστερο. Βέβαια, η συναίνεση δεν πρέπει να αντίκειται στο δημόσιο συμφέρον και να δημιουργεί σοβαρούς κινδύνους παραπλάνησης του κοινού²³.

Άλλες σημαντικές αλλαγές που ο Ν. 2239/1994 επέφερε στο ελληνικό δίκαιο σημάτων αφορούσαν:

α) Στη διεύρυνση της έννοιας του σήματος (άρθρο 1 Ν. 2239/94). Καταθέσιμα ως σήματα καθίστανται και οι ήχοι και οι μουσικές φράσεις (ηχητικό σήμα), τα σήματα που διακρίνουν υπηρεσίες και όχι αγαθά (σήμα υπηρεσιών)²⁴, τα σχέδια, το σχήμα του προϊόντος ή της συσκευασίας του (designs).

β) Στην επέκταση των λόγων απαραδέκτου (άρθρο 3)

γ) Στη διεύρυνση της δυνατότητας τριτανακοπής (άρθρο 4)

δ) Στη διεύρυνση της δυνατότητας διαγραφής (άρθρο 17)

ε) Στον πληρέστερο καθορισμό της έκτασης του δικαιώματος στο σήμα και στη νομοθετική ρύθμιση των «παράλληλων εισαγωγών».

V. Ο νέος Ν. 4072/2012

Η πιο πρόσφατη τροποποίηση στο ελληνικό δίκαιο των σημάτων πραγματοποιήθηκε με τον Ν. 4072/2012, ο οποίος στα άρθρα 121 έως 183 θέτει σε ισχύ τον νέο νόμο περί σημάτων, η έναρξη ισχύος του οποίου αρχίζει από την 11.10.2012. Με τις διατάξεις του Ν. 4072/2012, εκσυγχρονίζεται η νομοθεσία περί εμπορικών σημάτων και καταργείται ο Ν. 2239/1994.

22. Βλ. Δελούκα Αικ., Ο νέος νόμος 2239/1994 για τα εμπορικά σήματα, ΕΕμπΔ 1995, 37.

23. Βλ. Λιακόπουλο Θ., σε Δίκαιο Σημάτων (επιμ. Ρόκα Ν.), Εισαγωγή, 5.

24. Βλ. Σινανιώτη-Μαρούδη Α., Το σήμα υπηρεσιών, 1995, παντού.

Πιο συγκεκριμένα, με τον νέο νόμο εισάγονται επιγραμματικά οι ακόλουθες ρυθμίσεις και καινοτομίες:

α) Η κατάθεση του σήματος

Ο νέος νόμος παρουσιάζει αλλαγές ως προς τη διαδικασία κατάθεσης του εμπορικού σήματος. Συγκεκριμένα, ορίζεται ότι είναι υποχρεωτική η κατάθεση της δήλωσης και της αποτύπωσης του σήματος και σε ηλεκτρονική μορφή²⁵, με την προσκόμιση στην αρμόδια Υπηρεσία ψηφιακού δίσκου ή άλλου πρόσφορου αποθηκευτικού μέσου (άρθρο 136 παρ. 2). Παρέχεται επίσης, η δυνατότητα ηλεκτρονικής εξ αποστάσεως κατάθεσης της δήλωσης καταχώρισης του σήματος, εφόσον αυτή φέρει ημερομηνία και υπογραφή κατά την έννοια του άρθρου 3 παρ. 1 ΠΔ 150/2001 (άρθρο 136 παρ. 3). Οι παραπάνω ρυθμίσεις θεσπίζονται προς το σκοπό επιτάχυνσης και διευκόλυνσης δημιουργίας ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων σημάτων, προς την εξυπηρέτηση του κοινού²⁶.

Στο άρθρο 136 εισάγεται καινοτομία καθώς, ο καταθέτης μπορεί πλέον να επιλέξει να καταθέσει τη δήλωση αυτοπροσώπως, με αντιπρόσωπο ή με εξουσιοδοτημένο προς τούτο δικηγόρο²⁷. Έτσι, ο διορισμός δικηγόρου κατά την κατάθεση της δήλωσης του σήματος είναι προαιρετικός, ενώ παραμένει υποχρεωτικός μόνο σε περίπτωση άσκησης ή απόκρουσης ενδίκου μέσου ενώπιον της ΔΕΣ.

Περαιτέρω, εισάγεται νέος θεσμός με τον οποίο παρέχεται η δυνατότητα διαίρεσης της δήλωσης κατάθεσης του σήματος για ένα τμήμα των προϊόντων ή υπηρεσιών, που περιλαμβάνονται στην αρχική δήλωση, στις περιπτώσεις που πλήττει ένα σήμα για ορισμένα από τα προϊόντα ή τις υπηρεσίες που διακρίνει και όχι για όλα. Η απαγόρευση αλληλοεπικάλυψης των προϊόντων ή υπηρεσιών δήλωσης διαίρεσης αφενός και εκείνων που παραμένουν σε αρχική ή τμηματική δήλωση ή καταχώριση αφετέρου, αποσκοπεί στην αποφυγή του κινδύνου συγκύσεως ως προς την προέλευση των προϊόντων ή υπηρεσιών, αλλά και την αποφυγή καταστρατήγησης των διατάξεων σχετικού και απολύτου απαραδέκτου των άρθρων 123 και 124 Ν 4072/2012 (άρθρο 130)²⁸.

25. Δημιουργείται ηλεκτρονική καρτέλα για κάθε σήμα. Η καρτέλα περιέχει, κατ' ελάχιστον, αριθμό δήλωσης, ημερομηνία και ώρα κατάθεσης, αποτύπωση σήματος, ονοματεπώνυμο καταθέτη, καθώς και αναφορά με χρονολογική σειρά στις αποφάσεις που εκδίδονται επί της δήλωσης κατάθεσης, τις ανακοπές, προσφυγές, αιτήσεις έκπτωσης και ακυρότητας και τις αποφάσεις, που εκδίδονται επ' αυτών, καθώς και αναφορά στις πράξεις που εγγράφονται επί του σήματος, (άρθρο 137 παρ. 2).

26. Βλ. Αιτιολογική Έκθεση του Ν. 4072/2012, σελ. 34.

27. Βλ. Αιτιολογική Έκθεση του Ν. 4072/2012, σελ. 33.

28. Βλ. Αιτιολογική Έκθεση του Ν. 4072/2012, σελ. 32.

Επιπλέον, εισάγεται ο θεσμός της επαναφοράς των πραγμάτων στην προηγούμενη κατάσταση, σε περίπτωση, που ο καταθέτης ή ο δικαιούχος σήματος δεν τηρήσει μια προθεσμία σε διαδικασία ενώπιον της ΔΕΣ (ιδίως για ανανέωση ή διαγραφή), λόγω ανωτέρας βίας ή άλλου σπουδαίου λόγου, εάν εξ αυτού του λόγου απώλεσε δικαίωμα ή ένδικο βοήθημα (άρθρο 149).

β) Ο έλεγχος του σήματος

Σε πρώτο βαθμό, οι απόλυτοι και σχετικοί λόγοι απαραδέκτου του εμπορικού σήματος εξετάζονται ταυτόχρονα από μονομελές διοικητικό όργανο, τον εξεταστή, ο οποίος, εάν δεν συντρέχει λόγος απαραδέκτου, κάνει δεκτή τη δήλωση και δημοσιεύει τη σχετική απόφαση μέσα σε προθεσμία ενός μηνός από τη λήψη της ημερομηνίας κατάθεσης (άρθρο 139).

Σε δεύτερο βαθμό, η Διοικητική Επιτροπή Σημάτων (ΔΕΣ) διατηρείται και αναβαθμίζεται σε δευτεροβάθμιο όργανο διοικητικού ελέγχου για την εξέταση προσφυγών και ανακοπών (άρθρο 140επ.). Περαιτέρω, οι αποφάσεις της ΔΕΣ επί ανακοπών και προσφυγών, εξακολουθούν να υπόκεινται σε προσφυγή ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων, η άσκηση της οποίας έχει ανασταλτικό αποτέλεσμα (άρθρο 146).

γ) Η μεταβίβαση και η άδεια χρήσης του εμπορικού σήματος

Εισάγονται καινοτομίες στη δυνατότητα μεταβίβασης του σήματος. Αφενός, επιτρέπεται εκτός του σήματος και η μεταβίβαση του δικαιώματος προσδοκίας σε κατατεθέν, αλλά μη ακόμα καταχωρισθέν σήμα, γεγονός που έχει σημασία για την προτεραιότητα (άρθρο 131 παρ. 1), και αφετέρου, επιτρέπεται η μερική μεταβίβαση του εμπορικού σήματος ή της δήλωσης του εμπορικού σήματος, εφόσον δε δημιουργείται παραπλάνηση του κοινού, ιδίως ως προς τη φύση, την ποιότητα ή τη γεωγραφική προέλευση του προϊόντος ή της υπηρεσίας (άρθρο 131 παρ. 2).

Επίσης, καταργείται ο θεσμός της παράλληλης άδειας χρήσης, που προβλεπόταν, όπως αναφέρθηκε, από το προϊσχύσαν δίκαιο (άρθρο 16 Ν. 2239/1994), θεσμός που δεν απαντάται σε άλλα γνωστά δίκαια και η χρήση του οποίου ήταν σπάνια και, αντ' αυτού, προβλέπεται η παραχώρηση άδειας χρήσης με απόλυτη (εμπράγματη) ενέργεια, δυνάμει της οποίας ο αδειούχος μπορεί να στραφεί εξ ιδίου δικαίου κατά τρίτων προσβολέων (άρθρο 132)²⁹.

---

29. Βλ. Αιτιολογική Έκθεση του Ν. 4072/2012, σελ. 33.

δ) Τα δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας και τη διεθνή καταχώριση διεθνών σημάτων

Ενσωματώνεται η Οδηγία 2004/48/ΕΚ, σχετικά με την επιβολή των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας στον τομέα του δικαίου των σημάτων και εισάγονται καινοφανείς για το ελληνικό -δικονομικό και ουσιαστικό- δίκαιο ρυθμίσεις, σε περίπτωση προσβολής του σήματος, όπως, ενδεικτικά, ρυθμίσεις που: α) προβλέπουν τον τρόπο υπολογισμού της αποζημίωσης, σε περίπτωση προσβολής του σήματος, β) παρέχουν τη δυνατότητα συγκέντρωσης αποδεικτικών στοιχείων, που βρίσκονται στη διάθεση του προσβολέα, γ) προβλέπουν εξαιρετικά δραστικά μέτρα σε προληπτικό στάδιο, όπως η δυνατότητα να διαταχθεί η συντηρητική κατάσχεση περιουσιακών στοιχείων του προσβολέα και η δέσμευση τραπεζικών λογαριασμών, ακόμη και χωρίς προηγούμενη ακρόαση του καθού, στην περίπτωση που η καθυστέρηση θα προκαλούσε ανεπανόρθωτη ζημία στο δικαιούχο του σήματος.

Ακόμα, ενσωματώνονται οι ρυθμίσεις που αφορούν στην προστασία των διεθνών σημάτων, μετά την κύρωση από την Ελλάδα του Πρωτοκόλλου της Μαδρίτης με το Ν 2783/2000, για τη διεθνή καταχώριση διεθνών σημάτων (άρθρα 164 επ.)³⁰.

ε) Το «Σήμα ελληνικών προϊόντων και υπηρεσιών»

Εισάγεται ο θεσμός του εθνικού «Σήματος ελληνικών προϊόντων και υπηρεσιών», το οποίο θα φέρουν, προαιρετικά, ως επισήμανση, τα προϊόντα που παράγονται και μεταποιούνται στην Ελλάδα και συμμορφώνονται συστηματικά με τις οριζόμενες προδιαγραφές (άρθρο 184)³¹. Για την απονομή του «Ελληνικού Σήματος» δημιουργείται η Επιτροπή Ελληνικού Σήματος (ΕΕΣ), με αποφασιστική αρμοδιότητα τη θέσπιση και τον συντονισμό των διαδικασιών (άρθρο 185 επ.). Στη Διεύθυνση Εμπορικής και Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας της Γενικής Γραμματείας Εμπορίου θα τηρείται ηλεκτρονικό Μητρώο Ελληνικών Προϊόντων - Υπηρεσιών, με σκοπό τη δημοσιοποίηση της απονομής/χορήγησης του Ελληνικού Σήματος.

Με τη ρύθμιση αυτή, επιτυγχάνεται η εδραίωση της εμπιστοσύνης των καταναλωτών, οι οποίοι πλέον είναι σε θέση να γνωρίζουν την προέλευση των προϊόντων και να προβαίνουν σε ενημερωμένες επιλογές. Ακόμα, προστατεύονται τα συμφέ-

30. Βλ. Βασταρούχα Μ., Διατάξεις Ν. 4072/2012 «Περί Σημάτων» - «Σήμα Ελληνικών προϊόντων και υπηρεσιών», www.nomos.gr, Αιτιολογική Έκθεση του Ν. 4072/2012, σελ. 30.

31. Το σήμα θα καταχωριστεί από την Γενική Γραμματεία Εμπορίου του Υπουργείου Ανάπτυξης, Ανταγωνιστικότητας και Ναυτιλίας, στον Διεθνή Οργανισμό Διανοητικής Ιδιοκτησίας, υπό τις προϋποθέσεις του άρθρου 6 της Διεθνούς Συμβάσεως περί Προστασίας Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας (Ν 213/1975) και σε όποιον άλλο φορέα θεωρηθεί αναγκαίο. Για το λεκτικό περιεχόμενο και την τυχόν διαγωνιστική διαδικασία για τον σχεδιασμό του σήματος προβλέπεται η έκδοση σχετικής Υπουργικής Αποφάσεως.

ροντα των παραγωγών από απομιμήσεις και αθέμιτο ανταγωνισμό ή από φαινόμενα παράνομων «ελληνοποιήσεων» προϊόντων³².

VI. Επίλογος

Με τα ανωτέρω έγινε προσπάθεια να καταδειχθεί η ιστορία του εμπορικού σήματος από την προϊστορική εποχή έως τις μέρες μας και να αναδειχθούν οι επιτελούμενες συν τω χρόνω λειτουργίες του, αλλά και οι τροποποιήσεις στον τρόπο κτήσης του δικαιώματος στο συγκεκριμένο διακριτικό γνώρισμα. Αναμφίβολα διαφαίνεται η σταδιακή τάση διεύρυνσης του προστατευτικού βεληνεκούς του σημαντικότερου αυτού άυλου αγαθού³³.

---

32. Βλ. Βασταρούχα Μ., ό.π. και Αιτιολογική Έκθεση του Ν. 4072/2012, σελ. 42.

33. Αναλυτικά και συγκριτικά για την εξέλιξη της προστασίας του σήματος στο κοινό δίκαιο και το πνευματικό δίκαιο βλ. *Spinello & Bottis*, A defence of intellectual property rights, 2009.

Μια μικρή ιστορία των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας

Μαρία Κανελλοπούλου-Μπότη

Η γνώση και η συνεχής έρευνα της ιστορίας ενός κλάδου δικαίου αποτελεί όχι μόνο προαπαιτούμενο της κατανόησής του, αλλά και της διακρίβωσης της πιθανής εξέλιξής του στο μέλλον. Ειδικά η μελέτη της ιστορίας της πνευματικής ιδιοκτησίας αποτελεί κεντρικό άξονα για τη μελέτη της ευρύτερης ιστορίας της πληροφορίας. Υπάρχει, βεβαίως, και διεθνής¹ αλλά και ελληνική² βιβλιογραφία για την ιστορία των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, και για το πνευματικό δίκαιο, αλλά και για το αγγλοσαξονικό. Εδώ θα επιχειρηθεί μια μικρή σύνοψη της ιστορίας αυτής, με επίκεντρο τα κύρια σημεία της³. Θα επιχειρηθεί παράλληλα και ο εντοπισμός μερικών σταθερών χαρακτηριστικών της ιστορίας αυτής.

-
1. Ενδεικτικά βλ. *Armstrong, E.*, Before Copyright: The French Book-Privilege System, 1498-1526. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, *Birn R.*, The Profits of Ideas: Privileges en librairie in Eighteenth-century France, *Eighteenth-Century Studies* 4, no. 2 (1970-71): 131-68, *Bugbee B.*, The Genesis of American Patent and Copyright Law. Washington, DC: Public Affairs Press, 1967, *Dawson R. L.*, The French Booktrade and the «Permission Simple» of 1777: Copyright and the Public Domain. Oxford: Voltaire Foundation, 1992. Hackett, *Burke J.*, Eighty Years of Best Sellers, 1895-1975. New York: Bowker, 1977, *Nowell-Smith S.*, International Copyright Law and the Publisher in the Reign of Queen Victoria. Oxford: Clarendon Press, 1968, *Patterson L.*, Copyright in Historical Perspective. Nashville: Vanderbilt University Press, 1968, *Rose M.*, Authors and Owners: The Invention of Copyright. Cambridge: Harvard University Press, 1993, *Saunders D.*, Authorship and Copyright. London: Routledge, 1992. *Khan B.*, An Economic History of Copyright in Europe and the United States, EH. Net Encyclopedia, ed. *Waples R.* March 16, 2008. URL <http://eh.net/encyclopedia/article/khan.copyright>. Βλ. επίσης *Spinello R. & Bottis M.*, A defense of intellectual property rights, Edward Elgar Publishing, 2009, σελ. 15-50.
  2. Ενδεικτικά βλ. *Αποστολόπουλος Α.*, Το δίκαιον της πνευματικής ιδιοκτησίας, ήτοι ιστορία αυτού και σύγχρονος κατάστασις παρά τοις πεπολιτισμένοις λαοίς και παρ' ημίν, μετά Νομοσχεδίου εν τέλει, 2η έκδ. 1900, βλ. και αναφορές στην ιστορία πνευματικής ιδιοκτησίας στους *Καλλινίκου Δ.*, Πνευματική Ιδιοκτησία και Συγγενικά Δικαιώματα, Π.Ν. Σάκκουλας, *Κοτσίρης Λ.*, Δίκαιο Πνευματικής Ιδιοκτησίας, 4η έκδ., 2005, Σάκκουλας, *Κουμάντος Γ.*, Πνευματική ιδιοκτησία, 8η έκδ. 2002, *Μαρίνος Μ. Θ.*, Πνευματική Ιδιοκτησία, 2004, 2η έκδ., *Κανελλοπούλου-Μπότη Μ.*, Το Δίκαιο της Πληροφορίας, Νομική Βιβλιοθήκη, 2004.
  3. Έχω παραλείψει αρκετά σημεία στα οποία αναφέρεται η Αρχοντούλα Καψή στο άρθρο της στον παρόντα τόμο, με τίτλο «Πληροφορία και κοινωνικά δίκτυα: Η ιστορία του δικαίου της πνευμα-

1. Επέκταση

Ένα από τα σταθερά χαρακτηριστικά της ιστορίας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας είναι η επέκταση. Από την αρχή της νομικής προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας, της δέσμευσης ορισμένων «χώρων» πληροφορίας, όπως θα λέγαμε σήμερα, με αποκλειστικά δικαιώματα σε αντίθεση με το δημόσιο κτήμα, πάντοτε η προστασία, όταν άλλαζε, διευρύνονταν νομοθετικά-ουσιαστικά, ποτέ το αντίθετο⁴. Η διεύρυνση αυτή υπήρξε πολλαπλή.

α. Επέκταση χρόνου προστασίας

Διεθνώς, ο πρώτος «σύγχρονος⁵» νόμος για την πνευματική ιδιοκτησία για το αγγλοσαξονικό δίκαιο, ο Νόμος της Βασίλισσας Άννας του 1709⁶, όριζε ως ελάχιστη διάρκεια προστασίας των δικαιωμάτων του δημιουργού τα δεκατέσσερα χρόνια από την πρώτη δημοσίευση του έργου, τα οποία διπλασιάζονταν εάν στο τέλος τους ο δημιουργός ήταν εν ζωή (ένα το έργο ήταν ήδη δημοσιευμένο, ο χρόνος προστασίας ήταν εικοσιένα χρόνια). Ο νόμος για το Copyright του 1831 επεξέτεινε την προστασία σε εικοσιοκτώ χρόνια αρχικά (αντί για δεκατέσσερα) και σε επιπλέον δεκατέσσερα, εάν ο δημιουργός ήταν εν ζωή κατά τη λήξη της πρώτης περιόδου προστασίας. Ο νόμος του 1909 διπλασίασε και τη δεύτερη περίοδο προστασίας, άρα από 28 συν 14 έγινε 28 συν 28 έτη (56), ενώ ο νόμος του 1976 θέσπισε τον κανόνα της προστασίας καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του δημιουργού συν πενήντα χρόνια από τον θάνατό του.

Τους ίδιους αρχικούς χρόνους προστασίας με τον Νόμο της Βασίλισσας Άννας της Αγγλίας (14 συν 14 έτη) όρισε και ο πρώτος ομοσπονδιακός νόμος για την πνευματική ιδιοκτησία στις ΗΠΑ το 1790 (Copyright Act). Οι μεταγενέστερες τροποποιήσεις του νόμου αυτού στις ΗΠΑ (1831, 1909, 1976, 1998) σταθερά επιμήκυναν τους χρόνους προστασίας του δικαιώματος, με όριο τα 120 έτη από τη δημιουργία του έργου ή τα 95 από την πρώτη δημοσίευσή του (ισχύει ο συντομότερος χρόνος από τις δύο αυτές κατηγορίες).

τικής ιδιοκτησίας σε σχέση με την ιστορία της εξέλιξης του Παγκόσμιου Ιστού».

4. Ο Cornish χαρακτηρίζει γενικά τη διανοητική ιδιοκτησία ως πλέον «πανταχού παρούσα», (“omnipresent”), με την έννοια ότι αυτή φαίνεται να επεκτείνεται συνέχεια ως «εξάνθημα», ειδικά σε σχέση με τις νέες τεχνολογίες και ότι φαίνεται να απειλεί να αφήσει πολύ μικρά ανεπηρέαστα τμήματα «υγιούς δέρματος», βλ. Cornish W., *Intellectual Property: Omnipresent, Distracting, Irrelevant?* Clarendon Law Lectures, Oxford University Press, 2004, σελ. 1.

5. Βλ. Cornish, ό.π., σελ. 42, υπ. 2.

6. Ολόκληρος ο νόμος υπάρχει στην ιστοσελίδα <http://archive.org/stream/thestatuteofanne33333gut/33333.txt>. Τελευταία πρόσβαση 14.4.2014.

Κατά τη Διεθνή Συνθήκη της Βέρνης του 1886, ο ελάχιστος χρόνος προστασίας των έργων είναι πενήντα χρόνια από τον θάνατο του δημιουργού τους. Η προθεσμία αυτή για τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει ήδη γίνει εβδομήντα χρόνια από τον θάνατο του δημιουργού με την Οδηγία για την εναρμόνιση της προστασίας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας του 1993⁷.

Η δυνατότητα της συνεχούς επέκτασης με νόμο της διάρκειας του δικαιώματος του δημιουργού αμφισβητήθηκε έντονα στις ΗΠΑ, αλλά τελικά επικυρώθηκε κατά πλειοψηφία, με την απόφαση *Eldred v. Ashcroft*⁸. Κατά την απόφαση της πλειοψηφίας, δεν είναι αντισυνταγματικός ο νόμος με τον οποίο τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας παρατείνονται, ακόμη και αναδρομικά, κατά είκοσι έτη (από τη διάρκεια ζωής του δημιουργού συν πενήντα έτη, κατά τη Διεθνή Συνθήκη της Βέρνης, σε διάρκεια ζωής του δημιουργού συν εβδομήντα έτη). Αυτό παρότι κατά τον νόμο, έργα τα οποία είχαν ήδη γίνει μέρος του δημόσιου κτήματος (και είχαν συμπεριληφθεί σε βάσεις δεδομένων στο διαδίκτυο προσβάσιμες σε όλους, όπως η βάση δεδομένων του προσφεύγοντος *Eldred*) έπρεπε ξαφνικά να επανέλθουν σε καθεστώς προστασίας με δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και επομένως, πλέον να απαιτείται είτε να ζητείται άδεια για τη χρήση τους, είτε να τερματίσει η χρήση αυτή και η μέχρι τότε ελεύθερη πρόσβαση στο κοινό. Το συμπέρασμα για το ζήτημα του χρόνου προστασίας των πνευματικών δικαιωμάτων είναι ότι, θεωρητικά, με νόμο μπορεί να καθορισθεί οποιοσδήποτε χρόνος, αρκεί να μη διαρκεί για πάντα η προστασία⁹.

7. Οι χρόνοι προστασίας δεν υπήρξαν αυθαίρετοι, αλλά συνδέθηκαν κατά το παρελθόν με τη χορήγηση δικαιωμάτων σε δύο π.χ. γενιές κληρονόμων του αρχικού δημιουργού για τα πενήντα χρόνια που όριζε η Συνθήκη της Βέρνης, χρόνος που επεκτάθηκε καθώς κρίθηκε ότι πλέον, δυο γενιές δεν ζουν κατά μέσο όρο πια μόνο πενήντα χρόνια συνολικά. Βλ. αιτιολογικές σκέψεις της Οδηγίας για την εναρμόνιση του χρόνου προστασίας των δικαιωμάτων του δημιουργού του 2006, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:372:0012:0018:EL:PDF>. Τα ίδια επιχειρήματα για την αύξηση του μέσου όρου ζωής των δημιουργών παρατέθηκαν και στην απόφαση *Eldred v. Ashcroft*, 537 U.S. 186 (2003) 239 F.3d 372, affirmed (απόφαση για την πλειοψηφία, της Justice Ginsburg). Επίσης οι χρόνοι προστασίας συνδέθηκαν και με τους νέους τρόπους αναπαραγωγής και διάθεσης έργων στο κοινό, τρόποι οι οποίοι του επιτρέπουν να 'ζήσει' προστατευόμενο με δικαίωμα δημιουργού για περισσότερο χρόνο από όσο η παλαιότερη τεχνολογία έκδοσης έργων επέτρεπε.

8. 537 US 196 (2002).

9. Γιατί ειδικά στις ΗΠΑ, το Σύνταγμα στο άρθρο 8 περί προστασίας του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας αναφέρει ότι με νόμο προστατεύεται το δικαίωμα για περιορισμένο χρόνο ("for limited times").

β. Επέκταση είδους προστατευόμενων έργων

Στην αρχή προστατεύονταν ουσιαστικά μόνο βιβλία. Το Σύνταγμα των ΗΠΑ στο άρθρο 8 προβλέπει παροχή προστασίας σε «χάρτες, καταλόγους και βιβλία» (“maps, charts and books”, όπως αναφέρεται και στον πρώτο αμερικανικό ομοσπονδιακό νόμο για το Copyright, Federal Copyright Act 1790). Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1853, αγωγή της συγγραφέως του πασίγνωστου έργου «Η καλύβα του Μπάρμπα Θωμά», της Harriet Beecher Stowe, κατά εκδότη για δημοσίευση της μετάφρασης στα γερμανικά του έργου αυτού χωρίς την άδειά της απορρίφθηκε από το Δικαστήριο¹⁰. Κρίθηκε ότι δεν επρόκειτο για παράνομη αναπαραγωγή αντιτύπων του έργου της¹¹ γιατί ο νόμος δεν προέβλεπε συγκεκριμένα να εμπίπτει η μετάφραση ενός έργου στο δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας του δημιουργού του. Η επέκταση αυτή σταδιακά κάλυψε κάθε έργο λόγου, τέχνης και επιστήμης, από τη μετάφραση άλλων έργων στους πίνακες ζωγραφικής, τα θεατρικά έργα, τα ποιήματα, τη χορογραφία κ.ά.¹².

Για παράδειγμα, ένα προς ένα εντάχθηκαν σε καθεστώς προστασίας τα σχέδια, οι λιθογραφίες, τα μουσικά έργα το 1831 για τις ΗΠΑ, οι δραματικές συνθέσεις το 1856, οι φωτογραφίες και τα αρνητικά τους το 1865, οι πίνακες και τα γλυπτά και γενικά, τα τρισδιάστατα έργα καλών τεχνών (“fine arts”) με την αναθεώρηση του νόμου για την πνευματική ιδιοκτησία στις ΗΠΑ του 1870. Με τη νέα αναθεώρηση του νόμου το 1909 ο νομοθέτης, με σκοπό την τελική διεύρυνση πέραν αμφισβή-

10. 23 F. Cas. 201 (C.C.E.D.Pa. 1853). Το 1870 προστέθηκε στον νόμο ότι η έκδοση μετάφρασης έργου απαιτεί άδεια του δημιουργού.

11. Η βασική ιδέα τότε ήταν ότι οι μεταφράσεις αποτελούσαν έργο από μόνες τους και επομένως, ξέφευγαν από τη θέση ότι η πνευματική ιδιοκτησία ήταν στενότερα συνδεδεμένη με τον έλεγχο από τον εκδότη συνήθως και δικαιούχο (όχι τον συγγραφέα) της σε στενή έννοια αναπαραγωγής αντιτύπων του έργου. Βλ. αναλυτικά *Bracha O., Commentary on Stowe v. Thomas* (1853), in *Primary Sources on Copyright (1450-1900)*, eds. L. Bently & M. Kretschmer, 2008. Το ότι η μετάφραση ήταν έργο από μόνη της το οποίο συνδημιουργεί ο μεταφραστής σήμαινε ταυτόχρονα ότι η θέση της εποχής εκείνης ήταν η αποδέσμευση στο κοινό κτήμα της δυνατότητας μετάφρασης ενός έργου ως προώθησης του κοινού καλού, βλ. *Bracha*, ό.π.

12. Ένας ενδεικτικός κατάλογος προστατευόμενων έργων περιλαμβάνει: γραπτά ή και προφορικά κείμενα, θεατρικά έργα, χορογραφίες, παντομίμες, μουσικές συνθέσεις με ή χωρίς λόγια, οπτικοακουστικά έργα, κινηματογραφικά έργα, εικαστικά έργα, φωτογραφίες, έργα εφαρμοσμένων τεχνών (εικονογραφήσεις, χάρτες, τρισδιάστατα έργα που αναφέρονται στη γεωγραφία, τοπογραφία, αρχιτεκτονική, επιστήμη), βάσεις δεδομένων, προγράμματα Η/Υ, πολυμέσα, ιστοσελίδες, τίτλοι έργων, διακριτικοί τίτλοι, διακριτικά γνωρίσματα, παιχνίδια και βιντεοπαιχνίδια, φανταστικοί χαρακτήρες ηρώων, εφόσον τα παραπάνω παρουσιάζουν πρωτοτυπία με την έννοια του νόμου 2121/1993 (όπως έχει ενσωματώσει τις σχετικές Ευρωπαϊκές Οδηγίες) και της νομολογίας.

τησης της προστασίας, θέσπισε απλά ότι “ο νόμος προστατεύει όλα τα έργα ενός δημιουργού” (“all the writings of an author”).

Σταδιακά επίσης προστατεύτηκαν με δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας τα προγράμματα ηλεκτρονικού υπολογιστή (στην Ευρώπη με την Οδηγία 250/91/ΕΟΚ) και οι βάσεις δεδομένων (στην Ευρώπη με την Οδηγία 96/9/ΕΟΚ), έργα συχνά αμφισβητούμενης πρωτοτυπίας με την κλασσική έστω έννοιά της, που μπορεί να υποστηριχθεί ότι πλησιάζουν ως «αντικείμενα» νομικής προστασίας περισσότερο το δίκαιο του αθέμιτου ανταγωνισμού παρά εκείνο της πνευματικής ιδιοκτησίας¹³.

Σταδιακά επίσης, το κριτήριο προστασίας με δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας έπαψε να σχετίζεται με μια έστω κάπως σημαντική αισθητική αξία του έργου και τον σκοπό για τον οποίο αρχικά δημιουργήθηκε¹⁴ και περιορίστηκε κατά κανόνα στην πρωτοτυπία, με την έννοια της στατιστικής μοναδικότητας του έργου και της ατομικότητάς του. Η διαφοροποίηση αυτή ασφαλώς επέκτεινε με τη σειρά της τον «χώρο» των προστατευόμενων με δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας έργων, με αποκορύφωμα την ολοκληρωτική εγκατάλειψη ακόμα και της ίδιας της πρωτοτυπίας στις περιπτώσεις του δικαιώματος του κατασκευαστή μη πρωτότυπων βάσεων δεδομένων, αλλά ουσιαστικά και του λογισμικού και των φωτογραφιών¹⁵.

13. Βλ. αναλυτικά Κανελλοπούλου-Μπότη Μ., Νομική Προστασία Βάσεων Δεδομένων, Νομική Βιβλιοθήκη, 2004 και Συνοδινού Τ.Ε., Η Νομική Προστασία των Βάσεων Δεδομένων, Σάκκου-λας, 2004.

14. Χαρακτηριστική για τις ΗΠΑ είναι η απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου των ΗΠΑ *Bleisten v. Donaldson Lithographic Co*, 188 US 239, 23 S. C. 298, 47 L. Ed. 460, κατά την οποία κρίθηκε κατά πλειοψηφία ότι μια αίρσα για παραστάσεις τσίρκου ανεξαρτήτως αισθητικής αξίας ή του καθαρά διαφημιστικού σκοπού της ενέπιπε στην προστασία με δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας. Οι διαφωνούντες δικαστές Harlan και McKenna έκριναν αντίθετα ότι το αμερικανικό Σύνταγμα επιτρέπει την προστασία έργων που προωθούν τη γνώση και τις χρήσιμες τέχνες (“science and useful arts”, άρ. 8) και επομένως, μια απλή διαφήμιση τσίρκου δεν προωθεί τίποτε από αυτά, ώστε να τίθεται θέμα προστασίας.

15. Ο κατασκευαστής μιας μη πρωτότυπης βάσης δεδομένων προστατεύεται με μόνο κριτήριο την ουσιώδη (ποσοτική ή ποιοτική) επένδυση στην κατασκευή και ενημέρωση κ.λπ. της βάσης του, ενώ ο δημιουργός ενός λογισμικού και ο φωτογράφος αρκεί να αποδείξει ότι το λογισμικό ή η φωτογραφία αποτελεί δική του πνευματική δημιουργία με την έννοια όμως «όχι άλλου προσώπου» (“the author’s own intellectual creation”, κατά την Οδηγία 91/250/ΕΚ για το λογισμικό και την Οδηγία 2006/116/ΕΚ που έχει εφαρμογή και στις φωτογραφίες). Ειδικά στην Οδηγία για την προστασία του λογισμικού είναι χαρακτηριστικό ότι τονίζεται, μετά τη φράση περί ατομικής πνευματικής δημιουργίας, ότι «...κανένα άλλο κριτήριο δεν έχει εφαρμογή για την προστασία του λογισμικού...», άρ. 1.3 της Οδηγίας. Για τις φωτογραφίες, είναι σαφές ότι δεν έχει σημασία η καλλιτεχνική αξία της φωτογραφίας ή εάν αυτή η φωτογραφία είναι καινούργια, πόσο κόστος ή ποιο σκοπό είχε η φωτογραφία, βλ. Case C-145/10, *Painer v. Standard Verlags GmbH*, 12 Απριλίου 2011, κείμενο διαθέσιμο στο <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=9ea7d2dc30dba75831a7ae284758a910d955>

γ. Επέκταση δέσμευσης με το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας

Στην αρχή, η προστασία αφορούσε μόνο την αναπαραγωγή αντιτύπων του έργου, στην ίδια ουσιαστικά μορφή με το πρωτότυπο, και προστάτευε τον εκδότη-δικαιούχο από πειρατικές αντιγραφές¹⁶. Σταδιακά όμως, το περιουσιακό δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας συμπεριέλαβε πολλές άλλες ξεχωριστές εξουσίες εκτός της κλασικής εξουσίας αναπαραγωγής σε στενή έννοια. Έτσι, με την Οδηγία 2001/29 της Ευρωπαϊκής Ένωσης ξεκαθαρίστηκε ότι η ψηφιοποίηση ενός έργου και η δημοσίευσή του στο διαδίκτυο ή η αποφόρτωσή του από αυτό (κατέβασμα, εκτύπωση κ.λπ.) αποτελούν επίσης αναπαραγωγή του έργου, που απαιτεί βέβαια άδεια του δικαιούχου. Σήμερα, αναπαραγωγή συνιστά οποιοσδήποτε πολλαπλασιασμός του έργου σε οποιαδήποτε μορφή, ανεξαρτήτως ποσότητας ή αριθμού, με οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο, επί υλικού και άυλου φορέα, σταθερή ή προσωρινή, άμεση ή έμμεση, εσκεμμένη ή μη¹⁷. «...Ο ευρύς αυτός ορισμός της έννοιας της αναπαραγωγής υπαγορεύτηκε από την επέκταση των δικαιωμάτων του δημιουργού προκειμένου να καλυφθεί η εκμετάλλευση ενός έργου στο ψηφιακό περιβάλλον...»¹⁸.

Παράλληλα, εκτός από τη μεγάλη διεύρυνση της έννοιας της αναπαραγωγής για το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας, σταδιακά εντάχθηκαν στο περιουσιακό δικαίωμα και νέες εξουσίες, εκτός της εξουσίας αναπαραγωγής. Συγκεκριμένα, εντάχθηκε σε αυτό σταδιακά η εξουσία δημόσιας εκτέλεσης του έργου, η εξουσία διανομής του, η εξουσία εκμίσθωσής του, η εξουσία δημόσιου δανεισμού του κ.ά. Οι εξουσίες, δηλαδή, που συναποτελούν το περιουσιακό δικαίωμα πολλαπλασιάζονταν μέσα στον χρόνο και εξειδικεύθηκαν, παρέχοντας βέβαια πολύ ευρύτερη προστασία στον δημιουργό/δικαιούχο του περιουσιακού δικαιώματος από εκείνη που πρόσφεραν οι αρχικές νομικές ρυθμίσεις¹⁹.

676218f7.e34KaxiLc3qMb40Rch0SaxuMahv0?text=&docid=115785&pageIndex=0&doclang=EL&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=575353, τελευταία πρόσβαση 11.11.2013. Αναλυτικά για την προστασία βλ. Καλλινίκου Δ., Πνευματική Ιδιοκτησία και Συγγενικά Δικαιώματα, 3η εκδ. 2008.

16. Άλλωστε, είναι αλήθεια ότι το δικαίωμα της αναπαραγωγής συνιστά το βασικότερο και το πιο θεμελιώδες δικαίωμα από τη φαρέτρα των εξουσιών του δημιουργού, βλ. ΜΠρΘεσ 1037/2004, ΔΕΕ 2004, 2006. Την ιδέα αυτή ακριβώς αντανakλά και η ίδια η αγγλική λέξη copyright, αφού εστιάζει αναμφίβολα στο δικαίωμα παραγωγής αντιγράφων του έργου.

17. Βλ. Σταματούδη Ε., Ερμηνεία Ν. 2121/1993, επιμ. Κοτσίρη Α. & Σταματούδη Ε., Σάκουλας, 2009, σελ. 106.

18. Ό.π. σελ. 107.

19. Βλ. αναλυτικά Καλλινίκου Δ., Πνευματική Ιδιοκτησία και Συγγενικά Δικαιώματα, 3η εκδ. 2008.

δ. Επέκταση λόγω κατάργησης τυπικών προϋποθέσεων προστασίας

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι η σταδιακή κατάργηση τυπικών προϋποθέσεων προστασίας με δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας όπως η προϋπόθεση της κατάθεσης ή της καταγραφής του έργου και του δικαιούχου σε κάποιο μητρώο ή η αναγραφή του σήματος «c» πάνω στο έργο²⁰ αυτόματα επεξεκτείνε την προστασία σε μια σειρά έργων, είτε δημοσίευτων, είτε έργων για τα οποία ο δημιουργός δεν ενδιαφερόταν να προστατεύσει με δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας ή δεν γνώριζε καν ότι είχε μια τέτοια δυνατότητα κ.λπ. Η κατάργηση των προϋποθέσεων αυτών έγινε με τη Συνθήκη της Βέρνης από το 1886 για τις χώρες που προσχώρησαν ήδη από τότε σε αυτή και περισσότερο από 100 χρόνια μετά για τις ΗΠΑ, για τις οποίες η κατάργηση των προϋποθέσεων (μαζί με την αναγνώριση και προστασία του ηθικού δικαιώματος στα έργα) αποτελούσε σοβαρό πρόβλημα ως προς την προσχώρησή τους στη Διεθνή Συνθήκη²¹.

2. «Ανωθεν» ρύθμιση

Ένα άλλο σταθερό χαρακτηριστικό της ιστορίας της πνευματικής ιδιοκτησίας είναι η σταδιακά ευρύτερη ρύθμιση των θεμάτων της από υπερεθνικά και διεθνή νομοθετικά όργανα. Μια σειρά από νόμους σε μεμονωμένα κράτη ενισχύθηκε σημαντικά από τη Διεθνή Συνθήκη της Βέρνης του 1886, ενώ μετά την πρώτη Ευρωπαϊκή Οδηγία που είχε σχέση με την πνευματική ιδιοκτησία, εκείνη για τα προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών²², η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει ήδη εκδώσει εννέα Οδηγίες, με τις τελευταίες να αφορούν όχι αποκλειστικά δικαιώματα σε συγκεκριμένα έργα (π.χ. βάσεις δεδομένων), αλλά για όλα τα έργα μαζί. Από τη σειρά και τη θεματική των Οδηγιών για την πνευματική ιδιοκτησία προκύπτει πάντως ότι, ξεκινώντας από τη ρύθμιση επιμέρους έργων (προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών, βάσεις δεδομένων κ.λπ.), ο ευρωπαίος νομοθέτης βρέθηκε να ρυθμίζει ευρύτερα και γενικότερα θέματα της πνευματικής ιδιοκτησίας συνολικά (π.χ. Οδηγία 2001/29/ΕΚ για την εναρμόνιση πτυχών των δικαιωμάτων του δημιουργού), κατόπιν δε βρέθηκε να ρυθμίζει συνολικά και δικαιώματα εκτός της πνευμα-

20. Για παράδειγμα, με τον αμερικανικό νόμο για την πνευματική ιδιοκτησία του 1909, κατά τη διάταξη 20, οριζόταν ότι υποχρεωτικά τα έργα έπρεπε να περιείχαν το σήμα "c" σε συγκεκριμένη σελίδα (ή τη σελίδα τίτλου ή τη σελίδα αμέσως επόμενη από αυτή). Διαφορετικά, το έργο περνούσε στο δημόσιο κτήμα. Αναλυτικά για την καταγραφή του έργου σε μητρώο βλ. Kaplan B., The registration of copyright, Study 17, Subcommittee on Patents, Trademarks and Copyrights, Senate Committee on the Judiciary, 86th Congr. 35-36, 41 (Comm. Print 1960).

21. Ενδεικτικά βλ. Sandler R., Moral Rights of Authors in the USA, διαθέσιμο στο www.rbs2.com/moral.pdf/πρόσβαση 14/4/2014.

22. Οδηγία 91/250/ΕΚ για την προστασία προγραμμάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών.

τικής ιδιοκτησίας *μαζί με αυτήν*, με την Οδηγία 2004/48/ΕΚ για την επιβολή των δικαιωμάτων διανοητική ιδιοκτησίας (εντάσσοντας επομένως στην ίδια ρύθμιση τα δικαιώματα δημιουργού, τα δικαιώματα σε ευρεσιτεχνίες και τα δικαιώματα σε εμπορικά σήματα). Η συνολική αυτή ρύθμιση ασφαλώς δεν υπήρξε καινοτομία του ευρωπαϊού νομοθέτη, αφού είχε προηγηθεί η Διεθνής Συνθήκη TRIPs, η οποία έχει και αυτή εφαρμογή σε όλη τη διανοητική ιδιοκτησία.

Οι Συνθήκες Ιντερνέτ²³ αποδίδουν την ίδια ιδέα, της άνωθεν συνολικής ρύθμισης από ανώτερα των κρατικών νομοθετικά όργανα, με προφανή στόχο καταρχήν την ομοιογένεια της ρύθμισης αυτής για όλα τα κράτη (της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις Οδηγίες, του Διεθνούς Οργανισμού Εμπορίου, για τις Διεθνείς Συνθήκες του), ρύθμισης όμως η οποία, παρά τις όποιες μεταβατικές διατάξεις (βλ. μεταβατικές διατάξεις στη διεθνή συνθήκη TRIPs ειδικά για τις αναπτυσσόμενες χώρες²⁴), τελικά στοχεύει στην αυστηρότερη δέσμευση των κρατών για την προστασία των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και ποτέ στην ελαφρύτερη²⁵. Το αποτέλεσμα είναι ότι πιθανότατα, όταν αναφερόμαστε στο ελληνικό δίκαιο π.χ. για την πνευματική ιδιοκτησία, και ειδικότερα στον Ν. 2121/1993, να αναφερόμαστε σε έναν ελληνικό μεν νόμο, ο οποίος όμως έχει ενσωματώσει όλες τις ευρωπαϊκές Οδηγίες για την πνευματική ιδιοκτησία²⁶, οπότε σε μεγάλο τουλάχιστον μέρος του, αποτελεί ευρωπαϊκό δίκαιο στην ουσία του²⁷.

23. Κυρώθηκαν από την Ελλάδα με τον Ν 3183/2003 ΦΕΚ Α' 227/26.9.2003 και Ν 3184/2003 και ΦΕΚ, Α' 228/26.9.2003).

24. Βλ. αναλυτικά *Deree C.*, *The Implementation Game-The TRIPs Agreement and the Global Politics of Intellectual Property Reform in Developing Countries*, Oxford University Press, 2008.

25. Βλ. διατάξεις της Συνθήκης Anti-Counter feiting Trade Agreement (ACTA). Βλ. ενδεικτικά <https://www.effiors/issues/acta>, πρόσβαση 14/4/2014.

26. Εκτός από την Οδηγία για τα ορφανά έργα 2012/28 και την Οδηγία 2011/77 για την επέκταση της διάρκειας προστασίας των ερμηνευτών-εκτελεστών και των παραγωγών φωνογραμμάτων, η ενσωμάτωση των οποίων επίκειται. Βλ. Τροποποιείται η νομοθεσία περί πνευματικής ιδιοκτησίας - σε δημόσια διαβούλευση τίθεται η «Τροποποίηση του νόμου 2124/1993 περί πνευματικής ιδιοκτησίας», 15.10.2013, διαθέσιμο στο <http://www.lawnet.gr/news>. Πρόσβαση 14/4/2014.

27. Το κοινοτικό κεκτημένο για την πνευματική ιδιοκτησία αποτελείται από τις εξής Οδηγίες: α) Οδηγία 91/250/ΕΟΚ για τη νομική προστασία των προγραμμάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών (κωδικοποίηση με Οδηγία 2009/24) β) Οδηγία 92/100/ΕΟΚ σχετικά με το δικαίωμα εκμίσθωσης, το δικαίωμα δανεισμού και ορισμένα δικαιώματα συγγενικά στον τομέα των προϊόντων της διανοίας (κωδικοποίηση με Οδηγία 2006/115) γ) Οδηγία 93/83/ΕΟΚ περί συντονισμού ορισμένων κανόνων όσον αφορά το δικαίωμα του δημιουργού και τα συγγενικά δικαιώματα που εφαρμόζονται στις δορυφορικές ραδιοτηλεοπτικές μεταδόσεις και την καλωδιακή αναμετάδοση δ) Οδηγία 93/98/ΕΟΚ για τη διάρκεια προστασίας του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας και ορισμένων συγγενών δικαιωμάτων (κωδικοποίηση με Οδηγία

3. Σταδιακή επικράτηση της ωφελιμιστικής θεωρίας έναντι του φυσικού δικαίου για την πνευματική ιδιοκτησία

Το ηπειρωτικό και το αγγλοσαξονικό δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας ξεκίνησαν από διαφορετικές θεωρητικές αφετηρίες. Στην Ευρώπη επικράτησε από την αρχή η θεωρία ότι το δικαίωμα του δημιουργού στο έργο του αποτελεί μια έκφανση της προσωπικότητάς του και έτσι, προστατεύεται επειδή είναι δίκαιο, φυσικό, ο δημιουργός ενός έργου να απολαμβάνει τα δικαιώματα σε αυτό. Αντίθετα, κατά το αγγλοσαξονικό δίκαιο, ήδη από την αγγλική απόφαση *Donaldson v. Beckett*²⁸, για διάφορους λόγους, επικράτησε ότι η Πολιτεία είναι που απονέμει ένα περιορισμένο στον χρόνο, με ημερομηνία λήξης δηλαδή, δικαίωμα του δημιουργού (author) στο έργο του και ότι ο σκοπός του δικαιώματος είναι η προώθηση, πρωτίτως, του κοινού καλού και όχι η ανταμοιβή του δημιουργού²⁹. Η θεωρία αυτή πέρασε μετά και στις ΗΠΑ, με την αντίστοιχη της *Donaldson v. Beckett*³⁰ απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου των ΗΠΑ, *Wheaton v. Peters*³¹. Και εκεί επελέγη και υιοθετήθηκε τελικά η θεωρία της πολιτειακής απονομής του δικαιώματος, με βάση τη χορήγηση κινήτρων δημιουργίας στους δημιουργούς με τελικό στόχο όμως όχι την προστασία των δικαιωμάτων του ατόμου-δημιουργού, αλλά το κοινό καλό, που προωθείται με τη δημιουργία έργων (και τις εφευρέσεις).

Τα δύο συστήματα αυτά φαίνεται ότι διατηρήθηκαν διαφορετικά για πολύ χρόνο. Ένας από τους λόγους για τον οποίο υποστηρίζεται ότι οι ΗΠΑ δεν προσχώρησαν στη Συνθήκη της Βέρνης παρά εκατό ολόκληρα χρόνια μετά τη σύναψή της, δηλαδή το 1987, ήταν η σθεναρή άρνησή τους να αποδεχθούν την κατάργηση της προϋπόθεσης της καταγραφής σε μητρώο (registration) του έργου ως προϋπόθεση

2006/116) ε) Οδηγία 96/9/ΕΟΚ για τη νομική προστασία των βάσεων δεδομένων στ) Οδηγία 2001/29/ΕΚ για την εναρμόνιση ορισμένων πτυχών του δικαιώματος του δημιουργού και των συγγενικών δικαιωμάτων στην κοινωνία των πληροφοριών ζ) Οδηγία 2001/84/ΕΚ για το δικαίωμα παρακολούθησης η) Οδηγία 2004/48/ΕΚ για την επιβολή των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας θ) Οδηγία 2011/77/ΕΕ για τροποποίηση της Οδηγίας 2006/116/ΕΚ που αφορά τη διάρκεια προστασίας του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας και ορισμένων συγγενικών δικαιωμάτων ι) Οδηγία 2012/28/ΕΕ για ορισμένες επιτρεπόμενες χρήσεις ορφανών έργων.

28. (1774) 2 Brown's Parl. Cases 129, 1 Eng. Rep. 837; 4 Burr. 2408, 98 Eng. Rep. 257.

29. Ίσως η πιο χαρακτηριστική πρόταση από αμερικανική δικαστική απόφαση για αυτή τη στάθμιση να είναι αυτή: "...the copyright law, like the patent statutes, makes reward to the owner a secondary consideration..." (το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας, όπως οι νόμοι για τις ευρεσιτεχνίες, αντιμετωπίζουν την ανταμοιβή του δικαιούχου σαν μια δευτερεύουσα σκέψη), *United States v. Paramount Pictures*, 334 U.S. 131, 158.

30. Ό.π.

31. 33 U.S. (8 Pet.) 591 (1834).

αναγνώρισης του δικαιώματος copyright και την άρνησή τους επίσης να αναγνωρίσουν την ισχύ και στο δικό τους σύστημα του ηθικού δικαιώματος του δημιουργού στο έργο του³² (άρ. 6bis της Συνθήκης). Και η κατάργηση της προϋπόθεσης της προγενέστερης καταγραφής σε πολιτειακό όργανο, αλλά και το ηθικό δικαίωμα οπωσδήποτε συνδέονται με τη θεωρία του φυσικού δικαίου εφαρμοζόμενη στην πνευματική ιδιοκτησία.

Σήμερα μπορούμε όμως να ισχυριστούμε ότι διεθνώς, έχει επικρατήσει το αγγλο-σαξονικό-αμερικανικό σύστημα του copyright έναντι του ηπειρωτικού συστήματος του author's rights. Δεν βλέπουμε σχεδόν ούτε αναφορές στο φυσικό δίκαιο-φυσικό δικαίωμα του δημιουργού στις Ευρωπαϊκές Οδηγίες για την πνευματική ιδιοκτησία. Αντίθετα, ο «λόγος» τους είναι σχεδόν αποκλειστικά λόγος που αναφέρεται και στηρίζει την αγγλοσαξονική-αμερικανική θεωρία των κινήτρων³³. Υπάρχει λοιπόν ένα είδος συμφωνίας στα νομοθετικά κείμενα για τον στόχο της προστασίας με τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, που δεν συνάδει με τη θεωρία του φυσικού δικαίου.

Σαφές είναι άλλωστε ουσιαστικά η άρνηση του Ευρωπαίου νομοθέτη να ρυθμίσει με τις Οδηγίες κ.λπ. το ηθικό δικαίωμα του δημιουργού στο έργο του, αφήνοντας αυτό ουσιαστικά στη διακριτική ευχέρεια των νομοθετών των κρατών με-

32. Βλ. ενδεικτικά ανάλυση της *Suhl N.*, Moral rights protection in the United States under the Berne Convention: A fictional Work? 2002, Fordham Int. Pr. M. Ent. L.J., vol. 2, iss. 4, 1203, στη σελ. 1212. Διαθέσιμο στο <http://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1239&context=iplj>. Τελευταία πρόσβαση 14.4.2014.

33. Βλ. αναλυτικά *Spinello R. & Bottis M.*, A defense of intellectual property rights, Edward Elgar Publishing, 2009, σελ. 95-96. «...Οι ιστορίες που διηγούνται οι αιτιολογικές σκέψεις των Οδηγιών για την πνευματική ιδιοκτησία είναι ιστορίες για τον κίνδυνο από την πειρατεία για την παραγωγή πληροφοριακών προϊόντων, για την ανάγκη να προστατευτούν ακριβές βιομηχανικές επενδύσεις στη δημιουργία των πληροφοριακών προϊόντων, για τις απειλές από τις νέες ψηφιακές τεχνολογίες κατά της απόδοσης των επενδύσεων κ.λπ. Αυτό δεν είναι λόγος φυσικού δικαίου, λόγος 'droit d' auteur', είναι αποκλειστικά λόγος οικονομικός-ωφελιμιστικός...», σελ. 95 (μετάφραση της γράφουσας). Βλ. και αιτ. σκ. 3 της Οδηγίας 2006/116/ΕΚ για τη διάρκεια προστασίας του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας και ορισμένων συγγενικών δικαιωμάτων, «...υπάρχουν κατά συνέπεια διαφορές ανάμεσα στις εθνικές νομοθεσίες που διέπουν την διάρκεια προστασίας του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας και των συγγενικών δικαιωμάτων, οι οποίες είναι ικανές να θίξουν την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων και την ελεύθερη παροχή υπηρεσιών και να νοθεύσουν τους όρους ανταγωνισμού στην κοινή αγορά. Πρέπει ως εκ τούτου για να εξασφαλιστεί η καλή λειτουργία της εσωτερικής αγοράς να εναρμονιστούν οι νομοθεσίες των κρατών μελών, έτσι ώστε να είναι ίδια η διάρκεια προστασίας σε ολόκληρη την κοινότητα...», διαθέσιμο στο <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:372:0012:0018:EL:PDF>, τελευταία πρόσβαση 14.4.2014.

λών και στο δικό τους, εσωτερικό δίκαιο³⁴. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι το ηθικό δικαίωμα έχει εξασθενήσει στην Ευρώπη. Ειδικά στην Ελλάδα, για παράδειγμα, είναι σαφές ο νόμος που το προβλέπει και το προστατεύει³⁵. Έτσι, ούτε το αγγλο-σαξονικό-αμερικανικό δίκαιο³⁶, με έναν γενικής φύσης νόμο για όλα τα έργα, ούτε ο Ευρωπαίος νομοθέτης έχει επέμβει να ρυθμίσει το ηθικό δικαίωμα με μια ξεχωριστή Οδηγία (αντίθετα ακριβώς, συχνά αναφέρει ρητά ότι η μια συγκεκριμένη Οδηγία δεν σκοπεύει να εναρμονίσει και το ηθικό δικαίωμα των δημιουργών στα έργα τους) κ.λπ. Η έλλειψη αυτή σηματοδοτεί ταυτόχρονα την, έστω σιωπηρή, υιοθέτηση ότι η ωφελιμιστική θεωρία των κινήτρων ουσιαστικά επικρατεί έναντι της θεωρίας του φυσικού δικαίου και ότι τα έργα αντιμετωπίζονται πολύ περισσότερο ως εμπόρευμα (πληροφοριακό προϊόν) που σαφώς και πρώτιστα ενδιαφέρει την αγορά και πολύ λιγότερο αποτελούν έκφραση της ανθρωπίνης προσωπικότητας.

4. Από προστατευόμενο έργο σε προστατευόμενο πληροφοριακό προϊόν

Μέσα στον χρόνο περάσαμε, κατά κάποιον τρόπο, από το προστατευόμενο έργο στην προστατευόμενη πληροφορία, από το έργο που ενσωματώνει πληροφορία στο πληροφοριακό προϊόν και από τη στενή σύνδεση της προστασίας με τη μορφή

34. «...Στο πλαίσιο της κοινοτικής εναρμόνισης του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας, το ηθικό δικαίωμα δεν παρουσιάζεται ως ιδιαίτερο αντικείμενο ρύθμισης. Στην Οδηγία 91/250 για τα προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών δεν γίνεται καμία άμεση αναφορά στο ηθικό δικαίωμα. Η απουσία ρύθμισης του ηθικού δικαιώματος γίνεται και για την Οδηγία 92/100. Οι Οδηγίες 93/83 (αιτ. σκ. 28), 93/98 (α. 9) και 96/9 (αιτ. σκ. 28) δεν ρυθμίζουν τη νομική προστασία των ηθικών εξουσιών του δημιουργού...αναφορά για την υποχρεωτική μνεία του ονόματος του δημιουργού περιέχει η Οδηγία 2001/29 σχετικά μόνο με τους περιορισμούς του περιουσιακού δικαιώματος ...», Παπαδοπούλου Μ. Δ., Ερμηνεία Ν. 2121/1993, επιμ. Κοτσίρη Α. & Σταματούδη Ε., Σάκκουλας 2009, σελ. 136. Εκτενώς για το ηθικό δικαίωμα βλ. Καλλινίκου Δ., Πνευματική Ιδιοκτησία και Συγγενικά Δικαιώματα, 3η εκδ., 2008.

35. Άρ. 4, Ν. 2121/1993.

36. Στην Αγγλία, οι ηθικές εξουσίες του δημιουργού ρυθμίζονται σε ξεχωριστό κεφάλαιο, αλλά η προσβολή τους δεν συνιστά ταυτόχρονη προσβολή του copyright (Copyright, Designs and Patents Act 1998, ενδεικτικά βλ. *Vaver D.*, Moral Rights Yesterday, Today and Tomorrow, *International Journal of Law and Information Technology* 7 (3) 1999, OUP. Παράλληλα, στις ΗΠΑ, από το ηθικό δικαίωμα προστατεύεται αποσπασματικά με βάση συγκεκριμένες ρυθμίσεις και μόνο για τους δημιουργούς εικαστικών έργων η προστασία ακεραιότητας του έργου και η εξουσία αναγνώρισης της πατρότητας (VARA 1990, Art. 106A (1), (2) και 106A (3). Η Συμφωνία TRIPs δεν κάνει καμία αναφορά στο ηθικό δικαίωμα, σαφώς ένδειξη ότι «...τείνει να μεταβάλει την ευαίσθητη ισορροπία μεταξύ των δύο συστημάτων (προστασίας πνευματικής ιδιοκτησίας) προς όφελος του συστήματος του copyright...», Μαρίνος Μ.Θ., Πνευματική Ιδιοκτησία, β' εκδ. 2004, σελ. 20. Βλ. γενικά Καλλινίκου Δ., Πνευματική Ιδιοκτησία και Συγγενικά Δικαιώματα, 3η εκδ., 2008.

την οποία έχει το έργο στην προστασία του έργου σε οποιαδήποτε μορφή κι εάν αυτό έχει ενσωματωθεί. Η Συνθήκη TRIPs σαφώς αναφέρεται σε δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας ως έχοντα σχέση με το εμπόριο-αυτό, άλλωστε, είναι και στον τίτλο της ("trade-related IP rights"). Δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι οι δημιουργοί που πάλεψαν για τη Συνθήκη της Βέρνης του 1886 είχαν στον νου τους την ίδια ιδέα, έστω ως αόριστη δυνατότητα στο μέλλον, δηλαδή ότι ένα έργο όπως η «Παναγία των Παρισίων» του Βίκτωρος Ουγκώ έμελλε να ρυθμίζεται και να αντιμετωπίζεται με μια Συνθήκη στενά δεμένη με την έννοια του εμπορίου προϊόντων που έχουν μια φυσική υπόσταση, μια εμπορική αξία και ουσιαστικά τίποτε παραπέρα.

Η αλλαγή αυτή ίσως έχει σχέση με την πρόσφατη ιστορικά προστασία με δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας του λογισμικού. Πράγματι, η προστασία ως έργο του ανθρώπινου πνεύματος ενός κώδικα που δεν μπορεί ο άνθρωπος καν να διαβάσει όπως ένα βιβλίο, ή να δει, όπως μια εικόνα, δεν μπορεί παρά να σηματοδοτεί μια μεγάλη αλλαγή μέσα στον χρόνο της αντίληψης που κυριάρχησε τελικά για τη φύση του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας και σε τι αυτό τελικά αφορά. Λογικό είναι αυτή η αλλαγή να μην έγινε ούτε γρήγορα ούτε εύκολα. Υπάρχει μεγάλη βιβλιογραφία για το παρελθόν και της Οδηγίας 91/251/ΕΟΚ για την προστασία λογισμικού, αλλά και της αντίστοιχης ιστορίας στο αγγλοσαξονικό-αμερικανικό δίκαιο για την προστασία με δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας των προγραμμάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών³⁷. Και υπήρξε και εκεί σθεναρή αντίσταση, από διάφορες πλευρές και με διάφορα επιχειρήματα³⁸. Το αποτέλεσμα δεν μπορεί παρά να συντέλεσε σε μια διαφοροποίηση της θεώρησης για το τι σημαίνει προστατευόμενο με δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας έργο, αλλά επίσης άλλαξε και τον τρόπο με τον οποίο επηρεάστηκε η σκέψη των ενδιαφερόμενων για την προστασία αυτή μετά.

Έτσι, πέντε χρόνια μετά την Οδηγία για τα προγράμματα, η μεγάλη αυτή αλλαγή συμπληρώθηκε, κατά τη γνώμη μου, το 1996, με το ειδικής φύσης δικαίωμα κατασκευαστή βάσης δεδομένων στην Ευρώπη μόνο (γιατί στις ΗΠΑ δεν κατάφερε μέχρι σήμερα να γίνει και αυτή η μετάβαση και δε φαίνεται πιθανό να συμβεί σύντομα³⁹) μια αλλαγή που έδωσε προστασία πνευματικής ιδιοκτησίας σε κάτι που δεν έχει σχέση με πρωτότυπη δημιουργία, αλλά με επένδυση, συνηθέστατα κατα-

37. Βλ. *Marino M.Θ.*, Λογισμικό (software) Προστασία και Συμβάσεις, 1992.

38. Βλ. για παράδειγμα την υπόθεση *Applied Info. Mgmt., Inc. v. Icart*, 976 Supp. 149, 155, EDNY 1997, η οποία διευκρινίζει, καθώς υπήρχε αμφισβήτηση, ότι η πώληση λογισμικού αποτελεί πώληση ενός αγαθού (good) για τους σκοπούς του νόμου περί πώλησης αγαθών.

39. Με την αμερικανική απόφαση *Feist Publications v. Rural Telephone Service Co.*, 499 US 340 (1991) κρίθηκε ότι για να δοθεί δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας, η πρωτοτυπία του έργου είναι απαραίτητη προϋπόθεση. «...Το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας είναι ανταμοιβή για την πρωτοτυπία, όχι την προσπάθεια...», *Feist*, διαθέσιμη στο <http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=499&invol=340>, τελευταία πρόσβαση 14.4.2014.

βεβλημένη από νομικό πρόσωπο. Αυτό δηλαδή ήταν ένα βήμα παραπέρα: εκτός από ότι μπορούμε να προστατεύσουμε μια σειρά εντολών περιγραφόμενες με μαθηματικούς όρους, αλλά τέλος πάντων, εντολών που πηγάζουν από έναν δημιουργό και είναι πρωτότυπες ως έργο, στην ιδέα ότι μπορούμε να προστατεύσουμε, πάλι με δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας, έστω «ειδικής φύσης», ένα «έργο» το οποίο ρητά αναγνωρίζουμε ότι δεν είναι πρωτότυπο-αυτό είναι ξεκάθαρο μέσα στην ίδια την Οδηγία-αλλά που όμως, η κατασκευή του απαιτσε επένδυση. Είναι ενδιαφέρον ότι παράλληλα, ενώ η κλασική αρχή του διαχωρισμού ιδέας-έκφρασης στο δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας ισχύει θεωρητικά, χάνει σταδιακά μέσα στον χρόνο αρκετό από το νόημά της, καθώς για παράδειγμα, δεν φαίνεται να έχει νόημα όταν απαγορεύεται χωρίς άδεια του συγγραφέα ενός βιβλίου η δημιουργία ενός κινηματογραφικού έργου με βάση το βιβλίο αυτό (είναι σαφές ότι ένα κινηματογραφικό έργο δεν μπορεί να είναι ίδια «έκφραση» με το βιβλίο). Έτσι, η έννοιά του διαχωρισμού ιδέας-έκφρασης έχει επίσης αποδυναμωθεί πλέον σε περιπτώσεις έργων όπως τα προγράμματα Η/Υ και τις βάσεις δεδομένων, γιατί εκεί είναι πολύ δύσκολος, αν όχι απόλυτα αδύνατος, ο διαχωρισμός μεταξύ μιας ιδέας και της έκφρασής της⁴⁰.

Η μετάλλαξη από αυτή τη σκοπιά των έργων σε πληροφοριακά προϊόντα συνδέεται επίσης πρακτικά με την πρόσφατη, ιστορικά, ανάμειξη του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου με τη ρύθμιση της προστασίας και αυτών, ως αντικείμενο εμπορίου, μια ιδέα αληθινά μοντέρνα⁴¹ για την εποχή της (1994). Την ίδια στιγμή, η Διεθνής Συνθήκη TRIPs του ΠΟΕ το 1994 ενώνει στη ρύθμισή της και τα τρία είδη της διανοητικής ιδιοκτησίας, δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας, ευρεσιτεχνία και εμπορικό σήμα, δίδοντας το «σήμα», όπως η Ευρωπαϊκή Οδηγία 2004/48/ΕΚ για την αναγκαστική εκτέλεση των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας, ότι και τα τρία αυτά είδη έχουν τόσες ομοιότητες ώστε να είναι απαραίτητη τόσο η διεθνής, όσο και η παρόμοια ρύθμιση και για τα τρία⁴². Έτσι, τα δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, πλέον έχουν μετατραπεί στο υπ. αρ. 1 κεντρικό ζήτημα της πα-

40. Βλ. ενδεικτικά *Rosati E.*, *The Idea/Expression Dichotomy at Crossroads: Past and Present of a concept*, Lambert Academic Publishing, 2010.

41. Οι *Drahos* και *Braithwhite*, ανατρέχοντας στην αρχή της ιδέας αυτής, αναφέρονται στις εκτενείς πιέσεις ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 της διεύθυνσης της φαρμακευτικής εταιρείας *Pfizer* ώστε να αναγνωριστεί η κατά το δυνατό ευρύτερη προστασία με δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας ως η υπ. αρ. 1 προτεραιότητα της εμπορικής πολιτικής των ΗΠΑ. Οι ΗΠΑ, κεντρικός παράγοντας της Διεθνούς Συνθήκης TRIPs, πρώτες σύνδεσαν την εμπορική τους πολιτική με τα «προϊόντα» της διανοητικής ιδιοκτησίας (εκτός, δηλαδή, των κλασικών εμπορικών προϊόντων μέχρι τότε). Βλ. *Braithwhite J. & Drahos P.*, *Global Business Regulation*, Cambridge University Press, 2000 (ειδικά το κεφάλαιο 7).

42. ΑΚΤΑ, βλ. παραπάνω υποσημείωση.

γκόσμιας πολιτικής για την καινοτομία⁴³. Η παγκοσμιοποίηση της ρύθμισης των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας έγινε πραγματικότητα, παράλληλα με την αναμφισβήτητη αλλαγή, ειδικά για την πνευματική ιδιοκτησία, της σκέψης μας, συνοδευόμενη και από το αντίστοιχο δίκαιο, από την έννοια του έργου σε εκείνη του πληροφοριακού προϊόντος.

5. Ιστορία μιας συνεχούς δικαστικής διαφωνίας

Οι σημαντικές δικαστικές αποφάσεις που κατά κάποιον τρόπο, καθόρισαν το μέλλον της πνευματικής ιδιοκτησίας κατά το πλείστον δεν υπήρξαν ομόφωνες. Αντίθετα, τα κείμενα υποδεικνύουν σοβαρές και ουσιαστικές διαφωνίες. Με εκκίνηση τις αγγλικές αποφάσεις *Millar v. Taylor*⁴⁴ (King's Bench) και *Donaldson v. Beckett*⁴⁵, (House of Lords), αυτές δεν ήταν ομόφωνες. Το ζήτημα ειδικά στην πιο σημαντική απόφαση από τις δυο, που έλυσε τελικά το πρόβλημα, τη *Donaldson v. Beckett*⁴⁶, κρίθηκε για μόνο μια ψήφο (ενώ μάλιστα υποστηρίχθηκε πρόσφατα σχετικά ότι λανθασμένα καταμετρήθηκαν οι ψήφοι και το αποτέλεσμα έπρεπε να ήταν αντίθετο-αλλά πάλι για μια ψήφο⁴⁷). Η αντίστοιχη για το ίδιο ζήτημα (δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας ως φυσικό δικαίωμα απονεμόμενο από την Πολιτεία στις ΗΠΑ απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου, *Wheaton v. Peters*⁴⁸, επίσης απεδείχθη πολύ δύσκολο να επιλυθεί συναινετικά, και το αποτέλεσμα κρίθηκε πάλι για μια ψήφο

43. Archiburghi D. & Filippetti A., The Globalization of Intellectual Property Rights: Four Lessons and One Thesis, Global Policy volume 1, issue 2, May 2010, διαθέσιμο στο <http://www.danielearchibugi.org/downloads/papers/IPRglobalization.pdf>, τελευταία πρόσβαση 11.11.2013, στη σελ. 138.

44. (1769) 4 Burr. 2303, 98 ER 201.

45. (1774) 2 Brown's Parl. Cases 129, 1 Eng. Rep. 837; 4 Burr. 2408, 98 Eng. Rep. 257.

46. Ό.π.

47. Deazley R. (2008) 'Commentary on *Donaldson v. Becket* (1774)', in Primary Sources on Copyright (1450-1900), L. Bently & M. Kretschmer (eds.), www.copyrighthistory.org, τελευταία πρόσβαση 11.11.2013. Ο Deazley για να στηρίξει την άποψή του παραπέμπει επίσης στους Abrams H., The Historic Foundation of American Copyright Law: Exploding the Myth of Common Law Copyright, Wayne Law Review, 29 (1983): 1119-1191 (1119), Rose M., Authors and Owners. The Invention of Copyright, London: Harvard University Press, 1993, Deazley R., On the Origin of the Right to Copy: Charting the Movement of Copyright Law in Eighteenth Century Britain, 1695-1775, Oxford: Hart Publishing, 2004. Ο Deazley αναφέρει ότι οι δικαστές που στήριξαν το αποτέλεσμα της πλειοψηφίας ήταν οι Nares, Ashurst, Blackstone, Willes, Aston JJ and Smythe CB, ενώ οι διαφωνούντες ήταν οι Eyre, Gould JJ, Perrott, Adams BB και De Grey CJ, ό.π. Για τους σκοπούς του παρόντος σημασία έχει ότι το ζήτημα κρίθηκε για μια μόνη ψήφο (6-5).

48. 33 US 591 (1834), διαθέσιμη στο <http://supreme.justia.com/cases/federal/us/33/591/>, τελευταία πρόσβαση 14.4.2014.

(5-4, το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας είναι δικαίωμα απονεμόμενο από την Πολιτεία). Ασφαλώς η διαφορά μιας ψήφου και μόνο ως προς το πλέον ουσιαστικό θέμα της πνευματικής ιδιοκτησίας (νομική φύση του δικαιώματος) δεν μας δίδει καμία διαβεβαίωση ότι οπωσδήποτε μια από τις δυο πλευρές έχει δίκιο.

Αλλά και αργότερα, βλέπουμε σε κάθε σημαντική αλλαγή ερμηνείας της νομοθεσίας για την πνευματική ιδιοκτησία μεγάλες διαφορές γνώμων εξαίρετων Δικαστών. Με 5-4, για παράδειγμα, κρίθηκε από το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ η υπόθεση *Sony Corp. of America v. Universal City Studios*⁴⁹, γνωστή ως «η υπόθεση Betamax», στην οποία κρίθηκε ότι η αντιγραφή τηλεοπτικών προγραμμάτων μέσω της νέας τότε τεχνολογίας των βίντεο VCR με σκοπό τη δυνατότητα θέασης ενός τηλεοπτικού προγράμματος σε άλλο χρόνο από εκείνο κατά τον οποίο προβάλλεται δεν παραβιάζει πνευματικά δικαιώματα των δημιουργών, αλλά αποτελούσε δίκαιη χρήση (καθώς με τον τρόπο αυτόν, η τεχνολογία του βίντεο επέτρεπε κάποιος να βλέπει το πρόγραμμα χωρίς να βλέπει αναγκαστικά τις διαφημίσεις μέσα σε αυτό, υπήρχε σοβαρή αντιπαράθεση). Με 6-3 κρίθηκε η υπόθεση *Harper & Row v. Nation Enterprises*⁵⁰, πάλι σχετικά με την εφαρμογή της εξαίρεσης της δίκαιης χρήσης σε σχέση με τη συνταγματική προστασία της ελευθερίας της έκφρασης. Με 7-2 κρίθηκε η σπουδαία υπόθεση *Eldred v. Ashcroft*⁵¹, για τη νομιμότητα της νομοθετικής αναδρομικής παράτασης του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας (θετική απάντηση από την πλειοψηφία) και η παρόμοια πρόσφατη *Golan v. Holder*⁵² κρίθηκε με 6-2⁵³ (ουσιαστική επικύρωση της *Eldred v. Ashcroft*⁵⁴, πάλι με μειοψηφία και με μια αποχή). Τέλος, το 2013 με την απόφαση *Kirtsaeng v. John Wiley & Sons, Inc.*⁵⁵ πάλι με 6-3 κρίθηκε ότι το δικαίωμα ανάλωσης αφορά και τη μεταπώληση έργων που έχουν εισαχθεί στις ΗΠΑ, αρκεί στη χώρα από την οποία προέρχονται έργα να έχουν δημιουργηθεί και αγορασθεί νόμιμα. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν αποφάσεις των Ανώτατου Δικαστηρίου των ΗΠΑ περί πνευματικής ιδιοκτησίας ομόφωνες, ασφαλώς υπάρχουν⁵⁶, αλλά δεν είναι πολλές και μέχρι σήμερα, δεν διαφαίνεται εύκολο οι μεγάλες αντιθέσεις ακόμη και εντός του αγγλοσαξονικού-αμερικανικού συστήματος πνευματικής ιδιοκτησίας (κι όχι μεταξύ αυτού και του ηπειρωτικού) να επιλυθούν σύντομα με μια ασφαλή αρμονία. Ίσως η πιο

---

49. 464 US 417 (1984).

50. 471 US 539 (1985).

51. Ό.π.

52. 565 US ____ (2012).

53. Η Δικαστής Kagan δεν έλαβε μέρος στην απόφαση αυτή.

54. Ό.π.

55. No 11-697, 568 US ____ (2013).

56. Π.χ. η υπόθεση *Feist v. Rural*, ό.π.

ενδεικτική για τους σκοπούς του παρόντος επιχειρήματος περί διαφωνίας απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ να είναι η αμέσως σχετική προγενέστερη της *Kirtsaeng*, η *Costco v. Omega*⁵⁷, για το ίδιο θέμα, όπου το Δικαστήριο με μια αποχή διαιρέθηκε ακριβώς στα δυο, και με 4-4 ψήφους αναγκάστηκε κατά τον νόμο απλά να επικυρώσει την προσβαλλόμενη απόφαση του Εφετείου⁵⁸...

Παρόμοιες σοβαρές δυσχέρειες βλέπουμε και στις σημαντικές αποφάσεις περί ευρεσιτεχνιών, με αποκορύφωμα την *Chakrabarty v. Diamond*⁵⁹ (6-3) περί ευρεσιτεχνιών σε ζωντανούς οργανισμούς, στους οποίους υπήρξε ανθρώπινη εργαστηριακή επέμβαση. Προφανώς, όταν μιλάμε για τη «μεταφυσική του δικαίου», όπως έχει χαρακτηριστεί⁶⁰, το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας μαζι με το δίκαιο ευρεσιτεχνιών, σχεδόν επιβάλλεται μια σοβαρή διάσταση θέσεων, ακόμη κι από τους ειδικούς.

6. Σύγχρονες τάσεις για την πνευματική ιδιοκτησία

Σε ευθεία αντιπαράθεση με τη μεγάλη διάρκεια του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας σήμερα, πολλοί θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι επειδή το δικαίωμα μεταβιβάζεται συνήθως από τον δημιουργό στον εκδότη-παραγωγό κ.λπ. και εκείνος τελικά το εκμεταλλεύεται, ο χρόνος προστασίας πρέπει να αντικατοπτρίζει αυτή την εμπορική πραγματικότητα. Συγκεκριμένα, ο χρόνος πρέπει να παρέχει το κίνητρο όχι δημιουργίας του έργου, κατά την κλασσική αγγλοσαξονική-αμερικανική θεωρία, αλλά το κίνητρο έκδοσης και παραγωγής, το κίνητρο της προώθησής του στην αγορά. Επειδή ένα έργο αποδίδει οικονομικά στον εκδότη-παραγωγό κ.λπ. σε χρόνους πολύ κοντά στην έκδοση και παραγωγή του, ο χρόνος προστασίας που προτείνεται είναι τόσο μικρός ώστε να φτάνει τα πέντε ή δέκα χρόνια, κάτι ανάλογο με την προστασία των ευρεσιτεχνιών που είναι είκοσι έτη, ενώ άλλοι προτείνουν τρία χρόνια μόνο ή κάτι σχετικό, ή έστω, η απαίτηση για μια μεγαλύτερη διάρκεια προστασίας να συνδέεται με την απόδειξη ότι ένα έργο συνεχίζει να αποτελεί αντικείμενο εμπορικής εκμετάλλευσης. Ο Lessig, για παράδειγμα, έχει προτείνει να

57. 08-2413/2009, για το Ανώτατο Δικαστήριο. Η εφετειακή απόφαση είναι η 541 F.3d 982 (9th Cir. 2008).

58. Το αποτέλεσμα αυτό, 4-4, σημαίνει ότι η επικυρωμένη απόφαση του Εφετείου θα αποτελούσε δεσμευτικό δικαστικό προηγούμενο μόνο για την περιφέρεια του 9ου Εφετείου των ΗΠΑ που εξέδωσε την προσβαλλόμενη απόφαση και όχι αλλού. Μετά την *Kirtsaeng v. John Wiley and Sons*, ό.π., το ζήτημα λύθηκε σε εθνικό επίπεδο.

59. 447 US 303 (1980).

60. Από τον Δικαστή Story, το 1841 («...το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας και το δίκαιο των ευρεσιτεχνιών πλησιάζουν περισσότερο από άλλα δίκαια, αυτό που μπορεί να χαρακτηριστεί ως η μεταφυσική του δικαίου, καθώς οι διαφοροποιήσεις του είναι ή μπορούν να είναι πολύ υποτονικές και λεπτές και καμία φορά, σχεδόν αδιόρατες...», *Folson v. Marsh*, 9 Fed. Cas 342, 344, 4901, (C. C. D. Mass. 1841).

απαιτείται μετά από κάποια χρόνια ο δικαιούχος ενός έργου να αποδείξει ότι συνεχίζει να ενδιαφέρεται να προστατεύσει το δικαίωμα αυτό με μια κατάθεση αίτησης κόστους μόνο ενός δολαρίου.

Στις ΗΠΑ ένα έργο μπορεί νόμιμα, με βάση νομοθετική βέβαια πρόβλεψη, να μεταπέσει από το δημόσιο κτήμα πίσω σε καθεστώς ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων⁶¹. Στην Ευρώπη επίσης, ο ομολογουμένως μακρύς κατάλογος των εξαιρέσεων του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας που προβλέπεται με την Οδηγία 2001/29/ΕΚ δεν θεσπίζει ούτε μια από αυτές υποχρεωτική για τα κράτη-μέλη με αποτέλεσμα, και πάλι, ο χώρος του δημοσίου κτήματος, στον βαθμό που αναγνωρίζουμε ότι εκεί εμπίπτει και η χρήση «ξένου» έργου βασισμένη σε εξαίρεση, να συρρικνώνεται κατά βούληση του εθνικού νομοθέτη.

Πάντως, η πρόσφατη Ευρωπαϊκή Οδηγία για τα ορφανά έργα, 12/28/ΕΚ, υποδεικνύει μια σοβαρή βούληση του Ευρωπαϊκού νομοθέτη να μπορούν (μόνο) αρμόδιοι φορείς να δώσουν τη δυνατότητα στο κοινό να έχει πρόσβαση κ.λπ. σε αυτά⁶². Κατά την Οδηγία, ορφανό θεωρείται ένα έργο εάν ο δικαιούχος του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας σε αυτό είτε δεν μπορεί να ταυτοποιηθεί, είτε δεν μπορεί να εντοπιστεί, παρά την επιμελή αναζήτησή του (άρ. 2 παρ. 1). Η εξαίρεση αφορά έργα που δημοσιεύθηκαν σε έντυπη μορφή, όπως βιβλία, επιστημονικά περιοδικά, εφημερίδες, περιοδικά ή άλλα γραπτά κείμενα και περιλαμβάνονται στις συλλογές προσιτών στο κοινό βιβλιοθηκών, εκπαιδευτικών ιδρυμάτων ή μουσείων, αρχείων ή ιδρυμάτων κινηματογραφικής ή ακουστικής κληρονομιάς, κινηματογραφικά ή οπτικοακουστικά έργα και φωνογραφήματα που περιλαμβάνονται στις συλλογές προσιτών στο κοινό βιβλιοθηκών, εκπαιδευτικών ιδρυμάτων ή μουσείων, αρχείων ή ιδρυμάτων κινηματογραφικής ή ακουστικής κληρονομιάς ή παρήχθησαν από δημόσιους ραδιοτηλεοπτικούς οργανισμούς μέχρι τις 31.12.2002 και περιλαμβάνονται στα αρχεία τους και δημοσιεύτα έργα των παραπάνω κατηγοριών, που διατίθενται στο κοινό από τους παραπάνω οργανισμούς με τη συναίνεση των δικαιούχων, με την προϋπόθεση ότι μπορεί βάσιμα να υποτεθεί ότι οι κάτοχοι των δικαιωμάτων δεν θα αντιτίθενται στις επιτρεπόμενες χρήσεις.

Η επιμελής έρευνα κατά το άρθρο 1 § 3 της Οδηγίας διεξάγεται πριν τη χρήση, στο κράτος της πρώτης δημοσίευσης ή αναμετάδοσης ή της έδρας του παραγωγού κινηματογραφικών ή οπτικοακουστικών έργων, από τους ενδιαφερόμενους φορείς που διατηρούν τα έργα στις συλλογές τους. Η έρευνα γίνεται στις κατάλληλες πηγές ανά κατηγορία του έργου που έχουν οριστεί σε κάθε κράτος, ενώ η τήρη-

---

61. *Eldred v. Ashcroft*, ό.π.

62. Αναλυτικά για τα ορφανά έργα βλ. ενδεικτικά Στρακαντούνα Β., Ψηφιοποίηση και διαχείριση πνευματικών δικαιωμάτων-τα «ορφανά» έργα και η ιστορία τους, στον παρόντα τόμο, και Παδοπούλου Μ. Δ., «Ορφανά» έργα, μια πρόταση Οδηγίας για αυτά, ΔΙΜΜΕ 3, 355 επ.

ση από τους φορείς μητρώων δεδομένων αναζήτησης σε διαδικτυακή βάση είναι υποχρεωτική. Ως πιθανές πηγές έρευνας αναφέρονται η νόμιμη κατάθεση, κατάλογοι βιβλιοθηκών και φάκελοι αρχών που τηρούν βιβλιοθήκες και άλλα ιδρύματα, οι επαγγελματικές ενώσεις εκδοτών, λογοτεχνών, παραγωγών, πρακτορεία, κλπ. στην αντίστοιχη χώρα, οι βάσεις δεδομένων των διεθνών προτύπων κωδικών (ISBN, ISSN κ.λπ.), οι βάσεις δεδομένων των οργανισμών συλλογικής διαχείρισης, η βάση δεδομένων του προγράμματος ARROW⁶³. Σε αντίθεση με όλες τις εξαιρέσεις από το δικαίωμα του δημιουργού που προτείνει η Οδηγία 2001/29/ΕΚ στα κράτη-μέλη, η εξαίρεση για τα ορφανά έργα είναι κατά την Οδηγία 2012/28/ΕΕ υποχρεωτική για τα κράτη-μέλη που οφείλουν, επομένως, να προβλέψουν εξαίρεση ή περιορισμό στο δικαίωμα αναπαραγωγής και στο δικαίωμα διάθεσης στο κοινό που θεσπίζουν τα άρθρα 2 και 3 της Οδηγίας 2001/29/ΕΚ για να διασφαλίζουν ότι οι φορείς μπορούν να προβαίνουν στις επιτρεπόμενες χρήσεις.

Ο τελικός σκοπός της Οδηγίας 2012/28/ΕΕ είναι να επιτευχθούν οι στόχοι που σχετίζονται με τις δημοσίους συμφέροντος αποστολές των πολιτιστικών φορέων, όπως συντήρηση, αποκατάσταση και παροχή πολιτιστικής και εκπαιδευτικής πρόσβασης στα έργα των συλλογών τους, αλλά και να προβλέπεται η δυνατότητα καταβολής αποζημίωσης λαμβανόμενων υπ' όψη των στόχων των κρατών μελών για την προαγωγή του πολιτισμού, του μη εμπορικού χαρακτήρα της χρήσης των φορέων, ιδίως της αποστολής δημόσιου συμφέροντός τους, της προαγωγής της μάθησης και της διάδοσης του πολιτισμού και της ενδεχόμενης βλάβης των κατόχων δικαιωμάτων. Η δυνατότητα χρήσης ορφανών έργων, έστω με διαδικασίες που φαίνονται δυσεφάρμοστες, και αναμένεται να αξιολογηθούν, είναι ένα βήμα σύγχρονης διεύρυνσης του δημόσιου κτήματος που ειδικά ο Αμερικανός νομοθέτης, παρά κάποιες προσπάθειες, δεν έχει κατορθώσει ακόμη να κάνει⁶⁴.

Η σημαντική απόφαση των ΗΠΑ, *Kirtsaeng v. John Wiley & Sons, Inc.*⁶⁵, ίσως σηματοδοτεί μια σημαντική αλλαγή για την αντιμετώπιση του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας και ασφαλώς, αποτελεί μια σημαντική νίκη των χρηστών έναντι των εκδοτών. Είναι μια νίκη μετά από πολλές συνεχείς ήττες, με κέντρο την *Eldred v. Ashcroft*⁶⁶, η οποία επέτρεψε την αναδρομική επέκταση του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας, ακόμη κι όταν αυτό σήμαινε την επανένταξη έργων που είχαν ήδη πέσει στο δημόσιο κτήμα σε ιδιοκτησιακό καθεστώς. Κατά την απόφαση αυτή, η θεωρία της ανάλωσης του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας μετά την πρώτη

63. Accessible Registries of Rights Information and Orphan Works, <http://www.arrow-net.eu>.

64. Προσπάθειες όπως το νομοσχέδιο H.R. 5889, Orphan Works Act of 2008 και το νομοσχέδιο S. 2913, Shawn Bentley Orphan Works Act of 2008.

65. Ό.π.

66. Ό.π.

πώληση (first sale doctrine) έχει εφαρμογή και όταν εισάγονται στις ΗΠΑ μεταχειρισμένα βιβλία κ.λπ. από το εξωτερικό και αναπωλούνται μέσα στην αμερικανική αγορά. Το αποτέλεσμα ήταν να μη θεωρείται παραβίαση πνευματικών δικαιωμάτων η εισαγωγή και πώληση εντός ΗΠΑ μεταχειρισμένων βιβλίων κ.λπ. χωρίς την άδεια του δικαιούχου των δικαιωμάτων αυτών, καθώς θεωρήθηκε ότι το δικαίωμα του δικαιούχου αναλώθηκε με την πρώτη πώληση του αντιτύπου του έργου είτε εντός είτε εκτός ΗΠΑ. Έτσι, ο φοιτητής Kirtsaeng που φρόντισε να εισαγάγει τις ΗΠΑ από τη χώρα του μεταχειρισμένα πανεπιστημιακά εγχειρίδια που πωλούνταν σε χαμηλές τιμές εκεί και να τα πωλεί σε πολύ χαμηλότερες τιμές από εκείνες της αγοράς στις ΗΠΑ κρίθηκε ότι δεν χρειαζόταν άδεια από τον δικαιούχο του δικαιώματος, τον εκδοτικό οίκο Wiley.

Μια άλλη σημαντική νίκη των χρηστών υπήρξε η καταψήφιση, με μεγάλη διαφορά⁶⁷, στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο την 4.6.2012 της Διεθνούς Σύμβασης ACTA (Anti-Counterfeiting Trade Agreement). Η Διεθνής αυτή Σύμβαση η οποία προβλέπει πολύ αυστηρά μέτρα κατά της πειρατείας και ποινικοποιεί μια σειρά από συμπεριφορές, επηρεάζοντας ανάμεσα σε άλλα και την εισαγωγή και διάθεση γενοσήμων (generic) φαρμάκων σε αναπτυσσόμενες χώρες (όχι πειρατικών), αντιμετώπισε διεθνώς μεγάλη κοινωνική αντίσταση από πολλούς και διαφορετικούς φορείς και ενώσεις, με βασικά επιχειρήματα την απειλή από την εφαρμογή της σε βασικά ανθρώπινα δικαιώματα, όπως η ελευθερία της έκφρασης το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή, το δικαίωμα στη γνώση⁶⁸, αλλά επίσης και πιο σημαντικά, το δικαίωμα στην υγεία, με την έννοια της πρόσβασης σε φάρμακα τόσο απαραίτητα μάλιστα όσο εκείνα για την αντιμετώπιση του ιού HIV. Η συμπλήρωση της Συνθήκης με ισχυρές εξουσίες έρευνας, κατάσχεσης εμπορευμάτων και σύλληψης ατόμων πιθανώς εμπλεκόμενων με τη διάθεση πειρατικών αγαθών με διαδικασίες και κανόνες που δεν φαίνονται να διασφαλίζουν τα γνωστά για τις περιπτώσεις αυτές εφαρμοζόμενα θεμελιώδη δικαιώματα στο πλαίσιο άσκησης ποινικής δίωξης αποτέλεσε κύριο σημείο αντίστασης από πολλά κράτη, αλλά και από την Ευρωπαϊκή Ένωση στο σύνολό της. Την 11.2.2012, σε 200 ευρωπαϊκές πόλεις έγιναν ταυτόχρονες διαμαρτυρίες κατά της Συνθήκης, κάτι πρωτόγνωρο ως αντίσταση σε νομοθεσία που αφορά δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας⁶⁹.

67. 478 κατά, 39 υπέρ και 165 αποχές.

68. Βλ. αναλυτικά Katz E. & Hinze G., The Impact of the Anti-Counterfeiting Agreement on the Knowledge Economy: The Accountability of the Office of the US Trade Representative for the Enforcement of the Creation of IP Enforcement Norms Through Executive Trade Agreements, Yale J Int L 2009, vol. 35, σ. 24επ.

69. The ACTA Action Center: Access Now, 11.2.2012, Jason Walsh (11 February 2012). «Europe's Internet revolt: Protesters see threats in antipiracy treaty». The Christian Science Monitor. Διαθέσιμο στο <http://www.csmonitor.com/world/Europe/2012/0211>, πρόσβαση 14/4/2014.

Το κίνημα των creative commons με ιδρυτή τον Καθηγητή Lawrence Lessig, ως απάντηση στη δυσβάσταχτη κατά τους πολέμιους της πνευματικής ιδιοκτησίας σύγχρονη δέσμευση του δηmosίου κτήματος, φαίνεται να έχει μεν πετύχει, αλλά όχι σε βαθμό που να αποτελεί πραγματικά ένα ίσης σημασίας αντι-σύστημα προστασίας έργων, ένα ισοβαρές με το υπάρχον σύστημα copyright/droit d'auteur προστασίας έργων με κάποια δικαιώματα του δημιουργού, όπως εκείνος τα επιλέγει μέσα όμως από τις συγκεκριμένες έξι άδειες χρήσης που του προτείνουν τα creative commons⁷⁰. Κατά πολύ ισχυρότερη σε επίδραση, αλλά και σε μελλοντικές προοπτικές ευρείας εφαρμογής είναι η γενικότερη ιδέα της ανοικτής πρόσβασης, δηλαδή της άμεσης, ελεύθερης, διαρκούς και απαλλαγμένης από τέλη και από τους σημαντικότερους περιορισμούς πνευματικών δικαιωμάτων διαδικτυακή πρόσβαση⁷¹ σε ψηφιακό ακαδημαϊκό και επιστημονικό περιεχόμενο. Τα έργα σε αυτή την περίπτωση είτε διατίθενται σε περιοδικά ανοικτής πρόσβασης (ο αποκαλούμενος «χρυσός δρόμος» της ανοικτής πρόσβασης) ή σε ανοικτά ιδρυματικά αποθετήρια (ο αποκαλούμενος «πράσινος δρόμος»)⁷². Οι άδειες χρήσης creative commons ασφαλώς έχουν εφαρμογή σε συνδυασμό με την ανοικτή πρόσβαση. Διεθνώς, το κίνημα υπέρ της ανοικτής πρόσβασης γνωρίζει αναμφίβολα μια σημαντική ανάπτυξη, με διεθνείς διακηρύξεις⁷³ και υιοθετημένες συγκεκριμένες πολιτικές δράσεις σε ευρωπαϊκό, και όχι μόνο, επίπεδο. Σε κάθε περίπτωση και πάλι· είναι πολύ νωρίς για να ισχυριστεί κανείς ότι το σύστημα προστασίας δικαιωμάτων του δημιουργού ενυπάρχει παράλληλα και ισοβαρώς με την ανοικτή πρόσβαση, η οποία πάντως σαφώς διαφαίνεται ότι έχει μόνο πρόοδο να διανύσει στο εγγύς και απώτερο μέλλον, τουλάχιστο σε ό,τι αφορά την ακαδημαϊκή βιβλιογραφία.

70. Ενδεικτικά για τις άδειες χρήσης creative commons στην ελληνική γλώσσα βλ. Παπαδόπουλο Μ., Από το CUDOS και το Semion στον οργανισμό creative commons και στο Open Knowledge Foundation, στον παρόντα τόμο. Ο Παπαδόπουλος σημειώνει ότι «...σήμερα οι άδειες Creative Commons είναι, ίσως, το πλέον επιτυχημένο μοντέλο αδειοδότησης έργων πνευματικής ιδιοκτησίας-εκτός των λογισμικών έργων-στο οποίο οι άδειες παρέχονται τυποποιημένες αλλά και προσαρμοσμένες στις εθνικές έννομες τάξεις και στους κανόνες αυτών για την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας», ό.π. Για τις άδειες Creative Commons βλ. και Καλλινίκου, *Ιδιοκτησία και βιβλιοθήκες*, 2007.

71. Βλ. ενδεικτικά Δουκατά Μ. και Πολίτης Δ., Ερευνώντας την πληροφορία στο περιβάλλον της ανοικτής πρόσβασης, στον παρόντα τόμο, και Γιαννουλάκη Σ., Ζέρβα Μ., και Αρτέμι Π., Προώθηση της ανοικτής πρόσβασης στο τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου· βλ. αποτελέσματα έρευνας στον παρόντα τόμο και την εκεί βιβλιογραφία.

72. Βλ. Budapest Open Access Initiative, <http://budapestopenaccessinitiative.org/read>.

73. Π.χ. Διακήρυξη της Βηθεσδά για την εκδοτική δραστηριότητα ανοικτής πρόσβασης, 2003, Διακήρυξη του Βερολίνου για την ανοικτή πρόσβαση στη γνώση των θετικών και των ανθρωπιστικών επιστημών του 2003, Διακήρυξη του Μπρισμπίεν για την ανοικτή πρόσβαση του 2008 ειδικά για την Αυστραλία, Διακήρυξη της Αλάμπρα για την ανοικτή πρόσβαση του 2010, ειδικά για τη Νότιο Ευρώπη.

Πληροφορία και κοινωνικά δίκτυα: Η ιστορία του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας σε σχέση με την ιστορία της εξέλιξης του Παγκόσμιου Ιστού

Αρχοντούλα Καπή

I. Εισαγωγή

Ο Παγκόσμιος Ιστός, ως μέρος του Διαδικτύου αποτελεί αναμφισβήτητο το πιο δημοφιλές μέσο για την εύκολη και γρήγορη ανάκτηση του τεράστιου όγκου πληροφοριών που διατίθενται ελεύθερα μέσα από την κοινωνία της πληροφορίας.

Ωστόσο, η ραγδαία ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών και η συνεχής εξέλιξη του Παγκόσμιου Ιστού οδήγησαν στη διαμόρφωση μίας νέας ψηφιακής εποχής, γνωστής ως Web 2.0, η οποία επέφερε σημαντικές αλλαγές τόσο στον τρόπο δημιουργίας και αποθήκευσης της πληροφορίας, όσο και στον τρόπο διάδοσης και μετάδοσής της. Η ψηφιακή κοινωνική δικτύωση αποτελεί μία από τις βασικότερες εκφάνσεις του νέου αυτού ψηφιακού περιβάλλοντος, ενισχύοντας τη μεγιστοποίηση του αριθμού των πληροφοριακών ροών λόγω της συμμετοχής των χρηστών στην παραγωγή και διανομή της πληροφορίας και οδηγώντας αναπόφευκτα σε αύξηση του κινδύνου για νέες μορφές προσβολής των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας.

Με τη παρούσα εισήγηση θα παρακολουθήσουμε την ιστορική εξέλιξη του Παγκόσμιου Ιστού, μέσα από την εξέλιξη του Διαδικτύου ως ευρύτερης έννοιας, και το πέρασμα από τον «παλαιό ιστό», γνωστό ως Web 1.0 στη νέα γενιά ψηφιακού περιβάλλοντος Web 2.0. Ανατρέχοντας στο παρελθόν, θα βρούμε τις πρώτες μορφές κοινωνικής δικτύωσης που εμφανιστήκαν στο Διαδίκτυο και θα δούμε πώς αυτός ο καινοτόμος τρόπος διαμοιρασμού της πληροφορίας ανέτρεψε τα δεδομένα για το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας και έφερε τους δημιουργούς αντιμέτωπους με νέους και περισσότερους κινδύνους.

Τέλος, θα αναλύσουμε πώς ιστορικά η ανάπτυξη της τεχνολογίας συνέβαλε τόσο στη θέσπιση του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας, όσο και στη διαμόρφωσή του.

II. Η ιστορία του διαδικτύου

α. Οι πρώτες μορφές διαδικτυακής επικοινωνίας

Η πρώτη μορφή Διαδικτύου που σηματοδότησε την απαρχή της ιστορίας της κοινωνίας της πληροφορίας απαντάται στα χρόνια του ψυχρού πολέμου. Κατά το τέλος της δεκαετίας του 1960, το πρώτο δίκτυο με την ονομασία ARPANET γεννιέται με χρηματοδότηση του προγράμματος ARPA (Advanced Research Project Agency) του Υπουργείου Άμυνας των ΗΠΑ. Στα πλαίσια του πολέμου και με στόχο τη δημιουργία ενός ασφαλούς δικτύου επικοινωνίας το οποίο δεν θα κατέρρεε σε περίπτωση πυρηνικής επίθεσης του εχθρού, το δίκτυο αυτό δημιουργήθηκε αρχικά για να συνδέσει υπολογιστές ερευνητών, εργαστηρίων και πανεπιστημίων μεταξύ τους, οι οποίοι συμμετείχαν σε έρευνες αμιγώς στρατιωτικού ενδιαφέροντος. Βασισμένο στην τεχνολογία της μεταγωγής πακέτων (packet switching), το παραπάνω σύστημα θα επέτρεπε τον διαμοιρασμό δεδομένων μεταξύ των απομακρυσμένων υπολογιστών-κόμβων, αλλά και την υλοποίηση μιας πρώτης μορφής ηλεκτρονικού ταχυδρομείου για τους ερευνητές.

Η χρήση του δικτύου αρχίζει να εξαπλώνεται και ο αριθμός των κόμβων που συνδέονται πλέον μεταξύ τους στις αρχές της δεκαετίας του 1970 έχει αυξηθεί σημαντικά. Πλέον, οι χρήσεις του δικτύου ARPANET δεν περιορίζονται σε στρατιωτικές εφαρμογές, αλλά εξαπλώνονται στην ακαδημαϊκή κοινότητα, για ανταλλαγή ερευνητικών προγραμμάτων, σημειώσεων και μηνυμάτων μέσα από ένα ταχύτατο ψηφιακό ταχυδρομείο, μεταξύ ερευνητών και ακαδημαϊκών. Ωστόσο, δεδομένου ότι το δίκτυο ARPANET χρησιμοποιούσε το πρωτόκολλο NCP (Network Control Protocol), το οποίο λειτουργούσε μόνο με συγκεκριμένους τύπους υπολογιστών, δημιουργείται η ανάγκη για τη δημιουργία ενός νέου πρωτοκόλλου. Έτσι αναπτύσσεται μία νέα τεχνική, το Internet Protocol (IP) (Πρωτόκολλο Διαδικτύωσης), προϊόν ερευνητικού προγράμματος με στόχο τη διασύνδεση ανόμοιων δικτύων και την ομοιόμορφη διακίνηση δεδομένων και πληροφοριών μεταξύ αυτών. Ο όρος Internet (Διαδίκτυο) ακούγεται για πρώτη φορά. Η τεχνολογική εξέλιξη συνεχίζεται με τη δημιουργία ενός πρωτοκόλλου για τον έλεγχο της μετάδοσης των δεδομένων, το Transmission Control Protocol (TCP) (Πρωτόκολλο Ελέγχου Μετάδοσης). Από τον συνδυασμό των δύο, δημιουργείται έτσι το πρωτόκολλο TCP/IP. Σταδιακά συνδέονται με το ARPANET ιδρύματα από άλλες χώρες, και η εισαγωγή της κοινωνίας της πληροφορίας στον αναλογικό κόσμο είναι πλέον γεγονός.

Δεκαετία 1980: το δίκτυο ARPANET, χωρίζεται σε δύο τμήματα: στο MILNET, το οποίο προορίζεται αποκλειστικά για στρατιωτικές χρήσεις και στο νέο ARPANET για χρήση αποκλειστικά ακαδημαϊκή και με στόχο τη συνέχιση της έρευνας στη δικτύωση. Παράλληλα δημιουργούνται τρία νέα δίκτυα: το BITNET (Because It's Time Network), το CSNET (Computer Science Network) και το NSFnet

(National Science Foundation Network). Το τελευταίο γίνεται ο κυριότερος κορμός (backbone) του Internet, ενώ το πρωτόκολλο TCP/IP ορίζεται προτιμότερο για τη λειτουργία του Internet.

Το 1990, το ARPANET καταργείται και το Internet (Διαδίκτυο) αρχίζει να γίνεται ευρέως γνωστό. Κάπου εκεί, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, η πρόταση ενός ερευνητή για τη διασύνδεση υπολογιστών και δικτύων κατά τρόπο που να επιτρέπει την άμεση και ελεύθερη πρόσβαση και ανταλλαγή πληροφοριών και ιδεών μέσα από το Διαδίκτυο, θα γινόταν το όχημα για την εκρηκτική ανάπτυξη και άνθιση της κοινωνίας της πληροφορίας, αλλά και έναυσμα για την μαζική παγκόσμια χρήση του διαδικτύου.

β. Η εμφάνιση του Παγκόσμιου Ιστού και η μετεξέλιξή του

Ο όρος Παγκόσμιος Ιστός (World Wide Web) αποτελεί έμπνευση και δημιουργία του Βρετανού ερευνητή Tim Berners-Lee. Ο Berners-Lee, το 1989 στο εργαστήριο CERN (Ευρωπαϊκό Κέντρο Πυρηνικών Ερευνών) της Γενεύης, οραματίστηκε τη διασύνδεση των δεδομένων στο Διαδίκτυο κατά τρόπο ώστε ο καθένας χρησιμοποιώντας τον υπολογιστή του να αποκτά άμεση και εύκολη πρόσβαση στην πληροφορία που βρίσκεται αποθηκευμένη στο ευρύτερο περιβάλλον του Διαδικτύου. Πρόκειται στην ουσία για μία τεχνολογία όπου υπάρχει ένας διακομιστής ιστού (web server), ο οποίος παρέχει την πληροφορία και ένα πρόγραμμα περιήγησης (browser), το οποίο εμφανίζει την πληροφορία στην οθόνη του χρήστη σε μορφή ιστοσελίδας, αλλά και επιτρέπει στον χρήστη τη μετάβαση μέσω συνδέσμων υπερκειμένου (hyperlinks) σε άλλες ιστοσελίδες, είτε του ίδιου είτε άλλου εξυπηρετητή του Παγκόσμιου Ιστού. Η λειτουργία του Παγκόσμιου Ιστού βασίζεται στα εξής κύρια στοιχεία: α) στο Uniform Resource Locator (URL), ο οποίος επιτρέπει τον εντοπισμό των δικτυακών πόρων β) στο πρωτόκολλο Hyper Text Transfer Protocol (HTTP), το οποίο καθορίζει την επικοινωνία και την μετάδοση της πληροφορίας μεταξύ διακομιστή και χρήστη και γ) στη γλώσσα Hyper Text Markup Language (HTML), η οποία αποτελεί γλώσσα γραφής υπερκειμένου και καθορίζει τον τρόπο αναπαράστασης των δεδομένων και των πληροφοριών στην οθόνη του χρήστη.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει ωστόσο να διευκρινίσουμε ότι, παρ' όλο που πολλές φορές ταυτίζουμε τον Παγκόσμιο Ιστό με το Διαδίκτυο, στην πραγματικότητα πρόκειται για δύο διαφορετικές έννοιες. Ο Παγκόσμιος Ιστός αποτελεί μία συλλογή από ψηφιακά έγγραφα, άλλως δε τις ιστοσελίδες, που βρίσκονται αποθηκευμένες σε υπολογιστές του Διαδικτύου. Το Διαδίκτυο, αντίθετα, είναι ένα παγκόσμιο δίκτυο υπολογιστών συνδεδεμένων μεταξύ τους.

Η πρώτη εφαρμογή του Παγκόσμιου Ιστού ήταν η τεχνολογία Web 1.0, η οποία σύμφωνα με τον Tim Berners-Lee είναι το Web το οποίο διαβάζεται μόνο (read-only web). Στο μοντέλο αυτό του Παγκόσμιου Ιστού ο χρήστης έχει απλά τη δυνα-

τότητα να αναζητήσει την πληροφορία και να την διαβάσει μέσα από ιστοσελίδες. Η επικοινωνία μεταξύ των χρηστών βρίσκεται σε αρκετά εμβρυικό στάδιο, αφού επιτυγχάνεται κυρίως μέσα από μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (emails). Ο χρήστης δεν μπορεί να συνεισφέρει στο περιεχόμενο των ιστοσελίδων που εμφανίζονται στην οθόνη του, ενώ η αλληλεπίδραση με άλλους χρήστες περιορίζεται σε απλοϊκές μορφές φόρουμι και chats, τα οποία επιτρέπουν μεν την ανταλλαγή απλών κειμένων, δεν είναι όμως ευρέως διαδεδομένα.

Χάρη στη μετάδοση της χρήσης του Παγκόσμιου Ιστού και τη δημοτικότητα που αυτός απέκτησε, η ανάγκη για την εξέλιξή του δεν άργησε να φανεί. Το ψηφιακό περιβάλλον άρχισε να μεταβάλλεται και να εξελίσσεται σε αυτό που σήμερα ονομάζεται Παγκόσμιος Ιστός 2.0 (Web 2.0). Τόσο οι προγραμματιστές λογισμικού όσο και οι τελικοί χρήστες των εφαρμογών αυτών, άρχισαν να τροποποιούν τις μεθόδους χρήσης και τον τρόπο αξιοποίησης των δυνατοτήτων που τους προσέφερε η υπηρεσία του Παγκόσμιου Ιστού.

Το 2004 αναφέρθηκε για πρώτη φορά ο όρος Web 2.0, κατά τη διάρκεια ενός συνεδρίου της O'Reilly Media για την αναβάθμιση του Παγκόσμιου ιστού, προκειμένου να περιγράψει το όραμα για μία δεύτερη γενιά υπηρεσιών που βασίζονται στο Διαδίκτυο. Οι υπηρεσίες αυτές επικεντρώνονται αυτή τη φορά όχι στην απλή παρουσίαση της πληροφορίας στον χρήστη μέσα από ιστοσελίδες, αλλά στην ηλεκτρονική (online) συνεργασία των χρηστών και τελικά στον ίδιο τον άνθρωπο-χρήστη.

Ωστόσο, η ακριβής έννοια του όρου Web 2.0 παραμένει ανοιχτή σε αναλύσεις και ορισμούς, ενώ ακόμα και ο Tim Berners-Lee αμφισβητεί το νόημα του όρου και την ουσιαστική διαφοροποίηση του από την έννοια του Web 1.0.

Σε μία προσπάθεια κατανόησης της νέας αυτής έννοιας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ουσιαστικά το Web 2.0 σηματοδοτεί τη νέα γενιά ανάπτυξης και σχεδιασμού του Παγκόσμιου Ιστού, όπου η διευκόλυνση της επικοινωνίας και η συνεργασία γενικά και δημιουργικότητα των χρηστών στο πλαίσιο του νέου αυτού περιβάλλοντος βρίσκονται στο επίκεντρο των εξελίξεων. Οι αλλαγές που το Web 2.0 επέφερε στον κόσμο του Διαδικτύου αφορούν κυρίως στην αλληλεπίδραση και στην διάδραση των χρηστών τόσο με το περιεχόμενο όσο και με άλλους χρήστες. Η επικοινωνία είναι πλέον αμφίδρομη. Οι καινοτόμες χρήσεις των ήδη υπάρχουσών τεχνολογιών και εργαλείων δίνουν μία νέα διάσταση και αξία στην πληροφορία, ενώ οδηγούν στην παραγωγή ενός πλουσιότερου και δυναμικότερου περιεχομένου. Πλέον οι χρήστες μπορούν να συνεισφέρουν, να διαμορφώνουν και να διαμοιράζονται περιεχόμενο το οποίο περιλαμβάνει εκτός από κείμενο και νέες μορφές περιεχομένου όπως ήχο, εικόνα και βίντεο, μέσα από ένα σύνολο νέων διαδικτυακών υπηρεσιών, με τρόπο άμεσο γρήγορο και αποδοτικό.

Ηλεκτρονικά (online) κοινωνικά μέσα-δίκτυα, wiki's και ιστολόγια (blogs) είναι μερικές από τις πλέον χαρακτηριστικές εφαρμογές που εισήχθησαν στον κόσμο του Διαδικτύου με τη δημιουργία του Παγκόσμιου Ιστού 2.0. Η online κοινωνική δικτύωση αποτυπώνοντας στο μέγιστο την ιδεολογική βάση της δημιουργίας του Παγκόσμιου Ιστού 2.0, έχει προσελκύσει μέχρι σήμερα τον μεγαλύτερο αριθμό χρηστών στην ιστορία του Διαδικτύου, κερδίζοντας επάξια τον «τίτλο» ενός φαινομένου πολλαπλών διαστάσεων (κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών, τεχνολογικών, κ.α).

III. Η κοινωνική δικτύωση - απορροία της νέας γενιάς παγκόσμιου ιστού

a. Η έννοια των κοινωνικών δικτύων

Με το άκουσμα της λέξης «κοινωνικά δίκτυα», όπως τα γνωρίζουμε σήμερα, αλλά και όπως έχει επικρατήσει ευρέως στο κοινό, θα λέγαμε ότι αυτά αποτελούν καταρχήν διαδικτυακές τεχνολογικές «πλατφόρμες» οι οποίες μέσω των υπηρεσιών που προσφέρουν επιτρέπουν τον διαμοιρασμό περιεχομένου και πληροφοριών και προωθούν την ανάπτυξη ενός συνόλου επικοινωνιακών, κοινωνικών, πολιτικών, οικονομικών κ.ά. σχέσεων και δεσμών μεταξύ ανθρώπων ή άλλων κοινωνικών ομάδων.

Οι (αγγλικοί) όροι “social media” (μέσα κοινωνικής δικτύωσης) και “social networks” (ψηφιακά κοινωνικά δίκτυα) αποτελούν δύο διαφορετικές έννοιες, οι οποίες συχνά ταυτίζονται στην ελληνική γλώσσα υπό τον όρο «κοινωνική δικτύωση». Η βασική τους διαφορά έγκειται στο εξής: ο όρος “social media” αναφέρεται στα μέσα, ή αλλιώς εργαλεία, μετάδοσης και διαμοιρασμού της πληροφορίας και των δεδομένων μεταξύ των χρηστών, ενώ ο όρος “social networks” φαίνεται να αφορά στη δημιουργία και τη λειτουργία (ψηφιακών) κοινοτήτων για την ανάπτυξη (διαδικτυακών) δεσμών και σχέσεων επικοινωνίας ατόμων ή ομάδων με κοινά χαρακτηριστικά, ιδέες, ενδιαφέροντα ή άλλα στοιχεία.

Από τη διερεύνηση των διάφορων ορισμών οι οποίοι έχουν αποδοθεί κατά καιρούς στην έννοια του όρου «μέσα κοινωνικής δικτύωσης», καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αξιοποιώντας στο μέγιστο τις δυνατότητες που η νέα γενιά Παγκόσμιου Ιστού (Web 2.0) προσέφερε στους χρήστες, αποτελούν το εργαλείο εκείνο που υλοποιεί την αλληλεπίδραση και την ανταλλαγή πληροφοριών και δεδομένων μεταξύ των χρηστών στο νέο ψηφιακό περιβάλλον. Από τα πιο δημοφιλή μέσα κοινωνικής δικτύωσης που συμβάλουν στην ανωτέρω διάχυση της πληροφορίας, ξεχωρίζουν έτσι σήμερα τα ιστολόγια (blogs), τα videocasts, τα wiki's κ.ά.

Το facebook, το twitter, το linkedin, αποτελούν ωστόσο μερικές από τις πλέον δημοφιλείς διαδικτυακές κοινότητες (κοινωνικά δίκτυα) οι οποίες συγκροτούνται από άτομα ή ομάδες με κοινά ενδιαφέροντα ή άλλα στοιχεία, με στόχο πάντα την

ανταλλαγή και τον διαμοιρασμό δεδομένων και πληροφοριών μέσα από την αλληλεπίδραση των χρηστών («κοινωνική δικτύωση»).

Εδώ με τον όρο «κοινωνικά δίκτυα» θα νοείται κάθε μέσο ή τρόπος online κοινωνικής δικτύωσης, συμπεριλαμβανομένων των διαδικτυακών κοινωνικών κοινοτήτων, το οποίο συμβάλλει ή προωθεί την αλληλεπίδραση μεταξύ των χρηστών και την αμφίδρομη και ελεύθερη διακίνηση, διάχυση και διαμοιρασμό της πληροφορίας.

β. Η ιστορική εξέλιξη των κοινωνικών δικτύων

Ανατρέχοντας κανείς στο παρελθόν, θα συναντήσει τις πρώτες μορφές κοινωνικής δικτύωσης ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Πρόκειται για διαδικτυακές κοινότητες οι οποίες σχηματίστηκαν με σκοπό να ενισχύσουν την επικοινωνία των χρηστών του διαδικτύου και να προωθήσουν την ανταλλαγή προσωπικών πληροφοριών και δεδομένων ή/και ιδεών, μέσα από δημοσιεύσεις περιεχομένου, κάτι δηλαδή σαν τα σημερινά ιστολόγια (blogs). Το “Theglobe.com” (1994), το “GeoCities” (1994) και το “Tripod.com” (1995) είναι μερικά από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα των πρώτων αυτών μορφών κοινωνικής δικτύωσης.

Ωστόσο, ο πρώτος αναγνωρίσιμος και ευρέως αποδεκτός ιστότοπος κοινωνικής δικτύωσης εμφανίζεται το 1997. Το SixDegrees.com επέτρεψε στους χρήστες να δημιουργούν προφίλ και λίστα με φίλους. Κάθε ένα από αυτά τα χαρακτηριστικά υπήρχαν βέβαια σε κάποια μορφή ιστότοπου και πριν από το SixDegrees, απλά το τελευταίο ήταν ο πρώτος ιστότοπος κοινωνικής δικτύωσης που συνδύασε τα χαρακτηριστικά αυτά, προωθώντας την ανταλλαγή μηνυμάτων μεταξύ ατόμων που συνδέονται διαδικτυακά. Η υπηρεσία αυτή έληξε το 2000.

Στη συνέχεια, τέλη της δεκαετίας του 1990 και μέχρι το 2001, ακολούθησε η δημιουργία διαδικτυακών κοινοτήτων οι οποίες προωθούσαν την επικοινωνία μεταξύ των χρηστών και την ανταλλαγή πληροφοριών μέσα από τη δημιουργία προσωπικού προφίλ διαφόρων χαρακτήρων (επαγγελματικού, προσωπικού, αισθηματικού κ.λπ.) και δημόσιας λίστας φίλων. Τα πιο δημοφιλή παραδείγματα τέτοιου τύπου κοινωνικών δικτύων είναι το “AsianAvenue.com”, το “blackplanet.com” και το “MiGente.com”.

Το 2001, δημιουργείται η υπηρεσία Ryze.com προκειμένου να ενισχύσει τις επιχειρηματικές σχέσεις μεταξύ των μελών της και έπειτα το Friendster για διαδικτυακές γνωριμίες αισθηματικού περιεχομένου, το οποίο και κατάφερε τελικά να αποκτήσει μεγάλη απήχηση στο διαδικτυακό κοινό. Μέσα στα επόμενα έτη, εμφανίζονται νέες υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης οι οποίες διαχωρίζονται κυρίως ανάλογα με το αντικείμενο ενδιαφέροντος των χρηστών και το κοινό σημείο αναφοράς των διαδικτυακών ομάδων. Έτσι λοιπόν, εμφανίζονται τα δίκτυα LinkedIn, Visible Path, and Xing τα οποία αναφέρονται στον επιχειρηματικό κόσμο, το Care2 που απευθύνεται σε ακτιβιστές, το Couchsurfing για τους ταξιδιώτες, κ.ά.

Η εύκολη και ελεύθερη πρόσβαση στο διαδίκτυο σε συνδυασμό με το ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα των κοινωνικών δικτύων και την ενίσχυση των ανθρώπινων σχέσεων οδήγησε στη συνέχεια σε νέες τεχνολογίες κοινωνικής δικτύωσης που μέχρι και σήμερα εξακολουθούν να προσελκύουν το παγκόσμιο ενδιαφέρον του διαδικτυακού κοινού. Κοινωνικά δίκτυα όπως το MySpace και το HiFive γίνονται έτσι αμέσως δημοφιλή και αποκτούν ολοένα και περισσότερους διαδικτυακούς θιασώτες. Σταδιακά, αρχίζει να διογκώνεται το περιεχόμενο που δημιουργούν οι χρήστες και διαθέτουν μέσα από τους ιστότοπους κοινωνικής δικτύωσης προς ανταλλαγή και διάδραση με άλλους χρήστες και έτσι δημιουργούνται διαδικτυακές πλατφόρμες για τη δημοσίευση φωτογραφιών (όπως το Flickr.com), οπτικοακουστικού υλικού (Youtube), συζητήσεων, Instant messaging, ιστολογίων (blogs) κ.ά. Η μεγάλη άνθιση των κοινωνικών δικτύων επήλθε μετά το 2004 με τη δημιουργία του γνωστού σε όλους Facebook, το οποίο αρχικά ξεκίνησε ως μία κλειστή διαδικτυακή πλατφόρμα που προσέφερε υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης μεταξύ μόνο των φοιτητών του πανεπιστημίου του Harvard. Από το 2005, η εφαρμογή αυτή εξαπλώθηκε στο διαδικτυακό κοινό, όπου ο καθένας πλέον, μέχρι και σήμερα, δημιουργώντας ένα προσωπικό προφίλ και μία λίστα από «φίλους» συνδέεται με άλλους χρήστες, αναρτά υλικό (φωτογραφίες, βίντεο, σχόλια, κείμενα κ.λπ.) και ανταλλάσει εύκολα και γρήγορα ένα τεράστιο σύνολο πληροφοριών και δεδομένων.

IV. Οι επιπτώσεις της ανάπτυξης του παγκόσμιου ιστού 2.0 στο δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας

α. Οι αλλαγές που επέφερε ο Νέος Παγκόσμιος Ιστός για το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας

Ο συμμετοχικός χαρακτήρας του Νέου Παγκόσμιου Ιστού 2.0 οδήγησε αναπόφευκτα στον ενστερνισμό μίας ιδεολογίας για τη χρήση του διαδικτύου και την ανταλλαγή δεδομένων μεταξύ των χρηστών, «συμμετοχικού» χαρακτήρα. Ο χρήστης με τη βοήθεια των νέων τεχνολογικών μέσων που του προσφέρουν οι ιστότοποι κοινωνικής δικτύωσης επικοινωνεί με άλλους χρήστες και θεωρεί ότι νομιμοποιείται να έχει ελεύθερη πρόσβαση σε κάθε διαθέσιμο ψηφιακό υλικό και ως επί το πλείστον χωρίς να καταβάλλει κάποιο αντίτιμο, εξομοιώνοντας το πνευματικό έργο με την πληροφορία. Από την άλλη πλευρά, οι δημιουργοί αποκτούν νέες δυνατότητες για ταχύτατη διάδοση και διαμοιρασμό των έργων τους σε απεριόριστο αριθμό ατόμων με τρόπο εύκολο, γρήγορο και ανέξοδο μέσω του Νέου Παγκόσμιου Ιστού και των υπηρεσιών που αυτός προσφέρει. Στο βωμό μιας ελεύθερης κοινωνίας της πληροφορίας, τα περιουσιακά και ηθικά δικαιώματα του δημιουργού καταπατώνται. Οι έννοιες φαίνεται να χάνουν το νόημά τους και η προσβολή των δικαιωμάτων καθίσταται μοιραία.

Ειδικότερα, η πνευματική ιδιοκτησία εξασφαλίζει παραδοσιακά στον δημιουργό ενός έργου και στους δικαιούχους την απαραίτητη οικονομική και ηθική τους ανα-

γνώριση. Παράλληλα, ένα έργο δημιουργείται για το κοινό, το οποίο αποτελεί και τον φυσικό προορισμό κάθε είδους τέχνης. Η επικοινωνία του δημιουργού με το κοινό επιτυγχάνεται μέσα από τη συμβολή ενδιαμέσας της πολιτιστικής βιομηχανίας (εκδότης, παραγωγός κ.λπ.). Στον αναλογικό κόσμο και πριν την εξαπλώση και τη ραγδαία ανάπτυξη του διαδικτύου, είχε επιτευχθεί μία σχετική ισορροπία των αντικρουόμενων συμφερόντων των τριών βασικών παραγόντων της πνευματικής ιδιοκτησίας (δημιουργός, κοινό, πολιτιστική βιομηχανία). Η έκταση των διαφορών δικαιωμάτων μπορούσε εύκολα να οριοθετηθεί μέσα από τη νομοθεσία, τόσο γεωγραφικά όσο και πρακτικά, δηλαδή λ.χ ήταν εύκολο να ελεγχθούν οι τρόποι αναπαραγωγής και εκμετάλλευσης των έργων. Με την έλευση λοιπόν της ψηφιακής εποχής τα δεδομένα ανετράπησαν. Η ανάπτυξη της τεχνολογίας επέφερε σταδιακά νέες δυνατότητες αναπαραγωγής, διανομής, ανταλλαγής και εκμετάλλευσης των πνευματικών έργων μεταξύ του νέου διαδικτυακού κοινού, ενώ ο εκδότης ή ο παραγωγός ως παραδοσιακός μεσάζων για τη μετάδοση ενός έργου άρχισαν να παραμερίζονται. Συνεπώς, η ισορροπία των αντικρουόμενων συμφερόντων διασαλεύτηκε. Οι δημιουργοί ήρθαν έτσι αντιμέτωποι με νέους κινδύνους για τα συμφέροντά τους, οι οποίοι οφείλονται κυρίως στην ιδιαίτερη φύση και δομή των νέων υπηρεσιών που προσφέρει ο Παγκόσμιος Ιστός 2.0.

Οι αλλαγές που επέφερε η νέα γενιά Παγκόσμιου Ιστού στο δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας αφορούν κυρίως στους νέους κινδύνους για τα συμφέροντα των δημιουργών που εμφανίστηκαν και στη δυσκολία προστασίας των πνευματικών δικαιωμάτων λόγω της πολυπλοκότητας της δομής και λειτουργίας των νέων τεχνολογικών υπηρεσιών. Έτσι λοιπόν, η αδυναμία ελέγχου των οικονομικών συμφερόντων των δημιουργών από κάποιον κρατικό ή άλλο οργανισμό, η ανωνυμία ή ψευδωνυμία που επικρατεί στα νέα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και καθιστά ιδιαίτερα δύσκολη την εύρεση της πηγής από την οποία επήλθε η προσβολή, αλλά και η σύγκυση μεταξύ των ορίων και εννοιών δημόσιας και ιδιωτικής χρήσης, είναι μερικά από τα «αγκάθια» του νέου ψηφιακού περιβάλλοντος για την ομαλή προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας, όπως τουλάχιστον την γνωρίζαμε στην αναλογική της μορφή. Επιπλέον, η σχετικοποίηση μεταξύ των βασικών χρήσεων και εξουσιών επί των έργων των δημιουργών και η εμφάνιση νέων δυνατοτήτων χρήσης/εκμετάλλευσης των έργων σε συνδυασμό με τη δυσκολία εύρεσης του τελικώς εφαρμοστέου δικαίου σε μία παγκόσμια διαδικτυακή κοινωνία αλληλεπιδράσεων και ανθρωπίνων δεσμών και ενεργειών, δημιουργούν μία νέα δικαιική ανασφάλεια για την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας [βλ. Μ.-Θ. Μαρίνος 2004]. Η έννοια του εγγράφου και του πρωτοτύπου έργου που διακινείται μεταξύ των χρηστών στις ψηφιακές κοινότητες παύει από τη στιγμή που δεν καθίσταται δυνατό να ξεχωρίσει κανείς το αντίγραφο από το πρωτότυπο λόγω της ψηφιακής τους φύσης και της απόλυτης ομοιότητάς τους. Επιπλέον η ταχύτητα παραγωγής αντιγράφων και διανομής τους στο κοινό εκμηδενίζεται μέσα από τις νέες ψηφιακές κοινότητες

και η έννοια των γεωγραφικών ή χρονικών ορίων καταρρίπτεται σε βαθμό τέτοιο, ώστε η ανεύρεση λύσης στη νέα σχέση παγκοσμιοποίησης και πνευματικής ιδιοκτησίας στην ψηφιακή εποχή να καθίσταται κάτι παραπάνω από αναγκαία.

Η νομοθετική προσαρμογή του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας στο νέο ψηφιακό περιβάλλον Web 2.0 και η οριοθέτηση των αντικρουόμενων συμφερόντων και δικαιωμάτων επιλέχθηκαν, όπως ήταν φυσικό, ως το πιο πρόσφορο μέσο για την ρύθμιση της επικοινωνίας των πνευματικών έργων των δημιουργών στο κοινό μέσω του διαδικτύου. Μέσα από την παράθεση των σημαντικότερων νομοθετικών αλλαγών που επήλθαν αρχικά σε διεθνές και έπειτα σε κοινοτικό επίπεδο, θα δούμε πώς τα προβλήματα για την πνευματική ιδιοκτησία που εμφανίστηκαν με την ανάπτυξη της τεχνολογίας και του Νέου Παγκόσμιου Ιστού αποτέλεσαν αντικείμενο πολλών και νέων νομοθετικών μεταρρυθμίσεων.

β. Η σχέση εξάρτησης μεταξύ πνευματικής ιδιοκτησίας και τεχνολογίας μέσα από την ιστορία

Η ίδια η ιστορία έχει αποδείξει ότι η εξέλιξη του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας βρισκόταν πάντα σε σχέση εξάρτησης με την εξέλιξη της τεχνικής και τις τεχνολογίας¹. Από την ιστορική έρευνα συνάγεται ότι κατά την αρχαιότητα και τον μεσαίωνα δεν υπήρχε νομοθεσία που να προστατεύει το πνευματικό έργο, καθώς οι δυνατότητες για εκμετάλλευση των έργων ήταν σε εμβρυικό ακόμα στάδιο. Μία μορφή «προστασίας» του πνευματικού έργου δινόταν μέσα από την προσφορά τιμήματος για την απόκτηση του έργου ή βραβείων, σε μια προσπάθεια ικανοποίησης και σεβασμού των οικονομικών συμφερόντων των δημιουργών. Η κοινωνική αποδοκιμασία προς κάθε μορφή αντιγραφής ή παραποίησης των έργων φαίνεται να κάλυπτε με τον ίδιο τρόπο το κενό της έλλειψης σχετικής νομοθετικής ρύθμισης [Βλ. Α. Κοτσίρη, 1999]. Υποστηρίζεται ωστόσο ότι το πρώτο νομοθετικό κείμενο για την πνευματική ιδιοκτησία είχε αναπτυχθεί για πρώτη φορά στην Κίνα γύρω στον 11ο αιώνα μ.Χ.

Ορόσημο όμως για το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας αποτελεί η εφεύρεση και ανάπτυξη της τυπογραφίας και της χαρακτηριστικής τον 15ο αιώνα. Οι κοινωνικές, πνευματικές και τεχνικές συνθήκες της Αναγέννησης οδήγησαν σταδιακά στην αναγνώριση και προστασία του δικαιώματος του πνευματικού δημιουργού στο έργο του. Πρόδρομος της προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας υπήρξαν τα πρόνομια που απονεμηθήκαν από το κράτος αρχικά στους τυπογράφους και εκδότες - βιβλιοπώλες [βλ. Α. Καλλινίκου, 2005]. Το πρώτο πρόνομιο που είναι γνωστό χορηγήθηκε στη Βενετία το 1469 στον Jean de Spire και του εξασφάλιζε τη μονοπωλιακή χρήση της τυπογραφίας για ένα χρονικό διάστημα πέντε ετών. Στη συνέ-

---

1. Αναλυτικά για την ιστορία της πνευματικής ιδιοκτησίας βλ. Κανελλοπούλου-Μπότη Μ., Μια μικρή ιστορία για την πνευματική ιδιοκτησία, στον παρόντα τόμο.

χεια, δόθηκαν τα προνόμια αυτά και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, παρ' όλο που στο σημείο εκείνο τα προνόμια αυτά προστάτευαν μόνο τις επαγγελματικές οργανώσεις και τα συμφέροντα των εκδοτών. Αργότερα, η παραχώρησή τους άρχισε να εξαρτάται από τη συναίνεση του δημιουργού για την εκτύπωση και έκδοση του έργου και έτσι γίνεται το πρώτο βήμα για την αναγνώριση του δημιουργού ως βασικού δικαιούχου των «προνομίων» της πνευματικής ιδιοκτησίας.

Ο πρώτος ουσιαστικός νόμος για την πνευματική ιδιοκτησία θεσπίζεται το 1709 στην Αγγλία ο οποίος προβλέπει ότι οι συγγραφείς έχουν το αποκλειστικό δικαίωμα να τυπώνουν τα έργα τους επί 14 έτη από την πρώτη δημοσίευση και ότι το δικαίωμα αυτό παρατείνεται για άλλα 14 έτη, εφόσον ζει ο συγγραφέας. Ωστόσο, το πρώτο πλήρες νομοθετικό κείμενο για την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας αποτελούν οι δύο νόμοι που θεσπίστηκαν κατά τη Γαλλική Επανάσταση, ο Νόμος του 1791 (Le Chapelier) για το αποκλειστικό δικαίωμα δημόσιας εκτέλεσης των έργων των θεατρικών συγγραφέων και ο Νόμος του 1793 (Lanakal) για το αποκλειστικό δικαίωμα αναπαραγωγής. Οι νόμοι αυτοί υπήρξαν υπόδειγμα για τη νομοθεσία πολλών άλλων χωρών.

Η άνιση μεταχείριση όμως των διαφόρων κρατών ως προς τους αλλοδαπούς πνευματικούς δημιουργούς σε συνδυασμό με το ελάχιστο προστασίας που παρείχαν στους πνευματικούς δημιουργούς (π.χ επέβαλλαν πολλούς περιορισμούς στο δικαίωμα, δεν αναγνώριζαν ορισμένες εξουσίες κ.λπ.), αλλά και η αβεβαιότητα ως προς το τελικά εφαρμοστέο δίκαιο μεταξύ διαφορετικών χωρών, οδήγησαν σε μία πρώτη διεθνή κίνηση για τη διεθνή προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας που κατέληξε στην ίδρυση, το 1878, της Association Littéraire Internationale (σήμερα Association Littéraire & Artistique Internationale - A.L.A.I), υπό την αιγίδα του Victor Hugo. Η προσπάθεια αυτή κατέληξε στην ψήφιση και υπογραφή της Σύμβασης της Βέρνης το 1886, η οποία συμπληρώθηκε στη συνέχεια και αναθεωρήθηκε πολλές φορές για να καταλήξει στο τελικό της κείμενο και στην τελευταία αναθεώρηση το 1971 στο Παρίσι. Η Σύμβαση αυτή στηρίζεται στη γνωστή αρχή της εξομίσωσης των ξένων δημιουργών ή έργων που προστατεύονται από τη Σύμβαση προς τους πολίτες της χώρας όπου ζητείται η προστασία. Στην ίδια αρχή βασίστηκε και η Παγκόσμια Σύμβαση για την πνευματική ιδιοκτησία της Γενεύης του 1952, η οποία είχε ως στόχο, μέσα από ένα χαμηλότερο επίπεδο προστασίας, να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ των κρατών που είχαν υπογράψει τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης και αυτών που είχαν επιλέξει τη Παναμερικανική Σύμβαση, υποχρεώνοντας τα κράτη μέλη να διαμορφώσουν την εσωτερική τους νομοθεσία έτσι ώστε να εξασφαλίζουν αποτελεσματική και επαρκή προστασία των δημιουργών.

Οι νεότερες τεχνολογικές εξελίξεις του 20ου αιώνα δημιούργησαν νέες ανάγκες για το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας. Οι ερμηνευτές ή εκτελεστές - καλλιτέχνες ήρθαν ξαφνικά αντιμέτωποι με νέες απειλές για τα περιουσιακά και ηθικά

τους συμφέροντα λόγω της πληθώρας αναπαραγωγών των έργων που πραγματοποιούνταν μέσα από τα μέσα τεχνολογίας (κινηματογράφηση, ραδιόφωνο, ηχογραφήσεις). Έτσι λοιπόν, μετά από πολλές διαπραγματεύσεις επί πολλών ετών υπογράφεται τελικά η Διεθνής Σύμβαση της Ρώμης το 1961, η οποία αναγνώρισε τα συγγενικά δικαιώματα των δημιουργών. Παραγωγοί φωνογραφημάτων και ραδιοτηλεοπτικοί οργανισμοί μπαίνουν έτσι για πρώτη φορά στον κύκλο των δικαιούχων κάτω από τη στέγαση ενός ενιαίου διεθνούς νομοθετήματος.

Η τεχνολογική εξέλιξη των επόμενων ετών, τόσο στα μέσα αναπαραγωγής όσο και στα μέσα επικοινωνίας και διάδοσης της πληροφορίας, είχε ως συνέπεια να υπογραφεί μία σειρά από διεθνείς συμβάσεις για τη ρύθμιση των νέων προβλημάτων που εμφανίστηκαν εκ τούτου για το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας [λ.χ η Ευρωπαϊκή Συμφωνία για την προστασία των τηλεοπτικών εκπομπών (1960), η Διεθνής Σύμβαση των Βρυξελλών για τη διανομή σημάτων φορέων προγραμμάτων μεταδιδόμενων δια δορυφόρου (1974), η Συμφωνία TRIPS (...), κ.ά.]. Ωστόσο, η πρώτη ιστορική προσπάθεια επίλυσης των προβλημάτων για την πνευματική ιδιοκτησία που προκύπτουν στο νέο ψηφιακό περιβάλλον, έγινε με την ψήφιση το 1996 της Διεθνούς Συνθήκης για την πνευματική ιδιοκτησία της WIPO, WTC (World Copyright Treaty) και της Συνθήκης για τις εκτελέσεις και τα φωνογραφήματα της WIPO, WPPT (WIPO Performances and Phonograms Treaty), κατά τη Διπλωματική Διάσκεψη της Γενεύης και υπό την αιγίδα του Παγκόσμιου Οργανισμού Πνευματικής Ιδιοκτησίας (WIPO), γνωστές ως Συνθήκες Internet.

Η Συνθήκη της WIPO, WTC συμπλήρωσε ουσιαστικά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης και την προσαρμοσε στο ψηφιακό περιβάλλον. Ειδικότερα, αυτή η Συνθήκη για την πνευματική ιδιοκτησία συνέβαλε, μεταξύ άλλων, στη διεύρυνση της έννομης προστασίας των δημιουργών σε περίπτωση διανομής (άρ. 6), εμπορικής εκμίσθωσης προγραμμάτων Η/Υ, κινηματογραφικών έργων και φωνογραφημάτων (άρ. 7), παρούσας στο κοινό και διάθεσης στο κοινό των έργων τους μέσω δικτύων (άρ. 8) και διασφάλισε την προστασία του λογισμικού (άρ. 4) και των βάσεων δεδομένων (άρ. 5). Με τη Συνθήκη για τις εκτελέσεις και τα φωνογραφήματα (WIPO Performances and Phonograms Treaty) αναγνωρίζεται για πρώτη φορά σε διεθνή σύμβαση το ηθικό δικαίωμα των ερμηνευτών ή εκτελεστών καλλιτεχνών για τις ερμηνείες τους, ζωντανές ή ενσωματωμένες σε φωνογραφήματα.

Σε κοινοτικό επίπεδο, τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης πήραν σημαντικές πρωτοβουλίες στον τομέα της πνευματικής ιδιοκτησίας και των συγγενικών δικαιωμάτων, προσπαθώντας να επιτύχουν και αυτά την προσαρμογή του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας στο νέο ψηφιακό περιβάλλον. Επιγραμματικά τα νομοθετήματα αυτά τις Ευρωπαϊκής Κοινότητας είναι τα εξής [βλ. «κοινοτικό κεκτημένο», Λ. Κοτσίρη, 2012]: α) Οδηγία 91/250 (η οποία κωδικοποιήθηκε με την Οδηγία 2009/24/ΕΚ) για τη νομική προστασία των προγραμμάτων Η/Υ, η οποία έρχεται

να απαντήσει εναρμονιστικά στον προβληματισμό αν τα προγράμματα Η/Υ προστατεύονται ως έργα πνευματικής ιδιοκτησίας ή ως εφευρέσεις β) η Οδηγία 96/9 για τις βάσεις δεδομένων, με την οποία διαμορφώνεται η προστασία των βάσεων δεδομένων με κριτήριο την πρωτότυπη επιλογή ή διευθέτηση του περιεχομένου μιας βάσης δεδομένων, αλλά και η προστασία του κατασκευαστή μη πρωτότυπης βάσης δεδομένων λόγω επένδυσης γ) η Οδηγία 92/100 για το δικαίωμα εκμίσθωσης και δανεισμού και ορισμένα συγγενικά δικαιώματα (ήδη Οδηγία 2006/115) στον τομέα των προϊόντων της διανοίας, με την οποία ορίστηκε ότι η εκμίσθωση και ο δανεισμός προστατευόμενων έργων θεωρείται ότι διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο για τους δημιουργούς, καλλιτέχνες, παραγωγούς ταινιών ενόψει της απειλής από την αυξανόμενη πειρατεία, δ) η Οδηγία 93/83 για τις δορυφορικές ραδιοπλεοπτικές μεταδόσεις και τον συντονισμό ορισμένων κανόνων σχετικά με το δικαίωμα του δημιουργού και τα συγγενικά δικαιώματα που εφαρμόζονται σε αυτές, καθώς και σε περιπτώσεις καλωδιακών αναμεταδόσεων μέσω δορυφόρου, ε) η Οδηγία 2001/84 για το δικαίωμα παρακολούθησης υπέρ του δημιουργού ενός πρωτοτύπου έργου τέχνης, η οποία ήρθε να καλύψει τα ρυθμιστικά κενά που είχε αφήσει σχετικά η Σύμβαση της Βέρνης, στ) η Οδηγία 93/98 (ήδη Οδηγία 2006/116/ΕΚ) για την εναρμόνιση της διάρκειας προστασίας του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας και ορισμένων συγγενών δικαιωμάτων, η οποία επέκτεινε την 50ετή διάρκεια προστασίας για τους δημιουργούς της Σύμβασης της Βέρνης σε 70 έτη μετά το θάνατο του δημιουργού και για τα συγγενικά δικαιώματα σε 50 έτη μετά το γενεσιουργό γεγονός, και ζ) η Οδηγία 2001/29/ΕΚ για την εναρμόνιση ορισμένων πτυχών του δικαιώματος του δημιουργού και συγγενικών δικαιωμάτων στην κοινωνία της πληροφορίας, η οποία μπορούμε να πούμε ότι εντάσσεται στις πλέον σημαντικές νομοθετικές ρυθμίσεις οι οποίες αποτυπώνουν στο μέγιστο βαθμό την ανάγκη για εναρμόνιση του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας με την ανάπτυξη της τεχνολογίας.

Η τελευταία αυτή Οδηγία πραγματεύεται βασικές αρχές της πνευματικής ιδιοκτησίας, ρυθμίζοντας το δικαίωμα αναπαραγωγής, το δικαίωμα του δημιουργού παρουσίασης έργων το κοινό, το δικαίωμα των δικαιούχων συγγενικών δικαιωμάτων διάθεσης των σχετικών με αυτούς αντικειμένων στο κοινό και το δικαίωμα διανομής. Εισάγει επίσης μία σειρά εξαιρέσεων και περιορισμών υπό το πρίσμα του νέου ψηφιακού περιβάλλοντος, ενώ προβλέπει την υποχρέωση των κρατών μελών για παροχή έννομης προστασίας έναντι δραστηριοτήτων που στοχεύουν στην εξουδετέρωση τεχνολογικών μέτρων τα οποία προορίζονται για την προστασία του δικαιώματος του δημιουργού, των συγγενικών δικαιωμάτων και του *sui generis* δικαιώματος του κατασκευαστή βάσεως δεδομένων. Αποτελεί αναμφίβολα το ορόσημο της εναρμόνισης της πνευματικής ιδιοκτησίας στο νέο ψηφιακό περιβάλλον.

V. Συμπεράσματα

Το πρόβλημα της σχέσης πνευματικής ιδιοκτησίας και κοινωνίας της πληροφορίας δεν είναι λοιπόν παρά νεογνό της παγκοσμιοποίησης. Η προσπάθεια της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για άμεση επίλυση των προβλημάτων για την πνευματική ιδιοκτησία που γεννά η νέα γενιά ψηφιακού περιβάλλοντος συνεχίζει μέχρι και σήμερα. Η πολύκροτη και αμφιλεγόμενη Συνθήκη ACTA (Anti Counterfeiting Trade Agreement) αποτελεί ένα από τα πιο πρόσφατα παραδείγματα της προσπάθειας αυτής. Το ίδιο και τα πρόσφατα νομοσχέδια που υποβλήθηκαν στις Η.Π.Α για την παρακολούθηση και τιμώρηση της πειρατείας έργων πνευματικής ιδιοκτησίας στο διαδίκτυο, γνωστά με τα αρχικά S.O.P.A και P.I.P.A. Και στις τρεις όμως ως άνω πρόσφατες περιπτώσεις το νομοθετικό κείμενο αποσύρθηκε ή καταργήθηκε.

Η πολύπλοκη φύση του διαδικτύου, ειδικά όπως έχει διαμορφωθεί σήμερα, οδηγεί μοιραία σε μία πολύπλοκη σχέση συμφερόντων στο νέο ψηφιακό περιβάλλον. Δημιουργός και χρήστης, ελευθερία της έκφρασης και πνευματική ιδιοκτησία, προσωπικά δεδομένα και δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, συμπορεύονται και συγκρούονται παράλληλα σε μία τροχιά που δεν έχει τέλος. Η ισορροπία που πρέπει να επιχειρηθεί πλέον από τον (διεθνή ή/και κοινοτικό) νομοθέτη δεν αφορά μόνο στην πνευματική ιδιοκτησία και στο διαδίκτυο αλλά στον συνδυασμό πολλών βασικών αρχών δικαίου και προστασίας του ανθρώπου στο νέο ψηφιακό περιβάλλον. Η εξέλιξη των τεχνολογικών μέσων του διαδικτύου γίνεται πλέον με ύψιστη ταχύτητα την οποία ο μέσος άνθρωπος αδυνατεί να φτάσει. Η ιστορία απέδειξε μέχρι σήμερα ότι το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας όχι μόνο εξαρτάται από την εξέλιξη της τεχνολογίας, όχι απλά βασίζεται σε αυτό, αλλά και διαμορφώνεται με βάση αυτό, σε μια συνεχή προσπάθεια να προλάβει τις νέες μορφές προβολών που εμφανίζονται ολοένα και συχνότερα στο ψηφιακό περιβάλλον.

Θα καταφέρει τελικά η νομοθεσία να «αγγίξει την τελειότητα» λαμβάνοντας υπόψη όλες τις παραμέτρους και όλα τα θιγόμενα ζητήματα δικαίου που συνδέονται πλέον άρρηκτα μεταξύ τους από μία απλή χρήση του διαδικτύου και του Νέου Παγκόσμιου Ιστού; Θα επιτύχει ένα νομοσχέδιο να εξισορροπήσει με τρόπο απόλυτο τις αντικρουόμενες πλευρές; Τι μέλλει γενέσθαι στον τομέα της ανάπτυξης της τεχνολογίας; Μέχρι που μπορεί να φτάσει; Αντέχει ένα νομοθετικό σύστημα να παραμείνει αλώβητο και ακούραστο μπροστά στις συνεχείς τεχνολογικές εξελίξεις; Υπάρχει τέλος σε αυτή τη σχέση; Τα ερωτήματα αυτά μας κάνουν τελικά να αποδεχθούμε τη δυσκολία του προβλήματος εναρμόνισης των δύο πλευρών. Μήπως όμως η απάντηση στα ως άνω ερωτήματα ενσωματώνεται στο γνωστή φράση του εκδότη Charles Clark “Η απάντηση στη μηχανή είναι η μηχανή”; Όπως πάντα, η ιστορία θα δείξει...

Βιβλιογραφία

Βαγενά Ε. (2010), Η τεχνολογική προστασία και η ψηφιακή διαχείριση της πνευματικής ιδιοκτησίας, Σειρά Μελετών Αστικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη.

Γαρουφαλιά Ο. (2009), Προσβολή ηθικού δικαιώματος και δικαιώματος προσωπικότητας στο ψηφιακό περιβάλλον, Σειρά Μελετών Αστικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη.

Καλλινίκου Δ. (2005), Πνευματική Ιδιοκτησία και Συγγενικά Δικαιώματα, 2η Έκδοση, Δίκαιο & Οικονομία Π.Ν. Σάκκουλας.

Κανελλοπούλου-Μπότη Μ. (2004), Το Δίκαιο της Πληροφορίας, Νομική Βιβλιοθήκη.

Κανελλοπούλου-Μπότη Μ., Μια μικρή ιστορία των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, στο (Κανελλοπούλου-Μπότη Μ., επιμ.) Ιστορία της Πληροφορίας: από τον πάπυρο στο ηλεκτρονικό έγγραφο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, 66.

Κοτσίρης Λ. (1999), Δίκαιο Πνευματικής Ιδιοκτησίας, 3η Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Κοτσίρης Λ. (2012), Ευρωπαϊκό Εμπορικό Δίκαιο, 2η Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Κουμάντος Γ. (2002), Πνευματική Ιδιοκτησία, 8η έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Κουμάντος Γ., Κοτσίρης Λ., Μαρίνος Μ-Θ., Κοριατοπούλου Π., Σταυρίδου Σ. (2001), Κοινωνία των πληροφοριών και πνευματική ιδιοκτησία - η νέα Κοινοτική ρύθμιση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Μαρίνος Μ.-Θ. (2004), Κοινωνία των Πληροφοριών και Πνευματική Ιδιοκτησία - Η Ελληνική ρύθμιση, Μαρίνος Μ.-Θ. (επιμ.), Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.

Σερενίδης Δ. (2010), Προσβολές της πνευματικής ιδιοκτησίας στα ψηφιακά δίκτυα, Σειρά μελετών Αστικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη.

Συνοδινού Τ. (2008), Πνευματική Ιδιοκτησία και Νέες Τεχνολογίες - Η σχέση χρήστη-δημιουργού, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Διαδικτυακές πηγές

Τσιμπινός Γ., Η ιστορία του Διαδικτύου, Διαθέσιμο στο: http://users.sch.gr/tsibinos/internet_history/history_1.html [Πρόσβαση: 14.3.2014].

Υπουργείο Παιδείας & Θρησκευμάτων, Επιμ. Σταμάτη Γ., Η ιστορία του διαδικτύου, Διαθέσιμο στο: http://www.e-yliko.gr/htmls/pc_use/internetstory.aspx [Πρόσβαση: 14.3.2014].

Wikipedia, Διαδίκτυο, Διαθέσιμο στο: <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%94%CE%B9%CE%B1%CE%B4%CE%AF%CE%BA%CF%84%CF%85%CE%BF> [Πρόσβαση: 14.3.2014].

Wikipedia, Social Network, Διαθέσιμο στο: http://en.wikipedia.org/wiki/Social_network [Πρόσβαση: 14.3.2014].

Wikipedia, Social Media, Διαθέσιμο στο: http://en.wikipedia.org/wiki/Social_media [Πρόσβαση: 14.3.2014].

Boyd D.M, Ellison, N.B (2007) Social Networks Sites: Definition, History & Scholarship, Διαθέσιμο στο: <http://jcmc.indiana.edu/vol13/issue1/boyd.ellison.html> [Πρόσβαση: 14.3.2014].

Πρώτο Θέμα, Γαβαλά Η. (2012) Αποσύρεται η Συνθήκη ACTA, Διαθέσιμο στο: <http://www.protothema.gr/technology/article/?aid=195885> [Πρόσβαση: 14.3.2014].

Σωτηρόπουλος Β., E-Lawyer (2012) ACTA, Διαθέσιμο στο: <http://elawyer.blogspot.gr/search/label/ACTA> [Πρόσβαση: 14.3.2014].

The Guardian, What does the Anti-Counterfeiting Trade Agreement (Acta) really mean for you and I? Διαθέσιμο στο: <http://www.guardian.co.uk/technology/blog/2008/jul/10/whatdoestheanticounterfeiti> [Πρόσβαση: 14.3.2014].

Ζαχαρήs Χ., (2011) Η επίδραση των online κοινωνικών δικτύων στην συμπεριφορά καταναλωτή, Διαθέσιμο στο: <http://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/bitstream/10889/5012/1/ChristosZacharis10002.pdf> [Πρόσβαση: 14.3.2014].

ΟΠΙ, κείμενα Κοινοτικών Οδηγιών, Συνθηκών & Διεθνών Συμβάσεων διαθέσιμα στο: <http://web.opi.gr/portal/page/portal/opi/info.html/library.html> [Πρόσβαση: 14.3.2014].

Ψηφιοποίηση και διαχείριση πνευματικών δικαιωμάτων - τα «ορφανά» έργα και η ιστορία τους

Βασιλική Στρακαντούνα

Στο πλαίσιο της παρούσης εισήγησης θα ασχοληθούμε με το πρόβλημα των ορφανών έργων εξετάζοντας λύσεις οι οποίες θα δημιουργήσουν το κατάλληλο πλαίσιο χρήσης και πρόσβασης στα έργα αυτά, τα οποία σημειωτέον καταλαμβάνουν ένα σημαντικό ποσοστό της πνευματικής δημιουργίας του 20ου αιώνα¹ και δυνητικά θα μπορούσαν να εμπλουτίσουν τις συλλογές πολλών ψηφιακών βιβλιοθηκών. Επικεντρώνουμε στις προσπάθειες κανονιστικής ρύθμισης παρουσιάζοντας την Οδηγία 2012/28/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με ορισμένες επιτρεπόμενες χρήσεις ορφανών έργων και παρουσιάζουμε τεχνολογικές και διοικητικές πρακτικές για την επίλυση του προβλήματος των ορφανών έργων.

1. Ψηφιοποίηση και πνευματική ιδιοκτησία

Η ψηφιοποίηση, η τεχνική δηλαδή διαδικασία που παράγει ένα πιστό αντίγραφο περιεχομένου αναλογικής μορφής (για παράδειγμα, ένα τυπωμένο βιβλίο) σε μηχαναγνώσιμη μορφή - ευρείας ή απλής κλίμακας, είναι προϊόν της ραγδαίας ανάπτυξης των τεχνολογιών πληροφορικής που συντελέστηκαν στα τέλη του 20 αιώνα. Εδώ και χρόνια, δημόσιοι οργανισμοί, όπως βιβλιοθήκες και μουσεία καθώς και ιδιωτικές επιχειρήσεις, όπως η Google ή το Internet Archive, δημιουργούν ψηφιακές βιβλιοθήκες² με συλλογές πολιτιστικού υλικού, διαθέσιμου από ένα τεράστιο πλήθος ανθρώπων, προσπερνώντας τα εμπόδια της απόστασης, του χώρου και του χρόνου. Με την ψηφιοποίηση και τη διάθεση του περιεχομένου δίνεται η δυνατότητα πρόσβασης σε ανθρώπους, από όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης, που ενδεχομένως δεν θα μπορούσαν ποτέ να προσεγγίσουν αυτά τα αντικείμενα με φυσικό τρόπο. Εκτός αυτού, μέσω της ψηφιοποίησης διατηρείται το υλικό και περιορίζεται η φθορά εύθραυστων αντικειμένων³.

---

1. Duke University. Center for the Study of the Public Domain. Διαθεσιμο στο <http://web.law.duke.edu/cspd/orphanworks.html>.

2. Βλ. Κανελλοπούλου-Μπότη Μ., Ψηφιακές βιβλιοθήκες και πνευματικά δικαιώματα, Πρακτικά του 16ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Πανεπιστήμιο Πειραιώς, 2007.

3. Βλ. Ειδικότερα για το Google Library Project, Κανελλοπούλου-Μπότη Μ., Το πρόγραμμα ψηφιακής αναζήτησης "Google Library Project" και τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας εκδοτών και συγγραφέων, Τεκμήριον, 2007, 7, σσ. 175-188.

Τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας ενυπάρχουν σε κάθε έργο ψηφιοποίησης και διατρέχουν οριζόντια τη λειτουργική αλυσίδα αξιοποίησης πολιτισμικού υλικού, ψηφιοποίηση - τεκμηρίωση - προβολή (ΕΑΠ, 2004). Αποτελούν δε θέμα μείζονος σημασίας για κάθε οργανισμό που αποφασίζει να ψηφιοποιήσει τις συλλογές που διαθέτει, ιδιαίτερα στην περίπτωση που ο σκοπός της ψηφιοποίησης είναι η προβολή αυτού μέσω διαδικτύου.

Κατά τη διαδικασία της επιλογής του προς ψηφιοποίηση υλικού, οι οργανισμοί αντιμετωπίζουν έντονα το ζήτημα της εκκαθάρισης πνευματικών δικαιωμάτων, και κυρίως του εντοπισμού των δικαιούχων και της λήψης των σχετικών αδειών χρήσης. Χωρίς την άδεια του δημιουργού ένα έργο δεν μπορεί να ψηφιοποιηθεί ή να παρουσιαστεί διαδικτυακά. Για τον λόγο αυτό πρέπει να γίνουν οι απαραίτητες ενέργειες απόκτησης των σχετικών αδειών από τους δικαιούχους. Η διαδικασία αυτή μπορεί να αποβεί αρκετά χρονοβόρα και οικονομικά ασύμφορη, κυρίως για τους οργανισμούς που δεν στοχεύουν στην εμπορική εκμετάλλευση, αλλά στη διάτηρηση και διάθεση του περιεχομένου για ερευνητικούς και εκπαιδευτικούς σκοπούς, λειτουργώντας ουσιαστικά ως τροχοπέδη στην ανάληψη έργων ψηφιοποίησης. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι στα περισσότερα προγράμματα ψηφιοποίησης που λαμβάνουν χώρα, τόσο στο εξωτερικό, όσο και στη χώρα μας, παρατηρείται το φαινόμενο να περιλαμβάνονται έργα των οποίων η διάρκεια προστασίας έχει παρέλθει. Στα έργα της ψηφιακής σύγκλισης που υλοποιούνται στα ελληνικά Πανεπιστήμια, τόσο σε επίπεδο οριζόντιας δράσης, όσο και σε κάθετες δράσεις εντός των Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων της χώρας, η συντριπτική πλειονότητα των έργων που προτείνονται για ψηφιοποίηση ανήκουν στο δημόσιο τομέα⁴. Έργα δηλαδή, για τα οποία τα 70 χρόνια από το θάνατο του συγγραφέα και τα 50 χρόνια από την τελευταία δημοσίευση του έργου, έχουν περάσει. Με την πάροδο αυτού του χρόνου τα έργα γίνονται κοινό κτήμα προς όφελος της ολότητας. Ο χρονικός περιορισμός που προβλέπεται σε όλο το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας, προβάλλεται ως ένα είδος ισοστάθμισης ανάμεσα στα συμφέροντα των δημιουργών και τα συμφέροντα της ολότητας (Κουμάντος, 2008, σελ. 281). Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι η ψηφιοποίηση των έργων υπό καθεστώς πνευματικών δικαιωμάτων καθίσταται «ασύμφορη». Η μη ψηφιοποίηση δυσχεραίνει την πρόσβαση ιδίως σε προστατευμένα έργα που δεν εκδίδονται πλέον ή δεν κυκλοφορούν στο εμπόριο.

Η επιλογή του προς ψηφιοποίηση υλικού με βάση το καθεστώς πνευματικής ιδιοκτησίας απαιτεί γνώση της ισχύουσας νομοθεσίας και των διαδικασιών εκκαθάρισης. Εκτός αυτού, η πιο επίπονη και χρονοβόρα διαδικασία είναι αυτή του εντοπισμού των δικαιούχων και η απόκτηση των σχετικών αδειών, δεδομένης και της

---

4. Κατάλογοι των βιβλίων και περιοδικών που θα ψηφιοποιηθούν στα πλαίσια αυτής της πράξης «Δημιουργία Καινοτόμων Υπηρεσιών Ψηφιακής Βιβλιοθήκης του ΑΠΘ». Διαθέσιμο στο <http://www.lib.auth.gr/index.php/el/espaw1>.

έλλειψης πηγών άντλησης πληροφοριών σε σχέση με τα στοιχεία των δημιουργών (Μητρώα δημιουργών, Ενημερωμένα Αρχεία Επικεφαλίδων Φυσικών Προσώπων, Συλλογικών οργάνων κ.λπ.). Στην Ελλάδα, το θέμα περιπλέκεται καθώς δεν υπάρχει ένας ενιαίος φορέας που να αναλαμβάνει το έργο αυτό.

Ο εκάστοτε οργανισμός ψηφιοποίησης, εάν δεν μπορεί να αναθέσει το έργο σε εξωτερικούς εξειδικευμένους συνεργάτες, προβαίνει στην εκτέλεση με το δικό του προσωπικό, το προσωπικό αυτό προκειμένου να αποκτήσει τις σχετικές άδειες πρέπει να απευθυνθεί στους αρμόδιους Οργανισμούς Συλλογικής Διαχείρισης ή να έρθει σε επαφή με τους ίδιους τους δημιουργούς ή τους δικαιούχους. Πρόκειται για έναν κυκλώνα επαφών και συνομιλιών, ο οποίος μπορεί να μην οδηγήσει σε κανένα αποτέλεσμα, καθώς προκύπτουν οικονομικά ζητήματα, τα οποία δεν μπορούν να ικανοποιηθούν.

Τα ζητήματα πνευματικών δικαιωμάτων που απορρέουν από την ψηφιοποίηση και διάθεση του περιεχομένου απασχολούν τους δημιουργούς, τους δικαιούχους, τους οργανισμούς που προβαίνουν στην ψηφιοποίηση αλλά και τους χρήστες. Η επίλυση τους διερευνάται τόσο μέσω της τεχνολογίας όσο και μέσω κανονιστικής ρύθμισης ή ακόμα και της αυτορρύθμισης με την έννοια των καλών πρακτικών και των μνημονίων συνεργασίας.

2. Το πρόβλημα των ορφανών έργων

Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα σε πολλά έργα μαζικής ψηφιοποίησης και δημιουργίας ψηφιακών βιβλιοθηκών, ανά τον κόσμο, είναι αυτό των ορφανών έργων. Πρόκειται για έργα που ο κάτοχος πνευματικών δικαιωμάτων δεν μπορεί να ταυτοποιηθεί ή εάν ταυτοποιηθεί, δεν μπορεί να εντοπιστεί, προκειμένου κάποιος να τα χρησιμοποιήσει, κατά τρόπο που απαιτεί άδεια (HLEG, 2008). Ως εκ τούτου, τα έργα αυτά δεν χρησιμοποιούνται σε νέες δημιουργικές προσπάθειες ή δεν μπορούν να διατεθούν στο κοινό, λόγω της αβεβαιότητας για το καθεστώς πνευματικών δικαιωμάτων, ακόμα και όταν δεν υπάρχει κανένας που να διεκδικεί τα δικαιώματα αυτά, ή που ο δικαιούχος δεν έχει καμία αντίρρηση για τέτοια χρήση. Το πρόβλημα των ορφανών έργων γίνεται περισσότερο ορατό στο ψηφιακό περιβάλλον και αυτό γιατί στο αναλογικό περιβάλλον ένα άτομο ή ένας οργανισμός που ενδεχομένως αναλάμβανε τον κίνδυνο να αναπαραγάγει ένα έργο μικρής εμπορικής αξίας χωρίς την άδεια του δικαιούχου δεν ήταν τόσο εύκολο να εντοπιστεί. Το πρόβλημα των ορφανών έργων αναδείχτηκε περισσότερο καθώς η τεχνολογία επέτρεψε τη μαζική ψηφιοποίηση και έδωσε μεγαλύτερες δυνατότητες ιχνηλάτησης και εντοπισμού των παραβιάσεων των πνευματικών δικαιωμάτων. Από τη στιγμή που το Internet κατέστη ένας σημαντικός τρόπος διακίνησης της πληροφορίας, η κατάσταση γίνεται πió σύνθετη. Ο αριθμός των ορφανών έργων σε πολιτιστικούς ορ-

γανισμούς ποικίλει από και υπολογίζεται σε 20% στα κινηματογραφικά έργα, λίγο λιγότερο για βιβλία και πάνω από 90% για φωτογραφίες (Nurton, 2011).

Παρά τις διαφορετικές εκτιμήσεις ως προς το ποσοστό των ορφανών έργων, μπορούμε να κατανοήσουμε το μέγεθος του προβλήματος από τα στοιχεία που ανέδειξε η σχετική έρευνα της Barbara Stratton, για λογαριασμό της Βρετανικής Βιβλιοθήκης (Stratton, 2011). Η έρευνα έγινε σε αντιπροσωπευτικό δείγμα 140 εκδιδόμενων βιβλίων, τα οποία εκδόθηκαν μεταξύ των ετών 1870 και 2010 εκ των οποίων το 31% χαρακτηρίστηκαν ως ορφανά. Είναι σημαντικό επίσης να τονιστεί ότι από το σύνολο των ορφανών έργων που εντόπισε η μελέτη το 51% είχε εκδοθεί από τους ίδιους τους δημιουργούς, ενώ το 50% είχε εκδοθεί τη δεκαετία του 1980. Από τα εν λόγω αποτελέσματα συνάγεται ότι ο δημιουργός ενός έργου που εκδίδεται με τη διαδικασία της αναδημοσίευσης έχει μεγάλες πιθανότητες να μην εντοπιστεί καθώς και ότι στην κατηγορία των ορφανών έργων μπορούν πολύ εύκολα να ενταθούν και έργα που έχουν εκδοθεί πολύ πρόσφατα.

4. Προσπάθειες ρύθμισης του προβλήματος στη Ευρώπη

Η άρση των εμποδίων προς την ολοκλήρωση της ψηφιακής βιβλιοθήκης Europeana⁵ αποτέλεσε την κατακλείδα για την εξεύρεση λύσεων στο πρόβλημα των ορφανών έργων. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έθεσε σε προτεραιότητα το ζήτημα της προσβασιμότητας και της διατήρησης για τις μελλοντικές γενιές των πολιτιστικών πηγών της Ευρώπης. Η επιλογή αυτή στηρίχτηκε από πολλές δράσεις με κυρίαρχη αυτή της πρωτοβουλίας ψηφιακών βιβλιοθηκών (Digital libraries initiative). Η πρωτοβουλία εντάχτηκε στο πρόγραμμα «i2010 μια Ευρωπαϊκή Κοινωνία της Πληροφορίας για ανάπτυξη και την απασχόληση»⁶.

Το 2006, συστάθηκε ομάδα εμπειρογνομόνων υψηλού επιπέδου σχετικά με Ψηφιακές Βιβλιοθήκες⁷, συγκεντρώνοντας όλους τους ενδιαφερομένους του τομέα της ψηφιοποίησης και της διαδικτυακής πρόσβασης σε πολιτιστικό υλικό. Η ομάδα αυτή ασχολήθηκε και με το πρόβλημα των ορφανών έργων και ενέκρινε «Εκθεση για την Ψηφιακή Διατήρηση, τα Ορφανά Έργα και τα Εξαντλημένα Έργα». Στο πλαίσιο της αυτορρύθμισης, το 2008, συνάπτεται συμφωνία μεταξύ των εκπροσώπων των βιβλιοθηκών - αρχείων και των νόμιμων δικαιούχων σχετικά με τις κατευ-

5. Europeana: Διαθέσιμο στο <http://www.europeana.eu>.

6. COM, (2005) «Η στρατηγική i2010 - Ευρωπαϊκή κοινωνία της πληροφορίας για την ανάπτυξη και την απασχόληση».

7. 2006/178/ΕΚ: Απόφαση της Επιτροπής, της 27ης Φεβρουαρίου 2006, για τη συγκρότηση ομάδας εμπειρογνομόνων υψηλού επιπέδου σχετικά με ψηφιακές βιβλιοθήκες.

θυντήριες γραμμές για τη δεόντως επιμελή αναζήτηση ανεύρεσης των δικαιούχων και τον χαρακτηρισμό των έργων ως ορφανών⁸.

Το πρόβλημα των ορφανών έργων αποτυπώνεται και στην Πράσινη Βίβλο (2008) για «τα δικαιώματα του δημιουργού στην οικονομία της γνώσης» όπου τονίζεται η έλλειψη σαφήνειας σχετικά με την έκταση του προβλήματος και τονίζεται η αναγκαιότητα εναρμονισμένης προσέγγισης⁹. Ακολουθώντας στις 19 Οκτωβρίου 2009, ανακοινώνεται η αναγκαιότητα εκτίμησης του αντίκτυπου για τον τρόπο αντιμετώπισης των ορφανών έργων στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Στην Πράσινη Βίβλο αναγνωρίστηκε επίσης ότι το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας στα κράτη μέλη δεν επέτρεπε να ολοκληρωθούν, αποτελεσματικά και νόμιμα προγράμματα μαζικής ψηφιοποίησης, η αναγκαιότητα υλοποίησης των οποίων κρίθηκε απαραίτητη. Στην κατεύθυνση της πλήρους προστασίας των δικαιωμάτων των δημιουργών τονίζεται από το Συμβούλιο ότι η ψηφιοποίηση και η επιγραμμική προσβασιμότητα της πολιτιστικής μας κληρονομιάς θα πρέπει να επιχειρείται με πλήρη σεβασμό των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας¹⁰. Η ανάγκη να συντελεστεί γοργή πρόοδος στην εξεύρεση λειτουργικών λύσεων για την ψηφιοποίηση έργων που δεν εκδίδονται, ούτε διαδίδονται πλέον, την επιγραμμική διάθεση αυτών, και στην αντιμετώπιση του ζητήματος των ορφανών έργων είναι προφανής και τίθεται σε προτεραιότητα για την Ευρώπη¹¹.

Η αναγκαιότητα νομοθετικού πλαισίου τόσο για τον καθορισμό των ορφανών έργων όσο και για τη μεγαλύτερη ευελιξία στη χρήση τους, οδήγησε στην υποβολή της πρότασης Οδηγίας της 24.5.2011 COM(2011)289 τελικό 2011/0136 (COD). (Παπαδοπούλου, 2011)¹². Προτάθηκαν ενιαίοι κανόνες σε όλα τα κράτη μέλη, ώστε να επιτευχθεί η κοινή ρύθμιση της μεταχείρισης των ορφανών έργων και να διευκολυνθούν τα προγράμματα ψηφιοποίησης μεγάλης κλίμακας, όπως απαιτούσε το ψηφιακό θεματολόγιο για την Ευρώπη (2010), κύριος στόχος του οποίου είναι η δημιουργία ενιαίας ψηφιακής αγοράς που θα οδηγήσει την Ευρώπη σε μιαν έξυπνη και βιώσιμη ανάπτυξη, χωρίς κοινωνικούς αποκλεισμούς.

8. Επίσημη Εφημερίδα αριθ. C 319 της 13/12/2008 σ. 0018-0019, Συμπεράσματα του Συμβουλίου της 20ής Νοεμβρίου 2008 σχετικά με την ευρωπαϊκή ψηφιακή βιβλιοθήκη Europeana.

9. COM (2008) 466/3 Green Paper: Copyright in the Knowledge Economy.

10. Συμπεράσματα του Συμβουλίου της 10ης Μαΐου 2010 για την ευρωπαϊκή ψηφιακή βιβλιοθήκη Europeana: τα επόμενα βήματα 2010/C 137/07. Διαθέσιμο στο: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:137:0019:01:EL:HTML>.

11. Επίσημη Εφημερίδα αριθ. C 137 της 27/05/2010 σ. 0019 - 0021 Συμπεράσματα του Συμβουλίου, της 10ης Μαΐου 2010, για την ευρωπαϊκή ψηφιακή βιβλιοθήκη Europeana: τα επόμενα βήματα.

12. Βλέπε αναλυτικότερα Παπαδοπούλου, Δ., 2011.

5. Η Οδηγία 2012/28/ΕΕ

Στις 25 Οκτωβρίου 2012 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο εξέδωσαν την “Οδηγία 2012/28/ΕΕ σχετικά με ορισμένες επιτρεπόμενες χρήσεις των ορφανών έργων”¹³. Κύριος στόχος της Οδηγίας είναι η δημιουργία ενός νομικού πλαισίου για την εξασφάλιση της νόμιμης, διασυννοριακής διαδικτυακής πρόσβασης σε ορφανά έργα, που περιλαμβάνονται σε διαδικτυακές ψηφιακές βιβλιοθήκες ή αρχεία υπό τη διαχείριση διαφόρων οργανισμών, οι οποίοι προσδιορίζονται με ακρίβεια στην Οδηγία, όταν τα ορφανά έργα αυτά χρησιμοποιούνται για την επίτευξη της αποστολής δημοσίου συμφέροντος των ανωτέρω οργανισμών.

Πρόκειται για έργα που δημοσιεύονται με τη μορφή βιβλίων, επιστημονικών περιοδικών, εφημερίδων, περιοδικών ή άλλων γραπτών κειμένων, συμπεριλαμβανομένων και των έργων που είναι ενσωματωμένα σε αυτά, καθώς και οπτικοακουστικά και κινηματογραφικά έργα που περιλαμβάνονται στις συλλογές ιδρυμάτων κινηματογραφικής κληρονομιάς, και ακουστικά, οπτικοακουστικά και κινηματογραφικά έργα που παράχθηκαν από δημόσιους ραδιοτηλεοπτικούς οργανισμούς και περιλαμβάνονται στα αρχεία τους.

Οι βιβλιοθήκες, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, τα μουσεία ή τα αρχεία, τα ιδρύματα κινηματογραφικής κληρονομιάς και οι δημόσιοι ραδιοτηλεοπτικοί οργανισμοί, προκειμένου να εξασφαλίσουν την αναγνώριση των έργων ως «ορφανών», υποχρεούνται να πραγματοποιήσουν προηγουμένως επιμελή αναζήτηση σύμφωνα με τις απαιτήσεις που ορίζονται στην προτεινόμενη οδηγία, στο κράτος μέλος όπου δημοσιεύθηκε αρχικά το έργο. Αν από την επιμελή αναζήτηση αποδειχθεί το καθεστώς ενός έργου ως «ορφανού», το έργο θα θεωρείται ορφανό σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση, καθιστώντας περιττή τη διενέργεια πολλαπλών επιμελών αναζητήσεων.

Η Οδηγία αυτή είναι το νομικό εργαλείο, το οποίο θα δώσει τη δυνατότητα ώστε οι προαναφερόμενοι φορείς να χρησιμοποιήσουν και να διαθέσουν διαδικτυακά τα ορφανά έργα που υπάρχουν στις συλλογές τους, χωρίς να παραβιάζουν δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, εφόσον βεβαίως ακολουθήσουν τη διαδικασία που ορίζεται στην Οδηγία. Σε αυτή τη βάση, θα είναι δυνατή, όχι μόνο η ψηφιοποίηση, αλλά και η διάθεση ορφανών έργων στο διαδίκτυο για πολιτιστικούς και εκπαιδευτικούς σκοπούς, χωρίς προηγούμενη άδεια, εκτός εάν ο ιδιοκτήτης του έργου θέσει τέλος στο καθεστώς του έργου ως ορφανού.

Το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας είναι σαφές. Δεν κάνει καμία αναφορά σε ιδιωτικούς φορείς, περιορίζεται σε προσιτές στο κοινό βιβλιοθήκες, εκπαιδευτικά ιδρύ-

---

13. Οδηγία 2012/28/ΕΕ σχετικά με ορισμένες επιτρεπόμενες χρήσεις των ορφανών έργων. Διαθέσιμο στο <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:299:0005:0012:EL:PDF>.

ματα και μουσεία καθώς και αρχεία, ιδρύματα κινηματογραφικής ή ακουστικής κληρονομιάς, δημόσιους ραδιοτηλεοπτικού οργανισμούς που είναι εγκατεστημένοι στα κράτη μέλη και επιτρέπει τις χρήσεις των ορφανών έργων, μόνο σε σχέση με τις δημοσίου συμφέροντος αποστολές των ως άνω δικαιούχων και συγκεκριμένα, τη συντήρηση, την αποκατάσταση και την παροχή πολιτιστικής και εκπαιδευτικής πρόσβασης στις συλλογές τους, συμπεριλαμβανομένων των ψηφιακών συλλογών τους (άρθρο. 1 παρ. 1 τελευτ. εδαφ., άρθρο. 6 παρ. 2, αιτ. σκ. 20).

Το άρθρο 2 αποσαφηνίζει τον ορισμό του ορφανού έργου. Ένα έργο θεωρείται ορφανό εάν κανένας από τους κατόχους δικαιωμάτων του δεν ταυτοποιηθεί, ή, ακόμα κι αν ταυτοποιηθεί, δεν εντοπιστεί, παρά τη διενέργεια της επιμελούς αναζήτησης ενσωματώνοντας στον εν λόγω ορισμό και το στοιχείο της απαίτησης της επιμελούς αναζήτησης. Εάν ένα έργο έχει περισσότερους κατόχους δικαιωμάτων, οι προαναφερόμενοι δικαιούχοι θα πρέπει να μπορούν να το χρησιμοποιούν, μόνο αν έχουν εξουσιοδοτηθεί για την αναπαραγωγή και τη διάθεση στο κοινό από τους κατόχους δικαιωμάτων που έχουν ταυτοποιηθεί και εντοπιστεί. Οι τελευταίοι μπορούν να χορηγήσουν άδεια μόνο για τα δικαιώματα που οι ίδιοι κατέχουν και όχι να επιτρέπουν χρήση εκ μέρους των κατόχων δικαιωμάτων που δεν έχουν ταυτοποιηθεί και εντοπιστεί (άρθρο 2 παρ. 2, αιτ. σκ. 17. Διατυπώνονται πολλά ερωτήματα σχετικά με το αν θα πρέπει να ενταχθούν στην κατηγορία των «ορφανών έργων», τόσο τα έργα που δεν εκδίδονται ούτε διαδίδονται πλέον, όσο και τα εγκαταλελειμμένα (abandoned) έργα¹⁴, των οποίων οι δικαιούχοι είναι δύσκολο να εντοπιστούν¹⁵.

Η διενέργεια καλόπιστης επιμελούς αναζήτησης γίνεται πριν από τη χρήση του έργου ή του φωνογραφήματος, και απαιτεί προσφυγή σε κατάλληλες πηγές για κάθε κατηγορία έργων και άλλου προστατευόμενου αντικειμένου (για δημοσιευμένα βιβλία, για εφημερίδες περιοδικά, εικαστικά έργα, οπτικοακουστικά έργα και φωνογραφήματα.). Τα κράτη μέλη επιτρέπεται να προβλέπουν ότι η επιμελής αναζήτηση μπορεί να διενεργείται από τους οργανισμούς που αναφέρονται στην παρούσα Οδηγία ή από άλλους οργανισμούς, οι οποίοι μπορούν να ζητούν αμοιβή για την υπηρεσία διεξαγωγής επιμελούς αναζήτησης (αιτιολ. σκέψη 13). Στο άρθρο 3 προβλέπονται επίσης οι απαιτήσεις μιας επιμελούς αναζήτησης, η οποία γενικά πρέπει να διενεργείται στο κράτος μέλος της πρώτης δημοσίευσης ή ελλείψει δημοσίευσης στο κράτος της πρώτης αναμετάδοσης.

Εάν ένα έργο έχει περισσότερους από έναν δικαιούχο δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και οποιοδήποτε από τους δικαιούχους εντοπιστεί και ανευρεθεί, το

14. Για τον ορισμό των εγκαταλελειμμένων έργων <http://www.abandonware.org.com/?Page=FAQ>.

15. Cyberspace Law and Policy Centre UNSW: working paper (2011), Διαθέσιμο στο http://www.cyberlawcentre.org/orphan/Issues_and_solutions_v12.pdf.

έργο αυτομάτως παύει να θεωρείται ορφανό. Κάθε κράτος μέλος κατόπιν διαβούλευσης με τους δικαιούχους και τους χρήστες καθορίζει τις πηγές που θα διενεργείται η αναζήτηση και στις οποίες θα περιλαμβάνονται τουλάχιστον οι σχετικές πηγές που αναφέρονται στο παράρτημα της Οδηγίας και οι οποίες διαφοροποιούνται ανάλογα με τον τύπο του υλικού.

Προκειμένου να διασφαλιστεί υψηλό επίπεδο προστασίας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και των συγγενικών δικαιωμάτων κρίθηκε σκόπιμο να προβλεφθεί μια εναρμονισμένη προσέγγιση σχετικά με την επιμελή αναζήτηση. Στο πλαίσιο αυτό Τα κράτη μέλη μπορούν να παραπέμπουν στις κατευθυντήριες γραμμές για την επιμελή αναζήτηση που συμφωνήθηκαν, όπως προαναφέρθηκε, στο πλαίσιο της ομάδας εργασίας υψηλού επιπέδου για τις ψηφιακές βιβλιοθήκες. Οι επιμελείς αναζητήσεις καταγράφονται σε ενιαία προσιτή στο κοινό διαδικτυακή βάση δεδομένων που έχει δημιουργήσει και διαχειρίζεται το Γραφείο Εναρμόνισης στο Πλαίσιο της Εσωτερικής Αγοράς («το Γραφείο») σύμφωνα με τον κανονισμό (ΕΕ) αριθ. 386/2012. Προς τον σκοπό αυτό, τα κράτη μέλη λαμβάνουν τα απαιτούμενα μέτρα για να διασφαλίζεται ότι διαβιβάζουν τις εν λόγω πληροφορίες στο Γραφείο χωρίς καθυστέρηση μετά την παραλαβή τους από τους οργανισμούς που αναφέρονται στο άρθρο 1 παράγραφος 1.

Στο άρθρο 6 παρ. 1 προβλέπεται η εφαρμογή εξαίρεσης ή περιορισμού στο δικαίωμα αναπαραγωγής και στο δικαίωμα διάθεσης στο κοινό που προβλέπουν τα άρθρα 2 και 3 της οδηγίας 2001/29/ΕΚ, αντιστοίχως για να διασφαλίζουν ότι οι οργανισμοί που αναφέρονται στο άρθρο 1 παρ. 1 επιτρέπεται να χρησιμοποιούν ορφανά έργα που περιλαμβάνονται στις συλλογές τους με τους κατωτέρω τρόπους α) θέτοντας το ορφανό έργο στη διάθεση του κοινού, κατά την έννοια του άρθρου 3 της οδηγίας 2001/29/ΕΚ β) μέσω αναπαραγωγής, κατά την έννοια του άρθρου 2 της οδηγίας 2001/29/ΕΚ, για σκοπούς ψηφιοποίησης, διάθεσης στο κοινό, ευρετηρίασης, καταλογογράφησης, συντήρησης ή αποκατάστασης.

Η Οδηγία περιλαμβάνει αρκετές διασφαλίσεις για την προστασία των δικαιούχων οι οποίοι σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 5, έχουν δυνατότητα να ζητήσουν δίκαιη αποζημίωση όταν θέτουν τέρμα στο καθεστώς των έργων τους ή άλλου προστατευόμενου αντικειμένου ως ορφανών για την προηγούμενη χρήση που έχουν κάνει οι οργανισμοί. Οι διατάξεις αυτές μπορεί να έχουν ως αποτέλεσμα την αποθάρρυνση των δημόσιων ιδρυμάτων που ωφελούνται από τις εξαιρέσεις που προβλέπονται στην παρ. 1 του άρθρου 6 δεδομένου του υψηλού ρίσκου (Lauriat, B., 2012).

Τα κράτη μέλη έχουν την υποχρέωση να θέσουν σε ισχύ τις αναγκαίες νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές διατάξεις για να συμμορφωθούν προς την εν λόγω Οδηγία, το αργότερο μέχρι την 29η Οκτωβρίου 2014. Στην Ελλάδα, ο αρμόδιος φορέας για θέματα προστασίας πνευματικής ιδιοκτησίας, «Οργανισμός Πνευματικής Ιδιοκτησίας» έχει αναλάβει να προβεί στις τις απαιτούμενες νομοθετικές

και διοικητικές ενέργειες. Επιπλέον, στο πλαίσιο της διαβούλευσης με τους φορείς έχει αποστείλει πρόσκληση για τη υποβολή σχολίων επί του καταλόγου πηγών, ώστε εγκαίρως να διατυπώσουν τις προτάσεις τους¹⁶.

Καθώς η επιμελής αναζήτηση θεωρείται ως προαπαιτούμενο για τον χαρακτηρισμό ενός έργου ως ορφανού, υπάρχουν ανησυχίες ως προς το κατά πόσον οι βιβλιοθήκες και οι υπόλοιποι δικαιούχοι (αρμόδιοι φορείς) έχουν τη δυνατότητα να αναλάβουν αυτό το έργο τόσο από οικονομικής απόψεως όσο και από άποψη χρόνου και τεχνογνωσίας. Σύμφωνα με μελέτη για λογαριασμό της British Library (Stratton, 2011), ο μέσος χρόνος για την επιμελή αναζήτηση ενός έργου διαρκεί περίπου τέσσερις ώρες. Χρόνος ο οποίος απαιτήθηκε προκειμένου να εξακριβωθεί το καθεστώς πνευματικής ιδιοκτησίας και να προσδιοριστούν οι κάτοχοι πνευματικών δικαιωμάτων. Με αυτή την ταχύτητα, υπολογίζεται ότι ένας ερευνητής θα χρειαστεί χίλια χρόνια για να εκκαθαρίσει τα δικαιώματα 500.000 βιβλίων. Γίνεται αμέσως αντιληπτό ότι, όσο παλαιότερα και λιγότερο πολύτιμα είναι τα έργα, τόσο πιο δύσκολο και δαπανηρό είναι να βρεθεί ο δικαιούχος.

Εκτός του ρυθμιστικού πλαισίου, είναι σκόπιμο να κάνουμε μια σύντομη αναφορά στη δημιουργία τεχνολογικών υποδομών υποβοήθησης και βελτίωσης των διαδικασιών αδειοδότησης των ορφανών έργων. Μία πολύ σημαντική προσπάθεια δημιουργίας υποδομών στην Ευρώπη αποτελεί το ευρωπαϊκό project Accessible Registries of Rights information and Orphan Works¹⁷ μια κοινοπραξία μεταξύ ευρωπαϊκών εθνικών βιβλιοθηκών, εκδοτών, οργανισμών συλλογικής διαχείρισης, συγγραφέων, με σκοπό να διευκολυνθεί η μεταξύ τους συνεργασία και να δημιουργηθεί ένα δίκτυο των υφιστάμενων πηγών δεδομένων για μια ταχεία διαδικασία επιμελούς αναζήτησης για έργα ψηφιοποίησης μεγάλης κλίμακας. Με το ARROW είναι προφανής η οικονομία σε χρόνο και κόστος αφού χρειάζονται λιγότερο από πέντε λεπτά ανά τίτλο, προκειμένου να ερευνηθούν τα αρχεία του καταλόγου και να ανασυρθούν τα αποτελέσματα. Το έργο ξεκίνησε το 2008, και η πιλοτική του φάση στην οποία συμμετέχει ένας μικρός αριθμός κρατών μελών ολοκληρώνεται εντός του 2013.

Διεθνείς οργανισμοί, όπως η Αμερικανική Ένωση Αρχειονόμων, επεξεργάζονται καλές πρακτικές οι οποίες θα βοηθήσουν τα μέλη τους στην ταυτοποίηση και τον εντοπισμό των δικαιούχων, υποδεικνύοντας στρατηγικές έρευνας οι οποίες αν και αφορούν στα αδημοσίευτα έργα θα μπορούσαν κάλλιστα να εφαρμοστούν και για τον εντοπισμό των εκδιδόμενων έργων (SAA, 2009).

16. Οργανισμός Πνευματικής Ιδιοκτησίας: Πρόσκληση για την υποβολή σχολίων επί του καταλόγου των πηγών (2013) Διαθέσιμο στο <http://web.opi.gr/portal/page/portal/opi>.

17. Accessible Registries of Rights information and Orphan Works, Διαθέσιμο στο <http://www.arrow-net.eu/>.

6. Ψηφιακή κατάθεση έργων

Στο ψηφιακό περιβάλλον δημιουργίας η κατάθεση των έργων και η εγγραφή σε ειδικά μπτρώα, τα οποία σχετίζονται και με τη διαχείριση πνευματικών δικαιωμάτων, κερδίζει συνεχώς έδαφος. Προς την κατεύθυνση αυτοί κινούνται κυρίως Οργανισμοί Συλλογικής Διαχείρισης προτείνοντας εγγραφή σε ειδικά μπτρώα και κατάθεση των έργων σε αποθετήρια¹⁸ που τηρούν οι ίδιοι. Όλο και περισσότεροι δημιουργοί και χρήστες, που συντάσσονται με πρωτοβουλίες για την ενίσχυση της ανοιχτής πρόσβασης προτείνουν την επανεισαγωγή ορισμένων διατυπώσεων (copyright formalities), όπως η καταχώρηση και το μαρκάρισμα των έργων, με στόχο στη δημιουργία ενός νέου, ευρύτερου, δημόσιου τομέα (public domain) με έργα τα οποία οι σύγχρονοι και μελλοντικοί δημιουργοί θα μπορούν να τα χρησιμοποιήσουν, να αντλήσουν γνώση και έμπνευση για νέες δημιουργίες (Alton-Scheidl, 2008).

Οι διατυπώσεις έχουν σε μεγάλο βαθμό εξαφανιστεί από το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας, δεδομένου ότι σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο (άρθρο 5 παρ. 2 Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης - (Παρισιού) «η απόλαυση και η άσκηση των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας δεν υπόκεινται σε καμία διατύπωση». Συνεπώς στις χώρες που έχουν προσχωρήσει στη Σύμβαση της Βέρνης, δεν απαιτούνται αφού ισχύει ότι η προστασία απονέμεται αυτόματα, είναι αμερόληπτη και ανεξάρτητη από τυπικές διαδικασίες. Η προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας χωρίς διατυπώσεις βασίζεται στην αρχή ότι ο δημιουργός αποκτά δικαιώματα επί του έργου του αυτοδικαίως και πρωτογενώς, με τη δημιουργία αυτού [Καλλινίκου (2008) σ. 66 επ., και Καλλινίκου (2007), σ. 45 επ.]. Τα πνευματικά έργα προστατεύονται από τη στιγμή της δημιουργίας τους, χωρίς να απαιτείται η τήρηση κάποιας τυπικής διαδικασίας ή η σύμπτυξη κάποιας κρατικής ή μη υπηρεσίας.

Οι διατυπώσεις μπορεί να αποβούν στρατηγικής σημασίας για τη συμφιλίωση της νομοθεσίας πνευματικής ιδιοκτησίας με τις προκλήσεις της ψηφιακής εποχής, καθώς διευκολύνουν την εκκαθάριση δικαιωμάτων και ενισχύουν την ελεύθερη ροή των πληροφοριών. Όμως η υπό όρους άσκηση και απόλαυση των δικαιωμάτων των δημιουργών θα επηρεάσει βασικές αρχές στον πυρήνα της πνευματικής ιδιοκτησίας (Gompel 2012).

Σύμφωνα με τη Lauriat (2012), χωρίς εθνικά συστήματα εγγραφής που συνδέονται με την Πνευματική Ιδιοκτησία ο εντοπισμός των κατόχων Πνευματικών δικαιωμάτων είναι σχεδόν αδύνατος γεγονός που κωλυσιεργεί τις διαδικασίες εκκαθάρι-

18. Ειδικά για τα ιδρυματικά αποθετήρια βλ. Bottis M. & Koutras N., Institutional Repositories of open access: A paradigm of innovation and change in education politics, 4th International Conference on New Horizons in Education Sakaraya University, Elsevier, Volume 85, 2013.

σης και οδηγεί στη μεγέθυνση του προβλήματος των ορφανών έργων. Με δεδομένη τη διάρκεια προστασίας πνευματικών δικαιωμάτων στα 70 χρόνια μετά το θάνατο του δημιουργού και την έλλειψη ενός συγκεντρωτικού συστήματος εγγραφής (registration) (υποχρεωτικής ή μη), ο εντοπισμός των κατόχων πνευματικών δικαιωμάτων γίνεται όλο και πιο δύσκολος πόσο μάλλον όταν τα δικαιώματα έχουν εκχωρηθεί, οι δημιουργοί πεθαίνουν και οι επιχειρήσεις συγχωνεύονται ή κλείνουν.

7. Αντί επιλόγου

Καθώς η Διεθνής Σύμβαση Βέρνης-Παρισιού απαγορεύει στα μέλη της την τήρηση διατυπώσεων για κατοχύρωση προστασίας πνευματικής ιδιοκτησίας, που σημαίνει ότι οι χώρες-μέλη δεν πρέπει να εφαρμόσουν ένα υποχρεωτικό σύστημα διατυπώσεων, θα πρέπει να διερευνηθεί η υλοποίηση ενός μη υποχρεωτικού συστήματος κεντρικής καταχώρισης, το οποίο ενδεχομένως θα μπορεί να εφαρμοστεί εντός των περιορισμών της σύμβασης της Βέρνης, συμβάλλοντας στην επίλυση πολλών πρακτικών προβλημάτων της πνευματικής ιδιοκτησίας, συμπεριλαμβανομένων και αυτών των ορφανών έργων. Για την ομαλή λειτουργία αυτού του συστήματος χρειάζονται υποδομές, θεσμικό πλαίσιο, συνεργασία μεταξύ των φορέων και επαρκή κίνητρα για δημιουργούς και κατόχους πνευματικών δικαιωμάτων, ώστε να ωθηθούν να καταχωρούν τα έργα τους.

Πηγές - Βιβλιογραφία

Accessible Registries of Rights Information and Orphan Works. Διαθέσιμο στο: <http://www.arrow-net.eu/> [Τελευταία πρόσβαση: 14/4/2014].

Alton-Scheidl R., Benso J. & Springer M. (2008). The value of registering creative works. Διαθέσιμο στο <https://www.registeredcommons.org/document/565734547.pdf> [Τελευταία πρόσβαση: 14/4/2014].

Bottis M. & Koutras N., Institutional Repositories of open access: A paradigm of innovation and change in education politics, 4th International Conference on New Horizons in Education, Sakaraya University, Elsevier, Volume 85, 2013.

Cyberspace Law and Policy Centre UNSW: working paper (2011). Διαθέσιμο στο http://www.cyberlawcentre.org/orphan/Issues_and_solutions_v12.pdf [Τελευταία Πρόσβαση: 14/4/2014].

Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (ΕΑΠ) (2004), Ψηφιοποίηση & Πνευματικά Δικαιώματα. Διαθέσιμο στο <http://dsmc.eap.gr/pdfs/IPR-GUIDE-v1.pdf> [Τελευταία Πρόσβαση: 14/4/2014].

Gompel, S. (2012) Formalities in the digital era: an obstacle or opportunity? Διαθέσιμο στο http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1986827. [Τελευταία Πρόσβαση: 14/4/2014].

HLEG (2008), Definition as in the Final Report of 3.06.2008 of the High Level Expert Group (HLEG) - Copyright Subgroup on European Digital Libraries established by the European Commission in relation to the i2010 Digital Libraries initiative, as adopted by the HLEG on 4 June 2008. Διαθέσιμο στο <http://www.arrow-net.eu/faq/what-are-orphan-works.html> [Τελευταία Πρόσβαση: 14/4/2014].

Καλλινίκου Δ. (2008). Πνευματική Ιδιοκτησία και συγγενικά δικαιώματα, Δίκαιο και Οικονομία, Σάκκουλας.

Καλλινίκου Δ. (2007), Πνευματική Ιδιοκτησία και βιβλιοθήκες, Δίκαιο και Οικονομία, Σάκκουλας.

Κανελλοπούλου-Μπότη Μ. (2007), Ψηφιακές βιβλιοθήκες και πνευματικά δικαιώματα, Πρακτικά του 16ου Πανελληνίου Συνεδρίου Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Πανεπιστήμιο Πειραιώς.

Κανελλοπούλου-Μπότη Μ. (2007), Το πρόγραμμα ψηφιακής αναζήτησης “Google Library Project” και τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας εκδοτών και συγγραφέων, Τεκμήριον, 7, σσ. 175-188.

Κουμάντος Γ. (2002), Πνευματική Ιδιοκτησία, 8η εκδ., Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Lauriat, B. (2012), Semi-formal Copyright ? The Past and Future of Orphan Works Διαθέσιμο στο http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2238473.

Nurton, J. (2011). Kroes urges solution to orphan works problem. Managing Intellectual Property, (207), 130.

Παπαδοπούλου Δ. (2011), «Ορφανά έργα» - μια πρόταση οδηγίας για αυτά. Δι-MEE (3), 355.

Stratton B. (2011), Seeking New Landscapes: A Rights Clearance Study in the Context of Mass Digitisation of 140 Books Published Between 1870 and 2010' (British Library Board, 2011) Διαθέσιμο στο <http://www.arrownet.eu/sites/default/files/Seeking%20New%20Landscapes.pdf> [Τελευταία Πρόσβαση: 14/4/2014].

Society of the American Archivists (2009) Orphan Works: Statement of Best Practices. Διαθέσιμο στο <http://www.archivists.org/standards/OWBP-V4.pdf> [Τελευταία Πρόσβαση: 14/4/2014].

Η ιστορία των βάσεων νομικών δεδομένων

Γιώργος Ν. Γιαννόπουλος

---

1. Οι απαρχές των βάσεων νομικών δεδομένων

Ιστορικά, η πρώτη προσπάθεια για την κατασκευή ηλεκτρονικής βάσεως νομικών δεδομένων αποδίδεται στον Καθηγητή του Πανεπιστημίου του Πίτσμπουργκ John F. Harty, ο οποίος το 1956 σχεδίασε ένα σύστημα επεξεργασίας και αναδίφησης νομικών πληροφοριών. Το «πλήρες κείμενο» του πρωτογενούς υλικού αποτέλεσαν 2.650 άρθρα της νομοθεσίας για την υγεία και τα νοσοκομεία της Πολιτείας της Πενσυλβάνιας των ΗΠΑ. Σχετική έρευνα είχε διεξαχθεί και η εταιρία IBM το 1958 [Bourne & Bellaro Hahn, 2003].

Στην συνέχεια, το 1960, ο Καθηγητής Harty παρουσίασε, για πρώτη φορά επιτυχώς, στον Δικηγορικό Σύλλογο των ΗΠΑ (ABA, American Bar Association) ένα σύστημα αναδίφησης νομικών πληροφοριών. Και πάλι, πρωτογενές υλικό αποτέλεσε η νομοθεσία για θέματα υγείας. Για πρώτη φορά το ευρύ (νομικό) κοινό γνώρισε έννοιες όπως «KWIC» (keywords in combination, λέξεις-κλειδιά σε συνδυασμό), και «Εγγύτητα» (proximity), δηλαδή η λέξη A να βρίσκεται εντός της ίδιας προτάσεως και σε απόσταση ν λέξεων από τη λέξη B.

Το σύστημα αυτό αποτέλεσε το πρότυπο για την δημιουργία της πρώτης μεγάλης βάσης νομικών δεδομένων της πολεμικής αεροπορίας των ΗΠΑ (USAF) με την ονομασία LITE (Legal Information Thru Electronics system) [Davis, 1965]. Είχε προηγηθεί πρόταση του δικηγόρου και πρώην πιλότου Robert Morgan προς ίδια υπηρεσία για την δημιουργία ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων των αποφάσεων των αεροδικείων. Τελικώς, μετά τον θάνατο του Morgan το 1962, η αεροπορία των ΗΠΑ υιοθέτησε πλήρως το πρόγραμμα LITE του Καθηγητή Harty. Ασφαλώς, τα μεταγενέστερα συστήματα εξελίχθηκαν παράλληλα με τους μεγάλους υπολογιστές της εποχής [Wahlgren, 1992, Bing, 1984], ωστόσο το βασικό πρότυπο ακολούθησε τον αρχικό σχεδιασμό του Harty. Στις περισσότερες περιπτώσεις επρόκειτο για βάσεις δεδομένων «κειμένου» που επιχειρούσαν να αναπαραστήσουν μια υποτυπώδη μορφή της ροής δεδομένων κατά την αναζήτηση νομικών πληροφοριών [Tapper, 1963]. Κύριο εργαλείο έρευνας αποτελούσαν οι λέξεις-κλειδιά με τις οποίες ο χρήστης επιχειρούσε να αντιστοιχήσει το ερώτημα με τις λέξεις που περιείχαν τα κείμενα. Οι λέξεις-κλειδιά που μπορούσε να χρησιμοποιήσει ο χρήστης περιείχονταν σε ειδικό κατάλογο (Θησαυρό, Thesaurus). Η στατική αυτή δομή ανα-

παράστασης της «νομικής γνώσης» καταδυναστεύει τους χρήστες μέχρι τις ημέρες μας [Bing & Harvold 1977, Yannopoulos, 1998].

Λίγο αργότερα, έκαναν την εμφάνισή τους στις ΗΠΑ και τα πρώτα συστήματα που διατέθηκαν εμπορικώς. Τέτοια ήταν το σύστημα του Δικηγορικού Συλλόγου ABA που παρουσιάστηκε το 1964 σε υπολογιστή Univac 3 και το πειραματικό σύστημα OBAR (Ohio Bar Association) του Δικηγορικού Συλλόγου του Οχάιο, που χρησιμοποιούσε λογισμικό της εταιρίας Data Corporation και λειτούργησε το 1967-1969. Το σύστημα του Οχάιο εξαγοράστηκε το 1968 από την εταιρία Mead, η οποία στη συνέχεια το 1970 το διέθεσε έναντι συνδρομής με την ονομασία «Lexis». Το 1973 η Lexis προσέφερε πρόσβαση για πρώτη φορά στο πλήρες κείμενο των αποφάσεων των δικαστηρίων της Νέας Υόρκης και του Οχάιο, ενώ το 1980 ολοκληρώθηκε η κάλυψη όλων των ομοσπονδιακών και πολιτειακών αποφάσεων στις ΗΠΑ. Την ίδια χρονιά προσετέθη η υπηρεσία Nexis για την αναδίφηση ειδησεογραφικών πληροφοριών. Η LexisNexis αποτελεί πλέον μια από τις πιο γνωστές και καταξιωμένες βάσεις νομικών δεδομένων στον αγγλοσαξονικό κόσμο. Από το 1994 ανήκει στον αγγλο-ολλανδικό εκδοτικό οίκο Reed Elsevier.

Παράλληλα, το 1975 ο εκδοτικός οίκος West Publishing εξαγόρασε την Mead Data και δημιούργησε την βάση Westlaw, αρχικώς μόνο με τις επικεφαλίδες των αποφάσεων χωρίς «πλήρες κείμενο». Η Westlaw έδωσε έμφαση στην κάλυψη δωσιδικιών και εκτός ΗΠΑ σε συνεργασία με τοπικούς εκδοτικούς οίκους και νομικούς φορείς. Συνολικά παρέχεται κάλυψη για πάνω από 60 χώρες. Μέχρι και την δεκαετία του 1990 οι δύο ανταγωνιστικές βάσεις χρησιμοποιούσαν εξειδικευμένα τερματικά που συνδέονταν μέσω απλής τηλεφωνικής γραμμής (dial-up) με τους κεντρικούς υπολογιστές. Το τερματικό της Lexis αποτελείτο από ένα ξύλινο έπιπλο που ενσωμάτωνε τον τοπικό υπολογιστή, το modem, το πληκτρολόγιο, την οθόνη και τον εκτυπωτή και ζύγιζε αρκετά κιλά! Αντίστοιχα, το τερματικό της Westlaw ήταν γνωστό ως WALT (West Automatic Law Terminal). Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1980, οι δύο ανταγωνίστριες άρχισαν να προσφέρουν λογισμικό που προσομοίωνε τα τερματικά τους σε προσωπικούς υπολογιστές (συμβατούς με IBM ή Apple). Αργότερα, με την έλευση του Internet διεκόπη η δυνατότητα τηλεφωνικής σύνδεσης (dial-up) και η επικοινωνία κατέστη εφικτή μέσω των προγραμμάτων - φυλλομετρητών (browsers).

Ο ανταγωνισμός μεταξύ των δύο εταιριών δημιούργησε τα πρώτα ερωτήματα σε σχέση με τις θεωρητικές κατευθύνσεις των βάσεων νομικών δεδομένων. Το πρώτο ερώτημα τέθηκε λόγω της περιορισμένης χωρητικότητας των υπολογιστών της εποχής: Έπρεπε να αποθηκεύεται το «πλήρες κείμενο» ή η «περίληψη» των νομικών κειμένων (νομοθεσίας και νομολογίας); Lexis και Westlaw είχαν ακολουθήσει ως προς αυτό το ερώτημα αντίθετες κατευθύνσεις. Συναφώς, είχε ανακύψει το ζήτημα της υποκειμενικής ερμηνείας των νομικών ζητημάτων από τον συντάκτη

των «περιλήψεων». Ήδη, τα ερωτήματα αυτά έχουν απαντηθεί, αφού λόγω της αυξημένης υπολογιστικής ισχύος των σύγχρονων υπολογιστών και των αποθηκευτικών μέσων με τεράστια χωρητικότητα, οι περισσότερες βάσεις νομικών δεδομένων αποθηκεύουν το «πλήρες κείμενο». Επομένως, ο ίδιος ο αναγνώστης - χρήστης μπορεί να καταλήξει στα δικά του αυθεντικά συμπεράσματα. Κατά τον ίδιο τρόπο ανέκυψε το δεύτερο ερώτημα, αν δηλαδή «καλύτερη» βάση είναι η Lexis ή η Westlaw. Ακολούθησε μεγάλη έρευνα [Blair & Maron, 1985] μεταξύ δικηγορικών γραφείων που χρησιμοποιούσαν τις βάσεις δεδομένων για την ίδια υπόθεση. Η έρευνα διαπίστωσε ότι, εκείνη την εποχή, οι νομικοί χρησιμοποιούσαν μικρό ποσοστό των πληροφοριών που ήταν διαθέσιμες ηλεκτρονικώς για την ενίσχυση των επιχειρημάτων τους. Επίσης, οι Blair & Maron διαμόρφωσαν αντικειμενικά κριτήρια για την αξιολόγηση και ειδικούς συντελεστές για την μέτρηση των επιδόσεων των βάσεων νομικών δεδομένων. Η έρευνα κατέληξε στο συμπέρασμα ότι για την τελική αξιολόγηση των βάσεων νομικών δεδομένων θα πρέπει να χρησιμοποιούνται αυτά τα αντικειμενικά κριτήρια, αλλά, σε κάθε περίπτωση, ο χρήστης υποκειμενικώς θα προβεί και στις δικές του αξιολογήσεις.

Η μέθοδος έρευνας στις βάσεις αυτές στηρίχτηκε στον συνδυασμό λέξεων - κλειδιών με χρήση των λογικών τελεστών «AND», «OR» και «NOT» της άλγεβρας Boole. Οι τεχνικές λύσεις υπαγορεύθηκαν σε μεγάλο βαθμό από την ανάγκη να αναπαρασταθεί στα ηλεκτρονικά συστήματα ο «χειροκίνητος» τρόπος έρευνας στις έντυπες συλλογές νομολογίας, κυρίως λόγω του βάρους που αποδίδεται στον αγγλοσαξονικό νομικό κόσμο στα «νομικά προηγούμενα» (precedent) και το δόγμα του stare decisis. Δεδομένου, λοιπόν, ότι οι χρήστες ήταν εξοικειωμένοι με τους καταλόγους παραπομπών (citation index), οι ηλεκτρονικές βάσεις νομικών δεδομένων χρησιμοποίησαν το ίδιο σύστημα παραπομπών για τη νομοθεσία και τη νομολογία αντίστοιχα. Ειδικά, η Westlaw υιοθέτησε από το 1997 το σύστημα KeyCite και ειδική αριθμοδότηση των λέξεων-κλειδιών (West Key Number System), προκειμένου οι χρήστες να ενημερώνονται αμέσως για τυχόν μεταστροφές της νομολογίας. Το σύστημα αυτό θεωρείται ότι πλέον έχει υπερκεράσει τον έντυπο κατάλογο παραπομπών Shepard's Citations, που επί γενεές χρησιμοποιούσαν οι νομικοί του αγγλοσαξονικού δικαίου.

2. Τα πρώτα βήματα στην Ευρώπη

Στην Ευρώπη, το σύστημα CELEX (Comunitae Europea LEX) [Αλεξάκης, 1983], αποτέλεσε από το 1965, όταν κατασκευάστηκε η πρώτη πειραματική βάση από την Hélène Bernet, έως το 2007 που έκλεισε, την πιο γνωστή βάση δεδομένων για την κοινοτική νομοθεσία και νομολογία. Ήδη, η βάση CELEX έχει αντικατασταθεί από την βάση Eur-Lex, ωστόσο αρκετές τεχνικές επιλογές της CELEX, όπως π.χ. ο «αριθμός κειμένου Celex» εξακολουθούν να παραμένουν αναλλοίωτες και στα τρέχοντα συστήματα νομικής πληροφόρησης της ΕΕ. Η βάση CELEX χρησιμοποίησε

εξεζητημένες τεχνικές ευρετηρίασης (indexing), προκειμένου ο χρήστης να ενημερώνεται για την ιστορική εξέλιξη κάθε νομικού κειμένου.

Στην Γαλλία, το Διάταγμα 2002-1064 της 7-8-2002, οριστικοποίησε την ιστοσελίδα Legifrance ως τον επίσημο φορέα παροχής νομικών πληροφοριών. Πρόκειται για δημόσιο σύστημα δωρεάν διανομής νομικών δεδομένων μέσω Internet (Service public de la diffusion du droit par internet, SPDDI), που καλύπτει την εν ισχύ νομοθεσία καθώς και την νομολογία. Είχε προηγηθεί νόμος (2000-321 της 12-4-2000), με τον οποίο η γαλλική κυβέρνηση είχε αποφασίσει τη δωρεάν διανομή των απολύτως αναγκαίων νομικών πληροφοριών σε απ' ευθείας σύνδεση (on line). Με τον ίδιο νόμο οριζόταν ότι οι δημόσιες υπηρεσίες και Αρχές είναι υποχρεωμένες να παρέχουν πρόσβαση στο κείμενο των κανόνων που εκδίδουν. Στη συνέχεια, με απόφαση της 12-10-2000 της γαλλικής επιτροπής για την αναμόρφωση του κράτους (Comité interministériel pour la réforme de l' État, CIRE), αποφασίστηκε η δημιουργία δημόσιας υπηρεσίας με σκοπό την δωρεάν διανομή των νομικών πληροφοριών στο Internet. Η υπηρεσία αυτή προβλεπόταν ότι θα αντικαθιστούσε τις τότε λειτουργούσες ιστοσελίδες Légifrance και Jurifrance εντός του 2002 και ουσιαστικώς κατήργησε το καθεστώς προηγούμενου διατάγματος της 31-5-1996, που προέβλεπε την παροχή των (νομικών) πληροφοριών έναντι αμοιβής. Μετά το 2001 ιδιωτικές εταιρίες ανέλαβαν την μετατροπή των δεδομένων σε μορφότυπο XML, καθώς και τη φιλοξενία και διαχείριση των βάσεων.

Στο Ηνωμένο Βασίλειο, το Γραφείο Εκδόσεων της Αυτής Μεγαλειότητας (HMSO, Her Majesty's Stationery Office) ιδρύθηκε το 1786 για να διαχειρίζεται το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας του Στέμματος (Crown Copyright). Από το 1889 ήταν αρμόδιο για την έκδοση και διανομή της νομοθεσίας μέχρι το 1996, οπότε οι περισσότερες λειτουργίες του HMSO ιδιωτικοποιήθηκαν. Ταυτόχρονα, λόγω της Ευρωπαϊκής νομοθεσίας για την επαναχρησιμοποίηση των πληροφοριών του δημοσίου τομέα, αποφασίστηκε η δημιουργία εξειδικευμένου φορέα για την ρύθμιση της διαχείρισης των πληροφοριών αυτών. Έτσι, το 2005 δημιουργήθηκε το Γραφείο για τις Πληροφορίες του Δημοσίου Τομέα (Office for Public Sector Information, OPSI). Μεταξύ 2003 και 2006, όλες οι σχετικές υπηρεσίες στο Ηνωμένο Βασίλειο ενοποιήθηκαν υπό την σκέπη της υπηρεσίας Εθνικών Αρχείων (National Archives). Πάντως, για την εδώ ιστορική αναδρομή, η σχετική ιστοσελίδα περιλαμβάνει το σύνολο της νομοθεσίας από το 1988 και μέρος αυτής προ του 1988. Τα κείμενα ενημερώνονται ώστε να ενσωματώνονται τυχόν τροποποιήσεις και να αντικατοπτρίζεται, εκτός από την αρχική εκδοχή και η ιστορική εξέλιξη των νομοθετημάτων και η εν ισχύ νομοθεσία.

Στην Γερμανία, ήδη από το 1970 το Ομοσπονδιακό Υπουργείο Δικαιοσύνης είχε δημιουργήσει το σύστημα Juris, το οποίο ιδιωτικοποιήθηκε την δεκαετία του 1980. Το σύστημα Juris συνεργάζεται με τα δικαστήρια και εκδοτικούς οίκους και

συνολικά περιλαμβάνει 42 βάσεις δεδομένων με νομοθεσία και νομολογία ομοσπονδιακή, των κρατιδίων και της πρώην Ανατολικής Γερμανίας. Ο χρήστης έχει επίσης πρόσβαση σε βιβλιογραφικές παραπομπές και άρθρα περιοδικών. Το σύστημα Juris σταχυολογεί και ευρετηριάζει πάνω από 600 νομικά περιοδικά και συλλογές νομολογίας σε καθημερινή βάση. Τα κείμενα παρουσιάζονται σε μορφή περίληψης συνήθως όταν υπάρχουν περιορισμοί λόγω δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Μετά το 2001 το Juris διατίθεται και μέσω Internet.

3. Οι εξελίξεις στην Ελλάδα

Ως πρώτη προσπάθεια ηλεκτρονικής νομικής τεκμηρίωσης στην Ελλάδα αναφέρεται το πειραματικό σύστημα INNOMOS, που δημιουργήθηκε το 1979-1981, αρχικά στο Σπουδαστήριο Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και κατόπιν στο Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ) από τους αειμνήστους Δ. Ευρυγένη και Αν. Πασιά, με χρήση υπολογιστών IBM 1620 και Univac 1160 [Πασιάς, 1987, 1995]. Λίγο αργότερα, το 1983, στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου που εκδίδει το ΚΔΕΟΔ, εμφανίζεται και εξειδικευμένη στήλη με τίτλο «Νομική Πληροφορική».

Ωστόσο, η βάση δεδομένων νομοθεσίας και νομολογίας LEX [Τζωρτζόπουλος, 1986, 1989], που δημιουργήθηκε το 1986 στις τότε Νομικές Υπηρεσίες Διοικήσεως (νυν Νομικό Συμβούλιο του Κράτους), αποτέλεσε το πρώτο ολοκληρωμένο σύστημα με πρακτική εφαρμογή. Επίσης, για πρώτη φορά εμφανιζόταν το κωδικοποιημένο κείμενο των νομοθετικών κειμένων με εμφάνιση του ισχύοντος κειμένου και ιστορική αναδρομή στις εκδοχές των νομοθετημάτων που ίσχυσαν στο παρελθόν. Η βάση χρησιμοποιούσε υπολογιστές Gigatronics ελληνικής κατασκευής. Το 1988, με απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης (ΦΕΚ Β' 66/4-2-1988), δόθηκε η δυνατότητα στον νομικό κόσμο της χώρας να έχει πρόσβαση στη βάση LEX έναντι συνδρομής που αποδιδόταν στο Ταμείο Χρηματοδοτήσεως Δικαστικών Κτιρίων (ΤΑΧΔΙΚ). Στη συνέχεια, το 1988 δραστηριοποιήθηκε, για πρώτη φορά εμπορικώς, η βάση δεδομένων HELLASLEX, που μεταξύ άλλων είχε αναλάβει την διανομή και της βάσης LEX.

Την επόμενη χρονιά, το 1991, άρχισε να δημιουργείται από την εταιρία INTRASOFT η βάση Nomos, που τέθηκε σε λειτουργία το έτος 1994. Πρόκειται για εμπορική βάση δεδομένων νομοθεσίας και νομολογίας που από το 1998 διατίθεται μέσω Internet. Κύριο προτέρημα της Nomos αποτέλεσε η προσπάθεια για ηλεκτρονική κωδικοποίηση του συνόλου της Ελληνικής νομοθεσίας με εμφάνιση της ιστορικής εξέλιξης των νομοθετικών κειμένων. Περαιτέρω, παρέχεται διασύνδεση των κειμένων με τις εξουσιοδοτικές διατάξεις, με τα κατ' εξουσιοδότηση εκδοθέντα Διατάγματα και Υπουργικές Αποφάσεις, αλλά και με την σχετική νομολογία και νομική αρθρογραφία. Η Nomos περιλαμβάνει, επίσης, τη νομολογία των δικαστηρίων.

ρίων αποδελτιώνοντας τα περισσότερα νομικά περιοδικά, αλλά και συλλέγοντας αποφάσεις από τα δικαστήρια και από τους συνδρομητές της. Με την πάροδο των ετών θεωρείται πλέον αποδεκτό, είτε σε αποφάσεις δικαστηρίων είτε στη νομική αρθρογραφία, να παρατίθενται παραπομπές σε αποφάσεις με την ένδειξη «βλ. Βάση Δεδομένων Νομος».

Στο θεωρητικό επίπεδο, το γνωστικό αντικείμενο «Νομοπληροφορική και Δικαιοκυβερνητική» [Αραβαντινός, 1994] εμφανίζεται σε νομικό κείμενο το 1990 (βλ. απόφαση συστάσεως Τομέων στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, ΦΕΚ 356, τ. Β', 14-6-90), ενώ από το ακαδημαϊκό έτος 1999-2000 το μάθημα «Νομική Πληροφορική» διδάσκεται από τον γράφοντα στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Παρόμοια πρωτοβουλία ξεκίνησε το 1993-1994 και ο Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, που δημιούργησε τη βάση ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, με αφορμή σχετικό κοινοτικό πρόγραμμα τηλεματικής. Η βάση διατίθεται από το 1995 και από το 2001 σε περιβάλλον Internet, περιλαμβάνοντας νομοθεσία και νομολογία. Η βάση της εθνικής νομοθεσίας καλύπτει όλα τα νομοθετήματα από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους. Το κείμενο παρατίθεται σε κωδικοποιημένη μορφή, ενώ ο χρήστης έχει την δυνατότητα να ανασύρει και την ιστορική εξέλιξη, δηλαδή το κείμενο όπως ίσχυε στο παρελθόν. Η βάση του ΔΣΑ ακολούθησε το σύστημα του Διαρκούς Κώδικα Νομοθεσίας («Ραπτάρχης») και οι σχετικές πληροφορίες μέχρι το 1991 εισήχθησαν σύμφωνα με την συγκεκριμένη κωδικοποίηση. Η βάση της εθνικής νομολογίας περιλαμβάνει όλες τις αποφάσεις του Αρείου Πάγου και του Συμβουλίου της Επικρατείας από το 1992 σε πλήρες κείμενο, μεγάλο αριθμό αποφάσεων δικαστηρίων των άλλων βαθμίδων, καθώς και βιβλιογραφικές παραπομπές. Για την νομολογία χρησιμοποιείται και δίκτυο συνεργαζόμενων δικηγόρων που συγκεντρώνουν αποφάσεις από τα δικαστήρια της χώρας. Η βάση ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ χρησιμοποιεί ιεραρχικούς θησαυρούς (καταλόγους νομικών όρων), λήμματα και συνδυαστική έρευνα, προκειμένου ο χρήστης να συγκεκριμενοποιεί το ερώτημα. Η χρήση της βάσης παρέχεται δωρεάν στα μέλη του ΔΣΑ.

Ο «Ραπτάρχης» χρησιμοποιήθηκε, το 2008, ως πρωτογενής πηγή για την δημιουργία της ηλεκτρονικής βάσης e-Themis, ακολουθώντας την κατανομή σε «τόμους», σύμφωνα με το έντυπο σύστημα. Κύριο πρόβλημα της προσπάθειας αποτέλεσε η έλλειψη δυνατότητας συνδυαστικής έρευνας σε όλους τους «τόμους». Πάντως, η προβλεπόμενη ιστοσελίδα www.e-themis.gov.gr, πλέον δεν λειτουργεί και δεν εμφανίζει αποτελέσματα (Ιούλιος 2013).

Το κύριο βάρος της αυθεντικής παρουσίασης της νομοθεσίας στην Ελλάδα φέρει το Εθνικό Τυπογραφείο, το οποίο εκδίδει ανελλιπώς από το 1833 την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Ωστόσο, μετά την έλευση του Internet, στην ιστοσελίδα του Εθνικού Τυπογραφείου τέθηκαν περιορισμοί: Από το 2005 μέχρι το 2010 το Α' και Β' τεύχος του ΦΕΚ ήταν διαθέσιμα δωρεάν μόνο για ανάγνωση [Yannopoulos

2006, Γιαννόπουλος 2006]. Για τις υπόλοιπες λειτουργίες (π.χ. αποθήκευση, εκτύπωση) και για τα υπόλοιπα τεύχη έπρεπε να καταβληθεί συνδρομή. Μόνο μετά το Ν. 3861/2010 επιτράπη η πλήρης διάθεση δωρεάν μέσω Internet όλων των τευχών του ΦΕΚ. Ατυχώς, η ιστοσελίδα του Εθνικού Τυπογραφείου δεν εμφανίζει την κωδικοποιημένη μορφή των νομοθετημάτων και, υπ' αυτό τον περιορισμό, ο αναγνώστης ακόμη και για μικρές μεταβολές (π.χ. τροποποίηση μίας μόνο λέξης ή ενός αριθμού) θα πρέπει να ανατρέξει στο αρχικό κείμενο.

Από τις Ελληνικές βάσεις νομικών δεδομένων σημαντική θεωρείται και η ιστοσελίδα της Βουλής (www.hellenicparliament.gr) στην οποία αναρτώνται τα προς ψήφιση και ψηφισθέντα σχέδια νόμων. Σε σχέση με τις υπόλοιπες βάσεις νομικών δεδομένων, στην ιστοσελίδα της Βουλής αναρτώνται, επιπλέον, οι Αιτιολογικές Εκθέσεις των νόμων, οι Εκθέσεις της Επιστημονικής Υπηρεσίας της Βουλής και άλλα συνοδευτικά έγγραφα της νομοπαραγωγικής διαδικασίας.

4. Συμπερασματική πρόταση

Ιστορικά, αποδεικνύεται ότι η εξέλιξη των νομικών πληροφοριακών συστημάτων έχει προ πολλού ξεπεράσει τις έντυπες συλλογές νομοθεσίας και νομολογίας, είτε στο πειρωτικό είτε στο αγγλοσαξονικό σύστημα δικαίου. Σήμερα, είναι προφανές ότι η ανεμπόδιστη πρόσβαση σε ηλεκτρονικές βάσεις νομικών δεδομένων συνδέεται απολύτως με την διαθεσιμότητα των πηγών του δικαίου. Υπ' αυτή την παραδοχή, το έργο της κωδικοποίησης και της παρουσίασης της ισχύουσας νομοθεσίας ανήκει σε κρατικούς φορείς. Οι φορείς αυτοί οφείλουν να εγγυηθούν αυθεντικά την ορθότητα του περιεχομένου, την ακεραιότητα και την αξιοπιστία των κειμένων, ώστε τελικώς να διατεθούν οι πληροφορίες στους χρήστες, μέσω των συγχρόνων δικτύων επικοινωνίας. Αν, πάλι, το έργο αυτό ανατίθεται, κατά παραχώρηση, σε ιδιωτικούς φορείς, θα πρέπει να επιδιώκονται τα ίδια εκέγγυα ποιότητας, αφού δεν πρόκειται για απλή τεχνική αναγκαιότητα, ούτε για απλή «εξυπηρέτηση» του νομικού κόσμου, αλλά για την εξασφάλιση της γνώσης (και της ερμηνείας) του ισχύοντος δικαίου.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Αλεξάκης Γ. (1983), *Το κοινοτικό σύστημα αυτόματης νομικής τεκμηρίωσης (CELEX)*, Νομικό Βήμα 1983, σελ. 1339.

Αραβαντινός Β. (1994), *Εισαγωγή στην Νομοπληροφορική και τη Δικαιοκυβερνητική*, Τόμος 1, Νομοπληροφορική, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1994.

Γιαννόπουλος Γ. Ν. (2006), *Το δικαίωμα πρόσβασης σε ηλεκτρονικές βάσεις νομικών δεδομένων που δημιουργούνται από κρατικούς φορείς*, ΔΙΜΕΕ, 4, 2006, σελ. 479.

Πασσιάς Α. (1995), *Νομική Πληροφορική, η δικαιοική πράξη στη δυναμική των μεγάλων συστημάτων ηλεκτρονικής υποστήριξης*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1995.

Πασσιάς Α. (1987), *Πληροφορική και Δίκαιο*, ΕΕΝΠ, Θεσσαλονίκη, 1987.

Τζωρτζόπουλος Ν. (1986), *Το σύστημα νομικής πληροφορικής Lex - το σύστημα νομικής πληροφορικής για το Υπουργείο Δικαιοσύνης*, Νομικό Βήμα 1986, σελ. 1362.

Τζωρτζόπουλος Ν. (1989), *Το ελληνικό σύστημα νομικής πληροφορικής, προβληματισμοί στην έρευνα, λύσεις που δόθηκαν*, Νομικό Βήμα 1989, σελ. 200.

Bing J. & Harvold T. (1977), *Legal Decisions and Information Systems*, Universitetsforlaget, Oslo, 1977.

Bing J. (1984), *Handbook of Legal Information Retrieval*, North Holland, Amsterdam, 1984.

Blair D. & Maron M.E. (1985), *An Evaluation of Retrieval Effectiveness for a Full-Text Document Retrieval System*, in COMMUNICATIONS OF THE ACM vol.28, no.3, March 1985, p. 289.

Bourne C. P. & Bellardo Hahn T. (2003), *A History of Online Information Services: 1963 - 1976*, Massachusetts Institute of Technology, 2003.

Davis R.P. (1965), *LITE: Legal Information Through Electronics*, Modern Uses of Logic in Law (M.U.L.L.), Sept., 1965.

Tapper C. (1963), *Lawyers and Machines*, The Modern Law Review, vol. 26, p. 121, March, 1963.

Wahlgren P. (1992), *Automated Legal Reasoning: A Study on Artificial Intelligence and Law*, Kluwer, Computer/Law Series, 1992.

Yannopoulos G. N. (1998), *Modelling the Legal Decision Process for Information Technology Applications in Law*, Electronic Commerce Series No. 4, Kluwer Law International, The Hague, 1998.

Yannopoulos G. N. (2006), *The Right to Access Electronic Legal Databases in Greece* σε FLOGAITIS - KARPEN - MASUCCI (eds.), *e-Government and e-Democracy*, European Public Law Series, vol. LXXXI, Esperia Publications, London, 2006, σελ. 295.

Η ιστορία της νομικής πληροφορικής

Ιωάννης Δ. Ιγγλεζάκης

Η ιστορία της νομικής πληροφορικής είναι στενά συνυφασμένη με μια σημαντική τεχνολογική ανακάλυψη: την ανάκτηση πληροφορίας από νομικά κείμενα, η οποία δράττει δάφνες σήμερα, καθώς χρησιμοποιείται από τις μηχανές αναζήτησης, οι οποίες έχουν κεντρική σημασία στο σύγχρονο Διαδίκτυο. Η διαφορά αυτής της τεχνολογικής καινοτομίας από άλλες, αντίστοιχες, είναι ότι δεν αναπτύχθηκε στο πλαίσιο στρατιωτικών εφαρμογών. Αυτό, συνέβη όσον αφορά τον πρώτο ψηφιακό υπολογιστή, τον γνωστό ως ENIAC, ο οποίος αναπτύχθηκε για να χρησιμεύσει στην βαλλιστική έρευνα και του οποίου η πρώτη αποστολή ήταν να εκτελεί υπολογισμούς σχετικά με τη δυνατότητα κατασκευής της βόμβας υδρογόνου. Το Διαδίκτυο, επίσης, αναπτύχθηκε, ως ένα στρατιωτικό δίκτυο, το ARPANET που έθεσε σε λειτουργία το 1969 η αμερικανική υπηρεσία ερευνών ARPA, και ως στόχο είχε να λειτουργεί ως ένα αποκεντρωμένο δίκτυο που θα λειτουργούσε ακόμα και αν τίθονταν εκτός λειτουργίας ένα μέρος του δικτύου μετά από επίθεση, λ.χ. με πυρηνικά όπλα.

Αντιθέτως, η ανάπτυξη της τεχνολογίας ανάκτησης πληροφοριών είχε ως σκοπό την προσαρμογή των νομοθετικών κειμένων στην πολιτική ορθότητα που επέβαλε το νέο πολιτικό κλίμα στις ΗΠΑ κατά τη δεκαετία του '50¹. Συγκεκριμένα, με ένα νομοσχέδιο που κατατέθηκε το 1956 προς ψήφιση στην πολιτεία της Πενσυλβάνιας ορίστηκε ότι ο όρος «καθυστερημένο παιδί» (retarded child) πρέπει να αντικατασταθεί με την πιο ουδέτερη φράση «ιδιαίτερο παιδί» (exceptional child). Ωστόσο, με βάση τη νομοθεσία της πολιτείας αυτής, ήταν απαραίτητο το νομοσχέδιο να καθορίζει τις νομικές διατάξεις που περιείχαν τον σχετικό όρο. Επειδή τούτο δεν ήταν ευχερές, οι νομοθέτες απευθύνθηκαν στη Σχολή Δημόσιας Υγείας του Πανεπιστημίου της Πενσυλβάνιας και ανέθεσαν στον καθηγητή *John F. Harty* να λύσει το πρόβλημα.

Μετά την αποτυχία των αρχικών προσπαθειών ανεύρεσης των επιμέρους διατάξεων με συμβατικές μεθόδους (χειρωνακτικά), ο καθηγητής Harty απευθύνθηκε για συνεργασία στο Κέντρο Επεξεργασίας Δεδομένων και Υπολογιστών και επιχείρησε να επιλύσει το πρόβλημα χρησιμοποιώντας μια ρηξικέλευθη για την εποχή προσέγγιση, την ανάκτηση πληροφορίας (information retrieval). Όλο το υλικό κα-

---

1. Βλ. *J. Bing*, Let there be Lite: A Brief History of Legal Information Retrieval, in: *A History of Legal Informatics*, Lefis Series Vol. 9, number 4 (2010), σελ. 23επ.

ταγράφηκε σε διάτρητες κάρτες και έγινε επαλήθευσή του με διπλή διάτρηση. Το σύστημα του Horthy επεξεργαζόταν το πηγαίο κείμενο και δημιουργούσε δύο αρχεία, ένα αρχείο κειμένου με το αρχικό κείμενο μαζί με ένα ευρετήριο, το οποίο περιείχε τη διεύθυνση κάθε στοιχείου του κειμένου (π.χ., τμήμα 2, παράγραφος 3 αρχίζει στη θέση n στη μαγνητική κάρτα) και ένα δεύτερο αρχείο αναζήτησης, στο οποίο ταξινομούνταν όλες οι λέξεις του κειμένου με αλφαβητική σειρά και με τη διεύθυνση της λέξης. Το αρχείο αναζήτησης ήταν ένα είδος ευρετηρίου του κειμένου, το οποίο λειτουργούσε ως εξής: όταν ο χρήστης αναζητούσε μια λέξη, όπως π.χ. «παιδί», το σύστημα του επέστρεφε την πληροφορία ότι αυτή η λέξη απαντάται σε δύο τμήματα του νομοθετικού κειμένου που περιέχεται στη βάση δεδομένων. Έτσι, έδινε την εντύπωση στον χρήστη ότι κάνει αναζήτηση στο πλήρες κείμενο του νόμου.

Με τον τρόπο αυτό κατέστη ευχερές έργο η ανάγνωση από τον n/u του υλικού και η ανάκτηση όλων των θέσεων στις οποίες αναφερόταν η λέξη «καθυστερημένο» και η λέξη «παιδί», καθώς και γραμματικές παραλλαγές του². Το έργο της εύρεσης του σχετικού όρου στη νομοθεσία της υγείας μπόρεσε, έτσι, να ολοκληρωθεί, αλλά έγινε σαφές ότι η μέθοδος που χρησιμοποίησε ο καθηγητής Horthy μπορούσε να αξιοποιηθεί και για την εύρεση οποιουδήποτε όρου αναζήτησης σε νομικά κείμενα³.

Αυτός ήταν και ο λόγος που η τεχνολογία της ανάκτησης νομικών πληροφοριών παρουσιάσθηκε σε συνέδριο του αμερικανικού δικηγορικού συλλόγου (ABA), ενώ στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε από μια ιδιωτική εταιρία, την Aspen (με αρχική ονομασία Automated Law Searching), η οποία μετάφρασε σε κώδικα τον Κώδικα των ΗΠΑ και νομοθετήματα όλων των πολιτειών και άλλους νόμους και νομολογία, ενώ παρείχε και άλλες υπηρεσίες, όπως κατάρτιση νομοσχεδίων, συλλογή νομοθεσιών σε έντυπη μορφή κ.λπ.⁴.

Η ανάκτηση νομικών πληροφοριών σήμερα, βεβαίως, έχει καταστεί κοινή πρακτική σε όλες τις προηγμένες χώρες του κόσμου και κατά τούτο, η σύλληψη του Horthy υπήρξε επαναστατική και τον έφερε στην παγκόσμια τεχνολογική πρωτοπορία. Συνακόλουθα, διαπιστώνεται ότι η ανάγκη εξεύρεσης μιας μεθοδολογίας για την εύρεση της νομικής πληροφορίας οδήγησε σε μια τεχνολογική καινοτομία και ανύψωσε τους νομικούς επιστήμονες στην *avant-garde* της τεχνολογίας της πληροφορικής, η οποία έμελε να αναπτυχθεί ραγδαία κατά τις επόμενες δεκαετίες. Η τεχνολογία δε αυτή, της ανάκτησης πληροφορίας, είναι από τις τεχνολογίες-κλειδιά του Διαδικτύου σήμερα, καθώς η περιήγηση στο αχανές αυτό περιβάλλον είναι αδύνατη χωρίς τη βοήθεια ενός ευρετηρίου, όπως αυτό που διαθέτουν οι μηχανές αναζήτησης.

2. Βλ. σχετικά J. Bing, *Let there be Lite*, ό.π., σελ. 25 και επ.

3. Βλ. J. Bing, *Handbook of Legal Information Retrieval*, 1991, σελ. 258.

4. Βλ. J. Bing, *Handbook of Legal Information Retrieval*, ό.π., σελ. 260.

Σε θεωρητικό επίπεδο, η νομική πληροφορική θεμελιώθηκε από τον αμερικανό *Lee Loevinger*, ο οποίος εισήγαγε τον όρο δικαιομετρική (*jurimetrics*) στο νομικό λεξιλόγιο. Εκτός από τον *Loevinger* και άλλοι συγγραφείς υπογράμμισαν τη σημασία της εφαρμογής επιστημονικών μεθόδων για την ανάλυση νομικών κειμένων, όπως ο *Baade*⁵, αλλά και οι *Franken* και *De Mulder*. Ο *Franken* όρισε το αντικείμενο της δικαιομετρικής ως την εφαρμογή ποσοτικών μεθόδων σε νομικά προβλήματα, αλλά στη βάση θεωρητικών αναζητήσεων, όπως είναι η θεωρία των κυβερνητικών συστημάτων, ενώ, αντίστοιχα, ο *De Mulder* προσεγγίζει τη δικαιομετρική ως τη μελέτη της εμπειρικής διάστασης του δικαίου⁶.

Η δικαιομετρική παρουσιάζει ομοιότητες με την οικονομετρία και παρά το γεγονός ότι οι νομικοί - σε αντίθεση με τους οικονομολόγους - δεν είναι εξοικειωμένοι με την εφαρμογή μαθηματικών μεθόδων, η ανάλυση ιδίως της νομολογίας με τη δικαιομετρική και η μελέτη της νομικής γλώσσας παρουσιάζει ενδιαφέρον, διότι δύναται να παρέχει στοιχεία που μπορεί να βοηθήσουν στην εκτίμηση των κινδύνων και εξόδων νομικών υποθέσεων⁷. Ωστόσο, η έρευνα των εφαρμογών της δικαιομετρικών υπήρξε πολύ περιορισμένη, σε αντίθεση με την έρευνα στον τομέα της νομικής πληροφορικής που συγκεντρώνει το ενδιαφέρον πλήθους ερευνητών.

Η νομική πληροφορική ως ένας νέος κλάδος της νομικής επιστήμης άρχισε να γνωρίζει άνθηση στις ΗΠΑ κατά τη δεκαετία του 1960. Κυκλοφόρησαν τα πρώτα περιοδικά νομικής πληροφορικής: *Law and Computer Journal*, *Jurimetrics Journal*, *Rutgers Journal of Law and Technology*. Η σημαντικότερη εφαρμογή της πληροφορικής αφορούσε τη νομική τεκμηρίωση, καθώς εμφανίσθηκαν τα πρώτα εμπορικά συστήματα νομικής πληροφόρησης και σύντομα κυριάρχησαν τα μεγάλα συστήματα πληροφόρησης, οι τράπεζες πληροφοριών *Westlaw* και *Lexis*⁸. Η βάση δεδομένων *LEXIS* παρουσιάστηκε στην Ν. Υόρκη το 1970 και άρχισε τη λειτουργία της σε εμπορική κλίμακα το 1973, παρουσίασε δε μεγάλη επιτυχία και περί τα τέλη του 1970 λέγεται ότι όλες οι μεγάλες δικηγορικές εταιρίες των ΗΠΑ ήταν πελάτες της⁹. Ο μεγάλος ανταγωνιστής της *LEXIS* ήταν η εκδοτική εταιρία (στο χώρο των νομικών εκδόσεων) *West*. Η τελευταία ανέπτυξε το δικό της σύστημα νομικής τεκμηρίωσης, τη *Westlaw*, το 1975. Αρχικά, η βάση δεδομένων *Westlaw* περιείχε

---

5. Βλ. παραπάνω, υπό 2.

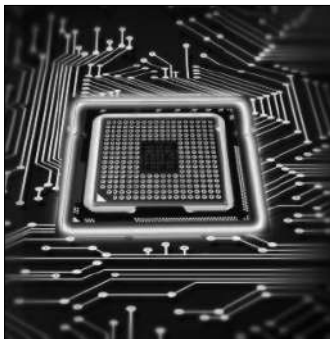
6. Για τα παραπάνω βλ. *R. De Mulder/K. v. Noortwijk/L. Combrink-Kuiters*, *Jurimetrics please!*, in: *A History of Legal Informatics*, *Lefis Series* vol. 9, number 4 (2010), σελ. 147 επ. (149).

7. Βλ. *R. De Mulder/K. v. Noortwijk/L. Combrink-Kuiters*, σελ. 171 επ.

8. Βλ. *G. Sartor*, *L' Informatica Giuridica e le Tecnologie dell' Informazione*, ό.π., σελ. 28.

9. Βλ. *J. Bing*, *Let there be Lite*, ό.π., σελ. 37.

μόνο μια σύντομη περίληψη των δικαστικών αποφάσεων, αλλά το 1978 άλλαξε πολιτική και ενσωμάτωσε και το πλήρες κείμενο των αποφάσεων¹⁰.

Την δεκαετία του 1960 αρχίζει η ερευνητική δραστηριότητα στον τομέα της νομικής πληροφορικής και στην Ευρώπη. Ο Βρετανός Bryan Niblett εμπνεύστηκε από το έργο του Harty κατά τη διάρκεια της παραμονής του στις ΗΠΑ και επιχείρησε να δημιουργήσει ένα παρόμοιο σύστημα. Έτσι, κατασκεύασε ένα σύστημα νομικής τεκμηρίωσης, το STATUS, το οποίο όμως περιορίστηκε στις ρυθμίσεις περί ατομικής ενέργειας. Ερευνητικές δραστηριότητες βασιζόμενες στο σύστημα STATUS επεκτάθηκαν και στην Αυστραλία, την Ολλανδία και τη Νορβηγία. Παρόμοια και ο Colin Tapper έχοντας υπόψη του την ερευνητική δραστηριότητα του Harty, πειραματίστηκε στο Magdalene College της Οξφόρδης με συστήματα νομικής τεκμηρίωσης¹¹.

Στον Ευρωπαϊκό χώρο μεγάλη επιρροή άσκησε η μελέτη του Σπύρου Σημίτη με θέμα την πληροφοριακή κρίση του δικαίου, η οποία δημοσιεύθηκε το 1970¹². Κεντρική ιδέα στο βιβλίο αυτό ήταν ότι, με την αύξηση του ρυθμού προσφυγής των πολιτών στο σύγχρονο παρεμβατικό κράτος ήταν αναγκαίο να γίνει πιο αποδοτική η νομική έρευνα και για το σκοπό αυτό θεωρήθηκε απαραίτητη η χρησιμοποίηση συστημάτων νομικής πληροφόρησης.

Πράγματι, το εθνικό σύστημα νομικής πληροφόρησης της Γερμανίας άρχισε να σχεδιάζεται από το Υπουργείο Δικαιοσύνης ήδη το 1967 με την υποστήριξη καθηγητών Νομικής όπως ήταν ο Fiedler, ο Σημίτης και ο Klug. Ακολούθησε η έκδοση σχετικής έκθεσης το 1972¹³, βάσει της οποίας τέθηκε σε λειτουργία το σύστημα JURIS.

10. Βλ. J. Bing, *Let there be Lite*, ό.π., σελ. 40.

11. Βλ. J. Bing, *Let there be Lite*, ό.π., σελ. 27-28.

12. Βλ. S. Simitis, *Informationskrise des Rechts und Datenverarbeitung*, 1970.

13. Βλ. Gesellschaft für Mathematik und Datenverarbeitung, *Das Juristische Informationssystem*, 1972.

Παράλληλα, σημειώνεται αξιοσημείωτη επιστημονική δραστηριότητα στο σχετικό τομέα στη Γερμανία που τη φέρνει στην πρωτοπορία της έρευνας, στην Ευρώπη¹⁴.

Αλλά και σε άλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες, άνηψε η έρευνα στον τομέα της νομικής πληροφορικής κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970 και τέθηκαν οι βάσεις για την περαιτέρω ανάπτυξή του. Στην Ιταλία αναπτύχθηκε στο Ακυρωτικό Δικαστήριο (Corte di Cassazione) ένα σύστημα νομικής τεκμηρίωσης βασισμένο στις περιλήψεις των αποφάσεων του δικαίου και με τη χρήση θησαυρού. Το σύστημα αυτό, ITALGIURE-FIND, επεκτάθηκε και αποτέλεσμά το παράδειγμα για τις δυνατότητες των ΤΠΕ. Στη Γαλλία ο καθηγητής Pierre Catala δημιούργησε το 1967 το Ερευνητικό Κέντρο IRETJ¹⁵, το οποίο είναι και το παλαιότερο στην Ευρώπη και στη συνέχεια ανέπτυξε το σύστημα τεκμηρίωσης δικαστικών αποφάσεων JURIDOC. Ακόμα, στο πλαίσιο του Conseil d' État δημιουργήθηκε το Κέντρο Ερευνών Νομικής Πληροφορικής CENIJ, το οποίο μετεξελίχθηκε στην υπηρεσία πληροφόρησης Legifrance.

Σημαντική ερευνητική προσπάθεια σημειώθηκε και σε χώρες, όπως είναι, μεταξύ άλλων, η Νορβηγία, η Σουηδία και η Αυστρία¹⁶. Στη χώρα μας, ξεχωρίζει η δραστηριότητα του ερευνητικού κύκλου του καθηγητή Δ. Ευρυγένη, ο οποίος από το 1977 συγκρότησε ομάδα εργασίας και ανέπτυξε το σύστημα INNOMOS στο Σπουδαστήριο του Τομέα Ιδιωτικού Διεθνούς Συγκριτικού Δικαίου της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ με σκοπό την έρευνα στον τομέα της νομικής πληροφορικής και ειδικότερα, την ηλεκτρονική επεξεργασία δικαστικών αποφάσεων¹⁷.

Στη δεκαετία του 1980 η νομική πληροφορική περνά από το στάδιο του πειραματισμού στην πρακτική εφαρμογή. Όπως προαναφέρθηκε, ο λόγος είναι η εξέλιξη του προσωπικού υπολογιστή, αλλά και η τηλεματική, δηλ. η διασύνδεση των π/υ μέσω τηλεπικοινωνιακών δικτύων. Έτσι έγινε δυνατή η χρήση νομικών βάσεων δεδομένων, ενώ αναπτύχθηκαν και εφαρμογές για το νομικό γραφείο (προγράμματα οργάνωσης δικηγορικού γραφείου και συμβολαιογραφείου)¹⁸. Στη Χώρα μας, το 1985 αναπτύχθηκε το πληροφοριακό σύστημα LEX στις Νομικές Υπηρεσίες Διοικήσεως (ήδη ΝΣΚ), το οποίο μετεξελίχθηκε στο σύστημα ΕΛΛΑΣ LEX και το

14. Βλ. J. Bing, *Let there be Lite*, ό.π., σελ. 31.

15. Βλ. P. Catala, *Création d' un Laboratoire: L' Iretij*, στο έργο του ίδιου, *Le droit à l' épreuve du numérique*, 1998, σελ. 41 επ.

16. Βλ. αναλυτικά J. Bing, *Let there be Lite*, ό.π., σελ. 33 επ.

17. Βλ. D.J. Evrigenis/A.J. Passias, *Innomos: une expérience dans le domaine du stockage et du traitement électroniques de l'information juridique*, στον τόμο: Α. Πασσιάς, *Πληροφορική και Δίκαιο*, 1987, σελ. 25 επ.

18. Βλ. G. Sartor, *L' Informatica Giuridica e le Tecnologie dell' Informazione*, ό.π., σελ. 30 επ.

οποίο περιείχε περιλήψεις δικαστικών αποφάσεων και νομοθεσία¹⁹. Αργότερα και πιο συγκεκριμένα, τη δεκαετία του 1990 αναπτύχθηκε η βάση νομικών δεδομένων ΝΟΜΟΣ²⁰ που παρέχει ολοκληρωμένη νομική πληροφόρηση, καθώς και άλλες βάσεις δεδομένων, όπως είναι η τράπεζα πληροφοριών ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ²¹ του ΔΣΑ, ενώ περιλήφθηκε και στο πρόγραμμα σπουδών της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ και της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ, το μάθημα της ηλεκτρονικής επεξεργασίας του δικαίου και το μάθημα της νομικής πληροφορικής, αντίστοιχα.

Επίσης, το 1987 διοργανώθηκε το πρώτο συνέδριο για την τεχνητή νοημοσύνη και τις εφαρμογές της στο δίκαιο (First International Conference on Artificial Intelligence and Law). Το Συνέδριο αυτό έκτοτε επαναλαμβάνεται τακτικά, υπό την αιγίδα της Διεθνούς Ένωσης για την τεχνητή Νοημοσύνη και το Δίκαιο (International Association for Artificial Intelligence and Law)²². Στη δεκαετία του 1980, άλλωστε, άνηψε η έρευνα για την εφαρμογή της εν λόγω τεχνολογίας στο δίκαιο, η οποία, όμως όπως προαναφέρθηκε, δεν απέδωσε τους αναμενόμενους καρπούς.

Στη συνέχεια, στη δεκαετία του '90 η εκρηκτική ανάπτυξη του Διαδικτύου με την εμφάνιση του Παγκόσμιου Ιστού (World Wide Web), είχε ως αποτέλεσμα να ολοκληρωθεί η τεχνολογική επανάσταση της πληροφορικής και να καταστούν τα ψηφιακά προϊόντα και οι υπηρεσίες προσιτά σε όλους, καθιστώντας παράλληλα άλλες υπηρεσίες, όπως είναι η διάθεση βάσεων δεδομένων μέσω CD-ROM, ανεπίκαιρες. Πέρα από τη νομική τεκμηρίωση, η έρευνα στον τομέα της νομικής πληροφορικής προσανατολίζεται στην ανάπτυξη «ευφυών» συστημάτων, συστημάτων δηλαδή που βασίζονται στην τεχνητή νοημοσύνη, ενώ η τεχνολογία του Διαδικτύου αλλάζει ριζικά τον τρόπο που λειτουργεί το νομικό γραφείο, όπως προαναφέρθηκε.

Στη νέα χιλιετία, η έρευνα προσανατολίζεται, μεταξύ άλλων, στα ζητήματα που αφορούν τη διάθεση νομικού περιεχομένου στο Διαδίκτυο, την ανάπτυξη συστημάτων που βασίζονται στη γνώση (knowledge-based systems), το σχεδιασμό νομικών οντολογιών και σημασιολογικών λεξικών, τις νομικές εφαρμογές του σημασιολογικού Διαδικτύου, τα πρότυπα XML κ.ο.κ.

19. Βλ. Αραβαντινού, Εισαγωγή στη Νομοπληροφορική, ό.π., σελ. 141 επ.· Ν. Τζωρτζόπουλου, Το σύστημα νομικής πληροφορικής LEX, ΝοΒ 1986, σελ. 1362επ.

20. Βλ. <http://lawdb.intrasoftnet.com/>

21. Βλ. www.dsnet.gr

22. Βλ. <http://www.iaail.org/>

Ιστορία της αποδεικτικής λειτουργίας του εγγράφου

Βικελμίνια Ζάχου

Η αποδεικτική λειτουργία του εγγράφου στην κλασική εποχή

Κατά τη ρωμαϊκή εποχή οι κανόνες για την αποδεικτική λειτουργία των εγγράφων ήταν πολύ ισχυροί και ήταν ταξινομημένοι σε κώδικες νόμων. Ακόμα και αν δεν πρόκειται για έγγραφο με συστηματική μορφή, το θέμα των υποχρεώσεων και των αποδείξεων τις οποίες αφορούσε το έγγραφο ρυθμιζόταν ευρέως. Από την άποψη της αποδεικτικής ισχύος, γίνονταν ιδιαίτερη χρήση του υστερο-κλασικού εγγράφου τόσο για την χρησιμότητά του όσο και για τις εγγενείς του ιδιότητες. Πράγματι, το έγγραφο αυτό είναι διαχρονικό «*memoria sempiterna*»¹, προικισμένο με αμεισότητα και σταθερότητα σε σχέση με την αποδεικτική πράξη που χρησιμοποιούσαν παραδοσιακά οι Ρωμαίοι και ήταν η μεσολαβητική και ασταθής προσφορά των μαρτύρων (*testes*)².

Το αποδεικτικό έγγραφο υπήρξε αντικείμενο νομοθετικών μελετών τόσο για τη σφράγιση³ του όσο και για το *lex Cornelia* ή αλλιώς το νόμο *de falsis* του 1ου αι.

-
1. Tjäder J.-O., *Die nichtliterarischen lateinischen Papyri Italiens aus der Zeit 445-700, I-II*, Lund-Stockholm 1955-1982 (Acta Instituti romani regni Sueciae, ser. in 4o, XIX: 1-2), κυρίως I, ann. 564, σ. 240: στην *arenga* - προοίμιο αναφέρεται: «*ut omnes de citero sopiatur oblitio et res memoriae sempiternae mandetur*».
  2. Carnelutti F., *La prova civile, Parte generale: Il concetto giuridico della prova*, rist. Milano 1992, σσ. 109-110.
  3. Julius Paulus, *Sententiarum receptarum libri quinque. Èulogos 2007, Testo e interpretatio*, M. Bianchi, Fossati Vanzetti (εμπ.), 1995, 5,25,6: “*Amplissimus ordo decrevit eas tabulas, quae publici vel private contractus scripturam continent, adhibitis testibus ita signari, ut in summa marginis ad mediam partem perforatae triplici lino constringantur atque impositae supra lino cerae signa imprimantur, ut exteriori scripturae fidem interior servet. Aliter tabulae prolatae nihil momenti habent*” - Gaius Suetonius Tranquillus, *De Vita Caesarum Libri VIII, Vita Neronis*, 17: “*Adversus falsarios tunc primum repertum, ne tabulae nisi pertusae ac ter lino per foramina traiecto obsignarentur; cautum ut testamentis primae duae cerae testatorum modo nomine inscripto vacuae signaturis ostenderentur, ac ne qui alieni testamenti scriptor legatum sibi ascriberet; item ut litigatores pro patrociniis certam iustamque mercedem, pro subsellis nullam omnino darent praebente aerario gratuita; utque rerum actu ab aerario causae ad Forum ac recipiatores transferrentur et ut omnes appellationes a iudicibus ad senatum fierent.*» - Ruiz A., *Il testamento di Antonio Silvano e il senatoconsulto di Nerone (1952)*, στο ID., *Studi epigrafici e papirologici*, (εμπ.) L. Bove, Napoli 1974, σσ. 382-389.

για την εξακρίβωση της αυθεντικότητας⁴ χειρογράφων της εποχής του Ιουστινιανού. Επειδή το έγγραφο με αποδεικτική ισχύ απέκτησε βάρος στο δικαστήριο, έχει εγείρει πολλές επιφυλάξεις. Αυτές οι επιφυλάξεις έθεσαν και διατύπωσαν το πρόβλημα και τη δύσκολη έννοια της *fides*, μια έννοια που στον προσδιορισμό της *fides scripturae* ή *fides instrumentorum*⁵ και στην πιο τεχνικο-νομική έννοια σημαίνει αξιοπιστία και άρα, αποδεικτική ικανότητα και αποτελεσματικότητα του *instrumentum*. Έτσι φθάσαμε στο πρόβλημα της αξιοπιστίας, δηλ. της αυθεντικότητας με τη νομική της έννοια.

Αλλά τι πραγματικά είναι η αυθεντικότητα ενός εγγράφου; Αρχικά είναι «η αλληλογραφία μεταξύ του προφανούς συντάκτη και του πραγματικού συντάκτη» του εγγράφου, εννοώντας με τον όρο «συντάκτης» μαζί τον αποστολέα και τον δημιουργό στην περίπτωση αυτόγραφων εγγράφων δηλ. χειρογράφων, και τον αποστολέα και δημιουργό χωριστά στην περίπτωση μη χειρογράφων. Στην τελευταία αυτή περίπτωση η αυθεντικότητα είναι στην πραγματικότητα η γνησιότητα του εγγράφου. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η αυθεντικότητα είναι «η βεβαιότητα» της αλληλογραφίας, η δυνατότητα και ικανότητα του ίδιου του εγγράφου να αποδείξει και να πιστοποιήσει την προέλευσή του και την αποδεικτική του λειτουργία ως προς τη γνησιότητά του, όπως προϋποθέτει η *fides*⁶.

Το ρωμαϊκό έγγραφο δεν κατάφερε να αποδείξει μόνο του την αυθεντικότητά του, άρα και την δική του *fides*. Όπως απαιτείται στο δικαστήριο, αυτή προσδίδεται μέσω μιας *imposition* - επιβολής - (*fidei*) από τις πράξεις ή μπορεί να αποτυπωθεί εκ των προτέρων μέσω της *insinuatio* (ενστάλαξης) στα δημόσια έγγραφα (*acta*), πράγμα το οποίο συνεπάγεται έρευνα στο έγγραφο και αναγνώριση αυτού και των πράξεων εκ μέρους του νομικού δημιουργού, η οποία είναι επίσης μια *impositio fidei*⁷.

4. Pauli Sententiae, 4, 7, 1 και 5, 25, 1 - G. G. Archi, *Problemi in tema di falso*, Pavia 1941, εφεξής στο ID., *Scritti di diritto romano*, III, Milano 1981 (Universita' di Firenze, Pubblicazioni della Facolta' di Giurisprudenza, 42/3), σσ. 1487-1587 - G. G. Archi, *Civiliter vel criminaliter agere. In tema di falso documentale*, στο *Scritti Ferrini*, Milano 1947, vol. 1, σσ. 1589-1668.

5. *Constitutum Donatio Constantini*, Bibliothèque Nationale, Paris, manuscript Latin 2777, 9, 22, 5 (a. 230), 9, 22, 9-11-16-17 (aa. 284, 287, 300-305) και επίσης στο 4, 21, 15 (a. 317): "In exercendis litibus eandem vim obtineant tam fides instrumentorum quam depositionis testium" - Archi, *Civiliter* (οπ.π.), σσ. 1595, 1610.

6. Camelutti, *La prova civile* (οπ.π.), αvar. 1992, σ.151 - ID., *Lezioni di diritto processuale civile*, II, Padova 1926 (avar. 1986), σσ.487-488.

7. G. Petronio Nicolaj, *Il "signum" dei tabellioni romani: simbologia o realta' giuridica?*, στο *Palaeographica, diplomatica et archivistica. Studi in onore di Giulio Battelli*, II, Roma 1979 (Storia e letteratura. Raccolta di studi e testi, 140), σσ. 25-28.

Η αποδεικτική λειτουργία του εγγράφου στον υστερο-μεσαιώνα

Συχνά παρουσιάζεται ως μια «προνομιακή» απόδειξη⁸. Η έννοια όμως της «προνομιακής» απόδειξης ή είναι αρκετά γενική ή φαίνεται να αναφέρεται σε ένα διαδικαστικό πλαίσιο στο οποίο υπάρχει μια ορθολογική αξιολόγηση, μια διαφοροποιημένη και συστηματική αξιολόγηση των πιθανών τύπων αποδείξεων, μεταξύ των οποίων το έγγραφο βρίσκεται σε προνομιακή θέση. Όσον αφορά στον υστερο-μεσαιώνα θα πρέπει να εστιάσουμε στις αντιλήψεις και στα γεγονότα. Δηλαδή, θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι κατά τη διάρκεια αυτών των αιώνων οι κύριοι της διαδικασίας είναι οι κατακτητές: εκείνοι οι οποίοι, αν στο έδαφος των διαπραγματεύσεων έχουν εν μέρει υποκύψει στους πτημένους και στο σύστημα γραφής τους, σε επίπεδο διεθνούς δικαιοδοσίας κρατούν γερά στα χέρια τους τις κατευθυντήριες γραμμές και τα κλειδιά των αποφάσεων. Κάτι τέτοιο από τη μια μεριά σημαίνει ότι ολόκληρη η αποδεικτική ύλη εντάσσεται στο σύστημα των «παράλογων» αποδείξεων, τις οποίες ο Levy⁹ ονομάζει «θρησκευτικές ή υπερφυσικές», απόγονοι όρκων και μονομαχιών και από την άλλη ότι το έγγραφο ρωμαϊκής καταγωγής¹⁰, ερμηνεύεται σύμφωνα με τον γερμανικό τρόπο και αξίες.

Συνεπάγεται λοιπόν ότι αρχικά το έγγραφο είναι απόδειξη όχι μόνο πράξεων, όπως για παράδειγμα σε μια ρωμαϊκή ή πρωτο-μεσαιωνική διαδικασία, αλλά και δικαίου. Εξάλλου, η *charta* εκτός από απόδειξη είναι ταυτόχρονα και τίτλος και γι' αυτό επιτρέπει την "*facundia loquendi cum monimen*" στο δικαστήριο ή το "*contendere per cartulam*" ή την "*licentiam... causas agenda, responsum reddendi, finem ponendi... cum cartula*" όπως αναφέρουν τα έγγραφα του β' μισού του 10ου

8. G. Salvioi, *Storia della procedura civile e criminale*, στο P. Del Giudice, *Storia del diritto italiano*, Milano 1925 (ανατ. 1969), σσ. 283 κ.ε. - P. S. Leicht, "*Dictum*" ed *imbreviatura* στο "*Bullettino Senese di Storia Patria*", Anno XVII, 1910, επεξεύχ στο Leicht, *Scritti vari di storia del diritto italiano*, II/2, Milano 1949, σ. 206 - P. Sinatti d'Amico, *Le prove giudiziarie nel diritto longobardo*, Milano 1968, σ. 274, αρ. 12 - G. Astuti, *I contratti obbligatori nella storia del diritto italiano*, «*Studi Senesi*», 64 (1952), σσ. 263 κ.ε. - G. Costamagna, *L' alto Medioevo*, in M. Amelotti - G. Costamagna, *Alle origini del notariato italiano*, Roma 1975 (*Studi storici sul notariato italiano*, 2), σ. 158.

9. J.-Ph. Levy, *L' évolution de la prevue des origins à nos jours*, στο *Recueil de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions*, XVII: La prevue, 2ème partie, Moyen Age et temps modernes, Bruxelles 1965, σ. 10 - J. Gaudemet, *Les ordalies au Moyen Age: doctrine, legislation et pratique canoniques*, ibid., σσ. 99-105 - G. Astuti, *Spirito del diritto longobardo: il processo ordalico*, 1971, στο ID., *Tradizione romanistica e civiltà giuridica europea. Raccolta di scritti* (vol. I-III), I, Napoli 1984, σσ. 83-104.

10. G. P. Bognetti, *Un canone Milanese e il diritto penale longobardo*, στο *L' età longobarda*, I, Milano 1966, σσ. 322, 324 - P. Sinatti d' Amico, *Le prove giudiziarie nel diritto longobardo*, Milano 1968, σσ. 294-295, 405.

αι. Εφόσον λοιπόν το έγγραφο είναι απόδειξη και τίτλος μαζί, η charta αποτελεί απόδειξη αυτής της ίδιας και αποδεικνύει το δίκαιο που η ίδια παρουσιάζει¹¹.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, το έγγραφο δεν χρησιμοποιείται για να διερευνήσει την υπόθεση αφού το δικαστήριο αξιολογεί τις αποδείξεις και παίρνει μετά την απόφαση, αλλά καθορίζει αυτόματα την απόφαση και ίσως γι' αυτό αν αποσπαστεί από το συνολικό δικαστικό του πλαίσιο, εμφανίζεται ως απόδειξη «προνομιακή».

Επομένως, είναι αδύνατον να αντιμετωπίσουμε την υστερο-μεσαιωνική γραπτή απόδειξη με ανεπαρκείς κατηγοριοποιήσεις, γιατί αυτή εντάσσεται σε ένα γενικό αποδεικτικό αρχαϊζον πλαίσιο και είναι αδύνατον να διακρίνουμε το δίκαιο από το συμβάν. Αυτή λοιπόν την “bona et vera” ή “vera et legitima”¹² charta, δηλ. που έχει ισχύ ως τίτλος και είναι έγκυρη ως μαρτυρία, θα την ονομάζαμε «σφαιρική» ακολουθώντας το παράδειγμα του Pugliese ο οποίος υιοθέτησε έναν συναφή όρο για μια παρόμοια απόδειξη αρχαϊκής ρωμαϊκής δίκης¹³.

Αν πράγματι η έννοια της charta “bona et vera” είναι αντιπροσωπευτική του ρόλου της κρίσης των χειρογράφων, χρειάζεται και η αντίθετη έννοια, εκείνη του ψεύδους που δύσκολα συλλέγεται από τις πηγές, για να διασαφηνιστούν ορισμένα σημεία. Πρέπει να κατανοηθεί το πλαστογραφημένο ή αλλοιωμένο ή γνήσιο αλλά αναληθές έγγραφο. Θεωρείται πλαστό το συγκαλυμμένο, παραπλανητικό έγγραφο, για παράδειγμα ένα αυτοκρατορικό ένταλμα - preceptum το οποίο είναι αληθές αλλά συντάχθηκε με δόλο και γι' αυτό “a nodo falsum et ideo evacuandum ac destruendum”¹⁴.

Με τους Φράγκους έρχεται στο προσκήνιο η κατηγορία του ψεύδους. Από τότε και στο εξής η κατηγορία πλαστογράφησης ενός εγγράφου γίνεται ζήτημα περαιτέρω εξέτασης του εγγράφου. Ένα έγγραφο που βρισκόταν υπό αυτό το καθεστώς δηλωνόταν με φράσεις όπως «cartam falsam facere», «chartam falsare», «cartam falsam appellare»· επίσης συναντάμε φράσεις που δεν έχουν σχέση με την πλαστότητα του εγγράφου, αλλά οδηγούν στο «purificare chartam» μέσω εκείνων των αποδείξεων που στην πραγματικότητα είναι μέσα κάθαρσης¹⁵ και έτσι «idoniare» ή «idoneam facere» το έγγραφο. Από την περίοδο των Φράγκων και μέχρι τον 11ο αι. η γερμανική παρουσία στη σύνταξη εγγράφων ήταν ιδιαίτερα αισθητή και ισχυρή.

11. C. Manaresi, *I placiti del “Regnum Italie”*, I., Roma 1955 (Fonti per la storia d'Italia, 92), n. 55.

12. *Ibidem*, I, n.81,90.

13. G. Pugliese, *La prova nel processo romano classico*, “Jus”, n. ser., 11 (1960), σ. 398.

14. Manaresi, *I placiti* (οπ.π.), II/1, Roma 1957 (Fonti per la storia d'Italia, 96.1), n. 232.

15. Astuti, *Spirito del diritto longobardo* (οπ.π.), σ. 90 - Sinatti D'Amico, *Le prove giudiziarie* (οπ.π.), σσ. 26 κ.ε.

Η έννοια του αυθεντικού, όπως την εννοούμε εμείς σήμερα, η ρωμαϊκή *fides*, με τη νομική της έννοια, χάνεται μέσα σε διαφορετικά κριτήρια. Μια γραφή μπορεί να είναι απλά «επικυρωμένα-robodata» από το νοτάριο, ο οποίος έχει κοινωνική αποδοχή. Δεν υπάρχει νόμος που να υποστηρίζει ότι τα έγγραφα μπορούν να παρεμβάινουν άμεσα στην τεκμηρίωση, αφού κανένας νόμος, κανένας δικαστής ή νοτάριος, καμία δικαστική πρακτική, καμία κοινή νοοτροπία δεν καλύπτουν το πρόβλημα της αυθεντικότητας του εγγράφου και των μέσων για την εξασφάλισή της.

Με την έννοια του αυθεντικού συνδέεται η διαδικασία του *ostensio chartae* του 10ου-11ου αι. Πράγματι, υπάρχουν δύο θεωρίες, η μία του Manaresi¹⁶ και η άλλη του Ficker¹⁷. Ο Manaresi στηρίζει την ύπαρξη πραγματικών αντιπαραθέσεων και δικών που κρύβονται πίσω από τη μονότονη «πολυλογία» της παραγωγής του εγγράφου και στη συνέχεια του κειμένου του ίδιου του εγγράφου καθώς και της αναγνώρισης του. Ο Ficker, στηριζόμενος στην ιστορικο-νομική ιστοριογραφία και διπλωματική, υποστηρίζει τη διαδικαστική πρακτική σχετικά με την αυθεντικότητα της τεκμηρίωσης, μία πρακτική που θα αφορούσε ακόμη και στα ηγεμονικά έγγραφα. Αν καμιά από αυτές τις θεωρίες δεν φαίνεται πειστική, όπως υποστηρίζει και ο ίδιος ο Calasso¹⁸, νομίζω ότι στην πραγματικότητα η εκτέλεση του εγγράφου είναι μια εισαγωγική πράξη που δηλώνει το απόγειο της δημοσιότητας και δημοσίευσης, απαραίτητα στοιχεία για τη διαπίστωση των δικαιωμάτων - *iura* - έτσι όπως αυτά εμφανίζονται γραπτώς· πρόκειται για μια διαπίστωση που επιλύεται επίσημα και φυσικά μέσα από την αναγνώριση της τεκμηρίωσης που καθορίζει αυτά τα δικαιώματα.

Συνεπώς η διαδικασία του *ostensio* όχι μόνο ερμηνεύει καλύτερα τα δεδομένα των νομικών πράξεων, αλλά χαρακτηρίζει και την ιστορική φάση των διαφόρων και ενδημικών ασαφειών, στις οποίες ανταποκρίνεται ένα ιδιαίτερο όργανο όπως αυτό της διαδικασίας του *ostensio* που τίθεται σε εφαρμογή μέσα από πρακτικές και πολιτισμούς με σκοπό να εγγυηθεί τίτλους και αγαθά “*Qualiter carta ostendatur*”¹⁹.

16. C. Manaresi, *Della non esistenza di processi apparenti nel territorio del Regno*, “*Rivista di storia del diritto italiano*”, 23 (1950), σσ.24, 179-217, 1951, σσ.7-45 - G. Astuti, *I contratti obbligatori nella storia del diritto italiano. Parte generale*, Milano 1952, σσ.274 κ.ε. - A. PRATESI, *Appunti per una storia dell'evoluzione del notariato, στο Studi in onore di Leopoldo Sandri*, III, Roma, [s.n.], 1983 (Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, Pubblicazioni degli Archivi di Stato, XCVIII, Saggi, I), σ. 526 - ID., *Genesis e forme del documento medievale*, Roma 1987, σ. 52.

17. Manaresi, *I placiti* (οπ.π.), I, n.106, 113, 118, 119, 136 κ.ε.

18. F. Calasso, *Il negozio giuridico. Lezioni di storia del diritto italiano*, ανατ. 2α ed., Milano 1990, σσ. 351-382.

19. *Cartularium langobardorum*, form.17

Το ζήτημα της πλαστότητας των εγγράφων θα εξαπλωθεί κυρίως από τον 3ο αι. ενσωματωμένο συνοπτικά στον όρο *fides* και πιο συγκεκριμένα αναφερόμενο στις φράσεις *fides scripturae*, *fides instrumentorum* οι οποίες συνδέονται στενά με το νομικό θέμα της *fides probationis*. Πράγματι ο όρος *fides* στην αρχαιότητα σημαίνει «πίστη», «να έχει κάποιος λόγο» και γι' αυτό θεωρείται εγγύηση²⁰· και οι όροι *fides scripturae* και *fides instrumentorum* σημαίνουν ότι έχει δοθεί κάποια εγγύηση στη γραπτή μαρτυρία, έτσι ώστε ανταποδοτικά ο κριτής - δικαστής να μπορεί να δώσει εμπιστοσύνη· με λίγα λόγια υπογραμμίζεται η αποδεικτική του ικανότητα, η αξιοπιστία του, η *fides probationis*.

Ως εκ τούτου, το πρόβλημα της *fides* ενός αποδεικτικού εγγράφου θα βρει μέσα από την ιστορική πορεία διαφορετικές λύσεις που πηγάζουν από τις ιστορικές νομικές διατάξεις, και μέσα από την αναρχία στον «μύθο της αλήθειας» και στη συνέχεια από την αναδίπλωση, δίχως οριστικές λύσεις, της νομικής αλήθειας και των λογικών επιφυλάξεων θα οδηγηθεί σε μια νομική αυθεντικότητα²¹. Όσον αφορά στον «μύθο της αλήθειας», σύμφωνα με κάποιους μελετητές στο χώρο τεκμηρίωσης, η «γραμμή αναδίπλωσης» αρχίζει μεταξύ 19ου και 20ου αιώνα. Θεωρώ πως για τη σύγχρονη εποχή ξεκινά αμέσως μετά το κίνημα του διαφωτισμού χάρη στον ρεαλισμό και στον τεχνικό ορθολογισμό των νομικών προσώπων καθώς και στην πιο σύγχρονη επιστημονική κουλτούρα, π.χ. τη φυσική ή επιστημολογία²². Ωστόσο «ο μύθος της αλήθειας» είχε υποστεί ρωγμές πολλές φορές στο παρελθόν, όχι μόνο στην μεσαιωνική νομική αυθεντικότητα (12ο-13ο αι.), αλλά ακόμη νωρίτερα, κατά τη ρωμαϊκή εποχή, τόσο για τον ρεαλισμό και την ορθότητα των κλασικών νομικών προσώπων, όσο και για την ορθότητα του αρχαίου χριστιανισμού στον πολιτισμό μας. Είναι χαρακτηριστικό το χωρίο που ακολουθεί:

*Quid sit falsum, quaeritur: et videtur id esse, si quis alienum chirographum imitetur aut libellum vel rationes intercidat vel describat, non qui alias in computatione vel in ratione mentiuntur.*²³

Χαρακτηριστικό είναι και το χωρίο στο Ευαγγέλιο κατά Ιωάννη όπου αναφέρεται το γνωστό «Μακάριοι οι μη ιδόντες και πιστεύσαντες»²⁴. Τα γνωστικά και απόκρυ-

20. È. Benveniste, *Il vocabolario delle istituzioni indoeuropee*. (εμπ. M. Liborio), Torino, Einaudi, 1981, σ. 87 [tit. orig.: *Le Vocabulaire des institutions indo-européennes* (2 voll. 1969), Paris, Minuit.

21. A. Dumas, *Ètude sur le classement des formes des actes*, στο «*Le Moyen âge*», XLIII (1933), σσ. 39, 150.

22. K. R. Popper, *Il mito della cornice. Difesa della razionalità e della scienza*, Bologna 1995 (orig. 1994), κυρίως κεφ. Ζ': *Un approccio pluralista alla filosofia della storia*.

23. *Imperatoris Iustiniani Opera, Digesta*, 48, 10, 24.

24. Ευαγγέλιον κατά Ιωάννην, 20, 29.

φα ευαγγέλια του 2ου αι. επιμένουν στη διάκριση ανάμεσα στις έννοιες *πίστις* και *γνώσις*: χαρακτηριστικό είναι το χωρίο του ευαγγελίου του Φιλίππου όταν λέει: «η αλήθεια δεν ήρθε γυμνή στον κόσμο, αλλά έφθασε μέσα από σύμβολα και εικόνες»²⁵. Με βάση αυτή τη διάκριση θεωρώ ότι υπάρχει μια απόσταση ανάμεσα στην απόλυτη και ανέφικτη αλήθεια για τον άνθρωπο και τις «σχετικές» αλήθειες της ανθρώπινης γνώσης. Ο «μύθος της αλήθειας» μετατρέπεται μέσω του ιουδαϊκού-χριστιανικού μονοθεϊσμού σε «μυστήριο της αλήθειας».

Επομένως, το ζήτημα της πλαστογράφησης, τόσο ουσιαστικό για τη διπλωματική, συνδέεται απαραίτητα με το ιστορικό πρόβλημα της *fides*. Για ολόκληρο τον πρώιμο Μεσαίωνα και μέχρι το τέλος του 12ου αι., πριν η δογματική λογική και οι κανόνες καθορίσουν τις διαδικαστικές αλήθειες και την αποδεικτική ικανότητα της τεκμηρίωσης, το πλαστό θα πρέπει να αναλυθεί με κατάλληλες μεθόδους και όχι μόνο με θεσμοθετημένα εργαλεία, ανεπαρκή μιας αυστηρής φιλολογίας²⁶.

Η αποδεικτική λειτουργία του ηλεκτρονικού εγγράφου

Για την εγκυρότητα μιας καθημερινής συναλλαγής απαιτείται η υπογραφή του συναλλασσόμενου. Η υπογραφή σε ένα κείμενο αποτελεί απόδειξη ότι το υπογράφων το περιεχόμενο του κειμένου πρόσωπο γνωρίζει, αναγνωρίζει, αποδέχεται το κείμενο αυτό. Ο υπογράφων δεν μπορεί να αρνηθεί το από αυτόν υπογεγραμμένο περιεχόμενο, εκτός από συγκεκριμένες περιπτώσεις εκδήλωσης παραβατικής συμπεριφοράς (πλαστογραφία, απάτη κ.λπ.). Ένα υπογεγραμμένο κείμενο έχει νομική υπόσταση και επικυρώνει τη συναλλαγή. Το Π.Δ. 150/2000 που εναρμόνισε την Οδηγία 99/93/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με το κοινοτικό πλαίσιο για ηλεκτρονικές υπογραφές, καθόρισε το πλαίσιο εκείνο μέσα στο οποίο μία ψηφιακή υπογραφή αναγνωρίζεται νομικά ως ιδιόχειρη. Αυτό σημαίνει ότι υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, τα πρόσωπα που συμβάλλονται σε μία ηλεκτρονική συναλλαγή, και υπογράφουν ηλεκτρονικά, δεν μπορούν να την αρνηθούν.

Η λειτουργία του εγγράφου αφορά στην έννοια της απόδειξης και, αν και συνδεόταν ανέκαθεν με το χαρτί, οποιοδήποτε υποστηρικτικό μέσο το οποίο έχει τη δυνατότητα να καταγράψει τη βούληση που εκφράζεται είναι κατάλληλο σε επίπεδο απόδειξης. Το ζήτημα της αποδεικτικής ισχύος της δημόσιας πράξης πληροφορη-

25. M. Craveri (επιμ.), *Vangeli apocrifi*, Torino 1990, σ. 524.

26. G. Nicolaj, *Originale, authenticum, publicum: una sciarada per il documento diplomatico*, στο *Charters, Cartularies and Archives: The Preservation and Transmission of Documents in the Medieval West. Proceeding of a Colloquium of the Commission International de Diplomatique* (Princeton-New York, 16-18 Sept. 1999), ed. A. J. Kosto and A. Winroth, Toronto 2002 (*Papers in Medieval Studies*, 17), σσ. 8-21.

σης αντιπροσωπεύει σήμερα το τελευταίο κομμάτι που παραμένει ανεξιχνίαστο στο σχέδιο αναμόρφωσης. Προκειμένου να καταστούν πιο κατανοητά τα προβλήματα που εμφανίζονται χρειάζεται να παρουσιαστεί εν συντομία ό,τι ίσχυε στο παρελθόν. Το ηλεκτρονικό έγγραφο με τις προδιαγραφές που προβλέπονται από τη νομοθεσία πληροί τις νομικές απαιτήσεις της γραπτής μορφής. Έτσι γίνεται σαφές πως οι διατάξεις δεν χαρακτηρίζουν το ηλεκτρονικό έγγραφο ως γραπτό έγγραφο και την ψηφιακή υπογραφή ως υπογραφή (*subscriptio*). Η ψηφιακή υπογραφή δεν είναι υπογραφή, αλλά ισοδυναμεί με υπογραφή. Σχετικά με την πλήρη ισοτιμία μεταξύ του ηλεκτρονικού εγγράφου και της ιδιωτικής γραφής, ο Κανονισμός προέβλεπε ότι το υπογεγραμμένο ηλεκτρονικό έγγραφο με ψηφιακή μορφή έχει την ισχύ της ιδιωτικής γραφής. Δεν είναι ιδιωτική γραφή, αλλά ισοδυναμεί με αυτήν. Η ιδιωτική γραφή έχει αποδεικτική λειτουργία μέχρι αποδείξεως ψεύδους των δηλώσεων του προσώπου που υπέγραψε, αλλά η αποδεικτική ισχύ αναφέρεται στο να εξακριβώσει κάποιες προϋποθέσεις, όπως την αναγνώριση, την επικύρωση, την μη αναγνώριση, την επαλήθευση.

Σε αυτό το σημείο είναι απαραίτητο να αναφέρουμε δύο ζητήματα που προηγήθηκαν και ακολούθησαν τις διάφορες νομικές διατάξεις: α) το ζήτημα της ισχυρής αποτελεσματικότητας του ηλεκτρονικού εγγράφου, σύμφωνα με την οποία η επικύρωση ισοδυναμεί με την αναγνώριση και αποδίδει στο έγγραφο αποδεικτική ισχύ μέχρι αποδείξεως ψεύδους-πλαστότητας και β) το ζήτημα της αδύναμης αποτελεσματικότητας, η οποία προσδίδει στο ηλεκτρονικό έγγραφο μη αναγνωρισμένη αποδεικτική ισχύ της γραφής και δίνει τη δυνατότητα στον δικαιούχο της υπογραφής να την αποκρημύξει ελεύθερα²⁷. Η αποκρήρυξη της ηλεκτρονικής υπογραφής θα μπορούσε να συνίσταται στην εξαίρεση ότι η ηλεκτρονική υπογραφή εφαρμόστηκε με τη χρήση ενός ιδιωτικού «κλειδιού» εκ μέρους εκείνου ο οποίος δεν είναι νόμιμος δικαιούχος, προκαλώντας μια αντιστροφή του βάρους της απόδειξης: εναπόκειται λοιπόν στο πρόσωπο που εμφανίζεται ως υπογράφων να αποδείξει την πλαστότητα της υπογραφής. Από την άλλη μεριά, φαίνεται αδιανόητο ο δικαιούχος της υπογραφής να μπορούσε να αποκρημύξει την ηλεκτρονική υπογραφή του, αφού η ηλεκτρονική υπογραφή είναι ένα μέσο - κλειδί που ανήκει στον δικαιούχο του. Η ψηφιακή υπογραφή είναι εξ ορισμού το αποτέλεσμα μιας πληροφοριακής διαδικασίας επικύρωσης, το οποίο στην περίπτωση θετικής έκβασης της διαδικασίας εγγυάται την προέλευση και την ακεραιότητα του εγγράφου. Αποδίδεται λοιπόν η αποδεικτική ισχύ μέχρι αποδείξεως πλαστότητας της υπογραφής.

Η ανάγκη για εμπιστευτικότητα στην ηλεκτρονική συναλλαγή ικανοποιείται με την κρυπτογραφία. Ο αποστολέας χρησιμοποιώντας κάποια μαθηματική συνάρτηση μετατρέπει το αρχικό κείμενο σε μορφή μη κατανοητή για οποιονδήποτε τρίτο (κρυπτογραφημένο κείμενο). Ο παραλήπτης έχοντας γνώση του τρόπου κρυπτο-

---

27. 53, 54, σελ. 14.

γράφησης, αποκρυπτογραφεί το κείμενο στην αρχική του μορφή. Το μήνυμα παραμένει εμπιστευτικό, μέχρι να αποκρυπτογραφηθεί. Τα σύγχρονα κρυπτοσυστήματα χρησιμοποιούν αλγόριθμους και κλειδιά (σειρά από bits συγκεκριμένου μήκους) για να διατηρήσουν την πληροφορία ασφαλή.

Η ηλεκτρονική υπογραφή, στην ουσία είναι η κρυπτογραφημένη με το ιδιωτικό κλειδί του αποστολέα σύνοψη. Δηλαδή, η ψηφιακή υπογραφή (σε αντίθεση με την ιδιόχειρη υπογραφή) είναι διαφορετική για κάθε μήνυμα. Θεωρώντας ότι ο αποστολέας έχει ένα συγκεκριμένο ζευγάρι κλειδιών και το ιδιωτικό του κλειδί είναι στην πλήρη κατοχή του, τότε το ότι ο αποστολέας χρησιμοποιεί το ιδιωτικό του κλειδί για να κρυπτογραφήσει το μήνυμα, πιστοποιεί στον παραλήπτη που το αποκρυπτογραφεί με το αντίστοιχο δημόσιο κλειδί (του αποστολέα) την ταυτότητα του αποστολέα (αυθεντικότητα). Η ψηφιακή υπογραφή είναι ένας τρόπος αυθεντικοποίησης του αποστολέα του μηνύματος. Μία ψηφιακή υπογραφή μπορεί να πλαστογραφηθεί εάν ο δικαιούχος του ιδιωτικού κλειδιού δεν το έχει υπό τον πλήρη έλεγχό του (π.χ. χάσει το μέσο στο οποίο έχει αποθηκευτεί το ιδιωτικό κλειδί)²⁸.

Στην προσπάθεια να δοθεί μια απάντηση στο ζήτημα αυτό, χωρίς βέβαια να είναι δυνατή η εφαρμογή της διαδικασίας που συνδέεται με τη χαρτώα φύση του εγγράφου, εισήχθη μια νέα νομική υπόθεση, εκείνη του καταλογισμού ευθύνης της ηλεκτρονικής υπογραφής στον δικαιούχο της, εκτός αν αποδειχθεί το αντίθετο. Η αποδεικτική ισχύ του ηλεκτρονικού εγγράφου με ψηφιακή υπογραφή στηρίζεται στην ύπαρξη μιας έγκυρης ψηφιακής υπογραφής, επαληθεύσιμη με ένα δημόσιο κλειδί πιστοποιημένο σύμφωνα με το νόμο. Δεν απαιτείται, αντίθετα, για αποδεικτικούς σκοπούς μια πιστοποίηση στη δεύτερη φάση δηλ. στην επίθεση της υπογραφής. Η υποκειμενική σύνδεση μεταξύ της ψηφιακής υπογραφής και του προσώπου που υπογράφει απαιτεί την παρέμβαση ενός τρίτου πιστοποιητή. Μην έχοντας λοιπόν τη δυνατότητα καμίας απόδειξης σχετικά με τον πραγματικό δημιουργό της ψηφιακής υπογραφής, θα πρέπει να προσφύγουμε στο νομικό μέσο τεκμηρίωσης. Από την κυριότητα του πιστοποιητικού προκύπτει ένα τεκμήριο *iuris tantum* που προέρχεται από τις ηλεκτρονικές υπογραφές. Στην πραγματικότητα το τεκμήριο αυτό έδινε τη δυνατότητα σε πολλούς δημιουργούς να βεβαιώσουν ότι η αποδεικτική ισχύ που αποδόθηκε στο ηλεκτρονικό έγγραφο αναλογεί με εκείνη της πιστοποιημένης ιδιωτικής γραφής²⁹.

28. Η ΕΕΤΤ με την υπ. αρ. 248/71 Απόφασή της «Κανονισμός Παρόχων Υπηρεσιών Πιστοποίησης Ηλεκτρονικής Υπογραφής» (ΦΕΚ 603/Β/16-5-2002) ρυθμίζει ζητήματα των αναγνωρισμένων πιστοποιητικών και θέτει το θεσμικό πλαίσιο για την εποπτεία και τον έλεγχο των εγκατεστημένων στην Ελλάδα Παρόχων Υπηρεσιών Πιστοποίησης.

29. R. Zagami, *Il valore giuridico, στο Firma digitale e sicurezza giuridica*, Padova 2000, σσ. 181 κ.ε.

Βασική προϋπόθεση σε μια ηλεκτρονική συναλλαγή είναι η διατήρηση των ιδιοτήτων της εμπιστευτικότητας, της ακεραιότητας, της αυθεντικότητας και της μη αποποίησης ευθύνης. Υπάρχει στη συνέχεια μία άλλη διάκριση βασισμένη στο αν το έγγραφο έχει υπογραφεί με απλή ή εξειδικευμένη υπογραφή. Στην πρώτη περίπτωση το έγγραφο κρίνεται λαμβάνοντας υπόψη τα αντικειμενικά χαρακτηριστικά της ποιότητας, ασφάλειας, ακεραιότητας και της αμεταβλητότητας, χωρίς ουσιαστικά να παρέχει καμία παράμετρο αξιολόγησης. Στη δεύτερη περίπτωση, η ισχύς του εγγράφου με ψηφιακή υπογραφή παραπέμπει σε εκείνη της επικυρωμένης ιδιωτικής πράξης. Αυτό εξαρτάται από τον διαφορετικό τρόπο επίθεσης της ψηφιακής υπογραφής. Πράγματι, ενώ η υπογραφή που έχει επιτεθεί στο χαρτώο έγγραφο υπόκειται σε επαλήθευση ex post μέσω της σύγκρισης με άλλες αυτόγραφες υπογραφές προερχόμενες από τον ίδιο δημιουργό, δεν είναι δυνατόν να ακολουθηθεί η ίδια διαδικασία στην ψηφιακή υπογραφή. Στην ψηφιακή υπογραφή σε αντίθεση με την απλή υπογραφή, η απόδειξη της παραδοχής της πατρότητας της τεκμηριωμένης δήλωσης, δεν πραγματοποιείται άμεσα, αλλά μέσω της διαμεσολάβησης μιας πληροφοριακής διαδικασίας ελέγχου που εκτελείται από έναν υπολογιστή.

Βασικό ζήτημα έρευνας για τους διπλωματιστές αποτελεί σήμερα η διαφορά μεταξύ της δομής του χαρτώου εγγράφου και του ηλεκτρονικού εγγράφου. Μόνο το χαρτώο έγγραφο είναι πραγματικά έγγραφο γιατί στο περιεχόμενο που παρουσιάζει υπάρχει η ταυτότητα αυτού που έχει καταγραφεί και αυτού που έχει παρουσιαστεί. Αντίθετα, στο ηλεκτρονικό έγγραφο απουσιάζει αυτή η συνύπαρξη, γιατί η καταγραφή αποτελεί αρχείο σε δυαδικό σύστημα και η παρουσίασή του χρησιμοποιεί την αλφαβήτα μόνο που τα σύμβολα γραφής δεν είναι πραγματικά αλλά μάλλον εικονικά. Συνεπώς, ούτε ένα νοταριακό χαρτώο έγγραφο, υπογεγραμμένο από τους μάρτυρες και από τον νοτάριο, το οποίο στη συνέχεια έχει σαρωθεί και μεταφερθεί σε άυλη μορφή, ούτε μια άυλη έκδοση ενός νοταριακού εγγράφου αποτελούν ένα ηλεκτρονικό νοταριακό έγγραφο. Παρόλα αυτά προβλέπεται από το νόμο τα αντίγραφα χαρτών νοταριακών εγγράφων να μπορούν να παραδίδονται και να διαβιβάζονται χρησιμοποιώντας ηλεκτρονικά μέσα και να έχουν την ίδια αποδεικτική ισχύ με τα χαρτώα³⁰.

Επομένως υπάρχει μια διάκριση ανάμεσα στο χαρτώο νοταριακό έγγραφο και στο ηλεκτρονικό νοταριακό έγγραφο. Ο ορισμός του ηλεκτρονικού νοταριακού εγγράφου συμπίπτει με εκείνον του εγγράφου που έχει συνταχθεί και επικυρωθεί από ένα νοτάριο, στο πρωτότυπο του οποίου έχει γίνει άυλη επεξεργασία και έχει υπογραφεί ηλεκτρονικά από τους μάρτυρες και το νοτάριο. Πέρα από την απουσία της άμεσης αναγνωρισιμότητας του κειμένου πάνω σε πληροφοριακό υλικό, προστίθε-

---

30. M. Corazón Mira Ros, *La prueba documental electrónica: algunas concesiones a la seguridad jurídico preventiva*, in *Revista de derecho Uned*, n. 5, 2009.

ται μια άλλη διαφορά σε σχέση με το χαρτώο έγγραφο, εκείνης του καταλογισμού του εγγράφου μέσω του εργαλείου της υπογραφής³¹.

Σύμφωνα με κάποιους μελετητές αυτό που άλλαξε με την έλευση του ψηφιακού εγγράφου είναι μόνο ο τρόπος διαμόρφωσης της συμφωνίας και η εξαφάνιση της μοναδικότητας (εξωτερική και εσωτερική) της πράξης. Από την άποψη όμως του περιεχομένου και του τύπου του ηλεκτρονικού εγγράφου δεν απαντώνται διαφορές σε σχέση με το χαρτώο έγγραφο³². Επομένως, το ηλεκτρονικό έγγραφο κατά μία έννοια είναι ένα φυσικό αντικείμενο που στοχεύει να διαφυλάξει και να διαβιβάσει πληροφορίες μέσω μηνυμάτων σε φυσική γλώσσα, πράγμα το οποίο πραγματοποιείται μέσω ηλεκτρονικών λειτουργιών· κατά μία δεύτερη έννοια, το ηλεκτρονικό έγγραφο μετατρέπεται σε έγγραφο πληροφόρησης, γιατί μόνο η πληροφορία μπορεί να ληφθεί από τον άνθρωπο με τη χρήση μιας μηχανής που μπορεί να αποκρυπτογραφήσει την ψηφιακή γλώσσα μέσω ενός αλφαριθμητικού συστήματος που διατηρείται στη μνήμη του υπολογιστή.

Το ψηφιακό έγγραφο γίνεται δεκτό ως μέσο τεκμηρίωσης, όμως πολλές φορές ο νομοθέτης δεν εμπιστεύεται πλήρως την αποδεικτική του αξία. Για παράδειγμα, το ηλεκτρονικό νοταριακό έγγραφο με ρητή διάταξη νόμου είναι ένα αντίγραφο ή μία τηλεματική αναπαραγωγή του πρωτοτύπου χαρτώου εγγράφου εωσότου οι νέες τεχνολογίες (με μια μεταβατική διάταξη) θα επιτρέψουν την αντικατάστασή του με πληροφοριακό υλικό. Ως εκ τούτου σήμερα δεν υπάρχουν ψηφιακά πρωτότυπα αλλά μόνο ψηφιακά αντίγραφα δημοσίων εγγράφων, τα οποία για λόγους ασφάλειας των πολιτών, βρίσκονται στη διάθεση άλλων νοταρίων ή δημοσίων λειτουργών³³. Είναι σαν να λέμε ότι η ψηφιοποίηση είναι επαρκής για το αντίγραφο αλλά όχι για το πρωτότυπο νοταριακό έγγραφο. Το ψηφιακό νοταριακό έγγραφο είναι μόνο η ηλεκτρονική αναπαραγωγή ενός πρωτότυπου νοταριακού εγγράφου το οποίο εξακολουθεί να υφίσταται ως χαρτώο. Αντίθετα το πρωτότυπο ηλεκτρονικό διοικητικό έγγραφο είναι αναπαραγώγιμο ηλεκτρονικά και δεν απαιτείται η αρχική σύνταξη του σε χαρτί, αλλά μπορεί να είναι ηλεκτρονικό ήδη από την αρχή³⁴.

---

31. A. Rodríguez adrados, *Firma electronic y document electronic*. El Notario del siglo XXI. Ensayos de actualidad. Colegio Notarial de Madrid, Madrid 2007, σ. 36.

32. E. A. Gaete Gonzalez, *Un corpus, una grafia y un elemento intelectual o contenido, solo que ellos se revelan diferentes en un caso y en otro*, στο *Instrumento público electrónico*, Bosh, Barcelona 2000.

33. V. C. Mira Ros, *La nueva regulación notarial de los títulos ejecutivos*, Diario La Ley n. 6931, 2008, 2.

34. V. Madrdejos Fernández, *La copia notarial electrónica*. El Notario del siglo XXI-Ensayos de actualidad, Colegio Notarial de Madrid, Madrid 2007.

Το δικαίωμα στην ιδιωτικότητα κατά την εξέλιξη του διαδικτύου

Μαρία Γιαννακάκη

---

1. Εισαγωγή

Ανέκαθεν οι τεχνολογικές εξελίξεις αποτελούσαν πρόκληση για την ιδιωτικότητα, καθώς έθεταν σε δοκιμασία τη ρυθμιστική ικανότητα του νομοθετικού πλαισίου για την προστασία της. Στην εποχή του Σημαιολογικού Δικτύου Web 3.0 και των Big Data, η συλλογή τεράστιων όγκων δεδομένων τα οποία προέρχονται από διαφορετικές πηγές, η δευτερογενής χρήση αυτών και η εξαγωγή συμπερασμάτων για ένα πρόσωπο, η ταυτότητα του οποίου μπορεί να προσδιοριστεί με άμεσο ή έμμεσο τρόπο, αλλάζουν ριζικά το περιβάλλον χρήσης της προσωπικής πληροφορίας και τα ζητήματα που εγείρονται σε σχέση με την προστασία της. Τα βασικά θέματα που εξετάζονται στο παρόν είναι οι προκλήσεις που γεννά η εξέλιξη της τεχνολογίας και η νομοθετική προσέγγιση τους υπό την Πρόταση Γενικού Κανονισμού για την προστασία προσωπικών δεδομένων.

2. Ιδιωτικότητα και προσωπικά δεδομένα: από το διαδίκτυο απλής ανάγνωσης στο σημαιολογικό διαδίκτυο

Στη σύγχρονη θεωρία το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή ταυτίζεται με τον όρο 'privacy', ο οποίος αποδίδεται στα ελληνικά ως ιδιωτικότητα. Η εξέλιξη της ιδιωτικότητας ως δικαιώματος έχει τις ρίζες της στο διάσημο άρθρο που δημοσίευσαν οι Samuel Warren και Louis Brandeis στο Harvard Law Review το 1890. Εκεί ανέλυαν το δικαίωμα του ατόμου σε μια ανενόχλητη ιδιωτική ζωή (the right to be let alone), αιτούμενοι την αναγνώριση ενός δικαιώματος το οποίο θα το προστάτευε από την αθέμιτη αποκάλυψη πληροφοριών που αφορούσαν την ιδιωτική του ζωή, ιδιαίτερα μέσω των τεχνολογιών της εποχής, όπως η φωτογραφία. Με την πρόοδο της τεχνολογίας, την εμφάνιση των ηλεκτρονικών υπολογιστών και την εξέλιξη του διαδικτύου, η αναγκαιότητα προστασίας της ιδιωτικότητας προβάλλει εντονότερα, καθώς οι δυνατότητες συλλογής και επεξεργασίας των πληροφοριών μέσω των πληροφοριακών συστημάτων άλλαξαν ριζικά το περιβάλλον χρήσης της προσωπικής πληροφορίας. Έτσι, διαπλάστηκε το δικαίωμα στην προστασία προσωπικών δεδομένων προκειμένου να αντιμετωπίσει τις καινοφανείς διακινδυνεύσεις που δημιούργησε η κοινωνία της πληροφορίας για την προστασία της ιδιωτικής ζωής.

Στην Ευρώπη η πρώτη κωδικοποίηση των κανόνων προστασίας των προσωπικών δεδομένων έγινε με τη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης 108/28.1.1981 «για την προστασία των ατόμων από την αυτοματοποιημένη επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα». Ωστόσο, το νομοθετικό κείμενο-σταθμός για την προστασία των προσωπικών δεδομένων ήταν η Οδηγία 95/46/ΕΚ «για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών». Στην Οδηγία διατυπώθηκαν οι βασικοί κανόνες που διέπουν την επεξεργασία των «προσωπικών δεδομένων», δηλαδή κάθε πληροφορίας, η οποία συνδέεται με ένα πρόσωπο η ταυτότητα του οποίου είναι γνωστή ή μπορεί να εξακριβωθεί. Παρόλο που η υφιστάμενη νομοθεσία της προστασίας των προσωπικών δεδομένων βασίζεται στην αρχή της τεχνολογικής ουδετερότητας, οι ιδιαίτερες δυνατότητες και επιπτώσεις των τεχνολογικών εξελίξεων και της παγκοσμιοποίησης γέννησαν την ανάγκη αναθεώρησης του πλαισίου για την προστασία των προσωπικών δεδομένων και την εισαγωγή νέων ρυθμίσεων υπό τη μορφή ενός Γενικού Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου «για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών», το περιεχόμενο του οποίου βρίσκεται υπό διαμόρφωση. Η Πρόταση Κανονισμού [COM(2012)11 final] επιδιώκει να δημιουργήσει ένα ενιαίο σύνολο κανόνων και να εναρμονίσει τις διαφορετικές εθνικές προσεγγίσεις στην προστασία προσωπικών δεδομένων. Η νομοθετική αυτή πρωτοβουλία είχε ως σκοπό να εκσυγχρονίσει τις αρχές που κατοχυρώθηκαν από την Οδηγία 95/46/ΕΚ ώστε να διασφαλίσει το δικαίωμα ιδιωτικότητας και να εφαρμόσει τις αρχές προστασίας δεδομένων σε κάθε πληροφορία ανεξάρτητα από το σκοπό ή το μέσο επεξεργασίας.

Το δικαίωμα στην ιδιωτικότητα τελεί σε διαλεκτική σχέση με το τεχνολογικό υπόβαθρο επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, το οποίο επιδρά στη λογική, την έκταση και την ένταση της επεξεργασίας των πληροφοριών. Ήδη από τις απαρχές εξέλιξης του Διαδικτύου της Πληροφορίας Web 1.0 [Tim Berners Lee, 1996] είχε γίνει αντιληπτή η αναγκαιότητά προστασίας της ιδιωτικότητας, καθώς το Διαδίκτυο Απλής Ανάγνωσης (Read-only Web), το οποίο κατά το 1996 αριθμούσε σαράντα πέντε χιλιάδες χρήστες αποτελούσε ένα τεράστιο αποθετήριο πληροφοριών στις οποίες εύκολα μπορούσε κάποιος να πλοηγηθεί χρησιμοποιώντας υπερκείμενους συνδέσμους (hyperlinks) και εντοπιστές πόρων (url).

Περαιτέρω, με τη μετάβαση στο Συμμετοχικό Διαδίκτυο Web 2.0 [Tim O' Reilly, 2006], η προστασία των προσωπικών δεδομένων εγείρεται ως αίτημα αναπόσπαστα συνδεδεμένο με την τεχνολογική εξέλιξη. Το διαδίκτυο χρησιμοποιείται από τους χρήστες ως πλατφόρμα επικοινωνίας (Web as a Platform) προκειμένου οι ίδιοι να δημιουργήσουν και να διαδώσουν το δικό τους περιεχόμενο (User Generated Content), εκθέτοντας εκουσίως δεδομένα και πληροφορίες που τους αφορούν σε ένα εκατομμύριο χρήστες διαδικτύου (2006) μέσω προφίλ κοινωνι-

κών δικτύων και τεχνολογικών εφαρμογών που επιτρέπουν τη διαδραστική σχέση μεταξύ τους και την ανταλλαγή ποικίλου περιεχομένου προερχόμενου από διαφορετικές πηγές.

Η διαρκής ανάπτυξη του διαδικτύου θέτει διαρκώς νέες προκλήσεις για την ιδιωτικότητα και την προστασία των προσωπικών δεδομένων. Υπολογίζεται ότι έως το 2015 θα έχει ολοκληρωθεί η μετάβαση σε μια νέα γενιά διαδικτύου, το Σημαιολογικό Διαδίκτυο (Semantic Web) [Tim Benders Lee, 2001]. Το Σημαιολογικό Διαδίκτυο, αποτελεί ένα πλέγμα διασυνδεδεμένων δεδομένων, στο περιεχόμενο των οποίων αποδίδεται νόημα κατά τρόπο κατανοητό από τους υπολογιστές [Hendler, 2004], προκειμένου να καταστεί ευκολότερη η εννοιολογική συσχέτιση των δεδομένων αυτών και να καταστεί αποδοτικότερη η αναζήτηση, η επεξεργασία και η ενοποίηση τους. Χαρακτηριστική εφαρμογή του Σημαιολογικού Ιστού είναι η σημασιολογική αναζήτηση βάσει της οποίας οι μηχανές αναζήτησης καταλαβαίνουν τη σημασία των δεδομένων ώστε να μπορούν να εντοπίζουν ποιές πληροφορίες χρειάζεται ο χρήστης και να τις παρέχουν πριν καν τις ζητήσει. Κατ' ουσίαν το Σημαιολογικό Διαδίκτυο αποδίδει σημασία (σημαιολογικές φόρμες) σε πρωτογενή δεδομένα σε αδόμητη μορφή (raw data), αντλώντας πληροφορία/γνώση από τα δεδομένα αυτά, προσφέροντας με τον τρόπο αυτό τη δυνατότητα επίλυσης προβλημάτων που θεωρούνται χρονοβόρα, βοηθώντας στη γρήγορη εύρεση, στην αξιολόγηση και στη σωστή διαχείρισή της πληροφορίας.

Το Σημαιολογικό Διαδίκτυο σε συνδυασμό με τα «σύνολα δεδομένων των οποίων το μέγεθος υπερβαίνει την ικανότητα των τυπικών λογισμικών βάσεων δεδομένων να συλλάβουν, να αποθηκεύσουν, να διαχειριστούν και να αναλύσουν» [McKinsey Global Institute (MGI) 2011], επιτρέπουν τον εντοπισμό, τη συγκέντρωση και τη σύγκριση τεράστιων όγκων δεδομένων (Big Data). Ο όρος Big Data παραπέμπει στην πιο ισχυρή μορφή εξόρυξης πληροφοριών (Data Mining), που βασίζεται σε τεράστιους όγκους δεδομένων, πιο γρήγορους υπολογιστές και νέες τεχνικές ανάλυσης, οι οποίες χρησιμοποιούνται για τη διαχείριση της γνώσης και την ευφυέστερη εκμετάλλευση των δυνατοτήτων που παρέχει η σύγχρονη τεχνολογία με τη χρήση τεχνικών οργάνωσης, ταξινόμησης, φιλτραρίσματος και μοντελοποίησης. Μέσω της τεχνικής της εξόρυξης δεδομένων, ήτοι της ανακάλυψης γνώσης από τη συσχέτιση (correlation) μεγάλου όγκου δεδομένων, εξευρίσκονται ή εξαγονται με έμμεσο τρόπο νέες μη προφανείς και δυνητικά χρήσιμες πληροφορίες και πρότυπα και πιθανολογούνται συμπεράσματα κατάλληλα για συστήματα υποστήριξης αποφάσεων συμπεριλαμβανομένης της τεχνητής νοημοσύνης και της επιχειρηματικής ευφυΐας.

Σύμφωνα με την Ομάδα Εργασίας ά. 29 της Οδηγίας 95/46/EK, τα Μεγάλα Δεδομένα παρέχουν τη δυνατότητα «εκτενούς ανάλυσης των γιγαντιαίων ψηφιακών αρχείων που κατέχουν εταιρείες, κυβερνήσεις και άλλοι μεγάλοι οργανισμοί που χρησιμοποιούν

αλγόριθμους με σκοπό την καλύτερη κατανόηση και την αξιοποίηση των δεδομένων προκειμένου να καταλήξουν σε καλύτερες και πιο ενημερωμένες αποφάσεις».

3. Χαρακτηριστικά των Big Data

Η επεξεργασία των πληροφοριών μέσω των Big Data διακρίνεται από τα εξής καθοριστικά χαρακτηριστικά: α. Όγκο (Volume): ήτοι τη δυνατότητα συλλογής και επεξεργασίας τεράστιου όγκου δεδομένων, τα οποία καθίστανται διαχειρίσιμα με τη χρήση μεθόδων διαχείρισης (data analytics) και τη χρήση υπολογιστών με μεγάλη υπολογιστική δύναμη, β. Ταχύτητα (Velocity): ταχύτητα στην επεξεργασία με τη χρήση εξελιγμένων προγραμμάτων για την ανάλυση των δεδομένων, τον εντοπισμό των σχέσεων μεταξύ των δεδομένων αυτών για την εξαγωγή πληροφοριών μέσω συσχετίσεων, γ. Ποικιλία (Variety): συλλέγεται και επεξεργάζεται κάθε είδος δεδομένο, [κείμενα, δεδομένα ήχου, δεδομένα θέσης και κίνησης, δεδομένα αρχείων καταγραφής, κοινωνικών δικτύων και εταιρειών εμπορίας πληροφοριών (data brokers)] και δ. Ειλικρίνεια (Veracity): η διάσταση αυτή δεν έχει σχέση τόσο με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των Big Data όσο με τον τρόπο που πρέπει να χρησιμοποιούνται έτσι ώστε να δημιουργείται το απαραίτητο πλαίσιο εμπιστοσύνης για την αξιοπιστία των δεδομένων αυτών.

Η τεχνολογία των Big Data θεωρείται λύση σε μια σειρά προβλημάτων που απασχολούν τη σύγχρονη κοινωνία. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της υπηρεσίας Google Flu Trends, η οποία βασίζεται στη χρήση των Big Data για τη διερεύνηση των τάσεων της γρίπης ανά τον κόσμο. Τα πλεονεκτήματα που προκύπτουν από τις εφαρμογές ανάλυσης των Big Data χρησιμοποιούνται ήδη από πολλές κυβερνήσεις για τη συγκέντρωση και το συνδυασμό δεδομένων κοινωνικής ασφάλισης, φορολογικών αρχείων, τραπεζικών λογαριασμών και στοιχείων πιστοληπτικής ικανότητας με στόχο την πάταξη της φοροδιαφυγής, της δωροδοκίας και του ξεπλύματος χρήματος. Περαιτέρω, τα Big Data χρησιμοποιούνται από μεγάλες εταιρείες για την εξαγωγή συμπερασμάτων ως προς την αγοραστική συμπεριφορά των διαδικτυακών χρηστών και την κατάρτιση προτύπων για στοχευμένη διαφήμιση και αποτελεσματικότερο μάρκετινγκ.

4. Προκλήσεις στην ιδιωτικότητα

Στην εποχή των Big Data η αναγκαιότητα προστασίας της ιδιωτικότητας κατά τη συλλογή και επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων προβάλλει εντονότερη. Οι προκλήσεις με τις οποίες έρχεται αντιμέτωπο το δικαίωμα στην ιδιωτικότητα σκιαγραφούνται ήδη με την πρόσφατη τροποποίηση της Πολιτικής Ιδιωτικότητας της Google (Μάρτιος 2012). Η εταιρεία συγχώνευσε τις εξήντα περίπου πολιτικές της σε μια με την οποία επιτρέπεται πλέον - ως προεπιλογή - η συλλογή και συσχέτιση δεδομένων από διαφορετικές υπηρεσίες της (από την επιγραμμική - online δρα-

στηριότητα των χρηστών μέσω της μηχανής αναζήτησης, του Google Earth, μέσω των συστημάτων Android, YouTube, Gmail και το Google+ social network κλπ). Η συλλογή τεράστιου όγκου δεδομένων από διαφορετικές πηγές επιτρέπει την κατάρτιση λεπτομερών προφίλ των χρηστών των υπηρεσιών της Google, κυρίως για την προβολή στοχευμένης διαφήμισης. Η τροποποίηση αυτή προκάλεσε την αντίδραση των Ευρωπαϊκών Αρχών Προστασίας και της Ομάδας Εργασίας του ά. 29 της Οδηγίας ως προς τους κινδύνους που ενέχει η τροποποίηση αυτή για την ιδιωτικότητα των χρηστών. Συγκεκριμένα, οι χρήστες δεν έχουν τη δυνατότητα να αρνηθούν τη συλλογή και συσχέτιση των δεδομένων για κάποιες από τις υπηρεσίες, περαιτέρω δε δεν τηρείται η αρχή της προστασίας της ιδιωτικότητας εξ ορισμού (privacy by default), καθώς και οι αρχές της ποιότητας και ελαχιστοποίησης των δεδομένων και η αρχή της αναλογικότητας.

Οι προκλήσεις στην ιδιωτικότητα απορρέουν από την ποσοτική διαφορά στις δυνατότητες συλλογής και επεξεργασίας των πληροφοριών, δεδομένου ότι κινητήρια δύναμη των Big Data είναι ακριβώς η συλλογή ολοένα και περισσότερων terabytes πληροφοριών, καθώς και από την ποιοτική διαφορά των δυνατοτήτων αυτών, η οποία καθιστά δυνατή την πολυλειτουργική χρήση και την «αποξένωση» της πληροφορίας από τον φορέα της, το αρχικό περιβάλλον και τους αρχικούς σκοπούς συλλογής και επεξεργασίας της, καθώς και τη χρήση της για δευτερογενείς σκοπούς.

Συγκεκριμένα, τα Big Data καθιστούν εφικτή τη συνάθροιση δεδομένων (“aggregation”) μέσω της οποίας επιτρέπεται η παρακολούθηση σε μαζική κλίμακα και η συγκέντρωση πληροφοριών που αφορούν ένα πρόσωπο από διαφορετικές πηγές. Στα ανωτέρω προστίθενται οι τεχνικές δυνατότητες πολύπλοκης ανάλυσης των δεδομένων που συγκεντρώνονται, η δυνατότητα συνδυασμού των δεδομένων με νέους απρόβλεπτους τρόπους και η αποκάλυψη πληροφοριών για ένα πρόσωπο οι οποίες δεν ήταν άμεσα γνωστές [Daniel Solove, 2006].

Μια άλλη διάσταση των Big Data που δημιουργεί ανησυχία αποτελεί η πολλαπλότητα των σκοπών επεξεργασίας. Οι κίνδυνοι για την ιδιωτικότητα πολλαπλασιάζονται όταν πολλαπλά αρχεία από διαφορετικές πηγές συνδυάζονται μεταξύ τους και προορίζονται να χρησιμοποιηθούν για σκοπούς άμεσης προώθησης προϊόντων και υπηρεσιών (direct marketing), συμπεριφορικής διαφήμισης (behavioral advertising), εμπορίας πληροφοριών (data brokering), διαφήμισης βάσει της τοποθεσίας του χρήστη (location-based advertising) και έρευνας αγοράς, η οποία βασίζεται στον εντοπισμό των χρηστών βάσει της θέσης τους (tracking-based digital market research).

Επίσης, τα Big Data χρησιμοποιούν δεδομένα τα οποία έχουν συλλεγεί σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο (context) και για ένα συγκεκριμένο σκοπό σε άλλο πλαίσιο και για έναν άλλο δευτερογενή σκοπό (secondary use) για τον οποίο το υποκείμενο

των δεδομένων κατά πάσα πιθανότητα δεν έχει δώσει τη συγκατάθεση του, δεδομένου ότι συχνά οι δευτερογενείς σκοποί δεν έχουν προσδιοριστεί με σαφήνεια από τον υπεύθυνο επεξεργασίας κατά τη χρονική στιγμή της συλλογής των προσωπικών δεδομένων από το υποκείμενο.

Θεμελιώδης βάση για τη νομιμότητα της συλλογής και επεξεργασίας δεδομένων αποτελεί η συγκατάθεση, η οποία διασφαλίζει τον έλεγχο του προσώπου επί των δεδομένων που το αφορούν και πιστοποιεί ότι η κοινοποίηση των δεδομένων του αποτελεί συνειδητή επιλογή του να μοιραστεί τα προσωπικά του δεδομένα κατόπιν ενημέρωσης για το σκοπό και τις προϋποθέσεις επεξεργασίας. Ωστόσο, τα Big Data θέτουν εξ ορισμού υπό αμφισβήτηση την έννοια της συγκατάθεσης των χρηστών, οι οποίοι ενδέχεται να συγκατατίθενται στη χρήση των δεδομένων τους για τους σκοπούς εξόρυξης δεδομένων, παρότι δεν γνωρίζουν τον τρόπο και τα κριτήρια εξαγωγής των επαγωγικών συμπερασμάτων και τη σκοπούμενη χρήση τους. Κατά συνέπεια, ελλοχεύει ο κίνδυνος να υπαχθούν σε αποφάσεις οι οποίες βασίζονται σε αυτοματοποιημένες διαδικασίες επί των οποίων δεν έχουν κανένα έλεγχο.

Βασικό επιχείρημα των υποστηρικτών των Big Data και της ωφέλειας που απορρέει από αυτά είναι ότι η ανωνυμοποίηση των δεδομένων που συλλέγονται, ώστε να μη συνδέονται ή να μπορούν να συνδεθούν με ένα πρόσωπο και κατά συνέπεια η συλλογή και επεξεργασία τους να μην εμπίπτει στο πεδίο προστασίας της σχετικής νομοθεσίας. Ωστόσο, υποστηρίζεται ότι τα ανώνυμα δεδομένα μπορούν να από-ανωνυμοποιηθούν με συγκεκριμένες τεχνικές ώστε να καθίσταται εφικτός ο επαναπροσδιορισμός της ταυτότητας των υποκειμένων. Στην περίπτωση των Big Data Analytics ακόμα και να διαγραφούν τα ονόματα και τα λοιπά στοιχεία αναγνώρισης, στα δεδομένα αυτά προστίθεται ένα κλειδί κωδικοποίησης, το οποίο, αν και εξυπηρετεί το σκοπό της ανάλυσης των δεδομένων, υπάρχει πάντα το ενδεχόμενο να χρησιμοποιηθεί και για το σκοπό της επαναταυτοποίησης των προσώπων στα οποία αφορούν τα δεδομένα. Σε μια τέτοια περίπτωση, η δυνατότητα της εκ νέου αναγνώρισης του υποκειμένου των δεδομένων από τρίτους μπορεί να επιφέρει κλιμακωτές συνέπειες λόγω της παραβίασης της ιδιωτικής ζωής, συμπεριλαμβανομένης της παραβίασης της υποχρέωσης προηγούμενης ενημέρωσης και συγκατάθεσης, της άσκησης των δικαιωμάτων των υποκειμένων των δεδομένων, της ασφάλειας τους, της κοινοποίησης ενδεχόμενης παραβίασης τους και των αρχών που διέπουν τη διασυννοριακή μεταφορά δεδομένων.

Στους ως άνω αναφερόμενους κινδύνους προστίθενται τα θέματα ασφαλείας των Big Data, καθώς σε περίπτωση περιστατικού παραβίασης η απώλεια των δεδομένων θα είναι τεράστιας κλίμακας.

5. Η Πρόταση Κανονισμού για την προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

Η Πρόταση Κανονισμού διατηρεί τις βασικές αρχές της Οδηγίας, εισάγοντας περαιτέρω τροποποιήσεις οι οποίες στοχεύουν στην ενίσχυση του ελέγχου των χρηστών επί των προσωπικών τους δεδομένων όπως η συγκατάθεση, οι προϋποθέσεις κατάρτισης προφίλ (profiling) και τα δικαιώματα των υποκειμένων των δεδομένων. Ως προς τους υπευθύνους επεξεργασίας καταργεί την γενική υποχρέωση γνωστοποίησης αντικαθιστώντας την με την αρχή της λογοδοσίας. Το ερώτημα το οποίο τίθεται είναι εάν οι εν λόγω τροποποιήσεις αντιμετωπίζουν με αποτελεσματικό τρόπο τις προκλήσεις των Big Data.

5.1. Ενημέρωση και συγκατάθεση

Τα άρθρα 11 και 14 της Πρότασης Κανονισμού θεσπίζουν την υποχρέωση των υπευθύνων επεξεργασίας να παρέχουν διάφανη, εύκολα προσπελάσιμη και κατανοητή ενημέρωση. Περαιτέρω οι βασικές πληροφορίες πρέπει να παρουσιάζονται με τρόπο φιλικό προς το χρήστη (π.χ. «Ανακοινώσεις») και οι επεξηγήσεις να είναι προσβάσιμες μέσω υπερκείμενου συνδέσμου.

Ως προς το θέμα της συγκατάθεσης, η Πρόταση Κανονισμού προβλέπει στα άρθρα 4 (8) και 7 (1) ένα ενισχυμένο ορισμό της συγκατάθεσης. Σύμφωνα με το άρθρο 4 (8) συγκατάθεση θεωρείται «κάθε δήλωση βουλήσεως, ελεύθερη, ειδική, ρητή και σε πλήρη επίγνωση, με την οποία το πρόσωπο στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα δέχεται, με δήλωση ή με σαφή θετική ενέργεια, να αποτελέσουν αντικείμενο επεξεργασίας τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που το αφορούν». Στη Λεπτομερή Επεξήγηση 3.4.1. αποσαφηνίζεται ότι στον ορισμό της συγκατάθεσης, προστίθεται το κριτήριο «ρητή» (explicit) για την αποφυγή των παραλληλισμών και της σύγχυσης με τη «σαφή» (unambiguous) συγκατάθεση και προκειμένου να υπάρχει ένας ενιαίος και συνεκτικός ορισμός της συγκατάθεσης, ο οποίος να διασφαλίζει ότι το πρόσωπο στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα έχει επίγνωση ότι συγκατατίθεται και κατανοεί για ποια επεξεργασία παραχωρεί τη συγκατάθεση του. Ο υπεύθυνος επεξεργασίας φέρει το βάρος της απόδειξης για τη συγκατάθεση επί των συγκεκριμένων σκοπών. Περαιτέρω ορίζεται ότι η συγκατάθεση πρέπει να παρέχεται μέσω δήλωσης ή σαφούς θετικής ενέργειας, η οποία να καλύπτει το σύνολο των δραστηριοτήτων επεξεργασίας που διενεργείται για τον ίδιο ή τους ίδιους σκοπούς.

Οι νέες ρυθμίσεις, παρόλο που είναι σαφέστερες των προγενέστερων της Οδηγίας, ενδέχεται να αποδειχθούν στην πράξη δυσεφάρμοστες και σε κάποιες περιπτώσεις μη ρεαλιστικές, τόσο από την πλευρά των εταιρειών που επεξεργάζονται τα δεδομένα, όσο και από την πλευρά των ίδιων των υποκειμένων των δεδομένων. Οι εταιρείες καλούνται να εξηγήσουν τις διαδικασίες με τις οποίες υποβάλλουν σε

επεξεργασία τα δεδομένα σε μικροσκοπικές οθόνες και να εξασφαλίζουν τη συγκατάθεση των υποκειμένων τα οποία συχνά δεν έχουν κανένα ενδιαφέρον ή αντιμετωπίζουν δυσκολία κατανόησης των περίπλοκων πολιτικών ιδιωτικότητας και των σκοπών και της λογικής της επεξεργασίας.

5.2. Αυτοματοποιημένες ατομικές αποφάσεις και κατάρτιση προφίλ

Η Ευρωπαϊκή νομοθεσία ήδη από τη θέσπιση της Οδηγίας 95/36/ΕΚ αναγνώριζε στο υποκείμενο των δεδομένων το δικαίωμα να μη συμμορφώνεται με αποφάσεις που παράγουν νομικά αποτελέσματα έναντι αυτού ή το θίγουν σημαντικά εφόσον οι αποφάσεις αυτές βασίζονται αποκλειστικώς σε αυτοματοποιημένη επεξεργασία που αξιολογεί ορισμένες πτυχές της προσωπικότητάς του (απόδοσή στην εργασία, φερεγγυότητα, αξιοπιστία κ.λπ.), όπως στην περίπτωση της κατάρτισης προφίλ (profiling). Κατ' εξαίρεση, το υποκείμενο οφείλει να συμμορφωθεί με την απόφαση εάν αυτή έχει ληφθεί στο πλαίσιο σύναψης ή εκτέλεσης σύμβασης, ή εάν επιτρέπεται από νομοθετική διάταξη που καθορίζει τα μέτρα τα οποία κατοχυρώνουν το έννομο συμφέρον του προσώπου στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα. Το πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος αντίρρησης σε αυτοματοποιημένες ατομικές αποφάσεις είναι περιορισμένο, καθώς για την εφαρμογή του θα πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά όλες οι ανωτέρω προϋποθέσεις οι οποίες σε αρκετές περιπτώσεις δημιουργούν ασάφεια («θίγουν σημαντικά», «βασίζεται αποκλειστικά», «ορισμένες πτυχές της προσωπικότητας»). Το δικαίωμα αυτό δεν δίνει στο υποκείμενο των δεδομένων την εξουσία ακύρωσης των αποφάσεων αυτών, του δίνει απλά τη δυνατότητα προβολής αντιρρήσεων και της υποβολής του αιτήματος ανθρώπινης παρέμβασης κατά τη λήψη των αποφάσεων. Ωστόσο, το δικαίωμα αυτό υφίσταται με την προϋπόθεση ότι το υποκείμενο των δεδομένων γνωρίζει ότι η απόφαση ελήφθη με αυτοματοποιημένο τρόπο, κάτι το οποίο κατά κανόνα δεν ισχύει στην κατάρτιση προφίλ. Επίσης, δεν παρέχει το δικαίωμα γνώσης της λογικής της επεξεργασίας και για τον λόγο αυτό στις περιπτώσεις κατάρτισης προφίλ καθίσταται ανεφάρμοστο.

Το άρθρο 20 της Πρότασης Κανονισμού τροποποιεί το άρθρο 15 της Οδηγίας ως εξής: δίδεται ένας ευρύτερος ορισμός της αυτοματοποιημένης επεξεργασίας, προβλέπεται νέα εξαίρεση βασιζόμενη στη συναίνεση και απαγορεύεται η αυτοματοποιημένη επεξεργασία ευαίσθητων δεδομένων. Πέραν τούτων, οι νέες ρυθμίσεις δεν φαίνεται να αντιμετωπίζουν τα προβλήματα που υπήρχαν ήδη με τις διατυπώσεις της Οδηγίας, ιδιαιτέρως ως προς την πρακτική εφαρμογή του όρου «βασίζεται αποκλειστικά», ή «βασίζεται σε νόμο ο οποίος παρέχει ικανοποιητική προστασία».

5.3. Ανωνυμοποίηση δεδομένων

Η Πρόταση Κανονισμού θέτει εκτός πεδίου εφαρμογής και ενθαρρύνει τη χρήση ανώνυμων δεδομένων, ήτοι δεδομένων που δεν μπορούν να σχετισθούν άμεσα ή έμμεσα, μεμονωμένα ή σε συνδυασμό με συναφή δεδομένα με ένα πρόσωπο. Κατά

συνέπεια, η νομοθεσία για την προστασία δεδομένων εφαρμόζεται σε κάθε πληροφορία η οποία αφορά πρόσωπο κατονομαζόμενο ή του οποίου η ταυτότητα μπορεί να εξακριβωθεί. Για τον καθορισμό του κατά πόσον η ταυτότητα ενός προσώπου μπορεί να εξακριβωθεί, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη «όλα τα μέσα τα οποία είναι εύλογα πιθανό να χρησιμοποιηθούν, είτε από τον υπεύθυνο επεξεργασίας, είτε από οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο για την εξακρίβωση της ταυτότητας του φυσικού προσώπου».

Παρόλο που τα ανωνυμοποιημένα δεδομένα δεν εγκυμονούν κινδύνους για την ιδιωτικότητα στην εποχή των Big Data οι τεχνικές ανωνυμοποίησης δεν είναι πάντα αποτελεσματικές, δεδομένης της χρήσης των γρήγορων υπολογιστικών συστημάτων και των βελτιωμένων τεχνικών ανάλυσης δεδομένων (analytic techniques). Οι περιπτώσεις επαναταυτοποίησης (de-identification) προσώπων με διαδοχικές παραπομπές (cross-referencing) σε ανωνυμοποιημένα σύνολα δεδομένων με σχετικά αρχεία τα οποία περιέχουν Μοναδικά Αναγνωριστικά Ταυτότητας είναι συχνές, με αποτέλεσμα η αποτελεσματικότητα της ανωνυμοποίησης, ως τεχνικής για την προστασία των δεδομένων να εξασθενίζει και τίθεται υπό αμφισβήτηση η θεμελιώδης διάκριση μεταξύ προσωπικών δεδομένων και δεδομένων τα οποία δεν θεωρούνται προσωπικά.

5.4. Δικαιώματα των υποκειμένων

Η Πρόταση Κανονισμού αναγνωρίζει στα υποκείμενα των δεδομένων ένα σύνολο δικαιωμάτων, τα οποία κατά το μάλλον ή ήττον προβλέπονταν και στην Οδηγία και περιλαμβάνουν το δικαίωμα διαγραφής, το οποίο αρχικά είχε προταθεί ως «δικαίωμα στη λήθη», το δικαίωμα πρόσβασης, διόρθωσης και υποβολής καταγγελίας. Ωστόσο, δεν γίνεται εύκολα αντιληπτό με ποιόν τρόπο τα υποκείμενα των δεδομένων μπορούν να ασκήσουν τα δικαιώματα αυτά σε σχέση με τα συμπεράσματα τα οποία έχουν προκύψει από ανώνυμα δεδομένα με τη χρήση τεχνικών ανάλυσης των Big Data.

5.5. Υποχρεώσεις υπεύθυνου επεξεργασίας

Η Πρόταση Κανονισμού στο πλαίσιο κατάργησης των γενικών γνωστοποιήσεων και της εφαρμογής της αρχής της λογοδοσίας και της τεκμηρίωσης επιβάλλει νέες υποχρεώσεις στους Υπευθύνους Επεξεργασίας σε σχέση με τη συλλογή και επεξεργασία Big Data. Οι υποχρεώσεις αυτές περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων και τη διενέργεια εκτίμησης επιπτώσεων στην ιδιωτικότητα (Privacy Impact Assessment- PIA), αν οι πράξεις επεξεργασίας ενέχουν συγκεκριμένους κινδύνους για τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των υποκειμένων των δεδομένων λόγω της φύσης, της έκτασης ή των σκοπών τους. Η κατάρτιση προφίλ τεκμαίρεται ότι ανήκει στην κατηγορία αυτή εάν βάσει του προφίλ αυτού λαμβάνονται μέτρα τα οποία παράγουν έννομες συνέπειες που αφορούν ή επηρεάζουν σημαντικά το φυσικό πρόσωπο ή σε περίπτωση που τα δεδομένα καθίστανται προσπελάσιμα σε πολυάριθμα άτομα, ή εάν

μεγάλες ποσότητες δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα τυχάνουν επεξεργασίας ή συνδυάζονται με άλλα δεδομένα. Σε περίπτωση δε που η εκτίμηση επιπτώσεων υποδεικνύει ότι οι πράξεις επεξεργασίας ενδέχεται, λόγω της φύσης, της έκτασης ή του σκοπού τους, να ενέχουν υψηλό βαθμό συγκεκριμένων κινδύνων ή η επεξεργασία περιλαμβάνεται στο σχετικό κατάλογο πράξεων επεξεργασίας που θα καταρτίσει το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο για την Προστασία Δεδομένων, ο υπεύθυνος επεξεργασίας, υποχρεούται να λαμβάνει και τη γνώμη της αρχής ελέγχου.

Επιπροσθέτως, ο Υπεύθυνος Επεξεργασίας υποχρεούται να ορίζει Υπεύθυνο Προστασίας Δεδομένων (Data Protection Officer) σε περίπτωση που οι βασικές δραστηριότητες του σχετίζονται με την κατάρτιση προφίλ. Στις υποχρεώσεις του Υπευθύνου Επεξεργασίας προστίθεται η υποχρέωση του να εφαρμόζει μηχανισμούς, ώστε να διασφαλίζεται ότι, ήδη από το σχεδιασμό (Privacy by Design) και εξ ορισμού (Privacy by Default), υποβάλλονται σε επεξεργασία μόνον εκείνα τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα τα οποία είναι αναγκαία για κάθε συγκεκριμένο σκοπό επεξεργασίας και ότι τα δεδομένα αυτά δεν συλλέγονται ούτε διατηρούνται πέραν του ελάχιστου απαραίτητου ορίου για τους σκοπούς αυτούς, από την άποψη τόσο της ποσότητας των δεδομένων όσο και του χρόνου της αποθήκευσής τους.

5.6. Πεδίο εφαρμογής

Με την Πρόταση Κανονισμού το πεδίο εφαρμογής της ευρωπαϊκής νομοθεσίας διευρύνεται και εφαρμόζεται και στην επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα προσώπων που διαμένουν εντός Ευρωπαϊκής Ένωσης από υπεύθυνο επεξεργασίας μη εγκαταστημένο στην Ένωση, εάν οι δραστηριότητες επεξεργασίας σχετίζονται με την προσφορά αγαθών ή υπηρεσιών στα εν λόγω πρόσωπα στα οποία αναφέρονται τα δεδομένα στην Ένωση ή/και την παρακολούθηση της συμπεριφοράς τους.

6. Κατευθύνσεις της Ομάδας Εργασίας ά. 29

Ιδιαίτερα χρήσιμες κατευθύνσεις παρέχονται από την Ομάδα Εργασίας του άρθρου 29 της Οδηγίας, η οποία διακρίνει δύο περιπτώσεις επεξεργασίας Big Data: Τη συλλογή των Big Data η οποία στοχεύει στον εντοπισμό των συσχετισμών μεταξύ πληροφοριών, όπου οι συσχετισμένες πληροφορίες δεν χρησιμοποιούνται για τη λήψη αποφάσεων και τα δεδομένα ανωνυμοποιούνται. Στην περίπτωση αυτή δεν απαιτείται συγκατάθεση του υποκειμένου των δεδομένων.

Αντιθέτως σε περίπτωση που η επεξεργασία των Big Data στοχεύει στην ανάλυση ή την πρόβλεψη των προσωπικών προτιμήσεων, της συμπεριφοράς και της στάσης συγκεκριμένων προσώπων, προκειμένου να ληφθούν αποφάσεις ή μέτρα που τους αφορούν, τότε η συγκατάθεση τους είναι απολύτως απαραίτητη (π.χ. κατάρτιση προφίλ για σκοπούς άμεσου μάρκετινγκ, συμπεριφορική διαφήμιση,

«μεσσιπεία πληροφοριών»). Στην περίπτωση αυτή και προκειμένου η συγκατάθεση να αποτελέσει έγκυρη βάση επεξεργασίας ο σκοπός συλλογής θα πρέπει να είναι: «συγκεκριμένος» (να έχει καθοριστεί με ακρίβεια και να είναι πλήρως προσδιορισμένος πριν από το χρόνο συλλογής των δεδομένων), «ρητός» (να προκύπτει με σαφήνεια, να επεξηγείται ή να εκφράζεται με αδιαμφισβήτητο τρόπο), «νόμιμος» (εάν πέρα από το βασικό σκοπό τα προσωπικά δεδομένα τυχάνουν επεξεργασίας και για δευτερογενείς σκοπούς, οι σκοποί αυτοί θα πρέπει να είναι συμβατοί με το βασικό σκοπό ή να επιβάλλονται από το νόμο. Επιπλέον, οι υπεύθυνοι επεξεργασίας θα πρέπει να παρέχουν στα υποκείμενα των δεδομένων εύκολη πρόσβαση στο προφίλ τους και να τα ενημερώνουν για τα κριτήρια βάσει των οποίων καταρτίσθηκαν τα προφίλ και ενημέρωση για τις πηγές των πληροφοριών από τις οποίες προέκυψαν επαγωγικά τα συμπεράσματα.

Αναφορικά προς τους «δευτερογενείς σκοπούς», η Ομάδα Εργασίας αναφέρει ότι δεν είναι εκ προοιμίου αντίθετοι προς τη νομοθεσία για την προστασία δεδομένων, αρκεί ο σκοπός αυτός να υποβληθεί με επιτυχία στο «τεστ συμβατότητας», με το οποίο εξετάζονται: α. η σχέση μεταξύ των σκοπών για τους οποίους συλλέχθηκαν τα δεδομένα και των δευτερογενών σκοπών β. το πλαίσιο εντός του οποίου πραγματοποιήθηκε η συλλογή και η εύλογη προσδοκία του υποκειμένου των δεδομένων σε σχέση με την περαιτέρω χρήση των δεδομένων του γ. η φύση των δεδομένων και ο αντίκτυπος της περαιτέρω επεξεργασίας τους δ. τα τεχνικά και οργανωτικά μέτρα που λαμβάνει ο υπεύθυνος επεξεργασίας για να διασφαλίσει την σύννομη επεξεργασία και να εμποδίσει ενδεχόμενες αρνητικές συνέπειες από την επεξεργασία.

7. Αντί επιλόγου

Ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός Ασφάλειας Πληροφοριών ENISA, χαρακτηρίζει τα προσωπικά δεδομένα ως το «νέο πετρέλαιο» (“new oil”). Οι πληροφορίες που προκύπτουν από την ανάλυση των Big Data, παρά τους κινδύνους που ελλοχεύουν για την ιδιωτικότητα αποτελούν την κινητήρια δύναμη της οικονομίας για την παραγωγή μοντέλων ακριβούς πρόγνωσης και εξατομίκευσης υπηρεσιών, ιδιαιτέρως στον τομέα της υγείας, της οικονομίας και της δημόσιας ασφάλειας. Συνεπώς, το στοιχείο το οποίο τίθεται είναι με ποιόν τρόπο μπορούμε να αξιοποιήσουμε τα Big Data διασφαλίζοντας ταυτόχρονα την ιδιωτικότητα και την προστασία των προσωπικών δεδομένων. Προς τον σκοπό αυτό και πέραν των νομοθετικών παρεμβάσεων, απαιτείται μια νέα προσέγγιση των δεδομένων, η οποία θα είναι ευέλικτη και θα εστιάζει στην εξισορρόπηση της προστασίας της ιδιωτικότητας με την καινοτομία και την οικονομική εξέλιξη και θα παγιώνει νέους τρόπους που θα παρέχουν στο υποκείμενο των δεδομένων τη δυνατότητα να συμμετέχει ενεργά στη διαχείριση των δεδομένων του και να κάνει σαφείς και συνειδητοποιημένες επιλογές ως προς τη χρήση τους.

Βιβλιογραφία

Article 29 Data Protection Working Party (2013) 'Opinion 03/2013 on purpose limitation'. Διαθέσιμο στο http://ec.europa.eu/justice/data-protection/article-29/documentation/opinion-recommendation/files/2013/wp203_en.pdf [Πρόσβαση: 14.3.2014].

Boriachon Julien, Dagouat Charles (2007), 'Internet Evolution: From Web 1.0 to 3.0' Διαθέσιμο στο: http://kom.aau.dk/~zt/courses/Readings_in_Advanced_Intellimedia/Internet_Evolution.pdf [Πρόσβαση 14.3.2014].

Chapman Cameron (2009) 'The History of the Internet in a Nutshell', Διαθέσιμο στο: <http://thenextweb.com/shareables/2009/11/15/the-history-of-the-internet-in-a-nutshell/> [Πρόσβαση 14.3.2014].

Cukier K., Schonberger, Vm, M., (2013), 'Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work and Think', John Murray, 2013, 8-9.

Irion Kristina, Luchetta Giacomo (2013) 'Online Personal Data Processing and EU Data Protection Reform', Centre for European Policy Studies Brussels, Διαθέσιμο στο: <http://www.ceps.eu/book/online-personal-data-processing-and-eu-data-protection-reform> [Πρόσβαση 14.3.2014].

Kuner Christopher, Cate Fred H., Millard Christopher, Jerker Dan Svantesson B. (2012) 'The challenge of big data for data protection', International Data Privacy Law, 2012, Vol. No.2 Διαθέσιμο στο: <http://idpl.oxfordjournals.org/content/2/2/47.extract> [Πρόσβαση: 14.3.2014].

Naik Umesha, Shivalingaiah D. (2008) 'Comparative Study of Web 1.0, Web 2.0. and Web 3.0', International CALIBER -2008, University of Allahabad. Διαθέσιμο στο: <http://www.ftsm.ukm.my/ss/Book/Comparative%20Study.pdf> [Πρόσβαση 14.3.2014].

Navetta Esq. David (2013) 'A Legal Primer on the Privacy Implications of Big Data', Information Law Group, Διαθέσιμο στο: <http://www.infolawgroup.com/2013/02/articles/big-data/the-privacy-legal-implications-of-big-data-a-primer> [Πρόσβαση 14.3.2014].

Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation COM (2013) final Διαθέσιμο στο: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201305/20130508ATT65776/20130508ATT65776EN.pdf> [Πρόσβαση 14.3.2014].

Richards Neil M. & King Jonathan H. (2013), 'Three Paradoxes of Big Data', Stan. L.Rev. Online 41, September 3, 2013 Διαθέσιμο στο: <http://www.stanfordlaw-review.org/online/privacy-and-big-data/three-paradoxes-big-data> [Πρόσβαση: 14.3.2014].

Roop Elizabeth S., 'Big Data Creates Big Privacy Concerns' (2012) For The Record Vol. 24 No. 16 P. 10 Διαθέσιμο στο: <http://www.fortherecordmag.com/archives/091012p10.shtml> [Πρόσβαση 14.3.2014].

Rubinstein Ira S. (2013) 'Big Data: The End of Privacy or a New Beginning?' International Data Privacy Law, Oxford University Press Διαθέσιμο στο: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2157659 [Πρόσβαση: 14.3.2014].

Solove Daniel J. (2006), 'Taxonomy of privacy', University of Pennsylvania Law Review, Vol. 154: 477.

Tene Omer, Polonetsky Jules, 2013, 'Big Data for all: Privacy and User Control in the Age of Analytics', 11 Nw. J. Tech. & Intell. Prop. 239 (2013). Διαθέσιμο στο: <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/njtip/vol11/iss5/1>. [Πρόσβαση 14.3.2014].

Tene Omer and Polonetsky Jules (2012), 'Privacy in the Age of Big Data: A Time for Big Decisions' Stan. L.Rev. Online 63, February 2, 2012.

World Economic Forum (2013), 'Unlocking the Value of Personal Data: From Collection to Usage' Διαθέσιμο στο: <http://www.weforum.org/reports/unlocking-value-personal-data-collection-usage> [Πρόσβαση 14.3.2014].

IBM (2013) 'The Four V's of Big Data (Volume, Velocity, Variety, Veracity)' Διαθέσιμο στο: <http://www.ibmbigdatahub.com/infographic/four-vs-big-data> [Πρόσβαση 14.3.2014].

Ακριβοπούλου Χριστίνα (2011) 'Το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή: Θεωρητικά και μεθοδολογικά θεμέλια', Το Σύνταγμα Τριμηνιαία Επιθεώρηση Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Συνταγματικής Θεωρίας και Πράξης, Έτος 2011, Τεύχος 2ο Διαθέσιμο στο: <http://www.constitutionalism.gr/site/wp-content/uploads/2013/06/Sydagma1.pdf> [Πρόσβαση 14.3.2014].

Ακριβοπούλου Χριστίνα, 'Το δικαίωμα στην προστασία των προσωπικών δεδομένων μέσα από το φακό του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή'. Όμιλος Αριστοβούλος Μάνεσης. Διαθέσιμο στο: www.constitutionalism.gr. [Πρόσβαση 14.3.2014].

Κανελλοπούλου-Μπότη Μαρία, Αστική ευθύνη για παράνομη επεξεργασία προσωπικών δεδομένων, ΕφΑΔ 2009, σσ. 2-16 (Ιούλιος 2009).

Κανελλοπούλου-Μπότη Μαρία, Η προστασία της ιδιωτικής ζωής και η ευρωπαϊκή νομοθεσία για τα προσωπικά δεδομένα, Συμβολή στον τιμητικό τόμο Μιχάλη Σταθόπουλου, σσ. 809-823, 2009, Σάκκουλας.

Κανελλοπούλου-Μπότη Μαρία, Προσωπικά δεδομένα και υπηρεσίες πληροφόρησης, ΔιΜΕΕ, σσ. 23-35, 2008.

Μήτρου Λίλιαν, 'Προστασία της ιδιωτικότητας στην Πληροφορική και τις Επικοινωνίες - Η νομική διάσταση', Κ. Λαμπρινουδάκης, Λ. Μήτρου, Σ. Γκρίτζαλης Σ. Κάτσικας (επιμ.), Ιδιωτικότητα και Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών - Τεχνικά και Νομικά Ζητήματα, Αθήνα 2010, σελ. 505-551.

Από το CUDOS και το Semion στον οργανισμό Creative Commons και στο Open Knowledge Foundation

---

Μαρίνος Παπαδόπουλος

Ο κοινωνιολόγος και καθηγητής στο πανεπιστήμιο Columbia των Ηνωμένων Πολιτειών Robert Merton στο έργο του «The Normative Structure of Science» που δημοσίευσε το 1942 εισήγαγε αυτό που είναι ευρύτερα γνωστό ως «Merton Thesis» -το αξίωμα Merton, θα λέγαμε σήμερα- και σχετίζεται με τις επαναστατικές απόψεις του για την ηθική και κοινωνιολογική προσέγγιση των επιστημών¹. Οι ριζοσπαστικές απόψεις του Merton, που συχνά αναφέρονται με το ακρωνύμιο CUDOS ή ως Μερτόνια ηθική των επιστημών, περιλαμβάνουν τις εξής θεμελιώδεις παραδοχές:

1. **Communalism:** δηλαδή, κοινοκτημοσύνη επί των επιστημονικών ανακαλύψεων. Οι επιστήμονες που προβαίνουν σε επιστημονικές ανακαλύψεις κι δίδουν, προάγουν την επιστήμη τους πρέπει να απεκδύνονται της πνευματικής τους ιδιοκτησίας επαφιέμενοι μόνο στην αναγνώριση και στην εκτίμηση των άλλων για τα επιστημονικά τους επιτεύγματα. Κοντολογίς, στη Μερτόνια ηθική των επιστημών προέχει η διαφύλαξη της εξουσίας αναγνώρισης της πατρότητας στο ηθικό δικαίωμα της πνευματικής ιδιοκτησίας, αλλά και η παραίτηση από οποιαδήποτε εξουσία υπέρ του δημιουργού που εκπορεύεται από το περιουσιακό δικαίωμα της πνευματικής ιδιοκτησίας².
2. **Universalism:** δηλαδή, οι αξιώσεις για την επιστημονική ορθότητα και αλήθεια πρέπει να στηρίζονται σε κριτήρια καθολικά αποδεκτά και απροσωποποιημένα που δεν έχουν καμία εξάρτηση από φυλετικούς, ταξικούς, θρησκευτικούς ή εθνικούς διαχωρισμούς.

---

1. Grassmuck, V., (2008), *Towards a New Social Contract, Free-Licensing into the Knowledge Commons*, σ. 95-96, διαθέσιμο σε http://waste.informatik.hu-berlin.de/Grassmuck/06_KNAW-Social_Contract.pdf [πρόσβαση: 14/4/2014].

2. Η πιο χαρακτηριστική έκφραση αυτής της συλλογιστικής αποδίδεται στη σκέψη του Isaac Newton που διατύπωσε σε επιστολή του στον αντίπαλό του Robert Hooke στις 5 Φεβρουαρίου 1676: “What Des-Cartes did was a good step. You have added much several ways, and especially in taking the colours of thin plates into philosophical consideration. If I have seen further it is by standing on the shoulders of Giants [sic]”.

3. Disinterestedness: δηλαδή, οι επιστήμονες πρέπει ν' αμείβονται όταν ενεργούν κατά τρόπο ανιδιοτελή.
4. Organized Skepticism: όλες οι επιστημονικές ιδέες πρέπει να υπόκεινται στον αυστηρό και επιστημονικά τεκμηριωμένο έλεγχο της επιστημονικής κοινότητας.

Στην πραγματικότητα, ο Robert Merton ανέπτυξε τις απόψεις του υποστηρίζοντας μια κοινωνιολογική διάσταση στην ηθική των επιστημών, που όμως άπτεται και της νομικής επιστήμης στα πλαίσια του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας, υπόψη αρχών που σχετίζονται ιδεολογικά με τον κομμουνισμό και υποστήριξε με πάθος ότι τα επιστημονικά επιτεύγματα είναι αποτέλεσμα συνεργατικής συμπεριφοράς των επιστημόνων³. Κάθε φορά που τα επιστημονικά επιτεύγματα τίθενται στη διάθεση της επιστημονικής κοινότητας, η ηθική στην επιστήμη επιτάσσει τον περιορισμό της πνευματικής ιδιοκτησίας των επιστημόνων μόνο στην εξουσία του ηθικού δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας που επιβάλλει την αναγνώριση της πατρότητας του δημιουργού και, κατ'αποτέλεσμα, την εξ αυτής της αναγνώρισης εκπορευόμενη εκτίμηση της επιστημονικής κοινότητας προς το πρόσωπο του δημιουργού για τη συμβολή του στην προαγωγή της επιστημονικής γνώσης⁴. Αυτό, δε, που είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον στην περίπτωση του Robert Merton και των απόψεών του είναι ότι τις διατύπωσε προσδίδοντας σ'αυτές ιδεολογικό θεμέλιο στον κομμουνισμό λίγα χρόνια πριν την περίοδο του Μακαρθισμού στις Ηνωμένες Πολιτείες -και παρόλα αυτά ο Robert Merton όχι μόνο κατάφερε να επιβιώσει των διώξεων της περιόδου του Μακαρθισμού, αλλά διακρίθηκε πολλαπλώς τόσο στις ΗΠΑ (του απονεμήθηκε το Εθνικό Μετάλλιο Επιστημών μεταξύ άλλων διακρίσεων) όσο και διεθνώς για το έργο του στην κοινωνιολογία των επιστημών και δη, μεταξύ άλλων, γι'αυτό το έργο που φερόταν στις αρχές του ακρωνύμιου CUDOS.

Ο Merton πίστευε ότι τα επιστημονικά επιτεύγματα πρέπει να παραμένουν κοινό κτήμα της ανθρωπότητας και της επιστημονικής κοινότητας πρωτίτως διότι η ύπαρξή τους εξαρτάται από την πολιτιστική και επιστημονική κληρονομιά, αλλά και διότι αυτά συντελούνται σχεδόν σ' όλες τις περιπτώσεις μέσα από διαδικασίες συνεργατικής συμπεριφοράς των επιστημόνων μεταξύ τους. Για τον Merton, τα επιστημονικά επιτεύγματα και τα έργα των επιστημόνων από τη στιγμή της ύπαρξής τους συνιστούν κοινή κληρονομιά υπέρ όλων στην οποία η ατομική πνευματική ιδιοκτησία του δημιουργού δεν μπορεί παρά να περιορίζεται. Πίστευε, δηλαδή,

3. Για την πνευματική ιδιοκτησία στο ακαδημαϊκό περιβάλλον βλ. Shavell, S., (2010), *Should Copyright of Academic Works be Abolished?* 2 Journal of Legal Analysis, 1, σ. 301-358, διαθέσιμο σε <http://jla.oxfordjournals.org/content/2/1/301> [πρόσβαση: 14/4/2014].

4. Βλ. Hugenholtz, P.B., (2001), *Owning Science: Intellectual Property Rights as Impediments to Knowledge Sharing*, εισήγηση που έγινε στο 2ο Communia Conference στο Τορίνο, διαθέσιμο σε audio σε http://www.communia-project.eu/communiafiles/Conf%202009_%20Au_KS_Hugenholtz.ogg [πρόσβαση: 14/4/2014].

ότι η πνευματική ιδιοκτησία του επιστήμονα-δημιουργού δεν πρέπει να εξαλείφεται, αλλά μάλλον ότι πρέπει να περιορίζεται στο *minimum* της αναγνώρισής του για τα επιτεύγματά του. Κι αυτό γιατί, κατά τον Merton, το Κομμουνιστικό ιδεολογικό θεμέλιο στο επιστημονικό ήθος και στην κοινωνιολογική προσέγγιση της επιστημονικής ηθικής είναι μη συμβατό με τον ορισμό της ατομικής ιδιοκτησίας του επιστήμονα στην καπιταλιστική οικονομία, εν προκειμένω όπως προσδιορίζεται στην περίπτωση της πνευματικής ιδιοκτησίας.

Για την επίτευξη του στόχου της επιστημονικής προαγωγής και της επέκτασης της επιστημονικής γνώσης με ταυτόχρονη διαφύλαξη της αναγνώρισης των δημιουργών για τα επιτεύγματά τους, ο Merton είδε ως επιτακτική ανάγκη τη διάχυση της επιστημονικής γνώσης κατά τρόπο που να επιτρέπεται κατ' ελάχιστο η ελεύθερη πρόσβαση σ' αυτήν. Ο διαμοιρασμός της επιστημονικής γνώσης αντανακλά την ελευθερία ανάπτυξης κοινής επιστημονικής γλώσσας. Συνιστά επίσης προϋπόθεση για τη συμμετοχή όλων στην επιστημονική έκφραση χωρίς διακρίσεις και περιορισμούς εκπορευόμενους από την απολυτότητα δικαιωμάτων, όπως ο απόλυτος και αποκλειστικός χαρακτήρας του δικαιώματος της πνευματικής ιδιοκτησίας, στην καπιταλιστική οικονομία. Ο Merton πίστευε ότι για να θριαμβεύσει η δημιουργικότητα των επιστημόνων πρέπει στα έργα τους να υπάρχει ή να επιβάλλουν οι ίδιοι την ελεύθερη πρόσβαση και χρήση⁵. Ο Merton δεν αποποιήθηκε την πνευματική ιδιοκτησία ως σύστημα της νομικής επιστήμης. Μάλλον έκανε επιλεκτική χρήση ορισμένων από τους κανόνες της με σκοπό να ενθαρρύνει το επιστημονικό ήθος της ελεύθερης διάθεσης και χρήσης της επιστημονικής γνώσης, υπερβαίνοντας τον απόλυτο και αποκλειστικό χαρακτήρα του δικαιώματος της πνευματικής ιδιοκτησίας αλλά και διατηρώντας ουδέτερη στάση έναντι των νόμιμων περιορισμών του περιουσιακού δικαιώματος της πνευματικής ιδιοκτησίας. Ο Merton εκθείαζε επιστήμονες που εν είδει πρόνοιας για την προστασία των επιστημονικών τους έργων, είτε τα είχαν πατεντάρει είτε είχαν κάνει χρήση των κανόνων της πνευματικής ιδιοκτησίας με σκοπό να τα προστατεύσουν από τρίτους που αποσκοπούσαν να κερδοσκοπήσουν. Ως παραδείγματα τέτοιων επιστημόνων ανέφερε ο Merton τους Albert Einstein, Glenn Allan Millikan, Alexander Langmuir

5. Βλ. Uhlig, P., (2009), *Revolution and Evolution in Scientific Communication: Moving from Restricted Dissemination of Publicly-Funded Knowledge to Open Knowledge Environments*, 2ο Communia Conference στο Τορίνο, διαθέσιμο σε http://www.communia-project.eu/communiafiles/Conf%202009_P_Uhlig_BS.pdf [πρόσβαση: 14.4.2014]. Van Godtsenhoven, K., (2008), *The DRIVER Project: On the Road to a European Commons for Scientific Communication*, 1ο Communia Conference, διαθέσιμο σε http://communia-project.eu/communiafiles/conf2008p_The_DRIVER_project_the_socio-economic_benefits_of_a_European_Scientific_Commons.pdf [πρόσβαση: 14.4.2014].

και άλλους⁶. Υπ'αυτή την έννοια, λοιπόν, μπορεί κάλλιστα να λεχθεί ότι ο Robert Merton και η θεωρία του στα πλαίσια της κοινωνιολογίας των επιστημών για τη Μερτόνια ηθική της επιστημονικής γνώσης είναι προάγγελος της Ανοικτότητας στην πρόσβαση και χρήση της επιστημονικής γνώσης⁷. Η Ανοικτότητα στη θεωρία του Merton έχει επίκεντρο την ελεύθερη πρόσβαση και χρήση των επιστημονικών έργων, δηλαδή πρόσβαση στα επιστημονικά έργα χωρίς περιορισμούς οικονομικής εκμετάλλευσης εκπορευόμενους από τον απόλυτο και αποκλειστικό χαρακτήρα των δικαιωμάτων της πνευματικής ιδιοκτησίας.

Παρόμοια άποψη μ' αυτή που διατύπωσε ο Robert Merton αναφορικά με την ελευθερία πρόσβασης και χρήσης των επιστημονικών έργων, διατύπωσε ο Βραζιλιάνος καλλιτέχνης και καθηγητής στο πανεπιστήμιο του Sao Paolo, Artur Matuck αναφορικά με τη χρήση λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών έργων⁸. Στη δεκαετία του '70 ο Artur Matuck προέβη στην έκδοση του περιοδικού «La Phenomena» το οποίο εκδιδόταν υπό μορφή φακέλου με περιεχόμενα έργα. Τα έργα είτε ήταν δικά του είτε άλλων συγγραφέων, σε σελίδες που δεν ήταν δεμένες μεταξύ τους έτσι ώστε ο αναγνώστης του περιοδικού αυτού να μπορεί είτε να διαμορφώνει το ανάγνωσμά του ελεύθερα προσθέτοντας στις σελίδες του περιοδικού ύλη έργων που θεωρούσε σχετική μ' αυτή που εκδιδόταν από τον Matuck είτε να αναδημοσιεύσει ή να διαδώσει με άλλο τρόπο ή να μοιραστεί έργα που περιείχονταν στο περιοδικό «La Phenomena». Κατά τη διάρκεια αυτού του εκδοτικού εγχειρήματος ο Matuck συνειδητοποιήσει ότι φραγμοί σ' αυτό το εκδοτικό του εγχείρημα και στον ιδιαίτερο τρόπο λειτουργίας του στην αγορά, όπως τον είχε φανταστεί, τίθεντο από την πνευματική ιδιοκτησία. Για να προσπεράσει τους φραγμούς αυτούς, ο Matuck επινόησε την ιδέα της σήμανσης έργων εν είδει δήλωσης βούλησης για την αδειοδοτημένη διάδοση και χρήση αυτών. Το 1972 δημιούργησε σήμα με τη λέξη «Semion»⁹

6. Βλ. Grassmuck, V., (2008), *Towards a New Social Contract. Free-Licensing into the Knowledge Commons*, σ.22, διαθέσιμο σε http://waste.informatik.hu-berlin.de/Grassmuck/06_KNAW-Social_Contract.pdf [πρόσβαση: 14/4/2014].

7. Βλ. Armbruster, C., (2005), *Open Access in Social and Cultural Sciences: Innovative moves to enhance access, inclusion and impact in scholarly communication*, LCA 2005 WP 03, European University Institute, διαθέσιμο σε http://www.biomedcentral.com/download/resources/f1000/SSRN_ID849305_code434782.pdf [πρόσβαση: 14/4/2014].

8. Artur Matuck διδάσκει Επικοινωνία, Media Arts και Λογοτεχνία στο Πανεπιστήμιο του São Paulo, στη Βραζιλία από το 1984. Βλ. πληροφορίες για τον Artur Matuck διαθέσιμες σε <http://www.colabor.art.br/arturmatuck/index.php> [πρόσβαση: 14/4/2014].

9. Ως σήμανση αδειοδότησης χρήσης το SEMION επικοινωνεί ξεκάθαρα ότι το συσχετισμένο μ'αυτό έργο που προστατεύεται από πνευματική ιδιοκτησία ή Βιομηχανική Ιδιοκτησία παρέχεται προς χρήση, αναπαραγωγή, διανομή, και μετάφραση χωρίς οικονομικές υποχρεώσεις από πλευράς χρηστών. Ο δημιουργός του σημασμένου με το SEMION έργου δεν παραιτείται από όλες τις εξουσίες του δικαιώματος της Πνευματικής Ιδιοκτησίας του, αλλά από μερικές εξ αυ-

-η λέξη αυτή εκπορεύεται από την Ελληνική λέξη «Σημείο»- το οποίο χρησιμοποιούσε συσχετίζοντάς το με έργα για να δηλώσει την παροχή ορισμένων εξουσιών πνευματικής ιδιοκτησίας του δικαιούχου στους χρήστες αυτών των έργων. Η αδειοδότηση με το «Semion» του Matuck παρείχε εξουσίες χρήσης των έργων με περιορισμούς αντίστοιχους με αυτούς που σήμερα αναγνωρίζει η άδεια Creative Commons, Attribution, Non-Commercial, No-Derivative works v.3.0. Δηλαδή, ο Matuck ή τρίτοι συγγραφείς με το «Semion» αδειοδοτούσαν, στην ουσία, έργα περιεχόμενα στο περιοδικό «La Phenomena» επιτρέποντας ελεύθερα τη χρήση τους με τον όρο ότι θα αναφέρεται πάντοτε ο συγγραφέας τους, δεν θα γίνεται εμπορική χρήση τους, και δεν θα επιτρέπεται η δημιουργία παραγώγων έργων εξ αυτών. Το περιεχόμενο των εξουσιών που σηματοδοτούνταν με το «Semion» στην αγγλική του διατύπωση είχε ως εξής: «Any information, text, image, project, method, idea bearing this symbol can be reproduced, diffused, translated, applied or utilized, provided that the authorship and the source are mentioned, the information is respected in its integrity, and the purpose is not exploitation».

Ο Matuck δεν πέτυχε να καταστήσει το «Semion» τυποποιημένη άδεια εκμετάλλευσης ή άδεια χρήσης πνευματικής ιδιοκτησίας, κάτι που σήμερα έχει επιτύχει ο οργανισμός Creative Commons με τις ομώνυμες άδειες. Παρόλα αυτά, ο Matuck προηγήθηκε των αδειών Creative Commons αναπτύσσοντας παρόμοιες ιδέες στην πράξη και ενθαρρύνοντας το «Some Rights Reserved» κατά 30 τουλάχιστον έτη νωρίτερα από τον οργανισμό Creative Commons. Ο Matuck, όπως και οι περισσότεροι από τους επιστήμονες που σχετίζονται σήμερα με τις άδειες Creative Commons και το θεωρητικό νομικό υπόβαθρο αυτών, οραματίστηκε τροποποίηση του συστήματος πνευματικής ιδιοκτησίας σε διεθνές επίπεδο. Πολύ πριν το κίνημα της Ανοικτότητας αρχίσει ν' απασχολεί τον Παγκόσμιο Οργανισμό Διανοητικής Ιδιοκτησίας¹⁰, ο Matuck πρότεινε ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών να υιοθετήσει ένα

τών· επιπλέον, ο δημιουργός διατηρεί τις εξουσίες του πηλικού δικαιώματος. Συνεπώς, παραμένει στην εξουσία του δημιουργού το δικαίωμα διάθεσης του έργου στο κοινό με τη σήμανση του SEMION. Η αναφορά στον δημιουργό είναι υποχρεωτική. Επιπλέον, η ακεραιότητα του έργου πρέπει να γίνει σεβαστή, δηλαδή τροποποιήσεις -με εξαίρεση τις μεταφράσεις- του έργου δεν επιτρέπονται. Επίσης, δεν επιτρέπεται η εμπορική εκμετάλλευση του έργου, δηλαδή η χρήση του για εμπορικό σκοπό.

10. Βλ., για παράδειγμα, *Third Access to Knowledge (A2K3) Conference at WIPO*, διαθέσιμο σε http://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2008/06/article_0007.html και σε <http://www.law.yale.edu/intellecualife/7106.htm> [πρόσβαση: 14/4/2014]. Το συνέδριο A2K3 Conference οργανώθηκε στα πλαίσια του Information Society Project της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Yale (Yale ISP) σε συνεργασία με τους φορείς Electronic Information for Libraries (eIFLNet), Electronic Frontier Foundation (EFF), Centre for Technology and Society at the Fundacao Getulio Vargas School of Law in Rio de Janeiro (CTS), International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD), International Federation of Library

σύμβολο που θα υποδήλωνε την ελεύθερη χρήση και διάθεση έργων Πνευματικής Ιδιοκτησίας και θα χρησιμοποιούνταν κατά τον ίδιο τρόπο που χρησιμοποιείται διεθνώς το σύμβολο για το Copyright¹¹.

Το 1998, επηρεασμένος από τις τεχνολογικές εξελίξεις του Internet, ο Matuck δημιούργησε το «SemionR» ως σύμβολο ελεύθερης χρήσης έργων¹². Με το «SemionR» ο Matuck εκχωρεί στους χρήστες έργων ελευθερία χρήσης αυτών καθώς και ελευθερία δημιουργίας παραγώγων έργων από αυτά. Στο ψηφιακό περιβάλλον των νέων media ο Matuck αντιλαμβάνεται ότι διευκολύνεται όσο ποτέ άλλοτε η συνεργατική συγγραφική δραστηριότητα και η συνδημιουργικότητα για τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά έργα με χρήση νέων τεχνολογιών όπως βάσεις δεδομένων, μηχανές αναζήτησης, τεχνολογικά ευφυείς εφαρμογές (intelligent agents) που μετουσιώνουν τη συγγραφική δραστηριότητα και τη δημιουργικότητα στο διαδίκτυο σε συνεργατική διαδικασία. Κατά τον Matuck, οι τεχνολογικές εξελίξεις της πληροφορικής και επικοινωνιών είναι τόσο ρηζικέλευθες ώστε να επιβάλλεται να αναθεωρήσουμε το υφιστάμενο σύστημα προστασίας έργων με πνευματική ιδιοκτησία.

Οι πρώτες άδειες που ενθάρρυναν την Ανοικτότητα είναι αυτές που δημιουργήθηκαν από τα νομικά τμήματα Αμερικανικών πανεπιστημίων όπως οι άδεια BSD (Berkeley Software Distribution)¹³ που δημιουργήθηκε το 1988 και τροποποιή-

---

Associations and Institutions (IFLA), IQSensato, Knowledge Ecology International (KEI), Library Copyright Alliance (LCA), UNU-MERIT and 3D: Trade, Human Rights and Equitable Economy.

11. Βλ. Grassmuck, V., (2008), *ibid*, σ. 48, 51. Για τον Grassmuck, ο Matuck είναι πρωτοπόρος στην ανάδειξη της προβληματικής περί την Πνευματική Ιδιοκτησία στο περιβάλλον της παγκοσμιοποιημένα διαθέσιμης γνώσης. Ο Matuck προέβλεψε τη χρήση αδειών ελεύθερης χρήσης που πλέον αξιοποιούνται για τη διάθεση περιεχομένου που εντάσσεται στο λεγόμενο «knowledge commons» της πολιτιστικής παραγωγής. Προέβλεψε επίσης τη δημιουργία παγκοσμιοποιημένων κινήματων και ακτιβισμού για την ελεύθερη διάθεση περιεχομένου σε σχέση με την πνευματική ιδιοκτησία όπως το κίνημα Open Access, καθώς και τις διάφορες πρωτοβουλίες περί την Ανοικτότητα στη γνώση (Openness to knowledge), αλλά και τα κινήματα για τις Ανοικτές Εκπαιδευτικές Πηγές (Open Educational Resources) που έφτασαν σε σημείο να επηρεάσουν στη διαμόρφωση του προγράμματος του Παγκόσμιου Οργανισμού Πνευματικής Ιδιοκτησίας για πρώτη φορά το 2007 (the Development Agenda passed by WIPO in 2007).
12. Βλ. Matuck, A., (1998), *A Manifesto for Ewriting Including a proposal for SemionR -an international symbol for re-scriptable information*, διαθέσιμο σε http://www.colabor.art.br/arturmatuck/portfolio/manifestos/manifesto_for_ewriting.pdf [πρόσβαση: 14/4/2014].
13. Η άδεια χρήσης Berkeley Software Distribution δημιουργήθηκε αρχικά στο Πανεπιστήμιο California στο Berkeley. Η πρώτη έκδοση της άδειας τροποποιήθηκε και διαμορφώθηκαν οι άδειες που έγιναν γνωστές ως BSD licenses. Δύο παραλλαγές αυτών των αδειών, η νέα BSD License/τροποποιημένη BSD License και η απλοποιημένη BSD License/ελεύθερη BSD License επιβεβαιώθηκαν ως συμβατές με την άδεια GPL (GPL-compatible free software

θηκε το 1989, καθώς και η άδεια MIT¹⁴ για τη χρήση λογισμικού του 1988 που προέβλεπε ελεύθερη χρήση λογισμικού υπό τον όρο της αναφοράς δημιουργού¹⁵.

---

licenses) από το ίδρυμα Free Software Foundation (FSF), και έχουν αξιολογηθεί ως κατάλληλες άδειες ανοικτού κώδικα από τον φορέα Open Source Initiative. Η αρχική έκδοση της BSD άδειας με το περιεχόμενο των τεσσάρων άρθρων δεν αξιολογήθηκε ως κατάλληλη άδεια για λογισμικό ανοικτού κώδικα και, παρόλο που το FSF θεωρεί ότι η αρχική BSD άδεια συγκαταλέγεται ανάμεσα στις άδειες ανοικτού κώδικα, το FSF θεωρεί ότι αρχική έκδοση δεν είναι συμβατή με την άδεια GPL εξαιτίας του περιεχόμενου όρου που αφορά στη διαφήμιση. Βλ. τον ορισμό της BSD άδειας σε Linux Information Project, (2004), *BSD license definition*, διαθέσιμο σε <http://www.linpro.org/bsdlicense.html> [πρόσβαση: 14/4/2014].

14. Η άδεια MIT είναι άδεια ελεύθερης χρήσης λογισμικού κώδικα που δημιουργήθηκε στο Πανεπιστήμιο Massachusetts Institute of Technology (MIT). Επιτρέπει τη χρήση λογισμικού υπό τον όρο ότι όλα τα αντίγραφα του αδειοδοτημένου κώδικα περιλαμβάνουν αντίγραφο των όρων της άδειας MIT. Το αδειοδοτημένο λογισμικό διατηρεί το ιδιοκτησιακό του καθεστώς—δεν καθίσταται κοινό κτήμα. Η άδεια MIT είναι συμβατή με την άδεια GPL υπό την έννοια ότι η άδεια GPL επιτρέπει τη χρήση και διανομή λογισμικού κώδικα με software που αδειοδοτήθηκε με την MIT άδεια. Βλ. περισσότερα σε Wikipedia διαθέσιμο σε http://en.wikipedia.org/wiki/MIT_License [πρόσβαση: 14/4/2014].
15. McKusick, M.K., (1999), *Open Sources: Voices from the Open Source Revolution. Twenty Years of Berkeley Unix*, σ. 31-46, διαθέσιμο σε <http://oreilly.com/catalog/opensources/book/kirkmck.html> [πρόσβαση: 14/4/2014]. Η άδεια BSD συντάχθηκε από δικηγόρους του Πανεπιστημίου California στο Berkeley αποσκοπώντας να χρησιμοποιηθεί από το Πανεπιστήμιο για να μπορεί αυτό να διεκδικεί τα πνευματικά δικαιώματα στα έργα που παράγονται από τα μέλη της ακαδημαϊκής του κοινότητας χωρίς να επιτρέπεται η εμπορική χρήση των έργων αυτών. Στην πραγματικότητα, η άδεια διαμορφώθηκε κωδικοποιώντας σε νομικό κείμενο τις απόψεις του Robert Merton για τον κομμουνιστικό ήθος στο παραγόμενο προϊόν -επιστημονικά έργα- της επιστημονικής έρευνας. Η άδεια BSD επιτρέπει τη χρήση, διανομή, τροποποίηση των έργων και επιπλέον περιέχει όρους αποποίησης ευθύνης και εγγύησης για το έργο. Η άδεια BSD περιέχει ως όρο την υποχρέωση αναφοράς του δημιουργού αναφέροντας ως τέτοιο τη διοίκηση του Πανεπιστημίου California στο Berkeley (the Regents of the University of California at Berkeley) και την υποχρέωση να διατηρείται η εν λόγω αναφορά στον πηγαίο κώδικα και σε κάθε έγγραφο τεκμηρίωσης αυτού. Στην αρχική της έκδοση η BSD άδεια περιείχε επιπρόσθετα όρο περί τη διαφήμιση σύμφωνα με τον οποίο κάθε προϊόν διαθήμησης ή προβολής που αναφέρει χαρακτηριστικά ή κάνει χρήση του αδειοδοτημένου λογισμικού κώδικα πρέπει να περιλαμβάνει ευκρινή σημείωση με το ακόλουθο περιεχόμενο: *This product includes software developed by the University of California, Berkeley and its contributors*. Παρόλο που φαίνεται εκ πρώτης όψης εύλογο να ορίζει ένα πανεπιστήμιο που διαθέτει το παραγόμενο έργο του ελεύθερα στο κοινό να απαιτεί δια των περιεχομένων όρων της άδειας διάθεσης του παραγόμενου έργου να γίνεται αναφορά σ' αυτό, ωστόσο οι συγγραφείς της άδειας BSD δεν περιέλαβαν σ' αυτήν τους όρους για να γίνεται αυτό κατά τον βέλτιστο τρόπο. Έτσι, κάθε μεταγενέστερη τροποποίηση του λογισμικού κώδικα οδηγούσε σε προσθήκη των ονομάτων των δημιουργών της τροποποίησης στο κείμενο της αναφοράς του δημιουργού της άδειας με αποτέλεσμα να διογκώνεται σε έκταση η αναφορά δημιουργού. Και να μην αυτό δεν είχε αρνητικές συνέπειες στην ψηφιακή έκδοση του έργου και της άδειας που το συνόδευε, όμως στην

Αυτές οι άδειες, συμπεριλαμβανομένης της άδειας GNU GPL που δημιούργησε ο Richard Stallman, αρχικά το 1985, αλλά που δημοσίευσε ως πρώτη επίσημη έκδοσή της το 1989¹⁶ ήταν η απαρχή των Copyleft αδειών για τη διάθεση έργων πνευματικής ιδιοκτησίας και χρήση αυτών χωρίς τους περιορισμούς που προέβλεπε ο νόμος εκπορευόμενους από τον απόλυτο και αποκλειστικό χαρακτήρα του δικαιώματος της πνευματικής ιδιοκτησίας. Και μπορεί ο Richard Stallman να μην ήταν κυριολεκτικά ο πρώτος που δημιούργησε άδεια λογισμικού ανοικτού κώδικα, ωστόσο σήμερα είναι αποδεκτό σχεδόν από όλους τους μελετητές της Ανοικτότητας, είτε πρόκειται για νομικούς είτε για ειδικούς άλλων επιστημών, ότι ο Stallman με την πρώτη επίσημη διατύπωση της άδειας GNU GPL το 1989 δημιούργησε όχι απλά μια άδεια, αλλά εξέφρασε ένα από τα σημαντικότερα πολιτικά μανιφέστα του 20ου αιώνα¹⁷. Κατά το περιεχόμενό του μανιφέστου αυτού ενέπνευσε μια πληθώρα δημιουργών που είτε δημοσίευσαν τα έργα τους με χρήση των αδειών αυτών είτε δημιούργησαν νέες Copyleft άδειες¹⁸, όπως είναι οι άδειες Creative

---

αναλογική τους έκδοση τα πράγματα καθίσταντο δυσχερέστερα. Για τον λόγο αυτό, το 1999 με παρέμβαση του Richard Stallman το Πανεπιστήμιο της California στο Berkeley αναδιατύπωσε τον όρο της αναφοράς του δημιουργού έτσι ώστε να αποφεύγεται η διόγκωση της σχετικής αναφοράς στο κείμενο της άδειας είτε στην ψηφιακή είτε στην αναλογική μορφή της που συνόδευε το έργο.

16. Ο Richard Stallman δημοσίευσε μια πρώτη -beta έκδοση της άδειας GNU GPL το 1985· ωστόσο, η πρώτη επίσημη έκδοση της GNU GPL άδειας έγινε το 1989. Βλ. Williams, S, (2002), *Free as in Freedom: Richard Stallman's Crusade for Free Software*, O'Reilly Media, σ. 124-126.
17. Βλ. Stalder, F. (2008), *Gesellschaftliche Potentiale des Open Source Modells*, αδημοσίευτο; βλ., επίσης, Grassmuck, V., (2008), *Towards a New Social Contract, Free-Licensing into the Knowledge Commons*, σ. 5, διαθέσιμο σε http://waste.informatik.hu-berlin.de/Grassmuck/06_KNAW-Social_Contract.pdf [πρόσβαση: 14/4/2014].
18. Βλ. για παράδειγμα, την *Choral Public Domain Library (CDPL) License* που χρησιμοποιείται για τη δημοσίευση έργων χοροδιακής μουσικής, διαθέσιμη σε http://www3.cpdpl.org/wiki/index.php/ChoralWiki:CPDL#CHORAL_PUBLIC_DOMAIN_LIBRARY_.28CPDL.29_LICENSE [πρόσβαση: 14/4/2014]. Βλ., επίσης, την *Design Science License* διαθέσιμη σε <http://www.gnu.org/licenses/dsl.html> [πρόσβαση: 14/4/2014]· την *Free Art License* διαθέσιμη σε <http://artlibre.org/> [πρόσβαση: 14/4/2014]· την *Common Good Public License* διαθέσιμη σε <http://cgpl.org/> [πρόσβαση: 14/4/2014]· την *Open Game License* διαθέσιμη σε <http://www.opengamingfoundation.org/ogl.html> [πρόσβαση: 14/4/2014]· την *German Free Software License* του Γερμανικού Υπουργείου Επιστήμης και Έρευνας του κρατιδίου της Βόρειας Ρηνανίας-Βεσφαλίας διαθέσιμη στην αγγλική γλώσσα σε http://www.dipp.nrw.de/d-fsl/index_html/lizenzen/en/D-FSL-1_0_en.txt [πρόσβαση: 14/4/2014] και στη γερμανική γλώσσα σε http://www.dipp.nrw.de/d-fsl/index_html/lizenzen/de/D-FSL-1_0_de.txt [πρόσβαση: 14/4/2014]· την *German Digital Peer Publishing License*, διαθέσιμη σε http://www.dipp.nrw.de/lizenzen/dppl/dppl/DPPL_v2_en_06-2004.html [πρόσβαση: 14/4/2014]· και την *Άδεια Against DRM License* διαθέσιμη σε http://www.freecreations.org/Against_DRM2.html [πρόσβαση: 14/4/2014]. Υπάρχουν επίσης άδειες που δεν χρησι-

Commons ή άλλους δημιουργούς που αξιοποιώντας την ευρεία αποδοχή της Ανοικτότητας. Επίσης ενέπνευσε και τις νομοθετικές κατευθύνσεις περί της Ανοικτότητας στα πλαίσια διεθνών φορέων όπως η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, που δημιούργησαν εφαρμογές για την προώθηση της Ανοικτότητας δεδομένων με πολλαπλάσια οφέλη από τη χρήση αυτών των αδειών.

Οι απόψεις του Matuck και του Stallman βρήκαν απήχηση στο έργο του οργανισμού Creative Commons 30 χρόνια μετά τον Matuck, στις αρχές της δεκατίας του 2000, που δημιούργησε και διέθεσε στην αγορά τις άδειες Creative Commons για την αδειοδότηση έργων, λογοτεχνικών, καλλιτεχνικών, επιστημονικών ή/και λογισμικού στο ψηφιακό ή αναλογικό περιβάλλον. Ο οργανισμός Creative Commons που δημιουργήθηκε στη Μασαχουσέτη των Ηνωμένων Πολιτειών το 2001 εμπνεύστηκε αφενός από τις απόψεις του Matuck για την αδειοδότηση λογοτεχνικών και καλλιτεχνικών έργων, αφετέρου από το έργο του Richard Stallman και την άδεια GNU GPL για την αδειοδότηση λογισμικού. Σήμερα, οι άδειες Creative Commons είναι, ίσως, το πλέον επιτυχημένο μοντέλο αδειοδότησης έργων πνευματικής ιδιοκτησίας -εκτός των λογισμικών έργων- στο οποίο οι άδειες παρέχονται τυποποιημένες, αλλά και προσαρμοσμένες στις εθνικές έννομες τάξεις και στους κανόνες αυτών για την προστασία της Πνευματικής Ιδιοκτησίας¹⁹.

Ένας από τους σημαντικότερους Ευρωπαϊκούς φορείς υπέρμαχους της Ανοικτότητας είναι το Open Knowledge Foundation²⁰ που εδρεύει στο Cambridge του Λονδίνου, και ο οποίος δημιούργησε την ευρύτατα πλέον χρησιμοποιούμενη CKAN πλατφόρμα²¹ για τη διαχείριση ανοικτών δεδομένων που παράγονται και χρησιμοποιούνται είτε από κυβερνητικούς φορείς είτε από ιδιωτικούς φορείς. Το Open Knowledge Foundation ιδρύθηκε το 2004 στο Λονδίνο με σκοπό την προώθηση των ανοικτών δεδομένων και του ανοικτού περιεχομένου. Έκτοτε έχει διεθνοποιηθεί με παρουσία σε πολλές χώρες -στην Ελλάδα ο φορέας Ίδρυμα Ανοικτής Γνώ-

---

μοποιούνται πλέον και που επηρεάστηκαν από την οικογένεια αδειών GNU GPL όπως είναι η άδεια *Licença de Uso Completo Re: combo* (LUCR) που διαμορφώθηκε το 2003 από τον φορέα *Re:combo*, που ήταν ένας Βραζιλιάνικος φορέας μουσικών, μηχανικών λογισμικού, DJs, εκπαιδευτικών, δημοσιογράφων και καλλιτεχνών.

19. Βλ. όμως και σχόλιο της Κανελλοπούλου-Μπότη Μ., Μια μικρή ιστορία των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας στον παρόντα τόμο, κατά την οποία είναι ακόμη νωρίς για να ισχυρισθεί κανείς ότι το σύστημα προστασίας πνευματικών δικαιωμάτων ενυπάρχει παράλληλα και ισοβαρώς με την ανοικτή πρόσβαση - creative commons κ.λπ.

20. Βλ. *Open Knowledge Foundation* διαθέσιμο σε <http://okfn.org/> [πρόσβαση: 14/4/2014].

21. Βλ. *CKAN Platform* του Open Knowledge Foundation διαθέσιμη σε <http://ckan.org/> [πρόσβαση: 14/4/2014].

σης Ελλάδας (Open Knowledge Foundation Greece)²² εδρεύει στη Θεσσαλονίκη και συνεστήθη από μια διεπιστημονική ομάδα, μεταξύ αυτών και ο εδώ συγγραφέας, παράγοντας έργο και εφαρμογές για την προώθηση της Ανοικτότητας σε τέτοιο βαθμό ώστε πρόσφατα, τον Φεβρουάριο του τρέχοντος έτους, η Αντιπρόεδρος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου κυρία Neelie Kroes να εκφραστεί με ιδιαίτερα θετικά σχόλια για το Ίδρυμα Ανοικτής Γνώσης Ελλάδας και να προτρέψει τους Ελληνικούς Κυβερνητικούς και δημόσιους φορείς παραγωγής δεδομένων να αξιοποιήσουν τις δυνατότητες και εφαρμογές του Open Knowledge Foundation Greece²³. Μετά τη δημοσιοποίηση της λειτουργίας της Ελληνικής πύλης εισόδου ανοικτών δεδομένων (Open Data Portal)²⁴ από το Ίδρυμα Ανοικτής Γνώσης Ελλάδας, η Αντιπρόεδρος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου προέβη στην παρακάτω δήλωση:

«Τα ανοικτά δεδομένα είναι ένα πολύ δυνατό εργαλείο για μια καλύτερη οικονομία και κοινωνία. Τα ανοικτά δεδομένα είναι καύσιμο για καινοτομία, εργαλείο διαφάνειας, για καλύτερη διακυβέρνηση και πολιτική. Σε καιρούς όπου πολλοί Έλληνες αναζητούν νέες πηγές έμπνευσης και ελπίδας, είμαι ευτυχής να δηλώσω ότι το Open Knowledge Foundation είναι μια από αυτές τις πηγές. Ενθαρρύνω όλους τους δημόσιους φορείς να υποστηρίξουν αυτή την προσπάθεια. Είτε το ζητούμενο είναι η ανεύρεση εργασίας ή η σοφή δαπάνη χρημάτων των φορολογουμένων, τα ανοικτά δεδομένα μπορούν να βοηθήσουν».

22. Βλ. Ίδρυμα Ανοικτής Γνώσης Ελλάδας (Open Knowledge Foundation Greece) διαθέσιμο σε <http://gr.okfn.org/> [πρόσβαση: 14/4/2014].

23. Βλ. European Commission Vice President Neelie Kroes praises work of Open Knowledge Foundation Greece διαθέσιμο σε <http://blog.okfn.org/2013/02/21/european-commission-vice-president-neelie-kroes-praises-work-of-open-knowledge-foundation-greece/> [πρόσβαση: 14/4/2014].

24. Βλ. Ελληνική Πύλη Ανοικτών Δεδομένων (Greek Open Data portal) του Ιδρύματος Ανοικτής Γνώσης Ελλάδας διαθέσιμο σε <http://open-data.okfn.gr/> [πρόσβαση: 14/4/2014].

The social media in the history of information: Privacy violations and security mechanisms

---

Dimitris Gritzalis, Miltiadis Kandias, Vasilis Stavrou, Lilian Mitrou

---

1. Introduction

The advent of Web 2.0 has contributed in the transformation of the average user from a passive reader into a content contributor. Users are now able to interact with other people, create, redistribute or exchange information and opinions, and also express themselves in virtual communities. All these means of interaction, along with the exchange of user-generated content, are referred as *Social Media* [1]. Through them, users form their personal identity in the digital world, while revealing aspects of their personality.

Users tend to participate in Social Media for a variety of reasons, including professional networking, amusement and communication with other users. The observation of this constant use of the online world has led to researches which have proved that individuals tend to transfer their offline behavior online [2]. By combining (a) the availability of such user generated information flows with (b) the ability of processing vast amounts of information, using Open Source Intelligence techniques (OSINT), one may observe that the construction of usage and users patterns is more feasible than ever. Furthermore, these patterns may be utilized for purposes ranging from profiling for targeted advertising (on the basis of analysing online features and behaviour of the users), to personality profiling and behaviour prediction.

An important feature of this valuable source of personal data, namely Web 2.0 and Social Media, is that they are available for crawling and processing, even, without the user's consent. Although, the processing of such data may be used for innocent purposes, so as to provide the user with a more personalized user experience, or a more targeted marketing profile, one may notice that user's privacy violations may occur. The ability of conducting automated psychometric evaluations and revealing personal data regarding political and religious beliefs, sets user privacy at stake and it is important to institutionalize digital rights, in order to protect the user in the online world.

Tools that use OSINT techniques and process online user data in one of the above mentioned ways can be distinguished into two perspectives, regarding the user; the privacy violation perspective and the improved and impersonalised user expe-

rience. In the first case, user's data are processed, without her consent, to expose personal data of hers for discriminative purposes, while in the second one, user is provided with a more user-friendly environment adapted to her preferences.

However, there is another perspective of the issue, which can be used to enhance security in critical infrastructures, against the insider threat [3]. This perspective includes the prediction of malevolent behaviours that may cause catastrophic results. An infrastructure is characterized as critical when a possible loss of the confidentiality, integrity, or availability of the services offered by the infrastructure may affect aspects like national security, economic prosperity or social well-being.

Insider threat is one of the most demanding problems in cyber and corporate security and solely technical countermeasures, techniques and methods proposed to tackle it down, fail to reduce the impact of this threat. In principle, the malevolent insider manifests when a trusted user of the information system behaves in a way that the security policy defines as unacceptable [4]. To this end, research suggested [5] that technical and social solutions should be implemented. Furthermore, behavior analysis leads to studying employees under the prism of predisposition towards malevolent behavior, by examining personal traits that have been proved to abut to this kind of behavior. In the past, one should utilize stiff questionnaires and psychometric evaluations, in order to examine the above mentioned personal traits. On the contrary, nowadays social media rise the opportunity to study such traits in an automated and flexible manner, making it possible to perform psychometric evaluations by utilizing the content a user has made publicly available.

In this paper we present two horror stories of how the multifaceted information shared/revealed in the (context of) social media can be utilized, in order to achieve a dual purpose:

- (a). *Predict the insider threat via Narcissism*: In a previous work of ours [6], we have proposed prediction and deterrence measures against the insider threat, via Twitter. From the perspective of protecting critical infrastructures from malevolent actions, our goal was to extract conclusions over the users regarding the personality trait of narcissism, which is a common characteristic among insiders.
- (b). *Raise user awareness over profiling*: In order to raise user awareness we have developed a negative case scenario involving political affiliation profiling by processing online available data from YouTube, as presented in a previous work of ours [7]. We formed the hypothesis that this scenario is nowadays realistic, applicable to social media, and violates civil rights, privacy and freedom. Our goal was to reveal this threat and contribute in raising social awareness.

The examination of the ways that information in Social Media can be processed, may reveal the possible exploitation of available data in order to enhance the protection of a critical infrastructure or the user privacy breaches that occur. We have applied our methodologies to two popular Social Media, so as to highlight the applicability and the success rate of such techniques. We, also, exploited the available data in Social Media in order to examine the ethical and legal issues that arise from such profiling methods.

Fig. 1 Testing Environments

The paper is organized as follows: in section 2 we review the existing literature. In section 3 we describe the Twitter case study. In section 4 we describe the YouTube case study. In section 5 we discuss the ethical and legal issues that rise from the methods described in each case. In section 6 we sum up our findings.

2. Related Work

Web 2.0 and Social Media are characterized by the creation and exchange of user-generated content. As users tend to increasingly use the Social Media, one may notice that they form a valuable source of personal data, which are available for crawling and processing without the user's consent. The rise of social media usage has influenced researchers towards opinion mining and sentiment analysis [8], which constitute computational techniques in social computing [9]. As presented by King et al., social computing is a computing paradigm that involves multi-disciplinary approach in analysing and modelling social behaviour on different media and platforms to produce intelligence and interactive platform results.

User and usage profiling, along with conclusion extraction from content processing, have become more feasible and valuable than ever before. Several methods have been introduced that are able to processes online data form profile patterns. Researchers have explored ways that expressions of human moods can be measured, inferred and expressed from social media activity [10]. Additional methods that have been utilized to demonstrate the profiling threat include user behaviour characterization in online social networks [11], and analysis of the relationship between users' gratifications and offline political/civic participation [12].

Users often appear to be unaware of the fact that their data are being processed for various reasons, such as consumer behaviour analysis, personalized advertisement, opinion mining or profiling. In order to raise awareness, researchers have conducted attacks on realistic environments, consisting of Social Media communities or groups. Such realistic approaches are proposed as a reliable way to estimate the success rate of an attack in the real-world and also raise user awareness over the threat. Balduzzi et al. [13] performed automated user profiling and opinion mining to extract conclusions over a crowd of users.

For a long time academic and corporate security researchers have been trying to propose solid countermeasures to deal with the insider threat [14]. Insider threat, apart from being a demanding problem in cyber and corporate security and has also been identified as a threat in the cloud [15]. Mitigating to a cloud infrastructure may offer several benefits [16], however various threats [17] should be considered [18] and among them the potential insider threat that has to be tackled down. Regarding the area of insider threat prediction, it involves various methods and techniques that have been proposed to predict insiders [19] [20]. Other approaches include scope-specific attempts in relational databases [21] or highlight the need for both technical and psychological approaches [22]. The psychosocial perspective of the insider is also referred to by Greitzer et al. [23] and Brdiczka et al. [24]. Shaw et al. [25] studied the parameter of the psychological state of an insider and presented personal and cultural vulnerabilities of a person that may indicate predisposition towards malevolent behavior.

FBI also presents the personal factors that may increase the likelihood someone to develop malevolent behavior [26]. Personal traits such as anger, revenge or greed along with certain circumstances present in an organization could lead to the manifestation of a malevolent insider. Profiling methods that utilize social media intelligence may contribute towards detection of common characteristics that insiders have been found to share as automated user profiling can lead to accurate prediction of personal information [27][28][29]. Furthermore, researchers have noted the social threat that emerges from automated user and usage profiling.

3. Twitter: Catching the insider

The success story applied to Twitter aims at enhancing the prediction front of insider threat. To this end, we have focused on a Greek community of Twitter. We use data crawled by Twitter, so as to analyze the collected users in a graph theoretic manner. In addition, we identify connections between usage patterns and define which users' behavior could be considered as deviating from the average. The use of such method interferes with the personality and privacy rights of the affected persons. It is important to mention that data is gathered from publicly

available information, which results from Twitter communication. The selected data are used for prediction and deterrence purposes, since we analyze each user under the prism of usage deviation with the tool of graph theory.

Moreover, the ability to rapidly conduct psychometrics for such a large number of people may become a social threat. Thus, we have adopted a privacy-sensitive and pro-employee attitude over the results of this work. The potentially intrusive nature of this method dictates the necessity of its confined application to certain information systems and organizations. This application may be acceptable in exceptional cases, such as for selecting security officers, as well as for personnel involved in the decision-making process within security-critical information systems and critical infrastructures.

3.1. Motivation

We have chosen Twitter to apply our methodology, as Social Media and collaborative environments have been used in the battle against the insider threat [30]. Usage deviation aids in detecting narcissistic behavior through social media popularity and intense usage of the media [31][32][33]. Interestingly, the psychosocial trait of narcissism is closely related to delinquent behavior, especially regarding the insider threat [25].

Twitter is a popular social medium. Data from Twitter are often utilized in order to find out why some users of certain communities distinct from other users of the same communities. A *distinct community* is defined as a set of users who share common characteristics. In [34], Mislove et al. present a large-scale study of multiple online social networks and refer to the small-world phenomenon [35].

An important question for the research with a social medium is “*who is influential in a social network*”. *User influence* can be defined as the ability to convince an audience to engage in a single act. As only a minority of users has the ability to persuade others in a higher level, research shows that influential users have a certain way of expressing themselves via social media, while they decorate their tweets with appropriate sentiment [36].

3.2. Methodology and testing environment

In our work [6] we focused on a Greek community of Twitter. We provided a graph analysis of this community using specific metrics. We also defined the content and measures of user influence. Furthermore, we analyzed the different ranks of users, ordered by their influence valuation score, and presented the set of users who are outliers both in the whole graph and in smaller communities. The graph theoretic methods are utilized so as to tackle the insider threat under the prism of outlier detection, narcissism detection, and group homogeneity. Our

goal is to analyze the collected data, in order to extract useful results about the psychosocial trait of narcissism of the users, as well as the group they belong to inside an organization.

The social actions of a Twitter user can have more than one label. Thus, there are three types of user categories: (a) follower, i.e., she is followed by someone, (b) following, i.e., she follows someone, and (c) retweeter, i.e., she spreads the speech of someone else via tweets.

In order to create a community consisting only of Greeks, we crawled only those users who have published on their profiles that they are Greeks. In case someone had not published such information, we checked the language she used or her *geolocation*.

The dataset includes a social graph of: (a) 1.075.859 distinct users, (b) 41.818 fully crawled users, where we have managed to collect their full profile, and (c) 7.125.561 connections among them. The graph created on the basis that (a) each user is a node, and (b) every connection is a directed edge.

We propose three ways to measure user influence and tested these metrics with our 41.818 fully crawled users. Regarding user information, we kept each user's screen name, id, the description that she wrote about herself, her url, her language, and her *geolocation*. We also kept the state of her profile (protected or not), the number of lists she is participating, the numbers of her following and follower users, all her tweets, the number of her favorites, the number of tweets she has mentioned, and the number of retweets she has made. As a result, we ranked the users by their scores and we identified ways for distinguishing users who are outliers in a community.

3.3. The graph-theoretic approach

The main conclusions regarding the structure of the Greek Twitter community as initially described in [6] are the following:

- (a). We detected that there is a *large strongly connected component* (153.121 nodes) and several others (significantly smaller). The largest strongly connected component of the graph, where everyone connects to each other, is small.
- (b). We detected that 99% of the nodes are connected to someone else. We detected that 1.075.815 users are connected to someone.
- (c). The *small world phenomenon* does apply to the collected Greek community, as every user of the community is 6 hops away from everyone else.

The term user's indegree value indicates the number of users who follow the user, while outdegree value is the number of users to whom she points. In order to

identify the characteristics of the users in this Twitter community, we used the following three metrics:

(1). *Commonality valuation of the users*: We produce a statistical distribution of the *commonality* of the users, i.e., a representation of usage intensity of the specific social media. This utilizes the data collected from the public user profiles and a combinatorial function is created that aggregates the values of seven parameters that emerge from a user's profile, as follows: (a) number of followers, (b) number of followings, (c) number of tweets, (d) number of retweets, (e) number of mentions, (f) number of favorites, and (g) number of lists. We detected that there are many users with small usage in Twitter. On the contrary, a much smaller set of users shows intense usage of Twitter.

(2). *klout score*: We reveal the *outliers* in this community by taking into account their "Klout scores" (klout.com). The klout score is a metric that represents someone's social media influence. We first crawled the klout scores of each user in the Twitter community, and then we ranked the users according to this score.

(3). *Influence valuation of a user*: We define someone's *influence* by seeking the set of individuals around her - considering her as a central user - rather than her usage intensity in social media. Every user has a specific subset of users which she affects. Thus, we focus on the set of users who are possible candidates to adopt her words by retweeting them. The influential set of each user consists of: (a) followers who directly learn her quotes, (b) her mentioners, (c) retweeters who mention her or repeat her word of mouth, even without following her, and (d) the followers of her last two categories, as there is a possibility to learn about her indirectly. Therefore, we identify the influential sets of each user in the graph and rank them by the size of these sets, taking into consideration only the number of distinct users in each set. We use these ranks of the Greek Twitter Community users in order to observe the minimum, the average, and the maximum values in each case. The average values can reveal the common users of social media, while the maximum values can determine the outliers.

3.4. Outlier's common characteristics and detection

The results that refer to the Greek Twitter Community indicate that this is not true, i.e., (a) the majority of the Greek users make very poor use of the medium, (b) there are a lot of normally active users, and (c) very few users are popular.

Now we propose a general taxonomy of the Twitter users, the data of whom were crawled and analyzed. According to our findings, the most influential users' influence valuation is between 942 and 3604 and usage valuation is between 21004 and 569000. Based on this, users whose sum of the previous values is higher of the threshold of 22000 are classified in a different category of the

taxonomy. Furthermore, the majority of the users with usage valuation above 21000 are either real life celebrities or news media. This leads us assume that the “normal” users with high scores should belong to a different category. The proposed categories appear on Table 1.

The question that emerges is “why one should care of the usage differentiation or deviation between the users”. Based on the available data, we can spot a threshold above which the users may become quite influential and perform intense medium usage. Therefore, we can define a specific point where a user turns from a normal one to a “media persona”.

Table 1 The proposed Twitter user taxonomy

Category	Influence valuation	Klout score	Usage valuation
Loners	0 - 90	3.55 - 11.07	0 - 500
Individuals	90 - 283	11.07 - 26.0	500 - 4500
Known users	283 - 1011	26.0 - 50.0	4500 - 21000
News Media & Personas	1011 - 3604	50.0 - 81.99	21000 - 569000

Research has proved that individuals tend to transfer their offline behavior online. Thus, more *extravert* individuals tend to form large groups and communicate easier in the territory of social media, while *introvert* individuals tend to communicate less. Furthermore, research work has connected excessive usage of social media to the personality trait of narcissism [31][32][33]. The connection between narcissism and insider threat has been verified in a number of research works. In specific, research has demonstrated that a narcissistic personality is more vulnerable to become a malevolent insider [25].

In order to determine a user’s narcissism and the level of usage differentiation, our method first utilizes a user’s fully crawled Twitter profile. Then, this user’s influence over a social medium, as well as his overall activity in this medium, is also evaluated. These actions may - in certain cases - be considered intrusive and violate privacy, therefore they should only be performed in the course of a legitimate action.

3.5. Group Homogeneity

Research clearly indicates that poor relations with co-workers and/or supervisors, as well as dysfunctional working groups not only facilitate the manifestation of insider threats, but also catalyzes an insider’s malevolent behavior [30]. Some researchers refer to the need for thorough screening of the employees prior to employment, especially for those who are going to occupy high risk positions [25][30]. As a result, it has been suggested [30] that a background check would

be essential, not only regarding a users' criminal background, but also under the prism of work group homogeneity.

Researchers have suggested that management and human resources staff should maintain awareness of users' satisfaction and well-being [37]. An important parameter of employees' satisfaction is the sense of belonging to the group, which depicts the group's homogeneity. Shaw et al. [38] explains that 90% of insider cases involve serious employment crises and personnel problems prior to the attack. Moreover, destructive group dynamics analysis has identified similar results [24].

Based on the above, a three-step process can be used for user screening and group homogeneity testing. The scope of each step is the following: (a) how well could a new user fit to an existing group, in terms of group homogeneity, (b) how homogeneous is an existing group inside the organization, and (c) how similar is the specific user's social media behavior to other users' of the same profession.

In order to evaluate how well a newcomer could fit in an existing group, one could check her Twitter account and crawl it. Then, the crawled data could be sent as input to a graph theoretic analysis that calculates her influence on the media and her overall usage valuation. Having a collection of data about the users of the group, one can define a range of acceptable media influence and usage values for the newcomers.

In case we wish to study the homogeneity of a specific group in an organization, we can utilize a fraction of the above process. In specific, we need to crawl each group member's Twitter account and feed the results to the appropriate algorithms. Then, we should analyze the results of each user's influence and usage assessment, so as to decide over the homogeneity of the group.

4. YouTube: Exploiting user's privacy

The horror story involves political detection affiliation using the online available data from YouTube. To this end, we have experimented with an extensive Greek community of YouTube. We present a political affiliation detection method, i.e. the Panopticon, in order to raise user awareness over political profiling via social media. Furthermore, we present our findings related to political profiling as a proof-of-concept. The twofold purpose of this research is to (a) raise users' awareness over political profiling, and (b) highlight the social threat of processing users' online available data for discriminative purposes.

The dataset includes: (a) 12.964 users, (b) 207.377 videos, and (c) 2.043.362 comments. The time span of the collected data covers a period of 7 years (Nov. 2005 - Oct. 2012). In addition, data was classified into three categories: (a) user-related information, e.g., profile, uploaded videos, subscriptions, favorite videos,

playlists, (b) video-related information, e.g., video's license, number of likes and dislikes received, category and tags, and (c) comment-related information, e.g., the content of the comment and the number of likes and dislikes it received.

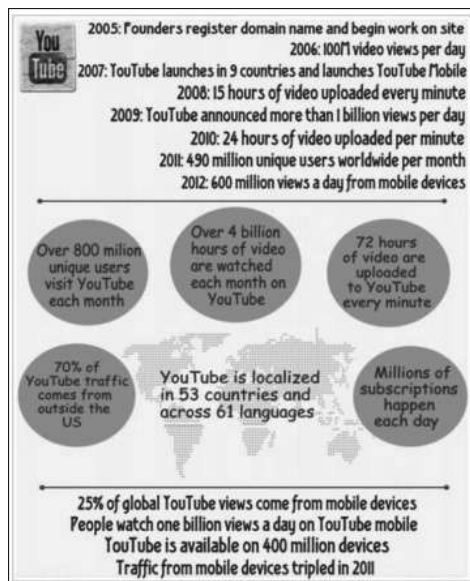

Fig. 2. YouTube Penetration

4.3. Tag Cloud Description

For better observing the axis of content of the collected data, we visualized the results in the form of a tag cloud. This is demonstrated in Fig. 2. Tags “Greece” and “greek” appear frequently in the dataset because the experimentation focuses on a Greek community of YouTube. The majority of the tag cloud tags are Greek words written in Latin (i.e. “greeklish”). We have transformed the Greek tags to greeklish, in order to deal with duplicates of a word (one in Greek and one in greeklish).

The majority of videos are related to music and entertainment. The next topic that can be found on the YouTube video tags is sports. Several tags containing Greek sports teams’ names are also shown in the tag cloud. One may also notice political content in the tag cloud (i.e., tags with the names of the Greek major political parties).

Fig. 3. Tag cloud of the dataset

4.4. *Panopticon and YouTube*

YouTube is a popular social medium. Furthermore, it grows exponentially along with user generated content that it hosts. YouTube is characterized by emotional-driven responses in its comments because of videos' emotional content. Audio-visual stimuli, combined with the anonymity offered by usernames, appear to enable users to express their feelings and opinions, regarding the content of a video. Also, YouTube users are able to interact with each other through video comments or subscriptions. Even though it is not essential for the users to have formed a real life bond, they can interact on the basis of common interests, views, hobbies, or political affiliations.

Our observations indicate that users tend to participate in the medium and generate personalized content. YouTube videos and comments contain political characteristics as presented in the tag cloud. Thus, we formed the hypothesis that political affiliation may be extracted via content analysis. Based on our observations, we consider that: (a) YouTube often contains political content, (b) users often feel free to express their opinions, especially when it comes to politics (because of the anonymity they assume and the emotional content of the medium), (c) most users join YouTube to participate, so one can reasonably expect that they will reveal, inter alia, their personal data.

4.5. *Drawing Conclusions*

In this section we demonstrate a method that enables the identification of a user's political affiliation via the political beliefs expressed within the comments of her videos, i.e. the Panopticon methodology. Video is YouTube basic module. As we cannot process the video itself, we draw a conclusion for each video via its comments.

We detect the political affiliation expressed in a comment by performing text classification into three main categories: (a) category R, which contains expres-

sions related to radical affiliation, (b) category C, which contains expressions related to conservative affiliation and (c) category N, which contains all the comments that hold a neutral political stance or have no political content.

Text classification uses machine learning techniques to classify a comment into the appropriate category. A comment is assigned to one of the three categories, so as to indicate the respective political affiliation that the specific category depicts. We further examined the efficiency of another technique. Thus, we formed a dictionary that included a series of words and phrases that indicate political affiliations to the specified categories. According to our findings, machine learning leads to a more reliable result than a simple word existence check and also, text classification performs better than scanning lists of words in a dictionary.

Comment classification enables to extract conclusions for a video's political affiliation. The conclusion drawn helps us to classify any video into one of the defined categories of political affiliations. So, by assigning a comment into a category implies that the conclusion drawn for the comment is the political affiliation expressed in the category. The same applies to a list of videos, such as favorite videos and playlists. Having the category in which a video falls into, a conclusion can be drawn for the political affiliation expressed in the list. Being able to classify user's content, we may extract conclusions for user's comments, uploaded videos, favorite videos and playlists. This way we can draw a final conclusion about user's political affiliation.

4.5.1. Comment Classification

According to the methodology we followed in [7] we formed a training set by selecting comments from the database and assigning them a proper label for each one of them, based on the category it belongs to. We consulted a domain expert (i.e., Sociologist), who could assign and justify the chosen labels on the training sets. Thus we created a reliable classification mechanism. We chose 300 comments from each category (R, C, N) of the training set for each language. The expert contributed by assigning a category label to each comment.

We performed comment classification using: (a) Naïve Bayes Multinomial (NBM), (b) Support Vector Machines (SVM), and (c) Multinomial Logistic Regression (MLR), so as to compare the results and pick the most efficient classifier. We compared each classifier's efficiency based on the metrics of precision, recall, f-measure and accuracy [40].

Table 2 presents each classifier's efficiency, based on accuracy, precision, recall, and f-score metrics. Multinomial Logistic Regression and Support Vector Machines achieve the highest accuracy. The accuracy metric is high due to the domi-

nant number of politically neutral comments. Precision and recall are proper metrics to evaluate each classifier [40].

Table 2. Metrics comparison of classification algorithms

Metrics									
Classifier		NBM			SVM			MLR	
Classes	R	N	C	R	N	C	R	N	C
Precision	65	93	55	75	91	74	83	91	77
Recall	83	56	85	80	89	73	77	93	78
F-Score	73	70	60	76	89	73	80	92	77
Accuracy		68			84			87	

Multinomial Logistic Regression achieves better precision value and SVM better recall value. Multinomial Logistic Regression achieves a slightly better f-score assessment. Support Vector Machines and Multinomial Logistic Regression achieve similar results regarding both recall and precision metrics. As a result, we chose Multinomial Logistic Regression because of the better f-score value achieved for each one of the categories.

4.5.2. Video Classification

Regarding the extraction of the political affiliation expressed in a video, we studied each video, based on its comments, classified to one of the three categories. Also, we know the number of likes/dislikes each comment has received. Likes and dislikes represent the acceptability a comment has from the audience, so it may be an indication of the comment's importance to the overall video's result. Thus, a comment that receives a significant number of likes should be treated differently than a comment with no likes, as the first one is acknowledged as important by more users. This assumption has been confirmed by the data mining process. Subsequently, in order to extract a conclusion for the video, we take into consideration only comments that belong either to category R or C. Neutral comments are ignored.

Each comment importance is measured via its number of likes and dislikes. In order to come to a video overall result we utilize two sums, one for category R and one for C. For every comment that belongs to categories R or C we add the following quantity to the respective aggregation:

The quantity added to each sum shows that a comment that has received more likes than dislikes should affect the overall score more than a comment with more dislikes than likes. Finally, the category with the larger sum is the category that represents video's political affiliation.

4.5.3. List Classification

The procedure followed to extract a conclusion about a list of videos is similar to the above mentioned video method. The only difference is that we utilize videos instead of comments. The two sums are also applied, one for category R and one for C. In this case, instead of likes/dislikes we used the video ones. In the end, the category with the greater sum is the result for the list's political affiliation. This procedure is applied to the "favorite videos" list, as well as to the other playlists that the user may have created.

4.5.3. User Classification

A user political affiliation can be identified based on the category she is assigned to. The procedure, as shown in Fig. 3, takes into account a user's comments, her uploaded videos, her favourite videos, and her playlists. A user is able to: (a) write a comment to express her feelings or her opinion, (b) upload a video (the content may have a distinctive meaning for her), (c) add a video to her favourites list (it may have an emotional or intellectual meaning for her), and (d) create a playlist and add videos to it.

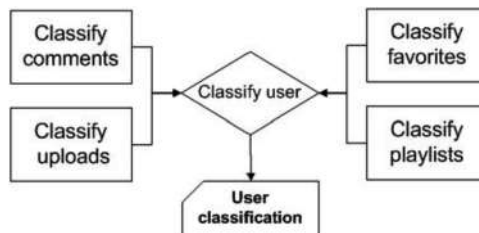

Fig. 3. User classification process

Based on these observations one may look for indications of political beliefs within the user generated content. For the needs of our experimentation, we have defined ad-hoc weights for each of the cases we examine (Table 3). Each phase of the process generates a result on the category each user belongs to. In comment classification, the result is based on the number of political comments that exhibit the highest aggregation. If the comments classified in category R are more than those classified in category C, then the result is that user tends to be Radical. The results on uploaded videos, favorite videos, and playlists are extracted as described in the list result extraction process. User comments are the most important factor to decide of a user's political affiliation.

Regarding the aggregation of the results, we utilize two sums, one for category R and the other for C. Comments, videos, and lists classified as neutral do not con-

tribute to the aggregation. The sub-results are appropriately weighted and added to the final sums, in order to extract the final result.

5. Ethical and legal issues

The Panopticon methodology allows the automated classification of users into pre-defined categories, based on the content they have generated in Social Media, even without their consent. This may lead to exposure of personal data in an automated way. On the other hand, using the information available from Social Media, may contribute in tackling down the insider threat in critical infrastructures.

Thus, applying such methods in unethical manner raises several ethical and legal issues. Violating user privacy for profiling raises several emerging threats, while using automated profiling to enhance lawful mechanisms may be a useful median in the appropriate hands.

5.1. *Emerging threats*

The examination of YouTube's horror story indicates that the use of methods like Panopticon may result to problems that are actually inherent in every kind of profiling. In brief, these methods may be regarded as a kind of (behavioral) profiling on the Internet, in the meaning of collecting data (recording, storing, tracking, etc.) and searching it for identifying patterns. Such profiling methods interfere with the right to informational privacy and are associated with discrimination risks.

The observation of the behavior and characteristics of individuals through mining of large quantities of data may infringe fundamental rights, let alone the determination of correlation between characteristics and patterns and the respective classification of individuals. A major threat for privacy rights derives from the fact that profiling methods can generate sensitive information "out of seemingly trivial and/or even anonymous data" [41].

By studying user's uploads it is possible to extract information related to the content, especially when it refers to areas such as political affiliation. Furthermore, a user is possible to have a private profile, however her comments could be collected from crawling random videos. Thus, a limited profile can be build based on those comments. The predominant rationales for acquiring knowledge about the political opinions and the relative sentiments seems to be either (political) research purposes or the goal of reducing risks both in the private and the public sector. However, personal data that are, by their nature, particularly sensitive and vulnerable to abuse, deserve specific protection.

Collecting and processing data about political beliefs is regarded by law as a highly exceptional situation. Many international and national laws prohibit ex-

plicitly the processing of personal data revealing political opinions (e.g. Art. 8 of the European Data Protection Directive and Art. 6 of the Convention 108 of the Council of Europe). Derogating from the prohibition on processing this “sensitive category” of data is allowed if done by a law that lays down the specific purposes and subject to suitable safeguards. Such derogations rely on a manifest public interest or the explicit, informed and written consent of the person concerned.

However, in European data protection law derogation is sometimes allowed also in the cases that “the processing relates to data which are manifestly made public by the data subject” (Art. 8, §2e of the European Data Protection Directive), which is the case if people generate content or comment on other users’ content in social networks or media using their real identity and aiming at expressing their opinions publicly. According to the American theory and jurisprudence there is no “reasonable expectation of privacy if data is voluntarily revealed to others” [42]. It is “apparent”, according to this theory, that one cannot retain a reasonable expectation of privacy in the case of YouTube, videos, likes, and comments left open to the public [43].

By generating content in social media users are generating information flows and aggregations. Providers and Online Social Networks encourage - also through the default settings - “producers” to publish personal information and enable anyone accessing this information thus actively contributing to shaping social media as an attractive product [44]. Does self-exposure in social media amount to freely and consciously chosen privacy abandonment?

Although, YouTube offers several privacy options to users [7], we should take into consideration individual’s general inertia toward default terms [45][46][47]. Moreover, it seems that the majority of users choose to disclose their personal data to as many users as possible, although average users do not have a clear idea about the actual reach of information they reveal or they underestimate the possible reach of their profiles visibility [44].

Users are losing control over their data and the use thereof, as they are becoming detectable and “correlatable”. The combination of all this information provides a powerful tool for the accurate profiling of users. Moreover, it is quite simple to identify a particular person, even after her key attributes (name, affiliation, address, etc.) have been removed, based on her web history.

However, even if individuals are profiled in a pseudonimised way they may be adversely influenced [48][49]. Informational privacy protects individuals against practices that erode individual freedom, their capacity for self-determination, and their autonomy to engage in relationships and foster social appearance. If individuals fear that information pertaining to them might lead to false

incrimination, reprisals or manipulation of their data, they would probably hesitate to engage in communication and participatory activities [50]. The autonomy fostered by informational privacy generates collective benefits because it promotes “reasoned participation in the governance of the community” [51].

Risks of misuse and errors arising out of the aggregation and data mining of a large amount of data made public for other purposes are manifest. According to the German Federal Constitutional Court the “cataloguing” of the personality through the connection of personal data for the purpose of creating profiles and patterns is not permitted (Judgment of the Bundesverfassungsgericht, 4 April 2006, 1 BvR 518/02, 23.05.2006). A mass profiling of persons on the base of their views expressed in social media could have intimidation effects with further impacts on their behavior, the conception of their identity and the exercise of fundamental rights and freedoms such as the freedom of speech [52]. Fear of discrimination and prejudice may result to self-censorship and self-oppression [53]. Indeed, while profiling risks are usually conceived as threats to informational privacy we should point out the - eventually more - significant and actual risk of discrimination [54]. The safeguards relating to the use of personal information aim - among others. If not principally - at preventing discrimination against persons because of their opinions, beliefs, health or social status. Studies conveyed how profiling and the widespread collection and aggregation of personal information increase social injustice and generate even further discrimination against political or ethnical minorities or traditionally disadvantaged groups [50].

Individuals may be confronted with major problems both in their workplace and in their social environment. Employers or rigid micro-societies could demonstrate marginalizing behavior against persons because of their deviating political affiliation. There are a lot of historical examples of people who have been sidelined by the hegemonic attitude of society. One should not look for numerous examples in order to evaluate this thesis: Victor Hugo’s “Les Misérables” (Section X: The Bishop in the presence of an unknown light) is the most representative evidence towards this result.

If we may generalize the above mentioned consideration to a macro environment, consequences to the deviating from the average political affiliation could lead to mass social exclusion, prejudice and discriminations. Such minorities may even be considered *de facto* delinquent and face a social stigma. In the context of a totalitarian/authoritarian regime, implementation of such methods could lead to massive violation of civil and human rights or even threat the life of specific individuals.

5.2. *Lawful mechanisms*

Online social media profiles, blogs, tweets, and online fora are increasingly monitored by employers searching for information that may provide insight on employees and prospective hires [53] [55]]. A broader and potentially less censored or more honest array of information is easily accessible on the Internet. Taking into consideration the exponentially growing participation in online social networking sites and social media, it is not surprising that employers are searching for unique information about applicants and employees not found with other selection methods. In particular in the US, recent surveys point out lifestyle concerns among the most common reasons for rejecting candidates [56]. Such findings indicate that the once clear lines between the private and the public, as well as the employee's personal and professional life, are gradually blurring as a result of : (a) the "boundary-crossing technologies" [57], (b) the transformation of workplace structure and ethos through ICT, and (c) the radical changes in mass self-communication [58]. In other words, the more private information has become easily accessible and infinitely shareable and transferable, the more monitoring may extent to private spaces, activities, and time [53][55]. Methods (such the proposed in this paper) allows employers to collect and aggregate information, which reflects behavior of the user and her interaction with other users, in order to produce relevant patterns/profiles and anticipate future behaviors and threats.

Employers are, in principle, not prohibited to consider information about a person who is documented in publicly available social media profiles, public posts, or public Twitter accounts. However, both the wide availability of private information, as well as its use beyond the initial context that this information has been produced, may have far reaching effects for the employees' rights and liberties. With regard to the findings referred to in our paper, we should take into consideration that the insider threat prediction and prevention raises ethical and legal issues concerning the protection of employees' privacy, personality, and dignity.

The openness and sharing culture that dominates the online social media reflects a population that does not construct communication on the traditional division between private and public contexts. Many argue that when one publishes something to all comers it is not reasonable to expect (current and future) employers to respect her privacy and freedom of expression and refrain from judging her based on publicly available information [57]. This is true, in particular when employers have legitimate interests to protect their secrets and reputation, and ensure a secure business environment.

On the other hand (informational), privacy responds to the requirement that everyone should be in control of the information concerning her, so as to formulate conceptions of personal identity, values, preferences, goals, and to protect her life choices from public control, social disgrace, or objectification. Individuals tailor their social identities and aim at controlling others' impressions and opinions of them through behavior and performances within particular audiences [57]. Informational privacy offers safeguards to preserve an underlying capacity for autonomous decision - and choice-making [55] and to maintain a variety of social identities and roles. Moreover, privacy is a requirement for maintaining the human condition with dignity and respect. As related to privacy, dignity summarizes, among other principles, the recognition of an individual's personality, non-interference with another's life choices, and the possibility to act and express freely in society. Employer's intrusion into an employee's personal life through "social media background checks" may lead employers to judge opinions and behaviors out of their initial context] De-contextualization is an inherent characteristic of social media that pertains to over-simplification of social relations and the wide dissemination of information [59].

However, as Nissenbaum [60] underlines, the definitive value to be protected by the right to privacy is exactly the "contextual integrity" of a given contextual-self having different behaviors and sharing different information depending on the context. Information gathered through social media analysis is normally not only unintended as application information but often job-irrelevant or, moreover, related to sensitive activities and, consequently, information of the person concerned (religion, political beliefs, etc.) [61]. We should also take into account that this information may be inaccurate or not timely, reflecting a different life-phase of the person. Due to the Internet's excessive and perpetual memory, it is becoming harder and harder for persons to escape their past.

Furthermore we should consider that the social and communication norms which dominate the social media appear not only to lead to projected identities that job applicants may not wish to be seen by potential employers [62] but also to encourage exaggeration, bravado or shameless behavior [63]. Moreover, social media screening may expose employees and candidates to discrimination [56]. Profiling with the aim to gain probabilistic knowledge from data of the past and (to) propose/ predictions and identify risks for the future may infringe privacy as a right to be a multiple personality and carries far-reaching consequences in terms of social selection and unjustified and - often - invisible discrimination. Profiling may indeed entail the risk of formatting and customization of individual behavior that affects her personal autonomy [40]. Extending monitoring to social communication relationships of employees and candidates augments the chances of employers to influence behavior and promote the "well-adjusted em-

ployee" [45]. Information gathering about employee performances outside the traditionally conceived work sphere not only increases the dependence on (future) employers but has also a chilling effect on individuals' personality and freedom of speech. This is so, as they may sacrifice "Internet participation to segregate their multiple life performance" [56] and consequently refrain from expressing themselves.

Employees are routinely asked to sacrifice privacy rights to managerial interests like productivity, prevention and detection of threats and liability risks. Given the workplace belongs to the "public sphere", scholars argue that employees, who are hired to attend company business, cannot have a (subjective) "reasonable expectation of privacy" that society (objectively) accepts and legitimizes. American Courts are reluctant to recognize a workplace privacy right: in any case reasonable expectation of privacy of employees should be judged under all the circumstances and must be reasonable both in inception and scope (Supreme Court, Case *O'Connor vs. Ortega*). In the employment context privacy, if any, seems to be exchanged for something of commensurate value, like taking or keeping a job [65]. Regarding privacy as a purely bargainable and alienable right ignores the dignity element, inherent in the notion of privacy. The European approach seems diametrically opposite in many respects: Privacy is not conceived as a right to seclusion and intimacy but as a phenomenon, a protectable situation that regards the relationships between a person and its environment/other persons. The European Court of Human Rights (*Niemitz v. Germany*) rejected the distinction between private life and professional life. According to the Court, European employees have "a right to dignity and a private life that does not stop at the employer's doorstep".

Finally, it has been found that excessive monitoring disturbs the relationship between the employer and the employees. It has been proved that employees whose communications were monitored, suffered from higher levels of depression, anxiety and fatigue than those who were not monitored, within the same organization [53]. The panoptic effect of being constantly monitored even concerning activities that fall out of the workplace frame has negative impacts on the employer-employee relationship that should be based on mutual trust and confidence [66][67].

6. Conclusions

In this paper we dealt with a success and a horror story of how the multifaceted information shared/ revealed in the (context of) social media can be utilized, in order to achieve a dual purpose:

(a). Deal with the insider threat prediction and prevention, as malevolent insiders and predisposition towards computer crime has been closely linked to the personality trait of narcissism. We proposed a method of outlier detection in social media via influence, usage intensity, and klout score valuation, in order to detect users with narcissistic behavior. We have also proposed a method for group analysis under the prism of group homogeneity, as this homogeneity is a valuable characteristic to deter the manifestation of insider threats.

(b). Deal with the possibility of a social threat that is based on user generated content exploitation and leads to political affiliation profiling; namely a new panopticon of the digital era. Political beliefs and affiliation have been a cause for social marginalization, prejudice, and discrimination, especially in totalitarian and authoritarian regimes. Thus, we bring this issue to the fore and contribute to the debate and awareness raising. A user might want to protect personal information other than political affiliation, namely information related to sexual orientation, racial discrimination or even the health condition of the user regardless of the national scope. Such an improper information disclosure could be easily conducted via expansion of the panopticon methodology on the condition that domain experts of each case are available to interpret the collected data and train an appropriate model.

To demonstrate the efficiency of the aforementioned horror stories, we collected a vast amount of data from Social Media. To predict the insider via narcissism we collected data from Twitter. Then, we adopted a specific graph theoretic approach to analyze the crawled data. We focused on a fraction of Twitter users, i.e., a community of 41.818 Greek users.

To raise user awareness via YouTube, we collected a number of 12.964 users, 207.377 videos and 2.043.362 comments from YouTube. Afterwards, we conducted content and graph theoretic analysis of the dataset in order to verify that it is possible to extract conclusions over users' political affiliation, using the panopticon methodology. Our results confirmed the initial hypothesis that YouTube is a social medium that can support the study of users' political affiliation, namely audio-visual stimuli along with the feeling of anonymity enables users to express their political beliefs, even the most extreme ones.

Regarding the ethical and legal issues that rise from both horror stories, in the case of insider threat prediction, privacy violations may occur, in case someone chooses to apply the proposed method in an illegal or unethical manner. Users' privacy and dignity may be at stake if someone uses the method to promote employee/user discrimination and careless punishment. Therefore, the method should be utilized in the course of a legitimate action. Due to the nature of the employment relationship, in which there is an inherent asymmetry of power, re-

liance on consent for monitoring and screening is highly questionable. Consent should be confined only to, the very few, cases where the employee has a genuine free choice and is subsequently able to withdraw the consent without detriment [68][69]. The employer's monitoring policy should be tailored to the type and degree of risk the employer faces and the level of tolerated privacy intrusion depends on the nature of the employment as well as on the specific circumstances surrounding and interacting with the employment relationship [67]. Thus, the dialectic over the issue should follow the road of selecting the appropriate field of application for these profiling techniques, similarly to other proactive detection techniques, even of differentiated scope [70][71][72][73]. To further elaborate on this issue, we propose that the method is applied for security officers and for personnel involved in the decision making process within security critical information systems and critical infrastructures.

Following, we highlighted possible consequences of an alleged implementation of the described panopticon method. Regardless of the scope of the implementation, the resulting threats include working place discriminations, social prejudice or even stigma and marginalization of the victims. These phenomena could be identified even in a democratic and stable society, not to mention the threats one could face in a military or totalitarian regime. Thus, we adopted a pro-privacy attitude and included a legal point of view in our analysis, along with the emergence of the demand for raising social awareness over this threat and the necessity for institutionalization of digital rights.

References

1. Kaplan, A., Haenlein, M.: Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. In: *Business horizons*, vol. 53, no. 1, pp. 59-68 (2010).
2. Amichai-Hamburger, Y., Vinitzky, G.: Social network use and personality. In: *Computers in Human Behavior*, vol. 26, pp. 1289-1295 (2010).
3. Randazzo, M., Keeney, M., Kowalski, E., Cappelli, D., Moore, A.: Insider threat study: Illicit cyber activity in the banking and finance sector, CMU/SEI-2004-TR-021 (2005).
4. Theoharidou, M., Kokolakis, S., Karyda, M., Kiountouzis, E.: The insider threat to information systems and the effectiveness of ISO17799. In: *Computers & Security*, vol. 24, no. 6, pp. 472-484 (2005).
5. Lee, J., Lee, Y.: A holistic model of computer abuse within organizations. In: *Information Management & Computer Security*, vol. 10, no. 2, pp. 57-63 (2002).

6. Kandias, M., Galbogini, K., Mitrou, L., Gritzalis, D.: Insiders trapped in the mirror reveal themselves in social media. In: 7th International Conference on Network and System Security, pp. 220-235. Springer (2013).
7. Kandias, M., Mitrou, L., Stavrou, V., Gritzalis, D.: Which side are you on? A new Panopticon vs. privacy. In: 10th International Conference on Security and Cryptography (SECRYPT-2013), Iceland, pp. 98-110 (2013).
8. Pang, B., Lee, L.: Opinion mining and sentiment analysis. In: Foundations and Trends in Information Retrieval, vol. 2, no. 1-2, pp. 1-135 (2008).
9. King, I., Li, J., Chan, K.: A brief survey of computational approaches in social computing. In: International Joint Conference on Neural Networks, pp. 1625-1632 (2009).
10. De Choudhury, M., Counts, S.: The nature of emotional expression in social media: measurement, inference and utility. In: 2012 Human Computer Interaction Consortium (HCIC) Workshop (2012).
11. Benevenuto, F., Rodrigues, T., Cha, M., Almeida, V.: Characterizing user behaviour in online social networks. In: 9th ACM SIGCOMM Conference on Internet Measurement, pp. 49-62. ACM (2009).
12. Park, N., Kee, K., Valenzuela, S.: Being immersed in social networking environment: Facebook groups, uses and gratifications, and social outcomes. In: CyberPsychology & Behavior, vol. 12, no. 6, pp. 729-733 (2009).
13. Balduzzi, M., Platzer, C., Holz, T., Kirda, E., Balzarotti, D., Kruegel, C.: Abusing social networks for automated user profiling. In: Recent Advances in Intrusion Detection, pp. 422-441. Springer (2010).
14. Theoharidou, M., Gritzalis, D.: A Common Body of Knowledge for Information Security. In: IEEE Security & Privacy, vol. 4, no. 2, pp. 64-67 (2007).
15. Kandias, M., Virvilis, N., Gritzalis, D.: The Insider Threat in Cloud Computing. In: 6th International Conference on Critical Infrastructure Security, pp. 93-103. Springer (LNCS 6983) (2013).
16. Tsalis, N., Theoharidou, M., Gritzalis, D.: Return on security investment for Cloud platforms. In: Economics of Security in the Cloud Workshop, United Kingdom. IEEE Press (2013).
17. Theoharidou, M., Papanikolaou, N., Pearson, S., Gritzalis, D.: Privacy risks, security and accountability in the Cloud. In: 5th IEEE Conference on Cloud Computing Technology and Science, pp. 177-184, United Kingdom. IEEE Press (2013).

18. Theoharidou, M., Tsalis, N., Gritzalis, D.: In Cloud we Trust: Risk-Assessment-as-a-Service. In: 7th IFIP International Conference on Trust Management, pp. 100-110, Spain. Springer (AICT 401) (2013).
19. Magklaras, G., Furnell, S.: Insider threat prediction tool: Evaluating the probability of IT misuse. In: Computers & Security, vol. 21, no. 1, pp. 62-73 (2001).
20. Magklaras, G., Furnell, S., Brooke, P.: Towards an insider threat prediction specification language. In: Information Management & Computer Security, vol. 14, no. 4, pp. 361-381 (2006).
21. Yaseen, Q., Panda, B.: Knowledge acquisition and insider threat prediction in relational database systems. In: International Conference on Computational Science and Engineering, pp. 450-455. IEEE (2009).
22. Kandias, M., Mylonas, A., Virvilis, N., Theoharidou, M., Gritzalis, D.: An insider threat prediction model. In: 3rd Trust, Privacy and Security in Digital Business Conference, pp. 26-37 (2010).
23. Greitzer, F., Kangas, L., Noonan, C., Dalton, A., Hohimer, R.: Identifying At-Risk Employees: Modeling Psychosocial Precursors of Potential Insider Threats. In: 45th Hawaii International Conference on System Science, pp. 2392-2401. IEEE (2012).
24. Brdiczka, O., Liu, J., Price, B., Shen, J., Patil, A., Chow, R., Ducheneaut, N.: Proactive Insider Threat Detection through Graph Learning and Psychological Context. In: IEEE Symposium on Security and Privacy Workshops, pp. 142-149. IEEE (2012).
25. Shaw, E., Ruby, K., Post, J.: The insider threat to information systems: The psychology of the dangerous insider. In: Security Awareness Bulletin, vol. 2, no. 98, pp. 1-10 (1998).
26. Federal Bureau of Investigation: The Insider Threat: An introduction to detecting and deterring an insider spy. (2012). Available at <http://www.fbi.gov/about-us/investigate/counterintelligence/the-insider-threat>.
27. Kosinski, M., Stillwell, D., Graepel, T.: Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior. In: National Academy of Sciences, vol. 110, no. 15, pp. 5802-5805 (2013).
28. Kandias, M., Stavrou, V., Bozovic, N., Mitrou, L., Gritzalis, D.: Can we trust this user? Predicting insider's attitude via YouTube usage profiling. In: 10th IEEE International Conference on Autonomic and Trusted Computing, pp. 347-354, Italy. IEEE Press (2013).

29. Kandias, M., Stavrou, V., Bosovic, N., Gritzalis, D.: Predicting the insider threat via social media: The YouTube case. In: 12th Workshop on Privacy in the Electronic Society, pp. 261-266, Germany. ACM Press (2013).
30. Chen, Y., Nyemba, S., Zhang, W., Malin, B.: Leveraging social networks to detect anomalous insider actions in collaborative environments. In: IEEE International Conference on Intelligence and Security Informatics, pp. 119-124. IEEE (2011).
31. Skues, J., Williams, B., Wise, L.: The effects of personality traits, self-esteem, loneliness, and narcissism on Facebook use among university students. In: Computers in Human Behavior (2012).
32. Buffardi, L., Campbell, W.: Narcissism and social networking web sites. In: Personality and Social Psychology Bulletin, vol. 34, no. 10, pp. 1303-1314 (2008).
33. Mehdizadeh, S.: Self-presentation 2.0: Narcissism and self-esteem on Facebook. In: Cyberpsychology Behavior, and Social Networking, vol. 13, no. 4, pp. 357-364 (2010).
34. Mislove, A., Marcon, M., Gummadi, K. P., Druschel, P., Bhattacharjee, B.: Measurement and analysis of online social networks. In: 7th ACM SIGCOMM Conference on Internet Measurement, pp. 29-42. ACM (2007).
35. Travers, J., Milgram, S.: An experimental study of the small world problem. In: Sociometry, pp. 425-443 (1969).
36. Quercia, D., Ellis, J., Capra, L., Crowcroft, J.: In the mood for being influential on twitter. In: Privacy, Security, Risk and Trust. In IEEE 3rd International Conference on Social Computing, pp. 307-314. IEEE (2011).
37. Frank, L., Hohimer, R.: Modeling human behavior to anticipate insider attacks. In: Journal of Strategic Security, vol. 4, no. 2, pp. 3 (2011).
38. Shaw, E., Fischer, L.: Ten tales of betrayal: The threat to corporate infrastructure by information technology insiders analysis and observations. Defense Personnel Security Research Center, USA (2005).
39. Sebastiani, F.: Machine learning in automated text categorization. In: ACM Computing Surveys, vol. 34, no. 1, pp. 1-47 (2002).
40. Manning, C., Raghavan, P., Schütze, H.: Introduction to Information Retrieval. Cambridge University Press (2008).
41. Hildebrandt, M.: Who is profiling who? Invisible visibility. In: Reinventing Data Protection, pp. 239-252 (2009).

42. Solove, D.: A taxonomy of privacy. In: *University of Pennsylvania Law Review*, vol. 154, no. 3, pp. 477 (2006).
43. Henderson, S.: Expectations of Privacy in Social Media. In: *Mississippi College L. Rev.*, pp. 31 (Symposium Edition) (2012). Available at: http://works.bepress.com/stephen_henderson/10.
44. Ziegele, M., Quiring, O.: Privacy in social network sites. In: *Privacy Online: Perspectives on privacy and self-disclosure in the Social Web*, pp. 175-189. Springer (2011).
45. Mitrou, L., Gritzalis, D., Katsikas, S., Quirchmayr, G.: Electronic voting: Constitutional and legal requirements, and their technical implications. In: *Secure Electronic Voting*, pp. 43-60. Springer (2003).
46. Mitrou, L.: The Commodification of the Individual in the Internet Era: Informational self-determination or "self-alienation". In: *8th International Conference of Computer Ethics Philosophical Enquiry*, pp. 466-485 (2009).
47. Lambrinouidakis, C., Gritzalis, D., Tsoumas V., Karyda, M., Ikonomopoulos, S.: Secure Electronic Voting: The current landscape. In: *Secure Electronic Voting*, pp. 101-122. Springer (2003).
48. Schermer, B.: The limits of privacy in automated profiling and data mining. In: *Computer Law and Security Review*, vol. 27, pp. 45-52 (2011).
- 49.. Mylonas, A., Kastania, A., Gritzalis, D.: Delegate the smartphone user? Security awareness in smartphone platforms. In: *Computers & Security*, vol. 34, pp. 47-66 (2013).
50. Mitrou, L.: The impact of communications data retention on fundamental rights and democracy: The case of the EU Data Retention Directive. In: *Haggerty/Samatas*, pp. 127-147 (2010).
51. Cohen, J.: Examined Lives: Informational Privacy and the subject as object. In: *Stanford Law Review*, vol. 52, pp. 1373-1438 (2000).
52. Cas, I.: Ubiquitous Computing, Privacy and Data Protection: Options and limitations to reconcile the unprecedented contradictions. In: *Computers, Privacy and Data Protection: An Element of Choice*, pp. 139-170. Springer (2011).
53. Fazekas, C.: 1984 is Still Fiction: Electronic Monitoring in the Workplace and US Privacy Law. In: *Duke Law & Technology Review*, pp. 15-15 (2004).
54. Gutwirth, S., De Hert, P.: Regulating profiling in a democratic constitutional State. In: *Profiling the European citizen cross-disciplinary perspectives*, pp. 271-302. Springer (2008).

55. Mitrou, L., Karyda, M.: Employees' privacy vs. employers' security: Can they be balanced? In: *Telematics and Informatics*, vol. 23, no. 3, pp. 164-178 (2006).
56. Broughton, A., Higgins, T., Hicks, B., Cox, A.: *Workplaces and Social Networking - The Implications for Employment Relations*. Institute for Employment Studies, Brighton (2009).
57. Abril-Sánchez, P., Levin, A., Del Riego, A.: Blurred Boundaries: Social Media Privacy and the 21st Century Employee. In: *American Business Law Journal*, vol. 49, no. 1, pp. 63-124 (2012).
58. Castells, M.: *Communication Power*. Oxford University Press (2009).
59. Dumortier, F.: Facebook and Risks of "De-contextualization" of Information. In: *Data Protection in a Profiled World*, pp. 119-137 (2010).
60. Nissenbaum, H.: Privacy as Contextual Integrity. In: *Washington Law Review*, vol. 79, pp. 119-157 (2004).
61. Davison, K., Maraist, C., Hamilton, R., Bing, M.: To Screen or Not to Screen? Using the Internet for Selection Decisions. In: *Employ Response Rights*, vol. 24, pp. 1-21 (2012).
62. Smith, W., Kidder, D.: You've been tagged! (Then again, maybe not): Employers and Facebook. In: *Business Horizons*, vol. 53, pp. 491-499 (2010).
63. Slovensky, R., Ross, W.: Should human resource managers use social media to screen job applicants? *Managerial and legal issues in the USA*, vol. 14, Is. 1, pp. 55-69 (2012).
64. Simitis, S.: Reconsidering the premises of labor law: Prolegomena to an EU regulation on the protection of employees' personal data. In: *European Law Journal*, vol. 5, pp. 45-62 (1999).
65. Lasprogata, G., King, N., Pillay, S.: Regulation of electronic employee monitoring: Identifying fundamental principles of employee privacy through a comparative study of data privacy legislation in the European Union, US and Canada. In: *Stanford Technology Law Review* 4 (http://stlr.stanford.edu/STLR/Article?04_STLR_4) (2004).
66. UK Information Commissioner: *The Employment Practices Data Protection Code* (2003).
67. Data Protection Working Party. Opinion 8/2001 on the processing of personal data in the employment context (5062/01/Final) (2001).
68. Mitrou, L., Karyda, M.: Bridging the gap between employee's surveillance and privacy protection. In: *Social and Human Elements of Information Secu-*

- rity: Emerging Trends and Countermeasures, IGI Global, New York, pp. 283-300 (2009).
69. Mitrou, L.: The Commodification of the Individual in the Internet Era: Informational Self-determination or “Self-alienation”? In: 8th International Conference of Computer Ethics Philosophical Enquiry, Greece, pp. 466-485 (2009).
  70. Mylonas, A., Meletiadiis, V., Tsoumas, B., Mitrou, L., Gritzalis, D.: Smartphone Forensics: A Proactive Investigation Scheme for Evidence Acquisition. In: 27th International Information Security and Privacy Conference, pp. 249-260. Springer (2012).
  71. Mylonas, A., Meletiadiis, V., Mitrou, L., Gritzalis, D.: Smartphone sensor data as digital evidence. In: Computers & Security, vol. 38, pp. 51-75 (2013).
  72. Mylonas, A., Tsoumas, B., Dritsas, S., Gritzalis, D.: A secure smartphone applications roll-out scheme. In: 8th International Conference on Trust, Privacy & Security in Digital Business, pp. 49-61. Springer (2011).
  73. Virvilis, N., Dritsas, S., Gritzalis, D.: A cloud provider-agnostic secure storage protocol. In: 5th International Conference on Critical Information Infrastructure Security, pp. 104-115. Springer (2010).

Οι επιδράσεις που ασκεί το υπόστρωμα της πληροφορίας στους διοικητικούς θεσμούς

Διονύσης Μοσχόπουλος

---

1. Εισαγωγή

Μία βασική ιδιότητα του ανθρώπου, την οποία ο Korzybski αποκαλεί time-binding, είναι η ικανότητα του να «κτίζει» πάνω σε προγενέστερη γνώση¹. Σύμφωνα με αυτήν ο άνθρωπος συνοψίζει, αφομοιώνει και προσαρμόζει τα έργα και την εμπειρία του παρελθόντος για να τα χρησιμοποιήσει ως πνευματικό κεφάλαιο για την βελτίωση του παρόντος. Για να εκφραστεί όμως αυτή η ιδιότητα απαιτείται ένας δεσμός που θα ενώνει το παρελθόν με το παρόν και θα εξασφαλίζει τη μεταφορά της πληροφορίας και της γνώσης μέσα στον χρόνο. Ο δεσμός αυτός σύμφωνα με την Garfield δεν είναι άλλος από το τεκμήριο².

Πληροφορία και Διοίκηση: Το κράτος από πολύ νωρίς ενδιαφέρθηκε για την οργάνωση του πληροφοριακού του πλούτου. Ιδιαίτερα από τις αρχές του 20ου αιώνα, η επέκταση των λειτουργιών του ενεργοποίησε το ενδιαφέρον για την οργάνωση της διοικητικής πληροφορίας με επιστημονικές μεθόδους. Το ενδιαφέρον αυτό έχει ενταθεί ιδιαίτερα στις μέρες μας λόγω της ανάπτυξης των τεχνολογιών της πληροφορίας που αναδεικνύουν την πληροφορία ως μία από τις κύριες πηγές πλούτου των κρατών. Η σύγχρονη διοικητική θεωρία έχει επικεντρώσει το ενδιαφέρον της στη διοικητική πληροφορία και την επεξεργασία της. Σύμφωνα με τον Cleveland, «Η Διοίκηση είναι πληροφορία. Οι υπάλληλοί της είναι σχεδόν όλοι εργάτες της πληροφορίας, οι πρώτες της ύλες είναι εισερχόμενες πληροφορίες, τα προϊόντα της είναι αυτές οι εισερχόμενες πληροφορίες που διαμορφώνονται σε πολιτικές...»³. Παράλληλα, έχει προβληθεί η σημασία των περιορισμών που διέπουν κά-

-
1. Η ικανότητα αυτή διατυπώνεται ως εξής στο έργο του A. Korzybski, *Manhood of Humanity: The Science and Art of Human Engineering*, New York 1921, «Οι άνθρωποι διαθέτουν μία πολύ αξιόλογη ικανότητα η οποία χαρακτηρίζει μόνο αυτούς - εννοώ την ικανότητα να συνοψίζουν, αφομοιώνουν και προσαρμόζουν τα έργα και τις εμπειρίες του παρελθόντος, εννοώ την ικανότητα να χρησιμοποιούν τα προϊόντα και τις εμπειρίες του παρελθόντος ως διανοητικό και πνευματικό κεφάλαιο για την ανάπτυξη του παρόντος».
  2. Garfield E., *Librarian versus Documentalist*, 1953 (www.garfield.library.upenn.edu/papers/librarianvsdocumentalist1953.html, ημερομηνία πρόσβασης 14.4.2014).
  3. Cleveland H., «Government Is Information (But Not Vice Versa)», *Public Administration Review*, November/December 1986, σσ. 605-607.

θε φορά την επεξεργασία της πληροφορίας. Αυτοί αποτελούν ένα κριτήριο για τον προσδιορισμό της «αλήθειας», μιας «αλήθειας» που είναι κάθε φορά διαφορετική, ανάλογα με την διαδικασία από την οποία προέκυψε. Σύμφωνα με τον Zinke, «Η αντίληψη της επεξεργασίας των πληροφοριών υποδεικνύει ότι η αλήθεια σχετίζεται με τις λειτουργίες της επεξεργασίας και την διαμόρφωση των δομών στα διάφορα συστήματα επεξεργασίας πληροφοριών. Το κριτήριο που χρησιμοποιείται για να προσδιοριστεί ποιά είναι η αλήθεια εξαρτάται από τους περιορισμούς της επεξεργασίας της πληροφορίας που ενυπάρχουν στους διάφορους επεξεργαστές πληροφορίας που εξετάζουμε. Κατά συνέπεια, η αληθινή γνώση έτσι όπως ορίζεται από τον άνθρωπο θα είναι διαφορετική από αυτή που ορίζεται από τους υπολογιστές, τις οργανώσεις και τις κοινωνίες»⁴. Τέλος, τα σύγχρονα συστήματα διακυβέρνησης απεικονίζονται με τη μορφή δικτύων διακίνησης της πληροφορίας. Οι Bellamy και Taylor επισημαίνουν ότι «τα συστήματα διακυβέρνησης μπορούν να εκληφθούν ως δίκτυα σχέσεων τα οποία υποστηρίζονται και αντανakλώνται σε πολύπλοκα σύνολα πληροφοριακών ροών»⁵. Από τα παραπάνω προκύπτει η σημασία που αποδίδεται στη διοικητική πληροφορία και στο μέσο (υπόστρωμα) το οποίο την διακινεί.

Οι ιδιότητες του υποστρώματος της πληροφορίας: Σύμφωνα με τον Deutsch, το δεύτερο από τα επτά στάδια που χαρακτηρίζουν τη διαδικασία της σκέψης είναι εκείνο της αποθήκευσης της πληροφορίας με βάση τις ιδιότητες που διέπουν το υπόστρωμά της (medium). Έτσι π.χ. οι ιδιότητες του υποστρώματος της πληροφορίας στον ανθρώπινο οργανισμό, δηλαδή των κυττάρων, είναι διαφορετικές από τις ιδιότητες του υποστρώματος της πληροφορίας στις ηλεκτρικές συσκευές, αλλά και διαφορετικές από τις ιδιότητες του υποστρώματος της πληροφορίας στη δημόσια διοίκηση⁶. Κατά συνέπεια η διαδικασία επιλογής, οργάνωσης και εξαγωγής των πληροφοριών εξαρτάται από την υλική υπόσταση του υποστρώματος, μέσω του οποίου διακινούνται. Λέγοντας υπόστρωμα εννοούμε το υλικό στο οποίο καταγράφονται οι πληροφορίες που συγκροτούν ένα τεκμήριο (π.χ. πύλινες πινακίδες, πάπυρος, χαρτί, περγαμινή, φιλμ, μαγνητική ταινία, σκληρός δίσκος π/υ κ.λπ.). Το

4. Zinke R.C., «Administron: The Image of the Administrator as Information Processor» in *Images and Identities in Public Administration*, Ed. Henry D. Kass, Bayard L. Catron, 1990, σσ. 183-201.

5. Bellamy C. and Taylor J., *Governing in the Information Age*, Open University Press, Buckingham-Philadelphia 1998, σ. 152.

6. Τα στάδια αυτά σύμφωνα με τον Deutsch είναι: α) κωδικοποίηση της εισερχόμενης πληροφορίας β) αποθήκευση αυτών των συμβόλων, με την βοήθεια προσαρμοσμένων οιονεί μεταβαλλόμενων εργαλείων γ) απόσπαση ενός τμήματος αυτής της πληροφορίας από το σύνολο δ) ανάκληση ορισμένων αποσπασμένων πληροφοριών ε) ανασυνδυασμός ορισμένων ανακαλούμενων πληροφοριών στ) νέα εξαγωγή από την ανασυνδυασμένη πληροφορία ζ) μετάδοση της νέας πληροφορίας με σκοπό την αποθήκευση ή την εφαρμογή της στην πράξη. (Βλ. Deutsch K.W. *The nerves of government*, New York, Free Press 1963, σσ. 85-86, 206).

μέσο αυτό αποτελεί έναν καθοριστικό παράγοντα στην εσωτερική επικοινωνία των οργανώσεων, αφού από αυτό εξαρτάται η διαδικασία ανάδρασης, δηλαδή η δυνατότητα αξιοποίησης της μνήμης του οργανισμού. Ωστόσο το υπόστρωμα δεν μένει πάντα ίδιο. Αντίθετα αλλάζει, υπό την προϋπόθεση όμως ότι δεν θα καταστραφεί η διαδικασία μεταφοράς της πληροφορίας. Όπως ανανεώνονται τα κύτταρα του ανθρώπινου οργανισμού χωρίς να απειλείται η ζωή του ανθρώπου έτσι μπορεί να μεταβληθεί το υπόστρωμα της πληροφορίας χωρίς να απειληθεί η ίδια η διαδικασία μεταφοράς της. Το υπόστρωμα της πληροφορίας εξαρτάται από το επίπεδο της τεχνολογίας της πληροφορίας. Ένα δε από τα νέα χαρακτηριστικά της σύγχρονης γραφειοκρατίας σύμφωνα με τον Morstein αποτελεί η ύπαρξη «επαρκούς υποστηρικτικής τεχνολογίας, ιδιαίτερα όσον αφορά τη διατήρηση των αρχείων, της αλληλογραφίας και των ποσοτικών δεδομένων»⁷.

Οι θεσμοί, όχημα μεταφοράς της πληροφορίας: Η πληροφορία, ωστόσο, δεν μπορεί να υπάρξει ανεξάρτητα από τον μηχανισμό που τη συλλέγει, την επεξεργάζεται και τη διαθέτει. Αυτό τον μηχανισμό αποτελούν οι θεσμοί, οι οποίοι είναι συστήματα κανόνων, προτύπων, συμβάσεων και προσδοκιών που διέπουν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Παράλληλα, σύμφωνα με τον Grimmer, οι θεσμοί είναι αποτελεσματικοί μηχανισμοί που έχουν ικανότητες ελέγχου και προσανατολισμού⁸. Οι θεσμοί αποτελούν το όχημα μεταφοράς της πληροφορίας. Παράλληλα εξασφαλίζουν ένα σταθερό και διαρκές πλαίσιο πληροφοριακής επικοινωνίας. Από την ύπαρξή τους εξαρτάται η ύπαρξη της ίδιας της πληροφορίας. Η τεχνολογία της πληροφορίας διαμορφώνει και διαμορφώνεται από τους υφιστάμενους θεσμούς. Όσο ισχυρότεροι είναι οι θεσμοί αυτοί, τόσο αποτελεσματικότερη είναι η επικοινωνία και η αξιοποίηση του πληροφοριακού τους περιεχομένου. Έτσι μπορούμε να πούμε ότι οι θεσμοί ενσωματώνουν κάθε τεχνολογική πρόοδο. Η θεσμική διαμόρφωση κάθε διοικητικής οργάνωσης είναι το αποτέλεσμα: α) των συνολικών διαδικασιών επικοινωνίας β) των μεταβλητών και σταθερών διαδικασιών επικοινωνίας και γ) των διαδικασιών επικοινωνίας μεταξύ της οργάνωσης και του περιβάλλοντός της.

Από τα παραπάνω προκύπτει η σημασία που έχει η τεχνολογία της πληροφορίας στη διαμόρφωση των θεσμών. Ειδικότερα η κατανόηση των ιδιοτήτων αυτής της τεχνολογίας είναι απαραίτητη για την ανάλυση της πληροφοριακής πολιτικής. Σύμφωνα με τους Bellamy και Taylor, «η ανάλυση της πληροφοριακής πολιτικής πρέπει να λάβει υπόψη ...τις ιδιότητες των σχετικών τεχνολογιών και ιδιαίτερα, τις

7. Van Riper P.P., «The American Administrative State: Wilson and the Founders - An Unorthodox View», *Public Administration Review*, November/December 1983, σσ. 477-490.

8. Grimmer K., «Public Administrations Organizations as Institutions and their Transformation due to Information Technology» in *Public Administration in an Information Age: A Handbook*, Ed. by I. Th.M. Snellen and W.B.H.J. Van de Donk, IOS press 1998, σσ. 359-377.

άρρηκτες σχέσεις αυτών των ιδιοτήτων με τον τρόπο που η πληροφορία διαμορφώνεται, μεταδίδεται και χρησιμοποιείται»⁹.

Η υπόθεση εργασίας: Στόχος μας είναι να προβάλλουμε διαχρονικά την αντιστοιχία μεταξύ ιδιοτήτων του υποστρώματος της πληροφορίας και των διοικητικών θεσμών. Κατά συνέπεια διατυπώνουμε την εξής υπόθεση εργασίας: οι διοικητικοί θεσμοί δεν μπορούν να υπάρξουν ανεξάρτητα από τους περιορισμούς που επιβάλλει το υπόστρωμα της πληροφορίας που διακινούν. Η διατήρηση, διαφοροποίηση ή κατάργηση του θεσμού είναι αντίστοιχη των αναγκών που καθορίζουν οι ιδιότητες του υποστρώματος της πληροφορίας. Η παραπάνω υπόθεσης εργασίας αποτελεί και μία μέθοδο αξιολόγησης των διοικητικών θεσμών. Η αποτελεσματικότητά τους είναι ανάλογη των αντικειμενικών περιορισμών που τίθενται για την οργάνωση της πληροφορίας και επικοινωνίας από το υπόστρωμα της πληροφορίας.

Η έννοια της μεταφοράς: Σύμφωνα με τη θεωρία της γνώσης η απεικόνιση της πραγματικότητας δεν προέρχεται από εξωτερικά γεγονότα. Αντίθετα, ο άνθρωπος κατανοεί το κόσμο μέσα από έννοιες που διαμορφώνει με υποκειμενικές διαδικασίες. Λέξεις, ονόματα, ιδέες και αντιλήψεις, αποτελούν συμβολικές αναπαραστάσεις που αντιστοιχούν σε δεδομένα της πραγματικότητας και επιτρέπουν την κατανόηση της και την επικοινωνία. Στη διαμόρφωση ενός συμβόλου είναι σημαντικός ο ρόλος της μεταφοράς, η οποία αποτελεί τη βάση του συμβολισμού. Η μεταφορά αποτελεί μία δημιουργική διαδικασία η οποία παράγει αποτελέσματα μέσα από τη διασταύρωση εικόνων. Η χρήση της συνίσταται στη διαμόρφωση μιας εικόνας και στη συνέχεια, στον εντοπισμό των κύριων χαρακτηριστικών της εικόνας αυτής, στην πραγματικότητα που ερευνούμε. Έτσι οι μεταφορές μπορούν να ερμηνεύσουν τη φύση των οργανώσεων με διάφορους τρόπους, κάθε ένας από τους οποίους αντιστοιχεί σε μία ερμηνεία της εσωτερικής λειτουργίας τους. Παράλληλα, νέες μεταφορές μπορούν να αποτελέσουν συμπληρωματικές ή και αντιθετικές προσεγγίσεις στο πεδίο της ανάλυσης των οργανώσεων¹⁰.

Η χρήση της μεταφοράς συναντάται συχνά στη βιβλιογραφία για τις οργανώσεις. Η λειτουργία των οργανώσεων έχει αναλυθεί με βάση τις μεταφορές της μηχανής, του επεξεργαστή πληροφορίας, του κειμένου, της ψυχικής φυλακής, του εγκεφάλου κα. Κάθε μία από τις προσεγγίσεις αυτές συνδέει τα χαρακτηριστικά της μεταφορικής εικόνας με εκείνα των οργανώσεων, και με βάση αυτή τη σύνδεση επιχειρεί την ερμηνεία της λειτουργίας τους. Στη μελέτη που ακολουθεί επιχειρείται

9. Bellamy C., Taylor J., *όπου παραπάνω*, Open University Press, Buckingham-Philadelphia 1998, σ. 164.

10. Morgan G., *Images of Organization*, Sage Publications 1996 and Morgan G., «Paradigms, Metaphors and puzzle Solving in Organization Theory» *Administrative Science Quarterly* 1980, σσ. 605-622.

η ανάπτυξη μιας νέας μεταφοράς, της μεταφοράς του υποστρώματος της πληροφορίας. Η μεταφορά αυτή συνδέεται με τις ιδιότητες του υποστρώματος της πληροφορίας και τους περιορισμούς που απορρέουν από αυτές.

Στο πλαίσιο αυτό θα επιχειρήσουμε να ερμηνεύσουμε την εξέλιξη των διοικητικών θεσμών. Π.χ. συνδυάζοντας τα χαρακτηριστικά και τους περιορισμούς που θέτει η χρήση του χαρτιού (αυθεντικότητα, βραδύτητα επικοινωνίας, όγκος κ.λπ.) θα επιχειρήσουμε να ερμηνεύσουμε τη διαμόρφωση των συστημάτων ιεραρχίας και επικοινωνίας στις οργανώσεις. Αντίστοιχα, συνδυάζοντας τα χαρακτηριστικά και τους περιορισμούς που θέτει η ηλεκτρονική διακίνηση της πληροφορίας θα επιχειρήσουμε να ερμηνεύσουμε την αποδυνάμωση των συστημάτων ιεραρχίας, καθώς και τα νέα συστήματα ελέγχου και επικοινωνίας στις οργανώσεις.

Σήμερα, ζούμε σε μία ενδιαφέρουσα και προκλητική περίοδο οργάνωσης και διαχείρισης της πληροφορίας και της γνώσης. Ωστόσο σπάνια μιλούμε και γράφουμε για τον υλικό κόσμο της πληροφορίας και της γνώσης, που είναι η ζωογόνα δύναμή της, όπως είναι το οξυγόνο για τον άνθρωπο. Το τελευταίο, αν και δεν είναι ορατό, είναι διάχυτο στην ατμόσφαιρα. Προβαίνουμε λοιπόν στην εξέταση της μεταφοράς του υποστρώματος της πληροφορίας, επειδή θεωρούμε ότι, όπως δεν μπορεί να υπάρξει νους χωρίς σώμα, έτσι δεν μπορεί να υπάρξει η έννοια της πληροφορίας χωρίς το υπόστρωμα που τη διακινεί.

2. Η κυριαρχία του χαρτιού

α. Χαρτί και Διοίκηση

Η χρήση του γραπτού τεκμηρίου αποτελεί το παλαιότερο χαρακτηριστικό της γραφειοκρατίας¹¹. Ο Weber ορίζει ως ένα από τα στοιχεία της γραφειοκρατίας την ύπαρξη «γραπτών διαδικασιών και αρχείων»¹². Σύμφωνα με τον Simon η διακίνηση γραπτών τεκμηρίων αποτελεί βασικό μέσο επικοινωνίας των οργανώσεων¹³. Ο Gladden θεωρεί ότι «χωρίς το γραπτό αρχείο η διοίκηση δεν θα διέθετε μία ζωτική τεχνική για την επέκτασή της»¹⁴.

Οι πρώτες χρήσεις του γραπτού τεκμηρίου αναφέρονται στην οικονομική διοίκηση και την κωδικοποίηση της νομοθεσίας. Στη συνέχεια η χρήση του γραπτού τεκμηρίου αυξήθηκε κατά την περίοδο των ατλαντικών επαναστάσεων. Η επέκταση ωστόσο των λειτουργιών του κράτους στην οικονομική και κοινωνική ζωή και η αύξηση των αστικών οικισμών στις αρχές του 20ου αιώνα, οδήγησαν στην τελική

11. Raadschelders J., *Handbook of Administrative History*, Transactions Publishers 1998, σ. 119.

12. Van Riper P.P., ό.π., *Public Administration Review*, November/December, 1983, σσ. 477-490.

13. Simon H., *Administrative behavior*, New York 1947, σ. 87

14. Raadschelders J., *όπου παραπάνω*, Transactions Publishers 1998, σ. 119

κυριαρχία του. Ο Dery αναφέρει ότι οι οργανώσεις έχουν ανάγκη το γραπτό τεκμήριο επειδή στηρίζονται σε απρόσωπες σχέσεις και διαχειρίζονται την έλλειψη εμπιστοσύνης¹⁵. Τα γραπτά τεκμήρια αποτελούν επιπλέον ένα μηχανισμό ελέγχου των οργανώσεων που διασφαλίζει τον απρόσωπο χαρακτήρα της διοίκησης, την ομοιομορφία, την τυποποίηση, την ιεραρχία και τον προγραμματισμό. Παράλληλα, απεικονίζουν την πραγματικότητα και καθορίζουν τη διαδικασία μάθησης των οργανώσεων, αφού αυτή καθορίζεται από τη μνήμη που ενσωματώνεται στα έγγραφα. Ένα γραπτό τεκμήριο που έχει χαθεί ισοδυναμεί με την ανυπαρξία του πραγματικού γεγονότος που απεικονίζει.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι θεωρητικοί της διοίκησης αναφέρονται στο γραπτό τεκμήριο, αλλά όχι στο υπόστρωμά του, δηλαδή στο χαρτί. Ο πρώτος που προβάλλει την σημασία που έχει το χαρτί, ως υπόστρωμα της διοικητικής πληροφoρίας, είναι ο Otlet που αναφέρει τα εξής: «Είναι αδύνατον να απαρνηθούμε το χαρτί. Ωστόσο, πρέπει να προφυλαχτούμε από τις βλαβερές συνέπειές του, όπως προφυλασσόμαστε από τη σκόνη. Ο άνθρωπος θα κυριαρχήσει στο χαρτί εάν δεν θέλει να υποδουλωθεί από αυτό»¹⁶. Άλλωστε η ίδια η επιστήμη της τεκμηρίωσης συνιστά μία πράξη αντίστασης στην κυριαρχία του χαρτιού.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι η ανάδειξη της σημασίας του υποστρώματος της πληροφoρίας επιχειρείται από τον ιδρυτή της επιστήμης της τεκμηρίωσης. Η τεκμηρίωση κατά την περίοδο εκείνη (αρχές του 20ου αιώνα) εκλαμβάνεται ως ένα επιστημονικό πεδίο που περιλαμβάνει την βιβλιογραφία, την βιβλιοθηκονομία, την αρχειονομία και την μουσειολογία. Σκοπό έχει τη συστηματική καταγραφή της ανθρώπινης γνώσης με επιστημονικές μεθόδους. Μεταγενέστερα περιορίστηκε η έννοια του όρου, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει την οργάνωση των εγγράφων προκειμένου αυτά να αξιοποιηθούν για ένα συγκεκριμένο και πρόσκαιρο σκοπό. Σύμφωνα με τον Duboscq, «η τεκμηρίωση είναι μία τεχνητή συγκέντρωση εγγράφων σε φακέλους προκειμένου να τεθούν στην διάθεση ενός οργανισμού ή της κοινωνίας για μία συγκεκριμένη και χρονικά προσδιορισμένη χρήση, μετά την οποία αυτά καταστρέφονται»¹⁷.

Η οργάνωση των διοικητικών εγγράφων, με υπόστρωμα το χαρτί, όπως υλοποιείται στις αρχές του 20ου αιώνα, εντάσσεται στη διοικητική θεωρία της εποχής. Κατά την περίοδο αυτή κυριαρχούσε η δομική πρόσληψη της διοίκησης, η οποία στηριζόταν στο μοντέλο του κλασικού μηχανισμού. Σύμφωνα με αυτό, τα μέρη μιας μηχανής παραμένουν πάντα σταθερά, δίχως να αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, από

15. Dery D., «Papereality» and learning in bureaucratic organizations», *Administration and Society*, January 1998, σσ. 677-689.

16. Otlet P., *Rapport General*, IIème Congrès des Sciences Administratives, Bruxelles 1923, σ. 4.

17. Duboscq G., «Archives et documentation», *La Revue Administrative* 156/1973, σσ. 681-682.

τη στιγμή δε που τοποθετηθούν σε μία θέση επιτελούν σταθερά και συνεχόμενα μία προσδιορισμένη λειτουργία. Ο Deutsch τονίζει ότι το μοντέλο αυτό «επιβάλλει την ιδέα ενός όλου το οποίο ισούται πλήρως με το σύνολο των μερών του, γεγονός το οποίο μπορεί να ισχύει και αντίστροφα, και το οποίο μπορεί να συμπεριφέρεται με τον ίδιο τρόπο, ανεξάρτητα από το πόσο συχνά αυτά τα μέρη αποσυναρμολογούνται ή επανασυνδέονται και ανεξάρτητα από την σειρά με την οποία πραγματοποιείται η αποσυναρμολόγηση ή η επανασύνδεση»¹⁸. Στην περίπτωση της διοίκησης, η δομική πρόσληψή της εκφράστηκε μέσα από έρευνες που αναφέρονταν είτε στις φυσικές δραστηριότητες της παραγωγής, είτε στη διαίρεση της εργασίας, με κριτήριο τις εργασίες που διεκπεραιώνει η διοίκηση¹⁹. Σχετικές με την πρώτη περίπτωση είναι οι μελέτες του Taylor οι οποίες αποβλέπουν στην αποτελεσματική αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού στις βιομηχανικές επιχειρήσεις. Οι έρευνες των Gulick, Haldane, Fayol, Urwick αναφέρονται στη δεύτερη περίπτωση, και εκφράζουν το επιστημονικό management. Και στις δύο περιπτώσεις η διοίκηση αντιμετωπίζεται με ενιαίο τρόπο σε κάθε είδος οργάνωσης (εμπορική, βιομηχανική, στρατιωτική, πολιτική), δηλαδή ως μία γενική και παγκόσμια διαδικασία. Η δομή της προσεγγίζεται παρόμοια με τη δομή μιας μηχανής, όπου τα μηχανικά μέρη αντιστοιχούν σε διοικητικές μονάδες που επιτελούν εκ των προτέρων προσδιορισμένες λειτουργίες, δίχως να δέχονται επιρροές από το εξωτερικό περιβάλλον ή μεταξύ τους.

Επηρεασμένος από τη δομική προσέγγιση της διοίκησης ο Otlet συγκρίνει την λειτουργία της με εκείνη ενός εργοστασίου. «Όπως ένα εργοστάσιο παράγει προϊόντα, μία διοίκηση παράγει έγγραφα. Αλλά στο εργοστάσιο το προϊόν αποτελεί τον σκοπό του. Στην διοίκηση, ο σκοπός είναι η διοικητική πράξη, η οποία δεν μπορεί να υλοποιηθεί παρά μέσω των εγγράφων που την ενσωματώνουν»²⁰. Τα έγγραφα λοιπόν αποτελούν τους συνδετικούς κρίκους της διοικητικής μηχανής, αλλά και τους συνδέσμους της διοίκησης με τους πολίτες. Από την άλλη πλευρά αυτό που έχει σημασία στη λειτουργία της διοικητικής μηχανής είναι να γνωρίζουμε που βρίσκεται κάθε έγγραφο προκειμένου να το ανασύρουμε άμεσα όταν το χρειαζόμαστε. Η δομική αντίληψη της διοίκησης χαρακτηρίζεται από δεδομένες εργασίες και κατά συνέπεια, αυτό που έχει ανάγκη η διοίκηση είναι η χρήση ταξινομικών συστημάτων και όχι η εννοιολογική διαχείριση και επεξεργασία των πληροφοριών. Έτσι, αν και στο επιστημονικό του έργο ο Otlet κάνει σαφή διάκριση μεταξύ περιεχομένου και υποστρώματος της πληροφορίας, ωστόσο το στοιχείο που κύρια αναδεικνύεται στις μελέτες του για τη διοικητική πληροφορία είναι η ταξινομική οργάνωση των εγγράφων και η σύνδεσή τους με τη διοικητική δομή που τα παράγει.

18. Deusch K.W., όπου παραπάνω, New York, Free Press 1963, σ. 27.

19. March J.G., Simon H.A., *Les Organisations: problèmes phyco-sociologiques*, Paris 1964, σσ. 21-25.

20. Otlet P., όπου παραπάνω, Bruxelles 1923, σ. 2.

Η αρχική αντιμετώπιση της κυριαρχίας του χαρτιού συνδέθηκε με τεχνικές και μεθόδους οργάνωσής του. Στόχος ήταν να μπορεί να βρίσκει ο υπάλληλος άμεσα κάθε τι που τον ενδιέφερε στην τρέχουσα διαχείριση των υποθέσεων του. Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος διαμορφώθηκε η έννοια του οργανισμού τεκμηρίωσης, ο οποίος απεικονίζει τα δεδομένα της διοίκησης όπως προκύπτουν από τα έγγραφα: α) εννοιολογικά και β) υλικά. Ο Otlet αναφέρει ότι «η δημιουργία κάθε οργανισμού τεκμηρίωσης επιβάλλει ...δύο είδη ενεργειών. Κατ' αρχάς θα πρέπει να αποτυπωθεί εννοιολογικά το οργανωμένο σύνολο των πράξεων που είναι σχετικές με μία διοίκηση και να επιδιωχθεί ώστε αυτές να γίνουν αντιληπτές τόσο με βάση τα γενικά χαρακτηριστικά τους όσο και με βάση τις λεπτομέρειές τους. Στη συνέχεια θα πρέπει οι πράξεις αυτές, τουλάχιστον οι κυριότερες, να απεικονιστούν υλικά, μέσω των εγγράφων. Όσον αφορά τη διανοητική όψη (περιεχόμενο), κάθε έγγραφο αντιστοιχεί σε μία δραστηριότητα της συνολικής ζωής του διοικητικού οργανισμού. Όσον αφορά την γραφική απεικόνιση (μορφή), κάθε έγγραφο αποτελεί μία μονάδα της συλλογής ομοειδών εγγράφων»²¹.

Κατά συνέπεια η διοικητική τεκμηρίωση αντιμετώπισε τη διοίκηση ως μία ολότητα. Η οργάνωση των γραπτών τεκμηρίων με βάση το υλικό υπόστρωμά τους απεικονίζει την εξελικτική και διαφοροποιημένη εικόνα της διοίκησης, σαν μία «κινηματογραφική εικόνα» που εξελίσσεται κάθε μέρα. Η έννοια της ολότητας που διασυνδέει πληροφορίες, προκύπτει με την διαπίστωση του Otlet ότι η τεκμηρίωση «αποτελεί ένα σύστημα καταχώρησης δεδομένων το οποίο έχει τόσες εισόδους όσες είναι απαραίτητες για να προβληθούν οι ουσιώδεις επιπτώσεις του ίδιου γεγονότος στις διαφορετικές σχέσεις του»²². Αν θεωρήσουμε δεδομένο ότι καμία υπόθεση δεν τελειώνει ποτέ, αλλά αποτελεί το προστάδιο της επόμενης²³, τότε οι πιθανές εννοιολογικές διασυνδέσεις της είναι άπειρες. Η αντίληψη αυτή εντάσσεται στις γενικότερες αντιλήψεις του Otlet ο οποίος εξέλαβε τα έγγραφα ως πρώτες ύλες πληροφορίας και γνώσης και διείδε την ανάγκη να αναπτυχθούν αυτά πληρέστερα. Αυτή η ανάπτυξη συνίσταται στην καθιέρωση της σύνδεσης που έχει κάθε έγγραφο με τα άλλα έγγραφα και της δημιουργίας του αποκαλούμενου Παγκόσμιου Βιβλίου²⁴. Τέλος η αντίληψη του οργανικού συνόλου προκύπτει από τη διαπίστωση ότι «στην ενότητα κάθε διοικητικού οργανισμού πρέπει να αντιστοιχεί η ενότητα των εγγράφων του».

21. Otlet P. *όπου παραπάνω*, Bruxelles 1923, σ. 14

22. Otlet P. *όπου παραπάνω*, Bruxelles 1923, σ. 18

23. Ο Otlet σημειώνει ότι «L' administration publique [...]... n' envisage jamais une affaire que comme partie intégrale d' un ensemble comprenant les décisions antérieurs sur les objets analogues et celles qui interviendront plus tard».

24. Morgan A., *A brief history of hypertext* (<http://students.washington.edu/~canth/hypertext.html>, ημερομηνία πρόσβασης 8-11-2013).

Κατά συνέπεια ο Otlet αναπτύσσει την έννοια του οργανικού συνόλου ως ένα πλαίσιο που θέτει περιορισμούς στη οργάνωση των εγγράφων. Όπως αναφέρει «η ίδια η δομή κάθε διοικητικού οργανισμού σε όλες τις στιγμές της ύπαρξής του επιπρεάζει τη δομή, τη σύνθεση της τεκμηρίωσής του»²⁵.

β. Η εξουσία που απορρέει από το χαρτί

Κάθε μορφή εξουσίας συνοδεύεται από τον προσδιορισμό των φυσικών (γεωγραφικών) και νομικών ορίων της. Με βάση αυτές τις αρχές διαμορφώθηκαν τα συστήματα διακυβέρνησης του δυτικού κόσμου. Τα νομικά όρια διαμόρφωσαν την έννοια της κυριαρχίας, ενώ τα γεωγραφικά όρια διαμόρφωσαν τις έννοιες του κράτους και του έθνους²⁶. Το χαρτί, ως υπόστρωμα του εγγράφου, λόγω της υλικής μορφής του, επιβάλλει την μοναδικότητα ενός πρωτοτύπου, και έχει έναν «ιδιοκτητή» που είναι ο φορέας παραγωγής του. Έτσι, αν και ένα χαρακτηριστικό της γραφειοκρατίας σύμφωνα με τον Weber είναι η μη-ιδιοκτησία της υπηρεσίας²⁷, δεν μπορούμε να ισχυριστούμε το ίδιο και για την περίπτωση των εγγράφων που έχουν ως υπόστρωμα το χαρτί.

Πιο συγκεκριμένα το πρωτότυπο κάθε έγγραφου, λόγω της υλικής μορφής του, βρίσκεται σε ορισμένο γραφείο - που αντιστοιχεί σε συγκεκριμένο επίπεδο ιεραρχίας - και σε ορισμένο γεωγραφικό τόπο. Αντιστοιχεί, δηλαδή σε μία εξουσία τα όρια της οποίας προσδιορίζονται γεωγραφικά από την χωροθέτηση του εγγράφου και νομικά από την εντολή που έχει ο φορέας παραγωγής του να το εκδώσει. Είναι επίσης αποδεκτό ότι κάθε φορέας παραγωγής εγγράφων διαθέτει τη διακριτική εξουσία να επιπρεάσει την αλήθεια των γεγονότων που μεταφέρει το έγγραφο, χρησιμοποιώντας ταξινομικά σχήματα, τεχνική ορολογία ή κατηγοριοποιήσεις. Κατά συνέπεια το έγγραφο βρίσκεται υπεράνω των γεγονότων στα οποία αναφέρεται, τα υποκαθιστά και μεταφέρει την δική του αλήθεια η οποία δεν είναι πάντοτε εύκολο να ελεγχθεί.

Η αλήθεια αυτή «σταθεροποιείται» και «απλοποιείται» όσο προχωρούμε στα επίπεδα ιεραρχίας, με αποτέλεσμα μία πληροφορία που αρχικά είναι «θερμή» και «ευαίσθητη» να μετατρέπεται σε «σταθερή» και «απλή». Το φαινόμενο αυτό που οι March και Simon αποκαλούν «απορρόφηση της αβεβαιότητας» αποτελεί μία τεχνική ενίσχυσης της εξουσίας των φορέων παραγωγής του εγγράφου²⁸. Η χωροθέτηση, λοιπόν, των εγγράφων ως τεχνική συνέπεια του υποστρώματός τους, οδηγεί και σε

25. Otlet P. *όπου παραπάνω*, Bruxelles 1923, σ. 20.

26. Raadschelders J., *όπου παραπάνω*, Transactions Publishers 1998, σσ. 191-215.

27. Raadschelders J., *όπου παραπάνω*, Transactions Publishers 1998, σ. 120.

28. March J.G., Simon H.A., *ό.π.*, Paris 1964, σσ. 159-161.

μία αντίστοιχη χωροθέτηση, ιεραρχική και γεωγραφική, της εξουσίας των φορέων παραγωγής ή διαχείρισής τους.

γ. Το χαρτί και οι αρχές της γραφειοκρατίας

Η χρήση του χαρτιού, ως υποστρώματος των πληροφοριών που μεταφέρουν τα έγγραφα, έχει τις εξής τεχνικές συνέπειες: α) τη διάκριση των εγγράφων σε είδη και κατηγορίες, ανάλογα με τους φορείς παραγωγής τους, καθώς και σε πρωτότυπα και παράγωγα. Η διάκριση αυτή επιδρά στο σύστημα επικοινωνίας και καθορίζει τα χαρακτηριστικά της δομής του β) τη διαμόρφωση των χρονικών πλαισίων της διοικητικής ενέργειας, που καθορίζεται από την υλική μορφή που έχει το χαρτί ως υπόστρωμα των εγγράφων. Η παράμετρος του χρόνου, όπως προκύπτει από τα χαρακτηριστικά της επικοινωνίας, επιδρά στην ανάπτυξη συστημάτων «αποκέντρωσης» και «αυτοδιοίκησης» των εγγράφων.

Η παραδοσιακή μορφή της γραφειοκρατίας, όπως την περιγράφει ο Weber, αποτελείται από τα εξής στοιχεία: α) Ιεραρχία: η δομή της διοίκησης διακρίνεται σε επίπεδα που συγκροτούν μία πυραμίδα β) Συγκέντρωση: η παραπάνω δομή χαρακτηρίζεται από ενότητα προσαγής, όλες δηλαδή οι αποφάσεις λαμβάνονται στην κορυφή της πυραμίδας, και σαφείς αρμοδιότητες γ) Τυποποίηση διαδικασιών: η διοικητική εργασία υλοποιείται στη βάση τυποποιημένων διαδικασιών δ) Χρήση εγγράφων: το σύνολο της διοικητικής εργασίας στηρίζεται στην χρήση εγγράφων. Τα έγγραφα αποτελούν μέσο διακίνησης των διαταγών, συνιστούν απόδειξη γεγονότων, διατηρούν τη μνήμη της υπηρεσίας και πληροφορούν τους πολίτες και ε) Ειδίκευση: για κάθε λειτουργία απαιτείται ειδική γνώση²⁹.

Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε να διασυνδέσουμε τις τεχνικές συνέπειες της χρήσης του χαρτιού, ως υποστρώματος των πληροφοριών που μεταφέρουν τα έγγραφα, με κάθε μία από τις παραπάνω αρχές της γραφειοκρατίας. Από την παρουσίασή μας εξαιρείται η αρχή της χρήσης εγγράφων, εφόσον αυτή η αρχή αποτελεί και το στοιχείο αναγωγής μας. Επιδιώξή μας είναι να αποδώσουμε τη λειτουργία της διοίκησης μέσα από την μεταφορά του υποστρώματος της πληροφορίας.

i) Η «ιεραρχία» του γραπτού τεκμηρίου. Η διακίνηση των εγγράφων διαμορφώνει το σύστημα επικοινωνίας της διοίκησης. Παράλληλα, συνέχει οργανικά τη δομή της. Κατά συνέπεια η χαρτογράφηση μιας διοικητικής δομής είναι αντίστοιχη με τη χαρτογράφηση των «διαδρομών» των εγγράφων, που απεικονίζουν την κάθε στιγμή της. Αυτή την απεικόνιση στη χρονική διαδοχή της ο Otlet την αποκαλεί

29. Zuurmond A., «From Bureaucracy to Infocracy: Are Democratic Institutions Lagging Behind?», in *Public Administration in an Information Age: A Handbook*, Ed. by I. Th.M. Snellen and W.B.H.J. Van de Donk, IOS Press 1998, σσ. 259-271.

«image cinographique»³⁰. Ωστόσο η διακίνηση των εγγράφων υλοποιείται μέσα στους περιορισμούς που θέτει η υλική μορφή τους, δηλαδή το χαρτί. Το πρώτο, λοιπόν, θέμα που συνδέεται με την υλική μορφή τους είναι η αυθεντικότητα. Αναφέρθηκε ότι η χρήση του εγγράφου διαχειρίζεται την έλλειψη εμπιστοσύνης³¹. Εφόσον λοιπόν η πληροφορία ενσωματώνεται σε έγγραφα, πρέπει να προσδιοριστεί το στοιχείο της αυθεντικότητάς τους.

Στο σημείο αυτό διαμορφώνεται μία βασική διάκριση των εγγράφων σε πρωτότυπα, και παράγωγα. Τα πρωτότυπα έγγραφα εγγυώνται τη αυθεντικότητα της πληροφορίας. Ότι δηλαδή, αυτή προέρχεται από συγκεκριμένο φορέα παραγωγής ο οποίος διαθέτει την πληρεξουσιότητα να την εκδώσει. Στη συνέχεια για λόγους επικοινωνίας επιβάλλεται η αναπαραγωγή του εγγράφου. Το έγγραφο μπορεί να αναπαραχθεί, είτε αυτούσιο (αντίγραφο), είτε ενταγμένο σε άλλο σύνολο πληροφοριών που περιλαμβάνεται σε άλλα έγγραφα (εκθέσεις, οδηγίες, πρακτικά κ.λπ.). Σύμφωνα με τον Otlet η διάκριση των εγγράφων σε πρωτότυπα και παράγωγα είναι βασική για τη διοικητική τεκμηρίωση. Το πρωτότυπο (αυθεντικό) έγγραφο, λοιπόν, εκτός από τον αποδεικτικό χαρακτήρα του, δηλαδή τη δυνατότητα επίκλησής του στα δικαστήρια, χρησιμοποιείται ως μήτρα για τη δημιουργία παράγωγων εγγράφων, δηλαδή εγγράφων τα οποία αναπαράγουν την πληροφορία του είτε αυτούσια (αντίγραφα) είτε με άλλη μορφή (π.χ. αποσπάσματα, εκθέσεις κ.λπ.). Αυτά τα παράγωγα έγγραφα διασυνδέονται με το πρωτότυπο και μεταξύ τους, απεικονίζοντας τις σχέσεις που αναπτύσσει ή τις επιδράσεις που ασκεί η πληροφορία του πρωτοτύπου στον διοικητικό οργανισμό.

Οι διασυνδέσεις αυτές προσομοιάζουν με το λογιστικό σύστημα. Όπως δηλαδή η λογιστική διασυνδέει τα οικονομικά μεγέθη με τις λειτουργίες που αυτά έχουν στον οργανισμό μιας επιχείρησης, απεικονίζοντάς τα σε διαφορετικά σημεία (π.χ. διαφορετικά λογιστικά βιβλία, καταστάσεις κ.λπ.) έτσι και η διοικητική τεκμηρίωση διασυνδέει κάθε πρωτότυπο έγγραφο με τα παράγωγά του, ανάλογα με τις επιδράσεις που ασκεί η πληροφορία που εμπεριέχεται σε αυτό, στη λειτουργία του διοικητικού οργανισμού. Πρόκειται δηλαδή για ένα σύστημα εγγραφών (καταχωρίσεων) με ποικίλες εισόδους, που καθορίζονται από τις ποικίλες διασυνδέσεις που έχει η πληροφορία του πρωτοτύπου με άλλες πληροφορίες³². Αυτή η δενδροειδής απεικόνιση των εγγράφων, αποτέλεσμα της ύπαρξης πρωτοτύπων και παράγωγων εγγράφων, διαμορφώνει τον εννοιολογικό και οργανωτικό χάρτη του διοικητικού οργανισμού, όπου οι πληροφορίες που περιλαμβάνουν τα έγγραφα χρησιμοποι-

30. Otlet P., *όπου παραπάνω*, Bruxelles 1923, σ. 15.

31. Dery D., *όπου παραπάνω*, *Administration and Society*, January 1998, σσ. 677-689.

32. Otlet P., *όπου παραπάνω*, Bruxelles 1923, σσ. 17-19.

ούνται ως πρώτη ύλη για την παραγωγή νέων εγγράφων που περιλαμβάνουν νέες πληροφορίες.

Κατά συνέπεια τα μετα-δεδομένα των εγγράφων συνδέονται με την διάκριση πρωτοτύπων και παραγώγων και έχουν δενδροειδή απεικόνιση όπου οι σύνδεσμοι της αντιστοιχούν σε κατηγορίες εγγράφων που παράγονται και διακινούνται. Οι ιδιότητες του υποστρώματος του εγγράφου, δηλαδή του χαρτιού, επιβάλλουν την ύπαρξη αποστολέα και αποδέκτη. Κατά συνέπεια η μόνη μορφή που μπορεί να απεικονίσει την διακίνησή του είναι η δενδροειδής. Η δομή αυτή δεν είναι άλλη από τη δομή (οργανογράμματα) των διοικητικών υπηρεσιών που διακινούν τα έγγραφα.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις αποκτούν αμεσότητα εάν τις συνδυάσουμε με τα είδη των εγγράφων και την κυκλοφορία τους. Στις αρχές του 20ου αιώνα, σύμφωνα με τον Otlet, τα έγγραφα διακρίνονταν ανάλογα με το είδος τους σε νόμους, κανονισμούς, οδηγίες, καταστατικά, επιστολές, σημειώσεις, εκθέσεις, πρακτικά, υπομνήματα, καταλόγους, αποσπάσματα, πίνακες, λογιστικές καταστάσεις, κ.λπ.³³. Τα έγγραφα αυτά είχαν συγκεκριμένους αποδέκτες, η δε κυκλοφορία τους είχε σαν αποτέλεσμα την δημιουργία νέων εγγράφων. Π.χ. η έκδοση ενός νόμου έχει σαν αποτέλεσμα την έκδοση οδηγιών ή μίας ανακοίνωσης στο κοινό, μία έκθεση χρησιμοποιεί πληροφορίες που περιλαμβάνονται σε άλλα έγγραφα, κ.λπ. Η διακίνηση, δηλαδή των εγγράφων, συμβάλλει στη δημιουργία παραγώγων τους, ενώ κάθε πρωτότυπο έγγραφο μπορεί να είναι παράγωγο άλλων. Η διασύνδεση των εγγράφων μεταξύ τους, δηλαδή το σύστημα επικοινωνίας τους, καθορίζεται από την τοποθέτηση τους σε μία ιεραρχική πυραμίδα, όπου οι σύνδεσμοι της αποτελούν σημεία αποστολής ή παραλαβής εγγράφων. Πρόκειται για ένα ανάλογο φαινόμενο που χαρακτηρίζει και τη νομοθεσία.

Σύμφωνα με τον Holleaux οι νομικές πράξεις συγκροτούν σύνολο με δομή πυραμίδας (νόμοι, διατάγματα, αποφάσεις κ.λπ.)³⁴. Στην περίπτωση της διοίκησης η πυραμίδα αυτή διαμορφώνεται με βάση τις επικοινωνιακές ανάγκες της και εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τους περιορισμούς που διέπουν το υπόστρωμα των εγγράφων, αναφορικά με την αναπαραγωγή τους. Η πυραμίδα που διαμορφώνεται δεν έχει την αυστηρότητα και απλότητα που διέπει την νομοθεσία. Αντίθετα συνιστά ένα ενιαίο ιεραρχικό δίκτυο εγγράφων, στο πλαίσιο του οποίου δεν υπάρχει κανένα έγγραφο που να μην είναι διασυνδεδεμένο με κάποιο άλλο. Γενικεύοντας αυτή την παρατήρηση μπορούμε να αναφερθούμε στον Leibniz ο οποίος αναφέρει ότι «δεν υπάρχει κανένας όρος τόσο απόλυτος, ή τόσο απομονωμένος που να μην μπορούμε να τον διασυνδέσουμε με κάτι άλλο ή η ανάλυση του να μην οδηγήσει σε

33. Otlet P., *όπου παραπάνω*, Bruxelles 1923, σσ. 35-40.

34. Holleaux A., «La fin des règles générales», *Bulletin de l'Institut International d' Administration Publique*, 39/1976, σσ. 419-451.

κάποιο άλλο ή σε όλα τα άλλα στοιχεία»³⁵. Αυτή η καθολική διασύνδεση δεν είναι άλλη από τον οργανικό δεσμό του Otlet, ο οποίος αναφέρει ότι «οι πολυάριθμοι τροχοί της μεγάλης μηχανής που αποτελούν την διοίκηση θα πρέπει να διατηρούνται ενωμένοι μέσω των εγγράφων»³⁶.

Η παραπάνω διασύνδεση, πραγματοποιείται μέσα από τα χαρακτηριστικά του υποστρώματος των εγγράφων και συνέχει το διοικητικό σύστημα. Η διασύνδεση αυτή διαμορφώνει τη διοικητική πραγματικότητα. Εάν δεχτούμε, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ότι το έγγραφο διαθέτει τη δική του πραγματικότητα που είναι διαφορετική από την αλήθεια των γεγονότων και από την πραγματικότητα του εξωτερικού κόσμου, τότε η πραγματικότητα της διοίκησης εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά και του υποστρώματος των εγγράφων. Για το λόγο αυτό το χαρτί, ως υπόστρωμα των εγγράφων, έχει ανάγκη ταξινομικών συστημάτων, επειδή ως υλικό στοιχείο χωροθετείται. Είναι, λοιπόν, φυσικό η διαχείριση της γνώσης που περιλαμβάνεται σε υλικά τεκμήρια να διέρχεται μέσα από τη χρήση ταξινομικών συστημάτων και να συναρτάται με την υπηρεσία που αυτά απόκεινται.

Μπορούμε να αντιστοιχήσουμε την μοναδικότητα του εγγράφου με τη μοναδικότητα του βιβλίου. Κάθε βιβλίο περιέχει αποσπασματικές πληροφορίες που προέρχονται από άλλες πηγές. Οι πληροφορίες αυτές που μπορεί να είναι αληθινές ή ψευδείς, δεν είναι οργανωμένες εννοιολογικά μεταξύ τους (βρίσκονται δηλαδή διάσπαρτες στο σύνολο του βιβλίου), δεν διατυπώνονται ιεραρχικά με βάση την σημασία τους, ενώ παράλληλα επαναλαμβάνονται³⁷. Γι' αυτά τα ελαττώματα του πληροφοριακού περιεχομένου κάθε βιβλίου απαιτείται η διασύνδεση των πληροφοριών που περιλαμβάνονται στο σύνολο των βιβλίων. Έτσι δημιουργείται το παγκόσμιο βιβλίο (δηλαδή ο παγκόσμιος ιστός). Με το ίδιο τρόπο η διασύνδεση των πληροφοριών που περιλαμβάνονται στο σύνολο των εγγράφων, δημιουργεί το παγκόσμιο Έγγραφο. Πρόκειται για μία προδρομική εικόνα ενός παγκόσμιου διοικητικού ιστού, σε μία εποχή κυριαρχίας του χαρτιού.

ii) Η «συγκέντρωση» του γραπτού τεκμηρίου. Το διοικητικό έγγραφο απαιτεί δομή κάθετης ιεραρχίας. Η ανάγκη αυτή οφείλεται και πάλι στους περιορισμούς του χαρτιού, ως υποστρώματος του εγγράφου. Για το θέμα αυτό ο Otlet αναφέρει: «Η κεντρική υπηρεσία τεκμηρίωσης είναι (λοιπόν) απαραίτητη. Μόνον αυτή μπορεί να υλοποιήσει την ενότητα της τεκμηρίωσης και να καταστήσει οργανικό αυτό που διαφορετικά διατρέχει τον κίνδυνο να εκφυλιστεί σε χάος. Μόνον αυτή μπορεί να εξασφαλίσει τις συσχετίσεις μεταξύ των μερών ενός όλου και να επικρατήσει, χά-

35. Crevier D., *A la recherche de l'intelligence artificielle*, Paris 1997, σ. 31.

36. Otlet P., *όπου παραπάνω*, Bruxelles 1923, σ. 4.

37. Rayward B.W., «Visions of Xanadu: Paul Otlet and Hypertext», *Historical Studies of Information Science*, Asis monograph series, 1998, σσ. 65-80.

ριν του γενικού οφέλους, η ενόπτις της μεθόδου και η ενόπτις του συστήματος»³⁸. Πιο συγκεκριμένα, η ανάγκη της κάθετης ιεραρχίας επιβάλλεται από τη μοναδικότητα του εγγράφου, από τη φυσική του χωροθέτηση, και από την αποστολή του να αποτελέσει τον οργανικό δεσμό της διοίκησης. Η προστασία της γνησιότητάς του, η ελεγχόμενη επικοινωνία του, οι τυπικές προδιαγραφές κατά την έκδοσή του (π.χ. υλικό, διαστάσεις, τυπικό περιεχομένου), επιβάλλουν συγκεντρωτική δομή για την οργάνωση και διαχείρισή του.

Με άλλα λόγια ο «ιδιοκτητής» του εγγράφου, πρέπει να προστατεύσει την «ιδιοκτησία» του, οργανώνοντας ένα σύστημα ελέγχου αναφορικά με την δημιουργία του και την διακίνησή του. Εκπονεί λοιπόν κανόνες προκειμένου να διαμορφώσει το κανονιστικό πλαίσιο της εξουσίας του. Οι κανόνες αυτοί αναφέρονται αφενός στο σύστημα επικοινωνίας και αφετέρου στο σύστημα προστασίας. Το σύστημα επικοινωνίας αντιστοιχεί στις διοικητικές δομές, ενώ το σύστημα προστασίας στους νόμους που συνδέονται με τα δικαιώματα πρόσβασης. Κατά συνέπεια τα χαρακτηριστικά του χαρτιού ως υποστρώματος, της πληροφορίας διαμορφώνουν: α) τη δομή της διοίκησης και β) τη νομοθεσία πρόσβασης. Πρόκειται για το ίδιο πρότυπο της φυσικής ιδιοκτησίας, η οποία συνδέεται τόσο με νομικούς κανόνες προστασίας της όσο και με ένα σύστημα επικοινωνίας και συμβάσεων που εγγυώνται την άσκηση εξουσίας πάνω σε αυτήν. Κατά συνέπεια, δεν είναι τυχαίο ότι η νομοθεσία σχετικά με τα δικαιώματα πρόσβασης αλλάζει υπέρ των πολιτών όταν, με την είσοδο των νέων τεχνολογιών, τείνουν να καταργηθούν τα «ιδιοκτησιακά δικαιώματα» στο υπόστρωμα της πληροφορίας.

Η αρχή της «συγκέντρωσης» εκφράζεται με την «ενόπτις προσταγής». Αναφέρθηκε ότι κάθε έγγραφο διαθέτει υλικό και εννοιολογικό χαρακτήρα. Ο εννοιολογικός χαρακτήρας του, δηλαδή το περιεχόμενο του, διαμορφώνεται σύμφωνα με τις ποικίλες πηγές πληροφόρησης της διοίκησης και κατά συνέπεια είναι πολυδιάστατο. Ο υλικός όμως χαρακτήρας του (δηλαδή το υπόστρωμά του) επιβάλλει τη σύνδεση του εγγράφου με ένα φορέα παραγωγής, αλλά και τη διασύνδεσή του με τα παράγωγα έγγραφα. Επίσης, η αλυσίδα παραγωγής εγγράφων σε επίπεδο διαδικασίας έχει μία πηγή προέλευσης. Για τον λόγο αυτό, τα παράγωγα έγγραφα αποτελούν τους «υφιστάμενους», οι οποίοι υπακούουν σε μία μόνο αρχή, δηλαδή στο πρωτότυπο έγγραφο. Αυτή η διασύνδεση αντιστοιχεί στην αρχή της «ενόπτις προσταγής». Σύμφωνα με αυτήν κάθε υφιστάμενος αναφέρεται σε έναν προϊστάμενο και κατ'επέκταση η διοικητική μηχανή υπάγεται στο σύνολό της σε ένα πρόσωπο. Εφόσον λοιπόν, κάθε έγγραφο έχει τα παράγωγά του, προκύπτει ότι αυτά υπάγονται στο αρχικό πρωτότυπο και ότι κάθε παράγωγο έγγραφο συνδέεται μόνο με ένα πρωτότυπο που διαμορφώνει τις προϋποθέσεις της παραγωγής με βάση τον σκοπό και την

38. Otlet P., *όπου παραπάνω*, Bruxelles 1923, σ. 22.

αποστολή του. Η εικόνα αυτή αντιστοιχεί στην πορεία των εντολών που εκδίδει η διοίκηση.

iii) Η «τυποποίηση» των διαδικασιών του γραπτού τεκμηρίου. Η τυποποίηση των διαδικασιών αποτελεί μία επιπλέον αρχή της γραφειοκρατίας. Σύμφωνα με αυτήν, η διοικητική εργασία πραγματοποιείται με σταθερές και τυποποιημένες διαδικασίες, οι οποίες διακρίνονται σε διαδικασίες θεσμικές και σε διαδικασίες διεκπεραίωσης³⁹. Οι πρώτες αποβλέπουν στη λειτουργία του οργανισμού ενώ οι δεύτερες στην υλοποίηση των επιμέρους στόχων του. Στην περίπτωση των εγγράφων, με υπόστρωμα το χαρτί, διαπιστώνουμε ότι υπάρχουν ανάλογες τυποποιημένες διαδικασίες που αναφέρονται στη διακίνηση, την ταξινόμηση ή τη διατήρησή τους. Αυτές οι τυποποιημένες διαδικασίες, που διαμορφώνονται στο κύκλο ζωής του εγγράφου, αποτελούν συνέπειες του υποστρώματός του και συνδέονται με αντίστοιχα είδη διοικητικών εργασιών (καταχώρηση, διεκπεραίωση, αρχειοθέτηση κ.λπ.). Με τον τρόπο αυτό διατηρείται το κύρος της γραπτής επικοινωνίας και εξασφαλίζεται η λειτουργικότητά της. Μπορούμε, λοιπόν, να υποστηρίξουμε ότι οι τυποποιημένες διαδικασίες της διοίκησης αντιστοιχούν και σε τυποποιημένες διαδικασίες διακίνησης, ταξινόμησης και διατήρησης των εγγράφων. Το χαρτί ως υλικό υπόστρωμα της πληροφορίας επιβάλλει τις δικές του διοικητικές διαδικασίες, οι οποίες περιορίζονται παράλληλα με τον περιορισμό της χρήσης του. Σήμερα, όπως αναφέρει ο Zummond, «ο βαθμός της τυποποίησης εμφανίζεται να μειώνεται ... επίσης η χρήση αρχικών για κάθε στάδιο της διαδικασίας όπως συνέβαινε στις περισσότερες διαδικασίες ελέγχου (στις παλαιές διαδικασίες η διοίκηση κάθε τμήματος έλεγχε κάθε ατομικό φάκελο, έθετε τα αρχικά της πάνω στον φάκελο και έπειτα τον έστελνε στο επόμενο τμήμα) εξαφανίζεται»⁴⁰.

iv) Η «ειδίκευση» του γραπτού τεκμηρίου. Η έννοια της ειδίκευσης προκύπτει από την ανάγκη διαίρεσης της εργασίας. Με δεδομένο ότι κάθε οργανισμός αποβλέπει σε ένα γενικό σκοπό, προσδιορίζονται οι επιμέρους εργασίες που είναι απαραίτητες για την υλοποίησή του σκοπού αυτού. Αυτές οι εργασίες, περιλαμβάνουν διάφορα είδη δραστηριοτήτων (δραστηριότητες παραγωγής, υπηρεσιών, συντονισμού, εποπτείας και ελέγχου) και αντιστοιχούν σε θέσεις εργασίας. Οι θέσεις αυτές ομαδοποιούνται σε διοικητικές ενότητες, και αυτές με την σειρά τους εντάσσονται σε άλλες μεγαλύτερες. Έτσι η εργασία διαιρείται σε τμήματα και εξειδικεύσεις, που περιορίζουν στο ελάχιστο το κόστος των δαπανών που απαιτούνται για την υλοποίηση των παραπάνω εργασιών⁴¹. Τα έγγραφα με την σειρά τους αντιστοιχούν

39. Waldo D., «Government by Procedure» in *Elements of Public Administration*, (ed. F. Morstein Marx) New York 1946, σσ. 388-392.

40. Zuurmond A., όπου παραπάνω, *Public Administration in an Information Age: A Handbook*, (ed. by I.Th.M. Snellen and W.B.H.J. Van de Donk), IOS Press, 1998, σσ. 259-271.

41. March J.G., Simon H.A., όπου παραπάνω, Paris 1964, σσ. 21-25.

σε ανάλογες «ειδικεύσεις» που εκφράζονται χαρακτηριστικά μέσω της έννοιας του πληροφοριακού πεδίου. Σύμφωνα με τους Bellamy και Taylor «μπορούμε να ορίσουμε ως «πληροφοριακό πεδίο» μία αναγνωρίσιμη σφαίρα επιρροής, ιδιοκτησίας και ελέγχου της πληροφορίας, τον προσδιορισμό της, την μορφή της, την αξιοποίηση και την ερμηνεία της. Τα πληροφοριακά πεδία εκφράζονται εμπειρικά σε σύνολα πληροφοριακών δεδομένων ...επί των οποίων οι κυρίαρχοι εταίροι διαθέτουν σημαντικό υλικό και εννοιολογικό έλεγχο»⁴². Το πληροφοριακό πεδίο χαρακτηρίζεται από: α) διακοπή της ροής πληροφοριών β) τμηματοποίηση των πληροφοριακών πόρων γ) έλλειψη επινοητικότητας στον προσδιορισμό της πληροφορίας και δ) επικράτηση ειδικού επιστημονικού λόγου, ο οποίος διαμορφώνει την πληροφορία και νομιμοποιεί ειδικές κατηγορίες ερμηνειών. Το χαρτί ως υπόστρωμα του γραπτού τεκμηρίου ευνοεί τη διαμόρφωση πληροφοριακών πεδίων διότι η υλική μορφή που έχει, του επιτρέπει να «χαράξει» τα φυσικά σύνορα της πληροφορίας. Παράλληλα η χρήση τεχνικής ορολογίας και η δυσκολία επαλήθευσης της αλήθειας που μεταφέρει, του επιτρέπουν να χαράξει τα εννοιολογικά σύνορα της πληροφορίας. Τα παραπάνω παρέχουν στον «ιδιοκτήτη» του, υλικό και εννοιολογικό έλεγχο της πληροφορίας.

Η τοπική αυτοδιοίκηση αποτελεί ένα χαρακτηριστικό πληροφοριακό πεδίο με γεωγραφική υπόσταση. Στις αρχές του 20ου αιώνα η αύξηση των αστικών οικισμών δημιούργησε ένα πολύπλοκο σύστημα κοινωνικών σχέσεων που είχε σαν αποτέλεσμα τη συγκέντρωση μεγάλου όγκου πληροφοριών στην τοπική αυτοδιοίκηση. Τα κοινωνικά θέματα που όφειλε να διαχειριστεί αντιστοιχούσαν σε ποικιλία διοικητικών εγγράφων, τα οποία διαμόρφωναν ένα πλούσιο πληροφοριακό πεδίο. Η ανάπτυξη αυτού του πληροφοριακού πεδίου ισχυροποίησε αντίστοιχα τον θεσμό που θα το διαχειριζόταν. Η ενίσχυση του θεσμού της τοπικής αυτοδιοίκησης, στις αρχές του 20ου αιώνα, ένα φαινόμενο που χαρακτήρισε τα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη, συνδυάστηκε με την αύξηση του όγκου του πληροφοριακού της περιεχομένου, δηλαδή των εγγράφων της. Δεν είναι τυχαίο, που οι τοπικές αυτοδιοικήσεις υπήρξαν από τους πρώτους φορείς που ενδιαφέρθηκαν και εφάρμοσαν συστήματα διοικητικής τεκμηρίωσης⁴³.

δ. Το γραπτό τεκμήριο και η αποκέντρωση

Η αποκέντρωση αναφέρεται στην ανάθεση αρμοδιοτήτων σε άλλα όργανα ώστε να αποφεύγεται η συσσώρευση εργασίας στην κορυφή της ιεραρχίας (καθ' ύλην αποκέντρωση). Το κύριο, ωστόσο, περιεχόμενο της αποκέντρωσης αφορά την γεω-

42. Bellamy C., Taylor J., όπου παραπάνω, Open University Press, Buckingham-Philadelphia 1998, σ. 165-167.

43. Noorderbos P. «La place qu' occupe la documentation dans les administrations publiques», *Revue Internationale des Sciences Administratives*, 1933, σσ. 41-47.

γραφική αποκέντρωση (κατά τόπο αποκέντρωση)⁴⁴. Στη διάρκεια του 20ου αιώνα δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στην αποκέντρωση επειδή θεωρήθηκε ότι η ταχύτητα της ενέργειας είναι συνάρτηση της εκχώρησης αρμοδιοτήτων σε υφιστάμενους ή της δημιουργίας εξαρτημένων από την ιεραρχία οργανωτικών μονάδων. Με την διατύπωση «ταχύτητα της ενέργειας» εννοούμε τις χρονικές παραμέτρους που διέπουν την διακίνηση των εγγράφων. Αυτή η χρονική διάσταση της διακίνησης των εγγράφων εισήγαγε στη διοίκηση τους όρους της «προθεσμίας» του «επείγοντος» και της «καθυστέρησης»⁴⁵.

Παράλληλα έχει διαπιστωθεί ότι στις σύγχρονες κοινωνίες ο χρόνος αποτελεί ένα σημαντικό κριτήριο για την άσκηση δημόσιας πολιτικής. Η αξιοποίηση του χρόνου αποτελεί ένα χαρακτηριστικό στην ιστορική εξέλιξη της γραφειοκρατίας που συνδέεται με τον ορθολογισμό⁴⁶. Κατά συνέπεια η ανάθεση αρμοδιοτήτων σε εξαρτημένες διοικητικές μονάδες (ανεξάρτητα αν αυτές έχουν γεωγραφικό χαρακτήρα ή όχι) ή σε υφιστάμενους, περιορίζει την πυκνότητα επικοινωνίας μέσω των εγγράφων. Ήδη από το 1910 ο Otlet σημειώνει ότι η αποκέντρωση «περιορίζει τον αριθμό των εγγράφων που χρησιμοποιούνται»⁴⁷. Η αποδέσμευση της κορυφής της ιεραρχίας από ένα πλήθος αρμοδιοτήτων, αντιστοιχεί και σε περιορισμό των προϊόντων της, δηλαδή των εγγράφων. Οι αποκεντρωτικές δομές αντιστοιχούν σε μετατόπιση των φορέων παραγωγής εγγράφων αλλά και σε ανακατανομή της παραγόμενης ποσότητας τους. Δημιουργούνται λοιπόν νέα «μονοπάτια» για την διακίνηση των εγγράφων αλλά και νέα κέντρα παραγωγής τους. Οι νέες αυτές «διαδρομές» αποκτούν ιδιαίτερη σημασία στην περίπτωση της γεωγραφικής αποκέντρωσης. Οι μεταβολές στο σύστημα παραγωγής και διακίνησης των εγγράφων ανταποκρίνονται στο στόχο της αποτελεσματικής χρήσης του χρόνου.

Το αποκεντρωτικό σύστημα συνδέεται άμεσα με την παραγωγή και διακίνηση των εγγράφων. Αυτό προκύπτει από τις μεταβολές που επέρχονται βαθμιαία στη σύγχρονη διοίκηση λόγω των τεχνολογιών της πληροφορίας. Σήμερα που η διακίνηση των εγγράφων δεν διέπεται από τους περιορισμούς του χαρτιού, αλλά υλοποιείται από άλλα υποστρώματα, παρατηρείται μία βαθμιαία απώλεια της εδαφικής βάσης του κράτους. Οι Snellen και Van de Donk αναφέρουν ότι σήμερα «Το κράτος

44. Millet J., «Working concepts of organization» in *Elements of Public Administration* (ed. F. Morstein Marx), New York 1946, σσ. 148-150.

45. Catherine R., Thuillier G., «Le temps de l' action», *La Revue Administrative*, 128/1969, σσ. 161-166.

46. Hoogerwerf A., «Politique et temps: les conséquences de perspectives temporelles sur les contenus, les processus et les effets des politiques publiques», *Revue Internationale des Sciences Administratives*, 4/1990, σσ. 805-830.

47. Otlet P., «La documentation en matière administrative », Rapport présenté au 1er Congrès des *Sciences Administratives*, Bruxelles 1910.

χάνει την υλική του βάση ...οι τεχνολογίες πληροφοριών και επικοινωνιών, όπως το Internet, διευκολύνουν αυτήν την απώλεια εδαφικής βάσης και οδηγούν σε κάποιο βαθμό στο «εικονικό» κράτος»⁴⁸.

ε. Συμπέρασμα

Σκοπός μας στην ενότητα αυτή ήταν να συνδέσουμε τα χαρακτηριστικά του χαρτιού ως υποστρώματος του διοικητικού εγγράφου με τις αρχές της γραφειοκρατίας. Η πορεία που ακολουθήσαμε μας οδήγησε στο συμπέρασμα ότι τα θεσμικά χαρακτηριστικά της διοίκησης διαμορφώθηκαν κάτω από την επίδραση του ιδιοτήτων του χαρτιού ως υποστρώματος της πληροφορίας. Η βαθμιαία εισαγωγή στις μέρες μας ενός άλλου υποστρώματος της πληροφορίας, του ηλεκτρονικού υπολογιστή, οδηγεί και σε αλλαγή αυτών των θεσμικών χαρακτηριστικών. Παράλληλα η προσέγγιση των χαρακτηριστικών της γραφειοκρατίας μέσα από τα χαρακτηριστικά του υποστρώματος της πληροφορίας, μας παρέχει τη δυνατότητα να αξιολογήσουμε την αποτελεσματικότητα των θεσμών και να ερμηνεύσουμε τις «ανωμαλίες» που εμφανίζονται κατά τη διάρκεια της διοικητικής εργασίας. Π.χ. η χρήση τυποποιημένων εγγράφων σε συνδυασμό με τη τεχνική ορολογία εμποδίζει την επαλήθευση των στοιχείων και περιορίζει το βαθμό της αλήθειας. Η ενίσχυση και αποδυνάμωση των θεσμών τοπικής αυτοδιοίκησης, συνδέεται με αντίστοιχη ενίσχυση και αποδυνάμωση του πληροφοριακού της πεδίου. Η αποδυνάμωση της ιεραρχίας συνδέεται με την νέα πραγματικότητα της «από κοινού χρήσης της πληροφορίας» κ.λπ..

3. Η κυριαρχία του ηλεκτρονικού υπολογιστή

α. Οι μηχανές

Ο άνθρωπος χρησιμοποίησε τις μηχανές ως μία προέκταση των δυνατοτήτων του. Αυτές του επέτρεψαν να μεταβάλλει το φυσικό περιβάλλον και να διαμορφώσει την εικόνα του κόσμου και τη θέση του σε αυτόν. Κάθε μηχανή αποτελεί ένα αυτόνομο σύστημα που υπηρετεί ένα συγκεκριμένο σκοπό. Κατά συνέπεια η έννοιά της αντιστοιχεί σε δύο στοιχεία: α) στο φυσικό αντικείμενο και β) στον σκοπό για τον οποίο κατασκευάστηκε⁴⁹. Με δεδομένο ότι η μηχανή αποτελεί ένα αυτόνομο σύστημα, η δημιουργία της απαιτεί από τον άνθρωπο να ορίσει την δική της «εσωτερική πραγματικότητα», να προσδιορίσει δηλαδή τα χαρακτηριστικά που θα της επιτρέψουν να λειτουργήσει.

Όπως κάθε αυτόνομος μηχανισμός, η μηχανή λειτουργεί στη βάση ενός εσωτερικού προτύπου που αντιστοιχεί σε μία πλευρά του εξωτερικού κόσμου. Η χρήση της

48. Snellen I.Th.M., Van de Donk W.B.H.J. ed., *Public Administration in an Information Age: A Handbook*, IOS Press 1998, σ. 4.

49. Minsky M., *Computation Finite and Infinite Machines*, Prentice-hall Inc 1967, σσ. 1-7.

αποτελεί εκχώρηση της αυτονομίας του ανθρώπου. Όσο μεγαλύτερη είναι η συμμετοχή της στη βιοτική ζωή τόσο μεγαλύτερος είναι και ο βαθμός εκχώρησης της αυτονομίας. Οι παρατηρήσεις αυτές ισχύουν και για τις τεχνολογίες των πληροφοριών. Σύμφωνα με τον Weizenbaum «η υπολογιστική μηχανή εκφράζει κυρίως μία ακραία προέκταση του γενικότερου τεχνολογικού σφετερισμού της ικανότητας του ατόμου να ενεργεί ως αυτόνομη μονάδα... όταν... ο άνθρωπος σταματήσει να πιστεύει... στην αυτονομία του, έχει αρχίσει να βασίζεται σε αυτόνομες μηχανές, δηλαδή σε μηχανές που λειτουργούν για μεγάλες χρονικές περιόδους αποκλειστικά στην βάση της δικής τους εσωτερικής πραγματικότητας.... Αυτό επιβάλλει στο άνθρωπο να οικοδομήσει μία αντίληψη της δικής τους εσωτερικής πραγματικότητας...»⁵⁰.

Οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές διέπονται από συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, τα οποία επιδρούν στη συμπεριφορά των χρηστών τους. Τα κυριότερα από αυτά είναι τα εξής:

Ο εξαναγκασμός: Οι μηχανές λειτουργούν στη βάση της εσωτερικής τους πραγματικότητας. Κατά συνέπεια οι χρήστες τους, προκειμένου να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της λειτουργίας τους, δρουν σε ένα σαφώς προσδιορισμένο πλαίσιο, το οποίο τους απομονώνει από τις άλλες πραγματικότητες, εξαναγκάζοντάς τους σε μία προσδιορισμένη συμπεριφορά. Στην περίπτωση των ηλεκτρονικών υπολογιστών ο εξαναγκασμός αυτός είναι ακόμη ισχυρότερος, επειδή αυτοί διαθέτουν όχι μόνο φυσικό, αλλά και ιδεατό χαρακτήρα. Ως φυσικά αντικείμενα διέπονται από τους φυσικούς νόμους. Οι διαδρομές των εσωτερικών ηλεκτρονικών δικτύων τους, όπως προσδιορίζονται με το άνοιγμα και το κλείσιμο των θυρών, αποτελούν φυσικά γεγονότα. Ωστόσο το πρόγραμμα (λογισμικό) το οποίο υλοποιεί η μηχανή ρυθμίζεται από συστήματα ιδεών, που καθορίζονται μόνο από τα όρια της ανθρώπινης φαντασίας.

Η ιδιότητα αυτή των ηλεκτρονικών υπολογιστών διαμορφώνει μία ανάλογη συμπεριφορά των χρηστών τους. Αυτοί, χαρακτηρίζονται από δύο στοιχεία: αφενός, είναι σε θέση να σχεδιάσουν ό,τι επιθυμούν μη περιοριζόμενοι από τους φυσικούς νόμους. Όπως αναφέρει ο Weizenbaum «ο προγραμματιστής... είναι ένας δημιουργός κόσμων για τους οποίους μόνο αυτός είναι ο νομοθέτης»⁵¹. Αφετέρου, από τη στιγμή που σχεδιάσει ένα πρόγραμμα αυτό, λειτουργεί από μόνο του. Διαθέτει δηλαδή την απόλυτη εξουσία να διαχειριστεί ένα ζήτημα. Κατά συνέπεια η χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών αυξάνει τις προκλήσεις σχεδιασμού, ταυτόχρονα όμως διαμορφώνει μία ισχυρή εξάρτηση από τα προγράμματα που θα σχεδιαστούν.

50. Weizenbaum J., *Computer power and human reason*, San Francisco 1976, σ. 9.

51. Weizenbaum J., *όπου παραπάνω*, San Francisco 1976, σ. 115.

Στις άλλες μηχανές, το είδος της εξάρτησης είναι διαφορετικό. Με δεδομένο ότι κάθε μηχανή αναφέρεται σε ένα κομμάτι επιστημονικής γνώσης, η εξάρτηση που διαμορφώνει στον χρήστη της αναφέρεται στην ανάγκη συνεχούς συμπλήρωσης αυτής της γνώσης (π.χ. συνεχής ενημέρωση από βιβλία, συνεργασία με άλλους επιστήμονες) και όχι στην ίδια τη μηχανή. Η ανάγκη αυτή επιβάλλει την επικοινωνία με το εξωτερικό περιβάλλον κάτι που δε συμβαίνει με την εξάρτηση του ηλεκτρονικού υπολογιστή. Η χρήση του τελευταίου, μη έχοντας σχέση με τον υλικό κόσμο, όχι μόνο δεν επιβάλλει στον χρήστη του την επικοινωνία, αλλά αντίθετα τον απομονώνει.

Η ηλεκτρονικός υπολογιστής, ωστόσο, δεν διαμορφώνει μόνο εξάρτηση στον χρήστη του, αλλά και στο ίδιο το σύστημα στο οποίο εντάσσεται. Αυτό καθιστά σχεδόν αδύνατη την επαναφορά στην προηγούμενη κατάσταση χωρίς την καταστροφή του ίδιου του συστήματος. Επιπλέον όμως δεν είναι εύκολη η μετεξέλιξη του ίδιου του συστήματος με δεδομένες τις συνθήκες παγίωσης και εξάρτησης που διαμορφώνει η χρήση της τεχνολογίας των πληροφοριών. Τα πληροφοριακά συστήματα θεωρούνται ανελαστική πηγή εξαιτίας του υψηλού κόστους επένδυσης και του αντίστοιχου υψηλού κόστους κατάργησής τους. Βαθμιαία τα συστήματα αυτά αποκτούν διάρκεια και εξουσία και μετατρέπονται σε εμπόδιο για την εφαρμογή νέων στρατηγικών⁵². Κατά συνέπεια, η χρήση της τεχνολογίας των πληροφοριών δεσμεύει οικονομικά και λειτουργικά τη διοίκηση.

Οι αξίες: Η λειτουργία του ηλεκτρονικού υπολογιστή έχει κοινά στοιχεία με τη λειτουργία του ανθρώπινου εγκέφαλου⁵³. Για τον λόγο αυτόν, θεωρείται ότι η μεγαλύτερη προσφορά των ηλεκτρονικών υπολογιστών είναι η συμβολή τους στην κατανόηση της λειτουργίας του ανθρώπινου εγκεφάλου.

Ο Zinke αναφέρει πέντε κοινά πεδία στη λειτουργία του ηλεκτρονικού υπολογιστή και του ανθρώπινου εγκεφάλου. Οι άνθρωποι, όπως και οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές: α) ακολουθούν την ίδια διαδικασία όσον αφορά τη συγκέντρωση και επεξεργασία της πληροφορίας β) μπορούν να εκπαιδεύονται στην επίλυση προβλημάτων γ) δέχονται και επεξεργάζονται μηνύματα ή πληροφορίες τα οποία στη συνέχεια χρησιμοποιούν για να δώσουν και να δεχτούν εντολές προσαρμόζοντας τη συμπεριφορά τους (κυβερνητική θεωρία) δ) αποτελούν δημιουργίες υποκειμένες στη συστηματική σύγκριση και ανάλυση ε) διαθέτουν ικανότητα προσαρμογής και λειτουργούν σε περιβάλλον πολυπλοκότητας.

52. Bellamy C. and Taylor J., *όπου παραπάνω*, Open University Press, Buckingham-Philadelphia 1998, σ. 156.

53. Zinke R., *όπου παραπάνω*, *Images and Identities in Public Administration* (Ed. H.D. Kass, B.L. Caltron) 1990, σσ. 183-201.

Ωστόσο υπάρχουν και βασικές διαφορές μεταξύ βιολογικού και ηλεκτρονικού συστήματος. Μία από αυτές συνίσταται στο ότι το βιολογικό σύστημα έχει τη δυνατότητα επιλογής, ενώ το ηλεκτρονικό δεν την έχει. Μία άλλη διαφορά αφορά τις αξίες. Ο άνθρωπος διαθέτει ένα σύστημα αξιών με έντονο πολιτικό και ψυχικό υπόβαθρο σε αντίθεση με την μηχανή. Όπως σημειώνει ο Deutsh «αντιλήψεις περί ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ακεραιότητας και αξίας της προσωπικότητας του ατόμου έχουν μία σημαντική πολιτική και συναισθηματική απήχηση... Η αξιοπρέπεια συνιστά μία μάθηση χωρίς ανατρεπτικό χαρακτήρα. Η ακεραιότητα είναι ένας αδιατάρακτος και απρόσβλητος εσωτερικός μηχανισμός μάθησης. Σε καταστροφές ή σε καταστροφικές κρίσεις αυτά δεν συμβαδίζουν πάντοτε με την επιβίωση»⁵⁴.

Κατά συνέπεια, ο άνθρωπος εγκέφαλος έχει ανάγκη από τη σηματοδότηση αξιών προκειμένου να λειτουργήσει. Αν και καμιά επιστημονική υπόθεση δεν έχει πθικές ή δεοντολογικές διαστάσεις, ωστόσο, το άτομο που την υιοθετεί, διέπεται από αυτές τις διαστάσεις. Αντίθετα, τα σύμβολα του ηλεκτρονικού υπολογιστή δεν αποκτούν περιεχόμενο και σημασία παρά μόνο μέσα από την ανθρώπινη παρέμβαση, η οποία διαμορφώνει το εννοιολογικό τους περιεχόμενο. «Οι μηχανές που διαχειρίζονται τα σύμβολα διαθέτουν συντακτικό αλλά όχι εννοιολογικό» αναφέρει ο Crevier⁵⁵.

Η ατομικότητα: Το βιολογικό σύστημα διαθέτει την ικανότητα αυτό-προστασίας, αυτό-αναπαραγωγής και τροποποίησης της δομής των υλικών διαδικασιών⁵⁶, - έχει δηλαδή ζωή - ικανότητες που δε διαθέτει η μηχανή. Τα χαρακτηριστικά αυτά απορρέουν από την ατομικότητα. Καθε προσωπικότητα είναι μοναδική και λειτουργεί εντός ενός πλαισίου αναφοράς και αξιών. Ο άνθρωπος νους δεν μπορεί να είναι όμοιος με κάποιον άλλον. Ακόμη και αν οι συνθήκες του περιβάλλοντος και τα φυσικά χαρακτηριστικά είναι ίδια δεν είναι δυνατό να ταυτιστούν δύο εγκέφαλοι. Κατά συνέπεια ο ανθρώπινος νους επιβάλλει την ατομικότητα. «Κάθε ύπαρξη που πραγματώνεται στη φύση αποτελεί μία ατομικότητα, δηλαδή πρόκειται για κάτι που δεν ταυτίζεται με κάτι άλλο .... Οι άνθρωποι, τα λιοντάρια, οι βελανιδιές μπορούν να μοιάζουν αλλά είναι αδύνατον να ταυτιστούν σε ένα όλον, διατηρώντας παράλληλα την ατομικότητά τους» αναφέρει ο καρδινάλιος Mercier⁵⁷. Το φαινόμενο αυτό δεν ισχύει στις μηχανές. Στην περίπτωση τους μπορεί να διαμορφωθεί ομοιότητα ή διαφορετικότητα λειτουργιών ανάλογα με τα δεδομένα που θα τους δοθούν.

Κατά συνέπεια η διαφορά μεταξύ φυσικής και τεχνητής νοημοσύνης έγκειται στο ότι η φυσική νοημοσύνη διαθέτει ατομικότητα ενώ η τεχνητή όχι. Η φυσική νόηση

54. Deutsh K.W., όπου παραπάνω, New York, Free press 1963, σ. 132.

55. Crevier D., όπου παραπάνω, Champs Flammarion, 1993, σ. 320.

56. Deutsh K.W., όπου παραπάνω, New York, Free press 1963, σ. 136.

57. Mercier (Cardinal), *Métaphysique Générale ou Ontologie*, Paris-Louvain 1923, σ. 71.

μπορεί να κρίνει ενώ η τεχνητή νοημοσύνη να υπολογίσει. Κατά συνέπεια, όπως σημειώνει ο Crevier «Η ευφυΐα που αναπτύσσει μία μηχανή θα είναι πάντοτε διαφορετική από την ανθρώπινη ευφυΐα»⁵⁸. Αποτέλεσμα των παραπάνω είναι ότι ο ορθολογισμός των μηχανών δεν αντιστοιχεί πάντα στη λογική. Χαρακτηρίζεται από την αντίφαση απόλυτα λογικοί υπολογισμοί να οδηγούν σε παράλογα αποτελέσματα. «Ακόμη και καταστροφικοί πόλεμοι μπορούν να εκληφθούν ως λύσεις προβλημάτων που επιλύονται από τους επαγγελματίες λύτες προβλημάτων» σημειώνει ο Weizembaum⁵⁹.

β. Οι τεχνολογίες της πληροφορίας στη δημόσια διοίκηση: ιστορική αναδρομή

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά του ηλεκτρονικού υπολογιστή επέδρασαν στη λειτουργία και στους θεσμούς της διοίκησης. Η επίδραση τους είναι διαφορετική σε κάθε χρονική περίοδο ανάλογα με τον τρόπο που χρησιμοποιούνται. Σύμφωνα με τον Otlet, η χρήση των μηχανών στη διοίκηση κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, απέβλεπε στην ταχύτητα, την ομοιομορφία, την ακρίβεια, την παραγωγικότητα, την οικονομία, τη μείωση της φυσικής και διανοητικής προσπάθειας. Οι μηχανές διευκόλυναν τη γραφή, τον σχεδιασμό, την υπαγόρευση, την καταχώρηση, την ταξινόμηση και διατήρηση, τους αριθμητικούς υπολογισμούς, τη στατιστική, την παραγωγή αντιγράφων και εκτυπώσεων, την επικοινωνία. Η χρήση τους ήταν ηλεκτρομηχανική και δε συνδυάστηκε με τη διαμόρφωση θεωρίας.

Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, κατά τη δεκαετία του 1950, η χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών συνέβαλε αποφασιστικά στην αντιμετώπιση των προβλημάτων που προέκυψαν ως συνέπεια του πολέμου. Η οργάνωση της διοίκησης προκειμένου να διαχειριστεί την ολοένα αυξανόμενη πολυπλοκότητα και τον όγκο των λειτουργιών της, φτάνοντας στα όρια των δυνατοτήτων της, αναζήτησε τη βοήθεια ηλεκτρονικών υπολογιστών. Η πρώτη φορά που χρησιμοποιήθηκε ηλεκτρονικός υπολογιστής για τις ανάγκες της διοίκησης ήταν το 1958 στις Η.Π.Α. προκειμένου να αυτοματοποιηθεί το σύστημα πληρωμών του Υπουργείου Αεροπορίας και του National Assistance Board⁶⁰. Η νέα τεχνολογία απέβλεπε στην ταχύτητα και ακρίβεια των διαδικασιών που διεκπεραίωναν χειροκίνητα οι υπάλληλοι. Κατά τη φάση αυτή οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές είναι ανεξάρτητοι μεταξύ τους και χρησιμοποιούνται για τη διεκπεραίωση συγκεκριμένων εργασιών⁶¹. Παράλληλα αν

58. Crevier D., *όπου παραπάνω*, Champs Flammarion, 1993, σ. 314.

59. Weizembaum J., *όπου παραπάνω*, San Francisco 1976, σ. 13.

60. Bellamy C. and Taylor J., *όπου παραπάνω*, Open University Press, Buckingham-Philadelphia 1998, σ. 41.

61. Zouridis S., «Information Technology and the Organization Chart of Public Administration», *Public Administration in an Information Age: A handbook* (Ed. Th. M. Snellen, W.B.H.J. Van Donk, IOS Press 1998, σσ. 245-257.

και αυτοματοποιείται το περιεχόμενο των διαδικασιών (π.χ. το σύστημα μισθών ή συντάξεων), οι ίδιες οι διαδικασίες παραμένουν αμετάβλητες, δεδομένου ότι η αυτοματοποίηση δεν συνοδευόταν και από την επεξεργασία της πληροφορίας. Τα χαρακτηριστικά της φάσης αυτής αντιστοιχούν και στα χαρακτηριστικά της χρήσης του ηλεκτρονικού υπολογιστή στην αρχική του φάση. «Ο υπολογιστής αρχικά χρησιμοποιήθηκε για να λειτουργήσει με τρόπο λίγο πολύ παρόμοιο με εκείνον που ίσχυε μέχρι τότε, και με τη μόνη διαφορά ότι αυτό γινόταν πιο γρήγορα, ή, με κάποια κριτήρια, πιο αποτελεσματικά, δεν διακρινόταν από τυχόν άλλα εργαλεία»⁶².

Η έννοια της αυτοματοποίησης και τα όρια εφαρμογής της αποτέλεσαν για πρώτη φορά θέμα μελέτης σε διεθνές επίπεδο στο Στρογγυλό Τραπέζι που διοργάνωσε το Διεθνές Ινστιτούτο Διοικητικών Επιστημών στην Λιέγη του Βελγίου το 1958. Σύμφωνα με το κείμενο εργασίας αυτής της επιστημονικής συνάντησης, η αυτοματοποίηση συνιστά «ένα πλήρη κύκλο εργασιών που πραγματοποιούνται σε δεδομένα βάσης, χωρίς προηγούμενη ταξινόμηση και χωρίς ανθρώπινη παρέμβαση...που παρέχει τη δυνατότητα να αντλήσουμε ή να διαχειριστούμε μία βασική πληροφορία κατά την διάρκεια αυτού του κύκλου εργασιών». Παράλληλα τίθεται μία διαχωριστική γραμμή μεταξύ των λειτουργιών που μπορεί να κάνει και των λειτουργιών που δεν μπορεί να κάνει ο ηλεκτρονικός υπολογιστής. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο παραπάνω κείμενο εργασίας «η αυτοματοποίηση, λοιπόν, θα επιτρέψει να επιλύσουμε ένα συγκεκριμένο αριθμό προβλημάτων των οποίων η φύση θα είναι προσδιορισμένη χωρίς από την άλλη πλευρά να μπορούμε να φτάσουμε στο σημείο η μηχανή να είναι ικανή να θέτει και να αξιολογεί αυτά τα προβλήματα». Κατά συνέπεια, όπου η διοικητική εργασία απαιτεί κρίση δεν είναι δυνατή η εφαρμογή μεθόδων αυτοματοποίησης. Πιο συγκεκριμένα η αυτοματοποίηση υλοποιείται σε διοικητικές λειτουργίες που σχετίζονται: α) με την οικονομική διαχείριση β) τη διοίκηση των τηλεπικοινωνιών γ) τη στρατιωτική διοίκηση δ) την φορολογική διοίκηση ε) την διοίκηση της γεωργίας στ) τα κοινωνικά ταμεία.

Κατά συνέπεια η χρήση μεθόδων αυτοματοποίησης δεν επέδρασε στη δομή της διοίκησης. Οι μόνες αλλαγές που παρατηρούνται είναι η έκδοση νομοθετικών ρυθμίσεων για τις εργασίες που αυτοματοποιούνται καθώς και η σύσταση τεχνικών επιτροπών που θα σχεδιάσουν τις προδιαγραφές εφαρμογής της αυτοματοποίησης. Μπορούμε, λοιπόν, να πούμε ότι η αυτοματοποίηση όχι μόνο δεν μετέβαλλε τις διοικητικές δομές αλλά αντίθετα τις ενίσχυσε προς την κατεύθυνση του συγκεντρωτισμού. Όσον αφορά τις διοικητικές αντιλήψεις, η αυτοματοποίηση ανέδειξε την έννοια της παραγωγικότητας και τη σημασία του τεχνικού παράγοντα στην άσκηση διοίκησης⁶³.

62. Weizembaum J., *όπου παραπάνω*, San Francisco 1976, σ. 32.

63. IISA, *Table Ronde, Document de Travail*, Liege 1958.

Σε μία δεύτερη φάση, οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές χρησιμοποιούνται για τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας της διοίκησης και συνιστούν εργαλεία βελτίωσης του δημόσιου management. Στο εξής οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές διαχειρίζονται πληροφορίες και δεν υποστηρίζουν απλά ορισμένες λειτουργίες της διοίκησης. Χρησιμοποιούνται για τη λήψη αποφάσεων και όχι μόνο για τον έλεγχο αριθμητικών πράξεων. Κατά συνέπεια, η επεξεργασία των πληροφοριών υλοποιείται στο πλαίσιο ενός πληροφοριακού συστήματος και καταλήγει στην λήψη μιας απόφασης. Μέχρι τότε η επεξεργασία διοικητικών πληροφοριών δεν απαιτούσε την ύπαρξη ενός συστήματος διαχείρισης τους. Είτε επρόκειτο για αριθμητικά δεδομένα (υλοποίηση αριθμητικών πράξεων) είτε επρόκειτο για τεχνικά ή επιστημονικά δεδομένα (στατιστικά στοιχεία κ.λπ.), η επεξεργασία τους είχε αυτόνομο χαρακτήρα και δεν απέβλεπε στην παραγωγή μιας απόφασης. Στο εξής, ωστόσο, με δεδομένο ότι οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές επεξεργάζονται πληροφορίες που θα τις χρησιμοποιήσουν ανώτερα, μεσαία και κατώτερα διοικητικά στελέχη για τη λήψη αποφάσεων, ήταν απαραίτητη η δημιουργία ενός συστήματος διαχείρισής τους.

Η τεχνική που αρχικά χρησιμοποιείται για την επίτευξη αυτού του στόχου καλείται επιχειρησιακή έρευνα. Σύμφωνα με τον ορισμό του Molitor η επιχειρησιακή έρευνα είναι «μία τεχνική η οποία μέσω της εφαρμογής επιστημονικών μεθόδων ανάλυσης δεδομένων ή πολύπλοκων καταστάσεων σε ποικίλα πεδία της οικονομικής, κοινωνικής ή διοικητικής ζωής επιτρέπει στους επικεφαλής μιας επιχείρησης ή ενός δημόσιου ή ιδιωτικού οργανισμού να πάρουν τις αποφάσεις τους περιορίζοντας στο μέγιστο τον εμπειρισμό και εξασφαλίζοντας τις περισσότερες εγγυήσεις εναρμόνισης με την πραγματικότητα»⁶⁴. Στο πλαίσιο αυτής της επιστημονικής τεχνικής, οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές δεν υλοποιούν απλές μηχανικές λειτουργίες, αλλά μηχανοποιούν τη διανοητική εργασία και συγκεκριμένα τη διαδικασία λήψης αποφάσεων⁶⁵. Οι τεχνικές αυτές αποσκοπούν στην ενδυνάμωση των γραφειοκρατικών δομών και στον εξορθολογισμό. Μία από τις πρώτες εφαρμογές αυτής της νέας λειτουργίας των ηλεκτρονικών υπολογιστών (1968) αποτελεί το σύστημα Σύστημα Σχεδιασμού, Προγραμματισμού, Προϋπολογισμού (Planning, Programing, Budgeting System - PPBS), το οποίο συνιστά ένα σύστημα εξορθολογισμού της δημοσιονομικής πολιτικής.

Το σύστημα PPBS συνδέει τη δημοσιονομική διαχείριση με τους επιδιωκόμενους στόχους. Περιλαμβάνει τρία στάδια: το πρώτο συνίσταται στον προσδιορισμό των στόχων που θέτει το κράτος (Σχεδιασμός). Το δεύτερο στάδιο συνίσταται στο προσδιορισμό των μέσων που θα χρησιμοποιηθούν για την υλοποίηση των στόχων (Προγραμματισμός). Το στάδιο αυτό περιλαμβάνει τον προσδιορισμό όλων

64. Molitor A., «La recherche opérationnelle appliquée à l'administration», *Revue Internationale des Sciences Administratives* 1955, σσ. 467-481.

65. Minsky M., όπου παραπάνω, Prentice-hall Inc 1967, σσ. 1-7.

των εναλλακτικών μέσων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν, την επιλογή, με συγκεκριμένες τεχνικές ενός από αυτά και τη διαμόρφωση ενός προγράμματος εφαρμογής των επιλεγόμενων μέσων με στόχο την υλοποίηση του επιδιωκόμενου σκοπού. Το τρίτο στάδιο συνίσταται στο προσδιορισμό του ύψους της εγγεγραμμένης στο προϋπολογισμό πίστωσης για κάθε πρόγραμμα (Προϋπολογισμός). Στο πλαίσιο αυτό διαμορφώνεται μία ιεραρχία στόχων και αντίστοιχων προγραμμάτων⁶⁶.

Η εφαρμογή του PPBS επέφερε μία μεταρρύθμιση τους δημοσιονομικούς θεσμούς. Η παραδοσιακή αντίληψη κατανομής πιστώσεων ανά υπουργείο μεταβλήθηκε σε μία λειτουργική αντίληψη κατανομής πόρων ανά επιδιωκόμενο στόχο κάθε υπουργείου. Ωστόσο η εφαρμογή του δεν ήταν αποτελεσματική. Τα προβλήματα που προέκυψαν είχαν δομικό χαρακτήρα. Το κυριότερο ήταν ο προσδιορισμός των στόχων που συνιστούσε μία ορθολογική διαδικασία. Η αδυναμία διατύπωσης αυτών των στόχων υποδήλωνε ασυμβατότητα μεταξύ των στόχων της διοικητικής ηγεσίας με εκείνους της διοίκησης.

Ο Dethier διατυπώνει τα εξής ερωτήματα σχετικά με την αδυναμία προσδιορισμού και εξειδίκευσης των στόχων «μήπως οι στόχοι του διοικητικού προϊσταμένου είναι αρκετά διαφορετικοί από τους στόχους της διοίκησης ώστε να μην μπορεί να τους ανακοινώσει; Μήπως δεν έχει συνείδηση των δικών του στόχων; ή μήπως δεν είναι ικανός για διανοητικούς ή συναισθηματικούς λόγους να μετατρέψει σε επιχειρησιακούς όρους τις διακηρύξεις των αρχών ή τις προβλέψεις των κειμένων;»⁶⁷. Έτσι τα παραπάνω αποτέλεσαν τροχοπέδη στην εφαρμογή του συστήματος, με αποτέλεσμα η χρήση αυτοματοποιημένων συστημάτων για την λήψη αποφάσεων να έχει περιορισμένο χαρακτήρα. Οι αυτοματοποιημένες εφαρμογές συναντώνται περιορισμένα στο στάδιο του προγραμματισμού, κυρίως στο στάδιο της εκτέλεσης και σχεδόν καθόλου στα στάδια του προσδιορισμού των στόχων και του ελέγχου. Πρόκειται δηλαδή κυρίως για ποσοτικές εφαρμογές και όχι ποιοτικές⁶⁸.

Κατά τη δεκαετία του 1990 η παραδοσιακή απόψη διακυβέρνησης που στηριζόταν στον σχεδιασμό και τη νομοθεσία, σε απευθείας δηλαδή ρυθμίσεις, παραχώρησε τη θέση της σε μία νέα μορφή διακυβέρνησης, τα χαρακτηριστικά της οποία ήταν η αλληλεξάρτηση. Με δεδομένο ότι ο πολιτικός χώρος περιλαμβάνει πολλούς οργανωτικούς εταίρους με διαφορετικούς στόχους και συμφέροντα, η διακυβέρνηση στηρίχθηκε σε ένα δίκτυο στο οποίο μετέχουν οργανώσεις, που έχουν την ικανότητα αυτορυθμίσεων μέσω δεικτών. Το πλεονέκτημα αυτής της μορφής διακυβέρνησης είναι η αναγνώριση των ικανοτήτων αυτορρύθμισης που μπορεί να έχει κάθε σύστημα.

66. Amselek P., «Note sur le R.C.B.», *La Revue Administrative*, 148, 149/1972, σσ. 425-438, 529-535.

67. Dethier R., «De l' aide au malentendu: Informatique et décision dans l' administration», *Administration Publique*, 2/1980, σσ. 30-42.

68. Dethier R., *όπου παραπάνω*, *Administration Publique*, 2/1980, σσ. 30-42.

γ. Ηλεκτρονικοί Υπολογιστές και διοικητικοί θεσμοί: οι επιδράσεις

Η ανάδειξη του ηλεκτρονικού υπολογιστή ως υποστρώματος της διοικητικής πληροφορίας συνοδεύτηκε με την εισαγωγή στη διοίκηση των χαρακτηριστικών των νέων τεχνολογιών. Διαπιστώνουμε ότι τα χαρακτηριστικά του ηλεκτρονικού υπολογιστή, όπως τα περιγράψαμε, έχουν αντίστοιχες εκδηλώσεις στη δομή και λειτουργία της διοίκησης. Η διοίκηση βαθμιαία ταυτοποιείται με τη μηχανή και αποκτά τα χαρακτηριστικά της με κύριο στοιχείο τη βαθμιαία εξαφάνιση του περιεχομένου και των εννοιών. Όπως η μηχανή δεν έχει την ικανότητα να σηματοδοτεί με έννοιες τη λειτουργία της έτσι και η διοίκηση σήμερα στερείται της ικανότητας ανάπτυξης ενός σημασιολογικού πλαισίου αναφοράς. Ο ουδέτερος χαρακτήρας της μηχανής μεταφέρεται σε μία ουδέτερη διοίκηση η οποία λειτουργεί αποτελεσματικά, δίχως όμως αξιακό περιεχόμενο. Πιο συγκεκριμένα τα χαρακτηριστικά των σύγχρονων διοικητικών θεσμών, κάτω από την επίδραση του νέου υποστρώματος της πληροφορίας, εκείνου του ηλεκτρονικού υπολογιστή, διαμορφώνονται ως εξής:

Τα Δίκτυα: Οι ιδιότητες του ηλεκτρονικού υπολογιστή μετέβαλαν τις δομές της γραφειοκρατίας. Η ιεραρχία, ο συγκεντρωτισμός, η εξειδίκευση, η τυποποίηση των διαδικασιών, χαρακτηριστικά που συνδέονταν με τη χρήση εγγράφων, βαθμιαία περιορίζονται. Στο εξής οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές παρέχουν τη δυνατότητα της επικοινωνίας δια μέσου των βάσεων δεδομένων των διαφόρων υπηρεσιών και της από κοινού χρήσης της πληροφορίας. Οι δυνατότητες αυτές αποδесμεύουν τη διοίκηση από τη χρήση εγγράφων. Στο πλαίσιο αυτό: α) περιορίζεται η διακριτική εξουσία που ασκούσε η μεσαία υπαλληλία και β) η διοικητική εργασία γίνεται παράλληλα και όχι διαδοχικά γ) μειώνεται η ιεραρχία με την αποδυνάμωση της μεσαίας υπαλληλίας δ) καταργείται η χρήση φακέλλων ε) αυξάνονται οι ανάγκες ειδικευμένου προσωπικού στο τομέα των τεχνολογιών ενώ αντίστοιχα η ίδια η λειτουργία του συστήματος δεν απαιτεί αυξημένα προσόντα άλλης μορφής⁶⁹. Η πληροφοριακή δύναμη της διοίκησης, η οποία ήταν κατανεμημένη σε ένα σύστημα κάθετης ιεραρχίας, διαμορφώνοντας ανάλογες συγκεντρώσεις εξουσίας, μετακινείται σε ένα δίκτυο στο οποίο συμμετέχει το σύνολο των υπηρεσιών. Κατά συνέπεια η πληροφοριακή εξουσία γίνεται απρόσωπη, χάνει την εξατομίκευσή της, όπως αυτή εκδηλωνόταν μέσα από τις προσωποποιημένες σχέσεις της ιεραρχίας, αποκτά δηλαδή το χαρακτηριστικό του υποστρώματος της πληροφορίας, που στερείται ατομικότητας.

Η ανελαστικότητα: Το παρελθόν περιορίζει τις δυνατότητες επιλογής του παρόντος. Οι περιορισμοί αυτοί αποκαλύπτονται μέσα από την προβολή των ιστορικών δια-

69. Zuurmond A., όπου παραπάνω, in *Public Administration in an Information Age: A Handbook*, (Ed. by I.Th.M. Snellen and W.B.H.J. Van de Donk), 1998, IOS Press, σσ. 259-271.

δρομών που ενώνουν το παρελθόν με το παρόν. Ο Raadshelders σημειώνει ότι «η τροχιά εξάρτησης δεν συνδέει μόνο το παρελθόν με το παρόν, αλλά φωτίζει και τον βαθμό που το παρελθόν περιορίζει τις δυνατότητες επιλογών του παρόντος»⁷⁰. Η εξάρτηση αυτή είναι χαρακτηριστική στην περίπτωση των τεχνολογιών της πληροφορίας. Οι Bellamy και Taylor αναφέρουν ότι «τα πληροφοριακά συστήματα συνιστούν ένα σχετικά ανελαστικό πόρο λόγω του υψηλού κόστους επένδυσης που συνδέεται με την δημιουργία τους και τα εξίσου υψηλά κόστη που απαιτούνται για την καταστροφή και επαναδημιουργία τους»⁷¹. Ενώ σύμφωνα με τον North «από την στιγμή που μία τεχνολογία αναπτύσσει μία δική της διαδρομή, τα αυξανόμενα κόστη μας εμποδίζουν να ακολουθήσουμε διαδρομές και τεχνολογίες εναλλακτικές»⁷². Η ανελαστικότητα που χαρακτηρίζει την τεχνολογία της πληροφορίας για νέες αλλαγές, επιβάλλει ένα θεσμικό καταναγκασμό, αντίστοιχο με την εξάρτηση που επιβάλλει η μηχανή στον χρήστη της. Το χαρακτηριστικό δηλαδή της μηχανής μεταφέρεται στο θεσμικό οικοδόμημα της διοίκησης, το οποίο κάτω από την επίδραση της τεχνολογίας διαμορφώνει τους όρους της διαρκούς επιβολής του.

Το Συντακτικό και το Εννοιολογικό: Η τεχνολογία της πληροφορίας συμβάλλει στον έλεγχο, τη διαφάνεια, την επικοινωνία και τις μετρήσεις. Πιο συγκεκριμένα, η τεχνολογία διευκολύνει την επικοινωνία μεταξύ των οργανώσεων επειδή μπορεί να «μοιράζει» το χρόνο και το χώρο. Παράλληλα, ενισχύει τη διαφάνεια επειδή παρέχει τη δυνατότητα συνδυασμού των πληροφοριών. Επίσης, διευκολύνει τον έλεγχο επειδή απαιτεί δομημένη και συστηματοποιημένη διαδικασία. Τέλος, εξασφαλίζει αποτελεσματικές μετρήσεις χρήσιμες για την πρόγνωση και τη λήψη αποφάσεων⁷³.

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά ωστόσο δεν αντιστοιχούν σε ένα σύστημα αξιών αλλά αποτελούν λειτουργικές όψεις της διοικητικής εργασίας. Προϋπόθεση της αποτελεσματικότητάς τους είναι το περιεχόμενο το οποίο θα διαχειριστούν. Η χρήση ωστόσο της τεχνολογίας της πληροφορίας στη διακυβέρνηση, με τις ποικίλες μορφές που απέκτησε διαχρονικά (σχεδιασμός, αυτορρύθμιση μέσω δεικτών κ.λπ.), δεν συνδυάστηκε με αντίστοιχες διεργασίες αναφορικά με το αξιακό σύστημα, το οποίο καλείται να διαχειριστεί. Οι προτεραιότητες σε τεχνικό επίπεδο αφορούσαν

70. Raadshelders J., «Evolution, analyse institutionnelle et dépendance des parcours: Une perspective historique-administrative sur les approches et concepts a la mode», *Revue Internationale des Sciences Administratives*, 4/1998, σσ. 661-682.

71. Bellamy C. and Taylor J., *όπου παραπάνω*, Open University Press, Buckingham-Philadelphia 1998, σ. 156.

72. North D. C., *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, 1990, σ. 76

73. Bekkers V.J.J.M., «New Forms of Steering and the Ambivalency of Transparency», *Public Administration in an Information Age: A handbook* (Ed. Th.M.Snellen, W.B.H.J. Van Donk), IOS Press 1998. σσ. 341-357.

τη διαλειτουργικότητα, ενώ σε διοικητικό επίπεδο αφορούσαν τη διαμόρφωση ενός δικτύου στο οποίο εντάσσεται η πληροφοριακή δύναμη της διοίκησης. Ωστόσο, και η μια περίπτωση και η άλλη αφορούν τεχνικές πλευρές διαχείρισης της διοικητικής πληροφορίας. Η τεχνολογία διατίθεται για την εξυπηρέτηση του πολίτη χωρίς αξιακή σημασιοδότηση. Όπως στην περίπτωση του ηλεκτρονικού υπολογιστή πρέπει να υπάρχει ανθρώπινος νους για να μπορέσει να διαβάσει τα σύμβολα επικοινωνίας του, έτσι και στην περίπτωση της διοίκησης πρέπει να υπάρχει ένα αξιακό σύστημα το οποίο θα «διαβάσει» τις ουδέτερες λειτουργίες της (έλεγχος, επικοινωνία, διαφάνεια, μέτρησεις) μετατρέποντάς της σε δημοκρατία και πολιτισμό.

Πριν την εισαγωγή των τεχνολογιών της πληροφορίας στη διοίκηση, η διοικητική θεωρία αποτελούσε ένα σταθερό πόλο αναφοράς, που εγγυόταν την επιστημονική και λειτουργική συνοχή της. Κοινές αντιλήψεις, αρχές και μέθοδοι σχετικά με τη λειτουργία της διοίκησης αποτελούσαν τη «γλώσσα» επικοινωνίας των επιστημόνων και επέτρεπαν τη συγκριτική μελέτη και ανάλυση. Μετά την εισαγωγή ωστόσο, των τεχνολογιών της πληροφορίας ο πόλος συνοχής μετατέθηκε από το επιστημονικό στο τεχνικό πεδίο. Στο εξής, η τεχνική διαλειτουργικότητα αποτελεί προϋπόθεση της επικοινωνίας, ανεξάρτητα από το εννοιολογικό περιεχόμενο των διοικητικών λειτουργιών. Όπως δηλαδή η μηχανή σκοπό έχει να διαχειριστεί την πολυπλοκότητα χωρίς να έχει την ικανότητα να προσδώσει σε αυτή περιεχόμενο, έτσι και η εφαρμογή των τεχνολογιών πληροφορίας στη διακυβέρνηση, διαμορφώνουν θεσμούς που στερούνται εννοιολογικής σημασιοδότησης.

Διαπιστώνουμε ότι την ίδια περίοδο που αναπτύσσεται η τεχνολογία της πληροφορίας, αναπτύσσεται παράλληλα και η διαιτητική συμπεριφορά του κράτους. Τα όργανα και οι λειτουργίες της διοίκησης χάνουν το σταθερό πλαίσιο αναφοράς τους. Η εκτελεστική αρχή διαπραγματεύεται, πείθει, συμφιλιώνει, εξουδετερώνει, παρακινεί. Κατά συνέπεια, αν και η τεχνολογία αποτελεί τον οργανικό δεσμό της πληροφορίας, αυτό αφορά μόνο την τεχνική της όψη. Οσον αφορά την σημασιολογική όψη της, η πληροφορία βρίσκεται διάσπαρτη στις ομάδες συμφερόντων δίχως να διαθέτει σημασιολογική συνοχή. «Η διοίκηση αναπτυσσόμενη έχασε την ενότητα και την ομοιογένειά της. Στο πλαίσιο της αντιμετώπισης κοινωνικών προβλημάτων αποσυντέθηκε, και κατά τη στιγμή αυτή κάθε προσπάθεια οργανικής και πνευματικής ενότητας έχει γίνει μάταιη λόγω της πολιτικής και κοινωνικής κινητικότητας, την οποία μία επιστήμη τόσο νέα δεν μπορεί να εκφράσει με κανόνες» αναφέρει ο Meyers⁷⁴. Αυτό το χαρακτηριστικό, ωστόσο, προσομοιάζει στις μηχανές και όχι στον άνθρωπο. Μήπως λοιπόν και στην περίπτωση του αξιακού περιε-

74. Meyers F., « L' Evolution de l' Administration, depuis la Guerre, dans les Pays de l' Union de l' Europe occidentale (UEO) », *Revue Internationale des Sciences Administratives* 1960, σσ. 121-134.

χομένου της διοίκησης, αυτό έχει καθεί κάτω από την επίδραση του απρόσωπου και ουδέτερου χαρακτήρα της τεχνολογίας της πληροφορίας;

δ. Συμπεράσμα

Στην παραπάνω ενότητα επιχειρήσαμε να συνδέσουμε τα χαρακτηριστικά του ηλεκτρονικού υπολογιστή, ως υποστρώματος της πληροφορίας με τους σύγχρονους διοικητικούς θεσμούς. Η προσέγγιση αυτή μας δίνει τη δυνατότητα να αναλύσουμε τη δυναμική διαμόρφωσης σύγχρονων θεσμών κάτω από το πρίσμα των χαρακτηριστικών που έχει η τεχνολογία της πληροφορίας. Κεντρική θέση στην ανάλυση αυτή έχουν: α) η μείωση του ενδιαφέροντος για το αξιακό περιεχόμενο της διοίκησης β) η ενίσχυση του ουδέτερου και διαιτητικού ρόλου τους κράτους και γ) ο κίνδυνος μιας ανελαστικής σε μελλοντικές αλλαγές τεχνολογίας. Η τεχνολογία διέσωσε την κοινωνία από τους κινδύνους της ανάπτυξης και πολυπλοκότητας, εξασφαλίζοντας τη συνοχή της. Ωστόσο, το τίμημα αυτής της διάσωσης είναι η διαρκής κυριαρχία και εξάρτηση από ένα σύστημα κανόνων που στερεί την επιλογή και το αίσθημα μέτρου, στοιχεία που επιτρέπουν σε κάθε μορφή οργάνωσης να ορίσει τη θέση της σε σχέση με το κόσμο.

4. Επίλογος

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι οι ιδιότητες του υποστρώματος της πληροφορίας σε κάθε χρονική περίοδο επιδρούν στους διοικητικούς θεσμούς. Οι ιδιότητες αυτές άλλοτε αποτελούν απλά χαρακτηριστικά του μέσου, όπως στην περίπτωση του χαρτιού, και άλλοτε συνδέονται με την τεχνολογία, όπως στην περίπτωση των ηλεκτρονικών υπολογιστών. Προκύπτει ότι το υπόστρωμα της πληροφορίας σε κάθε χρονική περίοδο δεν είναι το ίδιο. Π.χ. στις αρχές του 20ού αιώνα το υπόστρωμα της διοικητικής πληροφορίας είναι το χαρτί. Σήμερα το υπόστρωμα της διοικητικής πληροφορίας είναι ταυτόχρονα τόσο το χαρτί, όσο και η μηχανική όψη των νέων τεχνολογιών της πληροφορίας. Παράλληλα, το κάθε φορά χρησιμοποιούμενο υπόστρωμα της πληροφορίας καθορίζει και την προτεραιότητα που δίνεται ανάλογα, στη φυσική ή την τεχνητή νοημοσύνη. Το υπόστρωμα του χαρτιού στηρίζεται στη χρήση της φυσικής νοημοσύνης, ενώ το μηχανικό υπόστρωμα του ηλεκτρονικού υπολογιστή, στην τεχνητή. Είναι προφανές ότι η χρήση φυσικής ή τεχνητής νοημοσύνης στη διοίκηση συναρτάται με αντίστοιχους κινδύνους και ωφέλειες και αντιστοιχεί σε διαφορετικό θεσμικό περιεχόμενο.

Μπορούμε, λοιπόν, να διακρίνουμε δύο κύριες περιόδους των διοικητικών θεσμών, ανάλογα με το υπό χρήση υπόστρωμα της διοικητικής πληροφορίας. Κατά την διάρκεια της πρώτης περιόδου (από τα τέλη του 19ου αιώνα έως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο), το χαρτί ως υπόστρωμα της πληροφορίας συναρτάται με τις βασικές αρχές της γραφειοκρατίας, όπως αυτές διατυπώθηκαν από τον Weber. Η

ιεραρχία, η ενόπτια προσταγής, οι τυποποιημένες διαδικασίες, η συγκέντρωση και η ειδίκευση, συνιστούν διοικητικές αρχές που δεν θα μπορούσαν να κυριαρχήσουν χωρίς την ύπαρξη του χαρτιού.

Με άλλα λόγια, οι ιδιότητες του υποστρώματος της πληροφορίας (χαρτί) κατέστησαν αναγκαία τη διαμόρφωση και την εφαρμογή των παραπάνω αρχών. Παράλληλα, οι ιδιότητες του χαρτιού επέβαλαν και μία αντίστοιχη πολιτική διαχείρισης των εγγράφων. Σύμφωνα με αυτήν στόχος ήταν η ικανότητα άμεσου και αποτελεσματικού εντοπισμού των εγγράφων. Ο στόχος αυτός εκφράζεται με την πρόοδο που επιτελέστηκε στον τομέα της διαμόρφωσης ταξινομικών συστημάτων.

Κατά την δεύτερη περίοδο, που αρχίζει μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, εισάγεται βαθμιαία ως υπόστρωμα της διοικητικής πληροφορίας ο ηλεκτρονικός υπολογιστής. Η μηχανική όψη του νέου υποστρώματος αντιστοιχεί και σε αλλαγές στους θεσμούς της δημόσιας διοίκησης και στις αξίες της. Οι ιδιότητες του ηλεκτρονικού υπολογιστή επιδρούν στην διοικητική λειτουργία. Ο τεχνολογικός εξαναγκασμός και ο διαιτητικός και ουδέτερος ρόλος του κράτους από τον οποίο απουσιάζει κάθε αξιακό περιεχόμενο, αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτών των επιδράσεων.

Στο εξής οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές παρέχουν τη δυνατότητα της επικοινωνίας δια μέσου των βάσεων δεδομένων των διαφόρων υπηρεσιών και της από κοινού χρήσης της πληροφορίας. Οι δυνατότητες αυτές αποδεδειγμένα τη διοίκηση από τη χρήση εγγράφων, ενώ παράλληλα ενισχύουν τον συγκεντρωτισμό της και μειώνουν την ιεραρχική δομή της. Στον τομέα της πληροφοριακής πολιτικής, οι πολύπλοκες λειτουργίες της δημόσιας διοίκησης, ως αποτέλεσμα της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, επιβάλλουν τη χρήση αποτελεσματικών συστημάτων επεξεργασίας της πληροφορίας και όχι απλής ταξινόμησης.

Έτσι, οι διοικητικοί θεσμοί συναρτώνται με τις ιδιότητες που διαθέτει κάθε φορά το υπόστρωμα που διακινεί την πληροφορία. Δεν θα ήταν, λοιπόν, υπερβολή να υποστηρίξουμε ότι οι ιδιότητες του υποστρώματος «μεταγγίζονται» κάθε φορά στις οργανώσεις επιβεβαιώνοντας την υπεροχή των ιδιοτήτων της ύλης επί των θεσμών.

Κώδικας Δεοντολογίας για τους βιβλιοθηκονόμους των ειδικών συλλογών¹

Αναστασία Ι. Μιχαηλάκη

Ο Κώδικας Δεοντολογίας για τους βιβλιοθηκονόμους των Ειδικών Συλλογών, ο οποίος δημιουργήθηκε από την Ένωση των Κολεγιακών και Ερευνητικών Βιβλιοθηκών στις ΗΠΑ και δημοσιεύθηκε στα “Νέα της Κολεγιακής και Ερευνητικής Βιβλιοθήκης”, στις 4 Απριλίου 1993, αντικαθιστά τα “Πρότυπα Δεοντολογικής Συμπεριφοράς για τα Σπάνια Βιβλία, Χειρόγραφα και τις Βιβλιοθήκες και τους Βιβλιοθηκονόμους των Ειδικών Συλλογών”, με Οδηγίες - κατευθυντήριες γραμμές για τα θεσμικά πρότυπα προς υποστήριξη αυτών.

Τα “Πρότυπα Δεοντολογικής Συμπεριφοράς για τα Σπάνια Βιβλία, Χειρόγραφα και τις Βιβλιοθήκες και τους Βιβλιοθηκονόμους των Ειδικών Συλλογών” εμφανίστηκαν για πρώτη φορά το έτος 1987 και δημιουργήθηκαν με σκοπό να ενισχύσουν και να συμπληρώσουν τον “Κώδικα Δεοντολογίας της Ένωσης Αμερικανικών Βιβλιοθηκών”. Μία δεύτερη έκδοση των Προτύπων εγκρίθηκε από την Ένωση των Κολεγιακών και Ερευνητικών Βιβλιοθηκών το έτος 1993. Η τελευταία εκδοχή τους, η οποία αναδιατυπώνεται ως απλοποιημένος «Κώδικας Δεοντολογίας για τους βιβλιοθηκονόμους των Ειδικών Συλλογών» με σχολιασμό, εγκρίθηκε από την Ένωση των Κολεγιακών και Ερευνητικών Βιβλιοθηκών τον Οκτώβριο του έτους 2003.

Προοίμιο

Οι βιβλιοθηκονόμοι των ειδικών συλλογών έχουν κοινές θεμελιώδεις αξίες με τα υπόλοιπα μέλη της βιβλιοθηκονομικής κοινότητας. Οφείλουν να έχουν πλήρη γνώση του Κώδικα Δεοντολογίας του Βιβλιοθηκονόμου και πρέπει να τηρούν τις αρχές της δικαιοσύνης, της ελευθερίας, της επαγγελματικής αριστείας και να σέβονται τα ατομικά δικαιώματα που εκφράζονται σε αυτές. Επιπλέον, οι βιβλιοθηκονόμοι των ειδικών συλλογών έχουν εξαιρετικές ευθύνες και ευκαιρίες που συνδέονται με τη φροντίδα της πολιτισμικής κληρονομιάς, τη συντήρηση των πρωτοτύπων τεχνουργημάτων και την υποστήριξη της ευρυμέθειας, τα οποία σπρίζονται στο πρωτογενές περιεχόμενο της έρευνας. Κάποιες φορές η δέσμευσή τους

---

1. Ένωση Κολεγιακών και Ερευνητικών βιβλιοθηκών, www.rbms.info/standards/index.shtml, ημερομηνία πρόσβασης 14/4/2014.

ως προς την ελεύθερη πρόσβαση στην πληροφορία μπορεί να συγκρούεται με την αποστολή τους να προστατεύουν και να συντηρούν τα αντικείμενα που είναι στη φροντίδα τους. Όταν οι αξίες αυτές έρχονται σε σύγκρουση, οι βιβλιοθηκονόμοι πρέπει, σε κάθε περίπτωση, να χρησιμοποιήσουν την εμπειρία και την κρίση τους, ώστε να επιτύχουν την καλύτερη δυνατή λύση, έχοντας πάντα υπόψη τους ότι η ουσία των ειδικών συλλογών αφορά και τις μελλοντικές γενιές.

Άλλες εντάσεις μπορεί να προκύψουν από το ότι οι ειδικές συλλογές συχνά έχουν εξίσου οικονομική, όπως και αισθητική αξία, καθώς και αξία που προκύπτει από το ίδιο το έγγραφο. Οι βιβλιοθηκονόμοι των ειδικών συλλογών πρέπει να επιδείξουν εξαιρετική προσοχή στις περιπτώσεις κατά τις οποίες ενδεχομένως να τους επιτραπεί να έχουν προσωπικό όφελος από δραστηριότητες που συνδέονται με τη βιβλιοθήκη. Πρέπει να διατηρούν υψηλά πρότυπα συμπεριφοράς για τη διατήρηση της εμπιστοσύνης του κοινού στο ίδρυμα και στο προσωπικό αυτού.

Ορισμοί

Βιβλιοθηκονόμος Ειδικών Συλλογών: ο υπάλληλος μίας βιβλιοθήκης ειδικών συλλογών ή το μέλος του προσωπικού οποιασδήποτε βιβλιοθήκης, του οποίου τα καθήκοντα συμπεριλαμβάνουν και εργασία στο περιεχόμενο ειδικών συλλογών. Αν και οι αρχές αυτού του Κώδικα συνδέονται πρωταρχικά με τους επαγγελματίες ως προσωπικό (τυπικούς βιβλιοθηκονόμους, εφόρους μουσείων, αρχειονόμους και συντηρητές) και τα μέλη του προσωπικού κάθε βιβλιοθήκης πρέπει να γνωρίζουν ότι είναι αναγκαίο να αποφεύγονται ενδεχόμενες και ακόμη περισσότερο, φανερές συγκρούσεις συμφερόντων.

Βιβλιοθήκη Ειδικών Συλλογών: μία βιβλιοθήκη ή μία διοικητική μονάδα (όπως ένα τμήμα) μίας μεγαλύτερης βιβλιοθήκης, η οποία έχει αφιερωθεί στο να συγκεντρώνει, οργανώνει, διατηρεί και περιγράφει το υλικό των ειδικών συλλογών και να το καθιστά προσιτό. Επίσης μπορεί να αναφέρεται ως «το ίδρυμα».

Περιεχόμενο Ειδικών Συλλογών: κείμενα, γραφικά και τεχνουργήματα σε αναλογική και ψηφιακή μορφή, συμπεριλαμβανομένων των εκτυπωμένων βιβλίων, χειρογράφων, φωτογραφιών, χαρτών, έργων τέχνης, οπτικοακουστικών μέσων και τρισδιάστατων αντικειμένων της καθημερινότητας (realia), όπως νομίσματα, εργαλεία και κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα, τα οποία δεν ταιριάζουν εύκολα στις τακτικές κατηγορίες των εντύπων υλικών. Μπορούν να είναι είτε ανθρώπινα δημιουργήματα (τεχνουργήματα, εργαλεία, σκεύη κ.λπ.) είτε εξαχθέντα από τη φύση (διάφορα δείγματα κ.λπ.).

Κώδικας δεοντολογίας²

i. Οι βιβλιοθηκονόμοι των ειδικών συλλογών δεν πρέπει να ανταγωνίζονται τις βιβλιοθήκες τους στη συλλογή ή σε άλλες δραστηριότητες.

Οι βιβλιοθηκονόμοι των ειδικών συλλογών μερικές φορές συλλέγουν τόσο προς ίδιον όφελος, όσο και για λογαριασμό της βιβλιοθήκης τους. Οι προσωπικές συλλογές μπορεί να συμβάλουν στην κατανόηση από το βιβλιοθηκονόμο, μίας κατηγορίας συλλογών και της αγοράς του περιεχομένου των ειδικών συλλογών. Κατά συνέπεια, οι προσωπικές συλλογές δεν θα πρέπει να αποθαρρύνονται. Παρ' όλα αυτά, οι βιβλιοθηκονόμοι των ειδικών συλλογών θα πρέπει να αποκαλύψουν στον εργοδότη τους τις δραστηριότητές τους ως προς τις προσωπικές συλλογές, κυρίως όταν το είδος της συλλογής συμπίπτει με αυτή του ιδρύματος. Όταν υφίσταται τέτοια σύμπτωση, οι βιβλιοθηκονόμοι των ειδικών συλλογών δεν πρέπει να συναγωνίζονται με τη βιβλιοθήκη τους, δεν πρέπει να οικοδομούν την προσωπική τους συλλογή σε βάρος της συλλογής του ιδρύματος και θα πρέπει να είναι επιμελείς στο να ξεχωρίζουν τα αντικείμενα που αποκτώνται για τη συλλογή του ιδρύματος, από τα αντικείμενα που αποκτώνται για την προσωπική τους συλλογή. Σε κάθε περίπτωση, οι βιβλιοθηκονόμοι των ειδικών συλλογών θα πρέπει να διαχειρίζονται τον τρόπο που συλλέγουν, έτσι ώστε να αποφεύγονται απρεπείς ενέργειες και να αποτρέπεται αυτές να φανούν προς τα έξω.

ii. Καθετί εκτός εργασίας κι επαγγελματικών δραστηριοτήτων θα πρέπει να διέπεται από τη θεμελιώδη προϋπόθεση ότι η βασικότερη υποχρέωση των βιβλιοθηκονόμων των ειδικών συλλογών είναι απέναντι στη βιβλιοθήκη, ότι οι δραστηριότητές τους δεν θα εμπλέκονται με την ικανότητά τους να εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις τους και ότι δεν θα υπονομεύουν την επαγγελματική ακεραιότητα και φήμη της βιβλιοθήκης.

Μερικές κατηγορίες εργασιών για τους βιβλιοθηκονόμους εκτός βιβλιοθήκης, όπως η διδασκαλία, οι διαλέξεις, η συγγραφή και η συμβουλευτική, συμβάλλουν στην προσωπική εξέλιξη και ωφελούν και τον ίδιο το βιβλιοθηκονόμο. Οι βιβλιοθηκονόμοι έχουν πρωταρχική υποχρέωση προς τα ιδρύματά τους και κάθε τέτοια εργασία δεν θα πρέπει να εμποδίζει τα βασικά τους καθήκοντα. Από τη στιγμή που οι βιβλιοθηκονόμοι που εργάζονται ανεξάρτητα από τη βιβλιοθήκη, θεωρούνται

---

2. Τα Άρθρα I-V έχουν σπριχθεί στο Άρθρο VI του Κώδικα Δεοντολογίας της Ένωσης Αμερικανικών Βιβλιοθηκών («Δεν προάγουμε το ατομικό συμφέρον σε βάρος των χρηστών της βιβλιοθήκης, των συναδέλφων ή των ιδρυμάτων στα οποία απασχολούμαστε») και το Άρθρο VI έχει σπριχθεί στο Άρθρο III του Κώδικα της Ένωσης Αμερικανικών Βιβλιοθηκών («Προστατεύουμε το δικαίωμα του χρήστη κάθε βιβλιοθήκης στη μυστικότητα και την εμπιστευτικότητα, με σεβασμό στην πληροφορία που έχει αναζητηθεί ή ληφθεί και στους πόρους που έχουν τύχει διαβούλευσης, δανεισμού, που αποκτήθηκαν ή μεταβιβάστηκαν»).

εκπρόσωποι αυτής, η συμπεριφορά τους δεν θα πρέπει να υπονομεύει τη φήμη του ιδρύματος. Οι βιβλιοθηκονόμοι των ειδικών συλλογών ενθαρρύνονται να αποκαλύπτουν κάθε εξωτερική τους εργασία στη διοίκηση της βιβλιοθήκης.

iii. Οι βιβλιοθηκονόμοι των ειδικών συλλογών δεν θα πρέπει να εμπλέκονται σε καμία συμφωνία ή εκτίμηση του περιεχομένου των ειδικών συλλογών και δεν θα πρέπει να προτείνουν κανένα υλικό προς πώληση, εάν έχουν οποιοδήποτε κρυφό οικονομικό ενδιαφέρον προς αυτό.

Ως “συμφωνία” προσδιορίζεται στο παρόν η αγορά, πώληση ή ανταλλαγή υλικού των ειδικών συλλογών με κέρδος ή άλλο προσωπικό όφελος. Ως “εκτίμηση” προσδιορίζεται στο παρόν ο επίσημος καθορισμός της οικονομικής αξίας του υλικού των ειδικών συλλογών. Η ανεπίσημη αξιολόγηση τέτοιων υλικών για εσωτερικούς διοικητικούς σκοπούς δεν θεωρείται “εκτίμηση”. Η πρόνοια αυτή υπήρξε, διότι αναγνωρίζεται ότι μπορεί να προκύψουν πιθανές συγκρούσεις συμφερόντων, όταν οι βιβλιοθηκονόμοι των ειδικών συλλογών έχουν όφελος από το ίδιο περιεχόμενο το οποίο επιμελούνται.

iv. Οι βιβλιοθηκονόμοι των ειδικών συλλογών θα πρέπει να αρνούνται κάθε δώρο, δάνειο, απαλλαγή ή πράγματα αξίας που τους διατίθενται και συνδέονται με τα καθήκοντά τους στη βιβλιοθήκη.

Όλες οι αποφάσεις περί εξαγορών πρέπει να στηρίζονται στην επαγγελματική κρίση ενός βιβλιοθηκονόμου, δοθείσης της δέουσας προσοχής στα αντικείμενα και στις πολιτικές του ιδρύματος. Όσο είναι επιθυμητές οι στενές σχέσεις ανάμεσα στους βιβλιοθηκονόμους, τους εμπόρους και τους συλλέκτες, είναι επιτακτική ανάγκη να μην προκύπτουν συγκρούσεις συμφερόντων. Οι συγκρούσεις προκύπτουν καθαρά όταν οι βιβλιοθηκονόμοι των ειδικών συλλογών αποδέχονται σημαντικά δώρα, δάνεια ή προσωπικές εκπώσεις από τους εμπόρους, τους πωλητές ή τους δωρητές. Οι βιβλιοθηκονόμοι θα πρέπει να κρίνουν κατά περίπτωση αν αποπειράται κάποια ακατάλληλη επιρροή. Οι βιβλιοθηκονόμοι των ειδικών συλλογών θα πρέπει να θεωρούν τους μισθούς και τα οφέλη που προβλέπονται από το ίδρυμά τους ως τη μοναδική και ολοκληρωμένη αμοιβή για την εκτέλεση των καθηκόντων τους.

v. Οι βιβλιοθηκονόμοι των ειδικών συλλογών δεν θα πρέπει να αποκρύπτουν πληροφορίες σχετικά με την παρουσία της βιβλιοθήκης ή τις διάφορες συλλογές, προκειμένου να προάγουν τις δικές τους έρευνες και δημοσιεύσεις.

Η προσωπική έρευνα των βιβλιοθηκονόμων των ειδικών συλλογών θα πρέπει να ενθαρρύνεται, από το στιγμή που προάγει την επαγγελματική εξέλιξη και τους σκοπούς του ιδρύματος. Παρόλα αυτά, ένας βιβλιοθηκονόμος δεν πρέπει να παρακρατά πληροφορίες σχετικά με την παρουσία της βιβλιοθήκης, από το ευρύτερο κοινό, με σκοπό την προαγωγή της προσωπικής του έρευνας. Οι κανόνες της βιβλιοθήκης σχετικά με την πρόσβαση και τη χρήση θα πρέπει να εφαρμόζονται

και να επιβάλλονται ισότιμα, σύμφωνα με τους όρους της Ένωσης Αμερικανικών Βιβλιοθηκών και της Ένωσης των Αμερικανών Αρχειονόμων.

vi. Οι βιβλιοθηκονόμοι των ειδικών συλλογών είναι υπεύθυνοι για την προστασία του απορρήτου των ερευνητών και του περιεχομένου της έρευνάς τους, όπως απαιτείται από το καταστατικό, τα συμφωνητικά δωρεών ή την πολιτική της βιβλιοθήκης.

Οι επαγγελματίες των ειδικών συλλογών οφείλουν να σέβονται τους νόμους και τις συμβάσεις που προστατεύουν τη μυστικότητα και το απόρρητο των ερευνητών και του υλικού που επιμελούνται τα αποθετήρια. Μία αποτυχία μπορεί να εκθέσει το ίδρυμα που τα κατέχει σε σημαντικά νομικά ατοπήματα, όπως επίσης και να υπονομεύσει την εμπιστοσύνη που δείχνουν οι δωρητές και πωλητές στο ίδρυμα. Η φύση των προστατευομένων πληροφοριών και η διάρκεια της προστασίας προσδιορίζονται στους ομοσπονδιακούς και πολιτειακούς νόμους ως προς το απόρρητο της πληροφορίας. Άλλοι περιορισμοί οι οποίοι μπορεί να τεθούν αφορούν στο αποτέλεσμα των διαπραγματεύσεων μεταξύ δωρητών και πωλητών από τη μία πλευρά και των αποθετηρίων από την άλλη. Οι όροι των περιορισμών αυτών που επιβάλλονται από τους δωρητές ή το ίδρυμα δεν υπαγορεύονται από το νόμο, αλλά παρ' όλα αυτά, δεσμεύουν νομικά. Οι βιβλιοθηκονόμοι των ειδικών συλλογών πρέπει να φροντίζουν ώστε να τηρούν σεβασμού αυτοί οι όροι, αλλά θα πρέπει επίσης να αρνούνται να επιβάλουν ή να δεχθούν περιορισμούς που ελαττώνουν σοβαρά την ερευνητική αξία του υλικού που έχουν αποκτηθεί.

Το νομικό καθεστώς στην Ελλάδα

Ο Κώδικας Δεοντολογίας για τους Βιβλιοθηκονόμους των Ειδικών Συλλογών, ο οποίος είναι, όπως προαναφέρθηκε, δημιούργημα της Ένωσης των Κολεγιακών και Ερευνητικών Βιβλιοθηκών των ΗΠΑ, έρχεται να συμπληρώσει και να ολοκληρώσει μία σειρά από οδηγίες που ρυθμίζουν κατ' αποκλειστικότητα θέματα των ειδικών συλλογών, όπως για την επιλογή και μεταφορά υλικού της βιβλιοθήκης από τη γενική συλλογή σε ειδικές συλλογές, οδηγίες που αφορούν στην προστασία και την κλοπή των ειδικών συλλογών, θέματα δανεισμού και εκθέσεων των σπάνιων τεκμηρίων κ.κ. Στην Ελλάδα, αντίστοιχη πρόνοια δεν συναντάται: ο μὲν Κανονισμός Λειτουργίας των Δημοσίων Βιβλιοθηκών κάνει αναφορές στις διατάξεις του σε θέματα των ειδικών συλλογών, ρυθμίζοντας κατά κύριο λόγο πρακτικά ζητήματα που προκύπτουν κατά τη διαχείρισή τους, όπως την ύπαρξη ή μη της δυνατότητας πρόσβασης σε αυτές, αναπαραγωγής και δανεισμού των σπάνιων τεκμηρίων, εξυπηρέτησης των χρηστών και ερευνητών, παραπέμποντας παράλληλα και κατά περίπτωση και στους εσωτερικούς κανονισμούς λειτουργίας των εκάστοτε βιβλιοθηκών, ο δε Κώδικας Δεοντολογίας του Βιβλιοθηκονόμου περιλαμβάνει τις βασικές αρχές και υποχρεώσεις του απέναντι στο χρήστη, το ίδιο το επάγγελμα και το υλικό και την πληροφορία, χωρίς όμως να γίνεται οποιαδήποτε αναφορά σε ειδικές συλ-

λογές και σπάνιο ή παλαιό υλικό. Όπως διαπιστώνεται, στα ζητήματα δεοντολογίας των βιβλιοθηκονόμων των ειδικών συλλογών, υπάρχει κενό. Το κενό αυτό θα μπορούσε να καλυφθεί με τη μεταφορά των αρχών που προκύπτουν από τον Αμερικανικό Κώδικα Δεοντολογίας για τους Βιβλιοθηκονόμους των ειδικών συλλογών στην ελληνική πραγματικότητα. Μην ξεχνάμε ότι μία από τις βάσεις στις οποίες τέθηκε η γένεση του κώδικα αυτού είναι η φροντίδα της πολιτισμικής κληρονομιάς και η παράδοσή της στις μελλοντικές γενιές, έννοιες που είναι απόλυτα συνυφασμένες με το ελληνικό πνεύμα και ιδεώδες.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ένωση Κολεγιακών και Ερευνητικών βιβλιοθηκών, διαθέσιμο στο: www.rbms.info/standards/index.shtml [ημερομηνία πρόσβασης: 12/12/2013].

Κανελλοπούλου-Μπότη Μ., Το Δίκαιο της Πληροφορίας, Νομική Βιβλιοθήκη, 2004.

A brief history of the anticommunist surveillance in Greece and its lasting impact

---

Minas Samatas

4.1. Introduction

Contemporary Greece is a post-authoritarian surveillance society with a painful surveillance history and negative surveillance legacies. Because state surveillance in Greece has been highly politicized as a basic political control weapon, used by the anticommunist police state throughout the post-civil war period 1949-1974 towards repressive ends. Hence, the study of surveillance in Greece, like in all post-authoritarian societies, necessitates a socio-political and historical orientation (Samatas 2004).

Anticommunism is considered here a defensive state overreaction policy, based on the perception of a threat from below. It justifies gross discrimination against any person or any organization which, because of its politico-ideological beliefs, is perceived as presenting a fundamental challenge to existing power relationships or to key governmental policies (Compton 1973; Goldstein 1978, xvi; Haynes 1996). Institutionalized anticommunism in Greece was not just an ideological campaign but a state repressive policy for mass political conformity, reflected in specific laws, policies and actions; it was undertaken by formal political authorities and para-state organizations using mass political surveillance.

In this text, my socio-historical analysis starts with the origins and first legal and institutional measures of the anticommunist surveillance in the interwar period (1910-1930) initiated by the liberal premier Eleftherios Venizelos. Key of that political control armoury was the so-called “idionym law” regarding thought-control crimes against the security of the regime. Then I analyse the post-civil war repressive surveillance system (1949-1974), which ended with the collapse of military dictatorship in 1974. From 1949 until the end of the military dictatorship in 1974, the anticommunist winners of the bloody Greek civil war (1946-1949), operating with considerable US guidance and assistance, organized a police-state and an oppressive anticommunist socio-political control system with a parliamentary façade. It used mass political surveillance based on specific US anticommunist laws of the McCarthy period to impose a form of generalized conformity and to coerce individuals to express loyalty to the regime. I conclude with the lasting impact and legacies of the anticommunist surveillance to democ-

racy and civil liberties, emphasizing the detrimental effects on state - citizens' relations in post-dictatorial Greece.

This chapter is part of my socio-historical approach to the study of surveillance in Greece, which has consequently focused on the structures and functions of the Greek state over the past sixty years. My project is to try to understand socio-political change and modernization in Greece by comparing the transition from the traditional anticommunist, authoritarian surveillance in the post-civil war era, to the post dictatorial 'new surveillance,' considering the analysis of Gary Marx (2002). Yet, rejecting technocentrism, my comparative historical and socio-political approach relates surveillance dynamics to socio-political forces and larger processes operating in Greek society, like foreign intervention and dependence. Of special interest in exploring this post-authoritarian transition is the continuing legacy of anticommunist surveillance on Greek society and on state-citizens relations. Hence, my research involves particular attention to process of contradiction and resistance and an attempt to connect surveillance practices with large-scale issues of democracy, social justice and social control (Lyon 2001: 154).

In the post-cold war era traditional political control surveillance either by anti-communist or communist regimes can be considered old fashion, compared to the new electronic surveillance (Marx 2002). Yet, the essence and methods of political control surveillance like the anticommunist one in Greece, as I analyse its history in this chapter, become again timely in our post 9/11 environment, due to the war on terror and the hysterical global antiterrorist campaign (Beck 2002; Gandy 2006; Lyon 2003; Schulhofer 2002); because communists nowadays may have been replaced as the prime 'usual suspects' (Fiske 1998) by members of certain minority groups or anyone else who is perceived by the global homeland security apparatus as a terrorist threat to public order and national security.

4.2. The first foundations and liberal origins of mass anticommunist surveillance in greece (1910-1930)

Mass political surveillance of the entire Greek population as a significant mechanism of the Greek anticommunist state goes back to the liberal premier Eleftherios Venizelos' era in the first decades of 20th century, 1910-1930. In fact, the foundation of institutionalized anticommunism in Greece began during the 1910-1920 decade when, because of the impact of the October Revolution, the Socialist Labor Party (SEKE) was founded in 1918, which a little later in 1924 was named as the Communist Party of Greece (KKE) (Moskof 1979, 413-414).

As early as 1919, the first overtly anticommunist, repressive legislation, with its special administrative measures against the newly-organized Greek labor movement, was introduced and implemented by Venizelos, who legalized the first "ad-

ministrative deportations" in Greece for purely political reasons. He extended the brigandage law provisions used since 1871 to include every person *suspected* of disturbing the "public security" (Law 121 of 1913, Art. 2). Similarly, Venizelos enacted Law 755 of August 18, 1917, which extended compulsory preventive deportation, not only for every acknowledged spy but also for everyone suspected as dangerous to public order¹.

Venizelos' anticommunist campaign was intensified after the Asia Minor defeat of Greece by Turkey and the influx of more than one million of refugees, who many of them favored KKE especially after Venizelos and Atatürk settled the Greek Turkish conflict and Greece renounced all its claims over Turkish territory. During 1928-1932, when the rising Greek labor movement significantly increased its strike activity, permanent police stations were established throughout the country, and in February, 1929, the Special Police Security Directorate was formed for more systematic surveillance and persecution of leftists and sympathizers. Also during that time the first disciplinary military concentration camp, used mainly for the incarceration of communist conscripts, was founded in Kalpaki of Epirus (Koundouros 1978, 109f.; Moskof 1979, 460; Alivizatos 1983, 390).

The landmark law of the Venizelos' anticommunist armory was Law 4229 (July 25, 1929), the so-called *idionymo* law, which enacted "measures for the security of the existing social regime." It introduced, in effect, the criminalization of communist ideology, without banning the Greek Communist Party, KKE. It prohibited not only specific political ideas like communism, but also any idea or deed which could be presumed dangerous to the rulers. Named *idionymo* because it introduced a new crime, i.e., the "thought crime," this law legalized state anti-communist terrorism from that time forward, and became the legal cornerstone of official Greek anticommunism until 1974, when the military dictatorship collapsed and KKE became legal (Alivizatos 1983, 360-374; Koundouros 1978, 81-94; Lazarides 1979).

This precocious anticommunist armory of the Greek interwar state, plus the extreme severity with which it was implemented by a liberal political leader, and not a dictator, against a miniscule communist party, reflects the fears of Greek, European and American governments of that time. They perceived a popular "threat from below" which had been fueled by the "Great Red Scare" in the U.S. and Western Europe following the Bolshevik Revolution in Russia (Lazarides 1979). On the other hand anticommunism helped unify the Greek middle class which had been split over the monarchy issue; because the conflict between Prime

---

1. For details on this Venizelos' legislation, see Alivizatos, 1983, 342, 347-350. For the first prosecutions of Greek socialists under these laws, see Elefantis, 1991: 46f.).

Minister Venizelos and King Constantine I regarding the foreign policy of Greece in World War I and a subsequent deep personal rift between the two had caused a national schism, dividing Greece into two radically opposed political camps, the Venizelists and Royalists. Furthermore, early anticommunism in the interwar period consolidated in Greece the ideological and repressive state apparatus which legitimized the repressive curbing of the rural and labor movement, strengthened by the refugees following the 1922 Asia Minor defeat of Greece by Turkey.

From 1935 on, however, this coercive anticommunist legislation and security apparatus backfired on its implementers, the liberal Venizelists when the monarcho-oligarchic regime was reestablished. In fact, during the fascist-oriented Metaxas dictatorship from 1936-1941, the anticommunist legislation and security armory founded by Venizelos were used to persecute not only leftists and communists but also all anti-royalists and liberal Venizelists (Linardatos 1965; and Alivizatos 1983, 404-411). Yet, the Metaxas dictatorship perfected the Venizelist armory, shaping it into a long-lived political control “technology” which included:

- a. an overcentralized, bureaucratic security apparatus directed by the notorious deputy ministry of public security, which supervised all state agencies and conducted systematic surveillance of all Greek citizens;
- b. use of the “civic-mindedness certificates” issued by local police and based upon the police surveillance records (files). These certificates were designed to reward loyal citizens and to punish dissidents who, without them, could not have public jobs, permits, licenses, passports, benefits, etc.;
- c. use of so-called “repentance declarations.” These were required for the release of all political prisoners, or of anyone wishing to be cleared of a communist stigma, either inherited or ascribed;
- d. the increase and extension of mass deportations, and the organization of concentration camps as specific anticommunist reconversion “laboratories.” These concentration camps used mixed physical and psychological terror against communists and other leftists;
- e. the organization of most of the countryside, particularly the lengthy northern border areas, into militarized, “surveillance,” or “prohibited” zones, with reference to the “internal enemies.” In these “defensive” areas, which included almost all of Northern Greece with its over one million inhabitants (in 1961), the security forces and the militia (TEA) exercised total control, including physical and psychological repression. (Alivizatos 1983, 420-433; Elefantis 1991, 256-262f.; Koundouros 1978, 106f., and Linardatos 1966. Also Bruke 1955, 154, and Kousoulas 1965, 126f).

This entire pre-World War II anticommunist “technology,” restored and perfected during and after the Greek Civil War (1947-1949) by concrete US legislation and political control technology was implemented until 1974 when the military dictatorship collapsed and KKE was legalized.

4.3. The post-civil war mass anti-communist repressive surveillance in greece with u.s. aid and guidance (1949-1974)

I have used the term “Greek McCarthyism” (Samatas 1986b) to characterize the Greek post-civil war anticommunist crusade based mainly on the fact that specific U.S.-made anticommunist legislation and thought control techniques, used extensively during the Truman-McCarthy era, were imported in post-civil war Greece to reinforce its anticommunist armoury. In fact, at AMAG’s (American Mission to Aid Greece) suggestion, Greece adopted U.S. legislation and procedures to purge communists and sympathizers from the civil service and to develop an anti-subversive security apparatus modeled on the U.S. version (Alivizatos 1983, 477-487, 566-578). Greece also adopted U.S. ideological warfare technology and indoctrination techniques (Iatrides 1981, 62-65).

4.3.1. Repressive “thought-control”

Since “mind-probers” could not actually read thoughts, they had to investigate all aspects of an individual’s life. They searched not only for factual, documentable “wrong-doing,” but also for any potential “wrong-thinking” that might result in future “wrong-doing.” In fact, in the name of “national security,” many people were severely punished, not for who they were or what they had actually done, but rather for what authorities assumed they were or could potentially become. This “mind-probing” search included “the petitions one signed, the groups one joined, the books one read, the friendships one had, and the statements one made” (Goldstein 1978, 392; Millis 1968, 64).

Proof that thought rather than real, concrete action was the target of anticommunist operation is demonstrated by the fact that political repression in was based primarily upon “preventive” law, that is executive, mostly “para-constitutional” legislation, which deliberately uses vague terminology to violate constitutional rights, justifying repression on the grounds of national security (O’ Brien 1955, 22). “Preventive” law legalizes many repressive measures, such as precautionary detention, or the precautionary exclusion of individuals or groups from certain employment or other activity on the grounds of potential harm to the “national interest” or to national security. These repressive measures were justified on the suspicion that the victims are “potential subversives” who, either implicitly or explicitly are “likely to commit some illegal overt act in the future even if (they) had not already done so” (Goldstein 1978, 392).

Because “thought-control” and punishment are difficult to legitimize (although not to legalize), “preventive” law employs para-constitutional (and frequently illegal) techniques (surveillance, mail-opening, blacklists, etc.) which ignore civil liberties guaranteed by the constitutional protection of due process. Facilitating “preventive” law is the use of deliberately vague terminology: “disloyalty” instead of treason or sedition; and “lack of faith in the national ideals,” or “belief in ideas aiming at the violent overthrow of the established sociopolitical order” instead of espionage or sabotage (Goldstein 1978, 393; Alivizatos 1981, 224-227).

The fact that the anticommunist crusade considered the leftist-communist political ideology itself as the major “thought-crime”, regardless of the commitment of an actual crime, is evidenced by the fact that “loyalty oaths” or the signing of “loyalty statements” were required for all state employees and soon for all citizens.

A number of Greek “emergency laws” like 512 and 516 (1948), plus a similar law 1540 (1950), restated almost verbatim the basic civil service loyalty-security provisions of US law, but prescribed harsher penalties². By introducing the fundamental concepts of “loyalty” (*nomimofrosyni*) and “disloyalty” this legislation became the legal justification for thought-control investigations of civil servants, which were eventually extended to all Greek citizens. The criterion of “loyalty” as a qualification for public employment in Greece legitimized a repressive apparatus which judged an employee’s current loyalty on the basis of his previous associations, activities, and beliefs. Without an explicit definition of “disloyalty,” the executive order equated it with membership, affiliation or “sympathetic association” with certain types of groups. By this way it was established the precedent for a crime of belief and association, rather than for the punishment of actual deeds and activities. The implementation of Greek “loyalty” laws was also very similar to the U.S. “Loyalty Order,” which set up “loyalty boards” in all ministries and units of the public sector³.

Emergency Law 516 (1948), like the U.S. loyalty program, gave Greek loyalty boards the authority to decide on all present or prospective public employees’ loyalty status based upon any written or oral information they received from any pertinent available information source (Harper 1969; Kovel 1997). Unlike the

---

2. Mainly a. the “Hatch Act” of August 2, 1939, which was passed to prevent “pernicious political activities” b. the U.S. Civil Service Commission Circular 222 of June 20, 1940, which was issued in accordance with the Hatch Act and Smith Act. These acts permitted the immediate dismissal of participating civil servants and the rejection of any applicant for a public position who was found to be engaging in “illegal” political activities (Alivizatos, 1983: 481f).

3. The Loyalty Order of March 21, 1947 (Executive Order 9835), issued by President Truman. initiated over 3 million loyalty investigations by both the House Un-American Activities Committee and Civil Service loyalty boards (Goldstein 1978, 300-1).

U.S. loyalty order, however, the Greek law did not establish any boards to hear testimony from the accused. Nor did it permit any appeals of its decisions to the courts. Also, the same Greek loyalty law legalized the mass signing of "loyalty statements" by all public servants and those in agricultural cooperatives. "The refusal to sign such a statement constitutes proof of disloyalty for the employee" was stated explicitly in Article 4, paragraph 3 of Law 516 (Alivizatos 1983: 486).

To implement these loyalty laws the Greek security apparatus had to be modeled on the American counterpart to enjoy direct U.S. assistance, training, and technology (Iatrides, 1980: 67f). Hence, the Greek Public Order Ministry organized a central information databank similar to the FBI's security index list, which contained the names of all dissident, communist, or leftist citizens and "disloyal" fired, or "repentant" civil servants. Until 1974 this political information databank was updated and used constantly to blackmail citizens, and especially public employees, through occupational proscriptions and other repressive measures. Under the guidance of the American Military Mission to Greece, the Greek Central Information Agency (KYP), modeled on and named after the CIA, was established to coordinate the anticommunist, anti-subversion campaign, and became the official agency fighting the internal enemy. Just as the CIA and FBI used illegal tactics, so did KYP engaged in large-scale surveillance, wiretapping and mail-opening, monitoring all vital government agencies, including the press and information departments of the Prime Minister's office. Yet, under the U.S. Embassy guidance and through the Sixth Fleet surveillance many Greek communist were captured as Soviet spies. Among them was Nicos Beloyiannis, a prominent communist intellectual leader whose execution in 1952 resulted in world outcry. Also, many Navy and Air Force officers were tried as "red saboteurs." (Iatrides 1980, 56, 66-67; Wittner 1982, 150-154).

The anticommunist security apparatus had also organized a whole country-wide network of private informers, who numbered around 60,000 on secret payrolls in 1962 (Tsoucalas 1981, 328). They were mostly ex-communists and lumpen proletarians who purchased their personal safety by giving information to the police.

4.3.2. Guilt by association: Collective family responsibility

The anticommunist loyalty process reinforced mass conformity through civic-mindedness certificates, repentance statements, and loyalty oaths which required denials not only of one's past but also of the activities, beliefs and associations of one's relatives and friends. Since the basic goal of mass anticommunist repression in Greece was the protection of the country from "ideological contamination" by communist (or other) ideas officially labeled "dangerous," repressive measures targeted not only "habitual wrong-thinkers" ("commies," "pinks," "fussy-minded liberals," etc.) but also all critical thinkers, including their own relatives and

friends (Catiforis 1975, 62-63). Guilt by association charges in the U.S. McCarthyite era involved associations with mothers, fathers, wives, brothers, and sisters (Goldstein, 1978: 302-304). In Greece, this institutionalization of the collective responsibility of an accused's entire family was accomplished through the use of the so-called "civic-mindedness certificates" (*Pistopoiitika Koinonikon Fronimaton*). These certificates were issued by police only to "clean", "healthy-thinking" or "nationally-minded" citizens, the so-called *ethnicofrones*. They were denied to all other Greek citizens, who were then stigmatized as communists, fellow-travelers, sympathizers, i.e., the *non-ethnicofrones*. Civic-mindedness certificates based upon police surveillance records, and documented in special dossiers (*Fakeloi*), were officially required until 1974 for any Greek who wanted a public job, professional permit, passport, driver's license, even a scholarship or university education. Collective responsibility was heavily applied to Greek communists' close relatives, and many of them, irrespective of their own ideas and politics, had their property seized and were exiled. Many children of murdered, deported or exiled communists were forcibly detained in special camps for their reconversion and rehabilitation in Leros island, under the auspices of Queen Frederica.

Significantly, these police certificates - and the attendant police dossiers which, not only classified the "loyalty status" of a citizen based upon his personal ideas and activities, but also took into serious account the convictions and behavior of the entire family records, were active until 1974 and the files survived until 1981 (Samatas 1986, 168-9).

4.3.3. The political de-stigmatization procedure

Any candidate for public service, emigration, or the merchant marine who was politically stigmatized as *non-ethnicofron* (even by association through a relative), had to be de-stigmatized officially by going through *apochromatismos*, i.e., the political "de-colorization" or de-stigmatization procedure (Alivizatos 1983, 593-4; Samatas 1986, 170-2).

In fact, *apochromatismos* was required not only of all "reconverted" ex-communists, but also of all who did not have a recorded loyalty status. They needed to establish such a status in order to gain access to public jobs and benefits. During the right-wing police state (1952-63), and again during the military dictatorship (1967-1974), anyone who was not a leftist could be stigmatized as crypto-communist or a communist sympathizer if he had not been officially classified as ethnic-minded (*ethnicofron*). Yet, the *apochromatismos* procedure clarified the loyalty status of those whose political views were not clear to the authorities. Those who had never publicly declared themselves either *ethnicofrones* or leftists were forced to make public their loyalty and *ethnicofrosyni* when applying for passports, drivers licenses, etc., with proper loyalty statements. *Apochromatismos* also gave those

who had been stigmatized as communists an opportunity to return to the healthy family of *ethnicofrones* by signing repentance declarations, including loyalty statements and self-incrimination oaths. Everyone who had not voted in the 1946 elections (the Greek left parties abstained), who had voted United Democratic Left (EDA) in 1956, who was reading the leftist daily AVGI (*The Dawn*), or who had associated with members of the leftist party EDA or the leftist youth organization "Lambrakis," was recorded as "crypto-communist;" they could be "decolorized" if they accepted to sign a number of police repentance documents which declared loyalty to the regime (Alivizatos 1983, 594, note 161). They were also required to publish a standard loyalty statement in one of the local daily papers renouncing past politics, beliefs, and any friend or relative who had subversive records⁴. In Greece, communists sentenced to death could often save their lives just before execution by renouncing their ideas and their past politics; political prisoners and deportees could be freed as soon as they had signed "declarations of repentance," or recantation statements, which renounced their ideology and declared their loyalty to the regime (Alivizatos 1983, 226-7).

All who were de-stigmatized through *apochromatismos* procedure were then classified in the police files as *ethnicofrones* of second grade (E2), compared to the pure and original *ethnicofrones* (E1) (Samatas 1986, 400-1; Samatas 1986b, 33).

4.3.4. Public employment and benefits as mass loyalty incentives

Poor post-war economic conditions, including high unemployment, which created a pressing need among the Greek population for public jobs and/or benefit assistance, reinforced the overall power of the state to impose mass loyalty. Public employment became a very significant socio-economic mechanism for upward mobility, and also provided a very effective mechanism of political control. Public employment was particularly attractive to every educated, jobless person who, in return, had to agree to refrain from any disloyal activity, reject any leftist relative or friend, and find ways to demonstrate his (and his family's) clean national conviction (*ethnicofrosyni*) (Tsoucalas 1981, 322-3).

By 1951, one-third of the Greek population was completely or partially dependent on public subsidies. This included large numbers of uprooted people (over 700,000) who had been moved forcibly from battle zones to the urban centers of Athens and Thessaloniki (Tsoukalas 1986, 22-23). The distribution of public jobs and subsidies was, in essence, a form of blackmail, since these impoverished people received aid only if they were loyal to the regime. The civic-mindedness certificate was required for any public job, aid, scholarship, professional permit—even for a passport to emigrate or to work in the merchant marine. At the

---

4. See images of such loyalty published statements in Samatas, 1986b, 62-63.

same time whole new class of ship owners, industrialists, importers, traders and profiteers exchanged their anticommunist credentials for lavish state financing, public subsidies, permits and commissions. Most of their profits were then exported abroad. Visceral anticommunism and/or nationalist convictions (*ethnicrofrosym*) became the keys for access to public funds, and to tax and legal immunities for these new profiteers and the new oligarchy (Vergopoulos 1981, 311-5).

4.3.5. The Greek anti-communist “apartheid”

Greek anticommunism extrapolated the Civil War schism to the *entire* Greek population. Greeks were deeply divided into two categories: the “healthy,” “clean,” nationally-minded *ethnicrofrones*- first-class citizens- and the rest. The “rest” were the sick, non-nationally-minded miasma -the second class- including not only communists, leftists, and sympathizers, but also anyone “disloyal,” i.e., not actively demonstrating conformity and obedience to the anticommunist state (Alivizatos 1981, 225-7; Tsoukalas 1981, 328-330).

The post-Civil War Greek “Crowned Parliamentary Democracy” was simply a facade for an authoritarian police state (Charalambis 1985). The 1952 constitutional charter protected, in effect, only the rights of *ethnicrofrones*, those “nationally-minded” and “healthy-thinking” citizens. It discriminated against the rest. Repressive Civil War emergency legislation (the so-called “paraconstitution”) was enacted to deal with dissenters. A “constitutional dualism”- to use Alivizatos’s terminology- evolved: the coexistence of a 1952 Constitution nominally guaranteeing the civil liberties of the vanquished, with valid Civil War emergency measures which overruled that Constitution. Thus a unique politico-juridical “apartheid” was sustained against the Greek left (Alivizatos 1981, 227; Catiforis 1975, 82). This politico-economic exclusion and discrimination was implemented by a large police bureaucracy which kept files on all Greek citizens. With a red pen, police underlined critical information about citizens (and /or their relatives) who had been stigmatized as communist, leftist, sympathizer, or “crypto.” The police file (*fakelos*) and the police-issued civic-mindedness certificates implemented that brand of totalitarianism which entailed collective family responsibility and mass political surveillance by using hundreds of police informers (Samatas 1986b, 35).

Until 1974, all Greek citizens were categorized as *ethnicrofrones* of the first grade (*Epsilon one*, E1), the second grade (*Epsilon dio*, E2), “Alpha” leftists (A), “Beta” crypto-communists (B), «Gamma» dangerous communists (Γ), and X the unknown (Samatas 1986, 400-1). *Ethnicrofrones* could easily be stigmatized as leftist-sympathizers and leftists could be de-stigmatized through the aforementioned *apochromatismos* procedure.

In addition to the political ostracism of KKE (which ended in 1974), the following conditions prevailed: occupational proscriptions of all leftists from the public sector and from educational institutions; loyalty oaths for all civil servants; strict censorship, martial courts, and a manipulated electoral system; educators and faculty firings; mass anticommunist indoctrination by the state and the military radio and TV; and similar indoctrination by the official state educational system. These features of a distorted parliamentarism characterized not merely a U.S. "guided democracy," but rather a repressive, constitutional police state. The ultimate result of this hybrid regime was the naked military dictatorship which began in April 21, 1967 until the August 24, 1974.

4.3.6. Defiance and Resistance

Greek post-civil war repressive anticommunist campaign did not succeed in rooting out the leftist ideology inspired by the EAM liberation movement. Its failure is reflected in post-Civil War election results.

Despite political control repression and mass surveillance, shortly after the end of the Civil War, in the first elections in 1950 the leftist party of the "Democratic Array" garnered 163,800 votes (10%) and elected 18 deputies. This was remarkable in view of the 65,000 political prisoners in concentration camps and jails (3000 of them under death sentence), and the para-state terrorism in the countryside (Linardatos 1966). Also, in the September 9, 1951, elections, peace-amnesty democratization themes of the leftist and centrist parties resulted in their winning 34% of the vote. This alarmed Americans, who considered a serious problem the ten deputies of EDA (United Democratic Left) who were elected by communist votes.¹¹² U.S. Ambassador John Peurifoy, who had a specific mission "to bring about the establishment of a powerful, stable and uncompromisingly anti-communist Greek government" contributed to the overwhelming victory of General Papagos's anticommunist Greek Rally Party in the November 16, 1952, elections. Despite that in the 1958 elections the United Democratic Left (EDA) polled 25 percent of the vote and became the chief opposition party. In the rigged elections of October 1961, of November 1963 and February 1964, the Center Union, a coalition of various liberal forces led by George Papandreou, won 53% of the vote and defeated the right wing ERE, which polled only 35% (Meynaud and Karanicolas 1973).

This electoral resistance of the Greek people, and their defiance of the repressive, anticommunist state also reflects the popular discontent and rising socio-political unrest and mobilization of the late 1950s and early 1960s. Yet this resistance is even more fully appreciated if we acknowledge that increased dissent resulted in increased repression. For example, only 124 "undesirables" citizens were deprived of their Greek citizenship during the 1948-1949 Civil War years, but

21,997 citizens were so deprived during the constitutional period 1952-1967. The zenith of this administrative measure - which was usually followed by the seizure of a citizen's property, thus imposing both "political and financial death" - occurred during the 1954-1959 period of the right-wing police state (Alivizatos 1983, 491).

Although the bloody Civil War ended in 1949, it was legally prolonged until 1962 through a shrewd juridical construction. This was based upon the "theory of permanent civil war," as Alivizatos (1981, 227) calls it. In 1962, the post-civil war emergency legislation was formally abolished and the last concentration camp had temporarily closed (until 1967), upon pressures by the *European Economic Community*, with which Greece had signed an agreement in 1961⁵.

The following military dictatorship (1967-1974) further exploited surviving anticommunist legislation by using it against all of its enemies, including many traditional *ethnicrofones*, who opposed the colonels. In this way Greek anticommunism was reinforced by naked dictatorial violence without either parliamentary veil or legal restrictions. As a result, the persecution of those who did not support the military regime - even political conservatives and nationalists - resulted in totally discrediting not only the military junta but also the entire anticommunist operation (Samatas 1986b, 43).

4.4. *Impacts and legacies*

The post-civil war anticommunist campaign in Greece, which was heightened during the military dictatorship (1967-1974) frustrated national reconciliation for more than 30 years following the Civil War (1947-1949); it inhibited democratization and modernization of the Greek state, politics, and society, since its legacy of political polarization lasted until the 1980s. Greek institutionalized anticommunism formally was ended with the collapse of the military junta in August 1974, and the subsequent legalization of the Greek Communist Party KKE (Diamantouros 1983a, 1983b).

In the first post-dictatorial period 1974 -1981 remnants of many repressive controls and discrimination against the left (Samatas 1993) strengthened the opposition leftist forces and the anti-American sentiments of Greek people due to the US anticommunist intervention in Greece. In the elections of 1981 the

---

5. So even in 1962, when the last concentration camp had temporarily closed (to reopen in 1967), there were still 158 political prisoners who had been confined since the Civil War. Also in 1962 and 1963, about 400 Greeks each year were deprived of their citizenship for political reasons. Thus, no year in the entire pre dictatorial parliamentary period (1949 to 1967) was without political prisoners (Alivizatos 1983, 543f).

Panhellenic Socialist Movement, PASOK, won a great victory, promising a radical political change (Clogg 1993; Sotiropoulos 1996; 2009; Spourdalakis 1998) and the abolition of all political discrimination with the destruction of the notorious police files.

Despite governmental failure in many other fields, the first PASOK government put an official end to institutionalized anti-communism through: 1) abolition of surviving Civil War anti-communist legislation; 2) official recognition of the EAM/ ELAS resistance movement; and 3) unrestricted repatriation of Greek political refugees. Yet, the PASOK government revealed the complete picture and the totalitarian dimensions of the anticommunist filing, *fakeloma*, on March 7, 1982. The surviving anticommunist apparatus under the supervision of conservative governments had created a “dossier society” with 41.2 million files for the total 9.5 million Greek population. Thus, for most Greeks, there were multiple political control files; 25.5 million of these files contained strictly politico-ideological information (Samatas 1986b, 52-53). Although the first PASOK government had promised in 1984 to destroy all kind of police files, it finally did not. Both ruling parties transformed the issue of ending traditional surveillance/‘filing’ from a political problem related to issues of democracy, justice, civil liberties and human rights, into a narrowly populist issue designed purely to gain electoral advantage. The ‘surveillance issue’ was consequently reduced to a rather simplistic question of whether ‘to burn or not to burn’ the obsolete police paper files. The post-PASOK left and right coalition government of premier Tzanetakis put on fire the notorious police files on August 29, 1989, a commemoration day of forty years after the end of the civil war; it is estimated that approximately 16.5 million files were put on ritual fires throughout Greece then (Eliou 1989, Samatas 1993; 2004, 64-65).

The legacy of mass political surveillance in post dictatorial Greece has reproduced a negative surveillance culture and a popular mistrust for any state and police surveillance. Greek citizens who have experienced some of the most immediate and repressive forms of state surveillance, they are afraid of any state and police filling, which can potential classify them and their family members to exclude them from public benefits. They have learned to mistrust any state personal data collection, even for legitimate purposes. Hence, there is a popular demonization of any state surveillance, even for public safety, taxes, or traffic control (Samatas 2008). So, especially for the older generation, who has experienced the authoritarian political control surveillance, the problem is not watching (*parakolouthisi*), i.e., a “face to face surveillance” but “filling” (*fakeloma*) of personal data. Every legitimate “institutional surveillance” in a democratic state presupposes trust to the state/public and private institutions, based upon the privacy protection and human rights respect (Lianos, 2003); due to the authoritarian past,

this institutional trust has never really existed in Greece. Hence, this “file-based, bureaucratic surveillance” (Lyon 2001, 76-83) is always perceived as a negative term in Greece and a process which can entail sanctions and discrimination, detrimental for life chances of all extended family members (Samatas 2004).

Regarding the anticommunist surveillance impact on the Greek family, it is worth noting one legacy which afflicts other historically repressive regimes but which does not seem to have occurred in Greece. For example, despite the familiarities between the surveillance system used in Greece and in East Germany, both of which relied upon an extensive system of police files and informers, the Greek post-civil war surveillance never assumed the highly personalized characteristics of East Germany (Funder 2004). Friends and lovers in East Germany routinely spied upon one another, and subsequent revelations about such practices have seriously eroded or destroyed family ties. Although comparative research has not been done yet, I can provisionally suggest that Greek repressive anticommunist surveillance did not manage to erode Greek families. Collective responsibility of family members for their political beliefs and actions has rather reinforced Greek family ties and solidarity have survived comparatively intact in the post dictatorial period (Pollis 1977; Tsoucalas 1981; Samatas 2010).

At the same time, the personal histories of directly experiencing repressive forms of surveillance have a different implication in the current era of ‘new surveillance.’ Most Greek people, especially those middle-aged and older generations who directly experienced the authoritarian surveillance, tend to ignore or disregard other forms of non-state surveillance. Having experienced some of the most immediate and transparent forms of state repressive surveillance, they are not bothered by the non state surveillance and the electronic data collection galaxy, most of which is commercial. Such indifference is particularly acute in many young Greeks who are born long after the end of military dictatorship in 1974 (Samatas 2004).

In brief, the defiance and resistance of many Greeks, who, despite prolonged and repressive surveillance regimes, contributed to the restoration of freedom and democracy in Greece is an optimistic message about the prospect of resisting authoritarian surveillance regimes; this is yet another legacy of the repressive Greek surveillance system. On the other hand, popular sensitivity and vigilance against any state and police monitoring and filling in Greece, inhibits any state surveillance legitimacy, modernization and efficiency; and at the same time it bans state surveillance expansion against hard won civil liberties (Samatas 2008).

References

- Alivizatos, Nicos*. 1981. The Emergency Regime and Civil Liberties. In John Iatrides (ed.). *Greece in the 1940s. A Nation in Crisis*. Hanover, NH: University Press of New England.
- Alivizatos, Nicos*. 1983. *The Political Institutions in Crisis, 1922-1974: Aspects of the Greek Experience (in Greek)*. Athens: Themelio.
- Beck, Ulrich*. 2002. The Terrorist Threat: World Risk Society Revisited. *Theory, Culture and Society* 19: 39-55.
- Bruke, R.V.* 1955. A Statistical Profile of the Greek Communist. *Modern History* 27: 154.
- Catiforis, George*. 1975. *The Barbarians' Legislation*. Athens: Themelio.
- Charalambis, Dimitris*. 1985. *The Military and Political Authority: The Power Structure in Post-Civil War Greece*. Athens: Exantas.
- Clogg, Richard*. 1993. *Greece 1981-1989, The Populist Decade*. London: Saint Martins Press.
- Compton, James*. 1973. *Anti-Communism in American Life Since the Second World War*. St. Charles, Mo.: Forum Press.
- Diamandouros, Paraskevas Nikiforos*. 1983a. Greek Political Culture in Transition: Historical Origins, Evolution, Current Trends. In Clogg, Richard. ed. *Greece in the 1980s*. NY, St. Martin's Press.
- Diamandouros, Paraskevas Nikiforos*. 1983b. Transition to and Consolidation of Democratic Politics in Greece, 1974-1983: A Tentative Assessment," *West European Politics*, Dec.
- Elefantis, Aggelos*. 1991. *In the Constellation of Populism*. Athens: O Politis.
- Eliou, Elias*. 1989. *The Files (in Greek)* Athens, Themelio.
- Fiske, John*. 1998. Surveilling the City: Whiteness, the Black Man & Democratic Totalitarianism. *Theory, Culture & Society* 15 (2): 67-88.
- Funder, Anna*. 2004. *Stasiland: True Stories from behind the Berlin Wall*. Granta Books.
- Gandy, Oscar Jr.* 2006. Data Mining, Surveillance and Discrimination in the Post-9/11 Environment. In Kevin Haggerty and Richard Ericson (eds). *The New Politics of Surveillance and Visibility*. Toronto: University of Toronto Press.

- Goldstein, Robert.* 1978. *Political Repression in Modern America from 1870 to the Present.* Boston: G.K. Hall & Co.
- Harper, Alan.* 1969. *The Politics of Loyalty: The White House and the Communist Issue, 1946-1952.* Westport, CT: Greenwood Press.
- Haynes, John Earl.* 1996. *Red scare or red menace? American communism and anticomunism in the cold war era.* Chicago: Ivan R. Dee.
- Iatrides, John.* 1980. *American Attitudes toward the Political System of Postwar Greece,* in Theodore Couloumbis and John Iatrides (eds). *Greek-American Relations: A Critical Review,* New York: Pella Publishing Co.
- Iatrides John.* ed. 1981. *Greece in the 1940s; A Nation in Crisis.* Hanover, N.H.: University Press of New England.
- Koundouros, Roussos.* 1978. *The Security of the Regime, 1942-1974.* Athens: Kastaniotis.
- Kousoulas, D. George.* 1965. *Revolution and Defeat: The Story of the Greek Communist Party.* London: Oxford University Press.
- Kovel, Joel.* 1997. *Red hunting in the promised land: Anticommunism and the making of America.* London and Washington DC: Cassell.
- Lazarides, J.* 1979. The 'Idionym Law: The First Anticommunist Law in the History of Greece KOMEP 9 (Sept 1979).
- Linardatos, Spyros.* 1965. *How We Arrived at the 4th of August Regime.* Athens: Themelio.
- Linardatos, Spyros.* 1966. *The 4th of August Regime* Athens: Themelio.
- Lianos, Michalis.* 2003. *Social Control after Foucault.* *Surveillance and Society*, 1 (3), 412-430.
- Lyon, David.* 2001. *Surveillance Society: Monitoring Everyday Life.* Oxford: Open University Press.
- Lyon, David,* ed. 2003. *Surveillance as Social Sorting.* London: Routledge.
- Marx, Gary.* 2002. What's New about the 'New Surveillance'? *Classifying for Change and Continuity.* *Surveillance & Society* 1 (1): 9-29.
- Meynaud, J. and Karanicolas, G.* (1973) *Rigged Elections in Greece* Athens: Epikairotita.
- Millis, Walter.* 1968. *Legacies of the Cold War.* In Reitman, Alan (ed.). *The Price of Liberty.* New York: W. Norton & Co.

- Moskof, Kostis*. 1979. *History of the Working Class Movement*. Thessaloniki.
- O' Brien, John Lord*. 1955. *National Security and Individual Freedom*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pollis, Amandia*. 1977. The Impact of Traditional Cultural Patterns on Greek Politics. *The Greek Review of Social Research* 29: 3.
- Samatas, Minas*. 1986. *Greek Bureaucratism: A system of Sociopolitical Control*. Unpublished Ph.D. diss., G.F. New School for Social Research, N.Y.
- Samatas, Minas*. 1986b. Greek McCarthyism: A comparative assessment of Greek post-civil war repressive anticommunism and the US Truman-McCarthy era. *Journal of the Hellenic Diaspora* XIII (3 & 4) Fall-Winter: 5-72.
- Samatas, Minas*. 1993. The Populist Phase of an Underdeveloped Surveillance Society: Political Surveillance in Post-Authoritarian Greece. *Journal of the Hellenic Diaspora* 19 (1): 31-70.
- Samatas, Minas*. 2004. *Surveillance in Greece: From anticommunist to the consumer surveillance*. N.Y.: Pella.
- Samatas, Minas*. 2008. From Thought-Control to the Traffic-Control: CCTV Politics of Expansion and Resistance in Post-Olympics Greece. In Mathieu Deflem (ed.). *Surveillance and Governance: Crime Control and Beyond*. Binley (UK): Emerald.
- Samatas, Minas*. 2010. Surveillance Legacy, Modernisation and Controversy in Contemporary Greece. In Leonidas Cheliotis and Sappho Xenakis (eds). *Crime & Punishment in Contemporary Greece: International Comparative Perspectives*. Oxford: Peter Lang AG.
- Schulhofer, Stephen*. 2002. *The Enemy Within: Intelligence Gathering, Law Enforcement, and Civil Liberties in the Wake of September 11*. Twentieth Century Fund.
- Sotiropoulos, Dimitris* 1996. *Populism and Bureaucracy, The case of Greece under PASOK, 1981-1989*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Sotiropoulos, Dimitris* 2009. The remains of authoritarianism: Bureaucracy and civil society in post-authoritarian Greece. In Cemoti, n° 20 - médias d'Iran et d'Asie centrale, [en ligne], mis en ligne le 13 mai 2006.
- Spourdalakis, Maloutas* (ed). 1998. *PASOK: Party, State, Society*. Athens, Pataki.
- Tsoucalas, Constantine*. 1981. The Ideological Impact of the Civil War. In: John Iatrides (ed). *Greece in the 1940s: A Nation in Crisis*. Hanover, N.H.: University Press of New England.

Tsoucalas, Constantine. 1986. *The State, Society, Work in Postwar Greece.* Athens: Themelio.

Vergopoulos, Kostas. 1981. *The Emergence of the New Bourgeoisie, 1944-1952.* In John Iatrides (ed). *Greece in the 1940s; A Nation in Crisis.* Hanover, N.H.: University Press of New England.

Wittner, Lawrence. 1982. *American Intervention in Greece, 1943-1949.* New York: Columbia University Press.

Η ιστορία των κοινωνικών δικτύων σε παγκόσμιο επίπεδο με την προσέγγιση του Συγκριτικού Συνταγματικού Δικαίου

Παναγιώτα Κιορτσά

---

1. Εισαγωγή

Η ιστορία των κοινωνικών δικτύων είναι απόλυτα ταυτόσημη με την ένταξη του ατόμου σε μια κοινωνία¹. Ο ορισμός της κοινωνικής δικτύωσης είναι η δημιουργία σχέσεων με άτομα γνωστά ή άγνωστα στο χρήστη. Η προσπάθεια οριοθέτησης της έννοιας της κοινωνικής δικτύωσης μέσα από διαδικτυακούς χώρους δεν είναι εύκολη, καθώς οι σελίδες κοινωνικής δικτύωσης αλλάζουν τα χαρακτηριστικά τους αφού οι τεχνολογικές δυνατότητες εξελίσσονται συνεχώς. Θα μπορούσαμε όμως να ξεχωρίσουμε κάποια κύρια χαρακτηριστικά των χώρων αυτών.

Κεντρική έννοια είναι η δημιουργία προφίλ του χρήστη, δηλαδή ενός λογαριασμού στον οποίο ο χρήστης αποτυπώνει μια γραπτή εκδοχή του εαυτού του μέσω των φωτογραφιών που χρησιμοποιεί των σχολίων του, των αναρτήσεών του κ.λπ. Δεύτερο χαρακτηριστικό ήταν και εξακολουθεί να είναι η ύπαρξη λιστών φίλων ή επαφών (ανάλογα με το δίκτυο που χρησιμοποιεί ο χρήστης). Τρίτο χαρακτηριστικό είναι η δυνατότητα να είναι δηλαδή ορατή στον χρήστη η δραστηριότητα άλλων χρηστών². Ήδη από την πρώτη εμφάνισή τους οι χώροι αυτοί δημιούργησαν νέες δυναμικές σε σχέση με τη διαμόρφωση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε διαδικτυακούς χώρους, νέες ισορροπίες σε σχέση με τον έλεγχο η μη των κρατών σε αυτούς και νέα νομικά ζητήματα που απαιτούσαν ασφαλείς λύσεις.

Οι σελίδες κοινωνικής δικτύωσης τεχνολογικά ήταν το αποτέλεσμα μιας εξελικτικής πορείας 20 ετών. Η ιστορία τους είναι κατά κάποιον τρόπο η ιστορία του διαδικτύου. Το 1961 εμφανίστηκε τεχνολογία που επέτρεπε την αποστολή μηνυμάτων ανάμεσα σε υπολογιστές (packet switching). Το επόμενο βήμα ήταν η αποστολή δεδομένων και αρχείων μέσω ειδικών πρωτοκόλλων (FTP). Τότε εμφανίστηκε η δυνατότητα συνομιλίας των χρηστών σε ζωντανό χρόνο και μια δεκαετία περίπου

-
1. Ευχαριστώ τους οργανωτές του συνεδρίου "Ιστορία της πληροφορίας" για την πρόσκλησή τους.
  2. Boyd D., Ellison N., Social Network Sites: Definition, History and Scholarship, Journal of Computer-Mediated Communication n. 13, 2008 σσ. 210-230 επίσης βλ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή Φ., Οι ιστότοποι κοινωνικής δικτύωσης, εκδόσεις Σάκουλα, Αθήνα Θεσσαλονίκη, 2010.

αργότερα τα πρωτόκολλα TCP/IP που οδήγησαν σε αυτό που έγινε γνωστό παγκόσμια ως Διαδίκτυο.

Ο Παγκόσμιος Ιστός εμφανίστηκε αργότερα αρχικά σε ερευνητικό/πειραματικό στάδιο στο Ερευνητικό Κέντρο CERN και δωρήθηκε στον υπόλοιπο κόσμο. Με την χρήση διακομιστών και νέων πρωτοκόλλων οι χρήστες είχαν τη δυνατότητα να έχουν πρόσβαση σε διάφορους διαδικτυακούς χώρους αλλά και να δημιουργούν τους δικούς τους³. Ήταν η εποχή που οι σελίδες κοινωνικής δικτύωσης με τα χαρακτηριστικά που προαναφέραμε έκαναν την εμφάνισή τους.

2. Οι σελίδες κοινωνικής δικτύωσης

Το 1979 με τη χρήση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου τηλεφωνικών συνδέσεων και ειδικών πρωτοκόλλων εμφανίστηκε το usenet, μια εφαρμογή που επέτρεπε την γραπτή επικοινωνία μεγάλου αριθμού χρηστών σε χώρους συζήτησης. Η διαφορά με τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ήταν ότι κεντρική μορφή είχε το θέμα και όχι ο χρήστης/θεματοθέτης ή συνομιλητής. Οι σελίδες κοινωνικής δικτύωσης έκαναν την εμφάνισή τους το 1997 με την Ιστοσελίδα Six Degrees.Com⁴. Στο δίκτυο αυτό ο χρήστης είχε τη δυνατότητα να δημιουργεί προφίλ και λίστα επαφών. Οι τεχνολογικές δυνατότητες της σελίδας ήταν περιορισμένες καθώς οι φίλοι δεν μπορούσαν να έχουν μεγάλες δυνατότητες επικοινωνίας πέρα από ανταλλαγή μηνυμάτων. Επίσης, οι χρήστες ήταν περιορισμένοι άρα οι φίλοι και οι επαφές τους δεν χρησιμοποιούσαν το κοινωνικό δίκτυο. Δεν υπήρχε ακόμα η νοοτροπία της δικτύωσης με άγνωστα άτομα. Όλα αυτά οδήγησαν στην αποτυχία το εγχείρημα.

Στα επόμενα χρόνια μέχρι το 2001, σελίδες κοινωνικής δικτύωσης διαφόρων μορφών έκαναν την εμφάνισή τους. Τότε ξεκίνησαν σελίδες όπως το ryze και αργότερα το linked in και το Friendster. Οι πρώτες δύο είχαν προσανατολιστεί στην επαγγελματική δικτύωση. Στην πρώτη εκείνη μορφή των σελίδων κοινωνικής δικτύωσης υπήρχε μηδενική προστασία προσωπικών δεδομένων. Οι χρήστες ήταν ανυποψίαστοι για τους κινδύνους που διέτρεχαν. Μαζί με την επέκταση της κοινωνικής δικτύωσης εμφανίστηκαν και τα πρώτα θέματα που στη συνέχεια θα απασχολούσαν τον νομικό κόσμο.

Το 2002 η σελίδα Friendster η οποία είχε ως στόχο την γνωριμία ατόμων άρχισε να αποκτά περισσότερους χρήστες. Η ιδιαιτερότητα της σελίδας ήταν ότι επέτρεψε σε χρήστες να έχουν επικοινωνία όχι μόνο με γνωστά πρόσωπα που άνηκαν στις επαφές τους, αλλά κυρίως με φίλους των επαφών, προκειμένου να επεκτείνουν το δίκτυο επικοινωνίας των χρηστών. Για να επιτευχθεί ο στόχος, τα προφίλ των χρη-

3. Ιστορική αναδρομή βλ. Cohen-Almagor R., Internet History International Journal of Technoethics, 2(2), 45-64, April-June 2011.

4. Christakis N., Fowler J., Συνδεδεμένοι, εκδόσεις Κάτοπτρο.

στών που περιείχαν φωτογραφίες ή στοιχεία που εμπίπτουν στα ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα ήταν ορατά όχι μόνο σε άλλους χρήστες της σελίδας αλλά σε όλο το διαδίκτυο⁵. Δεν υπήρχε κανενός είδους προστασία της προσωπικότητας ή των προσωπικών δεδομένων του χρήστη. Οι χρήστες δεν αντιλαμβάνονταν τι σήμαινε αυτού του τύπου η διαρροή των δεδομένων τους στο διαδίκτυο.

Η πρακτική αυτή ήταν απόρροια της δομής του αμερικανικού νομικού συστήματος στο οποίο η ελευθερία της έκφρασης με την παντοδύναμη Πρώτη Τροποποίηση φαινόταν να υπερακοντίζει οποιοδήποτε άλλο ανθρώπινο δικαίωμα. Στη συνείδηση των χρηστών, η έννοια της ελευθερίας της έκφρασης φαινόταν πολύ περισσότερο οικεία από την προστασία της ιδιωτικότητας. Η προστασία των προσωπικών δεδομένων στην άλλη πλευρά του ωκεανού είχε μόλις αρχίσει να αναδύεται με την θέσπιση της οδηγίας 95/46. Αυτό είναι χαρακτηριστικό του προβληματισμού που δημιούργησαν οι νέες τεχνολογικές δυνατότητες⁶. Όμως το νέο νομοθέτημα δεν είχε ακόμα ερμηνευτεί αποτελεσματικά για την εφαρμογή του στο διαδίκτυο και κυρίως, για τις σελίδες κοινωνικής δικτύωσης.

Μέσα σε λίγα χρόνια τα κρούσματα αστάθειας των συστημάτων, η κλοπή στοιχείων από τα προφίλ των χρηστών ή η δημιουργία ψεύτικων προφίλ με σκοπό την απάτη και την δυσφήμιση πήραν τέτοια διάσταση ώστε οι χρήστες να αναγκαστούν να εγκαταλείψουν τη σελίδα. Πολλοί αποχώρησαν διότι θεώρησαν τις πρακτικές της εταιρίας (η οποία πάντως προσπάθησε να διαγράψει τα εικονικά προφίλ) καταχρηστικές και την τεχνολογία που χρησιμοποιούσε ανάξια εμπιστοσύνης⁷.

Τα κοινωνικά δίκτυα παρόλα αυτά συνέχισαν να εξαπλώνονται με διάφορες μορφές. Πολλά είχαν οργανωθεί ώστε να έχουν μέλη συγκεκριμένες ομάδες ατόμων με όμοια ενδιαφέροντα, [θρησκευτικές πεποιθήσεις, κόμπυ (dogster)]. Τότε άρχισε να σημειώνει μεγάλη άνοδο η σελίδα mySpace η οποία είχε την ιδιαιτερότητα ότι επέτρεψε στους χρήστες να δημιουργούν και να διαχειρίζονται έναν δικό τους εξατομικευμένο χώρο κυρίως διότι δεν περιόριζε τους χρήστες από το να προσθέσουν html στα προφίλ τους). Μέλη της έσπευσαν να γίνουν οι απογοητευμένοι χρήστες του Friendster⁸. Όμως επειδή χρήστες της σελίδας μπορούσαν να είναι ανήλικοι οι οποίοι είχαν κάποια μορφή επαφή με ενήλικους χρήστες, κατηγορήθηκε η

5. Patel A., Comparative study and analysis of social networking sites, A thesis presented to the Faculty of San Diego State University 2011, http://sdsu-dspace.calstate.edu/bitstream/handle/10211.10/1163/Patel_Alay.pdf?sequence=1. Πρόσβαση 14/4/2014.

6. Smith G., et al, "Internet Law and Regulation", fourth edition, www.internetlawbook.com, 2007. Πρόσβαση 14/4/2014.

7. Boyd D., Ellison N, Social Network Sites: Definition, History and Scholarship, *Journal of Computer-Mediated Communication*, n. 13, 2008, σσ. 210–230.

8. Όπως παραπάνω, Boyd D., Ellison N., 2008, σσ. 210–230.

εταιρεία για σεξουαλικά αδικήματα κατά των ανήλικων. Αυτή η «ενοχοποίηση» της εταιρίας για την συμπεριφορά των χρηστών της, δημιούργησε νέα δεδομένα για την αμερικανική δικαιοσύνη η οποία αντιμετώπισε το ακανθώδες θέμα της ευθύνης των παρόχων τέτοιων υπηρεσιών.

Στην υπόθεση *Doe v. MySpace*⁹, ανήλικη γνώρισε στη σελίδα κοινωνικής δικτύωσης my Space, νεαρό με τον οποίο επικοινωνούσε. Τελικώς συναντήθηκε μαζί του. Ο νεαρός κακοποίησε την ανήλικη. Στη δίκη που ακολούθησε, η ανήλικη στράφηκε και εναντίον της σελίδας myspace διότι δεν έδειξε επιμέλεια ως προς το περιεχόμενο της σελίδας. Με την ανοχή σε συμπεριφορές ενηλίκων που αποσκοπούσαν στην ανεύρεση ανήλικων θυμάτων προκειμένου να έρθουν σε σεξουαλική επαφή μαζί τους, η εταιρία εμφανιζόταν σαν να προωθούσε τέτοιες εγκληματικές συμπεριφορές.

Το Δικαστήριο αποφάσισε ότι η ευθύνη του παρόχου της υπηρεσίας δεν διαφέρει από την ευθύνη που φέρει ο εκδότης για την δημοσίευση παράνομου υλικού. Απέρριψε όμως την αγωγή της ανήλικης, διότι κατέληξε στην άποψη ότι θα ήταν αδύνατο για τους παρόχους των υπηρεσιών αυτών να γνωρίζουν το περιεχόμενο των αναρτήσεων των χρηστών στις σελίδες τους, λόγω του όγκου των δεδομένων. Εφαρμοζόταν αναλογικά το αμερικανικό νομοθέτημα Communications Decency Act section 230 που απαλλάσσει τον πάροχο των υπηρεσιών από τα δημοσιεύματα και στο διαδικτυακό χώρο. Το αμερικανικό δίκαιο επέλεξε τη λύση αυτή δίνοντας προτεραιότητα στην ελευθερία της έκφρασης και την οικονομική ανάπτυξη. Πρακτικά επίσης γινόταν δεκτό ότι, όσο ο όγκος των δεδομένων των χρηστών γιγαντωνόταν στον χώρο κοινωνικής δικτύωσης, θα ήταν αδύνατο για τον πάροχο να παρακολουθεί τις αναρτήσεις και τις συμπεριφορές των χρηστών και να γνωρίζει αν είναι παράνομα. Η τοποθέτηση είχε κεφαλαιώδη σημασία για την ανάπτυξη του Διαδικτύου διότι θεωρήθηκε ότι στην αντίθετη περίπτωση (ευθύνης του παρόχου) το Διαδίκτυο θα βρισκόταν σε αγκυλωτικό καθεστώς¹⁰. Η ευθύνη των παρόχων αναδείχτηκε με την εξέλιξη των σελίδων κοινωνικής δικτύωσης και άλλων υπηρεσιών του διαδικτύου ως ένα από τα ζητήματα που η ευρωπαϊκή νομοθεσία επιχείρησε να αντιμετωπίσει (βλ. ενδεικτικά θέσπιση νομοθετημάτων Οδηγία 2000/31 όπως ενσωματώθηκε από ΠΔ 131/2003).

9. 474 F.Supp.2d 843 (W.D. Tex. 2007)

10. Thompson K.A., 'Why I'm thankful for Section 230' Cyberlaw Central, the digital law, it's impact and legal framework, 13-3-2010, <http://www.cyberlawcentral.com/2010/03/13/why-im-thankful-for-section-230>, (12/12/2013) βλ. επίσης Citizen Media Low Project hosted by the Berkman Center for Internet and Society, "Immunity for Online Publishers Under the Communications Decency Act" <http://www.citmedialaw.org/legal-guide/immunity-online-publishers-under-communications-decency-act> (τελευταία επίσκεψη 14/4/2014).

Με το ζήτημα αυτό συνδέθηκαν, στην πορεία του χρόνου, νέα σοβαρότατα νομικά και τεχνικά προβλήματα, όπως το θέμα του εφαρμοστέου δικαίου σε διαφορές που αφορούσαν το διαδίκτυο.

Οι εταιρείες κοινωνικής δικτύωσης δεν δέχονταν ότι πραγματοποιούσαν επεξεργασία δεδομένων στην Ευρωπαϊκή Ένωση κατά συνέπεια δεν μπορούσαν να υπαχθούν στο ρυθμιστικό πεδίο της οδηγίας 95/46. Παρά τις έντονες αντιδράσεις από την Ομάδα εργασίας 29, το ζήτημα δεν είχε αντιμετωπιστεί, καθώς τα Αμερικανικά Δικαστήρια φαίνονταν απρόθυμα να αναγνωρίσουν την εκτελεστικότητα δικαστικών αποφάσεων που ήταν αντίθετες σε διατάξεις του Αμερικανικού Συντάγματος (βλ. *Italy vs Google* και *Yahoo! vs Lycra*). Η υπαγωγή αυτή είχε κεφαλαιώδη σημασία για μια σειρά ζητημάτων.

Κατ' αρχάς το ζήτημα της νομικής φύσης και σημασίας της σύμβασης που υπογράφει ο χρήστης με την εταιρεία όταν δημιουργεί λογαριασμό στον ηλεκτρονικό της χώρο έχει προκαλέσει διχογνωμίες. Με την αποδοχή των όρων αυτού του κανονισμού λειτουργίας ο χρήστης δεσμεύεται να ακολουθεί τους όρους της εταιρίας ως προς την εφαρμογή του Αμερικανικού Δικαίου σε ενδεχόμενες διαφορές. Η φύση και η δεσμευτικότητα αυτού του κειμένου έχουν αμφισβητηθεί από τον νομικό κόσμο καθώς δεν είναι πάντα προφανές αν ο χρήστης αντιλαμβάνεται τους όρους και κατά συνέπεια αν συναινεί πράγματι. Παράλληλα, εταιρείες όπως η facebook, κατακρίθηκαν για την πρακτική τους να αλλάζουν μονομερώς τόσο συχνά τις εφαρμογές που παρέχουν στο χρήστη και τους όρους του κανονισμού λειτουργίας ώστε τελικώς να είναι δύσκολο (ακόμα και καταχρηστικό) να απαιτηθεί από τον τελευταίο να παρακολουθεί τις αλλαγές, να αντιλαμβάνεται αν αυτές είναι αντίθετες στα συμφέροντά του και τελικώς να δεσμεύεται από αυτούς.

Σε κάποιες περιπτώσεις, η διαφοροποίηση στο εφαρμοστέο δίκαιο σχετίζεται με τις επιλογές της εταιρείας να ακολουθήσει την εγγραφή στη λίστα του Ασφαλούς Λιμένα, ενός συμβατικού κειμένου που διαφοροποιεί την ευθύνη της εταιρείας κοινωνικής δικτύωσης σε περίπτωση που διοχετεύει σε τρίτους προσωπικά δεδομένα των χρηστών. Ορισμένες εταιρείες όπως η facebook έχουν εγγραφεί στη λίστα αυτή και κατά συνέπεια καλύπτονται νομικά για την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων των χρηστών σε περίπτωση που οι τελευταίοι υποστούν βλάβη, λόγω της επεξεργασίας των στοιχείων αυτών στο αμερικανικό έδαφος. Το Αμερικανικό Δίκαιο προβλέπει διαφορετικές ρυθμίσεις σε μια σειρά νομικών ζητημάτων που σχετίζονται με την προστασία προσωπικών δεδομένων, την ευθύνη των παρόχων, και τις αρμοδιότητες των κρατικών οργάνων. Άλλες εταιρείες όπως η my space, το twitter και το flickr (μέχρι το 2012) δεν είχαν εγγραφεί στη λίστα αυτή. Στις περιπτώσεις αυτές οι εταιρείες (και όχι προφανώς ο χρήστης) καλύπτονται για την επεξεργασία δεδομένων του τελευταίου από την ρητή συναίνεση του χρήστη ότι

τα προσωπικά του δεδομένα θα τύχουν επεξεργασίας στο αμερικανικό έδαφος¹¹. Σε πολλές περιπτώσεις το ζήτημα προκάλεσε προβληματισμό και καχυποψία λόγω της εφαρμογής αμερικανικών νομοθετημάτων όπως το νομοθέτημα USA PATRIOT Act 2001 και το συμπληρωματικό PATRIOT Sunsets Extension Act of 2011. Τα νομοθετήματα προβλέπουν τη λήψη μιας σειράς μέτρων σε περιπτώσεις που ορισμένα δεδομένα που έχουν συλλεγεί θεωρηθούν από τις αμερικανικές αρχές ότι σχετίζονται με την προετοιμασία και τον σχεδιασμό τρομοκρατικών ενεργειών¹². Σε πολλές ρυθμίσεις τους τα παραπάνω νομοθετήματα δεν βρίσκονται σε αρμονία με το ευρωπαϊκό πλαίσιο προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης το δίπολο δημόσια ασφάλεια -προστασία προσωπικών δεδομένων φαίνεται να παρέχει περισσότερες θεσμικές εγγυήσεις για την επεξεργασία των δεδομένων των πολιτών. Αντιθέτως στην Αμερική η δημόσια ασφάλεια άρχισε να αποκτά επικίνδυνο προβάδισμα έναντι της προστασίας της ιδιωτικότητας.

Επιπλέον, η τακτική των εταιριών και των παρόχων να επιλέγουν ή κατά κάποιον να επιβάλλουν νομικά καθεστώτα που τις τρόπο κατηγορήθηκε ως πρακτική forum shopping.

Στο ερώτημα αν το εφαρμοστέο δίκαιο θα ήταν το δίκαιο της χώρας στην οποία βρισκόταν ο διακομιστής ή το δίκαιο της χώρας στην οποία υφίστατο βλάβη το άτομο (θεωρία της πρόσβασης) Το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων στις υποθέσεις *eDate Advertising vs X* και *Olivier Martines vs MGN Limited* έκανε μια προσπάθεια να δώσει λύση στο θέμα του εφαρμοστέου δικαίου σε αδικήματα που τελέστηκαν στο διαδίκτυο. Οι προτάσεις του εισαγγελέα ανέπτυξαν την άποψη ότι θα μπορούσε να αναγνωριστεί αρμοδιότητα στα δικαστήρια της χώρας στην οποία βρίσκεται ο διακομιστής αλλά και στα δικαστήρια της χώρας στην οποία ο θιγόμενος ασκεί τις καίριες βιοτικές του δραστηριότητες.

Η πρόσφατη προσφυγή της αρχής προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα της Ισπανίας στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Κοινοτήτων κατά της εταιρίας Google θα δώσει το έναυσμα να απαντηθεί το ερώτημα της εφαρμογής του Ευρωπαϊκού Δικαίου της Ένωσης σε εταιρίες που έχουν έδρα σε τρίτο κράτος¹³.

11. Τα παραπάνω από Van Eecke P., Truyens M., Privacy and social networks, Computer Law and Security Review 26 (2010) σ. 544.

12. Whittaker Z., 'Safe harbor: why EU data needs protecting from US law', ZDNet, April 25, 2011 <http://www.zdnet.com/blog/igeneration/safe-harbor-why-eu-data-needs-protecting-from-us-law/8801>, πρόσβαση 14/4/2014.

13. Ενώπιον του ΔΕΕ η προστασία της ιδιωτικότητας των χρηστών στη Google. Η Google ελέγχει ή απλά φιλοξενεί το περιεχόμενο των πληροφοριών που εμφανίζονται στα αποτελέσματα των αναζητήσεων; Δίκαιο & Τεχνολογία LAW NET 26/12/2013.

Και ενώ η κοινωνική δικτύωση με τις διάφορες μορφές της άρχισε να εξελίσσεται σε παγκόσμια συνθήεια το 2004 εμφανίστηκε η σελίδα κοινωνικής δικτύωσης facebook η οποία αρχικώς απευθυνόταν σε περιορισμένο αριθμό χρηστών οι οποίοι έπρεπε να έχουν διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου που να αντιστοιχεί σε πανεπιστήμιο προκειμένου να έχουν πρόσβαση σε αυτήν. Σταδιακά πρόσβαση μπορούσαν να αποκτήσουν και άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Το facebook απέκτησε χρήστες σε όλο τον κόσμο και έγινε η πρώτη σε προτιμήσεις σελίδα κοινωνικής δικτύωσης.

Η επιτυχία του Facebook οφειλόταν στο ότι πρόσφερε στο χρήστη πολλές νέες εφαρμογές καθώς έκανε καλύτερη χρήση της τεχνολογίας web 2.0. Για τον λόγο αυτό ταχύτατα εξαπλώθηκε και απέκτησε εκατομμύρια χρήστες. Η εταιρία παρείχε στο χρήστη μια σειρά ρυθμίσεων απορρήτου η οποία επέτρεπε την διαχείριση και ως ένα βαθμό τον έλεγχο των στοιχείων που επέλεγε να είναι ορατά, τον αριθμό των ατόμων τα οποία θα είχαν πρόσβαση σε αυτά καθώς και την δημιουργία διαβαθμίσεων απορρήτου στις επαφές του χρήστη. Η εταιρεία παρείχε δυνατότητες ανταλλαγής μηνυμάτων και συνομιλίας σε ζωντανό χρόνο. Στη σελίδα εμφανίζονταν εφαρμογές που τρίτοι δημιουργούσαν για τους χρήστες (κουίζ, παιχνίδια κ.λπ.)¹⁴.

Ζητήματα ανέκυψαν και σχετικά με τον σεβασμό άλλων δικαιωμάτων από την πολιτική της εταιρίας. Ένα από τα κεντρικά θέματα ήταν η άρνηση της εταιρίας ότι όφειλε να ακολουθεί τις ρυθμίσεις της οδηγίας 95/46 για την προστασία των προσωπικών δεδομένων των χρηστών καθώς δήλωνε ότι δεν υπάγεται σε αυτό το νομικό καθεστώς. Η εταιρία σε πολλές περιπτώσεις δρούσε αντίθετα με τις ρυθμίσεις της Οδηγίας π.χ. διατηρούσε τα στοιχεία αυτά για χρονικό διάστημα που ήταν ασυμβίβαστο με την Οδηγία 95/46. Το ζήτημα αναδείχτηκε από την υπόθεση αυστριακού φοιτητή που διαπίστωσε ότι η εταιρία διατηρούσε στοιχεία του που ο ίδιος είχε οβήσει για δυσανάλογα μεγάλο χρονικό διάστημα. Η εταιρία δοκίμασε να δώσει λύση στο ζήτημα παρέχοντας τη δυνατότητα στο χρήστη να αποκτή πρόσβαση στο αρχείο των στοιχείων που τον αφορούν. Δεν ήταν όμως η τελευταία -ούτε και η πρώτη- αμφισβήτηση σχετικά με την πολιτική της εταιρίας απέναντι σε θέματα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής των χρηστών. Προβλήματα ανέκυψαν και με την εφαρμογή ticker στην κεντρική σελίδα της πλατφόρμας, η οποία ουσιαστικά καταργεί την επιλογή του χρήστη να βρίσκεται μέσα στη σελίδα χωρίς να εμφανίζεται δημόσια, καθώς οι δραστηριότητές του εμφανίζονται και είναι ορατές σε όλες τις επαφές του χρήστη που κάνουν ταυτόχρονα χρήση της σελίδας. Αν και γεγονός ότι η εταιρία κατά καιρούς προσπαθεί να υιοθετεί ρυθμίσεις πιο φιλικές

14. Για τα νομικά ζητήματα που αφορούσαν αυτούς τους «αθέατους» δημιουργούς των εφαρμογών βλ. Van Eecke P., Truyens M., Privacy and social networks, Computer Law and Security Review 26 (2010) σ. 535-546.

την ιδιωτικότητα του χρήστη, δεν λείπουν περιπτώσεις που κινείται στην αντίθετη κατεύθυνση. Το πιο πρόσφατο παράδειγμα ήταν η δημιουργία νέας σελίδας προφίλ του χρήστη (timeline). Στη νέα μορφή οι εκδηλώσεις στις οποίες επρόκειτο να παραβρεθεί ο χρήστης ήταν ορατές όχι μόνο στις επαφές του, αλλά και σε επαφές των επαφών του ακόμα και αν ο ίδιος είχε επιλέξει διαφορετική ρύθμιση απορρήτου. Η συμμετοχή του χρήστη σε ορισμένες εκδηλώσεις μπορούσε να αποκαλύπτει ευαίσθητα προσωπικά του δεδομένα καθώς μπορεί οι εκδηλώσεις να αποκάλυπταν τις πολιτικές του πεποιθήσεις, τον ερωτικό του προσανατολισμό κ.λπ. Η δημοσιοποίηση των στοιχείων αυτών εν αγνοία του χρήστη δεν θα μπορούσε να είναι σύμφωνη με το νομοθετικό πλαίσιο. Η εταιρία προσπάθησε να συμμορφωθεί μόλις της γνωστοποιήθηκε το γεγονός και θεώρησε ότι η διαρροή οφειλόταν σε βλάβη της εφαρμογής¹⁵. Παρόλα αυτά, η αλλαγή ήταν από την αρχή αδόκιμη και παράνομη. Προβληματική εξάλλου ήταν και η επιλογή της εταιρίας να επιτρέπει τη δυνατότητα τρίτων να χρησιμοποιούν την πλατφόρμα της εταιρίας για να παρέχουν άλλου τύπου εφαρμογές στους χρήστες (όπως κουίζ ή παιχνίδια) καθώς γεγονός ήταν ότι δεν ήταν γνωστό στο χρήστη ποιοι ήταν οι διαχειριστές των εφαρμογών ούτε ποιος ο σκοπός της επεξεργασίας των στοιχείων του χρήστη¹⁶.

Τα παραπάνω παραδείγματα δεν είναι τα μοναδικά που αποδεικνύουν ότι η εταιρεία κατά καιρούς έχει επιδείξει προβληματική αντιμετώπιση στην επεξεργασία των στοιχείων του χρήστη. Κατά καιρούς έχουν γίνει αναφορές στην «θολή» διοχέτευση των στοιχείων σε διαφημιστικές εταιρίες που ίσως δεν ακολουθούν τις αρχές του ασφαλούς λιμένα (και δεν απαλλάσσουν την εταιρία σε περίπτωση βλάβης του χρήστη¹⁷)¹⁸.

Τα ανωτέρω παραδείγματα τεχνολογιών μη φιλικών στην ιδιωτικότητα του χρήστη που επιλέγει να χρησιμοποιεί η εταιρεία, προβληματίσαν το νομικό κόσμο. Η συζήτηση ενός νέου Κανονισμού προστασίας προσωπικών δεδομένων που θα προβλέπει την δέσμευση των εταιριών κοινωνικής δικτύωσης να υιοθετούν τεχνολογίες που προστατεύουν τα προσωπικά δεδομένα των χρηστών είναι σε εξέλιξη.

15. Από τον διαδικτυακό χώρο Europe vs Facebook 16/03/2013 - Facebook fixed leak in new timeline, <http://europe-v-facebook.org/EN/en.html>. Πρόσβαση 14/4/2014.

16. Hull G., Richter H. Lipford, Latulipe C., 'Contextual gaps: Privacy Issues on Facebook' Ethics and Information Technology, Forthcoming, p.19, Social Science Research Papers, Accepted paper series, Date posted:01-07 2009 Last revised: 29-04-2010 http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1427546 (τελευταία επίσκεψη 14.4.2014).

17. Γιαννόπουλος Γ., Ροή πληροφοριών στο διαδίκτυο, Τεχνολογία και νομικές ρυθμίσεις, Νομική Βιβλιοθήκη, 2002, σελ. 171.

18. Πισκοπάνη, Α.Μ., Η προστασία της ιδιωτικότητας των χρηστών του facebook, ΔΙΜΕΕ, 2009, 3, 338, 353.

Σύμφωνα με μια ερμηνευτική προσέγγιση¹⁹, η μετάθεση της ευθύνης της προστασίας της ιδιωτικότητας του χρήστη στην ίδια την εταιρία μπορεί να προσφέρει σημαντικές λύσεις, αλλά ενδέχεται επίσης να δημιουργήσει ερωτηματικά σχετικά με τους κινδύνους χειραγώγησης του χρήστη μέσω προεπιλεγμένων τεχνολογικών λύσεων.

Η ιστορία των κοινωνικών δικτύων όμως έφερε στο φώς μια σειρά νομικών (και όχι μόνο) προβληματισμών. Ο προβληματισμός ξεκινούσε από την ίδια την ύπαρξη του διαδικτύου και της αρχιτεκτονικής του η οποία εκ των πραγμάτων δεν γνώριζε σύνορα και όρια. Το κεφαλαιώδες ερώτημα ήταν αν θα έπρεπε να αφεθεί ο χώρος αυτός ελεύθερος από κάθε προσπάθεια ελέγχου από τα κράτη;

Οι κίνδυνοι που μπορούσαν να προκύψουν από τη χρήση της νέας τεχνολογίας δεν ήταν άγνωστοι στους επαγγελματίες του χώρου. Από το 1980 οι ειδικοί επιστήμονες τόνιζαν την ανάγκη να ακολουθούνται βασικές αρχές για την προστασία του ατόμου και την χρήση των νέων τεχνολογιών με δεοντολογία και ασφάλεια. Ίσως εκείνο που οδήγησε στο προβληματισμό ήταν η ολοένα αυξανόμενη χρήση των τεχνολογιών αυτών σε στρατιωτικές επιχειρήσεις. Και με τον φόβο αυτόν ξεκίνησε η πεποίθηση ότι η αποχή των κρατών από το διαδίκτυο ήταν η μόνη πρακτική που θα εξασφάλιζε ένα ανοικτό, ασφαλή ουδέτερο και ελεύθερο χώρο. Η άποψη αυτή παγιώθηκε από τα ακτιβιστικά κινήματα των cyber libertarians στην δεκαετία του 1990. Σύντομα όμως η ιδέα ενός διαδικτύου χωρίς έλεγχο και όρια εγκαταλείφθηκε ως ουτοπική. Σταδιακά έμοιαζε σαν να εμφανίζονταν δυο αντίθετες ροπές: το κράτος και το διαδίκτυο. Όταν πρωτοεμφανίστηκε το διαδίκτυο, οι κυβερνήσεις δεν ανελήφθησαν την τεράστια δύναμή του. «Ήταν σαν να είχε βγει το τζινι μέσα από το μπουκάλι. Και τώρα οι κυβερνήσεις προσπαθούν να το ξανακλείσουν μέσα» είχε δηλώσει χαρακτηριστικά ο ένας από τους ιδρυτές της Google.

Οι προσπάθειες ελέγχου του διαδικτύου και ειδικότερα των χώρων κοινωνικής δικτύωσης παρουσίασαν κάποια χαρακτηριστικά τα οποία ήταν απόλυτα σχετικά με μια σειρά παραγόντων. Οι παράγοντες αυτοί έχουν σχέση καταρχήν με την προσέγγιση των κρατών απέναντι στα ανθρώπινα δικαιώματα. Κράτη που λειτουργούσαν παρεμβατικά στην άσκηση των ανθρώπινων δικαιωμάτων προσπάθησαν από την πρώτη εποχή της εμφάνισης του διαδικτύου να παρέμβουν δυναμικά προκειμένου να ελέγχουν τον διαδικτυακό χώρο. Ο έλεγχος γινόταν με σύνθετες μεθόδους. Περιελάμβανε τη λήψη νομοθετικών ή διοικητικών μέτρων και την υιοθέτηση λύσεων που πρόσφερε η αλματώδης ανάπτυξη της τεχνολογίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της άμετρης παρέμβασης στο διαδίκτυο και στα ανθρώπινα δικαιώματα είναι η Κίνα. Το Κράτος θεώρησε ότι η επαφή των πολιτών με τα βλαπτικά

---

19. Μήτρου Α., Privacy by design, Η τεχνολογική διάσταση της προστασίας προσωπικών δεδομένων, ΔιΜΕΕ 1/2013, έτος 10ο, σελ. 25 επ.

δυτικά πρότυπα θα ήταν επιζήμια για τους πολίτες. Για το λόγο αυτό επεχείρησε να δημιουργήσει δικό της διαδίκτυο (ίντρανερτ). Η άνθηση των κινεζικών σελίδων κοινωνικής δικτύωσης παρόλα αυτά, δικαιολογείται σήμερα λόγω της κοινής κουλτούρας με τους χρήστες στους οποίους απευθύνονταν και τις επιτυχημένες στρατηγικές των δημιουργών τους και όχι λόγω της ανοχής της κυβέρνησης. Ας σημειώσουμε ότι επέβαλλε διοικητικά μέτρα που υποχρέωναν τους διαχειριστές blog να αναφέρουν στην αστυνομία τα στοιχεία τους. Τέλος χρησιμοποίησε τακτικές αποκλεισμού σελίδων με βάση την αναζήτηση με λέξεις-κλειδιά. Άλλες χώρες όπως το Ιράν απέκλεισαν την πρόσβαση των πολιτών σε σελίδες κοινωνικής δικτύωσης²⁰.

Συναφής τακτική ήταν η επιτήρηση (και τιμωρία) του πολίτη μέσα από τις σελίδες αυτές. Επίσης, οι ανωτέρω παράγοντες σχετίζονται με την εμπειρία των κρατών για τους κινδύνους που εμφανίστηκαν στο διαδίκτυο και τις σελίδες κοινωνικής δικτύωσης. Ακόμα και χώρες με φιλελεύθερη οπτική στα ανθρώπινα δικαιώματα άρχισαν να αντιλαμβάνονται ότι η παρέμβαση του κράτους στον διαδικτυακό χώρο θα ήταν αναπόφευκτη. Με την πάροδο σύντομου χρονικού διαστήματος από την εξάπλωση του διαδικτύου εμφανίστηκαν νέες μορφές εγκληματικών συμπεριφορών και κινδύνων που απαιτούσαν αντιμετώπιση. Οι περιορισμοί που επέβαλλαν τα κράτη στις περιπτώσεις αυτές ήταν απαραίτητοι για την προστασία κάποιων άλλων έννομων αγαθών. Κατά συνέπεια ήταν αποτέλεσμα στάθμισης των συγκρουόμενων δικαιωμάτων και επιχειρούσαν να μην είναι αντίθετοι με την αρχή της αναλογικότητας.

Σε πολλές περιπτώσεις όμως, οι πρακτικές των κρατών ως προς τη στάθμιση των δικαιωμάτων άλλαξαν άρδην, καθώς άλλαζαν οι τεχνολογικές δυνατότητες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η αμερικανική έννομη τάξη. Παραδοσιακά η συνταγματικά προστατευόμενη ελευθερία της έκφρασης φαινόταν να έχει παντοδυναμία έναντι άλλων έννομων αγαθών (πχ προστασία προσωπικών δεδομένων). Η υπερδιάταξη αυτή σε συνδυασμό με τον φιλελευθερισμό του κράτους ήταν που υπαγόρευε την αποχή του τελευταίου από τον έλεγχο του διαδικτύου. Σύντομα η έννομη τάξη αναδιπλώθηκε. Η πρώτη προσέγγιση έγινε με την συζήτηση της νομοθεσίας για το sexting. Το sexting ήταν μια συμπεριφορά που συνδέθηκε στενά με τους χώρους κοινωνικής δικτύωσης. Οι ανήλικοι χρήστες συνήθιζαν να αναρτούν φωτογραφίες τους σε προκλητικό ντύσιμο σε άσεμνες στάσεις. Επίσης να ανταλλάσουν μηνύματα ερωτικού περιεχομένου με άλλους χρήστες (sex+texting). Το φαινόμενο πήρε γρήγορα μεγάλη διάσταση. Ο προβληματισμός της έννομης τάξης ήταν η προστασία της σωματικής και ψυχικής υγείας των ανήλικων χρηστών, οι οποίοι κινδύνευαν όχι μόνο από τους διαταραγμένους ενήλικους αλλά και από την διάρρηξη των στοιχείων αυτών στο διαδίκτυο. Οι δυνατότητες διαγραφής από όλους

20. Ramesh S., The Growth of Global Internet ,Censorship and Circumvention: A Survey, Electronic copy available at: <http://ssrn.com/abstract=2032098>. Πρόσβαση 14/4/2014.

τους διαδικτυακούς χώρους ήταν (και παραμένουν) εξαιρετικά δύσκολο έργο. Το πρόβλημα που αντιμετώπισε η αμερικανική έννομη τάξη ήταν τα όρια που έθετε η Πρώτη Τροποποίηση του Συντάγματος. Η διάταξη όριζε ότι το κράτος δεν μπορεί να περιορίζει αυτά που ακούει, διαβάζει και συζητά ο πολίτης. Εξαίρεση επιτρεπόταν για λόγους αναβάθμισης και προστασίας της δημόσιας τάξης ή σε περιπτώσεις που η βαρύτητα της απαγόρευσης ήταν μικρής έκτασης, βαρύτητας και σημασίας.

Η αμερικανική έννομη τάξη αποφάσισε να εισαγάγει στην εξαίρεση του ρυθμιστικού πεδίου της διάταξης την πρακτική του sexting χαρακτηρίζοντας την ιδιαίτερη μορφή παιδικής πορνογραφίας και ποινικοποιώντας την πρακτική αυτή ακόμα και όταν τελείται από ανήλικους²¹. Ήταν μια σοβαρή επέμβαση στους χώρους κοινωνικής δικτύωσης και στην ελευθερία της έκφρασης που μέχρι τότε είχε όπως προαναφέραμε προβάδισμα έναντι άλλων έννομων αγαθών. Σύντομα η επέμβαση ακολουθήθηκε από την θέσπιση ειδικών νόμων που επέβαλλαν νέους περιορισμούς (COPA, DOPA). Κάποιοι κρίθηκαν αντισυνταγματικοί, κάποιοι άλλοι επικρίθηκαν διότι θεωρήθηκαν προσπάθεια της κυβέρνησης να παρεμβαίνει στο διαδίκτυο με την επίφαση της προστασίας δικαιωμάτων, επιλέγοντας όμως δυσανάλογα μέτρα²². Πρόσφατα ανησυχία προκάλεσε μια δικαστική απόφαση η οποία απέδειξε ότι και η ελευθερία της έκφρασης κρύβει δυσάρεστες εκπλήξεις για τους χρήστες (βλ. ενδεικτικά ελευθερία έκφρασης στο κοινωνικό δίκτυο facebook *Blunt v. Roberts*²³ σε αντιδιαστολή με *Tinker v. Des Moines Independent Community School District*) καθώς τα όριά της δεν είναι καθορισμένα με ασφάλεια.

Σε δεύτερο επίπεδο η νομολογιακή οριοθέτηση κάποιων ζητημάτων που αφορούσαν άσκηση δικαιωμάτων στους χώρους κοινωνικής δικτύωσης, αλλά και γενικότερα σε χώρους του διαδικτύου, πνευματική ιδιοκτησία και ελευθερία έκφρασης (βλ. *Fredrik NEIJ and Peter Sunde Kolmisoppi v. Sweden*²⁴, Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, προστασία της τέχνης και της παιδικής ηλικίας *Karttunen v. Finland*²⁵ του ίδιου δικαστηρίου και *C-360/10 Belgische Vereniging van*

21. Marwick A.E., Diaz M.D., Palfrey J., Youth, Privacy and Reputation, Literature Review, Research Publication No. 2010-5, April 21 2010, The Berkman Center for Internet and Society at Harvard University.

22. Βλ. αναλυτικά *Κανελλοπούλου-Μπότη Μ.*, Διαδίκτυο, βιβλιοθήκες και η προστασία του απορρήτου, *ΤΕΚΜΗΡΙΟΝ*, 6, σσ. 9-27 (2006) και Η απαγόρευση της λογοκρισίας και η προστασία των ανηλίκων, *ΔΤΑ*, τ. 31, σσ. 849-894 (2006).

23. Taylor C., Facebook to Judge: A Like Is Free Speech [UPDATED August 07/12 <http://mashable.com/2012/08/07/facebook-like-free-speech/>].

24. <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-117513#%7B%22itemid%22%3A%20%5B%22001-117513%22%5D%7D>

25. Voorhoof D., IRIS 2011-10:1/3European Court of Human Rights, *Karttunen v Finland* <http://merlin.obs.coe.int/iris/2011/10/article3.en.html>. Πρόσβαση 14/4/2014.

Auteurs, Componisten en Uitgevers CVBA (SABAM) v. Netlog NV του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων προστασία προσωπικών δεδομένων και ιδιωτικότητα) επιχείρησε να δώσει λύσεις στα προβλήματα που εμφανίστηκαν με την δημιουργία του διαδικτύου και των χώρων κοινωνικής δικτύωσης. Η ύπαρξη αποφάσεων ανώτατων δικαστηρίων είναι κεφαλαιώδους σημασίας για την ορθή ερμηνεία διατάξεων εφαρμόζονται αναλογικά στους χώρους κοινωνικής δικτύωσης. Εκτός από τη λύση σε σημαντικά πρακτικά ζητήματα, προσφέρει σημαντική βοήθεια στην ομοιόμορφη αντιμετώπιση παρόμοιων νομικών ζητημάτων και κατά συνέπεια ασφάλεια δικαίου.

Το πρόβλημα της αναλογικής εφαρμογής νομοθετημάτων στους χώρους κοινωνικής δικτύωσης έχει σοβαρές συνέπειες. Ας χρησιμοποιήσουμε για παράδειγμα την εφαρμογή του άρθρου 14 παρ. 1 του Συντάγματος (ελευθερία έκφρασης): η διάταξη που εφαρμόζεται αναλογικά και στο διαδίκτυο, προβλέπει περιορισμούς που σχετίζονται με την προστασία άλλων έννομων αγαθών. Αν αντιθέτως δεχόμασταν ότι είχε αναλογική εφαρμογή η δεύτερη παράγραφος της διάταξης²⁶ τότε θα ήταν εντελώς διαφορετικός ο βαθμός και η μορφή της παρέμβασης στους χώρους κοινωνικής δικτύωσης. Μεγάλο πρόβλημα αντιμετώπισης ορισμένων νομικών ζητημάτων στο διαδίκτυο αντιμετωπίστηκε και ως ένα βαθμό συνεχίζει να αντιμετωπίζεται με την αναλογική εφαρμογή νομοθετημάτων προκειμένου να καλυφθεί ερμηνευτικά το κενό. Όμως, η πρακτική αυτή συχνά δεν είναι ασφαλής καθώς οδηγεί σε λύσεις που είναι ασύμβατες με την φύση του διαδικτύου²⁷.

Το ζήτημα αυτό δεν απασχόλησε μόνο τους εκπροσώπους της ελληνικής συνταγματικής θεωρίας. Πρόσφατα²⁸ Τουρκικό Δικαστήριο καταδίκασε ιδιοκτήτη ιστολογίου θεωρώντας την ανάρτησή του στο κοινωνικό δίκτυο Twitter δημοσίευμα με προσβλητικό περιεχόμενο. Η άποψη ότι ο χώρος κοινωνικής δικτύωσης ανήκει σε δημοσιογραφικό χώρο συνιστούσε επιβαρυντικό παράγοντα για τους χρήστες και με τον τρόπο αυτό περιορίζε την ελευθερία έκφρασης όλων των πολιτών. Το ίδιο ζήτημα κρίθηκε με τον ακριβώς αντίθετο τρόπο από αμερικανικό δικαστήριο για ιστοχώρο, καθώς το δικαστήριο τόνισε τις διαφορές που έχει η συγκεκριμένη μορφή επικοινωνίας από τον δημοσιογραφικό λόγο.

26. Ματζούφας Π., Ελευθερία έκφρασης και διαδίκτυο, [www. Constitutionism.gr](http://www.Constitutionalism.gr). Πρόσβαση 14/4/2014.

27. Kitron D., *Cyber Civil Rights* University of Maryland School of law legal studies research paper 2008-41.

28. Moody G., *Double Blow Against Freedom Of Speech For Twitter Users In Turkey*, Tech dirt, 23/4/2013, <http://www.techdirt.com/articles/20130417/04412522739/double-blow-against-freedom-speech-twitter-users-turkey.shtml>. Πρόσβαση 14/4/2014.

Πράγματι οι χώροι κοινωνικής δικτύωσης έχουν τελείως διαφορετικά χαρακτηριστικά από άλλες μορφές επικοινωνίας. Δεν έχουν τη φύση μιας τηλεφωνικής συνδιάλεξης ή της ανταλλαγής μηνυμάτων, αλλά προσφέρουν κάτι περισσότερο καθώς ο χρήστης μπορεί να επιλέγει τον αριθμό των αποδεκτών. Το ζήτημα της συναίνεσης του χρήστη για τη χρήση των δεδομένων του αλλά και η φύση αυτού του χώρου ως οιονεί δημόσιου ήταν από τα αρχικά ερωτήματα που ο νομικός κόσμος επιχείρησε να απαντήσει. Ο χρήστης είναι η σημαντική μορφή των σελίδων αυτών. Όχι μόνο γιατί οι τελευταίες βασίζουν την επιβίωσή τους σε αυτόν, αλλά και γιατί πολλά από τα νομικά ζητήματα που διαπραγματεύεται ο νομικός κόσμος θα μπορούσαν να λυθούν ευκολότερα με την υιοθέτηση μιας πιο υπεύθυνης, και απαλλαγμένης από κατώτερες κοινωνικές έξεις, συμπεριφοράς από τον ίδιο το χρήστη απέναντι στον εαυτό του και τους άλλους.

Έχοντας ανατρέξει στην ιστορία των κοινωνικών δικτύων, θα αναρωτιόμασταν ίσως μετά το παρελθόν τους ποιο μπορεί να είναι το μέλλον τους. Δεν μπορούμε να πιθανολογήσουμε. Θα παραθέσουμε όμως μια φράση του Ν. Χρηστάκη («Συνδεδεμένοι») σχετικά με τα κοινωνικά δίκτυα: «Αυτό λοιπόν που βλέπουμε στο διαδίκτυο είναι αυτό που ενδεχομένως γινόταν στην αρχή του ανθρώπινου πολιτισμού... Δεν συνεργαζόμαστε μεταξύ μας επειδή μια κυβέρνηση ή μια κεντρική εξουσία μας αναγκάζει να το κάνουμε. Αντιθέτως, η ικανότητά μας να συνυπάρξουμε αναδύεται αυθόρμητα από τις περιφερειακές πράξεις ατόμων που σχηματίζουν ομάδες με κοινή μοίρα και κοινό σκοπό».

Βιβλιογραφία

Christakis N., Fowler J., Συνδεδεμένοι, εκδόσεις Κάτοπτρο, 2010.

Smith Getal, Internet Law and Regulation, Fourth Edition, www.internetlawbook.com, 2007.

Γιαννόπουλος Γ., Ροή πληροφοριών στο διαδίκτυο, Τεχνολογία και νομικές ρυθμίσεις, Νομική Βιβλιοθήκη, 2002.

Κανελλοπούλου-Μπότη Μ., Διαδίκτυο, βιβλιοθήκες και η προστασία του απορρήτου, 2006.

Κανελλοπούλου-Μπότη Μ., Η απαγόρευση της λογοκρισίας και η προστασία των ανηλίκων, 2006.

Παναγοπούλου-Κουτνατζή Φ., Οι ιστότοποι κοινωνικής δικτύωσης, εκδόσεις Σάκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2010.

Χρυσόγονος Κ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2006.

Περιοδικά

Boyd D., Ellison N., Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship, *Journal of Computer-Mediated Communication* n 13, 2008, σσ. 210-230.

Kitron D., Cyber Civil Rights University of Maryland School of law legal studies research paper, 2008-41.

Cohen-Almagor R., Internet History *International Journal of Technoethics*, 2(2), 45-64, April-June 2011.

Marwick A.E., Diaz M.D., Palfrey J., Youth, Privacy and Reputation, Literature Review, Research Publication No. 2010-5, April 21 2010, The Berkman Center for Internet and Society, Harvard University.

Van Eecke P., Truyens M., Privacy and social networks, *Computer Law and Security Review* 26 (2010), σσ. 535-546.

Καράκωστας Ι., Διαδικτυακά ΜΜΕ και προστασία της προσωπικότητας, ΔΙΜΕΕ Τεύχος 3/2010, Έτος 7ο.

Μήτρου Λ., Privacy by design, Η τεχνολογική διάσταση της προστασίας προσωπικών δεδομένων, ΔΙΜΕΕ 1/2013, Έτος 10ο, σσ. 14- 25.

Ματζούφας Π., Ελευθερία έκφρασης και διαδίκτυο, [www. Constitutionalism.gr](http://www.Constitutionalism.gr)

Πισκοπάνη Α.Μ., Η προστασία της ιδιωτικότητας των χρηστών του facebook, ΔΙΜΕΕ, 2009, 3, 338, 353.

Διαδίκτυο

Hull G., Richter H., Lipford, Latulipe C., Contextual gaps: Privacy Issues on Facebook, *Ethics and Information Technology*, Forthcoming, p. 19, Social Science Research Papers, Accepted paper series, Date posted: 01-07-2009, Last revised: 29-04-2010 http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1427546 (14/4/2014).

Moody G., Double Blow Against Freedom of Speech For Twitter Users In Turkey, *Tech dirt*, 23/4/2013, <http://www.techdirt.com/articles/20130417/04412522739/double-blow-against-freedom-speech-twitter-users-turkey.shtml>, 14/4/2014.

Patel A., Comparative study and analysis of social networking sites, A Thesis Presented to the Faculty of San Diego State University 2011, http://sdsu-dspace.calstate.edu/bitstream/handle/10211.10/1163/Patel_Alay.pdf?sequence=1 14/4/2014.

Ramesh S., The Growth of Global Internet, Censorship and Circumvention: A Survey, Electronic copy available at: <http://ssrn.com/abstract=2032098> 14/4/2014.

Thompson K.A., Why I'm thankful for Section 230, Cyberlaw Central, the digital law, its impact and legal framework, 13-3-2010, <http://www.cyberlawcentral.com/2010/03/13/why-im-thankful-for-section-230>, 14/4/2014.

Taylor C., Facebook to Judge: A Like Is Free Speech [UPDATED August 07/12 <http://mashable.com/2012/08/07/facebook-like-free-speech>, 14/4/2014.

Voorhoof D., IRIS 2011-10:1/3European Court of Human Rights *Karttunen v. Finland* <http://merlin.obs.coe.int/iris/2011/10/article3.en.html>, 14/4/2014.

Whittaker Z., Safe harbor: why EU data needs protecting from US law, ZDNet, April 25, 2011 <http://www.zdnet.com/blog/igeneration/safe-harbor-why-eu-data-needs-protecting-from-us-law/8801>, 14/4/2014.

Ηλεκτρονικές διευθύνσεις

Citizen Media Low Project hosted by the Berkman Center for Internet and Society, "Immunity for Online Publishers Under the Communications Decency Act" <http://www.citmedialaw.org/legal-guide/immunity-online-publishers-under-communications-decency-act> (14/4/2014).

[http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-117513#{«itemid»: \[«001-117513»\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-117513#{«itemid»: [«001-117513»]}).

Από το έντυπο στο ηλεκτρονικό διαδραστικό βιβλίο και οι νέες μορφές παρουσίασης της γνώσης

Δημήτριος Κουής, Νικόλαος Μήτρου

---

1. Εισαγωγή

Η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας δεν ήταν δυνατόν να μην επηρεάσει και τον χώρο του βιβλίου, καθιστώντας την ηλεκτρονική ανάγνωση και το ηλεκτρονικό βιβλίο ως τη νέα τάση, όχι κυρίαρχη, αλλά σταθερά ανοδική [(Chong & Ling, 2009), (McFadden, 2012)].

Ο όρος ηλεκτρονικό ή ψηφιακό βιβλίο (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2009) αποτυπώνεται σε διαφορετικές λεκτικές εκδοχές όπως e-book, e-textbook, web-book, online book, digital book κ.λπ. Η αρχική θεώρηση του τι είναι ηλεκτρονικό βιβλίο ταυτιζόταν με τη δυνατότητα ανάγνωσης της έντυπης μορφής του μέσω ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή. Με την εξέλιξη της τεχνολογίας, το ηλεκτρονικό βιβλίο μοιάζει περισσότερο ως ο φυσικός διάδοχος της έντυπης έκδοσης, αλλά έχει προστεθεί σε αυτό ακόμα μία ιδιότητα, δηλαδή η δυνατότητα ανάγνωσής του από ειδικές συσκευές, γνωστές ως e-readers. Σήμερα, η εξέλιξη της τεχνολογίας και οι νέες, πρωτότυπες μορφές παρουσίασης της γνώσης, οι οποίες αποτελούν και το κύριο θέμα της παρούσας εργασίας, προσέδωσαν τρεις ακόμα χαρακτηριστικές ιδιότητες στο ηλεκτρονικό βιβλίο: το εμπλουτισμένο και διασυνδεδεμένο περιεχόμενο (enriched and linked content), τη δυναμική πλοήγηση σε αυτό (navigation) και την κοινωνική δικτύωση (social networking) (Tian & Martin, 2010).

Σε ό, τι αφορά στο εμπλουτισμένο περιεχόμενο, ένα ηλεκτρονικό βιβλίο μπορεί να περιέχει και να παρέχει κείμενο, εικόνες και διαγράμματα, βίντεο, ηχητικά αποσπάσματα (clips), απλό και σύνθετο διαδραστικό υλικό [π.χ. παρουσιάσεις, ασκήσεις, κουίζ, προσομοιώσεις, τρισδιάστατες απεικονίσεις, εξελιγμένους χάρτες, πληροφοριακά γραφήματα (infographics) κ.λπ.] (Lai & Chang, 2011). Καθώς η τεχνολογία εξελίσσεται, όλο και περισσότερο σύνθετες μορφές υλικού θα προστίθενται, προσφέροντας στους δημιουργούς και στους τελικούς αναγνώστες περισσότερες δυνατότητες. Οι νέες αυτές μορφές παρουσίασης της πληροφορίας, μέσα σε ένα συνεκτικό πλαίσιο, όπως αυτό του βιβλίου, θα αποτελέσουν τελικά την ειδοποιό διαφορά ανάμεσα στο ηλεκτρονικό και το έντυπο βιβλίο. Από ένα σημείο και μετά, η αλυσίδα παραγωγής ενός βιβλίου δε θα διέρχεται από τα υφιστάμενα στάδια, δηλαδή παραγωγή αρχικά έντυπου και μετέπειτα ηλεκτρονικού (βιβλίου). Πρώτα και κύρια το βιβλίο θα παράγεται απευθείας σε ηλεκτρονική μορφή

(e-born), ενώ η τυχόν έντυπη μορφή θα αποτελεί μια συνοπτική και υποδεέστερη μορφή, όπως αυτή θα προκύπτει από τη μετάπτωση του ψηφιακού περιεχομένου σε αναλογική μορφή. Τότε και μόνο τότε θα έχει επιτευχθεί η πραγματική μετάβαση στο ηλεκτρονικό βιβλίο.

Πέραν όμως του περιεχομένου και της δυνατότητας ανάγνωσης σε ηλεκτρονικές συσκευές, πολύ σημαντικές είναι και οι άλλες ιδιότητες του ηλεκτρονικού βιβλίου, δηλαδή η πλοήγηση μέσα στο περιεχόμενο και η διασύνδεση με εξωτερικό περιεχόμενο, καθώς και, γενικότερα, η κοινωνική δικτύωση. Οι δυνατότητες που προσφέρει το ηλεκτρονικό βιβλίο στα συγκεκριμένα δύο πεδία είναι απεριόριστες. Ο χρήστης μπορεί να αναζητά συγκεκριμένες πληροφορίες μέσα σε ένα ηλεκτρονικό βιβλίο με λέξεις-κλειδιά (keywords), τόσο στα μεταδεδομένα του βιβλίου όσο και στο πλήρες κείμενο. Επιπλέον, η χρήση των υπέρ-συνδέσμων (hyperlinks), των ευρετηρίων περιεχομένου (table of contents), των ηλεκτρονικών σελιδοδεικτών και των ηλεκτρονικών σχολίων ή σημειώσεων κ.λπ., επιταχύνουν και διευκολύνουν ακόμα περισσότερο την πλοήγηση του χρήστη μέσα στο ηλεκτρονικό σύγγραμμα. Ειδικά σε ό,τι αφορά στη διασύνδεση με εξωτερικό περιεχόμενο, ενεργοποιείται πλέον η δυνατότητα της παρουσίασής του μέσα από το ηλεκτρονικό βιβλίο, χωρίς να είναι αναγκαία η μεταφορά στην πηγή προέλευσης του περιεχομένου, δημιουργώντας έτσι την αίσθηση ενός «νοντού» κελύφους, όπως ακριβώς (ισχύει) και στο έντυπο. Παρόμοια είναι η κατάσταση αναφορικά με την κοινωνική δικτύωση κατά την παραγωγή και χρήση των ηλεκτρονικών βιβλίων. Από το στάδιο της ανάπτυξης, της κοινής ανάγνωσης, του σχολιασμού και των επισημειώσεων (annotation), μέχρι την κριτική και την άμεση επικοινωνία με τον δημιουργό, οι δυνατότητες που προσφέρονται είναι απεριόριστες (Ribière, Picault, et. al. 2010).

Όλα τα πιο πάνω προσθέτουν μια νέα διάσταση στην έννοια «ηλεκτρονικό βιβλίο». Ωστόσο, η ως τώρα αποδοχή του, ιδιαίτερα από τον ακαδημαϊκό-επιστημονικό χώρο όπου θα περίμενε κανείς να κυριαρχήσει, δεν ήταν η αναμενόμενη. Περιορίστηκε στην απλή ψηφιοποίηση και αντιγραφή των χαρακτηριστικών του έντυπου βιβλίου. Παρόμοια είναι και η εικόνα στην ελληνική πραγματικότητα, με μια επιπλέον μικρή καθυστέρηση, σε σχέση πάντα με τις αναπτυγμένες χώρες του δυτικού κόσμου με ιδιαίτερη παράδοση στον χώρο του βιβλίου. Μόνο όταν το βασικό πλέγμα των χαρακτηριστικών του ηλεκτρονικού βιβλίου, όπως αυτά αποτυπώνονται στο παρακάτω σχήμα, αξιοποιηθούν στο έπακρο, και οι δυνατότητες των νέων μορφών παρουσίασης της γνώσης γίνουν αντιληπτές από τους τελικούς χρήστες, θα μεταβούμε στη νέα ψηφιακή εποχή του βιβλίου.

Διαισθητικά ή βάσει δεδομένων ερευνών, τόσο οι Έλληνες φοιτητές (Kouis & Pouli 2011) όσο και οι εκδότες (Καρυδά & Κουής, 2012) γνωρίζουν ότι η μετάβαση είναι αναπόφευκτη, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά στο επιστημονικό βιβλίο. Αυτό που απομένει είναι η αξιοποίηση των νέων δυνατοτήτων από τους δημιουργούς.

2. Νέες μορφές παρουσίασης και οργάνωσης της γνώσης

Έχοντας ήδη παρουσιάσει τα ειδικά χαρακτηριστικά - ιδιότητες των ηλεκτρονικών βιβλίων είναι σκόπιμη η παρουσίαση χαρακτηριστικών παραδειγμάτων, με βάση την ταξινόμηση του Πίνακα 1. Τα παραδείγματα αυτά, καθώς και άλλα σχετικά, μπορεί να δει ο αναγνώστης στη διαδραστική τους μορφή στην ιστοσελίδα <http://www.kallipos.gr>, στο εικονίδιο με την ένδειξη «Το Διαδραστικό Βιβλίο»

1. Πλοήγηση - Βοηθητικά Εργαλεία	A. Πίνακας περιεχομένων
	B. Υπερσύνδεσμος - Υπερσύνδεσμος επιστροφής
	Γ. Αναζήτηση
	Δ. Ηλεκτρονικοί σελιδοδείκτες - Επισημάνση - Σχόλια
2. Πολυμεσικό - διαδραστικό περιεχόμενο	A1. Εικόνες - διαγράμματα - χάρτες (στατικό περιεχόμενο)
	A2. Εικόνες - διαγράμματα - χάρτες (με κίνηση)
	A3. Εικόνες - διαγράμματα - χάρτες (με διάδραση από την πλευρά του χρήστη - infographics)
	B. Εξελεγχμένες μορφές διάδρασης (πολύπλοκες προσομοιώσεις, τρισδιάστατες μορφές αναπαράστασης πληροφορίας, ηλεκτρονικές ασκήσεις - quiz, ερωτηματολόγια κ.λπ.)
	Γ. Βίντεο - ήχος
	Δ. Ενσωματωμένα αντικείμενα (παραυσιάζεις, ιστοσελίδες, υλικό τρίτων κ.λπ.)
3. Οργάνωση του περιεχομένου - Ευρετρίαση	A. Μαθησιακά αντικείμενα (learning objects)
	B. Μεταδεδομένα
	Γ. Καθιερωμένοι Όροι - Ελεγχόμενα λεξιλόγια
4. Κοινωνική δικτύωση - Web 2.0	Σχόλια, σημειώσεις, κριτικές αναγνωστών/δημιουργών, συνεργατική ανάπτυξη περιεχομένου
5. Ψηφιακός αναγνώστης	Λεξικά, αναπαραγωγή πολυμεσικού περιεχομένου, απεικονιστικές δυνατότητες, δυνατότητες δικτύωσης κ.λπ.

Πίνακας 1. Βασικά χαρακτηριστικά ηλεκτρονικών βιβλίων

2.1. Πλοήγηση - Βοηθητικά Εργαλεία

Σε ό,τι αφορά στις ελάχιστες δυνατότητες πλοήγησης, αυτές συνοψίζονται στην ύπαρξη Πίνακα Περιεχομένων, στη χρήση Υπερσυνδέσμων, αλλά και στη δυνατότητα επαναφοράς στο σημείο εκκίνησης μέσα από τον Υπερσύνδεσμο επιστροφής, στη δυνατότητα Αναζήτησης και στη χρήση των Ηλεκτρονικών Σελιδοδεικτών. Αναλυτικότερα:

α. Πίνακας Περιεχομένων. Αποτελεί το σημείο εκκίνησης αλλά και επανόδου, με σκοπό την προσπέλαση ενός νέου κεφαλαίου ή παραγράφου. Είναι τοποθε-

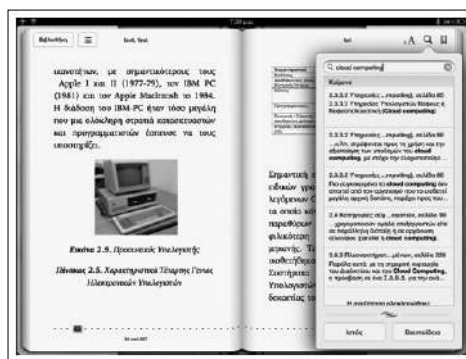
τημένος στην αρχή του συγγράμματος (e-book) και κάθε εγγραφή του είναι ένας ενεργός σύνδεσμος (hyperlink) προς το αναφερόμενο κεφάλαιο ή παράγραφο. Η επάνοδος στον πίνακα περιεχομένων πρέπει να πραγματοποιείται άμεσα και από οποιοδήποτε σημείο του εγγράφου με κλήση ή πάτημα από τον αναγνώστη σε κατάλληλο εικονίδιο/σύνδεσμο.

β. Υπερσύνδεσμοι (εσωτερικοί, εξωτερικοί). Στο πλαίσιο του εμπλουτισμού του περιεχομένου αλλά και της ευκολότερης πρόσβασης του αναγνώστη στην πληροφορία είναι απαραίτητη η ύπαρξη υπερσυνδέσμων τόσο προς άλλα σημεία του e-book, όσο και προς εξωτερικές πηγές ή ακόμα και προς περιεχόμενο το οποίο αποτελεί μέρος του βιβλίου σε πιο σύνθετο μορφότυπο από το απλό κείμενο (βλ. Πολυμεσικό - διαδραστικό περιεχόμενο). Κρίνονται απολύτως απαραίτητες οι δυνατότητες της ενσωμάτωσης (στο βιβλίο) της κλήσης, ανάκτησης και προβολής εξωτερικού περιεχομένου, σε συνδυασμό βέβαια με την ενεργό σύνδεση στο Δι-αδίκτυο. Το ίδιο ισχύει και για το περιεχόμενο το οποίο ενσωματώνεται στο νοητό «κέλυφος» του ηλεκτρονικού βιβλίου. Ωστόσο, οποιαδήποτε εξωτερική ή εσωτερική παραπομπή, ή ακόμη και σειριακή αναζήτηση εντός του βιβλίου απομακρύνει τον αναγνώστη από το τρέχον σημείο μελέτης του. Για την επιστροφή σε αυτό, μετά το πέρας της αναζήτησης ή της μελέτης της παραπομπής, υπάρχει ανάγκη δημιουργίας και χρήσης ενός δυναμικού συνδέσμου επιστροφής.

Η χρήση των υπερσυνδέσμων θα πρέπει να ακολουθεί ένα προσεκτικό σχεδιασμό και να εντάσσεται σε μια νοητή ροή ανάγνωσης, ούτως ώστε ούτε να «απομακρύνεται» ο χρήστης από τα όρια των θεμάτων του βιβλίου ούτε να οδηγείται σε ανενεργές διαδικτυακές τοποθεσίες (broken links). Η χρήση ενός χρωματικού κώδικα ή ενός συνόλου μπνυμάτων πριν από την ενεργοποίηση των υπερσυνδέσμων, κυρίως σε ό, τι αφορά στο εξωτερικό περιεχόμενο, κρίνεται απαραίτητη.

γ. Αναζήτηση. Ένα από τα βασικά πλεονεκτήματα που προσφέρουν τα ηλεκτρονικά βιβλία είναι αυτό της άμεσης αναζήτησης στο πλήρες κείμενο. Με τις δυνατότητες που προσφέρει η τεχνολογία, παραδοσιακά απαραίτητα στοιχεία του εντύπου βιβλίου, όπως τα ευρετήρια (indexes), καθίστανται λιγότερο σημαντικά. Η αναζήτηση μπορεί να πραγματοποιείται τόσο σε κάθετο επίπεδο, δηλαδή εντός του βιβλίου, όσο και σε οριζόντιο, δηλαδή σε περισσότερα του ενός βιβλία. Επιπλέον, μπορεί να αξιοποιούνται τόσο το πλήρες κείμενο όσο και τα μεταδεδομένα των βιβλίων, όταν αυτά συμπληρωθούν (σε επίπεδο βιβλίου, κεφαλαίων ή ακόμα και μαθησιακών αντικειμένων). Η απλή μορφή της Αναζήτησης στα ηλεκτρονικά βιβλία (βλ. Σχήμα 1) οφείλει σταδιακά να ενσωματώσει τις υπάρχουσες αλλά και νέες τεχνικές που εισάγονται σε άλλα συστήματα, όπως τη χρήση θεματικών όρων, οντολογιών, θησαυρών κ.λπ.

Σχήμα 1. Απλή μορφή αναζήτησης

δ. Ηλεκτρονικοί σελιδοδείκτες - Επισημάνση - Σχόλια. Οι σελιδοδείκτες, καθώς και οι επισημάνσεις (highlighted) ή σχόλια (comments), αποτελούν βασικά εργαλεία για την ανάγνωση βιβλίων με επιστημονικό κυρίως περιεχόμενο. Η μεταφορά τους στον ηλεκτρονικό κόσμο κρίνεται απολύτως απαραίτητη και ο τρόπος υλοποίησής τους αποτελεί ένα βασικό πλεονέκτημα των e-books. Έτσι, ο χρήστης έχει τη δυνατότητα να εισαγάγει τους σελιδοδείκτες με τη χρήση ή μη και σχολίων και να επανέρχεται στα σημεία ενδιαφέροντός του όποτε το επιθυμεί. Η λίστα των σελιδοδεικτών είναι σε κάθε στιγμή στη διάθεσή του για χρήση. Παρόμοια λειτουργικότητα εμφανίζουν και τα σχόλια, με έμφαση στη δυνατότητα που προσφέρουν ήδη μεγάλα ηλεκτρονικά βιβλιοπωλεία του διαμοιρασμού αυτών των σχολίων (βλ. 4. Κοινωνική δικτύωση - Web 2.0).

(α)

(β)

Σχήμα 2. (α) Ηλεκτρονικοί Σελιδοδείκτες και (β) Σημειώσεις / Σχόλια

2.2. Πολυμεσικό - διαδραστικό περιεχόμενο

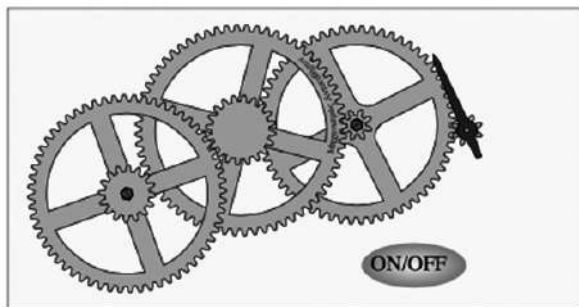
Η κύρια διαφορά ανάμεσα στο ηλεκτρονικό και το έντυπο βιβλίο εντοπίζεται στις νέες μορφές που προσφέρει το πρώτο σε ό, τι αφορά στην παρουσίαση της πληροφορίας προς τον αναγνώστη. Πέρα από τα «στατικά» διαγράμματα, σχήματα,

πίνακες και λοιπά στοιχεία, η ενσωμάτωση στο ηλεκτρονικό βιβλίο δυνατοτήτων κίνησης, βίντεο, ήχου αλλά και διάδρασης, αναβαθμίζει την πρόσβαση στη γνώση σε ένα επόμενο, πιο παραστατικό και «ζωντανό» επίπεδο (βλέπε «Το Διαδραστικό Βιβλίο», ιστότοπος Δράσης <http://www.kallipos.gr>).

A1 ως και A3. Εικόνες - διαγράμματα - χάρτες [(α) στατικό περιεχόμενο, (β) με κίνηση, (γ) με διάδραση από την πλευρά του χρήστη]

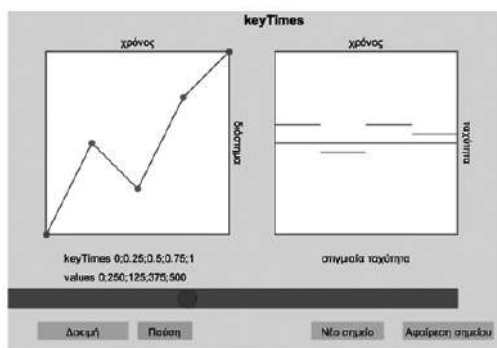
Η παρουσία των γραφικών και γενικότερα της εικόνας είναι απαραίτητη δεδομένου ότι, όπως έχει αποδειχθεί, ο άνθρωπος αφομοιώνει τις πληροφορίες καλύτερα μέσω των οπτικών ερεθισμάτων. Η ενσωμάτωση γραφικών σε ένα βιβλίο είναι απαραίτητη όχι μόνο για την οπτικοποίηση της πληροφορίας αλλά και γιατί, στην περίπτωση του e-book, μπορεί να υποστηρίξει επιπλέον και την αλληλεπίδρασή του με τον αναγνώστη. Συνεπώς, οι εικόνες (ή τα διαγράμματα, χάρτες κ.λπ.) αποτελούν ένα πολύ ισχυρό μέσο μετάδοσης πληροφορίας, έχουν σημασία αντίστοιχη με αυτήν του κειμένου και, γενικά, διακρίνονται σε κατηγορίες ανάλογα με το επίπεδο διάδρασης που προσφέρουν.

Ειδικότερα σε ό, τι αφορά στις διαδραστικές εικόνες διακρίνονται οι εικόνες που απλά προσφέρουν ένα είδος κίνησης ή εναλλαγής και σε αυτές που παρέχουν στο χρήστη ένα σύνολο εργαλείων για την υποστήριξη πραγματικής διάδρασης.

Σχήμα τεχνολογίας SVG (scalable vector graphics) που εξομοιώνει την κίνηση απλού ωρολογιακού μηχανισμού, με πλήκτρο εκκίνησης/παύσης. Το κύριο πλεονέκτημα των SVG είναι η κλιμακωσιμότητα χωρίς τα προβλήματα της απεικονιστικής ανάλυσης (resolution) από τα οποία υποφέρουν οι τεχνολογίες τύπου raster.

Σχήμα 3. Διαδραστικό αντικείμενο SVG - Παράδειγμα 1

Το διπλανό διαδραστικό σχήμα εξομοιώνει ευθύγραμμη, τμηματικά ομαλή κίνηση, με τη βοήθεια δύο στοιχείων που τίθενται σε κίνηση: Μίας ορθογώνιας πράσινης μπάρας και μίας γαλάζιας σφαίρας. Ο αναγνώστης έχει τη δυνατότητα να μετακινήσει τη θέση των σημείων αλλαγής της ταχύτητας, να αφαιρέσει σημεία ή να προσθέσει νέα.

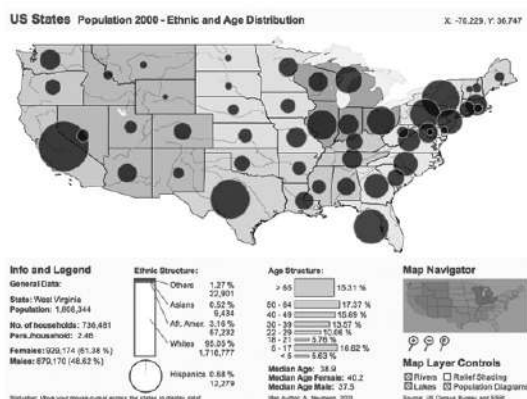
Σχήμα 4. Διαδραστικό αντικείμενο SVG - Παράδειγμα 2 [τροποποιημένη εκδοχή του κώδικα Keytime/Value Animation Tool, του Andreas Neumann (<http://www.carto.net/papers/svg/samples/keytimes.svg>), με αρχικό δημιουργό τον Michael Hirtzler (αρχική εκδοχή Pilat Informative - <http://pilat.free.fr/english/animer/keytimes.htm>)]

Η σύγχρονη картоγραφία είναι εφοδιασμένη με πανίσχυρα εργαλεία συλλογής, διαχείρισης, επεξεργασίας και οπτικοποίησης γεωχωρικών δεδομένων. Στην καρδιά αυτής της αλυσίδας ενεργειών βρίσκονται οι γεωχωρικές βάσεις αποθήκευσης, με χρήση μιας ποικιλίας μοντέλων για τα φυλασσόμενα δεδομένα. Παράλληλα, η ανάπτυξη των τεχνολογιών του παγκόσμιου ιστού έχει δώσει τη δυνατότητα δυναμικής σύνθεσης χαρτών από εξυπηρετητές web με άντληση δεδομένων από τις βάσεις αυτές, και παρουσίασης των χαρτών στους χρήστες μέσω του Διαδικτύου. Κυρίαρχο στη σύνθεση και οπτικοποίηση χαρτών είναι το μοντέλο διαστρωμάτωσης, σύμφωνα με το οποίο ομοειδή δεδομένα περιλαμβάνονται σε ένα στρώμα, ο δε τελικός χάρτης προκύπτει από την υπέρθεση επιλεγμένων στρωμάτων. Μια προφανής διάδραση που μπορεί να αναπτυχθεί είναι αυτή της πρόσθεσης ή αφαίρεσης στρωμάτων με τη βοήθεια κατάλληλων πλήκτρων, όπως στο πιο κάτω σχήμα.

Σχήμα 5. Διαστρωματωμένη πληροφορία σε χάρτες - Παράδειγμα 3 [παράδειγμα Canvas and Layers, των Andreas Neumann και André M. Winter (<http://www.carto.net/papers/svg/samples/canvas.shtml>)]

Εν συνεχεία, η χρήση των λεγόμενων infographics (information graphics) για την αναπαράσταση σύνθετων μορφών πληροφοριών, στα οποία ο χρήστης έχει τη δυνατότητα να δει οπτικοποιημένα μοτίβα (patterns) ή τάσεις (trends).

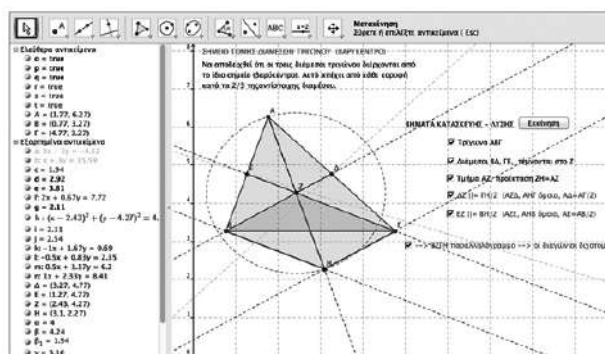
Το διπλανό σχήμα απεικονίζει ένα διαδραστικό χάρτη (U. S. Census Bureau, 2000), ο οποίος δίνει σε οπτικοποιημένη μορφή ένα πλήθος δημογραφικών στοιχείων ανά πολιτεία, για τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, όπως τον πληθυσμό, τον αριθμό των νοικοκυριών, την εθνολογική και ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού, κ.ά. Εάν τα στοιχεία αυτά δίνονταν περιγραφικά ή και σε πίνακες, θα απαιτούσαν πολλές σελίδες ενός έντυπου βιβλίου.

Σχήμα 6. Διαδραστικό σχήμα - infographic - Παράδειγμα 4 [παράδειγμα US Population 2000: Ethnic structure and age distribution, του Andreas Neumann (<http://www.carto.net/papers/svg/samples/index.shtml#jsr>, παράδειγμα 9)]

Β. Εξελιγμένες μορφές διάδρασης

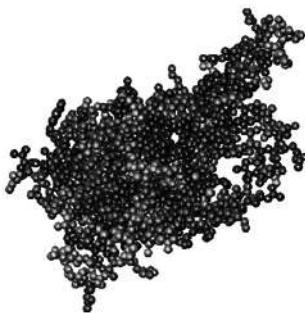
Οι πιο εξελιγμένες μορφές διάδρασης, όπως προσομοιώσεις, τρισδιάστατες μορφές αναπαράστασης της πληροφορίας, ηλεκτρονικές ασκήσεις τύπου quiz, ερωτηματολόγια κ.λπ. απαιτούν την αξιοποίηση πιο πολύπλοκων προγραμματιστικών εργαλείων. Πολλές φορές είναι απαραίτητη και η υποστήριξη από υποδομές που υιοθετούν την αρχιτεκτονική client - server, καθιστώντας απαραίτητη τη διαδικτυακή σύνδεση αλλά και επιβαρύνοντας τον ηλεκτρονικό αναγνώστη με ειδικές εφαρμογές για την αποκωδικοποίηση και προβολή των δεδομένων. Μια «ενδιάμεση» χαρακτηριστική λύση, ευρέως διαδεδομένη, είναι τα java applets. Πρόκειται για μικρού μεγέθους προγράμματα, συνήθως καταφορτώσιμα από το Διαδίκτυο, τα οποία ενσωματώνονται σε μεγαλύτερα προγράμματα ή ηλεκτρονικά έγγραφα και παρέχουν την ευελιξία και τη δύναμη της συγκεκριμένης γλώσσας προγραμματισμού (Java). Δεν απαιτούν πολύπλοκες υπολογιστικές υποδομές για να εκτελεστούν, παρά μόνο μια Java Virtual Machine (JVM), η οποία είναι ελεύθερα διαθέσιμη για όλα σχεδόν τα είδη συσκευών (desktop, laptop, tablet, κινητά τηλέφωνα). Η συγκεκριμένη τεχνολογία (java applets + JVM) εξασφαλίζει μεγάλο βαθμό

διαλειτουργικότητας, αφού οι δημιουργοί αναπτύσσουν το περιεχόμενο στην μορφή των java applets άπαξ, οπότε, μετέπειτα, οποιαδήποτε θέματα συμβατότητας με τις συσκευές αναπαραγωγής επιλύονται από το κατάλληλο JVM. Στη συνέχεια ακολουθούν δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Εφαρμογές διαδραστικής γεωμετρίας και άλγεβρας με applets που αναπτύχθηκαν με το εργαλείο ανοικτού λογισμικού GeoGebra - Dynamic mathematics & science for learning and teaching, <http://www.geogebra.org/cms/>

Σχήμα 7. Διαδραστικό σχήμα με τη χρήση java applets (Παράδειγμα 5)

Απεικόνιση τρισδιάστατων μοντέλων μακρομοριακών δομών

Σχήμα 8. Διαδραστικό σχήμα - 3-D μοντέλο μακρομοριακών δομών (Παράδειγμα 6)

Γ. Βίντεο - ήχος

Η ενσωμάτωση αποσπασμάτων βίντεο ή ήχου αποτελεί την πιο απλή, αλλά ταυτόχρονα πολύτιμη λειτουργία στη κατεύθυνση της ενίσχυσης της έννοιας της διαδραστικότητας. Ο αναγνώστης έχει τη δυνατότητα πρόσβασης σε πληροφορία η οποία είτε συνοδεύει το κείμενο είτε επεξηγεί με τρόπο παραστατικό έννοιες και διαδικασίες που σε άλλη περίπτωση θα ήταν δύσκολο να αποτυπωθούν. Βασικές δυνατότητες κατά την πρόσβαση του αναγνώστη σε αποσπάσματα βίντεο ή ήχου

είναι η δυνατότητα μετακίνησης στο επιθυμητό χρονικό σημείο, ή παύση ή επανέναρξη της προβολής ή ακρόασης, αλλά και ο υποτιτλισμός ή οι υποσημειώσεις από την πλευρά του δημιουργού. Σημαντική βοήθεια κατά τη διάρκεια των αναζητήσεων του χρήστη θα παρέχεται αν είναι εφικτή η ευρετηρίαση του βίντεου ή του ήχου, είτε μέσω των υποτίτλων ή με τη δημιουργία διακριτών ευρετηρίων ή άλλων τεχνικών.

Δ. Ενσωματωμένα αντικείμενα (παρουσιάσεις, ιστοσελίδες, υλικό τρίτων κ.λπ.)

Τέλος, ειδικά στα επιστημονικά ηλεκτρονικά βιβλία, είναι αναγκαία η δυνατότητα ενσωμάτωσης σε αυτά (από το δημιουργό) υλικού που προέρχεται από εφαρμογές παρουσιάσεων (π.χ. powerpoint), αρχεία άρθρων (π.χ. pdf) και άλλο υλικό. Με τον τρόπο αυτό αφενός θα εμπλουτιστεί περαιτέρω το περιεχόμενο του ηλεκτρονικού βιβλίου, αφετέρου θα προσφερθεί στον αναγνώστη η δυνατότητα πολύπλευρης ενημέρωσης, χωρίς να είναι απαραίτητη η μεταπήδηση από τη μια πηγή (ή εφαρμογή) στην άλλη.

2.3. Οργάνωση του περιεχομένου - Ευρετηρίαση

Η ροή της πληροφορίας εντός του ηλεκτρονικού βιβλίου (όπως άλλωστε και στο έντυπο) οφείλει να είναι έτσι δομημένη ώστε να καλύπτει στο μέτρο του δυνατού το θέμα (ή τα θέματα) που πραγματεύεται. Παρόλα αυτά το ηλεκτρονικό βιβλίο δίνει τη δυνατότητα της επαναχρησιμοποίησης μέρους του με πολύ πιο εύκολο τρόπο. Επομένως, η δόμηση των e-books με τη χρήση αυτοτελών μαθησιακών αντικειμένων κρίνεται απολύτως απαραίτητη.

Επιπλέον, η δυνατότητα αναζήτησης κατευθείαν στο πλήρες κείμενο μπορεί να καθιστά λιγότερο χρήσιμα τα ευρετήρια όρων, δε συμβαίνει όμως το ίδιο και με τη χρήση μεταδομένων και καθιερωμένων όρων και ελεγχόμενων λεξιλογίων για την περιγραφή του βιβλίου στο πλαίσιο της ευρετηρίασης (indexing), ειδικά όταν με τον τρόπο αυτό καθίσταται ευκολότερη η αξιοποίηση των τεχνολογιών του Σημασιολογικού Ιστού - Semantic Web, (Tian & Martin, 2010). Αναλυτικότερα:

Α. Μαθησιακά αντικείμενα (learning objects)

Η έννοια των μαθησιακών αντικειμένων μπορεί να έχει ήδη προσδιοριστεί από τη δεκαετία του 1960 (Gerard, 1967), αλλά τα τελευταία χρόνια αρχίζει να διαδίδεται όλο και περισσότερο. Ως μαθησιακό αντικείμενο ορίζεται η «κάθε οντότητα, ψηφιακή ή μη, η οποία μπορεί να αξιοποιηθεί για μάθηση, στη διδασκαλία ή στην εκπαίδευση» (IEEE, 2003).

Η οργάνωση των ηλεκτρονικών βιβλίων (και ιδιαίτερα των επιστημονικών) στη μορφή μαθησιακών αντικειμένων κρίνεται απολύτως αναγκαία. Ως ελάχιστες μαθησιακές οντότητες νοούνται τα κεφάλαια του βιβλίου, αλλά και σημαντικά σκέ-

ματα, πίνακες, διαδραστικά αντικείμενα, αποσπάσματα βίντεο, ήχου κ.λπ. Με τον τρόπο αυτό καθίσταται δυνατή η επαναχρησιμοποίησή τους, αλλά και η όσο το δυνατόν καλύτερη αξιοποίησή τους από τον αναγνώστη/διδάσκοντα, αφού διευκολύνεται στο να θέτει, να παρακολουθεί και να αξιολογεί την επίτευξη των μαθησιακών στόχων.

B. Μεταδεδομένα

Τα μεταδεδομένα ορίζονται από πολλούς ως τα «δεδομένα των δεδομένων» (data about data). Καθώς ο αριθμός των αντικειμένων (ψηφιακών κυρίως) αυξάνεται με γεωμετρικούς ρυθμούς είναι απολύτως απαραίτητη η δημιουργία μεταδεδομένων (περιγραφικών, δομικών και διαχειριστικών) για κάθε αντικείμενο, ώστε να διευκολύνεται η ανακάλυψη, η διαχείριση και η χρήση τους. Επομένως, τα ηλεκτρονικά βιβλία, τόσο συνολικά όσο και σε επίπεδο κεφαλαίων ή μαθησιακών αντικειμένων, θα πρέπει να διαθέτουν συμπληρωμένα τα κατάλληλα μεταδεδομένα. Η δημιουργία των μεταδεδομένων οφείλει να ακολουθεί τα διαδεδομένα πρότυπα, όπως το MARC (MACHine-Readable Cataloguing), για τη δημιουργία των βιβλιογραφικών εγγραφών, το LOM (Learning Object Metadata από την IEEE), για την περιγραφή των μαθησιακών αντικειμένων, το Dublin Core και το RDF (Resource Description Format) για την γενική περιγραφή αντικειμένων κ.λπ.

Γ. Ελεγχόμενα λεξιλόγια (Καθιερωμένοι Όροι, Θησαυροί κ.λπ.)

Εξίσου απαραίτητα για τη συμπλήρωση των μεταδεδομένων (γλώσσες ευρετηρίασης) είναι τα ελεγχόμενα λεξιλόγια, όπως οι καθιερωμένοι όροι (authorities), οι θησαυροί (thesauri), οι ταξι-νομίες (taxonomies) κ.λπ. Η χρήση ελεγχόμενων λεξιλογίων είναι απαραίτητη τόσο κατά τη διάρκεια της ευρετηρίασης όσο και κατά τη διάρκεια της αναζήτησης. Επίσης, θα προωθήσουν τη μετάβαση στη νέα εποχή του Σημασιολογικού Ιστού και των διασυνδεδεμένων δεδομένων (linked data).

2.4. Κοινωνική δικτύωση - Web 2.0

Εξίσου σημαντική παράμετρος σε ό, τι αφορά στα ηλεκτρονικά βιβλία είναι η εκμετάλλευσή τους από τα λεγόμενα κοινωνικά δίκτυα (social networks), αφού έχει επέλθει η μετάβαση από την απλή προώθηση/πώληση των e-books μέσω του Διαδικτύου και των ηλεκτρονικών βιβλιοπωλείων (με περιορισμένο εύρος πληροφοριών για την τιμή, το εξώφυλλο κ.λπ.) στη χρήση των τεχνολογιών Web 2.0, με αποτέλεσμα τη δημιουργία υπηρεσιών προς τους αναγνώστες όπως η αξιολόγηση των βιβλίων, η δημιουργία δημόσιων λιστών ανάγνωσης, η δημιουργία και ο διαμοιρασμός σχολίων (comments) ή σημειώσεων μεταξύ κοινοτήτων αναγνωστών, η συνεργατική ανάπτυξη βιβλίων κ.λπ. Όλες οι παραπάνω δυνατότητες θα αλλάξουν τον τρόπο ανάγνωσης αλλά και δημιουργίας του περιεχομένου και, κατά συνέπεια, και την εκδοτική δραστηριότητα, μεταφέροντας το κέντρο βάρους προς τους

δημιουργούς και τους παρόχους των τεχνολογικών υποδομών, υποβαθμίζοντας το ρόλο όσων δεν ακολουθήσουν ή υιοθετήσουν τις εξελίξεις στο νέο τοπίο διαχείρισης των πληροφοριών που διαμορφώνεται.

2.5. Ψηφιακοί αναγνώστες

Οι εξειδικευμένες συσκευές πρόσβασης στα ηλεκτρονικά βιβλία (ψηφιακοί αναγνώστες - e-readers), πέραν των υπολογιστών γενικής χρήσης (desktops, laptops, tablets), οι οποίοι έχουν βεβαίως και αυτή τη δυνατότητα, αποτελούν έναν πολύ κρίσιμο παράγοντα για την εδραίωσή τους έναντι των εντύπων. Τα κριτήρια αξιολόγησης/επιλογής ενός ψηφιακού αναγνώστη (e-reader) είναι τα εξής: μέγεθος - βάρος - αυτονομία (φορητότητα), δυνατότητες απεικόνισης (χρώματα, ευκρίνεια, τεχνολογία οθόνης κ.λπ.), δυνατότητες δικτύωσης, υποστήριξη εφαρμογών τρίτων (συμπεριλαμβανομένων των εφαρμογών για την πρόσβαση σε ηλεκτρονικά βιβλία διαφόρων μορφοτύπων), ύπαρξη ολοκληρωμένων περιβαλλόντων ηλεκτρονικών βιβλιοπωλείων κ.λπ.

3. Συμπεράσματα - Συζήτηση

Η μετάβαση στο ηλεκτρονικό βιβλίο αν και αναπόφευκτη, θα συμβεί σταδιακά και η αποδοχή της από το αναγνωστικό κοινό θα εξαρτηθεί από το βαθμό αξιοποίησης των τεχνολογικών τους προτερημάτων. Ιδιαίτερα σε ό, τι αφορά στα βιβλία με επιστημονικό περιεχόμενο, οι νέες μορφές παρουσίασης της γνώσης, όπως αυτές παρουσιάστηκαν στην παρούσα εργασία, καθιστούν την υιοθέτηση των e-books απολύτως επιβεβλημένη. Επιπλέον, παράγοντες όπως τα εξελιγμένα περιβάλλοντα πλοήγησης, αναζήτησης και διασύνδεσης της γνώσης αλλά και κοινωνικής δικτύωσης, σε συνδυασμό με «έξυπνες» συσκευές ανάγνωσης, αναμένεται να αποτελέσουν κρίσιμους συντελεστές μετασχηματισμού του τρόπου πρόσβασης των φοιτητών (και μαθητών) σε αυτό που ως τώρα είναι γνωστό ως ακαδημαϊκό σύγγραμμα.

Βιβλιογραφία

Chong, P. F., Lim, Y. P., & Ling, S. W. (2009). On the design preferences for e-books. IETE Technical Review (Institution of Electronics and Telecommunication Engineers, India), 26(3), 213-222.

Gerard, R. (1976). Shaping the mind: Computers in education. In Applied Science and Technological Progress: A Report to the Committee on Science and Astronautics, U.S. House of Representatives (σσ. 207-228). National Academy of Sciences (U.S.). Committee on Science and Public Policy, National Research Council (U.S.).

IEEE Standard for Learning Technology-Learning Technology Systems Architecture (LTSA), IEEE Std 1484.1-2003, vol., no., σσ. 0_1,97, 2003 (doi: 10.1109/IEEESTD.2003.94410)

Kouis, D., & Pouli, K. (2011). Preliminary results on a Printed vs Electronic text books assessment through questionnaire. Στο 1st International Conference on Integrated Information. Kos.

McFadden, C. (2012). Are Textbooks Dead? Making Sense of the Digital Transition. Publishing Research Quarterly, 28(2), 93-99. doi: 10.1007/s12109-012-9266-3.

Rivière, M., Picault, J., & Squedin, S. (2010). The sBook. In Proceedings of the third workshop on Research advances in large digital book repositories and complementary media - BooksOnline '10 (p. 3). New York, New York, USA: ACM Press. doi: 10.1145/1871854.1871858.

Tian, X., & Martin, B. (2010). Digital Technologies for Book Publishing. Publishing Research Quarterly, 26(3), 151-167. doi: 10.1007/s12109-010-9164-5.

U. S. Census Bureau. (2000). 2000 Census population, area and density results.

Καρυδά, Ελένη, & Κουής, Δημήτριος. (2012). Έρευνα για την αξιοποίηση των ηλεκτρονικών εκδόσεων στην Ελλάδα. Στο 21ο Συνέδριο Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Πειραιάς.

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. (2009). Σχεδιασμός και εισαγωγή του “Ηλεκτρονικού βιβλίου” στην εκπαίδευση. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Ανάκτηση Μάιος 23, 2013, από http://www.pi-schools.gr/paideia_dialogos/eBook.pdf.

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΙΙΙ. Η ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑ ΣΗΜΕΡΑ

Η πρόσβαση στην πληροφορία: εξέλιξη και ψηφιακό χάσμα

Ηλιάνα Αρακά, Νίκος Κούτρας, Ελίζα Μακρίδου

---

1. Εισαγωγή

Η σύγχρονη εποχή χαρακτηρίζεται από τη συνεχόμενη ανάπτυξη της τεχνολογίας των πληροφοριών και επικοινωνιών (ΤΠΕ). Η τεχνολογία αυτή έχει επηρεάσει τον τρόπο πρόσβασης στην πληροφορία και την ανάκτησή της και γενικά, έχει επιδράσει σε όλους τους τομείς της κοινωνίας. Νέα εργαλεία αναζήτησης, πρόσβασης και ανάκτησης της πληροφορίας εμφανίζονται συνεχώς βελτιωμένα, ώστε οι χρήστες να μπορούν να διαχειριστούν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τον αυξανόμενο όγκο των πληροφοριών. Ωστόσο, δεν είναι όλοι οι άνθρωποι σε θέση να διαχειριστούν τα νέα τεχνολογικά μέσα, αλλά ούτε και να φτάσουν στον επιθυμητό στόχο, δηλαδή την ανάκτηση συναφούς και έγκυρης πληροφορίας, την κάλυψη, εν ολίγοις, της πληροφοριακής τους ανάγκης.

Η ανάγκη για πληροφόρηση δεν είναι καινούργιο φαινόμενο, αλλά υφίσταται από τη δημιουργία της ανθρωπότητας. Όπως παλιότερα, έτσι και σήμερα οι κοινωνίες εξελίσσονται μέσω της διενέργειας ανθρώπινων δραστηριοτήτων που προκύπτουν από τη μεταφορά πληροφοριών και γνώσης, είτε μέσω της εμπειρίας είτε μέσω της εκπαίδευσης. Η διαδικασία της πληροφόρησης προϋποθέτει το ενδιαφέρον για τη λήψη πληροφοριών και γνώσης και τη δυνατότητα πρόσβασης σε αυτές. Στις μέρες μας, όμως, δεν αποτελεί πάντα επιλογή του ατόμου η ευχέρεια στη χρήση των νέων τεχνολογιών και η δυνατότητα πρόσβασης στην πληροφορία. Αυτό οδήγησε στο ψηφιακό χάσμα.

2. Η διαδικασία της πληροφόρησης

2.1. Τί είναι πληροφορία;

Τί είναι πληροφορία; Το ερώτημα είναι σημασιολογικό και φιλοσοφικό και η απάντησή του πολυσχιδής. Δεν υπάρχει ένας ενιαίος ορισμός για την πληροφορία (Κανελλοπούλου-Μπότη, 2004) και θα λέγαμε ότι η έννοια διακρίνεται σε δύο βασικές σημασιολογικές κατηγορίες, αυτήν που θέλει την πληροφορία μία αντικειμενική οντότητα και αυτήν που τη θέλει υποκειμενική. Οι διαφορές αυτές, ιδιαίτερα στην ελληνική γλώσσα, σχετίζονται άμεσα και με την ετυμολογία της λέξης, η οποία συντείνει στη θεωρία της υποκειμενικότητας της πληροφορίας.

2.1.1. Ορισμοί - προσεγγίσεις της έννοιας της πληροφορίας

Ο Claude Shannon σημειώνει ότι:

Η λέξη “πληροφορία” έχει αποδοθεί πολλαπλώς από διάφορους συγγραφείς του γενικότερου πεδίου της θεωρίας της πληροφορίας. Είναι πιθανό ότι τουλάχιστον κάποιες από αυτές τις ερμηνείες θα αποδειχθούν αρκετά χρήσιμες σε διάφορες εφαρμογές για να αξίζουν περαιτέρω μελέτη και μόνιμη αναγνώριση. Είναι δύσκολο να περιμένει κανείς ότι μόνο μία έννοια της πληροφορίας θα εξυπηρετούσε ικανοποιητικά τις πολυάριθμες πιθανές εφαρμογές αυτού του γενικότερου πεδίου (Shannon 1993, σ. 180).

Το Cambridge Dictionary of Philosophy ορίζει την πληροφορία ως εξής:

Μία αντικειμενική (ανεξάρτητη από τον νου) οντότητα. Μπορεί να δημιουργηθεί ή να μεταφερθεί από μηνύματα (λέξεις, προτάσεις) ή από άλλα γνωστικά προϊόντα (διερμηνείες). Η πληροφορία μπορεί να κωδικοποιηθεί και να μεταφερθεί, αλλά θα υπάρχει ανεξάρτητα από την κωδικοποίηση ή τη μεταφορά της.

Οι Davis and Olson (1985, σ. 200) λένε ότι η πληροφορία είναι δεδομένα που έχουν υποστεί επεξεργασία κατά τρόπο που να έχουν νόημα για τον παραλήπτη.

Οι Silver και Silver (1989, σ. 6) υποστηρίζουν ότι τα δεδομένα είναι η πρώτη ύλη που έχει υποστεί επεξεργασία και διύλιση για να παράξει πληροφορία.

Οι Checkland και Scholes (1990, σ. 303), πιο σχηματικά, λένε ότι Πληροφορία = δεδομένα + νόημα.

Το Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής ορίζει την πληροφορία ως το στοιχείο, μήνυμα (είδηση, ανακοίνωση, δήλωση, αναφορά κτλ.) που περιέχει και μεταδίδει μια γνώση για κάποιον ή για κάτι.

Η Wikipedia (λήμμα: Information, 2013) στην αγγλική δίνει τον ακόλουθο ορισμό: Πληροφορία είναι το κοινό νόημα που αποδίδεται σε ένα απλό ή σύνθετο σύμβολο από δύο ή περισσότερα υποκείμενα.

Ενώ στην ελληνική βικιπαιδεία υποστηρίζεται ότι έχουν προταθεί διάφοροι ορισμοί και “ταξινομήσεις” της έννοιας της πληροφορίας. Η σημασία ή νοηματικό περιεχόμενο αντικατοπτρίζουν την κύρια έννοια, αλλά υπάρχουν πολλοί τρόποι που αποδίδεται πρακτικά η σημασία της πληροφορίας:

1. Αυστηρά τεχνικά, αντιλαμβανόμαστε την πληροφορία σαν μια αλληλουχία συμβόλων που αποτυπώνουν ή μεταδίδουν κάποιο μήνυμα.

2. Σε γενικές γραμμές η πληροφορία είναι αυτή που επηρεάζει με μη τυχαίο τρόπο την εξέλιξη οποιουδήποτε συστήματος.

3. Ως έννοια αφορά, εκφράζει ή συνδέεται με:

- τη μετάδοση μηνυμάτων

- την ερμηνεία δεδομένων (πραγμάτων που έχουν αξιολογηθεί ποσοτικά και ποιοτικά ή έχουν αποτυπωθεί χρονικά)
- την ταυτοποίηση της κρυφής ταυτότητας μεταβλητών με πραγματικά μεγέθη
- την απεικόνιση/αναπαράσταση συμβολισμών
- τη μορφή που λαμβάνουν στο νου τα ερεθίσματα από τα αισθητήρια όργανά μας
- την αντίληψη
- την απόδοση νοήματος
- τη διδαχή
- την απόκτηση γνώσης
- τον έλεγχο που οργανώνει (διαχειρίζεται, δίνει εντολές, κατευθύνει ή ρυθμίζει) τον εαυτό του ή κάποιο άλλο σύστημα
- τον βαθμό στατιστικής εξάρτησης μεταξύ των μεταβλητών ενός συστήματος
- και ιδιαίτερα, την οργάνωση, την τάξη και την πολυπλοκότητα.

Ετυμολογικά, στην ελληνική, η λέξη πληροφορία αποτελείται από τις λέξεις *φέρω* και *πλήρης* (Βικιπαίδεια, λήμμα: Πληροφορία, 2013). Το επίθετο *πλήρης*, που δήλωσε “τον γεμάτο από κάτι”, προερχόμενο από μια ρίζα (τη ρίζα *plē-*, ομόρριζη του *πολύς*) που σήμαινε “αφθονία, πλήθος”. Είναι η ρίζα που έδωσε τις λέξεις *πλήθος*, *πλη-θύς*, *πλή-ρης*, *πλησμονή*, *πλείων*, *πλείστος*, *πίμπλημι* με πολλά παράγωγα και σύνθετα. Από το *πλήρης* πλάστηκε το *πληρώ* με τη σημασία “κάνω κάτι να είναι πλήρες”, άρα “γεμίζω - εκπληρώνω - ολοκληρώνω”. Το “να φέρεις πληρότητα” σε κάτι δηλώθηκε στους ελληνιστικούς χρόνους με το ρήμα *πληροφορώ* που είχε αρχικά τη σημασία “εξασφαλίζω πληρότητα σε κάτι, επιτελώ πλήρως, εκπληρώνω, φέρω εις πέρας”. Αργότερα, πέρασε στη σημασία “εκπληρώνω με λόγια κάτι που έχω αναλάβει, επιβεβαιώνω πλήρως”, για να καταλήξει στη σημασία “φέρω μήνυμα, ενημερώνω” με απόχρωση “την πληρότητα” και “τη δέσμευση” για την αλήθεια τού μηνύματος που μεταφέρω (Μπαμπινιώτης, [2013]). Στην αγγλική γλώσσα η λέξη πληροφορία (*information*) προέρχεται από το λατινικό ρήμα *informare* που θα πει *δίνω μορφή* (Wictionary, 2013b).

Από όλα τα παραπάνω, υιοθετούμε τη θεωρία της υποκειμενικής οντότητας της πληροφορίας, εφόσον αυτή αποτελείται από επεξεργασμένα δεδομένα σε οποιαδήποτε μορφή τα οποία έχουν νόημα για τον παραλήπτη - θεωρία που συγκλίνει, άλλωστε και με την απόδοση του όρου *πληροφορία* στην ελληνική γλώσσα. Πότε, όμως, τα δεδομένα παύουν να είναι δεδομένα και μετατρέπονται σε πληροφορία; Την απάντηση σε αυτό το ερώτημα θα την ανακαλύψουμε αναλύοντας τη διαδικασία της πληροφόρησης, καθώς, όπως θα διαφανεί και παρακάτω, η μετατροπή αυτή συντελείται κατά την πρόσληψη της πληροφορίας.

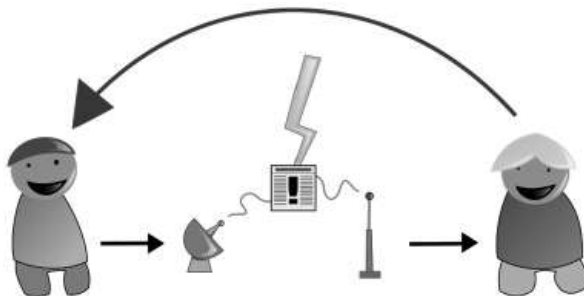
2.2. Πληροφόρηση: διαδικασία και εξέλιξη

Με δεδομένη την παραδοχή για την πληροφορία ως υποκειμενική οντότητα, βασική προϋπόθεση για την πληροφόρηση είναι το ενδιαφέρον του υποκειμένου - παραλήπτη. Για την πρόσληψη, όμως, της πληροφορίας, εκτός από την εκδήλωση ενδιαφέροντος, χρειάζεται να υπάρχει και πρόσβαση σε αυτήν. Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, η ανάγκη για πληροφόρηση δεν είναι καινούργιο φαινόμενο, αυτό που έχει αλλάξει, ωστόσο, είναι ο τρόπος με τον οποίο πληροφορούμαστε.

Παλαιότερα, η διαδικασία της πληροφόρησης ήταν άμεση, με την έννοια ότι η παραγωγή της γνώσης γινόταν με αργότερους από ότι σήμερα ρυθμούς και οι ενδιαφερόμενοι είχαν άμεση πρόσβαση σε αυτήν (λ.χ. στις βιβλιοθήκες συγκεντρωνόταν το σύνολο της γνώσης). Στη σύγχρονη εποχή και ιδιαίτερα μετά την έλευση των νέων τεχνολογιών της πληροφορίας, η διαδικασία αυτή είναι διαφορετική όχι μόνο επειδή έχει αυξηθεί ραγδαία το σύνολο των πληροφοριών, αλλά και επειδή ο τρόπος με τον οποίο λαμβάνει κανείς την πληροφορία έχει αλλάξει: μεταξύ του παραλήπτη και της πληροφορίας μεσολαβεί ένα σύστημα, π.χ. ένα αυτοματοποιημένο σύστημα καταλόγου βιβλιοθηκών. Αυτό σημαίνει ότι οι χρήστες της πληροφορίας θα πρέπει να αναπτύξουν τις τεχνολογικές και πληροφοριακές δεξιότητες εκείνες που είναι απαραίτητες για την εκπλήρωση της πληροφοριακής τους ανάγκης. Το ερώτημα που προκύπτει είναι αν όλοι οι άνθρωποι έχουν πρόσβαση στην πληροφορία και είναι κατάλληλα εκπαιδευμένοι ώστε να ανακτούν ακριβή και συναφή με την πληροφοριακή τους ανάγκη πληροφορία.

2.2.1. Η διαδικασία της πληροφόρησης τότε και τώρα

Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, η πληροφορία αποτελείται από δομημένα δεδομένα τα οποία κατά τη διαδικασία της επικοινωνίας μετατρέπονται σε πληροφορία, εφόσον υπάρχει το ενδιαφέρον από τον παραλήπτη. Στην εικόνα 1 αποτυπώνεται το μοντέλο επικοινωνίας, όπου ένα μήνυμα (στην περίπτωσή μας, τα επεξεργασμένα δεδομένα) αποστέλλεται σε κάποια μορφή μέσω ενός καναλιού από έναν αποστολέα σε κάποιον παραλήπτη, ο οποίος το επεξεργάζεται και το χρησιμοποιεί, παρέχοντας ανατροφοδότηση στον αποστολέα.

Εικ. 1. Το μοντέλο επικοινωνίας των Shannon και Weaver

Αυτή η απεικόνιση μας βοηθάει να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο μεταβιβάζεται ένα μήνυμα. Ακολουθώντας, κατά τη διαδικασία της πληροφόρησης, πριν την εμφάνιση των νέων τεχνολογιών, ένα άτομο εξέφραζε την ανάγκη για πληροφόρηση, εντόπιζε πού βρίσκεται το ζητούμενο και το λάμβανε από το σημείο στο οποίο βρισκόταν, συνήθως στις βιβλιοθήκες. Το αντικείμενο της ανάκτησης αρχικά ήταν το βιβλίο, στη συνέχεια τα τεκμήρια, έπειτα ένα τμήμα του τεκμηρίου για να καταλήξουμε σε αυτό που ονομάσαμε πληροφορία.

Στις μέρες μας, η διαδικασία της πληροφόρησης έχει υβριδικό χαρακτήρα αφού από τη μία διατηρεί το συμβατικό τρόπο λήψης των πληροφοριών και από την άλλη, έχει ενσωματώσει και τον νέο. Ο νέος τρόπος πληροφόρησης συνίσταται στο ότι μεταξύ του αποστολέα των πληροφοριών και του παραλήπτη μεσολαβεί ένα πληροφοριακό σύστημα. Σε αυτήν, λοιπόν, την περίπτωση η διεργασία της ανάλυσης και της ερμηνείας των επεξεργασμένων δεδομένων (πρώτη ύλη της πληροφορίας) θα αποτελέσουν πληροφορία για τον τελικό αποδέκτη, εφόσον αυτός τις εισαγάγει στο λογικό του σύστημα, αφού όμως πρώτα τις εξαγάγει από το πληροφοριακό σύστημα. Συνεπώς, για να πληροφορηθεί κάποιος στις μέρες μας είναι απαραίτητο να είναι εξοικειωμένος με τις νέες τεχνολογίες και να έχει ανεπτυγμένες πληροφοριακές δεξιότητες.

Στη σύγχρονη εποχή, η πληροφορία και η διακίνησή της αποδεσμεύεται από τον φορέα (τεκμήριο). Η πληροφορία προσεγγίζεται μέσα από ποικιλία διαύλων, συμβατικών και νέων. Οι νέες μορφές δημοσίευσης και διακίνησης της πληροφορίας θέτουν πλήθος προβλημάτων, όπως ο έλεγχος της ποιότητας και της αξιοπιστίας της που με τη σειρά τους εγείρουν το ζήτημα της πληροφοριακής κατάρτισης των ατόμων.

Η πληροφόρηση ενσωματώνεται στις κοινωνικές δραστηριότητες και η αλλαγή περιβάλλοντος αφορά τη λογική ενσωμάτωσης του έργου της πληροφόρησης στις κοινωνικές δραστηριότητες. Η παραγωγή, δημοσίευση, διακίνηση και διαχείριση της πληροφορίας ενσωματώνονται στις κοινωνικές δραστηριότητες που υποστηρίζουν. Η ενσωμάτωση αυτή διαφοροποιεί, αλλά δεν καταργεί τους συμβατικούς θεσμούς του έργου της πληροφόρησης. Η λογική χρήσης της πληροφορίας αφορά το χρήστη. Ο χρήστης αποκτά νέα αντίληψη για τη μορφή του τεκμηρίου, το πληροφοριακό έργο διευρύνεται και διαχέεται και μπορεί να γίνει εκμεταλλεύσιμο ακώλυτα από οποιοδήποτε περιβάλλον και πηγή προέλευσης. Εν τέλει, η λογική χρήσης της πληροφορίας προσδιορίζει τον τρόπο εργασίας του χρήστη με τις πληροφορίες (Μπώκος, 2001) που δεν μπορεί να είναι κοινωνικά ανεξάρτητος.

2.2.2. Το ζήτημα της πρόσβασης στην πληροφορία: ιστορική διαδρομή

Από την αρχαιότητα, η πληροφορία και η γνώση συγκεντρωνόταν στις βιβλιοθήκες. Η πρόσβαση, ωστόσο, στην πληροφορία ήταν ανάλογη του κοινωνικοοικονο-

μικού καθεστώτος της κάθε εποχής, κάτι που ισχύει και σήμερα. Ανατρέχοντας στο παρελθόν, θα διαπιστώσουμε ότι η πρόσβαση στην πληροφορία δεν αποτελούσε προνόμιο όλων. Στην αρχαιότητα, η δομή της κοινωνίας επέτρεπε μόνο στους άνδρες (κυρίως στους φιλοσόφους και αργότερα στους επιστήμονες, αλλά και στους φιλομαθείς) - οι οποίοι μορφώνονταν - και σε μία ορισμένη κατηγορία γυναικών, τις ονομαζόμενες εταίρες, την πρόσβαση στις βιβλιοθήκες που τότε είχαν το χαρακτήρα είτε της ιδιωτικής συλλογής είτε των πρώτων μεγάλων βιβλιοθηκών της αρχαιότητας (βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας, βιβλιοθήκη της Περγάμου κ.λπ.) με παρόμοιο με τον σημερινό χαρακτήρα, παρόλο που υπάρχουν ιστορικές αναφορές και για την ύπαρξη δημόσιων βιβλιοθηκών. Μόνο κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, οπότε ο ρόλος της γυναίκας αναβαθμίζεται σε κοινωνικό επίπεδο, έχουμε παραδείγματα γυναικών και δη επιστημόνων της εποχής (βλ. Υπατία¹) αλλά και ατόμων, γυναικών και ανδρών, από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα (τους δούλους) που ασκούσαν μικροεμπορικές δραστηριότητες που έχουν πρόσβαση στις βιβλιοθήκες με επιστημονικό υλικό, αλλά και στις δημόσιες βιβλιοθήκες αντίστοιχα (Γεωργούλου, χωρίς χρονολογία).

Κατά τη βυζαντινή εποχή, μετά την πώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας καταστράφηκαν πολλά βιβλία που θεωρήθηκαν ειδωλολατρικά από την εκκλησία. Σε αυτήν την εποχή, εμφανίζονται οι πρώτες χριστιανικές ενοριακές βιβλιοθήκες των πρώτων χριστιανικών κοινοτήτων και οι ιδιωτικές που ίδρυσαν χριστιανοί και εθνικοί συγγραφείς αλλά και επιφανείς λόγιοι της εποχής. Επίσης, εμφανίζονται και οι αυτοκρατορικές βιβλιοθήκες, στις οποίες είχαν πρόσβαση τα αυτοκρατορικά μέλη και οι αυλικοί τους. Μόνο στη βιβλιοθήκη που ίδρυσε ο αυτοκράτορας Ιουλιανός, για την οποία δεν είναι γνωστό αν επρόκειτο για αυτοκρατορική ή ιδιωτική, είχε πρόσβαση το κοινό. Τέλος, εμφανίζονται και οι μοναστηριακές βιβλιοθήκες στις οποίες έχουν πρόσβαση οι μοναχοί, ως αναπόσπαστο μέρος των μοναστικών τους

---

1. Κόρη του Θέωνα, τελευταίου διευθυντή της θρυλικής βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας, η Υπατία έζησε τον 4ο αι. μ.Χ. (370-416 μ.Χ.), όταν επήλθε η παρακμή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και ο κόσμος άρχισε να αλλάζει. Αστρονόμος, μαθηματικός και φιλόσοφος, η Υπατία ήταν μία διάσημη επιστήμονας και σύμβολο της ανοχής στην πατρίδα της την Αλεξάνδρεια. Αν και οι επιστημονικό της έργο έχει χαθεί, η εικόνα που έχει μείνει στην ιστορία είναι αυτή μιας δυνατής γυναίκας που αφιέρωσε τη ζωή της στην έρευνα για την αλήθεια. Έλαβε με τις φροντίδες του πατέρα της πολύ καλή εκπαίδευση και ταξίδεψε στην Αθήνα και στην Ιταλία. Στην Αθήνα παρακολούθησε μαθήματα στη νεοπλατωνική σχολή του Πλούταρχου του Νεότερου και της κόρης του Ασκληπιγένειας, αλλά μαθήτευσε και κοντά στον Πρόκλο και τον Ιεροκλή. Επιστρέφοντας στην Αλεξάνδρεια, έγινε επικεφαλής της εκεί σχολής των Πλατωνιστών (400 μ.Χ.), δίδαξε φιλοσοφία και μαθηματικά και αποτέλεσε πόλο έλξης για τους διανοούμενους της εποχής, ενώ έκανε και εκτενή και ουσιαστικά σχολία στα μαθηματικά έργα του Διόφαντου και του Απολλώνιου. Δυστυχώς, παρότι η ίδια η Υπατία υπήρξε πολυγραφότατη, κανένα από τα έργα της δεν σώζεται. Έζησε και δίδαξε στην Αλεξάνδρεια όπου και δολοφονήθηκε από όχλο που αποτελούνταν από φανατικούς χριστιανούς (Βικιπαίδεια, λήμμα: Υπατία. Ηλιάδη, χωρίς χρονολογία).

καθηκόντων. Κατά τον μεσαίωνα, οι βιβλιοθήκες ήταν μοναστηριακές και ο δανεισμός των βιβλίων γινόταν μόνο στους κατοικούντες τη μοναστική κοινότητα (Σεμερτζάκη, 2006, Βρανόπουλος, 2010).

Από το 1204 και ιδιαίτερα από την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 και έπειτα υπάρχει μία έντονη κινητικότητα των Ελλήνων προς τη Δύση. Μετά την άλωση σώθηκαν αρκετές βιβλιοθήκες. Η ανακάλυψη της τυπογραφίας από τον Ιωάννη Γουτεμβέργιο τον 15ο αι. μ.Χ. συμβάλει δραστικά στην έκδοση βιβλίων στην ελληνική, τα οποία αποτέλεσαν την πρώτη ύλη για την αφύπνιση του τότε υπόδουλου ελληνικού έθνους. Κατά τη διάρκεια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (1750-1830) και με έντονη την επιρροή της Γαλλικής Επανάστασης (1789) ιδρύονται σχολεία και ανώτερες σχολές οι οποίες συνοδεύονται από βιβλιοθήκη στην οποία έχουν πρόσβαση οι μαθητές. Αυτό καταδεικνύει τη σημασία που αποκτά η βιβλιοθήκη και κατ' επέκταση και η λήψη πληροφοριών στη γενικότερη πνευματική πρόοδο. Μάλιστα, στην Ελλάδα θεσμοθετούνται οι βιβλιοθήκες την ίδια περίοδο. Ενώ, τον 19ο αι. μ.Χ. στην Ευρώπη εμφανίζονται οι δημόσιες βιβλιοθήκες με το σημερινό τους χαρακτήρα, δηλαδή ανοιχτές στο ευρύ κοινό (Σεμερτζάκη, 2006).

Η Βιομηχανική Επανάσταση (1760-1860) που συντελείται την ίδια περίπου εποχή με τον Νεοελληνικό Διαφωτισμό (1750-1830) και τη Γαλλική Επανάσταση (1789) σηματοδοτεί μία σειρά από αλλαγές κοινωνικοοικονομικού, πνευματικού και τεχνικού χαρακτήρα. Επρόκειτο για ραγδαίες μεταβολές που οδήγησαν στις εκβιομηχανισμένες κοινωνίες και στο νεότευκτο τότε καπιταλιστικό σύστημα. Αρχικά, κύριο χαρακτηριστικό του νέου αυτού συστήματος υπήρξε από τη μία ο πλουτισμός και η οικονομική ανάπτυξη των ιδιοκτητών των μέσων παραγωγής και από την άλλη η εκμετάλλευση της νεοσυσταθείσας εργατικής τάξης, μία κατάσταση η οποία στη συνέχεια αμβλύθηκε μέσα από κοινωνικές ανακατατάξεις και επαναστάσεις και στη συνέχεια με την άνοδο των σοσιαλιστικών κινημάτων και τη δημιουργία συνδικάτων για την προάσπιση των συμφερόντων των εργαζομένων. Σημαντικό στοιχείο της εποχής αυτής αποτελεί η αυξανόμενη αξιοποίηση των επιστημονικών πορισμάτων και γενικά των πληροφοριών με σκοπό τη δημιουργία και εφαρμογή νέων τεχνικών στην εκμηχανισμένη παραγωγική διαδικασία. Η αγορά απαιτούσε εργατικό δυναμικό με εξειδικευμένες γνώσεις και αυτό οδήγησε στη δημιουργία των πρώτων πολυτεχνικών σχολών, με αποτέλεσμα τη βελτίωση της κατάρτισης και την άνοδο του μορφωτικού επιπέδου γενικότερα (Βικιπαίδεια, λήμμα: Βιομηχανική επανάσταση, 2013). Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό ότι ήδη στις βιομηχανικές κοινωνίες γίνεται αξιοποίηση των πληροφοριών, γεγονός που παίζει σημαντικό ρόλο στην οικονομική και την πνευματική ευμάρεια όσων έχουν πρόσβαση σε αυτήν. Σύμφωνα, όμως με τον Illich (1973), οι έχοντες πρόσβαση στην εξειδικευμένη γνώση είναι η κρατούσα τεχνοκρατική ελίτ. Στο έργο του αυτό καταδεικνύει την ανάγκη για την ανάπτυξη νέων εκπαιδευτικών οργάνων με σκοπό την ανακατάληψη της πρακτικής γνώσης από τον μέσο πολίτη.

Ακολουθεί η μεταβιομηχανική κοινωνία ή αλλιώς η κοινωνία της πληροφορίας, δηλαδή η σημερινή κοινωνία των αναπτυγμένων χωρών. Οι μεταβιομηχανικές κοινωνίες αποτελούν, ουσιαστικά, ένα στάδιο στην εξέλιξη της οικονομίας των βιομηχανικών κοινωνιών, όπου ο τομέας των υπηρεσιών παράγει μεγαλύτερο πλούτο από αυτόν της βιομηχανίας (Bell, 1999). Σύμφωνα με τη Wikipedia (λήμμα: Post-industrial society, 2013), τα κυριότερα χαρακτηριστικά της μεταβιομηχανικής κοινωνίας συνοψίζονται στα παρακάτω, χωρίς η λίστα αυτή να είναι εξαντλητική:

1. Η οικονομία υπόκειται σε μια μεταβολή από την παραγωγή αγαθών στην παροχή υπηρεσιών
2. Η γνώση καθίσταται μία αξιόλογη μορφή κεφαλαίου
3. Η παραγωγή ιδεών είναι η κύρια οδός ανάπτυξης της οικονομίας
4. Μέσω των διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης και της αυτοματοποίησης, η αξία και η σημασία για την οικονομία, τη συνδικαλισμένη εργασία, συμπεριλαμβανομένης και της χειρωνακτικής εργασίας, αντιμετωπίζει παρακμή, ενώ εκείνες των επαγγελματιών (π.χ. επιστήμονες και επαγγελματίες των ΤΠΕ κλπ.) αυξάνουν σε αξία και επικρατούν.
5. Οι επιστήμες της συμπεριφοράς και της πληροφορίας - πληροφορόρησης και οι σχετικές τεχνολογίες έχουν αναπτυχθεί και εφαρμόζονται.

Συνεπώς, για να επιβιώσει κανείς στη μεταβιομηχανική κοινωνία ή στην κοινωνία της πληροφορίας, είναι απαραίτητο να έχει πρόσβαση στην πληροφορία και τη γνώση. Η ευρεία διάδοση του Διαδικτύου και του Παγκόσμιου Ιστού ως φορέα πληροφοριών και η πρόσβαση στην πληροφορία μέσω οικιακών, επαγγελματικών και εκπαιδευτικών υπολογιστικών συστημάτων ως σχετικά φθηνών μέσων, θα έλεγε κανείς ότι βοηθάει προς αυτήν την κατεύθυνση. Ωστόσο, η ταχύτητα με την οποία παράγεται και κυκλοφορεί η πληροφορία και η γνώση δυσχεραίνουν το έργο της αναζήτησης και ανάκτησης συναφών πληροφοριών, μια και δεν είναι δυνατό όλοι οι άνθρωποι να έχουν το ίδιο τεχνολογικό και πληροφοριακό υπόβαθρο. Παραμένει, βέβαια, καίριο το πρόβλημα που εντόπισε ο Illich (1973) κάποιες δεκαετίες νωρίτερα: Το αποτέλεσμα της μεγάλης οικονομικής ανάπτυξης δεν είναι πάντα η ευημερία του ανθρώπου, αλλά μία “εκσυγχρονισμένη φτώχεια”, μία εξάρτηση και ένα εκτός ελέγχου σύστημα στο οποίο οι άνθρωποι προσομοιάζουν με φθαρμένα μηχανικά μέρη. Ο Illich (1973) προτείνει ότι πρέπει να “αναστραφεί η παρούσα βαθιά δομή των εργαλείων” (εννοεί εκπαιδευτικών) προκειμένου “να δοθούν στους ανθρώπους εργαλεία που εγγυώνται το δικαίωμά τους στην εργασία με ανεξάρτητη απόδοση”. Τα μέλη των σύγχρονων κοινωνιών, λοιπόν, τείνουν να διαφοροποιούνται στους πληροφοριακά πλούσιους και τους πληροφοριακά φτωχούς (Ercegovac και Yamasaki, 1998).

Μέσω της ιστορικής αυτής διαδρομής φανερώνεται η κοινωνικοοικονομική ανισότητα ως προς την πρόσβαση στην πληροφορία, γνώση και ως ψηφιακό χάσμα (Bottis & Himma, 2008, Himma & Bottis, 2013). Η ανάγκη για πληροφόρηση και κατ' επέκταση και η πρόσβαση στην πληροφορία εξαρτώνται από κοινωνικοοικονομικά κριτήρια, από πολιτισμό σε πολιτισμό, από κοινωνία σε κοινωνία, από κράτος σε κράτος. Σε αυτό το πολυσύνθετο πρόβλημα δεν υπάρχει συγκεκριμένη λύση. Ωστόσο, αναγνωρίζεται ότι οι λύσεις μπορούν να δοθούν σε επίπεδο κεντρικών πολιτικών που αφορούν στην κοινωνία και την εκπαίδευση.

3. Το φαινόμενο του ψηφιακού χάσματος: αιτίες, χαρακτηριστικά και πιθανές λύσεις

3.1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Το φαινόμενο του ψηφιακού χάσματος αποκτά ολοένα και περισσότερο ιδιαίτερη σημασία και βαρύτητα για το λεξιλόγιο τόσο της οικονομίας όσο και της ανάπτυξης, γενικά. Ως ζήτημα, χαρακτηρίζεται από πολυπλοκότητα και η εξάπλωσή του χάσματος «βάλλει» την παγκόσμια οικονομία. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός διοργάνωσης συνδιασκέψεων, συνεδρίων, αλλά και συνόδων, με αντικείμενο την αντιμετώπιση του συγκεκριμένου προβλήματος.

Καταλυτική σημασία θα πρέπει να δοθεί στο ρόλο της εκπαίδευσης, καθώς επίσης και στις απαραίτητες εναλλακτικές μεθόδους προσέγγισης του θέματος της πληροφοριακής παιδείας, ώστε να διευκολυνθεί η περαιτέρω προσβασιμότητα όλων σε πληθώρα δυνατοτήτων και ευκαιριών στη σύγχρονη ψηφιακή πραγματικότητα (Mun-Cho Kim and Jong-Kil Kim, 2001).

Ωστόσο, ακόμα ένας μείζονος σημασίας παράγοντας στην προσπάθεια εύρεσης οριστικής επίλυσης του προβλήματος αποτελεί η ορθή χρήση, και κατ' επέκταση η αποτελεσματική χρήση, των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνίας (ΤΠΕ) η οποία σε συνδυασμό με την πρόσβαση και την κατάλληλη εκπαίδευση μπορεί να βοηθήσει στην ενσωμάτωση των νέων τεχνολογιών στην καθημερινότητα των ανθρώπων.

3.2. Αποτύπωση δεδομένων και υπάρχουσας κατάστασης

Οι ΤΠΕ έχουν μεγάλη επιρροή όσον αφορά στην ανάδειξη ενός νέου οικονομικού υποδείγματος. Η δυναμική της ψηφιακής επανάστασης καθώς και η «αυξημένη ταχύτητα» με την οποία εξαπλώνεται διαρκώς, απαιτεί τον επανακαθορισμό των πολιτικών/θεμελιωδών κριτηρίων, αφενός μεν, του προσδιορισμού του επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης, κι αφετέρου της διαμόρφωσης της κοινωνικοοικονομικής πολιτικής. Ως αποτέλεσμα των ανωτέρω, γεννάται σε αρκετά μεγάλο βαθμό η ανά-

γκη επαναπροσδιορισμού πλήθους παραγόντων, που μέχρι σήμερα, εθεωρούντο σταθεροί σχετικά με την προσαρμογή της προαναφερθείσας πολιτικής.

Παλαιότερα και εντός του πλαισίου ευρωπαϊκής οικονομικής ενοποίησης, η διαδικασία της «σύγκλισης» των κρατών, σύμφωνα την αρχή της επικουρικότητας και τον μέθοδο ανοικτού συντονισμού, συγκατάλεγε την εξέταση κλασικών μακροοικονομικών μεγεθών. Στις μέρες μας όμως, οι δείκτες ψηφιακής ανάπτυξης (λ.χ. χρήση ΤΠΕ, πρόσβαση στο διαδίκτυο, ευρυζωνικότητα και ψηφιακό χάσμα) αποτελούν καταλυτικής σημασίας στοιχείο για την αξιολόγηση της πορείας των κρατών-μελών εντός του πλαισίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επομένως, η προσπάθεια που καταβάλλουν πλήθος χωρών της Ευρώπης με στόχο την επίτευξη αποτελεσματικότερων συναφών πολιτικών με το ζήτημα, φέρει ως συνέπεια την «επιβάρυνσή» τους με επιπλέον στόχους.

Για να αποκτήσουν τα κράτη που επιδιώκουν και παράλληλα επιθυμούν να εξασφαλίσουν την βιώσιμη ανάπτυξη υπό νέους όρους, όπως και την συντήρηση/«επιβίωση» των εγχώριων επιχειρήσεων στο σημερινό ψηφιακό περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης και της ψηφιακής τεχνολογίας, οφείλουν να λάβουν δραστηκές αποφάσεις που θα έρθουν σε ρήξη με αρκετά κατεστημένα (κοινωνικά και επιχειρηματικά).

Αυτός ο έντονος ρυθμός διαμόρφωσης των επιμέρους τάσεων της οικονομίας των ημερών μας είναι εμφανής στις τεχνικές διοίκησης και οργάνωσης, στην ταχύτητα εμφάνισης και υιοθέτησης νέων τεχνολογιών όπως και στις στρατηγικές διαχείρισης του ψηφιακού περιεχομένου (Comptaine, 2001).

Θεμελιώδες ζήτημα για την προαναφερθείσα και ως ένα βαθμό αναγκαία αλλαγή αποτελεί και η αντιμετώπιση του ψηφιακού χάσματος που απειλεί με περιθωριοποίηση από το οικονομικό γίνεσθαι όχι μόνο ατομικά, αλλά και διακρατικά.

3.3. Ορισμοί

Το ψηφιακό χάσμα μεταξύ κρατών ή ηπείρων τείνει να επαναπροσδιορίσει τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία υπολογίζεται η παγκόσμια οικονομική ανάπτυξη κι ευημερία. Η καθυστέρηση ένταξης των φτωχότερων χωρών στην Κοινωνία της Πληροφορίας θα «κρούσει» το καμπανάκι κινδύνου περαιτέρω απομόνωσής τους από τον υπόλοιπο ανεπτυγμένο, ψηφιακά, κόσμο.

Ένας ορισμός για το ψηφιακό χάσμα παρέχεται σε μια πρόσφατη δημοσίευση του ΟΟΣΑ (OECD, 2001a): «Ο όρος ψηφιακό χάσμα, αναφέρεται στο χάσμα μεταξύ των ατόμων, των οικογενειών, των επιχειρήσεων και των γεωγραφικών περιοχών σε διαφορετικά κοινωνικοοικονομικά επίπεδα όσον αφορά τις ευκαιρίες του να έχουν πρόσβαση στις τεχνολογίες πληροφορικής και επικοινωνιών (ICTs) και στη χρήση του διαδικτύου για ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων». Το ψηφιακό χάσμα

απεικονίζει τις διαφορές μεταξύ, αλλά και ενδότερα, των χωρών (Gurstein, 2001, Bottis & Himma, 2008, Himma & Bottis, 2013).

Η έννοια και σημασία του ψηφιακού χάσματος κέρδισε την προσοχή, ως πρόβλημα που οφείλει να επιλυθεί, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 με την αναγνώριση ότι πλήθος ανθρώπων και ιδρυμάτων δεν ήταν on-line ή δεν χρησιμοποιούσαν δομές ευρυζωνικών συστημάτων. Το παγκόσμιο ψηφιακό χάσμα αναφέρεται κυρίως στο χάσμα που παρατηρείται μεταξύ ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών, ενώ ταυτόχρονα παρουσιάζεται αρκετά έντονο ψηφιακό χάσμα μεταξύ διαφορετικών χωρών όσο και στο εσωτερικό μιας χώρας.

Τέτοιου είδους χάσμα περικλείει τους «πλούσιους» σε πληροφορία ανθρώπους έναντι των αντίστοιχων φτωχών, εκείνους με τις κατάλληλες δεξιότητες και τα κατάλληλα προσόντα έναντι όσων φέρουν λίγες ή καθόλου δεξιότητες και προσόντα. Έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο στο σπίτι τους έναντι όσων έχουν ανάλογη πρόσβαση εκτός σπιτιού λ.χ. στον χώρο εργασίας, στα cybercafés κ.λπ. (Luyt, 2004)

Όσο εξαπλώνεται η ψηφιακή επανάσταση, φέρει ως απόρροια την ανάλυση και μελέτη του ψηφιακού χάσματος σε επιμέρους τομείς, όπως το χάσμα στη χρήση του διαδικτύου, στη χρήση ευρυζωνικών και μη υπηρεσιών και στον τρόπο υιοθέτησης των ICTs που παρατηρούνται μεταξύ των αστικών και αγροτικών περιοχών ενός κράτους.

Συνεπώς, κάνουμε λόγο για ένα χάσμα η για πλήθος χασμάτων; Υπάρχει ενιαία λύση ή απαιτείται διαφορετική και ανά περίπτωση βασιζόμενη πάντα σε «κοινό παρανομαστή», αυτόν των Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνίας; Εν κατακλείδι, θα μπορούσαμε να κατηγοριοποιήσουμε τις κατηγορίες του ψηφιακού χάσματος ως εξής:

1. Χάσμα μεταξύ αναπτυγμένου και αναπτυσσόμενου κόσμου
2. Βαθύτερο κι ενδοκοινωνικό/ενδοκρατικό χάσμα και
3. Διακρατικό χάσμα, μεταξύ χωρών

3.4. Δείκτες μέτρησης

Η μέτρηση του ψηφιακού χάσματος² πραγματοποιείται με μία σειρά από δείκτες. Πιο συγκεκριμένα:

---

2. Όταν υπάρχει ανάγκη για στατιστικοποίηση του ψηφιακού χάσματος, θα πρέπει να εξετάζεται το γεγονός προορισμού των στατιστικών δεδομένων που θα εξαχθούν. Δηλαδή, προορίζεται για χάσμα μεταξύ χωρών ή για τα «ενδότερα» μίας χώρας; Ποιοι είναι οι δείκτες που πρόκειται να υιοθετηθούν, σύμφωνα με τους οποίους θα προκύψουν δεδομένα (λ.χ. φύλο, φυλή, ηλικία, εισόδημα, κατάσταση ανικανότητας κ.ά.);

Teledensity: Ο αριθμός τηλεφωνικών γραμμών (κινητής και σταθερής τηλεφωνίας) ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο ή ανά άτομο.

Αριθμός PCs: Συνήθως υπολογίζεται βάσει του αριθμού των πωλήσεων

Αριθμός Web sites (ανά χώρα μόνο): Ο αριθμός DNS (Domain Name Service) καταχωρήσεων.

Αριθμός των hosts (ανά χώρα μόνο): Ο αριθμός υπολογιστών συνδεδεμένων στο διαδίκτυο με στατικές διευθύνσεις.

Αριθμός χρηστών διαδικτύου: Υπολογίζεται σύμφωνα με στατιστική δειγματοληψία και τη σύνθεση διάφορων μικρότερων ανά χώρα μελετών, ή με την εικασία του αριθμού χρηστών των ISP λογαριασμών, των hosts του Διαδικτύου, των PCs, κ.λπ.

Bandwidth: Η ποσότητα πληροφοριών που μπορεί να «ταξιδέψει» από μια θέση σε μια άλλη στο δίκτυο (ανά δευτερόλεπτο).

Γλώσσα των χρηστών: Καταγράφεται με βάση τον αριθμό χρηστών και των γλωσσών που χρησιμοποιούνται ανά χώρα.

Γλώσσα των ιστοχώρων: Υπολογίζεται μέσω δειγματοληψίας των websites και με άμεσο υπολογισμό.

Μέγεθος του τομέα των ICT: Καθορίζεται από το ποσοστό του ΑΕΠ που παράγεται στον τομέα των ICT, τον αριθμό εργασιών, το ποσοστό των εξαγωγών σε προϊόντα ICT (Bridges, 2001).

4. Συζήτηση

Παραπάνω επιχειρήθηκε μια προσπάθεια ανάλυσης της έννοιας της πληροφορίας. Δόθηκαν σχετικοί ορισμοί και παράλληλα έγινε αναφορά στην εξέλιξη του τρόπου πρόσβασης στην πληροφορία και στην διαδικασία της πληροφόρησης από την αρχαιότητα έως σήμερα.

Όλα τα παραπάνω μοιραία οδήγησαν τη συζήτηση στο ψηφιακό χάσμα, φαινόμενο, το οποίο όλο και περισσότερο καταδεικνύει τις κοινωνικο-πολιτικο-οικονομικές του διαστάσεις. Προφανώς, όμως και η συζήτηση δεν πρέπει να σταματήσει εδώ. Ήδη αναφέρθηκε ότι η εκπαίδευση πρέπει να παίξει καταλυτικό ρόλο και να αποτελέσει σημαντική οδό μέσω της οποίας το ψηφιακό χάσμα θα μπορούσε και θα έπρεπε να γεφυρωθεί.

Πώς θα μπορούσε όμως να επιτευχθεί αυτό σε μια εποχή, κατά την οποία η οικονομική κρίση (και ό,τι αυτό συνεπάγεται) δεν επιτρέπει τέτοιου είδους πρωτοβουλίες; Η απάντηση σίγουρα δεν είναι απλή, αλλά ένα σπουδαίο κομμάτι της συνάγεται από όλα όσα έχουν ήδη ειπωθεί.

Οι βιβλιοθήκες ανά τους αιώνες έχουν υπάρξει θεματοφύλακες της γνώσης, σπουδαίες εστίες συλλογικής μνήμης, αλλά και συγκέντρωσης της παγκόσμιας κληρονομιάς. Τις τελευταίες δεκαετίες και μετά από όλη την τεχνολογική έκρηξη που παρατηρείται, οι βιβλιοθήκες έχουν διαφοροποιήσει τον παραδοσιακό τους ρόλο και έχουν καταφέρει να εκσυγχρονιστούν προσφέροντας περισσότερες δυνατότητες και ελευθερίες πρόσβασης στην πληροφορία, πιο σύγχρονα τεχνολογικά μέσα, προώθηση της δια βίου μάθησης και άλλα πολλά εργαλεία που συντελούν ενεργά στην μείωση του λεγόμενου ψηφιακού χάσματος.

Ένα από τα πιο σημαντικά εργαλεία είναι η πληροφοριακή παιδεία (information literacy), στην οποία οι βιβλιοθηκονόμοι, κυρίως του εξωτερικού, έχουν εκπαιδεύει εδώ και πολλές δεκαετίες. Διάφοροι ορισμοί της έννοιας «πληροφοριακή παιδεία» ή «πληροφοριακός γραμματισμός» έχουν δοθεί κατά καιρούς. Σύμφωνα με την American Library Association (ALA, 2011), ο πιο αντιπροσωπευτικός ορισμός είναι ότι «η πληροφοριακή παιδεία είναι ένα σύνολο ικανοτήτων που απαιτεί από κάθε χρήστη αφενός να αναγνωρίζει πότε υπάρχει ανάγκη για πληροφόρηση και αφετέρου να μπορεί να εντοπίζει, να αξιολογεί και να χρησιμοποιεί την απαραίτητη πληροφορία». Με πιο απλά λόγια θα λέγαμε ότι «με τον όρο πληροφοριακή παιδεία εννοούμε τις δεξιότητες αναζήτησης, εύρεσης, αξιολόγησης και χρήσης της χρησιμότερης και πλέον έγκυρης πληροφορίας με τρόπο αποτελεσματικό» (Αναστασιάδου, Δημοπούλου και Στούμπη, 2007).

Από τους παραπάνω ορισμούς προκύπτει ότι η πληροφοριακή παιδεία βοηθά στην ανάπτυξη και της κριτικής κατανόησης, αλλά και της ενεργούς συμμετοχής, καθώς καθιστά τους εκπαιδευόμενους ικανούς να ερμηνεύουν, αλλά και να αξιολογούν όλες τις πληροφοριακές πηγές. Παράλληλα, τους δίνει τη δυνατότητα να γίνουν οι ίδιοι παραγωγοί πληροφορίας με τον δικό τους τρόπο, οπότε και ισχυροί συμμετέχοντες στην κοινωνία.

Η πληροφοριακή παιδεία είναι (ή πρέπει να είναι) ένα από τα βασικά δικαιώματα του κάθε πολίτη σε κάθε χώρα. Αντανακλώντας το δικαίωμα στην έκφραση και στην πληροφόρηση αποδεικνύεται καίριας σημασίας για την οικοδόμηση και την στήριξη της δημοκρατίας. Παράλληλα, αποτελεί τη βάση για τη δια βίου μάθηση σε όλους τους κλάδους, σε κάθε μαθησιακό περιβάλλον και σε όλα τα επίπεδα της εκπαίδευσης. Αυτό δίνει τη δυνατότητα στους εκπαιδευόμενους να εμπεδώσουν το περιεχόμενο της πληροφοριακής τους ανάγκης και να τροποποιήσουν ή/και επεκτείνουν την πληροφοριακή τους έρευνα, αποκτώντας μεγαλύτερο «έλεγχο» πάνω στην εκπαίδευσή τους. Αυτό καθιστά την εισαγωγή των μαθημάτων πληροφοριακής παιδείας απαραίτητη σε όλα τα εθνικά προγράμματα σπουδών και σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης (Abid, 2004).

Μέσα σε όλα αυτά, η Επιστήμη της Πληροφορίας, δείχνοντας μια σταθερή αφοσίωση στην ελευθερία της πρόσβασης στην πληροφορία και στην προαγωγή της δια

βίου μάθησης έχει κατακτήσει ένα σημαντικό ρόλο στην προσπάθεια γεφυρώματος του ψηφιακού χάσματος και στην οικονομία της γνώσης (Cullen, 2003).

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσσον

Abid, A. (2004), 'Information literacy for lifelong learning', Presented at the World Library and Information Congress: 70th IFLA General Conference and Council, Buenos Aires, Argentina.

Access Info Europe (2006), Access to Information: a Fundamental Right, a Universal Standard Διαθέσιμο στο http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://lists.access-info.org/documents/Access_Docs/Thinking/Get_Connected/Access_Info_Europe_Briefing_Paper.pdf [Πρόσβαση: 15.3.2014].

ALA (2004), Information Literacy Competency Standards for Higher Education Διαθέσιμο στο <http://www.ala.org/acrl/standards/informationliteracycompetency> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

ALA (2011a), Information Literacy for Faculty and Administrators. Διαθέσιμο στο <http://www.ala.org/acrl/issues/infolit/overview/faculty/faculty> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

ALA (2011b), Guidelines and Standards Διαθέσιμο στο <http://www.ala.org/acrl/standards> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Barclay, R.L. (1978), Access to Information with a Genealogy and History Referral File, RQ, 18(2), 153-155.

Bell, D. (1999), The Coming of Post-industrial Society: a Venture in Social Forecasting, Special anniversary, Basic Books.

Black, A. (2006), Information history, Annual Review of Information Science and Technology, 40(1), 441-473.

Bottis M. & Himma, K., Digital divide: A perspective for the future, στο Handbook of Computer and Information Ethics, Wiley, 2008, ed. Himma & Tavani, σσ. 621-637.

Bridges.org (2001), Spanning The Digital Divide. Understanding And Tackling The Issues, Διαθέσιμο στο: <http://ictlogy.net/bibliography/reports/projects.php?idp=413> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Burk, D. (2008), Information Ethics and the Law of Data Representations, SSRN Scholarly Paper ID 1104466, Social Science Research Network, Rochester, NY, Διαθέσιμο στο: <http://papers.ssrn.com/abstract=1104466> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Chakravarty, S. και Caldwell, M. (2004), Internet Political Campaigns: Delving into the Demography of the Digital Divide, SSRN Scholarly Paper ID 623701, Social Science Research Network, Rochester, NY, Διαθέσιμο στο <http://papers.ssrn.com/abstract=623701> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Chelliah, J. και Clarke, E. (2011), Collaborative teaching and learning: overcoming the digital divide?, *On the Horizon*, 19(4), 276-285.

Chinn, M. και Fairlie, R. (2004), The Determinants of the Global Digital Divide: A Cross-Country Analysis of Computer and Internet Penetration, SSRN Scholarly Paper ID 510182, Social Science Research Network, Rochester, NY, Διαθέσιμο στο <http://papers.ssrn.com/abstract=510182> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Compaine, B.M. (2001), *The Digital Divide: Facing a Crisis Or Creating a Myth ?*, MIT Press.

Cullen, R. (2003), The digital divide: a global and national call to action, *The Electronic Library*, 21(3), 247-257.

Davison, E. και Cotten, S. (2003), Connection discrepancies: Unmasking further layers of the digital divide, *First Monday*, 8(3), Διαθέσιμο στο <http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/1039> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Van Dijk, J. και Hacker, K. (2003), The Digital Divide as a Complex and Dynamic Phenomenon, *The Information Society*, 19(4), 315-326.

Ercegovac, Z. (1998), Information Literacy: Search Strategies, Tools & Resources, InfoEN Associates Διαθέσιμο στο <http://www.eric.ed.gov/ERICWebPortal/detail?accno=ED414975> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Fink, C. και Kenny, C.J. (2003), W(h)ither the digital divide?, *info*, 5(6), 15-24.

Floridi, L. (1998), Information ethics: On the philosophical foundation of computer ethics, *Ethics and Information Technology*, 1(1), 33-52.

Floridi, L. (1999), Does Information Have a Moral Worth in Itself?, SSRN Scholarly Paper ID 144548, Social Science Research Network, Rochester, NY, Διαθέσιμο στο: <http://papers.ssrn.com/abstract=144548> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Floridi, L. (2002a), What is the Philosophy of Information? *Metaphilosophy*, 33(1-2), 123-145.

Floridi, L. (2002b), On the intrinsic value of information objects and the infosphere, *Ethics and Information Technology*, 4(4), 287-304.

Floridi, L. (2003), Two Approaches to the Philosophy of Information, *Minds and Machines*, 13(4), 459-469.

Floridi, L. (2004), Open Problems in the Philosophy of Information, *Metaphilosophy*, 35(4), 554-582.

Floridi, L. (2005), Is Semantic Information Meaningful Data? *LXX*(2), 351-370.

Floridi, L. (2006), Information ethics, its nature and scope, *SIGCAS Comput. Soc.*, 36(3), 21-36.

Floridi, L. (2007), A Look into the Future Impact of ICT on Our Lives, *The Information Society*, 23(1), 59-64.

Floridi, L. (2009), The Information Society and Its Philosophy: Introduction to the Special Issue on "The Philosophy of Information, Its Nature and Future Developments", *The Information Society*, 25(3), 153-158.

Floridi, L. (2013), Information Quality, *Philosophy & Technology*, 26(1), 1-6.

Gleick, J. (2011), *The Information: A History, a Theory, a Flood*, Harper Collins UK.

Greco, G.M. και Floridi, L. (2004), The tragedy of the digital commons, *Ethics and Information Technology*, 6(2), 73-81.

Guadamuz, A. (2005), The Digital Divide: It's the Content, Stupid! SSRN Scholarly Paper ID 766624, Social Science Research Network, Rochester, NY, Διαθέσιμο στο: <http://papers.ssrn.com/abstract=766624> [Πρόσβαση: 15.3.2014]

Gurstein, M. (2003), Effective use: A community informatics strategy beyond the Digital Divide, *First Monday*, 8(12), Διαθέσιμο στο <http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/1107> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Hacker, K.L. και Mason, S.M. (2003), Ethical gaps in studies of the digital divide, *Ethics and Information Technology*, 5(2), 99-115.

Hargittai, E. (2002), Second-Level Digital Divide: Differences in People's Online Skills, *First Monday*, 7(4), Διαθέσιμο στο <http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/942>.

Himma, K. & Bottis M., Digital technologies and the obligation to alleviate poverty, *Ethics and Emerging Technologies* (Ronald Sandlen, ed), Palgrave - Macmillan, 2013, Chapter 26.

Hoffman, D. & Novak, T. (1998), Bridging the Digital Divide: The Impact of Race on Computer Access and Internet Use, 280, 390-401.

Hongladarom, S. (2004), Making Information Transparent as a Means to Close the Global Digital Divide, *Minds and Machines*, 14(1), 85-99.

Hubregtse, S. (2005), The digital divide within the European Union, *New Library World*, 106(3/4), 164-172.

Hull, B. (2001), Can librarians help to overcome the social barriers to access? *New Library World*, 102(10), 382-388.

Illich, I. (1973), *Tools for Conviviality*, Harper & Row.

Joint, N. (2007), Digital information and the “privatisation of knowledge”, *Library Review*, 56(8), 659-665.

Kim, E. και Lee, B. και Menon, N.M. (2009), Social welfare implications of the digital divide, *Government Information Quarterly*, 26(2), 377-386.

Kim, M.C. και Kim, J.K. (2001), Digital Divide: Conceptual Discussions and Prospect, σε Kim, W. και Ling, T.W. και Lee, Y.J. και Park, S.S., *The Human Society and the Internet Internet-Related Socio-Economic Issues*, Lecture Notes in Computer Science, Springer Berlin Heidelberg, 78-91, Διαθέσιμο στο http://link.springer.com/chapter/10.1007/3-540-47749-7_6 [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Liff, S., et al. (2008), An Evolving Gender Digital Divide? SSRN Scholarly Paper ID 1308492, Social Science Research Network, Rochester Διαθέσιμο στο: <http://papers.ssrn.com/abstract=1308492> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Liu, Y.Q., et al. (2006), ‘Digital information access in urban/suburban communities: A survey report of public digital library use by the residents in Connecticut’, *OCLC Systems & Services*, 22(2), 132-144.

Luyt, B. (2006), Defining the digital divide: the role of e-readiness indicators, *Aslib Proceedings*, 58(4), 276-291.

Luyt, B. (2007), Who benefits from the digital divide? (originally published in August 2004), *First Monday*, 0(0) Διαθέσιμο στο <http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/1796> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Mathiesen, K. (2008), Information Ethics and the Value of Information, SSRN Scholarly Paper ID 1264686, Social Science Research Network, Rochester, NY Διαθέσιμο στο <http://papers.ssrn.com/abstract=1264686> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Mathiesen, K. (2012), What Is Information Ethics?, SSRN Scholarly Paper ID 2081302, Social Science Research Network, Rochester, NY Διαθέσιμο στο <http://papers.ssrn.com/abstract=2081302> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Moss, J. (2002), Power and the digital divide, *Ethics and Information Technology*, 4(2), 159-165.

Norris, P. (2003), *Digital Divide Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide*, Cambridge University Press, 21(3), 365-378.

OECD (2001) *OECD Annual Report 2001*, OECD Publishing.

OECD (2001a), *Understanding the digital divide* Διαθέσιμο στο <http://www.oecd.org/sti/1888451.pdf> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Piazolo, D. (2001), The Digital Divide, SSRN Scholarly Paper ID 288963, Social Science Research Network, Rochester, NY Διαθέσιμο στο <http://papers.ssrn.com/abstract=288963> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Radovanović, D. (2012), Digital Divide and Social Media: Connectivity Doesn't End the Digital Divide, Skills Do, SSRN Scholarly Paper ID 2001952, Social Science Research Network, Rochester, NY Διαθέσιμο στο <http://papers.ssrn.com/abstract=2001952> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Rahman, H., ed. (2008), Selected Readings on Global Information Technology, IGI Global Διαθέσιμο στο <http://www.igi-global.com/chapter/selected-readings-global-information-technology/28605> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Shapiro, J.J. και Hughes, S.K. (1996), Information Literacy as a Liberal Art, *Educom Review*, 31(2) Διαθέσιμο στο <http://net.educause.edu/apps/er/review/reviewArticles/31231.html> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Tavani, H.T. (2003), Ethical reflections on the digital divide, *Journal of Information, Communication and Ethics in Society*, 1(2), 99-108.

Thatcher, A. και Greyling, M. (1998), Mental models of the Internet, *International Journal of Industrial Ergonomics*, 22(4-5), 299-305.

University of Minnesota (2011), UL AP Information Literacy Toolkit Διαθέσιμο στο <https://wiki.lib.umn.edu/AP/InformationLiteracyToolkit> [Πρόσβαση 15.3.2014].

Virkus, S. (2003), Information Literacy in Europe: a Literature Review Διαθέσιμο στο: <http://informationr.net/ir/8-4/paper159.html> [Πρόσβαση 15.3.2014].

Walterova, I. και Tveit, L. (2012), Digital local agenda: bridging the digital divide, *Transforming Government: People, Process and Policy*, 6(4), 345-357.

Weller, T. (2007), Information history: its importance, relevance and future, *Aslib Proceedings*, 59(4/5), 437-448.

Wiktionary (2013a), Information, Wiktionary Διαθέσιμο στο <http://en.wiktionary.org/wiki/information#Etymology> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Wiktionary (2013b), Information, Wiktionary Διαθέσιμο στο <http://en.wiktionary.org/wiki/information> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Woodford, C. (2005), Η επανάσταση της πληροφορίας: από το δίσκο της Φαιστός και τα ιερογλυφικά έως το MP3 και τις οπτικές ίνες, Σαββάλας.

Yu, L. (2006), Understanding information inequality: Making sense of the literature of the information and digital divides, *Journal of Librarianship and Information Science*, 38(4), 229-252.

Yu, P. (2002), Bridging the Digital Divide: Equality in the Information Age, SSRN Scholarly Paper ID 309841, Social Science Research Network, Rochester, NY Διαθέσιμο στο <http://papers.ssrn.com/abstract=309841> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Ελληνόγλωσσον

Αναστασιάδου, Α., Δημοπούλου, Ι. & Στούμπη, Α. (2007), Η Πληροφοριακή Παιδεία στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση : Σύνοψη επισκόπηση και προτάσεις, σε 4ο Συνέδριο e-Δίκτυο-ΤΠΕ, Σύρος.

Βρανόπουλος, Ε. (2010), Βιβλιοθήκες στην Αρχαία Ελλάδα. Διαθέσιμο στο http://strangehellas.blogspot.gr/2010/11/blog-post_74.html [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Γεωργοπούλου, Θ., Η θέση της γυναίκας στην αρχαία Ελλάδα. Διαθέσιμο στο <http://www.cycladic.gr/frontoffice/portal.asp?page=resource&cresrc=826&cnode=55&clang=0> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Ένωση Κολεγιακών και Ερευνητικών Βιβλιοθηκών των ΗΠΑ (ACRL) (2001), Στόχοι για τη Διδασκαλία της Πληροφορικής Παιδείας: Ένα Υπόδειγμα Έκθεσης για Ακαδημαϊκούς Βιβλιοθηκονόμους Διαθέσιμο στο: <http://www.ala.org/acrl/sites/ala.org.acrl/files/content/standards/ObjInfoLitInstr.pdf> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Ηλιάδης, Α.Κ. (χ.χ.), Οι Βιβλιοθήκες στον αρχαίο κόσμο Διαθέσιμο στο: http://www.matia.gr/7/78/7806/7806_6_07.html [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Κανελλοπούλου-Μπότη Μ., Το δίκαιο της πληροφορίας, Νομική Βιβλιοθήκη, 2004.

Καμάρας, Δ. (2004), Ψηφιακές στρατηγικές για το κράτος, την πολιτική και την οικονομία Διαθέσιμο στο: http://kamaras.blogspot.gr/2004/02/blog-post_02.html [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Μπαμπινιώτης, Γ. (2013), Ετυμολογικά Διαθέσιμο στο: <http://www.babiniotis.gr/wmt/webpages/index.php?lid=1&pid=22&catid=1&apprec=13> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Μπώκος, Γ.Δ. (2001), Εισαγωγή στην Επιστήμη της Πληροφόρησης, Παπασωτηρίου: Αθήνα.

Σεμερτζάκη, Ε. (χ.χ.), Οι Βιβλιοθήκες στην Ελλάδα από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα: σύντομη ιστορική αναδρομή, σε Ημερίδα για τα 50 χρόνια από την ίδρυση του Ιδρύματος Ευγενίδου, 2006, Αθήνα. Διαθέσιμο στο http://eprints.rclis.org/12221/1/Semertzaki_History_of_Greek_libraries_lecture_May_2006.pdf [Πρόσβαση: 12.12.2013].

Σταματοπούλου, Κ. (2007), Ψηφιακό χάσμα Διαθέσιμο στο <http://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/handle/10889/514> [Πρόσβαση: 12.12.2013].

Εξερευνώντας την πληροφορία στο περιβάλλον της ανοικτής πρόσβασης

Μαρία Δουκατά, Δημήτρης Πολίτης

Εισαγωγή

Η πληροφορία ως το στοιχείο γνώσης που μετουσιώνει και δίνει αξία στα πράγματα τα οποία αποκτούν έτσι σημασία, αποτελεί αναπόσπαστο παράγοντα εξέλιξης οποιουδήποτε συστήματος. Είναι απαραίτητη για την ίδια τη ζωή καθώς αποτελεί το μέτρο της τάξης και οργάνωσης αντικατοπτρίζοντας τον βηματισμό της εξελικτικής διαδικασίας.

Τα τελευταία χρόνια, με την αλματώδη πρόοδο της τεχνολογίας που συνοδεύτηκε με την εξάπλωση της χρήσης του διαδικτύου, επήλθαν ριζικές αλλαγές στην ακαδημαϊκή και επιστημονική πληροφόρηση. Η μορφή της πληροφορίας αλλάζει: γίνεται ψηφιακή, αποκτά πολυμορφικότητα, ανοίγοντας τον δρόμο στη πρόσβαση σε απεριόριστο όγκο ψηφιοποιημένων πληροφοριών, διευρύνοντας τις δυνατότητες διαμοιρασμού της πληροφορίας, ευνοώντας τη συνεργασία και επικοινωνία σε τοπικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο.

Με αυτό τον τρόπο καταργούνται τα σύνορα του χρόνου και της απόστασης, διαμορφώνονται οι προϋποθέσεις για τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος που θα επιτρέπει την πρόσβαση στη γνώση και στη πληροφορία.

Το κίνημα της Ανοικτής Πρόσβασης, που προήλθε από την ανάγκη για αλλαγή και κατάργηση των εμποδίων στην πρόσβαση σε ψηφιακό, ακαδημαϊκό και επιστημονικό περιεχόμενο και από την έμπρακτη αναγνώριση ότι τα επιστημονικά αποτελέσματα πρέπει να είναι ελεύθερα προσβάσιμα, κερδίζει συνεχώς έδαφος σε όλο τον κόσμο και ήδη ένας διαρκώς αυξανόμενος αριθμός φορέων, ιδρυμάτων (Πανεπιστήμια, Ερευνητικά Κέντρα, Βιβλιοθήκες κ.ά.) υιοθετούν τις αρχές της.

Η Ανοικτή Πρόσβαση ξεκίνησε το 2003 ως εναλλακτική λύση προκειμένου να αντιμετωπιστεί το ολοένα αυξανόμενο κόστος συνδρομών στις ηλεκτρονικές πηγές πληροφόρησης («κρίση της τιμής των περιοδικών») σε συνδυασμό με τη συνειδητοποίηση ότι χάνεται σημαντικό έντυπο και ψηφιακό υλικό. Άλλαξε καθοριστικά τον τρόπο διάδοσης-διάχυσης της ακαδημαϊκής γνώσης και επιστημονικής πληροφόρησης.

1. Θεμελιώδη Δικαιώματα του ανθρώπου

«Κάθε άνθρωπος έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της γνώμης και της έκφρασης, που σημαίνει το δικαίωμα να μην υφίσταται δυσμενείς συνέπειες για τις γνώμες του και το δικαίωμα να αναζητεί, να παίρνει και να διαδίδει πληροφορίες και ιδέες με οποιοδήποτε μέσο έκφρασης και από όλο τον κόσμο»¹.

Αυτό είναι το δέκατο ένατο από τα τριάντα άρθρα της Οικουμενικής Διακήρυξης των δικαιωμάτων του ανθρώπου που υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στις 10 Δεκεμβρίου 1948.

«Κεφάλαιο II: Ελευθερία (δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια, σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, δικαίωμα γάμου και δικαίωμα ίδρυσης οικογένειας, ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας, ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης, ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι, ελευθερία των τεχνών και των επιστημών, δικαίωμα εκπαίδευσης, επαγγελματική ελευθερία και δικαίωμα στην εργασία, ελευθερία ίδρυσης επιχείρησης, δικαίωμα ιδιοκτησίας, δικαίωμα ασύλου, προστασία σε περίπτωση απομάκρυνσης, επαναπροώθησης και απέλασης)»².

Αυτό είναι το δεύτερο από τα επτά κεφάλαια του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Τα υπόλοιπα έξι κεφάλαια αναφέρονται στην αξιοπρέπεια, την ισότητα, την αλληλεγγύη, την ιθαγένεια, την δικαιοσύνη και των γενικών διατάξεων. Ψηφίστηκε στη Νίκαια στις 7 Δεκεμβρίου 2000 και στόχος του είναι η ενίσχυση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, υπό το πρίσμα των κοινωνικών αλλαγών, της κοινωνικής προόδου, των επιστημονικών και τεχνολογικών εξελίξεων.

Στην διακήρυξη του 1982 του Συμβουλίου της Ευρώπης τα ευρωπαϊκά κράτη δεσμεύτηκαν να προστατέψουν την ελευθερία της έκφρασης και την ελευθερία της διακίνησης των πληροφοριών. Αυτή η διακήρυξη επιβεβαιώνει το άρθρο της ευρωπαϊκής συνθήκης και πιστοποιεί ότι η ελευθερία της έκφρασης είναι «ένα θεμελιώδες στοιχείο των αρχών της γνήσιας δημοκρατίας, ο κανόνας του νόμου και ο σεβασμός για τα ανθρώπινα δικαιώματα». Η ελευθερία της έκφρασης και των πληροφοριών είναι, σύμφωνα με την Διακήρυξη, «απαραίτητη για την κοινωνική, οικονομική, πολιτιστική και πολιτική ανάπτυξη κάθε ανθρώπου και αποτελεί μια συνθήκη για την αρμονική πρόοδο των κοινωνικών και πολιτιστικών ομάδων, των εθνών και της διεθνούς κοινότητας».

---

1. Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, άρθρο 19. Αποφάσεις που υιοθετήθηκαν από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στις 10 Δεκεμβρίου 1948.

2. Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Νίκαια 7 Δεκεμβρίου 2000.

Από όλα τα παραπάνω διαφαίνεται ξεκάθαρα η σημασία του δικαιώματος της ελεύθερης έκφρασης και της πληροφόρησης για τη σωστή ανάπτυξη της κοινωνίας και του ανθρώπου καθώς και η προσπάθεια θεμελίωσης και προστασίας αυτών των αρχών από το σύνολο των ευρωπαϊκών κρατών.

1.1. Ελληνική πραγματικότητα

Κατά το Άρθρο 5^Α του Ελληνικού Συντάγματος: καθένας έχει το δικαίωμα στην πληροφόρηση, όπως ο νόμος ορίζει. Περιορισμοί στο δικαίωμα αυτό είναι δυνατόν να επιβληθούν με νόμο μόνο εφόσον είναι απολύτως αναγκαίοι και δικαιολογούνται για λόγους εθνικής ασφάλειας, καταπολέμησης του εγκλήματος ή προστασίας των δικαιωμάτων και συμφερόντων τρίτων³.

Η αναθεώρηση του Ελληνικού Συντάγματος το 2001 πρόσθεσε το άρθρο 5^Α, καθώς ο αναθεωρητικός νομοθέτης αναγνώρισε τις νέες διαστάσεις και την ιδιαίτερη αξία που αποκτά η πληροφορία ως αυτοτελές αγαθό στην εποχή της πρόσβασης.

Προς το παρόν η Ελλάδα είναι το μόνο ευρωπαϊκό κράτος το οποίο αναγνωρίζοντας την ιδιαίτερη αξία της πληροφόρησης και της πληροφορίας έχει συμπεριλάβει στο Σύνταγμα το παραπάνω δικαίωμα.

Το δικαίωμα στην πληροφόρηση έχει δυο διαστάσεις:

- Την ενεργητική: το δικαίωμα στην πληροφορία λειτουργεί ως πολιτικό δικαίωμα με ενεργητικό περιεχόμενο. Αποτελεί προϋπόθεση για το σχηματισμό της πολιτικής βούλησης και την ουσιαστική συμμετοχή των πολιτών στον έλεγχο της εξουσίας. Ο πολίτης πρέπει να ενισχύει τη δράση του ως κοινωνικό ον και να δραστηριοποιείται για να λάβει τη πληροφόρηση.
- Την παθητική: το δικαίωμα στην πληροφόρηση, ως ελευθερία λήψης πληροφοριών, συνδέεται με την ελευθερία της έκφρασης και του τύπου (αρ. 14 § 1 & 2 Συντ.) καθώς και με την διασφάλιση της πολυφωνίας στην ενημέρωση (αρ. 14 § 9, εδ. Β' Συντ.). Αποτελεί, επίσης, «δικαίωμα - πλαίσιο» ως προς τα ειδικότερα δικαιώματα για παροχή πληροφοριών από τη Διοίκηση (αρ. 10, § 3 Συντ.) και για συμμετοχή στην Κοινωνία της Πληροφορίας (αρ. 5^Α § 2 Συντ.) (Κοντιάδης, 2002)

Κατά πόσο όμως έχει στεφθεί με απόλυτη επιτυχία η πολιτική προστασίας του δικαιώματος της πληροφόρησης και της έκφρασης; Η πραγματικότητα μας υπενθυμίζει πολλές φορές ότι χρειάζεται η κοινωνία να διανύσει ακόμα πολύ δρόμο για να φτάσει ο άνθρωπος στο σημείο της απόλυτης ελευθερίας πληροφόρησης και έκφρασης.

---

3. Ψήφισμα Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων, 6 Απριλίου 2001.

1.2. Πληροφορία - Τρόποι πρόσβασης

1.2.1. Πληροφορία

Ως πληροφορία, μπορεί να οριστεί γενικά, οποιοδήποτε δεδομένο του περιβάλλοντος προσλαμβάνεται, συνειδητά ή όχι, ενεργητικά ή παθητικά, με τη βοήθεια των ποικίλων αισθητήριων οργάνων και γίνεται αντικείμενο νοητικής επεξεργασίας από το άτομο. Τα δεδομένα αυτά ή οι πληροφορίες, ανάλογα με το περιεχόμενο και τον τρόπο πρόσληψής τους, θα αξιοποιηθούν στην συνέχεια, στο πλαίσιο της γνωστικής διαδικασίας. Έτσι, η γνώση και πρωταρχικά, η πληροφορία, αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση και το κλειδί για την επίλυση των προβλημάτων⁴.

Ως όρος η πληροφορία τόσο στην ελληνική γλώσσα όσο και στις άλλες γλώσσες έχει χρησιμοποιηθεί και χρησιμοποιείται με πολλαπλές σημασίες. Οι ορισμοί που δίνουν τα τρία πιο έγκυρα ελληνικά λεξικά είναι οι παρακάτω:

- «στοιχείο, μήνυμα που περιέχει και μεταδίδει μια γνώση για κάποιον ή κάτι»⁵
- «κάθε στοιχείο γνώσης ή κρίσης που μεταδίδεται με τη βοήθεια του λόγου, του ήχου ή της εικόνας, καθώς και με το σύνολο των συμβόλων που είναι κατανοητά στους ανθρώπους με σκοπό να τους ενημερώσει για κάποιο γεγονός ή θέμα»⁶
- «1. Κάθε στοιχείο που έχει ενδιαφέρον για κάποιον, που θα ήθελε κάποιος να το γνωρίζει, οτιδήποτε ασυνήθιστο, μη κοινότυπο ή προσδοκώμενο λέγεται σε κάποιον. 2. Κάθε στοιχείο που μεταδίδεται από μια πηγή σε κάποιον δέκτη, κάθε ενημερωτικό στοιχείο. 3. Το περιεχόμενο των σημάτων που διαβιβάζονται μέσω των διαφόρων μέσων επικοινωνίας και ενημερώσεως»⁷.

4. Γεώργιος, Μπώκος, Εισαγωγή στην Επιστήμη της Πληροφόρησης, σελ. 27, Αθήνα: Παπασωτηρίου, 2001.

5. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Λεξικό της κοινής Νεοελληνικής. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 1998.

6. Εμμ. Κριαρά, Νέο Ελληνικό Λεξικό της Σύγχρονης Δημοτικής Γλώσσας, Γραπτής και Προφορικής, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1995.

7. Γεωργίου Δ. Μπαμπινιώτη, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, με Σχόλια για τη Σωστή Χρήση των Λέξεων, Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 1998.

1.2.2. Μορφές πληροφορίας⁸

Από τις πολλαπλές σημασίες με τις οποίες χρησιμοποιείται ο όρος πληροφορία στον χώρο της επιστήμης, αλλά και της καθημερινής πρακτικής, ενδιαφέρον παρουσιάζει η κατηγορία εκείνη των πληροφοριών που ο άνθρωπος προσλαμβάνει από το περιβάλλον του, επεξεργάζεται νοητικά και χρησιμοποιεί κατάλληλα.

Οι πληροφορίες μπορούν να ταξινομηθούν με διάφορους τρόπους και με βάση διαφορετικά κριτήρια. Μια τέτοια βασική ταξινόμηση μπορεί να γίνει με βάση τον τρόπο που προσλαμβάνεται η πληροφορία ή ακριβέστερα, με βάση το αισθητήριο με το οποίο προσλαμβάνεται η πληροφορία.

- Όραση $\Rightarrow$ οπτικές πληροφορίες
- Ακοή $\Rightarrow$ ηχητικές πληροφορίες
- Αφή $\Rightarrow$ πληροφορίες αφής
- Όσφρηση $\Rightarrow$ πληροφορίες όσφρησης

1.2.3. Αναγκαιότητα της πληροφορίας

Η αναγκαιότητα και η σημασία της πληροφορίας γίνεται περισσότερο ή ευκολότερα εμφανής στον χώρο της επιστήμης και της τεχνολογίας. Η σημερινή ζωή κυριαρχείται και εξαρτάται από τις δραστηριότητες και τις εφαρμογές της επιστήμης και της τεχνολογίας. Δυνατότητα ταχείας και ακριβούς πληροφόρησης σημαίνει δυνατότητα ανάπτυξης και υπεροχής μιας κοινωνικής ομάδας ή μιας κοινωνίας έναντι των άλλων.

Η σημασία και η αναγκαιότητα της πληροφορίας θα μπορούσε να διατυπωθεί συμπερασματικά και συνοπτικά με τη διαπίστωση ότι η πληροφορία είναι απαραίτητη:

- Για την αντιμετώπιση των πρακτικών προβλημάτων
- Για την εφαρμογή στην πράξη των επιστημονικών και τεχνολογικών ανακαλύψεων
- Για την περαιτέρω πρόοδο της επιστήμης και της τεχνολογίας
- Για την εκπαίδευση, σε οποιοδήποτε επίπεδο ή μορφή της⁹

---

8. Γεώργιος, Μπώκος, Εισαγωγή στην Επιστήμη της Πληροφόρησης, σελ. 58, Αθήνα: Παπασωτηρίου, 2001.

9. Γεώργιος, Μπώκος, Εισαγωγή στην Επιστήμη της Πληροφόρησης, σελ. 61, Παπασωτηρίου: Αθήνα, 2001.

1.2.4. Ο Αιώνας της πληροφορίας

Ο αιώνας της πληροφορίας είναι ένα τεχνολογικό πρότυπο. Αφορά την τεχνολογία και όχι την κοινωνική οργάνωση και τους θεσμούς. Ο αιώνας της πληροφορίας παρέχει τη βάση για έναν ορισμένο τύπο κοινωνίας, την δικτυακή κοινωνία. Χωρίς τον αιώνα της πληροφορίας δεν μπορεί να υπάρξει η διαδικτυακή κοινωνία, αν και η νέα αυτή κοινωνική δομή δεν παράγεται από τον αιώνα της πληροφορίας, αλλά από ένα ευρύ πλαίσιο κοινωνικής εξέλιξης. Το χαρακτηριστικό του αιώνα της πληροφορίας δεν είναι ο κεντρικός ρόλος της γνώσης και της πληροφορίας στην παραγωγή πλούτου, εξουσίας και ιδεών. Η γνώση και η πληροφορία είχαν κεντρικό ρόλο σε πολλές, αν όχι σε όλες, τις ιστορικές γνωστές κοινωνίες. Σε πολλές περιπτώσεις υπήρχαν διαφορετικές μορφές γνώσης, αλλά η γνώση, συμπεριλαμβανομένης και της επιστημονικής γνώσης, πάντα ενέχει μια ιστορική σχετικότητα. Τους τελευταίους δύο αιώνες υπήρξε πιο στενή διάδραση μεταξύ της επιστήμης, της τεχνολογίας, του πλούτου, της εξουσίας και της επικοινωνίας σε σχέση με το παρελθόν. Σε όλη την ιστορία, η γνώση και οι πληροφορίες καθώς και το τεχνολογικό τους υπόβαθρο είχαν στενή σχέση με την πολιτική - στρατιωτική κυριαρχία, την οικονομική ευημερία και την πολιτισμική ηγεμονία. Άρα, κατά μια έννοια, όλες οι οικονομίες είναι βασισμένες στη γνώση και όλες οι κοινωνίες είναι, στην ουσία, κοινωνίες των πληροφοριών¹⁰.

1.2.5. Το Διαδίκτυο: ένα μοναδικό μέσο επικοινωνίας

Το διαδίκτυο αποτελείται από ένα σύνολο διαφορετικών τεχνολογιών και υποδομών συγκροτώντας μια μη φυσική τοποθεσία όπου οι άνθρωποι μπορούν να επικοινωνήσουν. Προσφέρει στα άτομα, στα εκπαιδευτικά ιδρύματα, στις επιχειρήσεις και στις μη κυβερνητικές οργανώσεις μια ευκαιρία να ανταλλάξουν ιδέες και να προωθήσουν την επιστημονική, πολιτιστική και οικονομική πρόοδο. Καμία άλλη τεχνολογία δεν ξεπερνά τα εθνικά σύνορα και δεν εξαλείφει τα εμπόδια στην ελεύθερη ροή των πληροφοριών στο βαθμό που το επιτυγχάνει το διαδίκτυο¹¹. Έρχεται να ενοποιήσει πολλές διαφορετικές μορφές πληροφορίας και να προσφέρει αλληλεπίδραση στους χρήστες και υπηρεσίες που μέχρι σήμερα δεν υπήρχαν.

Οι προσδοκίες του πολίτη ότι το Διαδίκτυο θα προάγει την δημοκρατική διαδικασία αυξάνοντας με αυτό τον τρόπο την επιρροή των απλών πολιτών είναι κάτι

10. Manuel Castells, Ο αιώνας της πληροφορίας και η δικτυακή κοινωνία. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: www.opensource.gr/content/modules/downloads/CASTELLS.pdf. Ημερομηνία πρόσβασης: 12/12/2013.

11. Μέρος των Διακηρύξεων του Global Internet Liberty Campaign, ενός συνασπισμού οργανισμών από όλον τον κόσμο που δημιουργήθηκε για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου για την ελευθερία έκφρασης στο Διαδίκτυο, <http://www.gilc.org/>.

παραπάνω από αισιόδοξες. Το μεγαλύτερο κέρδος είναι οι όποιες ανεπάρκειες του δημοκρατικού πολιτεύματος να μετριαστούν, μέχρι ένα ορισμένο σημείο, από την τεχνολογία του Διαδικτύου.

Το Διαδίκτυο, αντιμετωπιζόμενο συνολικά, είναι:¹²

- Σφαιρικό: παρέχει την άμεση πρόσβαση σε πληροφορίες από όλο τον κόσμο.
- Αποκεντρωμένο: σχεδιάστηκε για να είναι αποκεντρωμένο σε πολλά και ανταγωνιστικά σημεία πρόσβασης.
- Ανοικτό: θέτει χαμηλά εμπόδια για πρόσβαση ενώ η υπηρεσία που παρέχεται είναι οικονομικά προσιτή. Οι δαπάνες για τη δημιουργία και τη διάχυση της πληροφορίας είναι εξαιρετικά χαμηλές
- Χωρίς πέρασ: η ψηφιακή μορφή των πληροφοριών και η δυνατότητά τους να διαβιβαστούν διαμέσου του τηλεφωνικού δικτύου, είναι χαρακτηριστικά που συνδυαζόμενα με την αποκεντρωμένη φύση του Διαδικτύου υποδηλώνουν ότι έχει απεριόριστη ικανότητα στο να κρατάει πληροφορίες.
- Διαλογικό: σχεδιάζεται με σκοπό την αμφίδρομη επικοινωνία όπου όλοι οι χρήστες είναι ομιλητές και ακροατές, ομαδικά και ατομικά.
- Ελεγχόμενο από το χρήστη: ο χρήστης κινείται χωρίς δεσμεύσεις από τον διαθέτη των πληροφοριών. Ελέγχει το περιεχόμενο που φτάνει στον υπολογιστή του ή αποκρυπτογραφεί τις επικοινωνίες του για να τις προστατέψει. Το υλικό μπορεί, σχεδόν, πάντα, να δημοσιευτεί έξω από τον έλεγχο των κυβερνήσεων.
- Ανεξάρτητο υποδομής: δεν συνδέεται με καμία άλλη υποδομή εκτός από το τηλεφωνικό σύστημα ή ούτε με αυτό.

Πέρα όμως από όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά που παρουσιάζουν σε γενικές γραμμές το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται και λειτουργεί το Διαδίκτυο, αυτό παρουσιάζει και δυο ακόμα στοιχεία: του διεθνισμού και του λαϊκισμού.

Συνδέει ανθρώπους διαφορετικών εθνών, άγνωστους μεταξύ τους αλλά με κοινά χαρακτηριστικά. Η χρήση και η διερεύνηση του Διαδικτύου δεν λαμβάνει υπόψη τα διεθνή σύνορα. Υπάρχει μια σειρά επαφών και συνεργασιών που ελέγχονται από τα κράτη σε ελάχιστο βαθμό. Η λαϊκότητα του Διαδικτύου βασίζεται στο γεγονός ότι η πρόσβαση σε αυτό δεν έχει περιορισμούς, εκτός του εξοπλισμού και της τεχνογνωσίας, εξοπλισμού που το κόστος του πέφτει συνεχώς και τεχνογνωσίας που γίνεται όλο και πιο εύκολο να αποκτηθεί.

12. Αγάπη - Σταμιουλία Πολύζου, Θεοδώρα Τσώλην Ελευθερία του λόγου, Internet Filtering, λογοκρισία και βιβλιοθήκες, σελ. 1 - 60, Αθήνα 2006.

Το νέο περιβάλλον δημοσίευσης εντάσσει σε ένα ενιαίο χώρο πληροφορίας και τεκμηρίων το δημιουργό και το χρήστη. Ο δημιουργός αλληλεπιδρά συνεχώς με την πληροφοριακή δεξαμενή που τον τροφοδοτεί και με τους αναγνώστες του που γίνονται πλέον συνεργάτες και συνδημιουργοί¹³.

1.2.6. Η Πληροφορία και το Διαδίκτυο

«Η πληροφορία δεν είναι κάποιο καινούργιο θέμα - είναι τόσο παλιό όσο οι λόφοι και τα βουνά. Η αξία της πληροφορίας είναι που αυξάνεται καθώς γίνεται ψηφιακή, και έτσι προσβάσιμη από πολλούς και πολύτιμη»¹⁴.

Με τον όρο πληροφορία περιγράφουμε οποιαδήποτε μορφή δεδομένων διακινείται μέσα στο Διαδίκτυο. Αυτή η μορφή μπορεί να είναι κείμενο ή κάποιο άλλο οπτικοακουστικό υλικό. Ως πληροφορία μπορούν να θεωρηθούν και τα δεδομένα τα οποία απευθύνονται σε πολλούς όπως επίσης και ένα ηλεκτρονικό μήνυμα. Στο διαδίκτυο οι διάφορες μορφές πληροφορίας προσφέρονται από το μέσο σε όλους τους πολίτες του κόσμου ανεξάρτητα από την γεωγραφική τους θέση.

Υπάρχουν τέσσερις νόμοι που περιγράφουν την εντροπία της πληροφορίας. Εντροπία ονομάζεται η τάση της πληροφορίας να μεγαλώνει, να εξαπλώνεται και να γίνεται όλο και περισσότερο πολύπλοκη.

Παρακάτω αναφέρονται αυτοί οι νόμοι:

- Καθώς η πληροφορία περνάει από το ένα άτομο στο άλλο, πολλαπλασιάζεται, δημιουργεί παραπροϊόντα πληροφορίας. Δηλαδή παράγεται μια αυξανόμενη, ασταμάτητη έκρηξη πληροφορίας.
- Το μέγεθος της δομής της διάχυσης της πληροφορίας συνεχώς αυξάνεται. Καθώς η δομή μεγαλώνει, το περιεχόμενο πολλαπλασιάζεται για να καλύψει τα κενά που υπάρχουν.
- Όσο περισσότερο εξελιγμένα, πολύπλοκα γίνονται, τα μέσα και χώροι αποθήκευσης και αναζήτησης, της πληροφορίας που διαθέτουμε, τόσο πιο εφήμερα είναι.
- Μπορούμε πραγματικά να διαχειριστούμε μια τέτοια ποσότητα πληροφορίας; Ακόμα και καθώς την δημιουργούμε, διαθέτουμε την απαιτούμενη πνευματική και συναισθηματική ικανότητα για να την απορροφήσουμε, να την κατανοήσουμε και να την χρησιμοποιήσουμε¹⁵.

Ένα σημαντικό στοιχείο που χαρακτηρίζει την πληροφορία στο Διαδίκτυο είναι η προέλευση της. Μπορεί να προέρχεται και να παρουσιάζεται από έναν εμπορικό

13. Graham, Gordon. Internet: μια κοινωνιολογική προσέγγιση, σελ. 60, Περίπλους: Αθήνα 2001.

14. Richard W. Severson, The Principles of Information Ethics, σ. 47, 1997.

15. Celia Pearce, The Interactive book, Macmillan Technical Publishing, σ. 100, Indianapolis 1997.

(ειδωσιογραφικά πρακτορεία), κρατικό (υπουργεία, υπηρεσίες), εταιρικό (ενημερωτικοί κόμβοι εταιριών), επιστημονικό (πανεπιστήμια, ερευνητικοί οργανισμοί) κόμβο. Και αυτός ο διαχωρισμός δεν είναι, όπως και η κατηγοριοποίηση της πληροφορίας, εφικτός πάντοτε και για όλα τα είδη πληροφορίας.

Η πληροφορία με την ψηφιοποίηση της γίνεται περισσότερο ευέλικτη, εύκολα ανακτήσιμη και διερευνάται με περισσότερους τρόπους. Αλλά ο ορισμός της δεν αλλάζει, η ουσία της παραμένει ίδια. Τα νέα χαρακτηριστικά της πληροφορίας και οι πρωτόγνωρες δυνατότητες του μέσου μας θέτουν αντιμέτωπους με προβληματισμούς οι οποίοι περιγράφουν τις σύγχρονες κοινωνίες της εποχής του Διαδικτύου.

Στο Διαδίκτυο υπάρχει μια τεράστια αποθήκη πληροφοριών. Στην έκφραση «ψηφιακή πληροφορία», η «πληροφορία» χρησιμοποιείται με την πλέον απλουστευμένη έννοια της. Δεν σημαίνει τίποτα παραπάνω από την παροχή ενός κειμένου και ορισμένων εικόνων πάνω σε μια οθόνη.

Η πληροφορία δοσμένη με αυτή την τεχνική έννοια δεν μεταφέρει γνήσια γνώση και αυτό την κάνει παραπλανητική. Στον καθημερινό λόγο η «πληροφορία» είναι επιστημονικά κανονιστικός όρος. Αυτό συνεπάγεται ότι το να αποκτήσει κάποιος πληροφορίες σημαίνει ότι έμαθε κάτι που πρωύτερα δεν το γνώριζε. Όμως η «ψηφιακή πληροφορία» μπορεί να αποθηκεύσει την παραπληροφόρηση αλλά και την αλήθεια. Έτσι με αυτόν τον τρόπο ένα κείμενο ή μια εικόνα μπορεί να είναι παραπλανητικά και να γεννούν λανθασμένες εντυπώσεις.

Στο Διαδίκτυο υπάρχει μια τεράστια αποθήκη πληροφοριών. Στην έκφραση «ψηφιακή πληροφορία», η «πληροφορία» χρησιμοποιείται με την πλέον απλουστευμένη έννοια της. Δεν σημαίνει τίποτα παραπάνω από την παροχή ενός κειμένου και ορισμένων εικόνων πάνω σε μια οθόνη.

Η πληροφορία δοσμένη με αυτή την τεχνική έννοια δεν μεταφέρει γνήσια γνώση και αυτό την κάνει παραπλανητική. Στον καθημερινό λόγο η «πληροφορία» είναι επιστημονικά κανονιστικός όρος. Αυτό συνεπάγεται ότι το να αποκτήσει κάποιος πληροφορίες σημαίνει ότι έμαθε κάτι που πρωύτερα δεν το γνώριζε. Όμως η «ψηφιακή πληροφορία» μπορεί να αποθηκεύσει την παραπληροφόρηση αλλά και την αλήθεια. Έτσι με αυτόν τον τρόπο ένα κείμενο ή μια εικόνα μπορεί να είναι παραπλανητικά και να γεννούν λανθασμένες εντυπώσεις.

Όλα τα αναμφισβήτητα πλεονεκτήματα του Διαδικτύου το κάνουν ένα πολύ ισχυρό όργανο. Με δυο όψεις όμως. Της εξαπάτησης και της παραπληροφόρησης αλλά επίσης της γνώσης και της μάθησης¹⁶.

---

16. Graham, Gordon, Internet: μια κοινωνιολογική προσέγγιση, σελ. 45, Αθήνα: Περίπλους 2001.

1.3. Βιβλιοθήκες και Πληροφορία

Οι βιβλιοθήκες, ως φορείς διαχείρισης της γνώσης, αναλαμβάνουν τη δημιουργία και διατήρηση ενός περιβάλλοντος που προάγει την πνευματική ελευθερία παρέχοντας στον χρήστη τη δυνατότητα να γνωρίσει το πληροφοριακό της υλικό σε συνθήκες που κάποιος να μελετήσει και να ερευνήσει χωρίς κανείς να τον κρίνει ή να τον παρακολουθεί.

Όλοι οι άνθρωποι πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν τις βιβλιοθήκες ελεύθερα και αποτελεσματικά, για να ακολουθήσουν τη δια βίου μάθηση, την ανεξάρτητη λήψη απόφασης και την πολιτιστική και οικονομική ανάπτυξη.

Η βιβλιοθήκη στην σημερινή εποχή επιτελεί διαφόρους ρόλους και η θέση της στην κοινωνία είναι άκρως σημαντική και απαραίτητη:

- Διαδραματίζει σημαντικό ρόλο ως φορέας μάθησης στην κοινωνία
- Συλλέγει και διαχειρίζεται την εθνική κληρονομιά
- Οργανώνει την γνώση
- Αντιμετωπίζει προκλήσεις στην ψηφιακή εποχή
- Είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της κοινωνίας
- Είναι χώρος πληροφόρησης και ιδεών
- Παρέχει όλους τους τύπους πληροφόρησης
- Προστατεύει τα δικαιώματα των ανθρώπων
- Προστατεύει τα δικαιώματα των ανθρώπων για τη χρήση των βιβλιοθηκών
- Είναι το κλειδί της ανοικτής πρόσβασης στην πληροφορία
- Αποτελεί τον «ενεργό» καθρέφτη της κοινωνίας
- Συμβάλλει με την ύπαρξη της στην κοινωνική συνοχή

2. Ανοικτή πρόσβαση: τι, πώς πότε

Τα τελευταία χρόνια γίνεται ολοένα και περισσότερος λόγος για την ανάγκη ελεύθερης πρόσβασης στη γνώση και δημιουργίας εναλλακτικών σχημάτων διάχυσης του επιστημονικού περιεχομένου λόγω:

- της περιορισμένης πρόσβασης στην επιστημονική παραγωγή
- των αργών χρόνων δημοσίευσης της επιστημονικής γνώσης
- της μειωμένης επίδρασης της έρευνας στην οικονομική ανάπτυξη και στη βελτίωση της ποιότητας ζωής (ιδίως για τις αναπτυσσόμενες χώρες)

- των συνεχώς αυξανόμενων τιμών των επιστημονικών συνδρομητικών περιοδικών και των ολιγοπωλιακών τακτικών των παραδοσιακών εκδοτικών σχημάτων
- της συνεχούς μείωσης της αγοραστικής αξίας των βιβλιοθηκών
- της διεθνούς αύξησης της επιστημονικής παραγωγής
- των απαιτητικών αναγκών των χρηστών
- των μειωμένων κρατικών επιχορηγήσεων για συνδρομές σε επιστημονικά περιοδικά
- της ταχύτατης ανάπτυξης των δυνατοτήτων του διαδικτύου

2.1. Ορισμός

Ανοικτή Πρόσβαση είναι η ελεύθερη, άμεση, διαρκής και απαλλαγμένη από τέλη και τους περισσότερους περιορισμούς πνευματικών δικαιωμάτων διαδικτυακή πρόσβαση σε ψηφιακό ακαδημαϊκό και επιστημονικό περιεχόμενο. Οι αναγνώστες μπορούν να χρησιμοποιούν ελεύθερα το διατιθέμενο υλικό για ερευνητικούς, εκπαιδευτικούς και άλλους σκοπούς. Πρωταρχικός σκοπός της είναι η διευκόλυνση της ανταλλαγής επιστημονικών πληροφοριών¹⁷.

Η Ανοικτή Πρόσβαση στα ερευνητικά αποτελέσματα, δηλαδή η ελεύθερη διάθεση της έρευνας που προκύπτει από διαδικασίες επιστημονικής αξιολόγησης, έχει ως στόχο την ευρεία διάδοση της γνώσης, την εντατικοποίηση της έρευνας και την αξιοποίηση των ερευνητικών αποτελεσμάτων για την προώθηση της καινοτομίας. Μια επιστημονική δημοσίευση ανοικτής πρόσβασης διατίθεται άμεσα και χωρίς πληρωμή σε όλους τους χρήστες του διαδικτύου. Μια δημοσίευση μπορεί να παρέχεται με Ανοικτή Πρόσβαση είτε μέσω της δημοσίευσης σε περιοδικά ανοικτής πρόσβασης (ο λεγόμενος χρυσός δρόμος), είτε μέσω της ανάρτησης της δημοσίευσης σε ιδρύματα αποθετήρια (ο λεγόμενος πράσινος δρόμος) (Ορισμός από την Πρωτοβουλία της Βουδαπέστης για την Ανοικτή Πρόσβαση)¹⁸.

2.2. Διεθνείς Πρωτοβουλίες και Διακηρύξεις Ανοικτής Πρόσβασης

Γνωστές και με το ακρώνυμο BBB οι σημαντικότερες διεθνείς πρωτοβουλίες είναι οι εξής:

- Φεβρουάριος 2002 - Διακήρυξη της Πρωτοβουλίας Ανοικτής Πρόσβασης της Βουδαπέστης (Budapest Open Access Initiative)¹⁹: Στη διακήρυξη αυτή διατυπώθηκε για πρώτη φορά ο όρος open access (ανοικτή πρόσβαση). Σκοπός

17. <http://www.openaccess.gr/openaccess/intro.dot>. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

18. <http://epublishing.ekt.gr/el/5700>. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

19. <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/read> [Πρόσβαση: 14/3/2014].

της ήταν να δοθεί ώθηση στις μεμονωμένες διεθνείς πρωτοβουλίες ώστε να καταστούν τα ερευνητικά άρθρα όλων των επιστημονικών τομέων ελεύθερα διαθέσιμα στο Διαδίκτυο.

- Απρίλιος 2003 - Διακήρυξη της Βηθεσδά (Bethesda) για την Εκδοτική Δραστηριότητα Ανοικτής Πρόσβασης (Bethesda Statement on Open Access Publishing)²⁰: Πρόθεση των συμμετεχόντων ήταν η ευαισθητοποίηση της βιοϊατρικής ερευνητικής κοινότητας σχετικά με την ανοικτή πρόσβαση και η δημιουργία ενός συνόλου αρχών και κανόνων ανοικτής πρόσβασης που θα αποτελέσουν πρότυπο για την εκδοτική δραστηριότητα του ερευνητικού τους έργου και θα εφαρμοστούν από όλους τους ερευνητικούς οργανισμούς, την επιστημονική κοινότητα, τις βιβλιοθήκες και τους εκδότες.

- Οκτώβριος 2003 - Διακήρυξη του Βερολίνου για την Ανοικτή Πρόσβαση στη Γνώση των Θετικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών (Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities)²¹: Η Διακήρυξη καλεί τους ερευνητές να καταστήσουν το επιστημονικό τους υλικό (άρθρα που έχουν υποστεί αξιολόγηση από κριτές και ερευνητικά αποτελέσματα) ελεύθερα διαθέσιμο σε όλους. Οι χρήστες μπορούν να χρησιμοποιούν το υλικό με την προϋπόθεση να αναφέρουν το δημιουργό του.

Παρόλο που διαφοροποιούνται σε επιμέρους σημεία, οι τρεις πρωτοβουλίες συγκλίνουν στη διατύπωση της απαίτησης ότι η επιστημονική παραγωγή πρέπει να είναι ελεύθερα προσβάσιμη σε όλους τους χρήστες μέσω του Διαδικτύου.

Οι πρωτοβουλίες για την ανοικτή πρόσβαση σήμερα υποστηρίζονται ολοένα και περισσότερο από τις εξελίξεις στο διεθνές στερέωμα που αφορούν τις πολιτικές για την πρόσβαση στη δημόσια χρηματοδοτούμενη έρευνα, όπως είναι οι πρόσφατες σχετικές συστάσεις που εξέδωσε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Παράλληλα, οι ραγδαίες εξελίξεις στον χώρο της τεχνολογίας διευκολύνουν την υιοθέτηση πολιτικών ανοικτής πρόσβασης.

- Σεπτέμβριος 2008 - Διακήρυξη του Μπρισμπείν για την Ανοικτή Πρόσβαση: Μετά το συνέδριο για την Ανοικτή Πρόσβαση και την έρευνα που πραγματοποιήθηκε τον Σεπτέμβριο στην Αυστραλία, και φιλοξενήθηκε από το Πανεπιστήμιο Τεχνολογίας του Queensland, αναπτύχθηκε η ακόλουθη δήλωση, έχοντας την έγκριση πάνω από εξήντα συμμετεχόντων. Οι συμμετέχοντες αναγνώρισαν την Ανοικτή Πρόσβαση ως μια στρατηγική δραστηριότητα στην οποία η έρευνα θα βασιστεί σε διεθνές, εθνικό, πανεπιστημιακό, ομαδικό και ατομικό επίπεδο.

20. <http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

21. <http://www.openaccess.gr/openaccess/evolution.dot>. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

Ως εκ τούτου οι συμμετέχοντες αποφάσισαν τα εξής ως περίληψη των βασικών στρατηγικών τις οποίες η Αυστραλία πρέπει να υιοθετήσει:

- Κάθε πολίτης πρέπει να έχει ελεύθερη ανοικτή πρόσβαση σε δημόσια χρηματοδοτούμενη έρευνα, δεδομένα και γνώση.
- Κάθε Πανεπιστήμιο της Αυστραλίας θα πρέπει να έχει πρόσβαση σε ένα ψηφιακό αποθετήριο για την αποθήκευση αποτελεσμάτων της έρευνάς του για το σκοπό αυτό.
- Ως ελάχιστο, αυτό το αποθετήριο θα πρέπει να περιέχει όλα τα υλικά που αναφέρονται στην συλλογή δεδομένων έρευνας της Ανώτατης Εκπαίδευσης
- Η κατάθεση των υλικών θα πρέπει να πραγματοποιείται το συντομότερο δυνατόν, και στην περίπτωση των δημοσιευμένων άρθρων έρευνας θα πρέπει να είναι το τελικό σχέδιο του συγγραφέα κατά τη στιγμή της αποδοχής, έτσι ώστε να μεγιστοποιηθεί η ανοικτή πρόσβαση στο υλικό.

Διακήρυξη της Αλάμπρα για την Ανοικτή Πρόσβαση (2010)²²:

- Συστάσεις για πολιτικές για την ανάπτυξη της Ανοικτή Πρόσβαση στην Νότια Ευρώπη
- Σχέδιο δράσης για την ανάπτυξη της Ανοικτή Πρόσβαση στην Νότια Ευρώπη

2.3. Υλοποίηση Ανοικτής Πρόσβασης

Η Ανοικτή Πρόσβαση πραγματοποιείται και προσφέρεται μέσω διαφορετικών εργαλείων τα οποία, με την βοήθεια της τεχνολογίας, εξελίσσονται βοηθώντας τους ενδιαφερόμενους να έχουν ελεύθερη πρόσβαση στο επιστημονικό περιεχόμενο που οι ίδιοι κρίνουν ότι τους βοηθάει στο επιστημονικό τους έργο.

Παρακάτω αναφέρονται, συνοπτικά, τα διαθέσιμα εργαλεία:

- Ιδρυματικά ψηφιακά αποθετήρια (πράσινος δρόμος)²³: Πρόκειται για ψηφιακές βάσεις δεδομένων στο διαδίκτυο που παρέχουν ελεύθερη και χωρίς περιορισμό πρόσβαση σε επιστημονικό και ερευνητικό υλικό (πλήρη κείμενα και μεταδεδομένα). Υπάρχουν δυο τύποι αποθετηρίων: α) Θεματικά αποθετήρια (π.χ. το arXiv που καλύπτει τον επιστημονικό κλάδο της φυσικής), β) Ιδρυματικά αποθετήρια, που συνήθως υλοποιούνται και υποστηρίζονται από κάποιο ακαδημαϊκό οργανισμό ή ερευνητικό φορέα (π.χ. το αποθετήριο eSholarship Repository του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνια).

22. <http://oaseminar.fecyt.es/Publico/AlhambraDeclaration/index.aspx>. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

23. <http://www.openaccess.gr/repositories/what.dot>. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

- **Περιοδικά Ανοικτής Πρόσβασης (χρυσός δρόμος)²⁴:** Τα περιοδικά Ανοικτής Πρόσβασης αποτελούν τον «χρυσό δρόμο» προς την Ανοικτή Πρόσβαση καθώς περιλαμβάνουν επιστημονικά άρθρα που έχουν υποστεί αξιολόγηση από κριτές και είναι ελεύθερα προσβάσιμα από τους αναγνώστες. Με αυτό το μοντέλο έκδοσης διασφαλίζεται η ποιότητα μέσω της αξιολόγησης. Ταυτόχρονα όμως προκύπτει το ζήτημα της χρηματοδότησης αυτών των περιοδικών εκδόσεων.
- **Μοντέλα έκδοσης σε περιοδικά²⁵:** Για την αντιμετώπιση του οικονομικού κόστους οι εκδότες ανοικτής πρόσβασης έχουν υιοθετήσει διάφορα μοντέλα που παρέχουν ποικίλα επίπεδα ανοικτής πρόσβασης: α) Μερική ανοικτή πρόσβαση, όπου οι συνδρομητές έχουν πρόσβαση στα πλήρη κείμενα ενώ οι υπόλοιποι χρήστες έχουν πρόσβαση στα μεταδεδομένα των άρθρων, όπως οι πίνακες περιεχομένων, οι περιλήψεις των άρθρων, και άλλα δεδομένα όπως οι λέξεις-κλειδιά, καθώς και σε λίστες αναφορών με συνδέσμους, β) Ελεύθερη πρόσβαση μετά από ένα χρονικό διάστημα. Πρόκειται για μια λύση που συμβιβάζει τις ανάγκες και τα συμφέροντα των ακαδημαϊκών και των εκδοτών. Υπάρχει περιορισμένη πρόσβαση για ένα χρονικό διάστημα, μετά από το οποίο παραχωρείται ελεύθερη πρόσβαση, γ) Διττή πρόσβαση (dual access) όπου κάποιες μορφές, όπως η εκτυπώσιμη ή η μορφή PDF, είναι προσβάσιμες μόνο στους συνδρομητές, ενώ άλλες λιγότερο επιθυμητές ή ακριβές, όπως η HTML είναι ελεύθερα διαθέσιμες, δ) Το υβριδικό μοντέλο που συνδυάζει την ανοικτή με την περιορισμένη πρόσβαση. Στους δημιουργούς που επιλέγουν την ελεύθερη διάθεση των άρθρων τους επιβάλλονται τέλη δημοσίευσης, που συνήθως καλύπτονται από τον φορέα όπου ανήκουν. Σε όσους επιλέγουν την περιορισμένη διάθεση των άρθρων τους δεν επιβάλλονται τέλη.

2.4. Ανοικτή Πρόσβαση και Πνευματικά Δικαιώματα

Τα πνευματικά δικαιώματα αποτελούν ένα από τα πιο σημαντικά ζητήματα της ανοικτής πρόσβασης. Από τη μια πλευρά είναι η ηθική διάσταση του ακαδημαϊκού και ερευνητικού έργου, στην περίπτωση του οποίου δεν ισχύει η νομοθεσία περί πνευματικής ιδιοκτησίας που διέπει τα λογοτεχνικά έργα, ταινίες και μουσική. Από την άλλη πλευρά η ιδιαίτερη φύση του διαδικτύου, όπου είναι διαδεδομένη η αναπαραγωγή και διάθεση ενός έργου, περιπλέκει το ζήτημα δημιουργώντας ένα νομικό κενό²⁶.

Σήμερα τα ιδρυματικά καταθετήρια αποτελούνται από ψηφιακές συλλογές συλλέγοντας και διατηρώντας την πνευματική παραγωγή ενός πανεπιστημίου. Σε συνδυ-

24. <http://www.openaccess.gr/journals/models.dot>. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

25. <http://www.openaccess.gr/journals/models.dot>. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

26. <http://www.openaccess.gr/openaccess/copyrights.dot> [Πρόσβαση: 14/3/2014].

ασμό με την έννοια της ανοιχτής πρόσβασης δημιουργούν νέα δεδομένα στην ακαδημαϊκή κοινότητα παρέχοντας ελεύθερα την επιστημονική πληροφόρηση. Κατά τη διαδικασία της αυτο-αρχειοθέτησης ο δημιουργός μπορεί να επιλέξει το νομικό πλαίσιο κάτω από το οποίο θα δημοσιευτεί η έρευνά του και θα δώσει ευελιξία στη χρήση του. Οι άδειες Creative Commons²⁷ επιτρέπουν στους δημιουργούς ακριβώς αυτό, δηλαδή να μπορούν να δηλώσουν με εύκολο τρόπο ποια δικαιώματα διατηρούν και ποια δικαιώματα παραχωρούν προς όφελος άλλων δημιουργών. Με τις άδειες Creative Commons ορίζονται ξεκάθαρα τα δικαιώματα της ελεύθερης πρόσβασης.

Οι άδειες Creative Commons είναι από τις δημοφιλέστερες άδειες που χρησιμοποιούνται στην ανοιχτή πρόσβαση. Οι άδειες χρήσης και εκμετάλλευσης που προτείνει ο μη κερδοσκοπικός οργανισμός Creative Commons έχουν στόχο την ευρύτερη διάθεση και χρήση έργων πνευματικής ιδιοκτησίας, κυρίως με τη μη αποκλειστική εκμετάλλευση του έργου και διακρίνονται από τα εξής χαρακτηριστικά:

- Διατίθενται δωρεάν μέσω του διαδικτύου
- Δεν είναι αποκλειστικές
- Διατηρούν τις απορρέουσες εξουσίες από το εμπορικό ή ηθικό δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας

Η Creative Commons έχει εκδώσει έξι άδειες που επιτρέπουν την ελεύθερη ανταλλαγή πολιτιστικών προϊόντων. Οι συγγραφείς μπορούν να επιλέξουν κάποια από αυτές ώστε να προστατέψουν το έργο τους κατά τη διάδοσή του στο Διαδίκτυο.

2.5. Ανοικτή Πρόσβαση - ενδιαφερόμενοι - οφέλη²⁸

Το συνεχώς εξελισσόμενο κίνημα της Ανοικτής Πρόσβασης απευθύνεται στο μεγαλύτερο κομμάτι της επιστημονικής κοινότητας και όχι μόνο μιας και από αυτή μπορούν να ωφεληθούν ακόμα και επιχειρήσεις ή κερδοσκοπικοί οργανισμοί.

2.5.1. Ανοικτή Πρόσβαση - Ακαδημαϊκή και Ερευνητική Κοινότητα

- Έχουν άμεση και ελεύθερη πρόσβαση σε πλήρη κείμενα επιστημονικού περιεχομένου
- Αυξάνουν την αναγνωσιμότητα και απήχηση του έργου τους σε παγκόσμιο επίπεδο αποκτώντας περισσότερες αναφορές (citations) από άλλα μέλη της επιστημονικής κοινότητας

---

27. <http://www.creativecommons.org> [Πρόσβαση: 14/3/2014].

28. <http://www.openaccess.gr/openaccess/users>. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

- Παρακολουθούν (tracking) την πορεία του έργου τους μέσω στατιστικών εργαλείων που παρέχουν οι υποδομές ανοικτής πρόσβασης
- Συγκεντρώνουν σε ένα κεντρικό σημείο το έργο τους
- Διαχειρίζονται και ελέγχουν το έργο τους ηλεκτρονικά χωρίς γεωγραφικό περιορισμό με τη βοήθεια εύχρηστων δικτυακών εφαρμογών
- Έχουν εξασφαλισμένη διατήρηση του επιστημονικού τους υλικού που συμβαδίζει με τα διεθνή πρότυπα
- Έχουν μειωμένα έξοδα μέσω της ελεύθερης και δωρεάν πρόσβασης στα επιστημονικά περιοδικά

2.5.2. Ανοικτή Πρόσβαση - Ακαδημαϊκά/Ερευνητικά Ιδρύματα και Βιβλιοθήκες

- Υπάρχει μειωμένο κόστος διάχυσης του επιστημονικού περιεχομένου
- Δίνεται η δυνατότητα συνεργασίας και συντονισμένων ενεργειών
- Παρέχονται σύγχρονες και πιο ποιοτικές υπηρεσίες
- Επιτυγχάνεται διεθνής προβολή του κύρους και της αξίας τους
- Δημιουργούνται ευκαιρίες για εξασφάλιση χρηματοδοτήσεων
- Εξασφαλίζονται οι δυνατότητες εκμετάλλευσης των καινοτόμων ιδεών
- Ελέγχεται και διατηρείται το επιστημονικό περιεχόμενο μέσω ενός κεντρικού συστήματος

2.5.3. Ανοικτή Πρόσβαση - Επιχειρήσεις και Κερδοσκοπικοί Οργανισμοί

- Αναπτύσσονται καινοτόμα προϊόντα και νέες υπηρεσίες
- Συνδέεται η επιστήμη με την παραγωγή
- Επιτυγχάνεται η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητάς τους σε εθνικό και διεθνές επίπεδο
- Επιδιώκεται η συνεργασία και ο διάλογος με την επιστημονική κοινότητα

2.5.4. Ανοικτή Πρόσβαση και Ευρύ Κοινό

- Καθίστανται τα επιστημονικά αποτελέσματα δημόσιο αγαθό
- Προωθείται η δημιουργικότητα και αξιοποιούνται τα ερευνητικά αποτελέσματα
- Ενισχύεται ένα διακρατικό δίκτυο συνεργασιών και επαφών
- Προσφέρεται στις αναπτυσσόμενες χώρες σύγχρονες και χωρίς κόστος δυνατότητες δημιουργίας και πρόσβασης στο επιστημονικό περιεχόμενο

3. Ανοικτή Πρόσβαση και συμβολή της στην επιστημονική και κοινωνική εξέλιξη

Σκοπός της Ανοικτής Πρόσβασης είναι η διάθεση της πνευματικής παραγωγής των ακαδημαϊκών και πολιτιστικών ιδρυμάτων προς την κοινωνία για κοινωφελείς σκοπούς, όπως η εκπαίδευση, η πληροφόρηση, η καινοτομία και η επιχειρηματικότητα.

Για να είναι αποτελεσματική η Ανοικτή Πρόσβαση, δεν απαιτείται μόνο η διάθεση του υλικού στο διαδίκτυο, ακολουθώντας σωστές αρχές και πρότυπα. Απαιτείται και η δημιουργία εργαλείων που θα μπορέσουν να εκμεταλλευτούν την Ανοικτή Πρόσβαση με την δημιουργία των κατάλληλων εφαρμογών.

3.1. Ανοικτή Πρόσβαση και Εκπαίδευση

Η ανάγκη εισαγωγής, ανάπτυξης και καταξίωσης εναλλακτικών και ευέλικτων συστημάτων εκπαίδευσης και πρόσβασης στην γνώση προέκυψε από μια σειρά εμφανών περιορισμών²⁹ όπως είναι η ολοένα και μειούμενη χρηματοδότηση των εκπαιδευτικών και ερευνητικών ιδρυμάτων.

Η αύξηση του κόστους του εκπαιδευτικού υλικού (έντυπα - ψηφιακά βιβλία, περιοδικά, κ.λπ.) οδηγεί σε ανοικτές μορφές συστημάτων εκπαίδευσης.

Οι συνεχώς αυξανόμενες ανάγκες για έρευνα, διδασκαλία και μάθηση, το συνεχώς αυξανόμενο κόστος των συνδρομών των επιστημονικών περιοδικών αλλά και η περιορισμένη δυνατότητα οικονομικής στήριξης αυτών των αναγκών από τα Ακαδημαϊκά Ιδρύματα, τα οδηγεί στην χρήση ανοικτών πηγών πληροφόρησης.

Ένα εργαλείο της Ανοικτής Πρόσβασης που χρησιμοποιείται από την Ακαδημαϊκή Κοινότητα είναι αυτό των Ανοικτών Ψηφιακών Μαθημάτων. Αποτελεί μια πρωτοβουλία της Ακαδημαϊκής Κοινότητας για ελεύθερη, εύκολη και συλλεκτική διαδικτυακή πρόσβαση σε ψηφιακό εκπαιδευτικό περιεχόμενο από παντού και από όλους³⁰.

3.1.1. Σκοποί - Υπηρεσίες-Δράσεις Ηλεκτρονικής Μάθησης GUnet³¹

Η Αστική Εταιρεία μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα «ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ» (GUnet) ιδρύθηκε στις 12 Σεπτεμβρίου 2000, έχει έδρα την Αθήνα και μέλη όλα τα Ακαδημαϊκά Ιδρύματα (20 Πανεπιστήμια και 16 ΤΕΙ). Οι σκοποί της Εταιρείας

29. Γιάννης Ρες, Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Μια ευέλικτη, πολυμορφική, «μαθητοκεντρική» επιλογή».

30. Λάζαρος, Μεράκος, Ανοικτά μαθήματα στα Ελληνικά Πανεπιστήμια και ΤΕΙ, «Διεθνές Συνέδριο Ανοικτή Πρόσβαση: Έρευνα-Εκπαίδευση-Δημόσια Δεδομένα - Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης (ΕΚΤ)», Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2010.

31. <http://www.gunet.gr>. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

προσδιορίζονται από τις ευρύτερες δικτυακές ανάγκες και επιδιώξεις της ακαδημαϊκής κοινότητας της χώρας στα πλαίσια της Κοινωνίας της Πληροφορίας με στόχο την εξυπηρέτηση της έρευνας και της εκπαίδευσης.

Ειδικότερα, μεταξύ των σκοπών της Εταιρείας περιλαμβάνονται οι ακόλουθοι³²:

- Η ανάπτυξη, υποστήριξη και διαχείριση του ακαδημαϊκού δικτύου όλων των Πανεπιστημίων και ΤΕΙ της χώρας.
- Ο συντονισμός στη διάχυση και προαγωγή καθώς και η ανάπτυξη προηγμένων δικτυακών υπηρεσιών και εφαρμογών στην ευρύτερη ακαδημαϊκή και ερευνητική κοινότητα της χώρας και η μέσω αυτής γενικότερη βελτίωση της ίδιας της εκπαιδευτικής και ερευνητικής διαδικασίας.
- Η παροχή δικτυακών υπηρεσιών στα μέλη της και σε οποιοδήποτε τρίτο (φορείς, ινστιτούτα, ιδρύματα), οι δραστηριότητες του οποίου στοχεύουν στην εξυπηρέτηση της εκπαίδευσης και της έρευνας.
- Η συμμετοχή σε αναπτυξιακά, εκπαιδευτικά και ερευνητικά προγράμματα σχετικά με τις δικτυακές τεχνολογίες, υπηρεσίες και εφαρμογές με στόχο τη διατήρηση του ακαδημαϊκού δικτύου στην αιχμή της τεχνολογίας.
- Η ανάπτυξη συνεργασιών με αντίστοιχα ακαδημαϊκά, ερευνητικά, εκπαιδευτικά δίκτυα άλλων χωρών.
- Η παροχή μιας αξιόπιστης χαμηλού κόστους υπηρεσίας τηλεματικής για την Ασύγχρονη Τηλεκπαίδευση στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση .
- Η υποστήριξη δομών λειτουργίας και εκπαιδευτικών μοντέλων προσαρμοσμένων στις ιδιαίτερες απαιτήσεις και ανάγκες της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης .
- Η υποστήριξη ατόμων με διαφορετική τεχνολογική παιδεία και κουλτούρα αλλά με τις ίδιες υψηλές απαιτήσεις στην ποιότητα της εκπαιδευτικής δραστηριότητας.
- Η δημιουργία ενός εύχρηστου μέσου αλληλεπίδρασης και συνεχούς επικοινωνίας εκπαιδευτή εκπαιδευόμενου.
- Η εποικοδομητική χρήση του Διαδικτύου και της άρτιας δικτυακής υποδομής των Ιδρυμάτων.
- Η αξιοποίηση του πλούσιου εκπαιδευτικού υλικού που υπάρχει στα Ιδρύματα.
- Η ευρεία και άμεση αποδοχή από ολόκληρη την Ακαδημαϊκή Κοινότητα της χώρα.

---

32. http://www.gunet.gr/text/eclass_leaflet.pdf. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

Δεδομένου ότι η Αστική μη Κερδοσκοπική Εταιρεία GUnet δημιουργήθηκε από όλα τα Ιδρύματα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, έχει τη δυνατότητα να βασίζεται και να χρησιμοποιεί την εμπειρία και την τεχνογνωσία των ομάδων των Κέντρων Διαχείρισης Δικτύων όλων των Ιδρυμάτων. Οι ομάδες αυτές έχουν υλοποιήσει στο παρελθόν με επιτυχία ένα σημαντικό αριθμό έργων, προμηθειών και μελετών, ενώ συμμετέχουν ενεργά στις διαδικασίες για τον καθορισμό και την εκτέλεση των δράσεων του GUnet.

Μερικές από τις υπηρεσίες που προσφέρει το Ακαδημαϊκό Δίκτυο GUnet είναι³³:

- Η διαδικτυακή βιντεοδιάσκεψη.
- Η ζωντανή μετάδοση διαλέξεων.
- Η σύγχρονη τηλεκπαίδευση μέσα από οργανωμένες αίθουσες τηλεκπαίδευσης.
- Η διάθεση του πολυμεσικού περιεχομένου κατ'απαίτηση.
- Η υποστήριξη πολυμεσικών εκπαιδευτικών υπηρεσιών μέσα από το Κέντρο Υποστήριξης n-Μάθησης & Παραγωγής Πολυμέσων .
- Η Ανοικτή Πλατφόρμα Τηλεκπαίδευσης Open eClass: α) είναι ένα ανοικτό-αρθρωτό σύστημα διαχείρισης ηλεκτρονικών μαθημάτων, β) διανέμεται δωρεάν και χρησιμοποιείται από το σύνολο των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων της χώρας, γ) συνεισφέρει στην ανάπτυξη ψηφιακής κουλτούρας.

Οι δράσεις του Δικτύου GUnet είναι:

- Ο συντονισμός και η υποστήριξη των ιδρυματικών δράσεων
- Η βελτίωση της λειτουργικότητας των κεντρικών υπηρεσιών
- Η δημιουργία εθνικού σημείου αναζήτησης ψηφιακών μαθημάτων
- Οι δράσεις ενημέρωσης, κατάρτισης και διάχυσης

33. <http://www.gunet.gr>. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

- Η υποστήριξη της κοινότητας χρηστών-δημιουργών των ψηφιακών μαθημάτων
- Η δημιουργία εικονικών προγραμμάτων σπουδών

Eclass.uoa.gr, eclass.uth.gr και compus.uom.gr είναι μερικές από τις διευθύνσεις στις οποίες λειτουργούν πανεπιστημιακά συστήματα σύγχρονης τηλε-εκπαίδευσης. Σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό τα ακαδημαϊκά κέντρα συγκεντρώνουν και διαθέτουν σε οποιονδήποτε το θελήσει τα μαθήματά τους ανοίγοντας «από το παράθυρο» την πρόσβαση στην κλειστή τριτοβάθμια εκπαίδευση. Ανοικτή πρόσβαση στην εκπαίδευση και δημόσιος γνωστικός χώρος που συντίθεται από τα έργα των ερευνητών είναι αλληλένδετα θέματα.

Το μόνο σίγουρο είναι ότι μέσα από την ανάπτυξη και την εξέλιξη της ανοικτής πρόσβασης στον χώρο των επιστημών και της έρευνας το Πανεπιστήμιο «ανοίγει» στην κοινωνία προσφέροντας πολλές ευκαιρίες εκπαίδευσης και μάθησης σε όλους, χωρίς όρια και περιορισμούς.

3.2. Ανοικτή Πρόσβαση, Έρευνα και Καινοτομία

Η ανοικτή πρόσβαση ανοίγει το δρόμο σε αυτό που μπορεί να αποκαλεστεί ως βιβλιοποικιλότητα, καθώς ευνοεί την εμφάνιση πολλαπλών απόψεων, εκδοτικών πρακτικών, επιστημονικών παραδειγμάτων, γλωσσών.

Ο τρόπος χρηματοδότησης των πανεπιστημιακών εκδόσεων χρήζει αναθεώρησης, το μεγαλύτερο διακύβευμα που φέρει ωστόσο στην επιφάνεια η γενίκευση της ανοικτής πρόσβασης είναι η επιστημονική πολιτική. Η γνώση δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί ως ένα οποιοδήποτε αγαθό και η κυκλοφορία της είναι σήμερα περισσότερο από ποτέ ένα ζητούμενο για την κοινωνία. Μία περιχαρακωμένη γνώση, προσβάσιμη στους λίγους τυχερούς των ευπορότερων πανεπιστημίων, δεν είναι παρά στείρα γνώση και, σε τελική ανάλυση, γίνεται αντικείμενο ιδιοποίησης, εφόσον η παραγωγή της έγινε χάρη σε δημόσιες χρηματοδοτήσεις. Σε έναν τέτοιο διάλογο, τα πανεπιστήμια έχουν να διαδραματίσουν ένα ρόλο κλειδί. Η διάδοση της γνώσης και των αποτελεσμάτων της έρευνας, η κοινοποίησή τους σε όσο το δυνατόν ευρύτερο κοινό συμπεριλαμβάνονται στις αποστολές τους. Μία καλά νοούμενη επιστημονική πολιτική περιλαμβάνει την κατασκευή δημόσιων ψηφιακών υποδομών αλλά και καινοτόμες εκδοτικές πολιτικές που ευνοούν τη διεπιστημονική συνεύρεση, τις νέες μορφές γραφής, την πολυγλωσσία και τη μεγαλύτερη δυνατή διάδοση³⁴.

34. <http://www.lemonde.fr> - 15 Μαρτίου 2013. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

3.2.1. Open Access Infrastructure for Research in Europe (OpenAIRE)³⁵

Ανοικτή πρόσβαση στα αποτελέσματα της έρευνας που χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση έχουν οι ερευνητές, οι επιχειρήσεις, αλλά και ο κάθε πολίτης, χάρη στην υποδομή OpenAIRE (Open Access Infrastructure for Research in Europe) που εγκαινίασε πρόσφατα η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Μια ενιαία διαδικτυακή πύλη παρέχει δωρεάν πρόσβαση στις επιστημονικές δημοσιεύσεις των Ευρωπαίων ερευνητών, οι οποίες προκύπτουν από ευρωπαϊκά έργα, ιδίως στους τομείς της Υγείας, της Ενέργειας, του Περιβάλλοντος, των ΤΠΕ, των Ερευνητικών Υποδομών, των Κοινωνικο-οικονομικών και Ανθρωπιστικών επιστημών και της Επιστήμης στην Κοινωνία.

Στόχος του έργου OpenAIRE (<http://www.openaire.eu>) είναι να ενισχυθεί η προβολή και η αναγνωρισιμότητα της ευρωπαϊκής έρευνας, καθώς και η αξιοποίηση των ερευνητικών αποτελεσμάτων προς όφελος της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας και της ποιότητας ζωής των Ευρωπαίων πολιτών. Πρόκειται για ένα σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση της πλήρους και ανοικτής πρόσβασης σε επιστημονικές δημοσιεύσεις που μπορεί να επιτρέψει, παραδείγματος χάριν, σε ασθενείς που πάσχουν από σπάνιες ασθένειες, την πρόσβαση στα πλέον πρόσφατα αποτελέσματα της έρευνας στον τομέα της ιατρικής ή να δώσει τη δυνατότητα στους επιστήμονες να ενημερώνονται σε πραγματικό χρόνο για τις εξελίξεις στον τομέα τους.

Η εγκαινίαση της υποδομής OpenAIRE σηματοδοτεί ένα πολύ σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση της ανοικτής χρήσης των αποτελεσμάτων της έρευνας που χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση, προς αμοιβαίο όφελος. Οι επιστημονικές γνώσεις έχουν τη δύναμη να μεταμορφώνουν τη ζωή των ανθρώπων προς το καλύτερο - είναι εξαιρετικά πολύτιμες για να παραμένουν κλειδωμένες. Επιπροσθέτως, κάθε πολίτης της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει δικαίωμα πρόσβασης και δικαίωμα να επωφελείται από γνώσεις που παράγονται χρησιμοποιώντας δημόσια κονδύλια.

Οι επιστήμονες χρειάζονται την πρόσβαση στα ερευνητικά αποτελέσματα προκειμένου να μεγιστοποιήσουν το δυναμικό των μελλοντικών εργασιών στους ίδιους τομείς. Η βιομηχανία και οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις χρειάζεται να γνωρίζουν πού να αναζητήσουν τα ερευνητικά αποτελέσματα, προκειμένου να τα αξιοποιήσουν για τη δημιουργία θέσεων εργασίας και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής. Η υποδομή OpenAIRE συμβάλλει σημαντικά στη βελτίωση της διακίνησης των επιστημονικών γνώσεων εντός της Ευρώπης και, συνεπώς, στην ανάπτυξη πραγματικής καινοτομίας στην Ένωση.

---

35. www.openaire.eu. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

Περίπου 2,5 εκατομμύρια ερευνητικά άρθρα δημοσιεύονται σε 25.000 επιστημονικά περιοδικά κατόπιν αξιολόγησης από κριτές, καθώς και σε πρακτικά συνεδρίων σε παγκόσμιο επίπεδο επισίως. Το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών είναι προσβάσιμα μόνο μέσω του συστήματος «πληρωμής ανά ανάγνωση» ή μέσω συνδρομητικών εντύπων. Η χρηματοδοτούμενη από την Ευρωπαϊκή Ένωση υποδομή OpenAIRE σκοπεύει να επιτρέψει την πρόσβαση σε όλες τις επιστημονικές δημοσιεύσεις και δεδομένα που παράγονται από έρευνα χρηματοδοτούμενη από το 7ο Πρόγραμμα Πλαίσιο για την Έρευνα (7ο ΠΠ) καθώς και από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Έρευνας (ΕΣΕ).

Συγκεκριμένα, το OpenAIRE καλύπτει επτά θεματικές περιοχές του 7ου ΠΠ (Υγεία, Ενέργεια, Περιβάλλον, Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνιών, Ερευνητικές Υποδομές, Κοινωνικο-οικονομικές και Ανθρωπιστικές Επιστήμες, Επιστήμη στην Κοινωνία), που συγκεντρώνουν το 20% του συνολικού προϋπολογισμού και έχουν σημαντικό κοινωνικό αντίκτυπο για τους Ευρωπαίους πολίτες. Επίσης, αφορά τα έργα που χρηματοδοτούνται από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Έρευνας (Ειδικό Πρόγραμμα ΙΔΕΕΣ του 7ου ΠΠ).

Οι ερευνητές που χρηματοδοτούνται από τα παραπάνω προγράμματα έχουν πλέον την υποχρέωση να δημοσιοποιούν τα αποτελέσματα της έρευνάς τους σε κάποιο αποθετήριο ανοικτής πρόσβασης, σε διάστημα 6-12 μηνών μετά την αρχική τους δημοσίευση. Έτσι, τα αποτελέσματα της επιστημονικής έρευνας είναι προσβάσιμα από όλους, μέσω του Διαδικτύου. Το OpenAIRE φιλοδοξεί επίσης να οδηγήσει σε νέους τρόπους ευρετηρίασης, σχολιασμού, κατάταξης και σύνδεσης ερευνητικών αποτελεσμάτων, καθώς και σε νέες μεθόδους αυτοματισμού της όλης διαδικασίας. Αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει και το έναυσμα για την ανάπτυξη νέων υπηρεσιών, οι οποίες θα αξιοποιούν περαιτέρω την υποδομή πληροφοριών την οποία παρέχει το OpenAIRE.

Το OpenAIRE έχει αναπτύξει τις κατάλληλες τεχνολογικές υποδομές και τους μηχανισμούς υποστήριξης για τον εντοπισμό, την απόθεση, την πρόσβαση και την παρακολούθηση άρθρων που έχουν προέλθει από χρηματοδότηση της ΕΕ. Παρέχει, επίσης, εργαλεία και υπηρεσίες όπως το Ευρωπαϊκό Κέντρο Ηλεκτρονικής Υποστήριξης, τα Εθνικά Κέντρα Ανοικτής Πρόσβασης (National Open Access Desks) και υπηρεσίες διαχείρισης επιστημονικών δεδομένων. Οι ερευνητές μπορούν να υποβάλλουν τις εργασίες τους σε ιδρυματικά ή θεματικά ηλεκτρονικά αποθετήρια ή απευθείας στο αποθετήριο του OpenAIRE. Όλα τα επιστημονικά άρθρα είναι προσβάσιμα μέσω της διαδικτυακής πύλης του έργου (www.openaire.eu).

3.2.2. The Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition (SPARC)

Ο SPARC³⁶ (Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition) είναι μια παγκόσμια συμμαχία βιβλιοθηκών και οργανώσεων βιβλιοθηκών. Είναι μέρος ενός συνεχόμενου αναπτυσσόμενου διεθνούς κινήματος που επιδιώκει να μετασχηματίσει τον κόσμο της επιστημονικής επικοινωνίας. Ο υπέρτατος στόχος του είναι να δημιουργηθεί ένα καλύτερο, γρηγορότερο και λιγότερο ακριβό σύστημα ερευνητικής επικοινωνίας. Προτείνει τη μείωση του κόστους πρόσβασης στις πληροφορίες με την ενθάρρυνση του ανταγωνισμού στην αγορά της επιστημονικής επικοινωνίας και με την εισαγωγή νέων τεχνολογικών λύσεων στην έκδοση των επιστημονικών περιοδικών. Εργάζεται για την διόρθωση των ανισορροπιών στο επιστημονικό σύστημα δημοσίευσης υποστηρίζοντας τις αλλαγές πολιτικής που προάγουν τις δυνατότητες της τεχνολογίας για την προώθηση της επιστημονικής επικοινωνίας και που αναγνωρίζουν ρητά ότι η διάδοση είναι ένα ουσιαστικό, αναπόσπαστο στοιχείο της ερευνητικής διαδικασίας.

Η στρατηγική του SPARC επικεντρώνεται στη μείωση των εμποδίων για την πρόσβαση, ανταλλαγή και χρήση της υποτροφίας. Ύψιστη προτεραιότητα είναι η προώθηση της κατανόησης και της εφαρμογής πολιτικών και πρακτικών που διασφαλίζουν την Ανοικτή Πρόσβαση (OA) σε αποτελέσματα ακαδημαϊκής έρευνας. Πρωταρχικός στόχος του SPARC είναι η βιβλιογραφία των περιοδικών, αλλά η εξελισσόμενη στρατηγική του SPARC αντιστακτά μια αυξανόμενη εστίαση για δυνατότητα Ανοικτής Πρόσβασης σε ερευνητικά αποτελέσματα όλων των ειδών - συμπεριλαμβανομένων των ψηφιακών δεδομένων και των ανοικτών εκπαιδευτικών πόρων (Open Educational Resources (OER))³⁷.

Σήμερα την ιδιότητα του μέλους του SPARC διαθέτουν σχεδόν 800 ερευνητικά κέντρα στη Βόρεια Αμερική, την Ευρώπη, την Ασία, και την Αυστραλία. Το SPARC συνεργάζεται με τη "Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche" (LIBER)³⁸ και άλλες ευρωπαϊκές οργανώσεις για να καθιερώσει το SPARC-Europe, ενώ συνδέεται επίσης με σημαντικές οργανώσεις βιβλιοθηκών στην Αυστραλία, τον Καναδά, τη Δανία, τη Νέα Ζηλανδία, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Ιρλανδία και τη Βόρεια Αμερική.

36. <http://www.sparc.arl.org/about/index.shtml>. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

37. <http://www.sparc.arl.org/about/program-plan/index.shtml>. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

38. <http://www.maps.ethz.ch/gdc-education.html>. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

3.2.3. Zenodo³⁹

Τα Ευρωπαϊκά ερευνητικά δεδομένα είναι διαθέσιμα από ένα ενιαίο σημείο πρόσβασης μέσω της καινούργιας υπηρεσίας Zenodo. Η Zenodo είναι το αποτέλεσμα συνεργασίας μεταξύ του ευρωπαϊκού έργου OpenAIRE και του CERN και υλοποιείται με χρηματοδότηση από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Η Zenodo, άλλωστε, ενσωματώνει το προϋπάρχον Orphan Repository του OpenAIRE προσφέροντας πρόσβαση στον χρήστη- εκτός από τα ερευνητικά δεδομένα- και σε δημοσιεύσεις Ανοικτής Πρόσβασης όπως βιβλία, άρθρα, ανακοινώσεις σε συνέδρια, πατέντες, διδακτορικές διατριβές, μελέτες, παρουσιάσεις, εικόνες (σχεδιαγράμματα, πίνακες, φωτογραφίες, σχέδια, γραφικές απεικονίσεις, κλπ), αρχεία βίντεο και ήχου.

Το όνομα της υπηρεσίας προέρχεται από τον Ζηνόδοτο, τον πρώτο βιβλιοθηκάριο της Αρχαίας Βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας και πατέρα των πρώτων καταγεγραμμένων μεταδεδομένων, μιας πολύ σημαντικής προσωπικότητας στην ιστορία των βιβλιοθηκών.

Η υπηρεσία είναι διαθέσιμη σε κάθε ερευνητή, επιστημονική κοινότητα ή ερευνητικό ινστιτούτο το οποίο διαθέτει δεδομένα και ερευνητικό περιεχόμενο. Η διαθέσιμη δυνατότητα μεταφόρτωσης είναι 1 GB, γεγονός που καθιστά την υπηρεσία ιδιαίτερα χρήσιμη σε φορείς που δεν έχουν οι ίδιοι αποθετήριο δεδομένων.

Η Zenodo, όπως και ο συσσωρευτής δημοσιεύσεων Ανοικτής Πρόσβασης του OpenAIRE, προσφέρει μία πλούσια επιφάνεια διεπαφής που επιτρέπει το συσχέτισμό των αντικειμένων με την πληροφορία της χρηματοδότησης από το 7ο Πρόγραμμα Πλαίσιο για την έρευνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Κάθε τεκμήριο που μεταφορτώνεται στην υπηρεσία ελέγχεται ώστε να εξασφαλίζεται η συνάφεια του περιεχομένου με την έρευνα.

Τα δεδομένα και οι συλλογές καθίστανται προσβάσιμα μέσω του πρωτοκόλλου διαμοιρασμού OAI-PMH σε τρίτες υπηρεσίες, όπως την PubMedCentral. Χρησιμοποιώντας τη Zenodo ακόμη και ερευνητικά ινστιτούτα τα οποία δεν έχουν δικά τους αποθετήρια εξασφαλίζουν τη μέγιστη δυνατή διάθεση του περιεχομένου τους. Αν και δέχεται περιεχόμενο και δεδομένα που συνοδεύονται από διαφορετικές άδειες χρήσης, η Zenodo ενθαρρύνει τη χρήση των ανοικτών αδειών και θα ηγη-

39. <http://www.openaccess.gr/blog/>. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

θεί πρωτοβουλιών για να αναδείξει τα οφέλη που προκύπτουν από τη χρήση τους, π.χ. στην προβολή και στην αναγνώριση των ερευνητών.

Η υπηρεσία αυτή είναι κάτι εξαιρετικά ωφέλιμο για την παγκόσμια ερευνητική κοινότητα. Τόσο οι φορείς, όσο και οι ακαδημαϊκές κοινότητες αναζητούν ευέλικτες λύσεις απόθεσης που επιτρέπουν την εύκολη επιμέλεια, ανταλλαγή και παράθεση ακαδημαϊκών αρχείων. Η ύπαρξη ενός έγκυρου και εύχρηστου μηχανισμού δημοσίευσης και διαμοιρασμού των αποτελεσμάτων της έρευνας, είναι ιδιαίτερα ευεργετική για την ερευνητική κοινότητα.

3.3. Ανοικτή Πρόσβαση και Δημόσια Δεδομένα

Τα Ανοικτά Δεδομένα ως εθνική πληροφοριακή υποδομή είναι αναγκαιότητα και όχι πολυτέλεια. Τα δεδομένα της δημόσιας διοίκησης έχουν παραχθεί ή/ και προμηθευτεί με χρήματα των πολιτών. Για αυτό τον λόγο ανήκουν στους πολίτες και πρέπει να είναι προσβάσιμα από όλους χωρίς θεσμικούς και τεχνικούς φραγμούς.

Στόχος δεν είναι η μεγιστοποίηση του κέρδους αλλά συχνά οι μη οικονομικά αποτιμητοί στόχοι, όπως η διαφάνεια, η συμμετοχή και η λογοδοσία, που όμως έχουν άμεσο οικονομικό αντίκτυπο.

Εξασφαλίζοντας πως τα δεδομένα της Δημόσιας Διοίκησης είναι ανοικτά, πραγματοποιείται:⁴⁰

- Ουσιαστικός έλεγχος της δημόσιας διοίκησης. Κάθε απόφαση, έγκριση, κ.τ.λ., της δημόσιας διοίκησης στηρίζεται σε νόμους και πληροφορίες. Αν όλοι οι πολίτες έχουν πρόσβαση σε αυτά τα δεδομένα, τότε μπορούν να ελέγξουν την ορθότητα και εγκυρότητα των αποφάσεων του δημοσίου.
- Μείωση της σπατάλης πόρων από τη δημόσια διοίκηση.
- Ανάπτυξη και βελτίωση της ανταγωνιστικότητας. Τα δεδομένα της δημόσιας διοίκησης είναι χρήσιμα για την ανάπτυξη νέων προϊόντων, τη βελτίωση των υπηρεσιών των επιχειρήσεων, τη μείωση του κόστους προϊόντων και υπηρεσιών, την αξιολόγηση επενδύσεων στη χώρα, καθώς και σε πολλούς άλλους τομείς.

Προκειμένου να υπάρχει όφελος από την συμμετοχή στην παραγωγή ανοικτών δεδομένων χρειάζονται δεξιότητες και χρόνος. Αυτά τα δυο ζητούμενα απαιτούν επενδύσεις και χρηματοδότηση κάτι το οποίο φαντάζει αδύνατο λόγω των οικονομικών συνθηκών που επικρατούν. Η λύση στο πρόβλημα αυτό απαιτεί συνδυασμό εφαρμογής πρακτικών όπως:

---

40. http://geodata.gov.gr/geodata/index.php?option=com_content&view=article&id=2&Itemid=6. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

- ο διαμοιρασμός και η επαναχρησιμοποίηση γνώσης, υποδομών, λογισμικού
- η χρήση συνεργατικών υποδομών
- η επένδυση σε ανοικτές και βιώσιμες υποδομές
- η κωδικοποίηση της νομοθεσίας
- η ανοικτή διαβούλευση⁴¹

3.3.1. **diavgeia.gov.gr**

Το Πρόγραμμα Δι@ύγεια (νόμος 3861/2010) στοχεύει στην επίτευξη της μέγιστης δυνατής δημοσιότητας της κυβερνητικής πολιτικής και της διοικητικής δραστηριότητας, τη διασφάλιση της διαφάνειας και την εμπέδωση της υπευθυνότητας και της λογοδοσίας από την πλευρά των φορέων άσκησης της δημόσιας εξουσίας. Μέσω του προγράμματος ΔΙΑΥΓΕΙΑ: α) Εισάγεται για πρώτη φορά στην Ελλάδα η υποχρέωση ανάρτησης των αποφάσεων των κυβερνητικών οργάνων και της διοίκησης στο Διαδίκτυο, β) Ο πολίτης μπορεί να έχει πρόσβαση, από ένα σημείο, στο σύνολο των νόμων και αποφάσεων που εκδίδουν τα κυβερνητικά όργανα, οι φορείς του στενού και του ευρύτερου δημόσιου τομέα και οι Ανεξάρτητες Αρχές, γ) Οι αποφάσεις δεν εκτελούνται αν δεν αναρτηθούν στον δικτυακό τόπο et.diavgeia.gov.gr. Με την ολοκλήρωση της ανάρτησης η κάθε απόφαση αποκτά έναν μοναδικό αριθμό Αριθμό Διαδικτυακής Ανάρτησης (ΑΔΑ), ο οποίος την πιστοποιεί⁴².

3.3.2. **Opengov.gr**

Η ανοικτή διακυβέρνηση (open gov) βασίζεται στην ανάγκη του πολίτη για πληροφόρηση, αξιοκρατία και συμμετοχή στη διαμόρφωση των αποφάσεων. Βελτιώνει την ποιότητα των υπηρεσιών του δημοσίου μέσα από την τεχνολογία και την καινοτομία, ενώ ταυτόχρονα οδηγεί σε καλύτερη διαχείριση των πόρων, και κατά συνέπεια, σε αύξηση της αποτελεσματικότητας. Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι διασφαλίζει την ακεραιότητα και τη διαφάνεια στις δράσεις του Δημοσίου και έτσι συνεισφέρει άμεσα στην εμπέδωση της υπευθυνότητας και της λογοδοσίας από την πλευρά των φορέων άσκησης της δημόσιας εξουσίας. Οι τέσσερις βασικές αρχές της ανοικτής διακυβέρνησης είναι: α) Η διαφάνεια, β) Η συμμετοχή των πολιτών, γ) Η ακεραιότητα και η υπευθυνότητα, δ) Η τεχνολογία και η καινοτομία. Η ανοικτή διακυβέρνηση προσφέρει τη μέγιστη δυνατή δημοσιότητα σε οποιαδήποτε δραστηριότητα της κυβερνητικής πολιτικής και της διοικητικής αλυσίδας, με στόχο τη δημιουργία καλών πρακτικών που θα καθιερωθούν ως τρόπος διακυβέρνησης.

41. Πρόδρομος, Τσιαβός, Αναγκαιότητα, όχι Πολυτέλεια: Τα Ανοικτά Δεδομένα ως Εθνική Πληροφοριακή Υποδομή, «Διεθνές Συνέδριο «Ανοικτή Πρόσβαση: Έρευνα-Εκπαίδευση-Δημόσια Δεδομένα», 16-17 Δεκεμβρίου 2010.

42. <http://diavgeia.gov.gr/programma-diavgeia>. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

Η οργάνωση των πράξεων και των αποφάσεων της δημόσιας διοίκησης στο διαδίκτυο, με τρόπο απλό, κατανοητό και φιλικό προς τον πολίτη, ενισχύει τη δυνατότητά του στην άσκηση των συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων του και αποτελεί σημαντικό βήμα προς τη νέα ηλεκτρονική πραγματικότητα⁴³.

3.3.3. geodata.gr

Σχεδιάστηκε, αναπτύχθηκε και συντηρείται από το Ινστιτούτο Πληροφοριακών Συστημάτων του Ερευνητικού Κέντρου «Αθηνά» με σκοπό να αποτελεί ένα κεντρικό σημείο συλλογής, αναζήτησης, διάθεσης και απεικόνισης της ανοικτής δημόσιας γεωχωρικής πληροφορίας. Το geodata.gov.gr συμπεριλαμβάνεται στις δράσεις της Ελληνικής Κυβέρνησης στο πλαίσιο του Open Government Partnership. Επίσης, η λειτουργία του εντάσσεται στον Οδικό Χάρτη υποστήριξης εφαρμογής του Ν. 3979/2011 για την ηλεκτρονική διακυβέρνηση ως παράδειγμα καλής πρακτικής εφαρμογής Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών (ΤΠΕ) στη δημόσια διοίκηση, καθώς και ως αποθετήριο ανοικτών δεδομένων για τη διάθεση γεωχωρικής πληροφορίας. Τέλος, το geodata.gov.gr υποστηρίζει τεχνικά την Εθνική Υποδομή Γεωχωρικών Πληροφοριών, σύμφωνα με την Εθνική Στρατηγική για τις ΤΠΕ και την Ηλεκτρονική Διακυβέρνηση. Από τα πρώτα σύνολα δεδομένων που προσφέρθηκαν ελεύθερα ήταν η διοικητική διαίρεση της χώρας, οι απογραφές πληθυσμού της ΕΛ.ΣΤΑΤ και τα όρια πολλών προστατευόμενων περιοχών. Σήμερα, το geodata.gov.gr φιλοξενεί δεδομένα από Υπουργεία, ΟΤΑ, ΜΚΟ που αφορούν σε πολλές περιοχές δραστηριότητας: γενικά πολεοδομικά σχέδια, ζώνες προστασίας, χάραξη αιγιαλού και παραλίας. Προσφέρει τρεις βασικές υπηρεσίες για γεωχωρικά δεδομένα: α) αναζήτηση, β) μεταφόρτωση και γ) απεικόνιση. Επιτρέπει την ελεύθερη πρόσβαση όλων στη δημόσια πληροφορία, ανοίγοντας δεδομένα αξίας δεκάδων εκατομμυρίων ευρώ για πρώτη φορά στην ιστορία της χώρας. Συνεισφέρει στην ανάπτυξη της οικονομίας μέσω της αξιοποίησης των δεδομένων από τον ιδιωτικό τομέα (μελετητές, μηχανικοί) και την ακαδημαϊκή κοινότητα, για καλύτερα, φτηνότερα και καινοτόμα προϊόντα/υπηρεσίες. Προφέρει στους πολίτες άμεση πρόσβαση σε πληροφορία για τον Ελληνικό χώρο, ενισχύοντας την ανάδειξη προστασίας και αξιοποίησης του περιβάλλοντος. Παρέχει απλές, επαναχρησιμοποιήσιμες, ανοικτές και επεκτάσιμες υπηρεσίες για την κάλυψη διαχρονικών ελλείψεων της δημόσιας διοίκησης σε υποδομές και υπηρεσίες για τη διαχείριση γεωπληροφορίας. Προσφέρει πληροφορίες για τον Ελληνικό χώρο σε επενδυτές από όλο τον κόσμο και αναδεικνύει τη χώρα στο εξωτερικό, όπως και τις προσπάθειες όλων για την ανάκαμψη της οικονομίας. Αποτελεί παράδειγμα καλής πρακτικής για την ηλεκτρονική διακυβέρνηση στην Ελλάδα και το εξωτερικό, ενώ περιλαμβάνει

43. <http://www.ydmed.gov.gr/?cat=18>. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

νεται ως μία από τις δράσεις της Ελλάδας για την προώθηση της Ανοικτής Διακυβέρνησης στο πλαίσιο του Open Government Partnership (ogp.opengov.gr)⁴⁴.

4. Ανοικτή πρόσβαση και εθνική πολιτική

Η νέα επιστημονική τάση που επικρατεί σε διεθνές επίπεδο, κυρίως σε θέματα επιστημονικής επικοινωνίας, είναι τα Ιδρυματικά Αποθετήρια (Institutional Repositories) και η σχέση τους με το κίνημα της Ανοικτής Πρόσβασης (Open Access). Η ανάγκη να παρέχεται όσο το δυνατόν ευρύτερη δυνατότητα πρόσβασης στα πορίσματα και δεδομένα της έρευνας με στόχο τον εκδημοκρατισμό στη διάδοση των επιστημονικών αποτελεσμάτων και οι οικονομικοί παράγοντες που σχετίζονται με το κόστος κυρίως των περιοδικών εκδόσεων σε μια εποχή περιορισμένων προϋπολογισμών των εκπαιδευτικών και ερευνητικών ιδρυμάτων συνετέλεσαν, ώστε να δημιουργηθεί ένα ισχυρό κίνημα με στόχο την ελεύθερη διαδικτυακή πρόσβαση στο ψηφιακό υλικό.

Στόχος μιας εθνικής πολιτικής στον χώρο της ανοικτής πρόσβασης είναι να διευκολύνει την πρόσβαση στα αποτελέσματα της δημόσιας χρηματοδοτούμενης έρευνας. Η πολιτική αυτή είναι δυνατό να ακολουθεί τον «πράσινο δρόμο» (ή αυτοαρχειοθέτηση σε ηλεκτρονικά αποθετήρια) και να ενθαρρύνει τον «χρυσό δρόμο» σχετικά με την πρόσβαση στις περιοδικές επιστημονικές δημοσιεύσεις.

Η εθνική πολιτική πρέπει να σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε να υποστηρίξει την παγκόσμια ροή της πληροφορίας και να συμβάλλει στην καινοτομία μέσα από την αποτελεσματική μεταφορά της γνώσης, τη διάδοση της καινοτομίας και τη διάθεση των αποτελεσμάτων της δημόσιας χρηματοδοτούμενης έρευνας με διαφάνεια και εγκυρότητα. Η πολιτική αυτή είναι απαραίτητο να ευθυγραμμίζεται με την ευρωπαϊκή πολιτική για το νέο πρόγραμμα Horizon 2020 για την Έρευνα και την Καινοτομία και μπορεί να χρησιμοποιηθεί και ως μοντέλο από άλλες χώρες για την ανάπτυξη εθνικών πολιτικών για την Ανοικτή Πρόσβαση⁴⁵.

Βασικά συστατικά στοιχεία που πρέπει να εμπεριέχει η Εθνική Πολιτική για την Ανοικτή Πρόσβαση είναι:

- Ένα εθνικό σχέδιο δράσης, ένα σύστημα εποπτείας και μια συντονίστρια αρχή.
- Η θέσπιση και η εφαρμογή πολιτικών που θα ενισχύσουν την Ανοικτή Πρόσβαση στην επιστημονική πληροφορία.

44. http://www.geodata.gov.gr/geodata/images/geodatagovgr_info_el.pdf.
14/3/2014].

[Πρόσβαση:

45. <http://www.openaccess.gr/blog/?p=781> [Πρόσβαση: 14/3/2014].

- Η ενίσχυση των πρωτοβουλιών προώθησης της Ανοικτής Πρόσβασης στους ερευνητές, στους φορείς χάραξης πολιτικής.
- Η ανάπτυξη βιώσιμων εναλλακτικών επιχειρησιακών εκδοτικών μοντέλων.
- Η διασφάλιση της ποιότητας των εκδόσεων Ανοικτής Πρόσβασης.
- Η υιοθέτηση ενός συνεργατικού πλαισίου μεταξύ των φορέων που προωθούν την ανοικτή πρόσβαση με παράλληλη ενίσχυση της ανάπτυξης των αποθετηρίων.

5. Ανοικτή Πρόσβαση και Ευρώπη 2020

Η Ευρωπαϊκή Ένωση καταβάλλει κάθε δυνατή προσπάθεια για να ξεπεραστεί η κρίση και να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για μια πιο ανταγωνιστική οικονομία με περισσότερες θέσεις εργασίας.

Στόχος της στρατηγικής «Ευρώπη 2020» είναι μια ανάπτυξη έξυπνη, με αποτελεσματικότερες επενδύσεις στην εκπαίδευση, την έρευνα και την καινοτομία, διατηρήσιμη, χάρη στην αποφασιστική μετάβαση σε μια οικονομία χαμηλών εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα και σε μια πιο ανταγωνιστική βιομηχανία και χωρίς αποκλεισμούς, με ιδιαίτερη έμφαση στη δημιουργία θέσεων εργασίας και στη μείωση της φτώχειας. Η στρατηγική επικεντρώνεται σε πέντε φιλόδοξους στόχους στους τομείς της απασχόλησης, της έρευνας, της εκπαίδευσης, της μείωσης της φτώχειας και του κλίματος/της ενέργειας.

Για να διασφαλιστεί η επιτυχία της στρατηγικής «Ευρώπη 2020», θεσπίστηκε ένα αποτελεσματικό σύστημα οικονομικής διακυβέρνησης που θα συντονίζει τις δράσεις πολιτικής μεταξύ της ΕΕ και των κρατών μελών⁴⁶.

Η Ευρώπη έχει βρει νέους μοχλούς για την ενίσχυση της ανάπτυξης και της απασχόλησης. Τα προβλήματα των τομέων αυτών αντιμετωπίζονται στο πλαίσιο των εμβληματικών πρωτοβουλιών.

Για κάθε τέτοια πρωτοβουλία οι ευρωπαϊκές και οι εθνικές αρχές θα πρέπει να συντονίσουν τις προσπάθειές τους για να επιτύχουν καλύτερα αποτελέσματα. Τις περισσότερες από τις πρωτοβουλίες αυτές παρουσίασε η Επιτροπή το 2010:

Έξυπνη ανάπτυξη: Έξυπνη ανάπτυξη σημαίνει βελτίωση των επιδόσεων της ΕΕ στους παρακάτω τομείς: α) εκπαίδευση (ενθάρρυνση των ατόμων για μάθηση, σπουδές και βελτίωση των δεξιοτήτων τους) β) έρευνα/καινοτομία (δημιουργία νέων προϊόντων/υπηρεσιών που ευνοούν την ανάπτυξη και την απασχόληση και

---

46. http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/index_el.htm. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

συμβάλλουν στην αντιμετώπιση των κοινωνικών προκλήσεων), γ) ψηφιακή κοινωνία (αξιοποίηση των τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών)⁴⁷.

Ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς: Ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς σημαίνει: α) αύξηση του ποσοστού απασχόλησης στην Ευρώπη - περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας, ιδίως για τις γυναίκες, τους νέους και τους εργαζομένους μεγαλύτερης ηλικίας, β) βοήθεια στα άτομα όλων των ηλικιών να προετοιμαστούν και να μπορέσουν να διαχειριστούν τις αλλαγές, μέσω επενδύσεων σε δεξιότητες και επαγγελματική κατάρτιση, γ) εκσυγχρονισμό των αγορών εργασίας και των συστημάτων κοινωνικής προστασίας, δ) διασφάλιση ότι ολόκληρη η Ευρωπαϊκή Ένωση θα αποκομίσει τα οφέλη της ανάπτυξης⁴⁸.

Το Ψηφιακό Θεματολόγιο για την Ευρώπη (Digital Agenda for Europe) είναι ένα από τα επτά πεδία προτεραιότητας (flagship initiatives) της Στρατηγικής «Ευρώπη 2020». Στόχος είναι να αποδώσει τον καθοριστικό ρόλο των Τεχνολογικών Πληροφορίας και Επικοινωνίας για την Ευρώπη εφόσον η Ένωση θέλει να πετύχει τους στόχους που έχει θέσει για το 2020. Μία από τις δράσεις του Ψηφιακού Θεματολογίου είναι η Ανοικτή Πρόσβαση σε περιεχόμενο, ώστε να δημιουργηθεί μία ζωντανή ενιαία αγορά στην Ευρώπη. Στόχος είναι ότι «η έρευνα που χρηματοδοτείται με δημόσιους πόρους θα διαχέεται ευρέως μέσω της δημοσίευσης εργασιών και ερευνητικών δεδομένων με ανοικτή πρόσβαση». Επιπλέον υπάρχει η δέσμευση ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα επεκτείνει τις απαιτήσεις που έχει για ανοικτή πρόσβαση σε έρευνα που χρηματοδοτεί⁴⁹.

6. Επίλογος

Αποτελεί κοινή παραδοχή ότι η διάδοση της γνώσης ολοκληρώνεται μόνον κατά το ήμισυ, εάν η πληροφορία δε δημοσιεύεται ευρέως και δεν διατίθεται άμεσα στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Επομένως η ανοικτή πρόσβαση, ως μια περιεκτική πηγή της ανθρώπινης γνώσης και της πολιτιστικής κληρονομιάς, καλείται να διαδραματίσει ένα ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο με σημείο αναφοράς το διαδίκτυο, που συνιστά ένα πρακτικό εργαλείο μιας παγκόσμιας βάσης επιστημονικής γνώσης και ανθρώπινου στοχασμού.

Οι συνεισφορές της ανοικτής πρόσβασης (πρωτότυπα αποτελέσματα επιστημονικής έρευνας, πρωτογενή δεδομένα και μεταδεδομένα, πηγαίο υλικό, δόκιμο υλικό πολυμέσων, ψηφιακές αναπαραστάσεις εικόνων και γραφικών) προϋποθέτουν την

47. http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/smart-growth/index_el.htm. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

48. http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/inclusive-growth/index_el.htm. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

49. <http://openaccess.gr/policies/eu/council.dot>. [Πρόσβαση: 14/3/2014].

ενεργή δέσμευση του καθενός που παράγει επιστημονική πληροφόρηση και κατέχει πολιτιστική κληρονομιά.

Ωστόσο κομβικά ζητήματα για την μελλοντική εξέλιξη και πορεία της ανοικτής πρόσβασης είναι η διαμόρφωση ενός οικονομικά βιώσιμου περιβάλλοντος ανοικτής πρόσβασης στην επιστήμη, η διατήρηση της υψηλής ποιότητας των δημοσιεύσεων και η μείωση του χάσματος μεταξύ των επιστημόνων που έχουν θετική άποψη για την ανοικτή πρόσβαση και αυτών που τη χρησιμοποιούν ήδη ή σκοπεύουν να τη χρησιμοποιήσουν.

Άλλωστε η ανοικτή πρόσβαση στην επιστημονική γνώση συνιστά ζήτημα ηθικής με δεδομένο τη συνεισφορά των φορολογουμένων στη χρηματοδότηση της δημόσιας έρευνας, δημοκρατίας αφού ενισχύει την αναγνωρισιμότητα των ερευνητικών αποτελεσμάτων και τη μετέπειτα αξιοποίηση τους απ' όλους και συμβάλει στην προώθηση της επιχειρηματικότητας, εφόσον ακόμα και οι μικρές/μεσαίες επιχειρήσεις μπορούν να επωφεληθούν από καινοτόμες εφαρμογές και υπηρεσίες στο πλαίσιο της παραγωγικής διαδικασίας.

Τέλος σε ότι αφορά τη χώρα μας καθίσταται επιτακτική ανάγκη, στους πυλώνες της ανοικτής πρόσβασης (ανοικτά καταθετήρια και περιοδικά ανοικτής πρόσβασης), η υιοθέτηση ενός συνεργατικού πλαισίου και η εφαρμογή μιας Εθνικής Πολιτικής η οποία να υποστηρίζει την παγκόσμια ροή της πληροφορίας και να συμβάλλει στην καινοτομία μέσα από την αποτελεσματική μεταφορά της γνώσης, τη διάδοση της καινοτομίας και τη διάθεση των αποτελεσμάτων της δημόσιας χρηματοδοτούμενης έρευνας με διαφάνεια και εγκυρότητα.

Δικαίωμα στην πληροφορία και ανοιχτά κυβερνητικά δεδομένα

Αικατερίνη Γιαννουκάκου

Η δημόσια διοίκηση παράγει τεράστιες ποσότητες πληροφοριών τόσο κατά τη διαδικασία εκτέλεσης των λειτουργικών της καθηκόντων όσο και κατά τη διάρκεια επικοινωνίας με τους ενδιαφερόμενους φορείς. Αυτή η πληροφορία -αποτελούμενη από δεδομένα που σχετίζονται με οικονομικά, φορολογικά, ασφαλιστικά, υγείας, εκπαιδευτικά, θρησκευτικά και άλλα θέματα- συλλέγεται και αποθηκεύεται είτε σε κυβερνητικές βάσεις δεδομένων είτε σε αρχειοστάσια των υπηρεσιών. Παρόλα αυτά και ανεξάρτητα από την χρησιμοποιούμενη μέθοδο συλλογής, αποθήκευσης και διάδοσης, η διαθεσιμότητα και η πρόσβαση στα δημόσια έγγραφα θα πρέπει να είναι η πρώτη προτεραιότητα για κάθε κυβέρνηση.

Ο σκοπός αυτής της εισήγησης είναι διπτός. Αρχικά, επειχειρεί να παρουσιάσει την ιστορία και τα κίνητρα που βρίσκονται πίσω από τα κινήματα Right to Information (RTI) και Open Government Data (OGD). Δεύτερον, γίνεται προσπάθεια τεκμηρίωσης ότι η οδός προς το μέλλον είναι ο μονόδρομος προς την κατά το δυνατόν μεγαλύτερη διάχυση κυβερνητικής πληροφορίας, όπως αυτή μπορεί να καθιερωθεί από τη συνέργεια των κινήματων RTI και OGD. Ο στόχος είναι η διατήρηση και προώθηση των πρωτίστων ανθρωπίνων και πολιτικών δικαιωμάτων όπως αυτά της ελεύθερης πληροφόρησης και της ελεύθερης έκφρασης ιδεών, γνώμων και σκέψεων.

1. Εισαγωγή

Ο ορισμός του όρου «κυβερνητική πληροφορία δεν ιδιαίτερα εύκολος, καθώς μια πληθώρα ερωτημάτων προκύπτουν όπως «τι είναι κυβερνητική πληροφορία, ποιος την παράγει και/ή τη διαχειρίζεται, ποιανού ιδιοκτησία είναι, αν ισχύει κάτι τέτοιο, ποιος μπορεί να έχει πρόσβαση και υπό ποιες προϋποθέσεις». Ανεξάρτητα όμως από τα ερωτήματα, ένας γενικός κανόνας ότι η δημόσια πληροφορία θα πρέπει να είναι ανοιχτή και προσβάσιμη γιατί πρωτίστως «...είναι ένα σύμφυτο ατομικό δικαίωμα ή τμήμα του κοινωνικού συμβολαίου ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους κυβερνούμενους να διατηρούν την κυβέρνηση υπεύθυνη προς τους πολίτες της» (Hernon, 1991) και δευτερευόντως, γιατί παράγεται με τα χρήματα των φορολογούμενων.

Ένας πολύ γενικός ορισμός της δημόσιας πληροφορίας είναι «η πληροφορία που παράγεται, συλλέγεται, διατηρείται, διαχειρίζεται και φυλάσσεται από τους δημόσιους οργανισμούς κατά την άσκηση των λειτουργικών τους καθηκόντων» (Allen, 1992· Birkinshaw, 1997· Meijer & Thaens, 2009· Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2011).

Η δημόσια πληροφορία είναι ένας δημόσιος πόρος και δημόσιο αγαθό. Όμως είναι ένα αγαθό με διαφορετικά χαρακτηριστικά από τους υπόλοιπους πόρους και πληροφοριακές πηγές, ανυπολόγιστης σημασίας τόσο για την κυβέρνηση όσο και για τους κυβερνούμενους (Στρατής, 2004). Αποτελεί πρώτη ύλη για την παραγωγή νέων προϊόντων και υπηρεσιών ψηφιακού περιεχομένου (Ιγγλεζάκης, 2005, σ. 223) ιδιαίτερα στην εποχή της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης. Τα τελευταία χρόνια ως αποτέλεσμα της αυξανόμενης διείσδυσης των εφαρμογών και υπηρεσιών ηλεκτρονικής διακυβέρνησης, οι περισσότερες κυβερνήσεις παγκοσμίως έστρεψαν την προσοχή τους στην καλύτερη διαχείριση της πληροφορίας που διατηρούν στην κατοχή τους. Ο ρόλος και η σημασία της δημόσιας πληροφορίας δεν μπορεί παρά να υπερτονιστεί καθώς (Στρατής, 2004· Jaeger & Bertot, 2010· Access Info, 2011):

- Προσφέρει αυθεντική και αξιόπιστη τεκμηρίωση των διοικητικών δραστηριοτήτων ενός δημόσιου οργανισμού
- Αυξάνει τη λογοδοσία και τη διαφάνεια των δημόσιων λειτουργιών και της κυβέρνησης ως συνόλου, καθώς οι πολίτες έχουν καλύτερη γνώση κι έτσι έλεγχο των πράξεων των εκπροσώπων τους
- Εμπεικλείει οικονομική αξία συνεισφέροντας στην οικονομική ανάπτυξη, καθώς καμία επιχειρηματική δραστηριότητα δύναται να ολοκληρωθεί χωρίς ακριβή πληροφόρηση πάνω σε συγκεκριμένα θέματα και πεδία
- Χρησιμεύει ως μέσο για την επικοινωνία ανάμεσα στην κυβέρνηση και τους πολίτες διατυπώνοντας το πλαίσιο των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των δυο πλευρών
- Ενδυναμώνει τη δημοκρατία διαμορφώνοντας καλύτερα πληροφορημένους και ενεργούς πολίτες, οι οποίοι συμμετέχουν πιο ενεργά στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και ασκούν αποδοτικότερο έλεγχο
- Χρησιμεύει ως τη «γραπτή» μνήμη της δημόσιας διοίκησης, καθώς αναπαριστά την ιστορία και το γενικό πλαίσιο μέσα στο οποίο η δημόσια διοίκηση εξελίχθηκε μέσα στο χρόνο και βοηθά τους ερευνητές να εξετάσουν και αξιολογήσουν αμερόληπτα τις αποφάσεις μια κυβέρνησης βασιζόμενοι σε αντικειμενικές και αξιόπιστες πηγές.

Το ισχύον ψηφιακό περιβάλλον επιτρέπει στις δημόσιες υπηρεσίες όχι μόνο να παρέχουν πληροφορίες στο κοινό, αλλά επίσης να ενοποιήσουν επίπεδα υπηρεσιών που επιτρέπουν την άμεση επαφή με συγκεκριμένους υπαλλήλους ή γραφεία

μέσα στην υπηρεσία, οικονομικές συναλλαγές, ακόμα και κοινωνική δικτύωση (Bertot, et.al. 2009).

2. Δημόσια ή Κυβερνητική Πληροφορία

Καθημερινά οι πολίτες επικοινωνούν και συναλλάσσονται με την κυβέρνησή τους. Η ανταλλαγή πληροφοριών ανάμεσα στις δύο πλευρές αποτελεί προϋπόθεση για την ολοκλήρωση της συναλλαγής μεταξύ τους. Υπάρχει μια ολόκληρη διαλογική αναφορικά με τον χρησιμοποιούμενο όρο, δηλαδή δημόσια πληροφορία ή κυβερνητική πληροφορία. Στην αγγλόγλωσση βιβλιογραφία έχει επικρατήσει ο όρος “government information”, δηλαδή κυβερνητική πληροφορία, ως το σύνολο των πληροφοριών του δημόσιου τομέα. Στην ελληνική βιβλιογραφία συναντάμε περισσότερο τον όρο «δημόσιο έγγραφο», όπως αυτό έχει οριστεί στο Άρθρο 5 του Ν. 2690/1999. Εδώ θα ακολουθηθεί η χρήση του «κυβερνητική πληροφορία» κατά το διεθνές πρότυπο, καθώς θεωρείται ότι περιγράφει περισσότερο στοχευόμενα το είδος αυτό της πληροφορίας σε αντιπαράβολή με τον όρο «δημόσια πληροφορία» που θεωρείται ευρύτερος και εμπεριέχει οποιαδήποτε μορφή πληροφορίας που διατίθεται δημοσίως, ακόμα και ιδιωτικών πληροφοριών που δημοσιοποιούνται στα κοινωνικά μέσα δικτύωσης.

Όλοι οι τύποι κυβερνητικής πληροφορίας δεν πρέπει να είναι προσβάσιμοι στο κοινό, ή τουλάχιστον χωρίς συγκεκριμένους κανόνες και εξουσιοδοτήσεις ή υπό συγκεκριμένες συνθήκες. Παρόλα αυτά, αυτές οι εξαιρέσεις αναφέρονται σε συγκεκριμένες περιπτώσεις και κατηγορίες δημόσιας πληροφορίας όπως εθνική ασφάλεια, δεδομένα υγείας, οικονομικά δεδομένα κ.λπ. και θα πρέπει να έχουν περιορισμένο εύρος εφαρμογής και να μην χρησιμοποιούνται ως δικαιολογία για τον περιορισμό πρόσβασης στους πολίτες.

Υπάρχουν δύο είδη κυβερνητικής πληροφορίας, η διοικητική και μη διοικητική πληροφορία. Η πρώτη κατηγορία διοικητικής κυβερνητικής πληροφορίας σχετίζεται με τη λειτουργία και την καθημερινή διεκπεραίωση καθηκόντων της ίδιας της κυβέρνησης και της δημόσιας διοίκησης στο σύνολο συγκροτώντας το νομοθετικό, θεσμικό και κανονιστικό πλαίσιο που διαμορφώνει και καθορίζει τη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης (Allen, 1992· Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2003). Παραδείγματα διοικητικής κυβερνητικής πληροφορίας είναι:

- Νομοθεσία
- Νομολογία
- Κανονιστικές διατάξεις
- Δημογραφικά στατιστικά δεδομένα
- Χρηματοοικονομική πληροφόρηση

- Στατιστικά εμπορίου
- Διοικητικά έγγραφα, όπως αποφάσεις, εγκύκλιοι, πρακτικά, πιστοποιήσεις κ.λπ.

Από την άλλη πλευρά, η μη-διοικητική δημόσια πληροφορία σχετίζεται με την πληροφορία που συλλέγεται από τους δημόσιους οργανισμούς κατά τη διάρκεια εκτέλεσης των καθηκόντων τους και κυρίως αναφέρεται σε οντότητες του εξωτερικού κόσμου και δεν έχει άμεση σχέση με τις θεσμικές λειτουργίες της δημόσιας διοίκησης. Παραδείγματα είναι τα έγγραφα που σχετίζονται με την επιχειρησιακή δραστηριότητα του δημοσίου, τα μπρώα επιχειρήσεων, τα γεωχωρικά δεδομένα κ.ά. (Allen, 1992, Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2003), ή γενικότερα πληροφορίες που έχουν οικονομική αξία για τη βιομηχανία της πληροφορίας (Ιγγλεζάκης, 2005, σ. 226).

Υπάρχουν τέσσερις κύριοι τρόποι πρόσβασης στην κυβερνητική πληροφορία (Cuillier and Piotrowski, 2009, σ. 442):

- 1) δημοσιοποίηση κατόπιν αίτησης, όταν η πληροφορία από τους φορείς παρέχεται κατόπιν αίτησης
- 2) προενεργητική διάθεση από τους φορείς
- 3) διαρροή από πληροφοριοδότες (π.χ. WikiLeaks), και
- 4) ανοιχτές δημόσιες διαδικασίες, όπου η πληροφορία συζητιέται και δημοσιοποιείται σε δημόσιο χώρο (π.χ. αναμετάδοση δημοτικών συμβουλίων).

Πλέον το κοινό απαιτεί με αυξανόμενους ρυθμούς την προενεργητική διάθεση από τους κυβερνητικούς φορείς, ιδιαίτερα σε ζητήματα που αφορούν τις λειτουργίες των υπηρεσιών, μια συμπεριφορά που επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τις προσδοκίες της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης. Για παράδειγμα, πληροφορίες που αφορούν την οικονομική διαχείριση και πορεία του κρατικού προϋπολογισμού και των δημόσιων οργανισμών, τα καιρικά φαινόμενα, τον γεωγραφικό εντοπισμό σεξουαλικών παραβάσεων, οδικά σχέδια κ.λπ. πρέπει να είναι εύκολα και άμεσα προσβάσιμες μέσω “ανοιχτών” βάσεων δεδομένων στους κυβερνητικούς δικτυακούς τόπους του κάθε αρμόδιου φορέα χωρίς περιορισμούς πρόσβασης. Δυστυχώς, οι κυβερνήσεις συχνά χρησιμοποιούν δικαιολογίες σχετικά με την εθνική ασφάλεια ή το δημόσιο συμφέρον για την άρνηση πρόσβασης σε κυβερνητική πληροφορία ή απόκρυψης αυτής, όπως διέπραξε η διοίκηση του George W. Bush, η οποία καθιέρωσε την πιο μαζική απόκρυψη δημόσιων δεδομένων στην ιστορία της Αμερικανικής δημόσιας διοίκησης (Cuillier & Piotrowski, 2009, σ. 441· Jaeger & Bertot, 2010, σ. 372). Αυτή είναι μια ατυχής κατάσταση που οι εφαρμογές της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης και η κουλτούρα της ανοιχτής διακυβέρνησης προσπαθούν να υπερκεράσουν.

3. Ανοιχτή Διακυβέρνηση (Open Government)

Προσφάτως, οι κυβερνήσεις παγκοσμίως έχουν μεταστραφεί προς την υιοθέτηση μιας πιο ανοιχτής, διαφανούς και υπεύθυνης μορφής διακυβέρνησης. Αυτή η μεταστροφή αποτυπώνεται ευκρινώς σε κείμενα και πολιτικές όπως το US Open Government Directive, το UK Open Data White Paper and το EU Open Data Strategy. Παρόλα αυτά, η έννοια της ανοιχτής διακυβέρνησης δεν είναι νέα, αλλά αντιθέτως χρονολογείται στα χρόνια που επακολούθησαν του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου ως αποτέλεσμα της αδιαφάνειας των επιχειρήσεων που η διοίκηση των ΗΠΑ είχε υιοθετήσει κατά τη διάρκεια του Πολέμου. Τη δεκαετία που ακολούθησε (1945-1955) υπήρξε μεγάλη πίεση στην κυβέρνηση των ΗΠΑ για μεγαλύτερη διαφάνεια κυρίως από την American Association of Newspaper Editors, η οποία με την έκθεση που εξέδωσε το 1953 υπό τον τίτλο “The People’s Right to Know: Legal Access to Public Records and Proceedings” άνοιξε τον δρόμο για την υιοθέτηση του όρου “open government” επίσημα από την Αμερικανική κυβέρνηση και περαιτέρω στην υιοθέτηση της αντίστοιχης νομοθεσίας (Freedom of Information Act of 1966 - FOIA) (Yu & Robinson, 2012, σ. 185). Παράλληλα το 1974 κατά το αναθεωρημένο κείμενο της FOIA of 1966 αναφέρεται “...η ανοιχτή διακυβέρνηση έχει αναγνωρισθεί ως η ασφάλεια ότι η κυβέρνηση στοχεύει στην προστασία του δημόσιου συμφέροντος και ότι το υπηρετεί...” (Yu & Robinson, 2012, σ. 186).

Παρόλες τις εξελίξεις στις ΗΠΑ, η συζήτηση σε διεθνές επίπεδο για το «άνοιγμα» των διοικητικών διαδικασιών δεν είχε μεγάλο αντίκτυπο. Η συζήτηση ανακινήθηκε μετά τις επιθέσεις της 9ης Σεπτεμβρίου 2001 ως αποτέλεσμα αφενός των αδιφανών διαδικασιών που υιοθετήθηκαν από τις κυβερνήσεις παγκοσμίως για λόγους καταπολέμησης της τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος, κι αφετέρου εξαιτίας της τεράστιας δημόσιας κατακραυγής επί των υιοθετούμενων αυτών πρακτικών.

Βασικός αξιακός πυλώνας του ανοίγματος είναι η παροχή δεδομένων και πληροφόρησης που εμπεριέχουν πολιτική αξία και προσδίδουν στον έλεγχο των πεπραγμένων τόσο της εκάστοτε κυβέρνησης ως σύνολο όσο και των εκλεγμένων αντιπροσώπων. Για παράδειγμα ένας δημόσιος οργανισμός μπορεί να δημοσιεύει στο δικτυακό του κόμβο τα δρομολόγια των τρένων και να διαθέτει online υπηρεσία έκδοσης εισιτηρίων, αλλά να μη τη δημοσιοποιεί τα οικονομικά στοιχεία και απολογιστικές εκθέσεις πεπραγμένων. Σε αυτή την περίπτωση, διατίθενται υπηρεσίες ηλεκτρονικής διακυβέρνησης, καθώς προσφέρεται η δυνατότητα στους πολίτες για συνεχή πρόσβαση σε μια υπηρεσία με τη χρήση των Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνίας. Δεν ενισχύεται η έννοια της ανοιχτής διακυβέρνησης, καθώς τα στοιχεία που δημοσιοποιούνται δεν προσθέτουν στη διαφάνεια και τη λογοδοσία

του συγκεκριμένου οργανισμού, διότι δεν φέρουν πολιτική αξία. Στην καρδιά του ανοίγματος τόσο των κυβερνητικών όσο και των διοικητικών διαδικασιών τίθεται η παροχή πρόσβασης στην κυβερνητική πληροφορία είτε με την εισαγωγή περισσότερο φιλελεύθερης εργασιακής νοοτροπίας στη διοίκηση ή με τη μείωση των περιορισμών, ή με τον συνδυασμό και των δύο αυτών συνιστωσών.

4. Δικαίωμα στην πληροφορία (Right to Information)

Ιστορικά, η λογοκρισία έχει χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο κοινωνικού ελέγχου σε επίπεδο έκφρασης ιδεών, απόψεων ή συναισθημάτων που πιθανώς να αμφισβητούσαν την εξουσία της εκάστοτε κυβέρνησης ή κοινωνική και ηθική καθεστειοκρατική τάξη που αυτή η ίδια εξουσία καλούνταν να προστατέψει (Cendejas Jauregui, 2007, σ. 35-36). Το δικαίωμα στην ελευθερία της πληροφορίας και έκφρασης είναι καρπός των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης και των ιδεολογικών πυλώνων που την υποστήριζαν για ισότητα, ατομική ελευθερία και πολιτικά δικαιώματα, όπως αποτυπώνεται στο Άρθρο 11 της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη το 1789:

«η ελεύθερη ανταλλαγή σκέψεων και ιδεών είναι ένα από τα πολυτιμότερα δικαιώματα του ανθρώπου. Επομένως, κάθε πολίτης έχει τη δυνατότητα να ομιλεί, να γράφει, και να τυπώνει τα έργα του ελεύθερα, αρκεί να μην κάνει κατάχρηση αυτής της ελευθερίας σε περιπτώσεις που ορίζονται σαφώς από τον νόμο» (Cendejas Jauregui, 2007, σ. 38).

Επιπλέον, πρωταρχικό ρόλο στην υπεράσπιση αυτών των δικαιωμάτων είχε διαδραματίσει το αγγλικό νομικό σύστημα με τρία κείμενα, το *Petition of Rights* (1628), το *Habeas Corpus Act* (1679) και το *Declaration of Rights* (1689). Στην απέναντι όχθη του Ατλαντικού, ο Thomas Jefferson το 1776 μίλησε πρώτος για την ελευθερία της έκφρασης και του τύπου στην *Virginia Declaration of Rights* όπου στο Άρθρο 12 αναφερόταν ότι «η ελευθερία του τύπου είναι ένα από τα μεγαλύτερα προπύργια της ελευθερίας και δεν μπορεί ποτέ να περιοριστεί παρά μόνο από απολυταρχικές κυβερνήσεις» (Cendejas Jauregui, 2007, σ. 39).

Η πρόσβαση στην κυβερνητική πληροφορία έχει συνδεθεί άμεσα με την ιστορία του κινήματος *Right to Information* (RTI). Το δικαίωμα στην πληροφορία πηγάζει από το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση με την έννοια ότι, για να μπορεί το άτομο να εκφράζει ελεύθερα ιδέες, γνώμες και σκέψεις, θα πρέπει να μπορεί να τις διαμορφώσει ελεύθερα, ως εκ τούτου να είναι πολύ καλά πληροφορημένος. Ειδικότερα η κυβερνητική πληροφορία συλλέγεται για την ωφέλεια του κοινού και όχι για την ωφέλεια των ίδιων των οργανισμών, και αποτελεί τη βάση ενός δημοκρατικού καθεστώτος. Ως εκ τούτου, η πρόσβαση στην κυβερνητική πληροφορία είναι ο γενικός κανόνας και περιορίζεται μόνο σε περίπτωση υπεριοχύοντος δημοσίου συμφέροντος. Όμως πέραν της παροχής πληροφοριών κατόπιν αίτησης, που είναι ο

κανόνας για τη δημόσια διοίκηση, σημαντικότερη είναι η προενεργητική διάχυση της κυβερνητικής πληροφορίας, δηλαδή η ρητή υποχρέωση της δημόσιας διοίκησης να δημοσιοποιεί τις πληροφορίες που συγκεντρώνει (Mendel, 2003).

Επιπλέον, μια ακόμα άποψη του δικαιώματος στην πληροφορία σχετίζεται με το δικαίωμα στην αλήθεια, ήτοι την υποχρέωση κάθε Πολιτείας -και του δικαιώματος των πολιτών από την άλλη πλευρά- να ενημερώνουν το κοινό για σοβαρά περιστατικά κατάχρησης ανθρωπίνων δικαιωμάτων και άλλων τραυματικών κοινωνικών γεγονότων, όπως μια φυσική καταστροφή ή μια επιδημία. Σε αυτή την περίπτωση δεν είναι αρκετό μονάχα για την Πολιτεία να παρέχει πρόσβαση στα αρχεία ή να δημοσιοποιεί βασικά κείμενα που έχει στην κατοχή της. Αντιθέτως, θα πρέπει να προχωρά σε πλήρη διερεύνηση αυτών των περιστατικών και να δημοσιοποιεί τα αποτελέσματα (Mendel, 2003).

Παρότι το δικαίωμα στην πληροφορία είναι αναγνωρισμένο από το διεθνές δίκαιο και διεθνείς συνθήκες όπως η Οικουμενική Διακήρυξη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ή η Aarhus Convention, η εφαρμογή του είναι ακόμα αμφιλεγόμενη και συνήθως παραγκωνίζεται η συνταγματικότητα του, η οποία υποκρύπτεται στην πολιτική του φύση και στον μοναδικό ρόλο που διαδραματίζει στην προστασία του δημοκρατικού πολιτεύματος (Peled and Rabin, 2011, σ. 358). Όμως σύμφωνα με τους Peled και Rabin, η συνταγματικότητα του δικαιώματος στην πληροφορία έχει τέσσερις διαστάσεις:

1. Πολιτική-δημοκρατική διάσταση, λαμβάνοντας υπόψη τη σημασία που έχει η πρόσβαση στην πληροφορία για τη σωστή λειτουργία της δημοκρατίας, καθιστά το δικαίωμα στην πληροφορία προαπαιτούμενο για την άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων, όπως το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση. Για παράδειγμα, η αίτηση του National Security Archive που κατατέθηκε το 2004 στο Πεντάγωνο για τη δημοσιοποίηση εγγράφων των ετών 2001-2003 για τον αριθμό των στρατευμάτων στον Πόλεμο του Ιράκ τελικά ικανοποιήθηκε το 2007. Τα δημοσιευθέντα έγγραφα απέδειξαν ότι ο αρχικός υπολογισμός εγκατάστασης περίπου 5.000 στρατιωτών ήταν λάθος, καθώς στην πραγματικότητα την περίοδο της δημοσιοποίησης των εγγράφων είχαν ήδη εγκατασταθεί 134.000.
2. Συνέργεια, γιατί το δικαίωμα στην πληροφορία είναι προϋπόθεση για την άσκηση άλλων πολιτικών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων που θεμελιώνονται από τη νομοθεσία.
3. «Ιδιοκτησιακή» συνιστώσα, γιατί οι πληροφορίες που διατηρούνται από τους δημόσιους φορείς είναι στην πραγματικότητα «ιδιοκτησία» των πολιτών και των κατοίκων ενός κράτους, καθώς δημιουργήθηκαν και διατηρούνται από τους φόρους κι έτσι, η πρόσβαση σε αυτή θα πρέπει να είναι ελεύθερη, ενώ η εκάστοτε κυβέρνηση και οι δημόσιοι υπάλληλοι λειτουργούν ως διαχειριστές αυτής της «ιδιοκτησίας» κι όχι για το προσωπικό τους όφελος.

4. Εποπτική συνιστώσα - Διαφάνεια, γιατί η ελευθερία της πληροφορίας ενισχύει τη διαφάνεια και μπορεί να εκμηδενίσει τη διαφθορά στο δημόσιο τομέα. Έτσι η συνταγματικότητα της πρόσβασης στην πληροφορία δεν έγκειται μόνο στη φύση της ως δικαίωμα, αλλά στη φύση της ως απαραίτητο συστατικό της δημοκρατικής διακυβέρνησης, καθώς τα συντάγματα δεν προστατεύουν μοναχά δικαιώματα, αλλά παράλληλα καθορίζουν τη δομή της κυβέρνησης. Ένα ηχηρό παράδειγμα είναι το “MPs’ Expenses Scandal” στο Ηνωμένο Βασίλειο μέσα στο 2011, όπου μετά από τέσσερα χρόνια διαμάχης, τελικά δόθηκαν στη δημοσιότητα τα αρχεία των εξόδων που έγιναν από μέλη του Βρετανικού Κοινοβουλίου και αποδείχτηκε ότι επί σειρά ετών χρέωναν προσωπικά τους εξόδα -από αγορά πορνογραφικού υλικού μέχρι σκυλοτροφές- ως κρατικά έξοδα.

Το δικαίωμα στην πληροφορία και η ελεύθερη πρόσβαση σε αυτή μονάχα όφελος προσδίδουν τόσο στις κυβερνήσεις όσο και στις δημόσιες διοικήσεις. Τα παραδείγματα που αναφέρθηκαν είναι μόνο ένα δείγμα από τα μυριάδες περιστατικά στα οποία είτε τα μέσα ενημέρωσης είτε μεμονωμένα άτομα προσπαθούν να αποκαλύψουν τη διαφθορά στο δημόσιο τομέα. Όλες αυτές οι προσπάθειες στηρίζουν την αρχή της ελευθερίας της πληροφορίας και αυτό είναι ένας προάγγελος πώς μπορεί να αλλάξει το ήθος και το είδος της διακυβέρνησης παγκοσμίως.

4.1. Right to Information Movement

Το πρώτο νομοθέτημα στην ιστορία του δικαιώματος στην πληροφορία θεσμοθετήθηκε το 1766 στη Σουηδία ως το δεύτερο τμήμα του Freedom of Press Act, το οποίο υπλοφορούταν “On the Public Nature of Official Documents” (Mendel, 2003· Peled & Rabin, 2011). Στόχος του νομοθετήματος ήταν η κατοχύρωση ενός δικαιώματος στον πολίτη για την πρόσβαση στα επίσημα έγγραφα έτσι ώστε να ενισχυθεί η ανταλλαγή ιδεών και η διαθεσιμότητα περιεκτικής πληροφόρησης (Janssen, 2012). Το νομοθέτημα αυτό υιοθετήθηκε από τη Φινλανδία στα τέλη του 19ου αιώνα, ενώ ήδη το 1888 η Κολομβία υπήρξε η δεύτερη χώρα παγκοσμίως που θεσμοθέτησε την ελεύθερη πρόσβαση στην πληροφορία (Peled & Rabin, 2011) με τον Code of Political and Municipal Organisation (Mendel, 2003). Παρόλα αυτά, μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα ελάχιστη πρόοδος είχε σημειωθεί από επισήμως επί του συγκεκριμένου ζητήματος και φυσικά στην πρόσβαση.

α. Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

Η πρώτη αναγνώριση του δικαιώματος στην πληροφορία έγινε το 1946 από την Ολομέλεια του ΟΗΕ με την υιοθέτηση της Resolution 59(I) όπου συγκεκριμένα αναφερόταν ότι “[f]reedom of information is a fundamental human right and is the touchstone of all the freedoms to which the UN is consecrated”.

Τελικά, το 1948 η Ολομέλεια του ΟΗΕ υιοθέτησε την Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ), η οποία στο Άρθρο 19 προβλέπει ότι:

«Καθένας έχει το δικαίωμα στην ελευθερία της γνώμης και της έκφρασης που σημαίνει το δικαίωμα να μην υφίστανται δυσμενείς συνέπειες για τις γνώμες του και το δικαίωμα να αναζητεί, να παίρνει και να διαδίδει πληροφορίες και ιδέες, με οποιοδήποτε μέσο έκφρασης, και από όλο τον κόσμο».

Επίσης, η Ολομέλεια του ΟΗΕ υιοθέτησε το 1966 το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, το οποίο στο Άρθρο 19§2 αναφέρει ότι:

«Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία της αναζήτησης, της λήψης και της μετάδοσης πληροφοριών και απόψεων κάθε είδους, ανεξαρτήτως συνόρων, προφορικά, γραπτά, σε έντυπα, σε κάθε μορφή τέχνης ή με κάθε άλλο μέσο της επιλογής».

Επιπλέον, ο ΟΗΕ θεσμοθέτησε το 1993 τον Special Rapporteur on Freedom of Opinion and Expression. Ο Rapporteur αυτός στις επίσιες αναφορές του τονίζει την αναγκαιότητα πρόσβασης στην κυβερνητική πληροφορία, καθώς και τη ρητή υποχρέωση της Πολιτείας παρέχει πρόσβαση σε όλους τους τύπους αποθήκευσης και συστημάτων ανάκτησης (Mendel, 2003). Στην αναφορά "Civil and Political Rights including the Question of Freedom of Expression" (2000) υπογραμμίστηκε η αναγκαιότητα της πρόσβασης στην πληροφορία για την ανάπτυξη, καθώς και η τάση των κυβερνήσεων να υποκρύπτουν από τους πολίτες πληροφορίες που δικαιωματικά θα πρέπει να παρέχουν πρόσβαση. Ειδικότερα, η παράγραφος 44 περιλαμβάνει επιμέρους παράγοντες τους οποίους οι κυβερνήσεις θα πρέπει να λάβουν υπόψη τους κατά την εφαρμογή των αρχών της νομοθεσίας για την ελευθερία της πληροφορίας, όπως αυτές συντάχθηκαν από τον Special Rapporteur και τον μη-κυβερνητικό οργανισμό Article 19.

Από τότε έχουν υπάρξει οργανωμένες προσπάθειες από τις κυβερνήσεις να συμμορφωθούν με τις διεθνείς πολιτικές εισάγοντας τις λεγόμενες Freedom of Information Acts (FOIAs) ή αντίστοιχη νομοθεσία με περισσότερο αργούς ρυθμούς τα πρώτα χρόνια, ενώ τα τελευταία χρόνια τα κράτη που έχουν μια σχετική της FOIA νομοθεσία έχουν φτάσει τα ενενήντα (Freedominfo.org, 2013).

β. Συμβούλιο της Ευρώπης

Η απαρχή για την προσπάθεια κατοχύρωσης αρχικά του δικαιώματος στην ελευθερία της πληροφορίας κυρώνεται με το Άρθρο 10 (ελευθερία της έκφρασης) της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), όπου συγκεκριμένα αναφέρεται ότι:

«Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης. Αυτό το δικαίωμα περιλαμβάνει την ελευθερία της γνώμης, καθώς και της λήψης και μετάδοσης πληροφοριών και ιδεών χωρίς παρέμβαση από δημόσια αρχή και ασχέτως συνόρων».

Στη διατύπωση φαίνεται η σαφής επίδραση από την αντίστοιχη Διακήρυξη του ΟΗΕ. Όμως, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση δεν αναφέρει καθόλου την ελευθερία «αναζήτησης» (seek) της πληροφορίας και περιορίζεται μόνο «στη λήψη και μετάδοση πληροφοριών και ιδεών». Έτσι, περιορίζει την ισχύ του δικαιώματος σε σύγκριση τόσο με την ΟΔΔΑ, όσο και με το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, αλλά και γενικότερα με τη διεθνή πρακτική που αποδεικνυόταν υποστηρικτική στην αυτόβουλη αναζήτηση κυβερνητικής πληροφορίας από πλευρά των πολιτών.

Το 1981 το Συμβούλιο της Ευρώπης υιοθέτησε τη Σύσταση Νο. R(81)19, η οποία ήταν η πρώτη επίσημη απόπειρα του Συμβουλίου της Ευρώπης να δεσμεύσει τα κράτη-μέλη ώστε να προβούν στη θεσμοθέτηση νομοθεσίας για το δικαίωμα στην ελευθερία της πληροφορίας αναφέροντας ότι:

«Κάθε πρόσωπο εντός της δικαιοδοσίας ενός κράτους-μέλους θα πρέπει να έχει το δικαίωμα να βρίσκει, κατόπιν αίτησης, πληροφορίες που φυλάσσονται από τις δημόσιες αρχές πλην των νομοθετικών και δικαστικών αρχών».

Όμως, η προσθήκη της διευκρίνισης «κατόπιν αίτησης» πάλι περιορίζει τον τρόπο διάχυσης της πληροφορίας, καθώς επί της ουσίας αποδεσμεύει τα κράτη-μέλη από την προενεργητική διάθεση της κυβερνητικής πληροφορίας, το οποίο είναι προαπαιτούμενο στα κινήματα δικαιώματος στην πληροφορία και OGD.

Η γνωμοδότηση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) σε τρεις σημαντικές υποθέσεις καθόρισαν τη συντηρητική προσέγγιση που έχει υιοθετήσει η Ευρώπη απέναντι στην ελευθερία πρόσβασης στην κυβερνητική πληροφορία. Πρόκειται για τις *Leader v. Sweden*¹ (1987), *Gaskin v. United Kingdom*² (1989) και *Guerra and Ors v. Italy*³ (1998) στις οποίες ο κοινός παρανομαστής ήταν η ερμηνεία του Άρθρου 10 της ΕΣΔΑ, ότι δηλαδή “Article 10 does not... confer on the individual a right of access... nor does it embody an obligation on the Government to impart... information to the individual” (Mendel, 2003). Επί της ουσίας αναγνωρίζεται το δικαίωμα του πολίτη να έχει την πληροφόρηση, χωρίς όμως να αναγνωρίζεται η υποχρέωση της Πολιτείας να παρέχει ελεύθερα την πληροφόρηση, και ότι η κάθε περίπτωση αίτησης πρόσβασης σε κυβερνητική πληροφορία πρέπει να μελετάται χωριστά.

Αλλαγή προσέγγισης προς την αναγνώριση του RTI σηματοδότησε η απόφαση ορόσημο του ΕΔΔΑ το 2009 στην υπόθεση *Tarasag A Szabadsagjogokert v.*

1. No. 9248/81, March 1987, series A no 116.

2. No. 10454/83, 7 July 1989, series A, no 160.

3. No. 14967/89, ECHR 1998.I.

*Hungary*⁴, όπου αποφάνθηκε ότι υπήρξε παρέμβαση στα δικαιώματα όπως εμπεριέχονται στο Άρθρο 10 της ΕΣΔΑ με τη διατύπωση «advance towards a broader interpretation of the notion to receive information... and thereby towards the recognition of a right to access information” (Peled & Rabin, 2011, σ. 388).

Τέλος, τον Ιούνιο του 2009 κυρώθηκε η Convention on Access to Official Documents. Αφενός αναγνωρίζει τη σημαντικότητα του δικαιώματος πρόσβασης στα επίσημα έγγραφα ως πηγή πληροφόρησης για το κοινό, ως βοήθεια προς το κοινό να διαμορφώνει απόψεις για την κοινωνία και τις δημόσιες αρχές, και ενισχύει την ακεραιότητα, αποτελεσματικότητα, αποδοτικότητα και λογοδοσία των δημόσιων αρχών έτσι ώστε να υποστηρίζουν την νομιμότητα των πεπραγμένων τους. Αφετέρου παρέχει σαφείς κατευθυντήριες οδηγίες που καθορίζουν τον τρόπο που οι αιτήσεις για πληροφορίες θα πρέπει να διαβιβάζονται, ποιοι είναι οι περιορισμοί στην ελευθερία πρόσβασης και το κόστος που θα επιβάλλεται κατά την αίτηση αυτής της πληροφορίας (Peled & Rabin, 2011, σ. 389).

γ. Διεθνείς προσπάθειες

Διεθνώς επικράτησε μια πιο προοδευτική προσέγγιση στην πρόσβαση στην κυβερνητική πληροφορία σε σχέση με την ευρωπαϊκή, η οποία ήταν ταυτόσημη με αυτή του ΟΗΕ. Έτσι το 1969 ο Οργανισμός των Αμερικανικών Κρατών (ΟΑΚ) υιοθέτησε την Αμερικανική Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΑΣΔΑ) με την οποία στο Άρθρο 13 εισήγαγε ότι:

«Κάθε πρόσωπο διατηρεί το δικαίωμα στην ελευθερία της σκέψης και της έκφρασης. Αυτό το δικαίωμα περιλαμβάνει την ελευθερία να αναζητά, λαμβάνει και να μεταδίδει πληροφορίες και ιδέες για όλων των ειδών, ανεξάρτητα από σύνορα, είτε προφορικά, γραπτώς, εντύπως, σε μορφή τέχνης ή μέσω οποιουδήποτε μέσου της επιλογής του».

Και πάλι η διατύπωση “να αναζητά, λαμβάνει και μεταδίδει πληροφορίες” συνάδει με τόσο με την ΟΔΔΑ όσο και με Διεθνές Σύμφωνο Πολιτικών Δικαιωμάτων ενδυναμώνοντας έτσι την υπεράσπιση της προενεργητικής διάχυση κυβερνητικής πληροφορίας. Επιπλέον, το 1985 το Inter-American Court of Justice on Human Rights ερμηνεύοντας το Άρθρο 13 αναγνώρισε το δικαίωμα στην πληροφορία ως θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα, το οποίο είναι απαραίτητο για τη δημιουργία μιας ελεύθερης δημοκρατικής κοινωνίας (Mendel, 2003· Peled & Rabin, 2011, σ. 389-390). Συγκεκριμένα διατύπωσε ότι “για τον μέσο πολίτη, είναι το ίδιο σημαντικό να έχει πρόσβαση γενικά στην πληροφορία όσο να μπορεί να εκφράσει τη γνώμη του ... μια κοινωνία που δεν είναι καλά πληροφορημένη δεν είναι μια πραγματικά ελεύθερη κοινωνία” (Mendel, 2003).

---

4. No. 3734/05 ECHR 2009.11.

Το σημαντικό στοιχείο της ερμηνείας είναι ότι συνδέεται το δικαίωμα στην πληροφορία με τη γενικότερη ελευθερία μιας κοινωνίας, δηλαδή το ζήτημα αντιμετωπίζεται κοινωνιολογικά και θεσμικά. Συνηγορώντας σε αυτό, η απόφαση επιβάλλει περιορισμούς στα μέλη του ΟΑΚ αναφορικά με τις περιπτώσεις απαγόρευσης πρόσβασης στην κυβερνητική πληροφορία που προβλέπονται από τις εθνικές νομοθεσίες, καθιστώντας τοιούτοτρόπως το δικαίωμα στην πληροφορία «ημι-συνταγματικό» (Rabin, 2011, σ. 390).

Το 2000, ο ΟΑΚ υιοθέτησε την Declaration of Principles on Freedom of Expression, ένα περιεκτικό επίσημο κείμενο που αναγνωρίζει το RTI ως ανθρώπινο δικαίωμα (Mendel, 2003). Ειδικότερα η Αρχή 4 ορίζει ότι:

«Η πρόσβαση στην πληροφορία που φυλάσσεται από την πολιτεία είναι θεμελιώδες δικαίωμα για κάθε άτομο. Τα κράτη έχουν την υποχρέωση να διασφαλίζουν την απόλυτη άσκηση αυτού του δικαιώματος. Αυτή η αρχή επιτρέπει μόνο περιορισμούς κατ' εξαίρεση που θα πρέπει πρώτα να έχουν θεσμοθετηθεί βάσει νόμου σε περίπτωση πραγματικού και επικείμενου κινδύνου που απειλεί την εθνική ασφάλεια στις δημοκρατικές κοινωνίες».

Βασιζόμενο πάνω στην Αρχή 4, το Inter-American Court of Justice εξέδωσε μια πρωτοποριακή απόφαση το 2006 την υπόθεση *Claude-Reyes v. Chile*, στην οποία θεώρησε ότι η «[η Χιλή] παραβίασε το δικαίωμα στην ελευθερία της σκέψης και έκφρασης όπως διατυπώνεται στο Άρθρο 13 της ΑΣΔΑ» με την άρνηση να χορηγήσει πρόσβαση στην αιτούμενη πληροφορία. Περαιτέρω, πρόσθεσε ότι «[η Χιλή] απέτυχε να συμμορφωθεί με την γενική υποχρέωση να υιοθετήσει εθνική νομοθεσία [για το δικαίωμα στην πληροφορία] όπως προβλέπεται στο Άρθρο 2 της ΑΣΔΑ» (Peled & Rabin, 2011, σ. 391).

Τέλος, το 2008 η Inter-American Juridical Committee -ένα συμβουλευτικό όργανο του ΟΑΚ πάνω σε νομικά ζητήματα- εξέδωσε κατευθυντήριες οδηγίες για το δικαίωμα στην πληροφορία. Οι οδηγίες ήταν περισσότερο λεπτομερείς και με υψηλότερα κριτήρια από τις ευρωπαϊκές, και χρησιμεύουν ως ένα μοντέλο για τη χάραξη εθνικής πολιτικής και υιοθέτηση νομοθεσίας πάνω στο δικαίωμα στην πληροφορία για όλα τα μέλη, όπως επίσης αποτελεί τη βάση για τις αποφάσεις του Inter-American Court of Justice (Peled & Rabin, 2011, σ. 392).

Μια εξίσου σημαντική διεθνής συνθήκη είναι η Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters, ή όπως έχει μείνει γνωστή Aarhus Convention. Τέθηκε σε ισχύ το 2001 και ήταν αποτέλεσμα των διαβουλεύσεων που ακολούθησαν την Rio Declaration on Environment and Development. Παρότι η Aarhus Convention αναγνωρίζει το δικαίωμα στην πληροφορία ως μέρος του δικαιώματος για τη διαβίωση σε υγιεινό περιβάλλον κι όχι ως ανεξάρτητο, είναι το πρώτο διεθνές νομικά

δεσμευτικό κείμενο που θέτει ξεκάθαρα πρότυπα πάνω στο δικαίωμα στην πληροφόρηση (Mendel, 2003· Peled & Rabin, 2011, σ. 383-384) και θεωρείται ένας από τους θεμέλιους λίθους για τη γενικευμένη διεθνή αναγνώριση του δικαιώματος στην πληροφόρηση.

5. Ανοιχτά Κυβερνητικά Δεδομένα (Open Government Data)

Προσφάτως, το κίνημα OGD έκανε την εμφάνισή του απαιτώντας περισσότερη διαφάνεια και απελευθέρωση των δεδομένων που φυλάσσονται και διαχειρίζονται οι κυβερνήσεις και οι δημόσιοι φορείς. Σύμφωνα με το Open Knowledge Foundation, ανοιχτά δεδομένα ορίζονται τα «δεδομένα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν, να επαναχρησιμοποιηθούν και να αναδιανεμηθούν ελεύθερα από τον οποιονδήποτε - υποκείμενα μόνο, στις περισσότερες των περιπτώσεων, στις αρχές της συσχέτισης και της επαναδιανομής με την άδεια του πρωτοτύπου». Ειδικότερα, το OGD αναφέρεται σε «δεδομένα και πληροφορίες που παράγονται ή συλλέγονται από κυβερνητικές ή κυβερνητικά ελεγχόμενους φορείς και τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν, επαναχρησιμοποιηθούν και αναδιανεμηθούν ελεύθερα από τον καθένα» (Open Knowledge Foundation, x.x. Access Info, 2011, σ. 8).

Τα κυβερνητικά δεδομένα για να θεωρηθούν ανοιχτά θα πρέπει να συνάδουν με τις οκτώ αρχές όπως αυτές ορίστηκαν από το Open Government Working Group το 2007. Σύμφωνα με τις αρχές αυτές, τα δεδομένα θα πρέπει να είναι ολοκληρωμένα, αυθεντικά, ενημερωμένα, προσβάσιμα, να φέρουν δυνατότητες επεξεργασίας από υπολογιστές, διαθέσιμα σε όλους, σε μορφές που δεσμεύονται από πνευματικά δικαιώματα (Tauberer, x.x.). Ανεξάρτητα όμως από την ικανοποίηση των κριτηρίων ανοιχτότητας, η σημαντικότητα των κυβερνητικών δεδομένων που δημοσιοποιούνται και διατίθενται εξαρτάται από αν τα δεδομένα αυτά φέρουν κάποιο ειδικό πολιτικό βάρος. Παραδείγματα OGD με πολιτικό βάρος είναι τα δεδομένα που σχετίζονται με τη δημοσιοποίηση οικονομικών στοιχείων, αναφορές πεπραγμένων κυβέρνησης, αιρετών αντιπροσώπων και δημόσιας διοίκησης, πρακτικά των κοινοβουλευτικών συνεδριάσεων, γεωχωρικά δεδομένα, εμπορικά μπτρώα κ.λπ. Ειδικότερα ο τομέας των γεωχωρικών δεδομένων θεωρείται ένας από τους τομείς με την μεγαλύτερη προοπτική ανάπτυξης παγκοσμίως. Η γερμανική αγορά γεωγραφικών πληροφοριών είχε εκτιμηθεί το 2007 σε 1,4 εκατομμύρια ευρώ, ενώ το 2008 οι Κάτω Χώρες απασχολούσαν περίπου 15.000 άτομα στον συγκεκριμένο τομέα (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2011, σ. 3). Επίσης, ο τομέας της υγείας είναι πολλά υποσχόμενος για την εφαρμογή πολιτικών ανοιχτών δεδομένων, καθώς θα ενισχύσει την ανεύρεση τρόπων να προστεθεί αξία και να παραχθούν χρήσιμες νέες αναφορές των προϊόντων για εμπορικούς ή μη εμπορικούς σκοπούς, και να βελτιωθεί το ποσοστό υγείας, ευζην και θνησιμότητας των πληθυσμών (Groen, n.d.).

Ταυτόχρονα, τα OGD που δεν φέρουν ειδικό πολιτικό βάρος μπορούν να έχουν σημαντικό αντίκτυπο στην κοινωνία. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η συνεργασία της Βρετανικής εταιρίας ITO World με την Google για την παροχή online σε πραγματικό χρόνο ενημερώσεων για οποιοδήποτε πρόβλημα προκύπτει στον υπόγειο σιδηρόδρομο του Λονδίνου, εφαρμογή που έχει αποδειχτεί εξαιρετικά χρήσιμη σε εκατομμύρια επιβατών στον σχεδιασμό των καθημερινών διαδρομών τους.

5.1. *Open Government Data Movement*

Το κίνημα OGD έχει κυρίως τεχνολογικά κριτήρια -σε αντίθεση με το κίνημα RTI που έχει ιδεολογικά κίνητρα- και γεννήθηκε μέσα από τις ίδιες τις κυβερνήσεις και τις δημόσιες διοικήσεις, όταν συνειδητοποιήσαν την κολοσσιαία δύναμη που ο συγκεκριμένος τύπος δεδομένων κρύβει σε όρους οικονομικής ανάπτυξης και καινοτομίας. Έχει υπολογιστεί ότι τα οικονομικά οφέλη για την Ευρωπαϊκή Ένωση από την εκμετάλλευση αυτού του ανεκμετάλλετου πόρου θα μπορούσε να φτάσει τα 40 δισεκατομμύρια ευρώ επίσης (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2011, σ. 2). Το κίνημα των OGD προήλθε ως αποτέλεσμα των πιέσεων που ασκούσαν στις κυβερνήσεις από τα μέσα της δεκαετίας του 2000 τόσο από τους πολίτες όσο και μέλη των κυβερνήσεων για απελευθέρωση της κυβερνητικής πληροφορίας. Ως σημεία-ορόσημα προς αυτή την πορεία νοούνται η έναρξη λειτουργίας της κυβερνητικής θεματικής πύλης των Η.Π.Α. 'data.gov' τον Μάιο του 2009 και η αντίστοιχη του Ηνωμένου Βασιλείου 'data.gov.uk' τον Ιανουάριο του 2010 (Janssen, 2012). Η αποδοχή ήταν ραγδαία σε παγκόσμιο επίπεδο ξεκινώντας από ακτιβιστές όπως τεχνολόγοι, δημοσιογράφοι και οργανώσεις πολιτών (Access Info, 2011, σ. 78) και εξαπλώθηκε στις κυβερνήσεις και στους διεθνείς οργανισμούς όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και ο Οργανισμός για Οικονομική Συνεργασία & Ανάπτυξη (Janssen, 2012).

Η καρδιά των OGD βρίσκεται στη διάχυση αδόμητων και ακατέργαστων δεδομένων, στα οποία ο κάθε ενδιαφερόμενος θα μπορεί να έχει πρόσβαση και να τα χρησιμοποιήσει κατά το δοκούν ώστε να εξαγάγει συμπεράσματα ή να παράξει νέα προϊόντα. Υπάρχουν τέσσερις βασικές κινητήριες δυνάμεις πίσω από την απαίτηση για παροχή αδόμητων κυβερνητικών δεδομένων (Janssen, 2012):

1. Διαφάνεια και λογοδοσία, που αναφέρονται στην αναγκαιότητα οι πολίτες να γνωρίζουν σε συνεχιζόμενη βάση τα πεπραγμένα της κυβέρνησής τους
2. Συμμετοχή διακυβέρνηση, δηλαδή περισσότερο ενημερωμένοι πολίτες, οι οποίοι θα συμμετέχουν πιο ενεργά στη διαδικασία λήψης αποφάσεων
3. Καινοτομία και οικονομική ανάπτυξη. Βασικός στόχος είναι η εκμετάλλευση της ήδη υπάρχουσας συσσωρευμένης κυβερνητικής πληροφορίας για την δημιουργία νέων εφαρμογών και υπηρεσιών, που αφενός θα ενισχύσουν την οικονομία κι αφετέρου, θα βοηθήσουν τους πολίτες να παίρνουν πιο ενημερωμένες αποφάσεις

4. Εσωτερική αξία για τη δημόσια διοίκηση. Οι ίδιες οι δημόσιες υπηρεσίες ωφελούνται είτε με τις νέες χρήσεις των δικών τους δεδομένων είτε με την πρόσβαση σε δεδομένα άλλων υπηρεσιών, τα οποία απαιτούνται για την ολοκλήρωση των δικών τους διοικητικών διαδικασιών αυξάνοντας, με αυτό τον τρόπο την αποτελεσματικότητά και την αποδοτικότητά τους.

Σε αντίθεση με το κίνημα RTI που συνήθως αναφέρεται στη διάθεση πληροφορίας κατόπιν αίτησης, το κίνημα OGD προωθεί τη διάχυση δεδομένων μέσω κυβερνητικών θεματικών πυλών, η οποία έχει αποδειχτεί στην πράξη ότι μειώνει τη γραφειοκρατία απαλλάσσοντας τις δημόσιες υπηρεσίες από την επεξεργασία των αιτημάτων για την παροχή πληροφοριών. Επίσης, βελτιώνει τις εσωτερική ροή πληροφορίας, άρα και τη συνολική ενδοϋπηρεσιακή διαχείριση της πληροφορίας (Access Info, 2011, σ. 69).

6. Συνέργεια δικαιώματος στην πληροφορία (RTI) και (OGD)

Η έννοια της ανοιχτής διακυβέρνησης συνδέεται άμεσα τόσο με την παροχή πληροφοριών κατόπιν αίτησης, όπως υποστηρίζεται από το RTI κίνημα, όσο και με την προενεργητική διάθεση πληροφοριών, όπως υποστηρίζεται από το OGD κίνημα. Μια βασική δυσχέρεια για την επιτυχία αποτελεί το ότι τα δύο αυτά κινήματα ακόμα δεν συνεργάζονται αρκετά στενά, παρότι η συνεργασία τους θα προάγει την συζήτηση για τη διαφάνεια αν και υπάρχουν βασικοί παράγοντες που μπορούν να λειτουργήσουν ως «γέφυρες» σε αυτή τη συνέργεια (Access Info, 2011, σ. 6). Η ιδεολογική προσέγγιση του RTI κινήματος πάνω στα θέματα διασφάλισης βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων συμπληρώνει και ταυτόχρονα συμπληρώνεται από την τεχνολογική προσέγγιση του OGD κινήματος για την οικονομική ανάπτυξη και καινοτομία.

Ένα από τα σημεία τριβής είναι ο τρόπος διάθεσης της πληροφορίας, δηλαδή προενεργητικά ή κατόπιν αίτησης. Η τάση των τελευταίων χρόνων τείνει προς την προενεργητική διάθεση συνόλων δεδομένων (datasets) σε μορφές που επιτρέπουν την επαναχρησιμοποίηση τους σύμφωνα με τις αρχές του OGD κινήματος. Παρόλα αυτά για πρόσβαση σε μεγάλης κλίμακας κυβερνητικής πληροφορίας απαιτείται να ακολουθεί η υποβολή αίτησης προς τον αρμόδιο δημόσιο φορέα, δηλαδή η προσέγγιση του κινήματος RTI (Thurston, 2012). Στο σημείο αυτό υπάρχει χώρος για συνεργασία, καθώς η ολοένα αυξημένη ζήτηση για «απελευθέρωση» ακόμα και ολόκληρων βάσεων δεδομένων -π.χ. στην περίπτωση του data journalism- το ιδεολογικό υπόβαθρο του RTI μπορεί να υποστηρίξει θεσμικά τις τεχνολογικές δυνατότητες που παρέχονται από το OGD για την επίλυση ζητημάτων που σχετίζονται με τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας, την αδειοδότηση και τις χρεώσεις για την επαναχρησιμοποίηση της κυβερνητικής πληροφορίας (Access Info, 2011, σ. 11). Επιπλέον, η παροχή πληροφορίας κατόπιν αίτησης δίνει στη δημόσια διοίκηση ένα δείγμα για το ποιες πληροφορίες ενδιαφέρουν τους

πολίτες και αυτό μπορεί να αποτελέσει τη βάση ώστε το OGD κίνημα να θέσει τις προτεραιότητες των δεδομένων που «απελευθερωθούν» (Janssen, 2012).

Ένα επίσης σημαντικό ζήτημα είναι η αξιοπιστία και η ποιότητα των δεδομένων που «απελευθερώνονται». Δεν μπορεί να υπάρξει επιτυχημένη και αξιόπιστη ανοιχτή διακυβέρνηση χωρίς την παροχή και την πρόσβαση σε ακριβή, αξιόπιστα και αυθεντικά δεδομένα ή πληροφορίες. Αυτό φυσικά προϋποθέτει η εκάστοτε κυβέρνηση και δημόσια διοίκηση να διατηρεί ούτως ή άλλως ένα αξιόπιστο σύστημα διαχείρισης αρχείων που θα συσχετίζει τα δεδομένα με τα αρχεία που θεωρητικά υποστηρίζουν. Το ίδιο ισχύει για το πλαίσιο περιεχόμενου και την ανιχνευσιμότητα των δεδομένων, που είναι βασικά στοιχεία για την απόδειξη της αυθεντικότητας και της αξιοπιστίας τους. Όταν τα σύνολα δεδομένων αποσπαστούν τα αρχεία από όπου ανήκουν, τότε το πλαίσιο περιεχόμενου χάνεται και μαζί με αυτό χάνεται η αξιοπιστία και η αξία των δεδομένων, ενώ υπονομεύεται η εμπιστοσύνη στην ανοιχτή διακυβέρνηση (Janssen, 2012, Thurston, 2012). Τέλος, η μεταφορά στο ψηφιακό περιβάλλον μπορεί να προκαλέσει πρόβλημα στη διαχείριση των δεδομένων, αν δεν τηρηθούν οι βασικές αρχές της αποθήκευσης σε ένα ουδέτερο αποθετήριο που θα διαχειρίζεται από επαγγελματίες και θα υποστηρίζεται από πλήρη μεταδεδομένα (Thurston, 2012).

Επιπλέον, η διάθεση αδόμητων δεδομένων, αποκομμένων από πλαίσιο περιεχομένου τους, καθιστά την επεξεργασία τους δυσχερή, με αποτέλεσμα μακροπρόθεσμα να δημιουργηθούν φαινόμενα όπως «πνευματική προσβασιμότητα» και το «χάσμα δεδομένων». Σε αυτές τις περιπτώσεις τα δεδομένα θα απευθύνονται μόνο σε όσους διαθέτουν τις γνώσεις και τις ικανότητες να τα χρησιμοποιήσουν, ενώ το ευρύ κοινό τελικά θα αποκοπεί από την παροχή κυβερνητικής πληροφορίας (Janssen, 2012). Ο μόνος τρόπος για την αποφυγή τέτοιων φαινομένων είναι οι δημόσιοι φορείς να χαράξουν μια πολιτική παροχής κυβερνητικής πληροφορίας, η οποία θα ισορροπεί τα ζητήματα των RTI και OGD κινημάτων, και επί της ουσίας θα ενισχύει την δύναμη της πληροφορίας ανεξαρτήτως από την μορφή και τον τρόπο που διατίθεται.

7. Συμπεράσματα

Η συνέργεια των κινημάτων RTI και OGD είναι θέμα μιας εξελισσόμενης συζήτησης στη διεθνή βιβλιογραφία τα τελευταία χρόνια, αλλά κυρίως είναι η μεγάλη πρόκληση για όλους τους ενδιαφερόμενους τα επόμενα χρόνια. Μολονότι αυτή η συνεργασία είναι ακόμα στα σπάργανα, υπάρχουν αρκετοί κοινοί βασικοί παράγοντες, οι οποίοι μπορούν να λειτουργήσουν ως γέφυρες σε αυτή τη συνέργια (Access Info, 2011, σ. 6). Οι διεθνείς οργανισμοί έχουν διατυπώσει με τις αποφάσεις την ανάγκη για τη «συνταγματοποίηση» του δικαιώματος στην πληροφορία. Άλλοι οργανισμοί, αλλά και οι οργανισμοί καθορισμού πολιτικών έχουν επανει-

λημμένως εκδώσει κατευθυντήριες οδηγίες και πρότυπα που διέπουν τη διάχυση και την πρόσβαση της κυβερνητικής πληροφορίας σε μια αέναη προσπάθεια να συμπεριεχθούν με το συνεχώς μεταβαλλόμενο πληροφοριακό περιβάλλον. Οι κυβερνήσεις, από την άλλη πλευρά, έχουν αγκαλιάσει τις πολλά υποσχόμενες ανοιχτές πρακτικές σε μια προσπάθεια να προσαρμοστούν στην εποχή της ανοιχτής διακυβέρνησης με την απελευθέρωση μεγάλης κλίμακας OGD. Ο κοινός τόπος της αυξημένης διαφάνειας, της μεγαλύτερης συμμετοχής στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, της οικονομικής ανάπτυξης και της καινοτομίας που διέπουν και τα δύο κινήματα μπορούν να αποτελέσουν τη βάση για αυτή τη συνεργασία. Και οι δύο πλευρές μπορούν να συνεισφέρουν τα μέγιστα στη διαδικασία διαμόρφωσης μιας οικουμενικής προσέγγισης στην πρόσβαση της κυβερνητικής πληροφορίας, η οποία θα αναγνωρίζει το δικαίωμα στην πληροφορία ως θεμελιώδες ανθρώπινο και πολιτικό δικαίωμα, θα πιέζει τις κυβερνήσεις προς την κατεύθυνση της προεργρητικής διάθεσης της κυβερνητικής πληροφορίας και θα εξισορροπεί τις πιθανές ανισότητες που θα δημιουργηθούν.

Βιβλιογραφία

Access Info (2011), Beyond Access, open government data and the right to (re) use public information. Διαθέσιμο στο http://www.access-info.org/documents/Access_Docs/Advancing/Beyond_Access_7_January_2011_web.pdf [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Allen, K. B. (1922), Access to Government Information, *Government Information Quarterly*, 9, 67-80.

Bertot, J. C., Jaeger, P.T. Jaeger, et al., (2009), Reconciling Government Documents and Egovernment, *Government Information Quarterly*, 26, 433-436.

Birkinshaw, P. (1997), Freedom of Information and Open Government, *Government Information Quarterly*, 14, 27-49.

Βουλιγέα Ε. & Σιπαρά Μ., Ανοικτή πρόσβαση και αρχαιολογικά δεδομένα, *Ιστορία της Πληροφορίας*, επιμ. Κανελλοπούλου-Μπότη Μ., Νομική Βιβλιοθήκη, 2014.

Cendejas Jauregui, M. (2007), Historical Evolution of the Right to Information, *Comparative Media Law Journal*, 10, 35-61.

Council of Europe (1950), Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: as amended by protocols No. 11 and 14, No. 5 Διαθέσιμο στο <http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Word/005.doc> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Council of Europe (1981), Recommendation No. R (81) 19 on the access to information held by public authorities. Διαθέσιμο στο [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/doc/cm/rec\(1981\)019_EN.asp](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/media/doc/cm/rec(1981)019_EN.asp) [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Council of Europe (2009), Convention on access to official documents, No. 205 Διαθέσιμο στο: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=205&CM=1&CL=ENG> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Cuillier, D. and Piotrowski, S, J. (2009), Internet Information Seeking and its Relation to Support for Access to Government Record, *Government Information Quarterly*, 26, 441-449.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2011), Ανοικτά Δεδομένα, κινητήρας καινοτομίας, οικονομικής μεγέθυνσης και διακυβέρνησης με διαφάνεια, (COM(2011) 882 τελικό) Διαθέσιμο στο http://ec.europa.eu/information_society/policy/psi/docs/pdfs/opendata2012/open_data_communication/en.pdf [Προσβαση: 15.3.2014].

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2003), Οδηγία 2003/98/ΕΚ για την περαιτέρω χρήση πληροφοριών του δημόσιου τομέα, L 345 Διαθέσιμο στο <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:345:0090:0096:EL:PDF> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Freedominfo.org (2013), FOI regimes Διαθέσιμο στο <http://www.freedominfo.org/regions/global/foi-regimes/> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Groen, P. J. (n.d.), Open data & healthcare [Web log comment] Διαθέσιμο στο openhealthnews.com/blogs/groenpj/2012-03-06/open-data-healthcare [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Hemon, P. (1991), Government Information Policy Principles, *Government Information Quarterly*, 8, 393-399.

Human Rights Constitutional Rights.org (n.d.), American convention on human rights Διαθέσιμο στο http://www.hrcr.org/docs/American_Convention/oashr4.html [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Ιγλεζάκης, Ι. (2005), Περαιτέρω Χρήση των Πληροφοριών του Δημόσιου Τομέα, η οδηγία 2003/98 και η προοπτική ενσωμάτωσης στο ελληνικό δίκαιο, *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου*, 25(1), 221-235.

Jaeger, P. T., and Bertot, J. C., (2010), Transparency and Technological Change, *Government Information Quarterly*, 27, 371-376.

Janssen, K. (2012), Open Government Data and the Right to Information, opportunities and obstacles, *The Journal of Community Informatics*, 8(2) Διαθέσιμο στο <http://ci-journal.net/index.php/ciej/article/view/952/954> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Meijer A. and Thaens, M. (2009), Public Information Strategies, *Information Policy*, 14, 31-45.

Mendel, T. (2003), Freedom of Information, an internationally protected human right, *Comparative Media Law Journal*, 1.

Μοσχόπουλος Δ., Οι επιδράσεις που ασκεί το υπόστρωμα της πληροφορίας στους διοικητικούς θεσμούς, Ιστορία της Πληροφορίας, επιμ. Κανελλοπούλου-Μπότη Μ., Νομική Βιβλιοθήκη, 2014.

Tauberer, J. (n.d.), 8 Principles of open government data. Διαθέσιμο στο <http://www.opengovdata.org/home/8principles> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Open Knowledge Foundation (n.d.), Open government data. Διαθέσιμο στο <http://opengovernmentdata.org/> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Organization of American States (2011), Declaration of principles on freedom of expression. Διαθέσιμο στο <http://www.oas.org/en/iachr/expression/show-article.asp?artID=26&IID=1> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Peled, R., and Rabin, Y. (2011) The Constitutional Right to Information, Columbia Human Rights Law Review, 42, 356-401.

Στρατής, Μ. Ν. (2004), Δημιουργία Μοντέλου Διαχείρισης Κυβερνητικής Πληροφορίας και Υλοποίηση σε RDF, Διπλωματική εργασία, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Αρχαιονομίας και Βιβλιοθηκονομίας (αδμ.).

Thurston, A. C. (2012), Trustworthy Records and Open Data, The Journal of Community Informatics, 8(2) Διαθέσιμο στο <http://ci-journal.net/index.php/ciej/article/view/951/952> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

United Nations, Economic and Social Council, Commission on Human Rights (2000), Civil and political rights including the question of freedom of expression, E/CN.4/2000/63 Διαθέσιμο στο [http://www.unhcr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/16583a84ba1b3ae5802568bd004e80f7/\\$FILE/G0010259.pdf](http://www.unhcr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/16583a84ba1b3ae5802568bd004e80f7/$FILE/G0010259.pdf) [Πρόσβαση: 15.3.2014].

United Nations, Economic Commission for Europe (1998), Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters. Διαθέσιμο στο <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

United Nations, General Assembly (1946), Resolution 59 (I) Διαθέσιμο στο: <http://www.un.org/documents/ga/res/1/ares1.htm> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

United Nations, General Assembly (1966), International covenant on civil and political rights, 999-I-14668 Διαθέσιμο στο <http://treaties.un.org/doc/Publication/UN-TS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf> [Πρόσβαση: 15.3.2014].

Yu, H., and Robinson, D. G. (2012), The New Ambiguity of Open Government, UCLA Law Review Disclosure, 59, 178-208.

Έρευνα σε ιστορικές πηγές και προστασία της πληροφορίας

Φερενίκης Παναγοπούλου-Κουτνατζή*

I. Εισαγωγή

Μπορεί μία κοινωνία χωρίς μνήμη να καταλήγει σε μνημειώδεις καταστροφές αποβάλλοντας ένα αναπόσπαστο κομμάτι του εαυτού της και διαταράσσοντας την ιστορική της συνέχεια, το ερώτημα όμως που ανακύπτει είναι υπό ποιες προϋποθέσεις και μέχρι ποίου σημείου μπορεί να διεισδύσει η σκαπάνη του ιστορικού ερευνητή. Ερώτημα με πρακτική σημασία κατά κύριο λόγο για ζώντες ερευνώμενους, δεδομένου ότι οι θανόντες δεν εμπίπτουν μεν στη νομοθεσία περί προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, η αποκάλυψη όμως ορισμένων στοιχείων για αυτούς (π.χ. δράση τους ως δωσίλογοι), ενδέχεται να επιφέρει αρνητικές συνέπειες στους εν ζωή συγγενείς τους¹. Αλλά και για τους ζώντες ερευνώμενους, το ερώτημα δεν είναι τόσο αυτονόητο, δεδομένου ότι κάθε περιορισμός στην ιστορική έρευνα πρέπει να αντιμετωπίζεται με μεγάλη περίσκεψη λόγω της συνταγματικά κατοχυρωμένης προστασίας της έρευνας στο άρθρο 16 παρ. 1 Σ. Στο πλαίσιο της παρούσης εισηγήσεως θα αναζητηθεί η ανεύρεση ισορροπίας ανάμεσα στην ελευθερία της ιστορικής έρευνας και την προστασία προσωπικών δεδομένων των ερευνώμενων.

II. Ελευθερία ιστορικής έρευνας και όρια αυτής

Σχετικά με το επιτρεπτό της επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων για ερευνητικούς κ.λπ. επιστημονικούς σκοπούς, στο μέτρο που η έρευνα αφορά στην επιστήμη, πρόκειται για αναζήτηση της αλήθειας, δηλαδή πληροφοριών και κανόνων

---

* Θερμές ευχαριστίες εκφράζονται στην *Κάλλη Καρβέλη*, Δικηγόρο, ΜΑ, Νομική Ελέγκτρια της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, για τον πολύ εποικοδομητικό διάλογο μαζί της.

1. Στις διατάξεις του Ν 2472/1997 εμπίπτουν προσωπικά δεδομένα που αφορούν σε πρόσωπα που βρίσκονται εν ζωή (βλ. άρθρο 2 στοιχ. γ' του Ν. 2472/1997 σε συνδυασμό με το άρθρο 35 ΑΚ, τη Γνώμη 4/2007 της Ομάδας του Άρθρου 29 σχετικά με την έννοια του όρου «δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα», 20.06.2007, σελ. 27-28 και, μεταξύ άλλων, τις υπ' αριθμ. 100/2001 και 32/2006 Αποφάσεις της Αρχής). Ως εκ τούτου, η χορήγηση ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων αποβιώσαντος σε τρίτο (υπό την έννοια του άρθρου 2 στοιχ. θ' του Ν. 2472/1997), δεν εμπίπτει στις διατάξεις του Ν. 2472/1997.

απροσώπων, στηριγμένων στην παρατήρηση υπερυποκειμενικών δεδομένων². Το πρόβλημα γεννά επομένως η μέθοδος της επαγωγής, ως συναγωγής συμπερασμάτων για τα καθ' όλου από τα επί μέρους ατομικά δεδομένα, δηλαδή ως αναγκαίας μεθόδου τεκμηρίωσης στον τομέα ιδίως των θετικών επιστημών³. Στο πλαίσιο αυτό η διατήρηση των προσωπικών πληροφοριών ενδέχεται να καθίσταται απαραίτητη για την *lege artis* τεκμηρίωση των επιστημονικών πορισμάτων⁴. Υπό αυτό το πρίσμα, η επεξεργασία των δεδομένων πρέπει να καθίσταται αναγκαία και πρόσφορη για την εκπλήρωση της επιστημονικής έρευνας⁵.

Όπως φαίνεται από τις ανωτέρω σκέψεις, έχουμε να κάνουμε με στάθμιση, η οποία επιλύεται βάσει της αρχής της αναλογικότητας. Η θεμελιωτής της αρχής της ανα-

2. Βλ. Κωνσταντίνου Ν. Χριστοδούλου, Δίκαιο Προσωπικών Δεδομένων, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2013, σ. 76, αρ. περιθ. 159.

3. Βλ. Κωνσταντίνου Ν. Χριστοδούλου, όπ. ανωτ. (υποσ. 2), σ. 76, αρ. περιθ. 159.

4. Βλ. π.χ. Απόφαση ΑΠΔΠΧ 32/2006, διαθέσιμη σε: www.dpa.gr, τελευταίος έλεγχος: 12/12/2013.

5. Βλ. άρθρο 9 παρ. 2 στοιχ. θ' της Προτάσεως Κανονισμού για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών (ΠροτΚαν), σύμφωνα με το οποίο, η επεξεργασία είναι απαραίτητη για ιστορικούς ή στατιστικούς σκοπούς ή για σκοπούς επιστημονικής έρευνας, με την επιφύλαξη των προϋποθέσεων και των εγγυήσεων που αναφέρονται στο άρθρο 83. Σύμφωνα με το άρθρο 83 της ΠροτΚαν (Επεξεργασία για ιστορικούς και στατιστικούς σκοπούς και για σκοπούς επιστημονικής έρευνας).

1. Εντός των ορίων του παρόντος κανονισμού, δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα μπορούν να υποβληθούν σε επεξεργασία για ιστορικούς και στατιστικούς σκοπούς και για σκοπούς επιστημονικής έρευνας μόνον εάν:

α) οι σκοποί αυτοί δεν μπορούν να εκπληρωθούν άλλως πως μέσω της επεξεργασίας δεδομένων τα οποία δεν επιτρέπουν ή δεν επιτρέπουν πλέον την ταυτοποίηση του προσώπου στα οποία αναφέρονται·

β) τα δεδομένα που επιτρέπουν την απόδοση πληροφοριών σε πρόσωπο στο οποίο αναφέρονται, κατονομαζόμενο ή του οποίου η ταυτότητα μπορεί να εξακριβωθεί, τηρούνται χωριστά από τις λοιπές πληροφορίες εφόσον οι σκοποί αυτοί μπορούν να εκπληρωθούν κατ' αυτόν τον τρόπο.

2. Φορείς οι οποίοι διεξάγουν ιστορική, στατιστική ή επιστημονική έρευνα μπορούν να δημοσιεύουν ή να δημοσιοποιούν άλλως πως δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα μόνον εάν:

α) το πρόσωπο στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα παρέσχε τη συγκατάθεσή του, σύμφωνα με τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στο άρθρο 7·

β) η δημοσίευση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα είναι απαραίτητη για την παρουσίαση πορισμάτων έρευνας ή για τη διευκόλυνση έρευνας στον βαθμό που τα συμφέροντα ή τα θεμελιώδη δικαιώματα ή οι ελευθερίες του προσώπου στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα δεν υπερισχύουν των εν λόγω συμφερόντων·

γ) το πρόσωπο στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα δημοσιοποίησε τα δεδομένα.

λογικότητας στην Ελλάδα, *Δήμητρα Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου*, τονίζει ότι η αρχή της αναλογικότητας συνιστά μία απαίτηση δικαιοσύνης υπό την έννοια ότι πρέπει να συνεκτιμάται «η αξία των δικαιούχων της διανομής προσώπων, η ποικιλία και η ιδιομορφία των περιστάσεων για να υπάρξει η αριστοτελική ορθή σχέση προς τι, η συμμετρία, ο προσήκων λόγος, η ισότης λόγων, το ακριβές μέσον και η αναλογική αρμονία στις δικαϊκές σχέσεις και καταστάσεις (διανεμητική δικαιοσύνη)»⁶. Στο τελευταίο στάδιο της εξετάσεως της αρχής της αναλογικότητας αναζητείται η αυστηρή αντιστοιχία των πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων του συστήματος προστασίας της ιδιωτικότητας (όχι όμως αριθμητικός) ισολογισμός κόστους και οφέλους της ρυθμίσεως, με άλλα λόγια η ισορροπία μεταξύ διαφόρων συμφερόντων ή η πρακτική αρμονία μεταξύ του μέτρου του σκοπού και της πραγματικής καταστάσεως⁷. Κρίσιμο εν προκειμένω είναι να επιλεγεί η λύση που κατά την *in concreto* στάθμιση λαμβάνει υπόψη της το σύνολο των τυχόν ή παραλλήλων αντιτιθέμενων συμφερόντων, ενώ παράλληλα με την εξυπηρέτηση των λοιπών δημοσίων συμφερόντων παραμένει αλώβητος ο πυρήνας του δικαιώματος ιδιωτικότητας⁸. Στην περίπτωση της επιστημονικής έρευνας θα πρέπει να σταθμισθεί αφενός το ατομικό συμφέρον του υποκειμένου, του οποίου χρησιμοποιούνται τα δεδομένα για ερευνητικούς σκοπούς και αφετέρου το πιθανό συλλογικό όφελος από την προσδοκώμενη επιστημονική ανακάλυψη σε συνδυασμό προς ατομικό συμφέρον του ερευνητή να αποφύγει το κόστος της ανωνυμοποίησης των δεδομένων (ή της εξασφάλισης της επανανομαστικοποίησής τους)⁹.

Εν προκειμένω, η αρχή της αναλογικότητας συνιστά απόρροια της φιλοσοφικής σχολής του ωφελισμού: Στόχος είναι περισσότερη γνώση και περισσότερη ελευθερία. Σύμφωνα με τους ωφελιμιστές φιλοσόφους, σκοπός των πράξεων μας πρέπει να είναι η μεγαλύτερη κατά το δυνατόν ωφέλεια για τον μεγαλύτερο κατά το δυνατόν αριθμό ατόμων¹⁰. Κατ' ακολουθία της θεωρίας αυτής, η προστασία των

6. Βλ. *Δήμητρα Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου*, Σημεία εργασίας επί της αρχής της αναλογικότητας εξ αφορμής της αποφάσεως 2112/1984 του Συμβουλίου της Επικρατείας, σε «Χαριστήριο», Σύμμεκτα προς τιμήν Γεωργίου Μ. Παπαχατζή (Τ.Τ. Παπαχατζή): Δημοσία Διοίκηση και Διοικητική Δικαιοσύνη, Αθήνα-Κομοτηνή 1989, σ. 889-929 (891-892) = Η αρχή της αναλογικότητας (Σημεία Εμβαθύνσεως και Προβληματισμού), σε *Δήμητρα Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου/ Ευαγγελία Κουτούπα-Ρεγκάκου*, Εμβάθυνση Δημοσίου Δικαίου, Ειδικά Θέματα Διοικητικού Δικαίου (Εμβ. Δημ. Δικ.), Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2005, σ. 59-94 (62).

7. Βλ. *Δήμητρα Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου*, όπ. ανωτ. (υποσ. 6), σ. 913-914 (Τ.Τ. Παπαχατζή) = σ. 81-82 (Εμβ. Δημ. Δικ.).

8. Βλ. *Δήμητρα Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου*, όπ. ανωτ. (υποσ. 6), σ. 914 (Τ.Τ. Παπαχατζή) = σ. 82 (Εμβ. Δημ. Δικ.).

9. Βλ. ΑΠΔΠΧ, Αποφάσεις 4, 5/2010, διαθέσιμες σε: www.dpa.gr, τελευταίος έλεγχος: 15.10.2013.

10. Βλ. ανάλυση της θεωρίας από Θεοδόσιο Ν. Πελεγρίνη, Ηθική Φιλοσοφία, 8η έκδοση, εκδόσεις Παπασωτηρίου, Αθήνα 2011, σ. 89 επ.

προσωπικών δεδομένων των ερευνωμένων έχει ως όφελος την προστασία της ιδιωτικής τους σφαίρας και ως κόστος, την παρεμπόδιση της επιστημονικής έρευνας. Αντιστοίχως, η αναγνώριση ενός δικαιώματος στη λήθη έχει ως κόστος τη διαγραφή πληροφοριών πιθανώς σημαντικών για την ιστορική συνέχεια μίας κοινωνίας και ως ωφέλεια τη δυνατότητα στο άτομο να αναδομήσει τη ζωή του κάνοντας μία νέα αρχή και διαγράφοντας τον πρότερο, όχι και τόσο τιμητικό για αυτόν βίο του¹¹. Η ατέλεια του ωφελιμισμού και συνεπώς της θεωρίας της αναλογικότητας γεννιέται από την ασυμμετρία των ηθικών αξιών. Δεν είναι πάντοτε εφικτό να σταθμίσουμε ανόμοια αγαθά.

Το ερώτημα που ανακύπτει είναι εάν νομιμοποιείται μία ανεξάρτητη αρχή που θα χορηγήσει άδεια για διεξαγωγή επιστημονικής έρευνας (π.χ. η Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα) ή ο δικαστής που θα κρίνει σε επόμενο στάδιο να εκτιμήσει ή και να προβλέψει την μελλοντική απήχηση και την κοινωνικοοικονομική σημασία των βημάτων της επιστήμης και της γνώσεως, όταν αυτή ακριβώς η εκτίμηση των πιθανοτήτων αποτελεί το αντικείμενο της επιστήμης, της σύγχρονης, αλλά και της μελλοντικής¹². Γεννάται εύλογα η απορία, μήπως αυτή η διαδικασία της αδειοδοτήσεως αποστερεί εκ των προτέρων την επιστήμη από το έργο της. Ως εκ του λόγου τούτου, η παγία νομολογία της Αρχής είναι να μην εξετάζει το ουσιαστικό κομμάτι της έρευνας, αλλά το διαδικαστικό, δηλαδή εάν πληρούνται οι προϋποθέσεις για την προστασία των ερευνωμένων. Πρόκειται συνεπώς για τήρηση μίας διαδικασίας, προκειμένου και η έρευνα να διεξαχθεί και τα υποκείμενα των δεδομένων της έρευνας να προστατευθούν. Αυτό που είναι σημαντικό είναι η τήρηση της διαδικασίας να μην παρακωλύει ανυπερβλήτως τη διεξαγωγή της έρευνας μέσω της επιβολής υψηλών παραβόλων, χρονοβόρων ή πολύπλοκων διαδικασιών αδειοδοτήσεως κ.λπ.

III. Η επιλογή του νομοθέτη

Το άρθρο 16 παρ. 1 Σ κατοχυρώνει την ελευθερία της έρευνας. Η αναγνώριση της ελευθερίας αυτής σημαίνει ότι τα πάντα υπόκεινται στην έρευνα, δεν υπάρχει δηλαδή αντικείμενο γνώσεως, του οποίου η έρευνα απαγορεύεται¹³. Σύμφωνα με τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, η ελευθερία της έρευνας κατοχυρώνεται ως ατομικό δικαίωμα του καθενός και όχι ως αποκλειστική αποστολή του κρά-

11. Βλ. Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή, Το δικαίωμα στη λήθη στην εποχή της αβάσταχτης μνήμης: Σκέψεις αναφορικά με την Πρόταση Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων, ΕφημΔΔ 2012, σ. 264-278 (264).

12. Βλ. Κωνσταντίνο Ν. Χριστοδούλου, όπ. ανωτ. (υποσ. 2), σ. 77, αρ. περιθ. 161.

13. Βλ. Πρόδρομο Δ. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τέταρτη ενημερωμένη έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2012, αρ. περιθ. 931.

τους¹⁴. Ως εκ τούτου, κάθε φυσικό πρόσωπο ή νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου έχει το δικαίωμα να επιδίδεται στην επιστημονική έρευνα στους τομείς του ενδιαφέροντός του¹⁵. Η ελευθερία της έρευνας περιλαμβάνει την ελευθερία της επιλογής του αντικειμένου και της μεθόδου της έρευνας¹⁶. Ενώ όλα τα θέματα της έρευνας είναι επιτρεπτά, από την ελευθερία της έρευνας δεν συνάγεται ότι κάθε ερευνητής έχει αξίωση προσβάσεως σε δημόσια πράγματα ή στοιχεία που δεν είναι γενικώς προσιτά στο κοινό, για λόγους π.χ. συμφερόντων των τρίτων, όπως του δικαιώματός τους στην ιδιωτική σφαίρα¹⁷. Στο σημείο αυτό έγκειται και η καρδιά του προβληματισμού της παρούσης μελέτης.

Η επιλογή του Ν. 2472/1997 δεν είναι ευκρινής. Από τη μία πλευρά, το άρθρο 7 παρ. 2 στοιχείο στ' του Ν. 2472/1997 φαίνεται να επιβάλλει αδιακρίτως την ανωνυμία των δεδομένων επί επεξεργασίας τους για επιστημονικούς και λοιπούς λόγους και μάλιστα καθυποβάλλοντάς την και υπ' αυτούς τους όρους σε προηγούμενη άδεια της Αρχής. Με τον τρόπο αυτό δίδεται εκ πρώτης όψεως η εντύπωση ότι απαγορεύει ολωσδιόλου την για επιστημονικούς σκοπούς επεξεργασία δεδομένων χωρίς ανωνυμοποίησή τους¹⁸. Από την άλλη πλευρά, το άρθρο 4 παρ. 1 στοιχ. δ, εδ. β' του Ν. 2472/1997 φαίνεται να επιτρέπει την διατήρηση προσωπικών δεδομένων για επιστημονικούς σκοπούς ακόμη και μετά την λήξη της απαραίτητης για την επεξεργασία χρονικής περιόδου μετά από άδεια της Αρχής, δηλαδή προϋποθέτει ότι κατά της αναγκαίας αυτής περιόδου ενδέχεται και να είναι νόμιμη η επεξεργασία προσωπικών δεδομένων για τέτοιους σκοπούς. Από πλευράς ενωσιακού δικαίου, το άρθρο 9 της Οδηγίας 95/46 φαίνεται να επιβάλλει και όχι απλώς να ανέχεται ή να επιτρέπει την υπεροχή της ελευθερίας της έρευνας απέναντι στην ιδιωτική σφαίρα του προσώπου, υπό τον όρο ότι ικανοποιείται επαρκώς η αρχή της αναγκαιότητας της έρευνας¹⁹. Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η ρύθμιση της Προτάσεως Κανονισμού στο άρθρο 9 παρ. 2 στοιχ. θ σε συνδυασμό με το άρθρο 83 παρ. 2, που επιτρέπει την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων για επιστημονικούς και λοιπούς σκοπούς, συμπεριλαμβανομένης της παρουσιάσεως (δημοσιεύσεως) των αποτελεσμάτων της εν λόγω επεξεργασίας στην επιστημονική κοινότητα.

---

14. Βλ. ΣτΕ 1043/1989.

15. Βλ. Κώστα Χ. Χρυσόγονο, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, τρίτη αναθεωρημένη έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2006, σ. 327.

16. Βλ. Πρόδρομο Δ. Δαγτόγλου, όπ. ανωτ. (υποσ. 13), αρ. περιθ. 932.

17. Βλ. Πρόδρομο Δ. Δαγτόγλου, όπ. ανωτ. (υποσ. 13), αρ. περιθ. 932.

18. Βλ. Κωνσταντίνο Ν. Χριστοδούλου, όπ. ανωτ. (υποσ. 2), σ. 77, αρ. περιθ. 162.

19. Βλ. Κωνσταντίνο Ν. Χριστοδούλου, όπ. ανωτ. (υποσ. 2), σ. 78, αρ. περιθ. 163.

IV. Το ζήτημα της αλλαγής του σκοπού επεξεργασίας στην έρευνα

Αυτό το οποίο είναι άξιο διερευνήσεως είναι εάν και υπό ποιες προϋποθέσεις είναι επιτρεπτή η έρευνα για την έρευνα. Με διαφορετική διατύπωση, μπορεί ο ερευνητής να πάει στο αρχείο της στρατολογίας μελετώντας τα εκεί έγγραφα για αμιγώς ερευνητικούς σκοπούς χωρίς να έχει προδιαγράψει εκ των προτέρων τον σκοπό της έρευνάς του, αλλά ερευνώντας μόνο και μόνο προς χάριν της έρευνας χωρίς να έχει καταλήξει εκ των προτέρων στο σκοπό της έρευνας; Ή μπορεί ο ερευνητής να αναζητεί κάτι συγκεκριμένο, αλλά κατά τη διάρκεια της έρευνας να εντοπίσει κάτι πολύ πιο ενδιαφέρον και να αλλάξει τον σκοπό της έρευνάς του;

Αναφορικά με το ζήτημα της αλλαγής του σκοπού της επεξεργασίας αξίζει να σημειωθεί το άρθρο 6 παρ. 1 β της Οδηγίας 95/46, σύμφωνα με το οποίο τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα πρέπει να συλλέγονται για καθορισμένους, σαφείς και νόμιμους σκοπούς και η μεταγενέστερη επεξεργασία τους να συμβιβάζεται με τους σκοπούς αυτούς. Η μεταγενέστερη επεξεργασία για ιστορικούς, στατιστικούς ή επιστημονικούς σκοπούς δεν θεωρείται ασυμβίβαστη εφόσον τα κράτη μέλη προβλέπουν κατάλληλες εγγυήσεις.

Η επεξεργασία για άλλο σκοπό από αυτόν για τον οποίο συλλέχθηκαν τα δεδομένα πρέπει να διενεργείται από τον ίδιο τον υπεύθυνο επεξεργασίας των δεδομένων, έτσι ώστε τα δεδομένα να μην εκφεύγουν από τη σφαίρα επιρροής του υπευθύνου επεξεργασίας, δηλαδή να διατίθενται ή να ανακοινώνονται σε τρίτον χωρίς προηγουμένως να έχουν ανωνυμοποιηθεί. Επιπλέον, το αντικείμενο της έρευνας πρέπει να είναι σαφώς καθορισμένο, ούτως ώστε να είναι δυνατή και η κρίση εάν τα δεδομένα, που υφίστανται επεξεργασία, είναι απαραίτητα για τον επιδιωκόμενο σκοπό. Τέλος, κατά το διάστημα της επεξεργασίας των ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων, θα πρέπει να λαμβάνονται τα απαραίτητα οργανωτικά μέτρα για την ασφάλεια των δεδομένων, σύμφωνα με το άρθρο 10 του Ν 2472/1997.

Χρήσιμη εν προκειμένω είναι η Γνώμη 3/2013 της Ομάδας Εργασίας του άρθρου 29.

Σύμφωνα με την εν λόγω Γνώμη (III.2.3.), η δυνατότητα που παρέχει η Οδηγία για την περαιτέρω χρήση των δεδομένων δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως γενική εξαίρεση από την απαίτηση του θεμιτού σκοπού επεξεργασίας και δεν σκοπεύει σε μία γενική εξουσιοδότηση περαιτέρω χρήσεως των δεδομένων για ιστορικούς, στατιστικούς και επιστημονικούς σκοπούς. Όπως σε όλες τις περιπτώσεις περαιτέρω χρήσεως, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όλες οι συγκεκριμένες περιστάσεις και παράγοντες για την απόφαση της λήψεως των κατάλληλων και επαρκών εγγυήσεων. Οι εγγυήσεις αυτές πρέπει να είναι αρκετά αυξημένες, έτσι ώστε να αποκλείονται ή τουλάχιστον να ελαχιστοποιούνται οι κίνδυνοι για τα υποκείμενα των δεδομένων. Η Γνώμη εμμένει ότι πρέπει να αποφεύγεται οποιαδήποτε σχετική επίδραση στα υποκείμενα των δεδομένων είτε αυτή είναι αρνητική είτε θετική. Σε

αυτό το πλαίσιο εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια κάθε κράτους μέλους να ορίσει ποιες εγγυήσεις είναι κατάλληλες. Η συγκεκριμενοποίηση αυτή συνήθως γίνεται μέσω της νομοθεσίας κάθε κράτους, η οποία πρέπει να είναι ειδική ή πιο γενική. Στην τελευταία περίπτωση αφήνεται περιθώριο δράσεως για τη θέσπιση κώδικα δεοντολογίας ή συγγραφή οδηγιών από τις αρμόδιες αρχές προστασίας δεδομένων.

Η Γνώμη επισημαίνει ότι για την ιστορική έρευνα σε σχέση με δεδομένα ποινικών καταδικών, όπου ο ερευνητής μπορεί να ενδιαφέρεται για συγκεκριμένο πρόσωπο, το υποκείμενο των δεδομένων έχει δικαίωμα στην πλήρη επανένταξη του στην κοινωνία, χαίρει στην ουσία ενός δικαιώματος στη λήθη²⁰, κάτι το οποίο διαταράσσεται με την μετά από δεκαετίες έρευνα σχετικά με π.χ. τη δράση του ως μυστικού πράκτορα, την ασθένειά του από ψυχική νόσο κ.λπ. Μάλιστα η χρήση αυτών των δεδομένων έχει αντίκτυπο και στα μέλη της οικογένειας. Η δυσμενής επιρροή τέτοιων γεγονότων σε μέλη οικογένειας αναγνωρίζεται επίσης και για έρευνα επί θανόντων ερευνωμένων. Για το λόγο αυτό, πολλά κράτη ρυθμίζουν ειδικώς την πρόσβαση στα δικαστικά αρχεία δωσιλόγων κατά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ή άλλα σημαντικά αρχεία ιστορικού ενδιαφέροντος, προκειμένου να αποφεύγονται οι δυσμενείς συνέπειες σε συγγενείς των υποκειμένων των δεδομένων, που καμία ευθύνη δεν φέρουν για τη δράση των δωσιλόγων. Η ανεύρεση μίας λεπτής ισορροπίας δεν είναι πάντοτε εφικτή, καθώς η γνώση των ονομάτων των δωσιλόγων επενεργεί αρνητικώς ασκόπως και στους συγγενείς των δωσιλόγων, ενώ το πέρας αυτών στον ποταμίο της λήθης, οδηγεί και σε λήθη ιστορικών γεγονότων²¹.

Η Ομάδα Εργασίας καταλήγει ότι δεδομένα που συλλέγονται για άλλο σκοπό επιτρέπεται να χρησιμοποιηθούν για ερευνητικούς σκοπούς μόνον εφόσον τα δεδομένα ανωνυμοποιηθούν, ψευδονυμοποιηθούν ή υποστούν κατάλληλα μέτρα ασφάλειας, εφόσον δεν είναι δυνατοί οι δύο προηγούμενοι τρόποι. Κατάλληλα μέτρα ασφάλειας είναι η κρυπτογράφηση, η παρεμβολή έμπιστης τρίτης οντότητας, η οποία προβαίνει στην ανωνυμοποίηση των δεδομένων και μπορεί, εφόσον η έρευνα το απαιτεί, να επανασυνδέσει τα δεδομένα με τα πρόσωπα, ο περιορισμός της προσβάσεως μόνον προς ανάγνωση στις εγκαταστάσεις του υπευθύνου επε-

20. Βλ. *Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή*, όπ. ανωτ. (υποσ, 11), σ. 264 επ.

21. Βλ. σχετικά ΑΠΔΠΧ, Απόφαση 50/2005, διαθέσιμη σε: www.dpa.gr, τελευταίος έλεγχος: 15.10.2013, όπου η Αρχή χορήγησε άδεια σε υποψήφιο διδάκτορα στο σχετικό αρχείο του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσιλόγων (Υπουργείο Δικαιοσύνης) υπό τον όρο (μεταξύ των άλλων συνήθων όρων προσβάσεως στον τόπο τήρσεως του αρχείου, εξαγωγής μόνον των απαραίτητων, κατά την επιστημονική κρίση του ερευνητή, δεδομένων και ανωνυμοποίησης των δεδομένων σε κάθε μεταγενέστερη χρήση π.χ. με τη δημοσίευση της έρευνας) ότι θα καταγράφει μόνο το ιστορικό της κάθε περιπτώσεως και όχι τα στοιχεία που ταυτοποιούν το ιστορικό με συγκεκριμένα πρόσωπα, που δυνατόν να βρίσκονται ακόμα εν ζωή.

ξεργασίας, ή σε ελεγχόμενους χώρους, ενώ σημειώνεται ότι όταν η ανακοίνωση των δεδομένων αναμένεται να έχει σοβαρές επιπτώσεις στην ιδιωτικότητα των υποκειμένων, αυτός ο τρόπος της προσβάσεως δεν είναι κατάλληλος. Η περαιτέρω χρήση των προσωπικών δεδομένων πρέπει να γίνεται κατόπιν συγκαταθέσεως των υποκειμένων των δεδομένων και οποιαδήποτε εξαίρεση αναφορικά με τη μη λήψη συγκαταθέσεως πρέπει να εξειδικεύεται από νόμο που ορίζει τα αναγκαία μέτρα προστασίας των υποκειμένων των δεδομένων. Η Γνώμη επισημαίνει ότι σε περίπτωση αμφιβολίας η περαιτέρω χρήση πρέπει να αδειοδοτείται από αρμόδια υπηρεσία.

V. Αδειοδότηση έρευνας σε ιστορικά αρχεία από την Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα

A. Η διαδικασία αδειοδοτήσεως

Η Αρχή έχει προδιαγράψει, με σειρά πράξεων και αποφάσεών της²² τις προϋποθέσεις νομιμότητας επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, τόσο απλών όσο και ευαίσθητων, για ερευνητικούς σκοπούς. Σύμφωνα με την παγία νομολογία της Αρχής, η διενέργεια επιστημονικής έρευνας συνιστά νόμιμο σκοπό επεξεργασίας, κατά την έννοια του άρθρου 4 του Ν. 2472/1997, μεταξύ άλλων και λόγω του ότι, βάσει του άρθρου 16 παρ. 1 του Συντάγματος, η ανάπτυξη και προαγωγή της έρευνας αποτελεί υποχρέωση του Κράτους.

Για την αδειοδότηση της επιστημονικής έρευνας, ο ενδιαφερόμενος ερευνητής θα πρέπει να υποβάλει εγγράφως στον υπεύθυνο επεξεργασίας αίτηση για πρόσβαση στο αρχείο από το οποίο επιθυμεί να αντλήσει τις πληροφορίες του για τη διεξαγωγή της επιστημονικής του έρευνας. Στη συνέχεια ο υπεύθυνος επεξεργασίας διαβιβάζει ερώτημα στην Αρχή αναφορικά με το αν πληρούνται οι όροι οι προϋποθέσεις χορηγήσεως άδειας εκ μέρους της Αρχής (βλ. άρθρο 7 παρ. 3 του Ν. 2472/1997, το οποίο ορίζει ότι απαιτείται αίτηση του υπευθύνου επεξεργασίας και όχι του τρίτου εν προκειμένω ερευνητή)²³.

22. Βλ. μεταξύ άλλων ΑΠΔΠΧ, Αποφάσεις 46/2004, 47/2004, 16/2005, 32/2006, 10/2011, 67/2011 και 121/2011, διαθέσιμες σε www.dpa.gr, τελευταίος έλεγχος: 12/12/2013.

23. Βλ. σχετικά ΑΠΔΠΧ, Απόφαση 110/2013, διαθέσιμη σε: www.dpa.gr, τελευταίος έλεγχος: 15.10.2013, όπου η Αρχή απέρριψε αίτηση τρίτου για πρόσβαση σε ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα που τηρούνται στο αρχείο του υπευθύνου επεξεργασίας, λόγω ελλείψεως νομιμοποίησής του να ζητήσει την σχετική άδεια από την Αρχή καθόσον προς τούτο νομιμοποιείται μόνον ο υπεύθυνος επεξεργασίας. Η Αρχή έκρινε ότι ο αιτών δεν μπορεί, κατά νόμο, να υποβάλει αίτηση, αλλά μόνον ο υπεύθυνος επεξεργασίας νομιμοποιείται σε τούτο και έχει συναφή υποχρέωση να απευθυνθεί στην ΑΠΔΠΧ για να λάβει ή όχι τη σχετική άδεια.

Β. Το ζήτημα της συγκατάθεσης των (εν ζωή) ερευνωμένων

Στην περίπτωση έρευνας σε απλά προσωπικά δεδομένα θα πρέπει να εξασφαλισθεί η προηγούμενη συγκατάθεσή των υποκειμένων των δεδομένων (που βρίσκονται εν ζωή, καθώς ο Ν. 2472/1997 δεν εφαρμόζεται σε θανόντες)²⁴ ή να κριθεί ότι η διεξαγωγή της έρευνας υπερτερεί του δικαιώματος των υποκειμένων για προστασία των δεδομένων τους, εκτός εάν τα δεδομένα διατεθούν ή ανακοινωθούν στον ερευνητή από τον υπεύθυνο επεξεργασίας, αφού προηγουμένως έχουν ανωνυμοποιηθεί.

Στην περίπτωση έρευνας σε ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα, απαιτείται η λήψη προηγούμενης άδειας εκ μέρους της Αρχής, κατά τα προβλεπόμενα στο άρθρο 7 παρ. 2 στοιχ. στ' του Ν 2472/1997. Η επεξεργασία είναι δυνατή και χωρίς τη συγκατάθεση των υποκειμένων των δεδομένων, σε περίπτωση π.χ. αναδρομικής επιστημονικής μελέτης υπό τις προϋποθέσεις της τήρησης της ανωνυμίας και της λήψης των απαραίτητων μέτρων για την προστασία των δικαιωμάτων των υποκειμένων των δεδομένων²⁵.

Γ. Πρόσβαση σε δημόσια έγγραφα

Η Αρχή με την υπ' αριθ. 8/2009 απόφασή της έκρινε ότι ο ερευνητής δικαιούται να έχει πρόσβαση σε δημόσια έγγραφα, όταν αυτά ζητούνται για ιστορική ή επιστημονική έρευνα, εφόσον σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 5 παρ. 1 και 3 του Ν 2690/1999, είναι ελεύθερη η πρόσβαση στα διοικητικά έγγραφα, χωρίς να απαιτείται η ύπαρξη ειδικού εννόμου συμφέροντος, αρκεί τα έγγραφα αυτά να μην αφορούν στην ιδιωτική ή οικογενειακή ζωή τρίτου, ή να μην παραβλάπεται απόρρητο, το οποίο προβλέπεται από ειδικές διατάξεις. Στις περιπτώσεις δε αυτές που τα δημόσια έγγραφα ζητούνται για επιστημονική ή ιστορική έρευνα, δεν απαιτείται προηγούμενη της ανακοινώσεως ενημέρωση των υποκειμένων από τη δημόσια αρχή, όταν η ενημέρωση αποδεικνύεται αδύνατη ή προϋποθέτει δυσανάλογες προσπάθειες, όπως εξάλλου προβλέπεται ρητά στην Οδηγία 95/46/ΕΚ. Ειδικότερα, το άρθρο 11 παρ. 2 της Οδηγίας προβλέπει απαλλαγή του υπευθύνου επεξεργασίας από την υποχρέωση ενημερώσεως του υποκειμένου στην περίπτω-

---

24. Βλ. ανωτ. υποσ. 1.

25. Βλ. ΑΠΔΠΧ, Αποφάσεις 46,47/2004 και 32/2006, διαθέσιμες σε: www.dpa.gr, τελευταίος έλεγχος: 15.10.2013 και Άδειες 1196, 1223/2013. Στην άδεια 1196/2013 η Αρχή κάνει λόγο για τη δυσκολία ενημερώσεως των υποκειμένων των δεδομένων (εν προκειμένω των ασθενών που νοσηλεύθηκαν στο νοσοκομείο οκτώ χρόνια πριν ή μεταγενέστερα), δεδομένου ότι τα στοιχεία επικοινωνίας με τους ασθενείς, εάν αυτά υπάρχουν, είναι καταχωρισμένα μέσα στους φακέλους (άρα πρέπει πρώτα να υπάρξει πρόσβαση σε αυτούς).

ση της ιστορικής ή επιστημονικής έρευνας, εάν η ενημέρωση του ενδιαφερομένου αποδεικνύεται αδύνατη ή προϋποθέτει δυσανάλογες προσπάθειες.

Δ. Αποδέκτης της άδειας (ερευνητής ή/και υπεύθυνος επεξεργασίας): Η πρακτική της Αρχής

Μέχρι λίαν προσφάτως η Αρχή χορηγούσε άδεια σε αυτόν που υπέβαλε την αίτηση για επιστημονική έρευνα, είτε αυτός ήταν ο ερευνητής είτε ο υπεύθυνος επεξεργασίας. Συγκεκριμένα:

α) Άδεια σε ερευνητή

Όταν ο ερευνητής υπέβαλε την άδεια, η άδεια χορηγείτο στον υπεύθυνο επεξεργασίας, προκειμένου να επιτρέψει στον ερευνητή να εξαγάγει δεδομένα από το αρχείο, που τηρούσε ο υπεύθυνος επεξεργασίας και περιελάμβανε μεταξύ άλλων και ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα²⁶. Στην περίπτωση της ιστορικής έρευνας, όταν αυτή αφορά επαρκώς εξατομικευμένα πρόσωπα της ιστορίας που βρίσκονται ακόμα εν ζωή, έπρεπε ο ερευνητής, με μέριμνα του υπευθύνου επεξεργασίας, να λάβει προηγουμένως τη σχετική άδεια της Αρχής. Η Αρχή χορηγούσε τη σχετική άδεια προς τον υπεύθυνο επεξεργασίας του αρχείου, από τον οποίο ζητούσε ο ερευνητής την πρόσβαση προς εκπλήρωση του ερευνητικού του σκοπού, «υπό τον όρο ότι θα τηρηθεί η ανωνυμία των προσώπων, στα οποία αναφέρονται τα αιτούμενα στοιχεία, ώστε να αποφευχθεί κάθε δυνατότητα ταυτοποιήσεως, σε κάθε περίπτωση δηλαδή με τήρηση της ανωνυμίας κατά τη δημοσιοποίηση των πορισμάτων της σχετικής έρευνας²⁷. Επίσης, στην περίπτωση που ο αιτών ερευνητής επιθυμούσε να λάβει αντίγραφα των ζητηθέντων στοιχείων με αναγραφή και των δεδομένων που ταυτοποιούν τα φυσικά πρόσωπα, θα έπρεπε να προβεί στην υποβολή στην Αρχή γνωστοποιήσεως συστάσεως και λειτουργίας αρχείου, καθώς και αιτήσεως

26. Όπως έχει σημειωθεί ανωτέρω (υποσ. 26), η Αρχή έχει αλλάξει την πρακτική της και απαιτεί απαραίτητα την υποβολή αιτήσεως από τον υπεύθυνο επεξεργασίας (Βλ. σχετικά ΑΠΔΠΧ, Απόφαση 110/2013, διαθέσιμη σε: www.dpa.gr, τελευταίος έλεγχος: 12/12/2013, όπου η Αρχή απέρριψε αίτηση τρίτου για πρόσβαση σε ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα που τηρούνται στο αρχείο του υπευθύνου επεξεργασίας, λόγω ελλείψεως νομιμοποιήσεώς του να ζητήσει την σχετική άδεια από την Αρχή καθόσον προς τούτο νομιμοποιείται μόνον ο υπεύθυνος επεξεργασίας. Η Αρχή έκρινε ότι ο αιτών δεν μπορεί, κατά νόμο, να υποβάλει αίτηση, αλλά μόνον ο υπεύθυνος επεξεργασίας νομιμοποιείται σε τούτο και έχει συναφή υποχρέωση να απευθυνθεί στην ΑΠΔΠΧ για να λάβει ή όχι τη σχετική άδεια.

27. Βλ. ΑΠΔΠΧ, Αποφάσεις 63/2002, 53/2003, 50/2005, 64/2010, 67/2011, διαθέσιμες σε: www.dpa.gr, τελευταίος έλεγχος: 12/12/2013.

παροχής άδειας επεξεργασίας ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων, σύμφωνα με τα οριζόμενα στις διατάξεις των άρθρων 6 και 7 του Ν. 2472/1997²⁸.

β) Άδεια σε υπεύθυνο επεξεργασίας

Όταν ο υπεύθυνος επεξεργασίας υπέβαλε την αίτηση, η άδεια χορηγείται στον υπεύθυνο επεξεργασίας επιτρέποντας την πρόσβαση του ερευνητή στο σχετικό αρχείο με τους εξής όρους: α) η πρόσβαση στο αρχείο των ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων να γίνεται στο χώρο τηρήσεώς τους, β) ο ερευνητής να εξαγάγει μόνο τα δεδομένα που, κατά την επιστημονική του κρίση, είναι απαραίτητα για την ολοκλήρωση της μελέτης του, να καταγράφει μόνο το ιστορικό της υποθέσεως και όχι τα στοιχεία που ταυτοποιούν το ιστορικό με συγκεκριμένα πρόσωπα, να εξαγάγει τα στοιχεία σε ανώνυμη μορφή και να τηρεί την ανωνυμοποίηση σε κάθε μεταγενέστερη χρήση των δεδομένων²⁹.

γ) Άδεια σε υπεύθυνο επεξεργασίας και σε ερευνητή

Η Αρχή στην προσπάθειά της να συστηματοποιήσει την πρόσφατη πρακτική της και επιδιώκοντας να αποφύγει την τυπική ανωμαλία να χορηγείται άδεια στον υπεύθυνο κάτοχο του αρχείου μετά από αίτηση του ερευνητή ή άδεια στον ερευνητή μετά από αίτηση του κατόχου του αρχείου κατέληξε στο να χορηγεί διττή άδεια τόσο στον υπεύθυνο επεξεργασίας όσο και στον ερευνητή. Σε πρόσφατη σχετική νομολογία³⁰ η Αρχή έκρινε κατά πλειοψηφία ότι επειδή σε πολλές περιπτώσεις, η αποτελεσματικότερη διεξαγωγή της ιστορικής και επιστημονικής έρευνας απαιτεί ο ερευνητής να έχει συνεχή πρόσβαση στα ονομαστικά στοιχεία του αρχείου του υπευθύνου επεξεργασίας, προκειμένου να επαληθεύει τα επιμέρους συμπεράσματα και το τελικό συμπέρασμα πριν από την ανωνυμοποίηση και τελική παρουσίαση, πρέπει να αποκτήσει ο ερευνητής υπό τις ανωτέρω συνθήκες την ιδιότητα του υπευθύνου επεξεργασίας και πρέπει να λάβει άδεια κατά το άρθρο 7 παρ. 2 στοιχ. στ' του Ν. 2472/1997 προσβάσεως και χρήσεως για επιστημονικούς και ερευνητικούς σκοπούς των προσωπικών δεδομένων ζώντων φυσικών προσώπων υπό τους εξής όρους: α) ότι η πρόσβαση στα σχετικά αρχεία θα γίνεται στο χώρο τηρήσεώς τους, ώστε να μην εκφεύγουν από την σφαίρα επιρροής του υπεύθυνου

28. Βλ. ΑΠΔΠΧ, Αποφάσεις 4/2010, 10/2011, 67/2011, 85/2011, 121/2011) διαθέσιμες σε: www.dpa.gr, τελευταίος έλεγχος: 12/12/2013.

29. Βλ. ΑΠΔΠΧ, Αποφάσεις 46/2004, 47/2004, 16/2005, 50/2005, 32/2006, 37/2006, 52/2009, 63/2009, 44/2010, 10/2011, 67/2011, 85/2011, 121/2011 και 157/2011, διαθέσιμες σε: www.dpa.gr, τελευταίος έλεγχος: 12/12/2013.

30. Βλ. ΑΠΔΠΧ, Απόφαση 31/2013, διαθέσιμη σε: www.dpa.gr, τελευταίος έλεγχος: 15.10.2013, όπου καταγράφεται και η μειοψηφούσα γνώμη. Οι επόμενες άδειες έχουν τη μορφή διττής άδειας προς τον ερευνητή και τον υπεύθυνο επεξεργασίας και όχι αποφάσεως.

κατόχου του αρχείου β) ο ερευνητής θα θέτει υπό επεξεργασία από το αρχείο μόνον όσα στοιχεία είναι κατά την επιστημονική κρίση του απαραίτητα για την ολοκλήρωση του συγκεκριμένου ερευνητικού έργου, και γ) κατά την ολοκλήρωση της έρευνας και πριν την δημοσίευση ή καθ' οιονδήποτε άλλο τρόπο χρήση των αποτελεσμάτων της, ο ερευνητής θα προβεί στην ανωνυμοποίηση των προσωπικών δεδομένων που έχει συλλέξει και θα καταστρέψει το τυχόν υπάρχον ονομαστικό αρχείο που έχει συλλέξει. Τούτο δε ανεξαρτήτως από τη γενική ή ειδική άδεια, την οποία οφείλει να έχει λάβει ή να λάβει ο κάτοχος του σχετικού αρχείου, προκειμένου να επιτρέπει την πρόσβαση του ερευνητή στα ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα των ζώντων φυσικών προσώπων. Η λύση αυτή, κατά τη γνώμη της πλειοψηφίας, είναι προτιμότερη γιατί αφενός διατηρεί την ευθύνη του κατόχου του αρχείου να φροντίζει, ώστε τα ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα να μην εξέλθουν της σφαίρας επιρροής του προτού ανωνυμοποιηθούν, αφετέρου δε δημιουργεί αυτοτελή ευθύνη του ερευνητή, ώστε κατά την διάρκεια της έρευνάς του να κάνει χρήση με φειδώ και κατά το αναγκαίο μέτρο των ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων και να προβαίνει σε ανωνυμοποίηση αυτών, όταν επαληθεύονται μερικώς ή ολικώς τα συμπεράσματα της επιστημονικής ή ιστορικής του έρευνας. Με τον τρόπο αυτό ενισχύεται αισθητά ο ρόλος και η ευθύνη του υπευθύνου επεξεργασίας σε περίπτωση π.χ. απώλειας ή διαρροής των δεδομένων.

Σύμφωνα όμως με τη μειοψηφούσα γνώμη ενός μέλους του Τμήματος, η χορήγηση δύο αδειών (μία στον υπεύθυνο επεξεργασίας και μία στον ερευνητή) αντί μίας (μόνον στον υπεύθυνο επεξεργασίας), όπως ίσχυε μέχρι σήμερα, εκφεύγει του σκοπού της διατάξεως του άρθρου 7 παρ. 2 στοιχ. (στ) και δημιουργεί επιπλέον γραφειοκρατικά και οικονομικά βάρη στον ερευνητή και στη διοίκηση. Συγκεκριμένα, η υποχρέωση του ερευνητή να είναι εφοδιασμένος και αυτός, πέραν του υπεύθυνου επεξεργασίας, με ειδική άδεια επεξεργασίας ευαίσθητων δεδομένων, πέραν του ότι δυσχεραίνει τη διαδικασία (διπλασιάζει τον αριθμό των αιτήσεων, που πρέπει να υποβληθούν), προκαλεί αναπόφευκτα οικονομικό βάρος στον ερευνητή, ο οποίος, προκειμένου να εφοδιασθεί την ανωτέρω άδεια, θα πρέπει να καταβάλει το οριζόμενο στο νόμο παράβολο ύψους €30 - €90 (βλ. Κανονιστική Πράξη 121/2001 της Αρχής - ΦΕΚ Β' 1345). Τούτο δε ισχύει, σύμφωνα με τη μειοψηφούσα γνώμη, ακόμη περισσότερο ενόψει της δυσχερούς οικονομικής συγκυρίας που διέρχεται η Χώρα μας και της ανάγκης για ελάφρυνση, όπου είναι δυνατόν, των οικονομικών βαρών που επωμίζεται ο πολίτης. Η χορήγηση δύο αδειών δεν δικαιολογείται, σύμφωνα με τη γνώμη της μειοψηφίας, ούτε από το περιεχόμενο της υπό κρίση διατάξεως του άρθρου 7 παρ. 2 στοιχ. στ', η οποία προβλέπει τη δυνατότητα της επεξεργασίας των ευαίσθητων δεδομένων για ερευνητικούς και επιστημονικούς σκοπούς χωρίς τη συγκατάθεση του υποκειμένου υπό ορισμένες προϋποθέσεις, που ήταν η τήρηση της ανωνυμίας και η λήψη των απαραίτητων

μέτρων για την προστασία των δικαιωμάτων των υποκειμένων των δεδομένων και τη διασφάλιση της εμπιστευτικότητας και της ακεραιότητας των δεδομένων.

Η ενίσχυση της ευθύνης του ερευνητή αξιολογείται θετικά, καθώς ο ίδιος διαχειρίζεται μεγάλο αριθμό δεδομένων, για την απώλεια, διάδοση ή καταστροφή των οποίων οφείλει να φέρει ευθύνη. Ως εκ τούτου, η θέση του ερευνητή ως υπευθύνου επεξεργασίας θα τον καταστήσει προσεκτικότερο στην επεξεργασία των δεδομένων, κάτι που είναι ζητούμενο κατά τη διεξαγωγή επιστημονικής έρευνας. Επίσης, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται ότι η επεξεργασία ονομαστικών εγγράφων εκ μέρους του ερευνητή προάγει την επιστημονική έρευνα, καθώς ο ερευνητής μπορεί να διασταυρώσει επαρκέστερα τις πληροφορίες που συλλέγει. Τέλος, η μέχρι τούδε πρακτική της Αρχής, απέδειξε ότι η χορήγηση διττής άδειας δεν επιβραδύνει τη διαδικασία αδειοδότησεως και ο χρόνος επεξεργασίας της αιτήσεως δεν αυξάνεται, καθώς το αδειοδοτικό έγγραφο αποστέλλεται μία φορά στον ερευνητή και μία φορά στον υπεύθυνο επεξεργασίας σαν μια σχεδόν τυποποιημένη διαδικασία εκ μέρους της Αρχής.

VI. Αντί επιλόγου

Οι δεοντικές κρίσεις περί την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων ίστανται στο σημείο αιχμής μεταξύ γνωσιολογίας και ηθικής³¹. Γεννάται συνεπώς το ερώτημα μέχρι ποιου σημείου δικαιούμαστε να γνωρίζουμε και σε τελική ανάλυση εάν είναι ρεαλιστική η ελπίδα ότι θα υποχωρήσει η επιστήμη (εν τέλει η ακατάσχετη σύμφυτη προς τον άνθρωπο τάση να γευθεί από δένδρο της γνώσεως του καλού, αλλά και του κακού)³² ενώπιον άλλων συμφερόντων και αξιών³³, όπως είναι η προστασία της ιδιωτικής σφαίρας. Δεν αποκλείονται βέβαια, δίχως άλλο ηθικοί και κατά κύριο λόγο διαδικαστικοί φραγμοί στην πληροφόρηση, οι όποιοι φραγμοί πρέπει να έχουν διαδικαστικό χαρακτήρα, χωρίς να αξιολογούν τη σπουδαιότητα της έρευνας. Οι περιορισμοί στην επιστημονική έρευνα, ως απόρροια της προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, δεν πρέπει να παρακωλύουν ανυπέρβλητα το έργο του ερευνητή θέτοντας παράλληλα στη λήθη ιστορικά γεγονότα, αλλά αντιθέτως να διασφαλίζουν τις κατάλληλες προϋποθέσεις και για την προαγωγή της επιστημονικής έρευνας και για την προστασία των προσωπικών δεδομένων.

31. Βλ. Κωνσταντίνο Ν. Χριστοδούλου, *όπ. ανωτ. (υποσ. 2)*, σ. 11, αρ. περιθ. 19.

32. Πρβλ. την ευχή του Οσίου Εφραίμ του Σύρου, «Κύριε και Δέσποτα της Ζωής μου, πνεύμα αργίας, περιεργείας, φιλαρχίας και αργολοχίας μη μοι δως».

33. Βλ. Κωνσταντίνο Ν. Χριστοδούλου, *όπ. ανωτ. (υποσ. 2)*, σ. 11, αρ. περιθ. 19.

Το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας ως λόγος περιορισμού του δικαιώματος γνώσης εγγράφων της Διοίκησης

Μαρία-Δάφνη Παπαδοπούλου

I. Εισαγωγή

Αναπόσπαστο στοιχείο του κράτους δικαίου είναι η τήρηση της αρχής της νομιμότητας και της ορθότητας από τα όργανα της διοικήσεως. Στοιχείο της νομιμότητας είναι η φανερή δράση των οργάνων της Διοίκησης και η δημοσιότητα, καθώς και η διαφάνεια της δράσης, η οποία ικανοποιείται με το δικαίωμα γνώσης του τρόπου δράσης, η οποία επιτρέπει έτσι τον έλεγχο της τήρησης της αρχής της νομιμότητας. Προς υλοποίηση των ανωτέρω με πολυάριθμες διατάξεις καθιερώνεται το δικαίωμα του προσώπου να λαμβάνει γνώση των εγγράφων της Διοίκησης. Το ανωτέρω δικαίωμα «επιτρέπει και εγγυάται την πληροφόρηση των πολιτών για τις διοικητικές δραστηριότητες, τους δίνει τη δυνατότητα να τις αμφισβητήσουν και επομένως να υπερασπίσουν αποτελεσματικότερα τα γενικότερα συμφέροντά τους είτε ατομικά είτε συλλογικά»¹.

Το δικαίωμα γνώσης των εγγράφων της Διοίκησης αποτελεί προϋπόθεση πραγμάτωσης (αλλά και υπάγεται σε αυτό) του δικαιώματος πληροφόρησης, μίας βασικής αρχής του διοικητικού δικαίου (α. 5 παρ. 1, 5Α παρ. 1 εδ. β', 9 παρ. 1 εδ. β' και παρ. 2, 9Α, 14 παρ. 5 και 7 και 15 παρ. 1 και 2 εδ. α' Σ.). Το δικαίωμα αυτό αποτελεί ένα τέλειο και πλήρες δημόσιο δικαίωμα υπέρ του διοικούμενου², η διασφάλιση του οποίου αποτελεί επιταγή του κράτους δικαίου και βρίσκει συνταγματική κατοχύρωση στα ά. 5 παρ. 1, 5Α παρ. 1 και 2 και 10 παρ. 3 Σ.³.

Υφίσταται, συνεπώς, μια άμεση υποχρέωση της Διοικήσεως να παρέχει στοιχεία και πληροφορίες σε κάθε ενδιαφερόμενο, ο οποίος έχει το δικαίωμα να λαμβάνει γνώση (ή και αντίγραφο) κατόπιν γραπτής αιτήσεώς του οποιουδήποτε διοικητικού έγγραφου (εφόσον έχει εύλογο ενδιαφέρον) και οποιουδήποτε ιδιωτικού εγ-

---

1. Εισηγητική Έκθεση Ν 1599/1986 και Εγκύκλιος 6/2006 ΕισΑΠ, ΠοινΔικ 2007, σ. 292 = ΠοινΛογ 2006, σ. 1504.

2. Τάχος, Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο, 8η εκδ. (εφεξής Τάχος), σ. 135.

3. Το α. 10 παρ. 3 Σ. είναι διάταξη άμεσης εφαρμογής ανεξάρτητα από την έκδοση σχετικού εκτελεστικού νόμου (Ν 2690/1990) και αφορά όλες τις δημόσιες αρχές, αλλά και κάθε συναλλασσόμενο με τη Διοίκηση, γνμδ. 326/2005 ΝΣΚ.

γράφου που τυχόν φυλάσσεται σε δημόσια υπηρεσία, εφόσον επικαλεστεί και αποδείξει ειδικό έννομο συμφέρον και συνάφεια του ιδιωτικού εγγράφου με υπόθεσή του εκκρεμούσα στη συγκεκριμένη υπηρεσία ή διεκπεραιωθείσα από αυτή⁴.

Αυτό το δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα της Διοίκησης υπόκειται, όμως, σε ορισμένους περιορισμούς χάριν προστασίας τόσο του δημοσίου όσο και του ιδιωτικού συμφέροντος. Μεταξύ αυτών των περιορισμών είναι και η προστασία τυχόν δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας⁵. Ακριβώς αυτή η σχέση ανάμεσα στο δικαίωμα γνώσης των εγγράφων της Διοίκησης και των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας αποτελεί το αντικείμενο μελέτης του παρόντος άρθρου⁶.

II. Νομοθετικό πλαίσιο της γνώσης των εγγράφων της Διοίκησης

Το θέμα της πρόσβασης σε έγγραφα της Διοίκησης ρυθμίζεται από τις διατάξεις των ά. 16 του Ν 1599/1986 και ά. 5 του Ν. 2690/1999 (Κώδικας Διοικητικής Διαδικασίας - εφεξής - ΚΔΔ)⁷, οι οποίες υλοποιούν τις συνταγματικές επιταγές για θεμελίωση του δικαιώματος γνώσης των διοικητικών στοιχείων από τους διοικουμένους.

Η πρώτη νομοθετική ρύθμιση⁸ του δικαιώματος πρόσβασης στα έγγραφα της Διοίκησης πραγματοποιήθηκε με το ά. 16 του Ν. 1599/1986. Σύμφωνα με αυτό:

«1. Κάθε πολίτης, με τις επιφυλάξεις των διατάξεων της παραγράφου 3, έχει δικαίωμα να λαμβάνει γνώση των διοικητικών εγγράφων, εκτός από εκείνα που ανα-

4. Βλ. Εισηγητική Έκθεση ά. 5 παρ. 2 Ν. 2690/1999.

5. Θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι στη ρύθμιση περιλαμβάνονται και τα συγγενικά δικαιώματα.

6. Για τους υπόλοιπους περιορισμούς δεν θα γίνει κάποια αναφορά αλλά βλ. Αντωνοπούλου, Το δικαίωμα πρόσβασης σε έγγραφα της διοίκησης, ΕΔΔΔΔ 2006, σ. 268 επ. και Σπλιωτόπουλος, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου 2005, σ. 166 επ.

7. Όπως τροποποιήθηκε από τις διατάξεις της παρ. 2 του ά. 8 του Ν. 2880/2001 και την παρ. 2 του α. 11 του Ν. 3230/2004 και τον Ν. 3900/2010.

8. Πριν από τη ρητή καθιέρωση του το ζήτημα ρυθμιζόταν από τη νομολογία του ΣτΕ, που θεωρούσε ότι το δικαίωμα αυτό, με αφετηρία τη συνταγματικής περιοχής αρχή της φανεράς δράσης της διοίκησης, συνιστά γενική αρχή του διοικητικού δικαίου βλ. ΣτΕ 2217/1963, 2196/1969 ΝοΒ 1969, σ. 490, 2506/1982, ΝοΒ 34, σ. 9458 - πρβλ. ήδη και ΣτΕ Ολ 602/2003 ΕλΔ 2003, σ. 1083 επ. και Συνήγορος του Πολίτη - ΤοΣ 2001, σ. 192 επ., Παπαδημητρίου, ΝοΒ 1994, σ. 1238. Επίσης, στηρίζονταν και στα άρθρα 902 ΑΚ και 450 ΚΠολΔ, αλλά και στο α. 72 του παλιού Υπαλληλικού Κώδικα, που απαιτούσαν έννομο συμφέρον του αιτούντος, βλ. ΑΠ 352/1968, ΝοΒ 16, σ. 947 κ.ά. Βλ. και Σιούτη, σε: Γέροντας/Λύτρας/Παυλόπουλος/Σιούτη/Φλογαίτης, Διοικητικό Δίκαιο, 2005, σ. 254 επ., Λαζαράτος, Το δικαίωμα προσβάσεως στα διοικητικά στοιχεία - Προβληματισμοί σχετικά με τον δικαστικό έλεγχο της κατ' άρθρο 16 παρ. 6 του Ν 1599/1986 πράξεως, Δ. 1994 και Γέροντας, Το δικαίωμα πρόσβασης στα διοικητικά έγγραφα, ΔτΑ 7/2000, σ. 567.

φέρονται στην ιδιωτική ή οικογενειακή ζωή τρίτων. Ως διοικητικά έγγραφα, για την εφαρμογή του άρθρου αυτού, θεωρούνται όλα τα έγγραφα που συντάσσονται από όργανα του δημόσιου τομέα, ιδίως εκθέσεις, μελέτες, πρακτικά, στατιστικά στοιχεία, εγκύκλιοι οδηγίες, απαντήσεις της διοίκησης, γνωμοδοτήσεις και αποφάσεις.

2. Το δικαίωμα της παραγράφου 1 ασκείται: α. Με επιτόπια μελέτη. β. Με χορήγηση αντιγράφου, εκτός αν η αναπαραγωγή του μπορεί να βλάψει το έγγραφο. Η σχετική δαπάνη αναπαραγωγής βαρύνει τον ενδιαφερόμενο, εκτός αν διαφορετικά ορίζεται στο νόμο.

3. Οι υπηρεσίες του δημόσιου τομέα μπορούν να αρνηθούν την ικανοποίηση του δικαιώματος της παραγράφου 1 στις περιπτώσεις: α. Που παραβλάπεται το απόρρητο των συζητήσεων του υπουργικού συμβουλίου και των άλλων κυβερνητικών οργάνων, το απόρρητο της εθνικής άμυνας και εξωτερικής πολιτικής, της δημόσιας πίστης και του νομίσματος, της ασφάλειας του κράτους και της δημόσιας τάξης το ιατρικό, εμπορικό, τραπεζικό ή βιομηχανικό απόρρητο και κάθε άλλο απόρρητο που προβλέπεται από ειδικές διατάξεις ή β. που μπορεί να δυσχεράνει την έρευνα δικαστικών, αστυνομικών, στρατιωτικών ή διοικητικών αρχών σχετικά με την τέλεση εγκλήματος ή διοικητικής παράβασης.

4. Με κοινή απόφαση του Υπουργού Προεδρίας της Κυβέρνησης και του αρμόδιου κατά περίπτωση υπουργού, που δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, μπορεί να ορίζονται και άλλες περιπτώσεις, στις οποίες οι υπηρεσίες του δημόσιου τομέα μπορούν να αρνηθούν την ικανοποίηση του δικαιώματος της παραγράφου 1.

5. Οι υπηρεσίες του δημόσιου τομέα δεν μπορούν να αρνηθούν τη γνώση διοικητικού εγγράφου επικαλούμενες το απόρρητο του ιδιωτικού βίου, το ιατρικό απόρρητο, καθώς και το βιομηχανικό ή εμπορικό απόρρητο, εφόσον αυτά αναφέρονται αποκλειστικά στον πολίτη που ζητεί να λάβει γνώση διοικητικού εγγράφου. Πληροφορίες όμως ιατρικού χαρακτήρα μπορούν να γνωστοποιηθούν στον ενδιαφερόμενο μόνο με τη βοήθεια γιατρού που ορίζεται για το σκοπό αυτόν.

6. Η άρνηση της γνωστοποίησης διοικητικού εγγράφου πρέπει να είναι αιτιολογημένη και γνωστοποιείται εγγράφως στον ενδιαφερόμενο σε ένα μήνα από την υποβολή της αίτησης.

7. Η άσκηση του δικαιώματος γνώσης των διοικητικών εγγράφων γίνεται με την επιφύλαξη των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και δεν περιλαμβάνει για τους δικαιούχους ή τρίτους τη δυνατότητα αναπαραγωγής, διάδοσης και χρησιμοποίησης για εμπορικούς λόγους των εγγράφων αυτών.

8. Με απόφαση του Υπουργού Προεδρίας της Κυβέρνησης καθορίζεται κάθε άλλη αναγκαία λεπτομέρεια για την εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου αυτού».

Μετά τον Ν. 1943/1991, μέσα από τις διατάξεις του οποίου επιδιωκόταν η διαφάνεια της δράσης της Διοίκησης με τους αρμόδιους φορείς να υποχρεούνται στην παραχώρηση στη δημοσιότητα στοιχείων των ενεργειών τους για ένα σύνολο δραστηριοτήτων τους, επιδιώχθηκε μια συνολική ρύθμιση του θέματος με τον Ν 2690/1999, με τον οποίο θεσπίστηκε ο ΚΔΔ. Ειδικότερα στο ά. 5 του ΚΔΔ (Πρόσβαση σε έγγραφα) ορίζεται ότι:

«1. Κάθε ενδιαφερόμενος έχει το δικαίωμα, ύστερα από γραπτή αίτησή του, να λαμβάνει γνώση των διοικητικών εγγράφων. Ως διοικητικά έγγραφα νοούνται όσα συντάσσονται από τις δημόσιες υπηρεσίες, όπως εκθέσεις, μελέτες, πρακτικά, στατιστικά στοιχεία, εγκύκλιες οδηγίες, απαντήσεις της Διοίκησης, γνωμοδοτήσεις και αποφάσεις.

2. Όποιος έχει ειδικό έννομο συμφέρον δικαιούται, ύστερα από γραπτή αίτησή του, να λαμβάνει γνώση των ιδιωτικών εγγράφων που φυλάσσονται στις δημόσιες υπηρεσίες και είναι σχετικά με υπόθεσή του η οποία εκκρεμεί σε αυτές ή έχει διεκπεραιωθεί από αυτές.

3. Το κατά τις προηγούμενες παραγράφους δικαίωμα δεν υφίσταται στις περιπτώσεις που το έγγραφο αφορά την ιδιωτική ή οικογενειακή ζωή τρίτου, ή αν παραβλάπεται απόρρητο το οποίο προβλέπεται από ειδικές διατάξεις. Η αρμόδια διοικητική αρχή μπορεί να αρνηθεί την ικανοποίηση του δικαιώματος τούτου αν το έγγραφο αναφέρεται στις συζητήσεις του Υπουργικού Συμβουλίου, ή αν η ικανοποίηση του δικαιώματος αυτού είναι δυνατόν να δυσχεράνει ουσιωδώς την έρευνα δικαστικών, διοικητικών⁹, αστυνομικών ή στρατιωτικών αρχών σχετικώς με την τέλεση εγκλήματος ή διοικητικής παράβασης.

4. Το δικαίωμα των παρ. 1 και 2 ασκείται : α) με μελέτη του εγγράφου στο κατάστημα της υπηρεσίας, ή β) με χορήγηση αντιγράφου, εκτός αν η αναπαραγωγή τούτου μπορεί να βλάψει το πρωτότυπο. Η σχετική δαπάνη αναπαραγωγής βαρύνει τον αιτούντα, εκτός αν ο νόμος ορίζει διαφορετικά. Αν πρόκειται για πληροφορίες ιατρικού χαρακτήρα, αυτές γνωστοποιούνται στον αιτούντα με τη βοήθεια γιατρού, ο οποίος ορίζεται για το σκοπό αυτόν.

5. Η άσκηση του κατά τις παρ. 1 και 2 δικαιώματος γίνεται με την επιφύλαξη της ύπαρξης τυχόν δικαιωμάτων πνευματικής ή βιομηχανικής ιδιοκτησίας.

6. Η χρονική προθεσμία για τη χορήγηση εγγράφων κατά τις παραγράφους 1 και 2 ή την αιτιολογημένη απόρριψη της σχετικής αίτησης του πολίτη είναι είκοσι (20) ημέρες»¹⁰.

9. Η λέξη «διοικητικών» προστέθηκε στην παρ. 3 με το άρθρ. 8 παρ. 2 του Ν. 2880/2001.

10. Η παρ. 6 αντικαταστάθηκε ως άνω με το άρθρο 11 παρ. 2 του Ν. 3230/2004.

Τέλος, σημαντική ήταν, όπως ήδη αναφέρθηκε, η συνταγματική θεμελίωση του εν λόγω δικαιώματος με τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001 στο ά. 10 παρ. 3 Σ. Σύμφωνα με αυτήν:

«Η αρμόδια υπηρεσία ή αρχή υποχρεούται να απαντά στα αιτήματα για παροχή πληροφοριών και χορήγηση εγγράφων, ιδίως πιστοποιητικών, δικαιολογητικών και βεβαιώσεων μέσα σε ορισμένη προθεσμία, όχι μεγαλύτερη των 60 ημερών, όπως νόμος ορίζει. Σε περίπτωση παρόδου άπρακτης της προθεσμίας αυτής ή παράνομης άρνησης, πέραν των άλλων τυχόν κυρώσεων και έννομων συνεπειών, καταβάλλεται και ειδική χρηματική ικανοποίηση στον αιτούντα, όπως νόμος ορίζει.»

Το δικαίωμα είναι απόλυτο χωρίς εξάρτηση από σχετική νομοθετική πρόβλεψη, ενώ προβλέπεται η έκδοση νόμου για τον τρόπο απάντησης στα σχετικά αιτήματα για παροχή πληροφοριών και χορήγηση εγγράφων. Δεδομένης της συνταγματικής κατοχύρωσης του δικαιώματος πρόσβασης στα έγγραφα της Διοίκησης, η αντιμετώπιση της διοικητικής λειτουργίας σε αυτόν τον τομέα αποκτά διαφορετικό χαρακτήρα και το δικαίωμα ασκείται υπό τους όρους των συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων (π.χ. μη καταχρηστική άσκησή του).

Σχετικό είναι και το ά. 5Α του Σ. που ρυθμίζει το δικαίωμα στην πληροφόρηση¹¹:

«Καθένας έχει δικαίωμα στην πληροφόρηση, όπως νόμος ορίζει. Περιορισμοί στο δικαίωμα αυτό είναι δυνατόν να επιβληθούν με νόμο μόνο εφόσον είναι απολύτως αναγκαίοι και δικαιολογούνται για λόγους εθνικής ασφάλειας, καταπολέμησης του εγκλήματος ή προστασίας δικαιωμάτων και συμφερόντων τρίτων.»

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί και ο Ν. 3448/2006, με τον οποίο ενσωματώθηκε στο ελληνικό δίκαιο η Οδηγία 2003/98¹² για την περαιτέρω χρήση πληροφοριών του δημόσιου τομέα¹³. Στο ά. 3 παρ. 1 στοιχ. β' του Ν. 3448/2006 ορίζεται ότι οι διατάξεις του δεν εφαρμόζονται σε έγγραφα για τα οποία τρίτοι διαθέ-

11. Ως ειδικότερη μορφή του δικαιώματος στην πληροφόρηση εκδηλώνεται το δικαίωμα στην πρόσβαση στις πληροφορίες που διακινούνται ηλεκτρονικά (ά. 5 παρ. 2 Σ.: «Καθένας έχει δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας. Η διευκόλυνση της πρόσβασης στις πληροφορίες που διακινούνται ηλεκτρονικά, καθώς και της παραγωγής, ανταλλαγής και διάδοσής τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους, τηρουμένων πάντοτε των εγγυήσεων των άρθρων 9, 9Α και 19»).

12. *Υγιεινής, Περαιτέρω χρήση των πληροφοριών του δημόσιου τομέα*: Η Οδηγία 2003/98 και η προοπτική ενσωμάτωσής της στο ελληνικό δίκαιο, ΕΕΕυρΔ 2005, σ. 221.

13. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η εν λόγω Οδηγία 2003/98 τροποποιήθηκε με την Οδηγία 2013/37/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Ιουνίου 2013, ΕΕ L 175 της 27.6.2013, σ. 1. Προθεσμία μεταφοράς στο εθνικό δίκαιο είναι η 18/07/2015. Πάντως και στην τροποποίηση της Οδηγίας υφίσταται εξαίρεση από το πεδίο εφαρμογής της των εγγράφων επί των οποίων τρίτοι έχουν δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας (Προοίμιο, αρ. 9).

τούν δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας. Καθώς ο εν λόγω νόμος αφορά στη διευκόλυνση της περαιτέρω χρήσης εγγράφων που βρίσκονται στην κατοχή φορέων του δημόσιου τομέα για εμπορικούς ή μη εμπορικούς σκοπούς και όχι στη δυνατότητα και στους όρους πρόσβασης στα έγγραφα αυτά, δεν θα αποτελέσει αντικείμενο ανάλυσης στο παρόν άρθρο, δεδομένου του διαφορετικού πεδίου εφαρμογής του.

Σύντομη αναφορά οφείλει να γίνει και στον Ν. 3469/2006¹⁴, ο οποίος προβλέπει το δικαίωμα πρόσβασης κάθε πολίτη στα Φύλλα Εφημερίδας της Κυβερνήσεως (ΦΕΚ) (ά. 18 παρ. 1) αλλά και επιτρέπει τη δωρεάν πρόσβαση μέσω διαδικτύου σε κάθε πολίτη (για ανάγνωση μόνο, καθώς η αναπαραγωγή και η διάθεση με οποιονδήποτε τεχνικό ή ηλεκτρονικό τρόπο με σκοπό το κέρδος απαγορεύεται, ά. 14 παρ. 2) σε όλα τα τεύχη της ΕτΚ πλην του τεύχους Α.Ε.-Ε.Π.Ε. και Γ.Ε.Μ.Η.¹⁵.

1. Σχέση μεταξύ των διατάξεων των ά. 5 ΚΔΔ και ά. 16 Ν. 1599/1986

Ζήτημα προκύπτει σχετικά με τη σχέση των διατάξεων των ά. 5 ΚΔΔ και ά. 16 Ν. 1599/1986 και ειδικότερα κατά πόσο ισχύουν παράλληλα οι δύο διατάξεις ή αν η νεότερη (α. 5 ΚΔΔ) έχει καταργήσει την παλαιότερη (ά. 16 Ν. 1599/1986)¹⁶.

Στην Εισηγητική Έκθεση του ΚΔΔ¹⁷ στο ά. 5 αναφέρεται ότι «(σ)το άρθρο αυτό διαλαμβάνονται οι ισχύουσες διατάξεις του άρθρου 16 του Ν. 1599/1986, με ουσιώδεις, πάντως διαφοροποιήσεις». Το ά. 33 του ΚΔΔ ορίζει ότι «από την έναρξη ισχύος του Κώδικα, αν σε αυτόν δεν ορίζεται διαφορετικά, καταργείται κάθε γενική διάταξη, η οποία αναφέρεται σε θέμα ρυθμιζόμενο από αυτόν». Συνεπώς, πρέπει να διευκρινιστεί κατά πόσο το ά. 16 Ν. 1599/1986 αποτελεί μια γενική διάταξη που αναφέρεται σε θέματα που ρυθμίζονται από τον ΚΔΔ ή όχι.

Το ά. 1 ΚΔΔ ορίζει ότι οι διατάξεις του εφαρμόζονται στο Δημόσιο, στους ΟΤΑ και στα άλλα ΝΠΔΔ, αφήνοντας εκτός πεδίου εφαρμογής τον λεγόμενο ευρύτερο δημόσιο τομέα¹⁸. Μάλιστα στην Εισηγητική Έκθεσή του (ά. 1) αναφέρεται ότι το

14. Όπως αντικαταστάθηκε με το α. 11 παρ. 1 του ν. 3613/2007.

15. Γιαννόπουλος, Το δικαίωμα πρόσβασης σε ηλεκτρονικές βάσεις νομικών δεδομένων που δημιουργούνται από κρατικούς φορείς, ΔιΜΕΕ 2006, σ. 478, σύμφωνα με τον οποίο η απαγορευτική ρήτρα αυτή σκοπό είχε την αντιμετώπιση κρουσμάτων κερδοσκοπών με αντικείμενο τα ΦΕΚ που περιείχαν διαγωνισμούς του ΑΣΕΠ.

16. Χάρακας, Η πρόσβαση στα διοικητικά έγγραφα σύμφωνα με τον Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας, Κράτος-Νόμος-Διοίκηση 2001, σ. 785 επ.

17. Διαθέσιμη στην ιστοσελίδα: http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/NOM_NOM_EE_2690_UG16.DOC.

18. Σχετική είναι και η υπ' αριθμόν 722/1999 γνμδ. ΝΣΚ, στην οποία αναφέρεται ότι η διάταξη του ά. 5 Ν. 2690/1999 εφαρμόζεται όχι μόνο στις διοικητικές ή άλλες υπηρεσίες του Δημοσίου, ΟΤΑ ή άλλων ΝΠΔΔ αλλά και σε όλα τα υπόλοιπα όργανα του Κράτους ακόμη και στους

πεδίο εφαρμογής περιλαμβάνει το σύνολο των ΝΠΔΔ, των οποίων τα όργανα χαρακτηρίζονται ως διοικητικά, ενώ σημειώνεται χαρακτηριστικά ότι «δεν κρίθηκε σκόπιμη η εφαρμογή του Κώδικα και στα νομικά πρόσωπα που περιλαμβάνονται εκάστοτε στην ευρύτερη έννοια της δημόσιας Διοίκησης, η οργάνωση και λειτουργία των οποίων διέπεται, κατά κανόνα, από το ιδιωτικό δίκαιο. Μόνο δε όταν η νομοθεσία προβλέπει, κατ' εξαίρεση, αρμοδιότητα των νομικών τούτων προσώπων να εκδίδουν διοικητικές πράξεις εφαρμόζονται και σε αυτά, κατά τη συγκεκριμένη δραστηριότητα, οι διατάξεις του Κώδικα (σχετική η νομολογία του Συμβουλίου Επικρατείας για τα νομικά πρόσωπα με διφυή χαρακτήρα)».

Τέλος, στην Εισηγητική Έκθεση αναφέρεται συγκεκριμένα ότι όπου το πεδίο εφαρμογής κάποιας διάταξης που ήδη ισχύει (του Ν. 1599/1986) είναι ευρύτερο από το πεδίο εφαρμογής του ΚΔΔ, γιατί ενδεχομένως περιλαμβάνει, εκτός από το Δημόσιο, τους Ο.Τ.Α. και τα άλλα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου (ΝΠΔΔ), και νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου (ΝΠΙΔ) που ανήκουν στον δημόσιο τομέα, η διάταξη αυτή, όταν αναφέρεται σε θέμα που ρυθμίζεται από τον Κώδικα, παύει μεν να εφαρμόζεται στο Δημόσιο, τους Ο.Τ.Α. και τα άλλα ΝΠΔΔ, εξακολουθεί όμως να ισχύει και να εφαρμόζεται στα άλλα ΝΠΙΔ του δημόσιου τομέα¹⁹.

Δεδομένων των παραπάνω, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ισχύουν παράλληλα τα δύο νομοθετήματα²⁰. Πιο συγκεκριμένα, η διάταξη του ά. 5 ΚΔΔ δεν εφαρμόζεται στα ΝΠΙΔ, εκτός αν πρόκειται για ΝΠΙΔ που εκδίδουν διοικητικές πράξεις σύμφωνα και με τη νομολογία του ΣτΕ για τα διφυούς χαρακτήρα ΝΠΙΔ²¹. Επίσης, εφαρμόζεται και σε ΝΠΙΔ ή επιχειρήσεις, των οποίων η λειτουργία συναρτάται με την παροχή ζωτικών κοινωνικών αγαθών και ασκούν δημόσια υπηρεσία, γιατί επιδιώκουν δημόσιο σκοπό, δηλαδή τη διασφάλιση αγαθών ζωτικής

εισαγγελείς και στα δικαστήρια, εκτός αν συντρέχει απόκλιση σύμφωνα με τις διατάξεις του ΚΠοινΔ (βλ. και γνμδ. 877/1988 ΣΠΝΔ για το ά. 16 Ν 1599/1986).

19. Η υπ' αριθμ. 616/2000 γνμδ. ΝΣΚ αναφέρει ότι σύμφωνα με τη γενική εφαρμοζόμενη ερμηνευτική αρχή, οι νεότερες γενικές διατάξεις δεν καταργούν προηγούμενες ειδικές διατάξεις. Συνεπώς, όταν το πεδίο εφαρμογής κάποιας διάταξης που ήδη ισχύει είναι ευρύτερο από το πεδίο εφαρμογής του ΚΔΔ, γιατί ενδεχομένως περιλαμβάνει εκτός από το Δημόσιο, τους ΟΤΑ και τα άλλα ΝΠΔΔ, και ΝΠΙΔ που ανήκουν στο δημόσιο τομέα, η συγκεκριμένη διάταξη παύει μεν να ισχύει για το Δημόσιο, τους ΟΤΑ και τα ΝΠΔΔ, εξακολουθεί όμως να εφαρμόζεται στα άλλα νομικά πρόσωπα ΝΠΙΔ. Βλ. και Εγκύκλιο 6/2006 ΕισΑΠ, ΠοινΔικ 2007, σ. 292 = ΠοινΛογ 2006, σ. 1504.

20. Βλ. όμως και την υπ' αριθμό 722/1999 γνμδ. ΝΣΚ, η οποία αναφέρει ως προϊσχύον δίκαιο το α. 16 Ν 1599/1986 και ΑΠΔΠΧ 25/2006, η οποία αφήνει ανοιχτό το ζήτημα αν η χορήγηση εγγράφων από ΝΠΙΔ διέπεται από το ά. 5 ΚΔΔ ή το ά. 16 Ν 1599/1986.

21. Βλ. και Εισηγητική Έκθεση Ν 2690/1999, ά. 1 και γνμδ. 552/2004 ΝΣΚ.

σημασίας για το κοινωνικό σύνολο²². Στα λοιπά ΝΠΙΔ εφαρμόζεται το ά. 16 του Ν. 1599/1986²³.

Εντούτοις, η υπ' αριθμό 121/2002 γνμδ. ΝΣΚ αναφέρει συγκεκριμένα για το ά. 16 Ν. 1599/1986 ότι έχει καταργηθεί με το ά. 33 ΚΔΔ και ότι «το δικαίωμα γνώσης των διοικητικών και ιδιωτικών εγγράφων που ευρίσκονται ή φυλάσσονται στους οικείους φακέλους και στα αρχεία των δημοσίων υπηρεσιών ρυθμίζεται πλήρως και εξ υπαρχής από τις διατάξεις του ά. 5 Ν. 2690/1999²⁴» και ότι στην περίπτωση των ΝΠΙΔ η υποχρέωσή τους να επιτρέπουν τους ενδιαφερομένους να λαμβάνουν γνώση των εγγράφων και των πληροφοριών, διέπεται από το ιδιωτικό δίκαιο και δη από το 902ΑΚ και από τα ά. 450-452 ΚΠολΔ²⁵.

Ακολουθώντας, όμως, τη θεωρία, τη νομολογία και την πλειονότητα των γνωμοδοτήσεων του ΝΣΚ κρίνουμε ότι στην περίπτωση των ΝΠΙΔ, εκτός αυτών που εκδίδουν διοικητικές πράξεις και που ασκούν δημόσια υπηρεσία, θεωρούμε ότι οι διοικητικού δίκαιου διατάξεις αποκλείουν την εφαρμογή του 902 ΑΚ, καθώς είναι ειδικότερες και το 902 ΑΚ εφαρμόζεται μόνο αν δεν συντρέχουν οι όροι εφαρμογής των διατάξεων διοικητικού δικαίου. Στην περίπτωση που για οποιονδήποτε λόγο δεν είναι εφικτή η εφαρμογή του ά. 16 του Ν. 1599/1986 (ή του ά. 5 παρ. 2 ΚΔΔ), τότε για τα ιδιωτικά έγγραφα μπορεί να γίνει επίκληση του 902 ΑΚ (επίδειξη εγγράφου) ή του ά. 450 ΚΠολΔ (επίδειξη εγγράφων), αν υπάρχει εκκρεμής δίκη²⁶.

2. Όροι εφαρμογής του ά. 5 ΚΔΔ

α. Φορείς και αποδέκτες

Το πρόσωπο που δικαιούται να λάβει γνώση των διοικητικών στοιχείων, ο φορέας δηλαδή του δικαιώματος είναι κάθε ενδιαφερόμενος²⁷, συνεπώς, κάθε φυσικό

22. Γνμδ. 121/2002 ΝΣΚ.

23. Σε όσες περιπτώσεις παρέχει ασθενέστερη προστασία το ά. 5 ΚΔΔ, ενδείκνυται η συνεφαρμογή του ενόψει της επεκτατικής αθωωτικής ισότητας εκείνων των διατάξεων του Ν 1599/1986 που είναι ευνοϊκότερες, *Τάχος*, σ. 751.

24. Γνμδ. 384/2000 ΝΣΚ.

25. Βλ. και την υπ' αριθμ. 106/1999 γνμδ. ΝΣΚ, η οποία αναφέρει ότι από την έναρξη ισχύος του ΚΔΔ για τη χορήγηση διοικητικών εγγράφων ή ιδιωτικών που φυλάσσονται στις δημόσιες υπηρεσίες θα έχουν εφαρμογή οι διατάξεις του και όχι αυτές του Ν. 1599/1986, παρόλο που δεν προκύπτει διαφοροποίηση όσον αφορά στις προϋποθέσεις άσκησης του δικαιώματος.

26. *Τάχος*, σ. 740, γνμδ. 106/1999 ΝΣΚ, ΣτΕ 1397/1993, ΔιΔικ 1994, σ. 1117, ΣτΕ 3943/1995, Αρμ 1996, σ. 100 = ΔιΔικ 1995, σ. 1369 = ΝοΒ 1996, σ. 1053, ΣτΕ 2376/1996, ΔΔικη 1998, σ. 372, ΣτΕ 841/1997, ΔΔικη 1997, σ. 663, ΣτΕ 1214/2000, ΔΔικη 2001, σ. 1200 κ.ά.

27. Ο κάθε ενδιαφερόμενος έχει την έννοια ότι δεν συντρέχει αρνητική προϋπόθεση (κώλυμα) που να αποκλείει την ικανοποίηση του δικαιώματος γνώσης, *Τάχος*, σ. 647 και *Κουρνιαρός*, Η

ή νομικό πρόσωπο²⁸ ή ένωση προσώπων²⁹. Ο νομοθέτης θεωρεί υποκείμενο της υποχρέωσης χορήγησης των στοιχείων αυτών κάθε διοικητική αρχή και υπηρεσία, τόσο αυτή που εξέδωσε το έγγραφο και το έχει στο αρχείο της όσο και αυτή που απλά το κατέχει ή τυχαία το φυλάσσει³⁰.

β. Αντικείμενο εφαρμογής

Στο ά. 5 ΚΔΔ γίνεται διάκριση μεταξύ διοικητικών³¹ και ιδιωτικών³² εγγράφων³³.

Διοικητικό θεωρείται το έγγραφο που έχει συνταχθεί από διοικητικό όργανο, από κάποια δηλαδή δημόσια υπηρεσία του κράτους ή ΝΠΔΔ, ενώ στον νόμο γίνεται μια ενδεικτική³⁴ απαρίθμηση διοικητικών εγγράφων: εκθέσεις, μελέτες, πρακτικά, στατιστικά στοιχεία, εγκύκλιες οδηγίες, απαντήσεις της Διοίκησης, γνωμοδοτήσεις και αποφάσεις (ά. 5 παρ. 1 ΚΔΔ). Υποστηρίζεται, όμως, μια διευρυμένη έννοια του διοικητικού εγγράφου -σύμφωνα και με την τελεολογική ερμηνεία του νόμου- κατά

πρόσβαση σε έγγραφα σύμφωνα με τις διατάξεις του ά. 5 του Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας, ΕΔΚΑ 2009, σ. 226.

28. Σωτηρόπουλος, Η συνταγματική προστασία των προσωπικών δεδομένων, σ. 89, Λασκαρίδης, Δικαίωμα πρόσβασης σε διοικητικά έγγραφα, εισαγγελική παραγγελία ή άδεια προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα; ΔιΜΕΕ 3/2012, σ. 316 και Δετσαρίδης, Το δικαίωμα γνώσης των διοικητικών εγγράφων, 2006, σ. 88.

29. Γνμδ. 670/1999 ΝΣΚ.

30. Βλ. αναλυτικά παρακάτω στο κείμενο υποσημειώσεων 68-71.

31. Πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ διοικητικών (ά. 5 ΚΔΔ) και δημοσίων εγγράφων (ά. 169 ΚΔΔ αλλά και ά. 438ΚΠολΔ): το διοικητικό έγγραφο θεωρείται έγγραφο που συντάχθηκε από δημόσια υπηρεσία (δημόσια Διοίκηση), ενώ το δημόσιο έγγραφο συντάσσεται από δημόσιο όργανο και αποτελεί ευρύτερη έννοια, καθώς περιλαμβάνει και συντάκτες που δεν ανήκουν στον στενό κύκλο της δημόσιας Διοίκησης, Πανάγου, Το ηλεκτρονικό δημόσιο έγγραφο - Δημιουργία και Διαχείριση, ΝοΒ 2006, σ. 162.

32. Ο όρος «ιδιωτικά έγγραφα» δεν κυριολεκτεί, καθώς τα όντως ιδιωτικά έγγραφα, όταν εισέλθουν και μάλιστα πρωτοκολληθούν (ά. 12 ΚΔΔ) από την υπηρεσία, αποκτούν τον χαρακτήρα δημοσίων εγγράφων (ά. 16 ΚΔΔ).

33. Για τον προσδιορισμό της έννοιας του εγγράφου χρήσιμα είναι και τα α. 13, γ' εδ. β' ΠΚ, α. 438 και 444 ΚΠολΔ, ά. 169 παρ. 1 και 170 ΚΔΔ. Ο όρος «έγγραφα» δεν αναφέρεται μόνο σε γραπτά έργα λόγου αλλά σε ό,τι υπάρχει μέσα στα αρχεία της Διοίκησης, ανεξάρτητα από το μέσο αποτύπωσης που χρησιμοποιείται, όπως φωτογραφίες, κινηματογραφικές παραστάσεις, φωνοληψίες και κάθε άλλη μηχανική απεικόνιση (ά. 444 ΚΠολΔ) αλλά και δεδομένα που έχουν καταχωρισθεί σε π/υ (γνμδ. 584/1987 ΝΣΚ). Υπό αυτήν την έννοια, δημόσιο έγγραφο αποτελούν και οι κασέτες μαγνητοφώνησης του τηλεφωνικού κέντρου του ΕΚΑΒ (ΣτΠ 19529/1.6.2012). Για το δικαίωμα πρόσβασης σε ηλεκτρονικές βάσεις νομικών δεδομένων που δημιουργούνται από κρατικούς φορείς, βλ. σχετική μελέτη του Γιαννόπουλου, σε ΔιΜΕΕ 2006, σ. 478.

34. Γνμδ. 723/2000, 665/1998, 482/1995 και 436/1992 ΝΣΚ.

την οποία ως τέτοιο πρέπει να αντιμετωπίζεται και το ιδιωτικό έγγραφο που δεν προέρχεται μεν από δημόσια υπηρεσία, αλλά χρησιμοποιήθηκε ή λήφθηκε υπόψη για τον καθορισμό της διοικητικής δράσης ή τη διαμόρφωση γνώμης ή κρίσεως διοικητικού οργάνου³⁵. Επίσης, εάν το ιδιωτικό έγγραφο σπήριξε διοικητική πράξη της υπηρεσίας και αποτελεί στοιχείο της αιτιολογίας της πράξεως αυτής ή εάν γίνεται αναφορά ή επίκληση αυτού σε οποιοδήποτε επίσημο έγγραφο της υπηρεσίας ή αν το «ενέκρινε» η Διοίκηση³⁶, τότε θεωρείται ότι το έγγραφο αυτό καθίσταται διοικητικό³⁷. Επίσης, διοικητικό έγγραφο θεωρείται κάθε στοιχείο του διοικητικού φακέλου, το οποίο στηρίζει πρακτικό ή άλλο διοικητικό έγγραφο ή αναφέρεται σε αυτό³⁸. Το ιδιωτικό έγγραφο που ενσωματώνεται στο διοικητικό έγγραφο αποκτά και αυτό τον χαρακτήρα διοικητικού εγγράφου, όπως το σχέδιο τεχνικής μελέτης που ενσωματώνεται στην οικοδομική άδεια³⁹. Αλλά και ιδιωτικά έγγραφα, όπως τίτλοι σπουδών ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων που λαμβάνονται υπόψη για την πρόσληψη προσώπου σε διοικητική θέση, θεωρούνται διοικητικά, εφόσον έχουν κατατεθεί και φυλάσσονται στη Διοίκηση⁴⁰. Συνεπώς, όλα τα προαναφερθέντα ιδιωτικά έγγραφα θεωρούνται διοικητικά και για να ασκήσει ο ενδιαφερόμενος το δικαίωμα γνώσης, εκτός από τις υπόλοιπες προϋποθέσεις, απαιτείται μόνο η ύπαρξη εύλογου ενδιαφέροντος και όχι ειδικού έννομου συμφέροντος⁴¹, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια παρακάτω.

Ως διοικητικό έγγραφο ή στοιχείο θεωρείται μόνο αυτό για το οποίο έχει ολοκληρωθεί η διαδικασία έκδοσής του ή τουλάχιστον κατάρτισεώς του (σχέδιο) και όχι αυτό που βρίσκεται ακόμη στο στάδιο της επεξεργασίας και δεν έχει οριστικοποιηθεί το περιεχόμενό του⁴².

35. Σχετ. οι υπ' αριθμ. 446/1989, 436/1992, 482/1995, 665/1998, 620/1999, 243/2000, 503/2002 και 135/2010 γνμδ. ΝΣΚ, η Εγκύκλιος 6/2006 ΕισΑΠ, ΠοινΔικ 2007, σ. 292 = ΠοινΛογ 2006, σ. 1504, οι υπ' αριθμ. 2/2003, ΠοινΛογ 2003, σ. 801 και 1/2005 γνμδ. ΕισΑΠ, ΠοινΔικ 2005, σ. 170 = ΠοινΧρον 2006, σ. 84 = ΠοινΛογ 2005, σ. 380, ΑΠΔΠΧ 32/2005. Βλ. και Λαζαράκος, Το δικαίωμα πρόσβασης στη δημόσια πληροφορία, 2006, σ. 83επ.

36. Γνμδ. 135/2010 ΝΣΚ.

37. Γνμδ. 482/1995, 561/1999, 503/2002, 582/2005, 389/2008 και 135/2010 ΝΣΚ.

38. Γνμδ. 727/2001, 723/2000 και 354/2006 ΝΣΚ.

39. Γνμδ 243/2000 ΝΣΚ.

40. ΑΠΔΠΧ 13/2008 και Λασκαρίδης, ΔιΜΕΕ 3/2012, σ. 317. Περιλαμβάνονται δηλαδή και τα δικαιολογητικά, γνμδ. 620/1999, 465/1998, 119/1997 και 338/1996 ΝΣΚ.

41. Γνμδ. 2/2003 ΕισΑΠ, ΠοινΛογ 2003, σ. 801.

42. Γνμδ. 566/2004, 383/2000, 95/1997, 80/1999 και 383/2000 ΝΣΚ. Αντωνοπούλου, ΕΔΔΔΔ 2006, σ. 266 και Παπαδημητρώπουλος, Η πρόσβαση στα έγγραφα, Διοικητική Ενημέρωση 2004, σ. 9. Για την ολοκλήρωση του διοικητικού εγγράφου, απαιτείται αυτό να πρωτο-

Ανάλυσης χρήζει και η έννοια των ιδιωτικών εγγράφων. Ως ιδιωτικό θεωρείται το έγγραφο, το οποίο δεν εμπίπτει στην έννοια του διοικητικού, όπως μια επιστολή, ένα ιδιωτικό συμφωνητικό, καταστατικά εταιρειών και τίτλοι ιδιοκτησίας⁴³. Το ιδιωτικό έγγραφο δεν έχει εκδοθεί από διοικητικό όργανο, ούτε έχει ληφθεί υπόψη για τον καθορισμό δράσης ή διαμόρφωσης γνώμης ή κρίσης διοικητικού οργάνου.

Αναφορικά με τα διοικητικά έγγραφα κάθε ενδιαφερόμενος έχει το δικαίωμα να λαμβάνει γνώση τους με μόνη προϋπόθεση την προηγούμενη γραπτή αίτησή του (ά. 5 παρ. 1 ΚΔΔ). Τόσο από τις γνωμοδοτήσεις του ΝΣΚ και τη νομολογία του ΣτΕ⁴⁴, όσο και από την κρατούσα άποψη της θεωρίας⁴⁵ προκύπτει ότι απαιτείται επιπλέον η συνδρομή «εύλογου ενδιαφέροντος» του αιτούντος⁴⁶. Ως εύλογο ενδιαφέρον «δεν νοείται το ενδιαφέρον κάθε πολίτη για την εύρυθμη άσκηση των γενικών καθηκόντων της υπηρεσίας και της τήρησης των νόμων αλλά εκείνο, το οποίο προκύπτει κατά τρόπο αντικειμενικό από την ύπαρξη μιας συγκεκριμένης, προσωπικής έννομου σχέσεως συνδεόμενης με το περιεχόμενο των διοικητικών στοιχείων, στα οποία ζητείται η πρόσβαση»⁴⁷. Η προϋπόθεση του «εύλογου ενδιαφέροντος» αντιστοιχεί στη γενική διάταξη που ορίζει ότι η Διοίκηση απαλλάσσεται από την υποχρέωση να αποφασίσει και να απαντήσει στον διοικούμενο «αν το αίτημα είναι προδήλως παράνομο ή επαναλαμβάνεται κατά τρόπο καταχρηστικό» (ά. 4 παρ. 3 ΚΔΔ). Το αίτημα μπορεί να είναι καταχρηστικό ακόμα και αν διατυπώνεται για πρώτη φορά⁴⁸. Υποστηρίζεται, όμως, και η αντίθετη άποψη, η οποία δέχεται ότι ο όρος κάθε «ενδιαφερόμενος» του ά. 5 ΚΔΔ καλύπτει τον κάθε αιτούντα, ο οποίος καταθέτει γραπτώς τη σχετική αίτησή του και εφόσον δεν συντρέχει κάποιο

κολληθεί και να υπογραφεί, οπότε και απαγορεύεται κάθε επέμβαση προς αλλοίωση του περιεχομένου του (ά. 242 παρ. 2 ΠΚ), γνμδ. 383/2000 ΝΣΚ.

43. Τάχος, σ. 747 και Αντωναρπούλου, ΕΔΔΔ 2006, σ. 265.

44. ΣτΕ 3943/2005, Αρμ 1996, σ. 100 = Διδικ 1995, σ. 1369 = ΝοΒ 1996, σ. 1053, ΣτΕ 1397/1993, Διδικ 1994, σ. 1117, ΣτΕ 841/1997, Διδικ 1997, σ. 663, ΣτΕ 205/2000, Διδικ 200, σ. 885, ΣτΕ 3130/2000, Διδικ 2001, σ. 110, γνμδ. 106/1999, 243/2000, 385/2000, 121/2002, 76/2002, 16/2003 και 92/2004 ΝΣΚ και γνμδ. 1/2005 ΕισΑΠ, ΠοινΔικ 2005, σ. 170 = ΠοινΧρον 2006, σ. 84 = ΠοινΛογ 2005, σ. 380.

45. Σπηλιωτόπουλος, σ. 165 και Γέροντας/Λύτρας/Παυλόπουλος/Σιούτη/Φλογαίτης, σ. 255. Βλ. και γνμδ. ΕισΑΠ 2/2003, ΠοινΛογ 2003, σ. 801.

46. Από την έκφραση «κάθε ενδιαφερόμενος» προκύπτει ότι ο νομοθέτης προβαίνει σε καθιέρωση του (εύλογου) ενδιαφέροντος, ως προϋπόθεσης για την πρόσβαση στα διοικητικά έγγραφα, γνμδ. 243/2000 ΝΣΚ. Βλ. και τη σχετική εγκύκλιο του Υπ.Εσ.Δημ.Διοικ. ΔΙΣ-ΚΠΟ/Φ.19/12241/9.6.1999, η οποία κοινοποιήθηκε σε όλες τις υπηρεσίες του Υπουργείου με το αριθ. 1060743/1019/0001Α/2.7.1999/Φ.72 έγγραφο της Δ/νσης Διοικητικού.

47. ΣτΕ 1214/2000, Διδικ 2001, σ. 172, ΣτΕ 205/2000 Αρμ 2000, σ. 699, γνμδ. 117/2006 ΝΣΚ και Τάχος, Ερμηνεία ΚΔΔ, 2006, ά. 5, σ. 270 επ.

48. Τάχος, Ερμηνεία ΚΔΔ, ά. 5, σ. 215 επ..

κώλυμα και το αίτημά του δεν είναι καταχρηστικό κατά το ά. 25 παρ. 3 Σ⁴⁹, μπορεί να αξιώσει δικαίωμα γνώσης των σχετικών εγγράφων⁵⁰.

Αντίθετα, αναφορικά με τα ιδιωτικά έγγραφα εκτός από τη γραπτή αίτηση και το εύλογο ενδιαφέρον απαιτείται επιπλέον αφενός απόδειξη του «ειδικού έννομου συμφέροντος» του αιτούντος και αφετέρου τα έγγραφα αυτά να φυλάσσονται στις δημόσιες υπηρεσίες και να είναι σχετικά με υπόθεση του αιτούντος που είτε εκκρεμεί σε αυτές είτε έχει διεκπεραιωθεί από αυτές (ά. 5 παρ. 2 ΚΔΔ)⁵¹.

Η έννοια του «ειδικού έννομου συμφέροντος» έχει γίνει δεκτό από το ΝΣΚ⁵² ότι ταυτίζεται με το «έννομο συμφέρον» του 902 ΑΚ (επίδειξη εγγραφού)⁵³ και υφίσταται όταν το έγγραφο συντάχθηκε για το συμφέρον αυτού που το ζητεί⁵⁴ ή όταν πιστοποιεί έννομη σχέση που αφορά και αυτόν⁵⁵ ή σχετίζεται με διαπραγματεύσεις που έγιναν σχετικά με τέτοια έννομη σχέση⁵⁶. Το έννομο συμφέρον μπορεί να είναι

49. Γνμδ. 121/2002, 338/1996, 482/1995 και 50/1993 ΝΣΚ.

50. Τάχος, σ. 172, Αντωνοπούλου, ΕΔΔΔΔ 2006, σ. 261 και Λασκαρίδης, ΔιΜΕΕ 3/2012, σ. 317, υποσ. 41.

51. Τάχος, σ. 747 και γνμδ. 53/2000 ΝΣΚ.

52. Ενδεικτικά γνμδ. 106/1999, 620/1999, 518/2000, 712/2000 και 121/2002 ΝΣΚ.

53. Κατά το άρθρο 902 ΑΚ, όποιος έχει έννομο συμφέρον να πληροφορηθεί το περιεχόμενο ενός εγγράφου που βρίσκεται στην κατοχή άλλου, έχει δικαίωμα να απαιτήσει την επίδειξη ή και αντίγραφο του, αν το έγγραφο συντάχθηκε για το συμφέρον αυτού που το ζητεί ή πιστοποιεί έννομη σχέση που αφορά και αυτόν ή σχετίζεται με διαπραγματεύσεις που έγιναν σχετικά με τέτοια έννομη σχέση είτε απευθείας από τον ίδιο είτε για το συμφέρον του με τη μεσολάβηση τρίτου.

54. Για να κριθεί αυτό ερευνάται η πρόθεση που επικράτησε κατά τον χρόνο συντάξεως του εγγράφου. Τέτοιο έννομο συμφέρον υφίσταται, όταν το έγγραφο συντάχθηκε προς σύσταση, απόδειξη ή γενικά διατήρηση των δικαιωμάτων του αιτούντος τη γνώση και πρόσβαση. Δεν απαιτείται να αφορά αποκλειστικά στο συμφέρον του ενδιαφερομένου αλλά αν δεν έχει συταχθεί έστω και προς το συμφέρον του, δεν θεμελιώνεται αξίωση επίδειξης, απλώς γιατί έχει αντικειμενική αξία για αυτόν λόγω του περιεχομένου του, ΠρΑθ 1046/1968, ΝοΒ 16, σ. 652 και γνμδ. 106/1999 ΝΣΚ.

55. Σε αυτά υπάγονται κυρίως συστατικά ή αποδεικτικά μιας δικαιοπραξίας που έχει καταρτισθεί ή με τον κάτοχο του εγγράφου ή με κάποιον τρίτο, *Ράμμος*, ΕρμΑΚ 902, αρ. 10. Για παράδειγμα, το αίτημα χορήγησης αντιγράφου εγγράφου (π.χ. ιδιωτικού μισθωτηρίου) για δικαστική χρήση εμπίπτει στην κατηγορία του ειδικού έννομου συμφέροντος, εφόσον συντρέχουν οι προαναφερθείσες προϋποθέσεις, αριθ. 1044680/504/0006Δ/18.5.2006 έγγραφο ΥΠ.ΟΙΚ. & ΟΙΚ. και το επισυναπτόμενο σε αυτό αριθ. ΔΙΣΚΠΟ/Φ.15_3726/2.5.2006 έγγραφο του ΥΠ.ΕΣ.Δ.Δ.Α.

56. Τέτοια έγγραφα μπορεί να είναι ενδεικτικά οι διαθήκες, τα έγγραφα πωλήσεως, μισθώσεως, τα εταιρικά συμβόλαια, τα σχέδια συμβάσεως κ.λπ., αριθ. 1044680/504/0006Δ/18.5.2006 έγγραφο ΥΠ.ΟΙΚ. & ΟΙΚ και το επισυναπτόμενο σε αυτό αριθ. ΔΙΣΚΠΟ/Φ.15_3726/2.5.2006 έγγραφο του ΥΠ.ΕΣ.Δ.Δ.Α.

όχι μόνο περιουσιακής, αλλά και ηθικής φύσεως⁵⁷. Μια αόριστη επίκληση ότι θα γίνει νόμιμη χρήση των αιτούμενων στοιχείων δεν είναι επαρκής, αλλά απαιτείται αναφορά του ειδικού λόγου που θεμελιώνει το έννομο συμφέρον⁵⁸. Η συνδρομή και θεμελίωση του ειδικού έννομου συμφέροντος δεν μπορεί να κριθεί γενικά και αφηρημένα, αλλά εξαρτάται από τα εκάστοτε περιστατικά της κάθε περιπτώσεως, που θα τεθούν υπόψη της Διοικήσεως και θα τα εκτιμήσει προσπορόντως⁵⁹.

Εντούτοις, υποστηρίζεται ότι μόνο με τη γνώση της οικείας διοικητικής δράσης δύναται να προκύψει το κατά πόσο θίγονται τα συμφέροντα του ενδιαφερομένου⁶⁰ και η κατοχή των αιτηθέντων ιδιωτικών εγγράφων αποτελεί προϋπόθεση για την επίκληση του «ειδικού έννομου συμφέροντος»⁶¹. Για αυτόν τον λόγο υποστηρίζεται και η άποψη ότι θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ενιαία όλα τα έγγραφα που κατατίθενται στη Διοίκηση, χωρίς να γίνεται η διάκριση σε ιδιωτικά ή διοικητικά⁶².

Στη γραπτή αίτηση θα πρέπει να προσδιορίζεται το «εύλογο ενδιαφέρον» ή το «ειδικό έννομο συμφέρον» ανάλογα με το αν πρόκειται για διοικητικά ή ιδιωτικά έγγραφα⁶³ και να προσδιορίζονται με σαφήνεια τα έγγραφα για τα οποία ασκείται το δικαίωμα γνώσης και να μη ζητείται γενικά πρόσβαση σε ολόκληρους φακέλους της Διοίκησης⁶⁴. Με τον τρόπο αυτόν είναι δυνατή η ικανοποίηση του αιτήματος χωρίς υπέρμετρη απασχόληση των διοικητικών υπηρεσιών και «αδικαιολόγητη ανάλωση του παραγωγικού χρόνου της Διοίκησης» ενώ αποφεύγεται και η καταχρηστική άσκηση του δικαιώματος⁶⁵.

---

57. *Ράμμος*, ΕρμΑΚ 902, αρ. 5, *Βαλλίνδας*, αρθρ. 902, σ. 221, *Γεωργιάδη Σταθόπουλου* ΑΚ IV, αρθρ. 902, σ. 552, 553, αρ. 6.

58. Γνμδ. ΝΣΚ 371/199 ΝΣΚ.

59. Γνμδ. 436/1992, 482/1995 και 604/2001 ΝΣΚ.

60. Γνμδ. 261/1993 και 451/1998 ΝΣΚ, ΣτΕ 1397/1993, Διδικ 1994, σ. 1117.

61. *Λαζαράκος*, σ. 88 και *Λασκαρίδης*, ΔιΜΕΕ 3/2012, σ. 317.

62. *Λασκαρίδης*, ΔιΜΕΕ 3/2012, σ. 317, *Δετσαρίδης*, σ. 100 και *Κυριακού*, Πρόσβαση στα δημόσια έγγραφα, Ευρωπαϊών Πολιτεία, σ. 265.

63. Η ύπαρξη του «εύλογου ενδιαφέροντος» ή του «ειδικού έννομου συμφέροντος» και το ορισμένο ή ασαφές ή καταχρηστικό της σχετικής αίτησης κρίνεται κάθε φορά από τον αρμόδιο υπεύθυνο κάθε δημόσιας υπηρεσίας, γνμδ. 1/2005 ΕισΑΠ, ΠοινΔικ 2005, σ. 170 = ΠοινΧρον 2006, σ. 84 = ΠοινΛογ 2005, σ. 380.

64. «Οι ενδιαφερόμενοι δεν μπορούν να λάβουν γνώση ολόκληρων φακέλων της Διοικήσεως, γενικώς και αορίστως, αλλά συγκεκριμένων διοικητικών (κ.ά.) εγγράφων, που προσδιορίζονται στην ορισμένη και γραπτή προς τούτο αίτησή τους», γνμδ. 49/2001 ΝΣΚ αλλά και γνμδ. 621/2002, 324/2002 και 140/2001 ΝΣΚ και γνμδ. 1/2005 ΕισΑΠ, ΠοινΔικ 2005, σ. 170 = ΠοινΧρον 2006, σ. 84 = ΠοινΛογ 2005, σ. 380.

65. Γνμδ. 48/1991, 154/1991 και 551/1999 ΝΣΚ.

γ. Τρόπος ασκήσεως του δικαιώματος γνώσης

Η πρόσβαση ασκείται με επιτόπια μελέτη του εγγράφου στον χώρο της υπηρεσίας ή με χορήγηση αντιγράφου⁶⁶, εκτός αν η αναπαραγωγή του μπορεί να βλάψει το πρωτότυπο (ά. 5 παρ. 4 ΚΔΔ), όπως αν είναι πεπαλαιωμένο ή φθαρμένο, όποτε και θα πρέπει να περιοριστεί ο ενδιαφερόμενος στην επιτόπια μελέτη του με την τήρηση ενδεχομένως σημειώσεων. Η σχετική δαπάνη αναπαραγωγής βαρύνει τον αιτούντα, εκτός αν ορίζεται διαφορετικά στον νόμο⁶⁷. Όταν τα αιτούμενα στοιχεία είναι σε γραπτή μορφή, ο ενδιαφερόμενος προσκομίζει τα σχετικά φύλλα χαρτιού, ενώ όταν είναι σε άλλη μορφή θα πρέπει ο ενδιαφερόμενος να προσκομίσει το απαραίτητο υλικό μέσο που απαιτείται για την αναπαραγωγή κατόπιν συμφωνίας με την αρμόδια υπηρεσία.

δ. Προστασία του αιτούντος

Αρμόδια να κρίνει κατά πόσο συντρέχουν οι προϋποθέσεις εφαρμογής του ά. 5 ΚΔΔ και κατ' επέκταση κατά πόσο είναι δυνατή η αξίωση γνώσης των εγγράφων της Διοίκησης είναι η εκάστοτε δημόσια υπηρεσία (και πιο συγκεκριμένα, ο αρμόδιος υπεύθυνος)⁶⁸. Στο ερώτημα κατά πόσο ο ενδιαφερόμενος πρέπει να ζητήσει αντίγραφα των αιτούμενων εγγράφων από την υπηρεσία, η οποία τα έχει εκδώσει ή από οποιαδήποτε υπηρεσία, η οποία έχει νομίμως στην κατοχή της τα έγγραφα, το ΝΣΚ έχει αποφανθεί ότι θα πρέπει να τα ζητήσει κατ' αρχήν από την «υπηρεσία, η οποία έχει εκδώσει το σχετικό διοικητικό έγγραφο και όχι από οποιαδήποτε υπηρεσία, η οποία έχει νομίμως στην κατοχή της το διοικητικό έγγραφο, δεδομένου ότι μόνο ο εκδότης του εγγράφου αυτού δύναται να εκτιμήσει εάν τούτο υπάγεται στις εξαιρέσεις μη ικανοποίησεως του σχετικού δικαιώματος και επίσης, μόνο αυτός μπορεί να γνωρίζει εάν το διοικητικό έγγραφο είναι γνήσιο και εξακολουθεί να ισχύει (μη ανάκληση τούτου, μη κήρυξή του ως πλαστού)»⁶⁹. Με τον τρόπο αυτό, όμως, περιορίζεται αδικαιολόγητα το δικαίωμα πρόσβασης των πολιτών στα

66. ΣτΕ 2684/2010, ΝοΒ 2011, σ. 157. Βλ. όμως την υπ' αριθμ. 191/2000 γνμδ. ΝΣΚ, σύμφωνα με την οποία η αρμόδια υπηρεσία πριν την παράδοση των εγγράφων θα πρέπει να κρατήσει στον φάκελο επικυρωμένα αντίγραφά τους.

67. Γνμδ. 792/1986 ΝΣΚ.

68. Γνμδ. 203/2007 και 321/1995 ΝΣΚ και γνμδ. 2/2003 ΕισΑΠ, ΠοινΛογ 2003, σ. 81 και γνμδ. 1/2005 ΕισΑΠ, ΠοινΔικ 2005, σ. 170 = ΠοινΧρον 2006, σ. 84 = ΠοινΛογ 2005, σ. 380. Βλ. και γνμδ. 751/2001 ΝΣΚ, σύμφωνα με την οποία αποτελεί υποχρέωση της αρμόδιας υπηρεσίας η έρευνα, ώστε να είναι δυνατή η συναγωγή συμπεράσματος για την ύπαρξη ή μη εύλογου ενδιαφέροντος για τη χορήγηση αντιγράφων.

69. Γνμδ. 551/1999 ΝΣΚ.

διοικητικά έγγραφα. Όπως έχει διευκρινιστεί από το ΣτΕ⁷⁰ αλλά και από την καθ' ύλην αρμόδια Διεύθυνση Σχέσεων Κράτους- Πολίτη του Υπουργείου Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, στις περιπτώσεις αυτές γίνεται δεκτό ότι η Διοίκηση «έχει την υποχρέωση να χορηγεί η ίδια στους αιτούντες τα ζητούμενα στοιχεία, έστω μάλιστα και αν δεν περιλαμβάνονται σε εκείνα που τηρούνται στην οικεία υπηρεσία αφού, σε τέτοια περίπτωση, οφείλει να μεριμνήσει ώστε να περιέλθουν σε αυτή τα σχετικά στοιχεία, προκειμένου να εκπληρώσει την παραπάνω υποχρέωσή της»⁷¹.

Η χρονική προθεσμία για τη χορήγηση εγγράφων ή την αιτιολογημένη απόρριψη της σχετικής αίτησης είναι 20 μέρες (ά. 5 παρ. 6 ΚΔΔ)⁷². Η Διοίκηση αν απορρίψει την αίτηση έχει υποχρέωση να απαντήσει στον αιτήσαντα εγγράφως (όχι προφορικά) και ειδικώς αιτιολογημένα (ά. 17 ΚΔΔ)⁷³. Τόσο η ρητή άρνηση της Διοίκησης για πρόσβαση στα έγγραφα, όσο και η σιωπηρή άρνησή της, που αποτελεί παράλειψη οφειλόμενης ενέργειας, μπορούν να προσβληθούν με αίτηση ακύρωσης, εφόσον το αντικείμενο ή η σχέση, στην οποία αφορούν τα έγγραφα, ρυθμίζονται από διατάξεις του δημοσίου δικαίου⁷⁴.

Σε περίπτωση άρνησης χορήγησης αντιγράφων ο αιτών, αντί να προσφύγει στη χρονοβόρα και πολυδάπανη δικαστική προσβολή της σχετικής διοικητικής πράξης με αίτηση ακυρώσεως, έχει τη δυνατότητα να προσφύγει στον αρμόδιο Εισαγγελέα Πρωτοδικών, προκειμένου ο τελευταίος να ασκήσει το δικαίωμα του ά. 25 παρ. 1 εδ. β' Ν. 1756/1988⁷⁵.

70. ΣτΕ 3943/1995, Αρμ 1996, σ. 100 = ΔιΔικ 1995, σ. 1369 = ΝοΒ 1996, σ. 1053.

71. Εγχειρίδιο απαντήσεων στα συνθέστερα ερωτήματα σε θέματα του Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας, 1/2007, Γενική Γραμματεία Φορολογικών & Τελωνειακών Θεμάτων, <http://www.yap.gov.gr/index.php/themata-enimerosis-politi/lista-syxnon-erotiseon-apantiseon.html?view=category&id=145>.

72. Τυχόν δυσχέρειες που αντιμετωπίζει η Διοίκηση στην εκπλήρωση της υποχρέωσής της δικαιολογούν την υπέρβαση της προθεσμίας, αλλά όχι και την οριστική άρνηση ικανοποίησης του αιτήματος.

73. Τάχος, Ερμηνεία ΚΔΔ, α. 5, σ. 222 και γνμδ. 125/2001 και 135/2010 ΝΣΚ.

74. ΣτΕ 1400/92, ΔιΔικ 1994, σ. 85, ΣτΕ 3130/2000 και ΣτΕ 1225/2011, ΝΟΜΟΣ.

75. «Δικαιούται να παραγγέλλει στις υπηρεσίες του Δημοσίου, των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, των οργανισμών κοινής ωφελείας και όλων γενικά των επιχειρήσεων του δημοσίου τομέα να παραδώσουν έγγραφα ή να χορηγήσουν αντίγραφά τους, όταν το ζητήσουν νομικά ή φυσικά πρόσωπα που έχουν δικαίωμα ή έννομο συμφέρον, εκτός αν πρόκειται για έγγραφα από αυτά που αναφέρονται στο ά. 261 του ΚΠΔ». Στο ά. 261 ΚΠΔ αναφέρονται τα έγγραφα που κατέχουν πρόσωπα στα οποία έχει ανατεθεί δημόσια υπηρεσία και αφορούν στρατιωτικό ή διπλωματικό μυστικό που ανάγεται στην ασφάλεια του κράτους, καθώς και έγγραφα που κατέχουν τα πρόσωπα που αναφέρονται στο άρθρο 212 ΚΠΔ (κληρικοί, συμβολαιογράφοι,

Αυτό το δικαίωμα, όμως, του Εισαγγελέα δεν είναι απόλυτο και δεν μπορεί να αναιρέσει την υποχρέωση των αρμοδίων οργάνων να αρνηθούν τη χορήγηση των εγγράφων που απαγορεύεται σύμφωνα με τον νόμο⁷⁶, όπως εγγράφων που έχουν χαρακτήρα απορρήτου κατά το ά. 16 παρ. 3 εδ. α' Ν. 1599/1986 ή το ά. 5 παρ. 3 ΚΔΔ ή που προσβάλλουν δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας.

Σχετικά με τη νομική φύση και κυρίως τη δεσμευτικότητα (ή μη) της εισαγγελικής παραγγελίας έχουν υποστηριχτεί διάφορες απόψεις από την Εισαγγελία του ΑΠ⁷⁷, το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους και την Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (ΑΠΔΠΧ)⁷⁸. Έχει υποστηριχθεί και η άποψη ότι η εισαγγελική παραγγελία σε όργανα της δημόσιας Διοίκησης για τη διενέργεια ή για την παράληψη μιας πράξης δεν αποτελεί καν συνταγματικά επιτρεπτή πράξη (ά. 89 παρ. 3 εδ. α', 94 παρ. 1 και 95 παρ. 1 περ. α' και ά. 26 Σ.)⁷⁹.

Η κρατούσα γνώμη του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους^{80, 81}, φαίνεται να δέχεται ότι η δεσμευτικότητα της εισαγγελικής παραγγελίας για τη Διοίκηση ως προς το

συνήγοροι, ιατροί, φαρμακοποιοί, οι βοηθοί αυτών και οι μαιέες) και ανάγονται σε μυστικό που σχετίζεται με το λειτουργήμα ή το επάγγελμά τους.

76. Εγγρ. 17/1997 ΕισΑΠ, ΕλΔικ 1999, σ. 209 και Κουρνιαός, ΕΔΚΑ 2009, σ. 229.

77. Εγκύκλιος ΕισΑΠ 5/1998, γνμδ. 94/2001 ΝΣΚ, γνμδ. 1/2005 ΕισΑΠ, ΠοινΔικ 2005, σ. 170 = ΠοινΧρον 2006, σ. 84 = ΠοινΛογ 2005, σ. 380 και ΑΠΔΠΧ 32/2005.

78. Για το ζήτημα βλ. αναλυτικά Λασκαρίδη, ΔιΜΕΕ 3/2012, σ. 320επ. Η τυποποιημένη εισαγγελική παραγγελία δεσμεύει τη Διοίκηση με την έννοια ότι αποτελεί επιτακτική εντολή προς διερεύνηση του αιτήματος. Αυτό δε σημαίνει ότι η Διοίκηση είναι υποχρεωμένη να χορηγήσει το διοικητικό έγγραφο οπωσδήποτε, αλλά υποχρεούται να δώσει σαφή και αιτιολογημένη απάντηση στον αιτούντα μετά τη διερεύνηση του αιτήματος βάσει του ά. 5 ΚΔΔ, γνμδ. 79/2002, 3/2003, 8/2003, 27/2006 και 3/2009 ΑΠΔΠΧ, ΕλΔικ 2010, σ. 595.

79. Γνμδ. 228/2001 ΝΣΚ.

80. Βλ. και Δαραμάρα, Τα επιχειρήματα του Συνηγόρου του Πολίτη και η στάση της Διοίκησης σε Συνήγορος του Πολίτη, Πρόσβαση στα έγγραφα και διαφάνεια της διοικητικής δράσης, 2010, σ. 38επ, Μπλιάτη, Δικαιώματα του παιδιού και πρόσβαση στα έγγραφα σε Συνήγορος του Πολίτη, Πρόσβαση στα έγγραφα και διαφάνεια της διοικητικής δράσης, 2010, σ. 83 επ., Πόρισμα ΣτΠ 9227.2/03/29.9.2003, ΠοινΔικ 2005, σ. 175 και ΣτΕ 4024/2001, 15229/2003, 12057/2008 και 16034/2008 (αδημ.).

81. Κατά την κρατούσα άποψη των Εισαγγελικών Αρχών, η εισαγγελική παραγγελία αποτελεί δικαστική πράξη, αφού προέρχεται από δικαστικό λειτουργό στο πλαίσιο αυτής της ιδιότητάς του (γνμδ. 1/2005 ΕισΑΠ, ΠοινΔικ 2005, σ. 170 = ΠοινΧρον 2006, σ. 84 = ΠοινΛογ 2005, σ. 380, ΑΠΔΠΧ 32/2005 και Εγκύκλιος 6/2006 ΕισΑΠ, ΠοινΔικ 2007, σ. 292 = ΠοινΛογ 2006, σ. 1504, γνμδ. 84/1995 ΕισΠλημΑρτας, γνμδ. 5/1998 και 17/1999 ΕισΑΠ, ΠοινΔικ 2000, σ. 515 = ΠοινΧρον 2000, σ. 179 και 2603/1999 ΕισΠρΑθ. Βλ. όμως και την άποψη ότι οι εισαγγελικές παραγγελίες αποτελούν ιδιότυπες διοικητικές πράξεις που μπορούν να ανακληθούν, όπως επίσης μπορούν να επαναληφθούν, αν εκλείψουν οι λόγοι ανάκλησης.

ζήτημα της χορήγησης εγγράφων εξαρτάται από ορισμένες προϋποθέσεις. Ειδικότερα, η εισαγγελική παραγγελία πρέπει να είναι ρητή και αιτιολογημένη⁸², να μην αποτελεί απλή διαβίβαση αίτησης⁸³, να αφορά συγκεκριμένη διοικητική πράξη (δηλ. να μην είναι γενική και αόριστη)⁸⁴ και να μην προσκρούει σε ειδική διάταξη νόμου⁸⁵, όπως και να μην παραβιάζει κάποιο απόρρητο⁸⁶. Επιπλέον, θα πρέπει η εισαγγελική παραγγελία να μην αφορά στην έκδοση βεβαιώσεων⁸⁷, ούτε σε διαβαθμισμένα έγγραφα⁸⁸. Υπό τον όρο της πλήρωσης όλων των προαναφερθέντων προϋποθέσεων, η Διοίκηση οφείλει να συμμορφωθεί στην εισαγγελική παραγγελία⁸⁹. Εάν η εισαγγελική παραγγελία είναι αιτιολογημένη, δεν αποτελεί απλό διαβιβαστικό της σχετικής αίτησης και περιέχει ρητή έκφραση γνώμης του συντάκτη της⁹⁰, η δημόσια Διοίκηση υποχρεούται να συμμορφωθεί, σε περίπτωση δε άρνησής της είναι ενδεχόμενο να αναζητηθούν ποινικές ευθύνες για απείθεια (ά. 169 ΠΚ) ή παράβαση καθήκοντος (ά. 259 ΠΚ)⁹¹. Εάν, όμως, η εισαγγελική παραγγελία δεν περιλαμβάνει τα ως άνω στοιχεία και είναι μια απλή διαβίβαση της σχετικής αίτησης για τις εντεύθεν προσήκουσες ενέργειες, τότε από ένα τέτοιο εισαγγελικό έγγραφο δεν υπάρχει υποχρέωση της Διοίκησης προς παροχή των ζητούμενων στοιχείων⁹².

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι οι εισαγγελικές παραγγελίες μεταλλάσσονται σε εκτελεστές διοικητικές πράξεις, αλλά εξακολουθούν να αποτελούν εκτελεστές πράξεις δικαστικής αρχής μη υποκειμένες σε αίτηση ακυρώσεως. Η αρμοδιότητα για την ανάκληση της παραγγελίας ανήκει στο όργανο που την εξέδωσε, γνμδ. ΕισΑΠ 7/2007, ΠοινΔικ 2007, σ. 985 = ΠοινΛογ 2007, σ. 790, ΣτΕ 1787/2009, ΝΟΜΟΣ και ΕισΑΠ 23021/2010 (ανάκληση εισαγγελική παραγγελίας), ΝοΒ 2010, σ. 2146.

82. Γνμδ. 1/2005 ΕισΑΠ, Νόμος.

83. Γνμδ. 86/1991 ΝΣΚ.

84. Γνμδ. 2/1992 ΝΣΚ.

85. Γνμδ. 232/1992, 307/2008, 501/2007, 877/1988, 710/1993, 96/1995, 430/2007, 168/1995 και 384/2000 ΝΣΚ. Βλ. και γνμδ. 191/2000 ΝΣΚ, η οποία έκρινε επίσης ότι αν η χορήγηση αντιγράφου δεν απαγορεύεται από τις κείμενες διατάξεις, η διάταξη του Εισαγγελέα είναι υποχρεωτική.

86. Γνμδ. 694/1995 και 96/1995 ΝΣΚ.

87. Γνμδ. 122/1995 ΝΣΚ.

88. Γνμδ. 525/2008 ΝΣΚ.

89. Λασκαρίδης, ΔιΜΕΕ 3/2012, σ. 321.

90. Εγκύκλιος ΕισΑΠ 5/1998, γνμδ. 94/2001 ΝΣΚ και γνμδ. 1/2005 ΕισΑΠ, ΠοινΔικ 2005, σ. 170 = ΠοινΧρον 2006, σ. 84 = ΠοινΛογ 2005, σ. 380, ΑΠΔΠΧ 32/2005.

91. Γνμδ. 1/2005 ΕισΑΠ, ΠοινΔικ 2005, σ. 170 = ΠοινΧρον 2006, σ. 84 = ΠοινΛογ 2005, σ. 380 και ΑΠΔΠΧ 32/2005.

92. Γνμδ. 94/2001 ΝΣΚ και Εγκύκλιος ΕισΑΠ 5/1998.

3. Όροι εφαρμογής του ά. 16 Ν. 1599/1986

Καθώς υφίσταται παράλληλη ισχύ των νομοθετικών διατάξεων του Ν. 1599/1986 και του ΚΔΔ, σύντομης ανάλυσης χρήζει και η σχετική διάταξη του ά. 16 Ν. 1599/1986. Όπως αναφέρεται και στην Εισηγητική Έκθεση του ά. 5 ΚΔΔ, πολλές από τις ρυθμιζόμενες στο 16 Ν. 1599/1986 διατάξεις επαναλήφθηκαν στον ΚΔΔ με κάποιες διαφοροποιήσεις.

Φορέας του δικαιώματος είναι ο «πολίτης», κάθε φυσικό πρόσωπο, συμπεριλαμβανομένων των αλλοδαπών βάσει του ά. 24 παρ. 1 Ν. 1599/1986 αλλά και των ενώσεων προσώπων με νομική προσωπικότητα (σωματεία, ιδρύματα, επιτροπές εράνων, εμπορικές εταιρίες κ.λπ.), ΝΠΔΔ και ΝΠΙΔ⁹³.

Υπόχρεες προς γνωστοποίηση των αιτούμενων εγγράφων είναι οι υπηρεσίες του δημόσιου τομέα, στις οποίες συμπεριλαμβάνεται κάθε διοικητική υπηρεσία του δημόσιου τομέα, όπως και οι ΟΤΑ και τα εποπτευόμενα ΝΠΔΔ και ΝΠΙΔ, εξαιρουμένων ρητώς των υπηρεσιών των δικαστηρίων και των εισαγγελιών (ά. 24 παρ. 2 Ν. 1599/1986). Αρμόδια υπηρεσία είναι αυτή στην οποία τηρούνται τα αιτούμενα στοιχεία (ά. 16 παρ. 2 Ν. 1599/1986).

Σχετικά με το ποια έγγραφα καλύπτει το δικαίωμα γνώσης, ο νομοθέτης αναφέρει όλα τα έγγραφα που συντάσσονται από όργανα του δημόσιου τομέα, ανεξαρτήτως από το καθεστώς δημόσιου ή ιδιωτικού δικαίου που τα διέπει, απαριθμώντας ενδεικτικά μερικά από αυτά (εκθέσεις, μελέτες, πρακτικά, στατιστικά στοιχεία, εγκύκλιοι οδηγίες, απαντήσεις της Διοίκησης, γνωμοδοτήσεις και αποφάσεις) (ά. 16 παρ. 1 Ν. 1599/1986). Επίσης, στην Εισηγητική Έκθεση διευκρινίζεται ότι στην έννοια του διοικητικού εγγράφου περιλαμβάνονται όχι μόνο τα έγγραφα με τη στενή του όρου έννοια, αλλά ό,τι υφίσταται στο αρχείο της Διοίκησης⁹⁴. Συνεπώς, σε αυτά περιλαμβάνονται και έγγραφα που έχουν συνταχθεί και βρίσκονται στην κατοχή των διοικητικών υπηρεσιών. Αναφορικά με τα ιδιωτικά έγγραφα που φυλάσσονται στις δημόσιες υπηρεσίες η πρόσβαση σε αυτά είναι δυνατή υπό τον όρο της ύπαρξης ειδικού έννομου συμφέροντος και κατόπιν γραπτής αίτησής του ενδιαφερομένου⁹⁵.

Για την ικανοποίηση του δικαιώματος γνώσης των διοικητικών εγγράφων δεν απαιτείται η ύπαρξη και απόδειξη έννομου συμφέροντος (βλ. και Εισηγητική Έκθε-

---

93. Βλ. και γνμδ. 135/2010 ΝΣΚ.

94. Παράκης, Οι περιορισμοί για λόγους δημόσιου συμφέροντος του δικαιώματος πρόσβασης στα κοινοτικά έγγραφα, 2005, σ. 61επ.

95. Γέροντας/Λύτρας/Παυλόπουλος/Σιούτη/Φλογαίτης, σ. 250.

ση του Ν. 1599/1986), αλλά αρκεί η συνδρομή εύλογου ενδιαφέροντος, προκειμένου να αποκλεισθεί η καταχρηστική άσκηση του εν λόγω δικαιώματος⁹⁶.

Το δικαίωμα γνώσης ασκείται με επιτόπια μελέτη ή με χορήγηση αντιγράφου, εκτός αν η αναπαραγωγή μπορεί να βλάψει το έγγραφο (ά. 16 παρ. 2 Ν. 1599/1986). Η ικανοποίηση του δικαιώματος πρέπει να πραγματοποιείται άμεσα (ά. 12 παρ. 1 εδ. α' Ν. 1599/1986), αλλιώς τα έγγραφα αποστέλλονται ταχυδρομικά, εκτός αν τα παραλάβει ο ενδιαφερόμενος αυτοπροσώπως με πληρεξούσιο (ά. 12 παρ. 1 εδ. δ' Ν. 1599/1986). Ο ενδιαφερόμενος θα πρέπει να ενημερωθεί εγγράφως από την υπηρεσία για την οποιαδήποτε καθυστέρηση (ά. 12 παρ. 2 Ν. 1599/1986), η οποία όμως δεν επιτρέπεται να ξεπερνά την προθεσμία του ενός μηνός (ά. 16 παρ. 5 Ν. 1599/1986)⁹⁷.

IV. Σχετικές διατάξεις του Ν. 2121/1993 περί πνευματικής ιδιοκτησίας

Το δικαίωμα γνώσης των εγγράφων της Διοίκησης δεν μπορεί να ασκηθεί -εκτός των άλλων περιπτώσεων που προβλέπουν οι σχετικές διατάξεις- όταν ασκείται κατά παράβαση των διατάξεων που προστατεύουν δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας. Ειδικότερα:

Σύμφωνα με τον ΚΔΔ το δικαίωμα πρόσβασης στα διοικητικά και ιδιωτικά έγγραφα πραγματοποιείται με επιφύλαξη της ύπαρξης τυχόν δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας (ά. 5 παρ. 5). Προβλέπεται, συνεπώς, ότι δεν επιτρέπεται σε τρίτο να έχει πρόσβαση σε διοικητικά και ιδιωτικά έγγραφα που φυλάσσονται στις δημόσιες υπηρεσίες και είναι σχετικά με την υπόθεσή του, η οποία εκκρεμεί σε αυτές ή έχει διεκπεραιωθεί από αυτές, εφόσον τα έγγραφα αυτά προστατεύονται με δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας⁹⁸. Επομένως σε αυτήν την περίπτωση, η άσκηση του δικαιώματος γνώσης τελεί υπό τις οριζόμενες στον Ν. 2121/1993 προϋποθέσεις⁹⁹.

Αλλά και στον Ν. 1599/1986 προβλέπεται ότι η άσκηση του δικαιώματος γνώσης των εγγράφων της Διοίκησης πραγματοποιείται με την επιφύλαξη δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και δεν περιλαμβάνεται για τους δικαιούχους ή τρίτους η δυνατότητα αναπαραγωγής και χρησιμοποίησης για εμπορικούς λόγους των εγγράφων αυτών (ά. 16 παρ. 7 Ν. 1599/1986). Α *contrario* προκύπτει ότι η δυνατότητα

96. Αναλυτικά Τάχος, σ. 740 επ. και Δετσαρίδης, σ. 38 επ. και 110 επ.

97. Υποστηρίζεται ότι σε αυτήν την περίπτωση η προθεσμία είναι ενδεικτική, ενώ αν η υπηρεσία δεν προβεί σε καμία ενέργεια η προθεσμία είναι αποκλειστική, Τάχος, σ. 746.

98. Γνμδ. 203/2007 ΝΣΚ.

99. Γνμδ. 561/1999 ΝΣΚ.

αυτή υφίσταται για άλλους λόγους, μη εμπορικούς, όπως για την ενημέρωση του κοινού ή επιστημονικούς¹⁰⁰.

Τόσο ο ΚΔΔ όσο και ο Ν. 1599/1986 αναφέρουν ότι το δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα ασκείται με την επιφύλαξη των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Αυτή η λεκτική διαφοροποίηση σε σχέση με τους υπόλοιπους λόγους περιορισμού του δικαιώματος (απόλυτους ή σχετικούς) είναι ότι ο νόμος δεν επιβάλλει ούτε αφήνει στη διακριτική ευχέρεια της δημόσιας υπηρεσίας την πρόσβαση στα έγγραφα, όταν συντρέχουν ορισμένοι λόγοι αλλά «επιφυλάσσει» την άσκησή του στην περίπτωση που υφίσταται δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας. Εάν δεν υπάρχει δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας, δεν τίθεται θέμα επιφύλαξης.

Στην περίπτωση που ενδιαφερόμενος επιθυμεί να ασκήσει το δικαίωμα γνώσης εγγράφου (διοικητικού ή ιδιωτικού) της Διοίκησης και εφόσον πληρούνται οι λοιπές προϋποθέσεις ενεργοποίησής του (γραπτή αίτηση που να ορίζει με σαφήνεια τα αιτούμενα έγγραφα, ύπαρξη εύλογου ενδιαφέροντος ή ειδικού έννομου συμφέροντος και μη συνδρομή κάποιου λόγου απαγόρευσης του δικαιώματος ή μη ικανοποίησής του), θα πρέπει να εξεταστεί αν υφίσταται δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας στο αιτούμενο έγγραφο και αν το εν λόγω δικαίωμα ασκείται κατά παράβασή του.

Ο Ν. 2121/1993 ορίζει στο άρθρο 1 ότι οι πνευματικοί δημιουργοί με τη δημιουργία του έργου αποκτούν πάνω σε αυτό πνευματική ιδιοκτησία, που περιλαμβάνει ως αποκλειστικά και απόλυτα δικαιώματα το δικαίωμα της εκμετάλλευσης του έργου (περιουσιακό δικαίωμα, που περιλαμβάνει τις εξουσίες που προβλέπονται στο ά. 3) και το δικαίωμα της προστασίας του προσωπικού τους δεσμιού προς αυτό (ηθικό δικαίωμα, που περιλαμβάνει τις εξουσίες που προβλέπονται στο ά. 4)¹⁰¹. Επίσης, στο επόμενο άρθρο (α. 2 παρ. 1 Ν. 2121/1993) ορίζεται το αντικείμενο προστασίας του νόμου: «Ως έργο νοείται κάθε πρωτότυπο πνευματικό δημιούργημα λόγου, τέχνης ή επιστήμης, που εκφράζεται με οποιαδήποτε μορφή, ιδίως τα γραπτά ή προφορικά κείμενα, οι μουσικές συνθέσεις, με κείμενο ή χωρίς, τα θεατρικά έργα, με μουσική ή χωρίς, οι χορογραφίες και οι παντομίμες, τα οπτικο-ακουστικά έργα, τα έργα των εικαστικών τεχνών, στα οποία περιλαμβάνονται τα σχέδια, τα έργα ζωγραφικής και γλυπτικής, τα χαρακτικά έργα και οι λιθογραφίες, τα αρχιτεκτονικά έργα, οι φωτογραφίες, τα έργα των εφαρμοσμένων τεχνών, οι εικονογραφήσεις, οι χάρτες, τα τρισδιάστατα έργα που αναφέρονται στη γεωγραφία, την τοπογραφία, την αρχιτεκτονική ή την επιστήμη»¹⁰².

100. Τάχος, σ. 746.

101. Μέσα σε αυτές τις εξουσίες που αποδίδονται στον δημιουργό δεν περιλαμβάνεται και η απλή θέασή του από μη δικαιούχο.

102. Επίσης, προστατεύονται ως έργα οι μεταφράσεις, οι διασκευές, οι προσαρμογές και οι άλλες μετατροπές έργων ή εκφράσεων της λαϊκής παράδοσης, καθώς και οι συλλογές έρ-

Οφείλεται κατ' αρχήν να διερευνηθεί αν στο έγγραφο έχει ενσωματωθεί έργο σύμφωνα με το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας, αν υφίσταται σχετικό δικαίωμα επ' αυτού, εξετάζοντας τις προϋποθέσεις προστασίας του ά. 2 (κάθε πρωτότυπο πνευματικό δημιούργημα λόγου, τέχνης ή επιστήμης, που εκφράζεται με οποιαδήποτε μορφή), αν περιλαμβάνεται σε κάποιο από τα αντικείμενα εξαιρέσης του ά. 2 παρ. 5 Ν. 2121/1993 και αν έχει λήξει η διάρκεια προστασίας του εν λόγω δικαιώματος.

Ο νόμος αναφέρει ότι η άσκηση του δικαιώματος πρόσβασης γίνεται με επιφύλαξη δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, συνεπώς, προϋποτίθεται αφενός να υφίσταται δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας στο συγκεκριμένο έγγραφο, στο οποίο ζητείται η πρόσβαση και αφετέρου να υπάρχει προσβολή του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας, υπό την έννοια της προσβολής συγκεκριμένων περιουσιακών (ά. 3 Ν. 2121/1993) ή/και ηθικών εξουσιών (ά. 4 Ν. 2121/1993), το οποίο αυτό περιλαμβάνει¹⁰³. Άρα η επιτόπια μελέτη ενός τέτοιου εγγράφου δεν προσβάλλει κάποια συγκεκριμένη εξουσία του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας (βέβαια, η επί λέξει αντιγραφή του ακόμη και με τη μορφή ιδιόγραφων σημειώσεων συνιστά αναπαραγωγή του και συνεπώς, εμπίπτει στην έννοια της προσβολής), εκτός αν δεν έχει δημοσιευθεί και θεωρηθεί ότι προσβάλλει την ηθική εξουσία δημοσιεύσεως. Εάν υφίσταται δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας και προσβάλλεται κάποια εξουσία του (περιουσιακή ή ηθική), δεν είναι δυνατή η άσκηση του δικαιώματος γνώσης από τον ενδιαφερόμενο. Ακόμη όμως και αν προστατεύεται το αιτούμενο έγγραφο της Διοίκησης με δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας, γιατί ενσωματώνει προστατευόμενο έργο, ενδέχεται να μην είναι εφικτή η επίκληση της ύπαρξης δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας σε αυτό ως λόγου περιορισμού του δικαιώματος γνώσης, όταν συντρέχουν οι όροι εφαρμογής ενός περιορισμού ή μιας εξαιρέσης του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας από τα ά. 18-28B του Ν. 2121/1993, και κυρίως αυτή του ά. 24 που επιτρέπει την αναπαραγωγή του έργου για σκοπούς δικαστικής ή διοικητικής διαδικασίας. Σύμφωνα με το ά. 24 επιτρέ-

---

γων ή συλλογές εκφράσεων της λαϊκής παράδοσης ή απλών γεγονότων και στοιχείων, όπως οι εγκυκλοπαίδειες και οι ανθολογίες, εφόσον η επιλογή ή η διευθέτηση του περιεχομένου τους είναι πρωτότυπη και υπό την επιφύλαξη των δικαιωμάτων στα προϋπάρχοντα έργα, που χρησιμοποιήθηκαν ως αντικείμενο των μετατροπών ή των συλλογών (ά. 2 παρ. 2 Ν. 2121/1993). Αντικείμενο προστασίας είναι και οι βάσεις δεδομένων (ά. 2 παρ. 2α Ν. 2121/1993) αλλά και τα προγράμματα ηλεκτρονικών υπολογιστών (ά. 2 παρ. 3 Ν. 2121/1993).

103. Προσβολή του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας αποτελεί κάθε πράξη που έχει αντικείμενο και περιεχόμενο όμοιο με το αντικείμενο και περιεχόμενο της πνευματικής ιδιοκτησίας στο μέτρο που προστατεύεται από τον νόμο, εφόσον η πράξη αυτή δεν γίνεται από τον δικαιούχο ή με τη συναίνεση του ή δεν εμπίπτει στους νόμιμους περιορισμούς του περιουσιακού δικαιώματος, *Κουμάντος*, Πνευματική Ιδιοκτησία, 2002, σ. 427, ΠΠρΑθ 5345/2004, ΔιΜΕΕ 2006, σ. 94 με παρατ. Καλλινίκου.

πεται χωρίς την άδεια και αμοιβή του δημιουργού η αναπαραγωγή έργου του, περιορίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας του για τις ανάγκες, όμως, μόνο της ομαλούς διεκπεραίωσης μιας δικαστικής ή διοικητικής διαδικασίας. Στην περίπτωση αυτή ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ασκήσει το σχετικό δικαίωμα γνώσης.

Δεδομένου ότι προηγουμένως αναφέραμε συνοπτικά τι αποτελεί αντικείμενο προστασίας από το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας¹⁰⁴, στη συνέχεια θα εξετάσουμε το ζήτημα της διάρκειας προστασίας, τα έργα που εξαιρούνται από την προστασία του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας βάσει του ά. 2 παρ. 5 Ν. 2121/1993 και τον πιο σχετικό περιορισμό του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας, το ά. 24 του Ν. 2121/1993.

1. Διάρκεια προστασίας - Κοινό κτήμα

Τα έργα δεν προστατεύονται απεριόριστα από το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας αλλά για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα: 70 χρόνια μετά τον θάνατο του δημιουργού, το έργο γίνεται κοινό κτήμα της ανθρωπότητας και καθένας μπορεί να το χρησιμοποιήσει (ά. 29 Ν. 2121/1993)¹⁰⁵.

Παρόλο που πρόκειται για μια κατάσταση που στην πλειονότητα των περιπτώσεων δεν θα αφορά στα έγγραφα της Διοίκησης, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και όταν αξιώνεται δικαίωμα γνώσης για ένα τέτοιο έγγραφο, δεν θα είναι εφικτή η επίκληση των διατάξεων του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας, καθώς η διάρκεια προστασίας του θα έχει λήξει.

2. Άρθρο 2 παρ. 5 Ν. 2121/1993

Το ά. 2 παρ. 5 Ν. 2121/1993 ορίζει ότι η προστασία του νόμου δεν επεκτείνεται σε επίσημα κείμενα, με τα οποία εκφράζεται η άσκηση πολιτειακής αρμοδιότητας και ιδίως σε νομοθετικά, διοικητικά ή δικαστικά κείμενα, καθώς και στις εκφράσεις της λαϊκής παράδοσης, στις ειδήσεις και στα απλά γεγονότα ή στοιχεία. Συνεπώς, τα έργα αυτά δεν προστατεύονται από το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας και μπορούν να αναπαραχθούν ελεύθερα χωρίς την προηγούμενη άδεια του δημιουργού ή του δικαιούχου του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας και χωρίς την καταβολή αμοιβής.

104. Βλ. αναλυτικά σε Σταματούδη σε Ερμηνεία Ν 2121/1993, Κοτσίρης-Σταματούδη, ά. 2/1επ και εκεί περαιτέρω παραπομπές.

105. Η παρέλευση 70 ετών από τον θάνατο του δημιουργού αποτελεί τον βασικό κανόνα, αλλά υπάρχουν και ειδικότερες ρυθμίσεις για τη διάρκεια προστασίας που περιλαμβάνονται στα ά. 29-31 Ν. 2121/1993. Αντί άλλων βλ. Σαραφινός σε Ερμηνεία Ν. 2121/1993, Κοτσίρης-Σταματούδη, ά. 29-31 και εκεί περαιτέρω παραπομπές.

Από τις προηγούμενες κατηγορίες έργων θα επικεντρωθούμε κυρίως στα διοικητικά κείμενα, καθώς αυτά μπορούν να αποτελούν κατά κύριο λόγο έγγραφα της Διοίκησης. Η προστασία του δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας πάντως δεν εκτείνεται σε δικαστικές αποφάσεις¹⁰⁶, καθώς και σε κάθε γραπτή πηγή δικαίου που θέτει η Πολιτεία, όπως το Σύνταγμα, τα Ψηφίσματα, τις συντακτικές πράξεις, τους νόμους, τα κανονιστικού περιεχομένου διατάγματα και τις υπουργικές αποφάσεις¹⁰⁷.

Παρόλο που ο νόμος αναφέρεται μόνο σε κείμενα, θα πρέπει να δεχθούμε ότι ισχύει (κατ' αναλογία) και για άλλα έργα, που περιλαμβάνονται σε αυτά, όπως χάρτες, πολεοδομικά σχεδιαγράμματα, φωτογραφίες, σκίτσα κ.ά.¹⁰⁸.

Σκοπός της διάταξης αυτής -και ταυτόχρονα μέτρο κρίσης των ορίων της- είναι η διευκόλυνση της πλήρους δημοσιότητας και κυκλοφορίας των διοικητικών κειμένων χάριν του δημοσίου συμφέροντος, ως προς τις εκφράσεις άσκησης της πολιτειακής εξουσίας¹⁰⁹. Καθώς αποτελεί εξαιρετική διάταξη, χρήζει στενής ερμηνείας¹¹⁰.

Απαραίτητη προϋπόθεση για την εξαίρεση των διοικητικών εγγράφων από την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας είναι η ολοκλήρωση όλων των απαραίτητων διατυπώσεων που απαιτούνται για να αποκτήσουν ισχύ και να καταστούν επίσημα κείμενα, όπως η υπογραφή και η σφραγίδα, η δημοσίευση στην ΕτΚ ή ό,τι άλλο απαιτείται ανά περίπτωση και ανάλογα με τη φύση του εγγράφου¹¹¹. Πριν από την ολοκλήρωση ενός τέτοιου εγγράφου και όσο βρίσκεται στη μορφή σχεδίου, εμπίπτει στο πεδίο προστασίας του δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας ως έργο λόγου και με δημιουργό τον εκάστοτε συντάκτη του, με την επιφύλαξη ωστόσο των δικαιωμάτων που έχουν μεταβιβαστεί στον εργοδότη του (κράτος, δημόσια υπηρε-

106. Τα δικόγραφα είναι αντικείμενα προστασίας του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας (μόνο όμως εφόσον εμφανίζουν κάποιο ελάχιστο όριο δημιουργικού ύψους, ώστε να διαφοροποιούνται από άλλα παρεμφερή), καθώς, ενώ δημιουργούνται από λειτουργούς της Πολιτείας με την ευρύτερη έννοια (συμβολαιογράφους, δικηγόρους, κ.λπ.), δεν εκφράζουν πολιτειακή βούληση. Μπορούν όμως να χρησιμοποιηθούν υπό τους όρους του ά. 24 Ν. 2121/1993, Καλλινίκου, Πνευματική Ιδιοκτησία και Συγγενικά Δικαιώματα, 2005, άρ. 36, Κουμάντος, σ. 153, 300-301 και ΠΠρΑθ 1477/2005, ΔιΜΕΕ 2005, σ. 244. Άλλως ΠΠρΑθ 2089/1996, ΔΕΕ 1998, 839, με αρνητικές παρατ. Νικολόπουλου, που έκρινε ότι ο συνταχθείς πίνακας κατάταξης δανειστών δεν αποτελεί έργο πνευματικής ιδιοκτησίας.

107. Συλλογές, όμως, νόμων ή δικαστικών αποφάσεων προστατεύονται σύμφωνα με το ά. 2 παρ. 2 Ν. 2121/1993.

108. Μαρίνος, σ. 110 και Σταματούδη σε Ερμηνεία Ν. 2121/1993, Κοτσίρης-Σταματούδη, ά. 2/148.

109. Μαρίνος, σ. 110 και Καλλινίκου, άρ. 36.

110. Μαρίνος, σ. 109 και Παπαδοπούλου, Μ.Δ. σε Ερμηνεία Ν. 2121/1993, Κοτσίρης-Σταματούδη, Εισ. ά. 18επ/41.

111. Κουμάντος, σ. 152 και Μαρίνος, Πνευματική Ιδιοκτησία, 2004, σ. 109.

σία κ.λπ.) με βάση τη σχέση που συνδέει τον συντάκτη με τον εργοδότη του (ά. 8 εδ. γ' Ν. 2121/1993)^{112, 113}.

Τα έγγραφα που προέρχονται από μια δημόσια αρχή δεν εμπίπτουν αυτά άνευ ετέρου στα έργα που εξαιρούνται από το δικαίωμα της πνευματικής ιδιοκτησίας, όπως όταν όλα δεν εκφράζουν άσκηση πολιτειακής αρμοδιότητας (π.χ. δελτία τύπου, δι-αφημιστικά φυλλάδια, εκθέσεις πεπραγμένων δημοσίων υπηρεσιών, στρατιωτικοί χάρτες¹¹⁴, σχολικά βιβλία κ.ά.)¹¹⁵.

3. Ύπαρξη περιορισμών ή εξαιρέσεων - Άρθρο 24 Ν. 2121/1993

Ο νόμος 2121/1993, για να διατηρήσει τις ισορροπίες ανάμεσα στο δικαίωμα των δημιουργών να αξιοποιήσουν τα έργα τους και στο δικαίωμα του κοινού να έχει πρόσβαση στα έργα αυτά, πρόβλεψε κάποιες σαφώς ορισμένες περιπτώσεις, κατά τις οποίες δεν απαιτείται ούτε να ληφθεί άδεια από τον δημιουργό ούτε να καταβληθεί αμοιβή (εξαιρέση αποτελεί το ά. 18). Ουσιαστικά ο νομοθέτης έθεσε ορισμένους περιορισμούς στην αποκλειστικότητα του περιουσιακού δικαιώματος. Αυτές είναι οι εξαιρέσεις ή αλλιώς λεγόμενοι περιορισμοί του περιουσιακού δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας¹¹⁶. Οι περιορισμοί αποσκοπούν στην εξυπηρέτηση διάφορων κοινωνικών στόχων, όπως είναι η επιστήμη, η παιδεία, ο πολιτισμός, η λειτουργία του κράτους, το εμπόριο των έργων τέχνης, κ.ά.¹¹⁷.

Ένας από τους περιορισμούς που θέτει ο Ν. 2121/1993 για το συμφέρον της ολό-τητας, υπό την έννοια της διευκόλυνσης απονομής της δικαιοσύνης και την εύρυθ-

112. «Άρθρο 8: Έργα μισθωτών Επί έργων που δημιουργήθηκαν από μισθωτούς σε εκτέλεση σύμβασης εργασίας, αρχικός δικαιούχος του περιουσιακού και του πθικού δικαιώματος είναι ο δημιουργός. Αν δεν υπάρχει αντίθετη συμφωνία, στον εργοδότη μεταβιβάζονται αυτοδικαίως εκείνες μόνο οι εξουσίες από το περιουσιακό δικαίωμα, που είναι αναγκαίες για την εκπλήρωση του σκοπού της σύμβασης. Το περιουσιακό δικαίωμα επί των έργων που δημιουργήθηκαν από τους απασχολούμενους με οποιαδήποτε σχέση εργασίας στο Δημόσιο ή ΝΠΔΔ, σε εκτέλεση του υπηρεσιακού τους καθήκοντος μεταβιβάζεται αυτοδικαίως στον εργο-δότη, εκτός αν υπάρχει αντίθετη συμφωνία».

113. Κουμάντος, σ. 153 και Σταματούδη σε Ερμινεία Ν. 2121/1993, Κοτσίρης-Σταματούδη, ά. 2/146.

114. ΕφΑθ 101/2009, ΕλΔικ 2010, σ. 216, στην οποία κρίθηκε ότι οι χάρτες δεν αποτελούν κείμενα και δεν εκφράζεται με αυτά άσκηση πολιτειακής αρμοδιότητας, ώστε να μην επεκτεί-νεται σε αυτούς η προστασία του Ν. 2121/1993.

115. Μαρίνος, σ. 110 και Σταματούδη σε Ερμινεία Ν. 2121/1993, Κοτσίρης-Σταματούδη, ά. 2/146.

116. Βλ. Παπαδοπούλου, Μ.-Δ., σε Ερμινεία Ν. 2121/1993, Κοτσίρης-Σταματούδη, εισ. ά. 18επ/4.

117. Οι περιορισμοί ή οι εξαιρέσεις ρυθμίζονται από το τέταρτο κεφάλαιο του Ν. 2121/1993, ά. 18-28Γ, αντί άλλων βλ. ανάλυσή τους σε Ζάννο, Ερμινεία Ν. 2121/1993, Κοτσίρη-Σταματούδη, ά. 18/1επ. και Παπαδοπούλου, Μ.Δ. σε Ερμινεία Ν. 2121/1993, Κοτσίρη-Σταματούδη, ά. 19-28Γ.

μη λειτουργία της Διοίκησης, είναι η αναπαραγωγή του έργου σε δικαστικές ή διοικητικές διαδικασίες (ά. 24)¹¹⁸. Ενώ θεωρητικά δυνατή είναι και η επίκληση των λοιπών περιορισμών ή εξαιρέσεων που προβλέπονται στον Ν. 2121/1993 (α. 18-28B Ν. 2121/1993), για να καταστεί δυνατή από τον αιτούντα η πρόσβαση σε έγγραφα της Διοίκησης που προστατεύονται με δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας, στην πράξη η εξαίρεση που είναι σχετική με το ζήτημα αυτό και καλείται κυρίως σε εφαρμογή είναι αυτή του ά. 24, το οποίο θα αποτελέσει αντικείμενο ανάλυσης στη συνέχεια.

α. Όροι εφαρμογής του ά. 24 Ν. 2121/1993

Ο περιορισμός του ά. 24 Ν. 2121/1993 καλύπτει όχι μόνο έργα λόγου αλλά και εικαστικά έργα, φωτογραφίες, δισδιάστατα αρχιτεκτονικά έργα, χάρτες κ.ά.. Στο πεδίο εφαρμογής του περιορισμού αυτού εμπίπτουν τα κείμενα συμβολαίων και γενικά εγγραφών δικαιοπρασιών που απολαμβάνουν την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας¹¹⁹ (σύμφωνα με την ελληνική έννομη τάξη έργα δημοσίων λειτουργιών, όπως δικόγραφα δικηγόρων και συμβολαιογραφικές πράξεις, απολαμβάνουν την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας)¹²⁰.

Εκτός πεδίου εφαρμογής είναι τα έργα που δεν προστατεύονται από την πνευματική ιδιοκτησία, όπως τα έργα με τα οποία εκφράζεται η άσκηση πολιτειακής αρμοδιότητας (ά. 2 παρ. 5 Ν. 2121/1993).

Ο τρόπος με τον οποίο θα αναπαραχθεί το έργο δεν συγκεκριμενοποιείται στον νόμο, όποτε μπορεί να είναι οποιοσδήποτε (με μηχανικά μέσα, ψηφιακά, με φωτογράφιση κ.ά.).

Η διάταξη αναφέρει πως σκοπός της αναπαραγωγής είναι η αναπαραγωγή των έργων σε δικαστική ή διοικητική διαδικασία, δηλαδή οι κανόνες που θέτουν τις προϋποθέσεις εγκυρότητας των διοικητικών πράξεων¹²¹, και η οποία περιλαμβάνει συνήθως υποθέσεις που αφορούν και επιδρούν σε τρίτους.

---

118. Άρθρο 24: Αναπαραγωγή για σκοπούς δικαστικούς ή διοικητικούς: «Επιτρέπεται, χωρίς την άδεια του δημιουργού και χωρίς αμοιβή, η αναπαραγωγή έργου για να χρησιμοποιηθεί σε δικαστική ή διοικητική διαδικασία, στο μέτρο που δικαιολογείται από τον επιδιωκόμενο σκοπό». Βλ. αναλυτικά Παπαδοπούλου, Μ.Δ. σε Ερμηνεία Ν 2121/1993, Κοτσίρης-Σταματούδη, ά. 24/1επ.

119. Κουμάντος, σ. 300 και Μαρίνος, σ. 230.

120. Βλ. υποσ. 106.

121. Τάχος, σ. 590.

Στον περιορισμό του ά. 24 Ν. 2121/1993 μπορούν να ενταχθούν και οι εσωτερικές διαδικασίες εντός της Διοίκησης, μόνο όμως αν αποσκοπούν στη διευκόλυνση μιας διοικητικής διαδικασίας, η οποία επιδρά σε κάποιον τρίτο¹²².

Ο περιορισμός αυτός επεκτείνεται και σε έργα, τα οποία δεν έχουν δημοσιευθεί¹²³ και συνεπώς, ο δημιουργός τους δεν μπορεί να επικαλεστεί προσβολή της ηθικής εξουσίας δημοσίευσης (ά. 4 παρ. 1 περ. α' Ν. 2121/1993) και να εμποδίσει την αναπαραγωγή του έργου¹²⁴. Σε αυτήν την περίπτωση γίνεται δεκτή η υποχώρηση της ηθικής εξουσίας δημοσίευσης χάριν της απονομής της δικαιοσύνης ή της απρόσκοπτης λειτουργίας της Διοίκησης, υπό τον όρο ότι τα αναπαραχθέντα έργα θα χρησιμοποιηθούν μόνο εντός της δικαστικής ή διοικητικής διαδικασίας.

Ο περιορισμός του δικαιώματος της πνευματικής ιδιοκτησίας επιτρέπεται μόνο στο μέτρο που δικαιολογείται από τον επιδιωκόμενο σκοπό, δηλαδή την ομαλή λειτουργία των δικαστικών ή διοικητικών διαδικασιών. Ο επιτρεπτός αριθμός των αντιγράφων εξαρτάται από κάθε συγκεκριμένη περίπτωση. Για παράδειγμα, σε μια διοικητικής φύσεως υπόθεση ο αριθμός των αναπαραχθέντων έργων εξαρτάται από τον αριθμό των διοικητικών υπαλλήλων που θα εξετάσουν τον σχετικό φάκελο για να αποφανθούν επ' αυτού. Θα πρέπει να πρόκειται πάντα για συμμετέχοντες στη διαδικασία, ενώ δεν καλύπτεται η παράδοση αντιγράφου σε κάποιον τρίτο που δε σχετίζεται με την όλη διαδικασία (όπως η παράδοση ενός αντιγράφου σε δημοσιογράφο)¹²⁵. Σε καμιά περίπτωση δεν είναι επιτρεπτή η αναπαραγωγή του έργου σε ευρεία κλίμακα, καθώς αυτό θα υπερέβαινε τα όρια του επιδιωκόμενου σκοπού.

Στην ίδια την πράξη της αναπαραγωγής μπορεί να προβεί καθένας από τους συμμετέχοντες στη διαδικασία¹²⁶.

Η αναπαραγωγή αυτών των εγγράφων περιορίζεται, επίσης, μόνο στο πλαίσιο της συγκεκριμένης διαδικασίας. Η αναπαραγωγή ενός έργου (π.χ. εγγράφου) κατά τη διάρκεια μιας δίκης, στην οποία χρησιμοποιείται ως αποδεικτικό στοιχείο, είναι επιτρεπτή, ενώ απαιτείται η άδεια του δημιουργού για να περιληφθεί το ίδιο έργο σε ένα βιβλίο που πραγματεύεται την παρουσίαση της δίκης αυτής. Επίσης, ένα

---

122. *Μαρίνος*, σ. 230 και *Schricker*, Urheberrecht Kommentar § 45, αρ. περιθ. 3/*Melichar*.

123. Ενώ στους υπόλοιπους περιορισμούς του τέταρτου κεφαλαίου του Ν. 2121/1993 γίνεται συνήθως αναφορά σε έργα «νομίμως δημοσιευμένα» (π.χ. ά. 18 παρ. 1, 19 και 21), στο συγκεκριμένο άρθρο ο νομοθέτης δεν περιλαμβάνει την προϋπόθεση αυτή. *Μαρίνος*, σ. 231, *Παπαδοπούλου*, Μ.-Δ., Η άσκηση του ηθικού δικαιώματος στο δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας (διδ. διατριβή, αδημ.) ΑΠΘ, 2005, σ. 299 και *Schricker* § 45, αρ. περιθ. 9/*Melichar*.

124. *Παπαδοπούλου*, Μ.-Δ., σ. 299.

125. *Schricker* § 45, αρ. περιθ. 6/*Melichar*.

126. *Schricker* § 45, αρ. περιθ. 6/*Melichar*.

δικόγραφο, ενώ μπορεί να αναπαραχθεί για όλους τους παράγοντες της δίκης, δεν είναι επιτρεπτή η χρησιμοποίησή του σε μια συλλογή υποδειγμάτων¹²⁷.

Ο περιορισμός αυτός, όπως σαφώς προκύπτει από τη διατύπωση του νόμου, αφορά άμεσα στην περιουσιακή εξουσία αναπαραγωγής και εμμέσως, όπως είδαμε παραπάνω, στην ηθική εξουσία δημοσιεύσεως. Δεν είναι δυνατή η χρήση του με οποιονδήποτε άλλο τρόπο (π.χ. ανάρτησή του στο διαδίκτυο, βλ. ά. 3 Ν. 2121/1993).

β. Σχέση των διοικητικών διατάξεων με το ά. 24 Ν. 2121/1993

Η απαγόρευση πρόσβασης σε έγγραφα της Διοίκησης λόγω της προστασίας τους ως πνευματικών δημιουργημάτων μπορεί να υπερκεραστεί, αν συντρέχουν οι όροι του ά. 24 Ν. 2121/1993 ή οποιοδήποτε άλλου περιορισμού του Ν. 2121/1993. Για παράδειγμα, κάποιος που αποκλείστηκε από έναν ανοιχτό διαγωνισμό και επιθυμεί να αποκτήσει πρόσβαση σε έγγραφα της Διοίκησης, ζητά αντίγραφα τεχνικής και οικονομικής προσφοράς που έχουν υποβληθεί κατά τη διάρκεια του διαγωνισμού, οι οποίες, όμως, προστατεύονται από το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας, δεν μπορεί να αποκτήσει πρόσβαση σε αυτές (βασικά να προβεί σε αναπαραγωγή τους) σύμφωνα με το ά. 5 παρ. 5 ΚΔΔ (ή το ά. 16 Ν. 1599/1986). Αν συντρέχουν, όμως, οι όροι του ά. 24 Ν. 2121/1993, μπορεί να επικαλεστεί και να αναπαραγάγει τα σχετικά έγγραφα στο πλαίσιο μιας διοικητικής ή δικαστικής διαδικασίας, μόνο και εφόσον ο ίδιος εμπλέκεται άμεσα στη διαδικασία αυτή¹²⁸.

Αν δεν συντρέχουν οι όροι του ά. 24 Ν. 2121/1993, δεν μπορεί να ασκηθεί το δικαίωμα γνώσης και να αναπαραχθεί έγγραφο ούτε και με αντίθετη διάταξη του Εισαγγελέα, σύμφωνα με το ά. 25 παρ. 4 εδ. β' Ν. 1756/1988¹²⁹.

Εφόσον αποδεδειγμένα υφίσταται δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας στο έγγραφο, στο οποίο αφορά η άσκηση του δικαιώματος γνώσης, η Διοίκηση μπορεί να αρνηθεί αιτιολογημένα την πρόσβαση (και τη χορήγηση αντιγράφων) όχι στο σύνολο του εγγράφου, αλλά μόνο σε αυτό το τμήμα που προστατεύεται με δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας¹³⁰.

---

127. Κουμάντος, σ. 301.

128. Γνμδ. 106/1999 ΝΣΚ και Αντωναροπούλου, ΕΔΔΔΔ 2006, σ. 265.

129. Βλ. αναλυτικά παραπάνω κείμενο υποσημειώσεων 75-92.

130. Γνμδ. 135/2010 ΝΣΚ.

V. Σχετικές γνωμοδοτήσεις και αποφάσεις

1. Γνωμοδοτήσεις του ΝΣΚ

Στην υπ' αριθμό 135/2010 γνμδ. ΝΣΚ κρίθηκε ότι ο αιτών όχι μόνο πρέπει να επικαλείται, αλλά και να αποδεικνύει ότι έχει δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας (η προσθήκη του όρου νόμιμα κατοχυρωμένου τίθεται εκ περισσού, καθώς το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας δεν κατοχυρώνεται, ά. 6 παρ. 2 Ν. 2121/1993). Στη συγκεκριμένη περίπτωση το ΝΣΚ έκρινε ότι η αιτούσα δεν όρισε σε τι συνίσταται το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας στην περιβαλλοντολογική μελέτη, στην οποία ζητούσε πρόσβαση η ανταγωνιστική εταιρεία και για αυτό έκανε δεκτή την αίτηση πρόσβασης στο συγκεκριμένο έγγραφο.

Ενδιαφέρουσα είναι και η προσέγγιση της υπ' αριθμό 751/2001 γνμδ. ΝΣΚ, σύμφωνα με την οποία το συγκεκριμένο έγγραφο ή στοιχείο θα πρέπει να καλύπτεται από τις διατάξεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας, ενώ αν το έγγραφο έχει χρησιμοποιηθεί σε δικαστική ή διοικητική διαδικασία παύει να έχει τον χαρακτήρα αυτό και είναι χορηγητέο σε καθένα που επικαλείται εύλογο ενδιαφέρον (εν προκειμένω επρόκειτο για διοικητικό έγγραφο). Η διατύπωση δεν είναι ιδιαίτερα ακριβής αλλά αυτό που προφανώς εννοεί η γνωμοδότηση είναι ότι στην περίπτωση που το συγκεκριμένο έγγραφο θα χρησιμοποιηθεί σε διοικητική ή δικαστική διαδικασία, δεν προστατεύεται από το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας, καθώς εμπίπτει σε μια από τις νόμιμες εξαιρέσεις και συνεπώς είναι επιτρεπτή η πρόσβαση σε αυτό υπό τον όρο πλήρωσης των προϋποθέσεων του ά. 24 Ν. 2121/1993.

Στην υπ' αριθμό 561/1999 γνμδ. ΝΣΚ κρίθηκε ότι αν υπάρχουν δικαιώματα πνευματικής (ή βιομηχανικής) ιδιοκτησίας, η άσκηση του δικαιώματος γνώσης των διοικητικών ή ιδιωτικών εγγράφων που φυλάσσονται από τις δημόσιες υπηρεσίες τελεί υπό τις οριζόμενες στο ά. 24 Ν. 2121/1993 προϋποθέσεις. Στη συγκεκριμένη περίπτωση το ΝΣΚ γνωμοδότησε ότι η Διοίκηση υποχρεούταν να χορηγήσει τα συγκεκριμένα έγγραφα, παρόλο που καλύπτονταν από δικαίωμα πνευματικής (και βιομηχανικής) ιδιοκτησίας, καθώς η αιτούσα εταιρεία επρόκειτο να τα χρησιμοποιήσει σε δικαστική διαδικασία αλλά απαγόρευσε τη χρήση τους για επαγγελματικούς ή ερευνητικούς σκοπούς¹³¹.

Στο ίδιο πνεύμα κινείται και η υπ' αριθμόν 106/1999 γνμδ. ΝΣΚ που έκρινε ότι για τα σχέδια μηχανικών ή αρχιτεκτόνων (έργα που προστατεύονται από το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας κατά την έννοια του ά. 2 του Ν. 2121/1993), τα οποία ενσωματώνονται σε διοικητικά έγγραφα (π.χ. άδειες οικοδομής), υφίσταται υποχρέωση χορήγησης αντιγράφων, εφόσον ο αιτών στοιχειοθετεί εύλογο ενδιαφέρον και συντρέχουν οι προϋποθέσεις του ά. 24 Ν. 2121/1993, δηλαδή πρόκει-

---

131. Βλ. και γνμδ. 751/2001 ΝΣΚ.

ται να τα χρησιμοποιήσει σε δικαστική ή διοικητική διαδικασία, για την οποία κρίνονται απαραίτητα¹³². Ο λαμβάνων, όμως, δεν έχει τη δυνατότητα αναπαραγωγής, διάδοσης και χρησιμοποίησης των εγγράφων αυτών για εμπορικούς λόγους (ά. 16 παρ. 7 Ν. 1599/1986).

2. α. Απόφαση Συνηγόρου του Πολίτη

Χαρακτηριστική υπόθεση εμπλοκής της πρόσβασης σε έγγραφα της Διοίκησης και του ά. 24 Ν. 2121/1993 είναι μια διαφορά ως προς την πατρότητα μετάφρασης θεατρικού έργου, για την οποία ζητήθηκε η παρέμβαση του Συνηγόρου του Πολίτη¹³³. Μια μεταφράστρια αξίωσε από το Εθνικό Θέατρο να διερευνήσει τον ισχυρισμό της ότι η μετάφραση που χρησιμοποιήθηκε σε παράσταση αποτελούσε δικό της έργο και όχι του φερόμενου και αναγραφόμενου ως μεταφραστή. Για αυτόν τον λόγο ζήτησε στο πλαίσιο του ά. 5 παρ. 4 περ. α' ΚΔΔ να της επιδειχθεί το έγγραφο του κειμένου που φερόταν ως νέα μετάφραση, αίτημα το οποίο δεν έγινε αποδεκτό από το Θέατρο λόγω επίκλησης της ύπαρξης δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας επί του πνευματικού έργου, δηλαδή της νέας μετάφρασης. Το Θέατρο αρχικά αρνήθηκε να επιληφθεί του ζητήματος, επικαλούμενο την ιδιωτικότητα της διαφοράς μεταξύ των δύο μεταφραστών. Η αιτούσα μεταφράστρια ζήτησε και έλαβε εισαγγελική παραγγελία, της οποίας το διατακτικό έκανε λόγο για χορήγηση αντιγράφου. Εντούτοις, το Θέατρο αρνήθηκε την επίδειξη του εγγράφου επικαλούμενο την ίδια αιτιολογία. Η μεταφράστρια προσέφυγε στον Συνήγορο του Πολίτη, ο οποίος θεώρησε ανεπαρκή την αιτιολογία της απορριπτικής απόφασης του Εθνικού Θεάτρου και συνέστησε σε αυτό να επιτρέψει στη μεταφράστρια την πρόσβαση στο επίμαχο κείμενο, σύσταση στην οποία δεν συμμορφώθηκε το Εθνικό Θέατρο, αλλά 'ως δείγμα καλής θέλησης' απέστειλε ένα μικρό απόσπασμα από τη νέα μετάφραση σε αντιπαραβολή με το πρωτότυπο και τη μετάφραση της μεταφράστριας. Χρειάστηκε και μια δεύτερη εισαγγελική παραγγελία για να δεχτεί τελικά το Εθνικό Θέατρο να χορηγήσει ένα πλήρες αντίγραφο της επίμαχης μετάφρασης, δηλώνοντας ότι η παράδοση του εγγράφου οφειλόταν καθαρά στην εισαγγελική παραγγελία και όχι λόγω οποιασδήποτε άλλης νόμιμης αιτίας¹³⁴.

132. Γνμδ. 106/1999 ΝΣΚ.

133. Πόρισμα 7859.07.2.4/21.11.2007 του Συνηγόρου του Πολίτη, ΧρΙΔ 2009, σ. 553 και http://www.synigoros.gr/pdfs/31_3_08porisma_metafrasi.pdf.

134. Η μεταφράστρια στη συνέχεια προσκόμισε γνωμοδότηση από ειδικό επιστήμονα, ο οποίος συνέκρινε τις δύο μεταφράσεις και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υπάρχουν πολλές και μη αναμενόμενες και μη τυχαίες ομοιότητες μεταξύ των δύο μεταφράσεων, ενώ το Εθνικό Θέατρο αντίτεινε ότι οι δύο μεταφράσεις διαφέρουν ουσιαστικά στη φιλοσοφία και τον τρόπο προσέγγισης του κειμένου. Τέλος, η μεταφράστρια ζήτησε από το Συνήγορο του Πολίτη να τερματίσει τη διαμεσολάβηση, ο οποίος άλλωστε δεν μπορούσε να αποφανθεί επί των δυο ως άνω γνωμοδοτήσεων, και αποφάσισε να συνεχίσει με διαφορετικό τρόπο.

Από τη συγκεκριμένη υπόθεση διαπιστώνεται ο τρόπος με τον οποίο συνδέονται το δικαίωμα γνώσης και το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας και ιδιαίτερα πως το τελευταίο μπορεί να λειτουργήσει ως νόμιμος περιορισμός στο δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα της Διοίκησης.

β. Σχόλια

Το συγκεκριμένο έγγραφο ζητείται από ΝΠΙΔ και για αυτό θα πρέπει να εξεταστεί κατ' αρχήν ποιες διατάξεις θα έπρεπε να κληθούν σε εφαρμογή (αυτές του Ν. 1599/1986 ή του ΚΔΔ). Βάσει της ανάλυσης που πραγματοποιήθηκε προηγουμένως¹³⁵, θεωρούμε, δεδομένης της νομικής μορφής του Εθνικού Θεάτρου, ότι εφαρμόσιμες είναι οι διατάξεις του ά. 16 Ν. 1599/1986. Το συγκεκριμένο έγγραφο, επαρκώς ορισμένο και υπαρκτό, πρόκειται για ένα ιδιωτικό έγγραφο που φυλάσσεται σε δημόσια υπηρεσία. Σύμφωνα με τις προϋποθέσεις του ά. 16 Ν. 1599/1986, θα πρέπει να υπάρχει εκτός από γραπτή αίτηση του ενδιαφερομένου και ειδικό έννομο συμφέρον. Το ειδικό έννομο συμφέρον της αιτούσας βασίζεται, όπως ισχυρίζεται η ίδια, στην αξίωσή της για αποκλεισμό οποιουδήποτε ενδεχόμενου αθέμιτης ταύτισης των δύο μεταφράσεων. Το ειδικό έννομο συμφέρον υφίσταται όταν το έγγραφο συντάχθηκε για το συμφέρον αυτού που το ζητεί ή όταν πιστοποιεί έννομη σχέση που αφορά και αυτόν ή σχετίζεται με διαπραγματεύσεις που έγιναν σχετικά με τέτοια έννομη σχέση¹³⁶. Αν και η ύπαρξη του ειδικού έννομου συμφέροντος κρίνεται από τη Διοίκηση από τα περιστατικά της κάθε περίπτωσης, μπορεί να υποστηριχθεί ότι εδώ το ειδικό έννομο συμφέρον της αιτούσας υφίσταται και στηρίζεται στην τελευταία κατηγορία, δηλαδή ότι το αιτούμενο έγγραφο σχετίζεται με διαπραγματεύσεις που έγιναν σχετικά με έννομη σχέση που αφορούν και σε αυτή. Το Εθνικό Θέατρο με τη σειρά του επικαλέστηκε το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας επί της δεύτερης μετάφρασης ως λόγο περιορισμού του δικαιώματος πρόσβασης της αιτούσας μεταφράστριας και κατ' επέκταση, ως λόγο άρνησης πραγματοποίησης της πρόσβασης (δηλαδή επίκληση του ά. 16 παρ. 7 Ν. 1599/1986).

Προφανώς, οι μεταφράσεις προστατεύονται από το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας (α. 2 παρ. 2 Ν. 2121/1993). Αυτό, όμως, που πρέπει να διερευνηθεί με αφορμή την εν λόγω υπόθεση είναι κατά πόσο η ύπαρξη του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας σε ένα έργο αποκλείει τη δυνατότητα πρόσβασης σε αυτό στο πλαίσιο της πρόσβασης στα έγγραφα της Διοίκησης.

Στο πόρισμα του Συνηγόρου του Πολίτη αναφέρεται ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση θα μπορούσε γίνει επίκληση του ά. 24 και να νοηθεί ως διοικητική διαδι-

135. Βλ. παραπάνω κείμενο υποσημειώσεων 16-26.

136. Βλ. παραπάνω κείμενο υποσημειώσεων 52-59.

κασία η κατόπιν αίτησης παροχή δυνατότητας για αντιπαραβολή των μεταφράσεων για εξακρίβωση των μεταξύ τους ομοιοτήτων. Μια τέτοια όμως ερμηνεία δεν φαίνεται να είναι δυνατή, καθώς στη διοικητική διαδικασία νοούνται οι κανόνες που θέτουν τις προϋποθέσεις εγκυρότητας των διοικητικών πράξεων¹³⁷ και η οποία περιλαμβάνει συνήθως υποθέσεις που αφορούν και επιδρούν σε τρίτους. Έτσι, μόνο εφόσον η μεταφράστρια έφερνε την υπόθεση ενώπιον των δικαστηρίων, θα μπορούσε να γίνει επίκληση της εξαίρεσης του ά. 24 Ν. 2121/1993. Και πάλι όμως η επίκληση του ά. 24 Ν. 2121/1993 θα ήταν εφικτή, αν ήταν επιθυμητή η αναπαραγωγή του έργου, καθώς μόνο αυτή η περιουσιακή εξουσία περιορίζεται με την εν λόγω εξαίρεση και καθίσταται επιτρεπτή. Στην περίπτωση αυτή η πρόσβαση μπορεί να πραγματοποιηθεί με επιτόπια μελέτη ή με αναπαραγωγή του εγγράφου.

VI. Συμπέρασμα

Έγινε προσπάθεια να διευκρινιστούν ορισμένα θέματα εφαρμογής και αλληλεπίδρασης των διατάξεων του διοικητικού δικαίου και του δικαίου πνευματικής ιδιοκτησίας, ώστε να είναι εφικτή η εύρυθμη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης με την αποφυγή προσβολής ιδιωτικών δικαιωμάτων, όπως αυτών της πνευματικής ιδιοκτησίας. Παρόλο που τα δίκαια αυτά ρυθμίζουν διαφορετικές καταστάσεις, στην ουσία έχουν και ένα κοινό σημείο τομής: τη δυνατότητα πρόσβασης σε έργα (εν προκειμένω έγγραφα της Διοίκησης) παρά την ύπαρξη δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, υπό τον όρο πλήρωσης των νόμιμων προϋποθέσεων. Η επιφύλαξη του δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας μπορεί να συνυπάρχει με την ικανοποίηση του δικαιώματος γνώσης και δεν το αναιρεί υποχρεωτικά¹³⁸.

---

137. *Τάχος*, σ. 590.

138. Πόρισμα υπ' αριθμ. Πρωτ. 7859.07.2.4/21.11.2007 του Συνηγόρου του Πολίτη http://www.synigoros.gr/pdfs/31_3_08porisma_metafrasi.pdf, σ. 3.

Using social networking sites: legal or a social Liability

Spiros Tassis

With this paper i will examine whether limiting online users when using SNS should be mainly a regulatory issue rather than a social liability and how much the regulatory instruments serve the social needs.

1. Regulating online behavior

a. What is defined, as regulation?

Regulation is a rule, principle, or condition that governs procedure or behavior and in most of the times it is generated by the legislative authorities such is the parliament, the respective ministry or the relevant NRAs. This intervention is formed to rules and limits in rendering or/and using the relevant sources (both scarce and not) and services. Thus, the regulation turns to form at least a base line of any online activity.

b. Do we still need regulation?

Freedom in online activity is a fundamental principle and as crucial as the governance of the online resources¹. The typical reaction is that Internet must be free and open². Everybody declares that this is, probably, the last (virtual) space where everybody is able to freely express themselves and many are those who actively defend this opinion. Studies support that only in the EU more than 107 million users will be active in online social networks in 2012. The risks at stake are enormous³.

-
1. For a list of methods to oppress freedom of online speech see a relevant report by the "Committee to Protect Journalists" <http://www.cpj.org/reports/2011/05/the-10-tools-of-online-oppressors.php>.
  2. There are hundreds of organizations declaring that Internet means freedom of speech. As most of them say, "There is no freedom of information without Internet freedom".
  3. As categorized by the "International Working Group on Data Protection in Telecommunications" in its published "Report and Guidance on Privacy in Social Network Services - "Rome Memorandum" - 43rd meeting, 3-4 March 2008, Rome (Italy)". The Working Group consists of representatives from the national data protection supervisory authorities and from inter-

What is defined as Social Networking? “Social Networking is a term given to sites and applications that facilitate online social interactions that typically focus on sharing information with other users referred to as “friends.” There are a number of moral values that these sites call into question⁴.

Shannon Vallor uses the Aristotelian theory that humans realize a good and true life through virtuous friendships and gives four key dimensions of Aristotle’s so called “virtuous friendship”: reciprocity, empathy, self-knowledge and the shared life, “elements that are common in online social media in ways that can actually strengthen friendship”⁵. Johnny Hartz Søraker argues⁶ “for a nuanced understanding of online friendship rather than a rush to normative judgment on the virtues of virtual friends”.

c. How much regulation?

Regulation should intervene where users should be protected. That means that regulation regarding public interest activities (as e.g. online gambling, e-commerce, online financial services and protecting minors) is usually welcome and accepted as soon it lies within the limits of the human rights. Regulation aiming to protect an indefinite “public interest” or from “public enemies” is being seen with suspicion, because usually that means more surveillance of the users behavior and less respect to fundamental civil rights and thus it remains ineffective.

d. What is going on in EU?

Several regulatory schemes aim to safeguard online users and draw a line on their freedom based on the respect of personal data, dignity and network integrity. The most important changes are the ones regarding the a. Access to personal data, b. The establishment of a “right to be forgotten”, c. improved data subject approval procedures, d. pan-European harmonization of the relevant legislation, e. transparent terms on data protection even outside the EU7 and f. net neutrality. But

---

national data protection organisations, as well as of independent scientists, representatives from industry and other specialists in privacy and telecommunications.

4. The definition of SNs as set by Sullins, John, “Information Technology and Moral Values”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2012 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/sum2012/entries/it-moral-values/>.
5. Vallor, S., 2010, “Social Networking Technology and the Virtues,” *Ethics and Information Technology*, 12(2, Jan. 6): 157–170.
6. Johnny Hartz Søraker “How shall I compare thee? Comparing the prudential value of actual virtual friendship” *Ethics Inf Technol* DOI 10.1007/s10676-012-9294-x.
7. http://ec.europa.eu/justice/data-protection/index_en.htm

remains to be proved how much the US and other jurisdiction shall tolerate such limitations in data mining and process⁸.

All these new elements provide a more secure environment for users of the on-line social networks and at the same time motivate fair competition among the operators of these services especially those referring to SNS. "Europe's competition frameworks and the EU Directives for electronic communications already guarantee the openness of the Internet and transparency for consumers while recognizing the need for innovation in networks and business models. With the fast increase in data traffic over fixed and mobile network, smart management of networks is essential for offering service quality to all end-users and for developing new innovative services"⁹.

e. Data Retention - The problematic Directive

On the other hand Europe recently introduced a really problematic directive regarding obligatory data retention. This new Directive (2006/24/EC) gave to many governments the opportunity to impose more privacy-free legislation as the French Government which recently defined data that must be retained "at the transmission or modification of online content, by the hosting companies, including video sharing and blog hosting services allowing for the identification of any person having contributed to the creation of online content".

2. Self-Regulation

The regulation that derives from an agreed set of mutually accepted norms is the Self-regulation which is defined as "when industry administers and enforces its own solution to address a particular issue without formal oversight or participation of the regulator or government. In particular, there is no ex ante, legal backstop in a self-regulatory scheme to act as the ultimate guarantor of enforcement"¹⁰. Self-regulation or self-restriction, on the user's side, is the voluntary acceptance of a series of norms set by the administrator or a social group usually independently or further to governmental supervision, laws, or the like. The most usual forms of self-regulation are the Code of Conduct and the Terms of

---

8. We should also take account of the distance between "regulate" and "apply": «Europeans have a long tradition of declaring abstract privacy rights in theory that they fail to enforce in practice» «The Right to Be Forgotten», Jeffrey Rosen, Professor of Law, The George Washington University, Legal Affairs Editor, *The New Republic* <http://www.stanfordlawreview.org/print-friendly/online/privacy-paradox/right-to-be-forgotten>.

9. Luigi Gambardella, ETNO Executive Board Chairman (<http://pr.euractiv.com/press-release/open-internet-maintaining-openness-internet-and-supporting-new-and-innovative-business>).

10. www.ofcom.org.uk.

Use and both rely on the user's good intentions to respect them and its fair use of the respective services.

a. Is the Self-regulation effective?

Self regulation was started at the mid 90's as the preferred means of setting rules for online activity. As the technology progressed, though, and the internet became a real battlefield for financial wars the self-regulation schemes turned to be inadequate and often misused. "The concept of self-regulation is now being used in a way that extends far beyond its initial meaning to cover activities that are neither "self-" nor "regulation" but devolved enforcement, surveillance and extra-judicial punishment of allegedly illegal activities"¹¹.

b. Terms of Use (or Terms and Conditions) as self-regulation schemes

Service providers offering online social networks and blogging services have implemented the majority of these principles in their terms of use.

"One cannot go online today without eventually being asked to accept a set of so-called Terms of Service (or TOS). These "terms" are actually purported legal contracts between the user and the online service provider despite the fact that users never get a chance to negotiate their contents and can often be entirely unaware of their existence. In the unregulated and unpredictable world of the Internet, such arrangements often provide the necessary ground rules for how various online services should be used. Yet TOS agreements also raise a number of concerns for the consumer, as they can be a vehicle for abuse by online service providers, as they tend to end up being one-sided in the service provider's favor, and are often designed to be beyond any judicial scrutiny¹².

Now, seriously, does anyone believe that all users respect the relevant terms? As we have seen these rules were breached many times by the users. Online bullying is often happening in social networks and the same applies with sharing or publishing not authorized content (IP protected, photos of persons not consent etc.).

c. Is self-regulation still an option?

The continuous battle for governance of the Internet and the increased number of stakeholders involved led to a situation in which, as ETNO recognizes, "the Internet is de facto co-regulated by National Governments - that intervene however without strongly co-ordinating among themselves - by professional entities -

---

11. EDRI "The slide from self regulation to corporate censorship" (http://www.edri.org/files/EDRI_selfreg_final_20110124.pdf).

12. <https://www.eff.org/issues/terms-of-abuse>.

whose competencies overlap and which are not always legitimate - and instances of technical standardization - that are very dynamic, but that lack strong institutional roots. This present institutional framework is problematic for at least two reasons: it is partly inefficient in the sense that there are incompletenesses, conflicts and defaults in enforcement in the set of implemented rules; and the current processes used to establish these rules do not guarantee that the interests of all the stakeholders are fairly taken into account”¹³.

For Robert Madelin (Director General for the Information Society and Media) in order self-regulation to succeed it must be founded on three basic principles¹⁴:

1. Transparency. All stakeholders must be involved from the start
2. Accountability. All the parties must set goals and agree the principles
3. Monitoring. Agreed metrics are vital

We have to accept that a lack of regulation cannot be accepted in a democratic society when addressing the social effects of this new phenomenon. We cannot allow the creation of a chaotic world in order to preserve an undefined and unlimited liberty. As Morozov says “What if the liberating potential of the Internet also contains the seeds of depoliticization and thus dedemocratization?”¹⁵.

d. Self-Regulation in SNS

Social networking sites have changed the way we communicate and of course they have forced the introduction of new technologies to all the age groups and especially the young teenagers. As Morozov says “Social media - by the very virtue of being “social” - lends itself to glib, pundit-style overestimations of its own importance. In 1989, the fax-machine industry didn’t employ an army of lobbyists - and fax users didn’t feel the same level of attachment to these clunky machines as today’s Facebook users feel toward their all-powerful social network”¹⁶.

It is obvious that despite all those legal instruments the numbers show that especially amongst the younger little have been achieved.

---

13. Open Internet - Maintaining the openness of the Internet and supporting new and innovative business models to foster network development published by ETNO (www.etno.org) on Tuesday 19 Apr 2011.

14. Speech on the 16th March, 2011. Crowne Plaza Hotel. Brussels.

15. Evgeny Morozov «The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom», Public Affairs (January 4, 2011).

16. In its Article “Facebook and Twitter are just places revolutionaries go” published online (<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/mar/07/facebook-twitter-revolutionaries-cyber-utopians>).

“In EU a quarter of children on social networking sites say they have their profile open to public. One fifth of children whose profile is public say this profile displays their address and/or phone number. In 15 out of 25 countries, 9-12 year olds are more likely than 13-17 year olds to have public profiles. Only 56% of 11-12 year olds say they know how to change privacy settings on their social network profile. Older youngsters have better skills with 78% of 15-16 year olds saying they know how to change their privacy settings”¹⁷. A recent survey also showed that 70% of the teens hide online behavior from parents¹⁸.

The change to come was not unknown, though. In the very beginning of Internet Richard Mason (Professor of Management Information Sciences at the Edwin L. Cox School of Business at Southern Methodist University) expressed the view that the coming changes in information technologies “would necessitate rethinking the social contract”¹⁹. This creates a basic principle on how to react to new behavior stereotypes. As Moor says “The very fact that this change is so rapid and momentous has caused some to argue that we need to deeply question the ethics of the process of developing emerging technologies”²⁰. John Sullins argues that this constant change of information technology is also changing our ability to even fully understand moral values as they change²¹. Lorenzo Magnani insists that acquiring knowledge of how those changes confounds our ability to reason morally “...has become a duty in our technological world”²². The famous legal theorist Larry Lessig warns that “the pace of change in information technology is so rapid that it leaves the slow and deliberative process of law and political policy behind and in effect these technologies become lawless, or extralegal”. This is due to the fact that by the time a law is written to curtail, for instance, some form of copyright infringement facilitated by a particular file sharing technology, that technology has become out of date and users are on to something else that facilitates copyright infringement²³.

---

17. Digital Agenda: children using social networks at a younger age; many unaware of basic privacy risks, says survey Reference: IP/11/479 Date: 18/04/2011.

18. <http://edition.cnn.com/2012/06/25/tech/web/mcafee-teen-online-survey/>.

19. Mason, R. O., 1986, Four ethical issues of the information age. *MIS Quarterly*, 10(1): 5–12.

20. Moor, J. H., 1985, “What is Computer Ethics?” *Metaphilosophy*, 16(4): 266–275.

21. All this paragraph comes from the excellent legal analysis of John Sullins, “Information Technology and Moral Values”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2012 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/sum2012/entries/it-moral-values/>.

22. Magnani, L., 2007, *Morality in a Technological World: Knowledge as Duty*, Cambridge, Cambridge University Press.

23. Lessig, L., 1999, *Code and Other Values of Cyberspace*, New York: Basic Books.

James Parrish²⁴ following Mason recommends four policies that a user of social media should follow to ensure proper ethical concern for other's privacy:

1. When sharing information on SNS (social network sites), it is not only necessary to consider the privacy of one's personal information, but the privacy of the information of others who may be tied to the information being shared.
2. When sharing information on SNS, it is the responsibility of the one desiring to share information to verify the accuracy of the information before sharing it.
3. A user of SNS should not post information about themselves that they feel they may want to retract at some future date. Furthermore, users of SNS should not post information that is the product of the mind of another individual unless they are given consent by that individual. In both cases, once the information is shared, it may be impossible to retract.
4. It is the responsibility of the SNS user to determine the authenticity of a person or program before allowing the person or program access to the shared information.

The truth about web and SNS is that they are universal and with no physical boundaries; they form a virtual international village where rules and jurisdictions create a complex system of behavior control. The legal rules applied when it comes to data protection, defamation, bullying, terrorism, sex offences etc. are often applied differently when it comes to the resident of the parties implemented and the jurisdiction of the company that renders the relevant services. In order to better understand how major is the problem even when we have a purely Greek jurisdiction issue, that does not mean that the US authorities do not have the right to access all data stored in the servers located in the US²⁵.

3. Conclusions

Mind that World Wide Web is an oxymoron by its nature since even though it is a virtual space it has achieved to convey the biggest (ongoing) revolution of our

---

24. Parrish, J., 2010, "PAPA knows best: Principles for the ethical sharing of information on social networking sites," *Ethics and Information Technology*, 12(2): 187–193.

25. «The Patriot Act makes any data that is kept by a U.S. company, both within or outside the U.S. borders, susceptible to a possible U.S. Government seizure or unwarranted search. A basic example shows that Google and Microsoft, despite having subsidiaries in other countries like Google UK and Microsoft UK, are both U.S. companies and fall under the umbrella of the Patriot Act» (USA Patriot Act and Cloud Hosting: What You Need to Know <http://blog.fpweb.net/usa-patriot-act-cloud-hosting/>) και «Foreign Cloud Privacy Issues Dismissed by U.S. Officials» http://www.cio.com/article/698312/Foreign_Cloud_Privacy_Issues_Dismissed_by_U.S._Officials.

century. It gave voice to anyone feeling suppressed, minority or expelled by the conventional media it produced a new electrical stimulator for the freedom of expression and the human behavior. Millions of people transfer and share their own message every day; billions of texts are typed and sent to this chaotic space. What we should point out is that the roles in this interactive world are changing rapidly since everyone can criticize and be criticized the very same moment, expand his freedom and depress someone else's freedom at the same time, accuse and being accused, like and being liked etc. Networks are the notorious mechanism that can save the world but that can also turn you to a demon, it's all in the way you use it.

That said, we realize why it is overwhelming and over demanding (not to mention how fair it is) to ask from all and any user to proactively control his behavior in an absolute level. The average user wants to share her enthusiasm, her bitterness, her passion, her disappointment, her frustration and so many other feelings and very often does that without being very careful or professional. In addition all behavior in the SNS cannot be categorized as meant to produce the same liability. It is totally different to see a kid writing against his teacher than to see an adult trying to ruin a reputation. Not all messages are seriously posted to harm someone and surely the vast majority of them cannot be justified as an offense or even a preparation of committing an offense²⁶. The so-called "digital mob" exists but it lacks the main characteristic which is intention to act as a mob. Let's think what consists a mob in real life and how dangerous is to transfer this to the virtual world.

In my opinion what we should take as a criterion for improper behavior is the general climate in a specific web site and the way an idea is used and not the expressed idea itself. We have to see into the specific conditions under which an expressed view was posted and examine the character of the site where it was posted. Most of the times it is easy to tell whether a behavior is light and, somehow, expected behavior and when we have unjustified attack aiming to devastate a person²⁷.

The ideas expressed and circulated in SNS every minute are able to make people angry, to induce them to revolt, to force public persons and authorities to change mind or to quit, to create pressure groups and new classes in the structure of the

---

26. Al Murray on the Twitter joke trial: 'Problem is, the law don't do funny' http://www.guardian.co.uk/law/2012/feb/11/twitter-joke-trial-al-murray?CMP=tw_t_gu.

27. BGH, Urteil v. 23.6.2009 - VI ZR 196/08: The Federal Court of Germany ruled that a web site (www.spickmich.de) where students were expressing their views for their teachers cannot be justified as unlawful since the freedom of expression is a superior right, unless the students were committing offences.

society and also to unite them with the value of a common dream, the creation of a new community, creating a new social cohesion and self-determination.

We are moving in parallel paths with those of the industrial revolution 200 years ago. Now as then we seem to live the new era of wisdom and folly of the new, the novelty of the season and the farm, the new era of enlightenment, but at the same time a dark age²⁸, as Dickens would say. All we can do is preserving what it was given through proper education and consciousness of the new rights, by creating a new generation of citizens, the e-citizens. For that reason the internet must be managed carefully, transparently and lightly²⁹. We need to create a new generation of e-citizens that will be inspired by the traditional elements of respect and fairness and pass them to the new promise land. Online behavior is primarily a social issue because it affects both our physical and mental state as Aristotle would have defined.

---

28. «... it was the age of wisdom, it was the age of foolishness...», Charles Dickens, "Tale of two cities", available at <http://www.gutenberg.org/ebooks/98>.

29. Neelie Kroes, European Commission Vice-President for the Digital Agenda "The internet belongs to all of us Press conference on Net Neutrality Communication" Brussels, 19th April 2011.

Πρώθηση της Ανοικτής Πρόσβασης στο Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου: αποτελέσματα έρευνας

Σταμάτιος Γιαννουλάκης, Μάριος Ζέρβας, Πέτρος Αρτέμης

---

1. Εισαγωγή

Η εξέλιξη του διαδικτύου και η δυνατότητα να μπορεί κάποιος να βρίσκει την πληροφορία που επιθυμεί πολύ εύκολα μπορεί να πραγματοποιηθεί επειδή το διαδίκτυο είναι ανοικτό σε όλους. Η Ανοικτή Πρόσβαση είναι στη φύση του διαδικτύου. Βέβαια, η Ανοικτή Πρόσβαση δεν είναι μια καινούρια έννοια. Οι Βιβλιοθήκες από πάντα πρόσφεραν ανοικτή πρόσβαση σε όλους χωρίς χρέωση, πράγμα που αναγάζει τις Βιβλιοθήκες σε κύριο μέτοχο της προσπάθειας προώθησης της Ανοικτής Πρόσβασης. Στις ημέρες μας, με την οικονομική κρίση να επιφέρει σημαντικές επιπτώσεις στον προϋπολογισμό των Βιβλιοθηκών, η Ανοικτή Πρόσβαση έχει ζωτική σημασία, αφού συμβάλλει στη δυνατότητα προσφοράς σύγχρονης και έγκυρης επιστημονικής πληροφορίας και γνώσης χωρίς κόστος.

Από την άλλη μεριά, η Ανοικτή Πρόσβαση διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο ώστε η Ευρώπη να μπορέσει να ενισχύσει την οικονομική της επίδοση και να ενισχύσει την ικανότητά της να είναι ανταγωνιστική στο πεδίο της γνώσης. Η Ανοικτή Πρόσβαση μπορεί επίσης να ενισχύσει την προβολή της έρευνας που συντελείται σε ευρωπαϊκό επίπεδο και ειδικότερα μπορεί να προσφέρει σε μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις πρόσβαση στην ερευνητική δραστηριότητα για αξιοποίηση (European Commission).

Στο πλαίσιο αυτό, η Βιβλιοθήκη και Υπηρεσία Πληροφόρησης του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου έχει θέσει την προώθηση της Ανοικτής Πρόσβασης ως έναν από τους κύριους στόχους της. Βασιζόμενη σ' αυτή την προτεραιότητα, η Βιβλιοθήκη σχεδίασε και ανέπτυξε το πρώτο ιδρυματικό καταθετήριο στη Κύπρο, το οποίο ονομάζεται «Κτίσις».

2. Το ταξίδι της Βιβλιοθήκης στην Ανοικτή Πρόσβαση

Η Βιβλιοθήκη και Υπηρεσία Πληροφόρησης του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου, ακολουθώντας τις οδηγίες της EUA (Ευρωπαϊκή Ένωση Πανεπιστημίων) και της ομάδας εργασίας της EUA για την Ανοικτή Πρόσβαση, έθεσε την Ανοικτή Πρόσβαση ως μια από τις πρώτες της προτεραιότητες. Σύμφωνα με την ομάδα ερ-

γασίας της EUA για την Ανοικτή Πρόσβαση, τα πανεπιστήμια πρέπει να αναπτύξουν ιδρυματικές πολιτικές και στρατηγικές που να προωθούν την διαθεσιμότητα των ποιοτικά ελεγμένων ερευνητικών αποτελεσμάτων. Η βασική προσέγγιση για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος πρέπει να είναι η δημιουργία ενός ιδρυματικού καταθετηρίου. Επίσης, οι ιδρυματικές πολιτικές πρέπει να προβλέπουν ότι οι ερευνητές καταθέτουν τις επιστημονικές τους δημοσιεύσεις στο ιδρυματικό καταθετήριο (αυτοαρχειοθέτηση), μόλις γίνουν αποδεκτές για δημοσίευση. Από την άλλη μεριά, οι πολιτικές πρέπει να περιλαμβάνουν την προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της διαχείρισης της πνευματικής ιδιοκτησίας του ιδρύματος. Πρέπει να είναι ευθύνη του πανεπιστημίου να ενημερώσει τους ερευνητές του ιδρύματος για τη διαχείριση της πνευματικής ιδιοκτησίας και τα πνευματικά δικαιώματα, έτσι ώστε να διασφαλίσει τον ευρύτερο δυνατό διαμοιρασμό και την επαναχρησιμοποίηση των ερευνητικών αποτελεσμάτων που έχουν παραχθεί σε ψηφιακή μορφή.

Η Βιβλιοθήκη και Υπηρεσία Πληροφόρησης του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου υιοθέτησε αυτές τις προτάσεις και προχώρησε στην εφαρμογή τους μέσα από συγκεκριμένα βήματα. Πρώτον, η Βιβλιοθήκη ανέπτυξε το ιδρυματικό καταθετήριο Κτίσις με τη χρήση του ανοικτού λογισμικού DSpace. Στη συνέχεια το 2007, το Πανεπιστήμιο αποφάσισε ότι το ακαδημαϊκό προσωπικό πρέπει να καταθέτει τις επιστημονικές του δημοσιεύσεις στο Κτίσις. Το 2008 η κατάθεση των προπτυχιακών και μεταπτυχιακών εργασιών από τους φοιτητές του πανεπιστημίου έγινε υποχρεωτική.

Το 2011 το πανεπιστήμιο υπέγραψε τη Διακήρυξη του Βερολίνου για την Ανοικτή Πρόσβαση. Επιπρόσθετα, η βιβλιοθήκη ανέπτυξε πολιτικές διαχείρισης για τις προπτυχιακές και μεταπτυχιακές εργασίες και τις δημοσιεύσεις του ακαδημαϊκού προσωπικού.

Ένα άλλο βήμα στη προώθηση της Ανοικτής Πρόσβασης ήταν η υιοθέτηση των αδειών Creative Commons σύμφωνα και με την Κυπριακή Νομοθεσία. Η Βιβλιοθήκη και Υπηρεσία Πληροφόρησης του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου συμμετέχει σε μια ομάδα εργασίας που ασχολείται με αυτό το ζήτημα, δηλαδή τη μορφοποίηση των αδειών Creative Commons σύμφωνα με τον Κυπριακό νόμο και νομολογία.

3. Το ιδρυματικό αποθετήριο Κτίσις

Το Κτίσις (<http://Ktisis.cut.ac.cy/>) είναι το ιδρυματικό αποθετήριο που αναπτύχθηκε από τη Βιβλιοθήκη και Υπηρεσία Πληροφόρησης του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου. Το Κτίσις αποτελεί ένα ανοικτό ιδρυματικό καταθετήριο που συγκεντρώνει οποιοδήποτε ψηφιακό υλικό που σχετίζεται με τις διάφορες δραστηριότητες του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου, ειδικότερα υλικό που προέρ-

χεται από πρωτότυπη έρευνα που παράγεται από τα μέλη του πανεπιστημίου. Το Κτίσις παρουσιάζει την πνευματική ζωή και τις ερευνητικές δραστηριότητες του Πανεπιστημίου, διατηρώντας, διαμοιράζοντας και προωθώντας την επιστημονική έρευνα στη τοπική και διεθνή κοινότητα.

Όταν το Κτίσις ήταν σε επίπεδο σχεδιασμού, η Βιβλιοθήκη καθόρισε τους στόχους για το Κτίσις. Αυτοί οι στόχοι ήταν:

- Να εντοπίσει και να αρχειοθετήσει τεκμήρια πολιτιστικής κληρονομιάς από 1-διωτικές συλλογές.
- Να διασφαλίσει μακροχρόνια διατήρηση και πρόσβαση στα δεδομένα.
- Να προωθήσει το ενδιαφέρον και τη συμμετοχή στη διαδικασία ψηφιοποίησης και διαφύλαξης της πολιτιστικής κληρονομιάς.
- Να προωθήσει την Ανοικτή Πρόσβαση στο Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου.

(Dini Kounoudes, Alexia, Artemi, Petros, Zervas, Marios, 2010)

4. Μεθοδολογία έρευνας

Η Ανοικτή Πρόσβαση αποτελεί στρατηγικό στόχο για την Βιβλιοθήκη και Υπηρεσία Πληροφόρησης του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου. Για να μπορέσουμε καλύτερα να αντιληφθούμε τη σχέση και τα πλεονεκτήματα της Ανοικτής Πρόσβασης για την ακαδημαϊκή κοινότητα αποφασίστηκε να διεξαχθεί μια έρευνα. Η έρευνα είχε δύο στόχους. Ο πρώτος ήταν να εξεταστεί ο βαθμός εξοικείωσης της ακαδημαϊκής κοινότητας με την Ανοικτή Πρόσβαση. Ο δεύτερος στόχος ήταν να διερευνηθούν οι απόψεις και οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει η ακαδημαϊκή κοινότητα απέναντι στο μοντέλο της Ανοικτής Πρόσβασης, έτσι ώστε να βοηθηθεί η Βιβλιοθήκη στην προώθηση της Ανοικτής Πρόσβασης και κατά συνέπεια, του ιδρυματικού καταθετηρίου Κτίσις μέσα στο πανεπιστήμιο. Τα αποτελέσματα της έρευνας παρουσιάστηκαν στην εκδήλωση “24 Ώρες Βιβλιοθήκη”, η οποία διοργανώνεται κάθε χρόνο. Κατά τη διάρκεια της εκδήλωσης του 2011, μια μέρα ήταν αφιερωμένη στην Ανοικτή Πρόσβαση, κατά την οποία τα αποτελέσματα της έρευνας παρουσιάστηκαν στο κοινό.

5. Μεθοδολογία

5.1. Στόχος της έρευνας

Στόχος της παρούσας έρευνας ήταν η διερεύνηση των στάσεων και των απόψεων της ακαδημαϊκής κοινότητας και των υποψήφιων διδασκόντων για την Ανοικτή Πρόσβαση, ο εντοπισμός των πιθανών δυσκολιών που αντιμετωπίζουν και η εξέταση του βαθμού εξοικείωσης με την Ανοικτή Πρόσβαση. Η Ανοικτή Πρόσβαση

ση δεν είναι ιδιαίτερα γνωστή, με το παραδοσιακό εκδοτικό μοντέλο να κυριαρχεί στην εκδοτική βιομηχανία. Ο Björk (2010) έδειξε ότι περίπου το 20% της συνολικής παραγωγής των αξιολογημένων άρθρων που έχουν εκδοθεί το 2008 μπορούν να εντοπιστούν χρησιμοποιώντας το μοντέλο της Ανοικτής Πρόσβασης.

Στην περίπτωση της Βιβλιοθήκης και Υπηρεσίας Πληροφόρησης του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου, ο κύριος παράγοντας που οδήγησε στη διεξαγωγή της έρευνας, ήταν ότι τη συγκεκριμένη στιγμή υπήρχαν στο ιδρυματικό καταθετήριο Κτίσις 228 δημοσιεύσεις από το ακαδημαϊκό προσωπικό. Ο αριθμός αυτός δεν μπορεί να αντιπροσωπεύει τη συνολική επιστημονική παραγωγή επιστημονικών δημοσιεύσεων από τα 361 μέλη που ανήκουν στο ακαδημαϊκό προσωπικό. Αν λάβουμε υπ' όψιν το γεγονός ότι το Κτίσις παρουσιάστηκε στο διαδίκτυο το 2008, αυτός ο αριθμός αποτελεί μικρό μέρος από το σύνολο των δημοσιεύσεων που παράγονται από το ακαδημαϊκό προσωπικό. Ένας άλλος στόχος της έρευνας ήταν να διευκρινίσει εάν τα μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητα προτιμούν να δημοσιεύουν το έργο τους σε Ανοικτή Πρόσβαση ή να χρησιμοποιούν εμπορικούς εκδότες, καθώς επίσης και αν θα υιοθετούσαν την πολιτική συγγραφέων author addendum¹.

5.2. Διαδικασία συλλογής δεδομένων και εργασία που χρησιμοποιήθηκαν

Τα δεδομένα της έρευνας συλλέχθηκαν χρησιμοποιώντας ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο. Αυτή η μέθοδος επιλέχθηκε έτσι ώστε να εξοικονομηθεί χρόνος καθώς και να συλλεχθούν οι απόψεις με ποιοτικό τρόπο.

Για τη συλλογή των απαντήσεων αποφασίστηκε να χρησιμοποιηθεί το διαδικτυακό εργαλείο Surveymonkey (<http://www.surveymonkey.com/>) επειδή ήταν πολύ εύκολο στη χρήση και πρόσφερε πολλές επιλογές.

Αρχικά, ένα δοκιμαστικό ερωτηματολόγιο στάλθηκε μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου στο προσωπικό της Βιβλιοθήκης καθώς επίσης και σε δείγμα της ακαδημαϊκής κοινότητας έτσι ώστε το ερωτηματολόγιο να αξιολογηθεί. Τα αποτελέσματα της αξιολόγησης βοήθησαν τη βιβλιοθήκη να δημιουργήσει ένα καλύτερο ερωτηματολόγιο, το οποίο στάλθηκε μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου στην ακαδημαϊκή κοινότητα και τους υποψήφιους διδάκτορες, πληθυσμό που αποτελείται από 361 άτομα. Η περίοδος της έρευνας ήταν από την 21η Σεπτεμβρίου 2011 μέχρι την 6η Οκτωβρίου 2011. Συνολικά 101 ερωτηματολόγια συλλέχθηκαν για ανάλυση.

Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από δεκαεννέα ερωτήσεις, δομημένο σε τρία μέρη. Το πρώτο μέρος αποτελείται από επτά ερωτήσεις που ζητούσαν από τους χρήστες δημογραφικές πληροφορίες (γένος, ηλικία, ακαδημαϊκός βαθμός) και στοιχεία για την εξοικείωσή τους με την Ανοικτή Πρόσβαση. Το δεύτερο μέρος (2 ερωτήσεις)

---

1. Πρόκειται για τη δυνατότητα πρόσθεσης ειδικών όρων περί προστασίας πνευματικών δικαιωμάτων στη βασική εκδοτική συμφωνία. Βλ. παρακάτω υπό 6.6.

διερευνούσε τη σχέση του ακαδημαϊκού προσωπικού με το ιδρυματικό καταθετήριο Κτίσις. Το τελευταίο μέρος του ερωτηματολογίου (10 ερωτήσεις) εξετάζε την προτίμηση του ακαδημαϊκού προσωπικού απέναντι στην Ανοικτή Πρόσβαση και τους εμπορικούς εκδότες. Τα στατιστικά και η ανάλυση συσχετίσεων πραγματοποιήθηκε με τη χρήση του SPSS (SPSS Inc., Chicago, IL, USA) στατιστικού προγράμματος, έκδοση 18.0 για Windows.

6. Αποτελέσματα Έρευνας

6.1. Δημογραφικά Δεδομένα

Ο πίνακας 1 δείχνει τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτώμενων σύμφωνα με τον ακαδημαϊκό βαθμό, ηλικία και γένος.

Ακαδημαϊκή βαθμίδα	n (%)	Ηλικία	n (%)	Φύλο	n (%)
Καθηγητής	4(3.96)	20-29	14(13.86)	Αρσενικό	60(59.41)
Αναπληρωτής Καθηγητής	7(6.93)	30-39	52(51.49)	Θηλυκό	41(40.59)
Επίκουρος Καθηγητής	13(12.87)	40-49	23(22.77)		
Λέκτορας	30(29.70)	50-59	8(7.92)		
Ειδικός Επιστήμονας	20(19.80)	60+	4(3.96)		
Ερευνητικός Συνεργάτης	13(12.87)				
Υποψήφιος Διδάκτορας	14(13.86)				

Πίνακας 1
Δημογραφικά Δεδομένα

6.2. Ανοικτή Πρόσβαση

Από τα αποτελέσματα της έρευνας μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το 68.32% γνωρίζει τι είναι η Ανοικτή Πρόσβαση. Από αυτούς που γνωρίζουν την Ανοικτή Πρόσβαση, το 84.06% είναι γνώστες των επιστημονικών περιοδικών Ανοικτής Πρόσβασης και συχνά χρησιμοποιούν τα άρθρα αυτών των περιοδικών για έρευνα και/ή επιστημονικούς σκοπούς (Mean 3, SD 1.260).

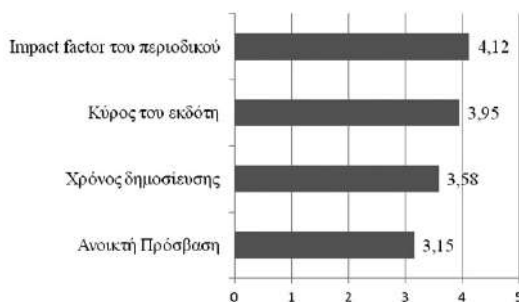
6.3. Κτίσις

Το 77.23% των ατόμων που έλαβαν μέρος στην έρευνα δηλώνουν ότι δημοσιεύουν από 1 μέχρι 3 άρθρα το χρόνο. Από την άλλη μεριά, μόνο το 15.84% από αυτούς καταθέτει τις δημοσιεύσεις στο Ιδρυματικό Καταθετήριο Κτίσις και ένα άλλο 12.87% κάποτε θα τις καταθέσει. Αυτό σημαίνει ότι 71.29% των ατόμων που έλαβαν μέρος στην έρευνα δεν καταθέτουν ποτέ τις δημοσιεύσεις τους στο Κτίσις. Ο κύριος λόγος που δεν καταθέτουν σε ποσοστό 72.22% είναι επειδή δε γνωρίζουν το Κτίσις και επομένως, δημοσιεύουν σε εμπορικούς εκδότες. Αυτά τα δεδομένα μας δίνουν ξεκάθαρη εικόνα έτσι ώστε να αντιληφθούμε τους λόγους για τους οποίους η ακαδημαϊκή κοινότητα δεν προτιμάει να καταθέτει στο Κτίσις. Ως

εκ τούτου χρειάζεται να γίνει προσπάθεια για τη προώθηση του Κτίσις έτσι ώστε η ακαδημαϊκή κοινότητα να αντιληφθεί πλήρως τα ευεργετήματα ενός ιδρυματικού καταθετηρίου.

6.4. Παράγοντες δημοσίευσης

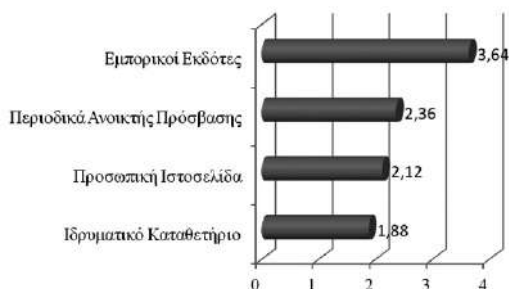
Το 47.52% από αυτούς που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο επιθυμεί να χρησιμοποιήσει την Ανοικτή Πρόσβαση για τη διάθεση των δημοσιεύσεων του, ενώ αυτοί που προτιμούν τις πολιτικές του εκδότη ανέρχονται σε 27.54% των απαντήσεων. Αυτό σημαίνει ότι η ακαδημαϊκή κοινότητα βλέπει θετικά την Ανοικτή Πρόσβαση και θέλει να συμβάλει στη προώθησή της. Από την άλλη μεριά, από το ακόλουθο διάγραμμα μπορούμε να δούμε τι θεωρεί η ακαδημαϊκή κοινότητα ως αναγκαίο όταν δημοσιεύει ένα άρθρο.

Διάγραμμα 1
Παράγοντες έκδοσης

Μελετώντας το γράφημα μπορούμε να αντιληφθούμε ότι ο συντελεστής απήχησης (impact factor) του περιοδικού είναι πολύ σημαντικό στην απόφαση για την έκδοση ενός άρθρου. Παρατηρούμε ότι η Ανοικτή Πρόσβαση είναι σημαντική όπως ήδη έχει αναφερθεί, αλλά έρχεται στην τελευταία θέση ανάμεσα στους παράγοντες δημοσίευσης.

Η ανάλυση των αποτελεσμάτων αποκάλυψε πού δημοσιεύουν συνήθως οι ακαδημαϊκοί τις επιστημονικές τους εργασίες.

Προτίμηση δημοσίευσης επιστημονικών εργασιών από το ακαδημαϊκό προσωπικό κατά μέσο όρο

Οι εμπορικοί εκδότες αποτελούν την πρώτη επιλογή για το ακαδημαϊκό προσωπικό για τη δημοσίευση της έρευνάς τους. Τα περιοδικά ανοικτής πρόσβασης είναι στη δεύτερη θέση και τα ακαδημαϊκά αποθετήρια είναι στην τελευταία θέση. Από αυτό το αποτέλεσμα μπορούμε εύκολα να απαντήσουμε γιατί το ιδρυματικό αποθετήριο Κτίσις έχει σχετικά μικρό αριθμό δημοσιεύσεων, ενώ αυτό σημαίνει ότι η βιβλιοθήκη θα πρέπει να προσπαθήσει περισσότερο να πείσει το ακαδημαϊκό προσωπικό να καταθέτει τις δημοσιεύσεις του στο Κτίσις.

Ένα ποσοστό 68.32 % του ακαδημαϊκού προσωπικού επιλέγει να δημοσιεύει τα αποτελέσματα της έρευνάς του σε εμπορικούς εκδότες και ένα ποσοστό 31,68 % σε περιοδικά ανοικτής πρόσβασης. Αυτό συμβαίνει γιατί ένα ποσοστό 57.43 % από αυτούς πιστεύει ότι οι δημοσιεύσεις σε περιοδικά Ανοικτής Πρόσβασης δεν έχουν την ίδια απήχηση με τις δημοσιεύσεις σε εμπορικά περιοδικά. Ο λόγος που επιλέγουν τους εμπορικούς εκδότες είναι ότι το 77,19 % από αυτούς πιστεύουν ότι έχει περισσότερο συντελεστή απήχησης (impact factor).

Αναλύοντας περισσότερο το περιβάλλον δημοσίευσης, χρησιμοποιώντας το Pearson Correlation παρουσιάζεται μια συσχέτιση 0.367 μεταξύ του συντελεστή απήχησης του περιοδικού και της απήχησης του εκδότη.

Μια άλλη σημαντική συσχέτιση του ποσοστού 0.310 υπάρχει μεταξύ των εμπορικών εκδοτών και σε περιοδικά με συντελεστή απήχησης (impact factor). Στο περιβάλλον της Ανοικτής Πρόσβασης, υπάρχει μια συσχέτιση 0.442 σε σχέση με το χρόνο της δημοσίευσης. Επίσης, παρουσιάζεται μια συσχέτιση 0.199 μεταξύ της Ανοικτής Πρόσβασης και του συντελεστή απήχησης του εκδότη.

Η ακαδημαϊκή κοινότητα επομένως συνδέει τους εμπορικούς εκδότες με το συντελεστή απήχησης (impact factor) καθώς και με τον χρόνο δημοσίευσης σε περιοδικά ανοικτής πρόσβασης. Μέσω των πιο πάνω αποτελεσμάτων μπορούν να εξαχθούν σημαντικά συμπεράσματα για τον τομέα της ανοικτής πρόσβασης.

6.5. Πνευματικά δικαιώματα και ψηφιακή διατήρηση στην Ανοικτή Πρόσβαση και τους εμπορικούς προμηθευτές

Η ακαδημαϊκή κοινότητα εμπιστεύεται το περιβάλλον της Ανοικτής Πρόσβασης. Ένα ποσοστό του 61,39 % των ατόμων που ολοκλήρωσαν το ερωτηματολόγιο πιστεύουν ότι τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας διαφυλάσσονται το ίδιο και στα δύο περιβάλλοντα: της ανοικτής πρόσβασης και των εμπορικών εκδοτών. Ένα ποσοστό 68,32 % πιστεύει ότι η ψηφιακή διαφύλαξη πνευματικών δικαιωμάτων μπορεί να επιτευχθεί κατά τον ίδιο τρόπο, είτε σε εμπορικούς εκδότες είτε στο περιβάλλον της Ανοικτής Πρόσβασης.

Αν λάβουμε υπ' όψιν και το αποτέλεσμα ότι το 47,52 % επιθυμεί να χρησιμοποιεί το περιβάλλον της Ανοικτής Πρόσβασης για τις δημοσιεύσεις του, μπορούμε να υποθέσουμε ότι εάν οι πανεπιστημιακοί πεισθούν ότι το περιβάλλον της Ανοικτής Πρόσβασης έχει τον ίδιο συντελεστή απήχησης (impact factor) με τις δημοσιεύσεις των εμπορικών εκδοτών, αυτό θα οδηγήσει στην αύξηση των δημοσιεύσεων στο περιβάλλον της ανοικτής πρόσβασης. Επίσης είναι πολύ θετικό το γεγονός ότι η ακαδημαϊκή κοινότητα εμπιστεύεται τη ψηφιακή διατήρηση και τη διαφύλαξη των πνευματικών δικαιωμάτων των δημοσιεύσεων τους στο περιβάλλον της Ανοικτής Πρόσβασης.

6.6. Author addendum

Ένα άλλο σημαντικό αποτέλεσμα είναι ότι ένα ποσοστό 87,13% δεν διαπραγματεύεται τους όρους και τις προϋποθέσεις δημοσίευσης με τους εκδότες. Ωστόσο ένα ποσοστό 89,11% συμφωνεί ότι το Πανεπιστήμιο πρέπει να αναπτύξει μια πολιτική η οποία να κατοχυρώνει και να διασφαλίζει τα πνευματικά δικαιώματα του συγγραφέα και του Πανεπιστημίου. Το author addendum είναι μια νομική συμφωνία μεταξύ του εκδότη και του συγγραφέα. Πρόκειται για μια ελεύθερη πηγή που δημιουργήθηκε από τον SPARC (Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition) σε συνεργασία με τους μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς Creative Commons και Science Commons. Σύμφωνα με αυτήν την πηγή οι ερευνητές και οι συγγραφείς παρακινούνται να παραχωρήσουν τα πνευματικά δικαιώματα του έργου τους στον εκδότη, ενώ ταυτόχρονα διατηρούν δικαιώματα χρήσης σε αυτό.

7. Αποτελέσματα σύμφωνα με την ακαδημαϊκή βαθμίδα

Για να μπορέσουμε να αντιληφθούμε τις απόψεις της ακαδημαϊκής κοινότητας απέναντι στην Ανοικτή Πρόσβαση, αναλύσαμε τα αποτελέσματα ανάλογα με την ακαδημαϊκή βαθμίδα.

Καθηγητές: Το 25 % γνωρίζουν για την Ανοικτή Πρόσβαση και μερικές φορές (Mean 2) χρησιμοποιούν άρθρα από περιοδικά Ανοικτής Πρόσβασης. Ένα πο-

σοστό 50% καταθέτουν τις δημοσιεύσεις τους στο ιδρυματικό καταθετήριο Κτίσις. Επίσης είναι πολύ σημαντικό ότι οι καθηγητές πολύ συχνά καταθέτουν τις δημοσιεύσεις τους σε προσωπικές ιστοσελίδες (Mean 4.25), οι οποίες αποτελούν και μια μορφή της Ανοικτής Πρόσβασης.

Αναπληρωτές Καθηγητές: Το 57,14 % γνωρίζουν για την Ανοικτή Πρόσβαση και μερικές φορές (Mean 2,25) χρησιμοποιούν άρθρα από περιοδικά Ανοικτής Πρόσβασης. Ένα ποσοστό 57,14% καταθέτουν τις δημοσιεύσεις τους στο ιδρυματικό καταθετήριο Κτίσις. Ένα ποσοστό 42,86% προτιμούν διάθεση σε κοινότητες/ομάδες με κωδικό πρόσβασης. Επιπρόσθετα προτιμούν να δημοσιεύουν τις εργασίες τους σε εμπορικούς εκδότες και δεν διαπραγματεύονται τους όρους και τις προϋποθέσεις με τους εμπορικούς εκδότες.

Επίκουροι Καθηγητές: Δηλών ότι γνωρίζουν την Ανοικτή Πρόσβαση σε ποσοστό 69,23%. Όλοι απαντούν ότι γνωρίζουν περιοδικά Ανοικτής Πρόσβασης και τα χρησιμοποιούν μερικές φορές (Mean 3,22). Χρειάζεται να τονιστεί ότι καταθέτουν τις δημοσιεύσεις τους στο ΚΤΙΣΙΣ σε ποσοστό 23,08%. Επίσης, επιθυμούν Ανοικτή Πρόσβαση από όλους στις δημοσιεύσεις τους σε ποσοστό 92,31%. Ωστόσο θεωρούν ότι το επιστημονικό έργο σε εμπορικούς εκδότες έχει μεγαλύτερο συντελεστή απήχησης (impact factor) σε ποσοστό 66,67%.

Λέκτορες: Γνωρίζουν σε ποσοστό 76,67% την Ανοικτή Πρόσβαση, κατέχουν Mean 2,60 στην χρησιμοποίηση άρθρων περιοδικών Ανοικτής Πρόσβασης και δηλώνουν ότι γνωρίζουν περιοδικά Ανοικτής Πρόσβασης σε ποσοστό 78,26%. Δηλώνουν σε ποσοστό 23,33% ότι καταθέτουν τις δημοσιεύσεις στο ΚΤΙΣΙΣ. Σημαντικό είναι επίσης ότι, ένας από τους λόγους που δεν καταθέτουν στο ΚΤΙΣΙΣ είναι και ότι φοβούνται το ενδεχόμενο της λογοκλοπής, σε ποσοστό 8,33%.

Ειδικοί Επιστήμονες: Γνωρίζουν την Ανοικτή Πρόσβαση κατά 60%, επίσης κατέχουν ποσοστό 91,67% στη γνώση των περιοδικών Ανοικτής Πρόσβασης, χρησιμοποιούν συχνά άρθρα περιοδικών Ανοικτής Πρόσβασης (Mean 3,08). Καταθέτουν τις δημοσιεύσεις στο ΚΤΙΣΙΣ σε ποσοστό του 20%. Εμφανίζουν ένα ποσοστό 35% που ζητούν διάθεση των δημοσιεύσεων τους σε ομάδες/κοινότητες με κωδικό πρόσβασης.

Ερευνητικοί Συνεργάτες: Το 61,54% δηλώνει ότι γνωρίζει την Ανοικτή Πρόσβαση με ένα ποσοστό 75% να γνωρίζει περιοδικά Ανοικτής Πρόσβασης και να τα χρησιμοποιεί συχνά με Mean 3,62. Παράλληλα, είναι η κατηγορία που δηλώνει ότι δεν καταθέτει στο ΚΤΙΣΙΣ, λόγω του ότι δεν το γνωρίζει σε ποσοστό 66,67%. Η συγκεκριμένη κατηγορία ωστόσο κατέχει Mean 3,62 στη προτίμηση του Ανοικτού Περιβάλλοντος δημοσίευσης ως τρόπου δημοσίευσης.

Υποψήφιοι Διδάκτορες: Γνωρίζουν την Ανοικτή Πρόσβαση σε ποσοστό 85,71% και τα περιοδικά Ανοικτής Πρόσβασης σε ποσοστό 83,33%. Χρησιμοποιούν συ-

χνά τα άρθρα περιοδικών Ανοικτής Πρόσβασης με Mean 3,41 και τα καταθέτουν στο ΚΤΙΣΙΣ σε ποσοστό 14,29%. Παράλληλα, κατέχουν ένα ποσοστό 71,43% που δηλώνει ότι δε γνωρίζει το ΚΤΙΣΙΣ και γι' αυτό δεν καταθέτει τις δημοσιεύσεις του. Επίσης, η συγκεκριμένη κατηγορία θεωρεί ότι οι δημοσιεύσεις της έχουν την ίδια απήχηση σε Ανοικτή Πρόσβαση και σε εμπορικούς εκδότες σε ποσοστό 64,29%. Γενικά παρατηρούμε ότι η συγκεκριμένη κατηγορία έχει μια πολύ θετική ματιά για την Ανοικτή Πρόσβαση.

Η πιο πάνω ανάλυση επιτρέπει να έχουμε μια αναλυτική εικόνα για κάθε ακαδημαϊκή ιδιότητα. Με αυτά τα δεδομένα μπορούμε να σχεδιάσουμε μια στοχευόμενη στρατηγική για την προώθηση της Ανοικτής Πρόσβασης στο Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου. Είναι πολύ θετικό ότι τα μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας γνωρίζουν την Ανοικτή Πρόσβαση και περιοδικά Ανοικτής Πρόσβασης στα επιστημονικά τους πεδία. Η Βιβλιοθήκη λοιπόν θα πρέπει να προωθήσει το ιδρυματικό αποθετήριο Κτίσις και τα πλεονεκτήματά του. Επίσης, είναι πολύ σημαντικό για τη Βιβλιοθήκη για να πείσει την επιστημονική κοινότητα ότι τα δικαιώματα για τις δημοσιεύσεις τους προστατεύονται στο Κτίσις.

8. Αποτελέσματα σύμφωνα με τη γνώση της Ανοικτής Πρόσβασης

Μια άλλη σημαντική ανάλυση είναι να κατανοήσουμε τις διαφορετικές απόψεις από αυτούς που γνωρίζουν την Ανοικτή Πρόσβαση και εκείνους που δεν την γνωρίζουν. Μέσα από τα αποτελέσματα φαίνεται ότι τα νεότερα μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας γνωρίζουν την Ανοικτή Πρόσβαση. Ένα ποσοστό 64,29% της ηλικιακής ομάδας 20-29 γνωρίζει τι είναι η Ανοικτή Πρόσβαση και το ποσοστό αυτό ξεπερνά το 73,91% των νέων ηλικίας 40-49. Για την ηλικιακή ομάδα των 60 +, το ποσοστό μειώθηκε σε 50%.

Επίσης, όσοι γνωρίζουν τι είναι η Ανοικτή Πρόσβαση καταθέτουν τις δημοσιεύσεις τους στο Κτίσις σε ποσοστό 18,84%, ενώ όσοι δεν γνωρίζουν τι είναι η ανοικτή πρόσβαση της καταθέτουν τις δημοσιεύσεις στο Κτίσις σε ποσοστό 9,38%. Αυτό είναι πολύ θετικό, γιατί παρά το ότι δεν γνωρίζουν την Ανοικτή Πρόσβαση, καταθέτουν τις δημοσιεύσεις τους στο Κτίσις, πράγμα που σημαίνει ότι με την κατάλληλη πληροφόρηση θα κατανοήσουν την Ανοικτή Πρόσβαση και θα τη χρησιμοποιήσουν πιο αποτελεσματικά.

Ένα ποσοστό 52,17% από τους οποίους γνωρίζουν τι είναι η Ανοικτή Πρόσβαση την επιλέγουν ως μέθοδο για τη διάδοση των δημοσιεύσεων τους. Επίσης το ίδιο ποσοστό θεωρεί ότι η Ανοικτή Πρόσβαση είναι σχεδόν το ίδιο σημαντική (Mean 3,23) για την δημοσίευση ενός άρθρου. Παράλληλα, όσοι γνωρίζουν τι είναι η Ανοικτή Πρόσβαση προτιμούν να δημοσιεύουν σε αυτό το περιβάλλον σε ποσοστό 33,33% και διαπραγματεύονται τους όρους και τις προϋποθέσεις δημοσίευσης σε

ποσοστό 13,04% έναντι 12,50% από αυτούς που δεν γνωρίζουν τι είναι η Ανοικτή Πρόσβαση.

Συνοψίζοντας, είναι θετικό το ότι, όσοι γνωρίζουν τι είναι η Ανοικτή Πρόσβαση, επιλέγουν να τη χρησιμοποιήσουν. Φαίνεται επίσης ότι η Βιβλιοθήκη μπορεί να εξοικονομήσει πολλά χρήματα και το ακαδημαϊκό προσωπικό να έχει περισσότερες αναφορές στο περιβάλλον της Ανοικτής Πρόσβασης, αφού η πρόσβαση στις δημοσιεύσεις τους θα είναι ελεύθερη στο διαδίκτυο και επομένως θα είναι πιο εύκολο να διαδοθεί και να εντοπιστεί το άρθρο.

9. Μελλοντικές προοπτικές

Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας, η Βιβλιοθήκη και Υπηρεσία Πληροφόρησης του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου αποφάσισε να θέσει κάποιους στόχους έτσι ώστε να προωθήσει την Ανοικτή Πρόσβαση. Έτσι το Κτίσις θα λειτουργήσει ως τοπικός παροχέας της Europeana και του OpenAire. Η Europeana αποτελεί μια πηγή πληροφοριών που προέρχεται από επιστημονικά και πολιτιστικά ιδρυτήρια της Ευρώπης (Europeana About us). Η Europeana προωθεί της συνεργασία μεταξύ μουσείων, αρχείων, οπτικοακουστικών συλλογών και βιβλιοθηκών, έτσι ώστε οι χρήστες να μπορούν να έχουν μια ενοποιημένη πρόσβαση στο περιεχόμενο μέσα από την Europeana καθώς και άλλων υπηρεσιών (Europeana Foundation).

Το OpenAire στοχεύει να διασφαλίσει ότι τα ερευνητικά αποτελέσματα που χρηματοδοτούνται από την Ευρωπαϊκή Ένωση υπάρχουν διαθέσιμα ελεύθερα (OpenAIRE Consortium, 2011). Αυτοί οι στόχοι θα καταστήσουν το Κτίσις γνωστό σε όλη την Ευρώπη. Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα το ακαδημαϊκό προσωπικό να κατανοήσει την παγκόσμια διάσταση ενός ιδρυματικού καταθετηρίου, με αποτέλεσμα να καταθέτει τις δημοσιεύσεις στο Κτίσις. Επιπλέον, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι ένας από τους κύριους στόχους σχετικά με την προώθηση της Ανοικτής Πρόσβασης είναι η δημιουργία προωθητικού υλικού που θα εκπονηθεί σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας.

Όπως διαφάνηκε επίσης από την έρευνα, μπορούμε να έχουμε μια καλύτερη αντίληψη των απόψεων και ανησυχιών της ακαδημαϊκής κοινότητας, έτσι ώστε να τεθεί μια καλύτερη στρατηγική επικοινωνίας με την ακαδημαϊκή κοινότητα και να τους πείσουμε για τα θετικά οφέλη από την Ανοικτή Πρόσβαση καθώς και από την κατάθεση των επιστημονικών εργασιών στο Κτίσις. Ένας από τους κύριους στόχους που τίθεται λοιπόν είναι η ανάπτυξη πολιτικής για την Ανοικτή Πρόσβαση.

Ένα άλλο ζήτημα σε σχέση με την πολιτική για την Ανοικτή Πρόσβαση είναι η πολιτική author addendum. Όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα της έρευνας, η

ακαδημαϊκή κοινότητα συμφωνεί με την ανάπτυξη πολιτικής author addendum policy που θα διαφυλάσσει τα δικαιώματα του συγγραφέα και του πανεπιστημίου.

Επιπρόσθετα, προέκυψε ότι υπάρχει ανάγκη να διεξαχθεί έρευνα για την εφαρμογή βιβλιομετρικών δεικτών στο Κτίσις. Οι βιβλιομετρικοί δείκτες είναι τεχνικές που εφαρμόζονται για να καθορίσουν την επίδραση και τη θέση τεκμηρίων και περιοδικών για τους χρήστες των ψηφιακών βιβλιοθηκών (Reeves, 2005). Φυσικά, αυτό αποτελεί ένα θέμα για το οποίο η βιβλιοθήκη πρέπει να λάβει υπ' όψιν τις απόψεις και τις γνώμες των συγγραφέων. Επομένως χρειάζεται να διεξαχθεί περαιτέρω έρευνα για να ερωτηθεί η ακαδημαϊκή κοινότητα αν θα επιθυμούσε να επιτελείται και αυτή η λειτουργία στο Κτίσις.

10. Επίλογος

Από την έρευνα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι σε γενικές γραμμές η ακαδημαϊκή κοινότητα του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου γνωρίζει την Ανοικτή Πρόσβαση. Σίγουρα η χρήση της Ανοικτής Πρόσβασης είναι σε ένα αρκετά ικανοποιητικό επίπεδο, αλλά χρειάζεται περισσότερη προώθηση. Σημαντικό συμπέρασμα που προέκυψε επίσης από την έρευνα ήταν ότι η ακαδημαϊκή κοινότητα δεν γνωρίζει το ιδρυματικό καταθετήριο Κτίσις. Επομένως η βιβλιοθήκη πρέπει να σχεδιάσει μια στρατηγική ούτως ώστε η ακαδημαϊκή κοινότητα και οι φοιτητές να πειστούν να χρησιμοποιούν το Κτίσις. Πέραν τούτου φαίνεται ότι είναι κρίσιμο να προωθηθεί η Ανοικτή Πρόσβαση εξαιτίας της οικονομικής κρίσης που αντιμετωπίζουν σήμερα οι βιβλιοθήκες. Οι προϋπολογισμοί δεν μπορούν πλέον να καλύψουν τις ανάγκες των χρηστών. Η Ανοικτή Πρόσβαση αποτελεί ένα δρόμο μέσω του οποίου κάθε βιβλιοθήκη μπορεί να προσφέρει ποιοτικό επιστημονικό υλικό χωρίς κόστος. Ένας άλλος στόχος για τη βιβλιοθήκη είναι επίσης να προωθήσει στους συγγραφείς το μοντέλο της Ανοικτής Πρόσβασης ως εναλλακτικό εκδοτικό μοντέλο.

Από την άλλη βέβαια, οι εμπορικοί εκδότες είναι κυρίαρχοι στην εκδοτική βιομηχανία, ενώ η ακαδημαϊκή κοινότητα πιστεύει ότι το έργο που δημοσιεύεται σε εμπορικούς εκδότες έχει μεγαλύτερη απήχηση (impact). Πρέπει να αποδειχθεί ότι η τακτική αυτή δεν είναι και η καλύτερη, αφού η ποιότητα των έργων που δημοσιεύονται στην Ανοικτή Πρόσβαση ακολουθεί τα ίδια πρότυπα και τη διαδικασία κρίσης. Φυσικά, είναι πολύ θετικό ότι οι χρήστες που είναι συνηθισμένοι στην Ανοικτή Πρόσβαση την προτιμούν, πράγμα που σημαίνει ότι με το σωστό στρατηγικό σχέδιο περισσότεροι συγγραφείς θα χρησιμοποιήσουν την Ανοικτή Πρόσβαση για τη δημοσίευση του έργου τους καθιστώντας τις δημοσιεύσεις περισσότερο δημοφιλείς με το να προσφέρουν πρόσβαση στον καθένα.

Εν κατακλείδι, υπάρχουν δύο κυρίαρχα εκδοτικά μοντέλα: το εμπορικό μοντέλο και το μοντέλο της Ανοικτής Πρόσβασης. Τα τελευταία χρόνια η Ανοικτή Πρόσβα-

ση φαίνεται να διευρύνει το κοινό της και θα υπάρξουν περισσότεροι εκδότες που θα ακολουθήσουν αυτό το μοντέλο στο μέλλον. Υπάρχουν παραδοσιακοί εμπορικοί εκδότες που προσφέρουν και περιοδικά Ανοικτής Πρόσβασης. Από τα παραπάνω θεωρούμε πολύ πιθανό ότι η Ανοικτή Πρόσβαση είναι το μέλλον της εκδοτικής βιομηχανίας.

Βιβλιογραφία

Austin, A. and Heffernan, M. and David, N. (2008), Academic authorship, publishing agreements and open access: survey results. online at http://eprints.qut.edu.au/13623/1/13623_3.pdf, πρόσβαση 14.4. 2014.

Björk, Bo-Christer et. al (2010), Open Access to the Scientific Journal Literature: Situation 2009, PLoS ONE, 5(6) online at <http://www.plosone.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0011273>/πρόσβαση 14.4. 2014.

Creaser, C. (2010), Open access to research outputs - institutional policies and researchers' views: results from two complementary surveys, New Review of Academic Librarianship, 16(4), 4-25.

Creaser, C. et. al., (2010), Authors' awareness and attitudes toward open access repositories, New Review of Academic Librarianship, 16(S1), 145-161.

Cyprus University of Technology, Ktisis Institutional Repository online at <http://Ktisis.cut.ac.cy/>πρόσβαση 14.4. 2014.

Digital Repository Infrastructure Vision for European Research (2012), About DRIVER online at <http://www.driver-repository.eu/Driver-About/About-DRIVER.html>/πρόσβαση 14.4. 2014.

Dini Kounoudes, A. and Artemi, P. and Zervas, M. (2010), Ktisis: Building an open access institutional and cultural repository, Digital Heritage: Lecture Notes in Computer Science, 6436, 504-512.

European Commission, Science in Society Home page Research - Science and Society online at <http://ec.europa.eu/research/science-society/index.cfm?fuseaction=public.topic&id=1294&lang=1>/πρόσβαση 14.4. 2014.

European University Association (2008), Recommendations from the EUA Working Group on Open Access adopted by the EUA Council on 26th of March 2008 (University of Barcelona, Spain) online at http://www.eua.be/Libraries/Page_files/Recommendations_Open_Access_adopied_by_the_EUA_Council_on_26th_of_March_2008_final_1.sflb.ashx/πρόσβαση 14.4. 2014.

European University Association (2008), Item 3: Recommendations from the EUA Working Group on Open Accesson (Council Meeting Brussels 25/1/2008)

online at http://www.uhr.no/documents/Item3_recommendations_from_the_EUA_Working_Group_on_Open_Acess_Final.pdf/πρόσβαση 14.4. 2014.

Europeana, Europeana Foundation online at <http://pro.europeana.eu/about/foundation/>πρόσβαση 14.4. 2014.

Europeana, Europeana Professional - About us online at <http://pro.europeana.eu/web/guest/about/>πρόσβαση 14.4. 2014.

National Documentation Centre, OpenAccess.gr - Questionnaire online at <http://openaccess.gr/global/ques.dot/>πρόσβαση 14.4. 2014.

Open Access Publishing Survey online at http://www.jisc.ac.uk/uploaded_documents/OAauthorsqnrrresults.pdf/πρόσβαση 14.4. 2014.

OpenAIRE Consortium (2011), Open Access in FP7 (Seventh Research Framework Programme) online at <http://www.openaire.eu/en/open-access/open-access-in-fp7/>πρόσβαση 14.4. 2014.

Reeves, T.C. *et. all*, (2005), Evaluating Digital Libraries: A User-Friendly Guide <http://www.dpc.ucar.edu/projects/evalbook/EvaluatingDigitalLibraries.pdf>/πρόσβαση 14.4. 2014.

Sparc (2012), Author Rights: Using the SPARC Author Addendum to secure your rights as the author of a journal article online at <http://www.arl.org/sparc/author/addendum.shtml>/πρόσβαση 14.4. 2014.

Warlick, S. E., (2006), Why authors choose to publish in open Access/free full-text journals. Master's paper, University of North Carolina online at https://cdr.lib.unc.edu/indexablecontent?id=uuid:6b0968b2-c0c3-45d3-989b-d71ea55f14a8&ds=DATA_FILE&dl=true/πρόσβαση 14.4. 2014.

Ερωτηματολόγιο

Η Βιβλιοθήκη του Τεχνολογικού Πανεπιστημίου Κύπρου (ΒΤΠ) διεξάγει μια ηλεκτρονική έρευνας για την Ανοικτή Πρόσβαση από τις 21 Σεπτεμβρίου μέχρι της 6 Οκτωβρίου 2011.

Το ερωτηματολόγιο απευθύνεται σε όλο το Ακαδημαϊκό προσωπικό και τους υποψήφιους διδάκτορες και είναι ανώνυμο.

1. Επιλέξτε την ιδιότητα σας?

- ☐ Καθηγητής
- ☐ Αναπληρωτής Καθηγητής
- ☐ Επίκουρος Καθηγητής

- ☐ Λέκτορας
- ☐ Ειδικός Επιστήμονας
- ☐ Ερευνητικός Συνεργάτης
- ☐ Υποψήφιος Διδάκτωρ

2. Φύλο

- ☐ Άνδρας
- ☐ Γυναίκα

3. Ηλικία

20-29

30-39

40-49

50-59

60+

4. Γνωρίζετε τι είναι η Ανοικτή Πρόσβαση;

- ☐ Ναι (εάν ναι πηγαίνετε στην ερώτηση 5)
- ☐ Όχι (εάν όχι πηγαίνετε στην ερώτηση 7)

5. Γνωρίζετε αν υπάρχουν περιοδικά Ανοικτής Πρόσβασης στον επιστημονικό σας κλάδο;

- ☐ Ναι
- ☐ Όχι

6. Χρησιμοποιείται άρθρα περιοδικών Ανοικτής Πρόσβασης για ερευνητικούς ή/και εκπαιδευτικούς σκοπούς;

Παρακαλώ επιλέξτε:	Ποτέ	Κάποτε	Συχνά	Αρκετά συχνά	Πολύ συχνά
	1	2	3	4	5

7. Για τα τελευταία 5 χρόνια πόσα άρθρα δημοσιεύσατε (μέσο όρο) ετησίως;

1-3

4-6

7-10

10+

8. Καταθέτετε τις δημοσιεύσεις σας στο Ιδρυματικό Καταθετήριο ΚΤΙΣΙΣ

- ☐ Ναι (εάν ναι πηγαίνετε στην ερώτηση 10)
- ☐ Όχι (εάν όχι πηγαίνετε στην ερώτηση 9)
- ☐ Μερικές φορές (εάν μερικές φορές πηγαίνετε στην ερώτηση 10)

9. Τι σας αποθαρρύνει στο να διαθέσετε τις δημοσιεύσεις σας στο Ιδρυματικό Καταθετήριο ΚΤΙΣΙΣ; Επιλέξτε μια ή περισσότερες από τις παρακάτω περιπτώσεις.

- ☐ Δε γνωρίζω το ΚΤΙΣΙΣ
- ☐ Υπάρχει δυσκολία υποβολής των δημοσιεύσεων στο Ιδρυματικό Καταθετήριο ΚΤΙΣΙΣ
- ☐ Είμαι συνηθισμένος να δημοσιεύω σε ηλεκτρονικά περιοδικά εμπορικών εκδοτών (Elsevier, Springer, Wiley, Sage, κλπ.)
- ☐ Απαιτείται πολύς χρόνος για την κατάθεση των δημοσιεύσεων στο Ιδρυματικό Καταθετήριο ΚΤΙΣΙΣ
- ☐ Πιστεύω ότι οι δημοσιεύσεις δεν έχουν την απήχηση που επιθυμώ σ' ένα Ιδρυματικό Καταθετήριο
- ☐ Φοβάμαι το ενδεχόμενο της λογοκλοπής

10. Ποιοι όροι γενικά θα θέλατε να διέπουν τη διάθεση των δημοσιεύσεων σας;

- ☐ Πολιτική του εκδότη
- ☐ Ανοικτή Πρόσβαση από όλους
- ☐ Διάθεση εντός του πανεπιστημιακού δικτύου
- ☐ Διάθεση σε κοινότητες/ομάδες με κωδικό πρόσβασης

11. Πόσο σημαντικούς θεωρείτε τους παρακάτω παράγοντες κατά τη δημοσίευση ενός άρθρου

	Καθόλου	Λίγο	Αρκετά	Πολύ	Πάρα πολύ
Impact factor περιοδικού	1	2	3	4	5
Κύρος εκδότη	1	2	3	4	5
Διάρκεια διαδικασίας δημοσίευσης	1	2	3	4	5
Ανοικτό Περιβάλλον δημοσίευσης	1	2	3	4	5

12. Από τους παρακάτω χώρους δημοσίευσης, που συνηθίζεται να διαθέτετε το επιστημονικό σας έργο;

	Ποτέ	Κάποτε	Μερικές φορές	Αρκετά συχνά	Πολύ συχνά
Σε ιδρυματικό καταθετήριο	1	2	3	4	5
Σε ηλεκτρονικά περιοδικά Ανοικτής Πρόσβασης	1	2	3	4	5
Εμπορικούς εκδότες	1	2	3	4	5
Σε προσωπική ιστοσελίδα	1	2	3	4	5

13. Τα αποτελέσματα της ερευνητικής δραστηριότητας προτιμώ να τα δημοσιεύω

- ☐ Σε εμπορικούς εκδότες
- ☐ Ανοικτή Πρόσβαση (DOAJ, Biomed, κλπ.)

14. Θεωρείτε ότι οι δημοσιεύσεις σε περιοδικά Ανοικτής Πρόσβασης έχουν την ίδια απήχηση με τις δημοσιεύσεις σε περιοδικά εμπορικών εκδοτών;

- ☐ Ναι (εάν ναι πηγαίνετε στην ερώτηση 16)
- ☐ Όχι (εάν όχι πηγαίνετε στην ερώτηση 15)

15. Γιατί θεωρείτε ότι τα περιοδικά Ανοικτής Πρόσβασης δεν έχουν την ίδια απήχηση με τα περιοδικά των εμπορικών εκδοτών; Επιλέξτε μια ή περισσότερες από τις παρακάτω περιπτώσεις

- ☐ Δεν είναι τόσο διαδεδομένα
- ☐ Σε περιοδικά εμπορικών εκδοτών γίνονται περισσότερες αναφορές
- ☐ Το επιστημονικό έργο δημοσιευμένο σε εμπορικούς εκδότες έχει μεγαλύτερο impact factor

16. Θεωρείτε ότι τα πνευματικά δικαιώματα των δημοσιεύσεων σας διαφυλάσσονται καλύτερα

- ☐ Σε εμπορικούς εκδότες
- ☐ Σε Ανοικτή Πρόσβαση
- ☐ Και στα δύο διαφυλάσσονται το ίδιο

17. Θεωρείτε ότι η ψηφιακή διατήρηση των δημοσιεύσεων σας επιτυγχάνεται καλύτερα

- ☐ Σε εμπορικούς εκδότες
- ☐ Μέσω Ανοικτής Πρόσβασης

☐ Και στις δύο περιπτώσεις

18. Διαπραγματεύεστε του όρους δημοσίευσης με τους εμπορικούς εκδότες;

☐ Ναι

☐ Όχι

19. Σε εμπορικούς εκδότες όλα τα δικαιώματα, συμπεριλαμβανομένων των πνευματικών δικαιωμάτων, συχνά εκχωρούνται στον εκδότη. Θα συμφωνούσατε με την ανάπτυξη πολιτικής δημοσίευσης από το πανεπιστήμιο για την “προσθήκη όρων συγγραφέα” η οποία θα κατοχυρώνει τα πνευματικά δικαιώματα του συγγραφέα και του πανεπιστημίου;

☐ Ναι

☐ Όχι

Μια ιστορία για την Πληροφορική: Ο οπτικός εγγραμματισμός σε μαθητές μεταναστευτικού υποβάθρου αξιοποιώντας την εικόνα και το διαδίκτυο

**Κωνσταντίνος Καλέμης, Άννα Κωσταρέλιου,
Νεφέλη Γκάτσου, Μαρία Γεωργοπούλου**

---

1. Εισαγωγή

Στη σύγχρονη κοινωνία, η ανάπτυξη της τηλεόρασης, και ειδικότερα στη χώρα μας, τα τελευταία χρόνια, μέσω της δημιουργίας ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών και της διαθεσιμότητας δορυφορικών συνδρομητικών καναλιών, η μεγάλη αύξηση των εντύπων κάθε μορφής, η εμφάνιση και η ευρεία διάδοση του Ίντερνετ, των ηλεκτρονικών υπολογιστών, των πολυμέσων αλλά και των κινητών τηλεφώνων, έχουν συμβάλει ώστε να έχουμε μια τεράστια παραγωγή και χρήση εικόνων, καθιστώντας τον οπτικό κώδικα κυρίαρχο στη σύγχρονη επικοινωνία. Ποτέ άλλοτε, σε κανένα τύπο κοινωνίας, δεν υπήρξε τέτοια συμπύκνωση οπτικών κειμένων. Καθημερινά, ο καθένας από εμάς, έρχεται σε επαφή με εκατοντάδες εικόνες, μέσα από τις διαφημιστικές ταμπέλες, τις εφημερίδες, τα περιοδικά, την τηλεόραση, το διαδίκτυο κ.ά.. Η σύγχρονη επικοινωνία είναι πλέον πολυτροπική και ο οπτικός κώδικας συνυπάρχει σήμερα σε μεγάλο βαθμό με το γλωσσικό.

Εικόνα 1: Ελεύθερη απόδοση της πληροφορίας με τη χρήση της εικόνας

Σε ποιο βαθμό όμως, ως θεατές και χρήστες αυτών των εικόνων, έχουμε τη δυνατότητα να τις διαβάζουμε και να τις αποκωδικοποιούμε; Πόσο είμαστε ικανοί να αντιλαμβανόμαστε την τεχνητή κατασκευή τους, τους τρόπους με τους οποίους επιδιώκουν κάθε φορά την επίτευξη των στόχων τους;

1.1. Ο ρόλος του οπτικού εγγραμματισμού

Με την έκρηξη του όγκου των πληροφοριών που έχουν επιφέρει οι νέες τεχνολογίες πληροφόρησης και επικοινωνίας, ο πληροφοριακός γραμματισμός (απόδοση στην ελληνική γλώσσα του αγγλικού όρου *information literacy*) προβάλλει σήμερα ως ένας σημαντικός και ίσως, ως ο κρισιμότερος άξονας των δεξιοτήτων που χρειάζεται να αναπτύξει το άτομο ως εφόδιο για τη διά βίου εκπαίδευσή του και για την ενεργό συμμετοχή του στην κοινωνία. Ο οπτικός εγγραμματισμός εμπεριέχει αισθητική εμπειρία. Περισσότερο από την αποκωδικοποίηση συμβόλων, το νόημα δημιουργείται από τη διασύνδεση αυτών των συμβόλων με ιδέες, επιρροές, λέξεις, κανόνες. Τόσο η μάθηση όσο και η πρακτική εφαρμογή του οπτικού εγγραμματισμού, προβάλλονται ως όχημα για τη χρησιμότητα της αισθητικής εμπειρίας.

Η έννοια του πληροφοριακού γραμματισμού είναι ακόμα νέα, αφού συνδέεται με τις εξελίξεις στον χώρο των νέων τεχνολογιών πληροφόρησης και άρχισε να διαδίδεται ευρέως μόλις τη δεκαετία του 80 (Behrens 1994). Ο όρος «εγγραμματισμός» αποτελεί μετάφραση του αγγλικού όρου «*literacy*», αν και πολλοί τον αποδίδουν με τις λέξεις αλφαβητισμός ή γραμματισμός. Μεταξύ αυτών των μεταφράσεων καλύτερη θεωρείται εκείνη του «εγγραμματισμού», διότι εμφανίζεται ενισχυμένη έναντι του «γραμματισμού» και ευρύτερη όσον αφορά την έννοια του «αλφαβητισμού» (Καλέμης Κ., 2005). Από την πληθώρα των όρων που προσπαθούν να περιγράψουν τον εγγραμματισμό φαίνεται πόσο δύσκολη είναι η διατύπωση ενός ορισμού. Σύμφωνα με τον Ματσαγγούρα, θα πρέπει κανείς να ορίσει τον εγγραμματισμό με βάση τη γλώσσα η οποία είναι ένα σύστημα κοινωνικής σημειωτικής, μέσα από το οποίο ο άνθρωπος νοσηματοδοτεί την εμπειρία του. Με βάση τα παραπάνω, εγγραμματισμός ορίζεται η ικανότητα του ατόμου να χρησιμοποιεί τις (μετα-) γλωσσικές και επικοινωνιακές γνώσεις και δεξιότητές του ευέλικτα και δημιουργικά, αλλά πάντα με τρόπο που προσιδιάζει σε κάθε περίπτωση επικοινωνίας, για να πετύχει στόχους που αφορούν: (α) στις λεκτικές πράξεις του προφορικού λόγου και (β) στην κατανόηση, χρήση, κριτική, αλλά και στην παραγωγή κειμένων ποικίλης σημειωτικής σύνθεσης και διαφορετικής κοινωνικής λειτουργίας και συνεπώς διαφορετικού περιεχομένου, διαφορετικής μορφής και δομής και διαφορετικών λεξικο-γραμμιακών και υφολογικών χαρακτηριστικών.

Η ευρύτητα του όρου αποδεικνύεται από το ότι ο εγγραμματισμός καθιερώθηκε σε πολλά διαφορετικά πλαίσια. Έτσι σήμερα μιλάμε για οικολογικό εγγραμματισμό, τεχνολογικό εγγραμματισμό, επιστημονικό εγγραμματισμό κ.ά. Πάντως, κοινό όλων των μορφών εγγραμματισμού είναι ο γλωσσικός εγγραμματισμός. Μια από

τις περιστάσεις επικοινωνίας είναι αυτή του σχολείου με αποτέλεσμα να μιλάμε για Σχολικό Εγγραμματισμό. Ο τελευταίος αυτός όρος αναφέρεται στην ικανότητα των μαθητών να διαβάζουν και να γράφουν διαφορετικά είδη κειμένων του εκπαιδευτικού υλικού και, μέσα από τη διαδικασία (α) αποκωδικοποίησης, ερμηνείας και κριτικής ανάλυσης σχολικών κειμένων (β) της παραγωγής μαθητικών κειμένων ποικίλλων ειδών και τύπων, να οικοδομούν τη γνώση.

Προϋπόθεση βεβαίως του σχολικού εγγραμματισμού είναι ο λειτουργικός εγγραμματισμός, δηλαδή η ανάπτυξη της κατανόησης του γραπτού λόγου. Τούτο γίνεται όχι με την «άντληση» του νοηματικού περιεχομένου από το κείμενο, αλλά με την κατασκευή, από κοινού με το κείμενο, του νοήματος. Όπως και ο σχολικός εγγραμματισμός, έτσι και ο κριτικός εγγραμματισμός είναι μια μορφή εγγραμματισμού που διατρέχει οριζόντια τους εγγραμματισμούς των υπολοίπων γνωστικών κλάδων. Ο κριτικός εγγραμματισμός αποτελεί αναγκαιότητα, αν επιθυμούμε το σχολείο να μην λειτουργεί αναπαραγωγικά στη γνώση και στην κοινωνία, αλλά παραγωγικά και αντισταθμιστικά. Σύμφωνα με τον Ματσαγούρα, τα κοινά χαρακτηριστικά είναι αυτά που απαρτίζουν τον επιστημονικό εγγραμματισμό και ο οποίος αφορά την ικανότητα του ατόμου να κατανοεί και να αξιοποιεί κατάλληλα και αποτελεσματικά τις γνωσιακές και κειμενογλωσσικές προδιαγραφές του επιστημονικού λόγου και τις πρακτικές που απορρέουν από αυτόν.

Η πληροφορική προβάλλει την πληροφορία ως προϊόν και ως δεδομένο - μάλιστα με μονάδα μέτρησης δυαδικού ψηφίου - και όχι ως μια ενέργεια παροχής και πρόσληψης πληροφοριών, η οποία αποδίδεται με τη λέξη «πληροφόρηση». Και το σημαντικότερο, βέβαια, δεν είναι η τεχνολογία, αλλά η διαδικασία της πληροφόρησης (Mutch 1997). Μια διαδικασία στην οποία η πληροφορία ορίζεται όχι ως *αντικείμενο* - δηλαδή ως κάτι που αποθηκεύεται και μεταφέρεται - αλλά από το νόημα που της προσδίδει το άτομο και κυρίως από τα ερωτήματα που θέτει.

Συγκεκριμένοι ορισμοί του «πληροφοριακού γραμματισμού» ποικίλλουν (Loertscher and Woolls 1997, Behrens 1994), αλλά όλοι συγκλίνουν στις εξής τρεις βασικές ενότητες: α) την αναζήτηση β) την αξιολόγηση και γ) την οργάνωση και χρήση της πληροφορίας. Όπως έχουν παρατηρήσει μελετητές, ο πληροφοριακός γραμματισμός έχει αρκετά κοινά σημεία με τη κριτική σκέψη (Roth 1999, 44, Loertscher and Woolls 1997), τόσο σε σχέση με την αναζήτηση πληροφοριών (Brem and Boyes 2000) όσο, και κυρίως, σε σχέση με την αξιολόγηση πληροφοριών.

2. Πληροφορία και εικόνα

Έρευνες στην Ελλάδα δείχνουν ότι η πλειονότητα των πολιτών παραμένουν οπτικά αναλφάβητοι. Αυτό τους καθιστά κυριολεκτικά μόνους και βοήθητους, έναν εύκολο στόχο για κάθε οικονομικό και εμπορικό οργανισμό που επιδιώκει το κέρδος. Τους καθιστά μόνους και βοήθητους απέναντι σε κάθε τύπου εικόνες, κάθε μέσου, που επιδιώκουν συστηματικά να χαρακτηρίζουν τη ζωή τους ως ανεπαρκή, έτσι ώστε να τους πουλήσουν ένα καλύτερο μέλλον «που τους αξίζει». Τους δημιουργούνται ανάγκες και επιθυμίες που δεν τους είναι ούτε χρήσιμες ούτε σημαντικές, αναδιαμορφώνοντας συνεχώς και με γενικούς όρους τα κριτήρια που καθιστούν μια ζωή ονειρεμένη και επιθυμητή, μεγενθύνοντας τους φόβους και τις ανασφάλειές τους, δημιουργώντας τους τελικά μια αίσθηση του ανικανοποίητου για τη ζωή που ζουν, τους στόχους που θέτουν, τα όνειρα που διαμορφώνουν.

Το είδος της οπτικής επικοινωνίας που παράγεται σήμερα από όλα τα μέσα και η ποιότητά της, οι επιλογές δηλαδή των εικόνων, η ποσότητα και ο τρόπος που χρησιμοποιούνται κάθε φορά δεν είναι τυχαίος. Κάθε μέσο, προσεκτικά, επιλέγει, οργανώνει και χρησιμοποιεί τις κατάλληλες εικόνες με βάση τα χαρακτηριστικά του κοινού στο οποίο επιθυμεί να απευθυνθεί, αξιολογώντας συνεχώς τα επικοινωνιακά χαρακτηριστικά του τελευταίου. Για παράδειγμα, εύκολα μπορεί να παρατηρήσει κανείς για τις εικόνες των τηλεοπτικών ειδήσεων, που απευθύνονται σε ένα ευρύ κοινό μεσαίου και χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, ότι το είδος του μοντάζ που χρησιμοποιείται, η αφήγηση και το δραματοποιημένο συχνά ύφος της, η μουσική που συνοδεύει, η «ψύχραιμη» σοβαρότητα του παρουσιαστή, όλες αυτές οι τεχνικές έχουν ως στόχο τελικά να « διεγείρουν » το φόβο και την ανασφάλεια των θεατών, οι οποίοι, στον βαθμό που δε διαθέτουν τη γνώση να αποκωδικοποιήσουν όλη αυτή την οπτική κατασκευή, προσκολλημένοι στην οθόνη, πανικοβλημένοι και γεμάτη αγωνία, είναι σίγουρο ότι θα περιμένουν το επόμενο δελτίο για περαιτέρω οδηγίες, προκειμένου να αποφύγουν προβλήματα που τις περισσότερες φορές παρουσιάζονται υπερμεγεθυμένα.

Σήμερα, το ποσοστό των πολιτών που λειτουργούν κριτικά στη θέαση των οπτικών κειμένων που παράγονται από το σύνολο των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας είναι μάλλον μικρό και αυτό συνδέεται με την παντελή έλλειψη συστηματικής οπτικής παιδείας στη χώρα μας. Η ανάγκη, συνεπώς, για οπτικό εγγραμματισμό μέσα από τη βασική εκπαίδευση είναι σήμερα περισσότερο από ποτέ επιτακτική, αφού μια τέτοια γνώση θα έδινε τη δυνατότητα στους μαθητές και αργότερα πολίτες να επικοινωνούν πιο αποτελεσματικά στο έντονα πολυτροπικό περιβάλλον της εποχής μας. Παράλληλα, θα τους επέτρεπε να λειτουργούν κριτικά στη θέαση και τη χρήση των εικόνων της σύγχρονης επικοινωνίας, συμβάλλοντας ίσως με τον τρόπο αυτό διορθωτικά στην ποιότητα και τον τρόπο παρουσίασης τους από τα μέσα στο σύνολό τους.

Πιο συγκεκριμένα, είναι ανάγκη, από πολύ νωρίς, οι μαθητές, οι οποίοι αποτελούν τους κατεχοήν θεατές εικόνων και τους πιο συχνούς χρήστες των μέσων επικοινωνίας, στο πλαίσιο ενός προγράμματος οπτικού εγγραμματισμού που θα ξεκινά από το δημοτικό και θα συνεχίζει ως το λύκειο, να καταστούν σταδιακά ικανοί να ερμηνεύουν σωστά τα διάφορα οπτικά κείμενα με τα οποία έρχονται καθημερινά σε επαφή, μέσα από την κατανόηση του επικοινωνιακού πλαισίου στο οποίο παράγονται και χρησιμοποιούνται κάθε φορά, τον τρόπο με τον οποίο συντάσσονται και το κοινό στο οποίο απευθύνονται.

Κάθε εικόνα που χρησιμοποιείται για την επίτευξη ενός επικοινωνιακού σκοπού είναι κωδικοποιημένη. Η ερμηνεία που της δινούμε ως θεατές εξαρτάται από μια σειρά αντιλήψεων και πεποιθήσεων που έχουμε για τα πράγματα και στο πλαίσιο των συγκεκριμένων κοινωνικών συμβάσεων που ζούμε. Όσο αληθινή κι αν φαίνεται, εκφράζει το αποτέλεσμα μιας τεχνητής κατασκευής. Αποτελεί μια αναπαράσταση και όχι μια αναπαραγωγή της πραγματικότητας, μέσα από την προσωπική οπτική του κάθε δημιουργού, στην οποία αργότερα, η προσθήκη άλλων στοιχείων καθώς και ο τρόπος με τον οποίο συμβαίνει αυτή, όπως είναι η λεζάντα, το είδος και το ύφος του κειμένου που χρησιμοποιείται σε αυτή, το μέγεθος και το είδος της

γραμματοσειράς, η τεχνική επεξεργασία της (στο χρώμα, στο φωτισμό της, στην εστίαση σε συγκεκριμένο τμήμα της κτλ), ή αν πρόκειται για τηλεοπτικές εικόνες, το μοντάζ, η χρήση και το ύφος της αφήγησης, η χρήση μουσικής κ.λπ.. συμβάλλουν στο να έχουμε τελικά μια εικόνα ή ένα σύνολο εικόνων που διαμορφώθηκε με πολύ συγκεκριμένους τρόπους για να εξυπηρετήσει αντίστοιχα πολύ συγκεκριμένους σκοπούς.

Η εκπαίδευση ωστόσο σήμερα αντιμετωπίζει την εικόνα σαν κάτι ανούσιο και διακοσμητικό, χωρίς κώδικα και χωρίς μήνυμα. Παραμένει αδιάφορη στους κώδικες επικοινωνίας που χρησιμοποιούνται εξώ από το σχολείο, επιμένοντας να χρησιμοποιεί για όλα τα ζητήματα που διαπραγματεύεται μια καθαρά λεκτική επικοινωνία, μια γλώσσα «χωρίς όραση», «τυφλή» και αν-αισθητική. Επιμένει να εστιάζει, να μελετά και να αξιοποιεί μόνο το γλωσσικό σημειωτικό σύστημα, παραμελώντας έτσι τη σπουδαιότητα και την ανάγκη για τη διδασκαλία και χρήση και των άλλων τρόπων επικοινωνίας και των άλλων σημειωτικών συστημάτων. Κατά συνέπεια, αν και η ποσότητα των οπτικών κειμένων που χρησιμοποιούνται στη σχολική πρακτική έχει αυξηθεί σημαντικά σε σχέση με τα παλαιότερα χρόνια, ωστόσο η λειτουργία της εικόνας είτε αυτή αφορά τα σχολικά εγχειρίδια είτε τις προφορικές διδασκαλίες των ίδιων των εκπαιδευτικών, παραμένει παραδειγματιστική και πολύ συχνά περιορίζεται στον ρόλο της εικονογράφησης και της υποστήριξης του περιεχομένου του κειμένου ή της παράδοσης του εκπαιδευτικού στην τάξη.

Τα διάφορα προβλήματα που παρουσιάζονται στην τάξη πρέπει να επιδιώκεται να προσεγγίζονται, να διερευνώνται και τελικά να ερμηνεύονται όχι μόνο μέσω της αξιοποίησης του γλωσσικού κώδικα, αλλά και με τη δημιουργία από τους εκπαιδευτικούς και κυρίως από τους ίδιους τους μαθητές κατάλληλων οπτικών αφηγημάτων. Αυτό πρέπει να γίνει με τη χρήση εικόνων που θα συνδέονται μεταξύ τους τόσο θεματολογικά όσο και αφηγηματικά, σε μια προσπάθεια να αποτυπωθούν οι πιθανές διαδρομές που οδηγούν στην σημειολογική ερμηνεία και αξιολόγηση του προβλήματος που τίθεται κάθε φορά. Πολύ περισσότερο, στο πλαίσιο μια τέτοιας πρακτικής, οι μαθητές είναι απαραίτητο να διδαχθούν και να χρησιμοποιούν διάφορες αφηγηματικές τεχνικές (όπως είναι το κολάζ, το flashback, το cropping), να επιλέγουν κάθε φορά τη μορφή και το υλικό της κάθε εικόνας, να κάνουν χρήση υπότιτλων, καθώς και διαφορετικών τεχνικών κατασκευής, χρωματισμών, οπτικών γωνιών κ.λπ. Μια τέτοια εκπαιδευτική διαδικασία, όπου θα παραμεριζόταν ο εικονογραφικός ρόλος της εικόνας και θα αντιμετωπιζόταν ως ένας άλλος κώδικας τον οποίο μπορούμε να χρησιμοποιούμε σε κάθε επικοινωνιακή περίπτωση, θα έδινε τη δυνατότητα στους μαθητές να αποκτίσουν σταδιακά την απαραίτητη γνώση που θα τους επέτρεπε να εκφράζονται για τα διάφορα ζητήματα που προκύπτουν στο σχολείο αλλά και στην καθημερινή τους ζωή μέσα από τις δικές τους προσωπικές εικόνες, ενώ παράλληλα θα είχαν την ικανότητα να ερμηνεύουν σωστά και να

αντιστέκονται σε κάθε οπτική κατασκευή που λειτουργεί εις βάρος της επικοινωνίας τους και στοχεύει στην εκμετάλευσή τους.

3. Ο αυτόνομος και κριτικός αποδέκτης

Σε κάθε τομέα της ζωής μας κατακλυζόμαστε από ένα πλήθος πληροφοριών που συχνά αλληλοσυγκρούονται και μερικές φορές μπορεί ακόμα και να παραπλανούν. Για να βγάλουμε κάποιο νόημα από αυτό το συνεχώς διογκούμενο και αλληλοσυγκρουόμενο πληροφοριακό περιβάλλον, ο πληροφοριακός γραμματισμός πρέπει να αποτελέσει βασικό άξονα της διά βίου κατάκτησης της γνώσης, όχι απλά ως μιας πρόσθετης δεξιότητας ενισχυτικής αυτής της διαδικασίας, αλλά ως ουσιαστικής συνιστώσας της, που την επαναπροσδιορίζει με βάση την ικανότητα του ατόμου για κριτικό έλεγχο και για δράση στο ρευστό και περίπλοκο πληροφοριακό περιβάλλον. Ο πληροφοριακός γραμματισμός δίνει τα εφόδια για τη διά βίου κριτική διαχείριση της πληροφορίας, η ανάγκη για την οποία απορρέει από την αναγνώριση της κεντρικής σημασίας της πληροφορίας, και της συνεχούς αλλαγής στις μεταμοντέρνες κοινωνίες. Οι συμβατικές έντυπες πηγές και τα συμβατικά μέσα ασφαλώς και απαρτίζουν το κύριο μέρος και τον κορμό του σύγχρονου πληροφοριακού περιβάλλοντος. Οι ηλεκτρονικοί κατάλογοι όμως και οι ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων, που διαδόθηκαν στη δεκαετία του 80 και που στη συνέχεια, στη δεκαετία του 90, ενσωματώθηκαν στο Διαδίκτυο (Babu and O' Brien 2000), έχουν φέρει μια επανάσταση στην πρόσβαση στις έντυπες πηγές όσον αφορά την ταχύτητα και την ευρύτητα της αναζήτησης. Τα νέα μέσα έχουν δώσει τη δυνατότητα πρόσβασης στο ευρύ κοινό σε οπτικές, γραφικές και ηχητικές πληροφορίες. Η πρόσβαση σε φορείς, καθώς και σε ειδήμονες, έχει επίσης διευρυνθεί κυρίως μέσω του Διαδικτύου.

3.1. Το διαδίκτυο στο πλαίσιο του πληροφοριακός (εγ)γραμματισμού

Το διαδίκτυο λοιπόν αντιπροσωπεύει ένα μοναδικό και ριζοσπαστικά πρωτότυπο μέσο πληροφόρησης: δίνει πρόσβαση σε επίκαιρες και τρέχουσες πληροφορίες, μπορεί να ενσωματώνει διαδραστικά στοιχεία, καθώς και να συνδυάζει πολυμορφικά (οπτικά, ηχητικά κ.λπ.) στοιχεία, δεν περιορίζεται σε τόπο και χρόνο, διαθέτει ανοικτή δομή, όπου ο καθένας μπορεί να έχει πρόσβαση τόσο για τη λήψη όσο και για τη δημιουργία πληροφοριών με τη μορφή ιστοσελίδων. Η ανοικτή αυτή δομή όμως, κάνει το διαδίκτυο και ένα εξαιρετικά χαώδες μέσο. Τόσο οι δημιουργοί όσο και η χρήστες πληροφόρησης μπορούν να είναι ανώνυμοι, δεν υπάρχει έλεγχος ποιότητας, υπάρχουν πολλαπλά και διαφορετικά πρότυπα για αναζήτηση και δεν υπάρχει σταθερότητα, εφόσον τα δεδομένα επικαιροποιούνται και εξαφανίζονται συνεχώς - για να μην αναφερθούμε στην «πονεμένη ιστορία» των ηλεκτρονικών διευθύνσεων.

Μολονότι το Διαδίκτυο έχει κατά καιρούς θεωρηθεί σαν μια τεράστια εικονική βιβλιοθήκη, διαφέρει από μια συμβατική βιβλιοθήκη σε πολύ ουσιαστικά σημεία. Αυτά δημιουργούν έντονη την ανάγκη για καλλιέργεια ατόμων που είναι «πληροφορητικά εγγράμματοι», ώστε να έχουν συνειδητοποιήσει τόσο τα πλεονεκτήματα όσο και τους κινδύνους της χρήσης του Διαδικτύου για πληροφόρηση. Στις συμβατικές βιβλιοθήκες οι πληροφοριακές πηγές έχουν υποστεί ουσιαστικό ποιοτικό έλεγχο, εφόσον έχουν κριθεί από ειδικούς· κατ' αρχάς μέσω των διαδικασιών έκδοσης και δημοσίευσης ενός εντύπου και στη συνέχεια από τους βιβλιοθηκονόμους και επιστήμονες που συμβάλλουν στην επιλογή υλικού για την ανάπτυξη της συλλογής μιας βιβλιοθήκης.

Όπως φαίνεται όμως, οι νέοι είναι γοητευμένοι - σε σημείο που ορισμένοι τους θεωρούν υπνωτισμένους - από το καταπληκτικό αυτό καινούργιο μέσο πληροφόρησης, καθώς και από τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές γενικότερα. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις αναφέρουν οι Anderson και Anderson (1998, 46), όπως, π.χ. την περίπτωση κατά την οποία έχει δημιουργηθεί ουρά από φοιτητές που περιμένουν να χρησιμοποιήσουν μια βάση δεδομένων online ενώ ακριβώς δίπλα τους βρίσκεται το ίδιο υλικό σε έντυπη μορφή. Έρευνες που έχουν γίνει στο εξωτερικό αναφέρουν ότι οι νέοι προτιμούν το διαδίκτυο ως μέσο πληροφόρησης για την ταχύτητα και την ευκολία με την οποία δίνει πρόσβαση σε πλήθος πληροφοριών για ποικίλα θέματα (Ο' Sullivan and Scott 2000).

Στη χώρα μας μπορεί σήμερα να μην είναι τόσο διαδεδομένη η χρήση του διαδικτύου, αλλά η κατάσταση αλλάζει άρδην. Πρόσφατη έρευνα σε 800 μαθητές γυμνασίου και λυκείου από το λεκανοπέδιο Αττικής, διαπιστώθηκε ότι το 60% είχε χρησιμοποιήσει το διαδίκτυο, και μάλιστα το 25% αρκετές φορές, επίσης οι μισοί περίπου είχαν κατεβάσει στοιχεία από το διαδίκτυο (Μπίντζιου 2001, 13 και 17).

Το ανησυχητικό στοιχείο όσον αφορά το διαδίκτυο είναι ότι οι νέοι φαίνεται να δυσκολεύονται να διακρίνουν τις διαφορές αξιοπιστίας ανάμεσα σε πηγές που «δημοσιεύονται» στο διαδίκτυο και στις παραδοσιακές δημοσιευμένες έντυπες πηγές (Mahoney 1999). Το κριτήριο επιτυχίας συχνά αφορά το πόσες πληροφορίες βρίσκεις και όχι αν αυτές είναι κατάλληλες ή αξιόπιστες.

Οι νέες τεχνολογίες επικοινωνίας και πληροφορίας έχουν δημιουργήσει μια παράδοξη κατάσταση όσον αφορά τον πληροφοριακό γραμματισμό. Δίνουν αφενός την πρόσβαση σε ένα απείρως πιο πλούσιο «πληροφοριοστάσιο», και αφετέρου την ευκαιρία, ή ακόμα και την πρόκληση, να χρησιμοποιηθεί το υλικό αυτό επιφανειακά και επιπόλαια. Οι σύγχρονες τεχνολογίες δίνουν τη δυνατότητα στους νέους να εντοπίσουν εύκολα και γρήγορα ένα πλήθος πληροφοριών που αναζητούν, αλλά και να περάσουν εξίσου εύκολα και γρήγορα από την εύρεση στοιχείων στη δημιουργία ενός τελικού προϊόντος με μερικές κινήσεις αντιγραφής και επικόλλησης. Η Roth (1999) αναφέρεται χαρακτηριστικά στη «γενιά του κόψε-επικόλλησε»

(the cut and paste generation). Κατά συνέπεια, ενώ διευκολύνεται η πρόσβαση στην πληροφορία, δυσχεραίνεται ταυτόχρονα το πέρασμα από την επιφανειακή γνώση στη βαθύτερη μάθηση.

4. Συμπεράσματα

Η κριτική αξιολόγηση των πηγών ίσως είναι η πιο απαιτητική διάσταση όσον αφορά τις γνώσεις και την εμπλοκή του επίδοξου «διαχειριστή» πληροφοριών. Η αξιολόγηση πηγών συνδέεται άμεσα με νοητικές δεξιότητες κριτικής σκέψης, όπως αυτές που έχουν διατυπωθεί από τον Beyer (1987). Αυτές περιλαμβάνουν την αντίληψη της διαφοράς μεταξύ στοιχείων και αξιών, την εξακρίβωση της ακρίβειας των δεδομένων, την εκτίμηση της εγκυρότητας της πηγής, τον εντοπισμό μεροληψιών και τη διάκριση του σχετικού από το άσχετο. Η κριτική αξιολόγηση των πληροφοριών αφορά σε πρώτο επίπεδο την καταλληλότητα και τη χρησιμότητα των πληροφοριών για το συγκεκριμένο θέμα και σε δεύτερο επίπεδο την ποιότητα και την επιστημονική αξιοπιστία τους.

Στο παραδοσιακό πληροφοριακό περιβάλλον μιας συμβατικής βιβλιοθήκης, ο σπουδαστής θα μπορούσε να επικεντρωθεί μόνο στο θέμα της χρησιμότητας των έντυπων πηγών που θα έβρισκε εκεί. Στο πληροφοριακό περιβάλλον, όμως, του διαδικτύου τα ζητήματα ποιότητας και αξιοπιστίας πληροφοριών αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα, εφόσον οι διαδικτυακές πηγές είναι συχνά ανώνυμες και αφιλτράριστες. Η εκτίμησή τους απαιτεί αρκετές γνώσεις σχετικά με το θέμα, καθώς και με τα κριτήρια αξιολόγησης διαδικτυακών πηγών. Η τελευταία ενότητα δεξιοτήτων που χρειάζονται για τον αυτόνομο και κριτικό διαχειριστή της πληροφόρησης αφορά την αποτελεσματική οργάνωση και την υπεύθυνη αξιοποίηση των πληροφοριών. Υπάρχει ένας τεράστιος όγκος πληροφοριών στο οποίο μπορεί κανείς να έχει πρόσβαση σήμερα, ίσως περισσότερες απ' όσες μπορεί ένα άτομο λογικά να επεξεργαστεί. Έτσι χρειάζεται να γνωρίζει κανείς πότε να σταματάει να ανακτά πληροφορίες - ειδικά σε σχέση με τις ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων και το διαδίκτυο - πώς να οργανώνει τις πληροφορίες, ώστε να τις βρίσκει αργότερα, πώς και πότε να τις χρησιμοποιεί σύμφωνα με τις αρχές της επιστημονικής δεοντολογίας και πώς να τις παρουσιάζει.

Οι Η/Υ αποτελούν βασικό εργαλείο για τη διαδικασία της οργάνωσης της πληροφορίας, καθώς και διατίθενται ειδικά λογισμικά. Σε καμία περίπτωση όμως τα εργαλεία αυτά δεν αντικαθιστούν την απαίτηση για ενεργό εμπλοκή του ατόμου στη σαφή προσέγγιση του θέματος και για τη σε βάθος επεξεργασία του. Για παράδειγμα, ένα απλό όσο και βασικό βήμα για την οργάνωση του πλήθους πληροφοριών που παράγονται από το διαδίκτυο είναι να ξεκινήσει ο ερευνητής την αναζήτησή με βάση το αναλυτικό περίγραμμα του θέματός του: δημιουργεί φακέλους για κάθε

ενόπτια του περιγράμματος και στη συνέχεια, εισάγει της πληροφορίες και τις σελίδες που βρίσκει στον αντίστοιχο φάκελο (Bull, Bull and Dawson 1998).

Βιβλιογραφία

α. Ελληνόγλωσσον

Βάμβουκας, Μ. (1983), *Ψυχοπαιδαγωγική Θεώρηση της Κατανόησης των Αναγνωσμάτων*, Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη.

Βάμβουκας, Μ. (1991), *Λειτουργίες Επικοινωνίας της Γραπτής Γλώσσας*, Τα Εκπαιδευτικά τχ. 24.

Δερτούζος, Μιχάλης. 1998. *Τι Μέλλει Γενέσθαι: Πώς ο Νέος Κόσμος της Πληροφορίας θα Αλλάξει τη Ζωή μας*. Αθήνα: Νέα Σύνορα.

Ρίφκιν, Τζερόμ. 1996. *Το Τέλος της Εργασίας και το Μέλλον της*. Αθήνα: Νέα Σύνορα.

Κουζέλης, Γ. (1995), *Το Επιστημολογικό Υπόβαθρο των Επιλογών της Διδακτικής*, στο Ηλ. Γ. Ματσαγγούρας (επιμ.), *Η Εξέλιξη της Διδακτικής*. Αθήνα: Gutenberg.

Κουλουμπαρίτσου, Α.Χ. (2003), *Η Κατανόηση στο Αναλυτικό Πρόγραμμα*, στα Σχολικά Βιβλία και στη Διδασκαλία.

Κουλουμπαρίτσου, Α. Χ. (2007, *Πολυεγγραμματισμοί στη Μελέτη του Περιβάλλοντος*, στο Η. Γ. Ματσαγγούρας (επιμ.), *Σχολικός Εγγραμματισμός*. Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη.

Ματσαγγούρας, Η. (2000), *Ομαδοσυνεργατική Διδασκαλία*, Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη.

Ματσαγγούρας, Η. (2001), *Θεωρία της Διδασκαλίας*, Αθήνα: Gutenberg.

Ματσαγγούρας, Η. (2002), *Στρατηγικές Διδασκαλίας*, Αθήνα: Gutenberg.

Ματσαγγούρας, Η. (2003), *Η Διαθεματικότητα στη Σχολική Γνώση*, Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη.

Ματσαγγούρας, Η. (2005), *Κειμενοκεντρική Προσέγγιση του Γραπτού Λόγου*, Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη.

Ματσαγγούρας, Η. (2006), *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική*, Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Αθήνα: Gutenberg.

Ματσαγγούρας, Η. (2007), *Σχολικός Εγγραμματισμός*, Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη.

Ματσαγγούρας, Η. (2008), *Εκπαιδεύοντας Παιδιά Υψηλών Ικανοτήτων Μάθησης: Διαφοροποιημένη Συνεκπαίδευση*, Αθήνα: Gutenberg.

Σπαντιδάκης, Ι. και Βάμβουκας, Μ. (2001), *Διερεύνηση της Σχέσης Μεταξύ των Δυσκολιών Παραγωγής Γραπτού Λόγου και της κατανόησης Κειμένων*, στο Βάμβουκας, Μ. και Χατζηδάκη, Α. (επιμ.), *Μάθηση και Διδασκαλία της Ελληνικής ως Μητρικής και ως Ξένης Γλώσσας*. Αθήνα. Ατραπός.

Βαρνάβα-Σκούρα, Τ. (1994), *Θέματα γνωστικής ανάπτυξης μάθησης και αξιολόγησης με κείμενα των Ζαν Πιαζέ, Τζερόμι Μπρούνερ, Παπαζήσης*. Αθήνα.

β. Ξενόγλωσσον

Arnold, Judith and Jayne E. Anderson. 1998. Dangling by a slender thread: The lessons and implications of teaching the World Wide Web to freshmen. *The Journal of Academic Librarianship* 24 (1): 43-52.

Behrens, Shirley. 1994. A conceptual analysis and historical overview of information literacy. *College and Research Libraries* (July): 309-22.

Beyer, Barry. 1987. *Practical Strategies for the Teaching of Thinking*. Boston: Allyn and Bacon.

Breveik, Patricia Senn. 1999. Take II - information literacy: revolution in education. *Reference Services Review* 27 (3): 271-5.

Brem, Sarah and Andrea Boyes. 2000. Using critical thinking to conduct effective searches of online resources. *Practical Assessment, Research and Evaluation* 7(7). Διαθέσιμο: <http://ericae.net/pare/getvn.asp?v=7&n=7>.

Bull, Glen, Gina Bull and Kara Dawson. 1998. Organizing information with bookmarks. *Learning and Leading with Technology* 25(7): 51-4.

Ercegovac, Zorana. 1998. "Information literacy: Teaching now for year 2000. *Reference Services Review* (Fall/Winer):139-42, 160.

Hertzberg, Scott and Lawrence Rudner. 1999. The quality of Researchers' Searches of the ERIC Database. *Education Policy Analysis Archives* 7(25): 1-11. Διαθέσιμο: <http://epaa.asu.edu/epaa/v7n25.html>

Hunt, Earl. 1995. *Will We be Smart Enough? A Cognitive Analysis of the Coming Work Force*. New York: Russell Sage Foundation.

Kalantzis, Mary and Cope, Bill. 2001. Multiliteracies as a framework for action. In *Transformations in Language and Learning: Perspectives on Multiliteracies*, (eds.) M. Kalantzis and B. Cope, 19-32. Australia: Common Ground Publ Pty Ltd.

Leshowitz, Barry, Kristen DiCerbo and Scott Symington. 1999. Effective thinking: An active-learning course in critical thinking. *Current Issues in Education* (On-line) 2(5).

Lundvall, Bengt-Ake. 2000. The learning economy: some implications for the knowledge base of health and education systems. In *Knowledge Management in the Learning Society*, 125-42. Paris: OECD.

Loertscher, David and Blanch Woolls. 1997. The Information Literacy Movement of the School Library Field: A Preliminary Summary of the Research. In *Information*

Rich but Knowledge Poor? Emerging Issues for Schools and Libraries Worldwide, Selected Papers from the 26th Annual Conference of the IASL (Vancouver, July 6-11, 1997), (eds.) Lynne Lighthall and Ken Haycock. San Jose CA: LMC Source.

Διαθέσιμο: <http://witloof.sjsu.edu/courses/250.loertscher/modelloer.html>

Mahoney, Judy. 1999. Information on the World Wide Web: Is it fact, fiction or scam? In Proceedings of Ed-Media 99 World Conference on Educational Multimedia, Hypermedia and Telecommunications (Seattle, June 19-24), Vol. 2, (eds.) Betty Collis and Ron Oliver, 1312-1313.

Mutch, Alistair. 1997. Information literacy: An exploration. *International Journal of Information Management* 17(5): 377-86.

Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). 2000. *Knowledge Management in the Learning Society*. Paris: OECD.

O' Sullivan, Michael K. and Thomas Scott. 2000. Teaching Internet information literacy: A critical evaluation. *Multimedia Schools* 7(2): 40-4.

Ronau, Robert, Steve Ryan and Beth Stroble. 1999. Searching the Web: New tools - new dilemmas. *The Internet and Higher Education* 1(4): 253-262.

Roth, Lorie. 1999. Educating the cut-and-paste generation. *Library Journal* 124 (18): 42-4.

Από τα ηλεκτρονικά στα ψηφιακά εμπλουτισμένα βιβλία (enriched e-books): Εργαλεία ψηφιακού εμπλουτισμού στην εκπαίδευση

Αλέξανδρος Καπανιάρης

---

1. Εισαγωγή

Επιχειρώντας να σκιαγραφήσουμε τη διαδρομή που έχουν διανύσει ήδη τα ηλεκτρονικά βιβλία (e-books) στον χώρο της εκπαίδευσης, αλλά και σε άλλους τομείς, θα καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι έχουν ζωή μερικών δεκαετιών. Η εξέλιξη των ηλεκτρονικών βιβλίων στηρίχθηκε κυρίως στην ανάπτυξη και διάδοση των πολυμέσων, του διαδικτύου και των φορητών συσκευών ανάγνωσης. Τα ηλεκτρονικά βιβλία (e-books) αναπτύσσονται αρχικά για ηλεκτρονικούς υπολογιστές (desktop & laptop computer) και έχουν τη μορφή πολυμεσικής παρουσίασης, με θέμα κυρίως παιδικά παραμύθια και τις αφηγήσεις. Στη συνέχεια αναπτύσσονται ηλεκτρονικά βιβλία σε διάφορες μορφές με χαμηλή διάδραση, τα οποία διαβάζονται αρχικά από τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές, ενώ αμέσως μετά αναπτύσσονται ηλεκτρονικά βιβλία με ενισχυμένες δυνατότητες ανάγνωσης που διαβάζονται αντίστοιχα από φορητές συσκευές ανάγνωσης (e-book readers). Ακριβώς μετά αναπτύσσονται τα εμπλουτισμένα ψηφιακά βιβλία (enriched e-books) ενσωματώνοντας διαδραστικούς μαθησιακούς πόρους, καθώς και λειτουργίες που ενισχύουν την ανάγνωση με τη χρήση των φορητών συσκευών ανάγνωσης (ipad, tablet pc, PDA, κ.ά.).

Τον όρο ηλεκτρονικό βιβλίο (e-book) το συναντούμε στη βιβλιογραφία ως ebook, e-textbook, web textbook, online textbook, digital textbook, ePUB, Portable Document Format (pdf), Mobipocket κ.ά. και δηλώνει την έκδοση ενός έντυπου βιβλίου σε ηλεκτρονική μορφή (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2009).

Τα σημαντικότερα πλεονεκτήματα που παρέχει η ψηφιακή ανάγνωση μέσω των ηλεκτρονικών βιβλίων που διαβάζονται από συσκευές ανάγνωσης (e-books readers) είναι: α) η πιθανή προώθηση της ανάγνωσης κυρίως σε ηλικιακές ομάδες νέων οι οποίοι είναι εξοικειωμένοι με τη ψηφιακή ανάγνωση β) η παραγωγή βιβλίων σε μικρό χρόνο καλύπτοντας την επικαιρότητα γ) η δημιουργία νέων και πολλαπλών εκδόσεων (version) λόγω της εύκολης διόρθωσης των λαθών και της προσθήκης νέων πληροφοριών δ) η φορητότητα, καθώς πολλά βιβλία μπορούν να αποθηκευτούν και να μεταφερθούν στην ηλεκτρονική συσκευή ανάγνωσης σε οποιοδήποτε σημείο ε) η δυνατότητα ψηφιακής ανάγνωσης σε άτομα με ειδικές

ανάγκες (μέγεθος κειμένου και τύπος γραμματοσειράς) (Kapaniaris, A., Vainas, K., Papadimitriou, E., Valatsou, G., 2010).

2. Η ψηφιακή ανάγνωση στην εκπαίδευση

Εδώ και μερικά χρόνια καταγράφεται διεθνώς ένας διάλογος στην εκπαιδευτική κοινότητα, κατά πόσο μπορεί η ψηφιακή ανάγνωση και τα ψηφιακά βιβλία να ενσωματωθούν στην εκπαιδευτική διαδικασία προς όφελος του μαθητή. Ο διάλογος αυτός δεν έχει διατυπωθεί μέσα από συγκεκριμένες δημοσιεύσεις που να αναλύουν το ζήτημα διεξοδικά. Παρόλα αυτά, οι απόψεις που τίθενται καταλήγουν στα ερωτήματα που σχετίζονται με το κατά πόσο είναι εφικτό να διαβαστούν ή να χρησιμοποιηθούν ψηφιακά βιβλία με τη βοήθεια ψηφιακών μέσων ή συσκευών, κατά τη διάρκεια του μαθήματος ή και σε άλλες παράλληλες δραστηριότητες (εκπαιδευτικές επισκέψεις).

Οι προβληματισμοί επίσης όλων των μαχόμενων εκπαιδευτικών εντοπίζονται κυρίως: α) σε ζητήματα συγκέντρωσης και εστίασης των μαθητών, στο ζητούμενο γνωστικό αντικείμενο και όχι σε παρεμφερή και πολλές φορές περιττή πληροφορία β) στην επιτόπια διαχείριση της πληροφορίας που ανακτάται από το διαδίκτυο σε περιβάλλον τάξης (μορφή, έκταση, αποθήκευση, αξιοποίηση) γ) στη διαχείριση του χρόνου (διδασκτικής ώρας) με το δεδομένο των ιδιαιτεροτήτων που υπάρχουν από την χρήση των φορητών συσκευών ανάγνωσης δ) σε ζητήματα εκπαίδευσης εκπαιδευτικών και μαθητών ε) στην καλλιέργεια ψηφιακής κουλτούρας για την εκπαιδευτική χρήση τέτοιων μέσων ανάγνωσης, στ) στον παιδαγωγικό σχεδιασμό για την ένταξη τέτοιων μέσων στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Βέβαια η ψηφιακή ανάγνωση για τους μαθητές αλλά και για τους νέους εκπαιδευτικούς είναι μια διαδικασία γνωστή και οικεία πολλές φορές. Οι μαθητές είναι αρκετά εξοικειωμένοι στο να διαβάζουν ψηφιακά λ.χ. από τον ηλεκτρονικό υπολογιστή (face book), το κινητό τηλέφωνο την τηλεόραση, και από άλλες φορητές συσκευές. Ωστόσο πολλές φορές είναι διαφορετική η διάθεση μας όταν διαβάζουμε ένα λογοτεχνικό βιβλίο σε έντυπη μορφή, όταν περιηγούμαστε στο διαδίκτυο ή κάνουμε κάποια άλλη εργασία. Τελικά αυτό που κυριαρχεί, όταν κάτι μας ενδιαφέρει, και επικεντρωνόμαστε είναι το περιεχόμενο και όχι το μέσο ανάγνωσης (Gasouka, M., Kapaniaris, A., Arvanitidou, Z., Foulidi, X., Raptou, E. 2013).

3. Τα είδη των ψηφιακών βιβλίων

Για να γνωρίσουμε και να κατανοήσουμε τα είδη των ψηφιακών βιβλίων θα πρέπει να τα κατατάξουμε ανάλογα με το είδος του ψηφιακού βιβλίου, τις συσκευές ανάγνωσης (σταθερές ή φορητές), τις τεχνολογίες ανάπτυξης, το επίπεδο ανάγνωσης, διάδρασης και διερεύνησης.

A/A	Είδος ψηφιακού βιβλίου	Συσκευές ανάγνωσης	Τεχνο-λογίες ανάπτυξης	Επίπεδα ανάγνωσης	Επίπεδα διάδρασης & διερεύνησης
1	Απλά ψηφιακά βιβλία	Σταθεροί και φορητοί ηλεκτρονικοί υπολογιστές, φορητές συσκευές ανάγνωσης (e-book readers)	Εμπορικά λογισμικά γραφείου	Άριστο	Μέτριο
2	Σύνθετα ψηφιακά βιβλία	Σταθεροί και φορητοί ηλεκτρονικοί υπολογιστές, φορητές συσκευές ανάγνωσης (e-book readers)	Εμπορικά λογισμικά (HTML editor, e-book editor)	Άριστο	Καλό
3	Flip book	Σταθεροί και φορητοί ηλεκτρονικοί υπολογιστές	Εμπορικά λογισμικά	Πολύ καλό	Μέτριο
4	Εμπλουτισμένα ψηφιακά βιβλία (HTML)	Σταθεροί και φορητοί ηλεκτρονικοί υπολογιστές, φορητές συσκευές ανάγνωσης (i-pad, tablet p.c.)	HTML editor	Άριστο	Άριστο
5	Εμπλουτισμένα ψηφιακά βιβλία (e-anagnosis - e-Ana)	Σταθεροί και φορητοί ηλεκτρονικοί υπολογιστές, φορητές συσκευές ανάγνωσης (i-pad, tablet p.c.)	Εμπορικό λογισμικό e-anagnosis (www.e-anagnosis)	Άριστο	Πολύ καλό
6	Εμπλουτισμένα βιβλία για ipad	Φορητές συσκευές ανάγνωσης (i-pad)	Εμπορικό λογισμικό iBooks (Ελεύθερο)	Άριστο	Άριστο

Πίνακας 1: Τα είδη των ψηφιακών βιβλίων

Όπως προκύπτει από τον παραπάνω πίνακα (πίνακας 1), οι τρεις πρώτες κατηγορίες ανήκουν στα λεγόμενα ηλεκτρονικά βιβλία (e-books), τα οποία διαβάζονται από σταθερούς - φορητούς ηλεκτρονικούς υπολογιστές και φορητές συσκευές ανάγνωσης (e-book readers). Παρέχουν υψηλό επίπεδο ανάγνωσης, και μέτριο επίπεδο διάδρασης και διερεύνησης. Θα μπορούσαμε να εντάξουμε τις πρώτες κατηγορίες στην πρώτη γενιά ψηφιακών βιβλίων και τις υπόλοιπες τρεις κατηγορίες στη δεύτερη γενιά ψηφιακών βιβλίων, επονομαζόμενη και γενιά των εμπλουτισμένων ψηφιακών βιβλίων (enriched e-book) με άριστο επίπεδο διάδρασης και διερεύνησης.

Όσον αφορά τις τεχνολογίες ανάπτυξης των ηλεκτρονικών (e-book) και ψηφιακών εμπλουτισμένων βιβλίων (enriched e-book), δηλαδή τα εργαλεία συγγραφής, μπορούμε να πούμε ότι προσφέρονται σε πολλές των περιπτώσεων δωρεάν ή με πολύ χαμηλό κόστος.

4. Από τα ηλεκτρονικά (e-book) στα εμπλουτισμένα βιβλία (enriched e-books)

Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή σταδιακά από τα ηλεκτρονικά βιβλία (e-book), δηλαδή τα βιβλία κειμένου με στοιχειώδη διάδραση (εσωτερικούς και εξωτερικούς συνδέσμους, σελιδοδείκτες, δυνατότητα αναζήτησης λέξεων, δυνατότητα αναζήτησης τίτλων και συγγραφέων, κ.ά.) φτάσαμε στα εμπλουτισμένα βιβλία (enriched e-books). Τα εμπλουτισμένα βιβλία έχουν σαν πρόγονο τα πολυμεσικά βιβλία (multimedia books) με τη διαφορά ότι τα εμπλουτισμένα βιβλία προσφέρουν μαθησιακές εμπειρίες και όχι απλά διασκέδαση, παρακολούθηση ή ανάγνωση με πολυμεσικά στοιχεία.

Σύμφωνα με τους Gasouka, at al., το εμπλουτισμένο ψηφιακό βιβλίο (enriched e-book) είναι: «... μια ψηφιακή έκδοση βιβλίου σε μορφή ιστοσελίδας (html) ή σε μορφή epub ή σε οποιοδήποτε άλλο πρότυπο, ψηφιακά εμπλουτισμένο με απλά μαθησιακά αντικείμενα (Learning Asset) ή με σύνθετα μαθησιακά αντικείμενα (Learning Resource), ή με συνδυασμό των δυο παραπάνω με ειδική σήμανση, δυνατότητα πληροφόρησης (mouseover) σε κάθε εικονίδιο καθώς και πρόσθετων διδασκτικών συνδέσμων (hot words)...» (Gasouka, at al., 2013).

Τα απλά μαθησιακά αντικείμενα είναι: η εικόνα, το κείμενο, ο ήχος, το βίντεο, η ανοιχτή δραστηριότητα, η ερευνητική δραστηριότητα και οι αναπαραστάσεις δεδομένων. Τα σύνθετα μαθησιακά αντικείμενα είναι: όπως το εκπαιδευτικό παιχνίδι, οι ασκήσεις πρακτικής και εξάσκησης, οι εφαρμογές αξιολόγησης, η μελέτη περίπτωσης, οι εφαρμογές επίδειξης, οι εφαρμογές παρουσίασης, το εκπαιδευτικό σενάριο-σχέδιο μαθήματος, το παιχνίδι ρόλων, το γλωσσάρι, ο οδηγός αναφοράς, το διδακτικό εργαλείο, η πηγή-αναφορά, το webcast (Καπανιάρης & Παπαδημητρίου, 2012).

5. Πως μπορούν να αξιοποιηθούν στην εκπαίδευση τα εμπλουτισμένα ψηφιακά βιβλία

Τα εμπλουτισμένα βιβλία προσφέρουν ευκαιρίες για μαθησιακές εμπειρίες μέσω των απλών και σύνθετων μαθησιακών αντικειμένων, τα οποία εντάσσονται σε ένα συνολικό παιδαγωγικό σχεδιασμό που σχετίζεται με το σενάριο μαθήματος και τα φύλλα δραστηριότητας, στο πλαίσιο διδασκαλίας μια διδακτικής ενότητας. Στην ουσία, τα εμπλουτισμένα βιβλία είναι το όχημα για να δημιουργήσουμε μαθησιακές εμπειρίες στους μαθητές και τις μαθήτριες και αυτό ίσως είναι το νέο που μπορούν να φέρουν στην εκπαίδευση.

Η μαθησιακή εμπειρία δεν είναι η παραγωγή μιας δραστηριότητας χρησιμοποιώντας σύστημα ηλεκτρονικών υπολογιστών με στόχο η δραστηριότητα να είναι μόνο αποτελεσματική, εύκολα αφομοιώσιμη και εύλικτη προσφέροντας ικανοποίηση στους μαθητές. Η ουσία είναι ότι πρέπει να είναι χρήσιμη στη ζωή των μαθητών/τριών (Thomas, N., Carroll, F., Kop, R. & Stocking, S., 2012).

Η αξιοποίηση των εμπλουτισμένων βιβλίων και των αντίστοιχων συσκευών ανάγνωσης στην εκπαίδευση δεν είναι μια απλή διαδικασία. Προϋποθέτει προσεκτική αξιολόγηση των παραγόντων που καθορίζουν τη διαδικασία ανάπτυξης του περιεχομένου, της αναγνωσιμότητας, της διερεύνησης που παρέχουν οι ψηφιακοί πόροι και της συνολικής διαδραστικότητας που μπορούν να παρέχουν τα ψηφιακά εμπλουτισμένα βιβλία στην εκπαιδευτική διαδικασία. Άλλωστε η χρήση των εμπλουτισμένων βιβλίων και η χρήση αντίστοιχα ενός νέου σύγχρονου τεχνολογικού μέσου ανάγνωσης (gadget) που πολλές φορές εμφανίζεται και ως συρμός (μόδα) δεν είναι λόγος για τη χρήση του στην εκπαίδευση.

Συνεπώς, αυτά που πρέπει να διερευνηθούν προσεκτικά και πριν την εισαγωγή του ψηφιακού βιβλίου τόσο ως περιεχόμενο, όσο και ως επιλογή συσκευής ανάγνωσης στην τάξη είναι: α) οι συσκευές στις οποίες μπορεί να διαβαστεί το εμπλουτισμένο ψηφιακό βιβλίο (e-reader, i-pad, tablet computer, personal computer) και οι αντίστοιχες δυσκολίες, το κόστος και οι συσχετισμοί που θα δημιουργηθούν στην τάξη, β) το λογισμικό με το οποίο μπορεί να δημιουργηθεί - συνδιαμορφωθεί - επεκταθεί το ψηφιακό βιβλίο (i-book, HTML, e-anagnosis) έτσι ώστε στο μέλλον να μπορεί να συντηρηθεί και να διορθωθεί χωρίς προβλήματα, γ) το είδος του ψηφιακού εμπλουτισμού (απλά και σύνθετα μαθησιακά αντικείμενα), δ) το παιδαγωγικό/διδασκτικό πλαίσιο που αφορά τον τρόπο και το σκεπτικό δημιουργίας ενός εμπλουτισμένου ψηφιακού βιβλίου.

6. Τι είναι τα μαθησιακά αντικείμενα (Learning Object)

Για τον ορισμό του μαθησιακού αντικειμένου κατά καιρούς έχουν γίνει αρκετές προσπάθειες ώστε να διατυπωθούν ορισμοί και περιγραφές. Ενδεικτικά, μπορούμε να αναφέρουμε προγράμματα τα οποία προωθούσαν πρωτοβουλίες, προκειμένου να διευκολυνθεί η εξάπλωση των μαθησιακών αντικειμένων, παρόλο που χρησιμοποιούσαν διαφορετικές έννοιες στις ονομασίες τους, όπως «παιδαγωγικά ντοκουμέντα» (ARIADNE, 2000), «συστατικά εκπαιδευτικού λογισμικού» (ESCOT, 2000), «μαθησιακό υλικό παρεχόμενο μέσω του Διαδικτύου» (MERLOT, 2000) (Στεφάνου, 2002).

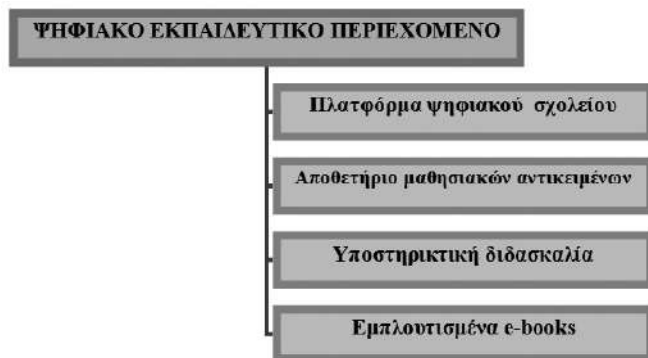
Σύμφωνα με τον ορισμό του L.T.S.C. (Learning Technology Standards Committee) μαθησιακά αντικείμενα ορίζονται ως οντότητες, ψηφιακές ή μη, που μπορούν να επαναχρησιμοποιηθούν από διάφορα διδακτικά συστήματα και εκπαιδευτικά περιβάλλοντα (LTSC 2000).

Οι ψηφιακοί πόροι εμπλουτισμού ανάλογα με την προτεινόμενη εκπαιδευτική τους χρήση αντιστοιχίζονται σε δυο τύπους μαθησιακών αντικειμένων, που προτείνονται από το LRE LOM (Learning Resource Type LOM). Έτσι, σύμφωνα με το LRE LOM (IEE 2002) διακρίνονται δυο τύποι μαθησιακών αντικειμένων: α) το απλό μαθησιακό αντικείμενο (learning asset), β) το σύνθετο μαθησιακό Αντικείμενο (learning resource).

Οι λειτουργικές απαιτήσεις των μαθησιακών αντικειμένων στις οποίες έχει καταλήξει με μεγάλη αποδοχή η εκπαιδευτική κοινότητα είναι: α) η προσβασιμότητα (accessibility) η οποία διασφαλίζεται με τη χρήση κατάλληλων μεταδεδομένων ώστε να είναι δυνατή η αποθήκευση και η αναφορά σε μια βάση δεδομένων β) η δυνατότητα επαναχρησιμοποίησης (reusability) δίνοντας τη δυνατότητα λειτουργίας σε διαφορετικά εκπαιδευτικά πλαίσια γ) η διαλειτουργικότητα (interoperability) μέσω της οποίας διασφαλίζεται η ανεξαρτησία από την πλατφόρμα και το σύστημα διαχείρισης γνώσης (Polsani, 2003).

7. Εμπλουτισμός ψηφιακών βιβλίων I: Η περίπτωση του ψηφιακού σχολείου στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση

Ο εμπλουτισμός των ψηφιακών βιβλίων της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα στηρίχθηκε στο πρόγραμμα του ψηφιακού σχολείου που υλοποιήθηκε από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων από το 2010 με σειρά δράσεων, που οργανώνονται σε πέντε βασικούς άξονες. Σύμφωνα με το άξονα 2 «Πλούσιο, διαδραστικό και σε αντιστοιχία με τα προγράμματα σπουδών ψηφιακό εκπαιδευτικό περιεχόμενο (e-books) για όλες τις τάξεις και τα μαθήματα» έπρεπε να δημιουργηθούν μεταξύ άλλων και τα εμπλουτισμένα ψηφιακά βιβλία (Υ.Π.Δ.Μ.Θ., 2010).

Σχήμα 1: Οι δράσεις του άξονα «ψηφιακό εκπαιδευτικό περιεχόμενο»

Ο ψηφιακός εμπλουτισμός των σχολικών βιβλίων ενταγμένος στο πρόγραμμα του ψηφιακού σχολείου αφορά την πρώτη προσπάθεια στην Ελλάδα, ίσως και στην Ευρώπη, πιθανόν και σε όλο τον κόσμο για τον εμπλουτισμό βιβλίων με απλά και σύνθετα μαθησιακά αντικείμενα. Ο ψηφιακός εμπλουτισμός πραγματοποιήθηκε στα υπάρχοντα σχολικά βιβλία τα οποία δημιουργήθηκαν καταρχήν σε μορφή HTML. Στη συνέχεια δημιουργήθηκαν ομάδες εργασίες έμπειρων εκπαιδευτικών ανά ειδικότητα οι οποίες ανέλαβαν να δημιουργήσουν του ψηφιακούς πόρους εμπλουτισμού (απλά και σύνθετα μαθησιακά αντικείμενα). Αμέσως μετά οι ψηφιακοί πόροι ενσωματώθηκαν στα HTML αρχεία των βιβλίων και προστέθηκαν οι κατάλληλοι εσωτερικοί και εξωτερικοί σύνδεσμοι (wikipedia, you tube, Λεξικό Τριανταφυλλίδη, κ.ά.). Οι παραπάνω εργασίες πραγματοποιήθηκαν υπό την εποπτεία των υπεύθυνων επιστημονικών συντονιστών (μέλη ΔΕΠ ελληνικών πανεπιστημίων) που είχαν και τον κατάλληλο παιδαγωγικό - διδακτικό σχεδιασμό καθώς επίσης και τον τελικό έλεγχο λειτουργίας των εμπλουτισμένων βιβλίων.

Όλο το περιεχόμενο των εμπλουτισμένων βιβλίων υπάρχει στη δικτυακή πλατφόρμα του ψηφιακού σχολείου (εικόνα 1) όπου μαθητές και εκπαιδευτικοί μπορεί να επισκεφτεί αρχικά από το κεντρικό μενού τον κατάλογο μαθημάτων, να επιλέξει την κατάλληλη βαθμίδα και τάξη και στη συνέχεια το σχετικό βιβλίο. Όλα τα βιβλία προσφέρονται: α) σε μορφή απλού ψηφιακού βιβλίου (pdf) με δυνατότητα ανάκτησης (download) β) σε ηλεκτρονικό βιβλίο με μορφή HTML ανά κεφάλαιο - ενότητα αποκλειστικά για ανάγνωση γ) σε εμπλουτισμένο βιβλίο ανά κεφάλαιο αποκλειστικά για ανάγνωση.

Εικόνα 1: Η δικτυακή πλατφόρμα του ψηφιακού σχολείου (<http://digitalschool.minedu.gov.gr>)

Οι πόροι εμπλουτισμού (απλά και σύνθετα μαθησιακά αντικείμενα) εμφανίζονται με ειδική σήμανση ως εικονίδια και είναι σημεία πάνω στο ηλεκτρονικό βιβλίο, τα

οποία λειτουργούν ως σύνδεσμοι και οδηγούν στο μαθησιακό υλικό, που έχει αναπτυχθεί για τη συγκεκριμένη ενότητα του βιβλίου. Πάνω σε κάθε ψηφιακό πόρο υπάρχει συνήθως ενσωματωμένος ο τίτλος της εφαρμογής, το κεφάλαιο, η ενότητα του μαθήματος, οι οδηγίες χρήσης, καθώς και οι σχετικές πληροφορίες για τους δημιουργούς. Στους ψηφιακούς πόρους περιλαμβάνονται: το αφηγηματικό κείμενο, ο ήχος, το κείμενο, το βίντεο, η εικόνα, τα σχήματα, οι πίνακες, τα διαγράμματα, τα γραφήματα, τα μοντέλα, τα γλωσσάρια, τα ευρετήρια, τα λεξικά, οι ασκήσεις αυτοαξιολόγησης, τα ερωτηματολόγια, τα quiz, η δραστηριότητα, η ανοιχτή δραστηριότητα, η ερευνητική δραστηριότητα, ο καθορισμός του προβλήματος (problem statement), η διερεύνηση, ο εννοιολογικός χάρτης, τα αρχεία παρουσιάσεων, οι διαλέξεις, τα slides αντικειμένων επίδειξης (demonstration), το σενάριο, το βίντεο youtube και ο χάρτης, κ.ά. Πάνω σε κάθε παράθυρο του ψηφιακού πόρου υπάρχουν επιλογές (με τη μορφή button), οι οποίες σχετίζονται με την πληροφοριακή καρτέλα του εμπλουτισμού (δημιουργός, πνευματικά δικαιώματα, υπεύθυνος διασύνδεσης ψηφιακών πόρων, πληροφορίες για το έργο). Επίσης, άλλες επιλογές (με τη μορφή button) αφορούν οδηγίες χρήσης για την εφαρμογή του ψηφιακού πόρου (Καπανιάρης και Παπαδημητρίου 2012).

Εικόνα 2: Δείγμα ψηφιακού πόρου από το μάθημα της Πληροφορικής της Α΄ Γυμνασίου από τα ψηφιακά εμπλουτισμένα βιβλία

Επίσης θα πρέπει να αναφερθεί ότι παρέχεται η δυνατότητα στον/στην εκπαιδευτικό να ανακτήσει (download) κάθε ψηφιακό πόρο (απλό και σύνθετο μαθησιακό αντικείμενο) καθώς και να πληροφορηθεί για το είδος του μαθησιακού αντικειμένου μέσω των μεταδεδομένων που συνοδεύουν κάθε αντικείμενο. Όλα αυτά παρέχονται μέσω του αποθετηρίου μαθησιακών αντικειμένων του ψηφιακού σχολείου.

Το «Φωτόδεντρο» (<http://photodentro.edu.gr>) σχεδιάστηκε στα πλαίσια των δράσεων του «Ψηφιακού Σχολείου» με σκοπό να αποτελέσει το Πανελλήνιο Ψηφιακό Αποθετήριο Μαθησιακών Αντικειμένων για την πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκ-

παίδευση. Βασικός στόχος του αποθετηρίου είναι να αποτελέσει σημείο αναφοράς για ψηφιακό εκπαιδευτικό περιεχόμενο διαθέσιμο σε μαθητές, εκπαιδευτικούς, γονείς, αλλά και οποιοδήποτε άλλο ενδιαφερόμενο (Καπανιάρης και Παπαδημητρίου, 2012)

Σύμφωνα με την ηλεκτρονική σελίδα του έργου το «Φωτόδεντρο» (<http://photodentro.edu.gr>) δεν είναι σε καμία περίπτωση ένα απλό αποθετήριο. Στόχος του «Φωτόδεντρου», είναι να αποτελέσει τον Εθνικό Συσσωρευτή Εκπαιδευτικού Περιεχομένου (National Aggregator), συγκεντρώνοντας μεταδεδομένα από συλλογές ψηφιακών πόρων, που βρίσκονται σε ψηφιακές βιβλιοθήκες και αποθετήρια άλλων φορέων (μουσείων, βιβλιοθηκών, οπτικοακουστικά αρχείων, Europeana κ.ά.) και τα οποία θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν στη διαδικασία της μάθησης.

Εικόνα 3: Η αρχική σελίδα του αποθετηρίου Φωτόδεντρο (<http://photodentro.edu.gr>)

Η σύνδεση των μαθησιακών αντικειμένων μπορεί να πραγματοποιηθεί με τη χρήση ενός free HTML editor (π.χ. CoffeeCup Free HTML editor) πάνω στην HTML ιστοσελίδα με τη χρήση της τεχνικής αναδυόμενου παραθύρου (shadowbox) έτσι ο μαθητής να μην μεταβαίνει σε νέα ιστοσελίδα που μπορεί να προκαλέσει σύγχυση και αποπροσανατολισμό καθώς επίσης και χρήση εμφάνισης πληροφορίας με το δείκτη του ποντικιού (mouse over).

```
<a href="extras/html/kefi_en3_eisagogiki_prousiasi_popup.htm" rel="shadowbox;height=600;width=800" title="Εισαγωγική παρουσίαση, 3. Ο θεός είναι κοντά μας" ></a>
```

Εικόνα 4: Η δήλωση σύνδεσης ενός μαθησιακού αντικειμένου στην HTML σελίδα με πρόβλεψη για αναδυόμενο παράθυρο (shadowbox) και mouse over

Εικόνα 5: Το αποτέλεσμα της χρήσης mouse over στο εικονίδιο που συνδέεται με το μαθησιακό αντικείμενο

κείμενα) που θα ενσωματωθούν (π.χ. για τις επιστήμες Μηχανικών και Πληροφορικής) υποχρεωτικά από τους δημιουργούς (συγγραφείς) στα ψηφιακά βιβλία είναι: α) σχήματα - εικόνες β) στατικοί χάρτες γ) διαδραστικοί χάρτες δ) ήχος ε) βίντεο στ) λοιπά κινούμενα διαδραστικά αντικείμενα. Αντίστοιχα προαιρετικά προτείνονται: α) μαθηματικά αντικείμενα β) αλγόριθμοι. Βασική προϋπόθεση κατά την παράδοση ενός απλού ή σύνθετου μαθησιακού αντικειμένου είναι και τα αντίστοιχα μεταδεδομένα. Το τελικό παραδοτέο αυτών των εμπλουτισμένων βιβλίων θα είναι σε μορφή Epub 3 με διαδραστικό περιεχόμενο.

9. Εμπλουτισμός ψηφιακών βιβλίων ΙΙΙ: Ψηφιακός εμπλουτισμός με το λογισμικό Marginalia (Composer & Paspantu) της eAnagnosis

Μέσω των εφαρμογών Marginalia (Composer & Paspantu) της eAnagnosis (www.eAnagnosis.com) μπορούμε να διαχειριστούμε (ανάγνωση και δημιουργία) εμπλουτισμένα βιβλία. Η εφαρμογή Marginalia αποτελείται από λογισμικά ανάγνωσης (Composer) και συγγραφής (Paspantu) και παρέχει στον/στην αναγνώστη/τρια και στον/στη συγγραφέα δυνατότητες διαχείρισης της ύλης και πολυμεσικό περιεχόμενο (κείμενο, ήχο, εικόνα, video, Internet). Ειδικότερα, το λογισμικό Marginalia Composer προσφέρεται δωρεάν από τον αντίστοιχο δικτυακό τόπο της εταιρείας eAnagnosis. Οι χρήστες μπορούν να διαβάσουν περιεχόμενο δωρεάν ή επί πληρωμή (εκδόσεις εμπλουτισμένων ψηφιακών εκδόσεων). Αντίστοιχα με το λογισμικό Marginalia Paspantu το οποίο διατίθεται σε χαμηλό κόστος οι εκπαιδευτικοί, μαθητές/τριες μπορούν να δημιουργήσουν τα δικά του εμπλουτισμένα ψηφιακά βιβλία εισάγοντας καταρχήν PDF ή ePub-eBooks αρχεία (www.eanagnosis.gr/).

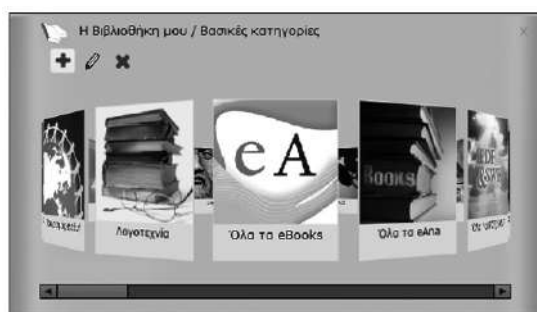
Εικόνα 7: Το λογισμικό Marginalia Composer σε επίπεδο προβολής βιβλίου

Τα εργαλεία διαχείρισης του λογισμικού Marginalia (Composer & Paspantu) όπως αυτά εμφανίζονται (εικόνα 8) περιλαμβάνουν τις παρακάτω λειτουργίες:

Εικόνα 8: Τα εργαλεία διαχείρισης του λογισμικού Marginalia (Composer & Paspартu)

- α) άνοιγμα αρχείων από μια ενσωματωμένη βιβλιοθήκη που μπορούν οι αναγνώστες και οι μαθητές να αποθηκεύσουν τα αρχεία των ψηφιακών βιβλίων
- β) αναζήτηση στις σημειώσεις, καθώς και σε όλα τα e-books, με λέξεις κλειδιά σε συνδυασμό με βαθμό σπουδαιότητας για κάθε ψηφιακό πόρο
- γ) αναζήτηση και διαχείριση video από το You tube μέσω εργαλειοθήκης
- δ) δυνατότητα πρόσβασης στο διαδίκτυο μέσω ειδικού παραθύρου (browser) μέσα στο βιβλίο
- ε) πληκτρολόγηση σημειώσεων και εισαγωγής υπερσύνδεσης μέσω ειδικού παραθύρου (browser) μέσα στο βιβλίο
- στ) αναζήτηση και εμφάνιση τοπικών (από τον τοπικό σκληρό δίσκο) εικόνων, video και e-book
- ζ) αναζήτηση και εμφάνιση pdf αρχείων και swf e-books
- η) δυνατότητα αλλαγής ταπετσαρίας για την επιφάνεια εργασίας του λογισμικού
- θ) εμφάνιση/απόκρυψη επιφάνειας εργασίας
- ι) εναλλαγή γλώσσας με τέσσερις επιλογές χωρών (Ελληνικά, Αγγλικά, Γαλλικά, Γερμανικά).

Εικόνα 9: Η βιβλιοθήκη του λογισμικού

Ο ψηφιακός εμπλουτισμός των βιβλίων πραγματοποιείται μέσω των επιλογών της εργαλειοθήκης που προσφέρει το Marginalia Paspартu (εικόνα 10) και είναι οι παρακάτω:

Εικόνα 10: Η εργαλειοθήκη για ψηφιακό εμπλουτισμό των βιβλίων

α) απόκρυψη σημειώσεων β) δημιουργία σημείωσης με τη βοήθεια ένθετου σημειωματάριου γ) δημιουργία χρωματισμού (υπογράμμισης) δ) δημιουργία αγκίστρων για οριοθέτηση περιοχής κειμένου ή εικόνας ε) εισαγωγή σελιδοδείκτη στ) εισαγωγή video ζ) εισαγωγή video από το You Tube.

10. Συμπεράσματα

Το εμπλουτισμένο ψηφιακό βιβλίο ή το διαδραστικό ψηφιακό βιβλίο, ή το ηλεκτρονικό διαδραστικό βιβλίο ή με οποιαδήποτε παρόμοιο τίτλο και αν το συναντήσουμε στη βιβλιογραφία δεν ακολούθησε την αλματώδη εξέλιξη των ηλεκτρονικών υπολογιστών, του διαδικτύου και των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνιών. Παρόλα αυτά, τις τελευταίες δεκαετίες με οδηγό τα απλά βιβλία κειμένου και τους απλούς αναγνώστες βιβλίων (e-book readers) οδηγούμαστε στα νέα εμπλουτισμένα βιβλία με μαθησιακά αντικείμενα καθώς και στις νέες συσκευές ανάγνωσης (tablets) τύπου υπολογιστής ταμπλέτας (π.χ. Apple iPad, Samsung Galaxy, Sony Xperia, Samsung Tablet, Toshiba Tablet, Acer Iconia Tablet, κ.ά.).

Το ζήτημα όμως που γεννάται είναι αν η χρήση των εμπλουτισμένων βιβλίων στην εκπαίδευση με τις παρεμφερείς συσκευές ανάγνωσης μπορεί να βοηθήσει την εκπαιδευτική διαδικασία, σε ποιο πλαίσιο και με ποιες διαδικασίες; Αν τα εμπλουτισμένα ψηφιακά βιβλία χρησιμοποιηθούν ως συσκευές ανάγνωσης και μόνο, μάλλον δεν θα έχουν ενεργό ρόλο στην εκπαιδευτική διαδικασία. Έτσι μπορεί να οδηγηθούμε στη χρήση εργαλείων (gadgets) που δεν προσφέρουν κάτι το ουσιαστικό απλά εξυπηρετούν δήθεν εκπαιδευτικές καινοτομίες και μια εμπορική πολιτική που προωθείται στην εκπαίδευση. Αν όμως αυτά τα βιβλία συνδυαστούν με μαθησιακές εμπειρίες (learning experience) με συγκεκριμένο παιδαγωγικό - διδακτικό πλαίσιο που οδηγεί σε δομημένες ενότητες μαθημάτων με κατάλληλο σενάριο και φύλλα δραστηριοτήτων μπορεί να έχουμε πραγματική ενσωμάτωση του εμπλουτισμένου ψηφιακού βιβλίου ως εργαλείου μάθησης.

Η εκπαιδευτική κοινότητα μπορεί να εκμεταλλευτεί τα πλεονεκτήματα των εμπλουτισμένων βιβλίων με τα αντίστοιχα μαθησιακά αντικείμενα και τη φορητότητα των συσκευών ανάγνωσης. Έτσι μπορεί να οδηγηθούμε σε μια διαφορετική προσέγγιση στην καθημερινή εκπαιδευτική διαδικασία που θα ενισχύεται: α) με επιτόπιες εκπαιδευτικές επισκέψεις όπου θα συνδυάζεται η επίσκεψη σε εκπαιδευτικούς/πολιτιστικούς χώρους με φορητές συσκευές ανάγνωσης στις οποίες θα ενσωματώνονται τα εμπλουτισμένα ψηφιακά βιβλία και άλλες πληροφορίες β) με παρο-

χή επί τόπου στην τάξη συμπληρωματικής πληροφόρησης από το διαδίκτυο για εκπαιδευτικά θέματα γ) με προσθήκη διαδραστικών δραστηριοτήτων (μαθησιακά αντικείμενα) σε κάθε διδακτική ενότητα προσαρμοσμένη με την ύλη του σχολικού βιβλίου δ) δυνατότητα προσθήκης νέας πληροφορίας από τους μαθητές καθώς και σχολιασμού - σημειώσεων στα υπάρχοντα σχολικά βιβλία.

Στο μέλλον, ο ρόλος των εκπαιδευτικών πιθανόν να είναι συνυφασμένος με διατύπωση και υποστήριξη δραστηριοτήτων και σεναρίων μάθησης που θα εμπλέκουν ενεργά εμπλουτισμένα ψηφιακά βιβλία και φορητές συσκευές μάθησης ενισχύοντας τους μαθητές να οικοδομήσουν το δικό του νοητικό μοντέλο σε όλα τα γνωστικά αντικείμενα.

Βιβλιογραφία

Ariadne (2000). Alliance of remote instructional authoring and distribution networks for Europe Διαθέσιμο στο : <http://ariadne.unil.ch/> [Πρόσβαση 14/4/2014].

Escot (2000). Educational software components of tomorrow website Διαθέσιμο στο: <http://www.escot.org/> [Πρόσβαση 14/4/2014].

Gasouka, M., Kapaniaris, A., Arvanitidou, Z., Foulidi, X., Raptou, E. (2013), "Folk culture and digital enriched books: The case study of the digital enriched tool "E-ANAGNOSIS". In Gómez L., et. al. (Ed.), 7th International Technology, Education and Development Conference: (pp. 4176-4184). Valencia: International Association of Technology, Education and Development.

IEEE (2002). 1484.12.1-2002, Standard for Learning Object Metadata. The Institute of Electrical and Electronics Engineers, Inc Διαθέσιμο στο: http://standards.ieee.org/findstds/standard/1484.12.1-2002-Cor_1-2011.html [Πρόσβαση 14/4/2014].

Kapaniaris, A., Vainas, K., Papadimitriou, E., Valatsou, G. (2010). The electronic book (ebook) as a tool of problem centred teaching. Proceedings in conference for International Synergy in Energy, Environment, Tourism and contribution of Information Technology in Science, Economy, Society and Education (e R A - 5 - The Syn Energy Forum), Hosted by: T.E.I. of Piraeus (T.E.I.PIR).

LTSC (2000). Learning technology standards committee Διαθέσιμο στο: <http://ltsc.ieee.org/> [Πρόσβαση 14/4/2014].

Marginalia Composer, Διαθέσιμο στο: <http://www.eanagnosis.gr/> [Πρόσβαση 14/4/2014].

MERLOT (2000). Multimedia educational resource for learning and on-line teaching Διαθέσιμο στο: <http://www.merlot.org/merlot/index.htm> [Πρόσβαση 14/4/2014].

Polsani, P. R. (2003). Use and abuse of reusable learning objects. *Journal of Digital Information*, 3(4) Διαθέσιμο στο: <http://journals.tdl.org/jodi/index.php/jodi/article/view/89/88> [Πρόσβαση 14/4/2014].

Thomas, N., Carroll, F., Kop, R. & Stocking, S. (2012). iBook learning experience: the challenge of teaching computer architecture to first year university students. *WORLDCOMP'12- The 2012 World Congress in Computer Science, Computer Engineering, and Applied Computing*, Las Vegas, Nevada: WORLDCOMP.

Καπανιάρης, Α., Παπαδημητρίου, Ε. (2012). Πληροφορικός γραμματισμός στο νέο ψηφιακό σχολείο. *Ζήτην*, σ. 31, 51-52.

Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, (2009), Πρόταση για το σχεδιασμό και την εισαγωγή του ηλεκτρονικού βιβλίου στην εκπαίδευση, Διατμηματική Επιτροπή για τη μορφωτική αυτοτέλεια του Λυκείου και το διάλογο για την παιδεία Διαθέσιμο στο: http://www.pi-schools.gr/paideia_dialogos/eBook.pdf [Πρόσβαση 14/4/2014].

Στεφάνου, Χ., (2002), Μια Αρχιτεκτονική Διαδικτυακής Διαχείρισης Μαθησιακών Αντικειμένων, Πρακτικά 3ου Συνεδρίου ΕΤΠΕ, Οι ΤΠΕ στην Εκπαίδευση, Τόμος Α', Επιμ. Α. Δημητρακοπούλου, 26-29/9/2002, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ρόδος, Εκδόσεις Καστανιώτη - Inter@ctive.

Υπουργείο Εθνικής Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης & Θρησκευμάτων (Υ.Π.Δ.Μ.Θ.), Το Ψηφιακό Σχολείο Διαθέσιμο στο: <http://digitalschool.minedu.gov.gr/manuals/sxoleio.php> [Πρόσβαση 14/4/2014].

Φωτόδεντρο, Πανελλήνιο Ψηφιακό Αποθετήριο Μαθησιακών Αντικειμένων για την πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Διαθέσιμο στο: <http://photodentro.edu.gr> [Πρόσβαση 14/4/2014].

Οι δρόμοι της ψηφιακής διατήρησης και της ψηφιακής αρχαιολογίας

Σαράντος Καπιδάκης

---

1. Εισαγωγή

Συχνά ακούμε την προτροπή: “Ψηφιοποίησέ το για να σωθεί”. Συχνά αναφέρεται για ποικιλία συμβατικών (αναλογικών) μέσων, όπως κασέτες ήχου, βιντεοκασέτες, ποικίλο χαρτώο υλικό, κ.λπ. Είναι σωστή αυτή η προτροπή ή μήπως είναι ένας μύθος, μια ευχή μας, ή η μόνη πιθανή διέξοδος που βρίσκουμε; Καταλαβαίνουμε πως κάποιες συμβατικές μορφές απαρχαιώνονται, και σε λίγο θα εκλείψουν - ή τουλάχιστον θα είναι πολύ δυσεύρετες. Έτσι ωθούμαστε προς τις ψηφιακές.

Η απλή συσσώρευση πληροφορίας, σε συμβατική ή ψηφιακή μορφή, δεν κάνει ευκολότερη τη χρήση της. Η πληροφορία μπορεί να υπάρχει, αλλά να είναι δύσκολο να ανευρεθεί. Αν, για παράδειγμα, έχουμε μια τεράστια στοίβα με χαρτιά, το να βρούμε το επιθυμητό χαρτί μπορεί να είναι εφιάλτης. Χρειάζεται σχεδιασμός και τήρηση κανόνων.

Οι ψηφιακές μορφές και η ψηφιοποίηση, με κατάλληλες διαδικασίες και εργαλεία, προσφέρουν καλύτερη και ευκολότερη πρόσβαση στην πληροφορία από τις συμβατικές. Το ότι συχνά έτσι με τις ψηφιακές μορφές εξοικονομούμε πόρους δημιουργίας και αποθήκευσης τις κάνει πιο ελκυστικές. Και αυτό δίνει την ψευδαίσθηση της διατηρησιμότητας.

Όμως για μακρόχρονη ψηφιακή διατήρηση δεν αρκεί η εύκολη σημερινή πρόσβαση. Η διατήρηση (και στην ψηφιακή μορφή) θέλει ενσυνείδητες ενέργειες διατήρησης [Wikipedia, Digital Preservation]. Θέλει συμμόρφωση με κανόνες, και κατάλληλη ερμηνεία και αξιοποίηση της τεχνολογίας. Θα δούμε εύκολα από παραδείγματα πως η διατήρηση δεν είναι αυτονόητη, με τις τρέχουσες ενέργειες που κάνουμε. Μήπως συχνά δημιουργούμε ψηφιακά αντικείμενα που θα είναι ακατανόητα για τους μελλοντικούς αρχαιολόγους, και μέσα στην τεράστια ποσότητα ψηφιακής πληροφορίας θα αναγκαστούν να τα αγνοήσουν;

Στα επόμενα κεφάλαια θα κάνουμε μια επισκόπηση με τα οφέλη του ψηφιακού περιεχομένου και των διαφορών που έχει το ψηφιακό περιεχόμενο όταν αυτό παράγεται με ψηφιοποίηση, αντί να δημιουργείται κατευθείαν ψηφιακά. Θα αντιπαραβάλουμε ψηφιακά δεδομένα που διατίθενται αυτόνομα και αυτά που παρέχονται από αντίστοιχες υπηρεσίες.

Θα συζητήσουμε για το πώς αξιοποιείται και εξασφαλίζεται η εμφάνιση η δόμηση η επαναχρησιμοποίηση των ψηφιακών αντικειμένων. Ακολούθως θα ασχοληθούμε με την ψηφιακή διατήρηση, και θα δούμε ένα τέτοιο παράδειγμα, τα αρχεία της ανατολικής Γερμανίας κατά την ένωσή της με την Δυτική. Θα διαφανεί η αξία των στρατηγικών διατήρησης, και της αντίστοιχης τεκμηρίωσης. Και θα κλείσουμε με διαπιστώσεις και συμβουλές για διατήρηση ψηφιοποιημένου και ψηφιακού περιεχομένου.

2. Οφέλη ψηφιακού περιεχομένου

Το ψηφιακό περιεχόμενο έχει διάφορα πλεονεκτήματα, που το κάνει ιδιαίτερα ελκυστικό και προτιμητέο σε πολλές περιπτώσεις στην εποχή μας. Ενώ αρχικά θεωρήθηκε απλά ένας συμπληρωματικός τρόπος αποθήκευσης του περιεχομένου (τουλάχιστον όσον αφορά το έντυπο), σύντομα καθιερώθηκε ως πρωτεύον μέσο, και συχνά ως το μόνο μέσο διακίνησης του περιεχομένου. Για παράδειγμα, η μουσική γράφεται σχεδόν αποκλειστικά σε CDs και άλλα ψηφιακά μέσα. Κάθε τεκμήριο που δημιουργείται μαζί με κάθε αντίγραφο του που θα διακινηθεί απαιτεί ελάχιστο κόστος δημιουργίας και ενημέρωσης (εφόσον χρειαστεί). Αλλά οι λόγοι δεν είναι μόνο οικονομικοί.

Το ψηφιακό περιεχόμενο επιδέχεται εύκολη επεξεργασία από μηχανές, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται διάφορες αυτοματοποιημένες χρήσεις του και να ευνοείται ο μετασχηματισμός του σε άλλες μορφές και η επαναχρησιμοποίησή του. Αντίθετα, για να επαναχρησιμοποιηθεί το συμβατικό περιεχόμενο, συχνά χρειαζόταν να επαναληφθούν μερικά από τα στάδια της δημιουργία του, αν όχι όλα.

Επιπλέον, η (μηχανική) ανάγνωσή του (για αναπαραγωγή ή αντιγραφή) είναι εύκολη, με μηχανήματα που κυκλοφορούν ευρέως σε προσιτή τιμή. Δεν συνέβαινε το ίδιο με τη συμβατική πληροφορία, που για καλύτερη απόδοση χρειαζόταν επαγγελματικός εξοπλισμός με ακριβές κεφαλές, ώστε οι απώλειες ποιότητας να ήταν μικρές. Στην ψηφιακή ανάγνωση, δεν υπάρχουν απώλειες ποιότητας - όπως έχει αποθηκευτεί ένα ψηφιακό αρχείο, έτσι ακριβώς θα ανακτηθεί για περαιτέρω χρήση - ιδιότητα ιδιαίτερα χρήσιμη κατά τη διατήρηση.

Το ότι το ψηφιακό περιεχόμενο μεταφέρεται (ηλεκτρονικά) εύκολα και στιγμιαία παντού το κάνει διαθέσιμο καθολικά και διεθνώς και άρα πολύ ελκυστικό για τη διάδοση νέας πληροφορίας. Επίσης πολύ σημαντικό είναι ότι μπορεί να ενσωματώνει χωρίς δυσκολίες ποικίλο άλλο υλικό πολυμέσων, όπως φωτογραφίες, βίντεο ή διαδραστικές υπολογιστικές εφαρμογές, κάνοντας δυνατή και αποτελεσματική τη μίξη περιεχομένου διαφορετικού τύπου. Επιπλέον, προσφέρει περισσότερες και αποτελεσματικότερες δυνατότητες πρόσβασης στο περιεχόμενο, και ευκολίες εκμετάλλευσης του περιεχομένου (πλοήγηση, αναζήτηση, ταξινόμηση, σχολιασμός, καταγραφή χρήσεων κ.λπ.).

Στο «Εισαγωγή στις ψηφιακές βιβλιοθήκες» (Καπιδάκης, 2010) περιγράφονται αναλυτικά τα πλεονεκτήματα του ψηφιακού περιεχομένου και της οργάνωσής του σε συλλογές.

3. Ψηφιακό περιεχόμενο και ψηφιοποίηση

Για να εκμεταλλευτούμε τα προτερήματα του ψηφιακού υλικού, συχνά επιθυμούμε το συμβατικό υλικό (όχι μόνο το χαρτί, αλλά ο ήχος, το βίντεο, κ.λπ. - σε όποια συμβατική μορφή και να έχει αποθηκευτεί) να αναπαρασταθεί και ψηφιακά, μέσω της ψηφιοποίησης. Η ψηφιοποίηση συνοδεύεται με πλεονεκτήματα για το υλικό και τη χρήση του, αλλά και για το φορέα που την εφαρμόζει.

Η ψηφιοποίηση είναι μια μέθοδος για προστασία και διάσωση του πρωτοτύπου, καθώς διατηρεί την ψηφιακή του αναπαράσταση αναλλοίωτη. Μπορεί να εξυπηρετήσει πολλούς χρήστες του από αυτή την αναπαράσταση παράλληλα ελαχιστοποιώντας τους άμεσους χρήστες του (συμβατικού) υλικού. Καθώς παρέχει δυνατότητα για απομακρυσμένη χρήση και μικρότερο χρόνο εξυπηρέτησης του χρήστη, διευκολύνει την υπάρχουσα βάση των χρηστών του και την επεκτείνει με άλλους που αναχαιτιζόντουσαν από τη δύσκολη πρόσβαση στο συμβατικό περιεχόμενο, επιφέροντας περισσότερη χρήση και προβολή του υλικού.

Η διακίνηση του ψηφιακού υλικού (όχι μόνο από τον παραγωγό, αλλά και μεταξύ των χρηστών του) είναι φθηνότερη, και η συντήρηση του ψηφιακού περιεχομένου είναι τεχνικά ευκολότερη, καθώς μπορεί να γίνει σε οποιοδήποτε ψηφιακό αντίγραφο του.

Η ψηφιοποίηση, αλλά και η διακίνηση ψηφιακού περιεχομένου επιφέρει πλεονεκτήματα και στον φορέα που την κάνει, όπως οικονομία (για κατάλληλο υλικό που έχει πολύ χρήση) και ανάγκη για λιγότερο προσωπικό εξυπηρέτησης και μικρότερες υποδομές (π.χ. χώρος) ανάγνωσης. Έτσι δίνει δυνατότητα για φιλοξενία περισσότερου υλικού και βελτίωση και επέκταση των υπηρεσιών του, καθώς πάντα υπάρχει πλούσιο υλικό για να αναδειχτεί. Επίσης, ο φορέας και το προσωπικό του εκσυγχρονίζεται, αποκτώντας περισσότερη εξοικείωση με την τεχνολογία, και ο φορέας προβάλλεται περισσότερο.

Η ψηφιακή πληροφορία μπορεί να αναπαραστήσει πληροφορία διαφόρων τύπων, όπως κείμενα, εικόνες, ήχο - μουσική, βίντεο, και άλλη πληροφορία που παλαιότερα υπήρχε μόνο σε συμβατική μορφή, είτε αυτή η πληροφορία προέρχεται από ψηφιοποίηση του συμβατικού υλικού είτε δημιουργήθηκε και διασώθηκε κατευθείαν σε ψηφιακή μορφή.

Αλλά μπορεί να αναπαραστήσει και πληροφορία που δεν μπορεί καν να υπάρξει σε συμβατική μορφή, αλλά μόνο σε ψηφιακή, όπως εφαρμογές - προγράμματα

υπολογιστών, πολυμέσα (π.χ. ψηφιακά παραγόμενα εφέ), και άλλα εξελιγμένα - περίπλοκα αντικείμενα.

4. Ψηφιακά δεδομένα και υπηρεσίες

Το ψηφιακό περιεχόμενο δεν είναι πάντα αποθηκευμένα (εκ των προτέρων γνωστά) δεδομένα. Πολλές φορές το περιεχόμενο παράγεται και παρέχεται από εξειδικευμένες υπηρεσίες που επεξεργάζονται και αξιοποιούν κατάλληλα ποικίλα δεδομένα που αυτές περιέχουν.

Για παράδειγμα, ένα (ψηφιακό) λεξικό, δεν είναι απλώς μια τεράστια λίστα λέξεων, αλλά περιέχει λέξεις με κατάλληλες συμπληρωματικές πληροφορίες (όπως κανόνες παραγωγής πτώσεων, χρόνων και άλλων παράγωγων λέξεων). Μια εφαρμογή που παίζει σκάκι, πληροφορεί για την επόμενη καλύτερη κίνηση, αλλά αυτή δεν είναι προαποφασισμένη, αλλά εξαρτάται από τις προηγούμενες κινήσεις. Η επεξεργασία στοιχείων των φορολογικών δηλώσεων, η αναζήτηση στον Ιστό, στην ΕΜΥ για τον καιρό ή στη βάση δεδομένων Νόμος, κ.λπ. δίνουν αποτελέσματα που εξαρτώνται από τα δεδομένα που υπάρχουν στο σύστημα όταν τίθεται το αντίστοιχο ερώτημα.

Εφαρμογές σαν τις παραπάνω μπορούν να θεωρηθούν ψηφιακά αντικείμενα που αλληλεπιδρούν με τον χρήστη και βασίζονται σε ψηφιακό (και σπανιότερα σε ψηφιοποιημένο) περιεχόμενο, και συχνά μας ενδιαφέρει η διατήρησή τους μέσα στο χρόνο.

Τέτοια ψηφιακά αντικείμενα είναι κατά κανόνα πιο δύσκολο να διατηρηθούν καθώς η αναπαράσταση τους αποτελείται από συνδυασμό εσωτερικών δεδομένων, εξωτερικών αντικειμένων και κανόνων (για τους οποίους οι πιθανές ψηφιακές αναπαραστάσεις είναι πολλές και μη συμβατές ή διαλειτουργικές μεταξύ συστημάτων).

Αλλά και τα ψηφιακά αντικείμενα απλούστερων τύπων, όταν δημιουργούνται και διακινούνται αποκλειστικά ψηφιακά, χωρίς να μεσολαβήσει ψηφιοποίηση, μπορεί να έχουν εσωτερικά σύστημα κανόνων, που τα κάνει πιο “έξυπνα”, αλλά πιο δύσκολο να λειτουργήσουν σε άλλο περιβάλλον ή να διατηρηθούν. Για παράδειγμα ένα τέτοιο κείμενο μπορεί να μην ταυτίζεται με την εικόνα που βλέπουμε στην οθόνη μας, αλλά να έχει κανόνες για τον χωρισμό του σε γραμμές, ανάλογα με το πλάτος του μέσου στο οποίο εμφανίζεται ή την επιθυμητή γραμματοσειρά, ώστε να αναπροσαρμόζεται η όψη του κατάλληλα.

Το αν ένα αντικείμενο είναι τέτοιο, “έξυπνο”, δεν εξάγεται πάντα με ασφάλεια από τον τύπο του, αλλά εξάγεται συχνά από τον τρόπο παραγωγής του. Τα αντικείμενα που δημιουργούνται ψηφιακά, μπορούν και είναι κατά κανόνα αρκετά “έξυπνα”, αναπαριστώντας ψηφιακά βασική πληροφορία και κανόνες για την τελική επιλογή, εμφάνιση ή μορφοποίησή της, που είναι σε εφαρμογή κατά τη δημιουργία του

αντικειμένου. Αντιθέτως, αντικείμενα που προέρχονται από ψηφιοποίηση διαθέτουν και αναπαριστούν μόνο τον τρόπο εμφάνισής τους, καθώς αυτός μόνο είναι γνωστός στην συσκευή ψηφιοποίησής τους - και αν εκ των υστέρων προστεθεί και άλλη πληροφορία (όπως η οπτική αναγνώριση χαρακτήρων), αυτή μπορεί πάντα να ξαναπαραχθεί από την πληροφορία ψηφιοποίησης και προστεθεί, με τα κατάλληλα εργαλεία.

5. Εμφάνιση - δόμηση - επαναχρησιμοποίηση

Τα “έξυπνα” ψηφιακά αντικείμενα φροντίζουν να αναπαριστάνουν στοιχεία που μπορεί να μην είναι ορατά στην πιο διαδεδομένη εμφάνιση του αντικειμένου, με τα συνηθισμένα εργαλεία, αλλά αξιοποιούνται κατά τη διαδικασία εμφάνισής του κατάλληλα, και πιθανόν να προβλέπεται να αλλάξουν με κατάλληλα εργαλεία.

Για παράδειγμα, ένας επεξεργαστής κειμένου δεν αποθηκεύει την εμφάνιση του κειμένου όπως τη βλέπουμε στην οθόνη, αλλά χωριστά το κείμενο (που είναι έτσι αναζητήσιμο) και στοιχεία για την εκτύπωσή του, όπως τη γραμματοσειρά, τα περιθώρια της σελίδας, κ.λπ., που ο χρήστης μπορεί ανεξάρτητα να αλλάξει μέσω του επεξεργαστή κειμένου, αν το επιθυμεί.

Ίσως η πιο χρήσιμη πληροφορία που καταγράφει ένας επεξεργαστής κειμένου, πέρα από το ίδιο το κείμενο, είναι η πληροφορία δόμησης του, πώς χωρίζεται σε άρθρα, κεφάλαια, πίνακες, σχήματα, εικόνες, σημειώσεις, κ.λπ., που αξιοποιούνται για την κατάλληλη εμφάνισή του, συμπεριλαμβανομένης και πιθανής αρίθμησης. Η δόμηση είναι σημαντική γιατί δεν χρησιμοποιείται μόνο για να παράγει την επιθυμητή εμφάνιση, αλλά μπορεί να χρησιμοποιηθεί κατάλληλα και σε αναζήτηση ή σε άλλη επεξεργασία, π.χ. για να εντοπίσουμε το άρθρο ενός τεύχους περιοδικού που περιέχει μια φράση.

Η πληροφορία δόμησης, μαζί με το ίδιο το κείμενο, μπορεί εύκολα να μετατραπεί στην επιθυμητή εμφάνιση, με σχετικά απλή επεξεργασία. Για αυτό συχνά η παραγόμενη εμφάνιση μπορεί να λάβει υπόψη της και επιλεγμένες πληροφορίες από το περιβάλλον της εμφάνισης, ή παραμέτρους που οριοθετεί άμεσα ή έμμεσα ο χρήστης, και όλες μαζί αποτελούν ένα σтил εμφάνισης (style-sheet).

Με τον τρόπο αυτό, η δόμηση μπορεί να μετατραπεί σε εμφάνιση, με χρήση κάποιου σтил εμφάνισης, το οποίο προσδιορίζει παραμέτρους εμφάνισης που χρησιμοποιούνται για το συγκεκριμένο τύπο δόμησης. Μπορεί να έχουν κατασκευαστεί και να είναι διαθέσιμα πολλά σтил εμφάνισης για το συγκεκριμένο τύπο δόμησης, ώστε να μπορούν αυτόματα να δημιουργηθούν από τα ίδια δεδομένα πολλές διαφορετικές εμφανίσεις, ανάλογα με τις ανάγκες που εξυπηρετούν, συμβάλλοντας στην εύκολη επαναχρησιμοποίηση.

Αν λάβει κανείς υπόψη πως η εμφάνιση που μπορεί να προσδιορίζει ένα στίλ εμφάνισης μπορεί και να παραλείψει τελείως κάποια πληροφορία ή να την επεξεργαστεί με ποικίλους τρόπους (π.χ. να ελαττώσει την ανάλυση μιας εικόνας), διαφαίνεται πως από ένα καλοσχεδιασμένο αρχικό αντικείμενο μπορούν να παραχθούν διάφορα χρήσιμα παράγωγά του, και όλα αυτά να ενημερώνονται ενιαία, μέσω ενημέρωσης του αρχικού αντικειμένου και επανάληψης της επεξεργασίας.

Έτσι, από ένα αρχικό αντικείμενο με πολύπλευρες πληροφορίες μπορούν να παράγονται επιμέρους αντικείμενα για άλλους σκοπούς (π.χ. ένα περιληπτικό για χρήση στον ιστό και κάποια άλλα πιο αναλυτικά για εσωτερική χρήση) .

6. Διατήρηση

Η πραγματική εκμετάλλευση των δυνατοτήτων που δίνει η ψηφιακή αναπαράσταση ενός αντικειμένου δημιουργεί κάποιος περιορισμούς, αλλά και δυσκολίες στην επεξεργασία του και τη μακροχρόνια διατήρησή του.

Για παράδειγμα, κάποιες ψηφιακές φωτογραφίες ή ψηφιακά βίντεο ίσως να μη μπορούμε να τα δούμε στον υπολογιστή μας, ή, ακόμα περισσότερο, στην ψηφιακή τηλεόρασή ή στο κινητό μας, σε αντίθεση με μια συμβατική εκτυπωμένη φωτογραφία, που είναι άμεσα ορατή και κατανοητή από όλους.

Ένα ψηφιακό αντικείμενο είναι πιο δύσκολα «αναγνώσιμο» από ανθρώπους, αφού το αντικείμενο και η ερμηνεία της αναπαράστασής του εξαρτάται από την τεχνολογία, και δεν μπορεί να γίνει χωρίς αυτή. Έτσι απαιτεί ειδικές συσκευές ανάγνωσης και το κατάλληλο υπολογιστικό περιβάλλον, που μπορεί να υλοποιείται από υπολογιστές γενικής χρήσης ή εξειδικευμένες για το σκοπό αυτό και πιο κοινές ψηφιακές συσκευές. Π.χ. περίπλοκα αντικείμενα μπορεί να έχουν σχεδιαστεί ειδικά για ένα περιβάλλον Unix, Windows, Mac, PDA, MP3-player, iPad, iPhone, ή άλλο αντίστοιχο, και να λειτουργούν μόνο σε αυτό.

Η συσκευή η οποία τελικά θα “παρουσιάσει” για λογαριασμό του χρήστη το ψηφιακό αντικείμενο πρέπει να έχει γνώση του τρόπου ερμηνείας του. Για παράδειγμα, μια συσκευή μπορεί να αναπαράγει βίντεο σε μορφότυπο mpeg4 ή ανι εφόσον γνωρίζει και μπορεί να κάνει την ερμηνεία του αντίστοιχου μορφότυπου, αλλά όχι απαραίτητα κάποια άλλη.

Τα ψηφιακά αντικείμενα που συμμορφώνονται με καθιερωμένα και διαδεδομένα πρότυπα αναπαράστασης έχουν καλύτερη πιθανότητα να μπορούν να αναπαράχθούν από συσκευές που κυκλοφορούν στην αγορά ή θα κυκλοφορούν στο μέλλον. Αντιθέτως, ψηφιακά αντικείμενα που χρησιμοποιούν ιδιοκτησιακά μορφότυπα ή υπολογιστικές εφαρμογές θα έχουν υποστήριξη μόνο μέσω του παραγωγού τους, και όσο αυτός είναι ενεργός στην αγορά. Μακροπρόθεσμα στο μέλλον, δεν υπάρχει εγγύηση για την δυνατότητα ερμηνείας τους.

Εκτός από την ερμηνεία της ψηφιακής αναπαράστασης, και το φυσικό μέσο στο οποίο αυτή έχει αποθηκευτεί πρέπει να είναι εκμεταλλεύσιμο. Καθώς το υπολογιστικό υλικό εξελίσσεται, ορισμένα (ακόμα και διαδεδομένα για την εποχή τους) φυσικά μέσα αποθήκευσης απαρχαιώνονται, συχνά γιατί δεν μπορούν πια να ανταποκριθούν στις σύγχρονες ανάγκες χώρου και επιδόσεις. Η πρόσφατη ιστορία έχει να επιδείξει ποικίλα τέτοια μέσα αποθήκευσης, για αποθήκευση μεγάλου όγκου δεδομένων ή για φορητότητα, όπως δισκέτες, CD, DVD, blue-ray, αλλά και σκληροί δίσκοι, ταινίες, κ.λπ. διαφόρων τεχνολογιών. Σήμερα δεν είναι το ίδιο διαδεδομένα, ενώ για φορητότητα, κοινά μέσα είναι οι κάρτες μνήμης και μνήμες/δίσκοι με διεπαφή USB.

Η ίδια η φθορά του φυσικού μέσου, του υλικού, παίζει μεγάλο ρόλο στη διατήρηση. Αρχεία σε παλαιές δισκέτες μπορεί να μην είναι αναγνώσιμα ποιά. Τα συμβατικά μέσα έχουν μικρή πυκνότητα πληροφορίας, και φθείρονται - αλλά μπορεί να παραμένουν χρησιμοποιήσιμα. Ένα μάρμαρο μπορεί να είναι τραυματισμένο, και ένα χαρτί να έχει λερωθεί, αλλά διαφαίνεται το περιεχόμενό τους.

Το φυσικό μέσο που αποθηκεύει την ψηφιακή αναπαράσταση ενός αντικειμένου καταλαμβάνει πολύ λιγότερο χώρο από κάποια πιθανή συμβατική αναπαράσταση του αντικειμένου (π.χ. μια εκτύπωση). Όμως, πιθανά σφάλματα στην ανάκτησή των ψηφιακών αντικειμένων από το φυσικό μέσο μπορεί να έχουν σοβαρές επιπτώσεις στην ανάκτηση του αντικειμένου (ακόμα και την πλήρη απώλειά του), ενώ αντίστοιχα προβλήματα στα συμβατικά αντικείμενα προκαλούν μικρή, ίσως και ανεπαίσθητη, αλλοίωσή τους.

Όμως οι αστοχίες του φυσικού μέσου μπορεί να αντιμετωπιστεί μέσω της αντιγραφής. Καθώς τα ψηφιακά μέσα αντιγράφονται τέλεια, είναι εύκολο να έχουμε επαρκή αριθμό αντιγράφων, διατηρημένα σε καλές συνθήκες, ώστε κάποια από αυτά να είναι χρησιμοποιήσιμα, και να μπορούμε να ανακτούμε το πλήρες ψηφιακό περιεχόμενό τους.

Μερικές φορές, και ειδικά σε αντικείμενα στο διαδίκτυο, τα ψηφιακά αντικείμενα συνδέονται με άλλα αντικείμενα του διαδικτύου (π.χ. μέσω υπερσυνδέσμων). Τότε η ερμηνεία και λειτουργικότητά τους εξαρτάται από τη διατήρηση του περιβάλλοντός τους, που απαιτεί μια πιο μεγάλη και συστηματική διαδικασία, και περιλαμβάνει περιεχόμενο που δεν ελέγχεται από τον ίδιο δημιουργό, αλλά αλλάζει ανεξάρτητα.

Στο ψηφιακό περιεχόμενο που αξίζει να διατηρηθεί συγκαταλέγεται και μέρος του περιεχομένου του Ιστού, κυρίως ιστοσελίδες μεγάλων οργανισμών (που συχνά δεν κάνουν ενέργειες οι ίδιοι για τη διατήρησή του) και περιέχουν σημαντικές πληροφορίες για την καθημερινή ζωή (π.χ. ανακοινώσεις υπουργείων, πανεπιστημίων, ειδήσεις και πρωτοσέλιδα εφημερίδων) που οι διάφορες εκδόσεις τους,

καθώς αλλάζουμε με το χρόνο, χρειάζεται να διατηρηθούν για το μέλλον. Σε αυτό, το πρόβλημα των συνδεδεμένων αντικειμένων είναι πιο έντονο.

Σε κάθε περίπτωση διατήρησης, με τις μετατροπές που μπορεί να απαιτούνται, είναι δύσκολη η διατήρηση της πλήρους λειτουργικότητά των ψηφιακών αντικειμένων και κυρίως της ιδιαίτερης λειτουργικότητάς τους. Μπορεί για παράδειγμα να διατηρηθεί αρκετά καλά η εμφάνιση κάποιας οθόνης μιας εφαρμογής ή ιστοσελίδας, αλλά είναι δυσκολότερο να διατηρηθούν οι λειτουργίες που επιτελούνται μέσω των επιλογών που παρουσιάζονται σε αυτή.

Η ιστορία μας διδάσκει πως η ενσυνείδητη προστασία υλικού δεν είναι εύκολη, και οι διάφορες προσπάθειες δεν έχουν φέρει το επιθυμητό αποτέλεσμα. Η συγκεντρωση περιεχομένου σε ένα καλά φυλασσόμενο μέρος δεν το διασφαλίζει. Π.χ. Η Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας καταστράφηκε, παρότι στόχος της ήταν η διατήρηση του περιεχομένου. Αλλά ούτε η ψηφιοποίηση διασφαλίζει το περιεχόμενο, ώστε να παραμένει αναλλοίωτο και αναγνώσιμο.

Εκτός από τα προβλήματα που έχουν προαναφερθεί, υπάρχουν και άλλα προβλήματα, όπως οι υπολογιστικές επιθέσεις που μπορεί να αλλοιώνουν το υλικό - αντίστοιχες των παραποιήσεων σε συμβατικό υλικό. Αλλά ας επικεντρωθούμε στις ιδιαιτερότητες που προέρχονται από την ψηφιακή φύση του περιεχομένου, και δεν έχουν αναλογία με προβλήματα διατήρησης του συμβατικού περιεχομένου.

Η ψηφιοποίηση διευκολύνει την (πολλαπλή) αντιγραφή, δημιουργώντας πανομοιότυπα με το πρωτότυπο αντίγραφο. Και η διασπορά των αντιγράφων σε διαφορετικά μέσα και μέρη συντελεί στη διάσωση τουλάχιστον κάποιων από αυτά. Αλλά φτάνει να διατηρηθεί η ψηφιακή αναπαράσταση, χωρίς την ερμηνεία της; Τι πρέπει να διασώσουμε; Μήπως δημιουργούμε ψηφιακά ιερογλυφικά, και νομίζουμε πως έχουμε διασώσει το ψηφιακό περιεχόμενο;

Πόσα από τα παλαιά ψηφιακά μας αρχεία είναι αξιοποιήσιμα σήμερα, ειδικά αρχεία από υπολογιστικές εφαρμογές που δεν υπάρχουν πια; Ας θυμίσω μερικά ονόματα: wordstar 2000, wordperfect, coreldraw, dbase III: Πόσοι έχουμε τώρα αρχεία από τέτοιες εφαρμογές, και πώς μπορούμε να τα εκμεταλλευτούμε; Και όσα από τα παλαιά ψηφιακά μας αρχεία μπορούν να ερμηνευτούν από ένα σύγχρονο πρόγραμμα, το αποτέλεσμα είναι ακριβώς το ίδιο με το αρχικό;

Μπορούμε να κατηγοριοποιήσουμε τα ιδιαίτερα προβλήματα της απαρχαίωσης του ψηφιακού υλικού και της ψηφιακής διατήρησης σε τέσσερα είδη, τέσσερις ομάδες που διαδοχικά πρέπει να αντιμετωπιστούν:

Απαρχαίωση υλικού και μη διαθεσιμότητα του: Το φυσικό μέσο που είναι αποθηκευμένο το ψηφιακό περιεχόμενο δεν μπορεί πια να προσαρμοστεί σε ένα σύγχρονο υπολογιστή. Π.χ. οδηγόι δισκετών "5 1/4" ιντσών δεν υπάρχουν στο εμπόριο εδώ και πολλά χρόνια, (και των 8 ιντσών ακόμα περισσότερα, ενώ των "3 1/2" ιντσών

επίσης εξαφανίζονται σιγά σιγά), παλαιοί δίσκοι ή ταινίες δεν μπορούν να συνδεθούν σε σύγχρονα μηχανήματα. Σύντομα θα δυσκολευόμαστε να συνδέσουμε τα πρώτα κινητά τηλέφωνα, για να δούμε την εσωτερική τους μνήμη. Αν το ψηφιακό περιεχόμενο είναι αποθηκευμένο σε φυσικό μέσο που εξαφανίζεται, πρέπει πριν να εξαφανιστεί τελείως να αντιγραφεί σε πιο σύγχρονο φυσικό μέσο. Εφόσον η διαδικασία αυτή γίνει εγκαίρως, και το μέσο είναι ακόμα διαθέσιμο ή διαδεδομένο, δεν παρουσιάζει καμιά δυσκολία. Και καθώς η ψηφιακή αντιγραφή είναι πιστή αναπαραγωγή του πρωτοτύπου, χωρίς καμιά αλλαγή ή παραμόρφωση της πληροφορίας, οι συχνές τέτοιες αντιγραφές δεν παρουσιάζουν κάποιο μειονέκτημα.

Αποτυχία αποθηκευτικών μέσων: Το μέσο αποθήκευσης έχει προβλήματα ανάγνωσης, πιθανώς λόγω ηλικίας ή φθοράς. Π.χ. μια δισκέτα εμφανίζει σφάλμα ανάγνωσης, επειδή έχει απομαγνητιστεί πέραν κάποιου ορίου ή ένας σκληρός δίσκος δεν παίρνει πια μπρος. Δεν έχουμε αρκετά δεδομένα, σε εύρος χρόνου, για να έχουμε καλή εικόνα της αξιοπιστίας κάθε φυσικού μέσου, ανάλογα με τις συνθήκες και το χρόνο ζωής του. Μια εκτίμηση λέει πως τα σημερινά CDs έχουν διάρκεια ζωής 40 χρόνια. Τα πρώτα CDs είχαν πολύ μικρότερη (δεν είχαν επιστροφή και σκούριαζαν), ενώ η δημιουργία ενός CD με περίπου διπλάσιο προσδόκιμο ζωής κοστίζει δεκάδες φορές περισσότερο, ώστε να μη συμφέρει.

Η σωστή πρόληψη γίνεται με τη δημιουργία πολλαπλών αντιγράφων, και τη διασπορά τους σε διαφορετικά μέρη, με καλές συνθήκες φύλαξης, κατά προτίμηση.

Απαρχαίωση λογισμικού και μορφοτύπων: Ενώ η ψηφιακή αναπαράσταση είναι διαθέσιμη, δεν μπορεί να ερμηνευτεί (μερικώς ή πλήρως). Συμβαίνει επειδή ο τρόπος που αυτή αναπαριστάται δεν είναι διαθέσιμος, έχει σταματήσει να χρησιμοποιείται και ήταν ιδιοκτησιακός ή δεν ήταν αρκετά διαδεδομένος για να υπάρχει τεκμηρίωση που να τον περιγράφει ή διαθέσιμες υλοποιήσεις του. Π.χ. παλαιές μορφές αρχείων μπορεί να μην είναι γνωστές ή αναγνώσιμες πια, ή να υπάρχουν εφαρμογές που τις ερμηνεύουν. Όσο πιο περίπλοκα είναι τα ψηφιακά αντικείμενα τόσο πιο δύσκολο είναι να μπορούν να ερμηνευτούν όλα τα δεδομένα τους. Η πρόληψη για τα προβλήματα του επιπέδου αυτού, αν μπορεί να συντομευτεί σε λίγες λέξεις, θα ήταν η χρήση προτύπων και διαδεδομένων μορφοτύπων και πρωτοκόλλων, όπου υπάρχουν.

Εγκυρότητα του περιεχομένου και περιβάλλοντος: Παρότι η ψηφιακή αναπαράσταση ενός αντικειμένου μπορεί να ανακτηθεί και ερμηνευτεί πλήρως, διαφορές στο περιβάλλον του αντικειμένου επιδρούν στην συμπεριφορά του. Π.χ. συνδέσεις που περιέχει προς άλλα αντικείμενα μπορεί να μην είναι έγκυρες στο μέλλον. Πιθανή πρόληψη θα πρέπει είτε να αποφεύγει την ύπαρξη εξαρτήσεων από το περιβάλλον, αν αυτές δεν είναι σημαντικές για τη λειτουργικότητα του αντικείμενου, είτε να φροντίσει για τη διάσωση όλου του περιβάλλοντος (π.χ. των διασυνδεδεμένων αντικειμένων).

7. Παράδειγμα: Αρχεία ανατολικής Γερμανίας

Όταν η διατήρηση δεν εντάσσεται στον σχεδιασμό και στη ροή εργασιών του ψηφιακού περιεχομένου, τα προβλήματα θα φανούν αργότερα. Αν το ψηφιακό περιεχόμενο είναι σε συνεχή χρήση, είναι πολύ πιθανόν τα προβλήματα να εντοπιστούν ως μέρος της καθημερινής χρήσης και αντιμετωπιστούν πριν να είναι αργά, με έκτακτες διαδικασίες.

Όμως για ψηφιακό περιεχόμενο που έχει περιορισμένη χρήση και περιστασιακή πρόσβαση, ειδικά αν είναι ανενεργό για μεγάλο χρονικό διάστημα, ίσως να είναι ήδη αργά όταν εμφανιστούν τα προβλήματα, και οι προσπάθειες ανάρρωσης να αποδεικνύουν πολύ πιο ακριβές από τον σχεδιασμό που παραλήφθηκε, παρότι το αποτέλεσμα θα είναι υποδεέστερο.

Καθημερινά έχουμε πολλά τέτοια παραδείγματα από προσωπικό ψηφιακό περιεχόμενο (π.χ. εργασίες κατά τα φοιτητικά χρόνια), αλλά από τις περιπτώσεις μεγάλης κλίμακας, χαρακτηριστική είναι αυτή από τα αρχεία της ανατολικής Γερμανίας [Meissner, 1998].

Το 1989, μετά την πτώση του τείχους του Βερολίνου, η Γερμανία θέλησε να αξιοποιήσει τα αρχεία των μυστικών υπηρεσιών της πρώην ανατολικής Γερμανίας. Καθώς όμως οι σχέσεις των δύο πρώην κρατών βελτιωνόταν και η ένωση ήταν αναμενόμενη, η ανατολική Γερμανία είχε σταματήσει να κρατά νέα αρχεία, δεν είχε πια υπολογιστικά κέντρα (που τα είχε δώσει σε άλλες υπηρεσίες που τα χρειαζόταν) ή προσωπικό, παρά μόνο τα αποθηκευτικά μέσα με τις πληροφορίες: κάρτες, δίσκοι, ταινίες, κ.λπ..

Και αυτά ήταν σε κακή κατάσταση, παρατημένα όπως όταν ήταν ακόμα σε χρήση, χωρίς καμία τεκμηρίωση ή άλλη πληροφορία για τη χρήση τους, αφού οι πληροφορίες αυτές ήταν τότε προφανείς για τους τακτικούς χρήστες τους.

Το προσωπικό που ανέλαβε την αναβίωση του περιεχομένου χαρακτήρισε τη δουλειά τους ως *ψηφιακοί αρχαιολόγοι*, αρχαιολόγοι για την (πρώιμη) ψηφιακή εποχή που έπρεπε να εξάγουν συμπεράσματα για το ψηφιακό περιεχόμενο των φυσικών μέσων από τα στοιχεία που έβρισκαν μπροστά τους - μια πολύ δύσκολη δουλειά.

Το πρώτο εμπόδιο που συνάντησαν ήταν πώς θα κάνουν την ανάκτηση των δεδομένων από τα φυσικά μέσα (διάτρητες κάρτες, δίσκοι και ταινίες), που ήταν ήδη παλαιά και διαφορετικής τεχνολογίας από τα δυτικό-ευρωπαϊκά, και δεν υποστηρίζονταν από τα τρέχοντα συστήματα. Για να μπορέσουν να ανακτήσουν τις ψηφιακές αναπαραστάσεις φρόντισαν να προμηθευτούν ακόμα και ρώσικα συστήματα παλαιάς τεχνολογίας που ήταν εγκατεστημένα στη Ρωσία.

Κατάφεραν να αντιγράψουν αρκετά αρχεία, αν και διάφορα φυσικά μέσα είχαν υποστεί φθορές ή ήταν προβληματικά λόγω ηλικίας. Η πλειονότητα των πληροφοριών ήταν βάσεις δεδομένων. Η ερμηνεία των δεδομένων αυτών όμως δεν ήταν απλή. Για παράδειγμα, συμπιέζαν με δικούς τους τρόπους τα δεδομένα, για να εξοικονομήσουν αποθηκευτικό χώρο, χωρίς τεκμηρίωση του πώς θα έπρεπε να εξαχθούν τα τελικά δεδομένα.

Στην ερμηνεία των δεδομένων δεν θα είχαν κάνει σημαντική πρόοδο αν δεν είχαν γυρίσει τη χώρα και είχαν μιλήσει με ειδικούς, επιστήμονες υπολογιστών της εποχής, και τώως εργαζόμενους στα αρχεία αυτά. Οι πληροφορίες αυτές που συνέλεξαν ήταν πολύ ουσιαστικές, και με τον καιρό χανόντουσαν - σε λίγο θα ήταν αργά.

Αν αναλογιστεί κανείς ότι σήμερα έχουμε πολύ πιο περίπλοκα αρχεία, με πολυμέσα, ποικιλία συμπιεσμένων και κρυπτογραφημένων δεδομένων, κ.λπ., αντίστοιχες προσπάθειες σε σημερινά ψηφιακά αντικείμενα θα είναι πολύ πιο οδυνηρές και λιγότερο αποτελεσματικές.

8. Στρατηγικές διατήρησης

Το ψηφιακό περιεχόμενο που υπάρχει σήμερα σε μεγάλο βαθμό καταστρέφεται, χάνεται. Αλλά όχι πηλημένα, επειδή ο δημιουργός του αποφάσισε να το αποσύρει. Σε μεγάλο βαθμό το θυσιάζουμε όταν αναδιοργανώνουμε ένα αποθετήριο, ένα ιστότοπο, ένα σύστημα διαχείρισης περιεχομένου (CMS), αναβαθμίζουμε μια εφαρμογή, κ.λπ.: ένα μέρος του περιεχομένου μπορεί να μη μας ενδιαφέρει να το διατηρήσουμε, πιστεύοντας ότι δεν έχει χρήση πια (και δεν θα έχει και στο μέλλον) και δεν το μεταφέρουμε στο νέο περιβάλλον, ενώ ένα άλλο μέρος το θέλουμε και δεν ξέρουμε πως να διατηρήσουμε και μεταφέρουμε, και προτιμάμε να το επανεισάγουν. Και αν μιν πρόκειται για προσωπικές εφαρμογές και μικρό περιεχόμενο (π.χ. οι επαφές του παλαιού κινητού να μεταφερθούν στο νέο), ίσως ο κόπος της επανεισάγωγής να είναι μικρός, και αντίστοιχος της προσπάθειας διατήρησης.

Όταν όμως το περιεχόμενο είναι πολύ, πρέπει να φροντίζουμε να διατηρηθεί. Είναι απαράδεκτοι όσοι, αντί να φροντίσουν τη διατήρηση του περιεχομένου τους, απλώς το επανεισάγουν - και όταν αφορά περιεχόμενο των χρηστών μεταθέτουν στους χρήστες τους τον κόπο να το κάνουν, δείχνοντας πως δεν τους σέβονται και δεν ενδιαφέρονται για το περιεχόμενό τους. Δυστυχώς, συμβαίνει. Έχει ζητηθεί σε χρήστες να επανεισάγουν όλα τα στοιχεία τους στο νέο μπρώο, τις επαφές τους στο αναβαθμισμένο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, ή να μη μπορούν να δουν τις παλαιές φορολογικές τους δηλώσεις, μετά από αναβάθμιση του συστήματος.

Για να μη φτάσουμε στην κατάσταση να προσπαθούμε εκ των υστέρων να διασώσουμε ότι μπορούμε, πρέπει από την αρχή να εφαρμόσουμε κατάλληλες στρατηγικές διατήρησης.

Στόχος μιας στρατηγικής διατήρησης ψηφιακών δεδομένων είναι να διατηρεί τα δεδομένα εκμεταλλεύσιμα για όσο μεγαλύτερο διάστημα είναι τεχνικά δυνατόν. Δεν επιδιώκει να κρατήσει το ίδιο φυσικό μέσο σε ισχύ (όπως σε διατήρηση σημαντικών συμβατικών τεκμηρίων) καθώς αυτό δεν έχει κάποια αξία πέραν της χρήσης του για αποθήκευση της πληροφορίας. Ούτε επιδιώκει να κρατήσει την αρχική ψηφιακή αναπαράσταση αναλλοίωτη (όπως τα αντίγραφα ασφαλείας), καθώς η ίδια αναπαράσταση μπορεί να μην είναι χρήσιμη στο μέλλον, που τα συστήματα, τα λειτουργικά τους, οι εφαρμογές τους και οι αναπαραστάσεις των δεδομένων εξελίσσονται. Επιδιώκει να διατηρήσει την ιδιαίτερη λειτουργικότητά τους, και την εμπειρία του χρήστη κατά την χρήση τους, έστω και αν αυτά δεν είναι πλέον ταυτόσημα με τα αρχικά.

Για να επιτύχει μια στρατηγική μπορεί να διατηρήσει τα δεδομένα για μεγαλύτερο διάστημα, πρέπει σίγουρα να λάβει υπόψη της την πορεία της αγοράς, τι είναι διαδεδομένο και τι φαίνεται να επικρατεί στο άμεσο και στο μακροπρόθεσμο μέλλον. Στρατηγικές και επιλογές που φαινότουσαν βέλτιστες πριν μερικά χρόνια, πιθανόν να μη θεωρούνται βέλτιστες αργότερα, και πρέπει να εξετάζονται οι τάσεις της αγοράς πριν αποφασιστεί μια στρατηγική, ακόμα και αν υπάρχουν πρόσφατες συστάσεις για το τι αξίζει να γίνει.

Οι τρέχουσες στρατηγικές ακολουθούν δύο μεγάλες τάσεις, τη μετανάστευση και την προσομοίωση.

Η μετανάστευση επιδιώκει να μετατρέψει την αναπαράσταση του ψηφιακού περιεχόμενου που προβλέπεται ότι απαρχαιώνεται και δεν θα μπορεί να ερμηνεύεται σε σύγχρονα συστήματα σε άλλη πιο σύγχρονη, με το ίδιο φυσικά περιεχόμενο. Όμως, ασυμβατότητες στις τεχνολογίες ερμηνείας ή μετατροπής των αντικειμένων, που ενισχύονται και μετά από διαδοχικές μετατροπές κατά το πέρασμα του χρόνου, μπορεί να κάνουν να αποκλίνει το τρέχον από το αρχικό αντικείμενο. Η κατάλληλη επιλογή αναπαράστασης ώστε να ελαχιστοποιεί τις μετατροπές και τις απώλειες κατά τη διάρκειά τους πρέπει να εξετάζεται προσεκτικά.

Η προσομοίωση προσπαθεί να αποφύγει τις μετατροπές και τις απώλειες τους, και να αξιοποιήσει το ψηφιακό αντικείμενο μέσα από ένα νέο περιβάλλον, που προσομοιώνει το αρχικό περιβάλλον (υπολογιστή με λειτουργικό σύστημα και εφαρμογές). Οι προσομοιώσεις είναι πολύ συνηθισμένες τα τελευταία χρόνια, με εφαρμογές σε υπολογιστικά σύννεφα, αλλά κάνουν τη χρήση αυτών των ψηφιακών αντικειμένων πιο περίπλοκη, ειδικά αν πρέπει αργότερα να προσομοιωθεί και το νέο περιβάλλον προσομοίωσης.

Το ψηφιακό περιεχόμενο είναι σχετικά καινούργιο, συγκρίνοντάς το με το συμβατικό. Δεν έχουμε μακρόχρονη εμπειρία σε στρατηγικές, πόσο ικανοποιητικά καταφέρνουν να διατηρούν σε βάθος χρόνου. Έτσι, είναι δύσκολο να τις αξιολογή-

σουμε. Η καλύτερη πρακτική, ανεξάρτητα του ποια στρατηγική επιλέγουμε, είναι να ακολουθούμε τα πρότυπα, το τι είναι διαδεδομένο και το τι αποτελεί δημόσια γνώση αντί για ιδιοκτησιακή. Έτσι παραμένει η δυνατότητα να αξιοποιηθούν μελλοντικές μεθοδολογίες και στρατηγικές, ελαχιστοποιώντας τις μετατροπές, τις προσομοιώσεις και τις απώλειες.

9. Τεκμηρίωση

Η επιτυχής διατήρηση έχει ανάγκη την αντίστοιχη τεκμηρίωση: πλήρης τεκμηρίωση των ψηφιακών αντικειμένων και διατήρησή της, και τεκμηρίωση των ενεργειών διατήρησης και των επιπτώσεων τους στο ψηφιακό αντικείμενο. Στο [OCLC/RLG 2002] ορίζεται ένα πλαίσιο διατήρησης και της σχετικής τεκμηρίωσης.

Η τεκμηρίωση είναι σημαντική για την ψηφιακή πληροφορία που περιγράφει, αφού βοηθάει τον εντοπισμό και την ανάκτηση της επιθυμητής πληροφορίας με ακρίβεια. Και με το πέρασμα του χρόνου, όταν ο χρήστης βρίσκεται πιο μακριά από το περιβάλλον του ψηφιακού αντικειμένου, γίνεται ακόμα πιο σημαντική.

Αν η τεκμηρίωση δεν είναι πλήρης, καλό είναι να συμπληρωθεί για να διατηρηθεί και αυτή. Μπορεί να μην είναι πλήρης και για άλλον έναν λόγο: μέρος της πληροφορίας δεν είναι αποθηκευμένο στην ψηφιακή αναπαράσταση, μέσα στο αντικείμενο, ή δεν αποθηκεύεται με καθιερωμένους τρόπους, αλλά είναι γνωστή στους χρήστες, ή υποδηλώνεται από τη χρήση του από την εφαρμογή.

Για παράδειγμα, μια ψηφιακή φωτογραφική μηχανή αποθηκεύει κάθε φωτογραφία σε ένα αρχείο εικόνας. Δίνει όμως τη δυνατότητα ο χρήστης να καταγράψει σε ένα αρχείο ήχου και ένα σχετικό κλητικό μήνυμα την ώρα που τραβά την φωτογραφία, που προφανώς θα αφορά την φωτογραφία αυτή. Τα ονόματα των δυο αρχείων είναι τέτοια που ο χρήστης καταλαβαίνει πως αυτά αφορούν την ίδια λήψη εικόνας. Αλλά αυτή η σχέση των αρχείων δεν είναι αποτυπωμένη κάπου και όταν τα αρχεία αυτά αναμειχθούν με άλλα, μετονομαστούν ή χρησιμοποιηθούν από άλλο χρήστη, χάνεται.

Η περίπτωση του παραδείγματος δεν είναι η μόνη, είναι όμως συνηθισμένη καθώς συχνά τα ψηφιακά αντικείμενα μπορεί να είναι περίπλοκα - αποτελούμενα από πολλά συσχετιζόμενα αρχεία, και οι πληροφορίες αναπαράστασης του συσχετισμού τους συχνά υπονοούνται από τον τρόπο αξιοποίησης τους.

Οπότε η σωστή τακτική είναι να αποθηκεύουμε όλες οι ιδιότητες ή τα γνωστά γεγονότα σε μεταδεδομένα που διασώζονται, για μελλοντική χρήση.

10. Διατήρηση ψηφιοποιημένου και ψηφιακού περιεχομένου

Η διατήρηση των ψηφιακών αντικειμένων δεν είναι εξασφαλισμένη με τη δημιουργία τους. Πόσο πρέπει αυτό να μας απασχολεί όταν δημιουργούμε ψηφιακά αντικείμενα; Εν μέρει αυτό εξαρτάται από το είδος της δημιουργίας και των αντικειμένων, αν πρόκειται για ψηφιοποίηση ή για δημιουργία έξυπνων αντικειμένων. Τα “έξυπνα” αντικείμενα σίγουρα είναι πιο δύσκολο να διατηρήσουν την ιδιαίτερη λειτουργικότητά τους.

Η λειτουργικότητα του ψηφιοποιημένου περιεχομένου (όντας μικρότερη και χωρίς παραλλαγές) είναι εύκολο να διατηρηθεί. Τα μορφότυπα αναπαράστασης είναι σχετικά λίγα, και αρκετά διαδεδομένο. Οπότε η ερμηνεία τους είναι αρκετά συνηθισμένη σε πολλές συσκευές, υπολογιστές ή μικρές εξειδικευμένες συσκευές, και είναι εύκολο να παραμείνει και σε νέες, στο μέλλον.

Αντιθέτως, το ψηφιακά δημιουργημένο περιεχόμενο (που μπορεί να περιέχει κανόνες και γενικότερα λογισμικό) θέλει καλό σχεδιασμό για να διατηρήσει το μεγαλύτερο μέρος της ιδιαίτερης λειτουργικότητάς του. Για παράδειγμα, οι βάσεις δεδομένων, ή τα δεδομένα σε ιστοσελίδες, ακόμα και αν βασίζονται σε επεξεργασία ψηφιοποιημένου περιεχομένου, περιέχουν πρόσθετες σχέσεις και πληροφορίες που διατηρούνται δυσκολότερα. Και οι πιο σπάνιες και μη καθιερωμένες αναπαραστάσεις αντικειμένων είναι δυσκολότερο να διατηρηθούν.

Τα πιο καινοτόμα και “έξυπνα” ψηφιακά αντικείμενα είναι πιο δύσκολο να διατηρηθούν. Αν η διατήρηση είναι προτεραιότητα, τότε πρέπει να περιοριστεί η καινοτομία, και να τηρηθούν γνωστά και διαδεδομένα πρότυπα κατά την αναπαράσταση της πληροφορίας, σε όλα τα επίπεδα που αυτά μπορεί να εφαρμόζονται: αναπαράσταση, περιγραφή, κ.λπ..

Τα πρότυπα χρειάζονται για να έχουμε κοινή αντίληψη για την περιγραφόμενη πληροφορία, προσφέρουν διαλειτουργικότητα με άλλα αντικείμενα και περιβάλλοντα, περιορίζουν την ευελιξία των αντικειμένων αλλά και την ασάφεια που συνήθως συνοδεύει την ευελιξία, προσφέρουν μεγαλύτερη δομή στους χρήστες τους, και είναι ευκολότερα κατανοητά από υπολογιστές (παντός είδους).

Τα πρότυπα στην περιγραφή είναι περισσότερο αναγκαία στα ψηφιακά αντικείμενα από τα συμβατικά, καθώς τα συμβατικά αντικείμενα έχουν τουλάχιστον μια “ορατή” δομή μέσω της οποίας μπορούν να τα αναγνωρίσουν οι χρήστες, ενώ τα ψηφιακά δεν “ξεχωρίζουν” μέσα από τα μεγάλης χωρητικότητας αποθετήριά τους.

Η χρήση προτύπων προσπαθεί να προβλέψει και ικανοποιήσει τις ανάγκες χρήσης ενός αντικειμένου ακολουθώντας καθιερωμένους τρόπους, και ακόμα και αν περιορίζουν τη χρήση στις προβλέψεις του προτύπου, είναι ιδιαίτερα χρήσιμη στο

μακροπρόθεσμο μέλλον καθώς θα εξακολουθήσουν να είναι γνωστά και διαθέσιμα ή υλοποιήσιμα.

Η όλη χρήση της τεχνολογίας πρέπει να περιβάλλεται και από αντίστοιχη γνώση των στόχων χρήσης της, κατανόηση των περιορισμών και της προέλευσής τους και επιπλοσύνη. Μια ιστορία της δεκαετίας του 1980, τον πρώτο καιρό εφαρμογής υπολογιστών ως εργαλείων για επεξεργασία της ψηφιακής πληροφορίας από μη ειδικούς πληροφορικής, το δείχνει αυτό: Εφαρμόστηκαν ψηφιακές διαδικασίες με λίστες ονομάτων για να βρίσκουν τους ανθρώπους που περιέχονται στη λίστα. Έτσι, μέσω του υπολογιστή, έψαχναν ονόματα στον μισό χρόνο από ότι στις έντυπες λίστες που προϋπήρχαν, αλλά επειδή δεν είχαν επιπλοσύνη στις αναζητήσεις, έψαχναν τελικά και τις έντυπες λίστες. Το αποτέλεσμα ήταν να απαιτείται 150% του αρχικού χρόνου, άρα η νέα διαδικασία κρίθηκε ασύμφορη, και τελικά καταργήθηκε.

Ανεξάρτητα αν τότε η εφαρμογή αυτή ήταν κατάλληλη ή επαρκής, σήμερα η θα γινόταν γρηγορότερα η αναζήτηση στη λίστα με χρήση barcode ή έξυπνων chip στα χαρτιά του χρήστη. Άρα, δεν πρέπει να βιαζόμαστε και να κρίνουμε μια μέθοδο, αν δεν καταλαβαίνουμε από που προέρχονται οι περιορισμοί και αν αυτοί μπορούν να αλλάξουν. Αν η τεχνολογία δεν εφαρμοστεί σωστά, αναιρούνται τα πλεονεκτήματά της. Χρειάζεται εφαρμογή και σύγκριση των τεχνολογιών με σωστά εφαρμοζόμενες μεθόδους. Δεν κρίνουμε μια μέθοδο από τον (λανθασμένο ή τον εξιδανικευμένο) τρόπο εφαρμογής της, αλλά από τον σωστή (ώριμη, ρεαλιστική) εφαρμογή της.

Μερικές υπηρεσίες απαιτούν την κατάθεση παράλληλα των συμβατικών και των αντίστοιχων ψηφιακών αντικειμένων (όπως εγγράφων) . Τα συμβατικά αντίγραφα απαιτούνται επειδή δεν εξασφαλίζουμε τη διατήρηση των ψηφιακών (ή επειδή δεν έχει κατανοηθεί η δυνατότητα ηλεκτρονικής υπογραφής και οι νόμοι που προσδιορίζουν το κύρος της)! Ας μη βιαστούμε λοιπόν να καταδικάσουμε την ψηφιακή τεχνολογία, επειδή δεν έχει εύκολη διατήρηση, αλλά ας δούμε με ποια μέθοδο μπορούμε να επιτύχουμε καλύτερη διατήρηση, ενώ διατηρούμε όλες τα πλεονεκτήματα της ψηφιακής τεχνολογίας.

11. Συμπεράσματα

Καθώς όλο και περισσότερο υλικό σε συμβατικές μορφές ψηφιοποιείται, παράλληλα περισσότερη πληροφορία παράγεται ψηφιακά ή εξελίσσεται σε ψηφιακή, με παραπάνω λειτουργικότητα - που χρειάζεται να διατηρηθεί μακροπρόθεσμα.

Για να μεγιστοποιήσουμε την πιθανότητα η ψηφιακή πληροφορία να είναι διαθέσιμη και στο μέλλον, πρέπει να τηρούμε πρότυπα και να εφαρμόζουμε (σωστά) τρέχουσες πρακτικές (επιλογή μορφοτύπων, κ.λπ.).

Το ψηφιοποιημένο περιεχόμενο δεν διατρέχει σημαντικό κίνδυνο απαρχαίωσης, και οι ψηφιοποιήσεις μπορούν να συνεχίσουν χωρίς πρόβλημα. Όμως, στα αντικείμενα που δημιουργούνται απευθείας ψηφιακά και εκμεταλλεύονται πολλά από τα πλεονεκτήματα της ψηφιακής τεχνολογίας πρέπει από την αρχή να ληφθεί πρόνοια ώστε η λειτουργικότητά τους να διατηρηθεί καθώς αλλάζουν ή εξελίσσονται οι υπολογιστές, οι τεχνολογίες και ακόμα και τα πρότυπα.

Βιβλιογραφία

Καπιδάκης Σαράντος (2010), *Εισαγωγή στις Ψηφιακές Βιβλιοθήκες*, Β. Γιούρδας, ISBN 9789603879046.

Meissner Gerd (1998), *Unlocking the Secrets Of the Digital Archive Left by East Germany*, The New York Times, March 2, <<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9E00E7DC1731F931A35750C0A96E958260>> [Πρόσβαση: 14.4.2014].

OCLC/RLG Working Group on Preservation Metadata (2002), *Preservation Metadata and the OAIS Information Model: A Metadata Framework to Support the Preservation of Digital Objects*, OCLC Online Computer Library Center, Dublin, Ohio (June 2002).

Wikipedia, Digital Preservation <http://en.wikipedia.org/wiki/Digital_preservation> [Πρόσβαση: 14.4.2014].

Διαστάσεις της πληροφορίας στη Μετάφραση: Ακολουθώντας σημαντικούς σταθμούς στην ιστορία και τη διάδοση της πληροφορίας

Γωγώ Κωστοπούλου

Η Μετάφραση είναι μια διαγλωσσική μορφή επικοινωνίας, μια πράξη επικοινωνίας που λειτουργεί ως γέφυρα του παρελθόντος με το παρόν και το μέλλον, που διασυνδέει πληροφορίες, γνώσεις και πολιτισμούς διαχρονικά και συγχρονικά. Και για να διασυνδέσουμε τον τίτλο της εργασίας μας με τον τίτλο του συνεδρίου για την Ιστορία της Πληροφορίας, παραπέμπουμε στον ιστορικό της Μετάφρασης Louis G. Kelly [1979: 1] που πρεσβεύει ότι «Η Δυτική Ευρώπη οφείλει τον πολιτισμό της στους μεταφραστές» και ότι «ίσως δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηρίζαμε ότι η ιστορία του κόσμου θα μπορούσε να ειπωθεί μέσα από την ιστορία της Μετάφρασης [ή ότι] χωρίς τη Μετάφραση δεν υπάρχει ιστορία του κόσμου» [Kelly 1979 στο Eoyang 1993: 27]. Άλλωστε, κατά τον νομπελίστα Octavio Paz, «Η ιστορία των διαφόρων πολιτισμών είναι η ιστορία των μεταφράσεών τους. Κάθε πολιτισμός, όπως κάθε ψυχή, είναι διαφορετικός, μοναδικός. Η μετάφραση είναι το μέσον για να αντιμετωπίσουμε αυτή τη διαφορετικότητα του σύμπαντος και της ιστορίας».

Με άλλα λόγια, η Μετάφραση, γραπτή και προφορική, ακολουθεί την ιστορία της πληροφορίας, αφού επί της ουσίας, μέσω της μετάφρασης και της διερμηνείας μεταδίδεται/μεταφέρεται/μεταγγίζεται το μήνυμα -άρα οι πληροφορίες- από ένα κείμενο στην ξένη γλώσσα (γλώσσα-πηγή) προς ένα κείμενο στη γλώσσα του αναγνώστη/μυθική (γλώσσα-στόχος).

Ο μεταφραστής και ο διερμηνέας είναι σε κάθε πράξη επικοινωνίας οι ενδιάμεσοι, οι μεσάζοντες μεταξύ ενός πομπού ή κειμένου-πηγή (ΚΠ) και ενός αποδέκτη ή κειμένου-στόχος (ΚΣ), εκείνοι που “μεταφέρουν” το μήνυμα, το γραπτό κείμενο στην περίπτωση του μεταφραστή και το προφορικό κείμενο στην περίπτωση του διερμηνέα (Hatim και Mason 1990, 1997). Είναι οι ίδιοι διαχειριστές και επεξεργαστές πληροφοριών, με διπλό ρόλο, και αποκωδικοποιούν πληροφορίες (μέσω της κατανόησης) και επανακωδικοποιούν πληροφορίες (μέσω της επανέκφρασης) στο πλαίσιο ενός γλωσσικού κώδικα, ενός επικοινωνιακού σκοπού και μιας πραγματικότητας ή ενός κόσμου αναφοράς (Κωστοπούλου 2012: 216-217). Αναφερόμαστε σε πληροφορίες σε πληθυντικό και όχι σε ενικό αριθμό, διότι δεν υπάρχει μία πληροφορία κατά τη μετάφραση ενός κειμένου, αλλά πολλές ταυτόχρονα και όλες

πρέπει να εντοπιστούν από τον μεταφραστή προκειμένου να επιτύχει και την ισοδυναμία στην πληροφόρηση μεταξύ των δύο κειμένων (ΚΠ-ΚΣ). Μπορεί η πληροφορία να είναι καθαρά γλωσσική (π.χ. ύπαρξη διαλέκτου, ιδιώματος), αναφορική (σημασία λέξεων και διασύνδεση με εξωκειμενικό κόσμο), πραγματολογική (ταυτότητα συντάκτη, είδος κειμένου, λειτουργία κειμένου, επικοινωνιακές συνθήκες) και υφολογική (τρόποι γραφής, συμβάσεις γραφής, υφολογικές επινοήσεις).

Στην παρούσα εργασία, ωστόσο, θα ασχοληθούμε με ορισμένα είδη Μετάφρασης που συνέβαλαν ουσιαστικά -και αποτελούν σημεία αναφοράς και στην Ιστορία της Μετάφρασης- στη διάδοση της πληροφορίας (η περίπτωση της διερμνείας), στην μετάγχιση πληροφοριών θρησκευτικού, ιδεολογικού και εν γένει πολιτισμικού χαρακτήρα (η περίπτωση της μετάφρασης ιερών κειμένων) και στην επεξεργασία της ίδιας της πληροφορίας προς εξυπηρέτηση άλλοτε πολιτικών, και άλλοτε πολυγλωσσικών και εμπορικών παγκοσμιοποιημένων υπηρεσιών (η περίπτωση της Μηχανικής Μετάφρασης).

1. Η μετάδοση της πληροφορίας μέσω της διερμνείας

Η διερμνεία υπάρχει από τότε που υπάρχει ανθρώπινος λόγος, από τότε που άνθρωποι διαφορετικής προέλευσης/καταγωγής είχαν ανάγκη για επικοινωνία για εμπορικούς και άλλους σκοπούς. Άρα ο διερμνέας ορθώς θεωρείται από τα αρχαιότερα επαγγέλματα [Gentile et al. 1996:5], χωρίς ωστόσο να υπάρχουν σημαντικές πηγές που να μαρτυρούν το βάθος χρόνου αυτής της διαγλωσσικής πράξης, δεδομένου ότι προϋπάρχει ως δραστηριότητα της εφεύρεσης της γραφής. Η πρώτη μαρτυρία χρονολογείται στο 3000 π.Χ, όταν οι αρχαίοι Αιγύπτιοι είχαν ιερογλυφικό που σήμαινε “διερμνέας” ή “διερμνεία” [Delisle & Woodsworth 2012: 248].

Εικόνα 1: Ιερογλυφικό, 3.000 π.Χ.

Η Εικόνα 2 δείχνει την αρχαιότερη γνωστή γραφική απεικόνιση ενός διερμνέα εν ώρα εργασίας. Είναι λεπτομέρεια από μια ζωφόρο από τον τάφο του Χορεμχέμπ

στη Σακκάρα της Αρχαίας Αιγύπτου και χρονολογείται γύρω στο 1330-1350 π.Χ. Σήμερα βρίσκεται στο Εθνικό Μουσείο Αρχαιοτήτων στο Λέιντεν της Ολλανδίας. Η εικόνα απεικονίζει τον διερμηνέα, ακριβώς όπως θεωρείται μέχρι και σήμερα, «ως “διπλός δρων”», με διπλή αφοσίωση σε δύο αφέντες και δύο πολιτισμούς». Αριστερά ο διερμηνέας ακούει το μήνυμα (αιτήματα των απεσταλμένων εκ Συρίας και Λιβύης) και δεξιά το διερμηνεύει/μεταφέρει στον Χορεμχέμπ, τότε αντιβασιλέα του Τουταγχαμών. Αξίζει να παρατηρήσει κανείς το κοινωνικό προφίλ του διερμηνέα από το μέγεθός του/ύψος του συγκριτικά με τον Χορεμχέμπ [Delisle & Woodsworth 2012: 285, βλ. και <http://goo.gl/kj5oNm>].

Εικόνα 2: «Διπλός Αιγύπτιος διερμηνέας»

Η Ingrid Kurz [1986: 218-219 στο Delisle & Woodsworth 2012: 248] έχει τεκμηριώσει διάφορες αναφορές στο επάγγελμα του διερμηνέα σε κλασικά έργα όπως μεταξύ άλλων των Τίτου Λίβιου, Κικέρωνα, Αύλου Γέλλιου, Οράτιου, Σαλλούστιου. Ο Hans Vermeer [1992, 1: 168-174 στο Delisle & Woodsworth 2012: 248] υποστηρίζει ότι οι αναφορές για τους διερμηνείς στη Γραμματεία της Αρχαίας Ελλάδας και της Ρώμης είναι και ρητές και έμμεσες και, μάλιστα, παραπέμπει στο έργο του Ξενοφώντα, υποστηρίζοντας ότι οι Έλληνες και οι Πέρσες είχαν τους δικούς τους διερμηνείς για τις διαπραγματεύσεις τους. Η αναφορά είναι στο 401π.Χ., στο έργο του Ξενοφώντα Κύρου ανάβασις [4, 5, 3-18]: «ὁ δ' ἑρμηνεὺς εἶπε περσιστὶ ὅτι» («Κι ο διερμηνέας τούς είπε σε γλώσσα περσική ότι»).

2. Η μετάδοση της πληροφορίας μέσω της μετάφρασης

2.1. Το έπος του Γκιλγκαμές (Ουρούκ, Μεσοποταμία)

Το Έπος του Γκιλγκαμές είναι μία από τις αρχαιότερες ιστορίες στον κόσμο, το μεγαλύτερο βαβυλωνιακό επικό ποίημα που έχει βρεθεί μέχρι σήμερα και αποτελεί το αρχαιότερο γνωστό λογοτεχνικό έργο που ανάγεται στην Ασσυρο-Βαβυλωνιακή φιλολογία. Κατά τον Heidel, «θα μπορούσε να ονομαστεί η Οδύσσεια των Βαβυλωνίων» [1949: 1] Το Έπος είναι συλλογή ποιημάτων και ιστοριών για τον μυθικό βα-

σιλιά Γκιλγκαμές (πιθανότατα βασίζεται σε υπαρκτό ιστορικό πρόσωπο που έζησε στην περιοχή του σημερινού Ιράκ το 3.000π.Χ.) και τη φιλία του με τον Ενκίντου, που αρχικώς υπήρχαν μόνο σε προφορικές εκδοχές για εκατοντάδες χρόνια, πριν αποκτήσουν γραπτή μορφή. Η πρώτη γραπτή εκδοχή του έπους χρονολογείται γύρω στο 2.000π.Χ., αν και η πληρέστερη μορφή προέρχεται από τη βιβλιοθήκη του Ασσύριου βασιλιά Ασουρμπανιπάλ (7ος αι.π.Χ.) στο παλάτι του στη Νινευή, γραμμένη σε 12 πινακίδες. Ο Ασουρμπανιπάλ δημιούργησε μια ομάδα διδασκάλων και γραφέων που συγκέντρωσαν, αντέγραψαν ή και μετέφρασαν ιστορικά, θρησκευτικά, καθώς και ιατρικά και επιστημονικά κείμενα από τους γειτονικούς λαούς για τη βιβλιοθήκη του. Αυτή η εκδοχή του Γκιλγκαμές είναι μετάφραση από την αρχαία Σουμεριακή γλώσσα της Μεσοποταμίας στην κοινή Ακκαδική γλώσσα που χρησιμοποιούσαν οι Ασσύριοι εκείνη την εποχή και χαραχτηκε σε πήλινες πινακίδες σε σφηνοειδή γραφή [Bauer 2003:354-355, και <http://el.wikipedia.org>].

2.2. Οι Πινακίδες της Έμπλα

Στο παλάτι του βασιλείου της Έμπλα ανακαλύφθηκε μια βιβλιοθήκη των Βασιλικών Αρχείων που περιλαμβάνει περισσότερες από 17.000 πήλινες πινακίδες με σύμβολα σουμεριακής σφηνοειδούς γραφής: διοικητικά κείμενα, γράμματα, συνθήκες, λογοτεχνικά κείμενα, μια πραγματική βιβλιοθήκη πληροφοριών για την καθημερινή ζωή στην Έμπλα [<http://goo.gl/lKCnw6>]. Ενδιαφέρον για την Ιστορία της Μετάφρασης έχουν «οι παράλληλοι λεξικοί κατάλογοι», τα 32 δίγλωσσα λεξικά που βρέθηκαν, με μεταφράσεις από τη Σουμεριακή στην Εμπλαϊκή (Παλαιοχαναανιτική) γλώσσα [Maier 1978: 24], «τα αρχαιότερα γνωστά λεξικά» κατά τον Paolo Matthiae [1995], τον Ιταλό αρχαιολόγο που έφερε στο φως, τη δεκαετία του 1960, την αρχαία χαμένη πόλη της Έμπλα και τους πολύτιμους θησαυρούς της.

Εικόνα 3: Πινακίδα της Έμπλα

2.3. Η στήλη της Ροζέτας

Χρονολογείται στο 2ο αιώνα π.Χ. και φέρει εγχάρακτη μια επιγραφή σε δύο γλώσσες (αιγυπτιακή και ελληνική) και τρία συστήματα γραφής (ιερογλυφικά, δημώδη αιγυπτιακή, ελληνική). Ανακαλύφθηκε τυχαία το 1799 και ο διακεκριμένος γλωσσολόγος J.F. Champollion κατάφερε, με βάση τα ονόματα των βασιλέων Πτολεμαίου και Αρσινόη που αναφέρονται στην στήλη, να βρει το κλειδί για να αποκρυπτογραφήσει τα αιγυπτιακά ιερογλυφικά [el.wikipedia.org]. Η Στήλη της Ροζέτας αποτελεί το χαρακτηριστικό παράδειγμα «παράλληλων κειμένων», δηλαδή πρωτότυπων κειμένων και των μετάφρασεών τους σε μία ή περισσότερες γλώσσες στο ίδιο φυσικό μέσο [Veronis 2000: 1, βλ. και Σαριδάκης 2010: 235-243].

Εικόνα 4: Η Στήλη της Ροζέτας

Πέρα από τα προηγούμενα σημεία αναφοράς για την ιστορία της Μετάφρασης, αξίζει να αναφέρουμε ότι τουλάχιστον στη δυτική μεταφραστική θεωρία και κουλτούρα, η οποία και έχει προσφέρει τα μάλα στην ανάπτυξη του κλάδου των Μεταφραστικών Σπουδών, οι πρώτοι μεταφραστές που απασχόλησαν περισσότερο τη θεωρία της Μετάφρασης ήταν ο Κικέρωνας, ο Οράτιος και ο Αγ. Ιερώνυμος, ο μεταφραστής της Βίβλου [Munday 2009: 1-2]¹. Επίσης, σε σχέση με την ιστορία της Πληροφορίας,

1. Βλ. επίσης Μπατσαλιά και Σελλά [2010: 34-37]. Στη δυτική μεταφραστική παράδοση, συναντάμε και μια άλλη διάσταση της πληροφορίας στη Μετάφραση, τις διάφορες κατηγοριοποιήσεις που αφορούν τους τρόπους προσέγγισης του εκάστοτε κειμένου και μεταφοράς της πληροφορίας είτε ως προς τη μορφή της είτε ως προς το περιεχόμενό της, με προεξέχουσες τις *κατά λέξη μετάφραση* και τη *νοηματική μετάφραση*, *ελεύθερη* και *πιστή μετάφραση*, τη *δυναμική ισοδυναμία* και *μορφική αντιστοιχία*, ή τη συζήτηση για το *πνεύμα* και το *γράμμα* του πρωτοτύπου, βλ. και Κωστοπούλου [2012: 224].

αξίζει να σημειωθεί ότι ήταν συχνό το φαινόμενο οι τυπογράφοι να εργάζονται ως μεταφραστές και οι μεταφραστές ως τυπογράφοι.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο Étienne Dolet (1509-1546) που είχε το τυπογραφείο του στη Λυών. Ο Dolet, το 1540, στο *La manière de bien traduire d' une langue en autre* καθιέρωσε πέντε αρχές για το πώς να μεταφράζει καλά ο μεταφραστής [Γούτσος, 2001: 18]. Μάλιστα το πρώτο βιβλίο που τυπώθηκε στα Αγγλικά, που κυκλοφόρησε το 1476 στη Μπριζ με τον τίτλο *Recuyell of the Historyes of Troy*, ήταν μετάφραση από τα Γαλλικά του William Caxton (1422-1491), ο οποίος άνοιξε το 1476 το πρώτο τυπογραφείο της Αγγλίας στο Γουέστμινστερ. Τα 74 από τα 90 τυπωμένα βιβλία του Caxton κυκλοφόρησαν στα Αγγλικά, και 20 από αυτά μεταφρασμένα από τον ίδιο [Snell-Hornby & Schopp 2013:5, βλ. επίσης Coldiron 2008:160-169].

Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε έστω και επιγραμματικά τρία σημαντικά σημεία στην ιστορία της Μετάφρασης και τη διάδοση της πληροφορίας και, κυρίως, της επιστημονικής γνώσης. Πρόκειται για τη Σχολή της Βαγδάτης, μια ομάδα μεταφραστών την περίοδο της Δυναστείας των Αβασσιδών, με προεξέχοντα τον Hunayn ibn Ishâq (809-875 μ.Χ.) που μετέφρασαν επιστημονικά έργα από τα Αρχαία Ελληνικά στα Αραβικά. Τέτοια επιστημονικά κείμενα, ειδικότερα από τον χώρο της Ιατρικής, των Μαθηματικών και της Αστρονομίας, μεταφράστηκαν τον 12ο και τον 13ο αιώνα από τη Σχολή του Τολέδο στην Ισπανία. Τέλος, το Μοναστήρι της Βαντιστένα στη Σουηδία περιγράφεται ως το «λίκνο της [σουηδικής] μετάφρασης» για τη μεσαιωνική Σκανδιναβία, όπου και εκεί έγιναν αντιστοίχως μεταφράσεις [Woodsworth 1996: 13].

3. Η μετάδοση της πληροφορίας και η μετάφραση της Βίβλου

Παρόλο που το θεολογικό υπόβαθρο και ο χαρακτήρας των μεταφρασμένων κειμένων διαφέρει από θρησκεία σε θρησκεία, τα περισσότερα θρησκευτικά κείμενα έχουν μεταφραστεί πολλές φορές. Μάλιστα, έχουν μεταφραστεί σε βαθμό που οι μεταφράσεις είχαν συχνά αποφασιστικό ρόλο στη διαμόρφωση σημαντικών αλλαγών στη θρησκευτική σκέψη και πρακτική. Οι μεγάλες πολιτισμικές αλλαγές και μετατοπίσεις στις δυτικές και ανατολικές παραδόσεις έγιναν λόγω των μεταφράσεων. Για παράδειγμα, σημαντικές μεταφράσεις της Βίβλου ήταν ζωτικής σημασίας για τη μετάδοση του πολιτισμού από τον σημαντικό στον ελληνιστικό κόσμο και αργότερα στον ρωμαϊκό. Το ίδιο συνέβη και με άλλες θρησκείες, όπως με τη μετάφραση σημαντικών βουδιστικών κειμένων στην Κινεζική και τη Θιβητιανή με τις οποίες επεκτάθηκε ο Βουδισμός σε ολόκληρη την Ασία [βλ. Delisle & Woodsworth 2012: 153].

Αναφερόμαστε στη Βίβλο σε σχέση με την ιστορία και τη διάχυση της πληροφορίας λόγω της πολιτισμικής σημασίας και συμβολής της μετάφρασης του έργου αυτού στην ιστορία του δυτικού κόσμου. Κατά τον Noss [2007: 1] κανένα άλλο

κείμενο δεν έχει επηρεάσει τόσο εκτενώς τη γλώσσα, τη λογοτεχνία και εν γένει τις πεποιθήσεις των ανθρώπων. Κανένα άλλο βιβλίο δεν έχει μεταφραστεί για τόσο μεγάλες χρονικές περιόδους όσο η Βίβλος, και κανένα άλλο έγγραφο δεν έχει απασχολήσει τόσο πολύ και διαχρονικά όσο η Βίβλος. Έχει μεταφραστεί σε περισσότερες από 2.500 γλώσσες (εν όλω ή εν μέρει) και αποτελεί το βιβλίο με τη μεγαλύτερη κυκλοφορία στον κόσμο. Οι μεταφραστικές απόπειρες του έργου συνέβαλαν όχι μόνο στη μετάδοση του πνεύματος της Βίβλου αυτής καθεαυτής, αλλά κατέληξαν στην ανάπτυξη αλφαβήτων και εθνικών γλωσσών (π.χ. ολαβικό αλφάβητο, Ούλ-φιλα και γοθική μετάφραση, Γερμανική γλώσσα και μετάφραση Βίβλου από τον Λούθηρο) και πολλών γλωσσών σε αποικίες ή πρώην αποικίες κατά τον 19ο και 20ο αι. [βλ. εκτενώς Delisle & Woodsworth 2012].

Ο Rowan Williams, ο πρώην Αρχιεπίσκοπος του Κάντερμπερι, έχει υποστηρίξει χαρακτηριστικά ότι «από όλες τις μεγάλες θρησκείες του κόσμου, ο Χριστιανισμός επένδυσε με τον πλέον προφανή και διευρυμένο τρόπο στη μετάφραση» [Noss 2007: 3]. Με την ίδρυση της, η χριστιανική εκκλησία είχε ως ιερό κείμενό της τις Εβραϊκές Γραφές, όχι στην πρωτότυπη γλώσσα τους, αλλά στην ελληνική μετάφρασή, αυτή των Εβδομήκοντα. Ο αριθμός των αναγνωστών της Βίβλου στις πρωτότυπες γλώσσες τους είναι συγκριτικά μικρός. Χαρακτηριστικά διερωτάται ο Eoyang [1993: 14], υπό φιλοσοφική σκοπιά στο έργο του για τη μετάφραση και την κινεζική λογοτεχνία, κατά πόσο οι αναγνώστες της Εξουσιοδοτημένης Έκδοσης της Βίβλου (Authorized Version) γνωρίζουν ότι πρόκειται για παράγωγο κείμενο βασισμένο σε προηγούμενες εκδοχές, και εάν πράγματι γνωρίζουν ότι είναι μετάφραση και όχι πρωτότυπο έργο. Ο Nida, ο θεωρητικός της Μετάφρασης που έχει κατ'εξοχήν ασχοληθεί με τη Μετάφραση της Βίβλου [1964: 12], σχολιάζει ότι όταν αναφέρονται στις Γραφές, οι άνθρωποι τείνουν να χρησιμοποιούν τον όρο «πηγή» με αμείσημους τρόπους, άλλοτε αναφερόμενοι στον δημιουργό του πρωτοτύπου κειμένου ή στον συντάκτη ενός βιβλικού εγγράφου, συχνά στην πράξη του Θεού ή του Αγίου Πνεύματος ως πηγής έμπνευσης, άλλοτε σε τεκμηριωμένες πηγές σε ελληνικά, εβραϊκά και αραμαϊκά κείμενα.

3.1. Η Μετάφραση των Εβδομήκοντα

Μία από τις πρώτες καταγεγραμμένες μεταφράσεις στον δυτικό κόσμο που επηρέασε την ευρωπαϊκή σκέψη, λογοτεχνία και μετάφραση, είναι η μετάφραση της Παλαιάς Διαθήκης στην κοινή ελληνική γλώσσα της εποχής κατά τον 3ο αι. π.Χ. Κατά την παράδοση, 72 Ιουδαίοι λόγιοι από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου ξεκίνησαν το έργο της μετάφρασης αυτής περίπου το 280 π.Χ. Αργότερα και χάριν συντομίας καθιερώθηκε ο αριθμός 70, κι έτσι προέκυψε η ονομασία *Μετάφραση των Εβδομήκοντα*. Η μετάφραση αυτή ολοκληρώθηκε μέσα στο 3ο αιώνα π.Χ. στη διάρκεια της βασιλείας του Πτολεμαίου Β' του Φιλάδελφου. Η Μετάφραση των Εβδομήκοντα αποτελεί τη σπουδαιότερη από τις πρώτες μεταφράσεις της Παλαιάς

Διαθήκης, η οποία αντικατέστησε την εβραϊκή Βίβλο και θεωρήθηκε θεόπνευστο έργο. Μεταγενέστερα περιέλαβε επιπλέον δέκα βιβλία, τα επονομαζόμενα δευτεροκανονικά ή αναγινωσκόμενα, πέρα από τα 39 που ανήκουν στον Ιουδαϊκό Βιβλικό κανόνα (Τανάκ) [el.wikipedia.org]. Στην ελληνική βιβλιογραφία συμβολίζεται ως Ο' (ο αριθμός εβδομήντα στον αλφαβητικό τρόπο αρίθμησης, δηλαδή «κατά τους εβδομήκοντα») και στην ξενόγλωσσον βιβλιογραφία ως LXX (ο αριθμός εβδομήντα στον λατινικό τρόπο αρίθμησης, ή Septuaginta). Ο Φίλων ο Αλεξανδρεύς (Φίλων ο Ιουδαίος, 20 π.Χ. - 50 μ.Χ.) παρατηρεί για την ομάδα των 72 λόγιων μεταφραστών ότι το γεγονός ότι ο καθένας ξεχωριστά κατέλυνξε ακριβώς στην ίδια διατύπωση στη μετάφρασή του αποδεικνύει την πιστότητα στην πηγή και απεικονίζει με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο την ανάγκη αποφυγής πιθανών κινδύνων σε σχέση με αλλοιώσεις ενός ευαίσθητου κειμένου και πιθανές παρερμηνείες [Robinson 1997:13]. Ο ίδιος ισχυρισμός επαναλαμβάνεται και από τον Άγιο Αυγουστίνo στο έργο του *De doctrina christiana* (Η Χριστιανική Διδασκαλία), ως απόδειξη του ότι οι μεταφραστές ήταν υπό θεία καθοδήγηση («εμπνευσμένοι από το Άγιο Πνεύμα») για να αναπαραγάγουν μια μετάφραση η οποία ακόμη και εάν κάποιος την αμφισβητήσει συγκρίνοντάς την με την εβραϊκή, να θεωρείται πλέον έγκυρη [Robinson 1997:34 στο Munday 2009: 2].

Έχει διασωθεί και είναι διαθέσιμος για μελέτη σημαντικός αριθμός αποσπασμάτων της Μετάφρασης των Εβδομήκοντα. Τα αποσπάσματα αυτά είναι γραμμένα σε πάπυρο. Επειδή ανήκουν στους πρώτους χριστιανικούς χρόνους (Πάπυροι Φουάντ), είναι ιδιαίτερος πολύτιμο στην έρευνα για το περιεχόμενο του κειμένου της Μετάφρασης των Εβδομήκοντα, αλλά, επίσης και χειρόγραφα σε περγαμνή βέλουμ. Τα πιο σημαντικά χειρόγραφα του 4ου αι. μ.Χ., είναι το Βατικανό Αρ. 1209, το Σιναιτικό και το Αλεξανδρινό τα οποία περιέχουν όλα την ελληνική μετάφραση [el.wikipedia.org].

3.2. Η μετάφραση του Αγ. Ιερώνυμου

Τον 4ο αι. μ.Χ. ο Άγιος Ιερώνυμος, που θεωρείται ο πατέρας προστάτης των μεταφραστών, μεταφράζει τη Βίβλο από το εβραϊκό πρωτότυπο στα Λατινικά, τη γνωστή *Vulgata*, και εμμένει στην κατά γράμμα πιστότητα της μετάφρασης, υποστηρίζοντας ότι «η σειρά των λέξεων αποτελεί μυστήριο ιερό και απαραβίαστο» [Βλ. Μπατσαλιά και Σελλά 2010: 34]. Η μετάφραση αυτή έγινε κατ' εντολή του Πάπα Δάμασσο Α' και υιοθετήθηκε από τη Ρωμαιοκαθολική εκκλησία (μέχρι και το 1943). Η διεθνής συντομογραφία της είναι Vg. Το όνομα προέρχεται από την φράση *vulgata editio*, δηλ. κοινώς χρησιμοποιούμενη, δημόσιας.

Ο Ιερώνυμος «υπνέτησε τη δυτική εκκλησία για περισσότερα από 1.000 χρόνια επεκτείνοντας την επιρροή της λατινικής γλώσσας μέσα στον χρόνο και σε εδάφη που δεν είχε φτάσει ποτέ η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία» [Noss 2007: 16]. Ο Ιερώνυμος είχε καθοριστικό ρόλο στη γεφύρωση της κλασικής παιδείας με τον χριστιανισμό.

νισμό. Ο Έρασμος τον θαύμαζε και τον θεωρούσε τον «Χριστιανό Κικέρωνα» και δημοσίευσε το έργο του σε εννέα τόμους. Ο Ιερώνυμος αγιοποιήθηκε τον 8ο αιώνα και ανακηρύχθηκε, τον 13ο αιώνα, σε Δάσκαλο της Εκκλησίας (Doctor doctorum), μαζί με τρεις άλλους πατέρες της Ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας, τους Αγ. Αμβρόσιο, Αγ. Αυγουστίνο και τον Γρηγόριο τον Μέγα. Το γεγονός ότι αγιοποιήθηκε για το έργο του δίνει μίαν άλλη ιδιαίτερη οπτική της σχέσης του μεταφραστή με τη θεία φύση στα μάτια της χριστιανικής εκκλησίας και των πιστών της: ο Ιερώνυμος θεωρείται ότι εργάστηκε ως μεταφραστής έχοντας τη θεία έμπνευση, κάτι που με τη σειρά του διασφάλισε την προστασία αυτής της έκδοσης της Βίβλου [Delisle & Woodsworth 2012: 163]. Η Vulgata, ως το αναγνωρισμένο κείμενο της Αγίας Γραφής σε ολόκληρη τη Δυτική Ευρώπη για τα επόμενα χρόνια, αποτέλεσε τη βάση για τις μεταφράσεις της Βίβλου σε άλλες γλώσσες πριν από την Μεταρρύθμιση, όπως είναι η αγγλική μετάφραση του Wycliffe (14ος αι.) καθώς και οι πρώτες τυπωμένες εκδόσεις της Βίβλου στα Γερμανικά (1466), Ιταλικά (1471), Καταλανικά (1478), Τσέχικα (1488) και Γαλλικά (1530) [Metzger 2001: 19].

3.3. Η Μετάφραση Βασιλέως Ιακώβου

Μία άλλη σημαντική μετάφραση για την αγγλική γλώσσα και λογοτεχνία είναι η «Μετάφραση Βασιλέως Ιακώβου» ή «Εξουσιοδοτημένη Έκδοση της Βίβλου» (*King James Version* ή *Authorized Version*). Σημαντικοί σταθμοί πριν από αυτή την έκδοση είναι η Μετάφραση του Wycliffe (1384), που θεωρείται ο πρώτος που δημιούργησε χειρόγραφο αντίγραφο του συνόλου της Βίβλου, και των 80 βιβλίων, η Μετάφραση της Καινής Διαθήκης από τον William Tyndale το 1526, που είναι η πρώτη Καινή Διαθήκη που τυπώθηκε στην αγγλική γλώσσα και η Μετάφραση του Myles Coverdale, που είναι η πρώτη πλήρης Βίβλος που τυπώθηκε στην αγγλική γλώσσα (80 βιβλία), η Μεγάλη Βίβλος (*Great Bible*) του 1539 που αποτελεί την πρώτη εξουσιοδοτημένη έκδοση της Βίβλου για δημόσια χρήση, η *Βίβλος της Γενεύης* του 1560 (η πρώτη Βίβλος στην αγγλική με αριθμημένα εδάφια) και τέλος, η τυπωμένη *Βίβλος των Επισκόπων* (1568), που αποτελεί και τη βάση της Μετάφρασης Βασιλέως Ιακώβου.

Ο Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις δώρισε στον Ιάκωβο Α', βασιλιά της Αγγλίας, τον περίφημο Αλεξανδρινό κώδικα (χειρόγραφο). Ο Ιάκωβος ήταν εκείνος που έδωσε εντολή σε ομάδα 44 λόγιων να προχωρήσουν σε μια νέα μετάφραση της Βίβλου στην Αγγλική, η οποία ξεκίνησε το 1607 και ολοκληρώθηκε το 1611. Αξιοποιώντας το έργο του Tyndale και του Coverdale, οι μεταφραστές ουσιαστικά αναθεώρησαν τη Βίβλο των Επισκόπων, αντλώντας στοιχεία και από τη Βίβλο της Γενεύης και από την Καινή Διαθήκη της Ρενς (*Rheims New Testament*, 1582).

Οι λόγοι που οδήγησαν τον Ιάκωβο στην έκδοση νέας μετάφρασης ήταν θρησκευτικοί και πολιτικοί, αφού είχε ήδη προηγηθεί το σχίσμα των εκκλησιών και υπήρχαν διαμάχες μεταξύ αγγλικανών και πουριτανών και οι διάφορες εκκλησίες χρησιμοποιούσαν διαφορετικές εκδοχές της Βίβλου. Επίσης, η Βίβλος της Γενεύης,

που τη χρησιμοποιούσαν οι πουριτανοί, περιείχε σημειώσεις που προωθούσαν καλβινιστικές και αντιβασιλικές απόψεις, ως εκ τούτου στόχος του Ιάκωβου ήταν μία μετάφραση που να είναι αποδεκτή από όλους για να υπάρχει ειρηνική συνύπαρξη σε βασιλικούς όρους [Metzger 2001: 71]. Οι λόγιοι μεταφραστές αφιερώνουν τη μετάφραση στον Βασιλιά Ιάκωβο και, παρόλο που στην σελίδα του τίτλου αναγράφεται ως «νέα μετάφραση», οι ίδιοι στο προοίμιό τους αναφέρουν ότι πρόκειται για αναθεώρηση της Βίβλου των Επισκόπων, που με τη σειρά της είναι αναθεωρημένη μετάφραση της Μεγάλης Βίβλου που και αυτή είναι αναθεωρημένη εκδοχή των Coverdale και Tyndale [Metzger 2001: 76-77].

3.4. Η Μετάφραση του Έρασμου και του Λούθηρου

Το 1516, ο Έρασμος, ο Ολλανδός ουμανιστής με τη μεγαλύτερη επιρροή στην Ευρώπη στην εποχή του, δημοσίευσε μια έκδοση της Καινής Διαθήκης, που ήταν η πρώτη Καινή Διαθήκη που τυπώθηκε στην Ελληνική και συνοδευόταν από νέα μετάφραση στα Λατινικά. Στον πρόλογο της έκδοσης εύχεται η Βίβλος να μεταφραστεί σε όλες τις γλώσσες και υποστηρίζει ότι βασικό στοιχείο για τη σωστή ερμηνεία των κειμένων είναι να γνωρίζει ο μεταφραστής τη γλώσσα, τη λογοτεχνία και τη ρητορική του πρωτοτύπου κειμένου [Delisle & Woodsworth 2012: 165].

Η Μετάφραση αναδείχθηκε σε πολιτικό όπλο στην Ευρώπη του 16ου αι. και η μετάφραση της Βίβλου στη Γερμανική από τον Λούθηρο είναι αναμφίβολα ένα σημαντικό σημείο αναφοράς στην παρουσίασή μας, τόσο για την ίδια την Εκκλησία (προτεσταντισμός) όσο και για την Ιστορία της Μετάφρασης. Ο Λούθηρος, σε συνεργασία με ομάδα λογίων, ολοκλήρωσε τη μετάφραση της Βίβλου το 1534 και το έργο του αυτό ενέπνευσε ξένους μεταφραστές και αποτέλεσε πρότυπο για παρόμοιες μεταφράσεις της Βίβλου, όπως στη Σουηδική, τη Δανική και τη Σλοβενική γλώσσα [Delisle & Woodsworth 2012: 166]. Στο έργο του «Εγκύκλιος Επιστολή περί μετάφρασης» (*Sendbrief vom Dolmetschen* 1530) υποστήριξε τη μετάφρασή του στη σύγχρονη Γερμανική σε μια γλώσσα ξεκάθαρη και καθημερινή παρά ελιτίστικη [Munday 2009: 3], την αποκόλληση της μετάφρασης από τη δομή του πρωτοτύπου και την προσαρμογή στη καθημερινή χρήση της γλώσσας-στόχου και της κουλτούρα της [Μπατσαλιά και Σελλά 2010: 35], συνέστησε την επιστροφή στις πρωτότυπες γλώσσες της Βίβλου, τα Εβραϊκά για την Παλαιά Διαθήκη και τα Ελληνικά για την Καινή Διαθήκη, χωρίς ωστόσο να αγνοεί τελείως τη Λατινική *Vulgata*, την οποία και απέρριψε ως μη πραγματικά αυθεντικό κείμενο [Delisle & Woodsworth 2012: 40].

4. Αυτοματοποιημένες υπηρεσίες μετάφρασης και μετάδοση πληροφοριών

Από τη συμβολή της μετάφρασης θρησκευτικών κειμένων στη διάδοση θεολογικών, ιδεολογικών, φιλοσοφικών και εν γένει πολιτισμικών στοιχείων και πληροφοριών, το επόμενο σημείο αναφοράς μας είναι στη σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη εποχή, στην εποχή που η πληροφορία και η επεξεργασία της άλλαξαν διαστάσεις και μεγέθη, στις νέες μορφές επικοινωνίας, στο Διαδίκτυο και τις αυτοματοποιημένες μεταφραστικές υπηρεσίες, στην εποχή της γλωσσικής τεχνολογίας και της μηχανικής μετάφρασης. Από τον αλληγορικό και για τη Μετάφραση Πύργο της Βαβέλ (*Tower of Babel*), όπου σύμφωνα με τον μύθο δημιουργείται η πολυγλωσσία, θα αναφερθούμε εν τάχει στην εποχή του *BabelFish* των online μεταφραστικών υπηρεσιών, ακολουθώντας και πάλι τα χνάρια της σύγχρονης Ιστορίας της Πληροφορίας.

4.1. Μηχανική μετάφραση

Η Μηχανική Μετάφραση (*Machine Translation*), η μετάφραση από μία φυσική γλώσσα σε μία άλλη που παράγεται από υπολογιστή, είναι κλάδος της Επιστήμης των Υπολογιστών και της Υπολογιστικής Γλωσσολογίας και διακρίνεται από την Υποβοηθούμενη από Η/Υ Μετάφραση (*CAT*, π.χ. μεταφραστικές μνήμες). Η ιδέα μιας αυτοματοποιημένης διαδικασίας απαντάται ήδη τον 17ο αι. σε κείμενα των Descartes και Leibniz που αναφέρθηκαν στην ανάγκη δημιουργίας λεξικών βασισμένων σε καθολικούς αριθμητικούς κώδικες και αργότερα, σε διάφορες προτάσεις για δημιουργία τεχνητών και διεθνών γλωσσών (π.χ. *Esperanto*). Ωστόσο πραγματικές απόπειρες αυτοματοποίησης της μεταφραστικής διαδικασίας πραγματοποιήθηκαν κατά τον προηγούμενο αιώνα. Συγκεκριμένα, το 1933 εμφανίστηκαν ανεξάρτητα δύο σχετικές ευρεσιτεχνίες, στη Γαλλία του George Artsrouni και στη Ρωσία του Petr Smirnov-Troyanskii. Ο Troyanskii, αν και προηγείτο της εποχής του, παρέμεινε άγνωστος εκτός της χώρας του [Hutchins & Somers 1992: 5].

Η πραγματική συζήτηση για τη χρήση υπολογιστών στη μετάφραση ξεκινά από τον Warren Weaver, Διευθυντή του Τμήματος Φυσικών Επιστημών του Ιδρύματος Ροκφέλερ, το 1947. Βασισμένος και στην εμπειρία του από την έρευνα στην κρυπτογραφία και τις γενικότερες επιτυχίες αποκρυπτογράφησης κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (*Enigma*, *Purple* κ.ά), και γνωρίζοντας τις δυνατότητες των υπολογιστικών μηχανών, αλλά και ορμώμενος από τη θεωρία της πληροφορίας του C. Shannon, προβαίνει σε επαφές με επιστήμονες για την πιθανότητα χρήσης υπολογιστών στη μετάφραση. Στο υπόμνημα που συνέθεσε το 1949 με τον τίτλο *Translation* αναφέρει την επιστολή του προς τον Καθηγητή του MIT, N. Wiener, όπου διερωτάται κατά πόσο το πρόβλημα της μετάφρασης μπορεί να αντιμετωπιστεί ως ένα πρόβλημα κρυπτογραφίας. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα:

“When I look at an article in Russian, I say: “This is really written in English, but it has been coded in some strange symbols. I will now proceed to decode”.” [Weaver 1949].

Επίσης σημαντική ήταν και η συνάντησή του Weaver με τον Βρετανό κρυσταλλογράφο A. Booth το 1948, που επίσης ερευνούσε με τον Καθηγητή Richens του Πανεπιστημίου του Cambridge αντιστοίχως την περίπτωση αυτοματοποίησης μιας τέτοιας διαδικασίας. Το υπόμνημα του Weaver έτυχε μεγάλης αποδοχής και έτσι ξεκίνησαν στις αρχές της δεκαετίας του 1950 οι έρευνες στο MIT [Arnold et al. 1994:12-13]. Το πρώτο σύστημα Μηχανικής Μετάφρασης παρουσιάστηκε από την IBM και το Πανεπιστήμιο της Georgetown, το 1954. Με βάση αυτό δημιουργήθηκε το SYSTRAN, το οποίο αγόρασε η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, το 1976, από την εταιρεία “World Translation Centre” του Peter Toma που ήταν και ο δημιουργός του συστήματος αυτού [Σαριδάκης 1999: A19]. Το σύστημα χρησιμοποιήθηκε από την Αμερικανική Επιτροπή Ατομικής Ενέργειας και την Euratom (Ιταλία), είχε μιλιταριστικό προφίλ και στόχος ήταν να εξυπηρετήσει υπηρεσίες κατασκοπείας κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου. Το SYSTRAN χρησιμοποιήθηκε από τη NASA το 1974-1975 για το κοινό διαστημικό πρόγραμμα Apollo-Soyuz, ΗΠΑ-ΕΣΣΔ.

Η περίοδος από το 1965 έως τις αρχές της δεκαετίας του ‘70 χαρακτηρίζεται από πολλούς ως ο μεσαίωνας της μηχανικής μετάφρασης, κυρίως διότι σταμάτησε η χρηματοοικονομική υποστήριξη των ερευνών αυτών. Αιτία ήταν ότι κατέστη εμφανές ότι το πρόβλημα παραγωγής αυτόματης μετάφρασης υψηλής ποιότητας ήταν περισσότερο δύσκολο και πολύπλοκο απ’ όσο μπορούσαν να φανταστούν οι επιστήμονες και οι ενδιαφερόμενοι. Στην αλλαγή κλίματος αυτή και στη σοβαρή κριτική που υπέστη η έρευνα προς την αυτοματοποιημένη μετάφραση, συνέβαλε επίσης η αναφορά αξιολόγησης που έγινε το 1966 από την ALPAC (Automatic Language Processing Advisory Committee), επιτροπή εμπειρογνομόνων που είχε συσταθεί από την Εθνική Ακαδημία Επιστημών των ΗΠΑ [Σαριδάκης 1999: A19-20].

Η δεκαετία που ακολουθεί αφορά τα λεγόμενα συστήματα τρίτης γενιάς, και νέα ερευνητικά έργα χρηματοδοτούνται στον Καναδά και στην Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων λόγω των πολυγλωσσικών αναγκών. Ένα από τα πρώτα συστήματα αναπτύχθηκε στο Μόντρεαλ το 1970. Στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος TAUM (Traduction Automatique de l’ Université de Montréal), ξεκίνησε η ανάπτυξη ενός συστήματος συντακτικής μεταφοράς (syntactic transfer system), για τη μετάφραση στο ζεύγος γλωσσών Αγγλικά-Γαλλικά [Σοφινάνοπουλος 2009: 7].

Επίσης, το Météo (1976) είναι ένα πλήρως αυτόματο σύστημα μετάφρασης για τα μετεωρολογικά δελτία στα Αγγλικά και τα Γαλλικά στον Καναδά. Το σύστημα αυτό λόγω και του περιορισμένου λεξιλογίου και της τυποποίησης των κειμένων λειτουργεί με επιτυχία μέχρι και σήμερα.

Ένα από τα πιο φιλόδοξα ερευνητικά προγράμματα μηχανικής μετάφρασης είναι κατά τη δεκαετία του 1980, το EUROTRA. Σκοπός του προγράμματος ήταν η κατασκευή ενός εξελιγμένου συστήματος μηχανικής μετάφρασης για τις γλώσσες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας χρησιμοποιώντας ένα μοντέλο μεταφοράς. Ο σχεδιασμός του EUROTRA συνδυάζει λεξική, συντακτική και σημασιολογική πληροφορία σε διεπαφές πολλών επιπέδων και απέρριπτε οποιαδήποτε εξωτερική παρέμβαση κατά τη μεταφραστική διαδικασία. Το 1993 το πρόγραμμα τερματίστηκε λόγω και της χαμηλής ταχύτητας μετάφρασης του συστήματος [Σοφιανόπουλος 2009: 7].

Από το τέλος της δεκαετίας του 1980 και μετά υπήρξε πλήθος πρωτότυπων ιδεών για συστήματα μηχανικής μετάφρασης, οι οποίες βασίζονταν στην αξιοποίηση υπαρχόντων μεταφρασμένων σωμάτων κειμένων. Τα νέα αυτά συστήματα χωρίζονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες, στα στατιστικά συστήματα (statistical MT, SMT) και στα συστήματα με χρήση παραδειγμάτων μετάφρασης (example-based MT, EBMT). Εταιρείες όπως η Systran και η Intergraph άρχισαν να προσφέρουν πακέτα των προγραμμάτων τους για προσωπικούς υπολογιστές, ενώ και με τη ραγδαία ανάπτυξη του διαδικτύου στα μέσα της δεκαετίας του 1990, εταιρείες όπως η Altavista και η Google άρχισαν να προσφέρουν περιορισμένες υπηρεσίες μηχανικής μετάφρασης δωρεάν στους επισκέπτες των ιστοσελίδων τους.

Στις μέρες μας, η έρευνα στον τομέα της μηχανικής μετάφρασης εστιάζεται στα συστήματα τα οποία αξιοποιούν μεγάλα σώματα κειμένων (corpora). Μια τάση που έχει αρχίσει να κυριαρχεί είναι ο συνδυασμός χαρακτηριστικών από διάφορες μεθόδους μηχανικής μετάφρασης για τη δημιουργία υβριδικών συστημάτων [Σοφιανόπουλος 2009: 7-8].

4.2. Το *Βαβελόψαρο* και το *BabelFish*

Και κάπου εκεί, ανάμεσα στην πραγματικότητα των ερευνητικών προγραμμάτων για την αυτόματη μετάφραση και την άμεση εξυπηρέτηση των χρηστών της σύγχρονης Βαβέλ, υπάρχει και η επιστημονική φαντασία, ο καθολικός μεταφραστής, γνωστός και ως *Βαβελόψαρο*. Οι καθολικοί μεταφραστές είναι οι φουτουριστικές μηχανές που γεφυρώνουν τα γλωσσικά εμπόδια στην επικοινωνία ανάμεσα σε γήινους και εξωγήινους. Η αναφορά μας είναι στα *StarWars*, *StarTrek*, *Stargate* ή στο “Τυρίστε το Γαλαξία με Όλο Στοπ” (*The Hitchhiker’s Guide to the Galaxy*) κωμωδία επιστημονικής φαντασίας του Ντάγκλας Άνταμς (που ξεκίνησε ως ραδιοφωνική εκπομπή στο BBC το 1978 και εξελίχθηκε σε βιβλία και ταινία το 2005) [Βλ. Kelly & Zetzsche 2012: 223]. Το απόσπασμα περιγράφει ακριβώς αυτή την ανάγκη για άμεση και αυτοματοποιημένη επικοινωνία, η οποία πλέον δεν απέχει τόσο πολύ από την πραγματικότητα, αφού τα συστήματα αναγνώρισης φωνής κυκλοφορούν ήδη και η έρευνα και για την αυτόματη μετάφραση φωνής συνεχίζεται με θετικά αποτελέσματα [βλ. ενδ. Morimoto & Kurematsu 2003: 363-369].

Εικόνα 9: Παράδειγμα στο BabelFish

4.3. Μέσα κοινωνικής δικτύωσης και μετάφραση

Ο τελευταίος σταθμός και σημείο αναφοράς στην μετάδοση της πληροφορίας μέσω της μετάφρασης είναι η παρουσίαση και η ανάγκη της μετάφρασης στις εφαρμογές και τα περιβάλλοντα χρήσης των μέσων κοινωνικών δικτύωσης, ενδεικτικά των δύο πλέον σημαντικών, Twitter και Facebook και στην πολυγλωσσική ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια Wikipedia.

Twitter: η μετάφραση είναι μια σημαντική διαδικασία στη συνολική εταιρική πρακτική και στόχος είναι η πρόσβαση στο Twitter σε όλο τον πλανήτη. Η συμβολή των μέσων κοινωνικής δικτύωσης είναι σημαντική στο να συνδέει κοινότητες, ειδικά σε μέρη με πολιτικά προβλήματα και αναταραχές, όπως π.χ. στη Συρία ή την Αίγυπτο. Το Twitter δίνει τη δυνατότητα στα μέλη της παγκόσμιας κοινότητας να συνδεθούν, να ενημερωθούν, να παίξουν τον ρόλο του «δημοσιογράφου». Για να το κάνουν αυτό ακόμη πιο αποτελεσματικά, θα πρέπει το περιβάλλον του να είναι διαθέσιμο σε πολλές γλώσσες, στις φυσικές γλώσσες των χρηστών. Τη μετάφραση ανέλαβαν οι ίδιοι οι χρήστες σε εθελοντική βάση. Τα στατιστικά στοιχεία για το 2012 δείχνουν ότι υποστηρίζονται 28 γλώσσες, ενώ οι εθελοντές μεταφραστές των διαφόρων εφαρμογών έφταναν τους 500.000 [Kelly & Zetzsche 2012: 200-202].

Facebook: σύμφωνα με στοιχεία του 2012, υποστηρίζονται 77 γλώσσες. Το 2007 η ομάδα του Facebook αποφάσισε να αφήσει τους χρήστες να καθορίσουν πώς θα ήθελαν να το μεταφράσουν στις γλώσσες τους. Η ανταπόκριση των εθελοντών ήταν τεράστια και η πρώτη γλώσσα μετάφρασης ήταν η Ισπανική. Το 2008 ήταν η

χροινιά της διεθνοποίησης του δικτύου μέσω της μετάφρασης, όταν και παρατηρήθηκε κατακόρυφη αύξηση των χρηστών (ενδεικτικά στην Ιταλία ο αριθμός των χρηστών αυξήθηκε από 375.000 σε 933.000 μέσα σε μόνο τέσσερις μήνες, ενώ στη Γαλλία, μέσα στους πρώτους τρεις μήνες οι χρήστες από 1.4 εκ. αυξήθηκαν σε 2.4 εκ.). Το Facebook ξεκίνησε έχοντας ως στόχο να καταστήσει τον κόσμο περισσότερο ανοικτό, προσβάσιμο και συνδεδεμένο. Και αυτό ακριβώς καταφέρνει η μετάφραση. Ο Ghassan Haddad, διευθυντής διεθνοποίησης στο Facebook, υποστηρίζει χαρακτηριστικά ότι «Η γλώσσα είναι ο πιο βασικός παράγοντας επικοινωνίας. Χωρίς τη μετάφραση, το να συνδέσεις τον κόσμο είναι απλώς απίθανο» [Kelly & Zetzsche 2012: 210-214].

Wikipedia: ήταν από τους πρώτους οργανισμούς στο Διαδίκτυο που πρόσφερε πληροφορίες σε πολλές γλώσσες. Στις αρχές του 2012, ο αριθμός έφτανε τις 284. Στην περίπτωση της wikipedia, η μετάφραση δεν παίζει ακριβώς τον ίδιο ρόλο, όπως στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Στηρίζεται, βεβαίως, σε εθελοντές στην παγκόσμια κοινότητα, ωστόσο καμία από τις διακριτές γλωσσικές εκδοχές της δεν είναι «αντίγραφο» της άλλης. Συχνά οι χρήστες επιλέγουν να μεταφράσουν κάποιο άρθρο αντί να το γράψουν από την αρχή. Ωστόσο, τα μεταφρασμένα άρθρα κυρίως απαντώνται σε θετικές επιστήμες και στα μαθηματικά. Η λύση της αυτόματης μετάφρασης προς εξυπηρέτηση των διευρυμένων αναγκών δεν είχε πάντοτε καλά αποτελέσματα. Στην περίπτωση της wikipedia, πέρα από τους εθελοντές μεταφραστές/χρήστες, ωφελούνται και οι ίδιοι οι επαγγελματίες μεταφραστές που τη χρησιμοποιούν πλέον ως μεταφραστικό βοήθημα [Βλ. Kelly & Zetzsche 2012: 202-204].

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Arnold, D., Balkan, L., Meijer, S., Humphreys, R.L., Sadler, L. (1994), *Machine Translation: an Introductory Guide*, Blackwell.

Baker, M. (ed) (1998), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Routledge.

Bauer, S.W. (2003), *The well-educated mind: a guide to the classical education you never had*, W.W. Norton & Company.

Coldiron, A.E.B. (2008), 3.6 William Caxton, στο Ellis, R. (ed), *The Oxford History of Literary Translation in English*, Volume 1: 1550, OUP, 160-169.

Delisle, J. & Woodsworth, J. (2012), *Translators through history*, Benjamins.

Eoyang, E.C. (1993), *The Transparent Eye. Reflections on Translation, Chinese Literature, and Comparative Poetics*, University of Hawaiian Press.

France, D. (2003), *The Bible in English: An Overview*, στο Scorgie, G.G., Strauss, M.L., Voth, S.M. (eds.) *The challenge of Bible translation: communicating God's word to the world*, Zondervan, 177-197.

Gentile, A., Ozolins, U., Vasilakakos, M. (1996), *Liaison Interpreting: A Handbook*, Melbourne University Press.

Hatim, B. & Mason, I. (1990), *Discourse and the Translator*, Longman.

Hatim, B. & Mason, I. (1997), *The Translator as Communicator*, Routledge.

Heidel, A. (1949), *The Gilgamesh Epic and Old Testament Parallels*, University of Chicago Press [http://oi.uchicago.edu/pdf/misc_gilgamesh.pdf].

Hutchins, W.J. & Somers, H.L. (1992), *An introduction to machine translation*, Academic Press.

Kelly, G. (1979), *The True Interpreter: A History of Translation Theory and Practice in the West*, B. Blackwell.

Kelly, N. & Zetzsche J. (2012), *Found in Translation: How Language Shapes Our Lives and Transforms Our World*, Perigee Trade.

Kurz, I. (1986), "Dolmetschen im alten Rom", *Babel* 32 (4), 215-220.

Matthiae, P. (1995), *Ebla: alle origini della civiltà urbana: trent' anni di scavi in Siria dell' Università di Roma "La Sapienza"*, Electa Mondadori.

Maier P. L. (1978), *Biblical Archaeology, Ministry: International Journal for Pastors*, May, 24-27 [<https://www.ministrymagazine.org/archive/1978/05/>, πρόσβαση 12/12/2013].

Metzger, B.M. (2001), *The Bible in translation: ancient and English versions*, Baker Academic.

Morimoto, T., Kurematsu, A. (2003), *Automatic Speech Translation at ATR*, στο Nirenburg, S., Somers, H. & Wilks, Y., *Readings in Machine Translation*, MIT Press, 363-369.

Munday, J. (2009), *Issues in Translation Studies*, στο Munday, J. (ed.) *The Routledge Companion to Translation Studies*, Routledge, 1-19.

Nida, E. A. (1964), *Towards a Science of Translating with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*, E. J. Brill.

Noss, P. A. (ed.) (2007), *A history of Bible translation*, Edizioni Di Storia e Letteratura.

Robinson, D. (ed.) (1997), *Western Translation Theory: From Herodotus to Nietzsche*, St. Jerome.

Snell-Hornby, M., & Schopp J.F. (2013), Translation. EGO: European History Online, Leibniz Institute of European History (IEG) [www.ieg-ego.eu] (πρόσβαση 12/12/2013).

Vermeer, H. J. (1992), *Skizzen zu einer Geschichte der Translation*, 2 vols., Verlag für interkulturelle Kommunikation.

Veronis, J. (2000), From the Rosetta stone to the information society. A survey of parallel text processing, στο J. Véronis (ed.), *Parallel Text Processing, Alignment and Use of Translation Corpora*, Springer, 1-24.

Weaver, W. (1949), Translation, στο Nirenburg, S., Somers, H., & Wilks, Y. (2003), *Readings in Machine Translation*, MIT Press, 13-17.

Wessel, W.W. (2003), A Translator 's Perspective on Alister Mc Grath's History of the King James Version, στο Scorgie, G.G., Strauss, M.L., Voth, S.M. (eds.), *The challenge of Bible translation:communicating God's word to the world*, Zondervan, 201-211.

Woodsworth, J. (1996), Teaching the history of translation, στο Dollerup, C., & Vibeke, A. (eds), *Teaching translation and interpreting 3, New horizons. Papers from the third language international conference*, Elsinore, Denmark 9-11 June 1995, John Benjamins.

Ελληνόγλωσση

Αυγουστίνος (2011), *Η Χριστιανική διδασκαλία*, μτφ. Γ. Δαρδιώτης, εκδ. Σταμούλης.

Γούτσος, Δ. (2001), *Ο Λόγος της Μετάφρασης*. Ανθολόγιο Σύγχρονων Μεταφραστικών Θεωριών, Ελληνικά Γράμματα.

Κωστοπούλου, Γ. (2012), Μεταφραστής ή διερμηνέας; Δεν είναι το ίδιο! Ορισμένες απαραίτητες διευκρινίσεις για δύο επαγγέλματα με πολλές ομοιότητες αλλά και διαφορές, *Civitas Gentium*, 2:1, 213-243 [http://cg.turkmas.uoa.gr/index.php/cg/article/view/36].

Στεφανόπουλος, Θ.Κ., Τσιτσιρίδης, Στ., Αντζουλή, Λ., Κριτσέλη, Γ., (2012), *Ανθολογία Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, Ιστοριογραφία, ΞΕΝΟΦΩΝ 103 - Κύρου ανάβασις 4, 5, 3-18* [και στο <http://www.greek-language.gr>].

Μπατσαλιά, Φ., Σελλά-Μάζη, Ε. (2010), *Γλωσσολογική προσέγγιση στη θεωρία και τη διδακτική της Μετάφρασης*, (1994/1997), εκδ. Παπαζήση.

Σαριδάκης, Ι. (2010), *Σώματα κειμένων και μετάφραση*. Θεωρία και εφαρμογές, Παπαζήσης.

Σαριδάκης, Ι. (1999), Μεθοδολογική Προσέγγιση της Ορογραφικής Διαδικασίας. Η Δόμηση Αγγλοελληνικού Καταλόγου Αμυντικών Όρων, Διδακτορική διατριβή, Τ.Ξ.Γ.Μ.Δ., Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τόμος 1.

Το έπος του Γκιλγκαμές (1994/2001), Μτφ. Αύρα Ward, Ιστός.

Σοφιανόπουλος, Σ. (2009), Μοντελοποίηση Γλώσσας για συστήματα Μηχανικής Μετάφρασης με μονόγλωσσο σώμα κειμένων, Διδακτορική Διατριβή, ΕΜΠ, Σχολή Ηλεκτρολόγων Μηχανικών και Μηχανικών Υπολογιστών.

Διαδικτυακές αναφορές

<http://goo.gl/kj5oNm> [<http://unprofessionaltranslation.blogspot.gr/2010/07/earliest-depiction-of-interpreter.html>]

<http://goo.gl/lKcNw6> [Συρία, η πύλη της Ανατολής- οι ανασκαφές στην Έμπλα, <http://www.archaiologia.gr/agon/?archive>, πρόσβαση 26/7/2013]

http://el.wikipedia.org/wiki/Επος_του_Γκιλγκαμές

http://el.wikipedia.org/wiki/Στήλη_της_Ροζέττας

http://en.wikipedia.org/wiki/Ebla_tablets

http://el.wikipedia.org/wiki/Μετάφραση_των_Εβδομήκοντα

Η ψηφιακή βιβλιοθήκη *Europeana* ως σημείο συγκέντρωσης Ευρωπαϊκού πολιτιστικού αποθέματος

Αλέξανδρος Κουλούρης

Εισαγωγή

Στη εργασία αναλύεται η ιστορία της *Europeana* -λέγεται σήμερα Ψηφιακή Βιβλιοθήκη, Μουσείο και Αρχείο της Ευρώπης, είναι γνωστή και ως Ευρωπαϊκή Ψηφιακή Βιβλιοθήκη-, ως σημείου συγκέντρωσης Ευρωπαϊκού πολιτιστικού αποθέματος. Αναλύεται η πορεία προς τη *Europeana*, οι προσπάθειες που είχαν γίνει πριν τη σύστασή της (π.χ. *CERN*, *GABRIEL*, *TEL*, *TEL-ME-MORE* και *FUMAGABA*). Αναλύονται μετά τη σύστασή της, τα προγράμματα και έργα τα οποία εμπλούτισαν το περιεχόμενό της, αλλά την ενίσχυσαν και σε επίπεδο τεχνολογικών εργαλείων. Περιγράφεται η κατά τη συγγραφή του παρόντος κατάσταση και τα επιτεύγματά της σε επίπεδο υποδομών, εργαλείων, έρευνας και συνεργατικότητας. Τέλος, αναπτύσσεται η συλλογιστική για την ιστορία και τη σημασία της πληροφορίας όχι μόνο ως εργαλείου μνήμης και γνώσης, αλλά και ως μοχλού για την έξοδο από την κρίση και την αλλαγή της κοινωνίας σε ένα πιο ανθρωποκεντρικό μοντέλο λειτουργίας και οργάνωσης. Κατά τη γνώμη του συγγραφέα, η *Europeana* και άλλα τέτοια επιτυχημένα σχήματα εθελοντικής συνεργασίας, μπορούν να βοηθήσουν προς την κατεύθυνση αυτή.

Πριν τη *Europeana*

CENL, *GABRIEL*, *TEL*, *TEL-ME-MOR* και *FUMAGABA*

Η ιστορία και η πορεία της Ευρωπαϊκής Ψηφιακής Βιβλιοθήκης δεν είναι μακρά. Μόλις στις αρχές της νέας χιλιετίας η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) ξεκίνησε τις προσπάθειές της για μια πανευρωπαϊκή βιβλιοθήκη. Μια σειρά από χρηματοδοτούμενα προγράμματα προσπάθησαν να θέσουν τις βάσεις για τη δημιουργία αυτής της βιβλιοθήκης. Το πρόγραμμα *GABRIEL* (GAteway and BRIdge to Europe's National Libraries) που ολοκληρώθηκε το 2005, δημιούργησε έναν κεντρικό δικτυακό τόπο με σκοπό να «συγκεντρώσει» και να δημιουργήσει «γέφυρες» μεταξύ των εθνικών βιβλιοθηκών της ΕΕ, ενώ το πρόγραμμα *TEL* (The European Library) (2001-2004), δημιούργησε ένα πλαίσιο οργάνωσης για την πρόσβαση των συλλογών των εθνικών βιβλιοθηκών.

Στο πρόγραμμα TEL για την δημιουργία της Ευρωπαϊκής Βιβλιοθήκης συμμετείχαν αρχικά 31 και σήμερα 49 Ευρωπαϊκές Εθνικές Βιβλιοθήκες από 46 χώρες, όλες μέλη του *Conference of European National Librarians* (CENL) [2010]. Το πρόγραμμα ήταν χρηματοδοτούμενο από την ΕΕ. Ο βασικός σκοπός του TEL ήταν να δημιουργήσει μια κεντρική online υπηρεσία αναζήτησης στις συλλογές των συμμετεχόντων Ευρωπαϊκών Εθνικών Βιβλιοθηκών και ένα σημείο αναφοράς γι' αυτές τις βιβλιοθήκες προβάλλοντας νέα, εκθέσεις και άλλες υπηρεσίες τους. Ο δικτυακός τόπος του TEL και η online υπηρεσία αναζήτησης υλικού ήταν διαθέσιμη στο κοινό το Μάρτιο του 2005. Αυτή η υπηρεσία δίνει πρόσβαση σε περισσότερα από 150 εκατομμύρια εγγραφών που προέρχονται από 172 συλλογές των Ευρωπαϊκών Εθνικών Βιβλιοθηκών. Οι πηγές που δίνει πρόσβαση η TEL είναι ψηφιακές (βιβλία, χάρτες, βίντεο, ηχητικά τεκμήρια, κ.ά.) και βιβλιογραφικές και καλύπτουν 35 γλώσσες της Ευρωπαϊκής επικράτειας. Οι εγγραφές είναι ποιοτικές και αξιόπιστες καθώς προέρχονται από φορείς που βιβλιογραφικά ακολουθούν υψηλά στάνταρντ [Γαρουφάλλου 2008α, 2008β, Γαρουφάλλου και Σιάτρη 2009].

Το 2005 ξεκίνησε το πρόγραμμα TEL-ME-MOR (2005-2007) -*The European Library: Modular Extensions for Mediating Online Resources*-, μια πρωτοβουλία για την υποστήριξη 10 επιπλέον εθνικών βιβλιοθηκών από τα νέα κράτη μέλη της ΕΕ. Επίσης, το πρόγραμμα *TELplus* (2007-2009), το οποίο ολοκληρώθηκε το 2009, και πρόσθεσε 22 εκατομμύρια πολυγλωσσικές σελίδες στο TEL και τις εθνικές συλλογές της Βουλγαρίας και Ρουμανίας. Τέλος, το πρόγραμμα *FUMAGABA*¹ (2008-2009), πρόσθεσε τις συλλογές 8 νέων εθνικών βιβλιοθηκών όπως της Αρμενίας, της Γεωργίας, της Ουκρανίας, της Αλβανίας, κ.ά. [Γαρουφάλλου 2008α, 2008β, Γαρουφάλλου και Σιάτρη 2009].

Digital Libraries Initiative (DLI)

Η Ευρωπαϊκή Βιβλιοθήκη [The European Library], ένα μωσαϊκό τεκμηρίων από όλη την Ευρώπη αποτέλεσε τον πρόδρομο της Europeana και ένα καλό παράδειγμα συνεργασίας των ευρωπαϊκών βιβλιοθηκών. Η πρωτοβουλία i2010 -κατά τη διάρκεια συγγραφής του παρόντος έχει ενσωματωθεί στην *Digital Agenda for Europe: a Europe 2020 Initiative*- [European Commission, 2014] της Κοινωνίας της Πληροφορίας και τα Μέσα Ενημέρωσης [Europa] καθόρισε το νέο στρατηγικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Η Επιτροπή πρότεινε τρεις στόχους προτεραιότητας που επιτεύχθηκαν πριν από το 2010 για τις ευρωπαϊκές πολιτικές στους τομείς της κοινωνίας της πληροφορίας και των μέσων ενημέρωσης:

- ολοκλήρωση ενός ενιαίου ευρωπαϊκού χώρου πληροφοριών,

---

1. Για τα προγράμματα GABRIEL, TEL, TEL-ME-MOR και FUMAGABA βλέπε το ιστορικό της TEL στο www.theeuropeanlibrary.org/tel4/history.

- ενίσχυση της καινοτομίας και των επενδύσεων στην έρευνα για τις τεχνολογίες της πληροφορίας και των επικοινωνιών (ΤΠΕ), και
- ολοκλήρωση της δημιουργίας μιας κοινωνίας της πληροφορίας και των μέσων ενημέρωσης με βάση την κοινωνική ένταξη [Γαρουφάλλου 2008α, 2008β].

Κάτω από αυτό το πρίσμα δημιουργήθηκε η Πρωτοβουλία για τις Ψηφιακές Βιβλιοθήκες (*Digital Libraries Initiative - DLI*) -σήμερα *Digital Agenda for Europe: a Europe 2020 Initiative-* [European Commission, 2014], που είναι το πιο μεγάλο-πνοο πρόγραμμα του i2010, το οποίο συνεχίζεται μέχρι το 2020. Αυτό το πρόγραμμα υποστήριζε τη δημιουργία μιας «ιδεατής» Ευρωπαϊκής Βιβλιοθήκης, με σκοπό να κάνει τα ευρωπαϊκά πολιτιστικά και επιστημονικά τεκμήρια προσβάσιμα σε όλους. Το DLI είχε δύο κατευθύνσεις [Γαρουφάλλου και Σιάτρη 2009, Γαρουφάλλου και Κουλούρης 2009]:

- *Πολιτιστική κληρονομιά*: να δημιουργήσει μια κοινή Ευρωπαϊκή Ψηφιακή Βιβλιοθήκη που θα εξυπηρετεί ως μια Διαδικτυακή πολυγλωσσική πύλη δίνοντας πρόσβαση στις πολιτιστικές συλλογές από όλα τα κράτη μέλη.
- *Επιστημονική κληρονομιά*: να εγγυηθεί την τρέχουσα και την μελλοντική πρόσβαση στην πληροφορία για έρευνα και καινοτόμους σκοπούς.

Αποτέλεσμα αυτής της πρωτοβουλίας ήταν η δημιουργία του EDL Foundation και του EDLnetwork.

EDL Foundation και EDL Network

Για τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ψηφιακής Βιβλιοθήκης (*European Digital Library-EDL*) δημιουργήθηκε το EDL Foundation με σκοπό την πρόσβαση στην ευρωπαϊκή πολιτιστική κληρονομιά μέσα από διαφορετικά συστήματα οργάνωσης των τεκμηρίων. Βασικός σκοπός της οργάνωσης ήταν να προωθήσει τη συνεργασία και να επισυνάψει συμφωνίες μεταξύ των ευρωπαϊκών φορέων παροχής περιεχομένου (βιβλιοθήκες, αρχεία, μουσεία, κ.λπ.) για την παροχή περιεχομένου σε μια κοινή πύλη, και να δημιουργήσει ένα νομικό πλαίσιο/οργανισμό για να χρηματοδοτείται από την ΕΕ γι' αυτόν τον σκοπό [Γαρουφάλλου, Κουλούρης, Καπιδάκης και Τροχόπουλος, 2010].

Αποτέλεσμα του EDL Foundation ήταν η δημιουργία το 2007 της πρωτοβουλίας EDLnetwork, και μετέπειτα του European.Net (2007-2009). Το EDLnet είναι ένα *Ευρωπαϊκό θεματικό δίκτυο* που βασικό σκοπό έχει να προωθήσει την ανάπτυξη εμπιστοσύνης μεταξύ των οργανισμών που θέλουν να συμμετέχουν στην EDL, να δημιουργήσει την οργανωτική δομή για την *Ευρωπαϊκή Ψηφιακή Βιβλιοθήκη* (Europeana), να αντιμετωπίσει προβλήματα διαλειτουργικότητας, να προτείνει μια εφαρμόσιμη λύση για την υλοποίηση της Ευρωπαϊκής Ψηφιακής Βιβλιοθήκης (το

έκανε με την πρόταση της Europeana), αλλά και να επιλύει προβλήματα που αναδύονται και να εντοπίζει θέματα για περαιτέρω έρευνα.

Στο EDLnet συμμετείχαν 90 εταίροι (βιβλιοθήκες, μουσεία, αρχεία, οπτικοακουστικές συλλογές, κ.λπ.) με επιστημονικό προσωπικό από όλη την Ευρώπη, με σκοπό να δημιουργήσουν και να αναπτύξουν τη Europeana. Το πρόγραμμα διερευνήσε πολιτικά, ανθρωπιστικά, τεχνικά και σημασιολογικά θέματα, τα οποία συνέβαλαν στη δημιουργία ενός διαλειτουργικού συστήματος, ικανού να παρέχει πρόσβαση σε πλήρως ψηφιοποιημένο υλικό. Το EDLnet είχε πέντε πακέτα εργασίας:

- Human, Political & Intercommunity Interoperability
- Technical & Semantic Interoperability
- Users and Usability
- Concertation and Dissemination
- Management and Coordination.

Επίσης, έχει πέντε ομάδες εργασίας [Koninklijke Bibliotheek, 2009]:

- Political, human and inter-community interoperability (wg1)
- Standards and Interoperability of Standards (με έμφαση στα μεταδεδομένα, (π.χ. ESE) (wg2.1)
- Semantic and Multilingual Interoperability (wg2.2)
- Technical Architecture (wg2.3) και
- Users and usability (wg3)

Την Ελλάδα σε αυτή την πρωτοβουλία εκπροσωπεί, ως εθνικός αντιπρόσωπος, η *Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας* (ΔΚΒΒ) [Γαρουφάλλου 2008β, Γαρουφάλλου και Σιάτη 2009].

Η συνέχεια του EDLnet και του EDL Foundation είναι το Europeana Network [The Europeana Office, 2011e] και το Europeana Foundation [The Europeana Office, 2011d] που αναπτύσσονται στο κεφάλαιο «Η Europeana σήμερα».

Europeana

Προγράμματα εμπλουτισμού της Europeana

Η Europeana [Koninklijke Bibliotheek, 2009] είναι μια πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, με στόχο να αναπτύξει ένα κοινό σημείο πρόσβασης για την ψηφιακή πολιτιστική και επιστημονική κληρονομιά της Ευρώπης. Η Europeana φιλοξενεί σήμερα βιβλία, χάρτες, ηχογραφήσεις, φωτογραφίες, αρχειακά έγγραφα, πίνα-

κες και ταινίες, από βιβλιοθήκες, αρχεία και πολιτιστικά ιδρύματα των 27 κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το περιεχόμενο συγκεντρώνεται από συσσωρευτές και παρόχους περιεχομένου από όλη την Ευρώπη. Το πρωτόκολλο συλλογής είναι το OAI-PMH και το σχήμα μεταδεδομένων το *Europeana Semantic Elements* (ESE) [The Europeana Office, 2010] και η εξέλιξή του το *Europeana Data Model* (EDM) [The Europeana Office, 2013b] που είναι βασισμένα στο *Dublin Core* (DC).

Η Europeana εμπλούτισε το περιεχόμενό της με διάφορα προγράμματα και έργα. Τα τρία πιο σημαντικά -κατά την άποψη του συγγραφέα- έργα χρηματοδοτούμενα από την Ευρωπαϊκή Ένωση με κύριο αντικείμενο την ενσωμάτωση περιεχομένου στη Europeana, είναι το *ATHENA* [Ministero per i Beni e le Attività Culturali, 2008], το *CARARE* [Kulturavsstyrelsen, 2010] και το *EuropeanaLocal* [2008].

ATHENA

Το έργο *ATHENA* (2008-2011) αποσκοπούσε στη συνεργασία μουσείων και οργανισμών πολιτιστικής κληρονομιάς για την ενσωμάτωση του υλικού τους στη Europeana, καθώς και την ανάπτυξη σχετικών εργαλείων που θα διευκολύνουν στο μέλλον την τροφοδότηση της συγκεκριμένης ευρωπαϊκής ψηφιακής βιβλιοθήκης με παρόμοιο υλικό από αντίστοιχους φορείς. Στο έργο συμμετείχαν από την Ελλάδα το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, το Υπουργείο Πολιτισμού και το Πανεπιστήμιο Πατρών. Η προσέγγιση που ακολουθείται είναι η συγκέντρωση του περιεχομένου όλων των παρόχων σε ενδιάμεσο σύστημα το οποίο δεν λειτουργεί ως αυτόνομος συσσωρευτής (δεν είναι ανοικτός για harvesting από τρίτους, παρά μόνο από τη Europeana) και παρέχει εργαλεία για τη φόρτωση μεταδεδομένων σε μορφή XML και το μετασχηματισμό τους (mapping) στο σχήμα μεταδεδομένων που υποστηρίζεται από τη Europeana. Σημειώνεται ότι το συγκεκριμένο σύστημα και τα αντίστοιχα εργαλεία έχουν αναπτυχθεί στο πλαίσιο του έργου από το Εργαστήριο Ψηφιακής Επεξεργασίας Σημάτων και Εικόνων του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου.

CARARE

Το *CARARE* έχει ως στόχο τον εμπλουτισμό της Europeana με περιεχόμενο που αφορά αρχαιολογικά μνημεία και την αρχιτεκτονική κληρονομιά της Ευρώπης, καθώς και την προσπέλαση σε υλικό 3D και εικονικής πραγματικότητας μέσα από τη Europeana. Στο έργο, το οποίο έχει ξεκινήσει το Φεβρουάριο του 2010, συμμετέχουν από ελληνικής πλευράς το ερευνητικό κέντρο Αθηνά, το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και το Υπουργείο Πολιτισμού.

EuropeanaLocal

Κατά τη συγγραφή του παρόντος 14 αποθετήρια ελληνικών πολιτιστικών φορέων συμμετέχουν στη Europeana, εκ των οποίων οι περισσότεροι είχαν συμμετάσχει στο πρόγραμμα EuropeanaLocal (Ιούνιος 2008-2011) [Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας, 2009], μέσω του οποίου έγινε δυνατή η συγκομιδή μεταδεδομένων από τη Europeana.

Η Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας (ΔΚΒΒ), είναι ο εθνικός συσσωρευτής (aggregator) μεταδεδομένων [Veria Central Public Library, 2010], και το openarchives.gr [Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, 2011], είναι μια μηχανή αναζήτησης ελληνικών ψηφιακών πηγών.

Οι ελληνικοί φορείς παροχής περιεχομένου (content providers) και ο συσσωρευτής μεταδεδομένων τους, η ΔΚΒΒ, διεξάγουν σε μηνιαία βάση αυτόματη συγκομιδή μεταδεδομένων. Στην ενότητα αυτή αναλύονται οι πρακτικές που έχουν εφαρμόσει τα ελληνικά ψηφιακά αποθετήρια, προκειμένου να είναι συμβατά με το προφίλ μεταδεδομένων DC που έχει επιλέξει η Europeana, το ESE [The Europeana Office, 2010], έτσι ώστε στη συνέχεια να εξάγουν τα ESE μεταδεδομένα τους, με τη χρήση του OAI-PMH, στη ΔΚΒΒ.

Οι φορείς παρέχουν τα μεταδεδομένα του με τη χρήση της *Data Exchange Agreement* (DEA) της Europeana και η επαναχρησιμοποίησή τους γίνεται με την άδεια *Creative Commons 0* (CC0) [The Europeana Office, 2013a].

Europeana και EuropeanaLocal: υλοποίηση και οφέλη στην Ελλάδα

Τα οφέλη από την υλοποίηση προτύπων συγκομιδής μεταδεδομένων μπορεί να διαπιστωθούν και από τα επιτυχημένα παραδείγματα συγκομιδής μεταδεδομένων από ελληνικά αποθετήρια στο πλαίσιο της Europeana και του EuropeanaLocal.

Την δεκαετία 2000-2010, οι ελληνικοί πολιτιστικοί οργανισμοί (βιβλιοθήκες, αρχεία και μουσεία), αλλά και τα ακαδημαϊκά ιδρύματα της χώρας (π.χ. πανεπιστήμια, ΤΕΙ, ερευνητικά κέντρα), ψηφιοποίησαν διαφορετικά ήδη περιεχομένου στο πλαίσιο προγραμμάτων και έργων χρηματοδοτούμενων κατά κύριο λόγο από κονδύλια της ΕΕ. Για παράδειγμα, οι βιβλιοθήκες και τα αρχεία ψηφιοποίησαν περισσότερο κείμενα και εικόνες, τα μουσεία αντικείμενα όπως πίνακες, αγάλματα, κ.λπ. Τα αρχεία ήχου, όπως για παράδειγμα η ΕΡΤ με το αρχείο² της, ψηφιοποίησαν οπτικοακουστικό υλικό, όπως βίντεο, τηλεοπτικά αρχεία και ηχογραφήσεις. Αυ-

2. ΕΡΤ Αρχείο. Διαθέσιμο στο: www.ert-archives.gr/ [Πρόσβαση: 22.03.2013]. Το αρχείο της ΕΡΤ δεν είναι διαθέσιμο πλέον μετά την κατάργησή της τον Ιούνιο του 2013.

τό αποτελεί πραγματικό παράδειγμα την ετερογένειας του ελληνικού περιεχομένου που έχει συσσωρευτεί στην Europeana.

Εκτός από την ετερογένεια του περιεχομένου, οι ελληνικοί πολιτιστικοί οργανισμοί έχουν ετερογένεια στην εξειδίκευση και στις ικανότητες υλοποίησης αποθετηρίων. Η πλειοψηφία των φορέων αντιμετώπισαν διάφορα προβλήματα. Άλλοι δεν είχαν ψηφιοποιημένο περιεχόμενο. Ορισμένοι δεν είχαν αποθετήρια συμβατά με πρότυπα συγκομιδής (DC, OAI-PMH) ή είχαν απλά ένα σύνολο δεδομένων, κυρίως φωτογραφιών, τα οποία δεν είχαν τεκμηρίωση και οργάνωση. Το έργο EuropeanaLocal, βοήθησε τους φορείς αυτούς να φτιάξουν αποθετήρια με τη χρήση ΛΑΚ, όπως το DSpace, και να είναι διαλειτουργικά ακολουθώντας πρότυπα, όπως το DC και πρωτόκολλα (αυτόματης) συγκομιδής (συσσώρευσης) μεταδεδομένων, όπως το OAI-PMH.

Η ετερογένεια περιεχομένου, ικανοτήτων, αποθετηρίων και υποδομής συνεπάγεται πρακτικά προβλήματα συγκομιδής. Οι ακαδημαϊκές βιβλιοθήκες και το ΕΚΤ χρησιμοποιούν την Μηχανή αναζήτησης ελληνικών ψηφιακών βιβλιοθηκών, openarchives.gr, προκειμένου να συσσωρεύουν τα μεταδεδομένα των αποθετηρίων τους. Το openarchives.gr αναπτύχθηκε από τον Βαγγέλη Μπάνο³ (Μηχανικό Πληροφορικής) και συντηρείται από το ΕΚΤ [2011]. Το openarchives.gr έχει την στιγμή συγγραφής του παρόντος 467.811 εγγραφές από 67 αποθετήρια και μεταδεδομένα που περιγράφονται σε απλό DC.

Αντίθετα, οι πολιτιστικοί οργανισμοί δεν είχαν κάποια πρόοδο στην συγκομιδή μεταδεδομένων μέχρι το έργο EuropeanaLocal (2008-2011). Τα διάφορα εργαλεία⁴ [Banos, 2009, 2010, 2011] που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του EuropeanaLocal, και κυρίως ο Ελληνικός Συσσωρευτής⁵ [Veria Central Public Library, 2010] που υλοποιήθηκε από τη ΔΚΒΒ το 2010, έδωσαν ώθηση στην ανάπτυξη αποθετηρίων και επέτρεψαν στους φορείς να παρέχουν το περιεχόμενό τους στην Europeana.

Η βοήθεια που παρείχε η ομάδα του EuropeanaLocal -στην οποία ανήκει και ο συντάκτης του κειμένου- ήταν σε τεχνικά αλλά και σε ζητήματα διαλειτουργικότητας και αντιστοίχισης μεταδεδομένων. Για παράδειγμα, οι περισσότεροι φορείς ακόμα και αυτοί που συμμετέχουν στο openarchives.gr, είχαν υλοποιήσει απλό DC. Η Europeana όμως θέλει ESE ή EDM. Το ESE έχει περισσότερα (και ειδικά) πεδία, όπως ο τύπος περιεχομένου που χωρίζεται σε υποπεδία κείμενο, εικόνα, βίντεο, και άλλα ειδικά πεδία. Οι φορείς βοηθηθήκαν επίσης και με πρόσθετα εργαλεία

3. Περισσότερα για τον Βαγγέλη Μπάνο στο vbanos.gr [Πρόσβαση: 31.07.2013].

4. Open Archives Engine (OAE) software openarchivesengine.com, DSpace plug-in vbanos.gr?p=189 και το oaipmh.com validator and data extractor oaipmh.com.

5. Hellenic Aggregator for Europeana, aggregator.libver.gr.

ανταλλαγής περιεχομένου, όπως το DSpace plug-in⁶ [Banos, 2010] που αναπτύχθηκε από τη ΔΚΒΒ και συγκεκριμένα από τον Μπάνο και το ΕΚΤ [Houssos et al, 2011] που επέκτεινε σε java την έκδοση του Μπάνου. Ειδικά το DSpace plug-in βοηθά στην αυτόματη εισαγωγή πεδίων και τιμών μεταδεδομένων στο αποθετήριο. Τέλος, άλλα πρόσθετα εργαλεία ανταλλαγής περιεχομένου -όπως το DEIXTO⁷ [Ntonas and Kokkoras, 2007], το ΟΑΕ [Banos, 2009] και το oairpmh.com [Banos, 2011]- βοηθούν ακόμα περισσότερο στη συμμετοχή φορέων στη Europeana [Garoufallou, Banos, and Koulouris, 2013].

Η επιτυχημένη περίπτωση της Αμερικανικής Γεωργικής Σχολής

Η Αμερικανική Γεωργική Σχολή (ΑΓΣ) είναι ένας κοινωφελής εκπαιδευτικός οργανισμός μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, που ιδρύθηκε το 1904. Η βιβλιοθήκη της ΑΓΣ ξεκίνησε από τη προσωπική βιβλιοθήκη του Dr House, ιδρυτή της Σχολής, και για πάνω από έναν αιώνα παραμένει η κύρια πηγή πληροφόρησης και ενημέρωσης στα εκπαιδευτικά προγράμματα της Σχολής. Ένα σημαντικό έργο επισκευής και ανακαίνισης του χώρου στον οποίο στεγαζόταν ολοκληρώθηκε το 2001 και η Βιβλιοθήκη ονομάστηκε Βιβλιοθήκη «Δημήτρης & Αλίκη Περρωτή». Τα Αρχεία και η Ιστορική Συλλογή της ΑΓΣ περιήλθαν υπό την εποπτεία της Βιβλιοθήκης Δημήτρης & Αλίκη Περρωτή το 2001. Τα Αρχεία της ΑΓΣ περιλαμβάνουν πολύτιμα τεκμήρια που αφορούν στην ίδρυση της Σχολής και την ιστορία της όπως επιστολές, αναφορές, φωτογραφικό υλικό και διάφορα αντικείμενα.

Το 2008 η ΑΓΣ ξεκίνησε τη συνεργασία στο πρόγραμμα EuropeanaLocal. Η εισαγωγή των συλλογών του Αρχείου στην Europeana έδωσε κίνητρο στη βιβλιοθήκη και συγκέντρωσε τις δραστηριότητες οργάνωσης μέρους των συλλογών της στην μετατροπή τους σε ψηφιακή μορφή.

Προκειμένου να επιτευχθεί αυτό το εγχείρημα και παράλληλα με τις εργασίες διαχείρισης και οργάνωσης του υπάρχοντος αρχείου, πραγματοποιήθηκε παράλληλη επιλογή για διατήρηση και ψηφιοποίηση 1000 περίπου φωτογραφιών από 3 μεγάλες συλλογές για το πρόγραμμα EuropeanaLocal. Αυτές οι συλλογές είναι *Διάφορες φωτογραφίες της ΑΓΣ*, *Συλλογή Κάρτ Ποστάλ* καθώς και *έγγραφα και αντικείμενα που ψηφιοποιήθηκαν από τη Συλλογή Σχολή Θηλέων*.

Από τον Ιούνιο του 2009 στη βιβλιοθήκη της ΑΓΣ λειτουργεί αποθετήριο⁸ [American Farm School, 2010] βασισμένο στο λογισμικό ανοικτού κώδικα DSpace. Η βιβλιοθήκη, χωρίς προηγούμενη εμπειρία στην ψηφιοποίηση υλικού και στην εγκατάσταση και λειτουργία αποθετηρίων, ακολούθησε με επιτυχία τα βή-

6. vbanos.gr?p=189

7. www.deixto.com

8. ouranos.afs.edu.gr/dspace

ματα που πρότεινε το πρόγραμμα EuropeanaLocal, και με τη σωστή καθοδήγηση λειτουργεί σήμερα την πρώτη της ψηφιακή βιβλιοθήκη.

Η ΑΓΣ οργάνωσε με επιτυχία το αρχείο της, επέλεξε το υλικό που ήθελε να κάνει διαθέσιμο μέσω του προγράμματος, το ψηφιοποίησε ακολουθώντας τις οδηγίες καλής πρακτικής του προγράμματος και το τεκμηρίωσε με τη χρήση του DC. Εγκατέστησε το λογισμικό DSpace πάνω στο οποίο «κτίστηκαν» οι συλλογές της, ενσωμάτωσε το πρωτόκολλο OAI-PMH, εκπάιδευσε το προσωπικό της και τέλος, έκανε διαθέσιμο το αποθετήριο της στους χρήστες. Η παραπάνω πρακτική, μαζί με το στρατηγικό σχεδιασμό για τη μελλοντική ανάπτυξη των ψηφιακών συλλογών της ΑΓΣ είναι η συνταγή της επιτυχίας για κάθε μία βιβλιοθήκη που θέλει το περιεχόμενό της να αποκτήσει διαχρονική αξία [Garoufallou, Banos, and Koulouris, 2013].

Η Europeana σήμερα

Η *Europeana -Ψηφιακή Βιβλιοθήκη, Μουσείο και Αρχείο της Ευρώπης*, διότι έχει πλέον ονομαστεί και όχι μόνο Ευρωπαϊκή Ψηφιακή Βιβλιοθήκη- κατά τη συγγραφή του παρόντος αποτελεί ένα κοινό σημείο πρόσβασης για την ψηφιακή πολιτιστική κληρονομιά της Ευρώπης. Η Europeana φιλοξενεί σήμερα πάνω από 20 εκατομμύρια ψηφιακά αντικείμενα, που περιλαμβάνουν βιβλία, χάρτες, ηχογραφήσεις, φωτογραφίες, αρχειακά έγγραφα, πίνακες και ταινίες, από βιβλιοθήκες, αρχεία και πολιτιστικά ιδρύματα των 27 κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το περιεχόμενο συγκεντρώνεται από συσσωρευτές και παρόχους περιεχομένου από όλη την Ευρώπη.

Ο δικτυακός της τόπος -που λειτουργεί ως πύλη- είναι μεταφρασμένος σε 48 γλώσσες. Έχει αναπτύξει διάφορα τεχνολογικά εργαλεία και εφαρμογές (API) για έξυπνα κινητά τηλέφωνα (smart phones και iPhones), tablet, e-book readers κ.ά. Έχει αναπτύξει τα προφίλ-σχήματα μεταδεδομένων ESE [The Europeana Office, 2010] και EDM [The Europeana Office, 2013b] - την εξέλιξη του ESE- που είναι βασισμένα στο DC και έχει κάνει και διάφορες χαρτογραφήσεις (*mappings*). Το πρωτόκολλο συλλογής που χρησιμοποιεί είναι το OAI-PMH. Έχει αναπτύξει την DEA με την οποία οι φορείς παρέχουν τα μεταδεδομένα τους στη Europeana και έχει υιοθετήσει την άδεια CC0 για την επαναχρησιμοποίησή τους [The Europeana Office, 2013a].

Η Europeana στηρίζεται στον οργανισμό της, το *Europeana Foundation* και στο προσωπικό του [The Europeana Office, 2011d], κυρίως όμως στην εθελοντική συμβολή των ανθρώπων που συμμετέχουν στο ανθρωποδίκτυο (εθελοντών) το *Europeana Network* [The Europeana Office, 2011e]. Η υποδομή αυτή περιγράφεται και ενισχύεται από το δικτυακό τόπο συνεργασίας των μελών της Europeana το *Europeana Professional* [The Europeana Office, 2011f].

Σενάρια συμμετοχής στη Europeana

Στη Europeana, μπορούν να συμμετέχουν βιβλιοθήκες, αρχεία, μουσεία και άλλοι φορείς πολιτισμού με ψηφιοποιημένο περιεχόμενο (κείμενο, φωτογραφίες, βίντεο, ήχο, κ.λπ.), που να έχουν διάθεση για συνεργασία και να τηρούν κάποια πρότυπα διαλειτουργικότητας (π.χ. το πρωτόκολλο ΟΑΙ-ΡΜΗ) [Lagoze et al 2002]. Παρουσιάζονται τρία εναλλακτικά σενάρια για τη συμμετοχή των ελληνικών φορέων πολιτισμού στη Europeana, αξιοποιώντας την υποδομή και την τεχνογνωσία που αναπτύσσεται στο πλαίσιο του EuropeanaLocal [2008].

Το πρώτο σενάριο αφορά στην περίπτωση που ο φορέας έχει αποθετήριο και ψηφιακό περιεχόμενο. Τότε, αρκεί να ακολουθήσει το ΕΣΕ, έτσι ώστε να είναι δυνατή η αυτόματη συγκομιδή μεταδεδομένων και να ενεργοποιηθεί το πρωτόκολλο ΟΑΙ-ΡΜΗ, κάτι το οποίο είναι εύκολο στην περίπτωση που οι φορείς έχουν χρησιμοποιήσει λογισμικό ανοικτού κώδικα (π.χ. DSpace, FEDORA, OJS) για το αποθετήριό τους. Ειδικά για την δημιουργία των ΕΣΕ αλλά και για την εξαγωγή τους μέσω ΟΑΙ-ΡΜΗ στον εθνικό φορέα συγκέντρωσης μεταδεδομένων, που στο πλαίσιο του EuropeanLocal -και μέχρι της συγγραφή του παρόντος συνεχίζει να- είναι η ΔΚΒΒ, η ελληνική ομάδα διαχείρισης του έργου [Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας, 2009], έχει αναπτύξει τα κατάλληλα εργαλεία, τόσο σε επίπεδο συσσωρευτή μεταδεδομένων, όσο και επίπεδο μετατροπής σε ΕΣΕ και εξαγωγής τους με ΟΑΙ-ΡΜΗ στη ΔΚΒΒ.

Ειδικά δε για όσους φορείς έχουν DSpace, η ομάδα έχει αναπτύξει ένα εργαλείο σε PHP και σε Java [Banos, 2010], το οποίο ενημερώνει αυτόματα όχι μόνο το σχήμα μεταδεδομένων, αλλά και τις τιμές σε κάθε πεδίο του σχήματος. Επιπλέον, έχει επιλυθεί και το θέμα της μετατροπής του ΟΑΙ-ΡΜΗ σε εγκαταστάσεις DSpace, έτσι ώστε να εξάγει όχι μόνο DC μεταδεδομένα, αλλά και ΕΣΕ. Σχετική υλοποίηση έχει γίνει στη Μέδουσα, στο αποθετήριο της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Βέροιας [2010], για τα ΕΣΕ⁹ και για τα DC¹⁰ μεταδεδομένα.

Τέλος, η ΔΚΒΒ έχει αναπτύξει το συσσωρευτή [Veria Central Public Library, 2010], ο οποίος ενσωματώνει με αυτόματο τρόπο ΕΣΕ μεταδεδομένα από τους ελληνικούς φορείς που συμμετέχουν στη Europeana, και αφού κάνει κάποια τεστ διπλοεγγραφών τα εξάγει στη Europeana. Όλοι οι φορείς που θέλουν να συμμετέχουν στο EuropeanaLocal, πρέπει να ελεγχθούν από το συσσωρευτή και να κάνουν τεστ αυτόματης συγκομιδής.

---

9. medusa.libver.gr/oai/request?verb=ListRecords&metadataPrefix=ese

10. medusa.libver.gr/oai/request?verb=ListRecords&metadataPrefix=oai_dc

Αν λοιπόν πληρούνται αυτές οι ελάχιστες προϋποθέσεις, τότε η συμμετοχή είναι δεδομένη, αρκεί να υπάρχει διάθεση και καλή θέληση. Επιπλέον, δεσμεύσεις οικονομικής και νομικής φύσεως ή υποχρεώσεις δεν υπάρχουν. Ειδικά δε στην *Europeana* δεν τίθεται θέμα προβλημάτων που απορρέουν από τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας του περιεχομένου, διότι μόνο τα μεταδεδομένα συλλέγονται με αυτόματο τρόπο και γι' αυτά υπάρχει η *DEA* [The *Europeana* Office, 2013a]. Το περιεχόμενο δεν μεταναστεύει, αλλά παραμένει στο κατανεμημένο αποθετήριο και ο φορέας, αποφασίζει την πολιτική διάθεσής του, ανάλογα με τις ανάγκες του.

Το δεύτερο σενάριο αφορά στην περίπτωση που ο φορέας δεν έχει αποθετήριο και ψηφιακό περιεχόμενο. Στο σενάριο αυτό υπάρχουν δύο διαθέσιμες επιλογές. Η πρώτη και πιο χρονοβόρα, είναι η από το μηδέν σύσταση αποθετηρίου με τη χρήση των προτύπων που προτείνει η *Europeana*. Αυτό μπορεί να απαιτεί επιπλέον εργασία, χρόνο και κόπο, αλλά έχει το πλεονέκτημα ότι και το περιεχόμενο και το αποθετήριο θα χτιστεί με πρότυπα και θα είναι διαλειτουργικό χωρίς να χρειάζεται επιπλέον παραμετροποίηση. Η δεύτερη επιλογή, είναι η προσωρινή διάθεση του περιεχομένου του φορέα, μέσω του αποθετηρίου της ΔΚΒΒ. Αυτό μέχρι ο εκάστοτε φορέας να υλοποιήσει το δικό του αποθετήριο και με την προϋπόθεση ότι η συλλογή του φιλοξενείται στο αποθετήριο της ΔΚΒΒ και φαίνεται στη *Europeana*, ως συλλογή του φορέα και όχι ως συλλογή της ΔΚΒΒ.

Το τρίτο και τελευταίο σενάριο αφορά στην περίπτωση που ο φορέας έχει κάποιο περιεχόμενο (π.χ. συλλογή εικόνων) στον δικτυακό του τόπο, το οποίο μπορεί να εκφραστεί σε XML. Επίσης, ακόμα και στην περίπτωση που κάποιος φορέας δεν χρησιμοποιεί λογισμικό ανοικτού κώδικα ή λογισμικό που δεν υποστηρίζει ΟΑΙ-ΡΜΗ ή οποιαδήποτε άλλη μορφή αυτόματης εξαγωγής και ανταλλαγής μεταδεδομένων, υπάρχει το εργαλείο ανοικτού κώδικα ΔΕΙΧΤο [Ntonas, 2010], το οποίο στηρίζεται στο W3C Document Object Model (DOM) και επιτρέπει την εξαγωγή από αδόμητο περιεχόμενο διαδικτυακών τόπων δομημένων μεταδεδομένων σε ESE και σε DC που μπορούν να συλλεχθούν από οποιοδήποτε συσσωρευτή. Επομένως, ακόμα και όταν δεν υπάρχει περιεχόμενο σε πρότυπη μορφή (Dublin Core), διαθέσιμο μέσω του πρωτόκολλου ΟΑΙ-ΡΜΗ, είναι εφικτή η συμμετοχή.

Γίνεται κατανοητό από τα παραπάνω ότι οι προϋποθέσεις για τη συμμετοχή των ελληνικών πολιτιστικών οργανισμών σε ένα τέτοιο εγχείρημα είναι λίγες και εύκολο να υλοποιηθούν. Το όφελος είναι μεγάλο: προβολή, συνεργασία, προτυποποίηση, διαλειτουργικότητα, τεχνογνωσία, κ.λπ. [Χούσος, Σταμάτης και Κουλούρης, 2010].

Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία αναλύθηκε το ιστορικό δημιουργίας της *Europeana* που αποτέλεσε μια μακροχρόνια συνεργατική διαδικασία, όπως και άλλες που έχουν γίνει και γίνονται σε επίπεδο φορέων. Αυτό που καταδεικνύεται μέσα από το πα-

ράδειγμά της, είναι η ιστορία της πληροφορίας και η διαχρονική σημασία της για τον άνθρωπο. Η *Europeana* αποτελεί ένα επιτυχημένο παράδειγμα συνεργατικής δράσης, κυρίως σε εθελοντική βάση, η οποία αποφέρει οφέλη στους φορείς που συμμετέχουν και στους πολίτες της Ευρώπης.

Για τους φορείς, η συμμετοχή στη *Europeana*:

- αναδεικνύει τον πολιτιστικό τους πλούτο,
- βοηθά στην απόκτηση νέων δεξιοτήτων του προσωπικού τους,
- βοηθά στην εύρεση χρηματοδότησης από ευρωπαϊκά προγράμματα,
- συμβάλλει (ίσως) στην ενεργοποίηση των χρηστών και στην προσέλκυση νέων -διότι οι οργανισμοί πληροφόρησης «πεθαίνουν» χωρίς χρήστες.

Για τους πολίτες της Ευρώπης, αποτελεί μια ψυχική ανάταση, μια διέξοδο. Σε τέτοιες προσπάθειες πρέπει να αναζητηθεί η απάντηση στην κρίση, που μπορεί να συμβάλλει στην αλλαγή τη κοινωνίας σε κατεύθυνση ανθρωποκεντρική. Γιατί η «κρίση» θέλει πολιτισμό! Γιατί οι φορείς πληροφόρησης (βιβλιοθήκες, αρχεία και μουσεία) πρέπει να είναι το βασικό «κύτταρο» πολιτισμικής και ψυχικής ανάτασης μιας κοινωνίας. Τέλος, γιατί οι κοινωνίες «κατρακυλούν» όταν οι πολίτες αδιαφορούν -όπως γίνεται σήμερα.

Βιβλιογραφία

American Farm School (2010), DSpace Repository at American Farm School of Thessaloniki. Διαθέσιμο στο: ouranos.afs.edu.gr/dspace [Πρόσβαση: 14.4.2014].

Banos V. (2009), Open Archives Engine Software. Διαθέσιμο στο: openarchivesengine.com [Πρόσβασης: 14.4.2014].

Banos V. (2010). DSpace plugin for Europeana Semantic Elements (ESE). Διαθέσιμο στο: vbanos.gr?p=189 [Πρόσβαση: 14.4.2014].

Banos V. (2011), Open archives initiative protocol for metadata harvesting validation and data extraction tool. Διαθέσιμο στο: oaimh.com [Πρόσβαση: 14.4.2014].

CENL (2010), Conference of European National Librarians (CENL). Διαθέσιμο στο: www.cenl.org [Πρόσβαση: 14.4.2014].

Europa, Κοινωνία της Πληροφορίας. Διαθέσιμο στο: http://europa.eu/legislation_summaries/information_society/index_el.htm [Πρόσβαση: 14.4.2014].

European Commission (2014), Digital Agenda for Europe. Διαθέσιμο στο: ec.europa.eu/digital-agenda/ [Πρόσβαση: 14.4.2014].

Europeana Local (2008), EuropeanaLocal: connecting cultural heritage. Διαθέσιμο στο: www.europeanlocal.eu [Πρόσβαση: 14.4.2014].

Garoufallou, E., Banos, V., and Koulouris, A. (2013), Solving aggregation problems of Greek cultural and educational repositories in the framework of Europeana, *International Journal of Metadata, Semantics and Ontologies (ISMSO)*, 8(2), 134-144. Διαθέσιμο στο: 10.1504/IJMSO.2013.056602 [Πρόσβαση: 14.4.2014].

Houssos, N., Stamatis, K., Banos, V., Kapidakis, S., Garoufallou, E., and Koulouris, A. (2011), Implementing enhanced OAI-PMH requirements for Europeana, *TPDL 2011: Proceedings of the International Conference on Theory and Practice of Digital Libraries, Lectures Notes in Computer Science (LNCS)*, Berlin, Germany, pp. 296-407.

Koninklijke Bibliotheek (2009), Europeana. Διαθέσιμο στο: www.europeana.eu [Πρόσβαση: 14.4.2014].

Koulouris, A., Banos, V. and Garoufallou, E. (2011), Aggregating metadata for Europeana: the Greek paradigm, In G. Giannakopoulos & D. Sakas (Eds.), *Proceedings of the International Conference on Integrated Information (IC-ININFO 2011)*, Kos Island, Greece, September 29-October 3, 2011, pp. 198-201. Piraeus: IDAS. Διαθέσιμο στο: <http://history.icininfo.net/2011/> [Πρόσβαση: 14.4.2014].

Koulouris, A., Garoufallou, E. and Banos, E. (2010), Automated metadata harvesting among Greek repositories in the framework of EuropeanaLocal: dealing with interoperability, In A. Katsirikou & C. Skiadas (Eds.), *Proceedings of the 2nd Qualitative and Quantitative Methods in Libraries International Conference (QQML2010)*, Chania, Crete, Greece, May 25-28, 2010, pp. 331-337. Singapore: World Scientific. Διαθέσιμο στο: 10.1142/9789814350303_0040 [Πρόσβαση: 14.4.2014].

Koulouris, A., and Garoufallou, E. (2009), Managing cultural heritage content in the context of Europeana, *Proceedings of the International Conference of Marketing and Management Sciences (ICMMS 2009)*, Kos Island, Greece, September 11-14, 2009.

Kulturarvstyrelsen (2010), CARARE, www.carare.eu [Πρόσβαση: 14.4.2014].

Lagoze, C., et al. (2002), The Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting. Διαθέσιμο στο: www.openarchives.org/OAI/openarchivesprotocol.html [Πρόσβαση: 14.4.2014].

Ministero per i Beni e le Attività Culturali (2008), ATHENA: access to cultural heritage across Europe. Διαθέσιμο στο: www.athenaeurope.org/ [Πρόσβαση: 14.4.2014].

Ntonas K. and Kokkoras F. (2007), DEiXTo. Διαθέσιμο στο: www.deixto.com [Πρόσβαση: 14.4.2014].

The European Library, The European Library (TEL). Διαθέσιμο στο: www.theeuropeanlibrary.org/ [Πρόσβαση: 14.4.2014].

The Europeana Office (2010), Europeana: Europeana Semantic Elements (ESE). Διαθέσιμο στο: www.europeana.eu/schemas/ese/ [Πρόσβαση: 14.4.2014].

The Europeana Office (2011a), Aggregators and providers. Διαθέσιμο στο: pro.europeana.eu/web/guest/aggregators-and-providers [Πρόσβαση: 14.4.2014].

The Europeana Office (2011b), ESE case studies. Διαθέσιμο στο: pro.europeana.eu/web/guest/case-study [Πρόσβαση: 14.4.2014].

The Europeana Office (2011c), Europeana Data Model (EDM) case studies. Διαθέσιμο στο: pro.europeana.eu/web/guest/case-studies-edm [Πρόσβαση: 14.4.2014].

The Europeana Office (2011d), Europeana Foundation. Διαθέσιμο στο: pro.europeana.eu/web/guest/foundation [Πρόσβαση: 14.4.2014].

The Europeana Office (2011e), Europeana Network. Διαθέσιμο στο: pro.europeana.eu/web/guest/network [Πρόσβαση: 14.4.2014].

The Europeana Office (2011f), Europeana Professional. Διαθέσιμο στο: pro.europeana.eu [Πρόσβαση: 14.4.2014].

The Europeana Office (2012), Europeana semantic elements specifications v3.4.1. Διαθέσιμο στο: pro.europeana.eu/documents/900548/dc80802e-6efb-4127-a98e-c27c95396d57 [Πρόσβαση: 14.4.2014].

The Europeana Office (2013a), Available Rights Statements, pro.europeana.eu/available-rights-statements [Πρόσβαση: 14.4.2014].

The Europeana Office (2013b), Europeana Data Model (EDM) Documentation. Διαθέσιμο στο: pro.europeana.eu/edm-documentation [Πρόσβαση: 14.4.2014].

Trohopoulos, I., Koulouris, A., Garoufallou, E. and Siatri, R. (2009), Harvesting metadata of Greek institutional repositories in the context of EuropeanaLocal, Workshop on harvesting metadata: practices and challenges, 13th European Conference on Digital Libraries (ECDL 2009), Corfu, Greece, September 29 - October 2, 2009.

Veria Central Public Library (2010), Hellenic Aggregator for Europeana. Διαθέσιμο στο: aggregator.libver.gr [Πρόσβαση: 14.4.2014].

Γαρουφάλλου, Ε. (2008α), Οι βιβλιοθήκες στο προσκήνιο με τις δράσεις Europeana και Europeana Local, Info-λόγιο: περιοδική έκδοση της βιβλιοθήκης του ΤΕΙ Σερρών, 2(4), 13-15.

Γαρουφάλλου, Ε. (2008β), Ψηφιοποίηση πολιτιστικού περιεχομένου: παρουσίαση των δράσεων του Δικτύου EDL, του προγράμματος EuropeanaLocal και της Europeana (Ευρωπαϊκή Ψηφιακή Βιβλιοθήκη), 1ο Πανελλήνιο Συνέδριο Δημοτικών Βιβλιοθηκών: «Η δυναμική και οι προοπτικές των Δημοτικών Βιβλιοθηκών στην Ελλάδα», Ένωση Ελλήνων Βιβλιοθηκονόμων & Επιστημόνων Πληροφόρησης, Βιβλιοθήκη Δήμου Ηρακλείου Αττικής, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Εσωτερικών και της ΤΕΔΚΝΑ, 4-5 Δεκεμβρίου 2008, Βιβλιοθήκη Δήμου Ηρακλείου Αττικής.

Γαρουφάλλου, Ε. και Κουλούρης, Α. (2010), Η συμβολή του EuropeanaLocal στην ανάδειξη των συλλογών των βιβλιοθηκών τέχνης, 3ο Συνέδριο Βιβλιοθηκών Τέχνης, Βιβλιοθήκη Μουσείου Μπενάκη, Αθήνα, 5-6 Φεβρουαρίου 2010.

Γαρουφάλλου, Ε. και Σιάτρη, Ρ. (2009), Ψηφιοποίηση πολιτιστικού περιεχομένου: παρουσίαση των δράσεων του προγράμματος EuropeanaLocal και Europeana, Ημερίδα, Τμήμα Βιβλιοθηκονομίας και Συστημάτων Πληροφόρησης, ΑΤΕΙ Θεσσαλονίκης, 18 Ιουνίου 2009.

Γαρουφάλλου, Ε., Κουλούρης, Α., Καπιδάκης, Σ. και Τροχόπουλος, Ι. (2010), Πρόσβαση στο πολιτιστικό περιεχόμενο κατανεμημένων ελληνικών αποθετηρίων στο πλαίσιο του προγράμματος Europeanalocal, e-Περιοδικό Επιστήμης & Τεχνολογίας, 5(5), 22-31. Διαθέσιμο στο: e-jst.teiath.gr/dekaokto_teuxos.htm [Πρόσβαση: 14.4.2014].

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας (2009), Europeana Local - Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας. Διαθέσιμο στο: www.libver.gr/επικοινωνία-2 [Πρόσβαση: 14.4.2014].

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας (2010), Μέδουσα. Διαθέσιμο στο: <http://medusa.libver.gr/> [Πρόσβαση: 14.4.2014].

Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης (2011), openarchives.gr. Διαθέσιμο στο: openarchives.gr [Πρόσβαση: 14.4.2014].

Κουλούρης, Α. και Γαρουφάλλου, Ε. (2009), Συνεργασία δημοτικών βιβλιοθηκών στα πλαίσια του Europeana Local: διαλειτουργικά αποθετήρια, 2ο Πανελλήνιο Συνέδριο Δημοτικών Βιβλιοθηκών: «Δημοτικές Βιβλιοθήκες: Σκεφτόμαστε Εθνικά, Δρούμε Τοπικά», Ένωση Ελλήνων Βιβλιοθηκονόμων και Επιστημόνων Πληροφόρησης, Βορέιος Δημοτική Βιβλιοθήκη, Δήμος Αμαρουσίου, Υπουργείο Εσωτερικών, ΤΕΔΚΝΑ, 4-5 Δεκεμβρίου 2009, Μαρούσι, Αθήνα.

Χούσος, Ν., Σταμάτης, Κ. και Κουλούρης, Α. (2010), Επιτυχημένα παραδείγματα διαλειτουργικότητας σε ελληνικά αποθετήρια και σχετικά τεχνολογικά εργαλεία, Πρακτικά 19ου Πανελληνίου Συνεδρίου Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Αθήνα, 3-5 Νοεμβρίου 2010, 87-105.

Ευκαιρίες και προβλήματα που προκύπτουν κατά τη μετάβαση από τον πολιτισμό του χαρτιού στον πολιτισμό του ψηφιακού υποστρώματος

Μάνθος Σαντοριναίος

Information, In - former, “δίνοντας μια μορφή»

Μέχρι τα μισά του 20ου αιώνα η δομή της πληροφορίας είναι πάντα η ίδια (κείμενο, αριθμητικά στοιχεία, εικόνα). Αυτό που αλλάζει και χαρακτηρίζει την εποχή που εμφανίζεται είναι το μέσο που μεταφέρει τη πληροφορία (τοίχος, πέτρα, τελάρο, πάπυρος, χαρτί, φωτογραφία, κινηματογράφος, βίντεο). Η στιγμή αυτή που προσπαθούμε να αναλύσουμε τα γεγονότα είναι σημαντική γιατί για πρώτη φορά, μετά το στάδιο της εγγεγραμμένης πληροφορίας σε ένα μέσο, περνάμε σε ένα επόμενο στάδιο όπου παράλληλα με την αλλαγή του μέσου, αλλάζει και η ίδια δομή της πληροφορίας. Αυτό γίνεται γιατί για πρώτη φορά το νέο (ψηφιακό) μέσο που μεταφέρει τη πληροφορία έχει τη δυνατότητα και να την επεξεργάζεται ταυτόχρονα.

Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, αλλά έχει δοθεί σε αυτό η αναγκαία σημασία;

Όπως αναφέρει ο Manuel Castells στο τρίτομο έργο του *The Information Age*, η κύρια βιομηχανία και οι χώροι με τους οποίους έρχεται σε επαφή σε σχέση με τα δίκτυα της ψηφιακής εποχής, έδωσαν έμφαση στη γρήγορη και εύκολη μεταβίβαση της πληροφορίας υποβιβάζοντας τη σημαντική, πρωτόγνωρη στην ιστορία, νέα ιδιότητα της και την επεξεργασία των στοιχείων της. Αντίθετα, ένα μέρος του κοινωνικού δημιούργησε διάφορες κοινότητες, οι οποίες αξιοποίησαν τις ουσιαστικές ιδιότητες του νέου ενδιαμέσου.

Εάν θεωρήσουμε καθοριστική στιγμή στην ιστορία της πληροφορίας την εποχή που αυτή απομονώνεται με τη μορφή του ντοκουμέντου, αναγνωρίζεται η αξία της σαν μονάδα και δημιουργούνται τα πρότυπα, την εποχή δηλαδή που καθορίζεται η πληροφορία σαν ένα ανεξάρτητο και καθοριστικό στοιχείο του πολιτισμού, στις αρχές του 20ου αιώνα, η αμέσως επόμενη καθοριστική στιγμή, στο τέλος του 20ου αιώνα, είναι η αλλαγή των βασικών ιδιοτήτων της, μέσω της ψηφιακής υπόστασης της, που χαρακτηρίζεται από τη δυνατότητα επεξεργασίας της δομής της, την αρχειοθέτηση της σε πραγματικό χρόνο (real time) και τη δημιουργία επί πλέον πληροφοριών για τον εαυτό της (μεταδεδομένα).

Ένα επίσης σημαντικό γεγονός είναι η πρόσβαση του κοινού στις νέες αυτές ισχυρές δομές της πληροφορίας (αρχεία βιβλιοθηκών, μουσείων κ.λπ., η wikipedia, ολόκληρο το web μέσα από τις μηχανές αναζήτησης).

Είναι η στιγμή που περνάμε πλέον στο πλατύ κοινό, σχεδόν σαν μόδα, οι πολύπλευρες ιδιότητες του ψηφιακού εντύπου, επεξεργασίας και ταξινόμησης, μέσα από τα «έξυπνα» αντικείμενα της καθημερινότητας όπως smarthones, tablets κ.λπ. Αξιοποιούνται όμως σοβαρά οι δυνατότητες τους; Δηλαδή, το κοινό εκπαιδεύεται στη νέα κουλτούρα που προκαλούν τα νέα στοιχεία της καθημερινότητας τους;

Έχει ενδιαφέρον να ρίξουμε μια ματιά στις δράσεις που έλαβαν μέρος στον χώρο της πληροφορίας και δημιούργησαν τις κατάλληλες συνθήκες ιδεολογικές τεχνολογικές και κοινωνικές ώστε να μπορούμε στη νέα εποχή.

Είναι μια σημαντική ιστορική περίοδος (1876-1994) που συναντώνται: α. οι προσπάθειες των πρωτοπόρων για την ανάδειξη και ταξινόμηση της πληροφορίας β. οι προσπάθειες ανάπτυξης και ανάδειξης νέων υλικών καταγραφής με βάση τη φωτογραφία και το μικροφίλμ σε συνδυασμό με μηχανικούς αυτοματισμούς και γ. η ανάπτυξη ενός νέου «υποστρώματος» καταγραφής της πληροφορίας με εντελώς καινούργια χαρακτηριστικά και ιδιότητες, ικανό να δημιουργήσει μια νέα πτυχή στο πολιτισμό, το ψηφιακό υπόστρωμα του υπολογιστή.

Η νέα πτυχή του πολιτισμού χρωστά την ύπαρξη της στον υπολογιστή που στα 60 χρόνια περίπου της ύπαρξης του α. μίκρυνε (από ένα μηχανισμό απλωμένο σε ένα δωμάτιο σήμερα χωρά σε μια παλάμη) β. πολλαπλασιάστηκαν η ταχύτητα επεξεργασίας των στοιχείων και το μέγεθος αποθήκευσης και γ. από μονάδα, μεταλλάχτηκε σε ένα δίκτυο που στην αρχή φιλοξενήθηκε στα γερασμένα υπάρχοντα δίκτυα του τηλεφώνου για να μεταμορφωθεί στη συνέχεια μέσω της άυλης δικτύωσης του σε ένα ψηφιακό υπόδαφος, όπως το ονομάζει ο Malcolm McCullough.

Σήμερα λοιπόν που έχει επέλθει μια εκχειρίδα ανάμεσα στα άτομα που ασχολούνται με την επεξεργασία της πληροφορίας, τον χώρο δηλαδή των ανθρωπιστικών επιστημών και στον χώρο της ψηφιακής τεχνολογίας και αμφότεροι, τεχνοκράτες και θεωρητικοί, έχουν παραδεχτεί την ανάγκη μιας δημιουργικής συμβίωσης, μπορούμε να εξετάσουμε τα δεδομένα από πολλές πλευρές και με μεγαλύτερη ακρίβεια και να διερευνήσουμε σε βάθος τις τελευταίες εφαρμογές, όπως ψηφιακά βιβλία και βιβλιοθήκες, έξυπνα πολύ-τπλέφωνα κ.λπ.).

Είναι σκόπιμο να μη σταθούμε στα εντυπωσιακά αποτελέσματα του τελευταίου σταδίου της ψηφιακής εποχής, αλλά να εξετάσουμε κάποιες λεπτομέρειες οι οποίες δεν έχουν τόσο μελετηθεί ή για να είμαι ακριβής, δεν έχουν μελετηθεί μέσα από διεπιστημονικές ομάδες, οι οποίες θα μπορούσαν να διατυπώσουν συμπεράσματα με μεγαλύτερο εύρος σε πεδία ενδιαφέροντος, κάτι που είναι ιδιαίτερα χρήσιμο για ένα μηχανισμό που επηρεάζει την κοινωνία σε όλα τα επίπεδα.

Η ψηφιακή τεχνολογία είναι κάτι πολύ διαφορετικό από μια απλή τεχνολογία, είναι ένα νέο εργαλείο σκέψης το οποίο ορίζει μια νέα εποχή. Σταδιακά αφήνουμε πίσω την εποχή του χαρτιού σαν υπόστρωμα της μνήμης, καταγραφής της σκέψης και κοινωνικής σύμβασης (ταυτότητα, πλούτος, ιδιοκτησία) και βαδίζουμε προς ένα νέο υπόστρωμα, το ψηφιακό υπόστρωμα. Είναι μια αθόρυβη επανάσταση της οποίας τα αποτελέσματα των αλλαγών δεν φαίνονται καθαρά, γιατί έως τώρα η ψηφιακή τεχνολογία μιμείται τεχνολογίες του παρελθόντος και δεν επικεντρώνεται στις δικές της καθαρές ιδιαιτερότητες.

Τι σχέση όμως μπορεί να έχει ένας καθηγητής της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών με αυτή τη μελέτη;

Ας μην ξεχνάμε ότι η μνήμη στην Αρχαία Ελλάδα και μετέπειτα στη Ρώμη θεωρείται «Τέχνη», βέβαια με τη γενική έννοια της τέχνης, όπως την εννοούσαν οι αρχαίοι Έλληνες. Οι Αρχαίοι Έλληνες επίσης θεωρούν τον Έλληνα λυρικό ποιητή Σιμωνίδα από τη νήσο Κέα (556 π.Χ.-469 π.Χ.) ιδρυτή της Τέχνης της μνήμης, για την ακρίβεια της μνήμης με οπτικά μέσα. Κάποτε κάλεσαν τον ποιητή για να διασκεδάσει τους παρευρισκόμενους σε ένα συμπόσιο. Κατά τη διεξαγωγή του συμποσίου, μια στιγμή που ο ποιητής βρισκόταν εκτός του κτηρίου, το πάτωμα της αίθουσας κατέρρευσε, πλακώνοντας και σκοτώνοντας όλους τους καλεσμένους, με τέτοιο τρόπο που δεν μπορούσαν να αναγνωρισθούν. Στη συνέχεια ζητήθηκε από τον Σιμωνίδα να βοηθήσει στην αναγνώριση των πτωμάτων. Τότε ο ποιητής θυμούμενος τη θέση που ήταν καθισμένα τα άτομα προχώρησε στην αναγνώριση τους.

Αυτή η απλή εμπειρία οργανώθηκε από τον ποιητή για να αποτελέσει ένα μεγάλο ρεύμα πειραματισμών και κατασκευών που φτάνει και μέχρι την Αναγέννηση με το πιο γνωστό κατασκεύασμα, το Θέατρο της Μνήμης του Giulio Camillo (1480-1544).

Οι καλλιτέχνες, καταγραφείς της οπτικής μνήμης της ιστορίας του πολιτισμού, ενδιαφέρονταν πάντοτε για το θέμα της καταγραφής και της αποθήκευσης της γνώσης σε όλες τις μορφές της. Τη σχέση αυτή θίγει αριστοτεχνικά ο Ζωγράφος Ραφαέλ με την περίφημη τοιχογραφία του «Η Σχολή των Αθηνών» που συγκεντρώνει όλους τους σοφούς διαφορετικών εποχών μέσα στον ίδιο χώρο και τοποθετεί και τον ίδιο του τον εαυτό, ο οποίος προσπαθεί να γνωρίσει αυτή τη γνώση. Η σημαντική λεπτομέρεια σε αυτή την εικαστική σύνθεση είναι ότι στην ουσία, οι πρωταγωνιστές δεν είναι μόνο τα άτομα που παρουσιάζονται στη τοιχογραφία αλλά το ενδιάμεσο της καταγραφής της γνώσης. Στην προκειμένη περίπτωση είναι το χαρτί και κατ' επέκταση, το βιβλίο.

Μελετώντας ως καλλιτέχνης - ερευνητής το σημερινό μέσο των καλλιτεχνών, τον υπολογιστή, έφτασα σε μερικές διαπιστώσεις οι οποίες νομίζω ότι έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Πρώτη διαπίστωση: ο υπολογιστής δεν είναι «μέσο» ή «Νέο μέσο» όπως το ονομάζουν μερικοί, αλλά τελικά, είναι το καινούργιο υπόστρωμα της ψηφιακής εποχής το οποίο με ιδιαίτερα μεγάλη ταχύτητα αντικαθιστά το χαρτί.

Δεύτερη διαπίστωση: η εποχή μας χαρακτηρίζεται από τη μετάβαση του υποστρώματος του χαρτιού στο ψηφιακό υπόστρωμα.

Τρίτη διαπίστωση: η έρευνα του αντικειμένου «υπολογιστής» δεν έχει ιδιαίτερα αναλυθεί γιατί, όπως τον χαρακτηρίζω, είναι ένα μηχανήμα-χαιμαλέοντας. Παίρνει κάθε φορά μια διαφορετική μορφή ανάλογα με το περιβάλλον στο οποίο βρίσκεται.

Αφού λοιπόν έχει τη δυνατότητα ο υπολογιστής να πραγματοποιεί την εργασία ενός παλαιότερου μηχανισμού με πολύ αποτελεσματικό τρόπο (γρηγορότερα, με μεγαλύτερη ακρίβεια, με αυτοματισμούς και με μεγάλη προσαρμοστικότητα) δεν αναπτύχθηκε η ανάγκη για εμβάθυνση σε διάφορα απλά βασικά ερωτήματα όπως: ποια είναι τα ειδικά χαρακτηριστικά του; Τι ακριβώς παράγει;

Λόγω αυτής της κατάστασης, στην ουσία μένει ανεκμετάλλευτο ένα μεγάλο μέρος των ιδιοτήτων του, γιατί αντιγράφει μια ήδη προϋπάρχουσα δομή εργασίας.

Ένα από τα αποτελέσματα αυτού είναι ότι ο μέσος χρήστης δεν αντιμετωπίζει με μια νέα, αναβαθμισμένη σκέψη το νέο αυτό σύστημα που είναι συνδυασμός τεχνολογίας και λογικής, «λογισμικό» όπως το ονομάζουμε, ή το αντιμετωπίζει εντελώς επιφανειακά.

Υπάρχουν αρκετοί χώροι οι οποίοι προσπαθούν να δώσουν απαντήσεις στους παραπάνω προβληματισμούς. Ένας από αυτούς τους χώρους είναι το εργαστήριο Πολυμέσων και Υπερμέσων της Ανώτατης Σχολής Καλών Τεχνών (ΑΣΚΤ).

Με βάση τα παραπάνω ζητήματα και προσπαθώντας να ανακαλύψουμε την ουσιαστική υπόσταση του υπολογιστή και κατ' επέκταση των παραγωγών του, το εργαστήριο Πολυμέσων και Υπερμέσων της ΑΣΚΤ ασχολείται με τη картоγράφηση της πληροφορίας σε ένα τρισδιάστατο εικονικό χώρο, αξιοποιώντας τις πολύ ισχυρές μηχανές που έχουμε στη διάθεση μας. Ταυτόχρονα, ερευνά τις δυνατότητες για τη λειτουργία ενός εικονικού εργαστηρίου εκπαίδευσης συνεργασίας και δημιουργίας έργων τέχνης.

Στηριζόμενοι στις παραπάνω διαπιστώσεις και αναλύοντας τα γεγονότα που διαδραματίζονται τη τελευταία πενταετία στον χώρο του διαδικτύου, τον εικονικό χώρο της σημερινής πραγματικότητας μας καταλήξαμε στις εξής διαπιστώσεις:

Στο διαδίκτυο υπάρχουν πλέον τρισδιάστατοι χώροι τους οποίους μπορεί να επισκεφτεί ο καθένας σε πραγματικό χρόνο και είτε να υποδυθεί ένα ρόλο συμμετέχοντας σε ένα παιχνίδι ρόλων (π.χ. world of warcraft) είτε συμμετέχοντας σε ένα κόσμο στον οποίο θα μπορούσε να κατασκευάσει τον δικό του περιβάλλον (π.χ. Second Life). Αυτοί οι χώροι τις περισσότερες φορές προσπαθούν να αναπαρα-

στήσουν την πραγματικότητα ή να αναπαραστήσουν μια πραγματικότητα των μυθολογικών χρόνων. Σε συγκεκριμένες όμως περιπτώσεις, όπως είναι αυτή της Τέχνης, η συγκεκριμένη αναπαράσταση είναι ιδιαίτερα δεσμευτική: Γιατί ένας καλλιτέχνης, με τη φαντασία και δημιουργικότητα που έχει, να δεσμευτεί σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον αφού έχει τη δυνατότητα το μέσο να κατασκευάσει οτιδήποτε φανταστεί. Γιατί να παγιδευτεί στην ανθρώπινη πραγματικότητα από τη στιγμή που μπορεί να ξεφύγει εντελώς από αυτήν;

Στόχος λοιπόν των πειραματισμών ήταν η αναζήτηση στοιχείων για τη δημιουργία ενός χώρου ο οποίος να μην αναπαριστά τη πραγματικότητα, αλλά έναν άλλο χώρο, τον χώρο της «σκέψης» και των «ιδεών», ο οποίος δεν θα διέπεται από τους φυσικούς νόμους της βαρύτητας ή της πυκνότητας των υλικών. Έναν χώρο ο οποίος δεν θα περιέχει τα γνωστά σε εμάς κτίσματα, αλλά ένα νέο, σε οπτική περιβάλλον, πολλών διατάσεων, ο οποίος θα διέπεται από άλλους πιο ενδιαφέροντες, κανόνες δημιουργημένους από εμάς.

Θα έπρεπε λοιπόν οι εικονογραφημένες ή και λεκτικές έννοιες, αφού δεν θα αποκτούσαν μια θέση στο χώρο με βάση τη βαρύτητα και τη γνωστή μας αρχιτεκτονική, να αναπτύξουν μια άλλη σχέση. Αυτή η σχέση θα μπορούσε να καθοριστεί από την οντολογία τους.

Η προσπάθεια αυτή, σε εκπαιδευτικό επίπεδο προσπαθεί να αναπτύξει τον διαφορετικό τρόπο σκέψης σε ένα διαφορετικό χώρο καταγραφής της πληροφορίας. Είναι μια χαρτογράφηση του χώρου με βάση τη πληροφορία και τη μνήμη και άλλες έννοιες όπως η γεωμετρία ή οι αλγόριθμοι.

Τσως σήμερα με αυτό τον τρόπο θα μπορούσε να καταγραφεί η Σχολή των Αθηνών του Ραφαήλ που ανέφερα πριν.

Μια άλλη απόφαση στην οποία καταλήξαμε, που θα μπορούσα να αναφέρω σαν πρωτότυπη ιδέα, ήταν η απόφαση να αξιοποιήσουμε την πολύ ισχυρή τεχνολογία των ψηφιακών παιχνιδιών για να παραγάγουμε τους ζητούμενους εικονικούς οντολογικούς χώρους, τόσο για καλλιτεχνική έκφραση όσο και για καταχώρηση των πληροφοριών.

Είναι ένας χώρος καλλιτεχνικής έκφρασης, και χαρτογράφησης της πληροφορίας.

Σήμερα βρισκόμαστε στη τρίτη κατά σειρά μορφή του πειράματος. Η πειραματική μορφή έχει την ονομασία VaLab και έχει ενταχθεί στο μάθημα κορμού του Ελληνογαλλικού μίαςτερ.

Συμπεράσματα

Θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε τα ερωτήματα και κυρίως τις προτάσεις για μελλοντικές δράσεις ως εξής:

Σε σχέση με τη νέα δομή της πληροφορίας βρισκόμαστε ακόμα στην αρχή μεγάλων αλλαγών στους χώρους εργασίας, εκπαίδευσης, διασκέδασης, γενικά καθημερινής ζωής. Ο χώρος της εκπαίδευσης χαρακτηρίζεται από την είσοδο ισχυρών ψηφιακών εργαλείων, είτε σαν νέα μέσα παραγωγής και έρευνας, είτε σαν βοηθητικά εργαλεία επικοινωνίας, αρχειοθέτησης και επεξεργασίας της πληροφορίας. Τα εργαλεία των νέων μέσων παραγωγής προκαλούν νέα μαθήματα έως και νέα τμήματα και σχολές. Ο συνδυασμός των παραπάνω με τα συνεχώς αναπτυσσόμενα κοινωνικά δίκτυα και τις νέες πλατφόρμες δημιουργούν μια νέα κατάσταση που δρα παράλληλα ή σε συνεργασία με την εκπαίδευση.

Στο στάδιο αυτό χρειάζεται μια μελέτη για την υλοποίηση των νέων συνθηκών που δεν τις γνωρίζουμε ακόμα, αλλά απλά μπορούμε να θέσουμε τα δεδομένα και τα ζητούμενα. Αυτή είναι και η προσφορά που μπορούμε να προσφέρουν συνεργασίες ανάμεσα στους θεωρητικούς τους τεχνολόγους και καλλιτέχνες. Πολλές φορές δεν δίδεται η ανάλογη σημασία στις τεχνολογικές έρευνες που ξεκινάνε από τις ανθρωπιστικές σπουδές, όμως κανένα τεχνολογικό προϊόν ή διαδικασία δεν μπορεί να εξελιχτεί χωρίς την πολιτισμική διαμεσολάβηση του.

Στο σχήμα 1 και 2 συνοψίζω κατά την άποψη μου τα σημαντικότερα στοιχεία κατά την διάρκεια των δύο τελευταίων αιώνων, που σχετίζονται με τον χώρο της έρευνας που μας απασχολεί.

1945 Hypertexte : - Bushet Memex : τον Ιούλιο της δημοσίευση του άρθρου του Vannevar Bush στο περιοδικό *Atlantic Monthly*, με τίτλο "As We May Think". "Όπως μπορούμε να σκεφτόμαστε": μια άνοιξη οι αρχές του υπερκειμένου

1934 Έκδοση στις βρυξέλες του σημαντικού βιβλίου του Paul Otlet *Traité de documentation, le livre sur le livre: théorie et pratique* (επεξεργασία της τεκμηρίωσης (των εγγράφων) το βιβλίο για το βιβλίο: θεωρία και πράξη

1943 Ιούνιος: έναρξη της κατασκευής στη Σχολή Moore του ENIAC (*Electronic Numerical Integrator and Computer*) από τον Goldstine, τον Eckert και τον Mauchly, το μεγαλύτερο και ταχύτερα υπολογιστή μέχρι τότε.

Ανάπτυξη του Ρανσάρ

1935 Ανάπτυξη του μηχανήματος φωνών

1932 Η αρχή των εργασιών του Vannevar Bush, τότε αντιπρόεδρος του MIT, στο project του Memex

1925 Επιδείξη στο Διεθνή Συνέδριο Φωτογραφίας ενός μικροφίλμ με τη λειτουργία αποθήκευσης που ισχύει ναυαγεί με 50 φορές ολόκληρο το κείμενο της Βίβλου, σε μια τετραγωνική ίντσα του φιλμ.

1924 Η Hollerith Tabulating Machine γίνεται (*International Business Machine*) IBM

1910 «Bibliophoto» Φωρητή βιβλίου ή μη μικροφίλμ των Otlet και Goldschmidt. Μία από τις πρώτες εφαρμογές τεκμηρίωσης με μικροφίλμ

1906 Μεταβίβαση της φωνής μέσω ραδιοφώνου (Fessenden)

1906 Εφεύρεση των Paul Otlet και Robert Goldschmidt του τυποποιημένου μικροφίλμ για τη διαχείριση εγγράφων.

1876 Ο Melvil Dewey κατοχυρώνει το Δεκαδικό σύστημα ταξινόμησης της βιβλιοθήκης.

1876 1906 1910 1924 1925 1932 1934 1935 1943 1945

1948 ο Claude Shannon με το πσίγνωστο έργο του, "A Mathematical Theory of Communication" μια μαθηματική θεωρία της επικοινωνίας αναπτύσσει την θεωρία της πληροφορίας information theory

1963 Δημιουργία του όρου «Hypertext» από τον Ted Nelson, (φιλόσοφος και αυτοδίδακτος πληροφορικός στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ) ο οποίος προτίμοσε να "linktext" (συνδεδεμένο κείμενο), "Jumptext" (ώλμα στο κείμενο) ή «Zapwrite" ...

1994 25η επέτειος του διαδικτύου
Ανάπτυξη της πρώτης γενιάς των «μηχανών αναζήτησης» Infoseek, Lycos, Webcrawler

Η **Mosaic Communications Corp** θα επωνομασθεί **Netscape** θα γίνει συνώνυμη με το παγκόσμιο ιστό **WWW**, World Wide Web. Δημιουργείται η μεγάλη δημογραφική έκρηξη στο ίντερνετ.

1992 Οι εταιρίες των μέσων ενημέωσης, και οι μεγάλοι οικονομικοί παράγοντες αρχίζουν να δείχνουν ενδιαφέρον για το INTERNET.

1987 Παραγωγή της HyperCard, η οποία διανέμεται δωρεάν σε όλα τα Apple Macintosh.

1982 το TCP / IP γίνεται το πρωτόκολλο ARPANET. Πρώτες αναφορές στο "Internet" σαν ένα σύνολο διασυνδεδεμένων δικτύων.

1977 Δημιουργία της **MICROSOFT** από τον Bill Gates και Paul Allen
Λανσάρισμα του **Apple II**, από τον Steve Jobs και Stephen Wozniak: η πρώτη μαζική παραγωγή ηλεκτρονικών υπολογιστών για το πλατύ κοινό.

1969 "**Festival of Woodstock**"
Πρώτη εφαρμογή του δικτύου **ARPANET**

1965 Ένωση του project Xanadu de Ted Nelson.

1963 Εμφάνιση του videodisc που εφευρέθηκε από τον D.Cregg

1948   1963   1969 1977   1992   1994

Βιβλιογραφία

Frances A. Yates, Η τέχνη της μνήμης, MIET, 2012.

<http://eu.battle.net/wow/en/blog/11725419/>

<http://secondlife.com/>

Malcolm McCullough, Digital ground, MIT, Etats-Unis, 2004.

Manthos Santorineos, De la civilisation du papier a la civilisation du numérique, Ouverture Philosophique, Editions L'Harmattan, Paris 2008.

Manthos Santorineos, De la civilisation du papier à la civilisation du numérique, Ouverture Philosophique, Editions L' Harmattan, Paris 2008.

Manthos Santorineos, Stavroula Zoi, A proposal for a digital art laboratory that meets contemporary educational and experimentation needs, The 5th Annual Edition of INTED2011 (International Technology, Education and Development) Conference, 7-9th March, 2011, Valencia, Spain.

Manthos Santorineos, Stavroula Zoi, Nefeli Dimitriadi, Chu-Yin Chen, Towards Defining a Suitable Environment for Teaching Digital Arts - The Delphous Experiment, 7th IEEE International Conference on Advanced Learning Technologies, July 18-20, 2007, Niigata, Japan.

Manuel Castells, The Information Age, Blackwell, 1997, second edition, 2004.

Paul Otlet, Traité de documentation, Editeurs - imprimeurs D. Van Keerberghen et fils, 1934.

Vilém Flusser, Η γραφή - Έχει μέλλον το γράφειν; επιμέλεια Διονύση Καββαθά, εκδόσεις Ποταμός, 2006.

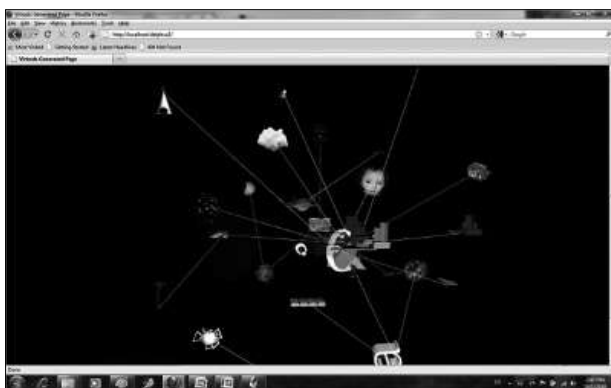
Λεπτομέρεια από τον πίνακα του Ραφαήλ «Η Σχολή των Αθηνών», φρέσκο στο Βατικανό. Δημιουργήθηκε ανάμεσα στο 1509 και 1510. Παρουσιάζει τον Πυθαγόρα. Το φρέσκο ολόκληρο και στοιχεία βρίσκονται στο http://en.wikipedia.org/wiki/The_School_of_Athens.

Το εργαστήριο των Πολυμέσων Υπερμέσων σε μια έκθεση έργων του Ελληνογαλλικού Μεταπτυχιακού προγράμματος «Τέχνη, εικονική πραγματικότητα και πολυχρηστικά συστήματα καλλιτεχνικής έκφρασης». Μια ενδιαφέρουσα λεπτομέρεια: ο χώρος παλαιότερα εξυπηρετούσε το μάθημα της Αγιογραφίας, δεν είναι τυχαίο ότι κρατήθηκαν κάποια ίχνη από την παλιά υπόσταση του χώρου, τονίζοντας την αναγκαιότητα του διαλόγου ανάμεσα στο παλιό και το καινούργιο.

Εργασία του παραπάνω μεταπτυχιακού προγράμματος σε σχέση με ένα διαδραστικό γάντι και της σχέσης του με ένα αφηρημένο ψηφιακό τρισδιάστατο χώρο.

Άσκηση από το σεμινάριο Delphi 3 για τη δημιουργία ενός τρισδιάστατου εικονικού χώρου «ιδεών»

Απόπειρα νευροψυχολογικής εξήγησης της διαστρέβλωσης της πληροφορίας

Κωνσταντίνος Δημουλής

---

1. Εισαγωγή

Όλες οι πληροφορίες που μπορούμε να έχουμε, περνούν από το Θυμικό Σύστημα (Εγκέφαλος Συγκινήσεων). Ο χώρος αυτός διέλευσης των νευρικών οδών έχει «κέντρο» του τον ρινεγκέφαλο κι αυτός, τον Θάλαμο. Ο πρώτος, γενικά, και ο δεύτερος, ειδικότερα, αποτελούν ένα μεγάλο και πρώτο υποσταθμίο των - προς επεξεργασία - πληροφοριών, για όλο τον εγκέφαλο. Ό,τι συμβεί από τη «στάθμευση» αυτή και μετά, είναι όχι η πληροφορία, που έφτασε ως εδώ, αλλά η πληροφορία όπως αυτή έχει ήδη «θαλαμοποιηθεί». Η «συγκινησιακή», όμως, περιβολή της πληροφορίας σημαίνει «συγκινησιακή» διαστρέβλωση της πληροφορίας. Από τώρα και μετά, δεν είναι η - ως εδώ - «αντικειμενική» αρχική πληροφορία, αλλά η - από εδώ και μετά - συγκινησιακά διαστρεβλωθείσα, αρχική εκείνη πληροφορία.

Όλες οι πληροφορίες διαστρεβλώνονται συγκινησιακά στο Θυμικό Σύστημα. Όλος ο «αντικειμενικός» κόσμος υφίσταται αυτή τη διαστρέβλωση στο παραπάνω Σύστημα, γινόμενος, πλέον, «υποκειμενικός». Συγκινησιακή χρώση της πληροφορίας σημαίνει διαστρέβλωση του «αντικειμενικού» της χαρακτήρα κατά το υποκείμενο. Φυσικά, όσον πιο συγκινησιακά περασμένη, προς επεξεργασία, η πληροφορία, τόσο πιο υποκειμενικού χαρακτήρα, πλέον, είναι, και, φυσικά, τόσο περισσότερο απέχει της πραγματικότητας. Στην ουσία, αυτό που προσπίπτει ως πραγματικότητα στα αισθητήριά μας, καταλήγει ως μη πραγματικότητα στον εγκέφαλό μας.

Έτσι, υπάρχουν τόσες «πραγματικότητες», όσοι και οι άνθρωποι. Δηλαδή, υπάρχει πραγματικότητα όπως αυτός, κάθε φορά, τη δημιουργεί, στον εγκέφαλό του. Ζούμε, δηλαδή, όχι αυτό που υπάρχει, αλλά όπως εμείς μπορούμε να το προσοικειωθούμε ως υπάρχον. Πώς ζούμε την πραγματικότητα; Το ότι ο καθένας μας ζει διαφορετικά, από λίγο ως πολύ, την ίδια πραγματικότητα σημαίνει πως ζούμε την πραγματικότητα, όχι όπως αυτή είναι, αλλά όπως εμείς μπορούμε να τη ζήσουμε. Αυτή η διαφοροποίηση της πραγματικότητας δείχνει ότι η πραγματικότητα προσκρούει στην ατομικότητά μας, που τη στοιχειοθετεί η προσωπική μας «ιστορία». Αλλ' αυτή δεν είναι παρά δημιούργημα κατά τις επιταγές του «άξονα» της ζωής μας.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι ο «άξονας» της ζωής μας είναι, τελικά, κατά τη συμπεριφορά του, μια πολύ προσωπική υπόθεση! Αυτός ρυθμίζει το πώς θα ζήσουμε την πραγματικότητα, φυσικά βάσει της ιδιοσυστασίας του. Αλλ' αυτή η ατομική ζωή της

πραγματικότητας, που δεν έχει παρά το νόημα της καθ' εαυτόν εκμετάλλευσης της πραγματικότητας, είναι δεδομένη. Τελικά, ζούμε ο καθένας τη δική του «πραγματικότητα». Κατά ποιον, όμως, τρόπο φτιάχνουμε, στα καθ' ημάς, την πραγματικότητα; Σίγουρα, ο οργανισμός, μη αποδεχόμενος την πραγματικότητα όπως ακριβώς είναι, αλλά τροποποιώντας την, σε τελευταία ανάλυση, δεν κάνει παρά συμπεριφέρεται ανταγωνιστικά προς αυτήν. Και, φυσικά, ο ανταγωνισμός έχει εχθρική έννοια. Και, αφού η πραγματικότητα είναι το δεδομένο και εμείς όχι, σίγουρα, η στάση μας, έναντι του μεγαλειώδους αυτού δεδομένου, είναι αμυντική.

Υπέρ ποιανού αμυνόμαστε; Οπωσδήποτε, η πραγματικότητα πιέζει το άτομο, ως ύπαρξη. Ασφαλώς, όλοι θέλουμε την πραγματικότητα, αν όχι ευνοούσα, τουλάχιστον συμπλέουσα με την προσπάθειά μας να υπάρχουμε, πράγμα που μπορεί να καλυφθεί και από το να μην υπάρχουμε, αν αυτό τονίζει, όσον γίνεται περισσότερο, την ύπαρξή μας. Δηλαδή, ο ζωτικός προσωπικός χώρος μας μπορεί να αποτελείται και από την εξαφάνισή του. Σε κάθε, όμως, περίπτωση, η ύπαρξη απαιτεί, ολοένα και μεγαλύτερη, επέκταση αυτού του χώρου μας, οποιοδήποτε χρώμα και να πάρει αυτή η επέκταση... Το να ζεις προϋποθέτει δραστηριότητα. Αλλά η δραστηριότητα, ως επέκταση, σημαίνει επιθετικότητα κατά της πραγματικότητας, που την εμποδίζει ή που εμείς φοβόμαστε, εκ των προτέρων, ότι θα την εμποδίζει... Έτσι, η επίθεση είναι η άλλη όψη της άμυνας: άμυνα και επίθεση είναι το ίδιο. Θα το πούμε άμυνα επιθετική, η οποία, λογικά, δεν θα υπήρχε, αν δεν υπήρχε η λοιπή, έξω από εμάς, πραγματικότητα...

Το άτομο, τελικά, κινείται σε μια διαβαθμισμένη κλίμακα εγωιστικής συμπεριφοράς, κατά της πραγματικότητας, κινούμενο, επιθετικά, εναντίον της, μέχρι του σημείου, που, μη μπορώντας να αντεπεξέλθει, άλλο, εναντίον της, την αποδέχεται, φτάνοντας μέχρι και στην αυτοπαράδοσή του, σε αυτήν. Έτσι, η κατά (μίσος) συμπεριφορά φαίνεται, αντιδραστικά διαμορφωμένη, ως υπέρ (αγάπη) συμπεριφορά. Η μετατροπή αυτή συμβαίνει όσον πιο κοντινή, στο άτομο, η πραγματικότητα, επομένως όσον πιο απειλητική. Είναι φανερό ότι όσο μεγαλύτερη αγωνία υπαρκτική έχει το άτομο, τόσο υπέρ είναι η συμπεριφορά του. Στην αγάπη, ο πόλεμος, με την πραγματικότητα, είναι μεγαλύτερος! Αλλά πόλεμος με την πραγματικότητα σημαίνει ότι ο οργανισμός είναι, συνέχεια, σε συναγερμό. Μάλιστα, είναι, πάντοτε, σε ετοιμότητα, πριν κάθε μάχη, που, και να μην του συμβεί, αυτός την περιμένει, μαθημένος να είναι, πάντοτε, οιονεί εν απειλή... Έτσι, στα ερεθίσματα, που του έρχονται, από την πραγματικότητα, ήδη, έχει δώσει περισσότερο εχθρικό χρώμα απ' ό,τι έχουν. Ο «άξονας», δηλαδή, έχει τροποποιηθεί πριν το ερέθισμα.

Δεδομένου αυτού, η ένταση της συμπεριφοράς του «άξονα» είναι πιο μεγάλη απ' ό,τι δικαιολογεί το ερέθισμα για να μειωθεί η ανταγωνιστικότητα του ερεθίσματος. Μ' αυτή την έννοια, καμία πληροφορία, ακόμα κι αυτές που καταλήγουν στον φλοιό χωρίς να διέλθουν, δεν ξεφεύγει από τη συγκινησιακή επεξεργασία. Σίγου-

ρα, τίποτα δεν γίνεται ερήμην των συγκινήσεων. Όλα τα εισερχόμενα εισέρχονται, στον εγκέφαλο, διορθωμένα, ως τέτοια, που να δικαιολογούν «υπέρ» ή «κατά» προσυμπεριφορά, οπωσδήποτε ενεργητικά, από το άτομο, δηλαδή προετοιμασμένως, φυσικά κατά την εμπειρία του και τη θέλησή του. Κατ' αυτά, ο εγκέφαλος ζει, στο περιβάλλον του, πάντοτε, «φορτισμένος». Η φόρτιση αυτή προήλθε εκ των πραγμάτων. Έτσι, είναι, πάντα, θωρακισμένος, απέναντι των απρόβλεπτων καταστάσεων, αυτών που, ίσως, παρά την εμπειρία του, δεν έχει, ακόμα, προβλέψει ότι θα του συμβούν, κι αυτές θα τις ενσωματώσει, αργά ή γρήγορα, στην εμπειρία του. Έτσι, θα είναι, πάντα, έτοιμος, γι' αυτό, και είναι, πάντα, σε ετοιμότητα, για όποια, τυχόν, διόρθωση θα χρειαστεί, προβάλλοντας (η διόρθωση δεν είναι παθητική, αλλά ενεργητικότητα λειτουργία!), ως ασπίδα, απέναντι της πραγματικότητας, στην κυριολεξία την ιστορία του ...

Συνεπώς, στον φλοιό δεν φτάνουν οι πληροφορίες, αλλά αυτά που εμείς θα θέλαμε για πληροφορίες. Έτσι, οι προς περαιτέρω επεξεργασία πληροφορίες διαμορφώνονται ως «υλικό», έναντι του οποίου ο οργανισμός είναι, ήδη, «κατά» ή «υπέρ», διακείμενος, στη μεγαλύτερη, που γίνεται, κάθε φορά, ένταση, πράγμα που εξαρτάται από την ένταση της απειλής (πραγματικής ή αναμενόμενης) του υλικού αυτού έναντι του: όσο πιο απειλητικό το ερέθισμα, τόσο πιο συγκινησιακά («κατά» ή «υπέρ») φορτισμένο (που σημαίνει, τόσο πιο αλλοιωμένο) φτάνει στο φλοιό. Η αλλοίωση, όμως, της πληροφορίας, λόγω συγκινησιακής επεξεργασίας, είναι προκαταβολική ενεργητική διαδικασία, λόγω της ερμηνείας που δόθηκε στο συγκεκριμένο ερέθισμα ως απειλητικού, κύρια λόγω εμπειρίας, πάνω στα τέτοιου είδους (όμοια) ερεθίσματα, πάντως, με βάση το ίδιο το ερέθισμα αυτό.

Αυτό σημαίνει, ότι, πάντα, (προ)υπάρχει μια μικρή ως μεγάλη υπερβολή, στην κρίση του υποκειμένου, ανάμεσα στα αντικειμενικά χαρακτηριστικά του ερεθίσματος και στο αίσθημα απειλής, που αποκομίζει από αυτό, χωρίς να καταλαβαίνει τη διαφορά. Έτσι, μπορεί να υποβάλλεται το υποκείμενο σε ένα απειλητικό καθεστώς, που, κατά κοινή διαπίστωση, δεν δικαιολογεί την υπερ-συμπεριφορά του. Στο μέτρο, όμως, που το υποκείμενο, συμπεριφερόμενο, ήδη, υπερβολικά, βλέπει το περιβάλλον του να συνεχίζει την απειλή, η υπερ-συμπεριφορά του υποκειμένου μπορεί να βαίνει ολοένα αυξανόμενη. Σε παράταση των ερεθισμάτων, που προκαλούν έντονη «υπερσυμπεριφορά», η τέτοιου είδους, συγκινησιακή, προαπαντητική, επένδυση γιγαντώνεται, κι αυτό σημαίνει την ολοένα μεγαλύτερη αλλοίωση της πληροφορίας, δηλαδή την υποκειμενοποίησή της.

Από ένα σημείο και μετά, σημαίνει επίσης την έλλειψη οποιασδήποτε σχέσης του διαβιβαζόμενου με την ίδια την πληροφορία, όπως θα είχε στη μορφή του (αρχικού) ερεθίσματος. Και, ασφαλώς, το υποκείμενο, από τότε και στο εξής, ζει μ' αυτό που «ήθελε» και «θέλει» ο ίδιος: ζει στον κόσμο του! Ό,τι φτάνει στο φλοιό, από εκείνη την αρχική πληροφορία, είναι, πλέον, αυτό που το υποκείμενο έχει, ήδη,

δημιουργήσει επ' αυτής! Και, φυσικά, το υποκείμενο, ήδη, έχει αποκοπεί από το περιβάλλον του...

Η κατάσταση αυτή, που φέρνει το άτομο να μη μπορεί να επικοινωνήσει, πλέον, με τον κόσμο, αγόμενο και φερόμενο από κάποια δύναμη, που του επιβάλλεται, χωρίς αυτό να μπορεί να αποδευμευτεί από αυτήν, ονομάζεται έκσταση. Φυσικά, δεν πρόκειται για καμιά δύναμη εκτός εαυτού, που να φέρνει σε έκσταση το άτομο, παρά μόνον ως δύναμη υποβολής, της οποίας το υποβαλλόμενο ερέθισμα κάνει την έναρξη του φαύλου κύκλου της διαδικασίας, που φέρνει στην έκσταση. Δεν θα συνέβαινε, όμως, ποτέ, αυτός ο φαύλος κύκλος της έκστασης, αν δεν είχε την τάση το Εγώ να διογκώνει τα απειλητικά μηνύματα του κόσμου του, που σημαίνει να αισθάνεται, συνεχώς, απειλούμενο, να βλέπει, δηλαδή, τα πάντα εξ οφέλους του. Και, μ' αυτή την έννοια, το ίδιο το Εγώ είναι, όχι μόνο που δημιουργεί, αλλά και που γιγαντώνει την έκσταση. Τα διαστρεβλωμένα μηνύματα, από τον φλοιό, επανέρχονται, ως ερέθισμα, πια, στον συγκινησιακό χώρο, για να αποκόψουν το υποκείμενο από τον κόσμο του, εντελώς και αυτή η έκσταση δεν θα συνέβαινε ποτέ αν δεν υπήρχε μια τάση της σκέψης για ναρκισσιστική διογκούμενη περιστροφή γύρω από τον εαυτό της.

2. Ροή της πληροφορίας στον εγκέφαλο

Η «συγκινησιακή», περιβολή της πληροφορίας (Κωσταρίδου - Ευκλείδης, 1992, 145-6), κατά τα παραπάνω ήδη, σημαίνει «συγκινησιακή» διαστρέβλωση της πληροφορίας (Δημουλάς, 1996γ). Από τώρα και μετά (όδευση προς επεξεργασία), δεν είναι η ως εδώ «αντικειμενική» αρχική πληροφορία, αλλά η από εδώ και μετά συγκινησιακά διαστρεβλωθείσα αρχική εκείνη πληροφορία (Δημουλάς, 1997, 1998α). Όλες οι πληροφορίες δεν είναι δυνατόν παρά να διαστρεβλωθούν, συγκινησιακά, στο Θυμικό Σύστημα (Κωσταρίδου - Ευκλείδης, 1992, 145-6). Όλος ο «αντικειμενικός» κόσμος υφίσταται αυτή τη διαστρέβλωση στο παραπάνω Σύστημα, γινόμενος, πλέον, «υποκειμενικός» (Boesch, 1984). Συγκινησιακή χρώση της πληροφορίας σημαίνει διαστρέβλωση του «αντικειμενικού» της χαρακτήρα κατά το υποκείμενο (Janet, στον Boesch, 1984). Φυσικά, όσον πιο συγκινησιακά περασμένη, προς επεξεργασία, η πληροφορία, τόσο πιο υποκειμενικού χαρακτήρα, πλέον, είναι, και φυσικά, τόσο περισσότερο απέχει της πραγματικότητας (Δημουλάς, 1993, 1997, 1998α, Changeux, 1995). Στην ουσία, αυτό που προσπίπτει ως πραγματικότητα, στα αισθητήριά μας, καταλήγει ως μη πραγματικότητα, στον εγκέφαλό μας (Moore, στο Βουδούρης, 1974, 47-9). Έτσι, υπάρχουν τόσες «πραγματικότητες», όσοι και οι άνθρωποι (Δημουλάς, 1990β, 1993). Δηλαδή, δεν υπάρχει, για τον άνθρωπο, πραγματικότητα, αλλά μια πραγματικότητα όπως αυτός, κάθε φορά, την δημιουργεί, στον εγκέφαλό του (Moore, στο Βουδούρης, 1974, 47-9). Ζούμε, δηλαδή, όχι αυτό που υπάρχει, αλλά όπως εμείς μπορούμε να το προσοι-

κειωθούμε (η διαστρέβλωση) ως ότι υπάρχει, (Ζαφρανάς και Κάτσιου - Ζαφρανά, 1989, I, 42-7, 129-32, Δημουλάς και συν., 2003, 2010).

Με τη ροή της πληροφορίας, αμέσως ενημερώνεται ο μετά του θαλάμου συνδεόμενος υποθάλαμος, που, επίσης, αμέσως, εντέλλεται, μέσω της μ' αυτόν συνδεόμενης υπόφυσης, τον χρονισμό των ορμονών, που, εκκρινόμενες κατευθείαν στο αίμα, εκδηλώνουν τη δράση τους επί του εις ο προσανατολίζονται οργάνου, τη λειτουργία του οποίου ρυθμίζουν (Δημουλάς, 1990β, 1993). Τα «εκκρινόμενα» ποσά, απαγόμενα προς τον διεγκέφαλο, επαναπληροφορούν (αρνητική ανάδραση), διά του αίματος, πάλιν, σχετικά με την κατάσταση των αδένων, που τα εξέκριναν, τον υποθάλαμο, που μεταφέρει τα «σήματα επαναπληροφόρησης», στην υπόφυση (Ζαφρανάς και Κάτσιου - Ζαφρανά, I, 1989, 95-102, 129-38). Αυτή, βοηθώντας τον, στο διορθωτικό - εξισορροπιστικό έργο του, στο θέμα των ορμονών, που χρειάζεται, την κάθε φορά, ο οργανισμός, και, έτσι, ρυθμίζοντας τη λειτουργία όλων των ενδοκρινών αδένων (υποθαλαμιοϋποφυσιοενδοκρινικός άξονας, ή «άξονας»), κανονίζει τη ροή των ορμονών κατά το ερέθισμα, που μόλις πέρασε, από το Θυμικό Σύστημα, και κατά πώς και πόσο αυτό χρώστηκε (διαστρεβλώθηκε) συγκινησιακά (Δημουλάς, 1990β, 1993).

Το αυτορρυθμιζόμενο (επαναπληροφορούμενο) αυτό κύκλωμα δεν είναι έρμαιο των ερεθισμάτων και της συγκινησιακής χρώσης των (Ζαφρανάς και Κάτσιου - Ζαφρανά, 1989, I, 164-72). Όλο μας το σώμα έρχεται, μέσω αυτού, διά του Θυμικού, συγκινησιοποιούμενο, στους αναλυτές και, ενώ διαρκεί «ανερχόμενη» η πληροφορία, «κατέρχεται» η ερμηνεία, σε ενημέρωση του Θαλάμου, ο οποίος και θα ενημερώσει τον υποθάλαμο, για την ερμηνεία της «κυκλοφορούσας» πληροφορίας (Δημουλάς, 1990β, 1993). Η ερμηνεία τροποποιεί την υπό αναστάτωση λειτουργία του «άξονα», προς αποκατάσταση της διασαλευθείσας προηγούμενης ισορροπίας, σε μια καινούργια ισορροπία, στη νέα κατάσταση, στην οποία βρίσκεται ο οργανισμός, σύμφωνα με τις υποδείξεις, που θα δοθούν, στο σύστημα, για τις διορθωτικές αλλαγές (Δημουλάς, 1997, 1998α). Έτσι, ολόκληρος ο οργανισμός τροποποιείται, συνεχώς και αδιάλειπτα, σύμφωνα με την ερμηνεία που δίνεται στη συγκινησιακά διαστρεβλωμένη πληροφορία (Ζαφρανάς και Κάτσιου - Ζαφρανά, 1989, I, 164-72). Έτσι, η διαστρέβλωση (και, βέβαια, αν θα μειωθεί ή θα αυξηθεί αυτή) εξαρτάται από την ερμηνεία μας, που θα δοθεί, συνειδητά ή μη, στην «προσπίπτουσα», στα αισθητήριά μας, πραγματικότητα (Boesch, 1984, Janet, στον Boesch, 1984).

3. Συγκινησιακή εμπλοκή της πληροφορίας

Η ένταση της συμπεριφοράς του «άξονα» είναι πιο μεγάλη απ' ό,τι δικαιολογεί το ερέθισμα για να μειωθεί η ανταγωνιστικότητα του ερεθίσματος (Δημουλάς, 1990β, 1993, 1997). Μ' αυτή την έννοια, καμία πληροφορία (ακόμα κι αυτές που καταλή-

γουν στον φλοιό χωρίς να διέλθουν, παρά κατόπιν, από τον υποθάλαμο, λιγότερο, όμως, αυτές από τις άλλες), δεν ξεφεύγει από την συν-κινησιακή επεξεργασία (Κωσταρίδου - Ευκλείδης, 1992, 145-6, Changeux, 1986, 244). Σίγουρα, τίποτα δεν γίνεται ερήμην των συγκινήσεων (Ζαφρανάς και Κάτσιου - Ζαφρανά, 1989, I, 164-72)! Όλα τα εισερχόμενα εισέρχονται, στον εγκέφαλο, διορθωμένα, ως τέτοια, που να δικαιολογούν «υπέρ» ή «κατά» προ-συμπεριφορά, οπωσδήποτε ενεργητικά, από το άτομο, δηλαδή προετοιμασμένα, προκαταβολικά, φυσικά κατά την εμπειρία του και τη θέλησή του (Δημιουλάς, 1990β, 1993).

Κατ' αυτά, ο εγκέφαλος ζει, στο περιβάλλον του, πάντοτε, «φορτισμένος» (Ζαφρανάς και Κάτσιου - Ζαφρανά, 1989, I, 19-21). Η φόρτιση αυτή προήλθε εκ των πραγμάτων (Δημιουλάς, 1986). Έτσι, είναι, πάντα, θωρακισμένος, απέναντι των απρόβλεπτων καταστάσεων, αυτών που, ίσως, παρά την εμπειρία του, δεν έχει, ακόμα, προβλέψει ότι θα του συμβούν, κι αυτές θα τις ενσωματώσει, αργά ή γρήγορα, στην εμπειρία του, προς διορθωτική, του λοιπού, άλλων τέτοιων καταστάσεων, χρήση (Ζαφρανάς και Κάτσιου - Ζαφρανά, 1989, I, 139 -41, Αναγνωστοπούλου, 1994). Έτσι, θα είναι, πάντα, έτοιμος, γι' αυτό, και είναι, πάντα, σε ετοιμότητα, για όποια, τυχόν, διόρθωση θα χρειαστεί, προβάλλοντας (η διόρθωση δεν είναι παθητική, αλλά ενεργητικότητα λειτουργία!), ως ασπίδα, απέναντι της πραγματικότητας, στην κυριολεξία την ιστορία του (Δημιουλάς, 1990β, 1993, Ζαφρανάς και Κάτσιου - Ζαφρανά, 1989, I, 150 - 2)...

Αλλά, ό,τι έχει μάθει ο οργανισμός να ζει (προσωπική ιστορία), είναι, πλέον, για τη ζωή του, φυσιολογικό (Μάνιου - Βακάλη, 1986, 9 - 15). Έτσι, η συγκινησιακή επεξεργασία των πληροφοριών είναι το φυσικό τους πέρασμα από τον εξωτερικό στον εσωτερικό αναλυτή (Ζαφρανάς και Κάτσιου - Ζαφρανά, 1989, I, 129 - 38). Οι πληροφορίες φτάνουν στο φλοιό συγκινησιακά φορτισμένες (kalat, 1998, 455). Σχεδόν, δεν αισθανόμαστε, καν, ότι μπορεί, ίσως, να μας συμβαίνει κάτι τέτοιο (Δημιουλάς, 1990β, 1993)! Μόνο τα ξεσπάσματα της συγκίνησής μας είναι, ίσως, αυτά που μας θυμίζουν ότι, ναι, ο κόσμος μπαίνει, μέσα μας, όχι όπως πραγματικά αυτός είναι, αλλά όπως εμείς θα τον θέλαμε να είναι (Μάνιου - Βακάλη, 1986, 119)! Συνεπώς, στον φλοιό δεν φτάνουν οι πληροφορίες αλλά αυτά που εμείς θα θέλαμε για πληροφορίες (kalat, 1998, 455)! Έτσι, οι προς περαιτέρω επεξεργασία πληροφορίες διαμορφώνονται ως «υλικό», έναντι του οποίου ο οργανισμός είναι, ήδη, «κατά» ή «υπέρ», κείμενος, στη μεγαλύτερη, που γίνεται, κάθε φορά, ένταση, πράγμα που εξαρτάται από την ένταση της απειλής (πραγματικής ή αναμενόμενης) του υλικού αυτού έναντι του: όσο πιο απειλητικό το ερέθισμα, τόσο πιο συγκινησιακά («κατά» ή «υπέρ») φορτισμένο (που σημαίνει, τόσο πιο αλλοιωμένο) φτάνει στον εγκέφαλο, στον φλοιό ή, όπου δει, πριν ή πέρα από αυτόν (Δημιουλάς, 1990β, 1993).

Η αλλοίωση, όμως, της πληροφορίας, λόγω συγκινησιακής επεξεργασίας, είναι προκαταβολική ενεργητική διαδικασία, λόγω της ερμηνείας που δόθηκε στο συγκεκριμένο ερέθισμα ως απειλητικού, κύρια λόγω εμπειρίας, πάνω στα τέτοιου είδους (όμοια) ερεθίσματα, πάντως, με βάση το ίδιο το ερέθισμα αυτό (Δημιούλας, 1997, 1998α). Αυτό σημαίνει, ότι, πάντα, (προ)υπάρχει μια μικρή ως μεγάλη υπερβολή, στην κρίση του υποκειμένου, ανάμεσα στα αντικειμενικά χαρακτηριστικά του ερεθίσματος και στο αίσθημα απειλής, που αποκομίζει από αυτό, χωρίς να καταλαβαίνει τη διαφορά (Αναγνωστοπούλου, 1994). Έτσι, το υποκείμενο, μπορεί να υποβάλλεται, σε ένα απειλητικό, κατά την κρίση του, καθεστώς, που, κατά κοινή διαπίστωση, δεν δικαιολογεί την υπερσυμπεριφορά του (Δημιούλας, 1990β, 1993).

4. Η κυριαρχία της συγκίνησης

Στο μέτρο, όμως, που το υποκείμενο, συμπεριφερόμενο, ήδη, υπερβολικά, βλέπει το περιβάλλον του να συνεχίζει την απειλή, η υπερσυμπεριφορά του υποκειμένου μπορεί να βαίνει ολοένα αυξανόμενη (Αναγνωστοπούλου, 1994, Δημιούλας, 2007α). Σε παράταση των ερεθισμάτων, που προκαλούν έντονη «υπερσυμπεριφορά», η τέτοιου είδους, συγκινησιακή, προαπαντητική, επένδυση γιγαντώνεται, κι αυτό σημαίνει την ολοένα μεγαλύτερη αλλοίωση της πληροφορίας, δηλαδή την αποαντικειμενοποίηση, δηλαδή την υποκειμενοποίησή της, και, από ένα σημείο και μετά, την έλλειψη οποιασδήποτε σχέσης του διαβιβαζόμενου με την ίδια την πληροφορία ως θα είχε στη μορφή του (αρχικού) ερεθίσματος (Ζαφρανάς και Κάτσιου - Ζαφρανά, 1989, I, 142-4, Δημιούλας, 1990β, 1993). Και, ασφαλώς, το υποκείμενο, από τούδε και στο εξής, ζει μ' αυτό που «ήθελε» και «θέλει» ο ίδιος: ζει στον κόσμο του (Δημιούλας, 1990β, 1993)! Ό,τι φτάνει στο φλοιό, από εκείνη την αρχική πληροφορία, είναι, πλέον, αυτό που το υποκείμενο έχει, ήδη, δημιουργήσει επ' αυτής (Δημιούλας, 1997, 1998α)! Και, φυσικά, το υποκείμενο, ήδη, έχει αποκοπεί από το περιβάλλον του (Δημιούλας, 1989 α,β, 1990 - 1, Dimoulas, 1989)...

Η αποκοπή αυτή (εφόσον συμβεί) του υποκειμένου, από τον κόσμο του, αποκλείει την - από τούδε και στο εξής - επικοινωνία του με αυτόν, με την έννοια ότι τα ερεθίσματα, που επιπίπτουν στους εξωτερικούς αναλυτές του, μεταφέρονται, μεταφραζόμενα, ολοένα και πιο διαστρεβλωτικά, σε αυτό που «θέλει» το υποκείμενο (Δημιούλας, 1989α,β, 1990β, 1990 - 1, 1993, 1997, 1998α, Dimoulas, 1989). Αυτή η βαθμιαία, όλο και πιο βίαιη, μεταβίβαση του ερεθίσματος πραγματώνεται με την όλο και πιο (κατά το διακινούμενο ερέθισμα) μεγάλη εξωκύτωση του νευροδιαβιβαστικού υλικού κι αυτή με την όλο και πιο μεγάλη αποπόλωση των νευρώνων, που συνίσταται στην όλο και πιο μεγάλη πτώση της διαφοράς (μεταξύ μεμβράνης και εσωκυτταρικών στρωμάτων) δυναμικού τους. Αυτό (η εξωκύτωση) οδηγεί στην όλο και πιο μεγάλη πίεση στην μετασυναπτική μεμβράνη, με συνέπεια την όλο και πιο μεγάλη αποπόλωσή της, που συνίσταται στην όλο και πιο μεγάλη πτώση της διαφοράς (μεταξύ έξω και μέσα μέρους της) δυναμικού της

(Sherrington, 1906, Eccles, 1964, Martin, 1977, Takeuchi, 1977, Krnjević and Reinhardt, 1979, Iversen, 1979, στον Καπρίνν, 1986, Giraudat and Changeux, 1981, Starke, 1981, Changeux και συν., 1984, Dubocovich, 1984, Roth, 1984, Vizi, 1984, Hökfelt και συν., 1984, 1986, Millhorn και συν., 1989, North, 1989, Westbrook and Jahr, 1989, Ζαφρανάς και Κάτσιου - Ζαφρανά, 1989, I, 95 - 102, II, 11-38, 167-73, Crawley, 1990, Kalsner, 1990, Tauc and Poulain, 1991, Δημουλάς, 1990β, 1993).

Από ένα σημείο, όμως, της πώσης της διαφοράς δυναμικού και μετά, λόγω της (μετά την εξωκύτωση) όλο και πιο μεγάλης εισόρμησης Na^+ , στο εσωτερικό των κυττάρων, η αντίστροφη διαδικασία αναστροφής της διαφοράς δυναμικού της μεμβράνης (υπερπόλωση) γίνεται όλο και πιο σύντομα, από την εισόρμηση των Na^+ , και, τελικά, τόσοον έγκαιρα, που, σχεδόν, είναι ταυτόχρονη με εκείνη. Δηλαδή, σε ένα σημείο της διαδρομής, πια, η μετασυναπτική μεμβράνη, «αμυνόμενη», στην περίπτωση μη οδωτικών συνάψεων και ύστερα από τις (με την έκκριση του νευροδιαβιβαστή) μεταβολές στο μετασυναπτικό κύτταρο, ανοίγει, εκλεκτικά, μόνον τους μικρού μεγέθους ιονοπόρους, για να εμποδιστεί η έξοδος των μεγάλων ιόντων. Έτσι, ο νευρώνας στον οποίο ανήκει πέφτει σε αναστολή, καθιστάμενος αντιδρομικός, και, γενικά, δεν αποπολώνεται, με συνέπεια το εξωκυττωμένο υγρό να αδρανοποιείται ή να αποικοδομείται ή να επαναπροσλαμβάνεται, από το προσυναπτικό κύτταρο, από το οποίο εξωκυττώθηκε (Elliott, 1905, Loewi, 1960, Iversen, 1979, στον Καπρίνν, 1986, Augustine και συν., 1987, Ζαφρανάς και Κάτσιου - Ζαφρανά, 1989, I, 95 - 102, II, 11-38, 167-73). Δηλαδή, δεν μπορεί να υπάρξει, πλέον, μεταβίβαση πληροφορίας, πέραν αυτών που έχουν, ήδη, μεταβιβαστεί (Δημουλάς, 1989 α,β, 1990β, 1990 - 1, 1993, Dimoulas, 1989)!

Η κατάσταση αυτή, που φέρνει το άτομο να μη μπορεί να επικοινωνήσει, πλέον, με τον κόσμο, οιονεί αγόμενο και φερόμενο από κάποια δύναμη, που του επιβάλλεται, χωρίς αυτό να μπορεί να αποδευμευτεί από αυτήν, ως στάση εκτός εαυτού ονομάζεται, ανέκαθεν, έκσταση (Δημουλάς, 1989α,β, 1990-1, Dimoulas, 1989, Μανδαλά και συν., 1993, 234α έκσταση). Φυσικά, δεν πρόκειται για καμιά δύναμη εκτός εαυτού, που να φέρνει σε έκσταση το άτομο, παρά μόνον ως δύναμη υποβολής, της οποίας το υποβαλλόμενο ερέθισμα κάνει την έναρξη του φαύλου κύκλου της διαδικασίας, που φέρνει στην έκσταση (Δημουλάς, 1989α,β, 1990-1, Dimoulas, 1989). Δεν θα συνέβαινε, όμως, ποτέ, αυτός ο φαύλος κύκλος της έκστασης, αν δεν είχε την τάση το Εγώ να (προ)διογκώνει τα (απειλητικά) μηνύματα του κόσμου του, που σημαίνει να αισθάνεται, συνεχώς, απειλούμενο, να βλέπει, δηλαδή, τα πάντα εξ οφέλους του (Δημουλάς, 1990β, 1993). Και, με αυτή την έννοια, το ίδιο το Εγώ είναι, όχι μόνο που δημιουργεί, αλλά και που γιγαντώνει την έκσταση (Δημουλάς, 1989α, β, 1990-1, Dimoulas, 1989). Τα διαστρεβλωμένα μηνύματα, από τον φλοιό, επανέρχονται, ως ερέθισμα, πια, στο συγκινησιακό χώρο, για να αποκόψουν το υποκείμενο από τον κόσμο του, εντελώς (Δημουλάς,

1989α,β, 1990β, 1990-1, 1993, Dimoulas, 1989)! Δεν θα συνέβαινε έκταση, αν δεν υπήρχε μια τάση της σκέψης για ναρκισσιστική διογκούμενη περιστροφή γύρω από τον εαυτό της (Otto Rank)!

5. Η «πανουργία» του «θηλυκού» μυαλού

Το άτομο, τελικά, κινείται σε μια διαβαθμισμένη κλίμακα εγωιστικής συμπεριφοράς, κατά της πραγματικότητας, κινούμενο, επιθετικά, εναντίον της, μέχρι του σημείου, που, μη μπορώντας να αντεπεξέλθει, άλλο, εναντίον της, την αποδέχεται, φτάνοντας μέχρι και στην αυτοπαράδοσή του, σ' αυτήν (η μετατροπή αυτή συμβαίνει όσον πιο κοντινή, στο άτομο, η πραγματικότητα, που, πάει να 'πεί, όσον πιο απειλητική). Έτσι, η κατά (μίσος) συμπεριφορά φαίνεται, αντιδραστικά διαμορφωμένη, ως υπέρ (αγάπη) συμπεριφορά (Δημιουλάς, 1990β, 1993). Ο από «κατά» (εναντίωση) έως «υπέρ» (προσοικείωση), ως έκφραση, «ορμονικής» δομής, κυμαινόμενος (ενιαίος) «πόλεμος» διαφορίζεται, ως προς την «πολεμική» του, αφού η τεχνική του εξαρτάται από το φύλο του ανθρώπου (Δημιουλάς, 1990β, 1993, 1997, 1998α). Έχουμε μάθει, τουλάχιστον στις αντροκρατούμενες κοινωνίες, να διακρίνουμε την «κατά» ως αντρική (τάση για επιβολή, με ενεργητικά στοιχεία του χαρακτήρα) και την «υπέρ» ως γυναικεία (υπακοή και υποταγή) συμπεριφορά (Άντλερ, χ.χ.). Συνοπτικά, η «κατά» συμπεριφορά παρατηρείται στους άντρες και η «υπέρ» στις γυναίκες, υπάρχει, δηλαδή, διαφορά μορφής συμπεριφοράς, ανάλογα με το φύλο, ανάλογα, δηλαδή, προς τα ορμονικά ποσοστά του Θυμικού: το είδος του «πολέμου», προς την πραγματικότητα, το κρίνουν οι σεξορμόνες του Θυμικού, ανάλογα με την ερμηνεία, που θα δοθεί στο σεξορμονικά χρωσμένο εισιόν (Δημιουλάς, 1990β, 1993).

Αλλά οι κύριες σεξορμόνες και, συνακόλουθα, οι συμπεριφορές, που συνεπιδύρουν, δεν υφίστανται απόλυτο και αυστηρό διαχωρισμό μεταξύ τους. Κάθε φύλο έχει τις οικείες γεννητικές ορμόνες, αλλά παράγει και μικρή ποσότητα από αυτές του αντίθετου φύλου, τα οποία αλλογενή ποσά, που είναι φυσιολογικά, μπορεί να αυξομειώνονται, ανάλογα με τις συνθήκες. Στις συνθήκες αυτές μπαίνει, κάθε φορά, ο οργανισμός, με χρονισμό τους από την υπόφυση, χωρίς, όμως, απόλυτα ανάλογη αυξομείωση της οικείας του φύλου συμπεριφοράς. Έτσι συμβαίνει με τη συμπεριφορά του φύλου σχετικά με την αυξομείωση της οικείας γεννητικής ορμόνης, καθώς υπερσχύουν οι κύριες ορμόνες στο αντίστοιχο φύλο και χρειάζονται υψηλά ποσοστά των αλλογενών για να κατισχύσουν εκείνων. Πάντως, το γεννητικό «παρουσιαστικό» του ανθρώπου, παρά το ότι κάτω από ήρεμες κοινωνικές συνθήκες παραμένει αρκετά σταθερό, υφίσταται συνεχή, έστω όχι δραμική, αυξομείωση (Δημιουλάς, 1990β, 1993, Δημιουλάς και Καλύβας, 2005, Δημιουλάς και συν., 2005).

Πρόσφατες ερευνητικές διαπιστώσεις επιβεβαιώνουν τη σημασία των γενετικών βιολογικών παραγόντων (χρωμοσωμικό μωσαϊκό), που εκφράζονται μέσω των

φυλικών ορμονών, στη διαφοροποίηση των φύλων (Hines, 1982, Konishi & Gurney, 1982, Owen, 1972). Το φύλο καθορίζεται από τον συνδυασμό των χρωμοσωμάτων (Δημιουλάς, 1990β, 1993, Hook, 1973). Το γενετικό υλικό εκφράζεται μέσω των φυλικών ορμονών, που αποτελούν τους συνδέσμους επικοινωνίας μεταξύ των γονιδιακών πληροφοριών και του εγκεφάλου (Changeux, 1984). Οι ορμόνες ενεργούν στην ανατομική φυλική διαφοροποίηση μερικών - τουλάχιστον - εγκεφαλικών πεδίων στα φύλα (Sullerot, 1978). Αυτές, ίσως, ευθύνονται για τις διαφορές, που εμφανίζει το μεσολόβιο (στο πίσω τμήμα του είναι πιο φαρδύ στις γυναίκες απ' ό,τι στους άντρες), και για την διαφορά βάρους του εγκεφάλου (πιο βαρύς ο αντρικός από τον θηλυκό εγκέφαλο), μεταξύ των φύλων (Lacoste - Utamsing & Holloway, 1982). Ο εγκέφαλος των ομοφυλοφίλων, αντρών και γυναικών, προσιδιάζει σ' αυτόν των πιο - τυπικά - θηλυκών και αρσενικών ατόμων (Δημιουλάς, 1990γ, 2007α,β).

Δίκτυο ορμονικών επικοινωνιών, που βρίσκεται, κάτω από τον γεννητικό έλεγχο, ρυθμίζει την διαφοροποίηση στον εγκέφαλο (Denenberg, 1981, Diamond et al, 1981). Οι ορμόνες επηρεάζουν με ειδικό τρόπο τα υποθαλαμικά πεδία. Ίσως η τόσο μεγάλη αυτή επιρροή, κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης, είναι που διαφοροποίησε τα διάφορα υποθαλαμικά πεδία στα δύο φύλα, όπως στο προοπτικό, που είναι μεγαλύτερο στο αρσενικό απ' ό,τι στο θηλυκό, το οποίο, σε αντιστάθμισμα, διαθέτει, εδώ, πιο πολλές ειδικές συνάψεις από εκείνο (Changeux, 1984, Sullerot, 1978). Αυτές οι συνάψεις, ως ποσοστό, είναι, σίγουρα, έργο θηλυκών ορμονών, αφού ο ευνουχισμός, αμέσως μετά τη γέννηση, τις αυξάνει σημαντικά, στον ενήλικο (Changeux, 1984). Οι συνάψεις, όμως, είναι προϊόν της προσπάθειας του ατόμου για προσαρμογή, κατά την ανάπτυξη (Changeux, 1986). Αυτό εξηγεί και την «πανουργία» του γυναικείου μυαλού (Δημιουλάς, 1990β, 1993). Φαίνεται, αυτό, ως ανάγκη, στην υποχωρητική θέση που κατέχει η γυναίκα στην κοινωνία (Δημιουλάς, 1990β, 1993, 2004). Αντίθετα, ο άντρας είχε ανέκαθεν μπροστά του ελεύθερο πεδίο και δεν χρειαζόταν, τόσο, ειδικές συνάψεις, όσο μεγάλη δύναμη για αγώνα (Δημιουλάς, 1994). Πράγματι, η αρσενική δραστηριότητα έχει, πειραματικά, ταυτιστεί με τις αρρενορμόνες, δηλαδή με τα ανδρογόνα (Δημιουλάς, 1990β, 1993).

Κατά κύριο λόγο, η δράση των θηλυκών ορμονών στην αρχή της ζωής, επηρεάζοντας τη νευρωνική οργάνωση (τη μετανάστευση και τη διαφοροποίηση), φέρνει την ανατομική διαφοροποίηση στον εγκέφαλο των φύλων (Denenberg, 1981, Diamond et al, 1981). Έτσι, το πάνω μέρος του αριστερού κροταφικού λοβού είναι και στα δύο φύλα ογκωδέστερο, αλλά, αυτό, είναι πολύ πιο εμφανές στους άντρες (Δημιουλάς και συν., 2001). Οι φυλικές ορμόνες στα πρώτα στάδια της ζωής επηρεάζουν ουσιαστικά την ημισφαιρική εγκεφαλική επικράτηση (Denenberg, 1981, Diamond et al, 1981, Sullerot, 1978). Υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των φύλων στον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούν τα δύο τους ημισφαίρια (Δημιουλάς και συν., 2001). Οι διαφορές, που έχουν τα δύο φύλα, στις εγκεφαλικές

λειτουργίες τους, εξηγούν γιατί οι άντρες είναι, έτσι κι αλλιώς, επιθετικότεροι (με τάσεις ανταγωνισμού για κυριαρχία) και, έτσι (φυσικά λιγότερο αγχώδεις και ευαίσθητοι), πιο ενεργητικοί απ' ό,τι οι γυναίκες (Δημουλάς, 1990β,γ, 1993). Οι άντρες αντιδρούν γρηγορότερα (ετοιμότητα) από τις γυναίκες στα καινούργια ερεθίσματα (Δημουλάς και συν., 2001).

6. Φυλική διαστρέβλωση πληροφορίας

Καθώς ο Θάλαμος (όπως όλο το μεταιχμιακό σύστημα και ο υποθάλαμος) κατακλύζεται - στην κυριολεξία - από τις σεξουαλικές ορμόνες, είναι φανερό πως οι πληροφορίες, που είχαμε, ήδη, έχουν βαπτισθεί σεξουαλικά. Έτσι, είναι φανερή η σύνδεση πληροφοριών και (σεξ)ορμονών του Θαλάμου. Με άλλα λόγια, η «αντιμετώπιση» του όλου περιβάλλοντος γίνεται σεξότροπα και, φυσικά, φυλικά (Δημουλάς, 1990β, 1993, 1998α). Διαφορά στον όγκο (όπως και σε άλλες περιοχές του εγκεφάλου) πυρήνων και του Θαλάμου μεταξύ γυναικών και αντρών θα έδειχνε τη μεγαλύτερη ποσότητα πληροφοριών, που ο άντρας (ως απότοκο, ίσως, του μεγαλύτερου όγκου πληροφοριών, που μπορεί να έχει), φυσικά, μπορεί να προσδεχτεί, προς επεξεργασία. Στη γυναίκα αυτό θα καλυπτόταν από τον (όπως στον υποθάλαμο) μεγαλύτερο αριθμό εξειδικευμένων συνάψεων στην περιοχή αυτή. Αυτές οι διαφορές, οφειλόμενες, κύρια, στη δράση των σεξορμονών, στην αρχή (σύλληψη) της ζωής, θα έδειχναν μια «κληρονομική», πλέον, προκατασκευή, λόγω της διαφορετικής θέσης των δύο φύλων, μέσα στο περιβάλλον τους, ανά τους αιώνες, και έτσι φαίνεται πως, έτσι κι αλλιώς, είναι (Δημουλάς, 1990α, 1996α, 1998β).

Αλλά, έτσι, δεν θα πρόκειται, βέβαια, για αντρική ή γυναικεία διαφορά, αφού θα ισχύει (όπως και στον υποθάλαμο) και στα άτομα που, εκ γενετής, κινούνται, σεξ-συμπεριφορικά, μεταξύ των δύο φύλων, αλλά για αρσενική ή θηλυκή διαφορά, που συνεπάγεται αρσενική ή θηλυκή «αντιμετώπιση» του περιβάλλοντος. Η «αντιμετώπιση», δηλαδή, του περιβάλλοντος δεν θα είναι σαφώς διακριτή, αλλά θα κινείται ως αντρική και γυναικεία μεταξύ των σημείων ενός continuum σεξσυμπεριφοράς αρσενικότητας - θηλυκότητας (Δημουλάς, 1990β, 1993). Μιλώντας, πλέον, για «αρσενικό» και «θηλυκό» εγκέφαλο, μπορούμε να θεωρήσουμε, ότι, λόγω πληθώρας ειδικών συνάψεων, όσον πιο «θηλυκός» ο εγκέφαλος, τόσο περισσότερο «θυμιοποιούνται» οι εισερχόμενες πληροφορίες: ο «θηλυκός» εγκέφαλος είναι περισσότερο εξειδικευμένος στη «θυμιοποίηση» των πληροφοριών, ο «θηλυκός» εγκέφαλος είναι περισσότερο του «αρσενικού» θυμιοποιητικός, που σημαίνει «συγκινησιοποιητικός» και αυτό: διαστρεβλωτικός, της αντικειμενικής έξω ημών πληροφορίας (Δημουλάς, 1996α, β, γ, 1997, 2006, 2007γ).

Με την συγκινησιακή διαστρέβλωση της πληροφορίας, αμέσως ενημερώνεται ο μετά του θαλάμου συνδεδεμένος υποθάλαμος, που, επίσης, αμέσως, εντέλλεται, μέσω της με αυτόν συνδεδεμένης υπόφυσης, τον χρονισμό των ορμονών, που, εκκρι-

νόμενες κατευθείαν στο αίμα, εκδηλώνουν τη δράση τους επί του εις ο προσανατολίζονται οργάνου, τη λειτουργία του οποίου ρυθμίζουν. Τα «εκκρινόμενα» ποσά, απαγόμενα προς τον διεγκέφαλο, επαναπληροφορούν (αρνητική ανάδραση), σχετικά με την κατάσταση των αδένων, που τα εξέκριναν, τον υποθάλαμο, που μεταφέρει τα «σήματα επαναπληροφόρησης» στην υπόφυση. Αυτή, βοηθώντας τον στο δι-ορθωτικό - εξισορροπιστικό έργο του, στο θέμα των ορμονών, που χρειάζεται, την κάθε φορά, ο οργανισμός, και, έτσι, ρυθμίζοντας τη λειτουργία όλων των ενδοκρινών αδένων (υποθαλαμοϋποφυσιοενδοκρινικός άξονας ή «άξονας»), κανονίζει τη ροή των ορμονών, κατά το ερέθισμα, που, μόλις, πέρασε από το Θυμικό Σύστημα, και κατά πώς και πόσο αυτό χρώστηκε συγκινησιακά, δηλαδή σεξότροπα - φυλικά, σύμφωνα, δηλαδή, με το φύλο μας, με την βιοφυλική ποικιλία μας (Δημουλάς, 1997, 1998α).

Σαφώς, ο «άξονας» είναι, τελικά, κατά τη συμπεριφορά του, μια πολύ προσωπική υπόθεση, αφού ρυθμίζει το πώς θα ζήσουμε την πραγματικότητα βάσει της ιδιοσυστασίας μας και υπό την έννοια της καθ' εαυτόν εκμετάλλευσης της πραγματικότητας: ο οργανισμός, μη αποδεχόμενος την πραγματικότητα όπως ακριβώς είναι, αλλά τροποποιώντας την, σε τελευταία ανάλυση, συμπεριφέρεται ανταγωνιστικά προς αυτήν, δηλαδή εχθρικά, προκαταβολικά επιτιθέμενος, για να αυτοεξασφαλίσει απέναντί της, το περισσότερο δυνατόν, με άλλα λόγια, το άτομο κινείται σε μια διαβαθμισμένη κλίμακα εγωιστικής συμπεριφοράς, επιθετικά, εναντίον της πραγματικότητας, μέχρι του σημείου που, μη μπορώντας να αντεπεξέλθει, πια, εναντίον της, την αποδέχεται, φτάνοντας μέχρι και στην αυτοπαράδοσή του σ' αυτήν, ποσοστιαία, εκάστω (Δημουλάς, 1990β, 1993).

Η δράση αυτή είναι ιδιαίτερη, για τον καθένα μας, διότι οι κύριες σεξορμόνες και, συνακόλουθα, οι συμπεριφορές, που συνεπιδύρουν, δεν υφίστανται απόλυτο και αυστηρό διαχωρισμό μεταξύ τους: κάθε φύλο έχει τις οικείες γεννητικές ορμόνες, αλλά παράγει και μικρή ποσότητα από αυτές του αντίθετου φύλου· τα αλλογενή αυτά ποσά, που είναι φυσιολογικά, μπορεί να αυξομειώνονται, ανάλογα με τις συνθήκες, στις οποίες μπαίνει, την κάθε φορά, ο οργανισμός, με χρονισμό τους από την υπόφυση, χωρίς, όμως, απόλυτα ανάλογη αυξομείωση της οικείας του φύλου συμπεριφοράς, όπως συμβαίνει με τη συμπεριφορά του φύλου σχετικά με την αυξομείωση της οικείας γεννητικής ορμόνης· υπερισχύουν οι κύριες ορμόνες, στο αντίστοιχο φύλο, και χρειάζονται υψηλά ποσοστά των αλλογενών, για να κατισχύσουν αυτές εκείνων (τον γεννητικό «παρουσιαστικό» του ανθρώπου, παρά το ότι κάτω από ήρεμες κοινωνικές συνθήκες παραμένει αρκετά σταθερό, υφίσταται συνεχή αυξομείωση, Maccoby and Jacklin, 1974, 246) (Δημουλάς, 1990β, 1993).

Το continuum αυτό (Δημουλάς, 1990β,γ, 1993, Δημουλάς και Καλύβας, 2005, Δημουλάς και συν., 2005), ως προς την κατά το φύλο συμπεριφορά, φτάνει (κατά τα ανάμικτα σωματικά και ψυχικά χαρακτηριστικά και ιδιώματα του ατόμου) πά-

μπολλους (43046721) τύπους, οι οποίοι, βεβαίως, για την οικονομία της εργασίας μας, ως ειδικών, μπορούν να συμποσωθούν σε ένα μικρό - σχετικά - αριθμό (81) συνδυασμών και συνδέσεων, που, μόνον αδρομερώς και επιφανειακά, μπορούν να φανούν πάνω στο άτομο, στη διαφοροποίησή του ως «άντρας» ή «γυναίκα» (Δημιουλάς και συν., 2005). Οι άνθρωποι συμπεριφέρονται και σκέπτονται όπως τους υπογορεύεται έσωθεν, δηλαδή, όχι αυστηρά διαχωρισμένα ως «άνδρας» και «γυναίκα», αλλά πάνω στο συνεχές του βιολογικού τους υπόβαθρου, ως «αρσενικό» και «θηλυκό», σε μίξη του αρσενικού χαρακτήρα προς τον θηλυκό και του θηλυκού χαρακτήρα προς τον αρσενικό, προς τον οποίο κατευθύνεται και η εν λόγω διαστρέβλωση (Δημιουλάς, 2007β).

Βιβλιογραφία

Αναγνωστοπούλου Σ. (1994), Ψυχολογία της Υγείας II/Παρουσίαση νοσημάτων, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης/Τμήμα Ψυχολογίας, Ξηρογραφία, Θεσσαλονίκη, 4-16.

Αντλερ, Α. (χ.χ.), Ανθρώπινοι Χαρακτήρες, μτφρ. Νικ. Βώκου, έκδ. «Βιβλιοθήκη για όλους», 85-107.

Augustine G. J., Charlton M. P., and Smith S.J. (1987), Calcium action in synaptic transmitter release, *Annual Review of Neuroscience*, 10, 633-93.

Boesch E.E. (1984), The development of affective schemata, *Human Development*, 27, 173-83.

Changeux, J. P.(1984), Ο νευρωνικός άνθρωπος, εκδ. Κέδρος, Αθήνα.

Changeux J. - P. (19862), Ο νευρωνικός άνθρωπος/Πώς λειτουργεί ο ανθρώπινος εγκέφαλος, Εκδ. Ράππα: Προβλήματα του καιρού μας, Μτφρ. Β. Μπρίκα, 195-257.

Changeux J. - P, Devillers - Thiéry A., and Chemouilli P. (1984), Acetylcholine receptor: An allosteric protein, *Science*, 225, 13335-45.

Crawley J. N. (1990), Coexistence of neuropeptides and "classical" neurotransmitters, *Annals of the New York Academy of Sciences*, 579, 233-45.

Denenberg, V.H. (1981), Hemispheric laterality in animals and the effects of early experience, *Behavioral and Brain Sciences*, 4, 1-49.

Δημιουλάς Κ.Β. (1986), Ο Συμβολισμός της προϊστορικής εποχής. Βιβλιοθήκη/Εργαστήριο Προϊστορικής Αρχαιολογίας. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης/[Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας]/Τομέας Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης.

Δημιουλάς Κ.Β. (1989α), Ο χορός στο σχολείο ως ερώτημα/Μια από τις ψυχολογικές θέσεις/Άποψη νευροψυχολογική: Έκσταση, Πρακτικά Τρίτου Παγκόσμιου Συνεδρίου «Λαϊκός Χορός και Εκπαίδευση» (Διεθνής Οργάνωση Λαϊκής Τέχνης

και UNESCO, υπό την αιγίδα του Διεθνούς Συμβουλίου Χορούτης Ελληνικής Επιτροπής της UNESCO, του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών και των Νομαρχίας και Δήμου Λάρισας, Λάρισα 1989), Αθήνα 1989, Εκδόσεις Χοροθεάτρου «Δώρα Στράτου», 11, 18-37.

Δημιουλάς Κ.Β. (1989β), Έκταση (1, 2) Ημερήσιος Κήρυκας, 4-5.8.89.

Δημιουλάς, Κ. Β. (1990α), Νευρονοογεννητικό σύστημα;, Βιβλίο περιλήψεων 7ου Συνεδρίου Ψυχολογικής Έρευνας, της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρείας και του Τμήματος Επιστημών Αγωγής του Πανεπιστημίου της Κύπρου, Λευκωσία.

Δημιουλάς Κ.Β. (1990β), Ψυχοπαθολογία Ι: Οι Αιτίες, έκδ. Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος (Σχολή Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας/Τμήμα Νοσηλευτικής) Λάρισας, Λάρισα.

Δημιουλάς, Κ. Β. (1990γ), Ψυχοπαθολογία ΙΙ: Τα Πάθη, εκδ. ΤΕΙ (ΣΕΥΠ/Τμ. Νοσηλευτικής) Λάρισας, Λάρισα, 5-80.

Δημιουλάς Κ.Β. (1990-1), «Πνευματοληψία» στους Αναστενάρηδες και στο Ruwenzori (συνοπτική νευροψυχολογική και άλλη συγκριτική έρευνα), Γνώση και Γνώμη, Καρδίτσα 1990 - 1, τόμ. Η', 4, 87 - 9.

Δημιουλάς Κ.Β. (1993), Ψυχολογία, Έκδ. Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος (Σχολή Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας/Τμήμα Ιατρικών Εργαστηρίων) Λάρισας, Λάρισα. 42-44.

Δημιουλάς, Κ. Β. (1994), Το φαινόμενο του Πυγμαλίωνα - Προτάσεις Παρέμβασης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Δημιουλάς, Κ. Β. (30-31.3.1996α), Παράγοντες νευροψυχολογικής διαστρέβλωσης των πληροφοριών, Νέα Αγγελία Λάρισας, 10/υγεία.

Δημιουλάς, Κ. Β. (4-5.5.1996β), «Αντρική» και «γυναικεία» ή «αρσενική» και «θηλυκή» συμπεριφορά; (Σοβαρά Πειραματικά Λάθη στο χώρο των ερευνών), Νέα Αγγελία Λάρισας, 10.

Δημιουλάς Κ. Β. (1996γ), Παράγοντες Νευροψυχολογικής Διαστρέβλωσης των Πληροφοριών, Νέα Αγγελία Λάρισας, 30-31/3/96, 10.

Δημιουλάς Κ. Β. (1997), Η «γοπτεία» από νευροψυχολογική σκοπιά/νευροψυχολογική υπόθεση της «γοπτείας» στη βάση της συγκινησιακής διαστρέβλωσης των πληροφοριών (Πώς η θεωρία θα μπορούσε να φανεί μη ευσταθής, Ο Δάοχος, Περίοδος Β', τόμ. 10ος, τεύχ. 11-2 (43-4), 1, 48 - 51.

Δημιουλάς, Κ. Β. (1998β), Έβδομο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας (Εξελικτική Κλινική Νευροψυχολογία) στη Λευκωσία/Κύπρος: Νευρονοογεννητικό Σύστημα/«Πολύτιμα επιστημονικά συμπεράσματα από τον Λαρισαίο ψυχολόγο κ. Δημιουλά», Πρωινή, 21.11.98, 6, 1-5.

Δημουλάς Κ. Β., Φαρμάκης Ν. Γ., Παπαδημητρίου Θ. Ευ., και Δημουλάς Ευ. Κ. (2001), Λανθασμένη επιλογή μορφωτικοσπουδαστικού στόχου λόγω άγνοιας του βιοψυχολογικού υπόβαθρου του παιδιού, στα Πρακτικά του Α΄ Πανελλήνιου Συνεδρίου «Σύνδεση Τριτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης» (Θεσσαλονίκη, 30.3-1.4), εκδ. Ζήτη, 14, 607-11, 721-3.

Δημουλάς Κ. Β., Δαμάσκος, Π. Κ., Παπαδημητρίου, Θ. Ευ., και Δημουλάς Ευ. Κ. (2003), Η επιστήμη ως Τέχνη (λόγος βιοψυχολογικός), Πρακτικά Εργασιών 1ου Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου «Επιστήμη και Τέχνη» (Ένωση Ελλήνων Φυσικών, Αθήνα, 16-9.6.3), τ. Α΄, 54-9.

Δημουλάς Κ. Β. (2004), Ανθρώπινες σχέσεις, έκδ. ΤΕΙ (ΣΤΕΓ/Τμ. Ζωϊκής Παραγωγής) Λάρισας, Λάρισα, 15-9.

Δημουλάς Κ. Β., και Καλύβας Ι. (2005), Βιοψυχολογική εξατομίκευση διδασκαλίας - Εξατομικευμένη διδασκαλία, στα Πρακτικά του 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου (13-4.5.5) «Κριτική, δημιουργική, διαλεκτική σκέψη στην εκπαίδευση: Θεωρία και πράξη», του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης, (Πρόγραμμα, 16), 492-500.

Δημουλάς Κ. Β., Καλύβας Ι., Παπαδημητρίου Θ.Ευ., και Δημουλάς Ευ. Κ. (2005), Διαχείριση του μαθητικού δυναμικού από σύγχρονη βιοψυχολογική σκοπιά, Βιβλίο Περιλήψεων Εισηγήσεων του 7ου επίσιου Συνεδρίου της Μονάδας Μεθοδολογίας και Προγραμμάτων Εκπαίδευσης του Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Πατρών «Εκπαιδευτικές Αλλαγές- Παρέμβαση του Εκπαιδευτικού και του Σχολείου» (Πάτρα, 8-10.4), έκδ. Μεταίχιμο, 17.

Δημουλάς Κ. Β. (2006), Ψυχολογικές επιδράσεις στην αξιολόγηση των μαθητών, Φυσικός Κόσμος, έκδ. Ένωσης Ελλήνων Φυσικών, 24 (184), 14-6.

Δημουλάς Κ.Β. (2007α), «Υπερσυμπεριφορά», 6ο Συνέδριο «Ελληνική γλώσσα και ορολογία» (ΕΛΕΤΟ, Αθήνα 1-3.11.7).

Δημουλάς Κ. Β. (2007β), Άγνοια Φυλικής Τάσης Μάθησης από το Δάσκαλο ως Πηγή Λαθών από τον Μαθητή, στο Πρόγραμμα Εισηγήσεων του Εκπαιδευτικού Συνεδρίου «Τα Λάθη των Μαθητών: Δείκτες Αποτελεσματικότητας ή Κλειδιά για τη βελτίωση της ποιότητας της Εκπαίδευσης» του Κέντρου Εκπαιδευτικής Έρευνας, Θεσσαλονίκη, 13-4.12, 13.

Δημουλάς Κ. Β. (2007γ), Κόλαση και Παράδεισος του Καζαντζάκη (βιοψυχοανάλυση), Πνευματική Λάρισα, έκδ. Ένωσης Λογοτεχνών-Συγγραφέων Νομού Λάρισας, 1, 3, 34-49.

Δημουλάς Κ., Καπρίνης Γ., Καραβάτος Α., Διακογιάννη - Ταρλατζή Ε., Μακρή Α., Αλεξοπούλου Δ., Μακροπούλου Ε., Υφαντής Α., Ιωσφίδου Ε., Ταμπακάς Λ., Σαμψών Μ., και Παράσχη Κ. (2010), Κατακερματισμός στην αντίληψη και στην

έκφραση εικόνων στους σχιζοφρενείς, 2ο Πανελλήνιο Ψυχιατρικό Συνέδριο «Τέχνη και Ψυχιατρική» (Ελληνική Ψυχιατρική Εταιρεία/Ινστιτούτο Έρευνας και Εφαρμογής Προγραμμάτων Ψυχικής Υγείας «επέκεινα», Χανιά, 23.5).

Dimoulas K.V. (1989), Ekstasis, Πρακτικά του 3rd International Congress of Popular Dance «Popular Dance in the School» (Διεθνής Οργάνωση Λαϊκής Τέχνης και UNESCO, υπό την αιγίδα του Διεθνούς Συμβουλίου Χορού της Ελληνικής Επιτροπής της UNESCO, του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών και των Νομαρχίας και Δήμου Λάρισας, Λάρισα, 1989), Αθήνα 1989, editions Dora Stratou, 11, 19-47.

Diamond M.C., et al (1981), Morphological cerebral cortical assymmetry in male and female rats, *Experimental Neurology*, 71, 261-8.

Dubocovich M.L. (1984), Presynaptic alpha-adrenoceptors in the central nervous system, *Annals of the New York Academy of Sciences*, 430, 7-25.

Eccles J.C. (1964), *The psychology of synapses*, Berlin: Springer - Verlag.

Eccles J.C. (1986), Chemical transmission and Dale's principle, in T. Hökfelt, K. Fuxe, and B. Pernow (eds), *Progress in brain research*, vol. 68, 3-13, Amsterdam: Elsevier.

Elliott T. R. (1905), The action of adrenalin, *Journal of Psychology* (London), 32, 401-67.

Ζαφρανάς Α.Β. και Κάτσιου - Ζαφρανά Μ. (1989), Φυσιολογία της Μάθησης Ι: Ύλη και Εγκέφαλος, εκδ. οίκος αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.

Ζαφρανάς Α.Β., και Κάτσιου - Ζαφρανά Μ. (1989), Φυσιολογία της Μάθησης ΙΙ: Από τον Εγκέφαλο στη Νόηση, εκδ. οίκος αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.

Giraudat J., and Changeux J. - P. (1981), The acetylcholine receptor, in J. W. Lamble (Ed.), *Towards understanding receptors*, 34-43, Amsterdam: Elsevier/North Holland Biomedical Press.

Hines, M. (1982), Prenatal gonadal hormones and sex differences in human behaviour, *Psychological Bulletin*, 92, 56-80.

Hökfelt T., Johanson O., and Goldstein M. (1984), Chemical Anatomy of the Brain, *Science*, 225, 1326 - 34.

Hökfelt T., Holets V.R., Staines, W., Meister B., Melander T., Schalling M., Schultzberg M., Freedman, J., Björklund H., Olson L., Lindh B., Elfvin L.- G., Lundberg J. M., Lindgren J.A., Samuelsson B., Pernow B., Terenius L., Post C., Everitt B., and Goldstein M. (1986), Coexistence of neuronal messengers - an overview, *Progress in Brain Research*, vol., 63 -70, Amsterdam: Elsevier.

Hook E. B. (1973), Behavioral implications of the Human XYY genotype, *Science*, 179, 139-50.

Iversen L.L. (1979), στο Γ. Στ. Καπρίνης (1986), *Η Ψυχοβιολογία της Συμπεριφοράς*, Θεσσαλονίκη 1986.

Janet, στον Boesch E.E. (1984), *The Development of affective schemata*, Human Development, 27, 173-83.

Kalat J.W. (19985), *Βιολογική Ψυχολογία*, τόμος Β', Συντονισμός, επιμέλεια και μετάφραση Α. Α. Καστελάκης και Δ. Α. Χρησιτίδης, με τη συνεργασία των Α.Κ. Αγγελή, Γ.Η. Ευσταθίου και Γ.Θ. Παναγή, (στην συγκεκριμένη ενότητα, και Δ, Α, Χρησιτίδης) 436-369, Εκδ. Όμιλος Ίων/Εκδ. Έλλην, Αθήνα.

Kalsner S. (1990), Heteroreceptors, autoreceptors, and other terminal sites, *Annals of the New York Academy of Sciences*, 604, 1-6.

Καραπέτσας Α. Β. (1988), *Νευροψυχολογία του αναπτυσσόμενου ανθρώπου/Πώς θα κατανοήσουμε τη συμπεριφορά Παιδιού - Εφήβου - Ενήλικα*, Σμυρنيωτάκης, 128-30.

Konishi M., & Gurney M.E. (1982), Sexual differentiation of brain and behavior. *Trends in Neurosciences*, 5, 20-30.

Krnjević K., and Reinhardt W. (1979), Choline excites cortical neurons, *Science*, 206, 1321-3.

Κωσταρίδου - Ευκλείδης, Α. (1992), *Γνωστική Ψυχολογία*, επιμέλεια Χ. Τσαούση, Υπεύθυνη Ε. Μιχαηλίδου, Art of a Text, Θεσσαλονίκη, 145-7.

Lacoste-Utamsing C. de, & Holloway R.C. (1982), Sexual dimorphism in the human corpus callosum, *Science*, 216, 1431-1432.

Loewi O. (1960), An autobiographic sketch, *Perspectives in Biology*, 4, 3-25.

Maccoby, E. E., and Jacklin, C.N. (1974), *The Psychology of Sex Differences*, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 246.

Μανδαλά Β. (Διεύθυνση σύνταξης), Γεραλής, Γ., και Αναγνώστου Α. (19937), *Ελληνικό Λεξικό/ορθογραφικό, Ερμηνευτικό, Ετυμολογικό, Συνωνύμων, Αντιθέτων, Κύριων Ονομάτων*, Τεγόπουλος - Φυτράκης, «για την Ελευθεροτυπία», 234α έκταση.

Μάνιου-Βακάλη Μ. (1986), *Πειραματική Ψυχολογία/Μέρος Β'*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης/Υπηρεσία Δημοσιευμάτων, 9 - 15.

Martin A. R. (1977), Junctional transmission, II. Presynaptic mechanisms, in E.R. Kandel (Ed.), *Handbook of physiology*, section 1: Neurophysiology, vol. 1: Cellular biology of neurons, pt. 1, 320-55, Bethesda, MD: American Physiological Society.

Millhorn D.E., Bayliss D. A., Erickson J. T., Gallman E. A., Szymeczec C. L., Czyzyk - Krzeska M., and Dean J. B. (1989), Cellular and molecular mechanisms of chemical synaptic transmission, *American Journal of Physiology*, 257 (6 part 1), L289 - L 310.

Moore G. E. (1914, 1958), Visual sense-data/The status of sense-data, στο Κ. Ι. Βουδούρης, Αναλυτική Φιλοσοφία, Εν Αθήναις 1974, 47-9.

North R. A. (1989), Neurotransmitters and their receptors: From the clone to the clinic, *Seminars in the Neurosciences*, 1, 81 - 90.

Owen,, D. R. (1972), The 47 XYY Male: a review, *Psychological Review*, 78, 209-33.

Roth R.H. (1984), CNS dopamine autoreceptors: Distribution, Pharmacology, and function, *Annals of the New York Academy of Sciences*, 430, 27-53.

Sherrington C.S. (19062), The integrative action of the nervous system, New York: Scribner's, New Haven C.T.: Yale University Press, 1947.

Starke K. (1981), Presynaptic receptors, *Annual Review of Pharmacology and Toxicology*, 21, 7-30.

Sullerot E. (1978), *Le fait feminin*, Paris, Fayard.

Takeuchi, A. (1977), Junctional transmission, II. Presynaptic mechanisms, in E.R. Kandel (Ed.), *Handbook of physiology*, section 1: Neurophysiology, vol. 1: Cellular biology of neurons, pt. 1, 295-327, Bethesda, MD: American Physiological Society.

Tauc L., and Poulain, B. (1991), Vesigate hypothesis of neurotransmitter release explains the formation of quanta by a non - vesicular mechanism, *Physiological Research*, 40, 279 - 91.

Vizi E.S. (1984), Non-synaptic interactions between neurons: Modulation of neurochemical transmission, Chichester , England: John Wiley.

Westbrook G.L., and Jahr C.E. (1989), Glutamate receptors in excitatory neurotransmission, *Seminars in the Neurosciences*, 1, 103 -14.

Ευχαριστίες

Σ. Κέλλα-De Vries, Σ. Κανταράκη, Α. Φραγκούλη, Μ. Παπαναστασίου.

Ανοικτή πρόσβαση και αρχαιολογικά δεδομένα

Ελένη Βουλιγέα, Μαρία Σιταρά

Εισαγωγή

Οι οικονομικές και τεχνολογικές εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών άρχισαν να προωθούν νέες αντιλήψεις για τη σημασία και το ρόλο του Πολιτισμού σε μία συνεχώς μεταβαλλόμενη κοινωνία, όπου η διάχυση της πληροφορίας παίρνει μία από τις πρώτες θέσεις ανάμεσα στους συντελεστές της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτισμικής ανάπτυξης ενός λαού.

Ένας βασικός κλάδος που αποτελεί τη ραχοκοκαλιά του πολιτισμού είναι η Αρχαιολογία. Ο ρόλος της διευρύνεται περαιτέρω στη σύγχρονη εποχή, κατά την οποία οι άνθρωποι μετέχουν σε μια παγκοσμιοποίηση και οι κοινωνίες παύουν να είναι μονογλωσσικές, μονοπολιτισμικές, μονοφυλετικές. Σε αυτό το πλαίσιο, εδώ και μια δεκαετία περίπου, γίνεται προσπάθεια με διάφορες δράσεις και προγράμματα μέσω της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και των εποπτευόμενων μουσείων του Υπουργείου Πολιτισμού να προωθηθεί η ανοικτή πρόσβαση στην αρχαιολογική πληροφορία, καθώς και η προσέλευση του κοινού. Μεγάλες βάσεις δεδομένων διαχειρίζονται ψηφιοποιημένα αρχαιολογικά δεδομένα, ανεκτίμητα για την έρευνα.

Είναι, ωστόσο, το αρχαιολογικό υλικό, ψηφιοποιημένο ή μη, πραγματικά προσβάσιμο από το κοινό ή ακόμα και από τους ίδιους τους ερευνητές του χώρου; Ή μήπως ο κόσμος της αρχαιολογίας διαπνέεται ακόμα και σήμερα από ένα πνεύμα συντηρητισμού επιβεβαιώνοντας τη φήμη ότι η πρόσβαση και η γνώση είναι προσιτή μόνο σε λίγους εκλεκτούς; Η ίδια η παράδοση ενισχύει την εσωστρέφεια: τα πρώτα μουσεία προήλθαν από τις «ακαδημαϊκές συλλογές» και από τα «πριγκιπικά θησαυροφυλάκια». Οι επισκέπτες διέθεταν υποχρεωτικά το ίδιο επίπεδο γνώσεων και εκτιμούσαν τις συλλογές όσο και οι ίδιοι οι συλλέκτες γεγονός που χρησίμευε και στο διαχωρισμό των μορφωμένων (επισκεπτών) από τους αμόρφωτους (μη - επισκέπτες). Φαίνεται, πως ακόμη και σήμερα, ιδιαίτερα όσον αφορά τον κλάδο της αρχαιολογίας στην Ελλάδα, ο κανόνας παραμένει ο ίδιος: εσωστρέφεια.

Η αρχαιολογία του σήμερα αποτελεί ένα διεπιστημονικό κλάδο, όπου συνδυάζεται η μελέτη των προτύπων της ανθρώπινης συμπεριφοράς (διατροφικές συνήθειες, εγκατάσταση, οικονομία κλπ.) με τη μελέτη των τέχνηρων και των λοιπών στοιχείων, προκειμένου να σκιαγραφηθεί μια ολιστική άποψη του παρελθόντος. Στηρίζεται τόσο στα ίδια τα αρχαιολογικά δεδομένα όσο και στη συνεχώς αυξανόμενη βιβλιογραφία.

Πρώτο Μέρος

Ορισμοί

Σε μια πρώτη προσπάθεια να ορίσουμε την έννοια αρχαιολογικά δεδομένα ή υλικό, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελείται από τις ακόλουθες βασικές κατηγορίες:

- Καταρχήν από τα ίδια τα ανασκαφικά δεδομένα όπως είναι:
  - I. Τα κινητά ευρήματα, δηλαδή τα εργαλεία, όπλα, αγγεία, αγάλματα, οικοσκευές, νομίσματα, λατρευτικά αντικείμενα και άλλα.
  - II. Τα ακίνητα ευρήματα, δηλαδή αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, οχυρωματικά έργα, λατρευτικοί χώροι και εν γένει κτίσματα που δεν μπορούν να αποσπαστούν από το έδαφος.
  - III. Στην ίδια κατηγορία ανήκουν το ανασκαφικό ημερολόγιο, όπου καταγράφονται σε καθημερινή βάση όλα τα στάδια αποκάλυψης τόσο των κινητών όσο και των ακίνητων ευρημάτων, οι κατάλογοι που έρχονται να συμπληρώσουν με γεωχωρικά δεδομένα και περαιτέρω πληροφορίες το ανασκαφέν υλικό, καθώς και οι φωτογραφίες. Δεν θα πρέπει να λησμονήσουμε ότι μια ανασκαφική έρευνα παραμένει ανολοκλήρωτη χωρίς την τοπογραφική και σχεδιαστική αποτύπωση του χώρου, προκειμένου να ενταχθεί στον ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο της περιοχής.
- Η δεύτερη κατηγορία, και αφού ολοκληρωθεί η έρευνα πεδίου, είναι η τεκμηρίωση:
  - I. Πρόκειται για την καταγραφή των κινητών ευρημάτων σε βάσεις δεδομένων, την ενδελεχή μελέτη που αποσκοπεί στην χρονολόγηση, και εν τέλει τη μεταφορά και φύλαξη τους σε εγκεκριμένους αποθηκευτικούς χώρους.
  - II. Ακολουθεί η συγγραφή της ανασκαφικής έκθεσης, όπου αναλύεται η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για τη διεξαγωγή της ανασκαφής, ενώ παράλληλα παρουσιάζονται και τα πορίσματα.
  - III. Και τέλος, τα πορίσματα της έρευνας ή ακόμα και μεμονωμένα ευρήματα δημοσιεύονται σε κάποια επιστημονική περιοδική έκδοση.
- Η τρίτη και τελευταία κατηγορία δεν είναι άλλη από τα διοικητικά έγγραφα και την αλληλογραφία. Ουσιαστικά πρόκειται για όλα τα έγγραφα που συνδέουν μια ιδιοκτησία με την ανασκαφική της έρευνα, από την ώρα εντοπισμού των αρχαιοτήτων έως και την κατάχωση ή διατήρησή τους, κατόπιν αποφάσεως του Τοπικού Συμβουλίου των περιφερειακών εφορειών ή του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου.

Δεύτερο Μέρος

Νομικό πλαίσιο

Ποιος όμως εν τέλει μπορεί να έχει πρόσβαση σε όλο αυτό το υλικό και κάτω από ποιες προϋποθέσεις; Και ακόμη και εάν πληρούνται όλες οι προϋποθέσεις το υλικό παραχωρείται για μελέτη με απώτερο σκοπό την πρόοδο της έρευνας;

Ο νόμος είναι ξεκάθαρος όσον αφορά το επιστημονικό προσωπικό. Στην περίπτωση όμως των πολιτών και μάλιστα των ιδιοκτητών ακινήτων εντός των οποίων διεξήχθη ανασκαφική έρευνα, ο νόμος δεν κάνει καμία απολύτως αναφορά.

Θα αναφερθούμε κυρίως στον Νόμο 3028/2002 και συγκεκριμένα στο άρθρο 39 (ΦΕΚ Α' 153/28.6.2002), που αναφέρεται στις Δημοσιεύσεις Αποτελεσμάτων Ανασκαφών Και Άλλων Αρχαιολογικών Ερευνών, και ουσιαστικά ακολουθεί τις προσαγές της Unesco (1956). Αφού ο νομοθέτης δίνει έναν ορισμό της αρχαιολογικής ανασκαφής, τη διαχωρίζει σε τρεις μεγάλες κατηγορίες:

- Τις συστηματικές ανασκαφές, που διενεργούνται από την Υπηρεσία, η οποία νοείται ως η αρμόδια Κεντρική ή Περιφερειακή Υπηρεσία του Υπουργείου Πολιτισμού, από επιστημονικούς, ερευνητικούς ή εκπαιδευτικούς οργανισμούς της Χώρας με εξειδίκευση στον τομέα της αρχαιολογικής ή παλαιοντολογικής έρευνας ή από ξένες αρχαιολογικές αποστολές ή σχολές που είναι εγκατεστημένες στην Ελλάδα, και η οποία μπορεί να διαρκέσει αρκετά χρόνια.
- Τις ανασκαφές διερευνητικού χαρακτήρα και περιορισμένης διάρκειας, ήτοι επιφανειακές έρευνες για τον πιθανό εντοπισμό νέων θέσεων.
- Τις σωστικές ανασκαφές, δηλαδή ανασκαφές που πραγματοποιούνται για τη διάσωση μνημείου που αποκαλύπτεται κατά την εκτέλεση τεχνικού έργου, δημοσίου ή ιδιωτικού ή εξαιτίας φυσικού φαινομένου ή τυχαίου γεγονότος ή παράνομης ανασκαφικής ενέργειας. Ας σημειωθεί ότι η μεγάλη πλειονότητα των σύγχρονων ανασκαφών είναι αυτού του τύπου, οι οποίες κείνται στο πεδίο αποκλειστικής αρμοδιότητας της Υπηρεσίας (Βουδούρη, 2003· Πάντος, 2001, 2013). Υπήρχε μάλιστα πριν τη σχετική ρύθμιση του ισχύοντος νόμου η διοικητική πρακτική η Υπηρεσία, προς διευκόλυνση των ενδιαφερομένων, να δέχεται να διενεργήσει την ανασκαφή κυρίως με προσωπικό το οποίο μισθοδοτούνταν από τους ενδιαφερόμενους, δεδομένου ότι οι διαθέσιμες οικονομικές δυνατότητες πολλών Εφορειών Αρχαιοτήτων δεν τους επέτρεπαν μία ταχεία ανασκαφική έρευνα, μια πρακτική που, ωστόσο, δεν έχει εκλείψει (Παπαπετρόπουλος, 2006).

Ταυτόχρονα, για κάθε κατηγορία ανασκαφικής έρευνας ορίζονται τα προσόντα του διευθύνοντα της συστηματικής ανασκαφής, ή του διενεργούντα της σωστικής, χωρίς όμως να δίνονται περαιτέρω διευκρινίσεις αναφορικά με την διάκριση σε διευθύνο-

να (κάποιος επιβλέπωντας ή ο ίδιος ο προϊστάμενος;) και διενεργούνται την ανασκαφή. Ας σημειωθεί ότι στο Π.Δ. 1927 (ΦΕΚ 6/Α'/21.1.1928) αναφερόταν ότι ο διευθύνων ανασκαφή θα έπρεπε να έχει βοηθό, ο οποίος θα κατείχε κατώτερο βαθμό ή ελλείψει τούτου κάποιο φοιτητή. Έτσι λοιπόν, στην πρώτη περίπτωση ο αρχαιολόγος θα πρέπει να έχει πενταετή τουλάχιστον ανασκαφική εμπειρία μετά τη λήψη του πτυχίου και τουλάχιστον δύο συνθετικές επιστημονικές δημοσιεύσεις αναφερόμενες σε ανασκαφές ή ανασκαφικά ευρήματα, ενώ στη δεύτερη τουλάχιστον τριετή ανασκαφική εμπειρία και να μην έχει παραβεί τις προθεσμίες κατάθεσης ετήσιων επιστημονικών εκθέσεων στις προηγούμενες ανασκαφές στις οποίες τυχόν έλαβε μέρος.

Η προϋπάρχουσα νομοθεσία (Π.Δ. 1927· Ν. 5351/1932· Π.Δ. 99/1992) δεν έθετε ακριβή χρονικά όρια εντός των οποίων θα έπρεπε να γίνει η αρχική παρουσίαση ή η τελική δημοσίευση των αποτελεσμάτων των ανασκαφών, γεγονός που οδήγησε σε σωρεία αδημοσίεωτων ανασκαφών και την επακόλουθη πρακτική δέσμευσης του αδημοσίεωτου αυτού αρχαιολογικού υλικού (Βουδούρη, 2003· Μανιάτης, 2008· Πάντος, 2013). Επισημαίνεται ότι η δέσμευση παρατηρείται επιπλέον και για τα ευρήματα των σωστικών ανασκαφών, υπέρ του προϊσταμένου της Εφορείας Αρχαιοτήτων που τις διενήργησε.

Ας σημειωθεί ότι η διοικητική πρακτική ως προς τη δέσμευση του αδημοσίεωτου αρχαιολογικού υλικού όχι μόνο δεν στηρίζεται στο νόμο, αλλά αντίκειται του Συντάγματος (1975/1986/2001/2008), και συγκεκριμένα στο άρθρο 16 παρ. 1, διότι ανεπίτρεπτα περιορίζει την ατομική ελευθερία της έρευνας, που συμπεριλαμβάνει την ελευθερία επιλογής του αντικειμένου της έρευνας, και παρεμποδίζει σοβαρά την ανάπτυξη και προαγωγή της αρχαιολογικής έρευνας και επιστήμης γενικότερα, που αποτελεί υποχρέωση του κράτους. Έρχεται σε αντίθεση όμως και με το άρθρο 5Α, αφού θέτει περιορισμούς στο δικαίωμα πληροφόρησης και συμμετοχής του πολίτη στην Πληροφορία της Κοινωνίας. Συνιστά, μάλιστα και παράβαση της υποχρέωσης της Ελλάδας, δυνάμει του άρθρου 4 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης του Λονδίνου για την προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς (Ν. 1127/1981), να λαμβάνει όλα τα αναγκαία πρακτικά μέτρα για την ταχύτερη και πληρέστερη διάδοση των πληροφοριών σχετικά με τις αρχαιολογικές ανασκαφές και ανακαλύψεις μέσω επιστημονικών δημοσιεύσεων.

Τως η δέσμευση προς μελέτη και δημοσίευση του αρχαιολογικού υλικού υπέρ του διευθυντή της ανασκαφής για εύλογο χρονικό διάστημα να βασίζεται σε ένα είδος εθιμικού δικαίου και να δικαιολογείται όχι απλώς ως επιβράβευση του μόχθου του αλλά και γιατί εκ των πραγμάτων θεωρείται ως ο καταλληλότερος να ερμηνεύσει τα ευρήματα.

Σύμφωνα λοιπόν με τον Ν. 3028/2002:

1. Οι διευθύνοντες συστηματικές ανασκαφές ή άλλης μορφής αρχαιολογική έρευνα και οι διενεργούντες σωστικές ανασκαφές έχουν υποχρέωση να δημοσιεύουν

τα αποτελέσματα των ερευνών εντός των χρονικών ορίων που ορίζονται παρακάτω. Εντός των ορίων αυτών έχουν αποκλειστικό δικαίωμα δημοσίευσης.

2. Οι παραπάνω οφείλουν να καταθέτουν στην Υπηρεσία επίσιες επιστημονικές εκθέσεις, το αργότερο ως τον Απρίλιο του επόμενου έτους, για τη δημοσίευσή τους σε επιστημονικό έντυπο ή την ηλεκτρονική καταχώρησή τους.

3. Ο διευθύνων συστηματική ανασκαφή υποχρεούται να καταθέτει αρχική παρουσίαση προς δημοσίευση σε διάστημα έως δύο (2) ετών από την έναρξη της ανασκαφής, στην οποία συμπεριλαμβάνεται κατάλογος των κινητών ευρημάτων και σχέδια των ακινήτων και τελική δημοσίευση σε διάστημα έως πέντε (5) ετών μετά την περάτωση της ανασκαφής. Σε ανασκαφές που έχουν μεγάλη διάρκεια υποχρεούται επιπλέον να καταθέτει προς δημοσίευση παρουσίαση της πορείας του ανασκαφικού έργου κάθε δύο (2) χρόνια με αφετηρία τη συμπλήρωση της προθεσμίας κατάθεσης της αρχικής παρουσίασης, τη δε τελική δημοσίευση με τις επώνυμες συμβολές των μελών της ερευνητικής ομάδας εντός πενταετίας από την περάτωσή τους.

4. Ο διενεργών σωστική ανασκαφή υποχρεούται να καταθέτει τελική έκθεση, κατάλογο ευρημάτων, φωτογραφίες και σχέδια εντός εννέα (9) μηνών από την περάτωσή της. Εάν δεν επιθυμεί να αναλάβει την τελική δημοσίευση των αποτελεσμάτων της ανασκαφής, το δηλώνει εγγράφως, οπότε η Υπηρεσία μεριμνά για την ανάθεση της δημοσίευσης. Στην αντίθετη περίπτωση, αυτός που διενήργησε την ανασκαφή έχει την υποχρέωση να καταθέσει εντός έξι (6) ετών από την περάτωσή της την τελική δημοσίευση με τις επώνυμες συμβολές των μελών της ερευνητικής ομάδας.

5. Ο διευθύνων επιφανειακή ή άλλης μορφής αρχαιολογική έρευνα υποχρεούται να καταθέτει τελική δημοσίευση εντός δύο (2) ετών από την περάτωσή της.

6. Ευρήματα που προκύπτουν κατά τη διάρκεια ανασκαφής ή άλλης έρευνας πεδίου, ή τμήματα αυτών, μπορούν να αποτελούν αντικείμενο ιδιαίτερων δημοσιεύσεων μετά από άδεια του έχοντος αποκλειστικό δικαίωμα, εντός πέντε (5) ετών από τη χορήγηση της άδειας εάν πρόκειται για δημοσίευση τμήματος ανασκαφής και εντός δύο (2) ετών εάν πρόκειται για δημοσίευση μεμονωμένου ευρήματος.

7. Οι προθεσμίες των προηγούμενων παραγράφων είναι διπλάσιες προκειμένου για ενάλιες αρχαιολογικές έρευνες.

8. Μετά την παρέλευση άπρακτων των προθεσμιών για την κατάθεση της τελικής δημοσίευσης των παραγράφων 3, 4, 5 και 7 παύει να υφίσταται αποκλειστικό δικαίωμα δημοσίευσης των αποτελεσμάτων της ανασκαφής. Ο διενεργών σωστική ανασκαφή οφείλει να καταθέτει στην Υπηρεσία το σύνολο του υλικού τεκμηρίωσης που διαθέτει, ο δε διευθύνων συστηματική ανασκαφή και άλλη αρχαιολογική έρευνα αντίγραφο του συνόλου. Η Υπηρεσία υποχρεούται να διευκολύνει την πρόσβαση των ενδιαφερόμενων μελετητών στα ευρήματα και στο υλικό τεκμηρίωσης που διαθέτει εφόσον δεν υπάρχει κίνδυνος να υποστούν φθορά. Την ίδια

υποχρέωση έχουν και οι φορείς που διεξάγουν ανασκαφή ή άλλη αρχαιολογική έρευνα, ως προς το υλικό που διαθέτουν για το οποίο δεν υφίσταται πλέον αποκλειστικό δικαίωμα δημοσίευσης.

9. Με απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού ρυθμίζονται ζητήματα που αφορούν την κατάθεση και τη δημοσίευση των μελετών του παρόντος άρθρου και κάθε άλλη αναγκαία λεπτομέρεια για την εφαρμογή του. Με την ίδια απόφαση ρυθμίζονται τα σχετικά με την ηλεκτρονική καταχώρηση των ετήσιων επιστημονικών εκθέσεων ή άλλων στοιχείων.

Η αλήθεια είναι ότι το 2003 ιδρύθηκαν σύμφωνα με το Π.Δ. 191/2003 (ΦΕΚ 146/Α/ 13.6.2003) από το ΥΠ.ΠΟ.Α. έξι Αρχαιολογικά Ινστιτούτα που το καθένα καλύπτει και μια περιφέρεια, δηλαδή τη Μακεδονία - Θράκη, την Ήπειρο, τη Θεσσαλία, το Αιγαίο, την Κρήτη και την Πελοπόννησο, των οποίων η δραστηριότητα «αφορά στη μελέτη και δημοσίευση υλικού περαιωθεισών ή μη ανασκαφών, για τη δημοσίευση του οποίου δεν υπάρχει δήλωση ενδιαφέροντος κατά τις διατάξεις του Ν. 3028/2002».

Συγκεκριμένα, τα Αρχαιολογικά Ινστιτούτα συγκροτούνται από:

1) Τμήμα Έρευνας, στο οποίο υπάγονται η μελέτη και δημοσίευση του υλικού παλαιών ανασκαφών, η οργάνωση προγραμμάτων για τη δημιουργία *corpora* των μνημείων, η συνεργασία με επιστημονικά ιδρύματα της ημεδαπής και αλλοδαπής με σκοπό την ανάληψη επιστημονικών - ερευνητικών προγραμμάτων για μελέτη και δημοσίευση διαφόρων θεμάτων, η επιδίωξη ευρωπαϊκών προγραμμάτων έρευνας, η οργάνωση και λειτουργία βιβλιοθήκης.

2) Τμήμα Υποστήριξης της Έρευνας, στο οποίο υπάγονται η συντήρηση και αποκατάσταση ευρημάτων παλαιών ανασκαφών, καθώς και η αποτύπωση και φωτογράφιση και σχεδίαση αυτών και των προερχομένων από αυτές ευρημάτων.

3) Τμήμα Διοικητικής και Οικονομικής Υποστήριξης.

Ποιο είναι όμως το έργο των Ινστιτούτων αυτών έως σήμερα; Δύσκολο να γνωρίζει κανείς καθώς η πληροφόρηση για το έργο τους στο ευρύ κοινό είναι ανύπαρκτη έως ανεπαρκής ή γνωστή μόνο στους αρχαιολογικούς κύκλους.

Τα Ινστιτούτα αυτά αποτελούν μια ευκαιρία για την ελληνική Αρχαιολογία, αφού το βασικό μέλημά τους είναι η έρευνα, ενώ παράλληλα λειτουργούν συμπληρωματικά στο έργο των εφορειών καθώς ασχολούνται με ευρήματα παλαιών ανασκαφών, που σε άλλη περίπτωση θα έμεναν ξεχασμένα (In Antis, 2009).

Όσον αφορά το νομικό πλαίσιο που διέπει την αρχαιολογική έρευνα στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, διαπιστώνουμε ότι στην πλειοψηφία τους βασίζονται στις οδηγίες της UNESCO και του ICOMOS (Βουδούρη, 2003· Πάντος, 2001). Συγκεκριμένα, στο άρθρο 7 αναφέρεται ότι τα κράτη μέλη θα πρέπει να διασφαλίζουν τη δημιουργία προσβάσιμων εκθέσεων/αρχείων καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας

(συμπεριλαμβανομένης της διαγνωστικής έρευνας, των τεχνικών παρακολούθησης, των μεθόδων διαχείρισης, της προληπτικής συντήρησης και αποκατάστασης, κλπ). Όλα αυτά τα έγγραφα θα πρέπει να φυλάσσονται σε μόνιμα αρχεία (όπως για παράδειγμα σε Εθνικές Βιβλιοθήκες), ενώ παράλληλα θα πρέπει να δημοσιοποιούνται όσο το δυνατόν συντομότερα, με την επιφύλαξη πάντα έναντι των όρων εμπιστευτικότητας που έχουν συναφθεί με τον εργοδότη. Στο άρθρο 9 συμπληρώνεται η υποχρέωση του ανασκαφέα/ερευνητή απέναντι στην επιστημονική κοινότητα αλλά και την κοινωνία, αναφορικά με την εγκυρότητα των αναλύσεων και πληροφοριών που παρέχει στο κοινό, βασιζόμενος στα δεδομένα και την ανάλυση αυτών.

Αυτές τις οδηγίες έρχονται να συμπληρώσουν οι διάφοροι διεθνείς σύλλογοι αρχαιολόγων, όπως για παράδειγμα η ένωση European Association of Archaeologists (EAA, 1997, 2009), που στο άρθρο 7 συμπληρώνει ότι οι εκθέσεις θα πρέπει να δημοσιεύονται και ηλεκτρονικά μέσα σε ένα χρονικό διάστημα 6 μηνών. Επίσης παραχωρούνται στον ανασκαφέα τα πνευματικά δικαιώματα της πρώτης δημοσίευσης για δέκα χρόνια, κατά τη διάρκεια των οποίων θα πρέπει να παραχωρεί πληροφορίες σχετικά με το εν λόγω υλικό σε συναδέλφους του εφόσον του ζητηθεί, πάντα με την προϋπόθεση ότι δεν θίγονται τα δικαιώματα της πρώτης δημοσίευσης. Με την πάροδο των 10 ετών το υλικό είναι προσβάσιμο και διαθέσιμο στον οποιονδήποτε για ανάλυση και δημοσίευση. Τέλος, για τη χρήση του υλικού είναι απαραίτητη γραπτή άδεια, ενώ σε πιθανή δημοσίευση θα πρέπει να γίνεται αναφορά στην πηγή προέλευσης. Στενότερα χρονικά όρια θέτει το Υπουργείο για το Περιβάλλον, την Πολιτισμική Κληρονομιά και την Τοπική Κυβέρνηση της Ιρλανδίας (National Monuments Service, 2009), σύμφωνα με το οποίο ο ερευνητής θα πρέπει να καταθέσει μια αρχική έκθεση εντός τεσσάρων εβδομάδων μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφικής έρευνας και την τελική του δημοσίευση εντός 12 μηνών. Αναφέρεται μάλιστα, ότι μια σύνθετη δημοσίευση θα πρέπει να κατατεθεί και στα Αρχαιολογικά Χρονικά για το έτος κατά το οποίο διεξήχθη η ανασκαφή. Τέλος, θα αναφερθούμε στην Κοινότητα για την Αμερικανική Αρχαιολογία (Society For American Archaeology, 1996), η οποία στις κατευθυντήριες γραμμές της, και συγκεκριμένα στο άρθρο 6, καλεί τους ερευνητές να παρουσιάσουν τα αποτελέσματα των ερευνών τους σε προσβάσιμη μορφή για όσο το δυνατόν περισσότερες ομάδες κοινού, δίδοντας ιδιαίτερη προσοχή στο περιεχόμενο που δημοσιεύουν και την εγκυρότητα του. Τόσο οι δημοσιεύσεις όσο και οι εκθέσεις, αλλά και οι λοιπές μορφές τεκμηρίωσης θα πρέπει να φυλάσσονται σε μόνιμη και ασφαλή τοποθεσία.

Τρίτο Μέρος

Προγράμματα και δράσεις του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού

Προκειμένου το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού να ακολουθήσει τις σύγχρονες προσαγές παγκοσμιοποίησης που προωθούν τη διάχυση της πληροφο-

ρίας, αλλά και για να προσεγγίσει και να προσελκύσει το ευρύ κοινό, ανέπτυξε δράσεις και προγράμματα, πολλά από τα οποία, ωστόσο, βρίσκονται ακόμα σε εξέλιξη, με αποτέλεσμα να μη καθίσταται δυνατή η τελική αποτίμηση τους.

Μια από τις πιο ουσιαστικές δράσεις είναι «Η Κοινωνία της πληροφορίας», έργο συγχρηματοδοτούμενο από Γ' Κ.Π.Σ. (ΥΠ.ΠΟ.Α., 2013), το οποίο περιλαμβάνει τρεις κατηγορίες:

1. Έργα ψηφιοποίησης, προβολής και ανάδειξης του πολιτιστικού αποθέματος.
2. Έργα υποδομής τα οποία υλοποιεί ο Οργανισμός Προβολής Ελληνικού Πολιτισμού (ΟΠΕΠ), όπως Ψηφιακή έκθεση της ιστορίας των Αρχαίων Ολυμπιακών Αγώνων, Φορητά συστήματα προσωπικής πληροφόρησης των επισκεπτών σε Μουσεία και Αρχαιολογικούς χώρους, Παραγωγή 15 ψηφιακών εκδόσεων, Επέκταση και ανάπτυξη του κόμβου ΟΔΥΣΣΕΑΣ με τη δημιουργία του κόμβου culture.gr, Υποδομές ηλεκτρονικού εμπορίου για την προώθηση πολιτιστικών προϊόντων και υπηρεσιών από ελληνικούς πολιτιστικούς φορείς στο διαδίκτυο.
3. Ιδιωτικά έργα ψηφιοποίησης και προβολής του πολιτιστικού τους αποθέματος.

Σημειώνεται ότι μέχρι το 2007 αναπτύχθηκαν πάνω από 200 ιστοχώροι με ψηφιακό πολιτισμικό περιεχόμενο από εκατοντάδες χιλιάδες ψηφιοποιημένα τεκμήρια, κυρίως δισδιάστατες εικόνες, αλλά και βίντεο, ήχο, φιλμ, τρισδιάστατα αντικείμενα και μνημεία.

Κεντρική θέση ανάμεσα σε αυτά κατείχε το έργο «Ψηφιοποίηση και Ψηφιακή Τεκμηρίωση Συλλογών Μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού», απώτερος στόχος του οποίου είναι η υλοποίηση του Εθνικού Ιστού Πολιτισμικής Γνώσης, που θα συνδέει και θα περιλαμβάνει το σύνολο του Πολιτιστικού περιεχομένου της χώρας και θα δίνει τη δυνατότητα της πληροφόρησης, εκπαίδευσης, μετάδοσης της γνώσης, αλλά και παροχής πληθώρας ψηφιακών υπηρεσιών με συνεργασία του Δημοσίου και Ιδιωτικού Τομέα, σε όλους ανεξαιρέτως τους πολίτες της χώρας (ΥΠ.ΠΟ.Α., 2013).

Ως συμπλήρωση της ανωτέρω δράσης δημιουργήθηκε η «Ψηφιακή Σύγκλιση», η οποία ουσιαστικά αποτελεί την επέκταση των προαναφερθέντων έργων, με μετατροπή του συνόλου του Ελληνικού πολιτιστικού αποθέματος σε ψηφιακή μορφή, και με δυνατότητα ενοποιημένης πρόσβασης από όλους τους πολίτες στους πολιτιστικούς ιστοχώρους της χώρας, παρέχοντας έτσι τη δυνατότητα της πληροφόρησης, εκπαίδευσης, μετάδοσης της γνώσης και παροχής ψηφιακών υπηρεσιών (ΥΠ.ΠΟ.Α., 2013).

Το Υπουργείο Πολιτισμού συμμετέχει ενεργά στο πρόγραμμα Europeana, που λειτουργεί από το 2008 και αποτελεί μια δικτυακή πύλη πρόσβασης σε πάνω από 10.000.000 ψηφιοποιημένα πολιτιστικά τεκμήρια από όλη την Ευρώπη, ενώ διατίθεται σε όλες τις γλώσσες της Ε.Ε. Αρχικά εντάχθηκε με το έργο MICHAEL

(Multilingual Inventory of Cultural Heritage in Europe), το οποίο αποτελεί κατάλογο ψηφιακών συλλογών του πολιτιστικού αποθέματος της χώρας, παρουσιάζοντας τις πρώτες ψηφιακές συλλογές πολιτιστικών φορέων της Ελλάδας, καθώς και τους ιστοχώρους ή τις ηλεκτρονικές εκδόσεις (CD/DVD), από όπου οι χρήστες έχουν πρόσβαση στο ψηφιακό υλικό (ΥΠ.ΠΟ.Α., 2013). Ακολουθεί το έργο ATHENA το οποίο στοχεύει στη συλλογή πολιτιστικού περιεχομένου, από τα Μουσεία και Αρχεία της Ευρώπης, με απώτερο σκοπό την ενσωμάτωση τους στην Ευρωπαϊκή Ψηφιακή Βιβλιοθήκη EUROPEANA (ΥΠ.ΠΟ.Α., 2013). Τα στοιχεία που συλλέγει, αφού συσχετιστούν και ομογενοποιηθούν με βάση το ενιαίο σχήμα μεταδεδομένων της EUROPEANA, καθίστανται διαθέσιμα (στη EUROPEANA) μέσω του ευρέως διαδεδομένου προτύπου ΟΑΙ-ΡΜΗ, ώστε να εξασφαλίζεται η επικοινωνία και η συνεργασία μεταξύ των ποικίλων πηγών. Το έργο ATHENA θα δημιουργήσει επίσης ένα σύνολο λογισμικών, υποδείξεων και συνιστώμενων πρακτικών, επικεντρώνοντας σε θέματα πολυγλωσσικότητας και σημασιολογίας, μεταδεδομένων και θησαυρών γνώσης, στις δομές δεδομένων αλλά και σε ζητήματα πνευματικών δικαιωμάτων, με σκοπό τη χρήση τους από τα Μουσεία και τα Αρχεία, ακόμα και για την υποστήριξη των εσωτερικών τους ενεργειών ψηφιοποίησης και περαιτέρω, τη διευκόλυνση της ενσωμάτωσης τους στην EUROPEANA.

Το Υπουργείο Πολιτισμού συμμετέχει και στο Linked Heritage (ΥΠ.ΠΟ.Α., 2013), ένα ευρωπαϊκό πρόγραμμα, με βασικούς στόχους:

- Τη συνεισφορά μεγάλων ποσοτήτων νέου περιεχομένου στην Europeana, τόσο από τον δημόσιο, όσο και από τον ιδιωτικό τομέα.
- Τη βελτίωση της ποιότητας του περιεχομένου, από απόψεως πλούτου μεταδεδομένων, επαναχρησιμοποίησης και μοναδικότητας
- Τη βελτίωση της αναζήτησης, ανάκτησης και χρήσης του περιεχομένου της Europeana.

Η κοινοπραξία περιλαμβάνει εκπροσώπους όλων των βασικών ομάδων ενδιαφερομένων από 20 χώρες της ΕΕ, καθώς και από το Ισραήλ και τη Ρωσία.

Επίσης το ΥΠ.ΠΟ.Α., έχει ενταχθεί στο πρόγραμμα «LEM - The Learning Museum», το οποίο υλοποιείται με τη συγχρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Lifelong Learning Programme Grundtvig 2010-2013) και αποσκοπεί στη δημιουργία ενός ευρωπαϊκού δικτύου συνεργασίας και ανταλλαγής τεχνογνωσίας στον τομέα της Διά Βίου Μάθησης στο Μουσείο (ΥΠ.ΠΟ.Α., 2013). Το πρόγραμμα υλοποιείται με τη συμμετοχή 22 εταίρων από 17 χώρες της Ευρώπης και σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο του Ντένβερ των ΗΠΑ. Οι κύριες δράσεις του περιλαμβάνουν τη σύσταση και λειτουργία 5 θεματικών Ομάδων Εργασίας (Νέες τάξεις στα Μουσεία τον 21ο αιώνα, Μουσείο και γηράσκων πληθυσμός, Έρευνες κοινού, τρόποι μάθησης και μουσειακή διαχείριση, το Μουσείο ως χώρος μάθησης, το Μουσείο

και Διαπολιτισμικός διάλογος), καθώς και την παραγωγή και έκδοση ισάριθμων μελετών, τη διοργάνωση διεθνών συνεδρίων, τη δημιουργία Δικτυακής Πύλης και το σχεδιασμό και υλοποίηση ενός πιλοτικού προγράμματος κινητικότητας εργαζομένων σε μουσεία. Όσον αφορά τη Δικτυακή Πύλη του προγράμματος, αποτελεί κεντρική πηγή πληροφόρησης κάθε ενδιαφερόμενου σχετικά με τις τρέχουσες εξελίξεις στην Ευρώπη στον τομέα της δια βίου μάθησης στα μουσεία, συγκεντρώνοντας άρθρα, μελέτες, βιβλιοπαρουσιάσεις, ειδήσεις για εκδηλώσεις, συνέδρια κ.λπ.

Ένα από τα σημαντικότερα προγράμματα που εκπονήθηκε από τη Διεύθυνση Αρχείων Μνημείων και Δημοσιευμάτων σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Πληροφορικής του Ιδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας στα πλαίσια του INTERREG II, είναι το «Πολέμων» (ΥΠ.ΠΟ.Α., 2013). Έχει τη δυνατότητα να διαχειρίζεται ένα εξαιρετικά ευρύ αριθμό πληροφοριών για κάθε μνημείο, οι οποίες προέρχονται από τη διασταύρωση στοιχείων κινητών και ακίνητων μνημείων όχι μόνο σε επίπεδο αρχειακό αλλά και επί χάρτου. Περιλαμβάνει ένα γενικό μοντέλο πολιτισμικών δεδομένων και παράγωγα ειδικά μοντέλα δεδομένων για θεματική επιστημονική τεκμηρίωση των κυριότερων κατηγοριών αντικειμένων των συλλογών και των συσχετίσεών τους (υλικά, τεχνικές, δημιουργοί, τόποι, θέματα). Το μοντέλο αυτό είναι συμβατό προς, και μάλιστα υπερκαλύπτει, το μοντέλο δεδομένων της Επιτροπής Τεκμηρίωσης του Διεθνούς Συμβουλίου των Μουσείων (CIDOC/ICOM). Σημειώνεται ότι από τον Οκτώβριο του 1999, οπότε και άρχισε να λειτουργεί το πρόγραμμα στη ΚΕ΄ ΕΠΚΑ, έως τον Ιούνιο του 2000, συμπληρώθηκε ικανοποιητικός αριθμός δελτίων καταγραφής μνημείων και χώρων που τελούν υπό προστασία. Παράλληλα προς τον Πολέμωνα, η Διεύθυνση Αρχείων Μνημείων και Δημοσιευμάτων επεξεργάζεται και ανεξάρτητο πρόγραμμα θησαυρού Όρων των μνημείων με την επωνυμία «Πολυδεύκης», προκειμένου το σύστημα να λειτουργεί σε πανελλαδικό επίπεδο χωρίς αντιφάσεις ή παρερμηνείες ως προς την χρησιμοποιούμενη ορολογία.

Τέλος, δεν μπορούμε να μην αναφερθούμε στο επονομαζόμενο «Αρχαιολογικό Κτηματολόγιο», που θα αποτελέσει την πρώτη ενιαία και συστηματική καταγραφή της Ακίνητης Περιουσίας, των Περιοχών Προστασίας Πολιτιστικού Ενδιαφέροντος (Αρχαιολογικοί Χώροι, Ζώνες Προστασίας Α' και Β', Ιστορικοί Τόποι, Περιφερειακές Ζώνες και Περιβάλλοντες Χώροι Μνημείων κ.λπ.) καθώς και στοιχεία σχετικά με τα Ακίνητα Μνημεία (ΥΠ.ΠΟ.Α., 2013). Περιλαμβάνει την ανάπτυξη ενός Ολοκληρωμένου Πληροφοριακού Συστήματος, το οποίο θα ενσωματώσει περιγραφικά και γεωχωρικά δεδομένα, ενώ παράλληλα θα πραγματοποιηθούν εκτεταμένες εργασίες ψηφιοποίησης αρχειακού υλικού και χωρικών εντοπισμών, με την ενσωμάτωση περιγραφικών και γεωχωρικών δεδομένων στο Πληροφοριακό Σύστημα. Ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά του συστήματος αποτελεί η παροχή Ηλεκτρονικών Υπηρεσιών προς όλους τους πολίτες και τους ενδιαφερομένους φορείς του δημοσίου μέσω της Διαδικτυακής Πύλης. Δυστυχώς και σε αυτή την περίπτωση οι εργασίες προχωρούν με πολύ αργούς ρυθμούς, κυρίως ελλείψει

του επιστημονικού προσωπικού που θα ενίσχυε τη τροφοδότηση του εν λόγω συστήματος με τις απαιτούμενες πληροφορίες.

Αφού παρουσιάσαμε με πολύ συνοπτικό τρόπο, τα προγράμματα στα οποία συμμετέχει το Υπουργείο Πολιτισμού, θα πρέπει να τονίσουμε το γεγονός ότι όλες αυτές οι προσπάθειες αφορούν ως επί το πλείστον υλικό και δεδομένα ήδη δημοσιευμένα και γνωστά στο ευρύ κοινό, αφήνοντας και πάλι στο σκοτάδι τη πληθώρα του αρχαιολογικού πλούτου που στοιβάζεται στις αποθήκες των Εφορειών Αρχαιοτήτων και των Μουσείων. Και αυτό γιατί η κρατούσα νοοτροπία της πλειοψηφίας των αρχαιολόγων έχει την τάση να ιδιοποιείται τα αρχαιολογικά ευρήματα, τα οποία ωστόσο αποτελούν κοινή πολιτισμική κληρονομιά. Η άρνηση παραχώρησης του υλικού προς μελέτη σε νέους ερευνητές αποτελεί τροχοπέδη για την πρόοδο και εξέλιξη της επιστημονικής έρευνας.

Πώς μπορεί να αλλάξει αυτή η κατάσταση; Καταρχήν με την πιστή εφαρμογή του υφιστάμενου νόμου, ο οποίος δίνει το δικαίωμα στους ερευνητές να διεκδικήσουν αδημοσίετο υλικό, με την πάροδο του προβλεπόμενου χρόνου των 5 ετών. Οι ίδιες οι εφορείες αρχαιοτήτων σε συνεργασία με τα πανεπιστημιακά ιδρύματα της χώρας, θα μπορούσαν να εκμεταλλευτούν το ακατάγραφο και αδημοσίετο αρχαιολογικό υλικό που στοιβάζεται στις αποθήκες, προσφέροντας δυνατότητα μαθητείας σε φοιτητές ή ακόμα και δίνοντας τη δυνατότητα μελέτης με σκοπό την συγγραφή πτυχιακών και διπλωματικών εργασιών. Προκειμένου όμως να γίνουν όλα αυτά, και κυρίως να είναι προσβάσιμο το υλικό από όλους, θα πρέπει να αναπτυχθούν και να εφαρμοστούν καθολικά κοινές βάσεις δεδομένων, όπως για παράδειγμα είναι το CIDOC CRM, το οποίο είναι ένα σημασιολογικό πρότυπο που συνδυάζει πληροφοριακό υλικό από μουσεία, αρχεία και βιβλιοθήκες, στις οποίες θα καταγράφονται όλα τα δεδομένα και μεταδεδομένα του υλικού. Σε αυτή την περίπτωση βέβαια ελλοχεύει ο κίνδυνος διαρπαγής του υλικού χωρίς άδεια, οπότε θα πρέπει να αναπτυχθεί και το κατάλληλο νομικό πλαίσιο που θα προστατεύει τις εφορείες από τέτοιου είδους κινδύνους.

Βιβλιογραφία

Βουδούρη, Δ. (2003). Κράτος και Μουσεία: Το θεσμικό πλαίσιο των αρχαιολογικών μουσείων (σελ. 216-220). Αθήνα: Εκδ. Σάκκουλα.

Πάντος, Α. Π. (2001). Κωδικοποίηση Νομοθεσίας για την Πολιτισμική Κληρονομιά. Κατά Θέματα, Α΄, Ελληνική Νομοθεσία. Αθήνα: Εκδ. Διευθύνσεως Αρχείου Μνημείων και Δημοσιευμάτων.

Παπαπετρόπουλος, Δ. (2006). Νόμος 3028/2002 για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς. Κείμενο - Σχόλια - Ερμηνεία (σελ.166). Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα.

UNESCO (1956), Records Of The General Conference, Ninth Session, New Delhi.

Ιστίοτοποι

In Antis Περί Αρχαιολογίας... και όχι μόνο (2009). Αρχαιολογικά Ινστιτούτα: Παρόν και μέλλον. Ημερομηνία ανάκτησης: 05.10.2013, <http://inantis.blogspot.gr/2009/01/blog-post.html>

Μανιάτης, Α. (2008). Αρχαιολογικές Έρευνες Πεδίου. Ημερομηνία ανάκτησης: 05.10.2013, <http://www.nomosphysis.org.gr/articles.php?artid=3561&lang=1&catid=1>

Πάντος, Α. Π. (2013). Το θεσμικό πλαίσιο των ανασκαφών στην Ελλάδα από τον 20ο έως τον 21ο αιώνα. Ημερομηνία ανάκτησης: 05.10.2013, http://anaskamma.files.wordpress.com/2013/06/06_pantos.pdf

ΥΠ.ΠΟ.Α. Δράσεις του ΥΠ.ΠΟ στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Κοινωνία της Πληροφορίας» του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης. Ημερομηνία ανάκτησης: 07.10.2013, <http://www.yppo.gr/4/g411.jsp>

ΥΠ.ΠΟ.Α. Δράσεις του ΥΠ.ΠΟ στο πλαίσιο της «Ψηφιακής Σύγκλισης» του Δ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης. Ημερομηνία ανάκτησης: 07.10.2013, <http://www.yppo.gr/4/g412.jsp>

ΥΠ.ΠΟ.Α. Δράσεις του ΥΠ.ΠΟ στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ημερομηνία ανάκτησης: 07.10.2013, <http://www.yppo.gr/4/g413.jsp>

ΥΠ.ΠΟ.Α. ATHENA: Access to cultural heritage networks across Europe. Ημερομηνία ανάκτησης: 07.10.2013, http://www.yppo.gr/5/g5151.jsp?obj_id=29730

ΥΠ.ΠΟ.Α. MICHAEL Plus (Multilingual Inventory of Cultural Heritage in Europe). Ημερομηνία ανάκτησης: 07.10.2013, http://www.yppo.gr/5/g5151.jsp?obj_id=18590

ΥΠ.ΠΟ.Α. Linked Heritage. Ημερομηνία ανάκτησης: 07.10.2013, http://www.yppo.gr/5/g5151.jsp?obj_id=54453

ΥΠ.ΠΟ.Α. L.E.M. - The Learning Museum. Ημερομηνία ανάκτησης: 07.10.2013, http://www.yppo.gr/5/g5151.jsp?obj_id=45692

ΥΠ.ΠΟ.Α. Πολέμων: Πρόγραμμα Ηλεκτρονικής Καταγραφής Μνημείων. Ημερομηνία ανάκτησης: 08.10.2013, http://www.yppo.gr/5/g5151.jsp?obj_id=611

ΥΠ.ΠΟ.Α. Αρχαιολογικό Κτηματολόγιο. Ημερομηνία ανάκτησης: 08.10.2013, http://www.yppo.gr/5/g5151.jsp?obj_id=47752

Europeana. Ημερομηνία ανάκτησης: 08.10.2013, <http://www.europeana.eu/portal/>
European Association of Archaeologists (1997, 2009). The E A A Code Of Practice. Ημερομηνία ανάκτησης: 06.10.2013, http://www.e-a-a.org/EAA_Code_of_Practice.pdf

ICOMOS. Ethical Commitment Statement for ICOMOS Members. Ημερομηνία ανάκτησης: 06.10.2013, <http://www.usicomos.org/content/ethical-commitment-statement-icomos-members>

National Monuments Service (2009). Code of Practice between the Department of the Environment, Heritage and Local Government and the Irish Concrete Federation. Ημερομηνία ανάκτησης: 06.10.2013, <http://www.archaeology.ie/media/archaeologyie/PDFS/FileDownload,329,en.pdf>

Society For American Archaeology (1996). Principles of Archaeological ethics. Ημερομηνία ανάκτησης: 06.10.2013, <http://www.saa.org/AbouttheSociety/PrinciplesofArchaeologicalEthics/tabid/203/Default.aspx>

Πρωτογενείς πηγές

Το Σύνταγμα της Ελλάδας (1975/1986/2001/2008).

N 1127/1981 (ΦΕΚ 32/Α/10-02-1981). «Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς».

N. 3028/2002 (ΦΕΚ Α' 153/28.6.2002). «Για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς».

N. 5351/1932 (ΦΕΚ 275/Α'/24.8.1932). «Περί κωδικοποιήσεως των διατάξεων του Νόμι. 5351 ως και των εν ισχύϊ σχετικών διατάξεων των Νομι. ΒΧΜΣΤ', 2447, 491, 4823 και του Ν.Δ. της 12/16 Ιουν. 1926 εις εν ενιαίον κείμενον νόμου, φέρον τον αριθ. 5351 και τον τίτλον «περί αρχαιοτήτων».

Π.Δ. 1927 (ΦΕΚ 6/Α'/21.1.1928). «Περί τρόπου εκτελέσεως αρχαιολογικών ανασκαφών».

Π.Δ. 99/1992 (ΦΕΚ Α'46). «Μελέτη και εκτέλεση αρχαιολογικών εν γένει έργων».

Π.Δ. 191/2003 (ΦΕΚ 146/Α/ 13.6.2003). «Οργανισμός Υπουργείου Πολιτισμού».

Πίνακας συντομογραφιών

ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α ΚΕ' Εφορεία Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων.

CIDOC - CRM Conceptual Reference Model.

ICOM International Council Of Museums.

ICOMOS International Council On Monuments and Sites.

ΥΠ.ΠΟ.Α Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού.

ΟΑΙ - PMH The Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting.

UNESCO United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization.

